G 11

C 715 I2

MAGYARORSZÁG

KÖZGAZDASÁGI- ÉS TÁRSADALMI POLITIKÁJA

A MÁSODIK EZREDÉV KÜSZÖBÉN.

NEMZETGAZDASÁGI ÉS TÁRSADALOM POLITIKAI TANULMÁNYOK ÉS BESZÉDEK RENDSZERES CSOPORTOSITÁSBAN.

IRTA ÉS MONDOTTA:

GAAL JENŐ.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1907.
KILLIÁN FRIGYES UTÓDÁNAK BIZOMÁNYA.

1985

2009 MÁRC 9

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM · KÖNYVTÁRA ·

C 715

A második kötet tartalomjegyzéke.

VI.

Pénz- és hitelügy.

Lap.

1. A valutáról és bankkérdésről. 1
2. Az arany valuta behozatala. 8
3. A mezőgazdák hitele és a jegybank. 16
4. A kisbirtokosok hitelügye. 25
5. A kis emberek hitelszükséglete és a postatakarékpénztár. . . . 32
6. Az aradmegyei hitelszervezet. 36
7. A hitelegyleti megyei központok. 41
8. Az ipari szövetkezetekről 50

VII.

Munkásügy.

1. A munkáskérdés hazánkban. 69
2. Az alföldi munkásmozgalom. 81
3. A patriarchalismus. 115
4. Az állam mérjen egyenlő mértékkel. 120
5. A vasárnapi munkaszünet. 121
6. A munkásvédelem lehetőleg tüzetes szabályozása törvényekkel. 126
7. A munkásbiztositás szabályozása feleljen meg sajátviszonyainknak 128
8. A baseli nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület. . . . 138

VIII.

Társadalmi politikai tüzetesebb dolgozatok.

1. Gróf Széchenyi István mint nemzetfejlesztő társadalompolitikus 150
2. A university extension hazánkban. 171
3. Vélemény a szabad egyetem tárgyában. 184
4. A magyar köztisztviselő hivatása a társadalom terén. 189
5. A technikai szakképzés általában. 204
6. A technikusok szerepe a közgazdaságban. 221
7. A műegyetemi jogi és nemzetgazdasági oktatás reformja. . . 235
8. A socialis kérdés a bölcsészet világánál. 244
9. A Széchenyi-liga tervrajza. 248
10. Társadalmunk újjászületése. 255

IX.

Államgazdaság.

A) Adóügy.

1. A napszámosok mentessége az egyenes adók alól. 259
2. A kataszteri nyilvántartás fonákságai. 260
3. Emlékirat a negyedosztályu kereseti adó alapjának cumulálása tárgyában. 263

Lap.
4. A takarék-betétek adójáról. 267
5. A szállitási adóról. 275
6. A petroleum megadóztatása. 284
7. A szeszadóról. 292
8. Emlékirat a szeszadótörvény módositása tárgyában. 303
9. A szeszadóreform a terményadó alapján. 313
10. A gácsországi szeszipar versenyének hatása. 323
11. Visszásságok a szesz megadóztatása terén. 326
12. Az állami italmérési jövedék árnyoldalai. 330
13. A czukoradóról. 336
14. A sörtermelési adóról. 340

IX.

Államgazdaság.

B) Államháztartás.

1. Az államháztartás életérdekű rendje és a beruházások. 344
2. A Danaidák pénzügyi hordója. 362
3. A hadsereg élelmezése és a verseny. 370
4. A hadsereg ruházati felszerelése és annak decentralisátiója. . . 372
5. Az államháztartás és a közgazdaság. 375
6. Az állami költségvetés irrealitása és a corrupt kormányzati rendszer. 386
7. A dilettans és laza pénzügyi politikának kudarcza. 400

X.

Általános politikai tárgyu beszédek.

1. A politikai és közgazdasági helyzet 1878-ban. 421
2. Az igéret beváltása 1879-ben. 433
3. Szilárd kitartás igaz meggyőződésünk mellett. 439
4. Az ország politikai helyzete az első nagy nemzeti kiállitás idején 447
5 A hadsereg és a nemzeti szellem. 456
6. Hazánk politikai helyzete a XIX. század utolsó évtizedének kezdetén. 463

ELSŐ FÜGGELÉK.

Leirások és benyomások.

1. A jövő classicus földje. 472
2. Szilézia fővárosa. 475
3. Egy szalonváros. 478
4. Észak Velenczéje. 481
5. Az angolok élete fürdőn. 484
6. Hamburg kikötője. 489
7. Normandiából. 492
8. Konstantinápoly. 497

MÁSODIK FÜGGELÉK.

Emlékezések.

Lap.

1. Zrinyi a költő emlékezete. 500
2. Báró Józsika Miklós emlékezete. 514
3. Berzeviczy Gergely élete és művei. 516
4. Emlékbeszéd gróf Andrássy Aladár felett. 527
5. Czigler Győző 1850—1905. 535
6. Széchenyi önfeláldozása már ifju korában. 538

VI.

Pénz- és hitelügy.

1. A valutáról és bankkérdésről.

Megjelent az „Alföld“ 1871. évi 249. és 253. számaiban.

A helyzet, melybe pénzügyünk 1871-ben jutott, a baj, mely ez által egész közgazdaságunkat elállta, napról napra tűrhetlenebbé kezd válni. Az elmúlt két évtized hibái s mulasztásai, melyek az események folyamát részint előidézték, részint ennek hatása alatt acuttabb jellegű eredményekre vezettek, csordultig megtölték a poharat, melynek keserű tartalmát kiüríteni osztályrészünkül jutott. A baj már igen magas fokra hágott, s lényege bármily könnyen érthető, a gyógymód meghatározása s a felállított diagnosis szerinti eljárás igen sok tapintatot, továbbá azon tényezőknek, melyekre számítani lehet, s a melyekkel számolni kell, adatszerű tökéletes ismeretét és nagy erkölcsi bátorságot igényel. Az uralkodó pénzválság oknyomozó elemzése igen alkalmas arra, hogy a legélénkebb világításba helyezze a tényleges állapotot s kideritse a jelenségek közötti — nem mindig szembetünő — összefüggést. Mindenki tudja, hogy az idén termelésünk egy ágának eredményei sem voltak kedvezők. A földmívelés, ennek kapcsán az ipar és kereskedelem is felette csekély forgalmat idéztek elő. Már jó eleve számítottunk a közepesnél silányabb eredményre, a további kifejlés folytán pedig még a kiábrándult józanság is csalódott. Az 1869-iki válság óta az alapitás és üzérkedés sem volt túlzottnak mondható. Ez időtől fogva a papirszédelgés szemlátomást csökkent és az értékpapir forgalom érezhetőleg lanyhább lőn. A létező viszonyoknak megfelelőbb lassusággal keletkeztek ugyan új vállalatok, melyek életképessége nagy valószinüséggel bír, de másrészt több vállalat megszünte és liquidátiója üzleti tőkénket szaporítván, amazok végeredményben termékenyitőleg hatottak.

A hazai körülmények tehát annyiban nem indokolják a zavarokat, amennyiben olyan új tényező, mely a létező állapotot megzavarni képes lett volna, nem merült fel. Az ok azonban mégis saját nemzetgazdaságunk állapotában rejlik, t. i. valutánk veszélyes romlott-

ságában és tőkeszegénységünkben, ezek folytán pedig nemzetgazdaságunk egész organizmusának káros lobbanékonyságában, mely azt minden külbehatás iránt fogékonynyá teszi.

A franczia kölcsönben a monarchia csak csekély mértékben vehetett részt. Ezen a financztörténetben páratlan operatió reánk úgyszólván csupán szélső s épp ezért már nagyon gyengült gyürüzeteivel hatott. Mindazáltal közvetett befolyása is elegendő volt, hogy beteges szervezetünket megrázkodtassa s előidézze azt a ziláltságot, melynek kimenetele, ha gyökeres ellenműködésre össze nem szedjük magunkat, miután az inditó ok folyton tart, sőt a külföldön végbemenő pénzügyi forradalom által belterjességben nyerend, be nem látható. A kölcsön jelen phásisában azt mutatja, hogy annak óriási összege gazdag világrészünk tőkeerejét nem mulja felül. Miután azonban a pénznek, mint értékmérő árúnak és csere-eszközi minőségében használatban levő pótszereinek a közvetitési szükséglet által feltételezett csak bizonyos összeg erejéig szabad jelentkezni, s ezen összeg éppen a magasb műveltségi fokokon, a hol a forgalom gyors és a másodrendű surrogatumoknak (minők a check-ek, utalványok és clearing) felölelezése alkalmas, de alsó műveltségi fokokhoz képest csekélyebb, a kölcsön lefizetése pedig részleg valóságos pénzben és meghatározott faju bankjegyekben történt, innen világos, hogy ez operatiónak Európa pénzerejét a lebonyolitás idejére nagyon meg kellett feszitenie. — Nem ismerem félre a tőke-dislocatió befolyását, nem azt az esetleges visszaélést sem, mely talán thesauráló irányban a poroszok részéről történhetik; de ennek hatása csak később, meglehet helyes eljárás mellett nem is fog oly élesen nyilatkozni, s ha igen, behatásának minőségét és horderejét már most kiszámitani akarni korai volna. Nézetem szerint azonban a külföldön mutatkozó pénzügyi zavart nem annyira a fizetés összege, mint inkább alakja idézte elő, s az a tény, hogy egy időre forgalmi eszközöket köt le, s a fizetésben adott váltók leszámítolhatása által még többet köthet le, fokozza a nyugtalanságot, mely minden válságban a legnagyobb szerepet játszsza és a bajt mód nélkül fokozni szokta.

A hatás csakhamar mindenütt nyilvánult: a pénzkinálat — a kereslet mozdulatlansága mellett — csökkenvén, a discontó felszállott. Mint mindig, a kamatláb emelkedésének most is hitelmegszoritás volt a valódi értelme, és pedig ezuttal, miután azt ellenáramlat sehol sem paralyzálta, nem elszigetelten, hanem általán. Innen könnyen érthető, miért szállott alá nálunk az agió, mely rendesen a külföldi váltók árfolyama szerint szabályozódik. A külföldi váltók a nagy kinálat mellett nem megfelelő mértékben conveniáltak az azt rendszerint vásárló közönségnek, mely a magas kamatlevonás mellett csak kárral fizethetett volna vele, s ha vásárolták, a rendkivüli leszámítolással egyező árfolyam-elengedésnek kellett beállani. Világos továbbá, hogy miért vándoroltak vissza értékpapirjaink, ezek közt még a legjobbak is. A külföldi tőke az otthon is felszállott kamatláb

kedvező esélyeiben kivánt részesülni és egyuttal a bekövetkezhető megszorulás ellen kivánta magát biztositani.

E tünemények a fennebb felállított tételt bizonyitják s kétségtelenné teszik, hogy pénzügyünk görcsös rángását, convulsióját közvetlenül a külföld részéről eddig élvezet hitel megszorítása okozta. Ez volt az a külső befolyás, mely a közgazdaságunk beteges testében lappangó kóranyagnak erőt adott a kitörésre. Hogy ez nem ment végbe hevesebben, az némileg idei forgalmunk csekélységének köszönhető.

A hitel megszoritás első eredménye az volt, hogy álló tőkéink egy részét forgó tőkéink által kellett pótolni, a mi a külföldről beözönlött papirok átvételének alakjában történt. De megfelelő forgó tőke nélkül vállalkozás nem levén képzelhető, a gazdasági élet természetes processusa ennek pótlását sürgetően követelte. Erre oly forgalom keletkezett, mely a rendeshez társulva eredményezte azt, hogy egyrészt a betevők pénzintézeteinknél elhelyezett tőkéiket kivették, másrészt pedig mind nagyobb lett a bankok ostromlása leszámitolásért és értékkölcsönért. A bankok azonban a letétek csökkenésén kivül azért sem felelhettek meg e kivánságoknak, mivel értékpapir álladékukat a mult hónapok hausse-iránylata mellett tetemesen növelték. Innen következett a belhitel megszoritása is, innen a váltók forgalmi képességének csökkenése, innen a meghatározott menyiségű s a nemzeti bank részéről csak kis mértékben szaporitott papirpénz utáni hajsza, melynek most a váltó forgalom alább szállásával sokszorosan terhére eső közvetitéseket és átruházásokat kellett teljesíteni, s összegében még a magánosoknak ilyenkor szokásos szükeblűsége folytán is megfogyván, e rendkivüli functiót nem végezhette, minélfogva a pénzválság beállott.

Symptomáit ismerjük; a veszteség, melyet eddig is reánk hozott, nagy. A legtürhetlenebb benne az, hogy sem tartamát, sem hatásának mélységét előre kijelölni nem lehet. Sőt a franczia kölcsön újabb milliárdjaival szemben a bizalom általános szétfoszlása mellett sokkal nagyobb fontosságot kell annak tulajdonitani, mint a minőt az eddig még acutnak nem nevezhető baj máskor megérdemelne.

Az a lendület, mely nemzetgazdaságunkat az újabb időben jellemzi, alapos reményekre jogosítottak benünket, s kezdtük hinni, hogy lehet jövőnk, s az anyagi jólét nálunk is mélyebb gyökeret verhet. Azonban pénzügyünk ingoványos talaja, melyet folyton elsülyedéssel láttunk fenyegetni, nem alkalmas alap arra, hogy a bizalom nagyobb mértékben épitkezzék reá. Ez állapotnak minél előbb véget kell vetni; létezhetésünk követeli, jobb czélra érdemes buzgalommal ne járjunk térkörben egyre villitánczot. Szellemi és anyagi érdekeink összessége ma nem egyéb egy könnyen sebezhető Achilles-sarknál. Ki kell az álomkóros lemondást tépni magunkból, mert a halogatás jólétünk fejlődésének, ezzel pedig fennállásunknak könnyen kegyelemdöfésévé válhatik.

Ezekben nyomatékosan utaltam arra a bajra, melyet közgazdaságunk érzékenysége folytán rejt magában, megérintém azt az imminens veszélyt, mely egyrészt a valuta romlottságából, másrészt azon körülményből származik, hogy a válságoknak kitett forgalom nem rendelkezik organicus voltánál fogva eléggé ruganyos intézménynyel, mely a támadt zavarok alkalmával szokásos lázas állapot enyhitésére megfelelő közvetitő közegül szolgálna anélkül, hogy a bankjegy szaporitás utóbajt háritana a közgazdaságra. További soraimban e probléma megoldásával foglalkozom, mire nézve azonban szükséges a valuta megromlásának fejlődését vázolnom.

A nemzeti bank az 1811-diki devalvátio után még meg volt bécsi értékű papirpénznek (Wiener Währung) a forgalomból való kivonására 1816-ban kormányi közreműködés mellett állíttatott fel. Már conceptiója alkalmával vette fel magába azt a mételyt, melyet azután a monarchia pénzügyével következetesen közölt. Az államkormány és a bank között egész 1848-ig benső viszony állott fenn. Egyre válni készültek ugyan, de a helytelen politika és államgazdálkodás következményei soha sem voltak a végleges szabályozásra nézve kedvezők. — Az 1848—1850-idiki időszak s azon kényszerűség következtében, mely szerint a bank hitelét és fundátióját az államnak minduntalan igénybe kellett venni, még szorosabbra füződött e viszony; 1854-ben pedig a forgalomban levő államjegyeknek bankjegyekkel való beváltása határoztatván el, az államjavak 155 millió forint erejéig a banknak zálogul köttettek le.

E megújult összeköttetésnek gyümölcse az államadósságnak újabb milliókkal való szaporodása volt, mely 1860-ban 614 millióra emelkedett, de különféle hiteloperátiók, a vámjövedelem egy részének ezüstben átengedése s az államjavak részletekben történt eladása folytán az 1862-ig 221.7 millióra olvadt le. Az állam és bank között létrejött s 1862. évi deczember 27-én kihirdetett szerződés szerint a különben 1866-ban lejárandott bank-szabadalom 1876-ig meghosszabbittatott, a bankadósság 1866-ig törlesztetni rendeltetett, a mi a privilegium tartamára az államnak kölcsön adott, de a valutakérdéssel csak a további fejlemények által s ekkor is csak közvetett összefüggésbe került 80 millió kivételével meg is történt. Továbbá a nagy mennyiségben forgó 1 és 5 forintosok bevonása, a 10 forintosnak legkisebb bankjegyül való kibocsátása, valamint a bankjegyek készpénzzel leendő beváltása határoztatott el. Azonban éppen, midőn a valuta helyreállításának előestélye következett be, ütött ki a porosz-osztrák háboru.

Az absolut államhatalomnak szorult helyzetében sok pénzre levén szüksége, miután az egymást rohamosan követő események hatalma azt kétségbeesett, de közel fekvő expedienshez nyúlni kényszeríté, az egy és öt forintos bankjegyek államjegyeknek nyilváníttattak, mi által a készpénzzel való beváltás s igy a pénzügy rendezése

is meghiusult. A létrejött közjogi kiegyezés alkalmával 1867. évi XV. t. cz. 5. §-ában azon intézkedés tétetett, hogy a váltópénz és az államjegyekből álló 312 milliónyi függő adósság mind két fél közös jótállása alá helyeztetik, a gmundeni, ausseei és halleini sóbányákra kebelezett 100 milliónyi zálogjegy pedig, melyek kamatozásához és törlesztéséhez Magyarország az ugyanazon törvény 1. és 2. §.-ban állandóan és változatlanúl megállapított összegben hozzájárúl, oly összefüggésbe hozatott az államjegyekkel, hogy azok együttvéve 400 millió forintot meg nem haladhatnak, de ezen véghatáron belűl a zálogjegyek időnkinti kevesbedése államjegyekkel pótolható, a közös jótállás ez összegre is kiterjesztetvén. Minden más szaporítás, vagy a fundálásra vonatkozó rendszabályok csak a két miniszterium beleegyezésével s a két parlament jóváhagyása mellett jöhetnek létre. — Az ezen határozmány által szentesített helyzet azonban tarthatatlanná vált, az árhullámzás, mely minden be- és kivitelt, minden adás-vevést, minden hitelműveletet sorsjátékká változtat; a papirpénz értékének ingatagsága, mely az egyesek és az állam hitelét, s ez útóbbinak fináncz gazdálkodását megbizhatlan, változékony adóival aláássa, lehetetlenné teszi a koronként bizonyosan beállandó válságok enyhitéséről, vagy általán akár mely nemzetgazdászati teendőről észszerű alapokon való gondoskodást. A valuta-helyreállítás akadályával megkűzdeni, s a helyes bankrendszer behozatala által egészszéges pénzforgalmat honosítani meg: ez idő szerint tehát semmi tekintet és nehézség által nem afficiálható létkérdés.

A mi legelőször is a dolog jogi oldalát illeti, miután itt csak Ausztria beleegyezésével cselekedhetünk, elismerem, hogy a kérdés nem egyszerű. A valutahelyreállítás nálunk anélkül, hogy ez megtörténnék a Lajtán túl is, csapás volna szomszédainkra, s ők bizonyára késni fognak beleegyezésükkel oly rendezéshez járúlni, mely, midőn a terhet rólunk leveszi, kétszeresen rójja azt reájok. Gondoskodni kell tehát oly eljárásról, mely mig érdekeinket megóvni alkalmas, ne legyen annyira merev, hogy az ez ügyben mindennek alapjául szolgáló egyetértést megzavarhassa. Ausztriának gyenge lábon álló államháztartását ismerjük; hitelét, mely anélkül sem nyugszik biztos alapokon, a folyton tartó politikai harcz még inkább csökkenti. Azonban ily kitünően ható operátiótól saját érdekében nem fog visszariadni, ha készségünket látja, hogy erőnkhöz képest megteszszük a magunkét; sürgető szavunknak ez esetben kellő súlya leend. Nem a nemzeti bank iránti vonzalomból, mely irántunk semmiféle igényt nem formálhat, hanem a dolog létesítése czéljából és saját kézzel fogható előnyükre, ha másként nem lehet, bizonyos feltételek és kikötések mellett, a függő adóságból csak az államjegyeknek és ezenfelül talán a 80 milliónyi bankadósságnak az eddigi quota arányában reánk eső részét el kell vállalnunk.

A teher nem könnyű, de ha tekintetbe veszszük, miként annak meghozatala által kimetszhetjük szervezetünkből a bajt, mely a hozandó áldozatnál sokkal nagyobb értékeket nyelt el, illetőleg nem

engedett napvilágra jutni, s ha meggondoljuk, hogy a jelen ez adózása mellett még a jövőben is biztos romlásnak megyünk elébe, vonakodva bár, de elfogadandjuk a keserű poharat; ki kell azonban kötnünk, hogy a reánk eső rész elkülönittessék, a nemzeti bank privilegiuma ezentúl csak Ausztriára szoritkozzék, a sóbánya-jegyek, melyek kamatoztatásához járulunk, Ausztria terhére — eddigi kötelezettségünk fenntartása mellett — consolidáltassanak; ki kell kötnünk, hogy a valuta legalább tíz év alatt Ausztria részéről is minden esetre helyreállítandó és pedig úgy, hogy a törlesztések előre meghatározott árfolyam mellett és részletekben arányosan foganatosittatnak mind a két fél által.

Ha azután ez áldozatokkal cselekvési szabadságunkat végre megvásároltuk, nézetem szerint a következő módon kellene eljárni. Mindenek előtt egy magyar jegybank állítandó fel, melynek 20 évre szabadalom adatik. Az általa forgalomba hozandó jegyek legalább egyharmadrésze érczfedezettel, a többi kétharmad bankszerű fedezettel láttatik el. De kimondandó, hogy a valuta-szabályozás befejezte után erre való tekintet nélkül a szabadalom elvesztének terhe alatt a bankjegyek törvényes értékpénzzel mindig beváltandók lesznek. Működését az intézet akkor kezdendi meg, midőn a valuta helyreállítási operatio megindul, mely időtől fogva fiokjainak számát az országban meghatározandó fokozatossággal szaporítani fogja. A mint az államjegyek bevonása történik, azon mértékben, vagy a szükséghez képest gyorsabb ütemben eszközli a bank saját jegyei emissioját, mely a valuta teljes helyreállításáig természetesen kényszerforgalommal ruháztatik fel. A bank a kormánynyal s általában senkivel rendes banküzletén kívül semminemű operatióba nem bocsátkozhatik. Lejárván a tíz év, rendes működése megindúl.

Az államjegyek álladékát bizonyosan nem szüken 320 millióra veszem fel, mihez a 80 millió járulván, a törlesztés alá eső összes függő államadósság 400 millióra rug, miből Magyarországra 120 millió esik. Ennek állósitása kölcsön utján történhetnék leginkább. De bármennyire elismerem is a productiv kölcsönök jogosultságát, — azt hiszem, hogy jelen viszonyaink közt hitelünk igénybevétele nem volna czélszerű.

Hogy pedig a valuta-szabályozás miatt kölcsönre nem feltétlenül vagyunk utalva, arról meggyőződhetünk, ha szemügyre veszszük azon állami latifundiumokat, melyek 600 □ mértföld kiterjedésben csaknem parlagon hevernek. Az államjavak eladását egy a naturálgazdaságon már túllevő országban vitatni túlhaladt álláspont. A tudományban és a civilisált államok gyakorlatában el van döntve, hogy az államnak sem czéljával, sem a rendelkezésére álló eszközökkel az üzletvitel és a magán gazdálkodás meg nem egyezhetik. E kérdést nálunk Trefort Ágoston pendité meg a földtehermentesítési adóssággal szemben, azonban a közvélemény ebbeli javaslata ellen nyilatkozott. Daczára népszerütlenségének bátor vagyok ez eszmét újra felvenni, miután combinátiója a valutakérdéssel mintegy

kínálkozik. Ez ügyet ugyanis rövid idő alatt szintén, még ha lehetne, akkor sem volna szabad tisztázni, mert azon árforradalom, melyet előidézne, a legnagyobb veszélynek tenné ki közgazdaságunkat. A magyar korona területén a legjobb esetben 12 millió ember nem tud számolni; de a számoló 3 millió is mondhatlan zavarban volna (hiszen a legtöbb vidéken még ma is váltópénzről beszélnek az emberek), mert a bankvaluta minden izünket átjárta, s ez átszámítás az ily népnél rendkivüli feladat. Ha már most az államjavakat tekintjük, ezek eladása csekély jövedelmezőségök mellett igen kivánatos, mivel az értékesíthető államjavak becsára 500 millióra tehető, mely azonban csak két és fél milliót hoz, tehát éppen fél százalékot, holott mi az új kölcsönért ma bizonyosan fizetnék legalább 7%-ot. De eladásuk, nehogy ez elvesztegetéssé fajuljon, szintén csak lassan foganatosítható, mivel a telepítés fontos kérdése és a mostani telepítvényesek ügyének elintézése az államjavak felhasználását kivánja, de a földárak lerontása is mindenképp elkerülendő.

Helyzetünkben ennélfogva másként alig szabad eljárni, minthogy együttesen oldjuk meg e sürgős két feladatot. Felfogásom szerint e tekintetben következőképp kellene haladni. A törvényhozás elhatározná, hogy az ország mely részeiben és mily terjedelemben kell az eladásokat eszközölni, de minden évben legalább 6 milliót kellene a vételárból tényleg bevenni, továbbá az államjavak által fedezett másik 6 millió értékü zálogjegy lenne elárusítandó, melyek később váltatnának be, a mint t. i. az államjavak eladásának első tiz éve után a zálogjegyek kibocsátása megszünnék és a további jószágeladásokból befolyó összegekkel azok beváltása megkezdődhetnék. A bejövendő összegekből 10 év alatt a 120 milliónyi államjegy és függő államadósság be lenne váltva és a valutarendezés finalisálható volna. Az agio megrögzítése után többé nem ingadoznék, s az kiszámíthatóvá levén, a mai bajnak már a rendezés tényleges megkezdése is élét venné.

A lassan egyensúlyba helyezkedő pénzforgalom azon tüneteket mutatná, mint egy megzavart állati organismus, mely javulásnak indul: t. i. sürgetőleg követelné az erők helyrepótlását. De a javulás állandósága érdekében bizonyos óvatosságot és szigort kellene itt is alkalmazni. A közgazdaság türelmetlenné lesz a helyreállítás befejezésének megvárása tekintetében, de a kiszámíthatóság és következetes haladás szempontjából az engedékenység nem volna helyén. A lassan, de annál biztosabban rendes medrébe kerülő forgalom szabályozója azután az új magyar jegybank lenne, melynek szervezetébe elegendő biztosítékot kellene felvenni, hogy az rendeltetésének minél jobban megfelelhessen. Ilyen biztosíték lenne a szabadalom, mert ma még bankszabadságról nálunk nem lehet beszélni. Ilyen lenne a fedezet kérdésének helyes megoldása és a jegybankkal való visszaélésnek a kormány részéről való megakadályozása.

A forgalmon uralkodó nemzetgazdasági törvények, melyek itt leg-

inkább hasonlítanak a természeti törvényekhez, megmutatják, hogy miképp kell eljárni. Azok lényegét kell mindenek előtt felismerni és szemeink előtt tartani, mert felettök csak úgy uralkodhatunk, ha rendeléseiket hajlandók vagyunk követni. Megállapított tény ugyanis, hogy irányukban csak kettő lehetséges: vagy meghajolni hatalmuk előtt, vagy pedig összeroskodni súlyuk alatt.

2. Az aranyvaluta behozatala.

Képviselőházi beszéd; mondatott a valuta rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával 1892. évi julius 11-én.

T. H.! Tökéletesen igaza volt a t. előadó urnak abban, hogy az előttünk fekvő tárgy sokkal nagyobb, sokkal számosabb fontos kérdésre terjed ki, hogysem azt a maga egészében egy parlamenti beszédben felölelni lehetne. Ennélfogva, midőn szavazatomat készülök indokolni, ki kell jelentenem, hogy ezen előterjesztésnek én is szintén inkább főbb körvonalaival fogok foglalkozni. De miután ez alkalommal szerencsém van t. elvtársaim nevében is beszélni: részint ezért, részint a ház iránti tiszteletből, részint a tárgy fontosságát tekintve, még sem végezhetek röviden e kérdéssel. *(Helyeslés balfelől.)* — Minthogy azonban a ház számtalan tagja által ismert dolgokról beszélek, igyekezni fogok a lehető legnagyobb egyszerűséggel e kérdéseket rendszeresen, bizonyos csoportosítás szem előtt tartásával tárgyalni. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* Ennélfogva mindenekelőtt szólani szándékom a valutareformnak előzményeiről; azután méltatni kívánom az előterjesztésnek azon pontjait, a melyekkel teljesen egyetértek; birálatot fogok mondani azon hézagokra, a melyek az előterjesztésben tényleg megvannak; és végül mindezek alapján véleményt formálok, melynek alapján az egész előterjesztéssel szemben állást kívánok foglalni.

A mi az előzményeket illeti, azokkal a t. előadó úrnak és különösen a t. pénzügyminister úrnak most hallott beszéde után röviden végezhetek. Ők kellőleg kiemelték azt, hogy mily szükséges volt ez országban a valuta-reform, s hogy ennek érzete hogyan fejlődött lassankint egészen addig, mig az a gyakorlati megoldás számára megérlelődött. Mindketten kifejtették, hogy lehetetlen volt az ezüstvaluta helyreállítását magunk elé tűznünk ki czélul, úgy, hogy nekem ahhoz semmi mondani valóm nincsen. Csak egy megjegyzésem van a t. pénzügyminister úrnak a kettős valutát illetőleg tett nyilatkozatára. Meggyőződésem szerint a bimetallismusról úgy félvállról beszélni nem helyes dolog. Nagy nemzetek vallják azt a nézetet, hogy a két nemes ércz, az arany és ezüst, egymás közötti viszonyának megállapítása útján a forgalmi eszközök állandóságát alaposabban biztosíthatni, mint különben. És ha elismerem is azt, hogy ez idő szerint a bimetallismus létesítése lehetetlen, de kétségtelen, hogy

olyan jelentékeny államok is, mint Franciaország és az északamerikai egyesült államok a kettős valutát tüzik ki közvetlen gyakorlati czélúl, és ismételve komoly kisérletet tettek arra, hogy Angliát és Németországot a kettős érték számára megnyerjék. Azt hiszem tehát, hogy a bimetallismusról, melynek különben én nem vagyok hive, mint nem létező, a gyakorlati életben nem számító dologról, helyesen beszélni nem lehet. De tökéletesen igaza van abban a t. pénzügyminister úrnak, hogy ma a bimetallismus megvalósítása csakugyan utopia. Németország és Angolország ugyanis minden nemzetközi értekezleten kijelentették, hogy az aranyérték alapját elhagyni nem hajlandók. Angliának azonban az ezüstérték ügyének előmozdítása szintén érdekében áll, hiszen az Indiának képezi értékét. Gyakorlatilag mindazáltal ma czélba más, mint az arany valuta, csakugyan nem vehető. — Az arany valuta behozatalának előfeltételei nálunk szerintem is megvannak. Pénzügyeink, habár nagy áldozatokkal, de tényleg rendezvék. Azonban szükségesnek tartom ez alkalommal is figyelmeztetni a t. házat arra, hogy mi pénzügyileg egyáltalában nem vagyunk jogosítva vérmes reményeket táplálni, mert hiszen azok alapja meglehetősen ingatag. Ha tekintetbe veszszük, hogy túlnyomólag nyers termelő ország vagyunk, hogy közlekedési eszközeinkre, főleg a vasutakra félelmes nagy összegeket költöttünk, be kell látnunk, hogy egy pár évi rossz termés elég lehet arra, hogy államháztartásunk rendje ismét lényegesen megzavartassék. *(Helyeslés balfelől.)* Ily körülmények között igen óvatosan kell eljárni, mikor pénzügyeink rendezett voltáról beszélünk és erről mindig csak bizonyos fenntartással kell szólanunk. De elismerem, hogy pénzügyeink annyira rendezve vannak, hogy arra alapítva komolyan beszélhetünk a valutaügy szabályozásáról. Azt az arany beszerzési módot, melyet a t. kormány ajánl, főleg azért tartom elfogadhatónak, mert pénzügyeink lehető kimélését tartja szem előtt. Nem tudom ugyan, hogy milyen része fog az arany vásárlásra fordított pénztári készleteknek államháztartási czélokra fordíttatni, de szeretem remélni, hogy annak nagyobb részére hamarjában nem lesz szükség. Közgazdasági fejlődésünk is haladt annyira, hogy ma már nem tarthatunk fizetési mérlegünk kedvezőtlen voltának veszélyeitől helyreállított valutánkra. De fel kell említenem, hogy, ha Magyarország közgazdaságilag haladást mutat is fel, ez korántsem olyan, hogy mintegy büszkeséggel szemlélhetnők azt. Az egész világon észlelhető ugyanis bizonyos gazdasági előrelépés. Roppant közgazdasági haladást láthatunk szomszédunkban is kelet felé. A kis Románia olyan fejlődést mutat e részben, a melyről azt a véleményt nyilvánítják a monarchiát gazdaságilag képviselő egyének, hogy ott nagyobb haladás észlelhető, mint Magyarországon. De még viszonylag csekélyebb haladásunk mellett is áll, hogy különösen tőkegyüjtés tekintetében fejlődtünk már annyira, hogy komolyan lehet a valuta-rendezésről beszélnünk. Azért nem is tartom elhalaszthatónak e reformot abból a szempontból, hogy pénzügyeink szilárduljanak, fizetési mérlegünk javuljon; mert habár ezen javulás

beálltával esetleg közvetlenül előnyösebb volna a valuta rendezése; viszont oly esélyek veszélyével juthatnánk szembe, melyek a mérleget annak el nem halasztása mellett súlyesztik le. Különösen a politikai esélyeket tekintve kell helyeselnünk, hogy a valuta-rendezés most eszközöltetik, midőn legalább egy pár évre a külpolitikai helyzet nem lesz a megzavarás nagyobb veszélyének kitéve. Helyesen cselekedett tehát a t. pénzügyminister úr, hogy a kérdést gyakorlatilag felvetette és azt mostanáig szorgalmazta.

Az első kifogás az aranyvaluta ellen az, hogy az aranybeszerzés igen nehezen fog sikerülni és ha sikerülni fog is, az arany nehezen lesz megtartható. A mi a beszerzés nehézségeit illeti, a felszólalások e tekintetben meglehetősen elhallgattak, mert hisz tudva van, hogy az európai nagy bankok legutóbb mintegy 600 millió frankkal növelték aranykészületeiket. Hozzájárult ehhez az is, hogy a pénzügyminister úr a magyar pénzügyi politikában szokatlan előrelátással 45 millió forint aranykészletet szerzett be, mely összeg, mint olvastuk, most már mintegy 50 millióra emelkedett. — De másképp vagyunk az arany megtartására vonatkozó kifogásokkal. Minthogy ezekkel bővebben akarok foglalkozni, legyen szabad előbb az előterjesztés azon pontjait előadnom, melyekkel teljesen egyetértek.

A relatio kérdése szerintem is alapjában helyesen oldatott meg. Az a két szempont, melyekre az előadó úr rámutat, t. i. a napi árfolyamnak, vagy az átlagnak átszámítási alapúl fogadása, oly két vitapont, melyekre nézve a nézetek egymástól eltérhetnek. De, azt hiszem, kár lenne róla tovább vitatkozni, mert hiszen azok érvényesítésének eredményei a jelen esetben összeesnek. Azon szerencsés helyzetben vagyunk ugyanis, hogy a valuta-javaslatok beterjesztésekor jegyzet árfolyam megegyezik a magánosok számára való ezüst veretések beszüntetése, tehát 1879, óta a legújabb időkig lefolyt időtartam átlagos árfolyamával. A pénzügyminister úr felhozta, hogy a szigorú jogi felfogás a mellett szól, hogy az ezüst vétessék az átszámítás alapjául. De azok is, a kik igy okoskodnak, elismerik, hogy itt tisztán a jogi szempontot nem lehet megvalósítani, mert az állam 1879-ben, midőn a magánosok számára való ezüst veretést beszüntette, oly tényt hajtott végre, melynek következményeit is el kell fogadnia. Sokan, a kik az ezüst-átszámítás álláspontján állanak, tényleg kivánják is ezt. Én ezen álláspontal szemben, tisztán egyéni meggyőződésem szerint, azt vagyok bátor hangsúlyozni, hogy jogilag is egyedül a bankérték alapúl elfogadása tulajdonképpen a helyes. Ugyanis azon ellenvetésre, hogy az állam az ezüst veretését a magánosoknak bármikor megengedhette volna, feleletül áll az a körülmény, hogy ezt tényleg pedig nem tette, és hogy ezen rendszabályt a törvényhozás 13 esztendeig hallgatag tűrte. Szerintem tehát voltaképpen a jogi szempont is azt követeli, hogy a bankérték alapján történjék az átszámítás. Ha pedig ez az alap fogadtatik el, akkor én nem tudok ezen relatio ellen kifogást tenni. A külföldön hallottunk nézeteket, a melyek keveselték azt, a mit a mai papirforintért nyujtunk;

ide benn viszont oly hangok voltak hallhatók, melyek azt nagyon sokalták. Ezen két nézetnek szembeállítása ismét egy átlagot ad, mely összeesik a napi árfolyam és az említett árfolyam-jegyzések átlagával. Ennélfogva azt hiszem, hogy nem tévedek, ha én ezt a relatiot minden érdekre nézve kielégítőnek és igy elfogadhatónak találom. Helyeslem mindazokat a dolgokat, melyek a javaslatban a pénzverés technikája körébe tartoznak, ezekről részletesen azonban szólni nem kívánok.

A pénzegységnek egy koronában történt megállapítása olyan kérdés, a melyhez az én felfogásom szerint némi szó fér. De az egész nem elég jelentékeny arra, hogy azt vita tárgyává tegyük. Az én felfogásom szerint éppen annak feltüntetése szempontjából, hogy itt a kötelezettségek értékének semmi változtatása nem céloztatik, nagyon helyes lett volna a régi egység mellett megmaradni. E mellett azon előnyöket is biztosítani lehetett volna, melyek a kisebb pénzegységgel járnak, ha fél forintosokat verettünk volna, a melyekkel a forgalomban különösen ott, a hol nálunk bizonyos pazarlás észlelhető, az e tekintetben felmerülő igényeknek eleget lehetett volna tenni. A forintos egység megtartásának előnyéül felhozható még, hogy igy meg lehetett volna kímélni azt a roppant munkát, mely úgy az államnál, mint az intézeteknél és az egyeseknél a számvitel átalakításával jár. De e kérdés sokkal jelentéktelenebb, semhogy a pénzegység feletti vitát most újra felvenni kívánnám.

Elismerem azt is, hogy ezen előterjesztés közjogilag teljesen megfelel a kívánalmaknak. A pénzügyi bizottságban hosszabb eszmecsere tárgyát képezte a javaslat egyik s másik intézkedése e szempontból is, és én az ott felmerült ellenvetésekből arra a meggyőződésre jutottam, hogy közjogilag a javaslat ellen kifogást tenni nem lehet.

Áttérek már most, t. ház, arra a kérdésre, a melyet ideiglenesen elhagytam: vajjon a javaslatban minő intézkedések foglaltatnak arra nézve, hogy a beszerzendő arany megtartható is legyen. Sajnos, ily intézkedés helyett a javaslatban hézagokat látok, melyekre úgy az előadó úr, mint a pénzügyminister úr is utaltak már. Az ezüst courans-pénz és az államjegyek kérdése ebben a javaslatban tudvalevőleg nincs megoldva. Az előterjesztések tehát bármily becses, de voltaképp mégis csak keretet képeznek, melynek tartalma akkor állana előttem, ha láthatnám, hogy az ezüsttel mi történik majd, és ha tudni fogjuk, hogy az államjegyekből a forgalomban meghagyatik-e valami, vagy nem, és hogy a banktörvény miképp állapíttatott meg?

A mi az ezüst kérdését illeti, nem oszthatom azok véleményét, t. ház, a kik nálunk kevésbbé, mint Ausztriában, forgalmunkban oly nagy fontosságot tulajdonítanak az ezüst értékpénznek, sőt megvallom, hogy abban a legnagyobb veszélyt látom. E javaslatot éppen azért kifogásolom, hogy mindazon célok, melyeket az előadó úr oly emphasissal hangoztatott, a melyeknek szem elől tévesztéséből származó

bajokat oly élénk színekkel ecsetelte, hogy annak hézagai által komolyan veszélyeztetve vannak. Az előadó úr azt mondja, hogy nagyobb csapás nem érhetné ezt az országot és a monarchiát, mintha az egyszer megkezdett mű valami komoly akadály által a maga menetében és befejezésében gátoltatnék. Tökéletesen egyetértek vele: én is nagy bajnak és veszélynek tartanám ezt, azért félek azon hézagoktól, melyekre az előbb voltam bátor utalni. Még az esetben is, ha mi érmeügyünket önállóan és Ausztriának minden beleszólása nélkül szabályozhatnók, aggályosnak tekinteném az ily fontos kérdések nyitva hagyását. Mennyivel aggályosabbnak kell azt a mi közjogi helyzetünk mellett Ausztriával szemben tartanunk? Tudjuk, hogy ott az ezüstre nézve egészen más, a mieinkkel ellentétes nézetek uralkodnak. Továbbá oly parlamenti viszonyok vannak ott, a melyek nagyon aggályosaknak tüntetik fel, hogy mi ily kérdésekre nézve teljesen világos kikötések nélkül szerződjünk a szövetséges állammal.

A mi az ezüst kérdését illeti, az én felfogásom az, hogy az ezüstnek igenis szerepet kell hagyni forgalmunkban s abból annyit kell a közönség kezeibe juttatni, a mennyit az felvenni képes. De ennek nem az értékpénz lesz a formája, hanem a jobb váltópénz. Mert a váltópénz oly önműködő elvet képvisel, mely az ez iránti szükséglet kielégitését egész biztosan szabályozza. Azon veszélyek, melyeket az előadó úr ismételve felhozott, mind nagyon könnyen el lesznek háríthatók akkor, ha az ezüstöt mi váltópénz veretésre nagyobb mértékben fogjuk felhasználni. Nagyon helyesen említette fel a pénzügyminister úr, hogy az ezüst váltópénz bizonyos összegben beváltható, de bizonyos összegen felül fizetési erővel nem bir. Adjunk a forgalomnak annyit, a mennyit az felvesz. Bátran tehetjük, mert a mint az telítve van, amúgy is visszatér a váltópénz az állam pénztáraiba, mintegy intelműl arra, hogy többet ne veressen. De ha az ezüstérték — mint a hogy az osztrák valuta-bizottság utasíttatni kívánja az ottani képviselőház által a kormányt — a most meglévő mennyiségben a jövőre is állandóan fennmarad, e mellett még kibocsátunk 200 millió korona értékű ezüst váltópénzt, nem tudom, nem fog-e ebből az a veszély származni, melyet az előadó úr oly élénk színekkel ecsetelt. *(Helyeslés a baloldalon.)* Az mondatik, hogy ezüstünket fel kell használni, mert ha eladjuk, nagy veszteséget szenvedünk, és hogy a fogalmat nem lehet az ezüst pénztől megfosztani, mert erre annak szüksége van. Igenis a kis forgalomnak szüksége van rá, az kétségtelen; de ezüst jobb váltópénz alakjában épp úgy felhasználhatja, mintha annak a courans pénzjelleg adatik meg. A mi pedig a költség kérdését illeti, azt hiszem, ez az ellenvetés sem állja meg a helyét, mert ha a monarchiának ezüst szükségletét fejenkint öt és fél forintban állapítjuk meg, a mint azt szaktekintélyek teszik, akkor a meglevő ezüstkészlet legnagyobb mennyisége az ezüst váltópénz által absorbeáltatni fog. Ha pedig marad még felesleg, ennek veszteségét az ezüst váltópénzek veretése alkalmával ellensúlyozni lehet a finomsági tartalom csökkentésével.

De ha lenne is e miatt az államnak vesztesége, egy oly nagy horderejű reformnál, mint a milyennel szemben állunk, a melynek előnyeit a pénzügyminister úr oly szembeötlően kifejtette, az tekintetbe nem jöhet, mert ez által megszünik közgazdaságunk bizonytalansága, megszűnik t. i. az, hogy termelésünk ipso facto, egyúttal üzérkedés legyen; lerontjuk így azon chinai falakat, melyek tőlünk távol tartják a külföldi tőke áramlatát, mert az ma csak úgy juthat hozzánk, ha egyúttal a koczkázati praemiumot is megfizeti, a mi aztán a kamatlábat drágítja meg. Ez oly eredmény, a melyért én jelentékenyebb áldozatot készséggel hoznék az ezüstkészletben történő veszteség pótlása alakjában is. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De azt sem lehet mondani, hogy a közönség úgyszólván megraboltatnék, ha kisebb finomsággal kiverendő ezüstből kapná a váltópénzt; mert az ily ezüstpénz éppen olyan utalvány lenne aranyra, mint az államjegyek, vagy pedig a bankjegyek. Az ezüst fenntartását tehát, mint értékpénzt, én a leghatározottabban perhorrescálom, és ebben a javaslat veszélyét látom éppen úgy, a mint veszélyt látnék abban, ha az államjegyek jelentékenyebb mennyiségben tartatnának forgalomban. Az államjegyekre szintén nincs a forgalomnak szüksége, sőt annak megtartása esetleg veszélylyel járhat. Nincs szükség reájok azért, mert forgalmunkat aranynyal kívánjuk megtelíteni, és a mennyiben még a kis forgalomban szükség lenne fizetési eszközökre, ott van az ezüst. Ezek útját apró államjegyekkel nem helyes elállni. Oly országban, a mely hirhedt papirpénzgazdaságáról, erkölcsi vívmánynak kellene tekinteni azt, hogy ezen idült régi rossz szokásával gyökeresen szakithatunk. Ennek egyúttal általános közgazdasági jelentősége is lenne, a mennyiben a reformműveletnek hitelét rendkivűl emelné. De más közvetlenebb közgazdasági előnyei is csakhamar jelentkeznének. — Az igen t. pénzügyminister ismét nagyon helyesen emelte ki, hogy a pénztpótló eszközök meghonosítása mily szükséges ezen országban. Hanem bátor vagyok kérdezni, miképp akarja ő azokat a mi forgalmunkban meghonosítani, mely hozzászokott a legfonákabb forgalmi eljáráshoz, ha a közönség körében észlelhető kényelem-hajhászatnak hizelegni kíván azzal, hogy államjegyek alakjában kényelmes forgalmi eszközt bocsát rendelkezésére? Azok a törvények, melyeket kilátásba helyezett és a közigazgatási intézkedések, melyeket nemsokára megteendőknek jelzett, így nem fogják czéljukat elérni, hanem írott malasztként fognak a papiron maradni.

A közönség közgazdasági szokásait törvények által is bizonyos mértékig irányítani kell. Éppen ebben látom egyik lényeges előnyét a tiszta aranyvalutának, mert általa odatereljük közönségünket, hogy a helytelen forgalmi szokásokról letevén, azon forgalmi eszmény irányában haladjon, melynek példáját Anglia mutatja nekünk. És mi hát czélja az államjegyek megtartásának? Erre a válasz az, hogy egy bizonyos megtakarítást eszközölhetni vele t. i. kevesebb arany

beszerzésére lesz szükség. Az én felfogásom szerint ez a leghelytelenebb takarékosság, a mely csak képzelhető, mert az államjegyek használhatása folytán a közönség régi szokásaihoz és forgalmi eljárásához a jövőben is ragaszkodni fog. Ez esetben pedig okvetlenül több érczpénzre, különösen aranyra lesz szükség, minélfogva az ellenkező eljárás pénzügyileg is nagyon előnyösnek kell, hogy bizonyuljon. De azután annak a megfontolásnak is helyet kívánok én adatni, a melyre ismét a pénzügyminister úr utalt, midőn arról beszélt, hogy hadi kincseket gyüjteni a kormány nem akar. A mily czéltalan az, hogy az állam nagy jószágokat tart fenn közszükségleteinek fedezése czéljából — mert annál sokkal czélravezetőbb eszközöket nyujt a bővülő adóalap — épúgy helytelen hadi kincseket gyüjteni. De hadikincsekre mégis szüksége van az államnak, mert a mai európai politikai helyzetben sohasem tudjuk, hogy mikor vehetjük hasznát. *(Igaz! balfelől.)* A legbiztosabb és legtermészetesebb hadi kincse pedig minden államnak érintetlen valutája; az állam ne igyekezzék ezt akkor felhasználni, mikor arra nincs ráutalva, hanem tartsa azt fenn a végső szükség esetére. *(Helyeslés balfelől.)* — Mindezen szempontokból én úgy az ezüst couranspénzek, mint az államjegyeknek a forgalamban leendő megtartását helytelenítem, azért keltenek bennem a törvényjavaslat többször említett hézagai aggodalmat.

Ez a kérdés a ház pénzügyi bizottságában is előfordulván, ott ugyanezeket adtam elő; a válasz erre itt az volt, *(Halljuk!)* hogy a t. pénzügyminister úr az ezüst courans kérdésére nézve tökéletesen azt az álláspontot foglalja el, melyet bátor voltam kifejteni; azonban nem akarta a kérdést élére állitani az osztrák kormánynyal szemben, mert nem akart oly nehézségeket teremteni, melyek e javaslatok előterjesztésének esetleges elhalasztására vezethettek volna. Felfogásom szerint ez az eljárás nem fog czélra vezetni. Sokkal helyesebb lett volna legalább elvileg megállapodni az osztrákokkal s valamivel később terjeszteni elő a javaslatokat, mint kitenni magunkat annak a rendkívüli veszélynek, melyre az előadó utalt, midőn azt mondta, hogy nagyobb szerencsétlenséget nem képzelne erre az országra és a monarchiára nézve, mint ha az egyszer megkezdett valutareformot bármely külső körülmény megakasztaná. Már pedig ennek lehetősége itt van előttünk. Az előbb voltam bátor utalni arra a határozati javaslatra, melyet az osztrák valutabizottság az ottani képviselőház elé terjesztett, s mely által útasíttatni kívánja a kormányt arra, hogy az ezüst courranspénz megtartassék a forgalomban a készfizetések felvétele után is nemcsak átmeneti intézkedésképpen, hanem véglegesen. Ez oly határozati javaslat, melyet ha az osztrák törvényhozás elfogad, a két állam közötti conflictus alapjául szolgálhat, mert én alig képzelhetem el azt, hogy a t. pénzügyminister úr, a ki a pénzügyi bizottságban kijelentette, hogy kész inkább tárczáját kötni ezen álláspont érvényesítéséhez, a dolog lényegére nézve meghátráljon. Tehát csak két lehetőség van. Az egyik az,hogy számolva a körülményekkel s nem akarva felidézni a valuta-

reform megfeneklését, esetleg bizonyos engedményeket tesz az ezüst értékpénz érvényének időhatára tekintetében; vagy pedig ha nem enged, az ideiglenesen alkalmazandó ezüst courranspénzek érvényének tartamát szorosan meghatározni kívánja a követendő egyezményekben: beáll az, a mitől én is féltem s mindenkinek kell féltenie e javaslatokat, hogy nagyon sokáig lesz a bizonytalanságnak és oly esélyeknek kitéve, melyek hordereje azután kiszámíthatatlan. Mindezeket meggondolva, én a javaslatban e hézagokat határozottan kifogásolom. — Elismerem azt, hogy a t. pénzügyminister úrnak igen nagy érdemei vannak a valutareform gyakorlativá tétele körül. Élesen látott, midőn felfogta, hogy a jelen pillanat alkalmas arra, hogy e reform megvalósíttassék. Előrelátást tanusított, midőn az állampénztári készletekből jelentékeny mennyiségü aranyat szerzett be; de bocsánatot kérek, az előrelátás azon pillanatban elhagyta, midőn megengedte, hogy ily hézagok iktattassanak e törvényjavaslatba.

Én, t. ház, az aranyforgalom megtartása biztosításának három feltételét ismerem. Az első feltétel az, hogy azon az úton, a melyen eddig haladtunk és mely ránk nézve lehetővé tette, hogy a valutareformot gyakorlati feladatnak tekinthessük, tovább menjünk. Igyekeznünk kell pénzügyeinket lehetőleg rendben tartani és óvakodni attól, hogy fizetési mérlegünket az által is rontsuk, hogy az állam folyó szükségleteinek fedezése végett a pénzpiaczot igénybe vegyük, és igy fizetési mérlegünket is rontsuk. Egész erővel oda kell továbbá hatni, hogy közgazdaságunkat a lehető legnagyobb mértékben fejleszszük, ez által is fizetési mérlegünkre igyekezvén kedvező befolyást gyakorolni. Mert egy rossz fizetési mérleggel biró ország a legnagyobb erőfeszítés mellett is alig lesz képes aranykészletét megtartani. De ezenkivül oda kell törekednünk, hogy a valutatörvényhozásunk az aranyat keresetté, szükségessé tegye, ennélfogva nem szabad, hogy más fizetési eszközök, névszerint ezüst és papirpénz által könnyen helyettesithető legyen a kisebb forgalmi csatornákban. — A harmadik főfeltétel a jó banktörvény. A mi ezt illeti, én a leghatározottabban tiltakozom azon felfogás ellen, mely a jegybankból mást akar alkotni, mint a pénzforgalomnak a központját, és annak úgyszólván szabályozó szivét. Ha valaki azt kivánja, hogy hogy egyik vagy másik állam pénzügyeinek kezelője a jegybank legyen; ha azt kivánjuk, hogy a kormánynak befolyása erre az intézetre sokkal nagyobb legyen, mint a minő a mostani: akkor azon irányban haladunk, a mely koczkáztatja azt a követelményt, hogy a jegybank a maga hatáskörében maradjon. Az új banktörvényben ennek a főszempontnak alá kell rendelni mindent. — Intézkedni kell az ellen, hogy a jövőben gyenge államférfiak, ha pénzügyi zavarokba jutnak, ahhoz a kényelmes segédeszközhöz folyamodhassanak, mely az ilyen ruganyos banktörvénynek a kihasználásában rejlik.

Mindezeket összefoglalva, t. ház, én e javaslatot a következő-

képen itélem meg: (*Halljuk!*) Elismerem, hogy az, mint keret, rendkivül becses; elismerem azt is, hogy benne a relatio helyesen lőn megállapítva; tény az, hogy közjogi felfogásunkat nem sérti. De abban oly hézagok vannak, a melyek esetleg veszélyesekké válhatnak. Ellenzéki ember igen nehéz helyzetben van e javaslattal szemben, mert az általam előadott kifogásokat kicsinyelni nem lehet; de másrészt egy oly jelentékeny reform fekszik előttünk, a melyet könnyedén visszautasítani szintén felelősséggel jár. Ennélfogva ezen javaslattal szemben a következő conclusiora jutok. Kétségtelen, ha a t. ház azon álláspontot, a melynek a pénzügyi bizottság tanácskozásaiban és a jelen alkalommal a t. előadó úr is kifejezést adott, és melyet magáévá tett a pénzügyminister úr is, a pénzügyi bizottságban ismételten kijelentvén, hogy ő a tiszta aranyvaluta keresztülviteléhez kész a tárczáját kötni, fenntartja a jövőben is: igen valószinű, hogy utóvégre ez az álláspont keresztül is fog hatolni. — A készfizetés felvétele előtt az ezüst és államjegyre vonatkozó javaslatok a t. ház elé fognak még kerülni. Remélem, hogy az államjegyekre vonatkozólag a t. pénzügyminister úr nem fogja álláspontját a jövőben fenntartani, mert a ki az ezüst kérdésében oly egészséges nézeteket vall, mint a minőknek ő most is kifejezést adott, lehetetlen, hogy az államjegyekre nézve tévtanokat kövessen. — Ezen reményben és azon kilátással, hogy a t. ház és a magyar törvényhozás általában ragaszkodni fog mindazon feltételek érvényesítéséhez, a melyek szükségesek arra, hogy e reform czélját érje, a mire annak idején figyelmeztetni el nem mulasztandjuk: a javaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául úgy a magam, mint elvbarátaim nevében elfogadom. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

3. A mezőgazdák hitele és a jegybank.

Előadói beszéd; tartatott a Somssich Pál elnöklete alatt állott budapesti gazdakörben a bankkérdés tárgyalásakor 1885. évi január 21-én.

T. U.! Ez összejövetel czélja tisztába jönni az iránt, hogy a mezőgazdák a maguk termelésének előmozdítása érdekében mit kivánhatnak méltányosan az osztrák-magyar banktól, vagy helyesebben, hogy a mezőgazdák érdekképviselete minő kivánalmakra és követelményekre hívja fel a kormány figyelmét, mely legközelebb azon helyzetbe jut, hogy a kiváltság meghosszabbítása iránti tárgyalások során megjelölje azon ujabb feltételeket, melyek alatt az állam a bankprivilegium meghosszabbításába beleegyezni hajlandó.

A Gazdakör igazgató választmánya egy idevágó concrét eset tárgyalása alkalmából elhatározta, hogy a mezőgazdaság ez irányú követelményeinek formulázásával néhány tagját megbizza. Az igy létrejött bankbizottság azután több ülésben tárgyalta és minden oldalról megvitatta a felvetett kérdést, de végleges határozatokban

még nem állapodott meg, hanem tanácskozásainak előleges eredményét egy javaslatba foglalván össze, melyet ma egy hete a hirlapok útján is közzétett, engem bizott meg azon tiszttel, hogy a javaslatot ez alkalommal újból mutassam be és egyúttal mondjam el, hogy annak megtételénél mi vezette a bizottságot és minő indokok birták azt a felsorolandó egyes pontok ajánlatba hozatalára. A bizottság czélja ezen eljárással az, hogy az előadandó és indokolandó javaslatot kissé szélesebb körben is bírálat tárgyává tegye, mert csak igy lehet kilátás arra, hogy javaslatával az egyoldalúságnak oly közel fekvő veszélyét elkerülheti.

A bizottság következőleg vezeti be javaslatát:

»Tekintve, hogy a változhatatlan okok által előidézett mezőgazdasági válságból csak akkor van menekülés, ha a mezőgazdák szigorú számítással a belterjesebb gazdálkodásra térnek át, melynek első föltételét a lehetőleg olcsó tőke használhatása képezi; ez okból kivánatos, hogy az állam által kiváltságolt jegybank, a mennyiben erre különben érdemesek, a gazdáknak is nagyobb nehézségek nélkül olcsó hitelt nyisson, a mit annál inkább tehet, mivel a hitelképes gazdák a versenyviszonyok nyomása alatt az üzletemberek számítási módját és szokásait lehetőleg elsajátítani úgy is kénytelenek.« — Ebben a bevezetésben világosan meg van mondva, hogy igen nehéz idők következvén, a termelés folytatásánál a gazdák a legszámítóbb és a legtakarékosabb eljárásra vannak utalva. Ily körülmények közt felette fontos az, hogy akkor, midőn annak helye van, a gazda lehetőleg olcsó személyes hitelt vehessen igénybe, mert folyton koczkán levő versenyképessége mellőzhetlenné teszi reá nézve azon szakadatlan törekvést, hogy minél többet, de minél kevesebb költséggel állítson elő. A bizottság mélyen átérezte ezen törekvés horderejét és előmozdításának fontosságát, azért tartja a mezőgazdaság érdekében nagyon szükségesnek, hogy az állam által kiváltságolt jegybankkal szemben azon korlátokon belül, melyeket ez intézetnek mint pénzforgalmunk egyik fő és természetes szabályozójának hivatása határoz meg, a mezőgazdaság jogos hiteligényei megállapittassanak és a legközelebb meginduló alkudozások folyamán lehetőleg érvényre is emeltessenek. — Midőn a bizottságnak e meggyőződését szerencsém van itt általánosságban hangsúlyozni, legyen szabad előadói minőségemben a magam részéről mindazon tekintetekre utalni, melyek, ha alaposan akarjuk a fennforgó kérdést megbeszélni, az én egyéni felfogásom szerint, annak megvitatásánál pro és contra okvetlenül figyelembe veendők. Habár a bizottság javaslata a lapokban is közölve lőn, a sajtó nem tartotta szükségesnek azzal foglalkozni, és igy nekem némi utánjárásra kellett magamat elhatározni, hogy az ellene felhozható komolyabb kifogásokról, melyek különben előttem ismeretlenek eddig sem voltak, most ujból tüzetesen értesüljek. És azon kifogások, melyek a Gazdakör bizottságának javaslata ellen tétetnek, elég számosak. Az első és legfőbb ellenvetés, melylyel e javaslat találkozott, az volt, hogy az osztrák-magyar

GAZDASÁGTUDOMÁNYI

banknak, mint jegybanknak, feladatát a pénzforgalom szabályozása mellett első sorban a kereskedelem és ipar előmozdítása képezi, és hogy a mennyiben az a mezőgazdaságnak közvetlenül is köteles szolgálatot tenni, azt a legczélszerűbben akkor teszi, midőn a mezőgazdasági hitel természetes formáját, a jelzálog-kölcsönt karolja fel. De a jegybank nincs azon helyzetben, hogy a mezőgazdák személyes hiteligényeinek rendszeres és a földművelés viszonyaihoz képest szabályozott kielégítésére vállalkozzék, és pedig több okból. Mindenekelőtt azért, mivel a bank rendelkezésére álló jegykészlet úgy is szerfelett igénybe van véve, a miről mindenki meggyőződhetik, ha figyelembe veszi, hogy annak jegytartaléka az utóbbi időben mennyire megcsappant. Hova vezetne az, kérdik az ellenvéleményüek, ha a bank a mezőgazdáknak csak egy kissé is bőkezűebben nyitna személyes hitelt éppen most, midőn a gazdák nagyrésze nem akarja a kapható alacsony árakon elvesztegetni termését? Hiszen akkor a bank nemcsak jegytartalékát merítené ki, hanem, hogy a várakozásoknak továbbra is megfelelhessen, hénytelen lenne érczfedezetét is tetemesen szaporítani. De ha a szükséges jegykészlettel még rendelkeznék is a bank, vajjon megengedhető-e az, hogy egy jegykibocsátó intézet oly váltókkal tömje meg tárczáját, melyek benső értékét megbirálni és üzleti minőségét ellenőrizni oly szerfelett nehéz? Hiszen a gazdák váltóiról igen bajosan fogná valaki helyesen megmondhatni, hogy azok csakugyan adásvételből, valódi gazdasági szükséglet fedezéséből származnak-e, vagy pedig egyszerű fogyasztási hitel, másféle közönséges adósság eszközei, szivességi váltók, vagy pedig éppen valamely váltónyargalás egyik üzletét képezik? Az üzleti minőség tekintetében úgy is nagyon kifogás alá vehető az osztrák-magyar bank váltótárczája, mert bizony abban sok könyvadósság fedezetéül szolgáló váltó foglaltatik, de a kereskedőktől és iparosoktól a bank kénytelen ezen váltókat elfogadni, mert különben hitelüket nagyon megszorítaná. Hanem ezeknél a vagyoni helyzetről, annak változásairól könnyen és alaposan informáltathatja magát, a mi a gazdáknál, a kik rendesen nem központokban, hanem szanaszét az egész ország vidékein laknak, igen nagy nehézségekkel jár. Azután a gazda nincs, vagy csak kivételesen van azon helyzetben, hogy a lejárat maximális ideje, t. i. három hónap, vagy helyesebben mondva 92 nap alatt tényleg be is válthassa váltóját. Már pedig a jegybank kötelessége arra is nézni, hogy jegyei rövid időközökben visszatérjenek hozzá. Először azért, hogy a mennyiben később jegyeinek kényszerforgalma megszünnék, válságok idején azok jelentékeny részét érczczel ne kelljen beváltania; másodszor pedig, mert hivatásának az egész közgazdasággal szemben csupán akkor tehet eleget, ha az egyesnek csak rövig időn hitelez, hogy az olcsó bankhitel jótéteményeiben minél többen részesülhessenek. A bank tárczájának tapasztalás szerint elfogadható tartalmát nem is mindenféle, hanem csak valódi üzleten alapuló s a dolog természete szerint rövid lejáratú váltók képezik. A bank váltótárczájának ezen követelménye pedig

ellentétben áll a gazdák azon érdekével, hogy váltókötelezettségeiket ne legyenek kénytelenek akkor teljesíteni, midőn termelésük lassú folyama mellett az reájuk nézve vagy egyáltalán lehetetlen, vagy szerfelett terhes. Ezen ellentét a bankot és a gazdát kellemetlen bajokba keverné, minélfogva helyesebb, ha a gazda a bankhitelt csak kivételesen veszi igénybe, a mi igy ma is megtörténik, mert a jelzálog-kölcsönök mellett valóban csak kivételképp lehet arra igazi szüksége. Ha azonban gyakrabban van a gazda személyes hitelének igénybe vételére utalva, akkor ne tegye ki magát a mindenesetre bekövetkező és a meghosszabbítás expediense által el nem odázható és igy sokszor terhes napra-fizetés bajainak, hanem inkább forduljon egy oly pénzintézethez, a mely neki váltóbeli kötelezettségét prolongálja, de maga abban a helyzetben van, hogy visszleszámítolás esetén helyette a jegybank által okvetlenül kivánt fizetést teljesítheti.

Ezekben foglaltam össze azon ellenvetéseket, melyek a kereskedelmi felfogás által a gazdakör bizottságának munkálata ellen emelhetők, és valóban emeltetnek is. Nem tagadhatom, hogy ezen ellenvetések általában véve az én szemeimben is birnak bizonyos nyomatékkal, de csak akkor, ha a mezőgazdaság követeléseit mereven állítjuk fel a jegybankkal szemben. Akkor ellenben, ha azon követelmények a jegybank kezelésének lényeges feltételeihez alkalmaztatnak, nem vagyok képes belátni, hogy a kellő óvatossággal miért ne részesíthetné a bank a mezőgazdák személyes hiteligényeit is kissé több figyelemben, mint eddig, mert hiszen az tudva levő tény, hogy éppen a gazdák hitele alapján nem kis számú és összegű váltó foglaltatik ma is az osztrák-magyar bank tárczájában. Nem látom be ezt azért, mivel bár mennyire méltánylom is a jegybank kezelésében a szigort és a ragaszkodást az elvekhez: a formalismus túlhajtása ott sem képezi bámulatom tárgyát. Mert a jegybankok történetéből azt tanultam, hogy még nem találtatott fel az a tökéletes bankszervezet, melynek mechanismusa az intézetet és a pénzforgalmat nagy calamitásoktól megmentette volna. E részben csak arra utalok, hogy az angol jegybank is, melynek mi szervezetét utánoztuk, és a mely kétségkívül a legjobban vezetett hasonnemű intézet az egész világon, már nem egyszer jutott abba a helyzetbe, hogy ha a kormány bankaktaszerű kötelességeinek teljesítése alól nem menti fel, kénytelen lett volna magát fizetésképtelennek kijelenteni. Minden egyes ily esetben a tudomány utólag constatálta azon hibát, melyet a bank vezetői elkövettek, és mely a reá csaknem végzetes bajt előidézte. A jegybanknál tehát, mint ezt Francziaország bankjának jeles példája mutatja, a legfőbb dolog a helyes bankpolitika, mert ilyen, ha a hibák elkerültetnek, lehetséges, és nem a szervezet, nem a formalismus, mert ebben ahhoz képest aránylag kevés garantia foglaltatik. Ha azonban ez igy van, akkor én feltétlen becset egy formalitásnak sem tulajdonítok a bankkezelésben, és nem tulajdoníthatok különösen oly mértékben, hogy az alól kivételeket ne tartanék megengedhetőknek. A jegybankot magas pénzügyi és gazdasági mívelt-

ségű, a helyzetet ismerő ügyes embereknek kell vezetni, és akkor nincs szüksége merevségre. Ha ezen egyének helyes bankpolitikát követnek, melynek megállapítása ezután is feltétlenül az ő kezükben lenne, akkor én a jegybank szempontjából sem tarthatom aggályosnak azt, ha egyik-másik eddig megszokott, történetileg fejlődött és talán az esetek többségében helyesnek is bizonyult alakszerűségétől az újabban változott viszonyok kívánalmaihoz képest öntudatosan, a megengedhető mérték és az átléphetlen határok folytonos szem előtt tartása mellett eltér.

Azt sem ismerem el, hogy a gazda személyes hitelének ne lenne oly fontossága, mely megengedi kielégítésének a jegybanktól való követelését. Nem is beszélek azon esetről, midőn a gazda rendkivüli körülmények folytán rövid időre oda jut, hogy jelzálogos kötelezettségeinek teljesítése végett ismét hitelt kell igénybe vennie. A jelzálogos tehernek jelzálogos teherre való hallmozása már sok, különben fenntartható gazdasági existentiát tett tönkre. De erről nem beszélek most. Én csak a mai versenyviszonyokat tartom szemeim előtt és azt, hogy a gazdának nem szabad egy alkalmat sem elmulasztani, mely okszerüen felhasználva, jövedelme szaporítására kinálkozik neki. Ügyesnek, szemesnek számítónak kell lennie ma inkább, mint valaha. És ha már most gazdálkodását az újabb viszonyok kívánalmaihoz képest úgy rendezi be, hogy lehetőleg minden évszakban megnyilnak bevételi forrásai, de koronként egyik, vagy másik üzletágában rövid időre még némi tőkére van szüksége, mely azonban, ha nem is három hónap alatt, de nem nagyon hosszú határidőn belül reprodukálja magát és akkor, midőn ezen tőkére szüksége van, azt predikálják neki, hogy az ő közgazdasági positióját tulajdonképp csak a reális hitel utján szerzett eszközök illetik meg : akkor ez az én nézetem szerint a mezőgazdaság újabbkori és jövendőbeli fejlődésének alapos félreismerésénél nem egyéb. Ez az okoskodás hasonlít azon régi orvosi felfogáshoz, mely szivesebben vette, ha juxta legem artis pusztult el, mintha a hiányos tudomány tantételei ellenére gyógyúlt meg a beteg. — A gazdák egy része kétségkivül visszaél a személyes hitellel, de ez nem elegendő ok arra, hogy annak jótéteményeiből azok is kizárassanak, a kiknek valóban szükségök van reá, és a kik haszonnal tudnak is élni vele. Azt tehát oly általánosságban, a mint sokak által mondatik, nem lehet elismerni, hogy a gazdának a bankhitel éppen ma, midőn mind üzletszerűbben és mind nagyobb számítással kell eljárnia, ne lenne való. Már pedig, ha való neki, és ha egyenkint is érdemes reá, akkor joga is van hozzá, és akkor kérelmének megtagadására nem ok az, hogy a jegybanknak nincs számára jegykészlete, mert a kiváltságolt jegybanknak e czélra készletének egyszerűen lenni kell.

És azután az sem áll, hogy a bank jegykészletét a gazdák váltói olyan nagy igénybe fogják venni. Nem áll ez az én véleményem szerint két okból. Először, mivel a bank sok helyre pazarolja

hitelét, a hol azt csakugyan nem érdemlik meg, a minek napnál fényesebb bizonyítéka az, hogy oly haszontalanul vezetett intézetnél is, minőnek a czukorgyári üzérkedés folytán tönkrement cseh jelzálogbank bizonyult, 2 — mondd két milliója lehetett lekötve. Ily helyeken legyen a bank óvatosabb, és akkor érdemesebb helyekre is jutni fog jegykészletéből. Másodszor, mert sok oly váltó szerepel ma kereskedelmi váltó czímén, a mi tulajdonképp nem egyéb gazdai váltónál, csakhogy egy-egy különben talán nem is nagyon hitelképes bizományos, vagy vidéki gyenge lábon alló pénzintézet forgatmánya van rajta. Ezek a váltók tehát nem szaporítanák a váltó-tárcza tartalmát. A különbség csak az lenne, hogy a gazda két százalékkal, esetleg többel is olcsóbban jutna a hitelhez, melynek alapját úgyis az ő vagyonának és személyének értéke képezi. — És ebben nagyrészt megvan a válasz azon ellenvetésre is, hogy a gazdák váltóit üzleti minőség tekintetében ellenőrizni bajos, mert hiszen részben tulajdonképp ugyanazon hitelképes gazdák váltói kerülnének a bankhoz, a mely most azon czímen nem tesz kifogást ellenük. Elismerem azonban, hogy ha a gazdáknak közvetlen hitel nyittatnék a jegybank részéről, akkor más gazdai váltók is nyujtatnának be annál. Hanem azt gondolom, ez nem lenne baj a bankra nézve, hiszen köztudomású dolog, hogy a gazdák csak vajmi ritkán szereznek oly meglepetéseket a világnak, mint más üzletemberek. Az bizonyos ugyan, hogy a gazda gazdatársának viszonyait nem mindig ismeri alaposan, de ne is csupán ezektől, hanem a bizományosoktól és a vele összeköttetésben levő üzletemberektől is kérjen a bank a gazdák anyagi viszonyairól felvilágosítást, és azt a legtöbb esetben a valóságot nagyon megközelítőleg fogja megkaphatni.

Az áll ugyan, hogy a gazda három hónap alatt a személyes hitel után kapott kölcsönt a legtöbb esetben csak áldozattal lenne képes visszafizetni. Lesz ugyan ezentúl is, mint volt eddig, oly gazda, ki ennyi idő alatt is előnynyel használhatja a bank kölcsönét, hanem az esetek többségét tartva szem előtt, be kell vallani, hogy a földmívelés körében a három havi lejárat nagyon rövid idő. És éppen ezért az általam képviselt bizottság munkálata egyik pontjában kifejezést is ad azon kívánságnak, hogy a lejárati idő a gazdák váltóira nézve meghosszabbíttassék. Erről tehát később fogok szólani és itt csak azt jegyzem meg, hogy én nagy veszélyt nem látok abban, ha a bank egy bizonyos összegig hosszabb lejáratú váltókat is leszámítol. Ennél mindenesetre nagyobb baj az, ha a banknak milliói köttetnek le egyes helytelen kezelésű pénzintézeteknél, a minő a példáúl felhozott cseh jelzálogbank volt. — Azon tanács végre, mely szerint a gazdák más pénzintézetek közvetítésével vegyék igénybe a bank hitelét, a mily kevéssé leleményes, épp oly drága is, minek következtében az nagyon sok esetben keveset használhat a gazdáknak. A leghelyesebb tehát, ha a hitelre érdemes gazda egyenest fordulhat a jegybankhoz, mert a bank és a gazda óvatos eljárása mellett abból baj egyikre sem hárulhat.

Azt a bizottság természetesen nem kívánja, nem is kívánhatja, hogy a bank a gazdát, ha hitelre nem érdemes, hitelben mégis részesítse; javaslatában elég érthetően kifejezi azon meggyőződését, hogy a szigoru birálatot a gazdákkal szemben is teljesen jogosultnak tartja. Annak első pontja ugyanis ezeket mondja: »A mezőgazdák, ha egyébként hitelképesek, miután az ujabb gazdasági viszonyok közt csak üzletszerü eljárás mellett tarthatják fenn magukat, személyes hitel dolgában ne részesüljenek kedvezőtlenebb elbánásban, mint a megfelelő hitelképességü más üzletemberek.« — A bizottság tehát csak azt kívánja, hogy a viszonyok szem előtt tartása mellett kedvezőtlenebb bánásmódban ne részesüljenek a gazdák, mint a többi üzletemberek, és hogy különösen oly alakszerű feltételek, melyek helyesen nem alkalmazhatók reájok, ne képezzék a részökre nyujtandó hitel akadályait. Egy ilyen alakszerű feltételre vonatkozik a bizottság javaslatának második pontja, mely igy szól: »A gazdáknál a törvényszékek által vezetett czéglajstromba való bejegyzésnek szüksége nem forogván fenn, a bank által se kivántassék, hogy a nála leszámitolás végett benyujtott váltók aláiróinak egyike mindenesetre bejegyzett czégü egyén legyen, hanem világosan mondassék ki, hogy különben hitelképes gazdák váltói e föltétel nélkül is váltóbirálat alá veendők.« A bank alapszabályainak 60. czikkében ezen feltétel nincs is megállapitva, mert itt csak az mondatik, hogy a leszámitolandó váltóknak rendszerint három, mindenesetre azonban két fizetésképesnek ismert kötelezettnek aláirásával kell ellátva lenniök. Azt, hogy ezek közül hánynak kell bejegyzett czégnek lenni, a főtanács határozza meg. A főtanács azután azt a határozatot hozta, hogy az aláirók egyike mindenesetre bejegyzett czégü legyen. — A kereskedőknél ennek a kikötésnek tagadhatatlanul van fontossága a bankra, és az illetőkre nézve is, mert ha nálunk például nem is kivánja a jegybank, hogy a tőle hitelt nyerni óhajtó kereskedő statusát vagy mérlegét mutassa be, mint azt az angol bank kivánja, az gyakran előfordul, hogy azon kereskedők, a kik kevesebb hitelre vannak szorítva, mint a mennyire saját felfogásuk szerint igényt tarthatnának, maguk folyamodnak a mérleg bemutatásnak ez esetben rájuk tagadhatlan jótéteményéhez, és sokszor ez a lépés a kivánt eredményhez vezet is. Azonban sok kereskedőnél csakis a czégbejegyzéssel kapcsolatos aláirás hitelesítése által lehet megállapitani, hogy valamely kötelezettségnek joghatálylyal való elvállalása megilleti-e őt vagy nem? Mindez másként van a gazdáknál, mert azok termelése nem teszi szükségessé az oly könyvvezetést, melyből a statust egy pillanatra meg lehet tudni (de ez különben drága feltétel is lenne), és ők bármily nagy urak is különben, ha váltót bocsátanak ki, ezt rendszerint maguk irják alá. Az egyik váltó aláiró czég bejegyzésének feltétele tehát tisztán gazdai váltónál semmi egyéb, mint egy helyén kivül alkalmazott alakszerüség, melynek értékét a következő példával illustrálom. — Tegyük fel, hogy Magyarország két leggazdagabb és legrendesebb földbirtokosa 1000 forintra szóló váltót nyujtana be a jegybanknál. A censorok a

fennálló szabályok értelmében kénytelenek azt a limine visszautasítani. De minden nehézség nélkül leszámítolják azon 20.000 frtos váltót, melyet ezek közül csak az egyik, de e mellett házi ügynöke is aláirja, a kinek véletlenül valami kis külvárosi üzlete és igy bejegyzett czége is van. Itt a bankra nézve a biztosíték 40-szer kisebb és a leszámítolás mégis megtörténhetik; a 40-szer nagyobb tényleges biztosítékkal biró váltót ellenben egyszerüen vissza fogják utasítani. A fő azonban a valóságos biztosíték, és ha ezt veszi a bank tekintetbe, akkor minden kára nélkül leszámitolhat oly váltókat is, melyeken nincs bejegyzett czég aláirása. A lényeges dolog annak megitélése: van-e tényleges garanczia az aláirásban? Biztositék nemcsak arra nézve, hogy az aláirók vagyonosak, hanem arra nézve is, hogy mozgékony, pontos és számító emberek-e? Ennek megitélését pedig a bizottság semmiképp nem akarja megnehezíteni, sőt ellenkezőleg a javaslat harmadik pontja e részben következőleg nyilatkozik: »A gazdák viszonyainak alapos ismerete és méltatása nem lévén azok részéről föltételezhető, akik gazdasággal maguk is nem foglalkoznak, szükséges, hogy a bank fő- és fiókintézeteinél fennálló váltóbiráló bizottságok kebelében néhány taggal a mezőgazdaság is képviselve legyen.« — Az osztrák-magyar banknak eddig is voltak mezőgazda váltóbirálói; ezen kivánság teljesítése tehát semmiféle elvi nehézségekbe nem fog ütközni és az ellen ily kifogást én nem is hallottam.

Sokkal több kifogás tétetik az ellen, a mi a negyedik pontban foglaltatik. Ez a pont igy hangzik: »Miután a mezőgazdaság körében a személyes hitel utján beszerzett összegek nem reprodukálhatók oly rövid idő alatt, mint a kereskedelem és ipar legtöbb ágában, nagyon kivánatos, hogy a gazdák üzleti váltóinak maximális lejárati ideje 6 hóban állapittassék meg.» Az bizonyos, hogy egy oly bank, mely jegyeit kénytelen érczpénzzel mindig beváltani, a hosszú lejáratú váltók ellen természetes érdekei által ösztönöztetve védekezni fog, habár van rá és éppen az angol bankban példa arra, hogy egyes jegybankok a jó váltókat 6 hónapra és a tengerentúli váltókat ennél még sokkal hosszabb időre is minden nagyobb nehézség nélkül leszámítolják. Én azonban veszélyt az osztrák-magyar bankra nézve a hosszabb lejáratu váltók óvatos leszámítolásában egyáltalában nem látok, mert jegyeit most nem is kénytelen érczpénzzel beváltani, és mert hiszen módjában van titkos utasítások által azok elfogadását is, mint a többiekét, az egyes fiók-intézeteknél szabályozni. Nem tudhatni azonban, hogy a reánk következő 10 év alatt, ha ma nem valószinű is, a valuta nem fog-e helyreállíttatni, és azután nem áll-e be a bankra nézve az érczczel való beváltás kötelezettsége. Ennek az eshetőségnek szemmel tartása tehát már ma is szükséges, azért az én magán nézetem szerint tanácsos lenne ezen pont indokolása alkalmával azon concessiót tenni, hogy ily hosszú lejáratú váltót a bank csak egy bizonyos, de a gazdák valódi szükségeinek megfelelő összegben tartozik leszámítolni. Ha a bank később látni fogja, hogy az ily váltókkal neki baja nincs, akkor épp ugy túl fog mehetni azok leszámítolásával az előzetesen megjelölt

határon, mint most túl megy hitelnyujtásával azon az összegen, mely általa Magyarország részére biztosíttatott. Hat hónap, az igaz, sok idő, és én a kereskedelmi vagy ipari üzletekből származó váltóknál ennyi lejárati időt nem is engednék, mert azalatt az aláirók viszonyai oly lényeges változáson mehetnek keresztül, a minőt a váltó bírálata alkalmával előre látni nem is lehetett. Másként van azonban ez a gazdáknál, a kik nem produkálnak rövid idő alatt, de nincsenek is oly rögtönös esélyeknek kitéve, mint más üzletemberek. Absolute nem lehetetlen, hogy egy gazda is tönkre megy 6 hónap alatt, de ott van akkor oldala mellett a másik, a ki helyt áll érte is. És azután, ha absolut biztosságot keres valamely intézet, akkor ugyan kevés üzletet fog csinálni nemcsak a gazdák körében, hanem általán véve is. Nagyobb veszteségei — éppen az ily váltók iránti nagyobb bizalmatlanság folytán — azokból sem lesznek a banknak, mint vannak a többi váltók leszámítolásából.

A javaslat utolsó pontja a gazdai bankhitel megállapításának ismérveit jelöli meg ezekben: »A gazdáknak nyujtandó személyes hitel mérvének megállapításánál elvül kellene elismerni, hogy különben egyenlő viszonyok közt a gazdaságban alkalmazott forgó tőke veendő tekintetbe, hogy a gazdáknak egyes, a gazdasággal összefüggő, de bizonyos mértékben mégis önállónak tekinthető vállalatai, a minők pl. a gazdasági szesz-, czukor-, téglagyártás, nagyobb terjedelmű marha- és sertéshizlalás, különös figyelemben részesítendők.« Az ismérvek ezen elősorolása alig igényel bővebb magyarázatot, mert ebből világosan kiderül, hogy a bizottság ilyenekül első sorban nem a birtokos fekvőségeit, hanem saját üzleti tőkéjét kivánja figyelembe vétetni, ami megfelel azon felfogásnak, hogy a gazda nem mint birtokos, hanem mint tevékeny és számító termelő tarthat igényt a jegybank hitelére. És csakis ez értelemben kivánja hiteligényeit a bizottság a maga részéről lehetőleg érvényre emelni. Ezt különösen kell hangsulyozni, mert a követelménynek ily alapon való bemutatása annak teljes jogosultságát is kitüntetni alkalmas.

A bizottság igy fejezi be azután javaslatát: »E föltételeknek az osztrák-magyar bank által leendő elfogadása és jó akaratú alkalmazása esetén a közép- és nagybirtokosok személyes hiteligényeinek az adott viszonyok közt eleget lehetne tenni; a kisbirtokosok hasonnemű igényeinek kielégitése egy külön szervezetet tételez föl. Ennek betetőzését egy oly központi pénzintézet képezné, melynek segélyével amaz egész szervezet a jegybank által a megfelelő hitelben részesülhetne.« — Nem az egész mezőgazdasági személyes hitelkérdést karolja fel tehát a bizottság javaslata, hanem annak csak egy, de nagyon fontos részét, melyről eddig itt még tüzetesen nem volt szó, és a mely a figyelembevételt szintén megérdemli. A kisbirtokosok személyes hiteligényeinek kielégítése a saját tőke-gyüjtés és bizonyos — e körben már megvitatott — szervezet létesítése nélkül lehetetlen. De ha e szervezet megvan, akkor semmiféle alakszerüség nem áll annak utjában, hogy a jegybank azon szervezet által, melynek szivó csöve akár a

központi intézet, akár a megyei szövetkezet lehetne, az olcsó hitel előnyében ne részesítse a kisbirtokos osztályt, amire annál nagyobb szükség van, mivel a szervezet költségei egy bizonyos fokig azt a hitelt úgy is múlhatlanul meg fogják drágítani.

A közép- és nagybirtokosok azonban csak az általam előadott feltételek elfogadása esetén lennének azon helyzetben, hogy a bank hitelét valóban élvezhessék. Ezen feltételeket a bizottság jogosultaknak tartja annál is inkább, mert hasonló kívánalmakkal másutt is, névszerint Németországban, találkozunk az ottani jegybankkal szemben, ami a bizottságot megerősíti azon meggyőződésében, hogy csak a mezőgazdaság változott helyzetéből kifolyó követelményekkel lép fel, amelyek valódi nagy szükségeken alapulván, maguknak egy vagy más uton elismerést fognak biztositani. — A Gazdakör félreismerné hivatását, ha ily gyakorlati módon nem igyekeznék ezen követelmények érvényesülését előmozdítani. De hogy szavának súlya legyen, az egyoldaluságot lehetőleg kerülnie kell. Ez volt oka, hogy mielőtt a maga helyén, a gazdaközönség képviseletében, lépéseket tett volna, javaslatát szélesebb körben nyilvános vita tárgyává kívánta tenni, és az ügy érdekében csakugyan igen kívánatos, hogy mindazok, a kik abban valami hibát, vagy hiányt találnak, felszólaljanak és jobb meggyőződésre igyekezzenek birni bennünket. Minden komoly ellenvetést szivesen kell fogadnunk, mert hiszen feladatunk a helyes út eltalálása és a helyes mód megalkotása egy magasabb czélhoz, fenyegetett versenyképességünk lehető biztosításához.

4. A kisbirtokosok hitelügye.

A kisbirtokosok földhitelintézetéről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával 1879. évi junius 6-én mondott képviselőházi beszéd.

T. H.! A szőnyegen levő törvényjavaslat czélzatait mindenki helyesli. Nem hallottam annak beterjesztése óta egyetlen hangot sem, mely a kilátásba helyezett kedvezményeket a kisbirtokosok hitelügyétől megvonni akarná. Még eddig minden e tárgyban tett nyilatkozat elismeri, hogy okvetlenül kell valamit tenni; mert hiszen egy oly osztály megmentéséről van szó, mely az ország területének 45%-át birja, mely a lakosságnak $^1/_3$-át képezi, és melynek kezei között több, mint 1000 milló érték van, mely tehát legalább 5—600 millió forintnyi hitelre érdemes és a mely mind ennek daczára az uzsorások karmai között vérzik el. A kisbirtokosok hitelügyének érdekében nálunk eddig vajmi kevés történt. Mindazok tehát, a kik az ország anyagi gyarapodását szivükön viselik, méltán tekintik ezen ügyet fontosnak, méltán kivánják a törvényjavaslat eszméjének megvalósítását, de méltán aggódnak másrészt a felett is, hogy azon az alapon, melyen a törvényjavaslat áll, ez sikerülni nem fog. Azon alapszabályok, melyek e törvényjavaslat indokolásának mintegy kiegé-

szítő részét képezik, minden oldalról többféle magyarázatra és bírálatra adtak alkalmat. Mindezen magyarázatok és bírálatok azonban megegyeztek abban, hogy ezen alapszabályoktól csak gyökeres átalakításuk után lehet üdvösebb eredményt várni. A pénzügyi bizottság is, mely ezen tárgygyal behatóan kiváló jóakarattal foglalkozott, több elvi kijelentésben állapodott meg, melyeket az alapszabályok módosításánál a kormány által figyelembe veendőknek tart. Az én felszólalásom czélját nem ezen irányelvek részletes tárgyalása képezi. Én azokat egyenként, külön-külön helyeseknek tartom; csakhogy úgy vagyok meggyőződve, miszerint sokkal tovább kell menni, és csupán ezekkel a kisbirtokosokon segíteni nem fogunk, mert a czélba vett intézetnek fejlődésképességét ezen irányelvek egyáltalában nem biztosítják. A pénzügyi bizottság tanácsa szerint létesítendő intézet kétségkivül solidabb lenne, mint az, melyet az alapszabályok körvonaloznak; de — legalább nézetem szerint — ennél határozottan merevebb, és ennélfogva arra, hogy minél szélesebb köröket öleljen fel, egyszersmind alkalmatlanabb is lenne. És, t. ház!, ha már az állam ezen ügy fejlesztését támogatja, nagy súlyt fektetek arra, hogy oly intézet létesítésénél működjék közre, mely ha eleinte nem is fog csodákat művelni, ha rohamosan nem is fogja a kisbirtokos osztályt meghódítani, de organicus hibáktól menten fejlődésre alkalmas levén, történeti alakulásra nyujtson kilátást, és elég érzékeny legyen arra, hogy oly idomokat és méreteket öltsön magára, melyek feladata természetének a legjobban megfelelnek. Nézetem szerint a pénzügyi bizottság által helyeselt szervezet ezen kívánalmaknak nem felel meg. A központi intézet javított szervezetét nem kifogásolom, de egyáltalában nem helyeslem azt, hogy a vidéki mezőgazdasági előleg-egyleteket még talán az alapszabályoknál is életképtelenebb intézetekké alakítja. Nem mondom, t. ház, hogy egyes vidékeken, a hol az értelmiség befolyása nagyobb, ily mezőgazdasági előleg-egyletek szórványosan alakulni nem fognak; de azon állítást merem koczkáztatni, hogy ezen előleg-egyletek azon mérvben, melyben kívánatos és szükséges lenne, elterjedni nem fognak. És nem fognak elterjedni nézetem szerint két okból. Először azért, mert szervezetük felette bonyolult, alig áttekinthető, a központi intézethez való viszonyuk következményei pedig teljesen beláthatlanok. Hiszen ezen előleg-egyletek, ha egyszer megalakultak, az alapszabályok 84. §-a értelmében a központi intézettől egyáltalában el sem válhatnak, mig a központi intézet bármikor eltaszíthatja őket magától. Alig hiszem, hogy sokan birhassanak kedvvel ily bizonytalanságnak minden irányban lekötni magukat. De nem fognak nagyobb számban alakulhatni ezen egyletek azért sem, mert hiszen a vidéken pénzintézetekben nincs hiány, azok tőkével most és, azt hiszem, még jó darab ideig bővelkedni fognak; és ha csak az kell, terhes feltételek mellett pénzt azoknál is kaphatni. Sőt, ha a jegybankfiókok most már nemsokára teljes számban fel lesznek állítva és üzletök tényleg megkezdett decentralisatiója következtében a kamatláb

természetes uton alá fog szállíttatni, remélem, hogy személyes hitelen alapuló jutányos kölcsönben is részesülni fog mindenki, a ki erre valóban érdemes, a nélkül, hogy magát ennyire lekösse. A meglevő pénzintézetek az előleg-egyletek alakításánál befolyásolni fognák a közönséget; és ha ezek létesítését nem is akadályozhatják meg, mindenesetre oda törekednének, hogy az intézményt hatalmukba kerítsék, s ekkor bizonynyal gondjuk lenne arra, hogy a kellemetlen versenyből valamiképp szabaduljanak. Ha valaki nekem erre azt mondja, hogy azon befolyást az illető vidék értelmiségének befolyása ellensúlyoztatja, ez ellenvetésre csak egy kérdéssel vagyok bátor válaszolni: vajjon remélhető-e, hogy azon értelmiség, mely most is hetek óta olvassa, hogy a tervezett intézet felállítandó szervezete minő elégületlenséggel töltötte el a képviselőház illetékes bizottságait, kedvet fog magában érezni olyasminek felkarolására és támogatására, a mi rá nézve közvetlen hasznot nem, legfelebb nagy felelősséget háríthat, ha még arról sincs meggyőződve, hogy ez az illetőkre és igy a közügyre nézve is haszonnal jár?

A mennyire örültem a valóban jó eszme megpendítésének, annyira nem helyeselhettem elejétől fogva azon törekvést, hogy ezen szervezetet felülről lefelé akarják kiépíteni. Nem azt akarom ezzel mondani, t. ház, hogy a vidéki mezőgazdasági egyletek nagyobb mérvű lélesítése előtt a központról tervben se legyen szó; nem is azt gondolom, hogy az állam támogatásának kikérése hiba lett volna: hanem csak azt akartam vele mondani, hogy ezen támogatás igéretének megszerzése után a vidéki előleg-egyletek nagyobb mérvű létesítésével kellett volna biztosítékot szerezni az iránt, hogy a központi intézet a nyáj nélküli pásztor szerepére nem leend kárhoztatva. Ezen eljárást követték másutt, midőn a nagy mértékben elterjedt szövetkezeteket betetőzték; ez lett volna nálunk is a helyes eljárás, melynek következménye azon általános meggyőződés leendett, hogy ezen intézet az egész szervezetért és nem csupán önmagáért létezik, hogy annak nem ura és parancsolója, hanem valódi központja és szive lesz, mely annak életműködését szabályozza. — Azonban nem osztom azok nézetét, a kik a különben nagyon szükséges helyes egymásután eltévesztésének minden esetében szeretnék az egészet előlről kezdeni. Én a jelen esetben sem tartanám helyes eljárásnak a már meglevő és bizonyára nem megvetendő eredmények koczkáratételét, csupán azért, mert az intézetnek jelentékeny szervezeti hibái vannak, csupán azért, mert az egész ügy önkéntelenül azt a benyomást teszi az emberre, hogy ezen közhasznú és fontos kérdéstől bizonyos, különben igen közel fekvő, magán törekvések nem egészen idegenek. Én mindezt nem tartom elegendő oknak arra, hogy a kormány és a törvényhozás ne igyekezzék a szervezetet azzá tenni, a mivé okvetlenül válnia kell, hogy használhasson. Ezen szempontból indulok ki magam is mint a törvényhozás egyik szerény tagja, s kötelességemnek tartom eszméimet, melyek nem is ma születtek, melyeket már évekkel ezelőtt concrét

alakban kifejezni alkalmam volt, egyszerüen, a parlamenti tárgyalások mai stádiumának megfelelő rövidséggel előadni. — Az előttünk fekvő szervezet megbirálásánál azoknak vagyok kénytelen igazat adni, a kik intézet főhibájának a feladatok meg nem engedhető halmozását tartják. Oly feladatok vannak e szervezetre bizva, melyekről bátran mondhatni, hogy igy rendszeresítve nem együvé valók. Legnagyobb hibája, hogy minden valódi szükség, minden gyakorlati haszon nélkül, az üzleti tapasztalatok ellenére, a hitel különféle fajait azok egymástól lényegesen elütő természetének figyelmen kivül hagyásával, nem csupán egymás mellett, hanem egymástól elválaszthatlanul egy időben, ugyanazon közegek által kivánja kielégíttetni, és pedig nemcsak permissive, hanem kötelezőleg. Elismerem, hogy a kisbirtokosnak kétféle hitelszükséglete van. Az egyik olyan, mely hosszabb és nyugalmasabb törlesztést igényel, a másiknál pedig csak az ár és az olcsóság jön tekintetbe. Az egyiknél a befektetések régibb terhes adósságok convertálására és osztályos terhek kiegyenlítésére van szüksége, a másikat pedig rendesen aratás előtt veszi igénybe, vagy pedig akkor, ha valamely kecsegtető üzletre, avagy rövidebb tartamú termelésre vállalkozik. Mindkét hitel igen fontos, mindkettő iránti szükség egyaránt kielégítendő, de azoknak összebonyolítása egy ily új, sok nehézséggel küzdeni hivatott és felette elágazó intézetnél rend helyett rendkivüli zavart és organicus betegséget oltana annak szervezetébe és olyasmit kisérlene meg, a mi a létesítő bizottság emlékiratának dicsekvése szerint nem létezik sehol sem. Egyébiránt az emberek nagyon szeretnek olyas valami létesítésével foglalkozni, a mit minél több irányban gondolnak hasznossá tehetni. A tapasztalat azonban azt bizonyitja, hogy mindazon vívmányok, melyek eddig nagyobb hódításokat tettek, magokban véve kivétel nélkül mind igen egyszerűek. A szóban forgó intézetnek jövendő fejlődést én ennélfogva csak is akkor jósolhatnék, ha a lehető legegyszerűbb lenne szervezete, mert azon garantiákat, melyek ezen intézetnél a kisbirtokosok körében mulhatlanul szükségesek, én csak igy vélem biztosíthatóknak. Ha a mezőgazdasági egyletek csupán a földhitel közvetitésével foglalkoznak, azok a nép által könnyen megérthetőkké lennének, könnyen lehetne igazgatni azokat, és a mi nagyon fontos, a legtöbb helyen oly kevés szellemi munkát vennének igénybe, hogy kezelésök költségeit a tagok csekély befizetései is bőven fedeznék. A valódi hitelszükséglet legnagyobb részének az intézet igy is megfelelne, mert a központi intézet rövidebb lejáratu zálogkölcsönöket is engedélyezhetne számukra. Mindezek mellett igen nagy súlyt fektetek a felügyeletre. Én a mezőgazdasági előleg-egyleteket egyenesen a törvényhatóságok felügyelete alá szeretném helyezni. Teljes megnyugvást úgy a központra, mint az országra nézve csak ezen intézkedésből meríthetnék. Rendkivüli nehézséggel és a már úgy is meglevőnél nagyobb felelősséggel ez nem járna, s mellékesen lehetővé tenné még azt is, hogy ezen intézetek vezetésére egyes közigazgatási tisztviselők mind a megyék székhelyein, mind a

nagyobb községekben vállalkozzanak. Ezen tisztviselők egy kevés jutalomért szivesen el is vállalnák és, azt hiszem, minden túlterheltetés nélkül elláthatnák ezen intézetek vezetését. Nekik úgy is érdekükben áll a nép jólétét közvetlenül emelni, s annak ilyen magában véve nem nehéz és mégis nagyon hasznos szolgálatot teljesíteni. Ha ezen intézetek ily szervezettel lépnének fel, a pénz és tőke bizalma nagyobb mértékben fordulna hozzájok s elkerülhetővé lenne azon korántsem kizárt dísztelen bukás, mely nemcsak a kormányt és a törvényhozást, hanem az országot is igen közelről érintené.

Én nem állítom, hogy a mostani szervezet mellett ezen veszély okvetlenül be fog következni, de azt igenis merem mondani, hogy kellő segély nélkül, sőt ezen segély mellett is a felügyelet szigorú gyakorlásának hiányában ezen katastropha könnyen beállhat. És ha ez igy van, nem helyesebb-e a felügyeletet annyira kiterjeszteni, hogy a nagyobb áldozatok mellett legalább ilyesmitől ne kelljen tartani? Az, hogy az általam előbb feltüntetett szevezet bonyolult, vagy költséges volna, nem mondható, és hogy kivihető, mutatja azon példa, a melyet az országnak Borsod megye már megadott, mert ott van egy körülbelül ugyanezen alapokra fektetett intézet, mely azon vidékre bizonyára a legáldásosabb befolyással is van. Csupán egy alaposnak látszó ellenvetés hozható fel az általam említettekre nézve, a mire ennélfogva még érdemlegesen visszatérek. Ezen ellenvetés az, hogy az általam itt elemezett terv a személyes hitelt kielégíteni nem fogja. Már volt szerencsém kijelenteni, hogy a személyihitel fontosságát én korántsem tévesztettem szemeim elől, de nem tarthatom helyesnek, hogy ezen új intézetnél a személyes hitel a földhitellel egyidejüleg szabályoztassék. Nem tartom azt helyes intézkedésnek, mert nem a személyes hitel nyújtása a főfeladat.

Én ezen ügyet úgy fogom fel, hogy az első és egyszersmind a legnehezebb teendőt a záloglevelek intézményének a kisbirtokosok számára való hasznosítása, és ezen czélból a külföldi tőkének megnyerése képezi. Ez oly fontos feladat, a mely megérdemli, hogy maga egy külön szervezetben találja megoldását; és ezen feladatot a másik, kevésbbé fontos és vele mégis egysorba helyezett feladat könnyen lehetetlenné, vagy legalább annyira kétessé tenné, hogy szándékolt két jó szolgálat helyett a kisbirtokosokat valószinűleg egyben sem részesíthetnők. Másrészről pedig a személyes hitel szervezése tökéletesen felesleges is lenne, mert annak természete a gyámkodást nem kívánja, az nem lételeme, hanem ellensége annak.

Hosszas tapasztalás bebizonyította, hogy a személyes hitelben a kis vagyonú és vagyontalan, de munkabiró emberek is részesülhetnek, csakhogy annak elérése végett más utat kell követniök, mint a melyen járhatnak azok, a kik saját személyes hitellel is birnak. Egyszerűen és csupán önmagukba bizva, társulniok kell. És ezen társulás most már három évtized óta oly nagy eredményeket képes felmutatni, a minőket azelőtt képzelni is alig mertek. Egyszerűen

csak a német szövetkezetek példájára mutatok, hogy e részben minden további bizonyítgatás felesleges legyen. Ezen hitelszövetkezetek eleinte a munkások és kisiparosok körében alakultak, később azonban, miután a személyes hitel tekintetében ezek és a kisbirtokosok közt különbség nincs, a gazdák között is elterjedtek, és hatásuk oly jó volt, hogy azok ma is szaporodnak, a mi különben nagyon természetes, mert a leghelyesebb közgazdasági elveken nyugszanak. Mi áll annak utjában, hogy azon kisgazdák, a kik egyrészt a földhitel élvezhetése végett szövetkeztek, külön hitelegyletekké alakulván, valamely közeli pénzintézettel üzleti összeköttetésbe ne lépjenek? Mi áll annak utjában, hogy később egyes kedvező körülmények között lévő előleg-egyletek önálló hitelegyletekké ne alakuljanak, midőn személyzetök a földhitelj teendőket is elvégezheti. De hogy ezeknek most mindjárt meg kelljen ezt tenni, vagy legalább oda kelljen törekedni, hogy ezt megtehessék, én azt czélszerű intézkedésnek nem tartom. A földhitel élvezhetése végett az országos szabályozás szükséges, de csakis erre; a mi ennél több, az nézetem szerint felesleges, és mint ilyen, csak ártalmas lehet. — Az általam eddig elmondottak helyességéről még inkább meggyőz engem az a példa, melyre rendesen a javasolt szervezet czélszerüségének bebizonyitása végett szokásos hivatkozni. E példát a galicziai Rustical-Credit-Anstalt szolgáltatja. Az említett intézet szervezete az itt javasolt szervezethez talán legközelebb áll. Mégis lényeges különbség van közöttük. Mert a galicziai Rustical-Credit-Anstaltnak szervezete homogén elemekből áll. Ott csak egyféle tagok vannak, s a tagok közül azok, a kik egy járásban laknak, mezőgazdasági előleg-egyletet képeznek, s mint ezek tagjai törzsbetétük ötszörösével szavatolnak mindazon károkért, melyek ama kerületben felmerülnek. A rustical-hitelintézet szövetkezeti alapon áll, de haszonra dolgozik. Habár ezen intézet szervezete az itt javasolttól lényegesen különbözik, de működési iránya körülbelől mégis az, a mi a javasolt hitelintézeté. Nagyon érdekesek tehát azon eredmények, a mikre ez intézet 10 évi működése után jutott. Ez eredmények két szempontból fontosak ránk nézve: a mennyiben először világosan kimutatják, hogy a záloglevéleket a kisbirtokosok is használhatják, továbbá mert meggyőzhetnek bennünket arról, hogy éppen az ilyen intézeteknél a szervezet egyszerűsége és az eljárás ellenőrzése nagyon fontos.

A mi az első állítást illeti, ennek bizonyitására, azt hiszem, elegendő lesz, ha a nevezett intézet kezemnél levő s az 1879. évi április 29-én tartott tizedik rendes gyüléséből kiadott zárszámadások adataiból kifogom tüntetni, hogy a záloglevélüzlet annál 10 év alatt hová fejlődött, minő összegű záloglevelek mily mennyiségben adattak ki és egy-egy kölcsönre hány forint esett? Mindezen adatokból az világlik ki, miszerint a galicziai Rustical-Credit-Anstaltnál 1869. óta összesen 30,987 drb. záloglevél 12.518,500 frt értékkel adatott ki, és pedig 16,590 száz-, 7075 ötszáz- és 7322 ezer forintos záloglevél. Kivonatott a forgalomból 11,420 drb. 4.480,400 fort. értékben;

forgalomban volt a mult év utolsó napján 19,567 darab 8.038,100 frt értékben. A lefoly 1878. évben a terhelt birtokok átlag $11^3/_4$ holdat tettek, ezek ottani értéke 44 frt 73 krajczárjával 525 frt 12 krra rugott, egy ilyen birtokra 278 frt 32 kr. zálogkölcsön összeg esett, vagyis holdankint 25 frt 87 kr. Világosan kitünik ezekből, hogy a záloglevelek intézménye a kisbirtokosok javára is csakugyan hasznositható, s azon aggályok, melyek e tekintetben felmerültek, legfölebb csak annyiban alaposak, a mennyiben tényleg oda kell törekedni, hogy az intézet helyes szervezése és más körülmények czélszerű felhasználása folytán ezen kölcsönök lehetőleg olcsón adassanak. De másrészt kitünik ezen jelentésből az is, hogy az igazgatás itten mennyi bajjal jár. A galicziai Rustical-Credit-Anstaltnak a mult évben 51,376 tagja volt, a kik összesen 654,695 frt törzsbetét felett rendelkeztek. Az intézetnek 10 év alatt 59,000-nél több adósa volt, kik ellen 3725 esetben végrehajtás elrendeltetett, és a végrehajtás 1276 esetben foganatosittatott is. Tiz év alatt magának az intézetnek 997 ilyen kisbirtokot kellett megvenni. Oda kellett tehát törekedni, ha csak nem akarta tagjait tönkre teni, hogy ezeket az ő kezökbe juttassa vissza. Ez nagyobbrészt sikerült is. Mert végrehajtás utján csak 379 kisbirtok adatott el harmadik személyeknek. Mindebből kiviláglik, hogy ez intézetnek valóban nagyon sok teendője van, és nem helyes dolog a szervezetet másnemű feladatok hozzácsatolása által még jobban bonyolítani.

Legtanulságosabb azonban ránk nézve a jelentésben két passzus. Ezek egyike azt a panaszt jelzi, melyet az intézet ellen a közönség emel, a másik pedig 33.796 frt leirását kivánja, mert abból 10.000 frt a parcellázási üzletnél veszett el, 23.796 frt 71 kr. pedig a vidéki intézeteknél hiányzott, vagy sikkasztatott el. Azután pedig szószerinti fordításban ezeket mondja: »Ez alkalommal sajnálatunkra nem hagyhatjuk említés nélkül, minő nehézségekkel küzdünk, ha képes, becsületes és lelkiismeretes megbizottakat akarunk vidéki pénztáraink számára kapni, a kik az intézet érdekeit védenék és a tagok irányában csalásoktól és visszaélésektől tartózkodnának. A vidéki pénztáraktól távol levén, az említett visszaélések ellen e czélra alkalmazott felügyelők közreműködésével csak annyit tehetünk, hogy a vidéki lakosság érdekében nyert tudósitások alapján vizsgálatot rendelünk el, az illető vidéki megbizottakat, mint tavaly is gyakran történt, elmozdítjuk és a megrövidítetteket azok óvadékából kártalanítjuk.« — Azt hiszem, ez teljesen indokolja mindazt, a mit a felügyelet szigoru gyakorlatára vonatkozólag mondottam.

A czél, melyet elérni akarunk, előttem is a fődolog. Az eszmét, mely kellőleg megvalósítva, a czél elérését biztosíthatja, én is oly kincsnek tekintem, mely helytelen eljárás által nem szeretnék compromittálni. Sokkal nagyobb bajnak tartanám, ha a kisbirtokosok hitelügyének előmozdítására ezen első kisérlet meghiusul, mint ha ezen kisérlet meg sem történik, mert ez esetben legalább annak hatása megmarad a jövő számára. Meg vagyok azonban győződve, hogy

azon két lényeges hibának kiküszöbölése által, melyeket előadásom folyamán bátor voltam tüzetesebben kifejteni, a szerkezetet lényegesen javítani lehet, s hogy ezen javítás nem is szerfelett nehéz dolog, mert azt nemcsak a törvényjavaslat keretén belül, hanem, azt hiszem, az alapszabályokon belül is keresztül lehetne vinni a nélkül, hogy általa az eddigi eredményekből valami koczkáztatva lenne. Mindezek alapján bátor vagyok a t. házat kérni, méltóztassék az általam mondottakat becses figyelemre méltatni, és hogy ha azokat alaposaknak találná, egy határozat alakjában a kormánynak oly czélból ajánlani, hogy azok az alapszabályok mellőzhetetlen módosítása alkalmával figyelembe vétessenek*).

5. A kis emberek hitelszükséglete és a postatakarékpénztár.

Képviselőházi beszéd; tartatott 1885. évi április 14-én a postatakarékpénztárakról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor.

T. H.! Én is abban az irányban kivánok felszólalni, a melyben az előttem szólott képviselő úr! Nagyon sajnálom, hogy azon eszme, melyet még a pénzügyi bizottságban megemlített, és mely szerint ezen alkalmat fel kellene használni arra, hogy mezőgazdasági hitelszervezetünk czélszerűen kiépittessék, a pénzügyi bizottságban visszhangra nem talált. Sajnálnom kell ezt két okból. Először, mert ennek folytán egy nagyon fontos szempont, ha nem is egészen, de nagy részben mellőztetett a javaslatban: t. i. a szempont, hogy a postatakarékpénztár intézménye a nagy válságok, különösen politikai válságok tapasztalatai által még nincs kipróbálva. Másodszor pedig sajnálom azért, hogy mai súlyos gazdasági helyzetünkben nem ragadta meg a kormány az alkalmat, mely arra kinálkozott, hogy a legtermészetesebb segédeszközt felhasználja bajokkal küzdő közgazdaságunk érdekében. — Ami az első szempontot illeti, ez az intézmény, a mint mondám, nagyobb politikai válságok talapasztalatai által még nincs kipróbálva. Mert az 1864-ben honosíttatott meg Angliában, a mely ország kivételes, insularis helyzeténél fogva nem is alkalmas, hogy e tekintetben ott tapasztalatok szereztessenek. Másutt mindenütt később honosíttatott meg. Belgiumban 1870-ben, de működni tulajdonképpen csak 1875-ben kezdett. Ugyanezen évben honosittatott meg Olaszországban is; másutt mindenütt sokkal később. Ennélfogva indokolva van minden elővigyázat arra nézve, hogy ez intézmény behozatala által válságos időben az állam nagyobb pénzügyi zavarokba ne sodortassék, mert különösen háboruk idején a dolog természete szerint a betevők betéteikért a postákat valószinűleg meg fogják rohanni. — Hogy ez igy szokott történni, erre nézve elég az

*) Ekkor a szóló ily értelmű határozati javaslatot is nyujtott be.

általános tapasztalatra hivatkoznom. Például 1848-ban az állami felügyelet alatt álló párizsi takarékpénztár kénytelen volt 80 millió franc értékű állampapirokat eladni s azok mellett igen tetemes veszteséget szenvedvén, végre is kénytelen volt fizetéseit felfüggeszteni. Ugyanezen tapasztalat volt szerezhető az 1870—71-ben lefolyt franczia-német háboru alatt is, midőn az összes franczia betétek 22%-a elveszett. Érdekes e tekintetben a német hadügyminiszter nyilatkozata, a ki midőn a németországi hadügyi kincstárnak felállításáról volt szó, azt a vallomást tette a német birodalmi gyülésben, hogy a franczia háború alatt igen nagy zavarban volt az akkori porosz kormány, mert az állampapirokat egyáltalában nem lehetett értékesíteni. Ha már most ehhez a postai takarékpénztári betéteknek visszafizetése is járult volna, nagyon természetesen a baj annál acutabb leendett.

Ezen tapasztalatok után én nagyon természetesnek találom, hogy a német kormány, midőn a postatakarékpénztárakról szóló javaslat a folyó évben a német birodalmi gyülésen tárgyaltatott, kiterjesztette figyelmét ezen veszélyekre is, és javaslata indokolásában világosan kimondja, hogy helyesen csak akkor lehet e részben eljárni, ha az elhelyezési tárgyakat minél szélesebb körből veszszük. Annyira megy például a német birodalmi kormány előterjesztésében, hogy még a külföldi aranyra szóló váltókat is az elhelyezésre alkalmas tárgyakul jelölte ki. A német birodalmi kormány képviselője, a postaügyi államtitkár pedig világosan kimondotta, hogy a háboru eshetősége komolyan ventiláltatott a törvényjavaslat előterjesztése előtt: »Ezelőtt azt hozták fel — mondá ő — hogy Angliában könnyü volt a postai takarékpénztárt felállítani, mert insularis fekvéssel bir. Ez azonban a szárazföldi államokat nem tartóztatta vissza, hogy ennek daczára emez igen jótékony hatásu intézményt meg ne honosítsák, egyszerüen azért, mert vannak oly rendelkezések, melyek segélyével az ily eshetőségekkel és a pénzpiacz ennek folytán beállható bonyodalmaival szemben védekezni lehet. Egész sora e rendszabályoknak foglaltatik e javaslatban. Ide tartozik a nagy tartaléktőke képzésén kivül az értékek elhelyezése nem csupán jelzálogos kölcsönökben, vagy állampapirokban, hanem könnyen folyóvá tehető váltókban és más hasonlag könnyen értékesíthető papirokban is.

Ezek után azt hiszem, hogy nekünk szintén, mielőtt e szakasz fölött határozunk, nagyon meg kell fontolnunk különösen pénzügyi és valuta viszonyaink között, nem lenne-e helyes szélesebb körben keresni azon értéktárgyakat, melyekbe a postatakarékpénztáraknál összegyülemlő pénzkészletek elhelyezendők lesznek? Ennél azonban sokkal fontosabb a másik: t. i. a szintén nagyrészt mellőzött közgazdasági szempont, még pedig nemcsak azért, t. ház, mert a mai viszonyok közt minden alkalmat meg kell ragadnunk, mely arra kinálkozik, hogy bajokkal küzdő termelésünknek segélyt és támaszt nyujtsunk, hanem azért is, mert az én meggyőződésem szerint ezen intézmény felállítása által positive károsítjuk is a termelést. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják ugyanis, hogy mindenütt, a hol ezen

intézmény felállíttatott, az a létező pénzintézetektől, különösen a takarékpénztáraktól, a betett tőkéket többé-kevésbbé elvonja, és különösen a jövőben képződő bizonyos faju betéteket azoktól eltereli. A kormány ezt a tényt tagadja előterjesztésében és hivatkozik arra, hogy pl. Angliában ezen intézmény behozatala után a magán takarékpénztáraknál a betétek összege mégis emelkedett, daczára, hogy 34 millió font sterling tétetett be időközben, 1861-től 1880-ig, a postai takarékpénztárakba. — Ezen adattal szemben én a következőkre bátorkodom utalni. Az tény, t. ház, hogy a postatakarékpénztárak felállítása daczára Angliában a betétek magán-pénztáraknál is szaporodtak; de minő arányban? Az összes betétszaporulat a mondott időben tett az előbbi állapottal szemben 9%-ot, mert az 1861-ben az összes betét 41,200.000 fontra, 1880-ban pedig 44,200.000 fontra rugott, tehát mintegy 3 millió fonttal emelkedett a betéti összeg; 34 millió fontot tesz a postai takarékpénztáraknál elhelyezett betétek összege, ami az 1861-iki állapottal szemben 90% emelkedést mutat. Ellenben más országokban, a hol a postai takarékpénztár nem honosittatott meg, például Németországban, az összes betétek ezen idő alatt 625%-kal, Szászországban 165%-kal emelkedtek. Ezen nagy szaporulat egy része minden esetre a postai takarékpénztárakba jutott volna. Ezenkivül a postai takarékpénztárnak Angliában lett meghonosítása óta 200 magán takarékpénztár megszünt ott létezni, Belgiumban is csökkent azoknak száma, miután a postai takarékpénztár meghonosíttatott. És Franciaországban 1882-ben, az intézmény fennállásának első évében, a létező összes takaréktári betétek 10%-a ruháztatott át a meglevő magán takarékpénztárakról a postai takarékpénztárakra.

Mi következik ebből? Az, hogy a meglevő termelési tőkének tetemes része nálunk is a létező pénzintézetekből ki fog vétetni és át fog utaltatni a postai takarékpénztárakba, a honnét aztán rendszerint állampapirokba fektetvén, nem fog a productiv tevékenység termékenyítése végett ismét a vidékre visszakerülni. De ha ez, t. ház, nem állana is, és ha tény lenne az is, a mit a kormány előterjesztésében említ, hogy ez az intézmény csupán a takarékossági ösztönt fogja népünk körében fejleszteni, a termelést pedig a legtávolabbról sem érintendi, a mai viszonyok közt még akkor is helytelen lenne a kinálkozó alkalmat fel nem használni arra, hogy termelésünk ezen összegek felhasználása által lehetőleg gyámolittassék. *(Ugy van! balfelől.)* Hiba volna azért, mert a mi állami hitelünk, habár nem is áll oly erős alapon, mint azt a kormány állítani szereti, még sem szorult oly mértékben ezen összegekre, mint közgazdaságunk. És ebből a szempontból nem lenne szabad annyira fiscalis politikát folytatni, mint ezen előterjesztés tanúsága szerint is folytat a kormány. Más szerencsésebb országok, a minők pl. Németország és Belgium, ugy jártak el, vagy kivánnak eljárni, hogy ne az összes készletek fordittassanak állampapirok vásárlására. Németországban pl. az ez iránti törvény tárgyalása alkalmával erélyesen felszólaltak az ellen, hogy az egyes

vidékekről összegyüjtött apró tőke centralisáltassék. Ezzel szemben a kormány képviselője utalt arra, hogy mi foglaltatik a törvényjavaslatban. Bátor vagyok a német birodalmi kormány képviselőjének következő nyilatkozatára hivatkozni e részben: — »De hát uraim — mondá ő beszédében — ki akar centralisálni? Hiszen egyáltalán nem szándékunk ezen pénzeket a központban összegyüjteni. Ezekre nézve a birodalmi kezelés csak az átmenetet képezi, mert azok az országos kormányoknak lesznek átadandók, hogy jelzálogra kikölcsönöztessenek. Továbbá a kerületeknek, járásoknak és községeknek fognak talajjavítási, mívelési és hasonló czélokra kiadatni, sőt egyes takarékpénztáraknak is, a mennyiben hatósági felügyelet alatt állanak. A posta-takarékpénztár tehát a szívó gyökér szerepét van hivatva játszani, hogy a kormányoknak, községeknek és takarékpénztáraknak átadja az általa gyüjtött nagy összegeket.« Ha, t. ház, Németországban ezt az álláspontot foglalja el maga a kormány, akkor, úgy hiszem, egy oly szegény országban, a minő hazánk, kétszeresen indokolt az a kivánság, hogy miután a közgazdaságunk sokkal inkább reá szorul az ily támogatásra, mint az államhitel: ezen tőkék ne fordíttassanak főleg állampapirok vásárlására, hanem lehetőleg adassanak vissza azon közgazdaságnak, melynek köréből kikerültek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Meggyőződésem szerint, t. ház, a magyar államot sem népszerüvé, sem hatalmassá nem fogjuk tenni az által, ha azt minden alkalommal az ily szűkkeblü eljárás által nemcsak egyes kisebb heterogen érdekkörök, hanem az összes termelő közönség előtt gyülöltté igyekezünk tenni. Hitem szerint a magyar államnak sokkal inkább, mint bármely más nyugoti államnak, minden jogos érdeket fel kellene karolni, lehetőleg ápolni és odaadással gondozni, nem pedig minduntalan kimutatni, hogy kormánya mennyire a fiscalis érdekek szempontjai által vezetteti magát. — Mindezeknél fogva bátor vagyok indítványozni, hogy ezen szakasz a kifejtett két szempontból leendő tüzetes megvitatás végett a közgazdasági és pénzügyi bizottsághoz utasíttassék, habár erre vonatkozólag előbb egy módosítvány adatott is be, azt hiszem, indítványom nem felesleges, mert e két szempont annyira fontos, hogy a szakasz ez irányban tüzetes megbirálást és beható tanácskozást igényel. Bátor vagyok ennélfogva a következő határozati javaslat elfogadását ajánlani: »Az 5. §. azon szempontból leendő átalakítás és szövegezés végett, hogy a postatakarékpénztár a nála összegyült pénzkészletek elhelyezésénél ugy a felmerülhető közgazdasági és politikai válságokat, valamint a kisiparosok és bisbirtokosok hitelszövetkezeteinek kellő támogatását is szem előtt tartsa, a közgazdasági és a pénzügyi bizottsághoz utasíttassék.« *(Helyeslés baloldalon.)*

6. Az aradmegyei hitelszervezet.

Bevezető czikk az aradi gazdasági egylet hason czímű röpirata élén; megjelent 1886. év november havában.

Aradmegye közönsége utolsó közgyülésén*) minden zaj és minden vita nélkül fontos határozatot hozott, mely a mily igénytelenül lépett fel, épp oly nagy horderővel bir, mert egy üdvös és égető szükséget pótló fejlődés kezdeményeként üdvözölhető. A jelzett alkalommal tárgyaltatott és fogadtatott el névszerinti szavazás mellett, valamennyi szavazattal kettő ellenében, a megyei kisbirtokosok és kisiparosok hitelügyi szervezetének megállapítása végett Vásárhelyi László és társai inditványára kiküldött szakbizottság munkálata, melyhez a megye állandó választmánya minden fenntartás, vagy kifogás nélkül egész terjedelmében már előzetesen hozzájárult. Az inditványozók előtt, midőn mint ilyenek léptek a megye közönsége elé, más czél nem lebeghetett, minthogy a termelés mai nehéz viszonyai között a hitel legegyszerűbb és leginkább igénybe vehető válfaja, a személyes hitel, széles alapon és pedig úgy szabályoztassék, hogy a hitel a termelő osztályok talapzatát képező legalsóbb, legnagyobb és épp ezért legfontosabb rétegei által veszélyeinek lehető csökkentése és előnyeinek lehető fokozása mellett legyen a termelés czéljaira felhasználható. — A hitelügynek ily czélból és ily szellemben létesítendő szélesb körü szervezése igen bonyolult és nehéz feladat; mert annak megoldásánál nemcsak a hitel belső természetét, a gazdasági élet felette erős logikával biró és nem is mindig egyszerű törvényeit, hanem a helyi közönség természetét, életviszonyainak és jellemének minőségét s a szervezet megállapításánál igénybe vehető tényezők erejét és közreműködési kézséget is tüzetesen figyelembe kell venni. — Hogy ez a feladat mennyire nem könnyű, mutatja már az a körülmény is, hogy kielégítő megoldása a külföldön is csak kevés helyen sikerült, és hogy mint nálunk, e részben másutt is még mindig csak a kezdet nehézségeivel állanak szemben. Daczára azonban mindezeknek, merem állítani, hogy azon bizottsági munkálat, melyet Aradmegye közönsége a mult napokban elfogadott, a mi helyi viszonyaink által megszabott lehetőség határain belül kellő mértékben és arányban karol fel minden feltételt, a melyekre a kisbirtoki hitelügy helyes szervezhetése végett valóban szükség van. És meg vagyok róla győződve, hogy ha ezen feltételek, a munkálat szellemében, a hitelügyi szervezetnek az életben is biztosittatnak, ez czéljának hova tovább annál inkább meg fog felelni.

Mert hát hogyan contempláltatik a megyei kisbirtoki hitelügy szervezete?! Mindenek előtt létesitendő lesz egy központi megyei szövetkezet, melynek egyetlen és kizárólagos czélját: az Aradmegyében létező, vagy alakuló takarék- és hitel-egyletek hiteligényeinek

*) 1886. évi október hó 25-én.

kielégítése fogja képezni. Hogy e célját minél hathatósabban mozdithassa elő, a megye minden oly községében, a hol ez lehetséges, önnálló kisebb szövetkezeteket létesit, s ezekkel valamint a már létező ilyen szövetkezetekkel üzleti összeköttetésbe lép. Ha ezen kisebb szövetkezetek saját erejökből hitelképes tagjaiknak nem birnak már kölcsönöket nyújtani, a megyei szövetkezet közvetitése vehető igénybe, mely azt alapszabályai által biztositott természeténél fogva önzetlenül, minden haszonra való törekvéstől menten, egyedül magasb közgazdasági és erkölcsi hivatása által vezéreltetve, a lehető legolcsóbban és a leglelkiismeretesb módon fogja eszközölni. És mivel a központi szövetkezet tagja csak azon egyén, vagy jogi személy lehet, a ki legalább egy, habár eleinte nem is befizetett, de teljesen biztosnak tekinthető üzletrészt ir alá, melynek összege 1000 forintban állapittatik meg, amely azonban csupán biztositékul ajánltatik fel: a szövetkezet nem közkereseti vállalatnak, hanem, habár üzleti formák mellet létrehozott, de a valóságban magasb hivatásu erkölcsi testületnek lesz tekintendő. — Az alapszabályok a szövetkezet megalakulását legalább 50 ily üzletrész aláirása és biztositásától teszik függővé. Aradmegye közönsége megtette az első és legnagyobb fontosságu lépést, midőn egyrészt az eszme valósitásának előmozdítása, de másrészt helyességének bizonyítása czéljából is, a maga részéről tíz üzletrészt készséggel, minden vita nélkül irt alá, mi által az 50,000 forintra tervezett biztositéki alapnak 20%-át teremtette meg. — Nincs benne semmi kétség, hogy a megye által kiküldött tekintélyes szakbizottság felszólítására a gazdasági egylet, a megye nagy községei és a közérzékkel biró áldozatkész nagybirtokosok ez alapon a hiányzó 80%-ot rövid idő alatt elő fogják teremteni. Én, ki a hangulatot az említett testületek és urak körében ismérni vélem, ez iránt teljesen meg vagyok nyugtatva. Azonban az emlitett 50,000 forint a mi viszonyaink között sokkal nagyobb összeg, semhogy azt készpénzben egyhamar össze lehetne gyűjteni. E mellett figyelmet érdemel az is, hogy egy megyei központi szövetkezet kezelési költségei oly tetemesek lennének, hogy általuk a vidéki hitelegyleteknek nyujtott kölcsönök okvetlenül megdrágulnának. A dolgok ily állása mellett a czél érdekében helyesen alig lehetett mást tenni, mint a mit a szakbizottság munkálata javasolt, t. i. hogy a megyei központi szövetkezet a kereskedelmi törvény értelmében szervezkedjék ugyan, a többször szóba hozott 50,000 forintnyi alapot mielőbb biztosítsa is, de egyelőre éppenséggel ne fizettesse be, később is csak annyiban, a mennyiben a vidéki hitelegyletekkel csinált kölcsönüzletekből veszteség merülne fel; de maga a szövetkezet bankszerü kezelésbe ne bocsátkozzék, hanem lehetőleg előnyös szerződés kötése által igyekezzék azt valamelyik helybeli pénzintézetre átruházni. Ez által a kezelési költségek a minimumra szállithatók alá, mivel azon pénzintézetnek a kölcsönüzleteknél semmiféle koczkázata nem lévén, és az, a mint alaposan feltehető, sőt a jelen esetben biztosra vehető, messzebb látó bankpolitikát folytatva, csakis a kezelés tényleges költségeinek megtérítését

fogja kívánni. Nem hiszem ugyanis, hogy ne akadna Aradon pénzintézet, a mely be ne látná egy ily összeköttetésnek közvetlen és a jövőben még inkább fokozódó előnyeit magára nézve, és ezek által indittatva ne érezné magát arra, hogy ezt az összeköttetést lehetőleg megszerezze. — A megyei központi szövetkezettel szerződésre lépő pénzintézet előnyei oly világosak, hogy azokra csak reá kell mutatnom. Ez az intézet magához szoktatná a megyei közönség nemcsak legalsóbb és legszélesb termelő osztályait, hanem azokat is, melyek szükebb tapasztalattal birnak ugyan, de már ma is annyi gazdasági fejlettséget mutatnak, hogy a kishitelszervezet körében hitelszükségleteiket kielégiteni nem képesek ; a legalsóbb osztályokban pedig, ezek megerősítése által, szintén magasb rendű üzleti összeköttetéseket nevelhet a maga számára. A mely pénzintézet e tért és ezen alkalmat megbecsülni nem képes, az saját jövője iránt nem bir érzékkel, és az ebben okvetlenül élesebbé alakulandó versenyviszonyok természetét alaposan félreismeri. — Nem aggódom azért egy pillanatig sem, hogy ne találkozzék Aradon pénzintézet, mely a megyei központi hitelszövetkezet bankári teendőire vállalkozni fog, és pedig a lehető legjutányosabban. Ezt annál inkább teheti, mert koczkázattal egyáltalán nem kell számolnia. Sőt, gondolom alaposan, azt is remélem, hogy a szövetkezet bankja a czél iránti tekintetből a kezelési jutalék megállapításánál nem fogja szigoruan nyerészkedő felfogás által vezettetni magát, és igy kieszközölhető lesz az is, hogy a vidéki hitelegyletek váltóit, vagy kötvényeit, melyeket a központi szövetkezet a maga jótállásával lát el, a jegybank kamatlábánál csupán 1%-kal drágábban fogja leszámitolni, sőt ezen 1% bizonyos töredékét is, talán felét, hajlandó lesz egy oly tartalékalap képzésére fordítani, melynek rendeltetése az lenne, hogy a minden elővigyázat s minden ellenőrzési gondosság mellett sem egészen kizárt üzleti veszteségek első sorban abból pótoltassanak, és a megyei központi szövetkezet igazgatósága ne legyen kénytelen az 1000 forintos üzletrészek megfelelő arányu befizetését mindjárt az első kár felmerülte alkalmával kívánni.

Igy alakulna és működnék a hitelszervezet központja. A szervezet nagyobb és fontosabb része azonban kinn a vidéken, Aradmegye kis- és nagyközségeiben, volna létesitendő. E feladat megoldása nem egy év, hanem évek sorának munkája, mert hiszen az egész legközelebb megalakítható szervezet csak kezdete lenne azon hitelorganisatiónak, melyet okvetlenül ki kell fejleszteni, ha népünket a folyton nehezebbé alakuló termelési viszonyok nyomása mellett, az ismeretes vámpirok körmei között, az uzsora martalékai gyanánt hagyni nem akarjuk. Nagyon fontos ennélfogva, hogy a vidéki hitelegyletek miként szerveztetnek, és azok működése mily szellemben vezettetik, mert a hitelszervezet helyes alapgondolata csak ezen két feltétel alatt lehet hasznos: ha a hitelszövetségnek említett számos vidéki kiegészítő részei is helyes alapon keletkeznek és azon mindig meg is fognak tartatni.

A mi az első feltételt, a helyes szervezést illeti, annak megvaló-

sítása nem lesz nehéz, mert hiszen a szövetségbe lépett magyar gazdasági egyletek végrehajtó-bizottsága évekre terjedő gondos tanulmány segélyével szerkesztett oly alaszabályokat, melyek biztosítják azt, hogy az a hitel, melyet a vidéki szövetkezetek a kis embereknek nyujtani fognak, ne legyen kezeikben kétélű kés, hanem az takarékosságra, pontosságra és szorgalmas termelésre szoktassa a szövetkezeti tagokat. Ezen alapszabályok csupán oly elveket tartalmaznak, melyek a külföld egyes, e részben leghaladottabb vidékein már kipróbáltattak, és a melyeket a mult évi budapesti nemzetközi kongressus is, melynek a kis birtoki hitelszervezkedés kérdése második vitatárgyát képezte, minden tekintetben helyeseknek ismert el. — Jóval nehezebb lesz a már megalakult vidéki hitelegyletek működésének hatályos ellenőrzése. Sok gondot adott e részben a biztosítékok megszerzése. És végre is be kellett vallani, hogy az ellenőrzést ez irányban úgy szervezni, hogy az a központi szövetkezet folytonos gondozását mindig ne igényelné, lehetetlen. Bizonyos megnyugvással fogadták azonban a megyei szakbizottság e tárgyhoz leginkább értő tagjai is, hogy egyes biztosító társulatok hajlandók ügynökeiket itt és a vidéken a központi hitelszövetkezet bizalmi kiküldetéseinek és állandó ellenőrző közegekké leendő megválasztásának elfogadására utasítani. Ez által a szervezet nagy hiánya lenne pótolható és pedig egészen üzletszerüleg, a mi fődolog, mert, a vezetésben mellőzhetlen erkölcsi és magasbrendű közjótékonysági momentumoktól eltekintve, a hitelszervezet életműködésének a pénzüzletek formái és szabályai szerint kell végbemenni.

Összefoglalom a mondottakat és hogy a képet világosabbá tegyem, a bevezetésben jelzett kiindulási pont helyett onnan kezdem a szervezet feletti szemlét, a hol azt most végeztem. A vidéki hitelegyletek azon alapszabályok szerint fognának alakulni, melyek a Raiffeisen-féle rajnai szövetkezetek mintájára némi módosítással a takarékosság, tőkegyüjtés és pontosság követelményeinek szemmel tartása mellett, nálunk a legilletékesb belföldi és nemzetközi testületek helyeslése mellett szerkesztettek. Ezen hitelegyletek első sorban és csaknem kizárólag saját heti befizetéseik gyümölcsöztetésére lesznek és pedig csak is saját tagjaik körében utalva. Takaréktári betéteket el vagy egyáltalán nem fogadhatnak, vagy csak igen korlátolt mértékben. Hanem azon esetre, ha a hitelképes szövetkezeti tagok hiteligényeit kielégíteni nem képesek, a velök szerződéses viszonyban álló megyei központi hitelszövetkezethez fordulhatnak, hogy ez nekik belátása szerint a saját veszélyére közvetítsen oly kölcsönöket, melyek a bank kamatlábánál, mindent összeszámítva, csak 1%-kal drágábbak. A mostani körülmények közt tehát a vidéken Aradmegyében a községi hitelszövetkezetek e szerint mindenütt 5%-os pénzt kaphatnának. Hogy ezen olcsó kölcsönök a vidéki kezelés által meg ne dráguljanak, a központi szövetkezet részére a vidéki hitelegyletek kamatlábának meghatározására befolyást kell biztosítani. A központi szövetkezet az általa kinevezendő és lehető-

leg helyben lakó, ahhoz értő bizalmi férfiak segélyével ellenőrzi a hitelegyletek kezelését. Ha az ellenőrzés megfelelő módon történik, a központi szövetkezet megnyugvással közvetítheti a kölcsönöket, mert ebből vesztesége emberi előrelátás szerint nem származhatik; hiszen a községi hitelegyleti tag kötelezettségeiért első sorban ő maga, másodsorban az egész hitelegylet szavatol, mely e szavatolás terheit csak az esetben nem lenne képes elviselni, ha egész működése helytelen; az egyes, kizárólag csekély összegekre szóló kölcsönök nem tehetik azt tönkre. — A fősúlyt a központnál tehát az ellenőrzetre kell fektetni, a mit hatályosan csak akkor gyakorolhat, ha mozgó és a helyszinén állandóan figyelő közegei vannak. Ilyeneket a szövetkezet nem tarthat a maga költségén, mert azok sokba kerülnek; ellenben ha valamelyik biztosító társulat megyebeli ügynöki hálózatával a szövetkezetet támogatni hajlandó, a mire a jelen esetben szintén alapos kilátás van, akkor a czélnak csaknem teljes mértékben való elérése biztosítottnak tekinthető. — Ezen feltétel mellett az egész központi kezelés gyermekjáték, s a censura, melyet a szövetkezet gyakorolna, csak formalitás lenne, mert a váltók és kötvények, melyek annak biráló bizottsága elé kerülnének, mind kellőleg meg volnának már rostálva. Ha ezen papirokra azután a szövetkezet is reá tenné jótállását, az oly biztosnak volna tekinthető, hogy a szövetkezettel szerződéses viszonyban álló pénzintézeteknek tárczájában levő legjobb papirokkal helyeztethetnek egy sorba. Az ily váltókra a pénzintézet mindig kapna pénzt a jegybank aradi fiókjánál, és igy valóban nem lenne oka más, mint minimális jutalékot kivánni magának.

Előnye ezen szervezetnek, hogy az csekély forgalom mellett, három-négy vidéki hitelegylettel, épp ugy működhetik, mintha a megye minden csak némileg erre alkalmas községében élénk üzleti tevékenységgel léteznének hitelegyletek. Életképes már ma is, és a szükség mérve szerint, esetleg igen nagy fejlődési képességgel bir a jövőben. Biztosítékokat foglal magában az iránt, hogy nyerészkedő vállalattá nem fajul, magasb közgazdasági rendeltetésétől azt elidegeníteni nem lehet, de a mellett a pénzforgalom törvényei és az üzletszerüség szabályai nincsenek abban szem elől téveszve, s formái a kereskedelmi jog követelményeinek teljesen megfelelnek. Az egész szervezetben voltaképp teljesen ki nem próbált elem nem található, csak ezek combinációja új. A kisbirtoki hitelegyletek alapeszméje támogattatik itt az országos magyar földhitelintézet alapeszméje által, mely a hitelképességet egy nagy erkölcsi elem közbevetése által fokozza. Amaz tiszta és világos; ez pedig szintén keresztül ment a legközelebb mult gazdaságilag viharos idejének tűzpróbáján. — Annyi beszélgetés és szóvita után itt volt már a tettek ideje. És Aradmegye határozata e részben valósággal oly tett, melynek megvan a maga logikája, mely a felvett utirány folytatására készt. E megye közönsége kilépett a meddő fontolgatás köréből és

átment az alkotó kezdeményezés terére. — Vajha mindazok, a kik tehetik és e tekintetben hivatvák erre, nálunk és másutt is, hasonló szellem és czélzatok által áthatva, mielőbb követnék azt.

7. A megyei hitelegyleti központok.

a) Képviselőházi beszéd; mondatott az 1888. évi állami költségvetés részletes tárgyalása alkalmával, ugyanazon év február 3-án.

T. H.! A földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium költségvetése felett folytatott ezen vitában felvetett kérdések között fontosságra nézve elsőséget kell adnom azoknak, melyek a hitelügyre vonatkoznak. Szóba hozatott a jelzálog, a talajjavítási hitel és végre a személyes hitelügy szervezete. Ezen kérdések között ismét elsőséget kell adnom a kisbirtokosok és kisiparosok, szóval a kistermelők hitelügyére vonatkozónak, melyet gróf Károlyi Sándor igen t. képviselőtársam vetett fel. A jelzálogos hitelre vonatkozó törvényes intézkedéseink ugyanis — nagyban és egészben a szükségnek ugyis — megfelelnek. Az enemű hitel egyik válfaját képező talajjavítási hitelt illetőleg elismerem ugyan, hogy annak szabályozása czéljából fontos teendők várnak ránk; de ezen ügy mégis inkább partialis jelentőségű, horderőre nézve tehát egyáltalában nem mérkőzhetik az utolsó kérdéssel. De nemcsak ezért tulajdonítok a kistermelők hitelszervezetének minden más kérdést túlhaladó fontosságot, hanem főleg azon különbség miatt, mely a dologi és személyi hitel lényege közt mutatkozik. — A reál-hitel nem gondol az emberrel, csak a tárgygyal; a személyi hitel pedig az egyéniséget tartja szem előtt s ennek különösen erkölcsi tulajdonait és gazdálkodását. Már pedig tekintettel azon nehéz helyzetre, melyben az új világnak alig egy tizeddel ezelőtt történt gazdasági felfedezése következtében vagyunk, az én meggyőződésem az, hogy mi csak akkor fogjuk jövőre magunkat fenntarthatni, ha népességünknek éppen erkölcsi és gazdasági szinvonala lehetőleg és folyton emelkedik. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső-baloldalon.)* Ennélfogva teljes mértékben megérdemli figyelmünket az a szervezet, mely arra van hivatva, hogy úgyszólván erkölcsi és gondossági nevelő-intézete legyen az ország legfontosabb osztályának, a kistermelőknek. *(Helyeslés balfelől.)*

Azért nagyon helyesen tették azon férfiak, a kik, igy lévén meggyőződve, évekkel ezelőtt mozgalmat indítottak, hogy az ezen ország viszonyainak leginkább megfelelő hitelszervezet létesíthető legyen. Ha jól emlékszem, ezelőtt öt évvel történt, hogy a gazdakörben indítvány tétetett ezen kérdés alapos tanulmányozása iránt; azután ugyanott szaktanácskozások tartattak; később átvitetett a kérdés a szövetségben levő gazdasági egyesületek végrehajtó hizottságához s innen került, midőn már meglehetősen tisztába hozatott, az 1885-iki budapesti nemzetközi kongresszus areopagja elé. Mindezen retortákon átmenve,

végre odajutott a kérdés, hogy azt gyakorlatilag kellett érvényesíteni és ekkor gróf Károlyi Sándor inditványa folytán Pestmegye vette kezébe a kezdeményezést és — mint ő multkori beszédében említette — e kezdeményezésnek most már sikere is van. — Ily stadiumában került ezen ügy a törvényhozás elé. Azon férfiú, aki különösen a gyakorlati téren mint kezdeményező lépett fel e részben, az ügy iránti kötelességének tartotta itt e házban felszólítani és kérni a kormányt, hogy e mozgalmat erkölcsi támogatásában részesítse. A válasz, a melyben a felszólítás részesült, meggyőződésem szerint, egyáltalában nem kielégítő. — Az igen t. államtitkár úrnak tudományosságát, széleskörü közgazdasági tapasztalatait, közgazdaságunk körül szerzett bokros érdemeit nálam szivesebben senki sem ismeri el. Nem is vitatkozás kedveért hozom fel ismét ezen kérdést, hanem, mert annak fontosságától át vagyok hatva és mert meg vagyok arról győződve, hogy azt igy elintézni ebben a házban nem szabad. *(Helyeslés a baloldalon.)* És pedig annál kevésbbé, mert ha jól tudom, a kormány akkor, midőn a kérdés a congressusi tárgyalásokon már túl volt, egy küldöttséggel szemben, mely hozzá azon kérelemmel fordult, hogy a hitelügy szervezetét a kormány erkölcsi támogatásban részesítse, oda nyilatkozott, hogy az erre hajlandó lesz. Tehát most tulajdonképp egy adott igéret beváltásáról van szó. Már most, ha azt a kérelmet, melyet gróf Károlyi Sándor előterjesztett, az arra adott válaszszal összehasonlítjuk: akkor azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy a kérelem egyszerüen elutasittatott. Mert mit mondott gróf Károlyi Sándor multkor tartott beszédében? *(Halljuk!)* Az ő első kivánsága az volt, hogy miután a pestmegyei hitelszövetkezet igazgatósága a mult hetekben intézett egy körlevelet az ország törvényhatóságaihoz, melyben felkéri őket, hogy a pestmegyei mintára igyekezzenek a maguk területén hasonló hitelszövetkezet létesítését kezdeményezni, ezen körlevelet a kormány a maga részéről a törvényhatóságoknál erkölcsileg támogassa. *(Helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)* — Második kérése abban állott, hogy a jegybanknál tegyen a kormány lépéseket, hogy a hitelszövetkezetek váltóinak leszámitolásánál nagyobb előzékenységet tanusítson. — Harmadik kérése pedig oda irányult, hogy a köztudomásu visszaélések, amelyek különösen a fővárosi hitelszövetkezetek körében észlelhetők, a hitelszövetkezetek eszméjét is népszerütlenitvén az országban, ezen visszaélések megakadályozása végett intézkedések tétessenek.

Az államtitkár úr válasza az első kérdésre annak félreértését tartalmazta; a második pontra vonatkozó válasza nézetem szerint helyes, t. i., hogy első sorban emberekre és nem pénzre van szükség, mert én tökéletesen egyetértek vele abban, hogy ha helyes emberek vannak a szövetkezetek élén, pénz is lesz. Ezt a kérdést tehát én tárgyalni nem is fogom. A harmadik kérdésre a t. államtitkár úr nem is válaszolt. — Arra a felszólításra, hogy a kormány a törvényhatóságokhoz leiratot intézzen, az államtitkár úr hosszabb elméleti fejtegetések után a következőkben nyilatkozott: A magántevékeny-

ségből kell e részben kiindulni, és ha az ily szövetkezet kisebb szövetkezetet fog felállítani, akkor aztán az állam erkölcsi támogatására nem is lesz szükség. Mert a mely pillanatban mindezen intézetek a személyes hitel alapján szövetkeznek, akkor minden hitelintézet nem személyes, hanem dologi hitelen alapuló hitelt fog azon szövetkezetnek nyujtani. Azért azt hiszem, hogy az egész hitelszervezeti ügy minden esetben csak ily alapon fejlődhetik; minden más alapon fejlődött hitelszövetkezet mesterséges növény lesz, melynek nem lesz kellő alapja. — Ezt megelőzőleg az államtitkár úr oda nyilatkozott, hogy állami hivatalnokkal e szövetkezet ügyeit tulajdonképp nem is lehetne elintézni, ennélfogva ő az ebbeli kérelmet teljesíthetőnek nem tartja. — Itt van félreértés, t. ház, mert hiszen a mi részünkről senki sem gondolt arra, hogy állami bankok létesittessenek; a mire mi gondoltunk, az semmi más, mint a pestmegyei szövetkezetnek egyszerű utánzása. *(Ugy van! balfelől.)* S miben áll ez a szövetkezet? A megye részt vesz egy bizonyos számú üzletrészszel egy a kereskedelmi törvény értelmében alakult szövetkezetben; felszólítja a megyei községeket, felszólítja a megye területén lakó áldozatkész nagyobb birtokosokat, hogy a maguk részéről üzletrészeket szerezzenek, és akkor azután egy üzleti formák szerint alakult szövetkezet létesittetik, a melynek hivatása a vidék egyes községeiben előlegegyleteket alapítani, a már létezőkkel kapcsolatba lépni, őket támogatni, kezelésöket ellenőrizni és a mi fődolog, őrködni a felett, hogy ezen szövetkezetek megmaradjanak a maguk hivatása mellett. Mert mit tapasztalunk azon szövetkezetek részéről, melyek az ország területén szerteszét magukra vannak hagyva? Ezek alig várják, hogy üzletrészeiket befizethessék, azután hivatkozva a kereskedelmi törvény 159. §-ára, mely azt mondja, hogy a részvénytársaság megalakulhat, ha alaptőkéjének legalább 30%-a be van fizetve, sietnek rögtön részvénytársaságokká átalakulni. Ekként az az intézet, melynek előbb az volt a hatása, hogy nevelője legyen a népnek, a legtöbb esetben tulajdonképp uzsorás intézetté fajul el. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* — A megyei központi intézetnek tehát egyik fontos feladata az, hogy ne engedje ezen szövetkezeteket a maguk hivatásától eltérni. Ennélfogva az én nézetem szerint nincs igaza az államtitkár úrnak, mikor azt mondja, hogy nem felülről, hanem alulról kell kezdeni ezen szervezet létesítését. Én azt mondom, hogy sem felülről, sem alulról nem kell, hanem középről kell kezdeni. Én a t. államtitkár úr egyszerű nézetével szemben tapasztalati tényeket állítok. Felülről kezdeményezte tudniillik ezen szervezet létesítését a kisbirtokosok országos földhitelintézete, de nem tudott semmire sem menni. Az imént láttuk, hogy lehet-e azt legalulról kezdeményezni; ott ellenben, a hol középen kezdődött a dolog, tudniillik a megyei központi szervezet létesítésével, habár annak multja igen rövid, mindabból a mit belőle látunk, arra lehet következtetni, hogy fejlődése egészséges lesz. *(Úgy van! baloldalon.)*

Én, t. ház, társulva több aradmegyei kiváló barátommal, kötelességemnek tartottam ebben az irányban otthon közreműködni *(He-*

lyeslés balfelől) és azon intézet létesítésénél, a mely most nem régiben Aradmegyében is ugyanoly alapon, mint milyenen a pestmegyei megalakult, azt tapasztaltam, hogy tökéletesen igaza van az államtitkár urnak abban, hogy ott, hol ezt a kérdést a közönség megragadja, igenis lehet valamit keresztülvinni. De, t. ház, ha tekintetbe veszszük, hogy 4—5 év alatt nem tudtunk az országban csak egy intézetet létesíteni, egy második pedig csak most van alakulóban: akkor bátran lehet mondani, hogy tisztán a társadalmi tevékenység nem elég erős az ily központoknak az ország minden főbb vidékén való létesítésére. *(Helyeslés a baloldalon.)* Beszédének általam felolvasott részében azt mondta a t. államtitkár úr, hogy az államnak semmi körülmények közt sem lehet ezen mozgalomba beavatkozni, mert az ilyen intézetek létesítésének egészen a magán tevékenységből kell kiindulni. Én megvallom, e nézetet igy nem osztom. Szerintem gazdasági kérdéseknél az állam szerepét mindig a helyzet és viszonyok határozzák meg. Ha igy gondolkodtak volna, t. ház, a mult században azok a férfiak, a kik Poroszországban a Landschaftokat létesítették, akkor azon roppantul visszamaradt és tönkrejutott helyzetből melybe jutott, maiglan sem ragadták volna ki Szileziát és a többi porosz tartományokat, s akkor valószinű, hogy nem Poroszország csinálta volna meg a német egységet. De az sem áll, hogy ott, a hol az öntevékenység e tekintetben a continensen a legnagyobb: Németországban, az állam egészen magára hagyta volna a szövetkezetet. Itt a dolog úgy volt feltüntetve, mintha a Raiffeisen-féle szövetkezetek egészen magukban állanának és az állam azokra egyáltalában semmi gondot nem fordítana. Ezen felfogással szemben bátor vagyok hivatkozni arra, a mit a budapesti nemzetközi gazdasági congressuson Thiel porosz kormánytanácsos, a ki mindenesetre jól lehet értesülve az ügy állásáról, erre vonatkozólag mondott. Felemlítve, hogy a Raiffeisen-féle intézetnek van egy egész Németországra kiterjedő szövetsége mellett minden egyes tartományban szintén egy-egy kisebb szövetsége, felhozta például, hogy a rajnavidéki szövetség az ottani kormány részéről milyen támogatásban részesül. Erre vonatkozólag akkor tartott beszédében a következőket mondotta: »Hogy miként fogták föl egyes tartományi kormányzatok ebbeli feladatukat, abból is kitünik, hogy például a rajnavidéki tartományokban a rajnatartományi segélypénztár a rajnai pénztárak szövetségének 150,000 márka hitelt nyitott. Ilyen összeköttetés nagy állandóságot nyujt az e féle szervezeteknek.« «A tartományi kormányok a rajnai tartományokban és Westphaliában a szövetségeknek csak azon föltétel alatt nyujtanak hitelt, ha minden pillanatban betekintést nyerhetnek azok üzleti kezelésökbe«. »Óhajtanám, hogy a hitelszövetkezeteknél és a kölcsönös szavatolás elvén alapuló egyleteknél úgy járjanak el, hogy törvényes uton állapittassék meg az ellenőrzés szüksége, de magát az ellenőrizést csak ott eszközöltessék hivatalos közegek által, a hol az illető egyletek nem gondoskodnak az állami igényeknek megfelelő ellenőrzésről. Ezen intézkedés által az egyletek közvetlenül szövetségek alakítására szorittatnának

és megszünnék a rendetlenség az üzleti kezelésben, a mely leginkább olyan egyleteknél fordul elő, a hol a szövetség nem gyakorolja az ellenőrzést.« Elmondta azután a maga véleményét, hogy miként kell a felügyeletet ezen szövetségi szövetkezetek felett gyakorolni, és oda nyilatkozott: »Óhajtanám, hogy a hitelszövetkezetek a kölcsönös szavatolás elvének alapján keletkezzenek, mint Németországban jártak el a gőzkazán birtokosok, kik az állam ellenőrzése mellett maguk létesítették az egyesületet.« — Tehát, íme, Németországban sem hagyja az állam magukra a szövetkezeteket s nem csupán erkölcsileg, hanem még anyagilag is támogatja azokat. Azon férfiu pedig, a ki mindenesetre a legilletékesebbek egyike Németországban ezen kérdés óhajtandó fejleményeinek megítélésére, úgy találta, hogy az államnak mindenesetre törvény által kellene gondoskodni az ellenőrzésről.

Ez az egyik nyugoti példa, t. ház, melyre itt hivatkozni kívánok. A másik példát ugyancsak az említett congressuson az olasz földmívelési ministeriumnak körünkben megjelent képviselője hozta fel. Ő ugyanis a congressuson bemutatott egy törvényjavaslatot, melyet az olasz kormány az ottani parlament elé terjesztett és mely akkor már keresztül ment az illetékes parlamenti bizottság tanácskozásain is. Ennek a javaslatnak 1. §-a igy szól: »A mezőgazdasági hitelszövetkezetek által földbirtokosoknak, vagy bérlőknek adott kölcsönök biztosítása czéljából külön előjog adatik meg« — ez nem zálog, mert a zálog a hitelező kezében marad — »a földnek és fáknak érésben levő, bár még le nem aratott termékeire, az év folyamán aratott termésre, a lakházakban és a földbirtokokhoz mellékelt épületekben levő élelmiszerekre, az állatokra, gépekre, gazdasági eszközökre és mind arra, a mi, legyen az élő vagy holt tárgy, a birtok felszerelésére, vagy megművelésére szolgál«. Mindezen tárgyakra nézve privilegium állapittatik meg úgy, hogy az csupán a mezőgazdasági hitelintézeteknek adatik, és nem mindenkinek, mert éppen ez által remélték Olaszországban azt, hogy az uzsorát korlátozni fogják. — Ez a privilegium nem jelzálog, mely ingatlan, nem kézizálog, mely a hitelezőnél marad, hanem valami korcs új dolog. Mindenesetre érdekes és fontos, hogy Olaszországban a mezőgazdasági hitelt új intézmények feltalálása utján is fejleszteni kívánják. — Két nyugoti példát idézhettem tehát csak hamarjában és csak azon jegyzőkönyvek alapján, melyek a budapesti nemzetközi gazdacongressus üléseiről vétettek fel, arra nézve, hogy igenis a nyugoti államokban szintén törődnek e kérdéssel, sőt törvényhozásilag is foglalkoznak vele. *(Ugy van! balfelől.)*

Mennyivel kevesebbet kérünk mi a kormánytól! *(Ugy van! a baloldalon.)* Mi nem kérünk egyebet e mozgalom javára, csupán erkölcsi támogatást. Erre nézve is azt mondja az államtitkár úr, hogy nem szükséges. Én azt mondom, hogy szükség van rá, mert azt tapasztaltam, hogy Magyarország ma még nem az értelmi, nem az erkölcsi, hanem, fájdalom, csupán még csak a hatalmi tekintélyek országa. *(Ugy van! balfelől.)* Nem azért, mert valakit X-nek vagy

Y-nak hivnak és mert okos, jó ember, van befolyása és súlya szavának, hanem egyszerüen azért, mivel tényleg minister. *(Ugy van! balfelől.)* Ha ezt más nem bizonyítaná, bizonyítja köztünk bolyongó consularis képviselőtársaink szomoru sorsa. — A törvényhatóságok a kormány leiratával szemben mindenesetre más jelentőséget tulajdonítanának a pestmegyei körlevélnek. Megindulna a mozgalom és remélem, hogy mindjárt az első időben több törvényhatóság kezébe venné a kezdeményezést és belevonná mindazokat, kik az ügy iránt érdeklődnek. Felszólítaná az ottani gazdasági egyletet, a megye nagybirtokosait és községeit, hogy a kereskedelmi törvénykönyv értelmében létesítendő szövetkezet alapításánál közreműködjenek. — De, t. ház, ha az eredmény nem is lenne éppen olyan jó, mint a milyet én óhajtanék: még akkor is szükség volna rá azért, hogy megtudjuk, vajjon az ország fejlettségi állapota e részben minő? Mert én egy lépéssel e tekintetben tovább megyek, mint gróf Károlyi Sándor t. képviselőtársam. *(Halljuk!)* Én azt mondom, hogy ha a társadalmi tevékenységgel állami támogatás mellett czélt nem érünk, akkor tekintve fontosságát a feladatnak, melyet az általam előbb említett okoknál fogva okvetlenül meg kell oldani, teljes meggyőződéssel és bátran, még azzal a veszélylyel is szembe szállva, hogy esetleg reactionariusnak fognak nevezni, ide állnék a t. ház elébe és merném indítványozni azt, hogy az állam mindenütt, a hol másképp nem keletkeznek, létesítsen oly megyei központokat, melyek hivatva volnának ezen ügyet azon vidéken felkarolni s a vidéki szervezetet létesíteni. Természetesen e központok nem azon czélzattal birnának, hogy állami intézetek maradjanak, hanem azzal, hogy a mint csak lehet, a közönségnek engedtessenek át, oly teljesen, mintha eredetileg is a megye, illetőleg magán tevékenység folytán alakultak volna. És e részben én a románok példáját nem tudnám határozottan elutasítani magunktól. *(Halljuk!)* Én is tanulmányoztam a mult év nyarán Romániában a közgazdasági intézményeket. A szóba hozott pénzintézeteket is láttam. Elismerem, hogy azok, úgy, mint ott megvannak, nálunk helyesen nem utánozhatók; de alapeszméjük magva egészséges. Ezen intézetek igen túlterjeszkednek azon a határon, melyben nekünk ezen szervezetet létesíteni kell; mert ők az egész mezőgazdasági személyes itelt karolják fel, 50 milliót adnak ki közvetlenül, 65 milliót pedig az ottani nemzeti bank segélyével. Ez csak ugy lehetséges, ha az egész mezőgazdasági hitelt felkarolják. Erre nálunk nincsen szükség. Továbbá helytelen abbeli eljárásuk, hogy nem szövetkezetekre alapítják a működést, hanem ügynököket küldenek ki az egyes járásokba és községekbe. Nálunk szövetkezetek kellenek. Harmadszor helytelen ez eljárás, mert a kezelés drága, mintegy 680,000 leibe, azaz francba került 1886-ban; 32 intézet lévén, egy került 21.000 francba. Mi ezen intézeteket igy nem használhatnók, de azon alapeszméjük, hogy az állam kétharmad részben, a megye egyharmad részben szolgáltasson tőkét arra, hogy ez intézetek létesüljenek és módot nyujtsanak a vidéki érdekelteknek,

hogy az intézeti részvényeket átvéve, oly helyen is létesítsenek megyei központot, a hol ilyen különben nem jött volna létre. — Hogy ez még Romániában is lehetséges, mutatja az, hogy alaptőkéjökből 1887. elején 63% volt az államé, 24% a megyéé és már 13% az egyes részvényeseké. Én nem tartózkodnám, t. ház, — természetesen a szövetkezeti eszmével kapcsolatban — ily nemű intézetek létesítése iránt a ház elé inditványt terjeszteni, mert az én meggyőződésem szerint — mit ismételnem kell — a fődolog az, hogy e részben okvetlen történjék valami; az pedig mellékes, hogy ez mily mértékben sikerül az állam közreműködésével. Mennél kevésbbé kell az állam közreműködését igénybe venni, annál jobb, de ha másképp nem megy, ezen úton is kell a bajokon segíteni. *(Helyeslés balfelől.)*

Ezen mozgalomnak, t. ház, van még egy másik nagy akadálya is, melyre gróf Károlyi Sándor szintén rámutatott. Az tudnillik, hogy a szövetkezeti eszme azon visszaélések következtében, melyek különösen a fővárosi hitelszövetkezetek körében lábra kaptak, népszerűtlenítve van az országban. Én nem elégedve meg azzal, a mit a lapokbban olvastam, ámbár azon ott megjelent leleplezések is meglehetős szomorú képét tárják fel a helyzetnek, utána jártam a dolognak. Megtudtam, hogy a Budapesten fennálló negyven hitelszövetkezet közül körülbelül húsz egészen szédelgő intézetnek nevezhető. Ezen intézetek az egész országra kiterjesztik működésüket. Mindenféle nagy hangú felszólításokkal a maguk üzletkörébe igyekeznek édesgetni a közönséget. Némelyik szövetkezet 20—30 ügynököt is tart, azokat díjazza. Ezek a társadalom erkölcsileg legalsóbb rétegei köréből kerülnek ki és nem kimélnek semmi fáradságot, nem vetnek meg semmiféle eszközt, hogy a szegény megszorultakat hálójukba keritsék. Ezek között aztán sok a vidéki is. A szédelgő hitelszövetkezetek eljárása szabály szerint a következő: A nép által leginkább olvasott képes lapokban apró hirdetéseket tesznek közzé. A vidéki megszorult kisgazdák és kisiparosok irnak az ügynöknek. Egy ily ügynökkel én is találkoztam, mert a kerületemben pórul járt kisgazdák és kisiparosok közreműködésemet vették igénybe, hogy valamiképp követelésökhöz juthassanak. Ezen egyén itt Budapesten egy cselédszerző-intézet tulajdonosa. *(Mozgás balfelől. Halljuk!)* Az ügynökök első sorban a beiratási díjat veszik fel a vidékitől; ez rendesen 4 forint szokott lenni, melynek fele az ő ügynöki jutalékuk. Akkor aztán megmagyarázzák az illetőnek, hogy szövetkezeti tagnak kell beiratkoznia, mert különben nincs kilátás a hitelre. Belépvén tagnak, az teljesíti egy ideig a befizetéseket, de kölcsönhöz még sem jut. Mikor már három-négy hónapig fizetett, akkor mutatják meg neki az alapszabályokat, melyek szerint kölcsönt csak úgy kaphat, ha két kezest hoz. A szegény ember a legnagyobb zavarban van, hogy honnan kerítse ezeket elő. A legtöbben megunják az egész dolgot és ott hagyják a befizetéseket. Van egy pár intézet, mely teljesen erre pályázik. Beszélnek egy intézetről, melyre az államügyész is szemet vetett, s amelynek tárczájában állítólag 45.000 forintról szóló teljesen értéktelen váltók vannak.

— Ezen intézetek, hogy fenntarthassák magukat, folytatják üzelmeiket, népszerűtlenítve és discreditálva a szövetkezetek intézményét az egész országban. — Ez ellen okvetlenül kell valamit tenni, *(Ugy van! balfelől)* ezt hallgatással mellőzni nem lehet. Ma nem vagyok azon helyzetben, hogy megmondhassam, miképp kellene ezen a bajon segíteni, de azt hiszem, hogy a törvény módosítása nélkül az nem fog menni. Ugy hiszem, hogy a fiókintézetek felállításának jogát korlátozni kell, és törvény által is kell olyan korlátokat felállítani, a melyek ezen féktelenségnek gátat vetni alkalmasak. Ma, mint mondám, nem vagyok abban a helyzetben, hogy tüzetesen megjelölhessem az eszközöket, melyekkel e bajokat sanálni lehetne, de igenis azt tudom, hogy ebben az irányban a kormánynak feladata volna a szaktanácskozást összehivni, mely e kérdést a maga egészében, még pedig az administrativ és törvényhozási intézkedésekre való tekintettel, tárgyalja. *(Helyeslés balfelől.)* Ez szükséges azért, hogy maguk e bajok is megszünjenek, de különösen szükséges, hogy azon egészséges irányu mozgalom, melyről többször említést tettem, az ily üzelmek által a maga útjában ne akadályoztassék. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ez egy okkal több, hogy maga a kormány is erkölcsileg támogassa a törvényhatóságoknál ezen intézmény fejlődését.

Ez az a két kérelem, melynek gr. Károlyi Sándor adott kifejezést, és a melyet én ma csak ismételhetek. Ujból kérem azért én is a t. kormányt, méltóztassék azon igéretéhez hiven, melyet, igaz e házon kivül, tett, de megtett, leiratot intézni a törvényhatóságokhoz, a melyben a pestmegyei hitelszövetkezet által kiadott körlevelet pártolólag ajánlván, felszólítsa azokat, hogy a maguk körében kövessenek el a mozgalom sikere érdekében mindent. — A másik kérelmem arra vonatkozik, hogy a kormány szaktanácskozást hívjon össze, mely hivatva van a szövetkezeti téren mutatkozó visszaéléseket megszüntetni. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Többször említettem, hogy a t. kormány igéretet tett ez irányban; de ha igéretet nem tett volna is, azt hiszem azon tény előtt, hogy mily csekély fáradsággal mily fontos szolgálatot tehet a közgazdaságnak, szemet hunynia nem szabad. Azon széles néprétegnek, a melyről többször szólottam, jóléte, haladása és fejlődése kell, hogy érdekeljen mindnyájunkat. Jól mondta, hozzánk intézve szavait, Thiel porosz államtanácsos a nemzetközi gazdasági congressus alkalmával, hogy ha önök a kistermelők hitelszervezetének ügyét nem karolják fel emberszeretetből, meg kell ezt tenniök eszök dictatuma alapján. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Hiszen ez az alapréteg szolgáltatja a folyton növekedő államszükségletek fedezetének javát. Ez az alapréteg szolgáltatja ma súlyos helyzetünk védbástyájának, a katonaságnak zömét. Ezen népréteg viszonyai szerint ítélendő meg az ország állapota, mert ha az erkölcstelen, müveletlen, tudatlan és koldus, az ország felvilágosodott, müvelt és gazdag nem lehet. Ha mi nem gondozzuk a társadalomnak ezt az alaposztályát, akkor álmodozhatunk és nagyon szépen declamálhatunk is a democratiáról, de azt nem

teremtjük meg és a democraticus intézményeket a maguk tisztaságában nem fogjuk fenntartani soha. *(Helyeslés. Ugy van ! balfelől.)* Igaza volt tehát gr. Károlyi Sándor t. képviselőtársamnak, midőn a kormányhoz fordúlva, felkérte önöket, hogy vállvetve működjenek közre ezen mozgalomnak sikerre juttatása végett; önökhöz fordult, a kiknek kezében ma a hatalom van tényleg letéve. És én azt hiszem, teljesen egyetért a t. képviselőtársam velem, ha azt mondom, hogy szivesen átengedjük önöknek ezen fontos és szükséges mű keresztülvitelének teljes dicsőségét s a mi magunk részére nem kérünk belőle semmit sem; de egyet mindenesetre kérnünk kell, tudniillik, hogy hivatalos állásukból folyó erkölcsi kötelességük teljesítését ne akarják elhárítani maguktól. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

b) Második felszólalás ugyanakkor és ugyanott.

T. H.! Az előadó úr azt tulajdonította nekem, hogy multkori beszédemben a kormánynak mulasztásokat vetettem szemére azon téren, a melyre beszédem vonatkozott. Utalhatok azon képviselőtársaim emlékezetére, a kik multkori beszédemet hallották, hogy volt-e abban csak egy szó is, a mely ily szemrehányást tartalmazott volna. Igenis felhoztam a különbség feltüntetése végett azt, hogy mig a kormánytól mi jelenleg mást, mint erkölcsi támogatást nem kérünk, addig Németországban a kormány a Raiffeisen-féle hitelegyletek szövetségeit anyagilag is segíti s Olaszországban újabb intézményt statuálnak, hogy a gazdasági hitelintézetek hatályosan működhessenek. Ezt constatáltam és constatálom ma is. Azután felhozza az előadó ur ellenem, hogy politikai térre játszottam át e tisztán gazdasági kérdés tárgyalását. Én úgyan a politikai téren való vitatkozást nem tartom olyas valaminek, a minek elkövetése ellen védekezni kellene, de az előttünk lévő kérdés érdeke szempontjából utalni kívánok arra, hogy ezt egyáltalában nem tettem. Midőn én arra utaltam, hogy Magyarország — és ezt vallom most is — nem az értelmi és erkölcsi, hanem a hatalmi tekintélyek országa, evvel azt akartam mondani, hogy a jelenleg kormányon levő államférfiak közreműködését azért kell kérnünk, mert máskülönben a mozgalommal czélt nem fogunk érni. És, t. előadó úr, ha mi nem félünk az ennek folytán keletkezendő hatósági korteskedésektől a megyékben: ne tartson tőlök ő sem s legyen meggyőződve, hogy nagyon jól tudjuk, hogy mi az érdekünk ez irányban, ennélfogva nem szükséges, hogy ő védelmezze meg a mi politikai érdekeinket.

E kérdést a politikai térre nem akartam átjátszani, hanem magam is csatlakozva gróf Károlyi Sándor felszólalásához, kértem a kormányt, hogy működjék közre a kérdés gyakorlati megoldásánál. Én is súlyt fektetek arra, hogy gazdasági kérdésekben a pártok közötti válaszfalak leomoljanak, de gazdasági elvek tekintetében ezt a közösséget

nem tartom elérhetőnek. Én peldául jelenleg sem akarok elvi közösségben lenni azokkal, a kik az előszeretettel kegyelt eszközöknek hajlandók magát a czélt is feláldozni, mert velök ellentétben a mindenkori czélhoz alkalmazva kívánom azon eszközöket megválasztani, a melyek a czél megvalósításához tényleg szükségesek. *(Helyeslés balfelől.)*

8. Az ipari szövetkezetekről.

Előadói beszéd; elmondatott a II. országos iparos gyülésen, 1879. évi május hó 31-én.

T. U.! Azon határozatok, melyeket éppen az imént hozott a tisztelt országos iparosgyülés, bizonyos tekintetben újat is tartalmaznak, legalább a mennyiben azok kivánságai oly szabatosan, mint ez alkalommal történt, eddig nem voltak még kifejezve. A most következő határozati javaslatok újat még nálunk sem foglalnak magukban, és igy azok tüzetesebb indokolást nem is igényelnének, ha nem tartoznának azon igazságok közé, melyek szájról-szájra járnak ugyan, de valódi horderejök iránt csak kevesen vannak tájékozva, melyeket ennélfogva eléggé ismételni alig lehet. És különösen most, midőn mint általában, úgy az iparosztály kebelében is, az egyes intézmények átalakitásánál bizonyos visszalépési törekvés vergődik túlsúlyra, nem lehet fölösleges a szabad mozgás jótékony hatását a gazdasági életben, de különösen az ipar terén, és annak elutasíthatlan követelményeit kissé közelebbről megvilágítani. — Alig vonható kétségbe, hogy a haladásban bizonyos helyes egymásutánt mindenütt meg kell tartani. De ha ez egyszer már valahol tényleg mellőzve lőn, akkor az eltévesztett sorrendet nem lehet egészen előlről kezdeni, hanem az adott helyzetet mint olyat kell elfogadni, s a befejezett tények szem előtt tartásával a mindenkori valódi szükségnek megfelelőleg kell eljárni. Innen indulok ki, midőn ezen álláspont következetességgel jelentkező folyományaira utalva, azt igyekszem kimutatni, hogy az újabb kor gazdasági és társadalmi viszonyai a megélhetés és haladás biztositására szolgáló eszközök megváltoztatását az iparos-osztálytól is sürgetően követelik.

Az újabb kor technikai haladása, tisztelt országos gyülés, a mivelt világ egész gazdasági rendszerét átalakitotta, mert a társadalom termelő erejét hatványozván, ez által a fogyasztás lehetőségét is annyira fokozta, hogy az élvezetek sok faját olyanok által is megközelithetővé tette, akik eddig névleg is alig ismerték azokat. Több élvezet, több kényelem, több fényüzéssel találkozhatni most mindenütt, és ezek hasonlíthatlanul olcsóbban szerezhetők meg jelenleg, mint csak évtizedekkel is ezelőtt. A társadalom minden osztályának életmódja megváltozott, a mit az is tanusít, hogy a legszegényebb osztály kivételével a fényűzés elleni panasz mindenütt egyaránt hallható. E

MTA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

panaszkodásnak sok esetben lehet jogosultsága, de általánosan tartva, az alapnélküli, mert a fényüzés mindent összevéve mégis sokkal több jót idéz elő, mint rosszat. És némelyek, mellékesen jegyzem meg, a fényüzést nem is helyesen fogják fel, mert önálló tüneménynek tekintik, pedig nem egyéb, mint természetszerű következménye azon rendkivüli termékenységnek, mely az emberi munkát az ipar újabb fejlődése óta jellemzi. De ezen következmény kihat azután magára az okra is, mert valjon várhatnánk-e az ipar terén további haladást, ha a fogyasztás úgy mennyiség, mint minőség tekintetében egyre nem öregbednék, és ha az átalakulás a szokásokban és szükségekben oly lassú volna most is, mint volt azelőtt? Az iparra ezen irány nagyon kedvező hatással bir, s bármit mondjanak az elfogult szellemek, én ezen irányt, az egésznek szempontjából tekintve, kárhoztatni nem tudom. De azt elismerem, hogy van másik oldala is az éremnek, az melyen újabbkori fejlődésünk hátrányos következményeinek képét láthatjuk. Az kétségtelen, hogy minden újitás, mely az ipar terén létesül, a munkásság bizonyos köreit és az ezen körben levő exisztentiák eddigi alakulását megzavarja. És ezen újitások korunkban gyakoriabbak s fontosabbak lévén, mint bármikor voltak eddig, nagyon világos, hogy a zavaroknak is gyakrabban kell ismétlődniök. S ezek rendesen be is állanak, de korántsem oly mérvben, mint általán várni lehetne. A munkának azon szabadsága, melylyel a kor igényeihez alkalmazkodhatik, és a jobb szaknevelés, mely a mivelt nyugaton már annyira elterjedt, azon igen megnyugtató hatással birtak, hogy az ipar terén bekövetkező átalakulások, melyek azelőtt az érdekeltek romlását vonták volna maguk után, ma legfelebb csak hosszabb-rövidebb ideig tartó kellemetlenségeket idéznek elő. Én, t. uraim, ebből kettőt következtetek. Először azt, hogy a mi azon kedvező eredményt eddig előidézte, káros hatással ezután sem lehet, másodszor pedig azt, hogy mivel már az átalakulások korszakát éljük, ne ezeket akarjuk lehetetlenekké tenni, a mit elérni különben sem tudnánk, hanem oly módokról és eszközökről gondoskodjunk, melyek ezen átalakulások okvetlenül beálló káros következményeit elhárítani, vagy legalább enyhíteni képesek. Meg vagyok róla győződve, hogy minél nagyobb leend a valóban természetes fejlődésü szabadság, melylyel az iparososztály birand, és minél jobban halad a szakképzés, annál nagyobb leend azon könnyüség is, melylyel az iparos tőkéje, munkaereje és értelmiségének alkalmazását módosítani képes leend, ha valamely javítás, vagy ujítás folytán helyzete netán kedvezőtlenebbre változott. Nem azt jósolták-e sokan azelőtt, hogy a vendéglősök és fuvarosok ipara a mozdonyok kerekei által össze fog töretni? És mit látunk? Azt, hogy ezen iparágak soha sem virágzottak úgy, mint jelenleg, sőt tért nyernek azon mérvben, a melyben a közlekedési eszközök javulása a személyek és áruk forgalmát fejleszti. Midőn a gőz az iparnál alkalmaztatni kezdett, sokan kétségbe voltak esve a munkások sorsa felett, s azok megsemmisülését elkerülhetlennek tartották. Az eredmény pedig az lett, hogy a gyárak, még azok is, melyek

kiválólag gépekkel dolgoznak, hasonlíthatlanul több munkáskezet foglalkoztatnak napjainkban, mint a mennyi az iparban valaha működött. Egy azonban kétségtelen és ez az, hogy a viszonyok és méretek a gőz behozatala által teljesen megváltoztak. Egyes gyárakban mindig találhatni nagy számmal oly munkásokat, a kik azelőtt otthon saját műhelyökben dolgoztak. A gépek ezen iparosokat önállóságuktól fosztották meg, mert azokkal a legcsekélyebb erőfeszítés nélkül egy nap alatt könnyen lehet bizonyos számú kevésbbé tanult munkással annyit gyártani, a mennyit hasonszámú jó képzettségű és nagyon szorgalmas iparos a legnagyobb buzgalom mellett előállítani nem képes. És ezen változás, mely a termelésben beállott, nem szorítkozik kizárólag a gőz közvetlen uralmának különben is nem szűk terére, hanem hódításai távolabb terjedő hatással birnak. A gőz által megindított gazdasági fejlődés egy egész gyürűzetet alkot, mely oda vezet, hogy a munkaerő összpontosítása és a tömeges termelés fog egyedül haszonnal járni, vagy legalább a szabályt ez képezendi. Az újabb kor mindent, a mit csak lehet, egy szinvonalra törekszik leszállítani, vagy felemelni; az osztályokat és azok izléseit közelebb hozza egymáshoz, ez lehetővé teszi a gyári munka alapjellegének megfelelő egyforma termelést; innen van, hogy ma a megrendelés felett a kész munka vásárlása és az ennek kielégítésére szolgáló ugynevezett confectio túlsúlyra vergődött. Mit tegyen már most ezen áramlattal szemben a kisiparos, ha sem független önállóságát feláldozni, sem tönkrejutását megpecsételni nem akarja? Nem tehet mást: a gyár által adott példát lehetőleg neki is követnie kell, kénytelen a megváltozott szokásokat eljárására nézve irányadókul elfogadni és igyekeznie kell a közönségben támadt fokozottabb igényeknek a maga részéről is eleget tenni, mert a fogyasztó rendszerint nem válogat azok között, a kik szükségeit kielégíteni hivatvák, csak azt nézi, hogy szolgáltatás és ár tekintetében melyik képes őt jutányosabban kielégíteni. Az iparos, akár van hozzá kedve, akár nincs, kénytelen tehát boltot nyitni és raktárt tartani, műhelye pedig csak készletének egészben, vagy részben való előállítására s a legrosszabb esetben a javítások eszközlésére szolgál. Mindennek eredménye, hogy az ipar halad, de az iparos nem mindig, vagy ha igen, nem úgy és nem azon irányban, mint kivánatos lenne. Az ily változás mellett t. i. az iparos nehezebben lesz önállóvá, s ha azzá lett, fenmaradása mindig koczkázatosabbá válik, üzletében a tőke túlsúlyra emelkedik a munka felett, és ha tőkével nem bir, egyáltalán nem versenyezhet és még azon keveset is elveszítheti, a mi régente szorgalmas munka által termékenyítve, egész életében eltartotta volna.

Az ipar modern haladásának ezek valóban figyelemre méltó árnyoldalai; de ok, tőlük megijedni és minden reményt vesztve elcsüggedni, nincsen. Az átalakulás ezen bajain nem egy helyen a régi szervezetek felélesztésével akartak segíteni, de a kik ezt akarták és néhol most is akarják, nagyon tévednek, mert maga a régi

szervezet a régi viszonyok nélkül alig használt volna, a régi viszonyokat pedig felélesztení, még ha észszerű volna is, egyszerüen lehetetlen. A mívelt világ iparosai most már igen jól tudják ezt, és a kényszerűséggel, a mely előtt állanak, teljesen kibékültek, s maga az iparososztály is majdnem mindenütt belátta, hogy azok, a kik gond és szenvedés nélküli életet, vagy csak könyöradományokat kívánnak a munkásosztálynak a társadalom rovására biztosítani, hamis próféták, kik vagy roszhiszemüek s mások bajait csupán arra használják fel, hogy a zavarban levők kínos elégületlenségét saját kedvelt énjök fenntartásának, és néha kivételképpen becsvágyuk kielégítésének tegyék alapjává, vagy pedig jóhiszemmel vállalkoznak ugyan a vezérszerepre, de ekkor a helyzet értelmi magaslatán nem állanak. Az iparosok valódi barátai kívánhatják, hogy a hiányzó fegyelem ismét kehozassék, hivánhatják a rend és szabadság összhangjának helyreállítását, de nem kivánhatják azt, hogy a kor által meghaladott intézkedésekkel a józan haladás lehetlenné tétessék, nem kivánhatják a valódi visszalépést, mert ezzel sem az erkölcsi, sem az anyagi világ bajait orvosolni nem sikerült még soha!

A panaszok, melyeket az iparosztály kebelében hallhatunk, nem alaptalanok; a bajok tagadhatatlanul léteznek, de ismerjük okaikat is s tudjuk, hogy e bajok csupán átmenetiek. Éppen azért kellemetlen voltukat nem az által szüntethetjük meg, ha az átmenetet megakasztjuk, hanem olyformán, hogy a természetes fejlődést elősegítvén, magát az átmenet lefolyását is siettetjük.

A termelés irányzata korunkban a központosítás felé halad: tömörülni kell tehát mindannak, a mi fenn akar maradni. A nagy tőke hatalmával csak a kis tőke egyesülése, a gyárak termékenységével csupán a munkaerő társulása szállhat szembe a nélkül, hogy a verseny harcza már előre is reménytelen volna. A kisipar ma még mindenütt igen jelentékeny, sőt a nagy felett, ha nem is termékenységben, legalább terjedelemben túlsúlylyal bir, mint például a Franczia országban régebben tett ez irányú számlálás mutatja, mert ott 1851-ben 2.094,370 ember élt a nagyipar után, mig a kisiparban 7.810,150 egyén talált foglalkozást. A nagyipar tehát a lakosság 5·85%-ának, a kisipar pedig 21·83%-ának adott élelmet. Van továbbá egy újabb ipari számlálás, mely 1875. évi deczember 1-én Németországban hajtatott végre, és pedig úgy, hogy az egyes iparüzletek közt különbséget tettek a szerint, a mint azokban 5-nél kevesebb, vagy több segéddel dolgoztak, megjelölvén a mellett az egyes iparágakban elfoglalt személyzet létszámának összegét, továbbá az azokban alkalmazott apróbb gépek létszámát is. Ezen ipari számlálás eredménye a következő volt. A mondott napon Németország területén 2.927,955 fő- és 302,356 mellék-iparüzlet találtatott. A 2.927,955 főüzletből kisebb volt 2.858,405, nagyobb pedig csak 69,550. Mindezen iparüzletekben 6.470,630 személy s pedig 5.356,011 férfi és 1.114,619 nő dolgozott. A nagyobb üzletekben ezen 6.470,630 személyből 2.311,399, a kisebbekben pedig 4.159,231 foglalkozott.

Láthatni ebből, hogy a kisipar a continens iparos és leghaladottabb államaiban is a gyárak mellett még mindig igen tekintélyes állást foglal el. De közvetlenül ezen észlelés mellett azt is tapasztalhatni, hogy a kézműipar napról-napra folyton szűkebb térre szorul, mert a műhelyekben elszigetelve folytatott munka, bizonyos természetes kivételekkel, a gyári munka versenyével szemben mindig kedvezőtlenebb helyzetbe jut, mert oly előnyökben nem részesül, minő a tömeges munkát segíti és sok oly kiadással jár, a melyet központosítás mellett alább szállítani nagyon könnyü lenne. A kisiparnak tehát mai formájában jövője azon értelemben, hogy még fejlődhetnék, nincs, sőt egyre tért fog veszíteni, de a kisiparosok társulásának, a kisebb emberek azon szivóssága folytán, melylyel az önállóság lehetséges mérvéhez ragaszkodnak és a termelés már többször jelzett s világosan felismerhető hajlama mellett nagy jövendője, nagy fejlődési képessége van. És nekem úgy tetszik, hogy az nem csupán jó expediens korunkban, mely alkalmas arra, hogy a kézművesek mostani nemzedékét a teljes tönkrejutástól megmentse, hanem hogy ezen termelési forma más fontosabb rendeltetéssel is bir. Minden oda látszik mutatni, hogy a versenynek minél szélesebb alapon való érvényesülését a fejlemények következetesen idézik elő. És ha azt tekintetbe veszszük, valamint ha meggondoljuk azt, hogy mi lenne a társadalomból, ha a nagy tőke, az iparbárók és pénzfejedelmek kizárólag dominálnák a közgazdaságot, a kik között valódi verseny csak kevés ideig lehetséges, mert közös érdekük a szövetkezés által biztosíttatik legjobban: akkor be kell látnunk azt, hogy a cooperativ társulás nemcsak expediens, hanem hogy annak terjedése és izmosodása társadalmi szükség, mely nélkül helyzetünk könnyen tűrhetlenné lehet. A kisipart a »divide et impera« elvénél fogva lassankint a nagy megemésztheti, s akkor az iparban általán véve a tudatlan munkáson, a munkavezetőn és tőkésen kivül más fokozat alig volna. A társulás van tehát hivatva ott, a hol még jogosult, fenntartani a kisipart, a hol pedig az már túlhaladott álláspont, a társulás rendeltetése a nagy mellett és ellenében megteremteni a középipart. A középosztály aránylag a legtöbb hatást gyakorolja, és az arra alapított társadalmi élet a legkellemesebb mindenütt, tehát annak erősbítése minden irányban kivánatos, és különösen kivánatos ott, hol a társadalom oly egyoldalu fejlődésü, mint nálunk, hol a termelés csak egy ágánál, a földmivelésnél, mutatkozik azon csoportosulás, a mely nélkül egyensúly nem képzelhető. És Magyarországon ehhez még egy nagyon fontos tekintet járul, az, hogy mint tőkében szegény és egy sokkal iparosabb állammal szoros gazdasági szövetségben élő ország, ki vagyunk téve azon veszélynek, hogy kisiparunkat elveszítjük, a nélkül, hogy nem is létező, vagy csak bizonyos irányokban meglevő gyáriparunk ez által emelkednék. A mit mi az ipar terén veszítünk, azt csak mások nyerik, nekünk tehát minden módon oda kell törekedni, hogy adott helyzetünkben megmentsünk annyit, a mennyit csak megmenteni lehet, hogy a további

fejlődésre kedvezőbb idők beálltával alapunk maradjon. És ha van remény, hogy a hazai piaczot iparunk számára visszahódíthatjuk, s azt megtartani is képesek leszünk: ilyen reményünk csak is az esetben lehet, ha állandóan a mostaniaknál jobb és olcsóbb iparczikkeket termelünk. Ebbeli reményünk csak úgy lehet alapos, ha iparunknak oly irányban tudunk lendületet adni, a mely a kor követelményeivel, a mai fejlődés szellemével megegyezik, és a melynek nemzetgazdasági biztos alapja van. Hogy a hazai piacz visszaszerzése kivánatos, hogy abból nemcsak az iparosra, hanem a gazdára is nagy haszon háramlik, de hogy ezt csak természetes gazdasági fejlődés utján és nem, eddig legalább, óriások kezében is hasznavehetlen eszköznek bizonyult egyleti védelem által lehet elérni: az iránt ma már minden kissé tapasztaltabb ember tisztában lehet. Én az általam említett iparosalap biztosításának legalább megkezdésére a cooperativ szövetkezést azon egyetlen utnak tartom, melyen még most is czélt lehet érni, melylyel nagy kézműiparunk korszerü reformját keresztül vihetjük, melynek segélyével a nem rendkivül nagy tőkével dolgozó iparágak részben hiányzó tőkéjét pótolhatjuk, mely által az ipart a technikai vivmányok jótékony hatásában részesíthetjük, állandóbb termelést, állandóbb üzletkört, idővel védelmet, talán önállóságot is szerezhetünk a hazai iparnak.

Ha a cooperativ társulás minden alakja helyesen kombináltatik, ha ennek szükségétől az iparos és fogyasztó osztályok mélyen át lesznek hatva, ha ezen hatás elérése végett azok, a kik állásuk vagy képességeik, multjok és jelenöknél fogva erre hivatvák, mozgalmat indítanak meg, s a helyes irányú mozgalom vezetésében kitartóknak bizonyulandnak: erős meggyőződésem, miszerint oly fordulatot lehetne adni iparunknak, mely arra és az egész államra csak áldásos befolyással birhatna. De ezen szövetkezés iparosainkra nézve nem lenne mindjárt a jobb, a kényelmesebb élet kezdete, sőt ellenkezőleg: többet és jobban kellene dolgozniok, mint eddig, mert a gyárak irányában a társulat versenyképessé csak ekkor válhatnék. A gyár nagy tőkéjében felette nagy előnynyel bir a kisebb szövetkezet felett, és ennél, ha egészséges elemekből helyesen alakulna, a viszonylagos tanultságnál fogva csakis a munka lenne jobb és talán az érdekeltség nagyobb. Azt mondom, talán, mert a nyereményjutalék biztosítása által a gyár jó részben ezt is megszerezheti magának. De az igazi buzgalmat és valódi odaadást homogén elemek észszerű szervezete mellett nem törhetné meg semmi sem, pedig a szövetkezet ezen erényekben is nevelhetné tagjait. Ezeknek mindenesetre fegyelmezett csapatnak kellene lenni, mely a czél fontosságának tudata által kényszer nélkül folyton hasznos és kitartó törekvésben maradna. Én tehát a cooperativ társulásnak két szempontból tulajdonítok rendkivüli horderőt, először azért, mert ott is, a hol már régebben keletkezett ipar virágzik, azt az egyoldalu, tehát minden bizonynyal egészségtelen fejlődésből megmentheti; másodszor pedig, mivel lehetővé teszi, hogy kisebb nemzetek, melyek fejletle-

nebb ipara eddig a forgalmi nehézségek által még bizonyos védelemben részesült, ma, a forgalmi eszközök tökélye korában, kevesebb tőke és vámvédelem mellett a nagyobb iparos-államok általi teljes gazdasági elzsibbasztatástól annak segélyével megóvhatják magukat. Nekünk is a gyáripar befolyása ellen kell védekeznünk, és pedig annál inkább, mert a mi kézműiparunk feláldozása által a belföldi munkás-osztályt sem gyarapítanók. A magyar ipar létéről vagy tökéletes megsemmisüléséről van tehát jelenleg szó, és ezen kérdés iránt senki, a ki ezen hazához ragaszkodik, annál kevésbbé maga az első sorban érdekelt iparosztály, hideg közönnyel nem viseltethetik. — Vétenék a jelenlevő iparosértelmiség ellen, ha alapfogalmak, talán kissé kezdetlegesb tanok előadását és általán ismert tények felsorolását e helyen egyedüli feladatomnak tekinteném, de minthogy az országos iparosgyülés nem csupán tanácskozmány, hanem egyszersmind czélja, hogy az itt elismert igazságoknak minél szélesebb körökben elterjedést biztosítson, tehát előadói tisztem tette kötelességemmé, hogy az iparosok kooperativ, egyetemlegességen alapuló társulásának történetét, lényegét és jelen állását nehány jellemző adat összeállításával legalább vázlatosan körvonalozzam.

* * *

A cooperativ társulás eredetét nem Németországban, hanem Angliában kell keresnünk, mert annak eszméjét a *rochdale-i utászok* (pioneers of Rochdale) *társulata* 1844-ben valósította meg először, midőn 20 taggal és 28 font sterling alappal keletkezett, de már 1859-ben 3000 tagja és 300,000 frtnyi alaptőkéje volt. E társulat *Robert Owen* elvei szerint a flanelle-takácsok körében alakult és folyton szép nyereséggel dolgozik, mert már 1860-ban 10% tiszta jövedelme volt és 1.600,000 frtnyi forgalmat idézett elő. Valamivel előbb, 1858-ban egy nagy fonodát építtetett, mely egy fél millió forintba került, és az Lancashireben ma is az első rendűek közé számittatik. — Megemlítendő továbbá, hogy 1847-ben a yorkshire-i Leeds-ben egy cooperativ molnár-társulat létesült »Leeds cooperativ flour mill« név alatt. Nagyon csekély alappal kezdette meg működését, de igen gyorsan felvirágzott, mert már 1858-ban három ezer tagja volt és azon időtájt évenként 600,000 frt árú lisztet adott el. Ezen mozgalom Angliában azóta is haladt, úgy hogy a nagy gyárvárosok közelében, minők Manchester, Leeds és a többiek, a nagy gyárak mellett cooperativ társulatok is találhatók, és kisebb, gyárszerűleg berendezett műhelyekkel biró szövetkezetek állanak fenn. A nagy gyárosok pedig ezeket, valamint a nagyobb magán iparosokat mintegy támogatják, a mennyiben bizonyos különleges árúkat ők maguk rendelnek meg nálok. — Ugyanezt lehet Francziaország egyes vidékein pl. Roubaix, Tourcoing, Rouen és Lille táján is tapasztalni. Ily társulás alapján keletkezett *Mühlhausenben* (Elsass) az ugynevezett *„société des cités ouvrières“* a munkás-városok társulata. E társulat czélja volt munkás-lakokat

építeni és azokat hosszabb idejű törlesztés mellett egyes munkásoknak adni el. Már 1862-ben 618 ilyen házat építtetett, és abból 538-at el is adott. Az egész vállalat úgy volt szervezve, hogy az a munkás népnek mintegy takarékpénztárul szolgált.

A hitelszövetkezetek első példáit ismét a munkások segélyző egyletei képezték Angol- és Francziaországban. Amott »friendly society« barátságos egyletek, itt pedig »société de secours mutuels« kölcsönös segélyző-egyletek név alatt, de csakis betegség és nyomor esetén vétettek igénybe. Ugyancsak Francziaországban az 1851. évi május 11-én kelt törvény alapján kezdtek működni a *nyugdíj-intézetek is* »Caisses de retraites pour la vieillesse« név alatt.

Az iparosok termelésére nagyobb befolyásuk a takarékpénztáraknak volt, melyek Angliában az 1828. évi julius hó 28-án kelt parlamenti acta (a savingbanks act) által, Francziaországban pedig legelőbb az 1835. évi junius 5-diki törvény által szabályoztattak. Ezen valódi takarékpénztáraknál csak bizonyos nagyságú betétet lehet tartani, s szervezetök olyan, melyben a jótékonyság és gyámkodás jellege túlsúlylyal bir, mert főleg a szegény osztály igényeihez vannak alkalmazva úgy, hogy abban a takarékossági hajlamot felébreszsze, előmozdítsa és fenntartsa. Ezen keservesen gyűjtött tőkéket alig lehet nagy kamatban részesitni, mert a lehető legbiztosabban kell azokat elhelyezni. — Valódi népbankok azonban, melyek a termelésre is rendkivül jó befolyással birtak és birnak, a skótbankok. Ezen intézetek több, mint másfél század óta állanak fenn, s a próbát nem egy esetben fényesen kiállották. A mult század végén és a jelen század elején vívott nagy harczok nyomában beállott válságok nem rendithették meg azokat, és a kisebb 17 skót bank most is nagyon áldásosan működik. A glasgowi bank, mely az idén bukott meg, nagy intézet volt, és ennek bukását sem a szervezet, hanem a példátlanul helytelen eljárás idézte elő. Ezen bankok főelve a kisebb hitelek adásában áll, melyekkel fennállásukat természetesen oly koczkázatnak, mint a nagyobb hitel által, nem teszik ki. Ha például egy iparos vagy kiskereskedő meg akar telepedni és ehhez nincs tőkéje, vagy ha van, de nem elég az üzlete folytatásához, akkor két vagy három barátjának kiséretében, kik becsületességét és képességét bizonyítják, a bankhoz, vagy annak helybeli fiókjához megy és azok egy bizonyos összegre nézve kezességet vállalnak érte. A bank ezen összegig aztán hitelt nyit neki. Az így kapott pénzen a szükséges eszközöket és anyagokat beszerezheti és fizetéseit a bankra szóló utalványokkal teljesiti, de viszont bevételeit is annak adja át, úgy hogy a bank napról-napra láthatja eljárását, abból folyton tudja, hányadán van vele, miről a kezesek is mindig alaposan meggyőződhetnek. Alig is fordul elő eset, hogy az ily hitelekből a bankokra nagyobb kár háramlanék. Igaz, hogy a skót bankok különösen kedvező helyzetben vannak, mert bankjegykibocsátási joggal birnak, és pedig ezen jegyek sokkal kisebb összegre szólhatnak, mint pl. Angliában. Igy tehát e bankok igen

szép és hasznos intézetek ugyan, de általunk, legalább mostan nem utánozhatók.

Hazánk iparosainak utánzására legalkalmasabb a német iparosok eljárása, a kik egyik legnagyobb jótevőjük, *Schulze-Delitsch* porosz képviselőnek, később irónak és nemzetgazdának, most a szövetkezeti egyesület ügyészének elvei szerint hitelegyletek és közös termelő társulatokban szövetkeztek. Az első hitelegylet *Eilenburg* városkában jött létre és 1850. évi október hó elsején kezdte meg működését. Nemsokára maga az inditványozó lakhelyén a szomszédos *Delitschben* alakitott egy másikat. A Németországban keletkezett többi ilynemű társulatok az utóbbinak alapszabályai szerint alakultak. Ezen alapszabályok értelmében a tagok 15 ezüst garas felvételi illetéket, és aztán törzsbetétük növelésére havonkint két garast fizettek, mely összeg addig növekvék, mig 16 tallérra nem szaporodott. De a szövetkezeti tag befizetéseinél nincs ezen határidőhöz kötve, hanem szabadságában áll azokat hamarább is teljesíteni. Ha üzletrésze teljes, akkor kiveheti azt, vagy benn hagyhatja tetszése szerint. Ez utóbbi esetben osztalékot kap. További betéteket is fogadnak el tőle, de viszont megfelelő kölcsönre ő is igényt tarthat. A delitschi »Vorschussverein« 1861-ben már 81,708 tallért adott kölcsön három hónapra; tagjainak száma 484-re emelkedett, a pénz ára annál 5% volt, melyhez kezelési díj címén havonkint $^1/_4$% járult. Az előleg-egyletek ezen példa után nagy mérvben szaporodtak, s fő jellemvonásukat a fedezetlen kölcsönadás, a személyes hitel és az egyetemlegesség képezik. Ezek és a skót bankok közti különbség az, hogy az előleg-egyleteknél a kölcsönzők és kölcsönadók együttesen képezik a banktársulatot, és hogy ezek helyzete váltakozik, mig a skót bank a kölcsönzőkkel mindig csak mint felekkel áll szemben. A második különbség, hogy a skót banknál a személyes hitel csak egy pár egyén kölcsönös jótállásán, itt pedig az összes tagokén alapszik. — Az előleg- vagy hitelegyletek erre roppant gyorsan terjedtek el az egész német birodalom területén, Ausztriában, Francziaországban, sőt ilyenek ez idő szerint az egész mivelt világon találhatók. Már 1859-ben Poroszországban 517, Ausztriában 122, összesen pedig 961 ilyen egylet állott fenn. A kölcsönös jótállás elvének alkalmazásával aztán több más czélú társulat is keletkezett. Ilyenek voltak a fogyasztási-egyletek, melyek feladata a munkások és kisiparosok élelmi szükségleteit olcsón és jobb minőségben szerezni be. Ilyenek továbbá a közös anyagbeszerzésiegyletek, melyek a kisiparost az üzlete folytatásához megkivántató nyersanyagok nagyban való vásárlásának előnyeiben részesítik. Ily czélú egylet 1859-ben mintegy 200 állott fenn Németországban, t. i. 150 nyersanyag-beszerzési és 50 fogyasztási egylet. Az egyletek székhelyeit és viszonyait azonban maga Schulze-Delitsch is csak hiányosan ismerte, alapos tudomása volt azonban arról, hogy egész Németországban 73 anyagbeszerzési egyletben czipészek, 30-ban szabók, 14-ben asztalosog, és kárpitosok, 4-ben takácsok, 5-ben kovácsok, 3-ban pedig könyvkötők szövetkeztek. — Ezenkivül közös raktár- és termelő-egyletek

is keletkeztek, azonban sokkal kisebb mérvben, mint olyanok, melyek a hitel közvetítésére szolgáltak. Pedig, mint az előbb kifejtettem, ezekre most már mindenütt igen nagy szükség van. És ha a jelen a közvetlen szükségen alapuló hitelegyleteké is, meg vagyok róla győződve, hogy a többiek szintén nagy jövővel birnak. Különösen nálunk kinálkozik azoknak szervezetök bizonyos módosításával termékeny talaj. El kell ismernem, hogy főleg a közösen termelő szövetkezetek az egyes iparostól több lemondást, több erőfeszitést kivánnak, nem is oly egyszerűek a kivitelben, mint a hitelegyletek; de mit használnak mindezek, ha iparunk alapja van a nagy vállalatok és külföldi verseny által megtámadva?

Maga *Schulze-Delitsch* a szövetkezetek, különösen a hitelegyletek gazdasági alapját és társadalmi jelentőségét körülbelől következőleg jellemzi: Az ipar mai haladása mindinkább a nagyban való termelésre irányúl, mert az újabb technika rendkivüli segédeszközei mindig nagyobb üzleti összegeket igényelnek, a ki pedig azokat nem használja, kedvezőbb helyzetben levő osztálytársaival nem versenyezhet. A fokozott ipari előképzettségen kivül tehát leginkább a nagy tőke az, a mi az üzlet jövedelmező folytatásához elkerülhetlenül szükséges. Ez pedig oly feltétel, melylyel kisiparosaink rendszerint nem birnak, holott azzal birni reájok nézve életkérdés. Azért már 1848 óta általam nyilvánult a kivánság, hogy népbankok állittassanak fel. Ennek következtében a nagyobb városokban bizonyos számú előlegegyletek és kölcsönpénztárak keletkeztek is, de rövid ideig tartó fennállásuk után vagy teljesen megszüntek, vagy pedig a meglevő szükségnek eleget nem téve, nyomoruságosan tengődtek. Ezen eredmény oly alapon különben, a milyenen ama intézetek működtek, elmaradhatlan is volt. A jelzett alap tudniillik szigoruan véve nem volt más, mint a könyör. Az intézeti alapot ajándékok, kamatnélküli kölcsönökből szerezték össze, s mint az ilyen pénzekkel rendesen szoktak, úgy gazdálkodtak azokkal itten is. Habár a kölcsönvevők az előleget visszafizették, sőt kamatot is adtak érte, de az egésznek jellege, t. i. a segélynyújtás, az erre szorultak irányában vagyonosabb polgártársaik részéről, folyton jelentkezett. A kölcsönök csakugyan a segély természetével birtak, melynek adásánál a kölcsönző a fizető-képességre, az adós pedig a pontos visszafizetésre nem a legnagyobb súlyt fektették. Ily eljárás mellett be kellett annak következni, hogy az alaptőkét a kimaradt visszafizetések jobban csökkentették, mint a mennyire a járulékok gyarapították azt. Az ilyen alamizsnára épített intézetek iránti melegebb érdeklődés ugyanis könnyen kihűl, mert részvétőkért az alapitók és vezetők hála helyett kiábrándulást és a segélyzettek csupán egyre fokozódó követeléseit nyerik. Minden ilyen intézetre nézve igazságképpen lehet elfogadni, hogy míg csak egy harmadik kegyelméből léteznek és annak akaratától függnek, életképességök nem lehet meg, s ezt csak akkor érhetik el, ha a maguk erejéből is fenn tudnak állani.

Bizonyára nagyon figyelemre méltó jele az időnek, hogy a mun-

kás-osztály nyomorát annyi oldalról szóval és tettel elismerik, és hozzá is látnak, hogy azt enyhitsék. Csak az ily kisérleteknél már legalább az állami segély- és a magán jótékonyság utáni folytonos kiabálást mellőznék. Mert mi az állami segély más, mint könyöradomány? Hiszen az állam tagjai összeségénél nem egyéb, s az egyes osztályoknak nem adhat semmit sem a nélkül, hogy azt a többiektől el ne vonja. »Ha a tömeget ahhoz szoktatják, mondja Bastiat, hogy mindenért, a mi velök történik, legyen az jó vagy rosz, az államot tegyék felelőssé, akkor egy kormány sem fog fennállhatni.« Meggondolták-e, minő veszélyes a polgárok legnépesebb és legtetterősebb osztályával elhitetni, hogy polgártársaik segélye nélkül nem állhatnak fenn, s hogy ők alamizsna nélkül nem tudnak segíteni magukon? Semmi sem alkalmasabb annak erkölcseit megmételyezni, mint az éppen ily eljárás, mert nem lehet belátni, hogyan legyen az ez által teremtett helyzet fenntartható és azokra nézve, a kikre ezen osztályt mindegyre utalják, tényleg el is viselhető? E helyett szoktassák az embereket ahhoz, hogy a segitséget magukban keressék, és ha valaki állítja, hogy ott azt nem találják fel, az nem jól ismeri a munkás-osztályt. Ezeket saját erejök felismeréséhez vezetni, s így önérzetüket és önbizalmukat felkölteni, az egyetlen valódi, a legnagyobb szolgálat, melyet azok, kiket szerencsésb társadalmi helyzetük a tágabb körű szellemi műveltség utjára juttatott, iparos polgártársaiknak tenni képesek. Ezen elv megbizhatóságát a kölcsönösségre alapitott hitelintézetek sikerei a legfényesebben igazolják. A személyes hitel közvetitésére levén hivatva, oly téren kellett működniök, melyen az az előtt elterjedt nézet szerint a tőkepénzesek közbe jötte, vagy közbiztosíték és segély nélkül alig lehet valamit tenni. És czéljokat ezek minden közreműködés nélkül mégis elérték, mert tagjaik az egyetemlegesség alapján szervezetbe hozatván, feltalálták azon központokat, melyekbe az egyesek kisebb takaritmányai, sőt idegen pénzek is folyhattak. A hitel, mely az egyes előtt zárva volt, az összeség előtt, melyben mindenki az egészért felelős, önként kitárult. Egy pár év alatt ezen intézetek jó hire úgy megszilárdult, hogy a hozzájok intézett pénzajánlatokat mind nem is használhatták fel. Midőn ehhez még osztalék is járult, a tehetősebbek is kezdtek részt venni, és nyert az eszme folyton tért és barátokat. Szervezete mindenűtt alkalmazható és annak létesítéséhez csak komoly akarat szükséges. Ezen szervezetnek még azon nagy előnye is megvan, hogy a helyi viszonyok különös kivánalmaihoz nagyon könnyen alkalmazható. Az *egyetemleges jótálláson* kívül főjellege a szövetkezetnek a *tagok saját tőkegyűjtése*. Ezen két eszme alapján egyedül a maguk erejéből a hitelre szorultak intézetet alapithatnak, mely hitelszükségletöket ki is elégítendi. Bármennyire üdvös is azon könnyűség, melylyel valaki hitelt kap, az a kevésbbé vagyonos osztályok kezében kétélű fegyver lehet, azért a fedezetről és a rendes tőkeképzésről is gondoskodni kellett. Ez a törzsbetétek, melyeket a tagok havi betétek által képeznek, s melyek a társulatnak, és ha ez vesz tőkét kölcsön, a társulati hitelezőknek kielégitő fedezetül szolgálnak. Az ily

havi betétekből jelentékeny tőke képződik, mely a tagok tulajdonát képezi. Azon nagyszerű siként, melylyel ezen egyletek dicsekedhetnek, főleg a betétek intézményének lehet köszönni. Az, mivel a hitelképesség van hozzája kötve, a leghatalmasabb tényező a takarékosság előmozdítására. A résztvevők helyzete kellemesb lesz, mert valamit magukénak nevezhetnek, s mert saját munkásságuk és lemondásuk által hitelt nyitottak maguknak. Bátran tekintenek a jövőbe, arra való figyelemmel cselekszenek és számolnak, tetterejök pedig és önbecsülésök egyre növekszik.

Ha azon főelveket, melyek szerint ezen intézetek működnek, röviden össze akarjuk foglalni, a következő mozzanatokat kell figyelembe vennünk, melyek némelyike által azok más természetű intézetektől teljesen különböznek. Figyelembe kell venni azt:

1. hogy itt a hitelt igénylők a vállalatnak alapítói és fenntartói, miért is annak haszna és koczkázata őket illeti;

2. hogy a pénzkezelés bankszerüleg intéztetik, és hogy semmiféle szolgáltatás nem ingyenes;

3. hogy az üzletrészek lassan képződnek, s a hitel és intézeti jövedelem alapjául és mérvéül szolgálnak;

4. hogy a tagok egyetemleges jótállása mellett idegen tőkéket is lehet az üzletbe vonni;

5. hogy a tagok száma előre nincs meghatározva, beléphet mindenki, ha az alapszabályok feltételeinek eleget tesz, és ha annak rendje és módja szerint felmond, az intézetből ki is léphet.

A németországi szövetkezetek egy nagy kötelékbe léptek, melynek élén külön hivatal áll *dr. Schulze-Delitsch H.* vezetése alatt. Ilyen kötelék azon felül Ausztriában és Olaszországban létezik, Belgiumban pedig és mintegy 12 év óta Angliában a szövetkezetek évi közös nagy gyüléseket tartanak. Németországban közvetitőül szolgálnak az al-, vidéki vagy országos kötelékek, melyek a szövetkezetekkel, de a központi általános kötelékkel is állandó viszonyban vannak. Ez utóbbinak hivatalos czíme: »Allgemeiner Verband der auf Selbsthilfe beruhenden deutschen Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften.« Az általános kötelékhez tartozó szövetkezetek 1859 óta minden évben vándor-közgyülést tartanak, melyről évi jelentés adatott ki; a legutolsó 1877-ről tavaly jelent meg és ugy az év általános üzleti benyomásait, mint a szövetkezetek összesített és részletes adatait foglalja magában. Ezen legutolsó jelentés szerint a németországi szövetkezetekre az utóbbi évek válságai nagyobb befolyással nem birtak, mint a többi szolid vállalatokra, sőt az idők kedvezőtlen volta daczára azoknál hanyatlás nem észlelhető. Ellenkezőleg, nem oly mérvben ugyan, mint eddig, de hiszen ezt kivánni is alig lehet, a szövetkezetek és azok tagjainak létszáma még az említett évben is emelkedett. Ezt a következő összehasonlítás a legjobban kitünteti.

Németországban volt:

	1876-ban	1877-ben	Ez utóbbi évben több + v. kevesebb —
1. Hitelegylet	1793	1827	+ 37
2. Közösen termelő-társulat	600	622	+ 22
3. Fogyasztási-egylet	633	624	— 9
4. Építő-társulat	54	50	— 4
Összesen	3080	3123	+ 43

Az alkötelékek száma 32-re rugott.

Ausztriában 1876-ban 1606 szövetkezet találtatott; a német általános kötelékbe pedig oda való szövetkezet 1100 lépett be. — A köteléknek rendes közlönye van, melyet *Parisius* és *dr. Schneider*, az ügyészség első titkára, szerkesztenek s *Keil E.* kiadásában Lipcsében jelenik meg; címe: „*Blätter für Genossenschaftswesen.*“ Külön bankkal is bir a szövetkezet, mely betéti társaság ezen czég alatt: *Deutsche Genossenschaftsbank* Sörgel, Parisius & Comp. Berlinben 9 millió márka alaptőkével. Rendeltetése, hogy a szövetkezetek nagyobb banküzleteit közvetítse. A banknak a délnémet szövetkezetek számára 1871 óta Frankfurtban fióküzlete van.

A szövetkezeti ügy most már egész irodalommal bir, melynek főbb termékei az évi jelentésekben rendesen hirdetvék. Ezen ügy fejlődése oly tanulságos, hogy a mennyire a tudvalevő adatok megengedik, azt itt, habár csak röviden vázolni szükségesnek tartom és e czélból a szövetkezet egyes fajait külön fogom kissé közelebbről vizsgálni. A *hitelegyletekre* vonatkozólag már megjegyeztem, hogy azok miként keletkeztek, és hogyan szaporodtak, itt még csak üzletük gyarapodását kell egy pár adattal jelezni. A rendes jelentéseket ide vonatkozólag 1859-ben kezdték szerkeszteni, midőn 80 egylet küldte be zárszámadásait; az ilyenek száma folyton emelkedett és 1867-ben 929-et tőn. Ezen egyletek tagjai ugy szaporodtak, hogy mig azok 1859-ben 18,000-ret kevéssel haladtak meg, 1867-ben már 219,358-ra, 1877-ben pedig 468,652-re rugtak. Az adott kölcsönök és prolongátiók 1859-ben csak valamivel tettek többet 4 millió tallér-, vagyis 12 millió birodalmi márkánál, mig:

1875-ben azok . . 1.495.468,436 márkát
1876-ban » . . . 1.525.389,219 »
1877-ben » . . . 1.550.402,483 »

tettek.

Ezen összegből az illető jelentkezett társulatokra átlag egyenként esett:

1859. évben . . . . . 154,926 márka
1875. » . . . . . 1.835,151 »
1876. » . . . . . 1.892,542 »
1877. » . . . . . 1.668,894 »

Érdekes lesz összehasonlítani, hogy a kérdéses társulatok mennyi

saját tőkéjével rendelkeztek és mennyi idegen tőkét használtak, valamint azt, hogy mindezekből egy-egy társulatra mennyi esett és végül, hogy a saját tőke hányadrészét képezte az idegen tőkének.

Mindenek előtt a saját és idegen tőke mennyiségét és egymáshoz való viszonyát hasonlítsuk össze, mit a következő számok fognak lehetővé tenni. A társulatok forgalmában volt márka:

	saját tőke	idegen tőke	a saját képezte az idegennek %
1859.	830,538	3.042,435	$27\cdot_{50}$
1875.	91.969,988	330.164,902	$27\cdot_{85}$
1876.	98.891,166	334.472,581	$29\cdot_{57}$
1877.	110.700,993	351.019,103	$31\cdot_{54}$

Láthatni az itt idézett adatokból, hogy mily örvendetes irányban halad és fejlődik ezen egész ügy, mert nemcsak a forgalom emelkedik, hanem a kölcsönzésnél használt idegen tőkével szemben a saját tőke is egyre növekszik, a mi a takarékosság öregbedésének és igy a szövetkezetek üdvös hatásának kétségbe nem vonható jele.

A nyersanyag-beszerző szövetkezetek a német kézműiparosok közt keletkeztek először; nemsokára a közös termelő-társulatok által túlszárnyaltattak, mert a gyáripar munkafelosztásával, berendezése és tömeges termelésével szemben csupán a nyers anyag jutányosabb beszerzése nem nyujtott a kisiparosnak elegendő előnyt arra, hogy tovább versenyezhessen. De újabban a termelő-szövetkezetek kedvezőtlenebb viszonyok közt dolgozván, különösen azon iparágakban, melyek a gyáripar versenyének nincsenek annyira kitéve, a nyersanyag beszerzési szövetkezetek ismét jobban szaporodtak. És valóban a nyersanyag bevásárlásánál oly jelentékeny összegeket lehet megtakarítani, hogy ezen intézmény felkarolása teljesen indokolt. Az oly kevésbé tehetős iparosok, kik a nagyban való beszerzés előnyeiben különben nem részesültek volna, jobb árúkat sokkal olcsóbban, 10—20%-nyi megtakarítás mellett, vásárolhatnak és még a szövetkezet nyereményében is részesülnek. E tekintetben azon panaszszal lehet Németországban találkozni, hogy az iparosok az elszigeteltséget önállóságnak tekintve, más hason természetű iparágakban működő osztálytársaikkal nem akarnak szövetkezni, és hogy gazdasági belátásuk, továbbá azon erélyök, hogy hosszas időre a megrendelőknek ne hitelezzenek, nem olyan, mint kivánatos lenne. Ezen szövetkezetek a gazdáknak éppen olyan, vagy talán még nagyobb szolgálatot tehetnének, mint az iparosoknak, mert a gazdászat újabban észlelt haladása mellett sok új czikket kellene nekik beszerezni, melyek vásárlási helyének, árának és előnyös vételének körülményeit az egyes gazda bajosan fogja mindjárt, önkára nélkül fedezhetni, mig ez a szövetkezet utján nagyon könnyű lenne. Valószinű azonban, hogy ha a gazdák nehézkességét kissé mozgékonyabb eljárás fogja felváltani, akkor ezek körében is nagyobb felkarolásban fog a társulás a jelzett czél elérése végett részesülni. Németországban azt már a gazdák körében is figyelemre méltatják, de szervezetének némely hiányai szintén

kitüntek, azért az 1877-ben Wiesbadenben tartott nagy gyülésen ki is mondatott, hogy a gazdasági nyersanyagot beszerző társulatok üdvösebb működhetése, sőt virágzásuk főfeltételének biztosítása végett mulhatlanul szükséges, hogy a beszerzendő árúk a szövetkezet által a meglevő gazdasági kisérleti állomásokon előlegesen szakszerűleg megvizsgáltassanak, a hol pedig ilyenek nem találhatók, ott a szövetkezetek kötelékei ugyanazon czélból megvizsgált vegyészek közreműködését vegyék igénybe. Szükségesnek mondatott ki továbbá, hogy a raktárak készlete szintén vegyészileg ellenőriztessék; ez koronként ismételt vegyészi szemle által történik.

A mi a nyers anyagbeszerző társulatok szervezetét illeti, arra nézve röviden a következőket adhatom elő. E társulatoknál az anyag vásárlásához szükséges alaptőkét a tagok egyetemleges jótállás mellett veszik fel, vagy pedig ily alapon mindjárt az árúkat hitelbe veszik át. Az így beszerzett árúk a tagoknak az eredeti bevásárlási árnak 4—8%-kal lett emelése után adatnak. Ezen áremelésből fedeztetik minden kiadás, minők a kölcsön kamatjai, a kezelési költségek, a tisztviselők fizetései és egyebek. Az itt említett kiadások nemcsak kikerülnek abból, hanem a társulatoknak igen tisztességes nyereségök is marad, melyet tagjaik közt az általok vásárolt anyagok árának aránya szerint osztanak ki. A szövetkezetek rendesen saját üzleti alaptőkével is birnak, melyet vagy a nyeremény visszatartása, vagy egyszersmind a tagok havi fizetéseiből alakult üzletrészek képzése utján szereznek. A hivatalnokok, minők a raktárnok, az ellenőr és pénztárnok szoktak lenni, nyereményjutalék által javadalmaztatnak; ennek kulcsát rendesen 2—3% képezi, melyért a raktárnok sok helyen a helyiséget is adja. A fennebb említettek után ki lehet számítani, hogy az üzleti tőke 3—4-szeri megfordítása mellett csakugyan jelentékeny nyereség marad, ha a kölcsönök kamatjai leszámíttatnak is. A gazdasági hasonnemű szövetkezetek szervezete ugyanez, csakhogy azoknál a forgalom lassusága miatt az eladási ár emelésénél és a hivatalnokok díjazásánál más százalék-kulcsot kell alkalmazni. A nyersanyagbeszerzési társulatoknál különösen figyelni kell arra, hogy az alapszabályokba oly intézkedések is vétessenek fel, melyek a tagok hitelbevásárlását bizonyos garantiát nyújtó és azt lehetőleg megszorítani hivatott feltételekhez kötik, mivel e szövetkezetek megölő betűjét éppen az így támadt követelések képezik.

Az általános kötelék ügyészségénél bejegyzett nyersanyag-beszerzési szövetkezetek adatai 1877-ben a következők. A német birodalom területén a mondott évben 213 ily társulat találtatott, ebből volt iparos 149, és gazdasági 64.

A gazdasági anyag-beszerző-társulatok rendesen »fogyasztási-egylet« név alatt szerepelnek, feladatuk azonban nem csupán a háztartási, hanem főleg a gazdasági szükségletek kielégitése; számuk tett, mint említve volt, 64-et.

Az eszköz- vagy gépbeszerző szövetkezetek ugyanazon elv alapján létesülnek és működnek; feladatuk a termelés megkönnyítése,

szerszámok, gépek, állatok és más gazdasági eszközök, úgynevezett el nem fogyasztható dolgok, közösen történt és együttes használat végetti beszerzése. Hogy a szövetkezet ezen fajának különösen az egészen kisiparosok körében, teszem varró- és más gépek vásárlása esetén tere van, s hogy a gazdaságban tenyészállatok, cséplő-gépek, rosták és más hasonnemű tárgyak megszerzésénél hasznát lehet venni, ezt alig kell bővebben kimutatni. Az ilyen szövetkezetek a német gazdasági egyletek buzgó közreműködésének köszönhetik elterjedésöket. A gazdasági kaszinók sok helyen tulajdonképp ilyen szövetkezetek. Alaptőkéjök üzletrészek alapján gyülik egybe. A gépek használata az időhöz, vagy a helyhez képest különböző módon fizettetik meg, például a vetőgépért a vele bevetett terület holdszáma szerint fizetnek. A begyült nyereség a társulat költségeinek levonása után az alaptőke kamatoztatására és tartaléktőke képzésére fordíttatik. A többlet azután mint osztalék a tagoknak jut. Egy üzletrész egy szavazatot ad, a károk is azok szerint viseltetnek a tagok által. Az üzlet élén egy igazgató áll, ki fáradságáért a nyereményben bizonyos százalék szerint részesül. Ezen eszköz-beszerző szövetkezeteket a nyers anyag-beszerző társulatokkal lehet összekötni. Németországban kétféle ilynemű szövetkezet létezett, tudniillik :

1. gépek és eszközöket beszerző . . . . 66 szövetkezet
2. tenyészállatok tartására alakult . . . . 67 »

Összesen 133 szövetkezet.

A raktározó egyletek célja közös boltokat, vagy árúcsarnokokat létesíteni. A tagok jogosítva, illetőleg kötelezve vannak a műhelyükben készült iparczikkeket részükre történő eladás végett az egyletnek átadni. Gyakran megrendeléset is fogad el s azokat tagjai közt kiosztja, midőn egyszersmind termelő társulatnak is tekinthető. Más esetekben a nyers anyag nagyban való beszerzésére vállalkozik, midőn ismét az anyag-beszerző társaság jellegével is bir. A raktár-egyletek sokszor pénzintézetekkel, névszerint hitel-szövetkezetekkel vannak üzleti összeköttetésben, melyek a kész árúkra előleget adnak és így a tagok további termelését megkönnyítik. Tisztán raktározó egylet Németországban, legalább bejelentve, 53 volt, melyek közül alakult az asztalosok, zongora- és szék-készítők körében 24, a szabókában 8, a kárpitosok közt 3, a czipészek, a takácsok és posztósok, a fegyverkovácsok és a szitások között egy-egy. Volt ezen felül úgynevezett iparcsarnok 12, egy szénraktár és Königsbergben egy mezőgazdasági raktár-egylet.

A közösen termelő társulatok minden szövetkezetek közt a legtöbb belátást, a legtöbb ügyességet és lemondást kivánják a tagoktól. Nemcsak alakitásuknál több tőkére van szükség, mint más egyéb czél után törekvő társulatnál, hanem fennállásuk tartama alatt is a kereskedelmi és pénzviszonyokat folyton figyelemmel kell kisérni és azokhoz alkalmazkodni mulhatlanúl szükséges. A szervezet némi módosítással ugyanaz, mely a többi szövetkezeteknél, de annak megállapítása

bármily helyes legyen is, az eredmény biztosítása főleg attól függ, hogy ki van a vállalat élén, és hogy a szövetkezet minő elemekből áll. Azután vigyázni kell, hogy az üzletrészeket az ingatlanok szerzése fel ne emészsze, a tagok csak hosszabb felmondási idő után léphessenek ki, a nyeremény egy részéből tartaléktőke alakittassék, és nagyon tanácsos, mint ezt az 1865. évi stettini nagygyülés is ajánlotta, hogy a bizonyos árúk, vagy nagyobb tárgyak elkészítésénél közreműködő iparágak abban kellőleg képviselve legyenek. Azonban mindezen nehézségek daczára, melyek pedig nem közönségesek, a németországi termelő szövetkezetek a válság hatása alatt nem szenvedtek többet a hasonnemű magán vállalatoknál; különösen azok, melyek a szövetkezet szellemének megfelelőleg jártak el, nemcsak minden nagyobb kártól mentek maradtak, hanem szép anyagi eredményt is tudtak tagjaik számára biztosítani. A termelés a raktározással és eladással szokott kapcsolatban történni, azért az ilyen társulatok bizonyos tekintetben raktár-egyleteknek is tekinthetők. Mint termelő-társulat ismeretes volt 1877-ben a német birodalom területén az iparosok körében 137, a gazdák körében 51, összesen tehát 188 szövetkezet.

A fogyasztási egyletek sokkal ismertebbek már nálunk is, semhogy lényegök és szervezetöknek külön ismertetése szükséges lenne, csakhogy ezekről is áll, a mit a nyersanyag-beszerző társaságoknál mondtam, t. i. a beszerzett élelmi- és fogyasztási szerek minőségét és készletét rendesen szakértő által kell megvizsgáltatni, és hogy a hitelezéseknél óvatosan kell eljárni. Fogyasztási egylet a német kötelék irodában 624 volt bejelentve, melyből 286 Porosz-, és 136 Szászországra esett. Volt ezenfelül Németországban az 1877. évben még 50 építő szövetkezet, melyekre azonban nagyon kedvezőtlen idők jártak. Ezek nem csak munkás-lakokat, hanem egyáltalán épületeket emelnek és így tulajdonképp közös termelő-társulatok, melyek az építési iparágak körében jöttek létre. — Ha ezen előadás körébe tartoznék, fel lehetne itt még említeni a gazdasági előleg pénztárakat is (Darlehenscassen), melyek közül sok, különösen a Rajna vidékén, szövetkezeti alapon létesült és a Schulze-Delitschétől bizonyos tekintetben eltérő Raiffeisen-féle szervezet mellett működik.

A szövetkezeti ügy már mindenütt törvények által van szabályozva; így Németországban 1867. évi márczius 27-én és újabban 1871. évi május 19-én hoztak ide vonatkozó törvényeket. Ausztriában is van ide vonatkozó törvény. *A szövetkezetek jogviszonyait nálunk a kereskedelmi törvénykönyv (1875. évi XXXVII. t. cz.) tizenegyedik címe szabályozza.* Ebben ki van mondva, hogy szövetkezetnek meg nem határozott számú tagokból álló azon társaság tekintetik, mely tagjai hitelének, keresetének és gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség alapján, előmozdítására alakul. Ide tartoznak nevezetesen: az *előlegezési és hitelegyletek; a nyersanyag közös beszerzésére, közös raktár tartására*, vagy *közös termelésre alakult egyletek; a fogyasztási egyletek; a laképítő és a kölcsönös biztosító-társaságok.* Szabályozva vannak abban

a szövetkezet alakulása, a tagok jogviszonyai egymás közt és harmadik személyek irányában, a szövetkezeti szervezet, annak felosztása és a szövetkezeti tagok elleni kereset elévülése. Meghatározza e törvény az alapszabályokban teendő intézkedéseket. Kimondja, hogy azok a tagok névjegyzékével együtt a kereskedelmi cégjegyzékbe bevezetés és közzététel végett azon törvényszéknél, melynek kerületében a szövetkezet székhelye van, bejelentendők. A bejelentésben egyéb természetes mozzanatok és adatok mellett azt is föl kell említeni, hogy a tagok a szövetkezet kötelezettségeiért korlátlan, vagy korlátolt felelősséget vállalnak-e; és ha ez utóbbi esetben a felelősség a törvényben meghatározott mértéken túl terjesztetik ki, ezen felelősség terjedelmét. Ezen rendelkezés az egyetemlegesség elvével szigoruan véve nem egyezik meg ugyan, de a gyakorlati szükséget nem téveszti szem elől és a kölcsönösségnek tért biztosítani, a könnyelmű vállalkozás által okozható károknak határt szabni és így a szövetkezet intézményének életképességét csak fokozni lehet hivatva. Az alapszabályok bemutatásával egyidejüleg igazolni kell, hogy az alapszabályok az alakuló közgyülés által megállapittattak, s hogy az igazgatóság és felügyelő bizottság megválasztatott. A beadványt az igazgaztóság tagjai a törvényszéknél vagy sajátkezüleg irják alá, vagy azt hitelesített alakban nyújtják be. A szövetkezet a czégjegyzékbe történt bevezetés és kihirdetés előtt létezőnek nem tekintetik. A korlátlan felelősséggel alakult szövetkezetek tagjai a társaság kötelezettségeiért, a mennyiben azok a társaság vagyonából ki nem elégíthetők, egyetemleg egész vagyonukkal felelnek. A korlátolt felelősségű szövetkezetek tagjai pedig, ha az alapszabályok másként nem intézkednek, csak lekötött üzletrészük erejéig kötelezvék. Itt tehát ki kell mondani, hogy a felelősség mérve az üzletrészekre szorittatik-e, vagy pedig annak bizonyos hányszorosára, pl. félszer, kétszer vagy pedig többször annyira terjesztetik ki? A társaság hitelezői az egyes tagokat csak akkor vehetik igénybe, ha a társaság vagyonára nyitott csőd befejeztetett, és ha abból nem elégittettek ki. A ki fennálló szövetkezetbe lép, az a belépése előtt keletkezett társasági kötelezettségekért is felelős. A tagnak, ha a társaság bizonyos időre alakult, jogában áll minden, vagy csak egyes üzletrészeire nézve előleges felmondás mellett kilépni. A tagság a halál által is megszünik. A szövetkezet az egyes tagot az alapszabályokban meghatározott okok miatt kizárhatja. A tag jogait előleges bejelentés mellett másra is átruházhatja. A közgyülés, igazgatóság és felügyelő bizottságra vonatkozó intézkedések ugyanazok, melyek a részvénytársaságra érvényesek, csakhogy a szövetkezet természetének megfelelő módosítással. Az igazgatóság minden évnegyed végén a be- és kilépett tagokat, a felmondott üzletrészek számát a törvényszéknél bejelenteni, és minden év január havában a tagok betűrendes névjegyzékét, az általuk birt üzletrészek kitüntetése mellett, bemutatni tartozik. — Ezek a magyar kereskedelmi törvény azon intézkedései, melyek a szövetkezetek megengedett szervezetét és jogkörét meghatározzák.

A szövetkezetek nálunk is már meglehetősen el vannak terjedve és azok legújabb, habár nagyon hiányos adatai a következők: az elmult 1878. évben a magyar korona országainak területén létezett 215 szövetkezet önsegélyző-, takarék-, hitel-, előleg-, kölcsönpénztáregylet és népbank név alatt. Ezen összegből esett Budapestre 22, Magyarországra és Erdélyre 180, Horvát-Szlavonországokra 13, együtt 215. Ezen szövetkezetek csak egyrésze küldte be a kereskedelmi ministeriumhoz adatait, úgy hogy azok forgalmát nem tudom kimutatni. Hasonlóképpen nincsenek kezem ügyében a fogyasztási, közös anyagbeszerzési és egyéb szövetkezeti fajokra vonatkozó megbizható adatok, pedig tudva van, hogy egyes vidéken különösen a fogyasztási egyletek szépen gyarapodnak. Termelőszövetkezet alig egy pár létezik az országban, pedig a mint csak arról van szó, hogy a hazai kisiparosoknak egy nagyobb állami szállítás biztosittassék, a nehézségek, melyekkel ezeknek a mai termelési áramlat ellenében küzdeni kell, egész meztelenségökben láthatók.

* * *

Ugy vagyok meggyőződve, t. uraim, hogy a hazai ipartársulatok és mindazok, kik az iparosokra befolyással bírnak, az ipar és így a közügyek körül is alig szerezhetnének nagyobb érdemeket maguknak, mint ha a szövekezeteket terjeszteni igyekeznének. Első sorban most már a közös társulati termelésre kellene példát adni, azután pedig annak követésére buzdítani az iparos osztályt. Az út melyen haladnának, mint az eddig mondottakból világos, nem töretlen és kitartás, észszerű eljárás mellett bizton czélhoz vezet. Törvényünk is van, mely a vállalkozás ezen formáját szabályozza. A külföldön ezen társulatokkal a közvetlen versenynyel szemben szép eredményeket értek el, nálunk pedig a versenynek a legtöbb irányban egyedül lehetséges alakulatait képezik.

Igen hasznos és igen üdvös hatással biztató intézkedésnek tekintem ez okból, hogy a második országos iparos gyülés előkészítő értekezlete az önsegély elvén alapuló közös termelő-társulatok és hitelegyletek terjesztésének ajánlatát felvette a napirendre. Nekem jutott a szerencse, hogy ezen ajánlatot indokoljam s kérjem önöket és önök által a hazai ipartársulatokat, hogy a kölcsönösségre fektetett iparosszövetkezetek alakitását különös feladatukká tegyék és ez által a magyar ipar fennállásának alapjait a maguk részéről is szilárdítani igyekezzenek. *(Hosszantartó, megmegújuló helyeslés.*)*

*) A II. országos iparos congressus tárgyalásairól közzétett füzet szerint.

VII.

Munkásügy.

1. A munkás-kérdés hazánkban.

Megjelent a „Politikai Szemle“ 1892. évi 2. számában.

A nyugat-európai társadalmat mozgató kérdések között kétségkivül a legmélyebbre ható befolyása van annak, melyet legszorosabb értelemben socialisnak szokás nevezni. A művelt társas élet minden viszonyába belejátszik az, s megoldásához földrészünk sorsának miként leendő alakulása fűződik. Nem csoda tehát, ha e probléma annyi lángeszet és annyi érdekelt középszerűséget foglalkoztatott a multban és foglalkoztat jelenleg is, midőn a czélszerű megoldás követendő iránya tekintetében a dolog természete szerint több tapasztalással birunk, mint azelőtt. — Sokan a munkás-kérdést nem vélték másként megoldhatónak, mint ha a mai társadalmi rend fenekestől felforgattatik. De miután az, amit helyébe akartak tenni, annyira ki nem elégítő volt, ismét sokan egyszerűen megoldhatatlannak jelentették ki és minden foglalkozást azzal feleslegesnek, sőt veszélyesnek voltak hajlandók tartani, mivel a részlet-fizetés jellegével biró engedmények utján szerintök úgy sem kielégíthető munkásosztály elégedetlenségét az még csak fokozni lehet alkalmas. — Az én felfogásom szerint a helyes eljárás utja itt is a két véglet között halad. A mai társadalmi rendet alapjaiban felforgatni nem csak lehetetlen, hanem avégből, hogy a munkás osztálylyal való megélhetés módja megtaláltassék, szükségtelen is, mivel ha az állam és a társadalom valahol kellő irányban kész a munkások állapotával törődni, ezeket ugyan teljesen kielégíteni nem fogja, de oda viheti őket, hogy ha legjogosultabb kivánságaik teljesülnek, ők maguk önkéntelenül ugyan, és akaratukon kivül, a mi azonban a társadalomra nézve egészen mindegy, oda jutnak, hogy a bennök kifejlődő feszerőt a saját kebelökben keletkező ellentétes áramlatok ellensúlya teendi ártalmatlanná. Ezt a tapasztalást lehetett Németországban szerezni, a hol az állam törvényhozása talán már egy kissé jobban is, mint kellett volna, felkarolta a munkás osztály ér-

dekeit és ujabban szabad mozgást is engedett annak. Az eredmény az lett, hogy ez az osztály kezd kevésbbé egyértelemben lenni az iránt, a mi után törekednie kell, és megoszló ereje észrevehetőleg kevésbbé félelmes hatalmat képvisel, mint azelőtt.

Én azt hiszem, hogy ezt a jelenséget mindenesetre nagyon meg kell szivlelni nekünk is. A munkás osztály valódi érdekei iránt egy tekintetben sem szabad érzéketlenül viselkednünk; de kerülni kell a túlbuzgóságot is, és nem lenne helyes csupa philantropiával azon hibába esnünk, hogy a társadalom gazdasági tényezői közt az egyensúly megzavarására vezető felfogásnak hódoljunk. — Szerintem a feladat, mely e részben az államra hárul, nagyon egyszerüen és igen szabatosan jelölhető meg azzal a formulával, hogy a törvényhozásnak sem a munkás, sem a munkaadó, hanem egyes-egyedül a termelés érdekeinek álláspontjára kell helyezkedni, mert mind a kettő kivánalmai csak annyiban jogosultak és igy csak annyiban érdemelnek támogatást és védelmet, a mennyiben végső elismerésben a termelés követelményeivel összhangzanak. Csak e czél szempontjából szabad az államnak a munkás viszony szabályozásába belebocsátkozni, és mindazt, ami ezen nagy érdeket közelebbről nem érinti, vagy arra közömbös, az illető érdekfelek szabadságára és ellentétes érdekeiknek egyezkedés, vagy küzdelem utján leendő kiegyenlítésére kell bízni.

Ennek a felfogásnak még azon előnye is megvan, hogy meglehetősen használható vezérfonalat ad kezünkbe az állami teendők irányának, mértékének és szellemének meghatározása tekintetében. A termelés érdeke például nálunk a munkás viszonyok körében főleg a mezőgazdaság terén jelentkezik. Hasonlíthatatlanul nagyobb ma még az állam közvetlen érdeke abban, hogy a nyers termelésnél alkalmazott munkaerő a lehető legjobban érvényesüljön, mint hogy ugyez az ipar terén történjék meg. Nem az ipari munka fontosságának alábbszállítását jelenti ez. Általában egyik munka sem fontosabb a másoknál. De a kettőnek közgazdasági jelentősége ma a nemzet anyagi életműködésének eredménye szempontjából az ipari munkára nézve oly kedvezőtlen arányban észlelhető, hogy a fennebb adott minősítést annak figyelembe vétele mellett alig lehet megtámadni.

És én, daczára ennek, még sem kifogásolom, hogy mi eddig inkább az ipari munka boldogulásának feltételeivel foglalkoztunk. Valahol minden feladatot kezdeni kell. Már pedig kezdetnek sokkal alkalmasabb az a tér, a hol előzmények, példák, tanulságok és minták állanak rendelkezésünkre, a hol e mellett a munkás kérdés inkább vall öntudatosságra, és a hol, ha tévedtünk, a tér sokkal szűkebb volta miatt kevesebb kárt csinálhatunk, mint ha kellőleg meg nem gondolt, vagy nem czélszerüen kigondolt szabályozással ott markolunk a viszonyokba, a hol a tér kiterjedtsége folytán a hatás kiszámíthatatlan horderővel bir. — A legújabb időben az ipari munkások érdekei iránt a kormány és törvényhozás kellő figyelmet tanu-

sított. Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről és az ipari munkások betegsegélyezéséről szóló törvények mindenesetre bizonyítékai ennek. Arról nem beszélek, hogy tartalmuk mennyiben állja, vagy mennyiben hivja ki a birálatot. Volt alkalmam azt másutt minden tartózkodás nélkül elmondani. De ha azoknak nem is minden részlete olyan, melyet csak helyeselhetnék, még kifogásolt intézkedései sem olyanok, melyek az ipari munkások szellemére káros befolyást gyakorolhatnának, legfelebb a czélt érik el kevésbbé, mint talán másként lehetett volna. Mind a két törvény egészben véve tehát nyereségnek tekintendő. Nem is sok már az, amit közvetlenül kell még az ipari munkások érdekében tenni, habár a mi hátra van, az sokkal több alkalmat nyujt különösen az érdekeltek véleményének elágazására, mint az előbb említett törvények. A munkások baleset elleni biztosítása iránt már volt is a kormánynak kész javaslata, mely azonban az annak alapját képező gondolattal ellentétes felfogások támadása következtében egyelőre letünt a láthatárról. Pedig bizony sürgős feladat lenne a munkásokat érhető szerencsétlenségek eseteit s az ekkor nyujtandó segélyezés kötelezettségét megállapítani és szabályozni. Mindennap hallhatjuk és olvashatjuk, hogy úgy az ipari, mint más téren működő munkások baleset folytán vagy meghaltak és gyámoltalan családot hagytak maguk után, vagy majd időleg, majd állandóan munkaképtelenekké váltak, midőn családjok annál gyámoltalanabbá lőn, mivel még azok természetes eltartója is terhére esett. Az a nyomor, mely igy keletkezik, ha nem is oly gyakori, mint a melyet a munkás betegeskedése von maga után, semmivel sem kisebb annál, sőt rögtönös bekövetkezése folytán sokkal lesujtóbb. Igaz, hogy a baleset elleni biztosítás sok oly kérdéssel függ össze, melynek eldöntése úgy elvi, mint anyagi tekintetben esetleg nagyon káros következményekkel birhat. A nyujtandó segély mértékén felül figyelembe veendő, hogy valjon az tőkében, vagy járadékban adassék-e? A biztosítás általában kötelező legyen-e, vagy ha nem, mily feltételek mellett legyen kényszer-biztosítás, és a vállalkozónak mely határok között engedtessék meg annak kötelezettsége alól — szavatolásának kimondása mellett — a szabadulás? A biztosítás hol eszközöltessék? Az állam maga létesítsen-e végből egységes intézetet, vagy a meglevő társulatokhoz, és ezekhez kivétel nélkül, vagy csak nehányhoz közülök és melyekhez utasítsa a biztosítandókat? Mik legyenek a feltételek, melyek az ily társulatok által elfogadandók, hogy a munkás baleset elleni biztosításában ők is részesüljenek, de ezt egyoldaluan ki ne zsákmányolhassák? — Mindezzel kapcsolatban áll az, hogy az iparfelügyelet kellő szervezése nélkül a biztosítás keresztülvitele illusorius marad, mert a rendes közigazgatási hatóságok annak ellenőrzésével nem terhelhetők, sőt ha idejök volna is reá, a szükséges szakértelem hiánya folytán arra nem lennének képesek. Azonban felmerül az a fontos kérdés, hogy mily hatáskör adassék az iparfelügyelőknek? Valjon a hatalom, mely kezeikbe tétetik, nem elég fontos-e arra, hogy az iparűzés magasb

érdekeinek lehető megóvása szempontjából megfelelő óvó intézkedésekkel körülvétessék? Ha pedig ez megtörténik, maga az ellenőrzet nem lesz-e kevésbbé hatályos, mint kivánatos volna? Szerintem a felügyelet tulságos korlátozása azt esetleg megbéníthatja, de hogy az meg az ipari tevékenységet ne bénítsa meg, vagy jobban, mint kell, ne akadályozza és ne terhelje, képzett, jól fizetett és épp ezért tisztesség dolgában is magasb igényeknek megfelelő felügyelőket kell kinevezni! Nem csodálom tehát, ha sem a baleset elleni biztosítás, sem az ipari felügyelet szabályozása nem sikerült mindjárt az első kisérletre. Azt hiszem azonban, hogy most már mind a kettővel ismét lehetne foglalkozni.* Az elsőt a lehető legenyhébb alakban kellene megvalósítani. Az iparosztály érdekeit nem akarjuk szem elől téveszteni, azért kerülni kell azt, hogy reá esetleg nagyon súlyos terhek hárittassanak e czimen. És a kisebb mérvű segélylyel a munkásosztály sem veszít, mert legalább valamit fog kapni, a mi jog szerint megilletné őt, mig ma a munkaadó emberbaráti érzelmének kegyeire van utalva. Később az élet és tapasztalat meg fogják mutatni, hogy melyik irányban mennyivel kell és lehet tovább menni. Addig azonban az, hogy e részben alkalmunk lesz tapasztalatokat szerezni, már magában is vívmánynak lenne tekinthető.

Az iparfelügyelet szabályozásánál azonban mindjárt eleinte a lehető legczélszerűbb berendezésre kell törekedni, mivel ha az a helyzetnek és a szükségnek nem megfelelő módon történik, többet ártunk vele, mint használunk. Akár az következzék be, hogy az iparfelügyelet lanyha és megközelíthető lesz, akár pedig az, hogy tapintat nélküli tulzásokra engedi magát ragadtatni, baj lesz belőle, mert egyrészt a munkás osztály szelleme és bizalma, másrészt az ipari fejlődés oly sebeket fognak kapni, melyeket sokáig kellene majd külön munkával és gondoskodással gyógyítgatni. Ezt azért tartom mint fontost kiemelendőnek, mert e tekintetben csakugyan áll az, a mit némelyek az ipari munka viszonyainak szabályozásáról általában mondanak, hogy a félrendszabály kielégítés helyett csak mélyen érzett elégedetlenséget fogna szülni. Maga a czél, a munkások hajlandóságának megnyerése a társadalom intézkedő elemei részére, eltévesztetnék akkor, ha az állami közegeknél is igazságtalan eljárást kellene a munkásoknak tapasztalni. Az az áramlat, mely a külföldről mindennap kisérletet tesz munkásosztályunkat megmételyezni, folyton kedvezőbb talajt nyerne nálunk, ha a szervezett társadalom, az állam, maga is bizonyítékokat szolgáltatna annak megerősítésére, a mi rosszat a társadalomról az idegen izgatók szóval és irásban nem szünnek meg ismételni. Mert az iránt ne legyen senki kétségben, hogy ez az áramlat száz és százféle módon hatni kiván, minálunk is, a hol a fejlődés valamint a közművelődés egyéb terein, úgy itt is más, mint ugrásszerű viszonyaink alakulásának kissé ab-

---

* Az iparfelügyeletet szabályozó törvényjavaslat a napokban, e sorok nyomatása közben, be is lőn a képviselőháznak mutatva.

normis természeténél fogva, nem lehet. — Nemcsak a sajtó, hanem idegen iparosok bevándorlása és a mi ipari munkás elemeink külföldi utazása is szakadatlanul fenntartják a szellemi kapcsot hazánk és Nyugat-Európa, főleg pedig Németország között, melynek eszmemozgalmai első sorban befolyásolják egész gazdasági életünket.

Azonban ha valódi jóakaratot kell is az ipari munkásosztály iránt tanusítanunk, tartózkodnunk kell a tulzástól ís e tekintetben. Azt az eszmét, hogy a munkások nemcsak betegség vagy baleset beálltával segélyeztessenek, hanem hogy öregkoruk és rokkantságuk esetén is biztosítva legyenek a nélkülözésektől, mi nem tehetjük a magunkévá. Nem csupán azért kell az ily messze menő dolgoktól őrizkednünk, mert társadalmunk annak anyagi terheit egyszerüen nem birná meg, hiszen még Német- és Francziaországban is őrületesnek mondják jeles közgazdák azt, hogy ma-holnap százezernyi sőt milliónyi családok eltartásának gondja nehezedjék az államra; de azon okból sem tanácsos ez irányban utánozni a külföldi példát, mert ez könnyen megtéveszteti a munkásokat arra nézve, hogy mi is hát voltaképpen az, amit méltányosan kívánhatnak? Az eszmezavar pedig e részben nagyon veszedelmes lehet. — Hiszen tudjuk azt, hogy az anarchismus, mely éppen napjainkban, és főleg ott, ahol a munkások iránt tulságos előzékenységet tanusítottak, oly hangosan ütötte fel újból fejét, abból a fogalom-összekavarodásból táplálkozik, mely nem tudja, hogy mi az, a mit a munkás követelhet. A sajtó csak nem régiben ismertette meg az anarchismus törekvéseit, melyek párhuzamosan haladnak a socialismus czélzataival, csakhogy egy nevezetes lépéssel tovább mennek. A kiindulási pont közös. A társadalom mai rendje egyik szerint sem helyes és természetes. A társadalom a tőke rabigája alatt görnyed, mely azt kizsákmányolja. Oly intézkedéseket kell tehát tenni, melyek ezt megakadályozzák. A socialisták megelégszenek a tulajdon fokozatos megszüntetésével és a társadalomnak a közös munka szabályozása alapján leendő békés rendezésével. A munka részesüljön a kellő elismerésben, tiszteletben és jutalomban. A termelésnek az levén főalkateleme, az eredményből azt kell a legnagyobb résznek megilletni. Mindenkinek joga van arra, hogy képességeinek megfelelő munkát kapjon és ennek mértékében részesüljön emberhez méltó megélhetésben. Az anarchismus szerint az embert a jog nem a munkára, hanem a bőségre illeti meg. A technika minden téren annyira haladt már, hogy néhány óra alatt naponként mindenki megszerezheti — igazságos társadalmi berendezés mellett — nemcsak azt, a mi neki szükséges, hanem mindent, a mit szeme szája kíván. Az az idő, midőn arczunk véres verejtékével kellett a mindennapi kenyeret megszerezni, szerinte letünt, de mert nincs igazság a mai rend mellett, azért kénytelen az emberiség nagy része fehér rabszolgaságban sinlődni, mig a számra nézve elenyésző kisebbség duskál a modern civilisatió javaiban. — Ezen tan azután természetesen hódít. Hogy azonban minden tulzásai és erőszakos természete

daczára bizonyos közösség közte és a socialismus között úgy a kiindulási pontra, mint szervezetének alapgondolatára nézve van, azt a fennebbieken kivül bizonyítja az a tizparancsolat is, melyet a hirlapok közlése szerint az elfogott anarchisták zsebeiben találtak. Ennek második pontja úgy hangzik, hogy az anarchistának nem szabad más hazát ismerni, mint a socialis forradalmat, és az mást nem tekinthet ellenségének, mint a tőkét és a vagyonos osztályokat. A további pontok szerint, melyekben az erőszakosság nyilvánul, első kötelessége az igazságtalan társadalom elleni föllázadás, de annak más forradalmi mozgalmat, mint azt, mely a tőke ellen irányul, támogatni nem szabad. Ezen forradalomnak kell szentelnie minden értelmiségét, czélját és kitartását, és annak minden következményeit már előre is elfogadni tartozik. — Hát ime a felfogás abberratiója hova vezet. Nem szabad azért a munkásokat az országtól elidegeníteni semmi által, de nem is szabad tulságosan a kedvökben járni, mert ez zavarba hozza őket.

Különösen súlyt fektetek arra, hogy a nemzetközi felfogás itéltessék el a társadalom és állam által minden lehető módon. Azt hiszem, hogy ennek nálunk a magyar nemzetiségű munkásokra nagy hatása lesz, mert a magyar ember természetével a hazafiatlansággal való kérkedés tulajdonképp ellenkezik. Ha mint hazafias érzelműek a nemzetközi jellegüekkel szemben előnyben részesíttetnek, meg van adva a mód arra, hogy a munkásmozgalmak egysége megtörressék nálunk, mert a nem magyar ajkú munkások itt alig birhatnak hatással, ha a hazafiatlanság bélyege is reájuk süttetik. — Nem a munkások kijátszásának terve lebeg a mondottakban szemeim előtt. Azoknak épp úgy, mint a nemzetnek, érdekei ellen van az, ha az egésszel szemben idegeneknek vallják és érzik magukat. Erről még most könnyebben le lehet szoktatni őket, ha kettőről felvilágosíttatnak. Az egyik, hogy mily szerep illeti meg őket a társadalomban és ennek folytán mi az, a mire jogosan számíthatnak. Meglehet ezt az ipari munkásoknak azon vasárnapi előadások alkalmával magyarázni, melyeket a kereskedelmi miniszter a közoktatási miniszterrel egyetértve most egyelőre csak a fővárosban, de remélhetőleg nem sokára majd az egész országban tartat a munkásoknak. A közgazdasági helyes ismereteket világos, találó és tetszetős formában kell közölni velök, hogy azokat befogadni képesek és hajlandók legyenek. Ha az ily előadások kellő módon idejekorán tartatnak az ifju munkásoknak, mielőtt még a socialisticus métely beléjök lett volna csepegtetve, azok valószínűleg a védoltás hatásával birandnak reájok nézve, és ha nem is mindegyiket menti meg a nyavalyától, legalább azt járványos jellegüvé fejlődni nem engedi. — Ugyanezen előadások alkalmával lehet az ifju munkásokban a nemzet minden osztályának összetartozandóságát is megmagyarázni és a nemzeti érzést ápolni. Számtalan mód van erre, de az első mindenesetre, hogy e feladatra lelkes, mívelt tanerők, sőt a társadalom egyéb mívelt és tapintatos elemei is vállalkozzanak. Súlyt fektetek a tapintatosságra, mivel az ily ké-

nyes témákról szólónak nagyon szemei előtt kell tartani azt, hogy kiknek beszél, és hogy szavai mily lélektani hangulatot alkalmasok azoknál előidézni. De azzal tisztában vagyok, hogy a helyesen és lelkesen tartott hazafias hangú és tárgyu előadások munkásaink lelkületére csak jó befolyással lehetnek. A szóban levő előadások alkalmával lehet nekik mindazt elmondani, a mi a takarékosság mellett szól, és a mi ennek fejlesztésére nálunk létesítve lőn. Megmagyarázható nekik, hogy mit és miként kell tenni arra, hogy valaki takarékosság utján boldoguljon. Hasonlóképp az iparosok önérzetének emelése. helyes viselkedésének, a szakjukba vágó ismeretek gyüjtésének miként je és nagy haszna igen alkalmas tárgyai lehetnek azon vasárnapi szellemi foglalkoztatásnak, melylyel az ipari munkásokat a kocsmától és a rossz társaság alkalmától el akarják vonni. Nem felesleges dolgok ezek, hanem hozzá tartoznak azon mellőzhetlen feladathoz, melyet a társadalom magasb osztályainak az alsóbbakkal szemben teljesiteni kell, ha velök békében kivánnak élni. Bizonyos mértékben itt is áll az, a mi a szülőkre, hogy gyermekeiket jól neveljék, mert különben mulasztásaikat később számtalan okuk lesz megbánni!

És ez vezet engem át a hazai munkásosztály sokkal nagyobb, terjedtebb fájához, a mezei munkásokhoz. Még csak nem régiben is ezek érdekeiről nálunk beszélni annyi volt, mint a gyakorlatiatlan ideolog vádját felidézni magunk ellen. A múlt nyár eseményei az Alföldön, a felföldi és a székely kivándorlás aggasztó jelenségeinek gyakori hallása, a Kárpátok alján észlelhető inséges állapot ismerete azonban kezdi a magyar közönséget is meggyőzni arról, hogy a mezőgazdasági munkás-kérdés létezése nem agyrém, hanem szomorú valóság, melyet behatóan és elfogulatlanul kell tárgyalni, és azt meg kell oldani, mert elhanyagolása kiszámíthatatlan kárt hozna úgy politikai, mint közgazdasági tekintetben az államra. — A mezőgazdasági munkások bajai természetesen nem mindenütt egy alakban jelentkeznek, de közös forrásuk a munka-alkalom hiányában jelentkezik. Nagyon leverő dolog az, hogy nálunk, a hol más nyugateurópai államokhoz képest túlnépesedésről alig beszélhetni, és ahol a természet változatos bő ajándékai eltagadhatlanok, a nyomorról, sőt a tömegnyomorról kell megemlékezni csak azért, mert a természet által nyújtott előnyök czélszerütlenül használtatnak fel, s mert kellő berendezés hiányában a legdúsabb talaj sem adja meg a hasznos munka lehetőségét. A mezőgazdasági munkás-viszonyok javítása azonban, be kell vallani, azért nem könnyű feladat, mivel magának a földmívelésnek, sőt az egész közgazdaságnak reformja nélkül gyökeresen alig lesz keresztülvihető. Nem arkádiai állapotok teremtése lebeg szemeim előtt, hanem meggyőződésem, hogy a csak türhető helyzet teremtése, fenntartása és biztosítása is sok vidékén az országnak nagyszabású szerves tevékenységet tesz szükségessé.

Még mulhatlanabbnak fogja ezt annak meggondolása feltüntetni, hogy közegészségügyünket lehetetlen a mai szomoru álapotban hagyni. Lehetetlen tűrni azt, hogy a gyermekhalandóság oly irtóztató mérvű

maradjon tovább is, mint a minő az ma. Már pedig, ha népesedésünk ezen egyik legfőbb akadálya kisebb lesz, akkor egyesegyedül a munka alkalmas szaporításától fog függni, hogy népünknek politikai szempontból annyira kivánatos szaporodása minélelőbb nemcsak jog szerint, hanem erő és nagyság dolgában is teljesen egyenrangu szövetségessé tegye hazánkat Austriával, s hogy a monarchia két államának gazdasági homogeneitása mellett a szövetség egyiknek se váljék egy tekintetben sem hátrányára, és az osztrák és magyar állam ereje magában elég legyen függetlenségének megóvására. — Már pedig, ha népünk nem jobban, csak úgy szaporodik is, mint a lefolyt tíz év alatt, abból a gazdaságból, melyet most folytat, megélni nem lesz képes. Nemcsak az a baj, hogy nemzeti gazdálkodásunk nagyon egyoldalu, hogy azon vidékeken, hol a nép egyedül a talaj míveléséből nem tarthatja fenn magát, az ipar inkább pusztul, mint fejlődik. Hiszen iparunk főleg a fővárosban és a nagyobb városokban keletkező új gyárak által erősödik, míg a vidéken keletkezett vállalatok, kevés kivétellel, főleg gazdasági szeszgyárakból, vámra őrlő gőzmalmokból, fürészgépekből és téglaégetőkből áll. Mindezt a kereskedelmi minister úrnak 1890-ről szóló nagy jelentéséből szám szerint is ki lehet mutatni. Éppen ott, ahol arra a legnagyobb szükség lenne, az ország hegyes és szegényebb vidékein az iparból több pusztult el az utóbbi évtizedek alatt, mint a mennyi fejlődött. Nem ecsetelhetem ezen állapotokat részletesen, de hiszen ez nem is szükséges, mert a felvidék és az erdélyi részek minden ismerője igazat fog e részben adni nekem. Különben az érdekelt vidékek képviselői nem régiben úgy a sajtó terén, mint a törvényhozásban segélykiáltásukkal már is kellő nyomatéku bizonyítékát szolgáltatták a mondottaknak. De a mint említém, nemcsak az a baj, hogy közgazdaságunk szerfelett egyoldalú, hanem az is, hogy földmívelésünk és nyerstermelésünk általában a maga egyoldalu fejlődése mellett szintén nem áll a nép szükségletének magaslatán. Menjen ki bárki a vidékre, nem veszem ki még az alföldet sem, és nézze meg, hogy népünk zöme miként gazdálkodik, akkor meg fogja látni, hogy mennyire igazam van, midőn mindenek előtt mezőgazdaságunk mai szinvonalának emelését tartom a végből szükségesnek, hogy a mezőgazdasági munkásviszonyok javuljanak. — Természetesen távol áll tőlem egyformán elítélni mindent a földmívelés terén. Ismerek én nemcsak szép uradalmakat, hanem valóban kitünő parasztgazdaságokat is nagyobb számmal. De itt nem arról van szó, hogy hány ezer jó parasztgazda van, hanem hogy hány százezer és hány millió nem úgy gazdálkodik, mint lehetne. Abban, hogy a parasztgazdaságok tulságosan külterjesek, van egyik oka annak is, hogy sok áldott vidékén az országnak a mezőgazdasági munkás számára nincs elég munkaalkalom. A másik ok az, hogy egyes vidékeken a nép valóban meg van torlódva, míg más vidéken valamivel több munkáskéz lenne rendszerint szükséges. A felvidékről és az erdélyi részekből elvben helyes lenne munkásokat lehozni nyáron az alsó vidékekre, a tapasztalás azonban azt mutatja, hogy ez az eljá-

rás a gyakorlatban nálunk, egyes kivételektől eltekintve, nem válik be. A legtöbb kisérlet e részben meghiusult, és soknak kell a közigazgatásban és a munkaadók eljárásában megváltozni, míg a különböző vidékek ilyen munkás kölcsönviszonya szilárdabb alapokra lesz fektethető. Nem marad más hátra, mint csakugyan hozzáfogni a nagyobb szabásu tevékenység megállapításához abból a czélból, hogy a felvidék és Erdély munkaerői otthon kapjanak foglalkozást, az alföldi földmívelés okszerűbbé alakuljon, és hogy az egész vidékeken észlelhető népesedési hiányok, vagy túltengések észszerü telepítési politika által egyenlíttessenek ki.

Ha valaki ily követelményekkel lép fel, az természetesen nem vallhatja azt a nézetet, hogy a közgazdaság politikájának most már olyannak kell lenni, mely mellett a kormány tevékenysége mind szűkebb térre szorulhat. Az, hogy a felvidék és Erdély bérczei között ipar létesüljön, épp oly lehetetlen állami támogatás és a kormány kezdeményezése nélkül, mint az, hogy az alföldi nép jobban gazdálkodjék, és hogy a lakosság egyenletesebb sűrűségü legyen az ország területén. — A közgazdasági politika helyességét általában nem lehet elvi kijelentések útján megállapítani. A fődolog az, hogy a viszonyoknak és annak a czélnak, hogy a gazdasági életmüködést fejleszsze és erősbítse, megfeleljen. Minden egyes esetben tehát csak az lehet a kérdés, vajjon egészben véve több hasznot, vagy kárt okoz-e az állam beavatkozása, és pedig nemcsak pillanatnyilag, hanem a közelebbi jövőt tekintve is, mintha a dolognak szabad fejlődést, vagy hanyatlást engedünk. A mi viszonyaink között is a fődolog tudni azt, mi hasznosabb, az-e, ha a felföldi népet és a székelyeket engedjük kivándorolni, az alföldi népet egyes helyeken megtorlódni és lázongni, másutt pedig, éppen a lakosság ritkasága folytán, állandóan külterjes gazdálkodásra kárhoztatjuk, vagy pedig az, ha az állam hozzányúl a közgazdaság fejlesztésének munkájához, és egyes hibákat csinál, vagy egyeseket itt-ott károsít, de az anyagi téren egészben a haladást hatalmasan előbbre viszi? Azt hiszem, a választás e két eljárási mód között nem nagyon nehéz, főleg miután az állami beavatkozás káros hatását a minimumra lehet leszállítani.

Nem szenved ugyanis kétséget, hogy a kormány valóban hasznos tevékenysége itt szintén a helyzetnek, a termelési viszonyoknak és embereknek igen alapos, beható és a legkisebb részletekre is kiterjedő ismeretét tételezi fel. De hát ezt mind meg kell szerezni, az előrelátás és körültekintés minden kivánalmának eleget kell tenni, a létező jogosult érdekeket lehetőleg tekintetbe kell venni, és akkor az egyes kivételesen jelentkező hibák és sérelmek miatt magát az actiót nem igen lehetne helyteleníteni.

Nem szándékom ez alkalommal, midőn inkább csak a munkásviszonyok szabályozásának irányáról beszélek, részletes iparfejlesztési politikai programmot adni. De azt hangsulyozom, hogy bármint vélekedjünk is a kormány természetes hatásköréről, maholnap elkerülhetetlennek fog bizonyulni, hogy az állam nagyobb erővel fogjon

az iparfejlesztés munkájához, mert a tömeg-nyomor és a kivándorlás a felföldön évről-évre fokozódó mérveket fog ölteni. A nyomor ennek a kivándorlásnak fő rugója, azért a helyzet teljes világossága mellett ennek bajos lesz még oly tetszetős szinezetet is adni, a minőt sokan ma tulajdonítanak neki. Igaz, a kivándorlók egy része visszajön, de túlnyomó nagy része kinn marad, s a kinnmaradottaknak ismét nagy része ott kinn nyomorultan elpusztul. Igaz az is, hogy tetemes összegű pénzt küldenek a kivándorlottak, melylyel a család itthon részint adósságot fizet, részint földet vesz az uraságtól. De viszont tény az is, hogy az igy bejött pénz a kivádorlási kedvet mód nélkül fokozza és egész vidékeket megfoszt lakosságától, vagy legalább a kellő számu munkaerőtől. Egészségesnek és pótolhatatlannak ezt az állapotot éppenséggel nem mondhatni. Lehetne úgy intézni a dolgokat, hogy a nép otthon foglalkozhatnék és otthon szerzett filléreivel vehetne földet, ha a telepítés ügye czélszerüen szerveztetnék. — A mi teendő a felvidéken, ugyanazt meg lehetne tenni Erdélyben is. Az alföldön pedig emelni kellene a gazdasági szakértelmet a lakosság körében, gondoskodni kellene esetleg törvényhozási uton arról, hogy a mezőgazdasági munkás-szerződések hatósági felügyelet alatt jöjjenek létre és végrehajtásuk pártatlanul ellenőriztessék. Ahol sűrű a lakosság, onnan más kevésbbé lakott vidékre kellene azt áttelepíteni, és pedig úgy, hogy a nemzetiségek lehetőleg kevertessenek. Ezt ne tegye az államkormány közvetlenül, de mozdítsa elő, hogy egy, a közérdektől teljesen áthatott, közeg létesüljön, mely egészen annak szempontjából vezesse a telepítést és azt kiterjeszsze az ország egész területére. Egy oly intézet lebeg szemeim előtt, melyet az állam, a törvényhatóságok és a községek dotálnának, s a mely vásárolt birtokokra telepítene és ez által előmozdítaná azt, hogy az ország legdrágább kincsével, a népességgel, jobb gazdálkodást folytassunk ezentul, mint eddig. Az, amit Anglia most a kisbirtokosok szaporítása végett tesz, sok tekintetben mintául szolgálhatna nekünk is. Nem akarok mindezen feladatok részleteibe bocsátkozni. Volt alkalmam több helyen szóval és irásban is kifejteni arra vonatkozó nézeteimet. De lehetetlen mellőznöm a mondottakat midőn arról van szó, hogy a mezőgazdasági munkásviszonyok javítása iránti véleményemet adjam elő.

Mindezen teendők tüzetes megvitatást és beható, alapos, érett megfontolást igényelnek. Arra, hogy azok elintézéséhez hozzá fogjunk, gondolni sem lehet addig, mig országos szaktanácskozmányok a reformok irányát, mértékét és eszközeit tisztába nem hozták. Az egyes ember munkaereje kevés arra, hogy e tekintetben javaslatot készíthessen. Oly puhatolódzásokat kellene úgy az iparfejlesztés, mint a telepítés ügyében rendezni, melyek lehetőleg kiterjednének az ország minden vidékére. A helyzetnek helyi felvételek utján tisztába lett hozatala után lehetne az általános szempontok alá foglalás képességével biró gyakorlati férfiak segélyével tüzetesen megállapítani a gazdasági átalakulás munkásságának egész tervezetét,

és ennek keretén belől azt, hogy a legközelebbi jövőben concrete mivel és hogyan kell foglalkozni. Igen szép feladat lenne ez a földmivelési és kereskedelmi miniszter urak számára, melyet esetleg közösen is hajthatnának végre. Mindenesetre oly becses anyagot gyüjtenének, melynek ismerete mellett azt hiszem ők is, de a törvényhozás és az ország közvéleménye is sokkal actualisabbnak tekintené az iparfejlesztés, terjesztés és a telepítés kérdéseit, mint ma, midőn azok még mindig nem kis részben az elméleti vitatárgyak gőzköréből alig emelkedtek ki.

Ezen megfontolást kivánó feladatok mellett vannak azonban olyanok, melyek felett nem kell sokat elmélkedni, hanem egyszerűen hozzá kell látni megoldásukhoz. Az igazságos, részre nem hajló közigazgatás behozatala első sorban kivánatos lenne avégből is, hogy a mezei munkások jogos sérelmei megorvosoltassanak. Sok vidéke van az országnak, ahol a munkás nép a munkaadóval szemben nem kap igazságot, másutt meg a hatóság oly erélytelen, hogy a munkaadó egyszerűen ki van szolgáltatva, különösen aratás idején, azoknak. A munkásnép érdekeinek gondozása a jobb sorsban élő osztályok részéről szintén mellőzhetlen teendő. Nagy hiba az ország legnagyobb részében az, hogy az értelmiség meglehetős idegen a földmivelők zömével szemben. A birtokosság kezd a városokba huzódni, s ha künn lakik is birtokán, a vidék népességétől elszigeteli magát. Ez az idegenség sok félreértés és kellemetlenségre ad alkalmat, melyet el lehetne kerülni, ha a viszony az értelmiség és a közlakosság között bensőbb és szivélyesebb volna. E részben is áll az, amit az ipari munkásokra nézve mondottam, hogy a mezőgazdasági munkásokat lehetőleg meg kell győzni az állam igazságos és a vagyonos osztályok méltányos voltáról, mert ne feledjük, hogy a mezőgazdasági munkás is halad, értelmisége fejlődik, igényei a bánásmód tekintetében növekszenek és ma már nem az, ami évtizedekkel ez előtt volt, néhány évtized múlva pedig egészen mássá lesz, mint a minek ma jelentkezik. Azt hiszem, alig van a mezőgazdasági érdekképviselet számára is érdekesebb és fontosabb tárgy, mint ez. A felett volna ok és alkalom igen szép eszmecserét folytatni, melynek haszna nem maradna el, mert felvilágosítaná gazdáinkat a helyzetről, melyet csak akkor ismerhetnek meg, ha érdemesnek tartanák vele egy kissé jobban foglalkozni. Ez oly közvéleményt teremtene köztük, mely üdvösen hatna vissza a munkásviszonyokra. Az érdekképviselet reformja már azért is szerfelett szükséges, hogy az ily eszmetisztulás is idejekorán megtörténhessék, mert a munkáskérdésnek helyes megoldása a földmivelés terén is csak részben állami, nagy részben pedig társadalmi kérdés, mely elől a vagyonos osztály itt sem térhet ki. A munkásvédtörvényhozás körébe a mezőgazdasági munkásokat ma bajos lenne egyszerüen bevonni, mert azok viszonyai oly természetüek, hogy ilynemü szabályozásuk rendkivül sok nehézségekbe ütköznék. De, hogy azon czélzatok, melyek a törvényhozót az ipari munká-

sok érdekeinek biztosítása tekintetében vezették, a földmivelés körében is valósuljanak, az nagyon kivánatos. A gazdák érdekképviseletének lenne feladata, hogy e részben bizonyos köztudatot terjeszszen el azok körében. Mily üdvös lenne például az, ha a mezőgazdasági munkásnak, főleg a szegődményesnek, hetenkint rendesen adnának annyi időt, hogy kissé kipihenje magát. Ez sok helyen, különösen az emberiesebb érzelmű földbirtokosok uradalmaiban, tényleg igy is van, de általánosítása nagyon szükséges volna. A betegség és baleset bekövetkeztével segélyben kellene a munkaadóknak munkásaikat részesíteni. Megengedem, hogy ez itt más jelentőséggel bir, mint az ipar körében, de ha a gazdák az ebbeli segély nyujtása végett társulnának, a munkásokat okvetlenül közelebb vinnék magukhoz. Mindezt azonban ma még csak a társulás utján lehet megtenni. Bizonyos szokásjogot kellene ez irányban megállapítani. Ennek kezdeményezői nagy érdemet szerezhetnének maguknak, mert a társadalmi osztályok békés megélhetésének jövőjét készítenék elő.

Én nem tartom ezt utópiának. Abban az országban, a hol a nemesség a jobbágyokat minden kényszer nélkül szabadította fel, nem ábrándozás az, ha valaki remélni meri, hogy az érdekelt közönség hajtani fog azok tanácsára, a kiknek sikerülend azt felvilágosítani, hogy a mezőgazdaság terén jelentkező socialis velleitásoknak bölcs előrelátás és előreműködés által leginkább lehet utjokat vágni. Mert azzal ne hitegessük magunkat, hogy népünkben nincsenek meg a socialismus csirái. Az alvidéken a munkásmozgalmak eléggé bebizonyították, hogy annak igen is van ott talaja, a felvidéken, az Amerikából visszajöttek pedig oly eszméket hoznak magukkal, melyek lehetetlen, hogy befolyással ne birjanak a munkásnép érzületére és felfogására.

Ime, ebből világos az, milyen széles látkörrel szükséges birni arra, hogy a munkáskérdés jó eredménnyel járó megoldásához fogjon nálunk valaki. Mindenekelőtt ennek lényegét és külföldi fejlődését kell ismerni. De ez korántsem elég, mert nem csupán az ott szerezhető tanulságokat kell felhasználni és a külföldi példákat nem szabad egyszerüen utánozni; — ez kiszámithatlan bajokat vonna maga után, — hanem saját különleges viszonyaink szem előtt tartása mellett önállóan kell ez irányban intézkedni.

Összefoglalom a mondottakat. Az ipari munkások részére alkotott védtörvények a baleset elleni biztosítás és az ipari felügyelet szabályozásával egészítendők ki. Azután hosszabb ideig e részben szünetelni kivánatos. A mezőgazdasági munkások sorsának javítása pedig csak a helyzet követelményeinek megfelelő nagyszabásu közgazdasági politika követésétől várható, mely gazdasági életünk egyoldalusságának megszüntetését és mezőgazdálkodásunk általános szinvonalának emelését kell, hogy feladatául tekintse. A kötelező munkás védtörvényhozást ezen osztályra nem lehet kiterjeszteni, de társadalmi uton oda kell hatni, hogy annak szelleme a mezőgazdaság terén is érvényesüljön. Ez a vagyonos osztályok áldozatkész tevé-

kenységét tételezi fel, mely nélkül azonban a békét a jövőben a földmivelés és az egész közgazdaság körében nem lehet fenntartani. — Szerintem ez irányban kell a socialis kérdés igazi megoldását keresni, s azt hiszem, hogy ha azt ez uton sem sikerülend tökéletesen és véglegesen megejteni, amint a társadalmi problemák igy egyáltalában nem oldhatók meg, az legalább a hosszabb ideig használható megélhetési mód feltalálására és a jövendőbeli békés haladás alapjának megteremtésére vezethet. Ez pedig teljesen elég. Mert hiszen minden napnak meg van a maga terhe, és ha e terhet képesek vagyunk elviselni, nincs okunk a jövő felett kétségbeesni.

2. Az alföldi munkásmozgalom.

Felolvastatott a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában 1891. október havában. Megjelent mint az Athenaeum könyvkiadó vállalat kiadványa az 1892. év elején.

A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága nevében azon megtisztelő felszólítás intéztetett hozzám, hogy a Békés- és Csanád vármegyék közgazdasági és közművelődési állapotairól tartandó felolvasások keretében különösen az azok területén újabban tapasztalt munkás zavargásokra terjeszkedjem ki, hogy általam, ki azon vidék gazdasági viszonyait megismerni elég bő alkalommal birtam, annak valódi mibenlétéről szélesebb körök is értesülhessenek. Készséggel engedtem e felhivásnak, mert habár lehetetlen volt csak egy perczig is kétségben lennem az iránt, hogy ha a kifejezett kivánsághoz képest rövid idő alatt akarom az alföldi munkáskérdés valódi állapotát és a mi, ha erről már nyilatkozom, kikerülhetetlen, annak orvoslására vonatkozó felfogásomat is tüzetesebben előadni és megokolni, igen nehéz feladatra vállalkoztam, egyúttal lehetetlen volt nem látnom azt is, hogy a munkáskérdés ezen legújabb alakulásával minden szempontból behatóan foglalkozni múlhatlanúl szükséges, és hogy csak kevesen lehetnek azon helyzetben, mint én, a kinek az itt szóban levő egész területnek éppen közgazdasági szempontból való megfigyelése és tanúlmányozása már évtizedek óta hivatásom volt, a kinek tehát a jelzett kitüntető felszólításnak eleget tenni voltaképp erkölcsi kötelességemet képezte. De amint a munkához láttam, észre kellett vennem azt is, hogy e kérdés sokkal fontosabb és nagyobb, semhogy azt egy más rendeltetéssel biró és a dolog természete szerint szintén nem valamely rendkívül terjedelmes munkálat keretébe szorítani lehetne. Ez már csak azon okból is lehetetlen, mivel a munkás-mozgalom nem szorítkozott egy, hanem az voltaképp négy törvényhatóság területére terjedt ki, melyek határainál a sem faji, sem vallási vagy állami különállást nem ismerő törekvések nem állapodtak meg. Arra határoztam el tehát magamat, hogy az alföldi munkás-mozgalmakat önálló kutatás tárgyává teszem, és most arra kérem az igen tisztelt bizottság engedelmét, hogy a jelen alkalommal kizárólag azok mibenlétének, kisebb és nagyobb okainak,

s a mennyiben ezek elháríthatóknak bizonyulnának, orvosszereik tárgyalásával foglalkozhassam. Mindenek előtt szükségesnek tartom a történteket és általában a tények állását hiteles adatok alapján tisztába hozni. Hogy ezt helyesen tehessem, nemcsak a munkaadók, hanem a munkások nyilatkozatait is kellő figyelemben részesítettem, ezen felül pedig a hatóságok irásban tett jelentéseit és szóbeli felvilágositásait a lehető legnagyobb mértékben igénybe vettem. Ugy hiszem azért, hogy annak, a mit e részben mondandó leszek, valóságához szó alig férhet. Azután kutatni fogom minden egyes mozgalmi szintér népesedési, gazdasági és társadalmi viszonyai világánál az okokat, melyek azt előidézték. Meg fogom vizsgálni, hogy ez okok mennyiben és mily mértékben háríthatók el. És végül törekedni fogok megjelölni az irányt, melyben az orvoslást meggyőződésem szerint keresni kell, sőt megkisérlem azt is, hogy e részben czélszerű concret javaslatokat tegyek.

* * *

A mozgalom, melyről itt szó van, nemcsak a fővárosi és az ország távolabb eső részeiben lakó közönséget, hanem magát az illető vidék értelmiségét is szerfelett meglepte. Az első kitörést egy második, azután kevés vártatra az előbbieknél sokkal hevesebb harmadik követte. Eleinte legtöbben azokat egészen helyi jelentőségűeknek tartották, de csakhamar kitünt, hogy itt egy meglehetős nagy vidékre, a hol a termelési viszonyok többé-kevésbbé hasonnemüek, kiható áramlatról van szó. A mozgalom két góczpontról, a fővárosból és Aradról, tápláltatott, mert ha az első lökést Budapestről kapta is, annak kitörésében az utóbb említett város izgató elemeinek igen számbavehető részök volt.

Az köztudomású dolog, hogy Budapesten a munkások országos betegsegélyző egylete már évek hosszabb sora óta a sociálista üzelmek fészkét képezte. Ezen egylet a vidéken meglehetős számú fiókintézettel birt. Ilyen fiókja létezett Aradon is, a hol socialismus eszméi számára a kisipari segédmunkások körében elég jó talaj kinálkozott. Bizonyos mozgás ez irányban szintén már régebben volt észlelhető Aradon, de a külföldi és fővárosi újabb erőteljes socialisticus tevékenységre volt szükség, hogy az itt nagyobb hullámokat verjen. Az 1889. évi párisi és a mult évi budapesti szocialdemocraticus összejövetelek és tanácskozások hatása abban nyilvánúlt Aradon, hogy az ottani munkáselemek, nem elégedvén meg azon csendes és szűk határok közé szorított működéssel, melyet a betegsegélyző pénztár körében kifejthettek, nyiltan kivánták eszméiket hirdetni és terjeszteni. Legtermészetesebb levén a tények előadásában az időrendet követni, mindenekelőtt az aradi góczpont megalakulásának történetéről kell tehát megemlékeznem. Az aradi social-demokrata párt folyó évi márczius hó 29-én, husvét napján, létesült. Azon gyűlés, melyen az alakulás történt, meglehetős csendesen folyt le. Annak első bejelentett napi rendjét az aradi rendőrség tudomásul vette, de további alkalmazkodás végett kijelentette, hogy a jövőben valláserkölcsi szempont-

ból nagy ünnepeken nem enged gyűlést tartani, csak is vasárnap délelőtt és pedig nem vendéglői helyiségben. A munkás-lapok közlése szerint 500—600-an, a rendőri közegek nyilatkozata szerint pedig csak mintegy 250-en lehettek jelen. Legelőbb is azon egyén, a kit a Budapesten 1890. évi deczember hó 7-én és 8-án tartott országos szociál-demokrata pártgyülésre Aradról kiküldtek, tett az ott történtekről és a hozott határozatokról másfél óráig tartó jelentést. Ezekhez az aradiak egyhangúlag hozzájárúltak. Azután kimondatott, hogy miután a közgazdasági helyzet folyton egyoldalubbá fejlődik, és pedig annyira, hogy az nemcsak a szorosabb értelemben vett munkásosztályra, hanem a kisebb iparosokra és üzletemberekre nézve is már elviselhetetlenné vált, minélfogva a munkás-kérdés elsőrendű, mindent átható társadalmi kérdéssé lőn, az összes jelenvoltak szükségesnek tartják annak megoldása végett politikai közösséget létesíteni, és mint ilyent alakítják meg az aradi szocial-demokrata pártot. Elfogadták azután a magyarországi hasonnevű párt programmját és elhatározták, hogy elveik terjesztése és érdekeik megvédése czéljából, miután a csupán kizsákmányolásból élő úri polgárság birtokában levő sajtó napról napra romlottabbá válik, egyéb okok közt azért is, mert mint magántulajdon pénzszerzésre adta magát, Aradon minden szakma számára egy szocialisticus irányú lapot alapítanak, de annak köztulajdonnak kell maradni, mert csak így lehet áldásos. E mellett kimondták általában azt is, hogy a socialis irodalmat minél inkább terjeszteni fogják. Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy az alakulás befejeztével a rendőrség közege a gyűlés kifogástalan magatartásáért elismerését fejezte ki, annak elnöksége pedig viszont a kapitányi hivatal méltányos magatartásáért mondott köszönetet.

A hozott határozat értelmében április hó 18-án valóban meg is jelent a »Közjólét« czimű aradi socialista lap első száma, azon hirlapé, melynek az alvidéki mozgalmak előidézésében, mint később látni fogjuk, oly sajnosan nagy rész jutott. Általában lehet mondani, hogy ezen ujság a munkás népnek mintegy diszlet megetti őszinte nyilatkozatait foglalja magában, azért tartalmának ismerete a kérdés alapos megértéséhez szükséges. A lap úgy mutatta be magát, hogy első sorban a szemlátomást gyarapodó, fejlődő, fiatal tetterőtől duzzadó helyi és környékbeli socialistikus pártmozgalmaknak kiván helyes utat nyitni. Azt közvetlen közelben kivánja ellenőrizni és erélyesen megvédeni a magánérdekeket szolgáló sajtó ámításai, rágalmai és rosszakaratu támadásai ellen. — Közli azután a magyarországi socialdemokrata párt elvi nyilatkozatát, melyben kijelentetik, hogy ennek törekvése az egész népet nemzetiségi, faji és nemi különbség nélkül a gazdasági függés bilincseiből kiszabaditani, politikai jognélküliségét megszűntetni s a munkás népet a szellemi satnyulásból kiemelni. — A jelen sajnos állapotok fő oka az, hogy a munkaeszközök egyes birtokosok kezében vannak összpontositva, miből a munkások függése és a tőkés osztály politikai és gazdasági hatalma következik. Az, hogy a munkaeszközök magántulajdont képeznek, elkerülhetet-

lenül maga után vonja a néptömeg nyomorát, s mind nagyobb néprétegeknek folyton növekvő elsatnyulását. A munkabér rendszerét tehát a társas munkával kell helyettesíteni, mely a munkás részére fáradsága teljes díját van hivatva és képesítve biztosítani. A technikai fejlődés és a termelési erők óriási növekvése folytán a tulajdon mai alakja fölösleges, mert a közös tulajdonhoz szükséges szellemi és anyagi előfeltételeket is megteremtheti. A munkásosztály gazdasági felszabadulása érdekében a tulajdon ily értelmü átalakulása történelmileg elkerülhetlen szükségen alapuló fejlődési mozzanat. — A párt tulajdonképpi programmja tehát a proletárságot szervezni, azt helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni, szellemileg és testileg harczképessé tenni, hogy világtörténelmi hivatásának teljesen megfelelhessen. A sociáldemokrata párt nemzetközi jelleggel bir, mely nem ismeri el a nemzetek, a születés és a birtok előjogait. A kizsákmányoltatás nemzetközi, azért ilyennek kell lenni az ellene folytatandó harcznak is. Követeli a sajtó, az egyesülés és gyülekezés szabadságát, az általános, közvetlen és titkos választási jogot, a becsületes munkás védtörvényhozást, az ingyenes oktatást minden fokon, az állandó hadsereg helyébe az általános népfölfegyverkezést, és az uralkodó összes létező pártok általi kizsákmányolás ellen a szervezendő proletárság osztályérdekeit erélyesen igérkezik megvédeni. Ezen programmhoz hiven az idézett lap mindjárt neki is megy a »nemzeti demokrata munkáspárt név alatt fontoskodó félkegyelmű kis munkáscsoportnak.« Ennek felhivásával foglalkoznak jelenleg, úgy mond, az uzsoraüzők morzsahulladékain tengődő politikai napilapok úgy a fővárosban, mint a vidéken. Nemzetiségi mázzal igyekeznek bevonni egy korhadt alkotmányt, melynek összeroskadását a külszin meg nem gátolja. Óva inti a munkás osztály nemzetieskedésben nem tetszelgő nagy zömét, hogy a hazafiassággal kérkedő nemzetgyilkos munkaadók, az azok szekerét toló munkások és a léha sajtó hitegetései által ne engedje magát elámíttatni. Mutassa meg, hogy a magyar munkások együtt éreznek a világ összes elnyomottjaival és lenézettjeivel, mert ha kitartók lesznek, erőszak nélkül fog átalakulni a roskatag társadalom és az uzsoratőke bálványozása helyett a munkát fogják az őt megillető érdemben részesíteni. — Tele van azután mindjárt a lap első egy pár száma a békésmegyei munkások nyugtalanságára vonatkozó hirekkel. »Történelmi lapok a magyarországi munkás-mozgalmakról« czimü rovat alatt gyászkeretben közli az orosházi főszolgabiró azon végzését, melylyel egy munkásokat izgató egyént családostól Csorvásról kiutasitván, Orosházára tolonczoltatott. A csabai munkásmozgalom ismert vezérei, a kiket szeptember 9-én itélt el 4—5 évi fegyházra a b.-gyulai törvényszék, üdvözlik a tisztelt aradi elvtársakat, a miért az alföldön külön pártközlönyt adnak ki. Kérik őket, hogy az új lapból nekik is küldjenek. »Igaz, hogy a nagy munkásmozgalom táborában mi még csak kezdők vagyunk — irják ápril hó 6-án kelt levelökben, — de legalább solidaritásunkat mégis szeretnők kimutatni. — Igyekszünk majd

előfizetőket gyüjteni.« — A csorvási elvtársak arról panaszkodnak ugyanakkor, hogy a munkásköröket, melyek már több községben alakultak, egész Békésmegyében be akarják szüntetni. Azt hiszi a hatóság, hogy e körök arra akarják birni a mezei munkásokat, hogy egy bizonyos fizetésen alul ne vállaljanak munkát. E feltevésből indulva ki, a gazdák bevádolták a hatóságoknál a munkáskörök ismertebb egyéniségeit és most üldözik őket. »Jajszavunkra, panaszunkra ez a válasz.« Gondtelten bár, de szivesen üdvözlik ők is az aradi elvtársakat. Lapot mindenesetre kérnek, hogy tőlük telhetőleg terjeszthessék.

Ugyancsak Békésmegyének Mező-Berény községéből jelentik, hogy az ottani mezőgazdasági munkáskör 400 taggal megalakult s alapszabályai jóváhagyás végett felterjesztettek. — »Földesurak daczszövetsége Orosházán« czim alatt innen az a hir közöltetik, hogy a birtokosok idegen munkásokat akarnak hozatni. A »Közjólét« erre felkiált: »Hiszen ez valóságos hadjárat akar lenni a munkások kiéheztetése érdekében. Hol marad itt a dicső hazafiság? Ugy látszik, ezek a földesurak legjobban szeretnék azokat a régi állapotokat, mikor a béresre olvasatlan huszonötöt méréthetett a szolgabiró. — Az volt az élet!« Üdvözletek és panaszok jöttek ezenkivül még más békés- és csanádmegyei helyekről is, melyekben részint a lapok megküldését kérik, részint sérelmeiket adják elő. Különösen fájlalják, hogy a munkásköröket nem jó szemmel nézik sem a hatóságok, sem a földes gazdák. Ezek közül többen visszavették a harmados kukoriczaföldet az oly munkástól, a ki a körbe tagnak belépett. Ijesztgetik a munkásnépet, hogy máshonnan hozatnak aratókat. Erősítik a levelezők, hogy ők nem azért nem vállalnak egyelőre aratási munkát, mintha dolgozni nem akarnának, hanem mert gyakran megtörténik, hogy az aratási rész előre megállapíttatván, a termés bármily rosszul üssön is ki, a munka azért épp úgy megkivántatik, mint jó termés idején. Ők tehát csak megélhetésök biztosítása végett akarják látni, hogy milyen lesz a gabona, nehogy a közbejött elemi csapások után az előzetesen megállapított és reá nézve kedvező részhez ragaszkodó munkaadó által elüttessenek munkájok jogos dijától.

Mindezen nyilatkozatok és más nyomtatványok, melyek Budapestről tömegesen érkeztek le, gőzerővel terjesztettek, de úgy, hogy a nagy közönség alig birt tudomással rólok, és azt is vajmi kevesen tudták, hogy az alföldi mezőgazdasági munkásnép körében mélyreható elégedetlenség kapott lábra. Ekkor tört ki előbb Orosházán, majd reá rögtön Békés-Csabán az ismert munkás-zendülés.

A zavargások kiindulási pontját Békésmegyében Orosháza képezte, a hol a földmüves nép munkás osztálya részint a zsidóellenes izgatások, részint a budapesti socialistákkal való sürű érintkezés következtében nagyon fogékonynyá vált minden olyan befolyás iránt, melytől sorsának jobbrafordulását remélhette. A

socialisztikus eszméknek legbuzgóbb terjesztői és magyarázói az orosházíak voltak, kik lassankint az egész vidéket megmételyezték. A budapestiek által a mult évi nagygyülésen kitanítva, munkáskört alakítottak, felszólítván a csabai, csorvási, bánfalvi, gyulai és tótkomlósi elvtársaikat, hogy hasonló módon szervezkedjenek.

A hatóságok a mindig jobban terjedő mozgalomról tudomást szerezvén maguknak, figyelemmel kisérték a gyanús mozgolódást, s az orosházi főszolgabiró a belügyminiszterium által kibocsátott rendelet értelmében eltiltotta az Orosházán május elsejére tervezett tüntető körmenetet, és a munkáskör fehér lobogóját, melyen a »szabadság, egyenlőség, testvériség« felirata diszelgett, a munkáskör helyiségéből a csendőrség által elvitette. Ezen hatósági intézkedés rendkivüli felindulást keltett a munkás kör tagjai között, kik az egyleti helyiség udvarán nagy számban gyültek össze s hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy húsz tagú küldöttséget menesztenek a szolgabiróhoz a zászló kiadatását kérelmezni. Kisérletök azonban sikertelen maradt.

A főszolgabiró egy asszonyokból álló második küldöttség hasonló kérelmét is megtagadván, a munkások a szolgabirói épület elé vonultak, melynek udvarán lovas és gyalog csendőrök voltak elhelyezve. A mindig jobban lármázók nem hallgattak az őket többször lecsendesíteni kivánó főszolgabiróra, hanem követelték a zászló kiadatását. Miután a több ezerre menő tömeg szétoszlatása a rendelkezésre álló csendőrcsapattal nem volt remélhető, táviratilag a csabai zászlóalj-parancsnokság kerestetett meg, hogy egy század katonaságot azonnal rendeljen ki, mely a délutáni órákban megérkezvén, a szolgabirói épület elé vonult. Azonban alig helyezkedett ott el, midőn egy kődarab repült azon ablakhoz, a hol a főszolgabiró és a kapitány állottak s a zajongók óriási lárma közt követelték a zászló kiadatását.

A tömeg a katonaság vezényletével megbizott kapitány felhivására sem oszolván szét, sőt valóságos kőzápor hullván a hivatali épület ablakaira, a csendőrség kivont karddal rohant a népre, s a kit elért, azt megkardlapozta. Miután a tömeg ennek daczára sem akart hátravonulni, a katonaság szuronyt szegezve nyomult előre, megsebezve mindazokat, a kik makacsul helyükön maradtak. A csendőrség háromszor lőtt, minek folytán egy orosházi munkás megsebesült, egy csorvási legény fején kapott súlyos kardvágást, míg egy másik a kezén sebesült meg.

Legingerültebb módon az asszonyok viselték magukat, kik közül számosan kaptak kisebb-nagyobb sebet.

A zavargók szétkergetése az előadott módon 10 percz alatt megtörtént, s egyedül a munkás kör előtt kezdett a nép újból csoportosulni, de a gyorsan oda sietö katonaság azt is szétugrasztotta, mire a nyugalom azután helyreállott.

Békés-Csabán a munkás csoportulásokról május 1-je előtt még szó sem volt, azonban valamely eddig ki nem puhatolt ámító elhitette

a néppel, hogy a csabai munkás kör által alkotott alapszabályok, melyeket megerősités végett a megyei alispán utján a belügyminiszteriumhoz terjesztettek fel, onnan már hetekkel azelőtt leérkezett, de a szolgabiró azokat visszatartja, hogy ez által szervezkedésöket megakadályozza. E tévhitből eredett izgatottságukat nagyban növelte azon körülmény, hogy éppen az időtájt osztattak ki az elöljáróság által a lakosság között az utadó könyvecskéi, melyekből arról győződtek meg, hogy a teljesen vagyontalanok éppen annyi utadó minimumot kötelesek fizetni, mint akik némi kis vagyonkával birnak. Meggyőződéssé érlelődött bennük az a sejtelem, hogy ezt az intézkedést az urak azért találták ki, hogy a népbank tisztviselői által elsikkasztott százezreket a szegény néptől hajtsák be. A folyton jövő-menő izgatók ingerlései folytán erre május hó 1-én a munkás körben megállapodtak, hogy, ha a főszolgabiró az alapszabályokat, melyektől sorsuk jobbra fordulását várták, ki nem adja, őt megverik, s a szolgabirói épületbe hatolva, erőszakkal fogják azt maguknak megszerezni. E megállapodásukhoz képest a munkások május 2-án nagy tömegbe verődtek össze a főtéren. És mert a rendőrbiztos a tömeges gyülekezést nem akarta megengedni, zajongani kezdtek. Növelte izgatottságukat az is, hogy egy földes gazda az utadó miatt egyes munkásokkal szóváltásba bocsátkozott, a miért ugy őtet, valamint a csillapitólag közbeszóló csabai nagy gőzmalomtulajdonost, egy ennek segitségére sietö mészárossal együtt, tettleg bántalmazták. Ily előzmények után bizonyos Nagy (Krekács) Mihály kezdeményezésére a szolgabirói hivatal felé indultak, de utközben a főszolgabiróval találkoztak. Rövid szóváltás után úgy őt, valamint a vele volt rendőrbiztost földre teperték s rajtuk sulyos testi sérelmeket ejtettek. A zavargásoknak a gyakorló térről futó lépésben előjött katonaság vetett véget, mely az ellenszegülőket fegyvertusával és szuronydöfésekkel űzte szét; a zavargók közül ketten veszélyes sebet kaptak, kik közül az egyik a rajta ejtett szurás következtében négy nap mulva meg is halt. A zendülés főbb emberei részint a zavargások szinhelyén, részint lakásaikon azonnal elfogattak. A május hó 2-án végbement csabai zavargásban a fennebb emlitetteken kivül, még 5 rendőr és egy katona szenvedett sulyosabb sérülést s 8 katona kapott kődobálástól származó könnyebb zúzódást. A remény, hogy a május 2-án történtek után a zavargók csendben maradnak, s hogy a zavargás teljesen elfojtatott, nem valósult, mert már másnap, május 3-án, vasárnap az isteni tisztelet után a Jamina nevü külvárosból mintegy 200 főből álló tömeg, különösen asszonyok, az elfogott főkolomposok rokonai, a városháza elé vonult s a letartóztatottak szabadon bocsátását követelte. A városháza udvarán elhelyezett gyalogsági század a kapu előtt állt a tömeg feltartóztatására.

A községi biró és később a Gyuláról kiküldött vármegyei főjegyző az erkélyről beszéltek a néphez s békés hazatérésre intették a lázangókat, de azok kijelentették, hogy addig nem távoznak, mig elfogott társaikat ki nem adják nekik.

A tömeg folyton nőtt, de a laktanyából előjött 750 katona,

egy vezérőrnagy vezénylete alatt, a lármázó és fenyegető tömeget, szuronyszegezve lassu előrehatolással hátrálásra birta, mely azután minden nagyobb ellenállás nélkül szétoszlott. Ekkor sebesülés nem történt. A lármázók közül többen ismét elfogattak. — Békés vármegyében a munkás zavargások kitöréseit katonaság segitségével tehát sikerült ugyan egy-két nap alatt elfojtani, de bizonyos forrongás a a szeghalmi járás kivételével a megye egész területén folyton észlelhető volt. A földbirtokosok, a földes gazdák és ezek képviseletében a gazdasági egylet nyugtalankodtak és aggodalommal néztek a nagyobb mezei munkák, különösen az aratás elé. Maga a vármegye sem volt az iránt megnyugtatva, hogy ha az egyes községekben elhelyezett katonaság onnan távozik, vagy hacsak a munkás-összejövetelek továbbra is megengedtetnek, vagy bármely alakban csak megtűretnek is, nem fog-e az egész idei termés tönkre menni? Az ebbeli nyugtalanságnak a kormány előtt ismételve kifejezés adatván, ez nem tudta felelősségével megegyeztetni azt, hogy a dolgok tovább fejlődésének szabad folyást engedjen. Azért sietett a kormány a volt békésvármegyei főispánnak, a ki kormány-biztos kiküldését szintén szorgalmazta, de terhes feladataira maga vállalkozni nem volt hajlandó, felmentésével Reiszig Ede Vasvármegye alispánját Békésvármegye főispánjává és egyuttal a munkás-zavargások megszüntetése czéljából rendkivüli hatalommal ugyanoda kormánybiztossá kinevezni.

A kormánybiztos-főispán rögtön elfoglalván állását, idő vesztegetés nélkül igyekezett a helyzetről kellő tudomást szerezni magának. Erélylyel, tapintattal és belátás mellett odaadó fáradhatlan tevékenységgel fogván a nagy munkához, csakhamar kénytelen volt tapasztalni, hogy itt egy rendkivüli erélylyel szervezett szétágazó munkás-szövetséggel van dolga. A munkás körök, habár alapszabályaik jóvá nem voltak még hagyva, tényleg működtek, a mennyiben a sociálista szellemű iratokat százával, ezrével terjesztették, mi által mind jobban izgatták a népet, mely azoknak tartalmát legnagyobb részt félremagyarázta. Ezen kivül azon határozott czélra működtek az egész vármegyében, hogy aratási munkákat senki se vállaljon, az engedékenyebb és békésebb szellemű mezei munkásokat pedig megfélemliteni sőt igyekeztek. A körhelyiségekben tartott, de betiltott tanácskozások azután kivándoroltak a korcsmákba, az utczára, az országutakra, végre a szabad fürdőkbe* is, hol a paraszt socialista elvtársak egybegyültek, hogy összebeszéléseiket tovább fűzhessék. A czél egy nagyszerű strike rendezése volt egész Békésvármegyében és pedig közvetlenül az aratás előtt. Erre, mint a munkabér felemelésének leghatályosabban alkalmazható módjára, budapesti sociál-demokraták oktatták az orosházia-kat, kik általában fürge, mozgékony, leleményes és vállalkozó szellemű emberek levén, igen jó tanitványoknak és később buzgó és hathatósan működő apostoloknak bizonyultak. A kormánybiztos tehát első teendőjeül azt ismerte fel, hogy ezt a strike-ot megakadályozza, mert annak a mezőgazdaság terén az egész évi termés betakaritása alkalmával, és pedig a munkaadók s a munkások érdekeire egyaránt

* Nevezetes a Gyopárosba.

sokkal pusztítóbb hatást kellett tulajdonítania, mint ugyanott máskor, vagy a hol rendszerint szokott alkalmaztatni, az ipar terén bármikor. Az eredmény megmutatta, hogy a kormánybiztos működése czélszerüen volt intézve, mert nemcsak újabb zavargások nem voltak sehol, hanem a folyó évi takarás Békésvármegye egész területén simán, minden nagyobb baj nélkül folyt le.

Csanádvármegyébe a munkás-mozgalom első szálai Békésből május hó első felében terjedtek át. A kezdet e részben a kovácsházi járásban volt észlelhető, ahol munkás-gyülés tarthatása iránt kérelem adatott be a szolgabirósághoz. Egy ily munkás-gyülés a főszolgabiró által meg lőn engedve, s az május 10-én mintegy 400 munkás részvétele mellett hatósági ellenőrzéssel s a fegyveres erő készentartásával meg is ejtetett. E gyülésen semmiféle aggasztó jelenség nem merült fel. Ugyanazon időben Mező-Kovácsháza és Református-Kovácsháza községekben észleltettek mozgalmak, de ezek is minden fenyegetőbb jelleget nélkülöztek. A hatósági intézkedések e járásban sikeresek voltak, mivel habár ott is mutatkozott a munkások között némi ingerültség, aggasztóbb jelenségek többé nem fordultak elő.

A mozgalom azonban hirtelen átcsapott az említett járás területéről a szomszédos battonyai járásba.

Megjegyzendő, hogy a junius 21-iki battonyai véres zendülést a legkisebb előjel sem előzte meg. Daczára azonban ennek, bizonyos elővigyázati rendszabályok itt is alkalmaztattak a megyei hatóság által. A battonyai járásban a munkás mozgalom első tünete Marczibányi-Dombegyháza községben jelentkezett, midőn több mezei munkás a községi jegyző előtt különböző és sorsuk javitására czélzó követelésekkel lépett fel. Ezen eset a megyei hatóság tudomására jútván, a battonyai szolgabiróság utasítva lőn az által, hogy a mozgalmat éber figyelemmel kisérje, s igyekezzék oda hatni, hogy tapintatos és erélyes közreműködés mellett a legkisebb zavargás is elkerültessék. Utasíttatott továbbá, hogy járása területén minden gyülekezést tiltson be és intézkedjék, hogy szükség esetén megfelelő karhatalom álljon rendelkezésére; maga a megyei hatóság pedig a katonaság és csendőrség parancsnokságainál megtette a kellő lépéseket. A főszolgabirák általában utasíttattak, hogy járásaikat hetenkint legalább egyszer utazzák be, s a mozgalom észlelése és az izgatók kipuhatolása végett látogassák meg a községeket és nagyobb gazdaságokat, feladatukká tétetvén, hogy ilyen alkalmak idején a munkásokat kellő tapintattal megnyugtatni, rendes foglalkozásukhoz visszaterelni igyekezzenek, a békétlenkedőket pedig sikertelen felhívás esetén nyomban tartóztassák le. Főleg az ajánltatott figyelmökbe, hogy az izgatókat kipuhatolni s a megfelelő rendőri előnyomozás útján a kir. bíróságoknak átadni törekedjenek. Intézkedés tétetett az iránt, hogy ezen rendelet megfelelő végrehajtása tekintetében a községi előljáróságok kellőleg kitaníttassanak, a munkások közt közkézen forgó budapesti és aradi izgató nyomtatványok haladéktalanúl beszedessenek, s ennek biztosítása

czéljából a gyanus egyéneknél házkutatások tartassanak. Végül a nagyobb gazdaságokban hetenkint kétszer őrjáratok rendeltettek el, hogy az őrsvezetők a munkások magaviseletéről észleleteket és azok eredményéről a szolgabirósógoknak jelentést tehessenek. Ezen intézkedések eredménye az lőn, hogy sok községben magyar és tót nyelvű nyomtatványok, a budapesti »Népszavá«-nak, az aradi »Közjólét«-nek, és különféle kiáltványoknak igen nagy száma foglaltatott le. Kevermesen egy aradi socialista czipészsegéd fogatott el, a battonyai kir. járásbiróság azonban őt szabadon bocsátotta, holott a megyei hatóság véleménye szerint az általa terjesztett röpiratok az államfő, a vallás és társadalom elleni állásfoglalásra izgatták a népet. E miatt az igazságügyi minisztériumhoz felterjesztés is intéztetett a megye által. Nem volt ezen kívül gyanus jelenség észlelhető sehol sem, azért a felsorolt rendelkezések szigorítása a megyei hatóság előtt sem látszott szükségesnek.

És ily közvetlenül aggodalmat nem keltő helyzetben ütött ki a zendülés Battonyán, éppen a járás székhelyén, ahol eddig semminemű előjel nem tapasztaltatott. Maga a zendülés, a bűnfenyítő vizsgálat és tárgyalás eredményével egybehangzó hivatalos jelentés szerint a következő módon folyt le: Junius hó 21-ikén, vasárnap reggeli 9 órakor Battonyán a piacztéren minden látható előzmény nélkül a munkások csoportosulni kezdettek. Egy Pakurár Mitru nevű battonyai lakos az egybegyűlt csoporthoz a mezőgazdasági munkások követeléseire vonatkozó izgató beszédet tartott, miközben a városi biztos oda ment és a nevezettet letartóztatta. Erre a munkások tömege a főszolgabirótól, ki e közben a városházához érkezett, erélyesen követelte a letartóztatott szabadon bocsáttását. Tekintettel azon körülményre, hogy a lázongó tömög folyton növekedett, a hatóságnak rendelkezésére pedig a városházán csupán 5 csendőr állott, a szorongatott főszolgabiró, súlyosabb következmények megelőzése szempontjából, tanácsosabbnak vélte Pakurárt szabadon ereszteni. A lázongó tömeg erre kissé lecsillapult, azonban újra tömörülvén, kiabálások, fenyegetések között megtámadta a városházánál együtt levő hatóságot, követelvén attól, hogy adja ki a kormánynak azon határozatát, a melyben robot, dézsma és uzsora el van törölve, értvén a robot és dézsma alatt a kukoriczaföldek után szokásos szolgálmányokat, illetve természetben adni szokott járulékaikat. Midőn felvilágosíttattak, hogy ilyen kormányrendelet nincsen, követelték a hatóságtól, hogy haladéktalanúl egy kérvényt szerkeszszenek a miniszterhez, melyben a munkásnép ezen kívánságának kifejezést adjanak.

Itt meg kell jegyezni, hogy nemcsak Battonyán, hanem az Alföld e részének minden községében a munkás nép között azon balhiedelem van elterjedve, hogy a király és a miniszter az ő kívánságaikat teljesíti, azokat csak a szolgabirák ellenzik, minélfogva az izgatás első sorban a szolgabirák személye ellen irányúl. Mialatt a városházánál ezek történtek, a lázongó nép már a kérvény megirásával sem volt lecsillapítható, a városház kapuján berontott és a folyosóig hatolt

előre, hol öt fegyveres csendőr tartóztatta fel azt. Itt azonban a zavargók mindinkább rakonczátlankodni kezdettek. Egy közülök bottal az egyik csendőr fegyverére ütött és kezét megfogta, egy másik csendőrt szemen ütöttek, mire a csendőrök tettleges bántalmazás folytán saját szabályaik értelmében tűzeltek. Kettő a lázangók közül azonnal halva rogyott össze, a harmadik, aki szintén meglövetett, futásnak eredt, azonban sebeiben még az nap délután meghalt, a negyedik fején kapott lövést s azóta szintén elhalálozott. A csendőrök összesen hét lövést tettek. Azon lázadók, kik a csendőrök lövései folytán meghaltak, kivétel nélkül rossz hirben álló munkakerülő battonyai lakosok voltak.

A lövések megtörténte után a csendőrök a zendülőket a városházából kiüzték, a kapukat bezárták, de a dühöngő nép akkor sem oszlott szét teljesen. Mindez a délelőtti órákban történt. Délután 2 óra körül a zendülők nagyobb számban csoportosúltak a városháza előtt, melyet a főszolgabiró, szolgabiró, jegyző, biró és esküdtek reggel óta már csak azon okból sem hagytak el, mivel az egyetlen fegyveres erő, t. i. a csendőrség, itt volt csoportosítva. A zajongó tömeg délután 4 óra tájban, főleg az asszonyok által felizgatva, újból megtámadta a városházát, a bentlevő hatósági személyeket szidalmakkal, fenyegetésekkel illette, a városház minden ablakait bezúzta, magát a városházát felgyújtással fenyegette, sőt délután 5 órakor, midőn az aradi vonattal katonaság nem érkezett, a lázongó tömeg vérszemet kapott és a városház kis ajtaját kezdte el döngetni. Szóval a városházán bentlevő hatósági személyek helyzete már-már válságossá lőn annak következtében, mivel a főszolgabiró részéről még a délelőtti órákban sürgönyileg kért katonaság csak esti $^1/_2 8$ órakor érkezett a helyszinére. A zendülő tömeg még a katonaság megérkezte után is lármázott és csak akkor oszlott szét, midőn a lázangók közül a legmakacsabbakat letartóztatták. — Ekkor azonban minden elcsendesült, a lakosság nyugodni ment és a vizsgálat kezdetét vehette. A helyszinén megjelent alispán által még vasárnap este intézkedés történt, hogy a gyorsvonattal megérkezett csendőrök szakaszokra felosztva, egész éjjen át a város utczáin czirkáljanak, továbbá, hogy a katonaság részéről a fenyegetett közhelyek u. m. városház, szolgabirói és járásbirói lak, adóhivatal és posta őrcsapatok által biztonsági szempontból megszállva tartassanak. Intézkedés történt, hogy a kiválóbb izgatók még azon éjjel letartóztassanak. Ekképen a rend teljesen helyreállván, a további eljárás a kir. bíróságnak engedtetett át. Ezután a fennebb említett óvó rendszabályok a lehetőség határain belül még szigoríttatván, a megye minden pontja kellő számú katonasággal láttatott el. Az előljáróságok az aratás ideje alatt úgy szolván folytonos készenlétben tartattak. És azon remény, hogy ily elővigyázat mellett a nagy munka alatt a békés foglalkozást semmi sem fogja megzavarni, csakugyan valósult is.

Végül a tényállás előadásának teljessége végett fel kell még említenem, hogy némi munkás-mozgalom Aradvármegyében is

volt észlelhető. Az aradi rendőrség ugyanis a szocialdemokraták üzelmeinek a város területén nagyon sarkában levén, azok a megye területére tették át működésük szinhelyét, ott azonban a megyei hatóság vette őket szemügyre, azért valami nagy dolgot nem is csinálhattak. Ezek közül is többen lőnek letartóztatva és a vizsgáló biró által kihallgatva. Ügyök jelenleg az aradi kir. törvényszék előtt van. Aradvármegyében nem felizgatva, hanem mint megbizható szavu és itéletü megyei főhivatalnokoktól tudom, valóban súlyos anyagi helyzetök által hajtva, egyes, különösen kincstári telepes-községekben szintén mozogtak a munkások. Névszerint a meggyes-bodzásiak egy küldöttsége járt május hó közepe táján az eleki főszolgabirónál, a kitől arra kértek engedelmet, hogy népgyülést tarthassanak, melyen sérelmeiket kivánták megvitatni és a miniszterhez felterjeszteni. A főszolgabiró oda nyilatkozott, hogy a népgyüléssel czélt nem érnek, hanem panaszaikat adják elő a községi jegyző előtt, a ki azokat irásba foglalván, terjeszsze be hozzá. Ő majd gondoskodni fog, hogy az az illetékes felsőbb helyre eljusson, annak pedig jóakaratáról biztosította a kérelmezőket. Ennek a beszédnek nagyon kedvező hatása volt. A küldöttek a gyűlés megtartásának eszméjétől elállottak, kijelentvén, hogy czéljuk nem más, mint hogy sanyarú helyzetükön segítve legyen s ezt ők is inkább békés uton tartják elérhetőnek. A vármegye alispánja is kinn járt azután és azt tapasztalta, hogy e nép békés, de csakugyan nem volt munkája és a mi volt is, annak feltételei igen terheseknek mondhatók. Meg kell még említenem, az aradi »Közjólét« czimű lap, miután megjelent 10 számával oly rombolólag hatott a vidéken, mintha dynamit lett volna, be lőn szüntetve, mivel a hatóságok nagy későn s erre is a közönség köréből figyelmeztetve, észrevették, hogy még óvadéka sincsen. Szerkesztője és főbb terjesztői azután szintén vizsgálat alá vonattak.

* * *

A tények ezen talán kissé túlrészletes előadása után, de a mire felfogásom szerint azért volt szükség, hogy a következtetések biztos alapjául szolgálhasson, áttérek most arra a kérdésre, hogy mik voltak tehát ezen sajnos mozgalom valódi okai? Valjon a socialisticus izgatások rovására irandó-e az egész szomorú eredmény, vagy ha nem, mi része van abban a munkások által felpanaszolt sanyarú helyzetnek, mely mellett szerintök részint kizsákmányoltatván, részint a munka-alkalomtól általában megfosztatván, nem tudnak megélni. A lehető legnagyobb elfogulatlansággal kivánok ezen kérdéshez hozzá szólani, a mi nélkül épp oly kevéssé lehet a valóságot kideríteni, mintha valamely állapot összes tényköriilményeinek ismeretével nem birunk. Engem például vizsgálódásom közepett a legcsekélyebb mértékben sem feszélyez azon általán hallható nézet, hogy miképp lehetséges a munkások tömeges nyomoráról beszélni az ország tejjel-mézzel folyó kánaanján, az alföldön, hol oly kedvezők a termelési

viszonyok, hogy a munkások bajai ott összehasonlítva a felföldi és erdélyi viszonyokkal csak képzeletiek lehetnek? Ez, felfogásom szerint, nagyon kényelmes elintézése a kérdésnek. Hisz voltaképp ez annyi lenne, mint tagadása annak, hogy gazdag városban nem léteznek szegény emberek, holott tudjuk, hogy a pauperizmus sokszor a gazdag helyeken a legnagyobb. Tüzetesen kell tehát vizsgálni a helyzet részleteit, hogy elfogadható eredményhez juthassunk. Ezt igyekeztem tenni én is, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy nemcsak az alföldtől távolabb élők, hanem igen sokan olyanok is, a kik egész életüket ott töltötték, a nyilvánvaló tényeket nem képesek vagy nem akarják látni. Ez ugyanis a jelenkort a távolabbi és közelebbi mult szemüvegén nézik. Nem veszik észre, hogy mint általában a lakosság, úgy különösen a munkás nép is összes viszonyaival nagy átalakuláson ment keresztül. Nem ragadja meg figyelmüket, hogy ez a nép már nem oly alázatos, nem oly igénytelen, mint ezelőtt volt. Azon utolsó néhány évtized, mely alatt a kötelező iskolalátogatás, az általános hadkötelezettség, a közlekedési eszközöknek nemcsak rendkivüli javulása, de példátlan olcsósága is behozatott, szükségképp átalakitólag hatott a munkás népre is, mely megismerte a világot, saját emberi méltóságát, megismerte és talán egyszer-másszor meg is izlelte a polgárosultabb élet előnyeit és élvezeteit. Eljutott odáig, hogy mint a serdült ifju a munkaadó, vagy hatósági személyek tegezését már általában rossz néven veszi, s a meghunyászkodás helyét nála az önérzet bizonyos mértéke foglalta el. Látja e nép a katonaságnál, hogy szegény és jómódu között nincs személyválogatás. S midőn haza megy és tapasztalja, hogy a két-három telkes paraszt-gazda mily megvetéssel és fölénnyel bánik vele s a hozzá hasonlókkal, feltámad benne annak tudata, hogy közte és munkaadója között az egész különbség abban a néhány, vagy legfeljebb néhány száz hold földben rejlik. A munkás nép sok helyen, éppen a leggazdagabb vidékeken, nem is elégszik már meg régi rongyaival, hanem épp oly viselete van, mint a gazdáknak, kiktől azokat ünnepnapokon ruházatukról megkülönböztetni nem is lehet. Akárhányszor azon feleletet kapja a paraszt gazda a nála szolgáló katonaviselt bérestől, vagy napszámostól, midőn parancsoló hangon adja ki rendeleteit, hogy »szolgáltam én különb urat is kendnél!« Szóval az alsó munkásnép lelkülete és világnézete nagyot változott, igényei és szükségletei tetemesen fokozódtak, keresete pedig, ha általában javult is, ezzel lépést nem tartott, sok helyen pedig nem is javult, sőt hanyatlott. És itt az összehasonlítandó időpontokat ismét rosszul választják meg azok, kik a helyzetet felületesen itélik meg. Nem szabad 30—40 esztendőre visszamenni, mert hiszen, a kik annyi évvel ezelőtt munkások voltak, azok vagy már nem is léteznek, vagy nem számot tevő munkások többé. Tovább 10—15 évnél a munkás nép helyzetének megbirálásánál vissza menni nem helyes. Az pedig kétségtelen, hogy sok mindenféle ok folytán a magyar mezőgazdaságnak és vele a mezőgazdasági munkás osztálynak helyzete is ez idő alatt

határozottan romlott. Nem vehetem a kivételes gabonaárakkal dicsekvő jelen évet irányadóul e részben, de egész tavalyig az alacsonyakkal szemben a jelszó már több, mint egy évtized óta az olcsó termelés volt. A földmivelő érdeke odairányult, hogy mennél többet, mennél kevesebb költséggel állitson elő. Tehát a priori is bebizonyitható, hogy ebben a verseny-küzdelemben a mezőgazdasági munkások létfeltételei a dolog természete szerint nem javulhattak. Bajos lenne ezt általános érvényü számokkal kimutatni, mert a munkabérre vonatkozó azon adatok, melyeket pl. a községi elöljáróságok utján a kereskedelmi és iparkamarák gyüjtenek, a felvételeknél tapasztalt önkényesség, felületes eljárás és a részletezés teljes hiánya miatt inkább félrevezetni, mint utbaigazitani alkalmasok. E mellett tény, hogy a munkabér az alföldön meglehetősen hullámzik s az a terméstől, a rendkivüli munkák mennyiségétől és más hasonló kiszámithatlan körülményektől függ, a mint általában az alföld termelési viszonyai épp oly mértékben birnak hajlandósággal a végletekre, mint a mivel össze is függ, megbizhatatlan éghajlata. De vannak bizonyos támpontok minden vidéken, melyek ismerete mellett megérthető az, hogy éppen a jelen év tavaszán volt a mezőgazdasági munkás nép alkalmas és hálás talaj az izgatók számára.

Békésmegyében például még csak nébány évvel is ezelőtt a földmunkások a vizszabályozások befejezésénél, a töltések szélesbitésénél és magasitásánál, továbbá az egyes fenyegetett nagyobb helységek körgátjainak létesitésénél nagyon keresettek voltak. Az ilyen kubikosnak nevezett munkás naponkint 4—5 forintot is szerzett. E jó kereset a különben is életerős és kiadó táplálékra utalt népet hozzá szoktatta a jobb életmódhoz. Asszonyaik meglehetős kényelemben éltek és szélesebb munkás körökben ismertették meg az ott eddig szokatlan jólétet. Midőn a földmunkák Békésben nagyobbrészt megszüntek, ez a munkás osztály máshová ment hasonló busás keresetet hajhászni, de azt nem találván meg ott sem, mivel a munka öregbült kinálata a munkabért lenyomta, visszajött, s részint a napszámosok, részint a harmados tengerit mivelők számát szaporitotta. Ez a jelenség itt most csak ismétlődött, mert az már évekkel ezelőtt szintén észlelhető volt. És érdekes, hogy a kukoricza-felesek és harmadosok által teljesitendő szolgálmányok és fizetendő járulékok, nevezetesen a termés felén, vagy harmadán felül a föld tulajdonosának, vagy bérlőjének holdanként adandó 1—3 forint, néhány csirke, vagy liba, zsák, szántás, bizonyos számu keresztbehordás, vagy a behordásnál, cséplésnél leszolgálandó egy, vagy több napszám, szóval, a mit a nép a tengeri müveléssel kapcsolatban általán uzsorának, vagy robotnak nevez, mintegy 15 éve honosíttatott meg Békésmegyében az akkor is megszorult kubikosok által. Ugyanezen szolgálmányok és járulékok Arad- és Csanád vármegyében már ember-emlékezet óta léteznek, csakhogy azelőtt a feles rendszerrel voltak, most meg főleg a harmados tengerimüveléssel kapcsolatosak, a mi sok helyen a harmadost voltaképpen negyedessé teszi. Ez az úgynevezett uzsora azután a harmadosok között lefolyt árlejtés következtében egyre növekedett, úgy

hogy az ily munkások alig voltak képesek kijönni, sőt sokszor rá is fizettek vállalatukra. Egy barátom a nagylaki átlagos termelési viszonyok szempontjából szives volt nekem a következő adatokat összeállítani e részben. Egy láncz földnek, mely 2400 □ ölet foglal magában, egyszeri megkapálásához kell hat napszám 60 krjával, a mi egyenlő 3 frt 60 krral, a másodikhoz ugyanannyi 80 krjával, ez tesz 4 frt 80 krajczárt, a törés, fosztás, szárvágás, kötés és az összehordás ismét annyi, t. i. 4 frt 80 kr., ehhez jönnek még az uzsorának nevezett teljesítmények, nagyon mérsékelten számítva 1 frt készpénzben és 80 kr. értékű egy pár csirke. A munkás tehát e szerint áldoz 15 frtot. Ebbe még a sok helyen általa fizetett csőszbér sincs befoglalva. Középszerű évben terem egy lánczon 10 köböl morzsolt kukoricza, ebből jut a harmadosra $3^1/_3$ köböl, és miután ezt rendesen négy forintjával számíthatja, kap 13 frt 33 krt., tehát ha azon előnyét nem tekintjük, hogy ő is mint napszámos dolgozhatott a kapálás és törés idején, vállalata 15 frtnyi kész kiadása mellett voltaképp veszteséggel jár. Igaz, ezzel szemben a földbirtokosok azt mondják, hogy ők meg jobban járnának, ha a tengerit egészen házilag mívelnék, és ezt csak azért nem teszik, mert így kényelmesebb nekik, kevesebb gondjuk van a munkásra és az ellenőrzésre. Azt is felhozzák, hogy hiszen a harmadosok önként ajánlják fel az általam részletezett munkafeltételeket, s ha egy elmegy, van helyette száz. Sőt sok esetben még jótéteményként fogadják a tengeri-földet igy is, mert más szomszédfalusiak a gazdára még előnyösebb feltételek mellett volnának hajlandók vállalkozni. Hát ime itt egy csattanós bizonyíték a mellett, hogy az alföldön is szélesebb körben vannak nehéz munkás-viszonyok. Mert hiszen nem arról van szó a jelen esetben, hogy közadakozásra szorult szegénység uralkodik, hanem, hogy a munkásnak termelési viszonyai sulyosak. És erre az imént felhozott bizonyitékot nekem az alföld nem egy, hanem számtalan munkaadója említette fel, mint ellenvetést arra, hogy a munkás általuk kizsákmányoltatik. Én ezzel a munkaadókat nem vádolom, de a tényt, melyet maguk hoztak fel, a helyzet megfelelő jellemzése végett nyomatékkal kivántam megállapitani.

Azonban ezt a helyzetet nagyon félreismerné az is, a ki még a következő körülményeket tekinteten kivül hagyná. Az kétségtelen, hogy az alföldnek éppen azon vidékén, a hol a munkás mozgalmak észlelhetők voltak, az utolsó tíz év óta tetemesen szaporodott a lakosság. Békésvármegyében általában a szaporulat 12·25, Csanádvármegyében pedig az 19·87 százalékot tesz. A békésvármegyei szaporodás példátlanúl nagy volt az orosházi járásban, mert ha maga a székhely csak 11 százalékkal gyarapodott is, az egész járás ezen számaránya 19·8, tehát kevés híján 20%-ot tesz. Vannak azonban itt községek, melyekben munkás-mozgalom szintén volt, a hol a szaporulat sokkal nagyobb. Igy például Szabad-Szt.-Tornyán 51%, Sámsonban 29·07%, Csorváson 34·94%, Nagy-Szénáson 21·72%, Bánfalván pedig, ha kisebb is, de még mindig igen jelentékeny, 16.12%, volt a gyarapodás.

Ez utóbbi helyen, a hol igen kicsiny a latifundiumok által összeszorított határ, a községi pótadó 82%-ra emelkedik fel. Az említett többi községek határában szintén igen kedvezőtlenek a föld megoszlásának viszonyai. E községeket annak idején az illető uradalmak alig számbavehető külsőséggel főleg azért telepítették, hogy népességökben munkásokkal rendelkezzenek. E telepek lakosai tehát megszokták az őket telepítő uradalmakat oly területeknek tekinteni, a hol nekik joguk van a munkához. S ennek akkor, midőn feltételeiket az uradalmak nem voltak hajlandók elfogadni, hangos kifejezést is adtak. Midőn az még sem történt meg, el voltak keseredve és csak egy szikrája kellett az izgatásnak, hogy felzaklatott szenvedélyeik lobbot vessenek. Az orosháziak pedig értenek a nyugtalanság keltéséhez. Maguknak valóban kevés okuk van a nyugtalanságra, mert a föld megoszlása nem kedvezőtlen határukban, de az is bizonyos, hogy már régente nagyon terjeszkedő nép voltak, mert hiszen Bánfalva, N.-Szénás, Szabad-Szt.-Tornya, az aradmegyei Fazekas-Varsánd és részben Csorvás az ő gyarmatuk. E népnek továbbá igen nyilt esze, és vállalkozó szelleme van. Orosháza a maga 20,000-nél számosabb lakosságával maig is falu, mert kiszámították, hogy ez reájuk nézve előnyösebb. Helyi büszkeségöket tehát alárendelték a kimutatható haszonnak. Az igy meg nem tartható néhány országos vásárt 52 heti piaczczal pótolják, melyek azonban felérnek egy-egy sokadalommal. E nép különben már 1848-ban és a régibb képviselő választások alkalmával, például 1869-ben is megmutatta, hogy zajongani, féktelenkedni igen, de bármiféle tekintély előtt meghajolni nem szeret. Az említett évben minden mérsékletet félre tettek, s az értelmiség már akkor elvesztette befolyását felettük. Azóta is sok minden történt, a mi önállóságukban őket megszilárdította. Nekik a leghatározottabb függetlenségi jelölt is limonádé-izű beszédet tartott, azért az antisemitismushoz fordultak, mely itt ülte legnagyobb diadalát az alvidéken, s ma is itt virágzik még legjobban. Ők voltak a socialismusnak is első hirdetői és terjesztői Békés vármegyében, a hol csaknem minden községben munkáskör alakítására buzdították a népet. Ők érintkeztek a budapesti intézőkkel, a kik látogatásaikat nem is késtek viszonozni. Végre ők voltak azok, a kik azt Békés-Csabára is átültették. Különösnek fog első pillanatra feltünni, hogy a tősgyökeres magyar orosháziak a békés-csabai tótokra, a kik magyarul úgy a hogy beszélnek ugyan, de az általuk a főszolgabirótól oly lázasan követelt alapszabályok valódi értelmének tudatával hiányos nyelvismeretök folytán nehezen birtak, miként gyakorolhatnak ily jelentékeny befolyást. Ennek a történelmi fejlemények azonban nagyon kielégítő magyarázatát adják. Orosháza ugyanis Békésvármegyének legifjabb nagy községei közé tartozik és 1744-ben főleg tolnamegyei magyarokkal lőn ujonnan benépesítve. Dunántuli otthonukban, Zombán, ágostai evangelikus hitvallásuk miatt a földes úr által szorongatva, elhagyták falujokat és a Dunán és Tiszán átkelve, Békésmegyébe jöttek, hol ügyvivőik báró Haru-

ckern Ferencztől, a nagy telepítő fiától, a megfelelő nagyságu szántóföld és legelőterület mellett a vallás szabad gyakorlását is megnyerték. Az ügyvivők erről hirt adván a zombaiaknak, azok nagy számmal költöztek át, de Orosházán még semmijök sem levén, a velük egy vallásu békés-csabai tótok jószivvel felajánlott vendégszeretetét közel egy évig vették igénybe. Még ezen időből maradt fenn a szivélyes baráti viszony a csabaiak és orosháziak között, melyet úgy fűztek tovább, hogy a tótok gyermekeiket cserébe adták magyar szóra Orosházára, a honnan meg magyar fiut kaptak időlegesen cserébe. Ezek voltak a csabaiak nyelvmesterei, és Haan Lajos szerint innen van, hogy a csabai tót barátibb viszonyban él az orosházi magyarral. mint a berényi, komlósi és szarvasi tóttal. Ritkán esik Csabán nagyobb gazdáknál lakodalom, temetés, sőt disznótor, hogy ott az ember orosházit ne látna. Az orosháziak tehát ősi vendégbaráti összeköttetés alapján könnyen hozzáfértek a békés-csabaiak szivéhez, a kiknek viszonyai a legujabb időben csakugyan úgy alakultak, hogy az ezek által teremtett nyomott hangulat nagyon alkalmassá lőn a socialisticus métely befogadására.

Ilyen ok volt első sorban az, hogy a mult év kevés keresettel kinálkozott a munkás népnek, a tengeriből, mely pedig a munkás osztályra nézve itt is nagyon fontos czikk, alig termett valami. Ehhez járult a hosszú és gazdasági munkák végzésére alkalmatlan, havas és felette hideg tél. A különben is kevés keresetet nyújtó tavaszelő kenyér és munka nélkül találta a nép egyrészét, különösen azt, mely a munkában válogatni szokott. A munkabér Csabán elég jó, de baj, hogy az nemcsak az egyes hónapok, hanem a különböző évek szerint is meglehetősen hullámzik. Rendes viszonyok között a napszám januártól márczius végéig 40—60 krt, áprilistől juliusig 60 kr. — 1 frt. 20 krt, juliustól augusztus végéig 1 frt 20 kr. — 1 frt 50 krt, szeptembertől az év végéig 60—40 krt tesz. Az átlagos férfi munkabér ellátás nélkül 1886-ban 80 kr., 1887-ben 1 frt 25 kr., 1888-ban 1 frt 30 kr. volt. Az aratás ideje alatt középtermés mellett egy férfi arató rendszerint keres 5—7 mm. buzát, 1—3 mm. árpát, 1 mm. zabot és 3—4 heti időre ekkor kenyérnek valót, főzeléket, szalonát és sót is kap. Ha tehát a viszonyok egyenletesek volnának, éppenséggel nem panaszkodhatnék a csabai munkásnép keresete ellen. El kell ismerni, hogy e kedvező helyzetét meg is tudja becsülni. E nép szorgalmas, takarékos, békeszerető, duhajkodásra nem hajlandó, az iszákosság annak körében nincs elterjedve. Évek telnek el, míg az utczán egy részeg embert láthatni. Csupán családi körben feledkeznek meg néha magukról, de ott is csak az újabb nemzedék. Legnagyobb baja a csabai népnek, hogy fejlődő anyagi jólétével nem tart lépést értelmiségének fejlődése. E tekintetben a 32 városi és 10 tanyai iskola daczára nagyon sok a kivánni való. Ennek magyarázata némileg a nép jellemében is, de szerintem főleg abban található meg, hogy az ő romlott és szegény tót nyelve, melynek meglevő csekély irodalma bizonyára méreg lenne neki, nem alkalmas közeg arra, hogy a világ-

gal lépést tarthasson, magyarul pedig, ha beszél is, nem tud eléggé. Ezt én annál nagyobb bajnak tartom, mert ily körülmények között, nem lévén képes higgadt, józan eszének utmutatásai szerint a maga lábán járni, sokkal könnyebben félrevezethető, mint különben lenne. Már pedig félrevezethető eleme szaporodó munkás népében, a mint a tapasztalat is mútatja, kétségkivül van. Nem is lehet, hogy egy 34,000-nél több lakossal bíró paraszt város, a hol az úgynevezett gazdák igen erős és gyarapodó olygarchiát képeznek, melynek aránylag kevesbbedő, de vagyonosodó tagjai a gyengébbeket nem engedik földhöz jutni, hanem bármibe kerüljön is, maguk veszik meg, mondom, nem is lehet, hogy az ily községben tömeges munkás-osztály ne létezzék és ne fejlődjék. De mielőtt az agrár-kérdés tárgyalásába bocsátkoznám, fel kell még egy jelentős rendkívüli körülményt említenem, mely B.-Csabán a kedélyeket elkeserítette. És ez a b.-csabai népbank országszerte oly nagy feltűnést és megbotránkozást keltett bukása. Egy 70000 frt alap- és tartalék tőkével bírt intézet veszteségei körülbelül 700,000 forintra rugtak, mely összegben sok szegény munkás ember takarítmányai is benn foglaltatnak. Ezen bukás oka az évek hosszú során át folytatott síkkasztás és könyvhamisítás volt, melyet az intézet hivatalnokai követtek el, igazgatói és felügyelői pedig egész mostanáig sem tudtak felfedezni. A népbank két hivatalnoka, midőn a baj kiderült, öngyilkossá lőn, egy azóta a börtönben ül és elrejtett tetemes magánvagyonáról nem akar felvilágositást adni. Ehhez járult, hogy az a törvényszéki biró, a ki a népbank ügyében a vizsgálatot vezette, midőn kiderült, hogy mint alügyész másutt pénzbeli rendetlenségeket követet el, és midőn B.-Csabán minden szegény embernek szeme reá volt függesztve, szintén főbelőtte magát. Ki venné ily körülmények között rossz néven egy értelmileg különben is elmaradott néptől, ha elhisz minden rosszat az urakról, ha az utadó minimumát, melyet zsellérnek és kis földes gazdának egyaránt kell fizetni, az urak hamissága folytán elveszett városi pénzek megtérítése végett behajtott járuléknak tekinti, és ha nyomja valami, a mit a viszonyok fejlődése hozott nyakára, azt is az úri osztály és a vagyonosabb paraszt olygarchia zsarnoki kegyetlenségének tulajdonítja. A lélektant el kellett annak felejteni, a ki ily helyzetben nem talál mentséget azon nép javára, melyet lelketlen izgatók minden módon megtévelyíteni nem fáradtak el. — Azt sem szabad elfelejteni, hogy ily mozgalmaknak a békésmegyei tótság körében már meglehetős múltjuk is van. Szarvason 1735-ben a legelő elkülönítése következtében oly nyugtalanság támadt, mely formaszerinti néplázadásra vezetett. Az urasággal kötött egyezséget ekkor egyesek kifogásolták a jobbágyok érdekeinek szempontjából, és az előljáróságot azzal gyanusították, hogy meg van vesztegetve. A mozgalom eleinte titokban folyt, de azután oly mérveket öltött, hogy az elégületlenek tábora csakhamar a lakosság felét foglalta magában. A vármegye az alispán vezetése alatt külön küldöttséget menesztett ki, mely nem boldogulván másképp a néppel, a kötött egyezséget annak szemeláttára

semmisítette meg. Erre azonban a lakosság nemhogy lecsendesedett volna, hanem még követelőbbé lett. Az uradalmi tiszteket bántalmazta, a hatósági épületeket megtámadta és szembeszállott a megyei alispán által kirendelt katonasággal. A megyei békéltető küldöttség ismét kiszállott Szarvasra, de csak szinleg tudta megnyugtatni a népet, mely az engedményekre csendesebbnek mutatkozot, de vezetőit titkon felküldte a helytartó tanácshoz, a hol az urakat és a vármegyét bevádolták. — Igazat persze ott nem adtak nekik, hanem annak felvilágosító felterjesztésére a megye hatalmat kapott, hogy a rendet állítsa helyre. Mire azután 64 egyén elfogatott és börtönbe vettetett; de az előljáróság a földesúr kérelmére, nehogy a lázadást újra felszítsák, csak nehány kolompost büntettek meg keményebben. — A legelő elkülönítésből azonban tíz esztendeig, 1745-ig, nem lett semmi.

Ugyanez időben a hires Peró-féle lázadásban csabai tótok is vettek részt. — Az is köztudomásu dolog, hogy B.-Csabán 1846—48-ig, az úgynevezett örökváltság idején, meglehetősen elterjedt lappangó agrár-mozgalom létezett. A tót nép csendes vére tehát, ha izgattatik, szintén forrásba jöhet, különösen az alföldön, mely úgy látszik bizonyos mértékben átalakitólag hat az emberek vérmérsékletére.

És most a b.-csabai és általában az alföldi nép földszerzési szomjával kivánok a kép kiegészítése végett foglalkozni. Általános tapasztalat, hogy Magyarországon a nép mindent elkövet, hogy egy darab földet szerezzen magának. E tekintetben az egyes nemzetiségek közt alig van különbség. És ez a földszerzési vágy még azon vonással is bir, hogy meglehetősen határhoz ragaszkodik. A parasztok főleg a maguk községének területén akarnak terjeszkedni. — Ha valahol eladó föld van, annak árát a pénzesebb emberek úgy felverik, hogy másutt két, sőt három annyit is szerezhetnének érette. Igy van ez az alföldnek azon részén is, melynek munkásmozgalmairól most beszélnek. Nemcsak a már birtokos gazdák, hanem a zsellérek is, ha egy pár száz forinthoz jutnak valamely örökség útján, vagy másként, földvételre adják magukat. Ebbeli vágyuk azonban nehezen teljesülhet, mert a vagyonosabb rendszerint elkapja az eladó negyed, vagy nyoczad telket előlük. — Erre azután a keserűség érzete ver gyökeret a kijátszott gyengébb ember szivében, mely ezt amannak esküdt ellenségévé teszi. Ha ez azután többekkel történik meg, egy általánosabb közvélemény képződik nemcsak azok körében, a kik csakugyan képesek lettek volna vásárolni, hanem azoknál is, kik erre sohasem birtak elegendő pénzzel. Ez a terjeszkedési vágy különösen erős Békés-Csabán. E város alig 170 éves multja alatt már sok izben bocsátott ki magából rajokat. Igy még 1753-ban 800 családdal járult Nyiregyháza, később Nagylak és Tót-Komlós telepítéséhez. Számosan költöztek ki onnan Tót-Kovácsházára Csanádban és Apatelekre Arad vármegyében. — Most legujabban a kincstártól ugyan e megyében Meggyes-Bodzáson vettek tetemesebb birtokot, a hova közülök többen vándoroltak ki. De a terjeszkedésnek

ez a mértéke B.-Csabának nem elegendő. mert a rajok kibocsátásához az nagyobb mértékben volt szokva a multban, mire annál inkább van utalva, mert a határában levő nagy birtokok részint kötve, részint igen erős kezekben vannak. Ez oka, hogy a föld ára itt 500 frtig is felmegy kataszteri holdanként, s a legrosszabb földért is megadnak 200 frtot, a haszonbér pedig 14—22 frtra rug. Az, hogy Békés-Csabán a folyó évi népszámlálás szerint a lakosság csak 4·79%-kal szaporodott, ne ejtsen e részben senkit se tévedésbe, mert azon telepítvények viszont, melyekkel a csabaiak összeköttetésben vannak, mint pl. az általam említett csanádvármegyei községek, oly mértékben (48%-kal) erősbödtek, hogy gyarapodásuk máshonnan, mint a csabaiak kivándorlása utján alig történhetett. Általában B.-Csabának, mint városnak fejlődésében bizonyos pangás állott be. Népe a sok mindenféle egészségügyi és más, a közös együttlét által követelt, intézkedésektől idegenkedvén, ha ki nem vándorolhat, kiköltözik a tanyákra, a hol otthonosabban érzi magát. A belterjes városi fejlődéshez nincs meg itt az érzék, a terjeszkedésnek pedig mind nagyobb akadályai vannak. — Azt hiszem azonban, hogy ily viszonyok között nemcsak Békés-Csaba él, hanem alföldi nagy mezővárosaink egy jelentékeny része is, különösen, ha azok lakossága nem bir üzleti és vállalkozási szellemmel, mint például a makóiak, a kik zöldségeikkel Berlinbe, sőt Angliába is elmennek. Nem mutathatom ki tüzetesen, de oly férfiak nyilatkozata alapján, kik a viszonyokat igen jól ismerhetik Csabán, állítom, hogy ott a napszámos nép aránylag jobban szaporodik. mint a kereset. A mi különben szaporodó népesség és külterjes gazdálkodási mód mellett nem is lehet másként. Ennek a körülménynek különösen kevésbbé jó évek alatt szintén lehet, mint például az idén tényleg volt is, része a munkások megélhetésének nehézségeiben.

Áttérek most a battonyai és környékbeli munkások viszonyainak jellemzésére. Lényegileg itt is ugyanazon állapotokkal találkozunk, azzal a különbséggel, hogy a battonyai nép sohasem tartozott a szelidebb lelkületüek közé. Én lagalább 1859 óta ismerem azt, s úgy tapasztaltam, hogy különösen az odavaló magyarok erkölcsi tulajdonságai nem voltak soha valami dicséretesek. Azóta pedig sok minden történt, a mi a népet rontthatta, ezek közt nem a legutolsó helyre teszem a képviselőválasztásokat, melyek a már úgy is vásott népet megjavítani nem alkalmasok. Az iszákosság újabban is, midőn másutt az ital drágasága folytán, ha időlegesen is, de szünik, itt folyton növekvőben van. A népszaporodás e mellett Battonyán rendkivül nagy volt az utolsó tiz év alatt. Az t. i. 30%-ra rugott, mert a most kerek számmal 12,000 lakossal biró mezővárosnak 1880-ban csak 9200 lakosa volt. — Ugyanily gyarapodás mutatkozik Csanád vármegyének mindazon községeiben, a hol a fennebb előadottak szerint munkásmozgalom nagyobb mértékben észleltetett. Az igen nagy mérvü népesedésen felül még egy pár fontos körülmény is

figyelmet érdemel e vidéken. — Ilyen mindenekelőtt az, hogy a szomszédban levő Mezőhegyesre az újabb időben máshonnan hozzák a nyári munkásokat. Például 1890-ben 2400 férfi, nő és munkabiró suhancz, a felvidékről, leginkább Barsból, Nyitrából és Trencsénből fogadtatott a hat nyári hónapra. Ezek részint napszámban, részint szakmányban végzik az egyes időszaki munkákat. Élelemben és a férfiak 40, a nők pedig 30 kr. napszámban, szakmány-munka esetén megfelelő dijazásban részesülnek. Minden költséget számítva, egy férfi nyári munkás bére naponkint 75 krt tesz. Mióta a mezőhegyesi uradalom ily nyári munkásokat fogad, a környékről csupán aratásra alkalmaz szakmányokat. A cséplést azonban már a felvidéki nyári munkások végzik, valamint a napszámosok is közülök kerülnek ki.

Nagyon természetesnek fogja mindenki találni, hogy ez az intézkedés, bármennyire érthető legyen is az uradalom tisztán gazdasági érdekének szempontjából, a vidék munkásnépére nagy csapás. A környékbeli munkások gyakran vannak oly helyzetben, hogy munkát nem kapnak. Én például személyes és hosszas tapasztalataim alapján mondhatom, hogy nemcsak oly romlottabb napszámosok, mint a battonyaiak, de még az erkölcsi tekintetben kifogástalan kis-peregiek sem tudnak keresethez jutni, és pedig az év nagy részében, miért is ott a kivándorlási hajlam oly nagy, hogy a népet alig lehet már visszatartani. Kár volna az ilyen jó népért, pedig ha most hamarjában nem történik érdekében valami, egy nagy része el fog széledni.

Egy másik fontos körülmény, mely a munkások helyzetére nyomasztólag hatott e vidéken, az, hogy a kincstári nagybirtokok, melyek legnagyobb részén a régi bérlők kitünő belterjes gazdálkodást folytattak, részint ezen és szomszéd megyei községeknek, részint — és nagyobb mértékben — oly tulajdonosoknak adattak el, kik talán szintén jól és belterjesen fognak gazdálkodni jövőre, most azonban még nem ismervén a vidék viszonyait, tartózkodnak nagyobb beruházásokat tenni. A helyzetet teljesen ismerők állítása szerint az, hogy a kincstári birtokok tulajdonost cseréltek, több ezer ember keresetében idézett elő nagy változást. Mintegy 100 nagy bérlete volt az államnak e vidéken, a hol mint munkás nép körülbelül 7000 lélek lakott. Az új földes urak közül nem egy a maga régibb cselédségét alkalmazta, többen dohányosokat hoztak, a kiknek előleget adtak, melyet ők napszámos munkával fizetnek vissza. A birtokos igy akarja magának a szükséges munkaerőt helyben biztositani; de előleg nélkül dohánykertészeit nem is tarthatná meg, és mindig előnyös neki, ha az ezeknek adott kölcsönt időközben is törlesztheti, s nem vár a bizonytalan eredményü dohánymázsálásig. Érthető ily körülmények között az a tény, hogy Battonyán, az ország egyik legtermékenyebb vidékének központján, a napszám, mint azt velem hatósági személyek voltak szivesek közölni, az utóbbi idő-

ben télen 20—30 krt, nyáron 50—80 krt tett ellátás nékül. Nem akarok itt bővebben visszatérni arra, a mit a harmados tengeri művelés előnytelen voltáról már előbb mondottam, csak azt hangsúlyozom, hogy az úgynevezett uzsora e vidéken még régebben divik, mint Békés vármegyében. Azt sem kívánom részletesebben kifejteni, hogy egyes birtokosok, bérlők és uradalmi tisztek teljesen szavahihető és itéletet e részben mondani nagyon illetékes egyének nyilatkozatai szerint korántsem járnak el egészen méltányosan a munkásokkal. Meg tudnám nevezni azokat, a kiknek azért, mert úgy éves cselédeiknek, mint nyári munkásaiknak a szegődmény szerint természetben kiszolgáltatandó u. n. conventiot, mint gabonát, szalonnát stb. rossz minőségben adják ki, folyton bajuk van munkásaikkal. Nem sokan vannak, elismerem, az ily munkaadók, de a náluk alkalmazott nagyobb számú munkás azután alkalom adtán hevesebb és veszélyesebb izgató lehet, mint bármely városi socialdemokrata. És végül, a teljesség kedvéért, még azt is el kell mondanom, hogy vannak hatóságok, melyek előtt a munkás nép soha sem kap a munka adókkal szemben igazat, mig más vidéken az ily panaszokat, nehogy kellemetlenség legyen belőle, egyáltalán nem intézik el.

Ily állapotban találta az Alföld munkás népét az az áramlat, melyet mindjárt előadásom kezdetén említettem. Békésvármegyében az orosháziak terjesztették a socialisticus eszméket szóval és nyomtatványok utján, Csanád vármegyében pedig az aradi »Közjólét«-et illeti a szomoru dicsőség, hogy a gázokkal már telt légkörbe a fellobbantó szikrákat beleszórta. A tudatlan és olvasni is alig képes munkás nép oly bőven el volt látva ezzel a maszlaggal, hogy helyenként százával foglalták azt le a megejtett házkutatások alkalmával. Az aradi socialdemokrata párt ezenkivül egyes kiáltványokat sok ezer példányban kapott terjesztés végett Budapestről. Békésben szintén nemcsak a »Népszavát,« hanem a »Közjólét«-et a legalsóbb osztályhoz tartozó zajongók zsebeiben találták meg. Hogy az izgatás milyen hangon folyt, arra szolgáljon például a »Közjólét« is harmadik számában megjelent költemény, melyet ugyanaz az egyén irt, a kinek pályanyertes odáját az aradi vértanuk szobrának tavalyi leleplezése alkalmával, mint az ünnepély egyik programm-pontját, szavalták el. A pályanyertes odában szerzője a nemzeti ügy martirjainak örök dicsőségét, socialisticus szellemű versezetében pedig a nemzetiséget nem ismerő internationalis mozgalom diadalát hirdeti ily formán: »Mutassuk meg, hogy nincsen úr felettünk, s szolgánk az, kit kormányra ültetnénk; császárok trónja eltörpül mellettünk, hogy a kerek föld a mienk; hogy minden rózsa számunkra termett és minden kincsre ráteszszük kezünk, mi adunk jogot, mi osztunk kegyelmet és más hatalmat nem türhetünk. Mutassuk meg, hogy egy a földnek népe, a földön minden munkás ünnepel, és kormányzóknak millió cselszövénye embert embertől nem választhat el. Világ munkásai: egy nemzet vagyunk!« Az ily szellemű költeményeket, hirlapi czikkeket és szám-

talan példányban terjesztett röpiveket egyesek maguk olvasták, mások sokak előtt felolvasták, a legtöbben pedig csak hallomásból ismerték meg azokat, és tartalmukat iszonyuan elferdítve terjesztették tovább. A fogalomzavar azután ennek következtében a képtelenségig fokozódott. Igy például sokan azt hitték, hogy a »Népszava« a kormány közlönye, és az abban ajánlott munkafeltételekkel mentek be az uradalmi tisztekhez, követelvén, hogy a kormány ezen rendeleteit hajtsák végre velök szemben. — Mások azt hirdették, hogy Rudolf trónörökös nem halt meg, hanem őt azért száműzték Amerikába, mert a munkásoknak jót akart, de még vissza fog jönni, hogy rajtok segitsen. Voltak, sajnos, olyanok is, a kik azt a szörnyüséget predikálták, hogy az oroszok invasiója be fog következni, és a munkásokat, kik az urak által el vannak nyomva, azok majd felszabadítják.

A budapesti socialdemokrata vezérek itthon, mióta művök kárhozatos voltára irányúl a közfigyelem, tagadják, hogy izgattak volna, de a külföldön, a hol az ilyen beszéd pillanatnyi elismerést szerez nekik az elvtársak részéről, váltig eldicsekednek vele. Nem régiben például E. P., a budapesti német munkás-lap szerkesztője, a brüsseli nemzetközi socialista congresszuson a magyar munkás mozgalmakról jelentést téve, elmondta, hogy mily értelmes a békésvármegyei magyar protestans paraszt nép. Ő meg volt lepve, midőn azt tapasztalta, hogy annak kebelében egyesek előtt közülök Büchnernek és Darwinnak munkái sem ismeretlenek. Elmondja azután, hogy miként terjedt Békés, Arad és Csanád vármegyékben a mozgalom, hogyan akarták a hatóságok a munkás-köröket elfojtani s a néptől a socialista sajtó termékeit elzárni. Midőn azonban azt észrevették Budapesten, habár Orosházán a »Népszavát« előbb 300 példányban vették is számonként az emberek, annak szerkesztősége ingyen kezdte a lapot a bizonyos olvasóknak küldözgetni. Időközben elérkezett a nagy munkaidő, midőn a mezei munkások 16—20 órát dolgoznak naponként. Ezalatt természetesen szünet állott be, mely azon balhiedelemre szolgált okul, hogy a socialista agitatió hanyatlóban van; a miben pedig a vagyonos osztály határozottan csalódik. Az olyan nép, mely a csendőrök és katonák szuronyainak azon kiáltással megy neki, hogy: »Szúrjatok és lőjjetek, az életnek úgy sincs előttünk semmi becse«, az ilyen nép nem kapitulál. A dolgok jelen állásának higgadt megfontolása után el kell ugyan ismerni, hogy az agrár socialisztikus mozgalom a közvetlen jövőben valami nagy jelentőségre nem fog vergődni. A mezei munkások szövetkezetek utján való szervezésére a kevés szükségü felvidéki tót munkások versenye miatt nem lehet gondolni, még ha eltekintünk is attól, hogy a tanulatlan munkások szervezése mily nehézségekkel van összekötve. De tagadhatatlan, hogy a socialdemokratikus eszmék nem megvetendő mértékben törtek már utat maguknak a paraszt lakosság körében, s hogy a mezei munkások osztályában különben is sokat igérő elemei vannak meg a socialista agitatiónak, mely azon mértékben fogja magát hatalmi tényezővé kinőni, a mily mértékben a mezőgazdasági tőke a földbirtok alakjában mindig kevesebb kézben összpontosuland. — Ime itt van a socialisták reménye,

és igy fogják fel ők a helyzetet. Mindenesetre tanulságos lesz e felfogást is figyelembe venni.*

És most összefoglalva a felhozottakat, én a munkás mozgalmak által feltárt helyzet diagnosisát röviden a következőkben állapítom meg: Az általam felhozottak tanusága szerint kétségtelen, hogy az alföldi munkás nép megélhetési viszonyai általában nem kedvezőtlenek. Rendes körülmények közt az munkát, mely elég jól jövedelmez, szokott kapni. Csakhogy az alföldön a rendkivüli körülmények vajmi gyakoriak, midőn a munkaadó mellett a munkás is szenvedni kénytelen. Vannak azután oly rendkivüli intézkedések, mint pl. a mezőhegyesi, a hova több ezer felvédiki munkás hozatik le, melynek hatása a környékbeliek megélhetésére igen kedvezőtlen. A földmegoszlás nem mindenütt kielégitő, már pedig a beavatottak véleménye szerint most is leginkább ott terjedt el a socialis izgatás, a hol a lakosság aránylag szűk térre van össze szoritva, míg ellenben ott, a hol a népesség és a földterület között az arány kedvezőbb, pl. a békésvármegyei Sárréten, a mozgalom nem vájhatott magának mélyebb medret. — A népesség szaporodása az alföld egyes pontjain igen nagy. Ez maga is előidézheti az emlitett aránynak kedvezőtlenné alakulását. A hol azután a lakosság igy megtorlódik, ott a föld még a kisebb birtokosság körén belől is valószinüleg aránylag kevesebb kézbe kerül. A nagybirtok e vidéken legnagyobb részt erős kezekben lévén, viszonylag csak kis mértékben parcelláztatik. Mindezt tetézi, hogy az észlelhető örvendetes haladás daczára az alföldi gazdálkodás még mindig nagyon külterjes, tehát a nép szaporodásának megfelelő mértékben nem adhat több és több munkásnak keresetet. Ha ily körülmények között rossz, vagy csak gyenge termések vannak, és rendkivüli munka nem kinálkozik, vagy az megszünik, kész a munkahiány. — Általában el kell ismerni, hogy a munkaadók és azok megbizottai jóindulatu bánásmódban részesitik a munkásokat; de nem hiányoznak a kivételek sem. Ugyanez áll a hatóságokról is. Mutatja továbbá az általam idézett aradvármegyei példa, hogy szép szerével a hatóságok képesek a népet sokszor az izgalmak közepett is megnyugtatni. Végre a néppel az értelmiség általában kevésbbé foglalkozik, mint kellene. — A békésvármegyei hatóságok mentségére föl kell hoznom, hogy ott a népben az előljárók iránti tiszteletet részint a korábbi politikai izgatások, részint egyes hatósági személyek szerencsétlenül alkalmazott népszerüség-hajhászata már régebben tönkretették. A békésmegyei nép nem romlott, de nagyon önérzetes és mindinkább a maga lábára áll, melylyel szemben az atyai tanácsadás álláspontjára helyezkedni sokszor valóban nehéz, vagy czéltévesztett dolog lenne. Mutatja ezt a battonyai eset is, midőn a zendülők kivánságának teljesitésével akarták azt megkérlelni, s ez által csak olajat öntöttek a tűzre. — De van a hatóságok között is különbség, és léteznek oly kivételek, melyek valóban szükségesnek tüntetik

*Tizen öt év múlva ezek elmondása után ime rámutatok itt a példátlan kivándorlást tápláló hazafiatlan szellem terjedésének kezdeteire a fajmagyar népesség alsó rétegeiben. G. J.

fel a közigazgatás, de tovább megyek, az igazságszolgáltatás reformját is. E részben csak azon tényt említem fel, hogy az aradi »Közjólét« czimű lapot hónapokon át engedték lázitani minden ellen, a mi szent, holott csak előbb kellett volna megállapitani azt, a mire vonatkozólag később, midőn már vér is folyt miatta, a közönség köréből jött a figyelmeztetés, hogy hiszen voltaképp annak még a törvény által megkivánt óvadéka sincs meg. Azonban daczára mindennek, valószinű, hogy nagyobb mérvű munkás-zavargások még hosszabb ideig nem lettek volna az alföldön, ha a socialisták annak munkás népére is kí nem vetik hálójukat. Igy azonban különösen most, midőn sok kivételes körülmény egyes helyeken a munkások megélhetését csakugyan megnehezitette, a kedélyeket elkeseritě, az értelmiség és hatóságok iránti tiszteletet és bizalmat alapjaiban megrenditette, nagyon kedvező talaj kinálkozott üzelmeik számára. Egyáltalában nincs tehát ok csodálkozni azon, hogy oly látványoknak voltunk tanui, melyek nagyon mélyen elszomoríthatnak bennünket, de bővebb vizsgálat után elmaradhatlanoknak tünnek fel, mert természetes eredményei voltak sokak által még a hivatottak közül sem ismert, de valósággal létező és hatalmasan működő tényezőknek. Én ezeket négy csoportba osztom. Vannak olyanok, melyek elháríthatlanul megmaradnak. Ilyen a nép folyton haladó felvilágosodása, önérzetessége és öntudatossága. Ezt bizonyos mértékben lehet helyesen irányitani, de megszüntetni, még ha akarnók is, vagy ha kivánatos lenne is, összes társadalmi és állami intézményeink befolyása mellett nem áll hatalmunkban. A tényezők második csoportja megszüntethető. Ilyen a közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet működésének hibás és hiányos volta; a hitelintézetek megfelelőbb ellenőrzése, a szükségtelen munkás-mozgósitás mellőzése, és a munkaadók kivételesen jelentkező méltánytalansága.

A harmadik csoportja a működött tényezőknek csak enyhíthető, de oly mértékben, hogy az enyhítésnek igen érezhető hatása lehet. Ilyen a munka alkalomhoz képest egyes helyeken jelentkező túlnépesedés. Ezt pedig czélszerü és az ország viszonyainak megfelelő nagyobb szabásu telepitések és parcellázások, s az ezek feltételét képező egészséges birtokpolitika által lehet elérni.

Végül vannak tényezők, melyeket lehetőleg meg kell előzni, ha szükséges, kellő biztositékokkal ellátott rendkivüli intézkedések által is. Ilyen a munkás népet felizgató socialista agitatió káros hatása.

* * *

Az igen tisztelt bizottság engedelmével bátor leszek mindezen teendőkre vonatkozólag a lehető tömörséggel előadni véleményemet. Azt, hogy a mezőgazdasági munkások zömének a szeme nálunk mindjobban kinyílik, csak az esetben volna ok sajnálni, ha azután rossz irányban világosodnék fel. Fájdalom, erre jelen felolvasásom keretében is volt alkalmam példát felhozni, mely nem is tartozik a nagyon ritka kivételek közé. Pedig kiszámíthatatlan fontossággal bir az államra és társadalomra nézve egyaránt, hogy a nép értelmének és lelkületének fejlődése ne kárt, hanem előnyt képezzen reá nézve. Ezen czélt ré-

szint azon intézkedések által, melyeket később fogok előrorolni, részint olyanok útján, melyeket mindjárt felemlítek, minden valószinűség szerint meg lehet közelíteni, mert szerencsére a népek úgy vannak alkotva, hogy bármily betegek legyenek is, meggyógyíthatók. Mindenek előtt kerülje az értelmiség a rossz példa adását, mert ez által mintegy kiáll a piaczra, hogy a népet önmaga ellen fellázítsa. Olvassa el bárki a socialista lapokat és látni fogja, hogy a corruptió minden esetét mennyire kizsákmányolják. De e lapokra nincs is szükség, hogy a nép megbotránkozzék rajtok, mert hiszen saját szemével látja, hogy köztisztviselők naponként kerülnek fegyelmi vizsgálat alá, vagy követnek el öngyilkosságot, mert adósságokba merülnek s a gondjaikra bizott hivatalos pénzeket elsikkasztják, sőt Csabán vizsgálóbirót is láttak hasonló irányban elkövetett ballépése miatt halálba rohanni. A világon — szabály szerint — semmit sem adnak ingyen. Ha az értelmiség tiszteletet kiván a néptől, azt meg is kell érdemelnie. És egyáltalában nincs jogos alapja az úri rendnek panaszkodnia az úrellenes agitáczió miatt ott, a hol önmaga sem becsüli meg magát. A tisztességes úri osztály ellen is lehet izgatni, de már sokkal nehezebben, és az ily izgatás meggátlása könnyebb, megtorlása kevésbbé visszatetsző, és abban a nép igazságérzete is szívesebben megnyugszik, mintha a hatalom olyanokat véd, a kiket, ha eljárásukat törvényesen constatálni alkalma volna, meg kellene büntetnie. De a tisztességes értelmiség is legyen okos a tömeggel szemben. Határozottan többet kellene azzal foglalkoznia; de nem úgy, hogy azt bármily irányban is kizsákmányolni, vagy csak felhasználni is akarná, hanem, hogy annak javát közvetlen haszon nélkül mozdítsa elő és jóakaratának tudatát csepegtesse a népbe. Azt mondtam, közvetlen haszonnélkül és nem azt, hogy önzetlenül, mert közvetett előnye itt az értelmiségnek általában, de különösen a vagyonos értelmiségnek igen világos. A szerencse kedvezése annak tagjait oly helyzetbe juttatta, hogy polgárosult századunk minden jótéteményét élvezhetik, az emberi életet teljesen kihasználhatják. Ne feledkezzenek meg hát azokról, a kik nincsenek ily kedvező helyzetben, és ha javaiknak még méltányosság alakjában való megosztásáról velök szó nem is lehet, a mire bármily csekély részben czélozni eszemágában sincsen, igyekezzenek embertársaikat látni bennök, kik iránt kötelességeik vannak, nem csupán humanismusból, nem főleg mert a vallás is parancsolja, nem is leginkább azért, mert másként mint hazafiak sem tölthetik be helyöket, hanem mivel nyilvánvaló érdekök, hogy javaikat békében élvezhessék. Én azt tapasztaltam, hogy a hol az értelmiség általában tiszteletre méltó és okos, a népre nem is vesztette el befolyásait, s az ellene nem tüntet, nem lázad fel. De bizony ez munkával jár, melyet azonban elkerülni nem lehet. Dicsérnem kell e részben számos birtokosát e vidéknek és a békésmegyei gazdasági-egyletet különösen, mely például a répatermelésnek nagyobb mérvű felkarolását és a szalmafonás oktatását most azért is szorgalmazza, hogy a szegény munkás nép nyáron és télen is, midőn

rendszerint sokat kénytelen vesztegelni és egyetlen vagyonát, munka idejét vesztegetni, jutalmazó foglalkozást kapjon!

A viszonyainknak megfelelő józan munkás védtörvényhozás előnyös voltáról meggyőz engem az a felháborodás, melyet a munkások körében látok, ha például egy baleset történik és a szerencsétlenül járttal hideg közönyt tanúsít mindenki.

El kell követnünk továbbá mindent, hogy az országos képviselőválasztások eddig észlelt eléggé nem szinezhető káros befolyása a lehetőséghez képest megszünjék. Egy barátom, a ki egész életét a vidéken a munkás néppel közvetlen érintkezésben töltötte, és a ki korábban maga is képviselő volt, általam tapasztalatainak közlésére kéretvén fel, erre vonatkozólag azt mondja, hogy az erkölcsök hanyatlását a néppel nagyban előmozdítják a választások, mert akkor hazudni, ocsárolni, a legérdemesebb honfiakat sárral dobálni, a tisztviselőket, urakat, papokat szidni, piszkolni, teljesíthetlen igéreteket tenni szabad. A leghitványabb embernek előkelő állású férfiak hizelegnek és kitüntetik őket. Szabad — mint mondani szokták — potyázni evésben, ivásban s dorbézolni. A vesztegetés nem szégyen, sőt a ki jobban birja, annak dicsőségét képezi; a siker érdekében a legerkölcstelenebb eszközökhöz folyamodni nem megvetendő dolog. A pártok közt szerinte e részben nincs különbség, de abban sincs, hogy az ily eljárás folytán, a hol az csak alkalmaztatik, ott a nép erkölcse minden tekintetben napról-napra hanyatlik.

Elhanyagoltuk továbbá a népet annyiban, mert arról seki sem gondoskodik, hogy nemcsak gyermek korában nyerjen némi oktatást, hanem később is legyen olcsó, könnyen hozzá férhető olvasmánya hirlapok és röpiratok alakjában. Az olcsó és rossz irányú lapok hatását így lehetne ellensúlyozni; de természetesen az efféle sajtó-termékeknek nem volna szabad pártpolitikai közlönyökké fajulni. Az ilyen irodalmi termékekből első sorban a földes gazdák, de a munkások is okulhatnának, és kimondom, hogy ha feltétlenül szükséges, mert másként nem értik meg, nem tartanám bajnak, sőt sok itt most ki nem fejthető szempontból előnyösnek, ha azok az illető nép nyelvén lennének szerkesztve. — Általában a kor fejlődése oly irányú, hogy az államnak figyelmét mindenre ki kell terjesztenie és mindenütt legalább kezdeményezni, hogy nemcsak maga legyen jogállam, de a társadalom miden rétegében gondoztassanak és erősbödjenek a jobb áramlatok, és azt is minél inkább a méltányosság és jóakarat szelleme hassa át.

A közigazgatási és igazságszolgáltatási reform előnyeit valóban felesleges volna itt fejtegetnem, csak utalok reá, hogy íme itt van egy csattanós példa arra, hogy a közigazgatási közegek belátás, tapintat és függetlenség dolgában bizony sok helyen nem állanak feladatuk magaslatán, és hogy az igazságügyi közegek gyakran igen exponált állomásokon nem válnak be. — A hitelintézetek működésének ellenőrzése most már az utóbbi évek rettenetes tapasztalatai után valóban oly kérdés, melyet bátran lehet égetőnek mondani.

Nézetem szerint erre vonatkozólag nagyon figyelemre méltó az a felmerült eszme, mely szerint az országban levő pénzintézetek kerületekbe osztatnának, minden ilyen kerület egy autonom jellegü, de kormányfelügyelet alatt álló kamarát választana, melynek feladata semmi egyéb nem volna, mint saját alkalmazott szakértő közegei által a kerületi pénzintézetek eljárását és kezelését megvizsgálni, és azután a kereskedelmi törvény értelmében illetékes bíróságnak vizsgálatairól jelentést tenni. E kamarák mellékesen hitelkérdésekben a kormánynak és hatóságoknak szakvéleményeket is adhatnának. Azt, hogy e részben valamit, és pedig mielőbb tenni kell, maguk az érdekeltek is belátták. Én az előbb kifejtett gondolatot figyelemre méltónak tartom.

Azt, hogy a munkás nép idegen vidékről egyesek, vagy az állam által hozatható legyen, más mint a czélszerüség és eszély által korlátozhatónak nem hiszem. De oly esetekben, mint például a csanádvármegyei munkásmozgalmaké, valóban megszívlelendőnek tartom, hogy nem volna-e jobb, ha a mezőhegyesi uradalom a környék népét is élni engedné? Tudom, hogy ezen lépések egyik oka éppen az volt, mert az ottani munkások nem alkalmazkodtak kellőleg, s nyakas, fegyelmetlenségre hajlandó embereknek mutatták be többször magukat. De hátha most a nyomor megtörvén őket, készek lennének a javulás utjára térni? Azonkivül az említett vidék nemcsak Battonyából áll, vannak ott más községekben is jó dolgos emberek, s ha ezek alkalmaztatnának, a munkás piacz a battonyaiak előnyére is megkönnyebbülne. Az mindenesetre kivánatos lenne, hogy a környékbeliekkel újból jóindulatu kisérlet tétessék e részben, s ha beválnak, fokozatos nagyobb mérvü alkalmazásuk határoztassék el; mert hogyan kivánjunk a magánosoktól méltányosságot, ha az állam sem hajlandó azt tanusitani. Már pedig erre az egyes mezőgazdák részéről is szükség van, mivel — a mint már mondottam — nincs oly veszélyes izgató, mint az a munkás, a kivel jogtalanság, vagy csak nagyobb méltánytalanság is történt. Az ilyennek esete azután nagyon könnyen általánosíttatik. Érezte ezt például a mostani békésvármegyei főispán is, a ki mint kormánybiztos, azon néhány esetben, midőn tudomására jutott, hogy egyesek ellen működése területén hasonló panaszok hallhatók, személyesen járt közben és minden hasonló esetben igy kiván a jövőben is eljárni. Én ezt nagyon helyes és bölcs lépésnek tartom, mert mindkét fél érdekében történik. Hiszen a munkaadónak és munkásnak végelemzésben jogosult érdekei úgy sem lehetnek ellentétesek, s ha azok összhangját nem küzdelem és áldozatok árán, hanem kölcsönös békés engedékenység által érik el, nyer vele mindkettő. Társadalmi úton kell oda hatni, hogy ez a tudat általánossá váljék. Ebben a tudatban kell a jövő nemzedéket már fel is nevelni, mert a mily gyorsan halad és fejlődik a világ, csakhamar a helyes gazdasági nézetekre és pedig erős meggyőződések alakjában, vajmi nagy szükség lesz. A közgazdasági ismeretek czélszerü terjesztését az értelmiség, a kis birtokos-

ság és a munkás nép körében tehát iskola, sajtó és egyletek utján nem lehet eléggé ajánlani.

A javulás harmadik főtényezője szerintem a népesség egyenletesebb elosztása volna, mi mellett a mezőgazdasági és ipari termelés, továbbá az állami egység, a társadalmi rend és a czélszerű népesedési politika követelményeit egyaránt kellő figyelembe kellene venni. Alig van ennél nagyobb horderejü kérdés most napi renden, melynek megoldása érdekében tehát minden arra hivatottnak gondolkozni és tenni valóban nagyon érdemes. Továbbá az ország lakossága annyira heterogén elemekből áll, hogy a mi népünk egysége még csak ezentul létesítendő, de ez oly feladat, melyet a helyzet teljes ismerete, a czél észszerű kitüzése, az eszközök helyes megválasztása, nagyszabásu és kitartó eljárás mellett meg lehet oldani. Szerintem ennek egyik módja a széles körü és minden izében átgondolt telepítési politika lenne.

A jelen alkalmat, midőn a munkás népnek az Alföld egyes pontjain észlelt megtorlódása e kérdést annyira actualissá tette, kedvezőnek és mintegy adottnak tartom arra, hogy az több, mint egy évtizedes hevertetés után ismét szőnyegre hozassék. Azon telepítések azonban, melyeket e század első felében, de még kevésbbé azok, melyeket újabban az állam eszközölt, oly tapasztalatokkal gazdagítottak bennünket, melyek nemcsak engem, de igen sokakat az említett ügy ismerői közül, a kikkel róla ismételve beszéltem, arról győztek meg, hogy ez a telepítés ügye nem közvetlenül az állam által intézendő. Hangsúlyozom e szót nem közvetlenül, mivel azt egy perczig sem tagadom, hogy annak állami támogatása és bizonyos irányu ellenőrzése nélkül e feladat helyesen szintén nem oldható meg. De maga az állam többé ne telepítsen, és pedig azért, mert a kezelése alatti telepeken a gyarmatosok gazdaságilag és talán másként is elromlanak. Az állami telepítvényeket hivatalnokok kezelik, a kik egyáltalán nem elég körültekintők és fürgék, sem a gyakori változás folytán elegendő tapasztalattal nem birnak az ilyen teendők végzésére. Mindenki, ha az állami telepítvények viszonyait ismeri, tudja, hogy ha azok kedvező feltételek mellett alakultak is, nagy hátralékkal küzdenek. Ennek oka főleg két körülményben rejlik. Az egyik az, hogy amint a dohányos bérlőből kisbirtokos lett, közterhei annyira öregbedtek, hogy annak és a vételár évi kamatjának s törlesztésének fizetésére, ha meg is akar élni a föld hozamából, ma képtelen. A másik körülmény az, hogy a telepítvényes szavazó is levén, két irányban dédelgetésnek és helytelenül, vagy legalább időn kivül alkalmazott jóakaratnak volt tárgya, a mennyiben választások előtt az ellenzék, választások alatt pedig a kormány közegei tesznek, vagy legalább eddig tettek annak oly igéreteket, melyekbe bizva, nem fejtett ki kellő igyekezetet. Ha pedig ezt saját jól felfogott érdekében még is megtette, midőn látta, hogy a hanyag hátralékos fizetési elengedésekben részesül, inkább más határban vett szükség esetén idegen név alatt földet, semhogy folyó tartozását rendesen fizette

volna, mert hiszen akkor neki is volt kilátása, hogy hátraléka elengedtetik. Ebből azután az következett, hogy sem a telepes, sem a kincstár nem volt eljárásában pontos. Az egyik, mert azt érdekében levőnek tapasztalta, a másik pedig, mivel jótékonyságot gyakorolván a telepítvényessel, nem tartotta szükségesnek vele szemben pontosnak lenni. Például az előirásokat későn eszközölvén, a hátralékokat úgyszólván maga tenyésztette. Továbbá a telepesnek telekkönyvet idejében nem adott, mi által önállósulását hosszabb időre odázta el, mint szükséges lett volna. Azután a telepesnek a sajtó és a környék képviselői, az országos és vidéki gazdasági egyletek folytonosan pártját fogták, minélfogva azokkal szemben a kellő üdvös szigort sem lehetett kifejteni. Én tehát nálunk eldöntöttnek tekintem azt, hogy az állam lehetőleg ne telepítsen a jövőben. De a telepítésnek azért ezentul is csupán nagy közérdekek szempontjából kell eszközöltetni, különben szintén nem lehet jó hatása, hanem azért még is üzleti számítással s minden jóakarat mellett következetes szigorral kell azt keresztül vinni.

Sokáig gondolkoztam, hogy mikép lehetne e két szempont követelményeinek eleget tenni, és e közben értesültem arról, hogy báró Hirsch Móricz miként kivánja izraelita hitsorsosait Oroszországból Argentiniába áttelepíteni. Törekvései megragadták figyelmemet, és azt hiszem, hogy azok alapeszméje nálunk is — megfelelő módositással — valósítható és igy a kigondolható módozatok között talán a legczélszerűbb is lesz. Báró Hirsch ugyanis a szóban levő áttelepítést egy nagy bank által kivánja hosszabb idő alatt keresztül vitetni. Nem régiben olvashattuk a hirlapokban, hogy ő e bankot Londonban alapítja 20,000 drb 100 fontos részvénynyel, melyből néhányat nagy zsidó bankárok irtak alá, a többit pedig ő maga fizette be. E részvényeket azután zsidó hitközségeknek fogja elajándékozni, azért, hogy a bankot ellenőrizzék és őrködjenek a felett, nehogy eredeti rendeltetésétől valaha eltérhessen. E bank czélja nem az üzérkedés, hanem a telepítés szakadatlan folytatása. Annak nagyobb területet kell venni, a telepeseknek szükség esetén bizonyos hitelt nyitni, befizetéseiket tömöríteni, s azután új telepítések eszközlése végett újabb földterületeket vásárolni mindaddig, mig csak van kit telepíteni. — Ime az általam helyesnek talált alapeszme! Nálunk azt úgy kellene megvalósítani, hogy az állam telepítésre most már nem igen alkalmas, de még elidegeníthető javainak eladási árát fordítsa egy ily intézet alaptőkéjének alkotására, de egyuttal hasson oda, hogy mindazon törvényhatóságok és nagyobb községek az országban, melyek népesedési viszonyaik folytán érdekelve vannak ez ügyben, szintén járuljanak hozzá a telepítő intézet alaptőkéjének képzéséhez. Erre most volna megadva az alkalom, midőn az italmérési jog megváltásáért járó papirokat megkapják, melyek árának egy részét a jelzett czélra kellene fordítani. A törvényhatóságok sok helyen törzsvagyonnal birnak, ha részben is, ezt használják fel, vagy ha nem nélkülözhetnék, tekintve a feladatnak reájuk nézve rendkivüli fontosságát, pótadót

vethetnének ki e végből. A részvényeket kötelesek volnának megtartani és őrködni a felett, hogy az intézet helyesen működjék, és a telepítés előnyeiben a lehetőséghez képest igazságos sorrendben, vagy mértékben az ő községeik is részesüljenek. Elvül lenne kitüzendő, hogy az intézet a nemzetiségi viszonyokra is tartozik a lehető figyelmet fordítani, nevezetesen, hogy magyar vidékre más ajkú lakosokat, és nem ilyenek által lakott területekre magyarokat telepítsen. Ez által azt is el lehetne érni, hogy az ország nem magyar ajkú honpolgárai sem panaszkodhatnának, hogy mostoha gyermekei a magyar államnak. A telepítő intézet azután eljárásában üzleti pontossággal és szigorral járna el, mert másként fegyelemhez, erőfeszítéshez, szóval az újkori élet gazdasági erényeihez és a boldogulás elengedhetlen feltételeihez soha sem szoktathatná a telepes népet. De hogy ezt tehesse, a nélkül, hogy e miatt a kikerülhetetlen minimálisnál nagyobb százalék pusztuljon el az uj gyarmatosok közül, gondoskodni kellene, hogy a közterhek tulságosan ne nyomják őket. E végből a községek alakításánál a jegyzői, papi s tanitói földek, és pedig nem úgy, mint most a személyhez, hanem a hivatalhoz kötve előre kihasíttatnának. A közterhek dolgában bizonyos kedvezményeket az állam biztosíthatna az új telepeknek, melyek azonban évről évre csökkennének, hogy igy azok egész sulyának viseléséhez lassankint szokjanak hozzá. Meg vagyok róla győződve, hogy egy kellőleg dotált, jól szervezett és vezetett ily rendeltetésü intézet, mely mellékesen ipari munkás telepek gyüjtésével is foglalkozhatnék az arra való elemekből oly vállalatok részére, melyek biztosítékot nyujtanának arra nézve, hogy azt kellőleg fenn fogják tartani, csak egy pár évtized alatt is rendkivül sok jót tenne és hazánk népesedési viszonyait nagy mértékben javítaná. — Ne kicsinyelje senki az ily kezdeményeket. Gondolja meg minden kétkedő, hogy az alföldi nagy mezővárosok, melyek most már sok helyen tulnépesek is, miként alakultak és hogyan fejlődtek akkor, midőn a haladás hasonlíthatlanul lassúbb volt, mint ma. Az állam és a törvényhatóságok busásan megkapnák azt, a mit eleinte netán áldozniok kellene, de megkapná a magyar társadalom is a békének azon mértékét, mely a mai nyugtalan korban egyáltalán lehetséges. A latifundiumok felbontásának, a mire pedig a sok helyen észlelhető földtömörüléssel szemben szükség van, egyik hatályos eszköze is lenne az ily intézet. Én e javaslatnak nem részleteire, hanem lényegére és arra fektetem a súlyt, hogy e részben minél előbb történjék valami. De azért természetesnek találom, hogy azt, a mi történni fog, az illetékes tényezők előre jól átgondolják.

Nem ringatom magamat azonban oly illusiokban, mintha nekünk azután később a munkás néppel még a helyesen folytatott telepités mellett is bajunk nem lesz soha. Hanem azt merem hinni, hogy ha tőkében gazdagszunk, ha belterjes gazdálkodást folytathatunk és az ipari fejlődés is nagyobb lendületet vesz nálunk, még hosszu ideig türhető békében élhetünk munkásainkkal, mert azok méltányos igényeit

is ki fogja rendes keresetük elégíthetni. A belterjesebb gazdálkodást nagy mértékben elősegithetné az az eszme, melynek folyó évi szeptember 26-án az aradi gazdasági egylet kezdeménye folytán Mezőhegyesen adtak concret alakot, t. i., hogy a Tisza-Maros közét öntöző csatornákkal kell ellátni. Ha ez megtörténik, Magyarország e tájéka a világon csaknem páratlanul álló kincses bánya lenne az államra, a birtokosságra és a vidék munkás népére nézve egyaránt. A telepitésnek akkor ezen vidékeken még helyt lehet adni, ma ellenben ott csak a lakosság egyenletesebb elosztásáról lehet szó, mert viszonylagos népesség tekintetében Csanád a hatodik, Békés nyolczadik megyéje volt az országnak már 1880-ban is. Azóta különösen Csanád megyében 20%-kal szaporodott a lakosság, holott az egész hazai népesség gyarapodása csak 10·8%-ot tett, amiből az következik, hogy Csanádmegye sokkal előbbre jutott a lakosság sűrűsége tekintetében, mint volt eddig. E mellett az is megfontolandó, hogy azon megyékben, melyek e részben Békést és Csanádot megelőzik, korán sincsenek oly latifundiumok, mint ottan, és a gazdálkodás is belterjesebb, mint ezek területén.

Azon esetben, ha az említett megyékben mostanság nem lehetne nagyobb birtokot kapni, van ilyen elég az ország más részeiben. — Egyébiránt e javaslat nem is csupán az alföldi lakosság érdekében lenne foganatositandó: hiszen népesedési bajok másutt is vannak. A részletekről ez irányban sem akarok szólani, de két elemét a vándorló lakosságnak még is felemlítem, melyeket a telepítéseknél nem lehetne tekinteten kivül hagyni. Az egyik az Amerikába költöző, de onnan vissza jövő és némi tőkével rendelkező tót elem, melynek megható ragaszkodását szülőföldéhez némi támogatásban érdemes részesiteni. A másik elem szintén becses, és ez a Romániába nagyban kivándorló székelység, melyet lehetőleg meg kellene tartani az országnak. A székely földről sok ezer család megy ki évenkint, melyek legnagyobb része elvész számunkra. Hiszen 1889-ben csak unitárius székely 1600 vándorolt ki, és pedig a legtöbb 16—20 éves volt. Én nem mondok most véleményt arra nézve, hogy ezek hova és hogyan telepittessenek, de azt igenis mondom, hogy égbekiáltó bűn lenne saját magunk ellen, ha el nem követnénk mindent, hogy ennek az országnak legnagyobb kincsével — a népességgel — helyesebb gazdálkodás folyjon a jövőben, mint folyt eddig.

Végül még a socialista agitatió ellenében teendő intézkedésekről kell elmondani nézeteimet. Valamennyi feladat közt ennek czélszerű megoldása a legnehezebb. Nem lehetünk elég óvatosak sem abban, hogy mit hagyunk szabadon, sem abban, hogy mit tiltunk meg. Ha szabadon hagyjuk az egyesülés, gyülekezés, és sajtó terét, nagyon könnyen ki lehetünk oly jelenségeknek téve, mint a minőknek tanui voltunk május havában. Én sokkal azok közül, a kik a munkás-mozgalmakat megelőzni, elnyomni, vagy megtorolni hivatva voltak, érintkezvén, azon benyomást nyertem, hogy általában nem tartják lehetetlennek ismétlődésüket. De hiszen a social-demokrata vezérek,

midőn nyiltan beszélhetnek, maguk is mondják, hogy ha tudatlan is a magyar mezei munkások egy nagyrésze, van köztük sok, a ki meglepő értelmiséggel bír és ezek között, mint ők fejezik ki magukat, »sokat igérő elemei vannak a socialis izgatásnak.« Ismét csak alkalom, csak némi ok, megfelelő ürügy kell és lángra lobbanthatják az Alföld munkás népét, melyet azután a hatóságok lövethetnek, börtönbe vethetnek, elitélhetnek, míg csak hozzá nem szoknak az ebben rejlő bajhoz és az érte nyert martir-dicsőséghez. Az alatt pedig az izgatók kényelmesen és biztonságban látnak, majd mint mostan, aknamunkájok után. Vagy mert egyes helyeken baj van, eltiltsuk azért a gyülekezést, egyesülést, és a sajtó-szabadságot megszorítsuk az egész országban, hacsak bizonyos körökre nézve is? Kivételes socialista törvényt hozzunk mi is? A törvényhozás kiadja kezéből ezekre vonatkozólag a hatalmat, a mi olyan, mint a kilőtt golyó, mely nincs többé a puskás rendelkezése alatt? A teendők tekintetében mindenesetre irányadó lesz az, a mi a legközelebbi jövőben fog történni. Az fogja megmutatni, hogy azon többször említett, sokat igérő elemek mit érnek, és hogy a végrehajtó hatalom rendes hatáskörében mire megy velök szemben. Én nem sietném el a dolgot, annál kevésbbé, mert hiszen nálunk sem az egyesülési, sem a gyülekezési jog nincs még codificálva. Hadd lássuk előbb, mi hatása van annak, ha ezek szabályoztatnak. Azután a közigazgatás reformja is küszöbön van. Remélhetőleg az igazságszolgáltatás terén is legközelebb már oly javításokat fogunk üdvözölhetni, melyek annak a társadalmi rendre őrködni hivatott közegeit ébrebben fogják tartani. De ha ezen reformok nagyon késnének, s a paraszt socialismus, a legrosszabb a mi csak létezhetik, mert vad állatokká teszi, melyekre józan érvek nem birnak hatással, azokat, a kik áldozatai és így a társadalomra minden ipari socialismusnál sokkal veszedelmesebb, és éppen azt a népet mételyezi meg, mely a magyar államnak gerinczét képezi, tehát ha ez a socialismus újból nagyobb mértékben jelentkeznék, én mégis igen nagy, talán helyrehozhatatlan, károk megelőzése végett kikerülhetetlennek tartanám, hogy valamely rendkivüli eljárás az ily mozgalmakkal szemben megállapíttassék a törvényhozás által. Ezt a rendkivüli eljárást azonban csak úgy képzelem, hogy bizonyos kibővitéssel az szabályoztassék részletesen és szigoruan, a mi ma sikerrel ugyan, de úgyszólván a törvény keretén kívül történik Békés vármegyében. Törvényt kellene hozni ez esetben, mely szabatosan megjelölné: mi a teendő a socialis mozgalmak vezetőivel, sajtójukkal, egyleteik és gyűléseikkel, oly területeken, ahol azon mozgalmak nagyobb mértékben elharapództak, vagy imminens a veszély, hogy el fognak harapódzni. E törvénynek végrehajtási záradéka azonban nem volna, hanem arra, hogy alkalmaztassék, minden esetben a törvényhozásnak külön, határidőt és területet megjelölő, törvény alakjában adott felhatalmazása lenne szükséges. Ha a mozgalom tovább tartana, a meghatalmazás is szintén ily módon lenne meghosszabbítandó, és így lenne a felmentvény is megadandó a kormánynak, ha az a tör-

vényhozás együtt nem léte alatt saját felelősségére a kivételes törvény alkalmazását szükségesnek találta volna. Az ily törvény is azonban, bármennyi cautelával lenne is ellátva, ha nincs kellőleg előkészítve, valószinűleg sokak által ellenzésre és így nagyobb vitára adna alkalmat a törvényhozásban, a mi pedig szintén sokat árthat. Azért én az előadói javaslatnak előbb közzétételét és a sajtó, a szakegyletek és a politikai körök általi beható megvitatását tartom szükségesnek, és annak törvényjavaslat alakjában leendő előterjesztése szerintem csak az esetben kivánatos, ha a törvényhozás által nagyobb tusa nélkül közmegnyugvással lenne megszavaztatható. A magyar országgyülés minden jelentőséggel biró pártja bir ma annyi hazafisággal, hogy kész az állam és társadalom fenyegetett érdekeinek önzetlen megvédésére, s megadja kellő biztosítékok mellett a kormánynak a rendkivüli hatalmat is, ha annak mulhatatlan szükségéről megtudják azt győzni. Azért ha, amint a reformok nagyon késnek, a szóban forgó igen veszélyes mozgalmak pedig újból hasonló módon, mint eddig, jelentkeznek, én e rendkivüli intézkedések megtételének idejét elérkezettnek látnám, s akkor helyesebbnek vélem, ha azok a törvényen, mintha csupán bizonytalan határok közt keletkezett gyakorlaton nyugszanak.

* * *

Ezekben volt szerencsém az alföldi munkásmozgalom mibenlétéről, másfelől orvosszereiről bővebb megfontolás és a helyzetnek behatóbb tanulmányozása után alkotott véleményemet előadni. Sajnálattal constatálom, hogy nekem is el kellett bucsuznom azon szép csalódástól, mintha nekünk a socialis kérdéssel, mely eddig hitünk szerint külterjes gazdasági viszonyainknál fogva távol van még tőlünk, nem kell gyakorlatilag és tüzetesebben foglalkoznunk, hanem bevárhatjuk, hogy azzal mások drága tapasztalokat szereznek, melyeket mi azután később valamikor kényelmesen alkalmazhatunk gazdasági életünk és egészséges társadalmi fejlődésünk nagy hasznára. Fájdalom, a baj itt van, és pedig egészen különleges módon jelentkezett, mely önnálló kutatásra és gondolkozásra kényszerit bennünket. Nem hiszem, hogy most még nagyfoku e baj, de igen veszélyes alakja van, melyet kellő figyelemben kell részesíteni, ha a jövő kedvezőtlen fejleményeit megelőzni s az e részben netán terhünkre eső mulasztásért a súlyos felelősséget el akarjuk kerülni. — A hely, a hol e szavakat mondom, s a tárgy, melyről beszéltem, egyaránt óvatosságra intenek; de viszont akármit is, ha azt a nagyhorderejü kérdésre vonatkozólag fontosnak láttam, elhallgatni nagy hiba lett volna: azért minden elfogultságtól és egyoldalúságtól ment véleményemet kivántam legjobb tudomásom szerint bemutatni, úgy mint ahogy a tudománynak, tehát a mindennapi élet salakjától megtisztúlt igazságnak ezen templomában nyilatkozni kell.

3. A patriarchalismusról.

Megjelent a Közgazdasági Lexiconnak harmadik kötetében.

Közgazdasági tekintetben patriarchalismus az a jóakarat, melyet a munkaadók és a társadalom felsőbb osztályai törvényes kötelességök mértékén túl is tanusitanak a munkások és általában az alsóbb osztályok iránt, valamint azon összes intézkedéseket és emberbaráti intézményeket, melyek által az emberiesség szelleme a termelés terén társadalmilag érvényesül. A társadalom egyensúlyának lehető fentartása érdekében annak ethikai tartalmát gyarapítani kell, mert különben a társadalmi rend mai — általán véve igazságos — alapjai erős, esetleg veszélyes támadásoknak és megrendülésnek lesznek kitéve. Azonban bármily igazságos is társadalmunk mai rendjének lényege, az kétségtelen, hogy sok sajnálatos jelenség annak mélyreható zavarairól tanuskodik. — Ezeket nem lehet teljesen megszüntetni, mert bizonyos mérvü szenvedés és annak nyomán támadó elégedetlenség, míg emberek fogják lakni, mindig lesz a földtekén. De az lehetséges, hogy e zavarok enyhíttessenek, első sorban azáltal, hogy a társadalmi nagy osztályok ellentéteit elsimitani s a közöttük fejlődött ürt áthidalni őszintén és öntudatos következetességgel igyekszünk. A társadalmi béke legszilárdabb alapon az olyan országban lép fel, melyben nem a legtöbb élvezet, hanem a legtöbb kötelességnek elve uralkodik. De a jogilag formulázható kötelességek teljesitése magában nem elegendő, mert a mellett a társadalom zavarai és békétlensége általános tapasztalat szerint nem csökkennek, hanem belterjesen növekszenek. A társadalom erkölcsi tartalma pedig gyarapodni fog, ha annak igazságos erkölcsi itéleteiből hatalmas közvélemény keletkezik, és ez minden helytelen eljárással szemben a gazdasági élet terén is érezhető nyomást gyakorol. Ahol ily közvélemény keletkezett, ott ugyszólván a társadalom lelkiismerete szólal meg, a mi nagy mértékben elősegiti a közgazdasági patriarchalismus intézményeinek hatályosságát. Ilyenek az egyetemek kiterjeszkedései, a munkások és általában az alsóbb osztályok szellemi és erkölcsi érdekeinek gondozása, a közreműködés a végből, hogy az anyagilag, értelmileg és műveltség tekintetében gyengébbek az újkori civilisatió által nyujtott segédeszközöket megtalálják és képesek legyenek jólétük előmozditására czélszerüen felhasználni azokat. A társadalmi bajok gyökere első sorban nem is annyira az egyes osztályok birtokviszonyainak különbségében, mint inkább azok műveltségének ellentéteiben keresendő.

És napjainkban, midőn a munkásosztály értelmét a socialisták más irányban nagyrészt már meghódították, a társadalmi béke hiveinek a tevékenységet máshol, mint a munkások felfogásának átalakitásánál, helyesen kezdeni nem lehet. Nem elég csupán anyagi helyzetöket javítani, mivel nincs oly kedvező állapot, melyben az ember elégedetlen és boldogtalan nem lehetne. Mindenek felett a munkás világnézetére és kedélyére kell hatni. Erkölcsi jellemének ápolása,

hasznos dolgokra vonatkozó ismereteinek bővítése, az élet általa is megszerezhető örömei iránti érzék fejlesztése által lelki nyugalma és igazi jóléte érdekében többet tehet a társadalom, mintha csupán — henyélésre és dorbézolásra is fordítható — szabad időt és sokszor csak elfecsérelt munkabértöbbletet biztosít neki. A munkások társadalmi támogatása azonban ne legyen más, mint az önsegélyezésre való oktatás. Ebből a munkából mindenkinek kijuthat a maga része. A vagyonos felső körök példája és áldozatkészsége is sokat tehet e végből, de részint életviszonyaik, részint csekély számuknál fogva a felső rétegekhez tartozók közreműködése korántsem oly nagy horderejű, mint a középosztály tagjaié, akik az alsóbb osztályokkal közvetlenül érintkeznek. De a középosztály keretén belül is a munkások szellemi és erkölcsi színvonalának emelésénél megoldandó feladat oroszlánrésze a munkaadókat illeti meg. Csakhogy ez az osztály nem szoritkozik csupán a gyárosokra, hanem a földbirtokosokat, bérlőket is, szóval minden vállalkozót magában foglal. Sőt a városi élet fejlődésével a cselédtartó egyének és végül mindenek felett maga az állam is a munkaadók számát szaporitják. A munkaadók első sorban a saját érdekökben cselekszenek, ha a munkásokkal jól bánnak, és azok jelen és jövendőbeli érdekeit szivükön viselik. De e részben kétségtelenül erkölcsi kötelességeik is vannak, mert czélszerü, emberies eljárásuk hasznos, az ellenkező pedig nagyon káros lehet a társadalomra nézve. Nincs az a socialista agitator, aki a társadalmi béke ügyének annyit árthatna, mint a munkaadó, ha durván, igazságtalan, vagy szivtelen módon és gonoszul viselkedik alkalmazottaival szemben. Az ily egyén magatartása gyülöletet gerjeszt nemcsak iránta, hanem a munkaadók egész osztálya, sőt a társadalom ellen is. Számos munkaadó felismeri már saját jól felfogott érdekét és ebbeli kötelességét, de akik ily formán legalább e részben hivatásuk magaslatára emelkedtek, azok még sehol sem képezik a többséget. A panaszok nemcsak a munkások, hanem illetékes semleges egyének részéről általánosak a munkaadók által a munkásokkal szemben elkövetett mulasztások és hibák miatt még a legmüveltebb országokban is. Azonban a munkásügy terén a patriarchalismusnak már is oly rendszere fejlődött ki, melynek lélektani mozzanatai mellett igen sok tapasztaláson alapuló technikai részlete van. A munkásgondozás kiterjed sok helyen annak egész életére. Tárt karokkal és szeretettel fogadja az új polgárt, azután óvja a gyermeket, az ifjut, vagy hajadont, a meglettről sem veszi le gyámkodó kezét, s betegségében és más bajaiban istápolja őt. Halála esetén sem tekinti hátrahagyottait oly idegeneknek, hogy egészen a véletlenre, vagy a szegény ügygyel törődni hivatott hatósági és társadalmi tényezőkre bizná azokat.

A patriarchalismus feladatainak főbb mozzanatai a következőkben foglalhatók össze. A gyermekágyas munkásnők és a gyermekek ápolása által mutatott jóakarat a munkásokat okvetlenül jobb indulatra hangolja a munkaadó iránt. Erre a jóakaratra a gyermekágyas munkásnő csakugyan rá is van utalva, mert ha a betegsegélyzésről

szóló törvény meghozatala után nincs is annyira elhagyatva, mint azelőtt volt, a biztositott segély rendszerint oly kevés, hogy annak pótlásáról a munkaadók, vagy azok egyesületei sok helyen jónak látják gondoskodni. E mellett a figyelmes munkaadók több látszólag csekély dolgot, mint egészséges tejet, biztositanak a csecsemő részére, de ezen adott esetben együttvéve, néha külön véve is nagy fontossággal birnak. Itt említendők meg a gyermekkertek, a nyári tartózkodási helyek, szünidői telepek, a kéziügyesség oktatása, a leányok részére a játékháztartások, a gyermek isteni tiszteletek, képes könyvtárak, árvaházak, játékterek, óvodák és iskolai takarékpénztárak. A munkaadó által ily intézményekkel ápoltatott munkásgyermek mindenesetre kedvezőbb fogalmat fog magának a munkaadóról alkotni, és e felfogását később is nehezebb lesz teljesen megrontani. Azért a munkás és munkaadó közötti viszony gyökeres javitását a gyermekeknél kell kezdeni. A zsenge kor felkarolásánál a jobb jövő előkészitése szempontjából nem lehet elég fontosságot tulajdonitani.

A fiatal munkásleányok czélszerű nevelése a jövő munkás-családjainak boldogságát készíti elő. Az, hogy a munkásnő a háziasság, a rend és a főzni-tudás jó tulajdonságaival, lehet mondani erényeivel birjon, mindennél fontosabb, és nagyobb horderővel bir, mint bármely más osztály nőinél. Már pedig a kivánni valók ma e tekintetben igen számosak; a szegény férj igen gyakran orrával túrhatja a földet és mégis nyomorogni fog, mert felesége tudatlanságán kivül már leány korában tévedt nővé lőn. Vigyázni kell tehát reájuk ártatlanságuk megőrzése végett és nevelni kell azokat, hogy jó nők és anyák lehessenek. E végből a nemek külön foglalkoztatandók, s ugy a gyárban való tartózkodásuk idején, valamint azután is felügyelet alatt tartandók. A háztartási teendők megtanulására alkalom nyujtandó nekik részint külön menházakban, részint háztartási tanfolyamokban. A nők takarékosságának fejlesztésére is több intézmény létezik, pl. Németországban, Angliában különösen a gyárosok nejei és leányai tünnek ki a fiatal munkás leányok vezetése és oktatása által. — A fiatal munkások nevelése is hálás feladata a patriarchalismusnak. És itt is áll, hogy ha jó munkásokká akarjuk fejleszteni őket, arra kell törekedni, hogy jó emberekké váljanak. Azért különösen a Rajna vidékén a szállók és menházak berendezésére kiváló gondot fordítanak. Svájczban vannak a munkaadók által szervezett »Jugendverein«-ok, melyek feladata az ifju munkások erkölcsi és értelmi színvonalának emelése. A gyári takarékpénztáraknak, a zenekaroknak és dalegyesületeknek is első sorban az a rendeltetése, hogy a munkás-ifjuságra hassanak. Másutt a tornászatot használják fel e czélból. Az oktatás és szórakoztatás czélját szolgálják a jó népies könyvtárak. Ahol a gyártásnál rajz szükséges, ott annak elsajátitását és tökéletesbítését szórakoztatás utján is gyakran nagy sikerrel kisérelték meg.

A munkás-bizottságok alapeszméje abban áll, hogy egy oly közeg, mely egyfelől a vállalat munkásainak szabad választásán, másfelől a vállalkozó bizalmi embereinek kiküldetésének alapján alakul,

már eredeténél fogva is alkalmas arra, hogy a felmerülő munkásügyek mintegy alkotmányos módon intéztetvén el, a munkások és a munkaadók között támadható súrlódásokat nagy mértékben csökkentse. Sok ellensége van ez intézménynek, de a tapasztalatok nagyobb része mellette szól. A munkásbizottságok egyik főfeladata a munkarend megállapításánál közreműködni. Ez az a szerződés, melynek alapján a munkás a gyárba belép. Mindenesetre előmozdítja a munkarend czélszerű megállapítását és a munkásokra nézve is megnyugtató végrehajtását, ha annak szerkesztésénél és végrehajtásánál az ő bizalmi férfiaik is közreműködnek. A munkaadó ezek segélyével sok mindent megtehet, midőn igy munkásaiban az igyekezetet, a pontosságot, az odaadást és utoljára azok megnyugvását is fokozza. A munkabérhányadrendszer szintén egyike azon intézményeknek, melyek e czélra ott ahol tisztességes, értelmes munkások vannak, továbbá ahol az üzem áttekinthető és nem nagyon koczkázatos, a sikerre való kilátással szintén alkalmazhatók. A munkahelyiség és a munkások egészségügyének felkarolása egyike a legelső követelményeknek, melyeket a munkaadóval szemben támasztani lehet. Hiába rendelkeznek az ipar- és gyári törvények e részben, az iparfelügyelők jelentéseiben a munkaadók ellen felhozott kifogások legnagyobb része mégis épp ezen követelmény nem teljesítésére vonatkozik. A jó levegő, a világosság, a tiszta ivóvíz és árnyékszékek, a tűzbiztonság oly létfeltételek, melyek megvalósítását mindjobban követelik a törvényhozások, de azokat teljesen csak a munkaadók őszinte patriarchalismusa biztosíthatta. Igaz, hogy esetleg tetemes költségbe kerül, de a gyenge termelés ennek megtakarításával alig fog megerősödni, a szilárd vállalatot pedig az nem gyengíti meg. A munkások kérdése oly fontos társadalmi kérdés, melynek megoldásából a munkaadóknak is kijut a maguk része. Oly vállalatoknál, melyek állandó munkásokra akarnak szert tenni, előnyös, ha azokat családi házak tulajdonához tudják juttatni. Egyébiránt ezt a kérdést többféleképp lehet jól megoldani, és annál mindenütt a helyi viszonyok tartandók szem előtt. Megtörténhetik, hogy a különálló vállalat közelében házat szerzett munkáscsalád ennek következtében annak javára nagyon is le lesz kötve. Ha ellenben az egymással versenyző vállalatoknak többféle foglalkozási alkalom kínálkozik részére helyben, a munkás, ha lakóházat szerez magának, egyúttal saját takarékpénztárral bír, mely takarítmányait befogadja és jól kamatoztatja. Ahol lehetetlen, vagy nem czélszerű, hogy a munkások szerezzék meg a házakat, ott ezeket jutányos lakbérért kell rendelkezésökre bocsátani, mert az egészséges, jó és olcsó lakás birhatása mellett nagyobb a valószinűség, hogy a munkás tisztességes családi életet folytat, s ezáltal mint termelő erő is jobban beválik, mintha a lakásuzsora kiveszi anyagi erejét, vagy pedig a kellemetlen otthon a házonkívüli mulatozás karjaiba kergeti őt. A táplálkozás minősége a munkásokra nézve is életkérdés. Csekély jövedelmének legnagyobb része úgyis elsőrendű szükségleteinek fedezésére lesz fordítandó mindig. A jó élelmezéstől függ

egészsége és munkaereje, annak lehető olcsósága pedig háztartásában az egyensúly elengedhetetlen előfeltétele. A fogyasztási szövetkezetek létesítése és gondos észszerű vezetése által a munkaadók ennélfogva nagy mértékben előmozdítják a munkásosztály jólétét. Ahol ilyen szövetkezet nem jöhet létre, ott a gondos német vállalkozók fogyasztási intézetet állítanak fel, melyből jutányosan csak a vállalatnál alkalmazottaknak szabad vásárolni. Az árúk olcsón és jóminőségben szereztetnek be, és az ilyen intézet rendesen a munkásbizottság felügyelete alá helyeztetik, sőt a netán mutatkozó nyereség is a vásárolt összeg arányában kiosztatik a munkások között. A takarékosság ápolására a munkások körében egész sorozata látszik a különféle munkaadói intézkedéseknek, melyek azonban mind oda czéloznak, hogy a munkás, hacsak életének és egészségének veszélyeztetése nélkül teheti, takarékoskodjék, és pedig a kényszer alkalmazásának fokozatos megszünése mellett mindinkább saját jószántából. A munkaadók sok helyen a törvények által megszabott betegségi, baleseti és más segély mértékén túl is támogatják munkásaikat. Rendesen a munkások közremüködése mellett igyekeznek e végből külön alapokat teremteni, melyek a művelt államokban dolgozó vállalkozók okos előrelátásáról és emberbaráti érzelmeiről tesznek tanuságot.

A munkások gondozásának nem legjelentéktelenebb részlete az, mely kedélyük épentartására irányúl. Derült kedélyű emberekkel nem lehet a társadalmi rendet felforgatni. A vasárnapi munkaszünetek a munkások által leendő czélszerű felhasználtatása érdekében nálunk a kormány tett kezdeményező lépéseket, midőn országszerte gondoskodott a munkások részére vasárnap délutánonként tartott szórakoztató előadásokról. De a feladat oroszlánrésze nem a hatóságokat, hanem a társadalmat, és főleg a termelés hivatott vezéreit, a munkaadó vállalkozókat terheli. Sok nyugateurópai és amerikai nagy gyárban a munkaadók, vagy az igazgatók minden kiválóbb alkalommal együtt mulatnak a munkásokkal, és zenekart, dalárdát, olvasótermeket, szinházakat rendeznek be az ő czéljaikra. Másutt a torna- és tánctermek szolgálnak az ülve foglalkozó munkások okos szórakoztatására. Az okos munkaadók családi ünnepeiken nem feledkeznek meg a munkásokról sem, emellett egyes kiváló munkásokat külön ünnepélyes megtiszteltetésben részesítenek. E részben a munkaadókon kivül a társadalom is sokat tehet a társadalmi béke érdekében. Mindent meghalad az az odaadás és magasabb czélokat szem előtt tartó buzgalom, melyet a munkások szellemi és erkölcsi emelése érdekében az angol (s újabban a német) társadalom kifejt.

Végre felemlítendő itt, hogy a munkások szakegyleti törekvéseiben, a békéltető intézmények kezelésében, a helyszerzésben és a munkások szövetkezeti ügyeinek intézésében a munkaadóknak is részt kell venni. Ezáltal kellő jóakarat és tapintat mellett ők igen sok bajt hárithatnak el, azért mindaz, ami a munkások nyugodt működését előmozdítja, és a mi az ő szellemi, erkölcsi és anyagi jólétökre vonat-

kozik, kell, hogy a munkaadót is érdekelje, mivel az a saját létérdekeit is igen közel érinti.

A patriarchalismus feladatainak nagyrésze súlyosodik azonban a magasbb, vagyonosabb és műveltebb társadalmi osztályok vállaira. E részben Carlyle, Ruskin, Toynbee s mások irdalmi és személyes közreműködése folytán Angliában az utolsó néhány évtized alatt a közfelfogás lényegesen átalakult. Erős közvélemény keletkezett, mely nemcsak az állam társadalompolitikai reformtevékenységét támogatja hatalmasan, hanem a társadalmi elemek tényleges működését is követeli és elismeréssel jutalmazza. Sok alakulat, mint az Oxford-House, a Toybee-Hall, tisztán e végből létesültek. Az angol egyetemek, melyeket most már a világ minden részében utánoznak, az university extension intézménye által az egyetemi oktatás előnyében kívánják részesíteni azokat is, akik haladni akarnak, de az egyetemi oktatásban rendszeresen nem vehetnek részt. Sőt egész a munkásosztályig kiterjesztik ezt a törekvést, mely hovatovább egyneművé teszi az angol közönség világnézetét és közfelfogását. Ez a törekvés másutt is fontosnak ismertetik fel, és a társadalmi erők újabb értelmében vett patriarchalistikus tevékenysége mindenfelé tért hódít, mert az nem egy osztálynak, hanem valamennyinek érdekében áll.

Az utóbbi évtizedek e részben nálunk nagy pangást mutattak, de részint a munkásmozgalmak, részint az irodalom, az időszaki és napisajtó, oly hatást tudott a közvéleményre gyakorolni, hogy néhány év alatt hazánkban is lényeges változás állott be e téren. Az állam törvényhozása és a kormányzata előljár a társadalom-politikai reformok behozatalával, de tagadhatatlan az is, hogy a patriarchalismus szelleme a magán vállalatoknál és legújabban a törvényhatóságoknál is örvendetesen terjedni kezd ; számos példát lehetne e részben idézni.* De viszont az is áll, hogy mindez csak zsenge kezdet, melynek folytatása azonban következni fog, ha az eddig ez irányban működött tényezők nem fognak szünetelni, és ha a társadalompolitika anyagi áldozatainak meghozatalára a közgazdasági viszonyok fejlődése a társadalmat és a termelőket képesebbekké teszi, mint aminők voltak mostanáig.

4. Az állam mérjen egyenlő mértékkel.

Képviselőházi felszólalás az ipartörvény részletes tárgyalása alkalmával 1884. évi április 28-án.

T. H.! A 183. §. *d)* és *g)* pontjára akarok egy pár észrevételt tenni. *(Halljuk!)* A *d)* pont alatt kivétetnek a jelen törvény rendelkezései alól az állami egyedárúság és az ezzel összekötött vállalatok, a *g)* pont alatt pedig a vasuti, a gőzhajózási és csatornavállalatok. Nagyon természetesnek tartom, hogy e vállalatokra a törvény hatálya egészen nem terjesztetik ki, de vannak benne oly

* Lásd Dr. *Gaal Jenő*: Társadalmi béke a közigazgatási patriarchalismus alapján, Budapest, 1896. Pallas, 300 l.

intézkedések, melyek a dolog természete szerint alkalmazandók az ezen vállalatok körében létező gyári üzemekre nézve. Az állami egyedáruság vállalatai — különösen a lőpor- és dohánygyártás körében — nagyon szükséges, hogy a jelenlegi törvénynek a gyári munkásokra vonatkozó intézkedései hatályban tartassanak. *(Helyeslés.)* Mert én nem látom be, t. ház, hogy az állami egyedárúsági vállalatokra miért ne alkalmaztassanak azok az intézkedések, a melyek szerint a gyáros munkásairól jegyzéket köteles vezetni, a mühelyben a munkarendet tartozik kifüggeszteni, hogy saját költségén mindazt létesíteni és fenntartani tartozik, a mi a munkások életének és egészségének lehető biztosítására szolgál, a melyek szerint a fiatal munkások iskolába járatásáról és oly munkáknál alkalmazásáról tartozik gondoskodni, a melyek az illetők egészségi és testi fejlődésének nem ártanak, azon intézkedések, a melyek szerint a munkásoknak napközben két órai, délben egy óra és délelőtt és délután fél óra szünet engedélyezendő. Ugyanazon intézkedéseket szükségesnek tartom az oly vállalatokra is alkalmazni, melyek a vasuti, gőzhajózási és csatorna vállalatokkal vannak kapcsolatban, gyári üzemet képeznek, pl. a gépgyárakban, a hajó- és kötélgyárakban. Mindezeknek üzemeire nézve a jelen törvénynek a gyári munkásokra vonatkozó rendelkezéseit fentartani kivánom. Ennélfogva a következő módosítványt vagyok bátor beterjeszteni: A 183. §. végére ezen szavak teendők: »A III. fejezet *D)* pontja alatt foglalt rendelkezések azonban a *d)* és *g)* alatt említett vállalatok gyári üzemeire nézve is kötelezők.« (A *d)* pontra vonatkozó módosítvány elfogadtatott.)

5. A vasárnapi munkaszünet.

Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával 1891. évi január 29-én mondott képviselőházi beszéd.

T. H.! Az előttünk fekvő törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául szivesen fogadom el, mert annak álláspontját és intézkedéseit helyeslem. *(Halljuk! Halljuk!)* Az álláspont, melynek imént tartott beszédében a t. előadó úr is kifejezést adott, legpraegnansabb módon van jelezve az indokolás egy következő részében: »Azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy idejekorán és helyes alapokon való rendezés által elejét lehet venni annak, hogy nem egy socialis kérdés, mely némely államban immár állandó bajok és veszélyek kutforrását képezi, nálunk mélyebb gyökeret verjen, s hogy bizonyos kérdéseknek rendezése és megoldása sokkal könnyebb akkor, a mikor azok még nagyobb érdeket nem érintenek, és mikor a rendezés végrehajtása még válságokat nem okoz, hanem csak a természetszerü fejlődés utjait jelöli meg.« *(Helyeslés.)* Bátor voltam ezen szavakat felolvasni, t. ház, mert igen nagy súlyt fektetek arra, hogy a kormány ezen álláspontra helyezkedett.

Meggyőződésem szerint tudniillik úgy elméletileg, mint gyakorlatilag tisztázva van az a kérdés, hogy socialis viszonyok rendezésére van-e az államnak joga, vagy nincs? Nálunk e tekintetben az uralkodó felfogás ez álláspontal ellenkező volt eddig, és igy annál inkább örvendek, hogy a t. kereskedelmi minister úr ezt az álláspontot fogadta el. *(Éljenzés.)* Nagyon fontos dolog az, t. ház, hogy az állam a maga természetes sphaerájában működjék! Valamint nem helyes, hogy az állam egyes felekezetek álláspontjára helyezkedjék, épp oly helytelen, ha egyes termelési factorok álláspontját foglalja el. Volt idő, mikor az állam általában egyenest a tőkének érdekeit karolta fel, és a munkásokkal szemben oly arczot mutatott, mintha az azoknak életérdekeit megvédni hivatott mozgalmat az állam czéljai és feladatai szempontjából hibának, sőt bűnnek tekintené. De viszont vannak — még pedig nagy mozgalom élén álló egyének — kik mindent a munkások érdekeinek szempontjából akarnak szabályozni. Az igazság, azt hiszem, a középen van. Nem az egyik, nem a másik factort kell megvédeni, hanem a termelés érdekeit. *(Helyeslés.)* A termelés érdeke pedig azt kivánja, hogy úgy a munka, valamint a tőke egyaránt gondozás tárgyát képezze; mert mindkettő egyaránt fontos a termelés szempontjából. *(Ugy van!)* — Igaza van a t. előadó urnak abban, hogy törvényhozásunk e térre nem is most lép először. Hisz az 1884-iki ipartörvény a fiatal munkások és női munkások védelme szempontjából oly intézkedéseket iktatott törvénybe, melyek ez álláspontnak egészen megfelelnek. Tehát nem új, a mi előttünk van, ennélfogva nem is nagy elhatározás szükséges a törvényhozás részéről, hogy e törvényjavaslat álláspontját elfogadja.

A mi a javaslat főbb intézkedéseit illeti, közülök mindenekelőtt helyeslem azt, hogy e javaslat csakis az ipari munka szünetelését szabályozza. Én azt tapasztaltam, hogy nálunk a szükség e tekintetben mutatkozik leginkább. Mióta ugyanis a törvényjavaslatot benyujtották, és azt a közgazdasági bizottság a nyár elején letárgyalta, úgy kereskedők, mint iparosok sokszor azt a kérdést intézték hozzám, hogy mi történik hát e javaslattal? mert annak törvényerőre emelkedését alig várják. Megjegyzem, hogy e kérdést nemcsak segédmunkások, hanem főnökök is intézték hozzám. És nagyon természetes ez érdeklődés, t. ház, mert nemcsak a munkás van a munkaidőre nézve nehéz helyzetben a munkaadóval szemben, hanem sokszor a munkaadó sem képes a versenynyel szemben úgy viselkedni és a munkásnak annyi szabad időt engedni, a mint kivánná. Ezeknélfogva az ipar terén e törvényjavaslat valódi szükségnek felel meg.

A mezőgazdasági munkára nézve a viszonyok, felfogásom szerint, mások. Nálunk például az évnek jelentékeny részében a mezőgazdasági munkások, fájdalom, szünetelni kénytelenek. Ha pedig egyenkint veszszük a mezőgazdasági munkásokat, kitünik, hogy a napszámosoknál a vasárnapi munkaszünet esetleg az utolsó darab

kenyér elvonását jelentené. A szakmány-munkásokra nézve, a kik például aratás czéljából lejönnek a Felföldről az Alföldre, a vasárnapi kényszerű munkaszünet a szabad mozgás oly megszorítását foglalná magában, mely az ő életérdekeiket közelebb érintené. A szakmányosok, a kik rövid néhány heti idő alatt egész évre szükséges kenyerüket szerzik meg, bizony megköszönnék a törvényhozásnak, hogyha akkor, midőn az idő arra kedvező, megtiltaná nekik az aratás folytatását. Egyedül a szegődvényesek munkakörében lehet értelme ennek a szabályozásnak. Mert az bizonyos s én is elismerem, hogy a mezőgazdasági cselédek, pl. a béresek sokszor lelketlenül használtatnak ki; azért a magam részéről nem zárkózom el annak szüksége elől, hogy esetleg a cselédtörvény revisiója esetén a szegődvényesekről a vasárnapi munkaszünet tekintetében gondoskodás történjék. *(Helyeslés balfelől.)* — Helyeslem a törvényjavaslatnak továbbá azt az intézkedését is, hogy egy bizonyos napot állapít meg, és e tekintetben nem érthetek egyet azzal a képviselőtársammal, a ki a vasárnapi munkaszünetelés helyett általában csak megpihenési napot kíván a törvény által decretáltatni. Elvontan, elméletileg helyes lehet az, a mit a t. képviselőtársam mondott, de annak gyakorlati kivihetősége iránt, azt hiszem, alig van a t. házban valaki, a ki kételyeket ne táplálna. Hiszen azt a törvényt, mely ily intézkedést foglalna magában, senki sem hajthatná végre, mert az intézkedései ellen elkövetett kihágások nem ellenőrizhetők. Sőt a képviselő úr nem is egy-egy napot kíván minden munkakörre nézve megállapítani, hanem szerinte úgy kell a pihenési időt kiszabni, a mint a végzett munka terhesebb, vagy kevésbbé terhes. Ez oly előtanulmányt tenne szükségessé, mely nem érné meg a vele összekötött nagy fáradságot; mert az eredmény mégis csak az volna, hogy a gyakorlati élet kívánalmainak nem felelne meg. Helyes tehát, hogy a törvényjavaslat egy bizonyos napot állapít meg minden ipari kör számára. Helyes gazdaságilag, mert sokkal kevesebbet veszt a társadalom azzal, ha a munkaszünetelés általános, mint hogyha a különféle munkakörökben a pihenés majd az egyik, majd a másik napon a történik. Helyes azután magasabb társadalmi szempontból is; mert a családi élet fejlesztése érdekében nagyon kívánatos, hogy a család valamennyi tagja egy napon pihenjen, a családi élet köteléke egy napon erősödjék, a vallás-erkölcsi mozzanatok egy napon elégítessenek ki. Nincs semmi ok tehát arra, hogy más és más pihenési nap lehetősége iktattassék a törvénybe. — Helyeslem azután, hogy a törvényjavaslat éppen a vasárnapot állapította meg e végből; helyeslem pedig azért, mert nem százados, hanem ezredéves gyakorlat szól mellette, mert közel ezer éve lesz, hogy a közönség túlnyomó többsége már hozzászokott ehhez. *(Úgy van! balfelől.)* Már pedig minden különös szükség nélküli változtatása oly dolgoknak, melyek ugyszólván már a nemzet vérébe átmentek, szerintem hiba. *(Helyeslés. Úgy van! balfelől.)*

Az indokolás azonban kimondja azt is, hogy a kormány nem

egyházi, vallásfelekezeti, hanem tisztán állami szempontból kívánja a vasárnapot szünetelési napnak megállapítani. Ezt szintén helyeslem; mert azt hiszem, hogy az oly kérdéseknél, mint a milyen a munka szabályozása, minden egyéb heterogén szempontnak ki kell záratni. Ez az intézkedés, nézetem szerint, azonban egyuttal az első lépés arra is, hogy a mi közönségünk munkálkodásánál bizonyos homogén irány létesíttessék. Erősen meg vagyok ugyanis arról győződve, hogy előbb-utóbb az a sok egyházi ünnep, a melyet némely felekezet körében nálunk megtartanak, lehetetlenné fogja tenni, hogy az illető felekezethez tartozó polgárok a többiekkel versenyezhessenek, és majd azon hitfelekezek maguk is be fogják látni, hogy az ünnepek számát reducálniok kell. Hogy pedig ezeket alábbszállítani lehessen, azt az eljárást kell követni, a melyet Francziaországban követtek, a hol t. i. a katholicus egyház ünnepeit négy kivételével, mind vasárnapra helyezték át.

De a mit a t. előadó úr nem említett beszédében, a mire azonban én hangsúlyt kivánok fektetni, az, hogy e törvény lényeges anyagi jellegű intézkedéseket alig tartalmaz, s az voltaképpen csak keret, melybe a tartalmat a javaslat 3. §-a szerint a kereskedelmi minister lesz hivatva beilleszteni. Az előadó úr abbeli bizalmának adott kifejezést, hogy a meghatalmazással az igen t. kereskedelmi minister úr, a ki érzékkel bir az ország gazdasági érdekei iránt, helyesen fog élni. Én e felfogásában és várakozásában osztozom, s a meghatalmazás ellen jelenleg nem volna semmi kifogásom. Csak arra figyelmeztetem a t. előadó urat, hogy e törvény nem egy miniszter, hanem az ország számára alkottatik, s ennélfogva azok a garantiák, a melyek a miniszter személyében feltalálhatók, nem kielégitők, mert nem állandó biztosítékok egyszersmind az országra nézve is. Azonban, a mint említettem, én e meghatalmazás most leendő megszavazása ellen nem teszek kifogást. Elismerem, hogy itt existentiákról van szó, a melyeket esetleg kérdésessé tehetnek a törvényhozás helytelen intézkedései. E részben tehát bizonyos szabad mozgás indokolva van. Azt tapasztalták azonban, t. ház, pl. Ausztriában is, hogy az ott e részben kiadott rendelettel eleinte sok baj volt, sok panasz merült fel ellene, de ezek a panaszok később teljesen elnémultak. Ebből a tapasztalatból én azt a tanulságot vonom le, hogy olyan kényes természetű szabályozás alkalmával, a milyen előttünk fekszik, nagyon helyes gyorsan intézkedni, hogy még mielőtt ezek az existentiák tönkre mennének, megvizsgáltassék, vajjon alapos-e feljajdulásuk, vagy nem? De bizonyos idő mulva azután ezek a panaszok nálunk is okvetlen el fognak hallgatni; mert a tapasztalatok csakhamar meg fogják mutatni, hogy hol, milyen intézkedés teendő? Azért, megvallom, nem látom be szükségét, hogy a rendelet továbbra is mindig rendelet maradjon. Másrészt pedig nyomós indokok az ellenkezőt kivánják; mert a mily nagy érdek a közgazdasági élet helyes szabályozása, legalább éppen oly fontos érdek az alkotmányosság megóvása is. Ha, t. ház, mi tovább megyünk azon az uton,

a melyre már nem egy törvényünkkel ráléptünk, s mely oda vezet, hogy csupán kereteket szavazzunk meg, a tartalmat pedig rábizzuk a kormányra: ma holnap oda fogunk jutni, hogy törvénytárunk csupa ilyen felhatalmazásokat fog tartalmazni, a melyek mellett az alkotmányos élet egyáltalában nem fog fejlődhetni. *(Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Én ennélfogva a részletes vita folyamán bátor leszek oly értelmű módosítványt beadni, a mely szerint három év múlva, midőn t. i. a rendelet remélhetőleg a tapasztalathoz alkalmazkodva, a viszonyoknak megfelelően fog intézkedni, a kivételek, melyek a munkaszünet alól engedélyezhetők, törvénybe legyenek iktatandók. *(Helyeslés balfelől.)* — A kivételeknél megjegyzendőnek tartom még azt, hogy a törvényjavaslat 4. §-a, felfogásom szerint, nem egészen helyesen intézkedik, midőn azt mondja, hogy az azon üzemeknél foglalkozó munkások részére, a melyek bármi okból vasárnapon is működnek, havonként egy vasárnap is engedélyezendő, holott pl. a berlini nemzetközi munkás-conferentia ily esetekben maga is minden két vasárnap helyett egy vasárnap biztosítását tartotta szükségesnek, illetve engedendőnek. Ha már oly államok, a melyek legnagyobrészt sokkal fejlettebbek ipari tekintetben, mint hazánk, ezt megadandónak vélik, akkor, azt hiszem, nincs ok arra, hogy a mi törvényhozásunk bánjék ily kedvezőtlenül a munkásokkal.

Egy pár szóval még a végrehajtásról akarok megemlékezni. Igen fontos lesz azon rendelet, melyet a kereskedelemügyi minister úr a javaslat 3. §-a alapján ki fog adni; de én meg vagyok arról győződve, hogy e rendeletet nagyobb kár nélkül csak úgy hajtandja végre, ha lesznek közegei, melyekkel rendelkezik, és melyekre szüksége van, ha a tényleges állapotokról meg akar győződni. Ausztriában is az iparfelügyelők a vasárnapi munkaszünetet szabályozó törvény végrehajtásánál nagy szereppel birtak, és működésük igen kedvező hatással birt. — A t. miniszter úrnak van ugyan egy javaslata, a mely az iparfelügyeletet szabályozni kívánja; csak sajnos, hogy e javaslatot a balesetek elleni biztosításról szóló törvényjavaslattal kötötte össze. Ennek a törvényjavaslatnak a sorsa ez idő szerint, úgy látom, kétséges. A balesetek elleni biztosítás szabályozását szintén fontosnak tartom, de, felfogásom szerint, korántsem oly sürgősnek, mint az iparfelügyelet szabályozását. Ennélfogva óhajtom, hogy a t. miniszter úr az iparfelügyeletre vonatkozó intézkedéseket önálló törvényjavaslatban mielőbb terjeszsze be, hogy az még ez ülésszak alatt törvényerőre emelkedjék. Szükségesnek tartom ezt az előttünk fekvő törvényjavaslat szempontjából is, bár vannak más érdekek, a melyek azt szintén sürgősnek tüntetik fel, de e javaslat olyan, a mely annak sürgősségét ad oculos bizonyítja be. *(Helyeslés balfelől.)* Mindezek alapján én a törvényjavaslatot, miután úgy alapját, mint intézkedéseit helyeslem, a részletekre nézve fenntartva magamnak a módosítás jogát, általánosságban a részletes vita alapjául elfogadom. *(Helyeslés balfelől.)*

6. A munkásvédelem lehetőleg tüzetes szabályozása törvényekkel.

Parlamenti beszéd; mondatott a képviselőház 1891. évi január 30-diki ülésében a vasárnapi munkaszünet feletti vitában.

T. H.! Bátor vagyok az általános vita alkalmával jeleztem módositványt benyujtani. Nem tart vissza annak megtételétől az, a mit felszólalásomra a t. kereskedelmi minister úr felhozott. Ő ugyanis azt mondta, hogy nem lehet a vasárnapi munkaszünet alóli kivételeket a törvénybe iktatni, mert az ipari tevékenységgel szemben gyors intézkedésre van szükség; az ipar folytonosan fejlődik, egyik napról a másikra új jelenségek merülnek fel, és azokkal szemben folyton új intézkedésekre van szükség. Említette továbbá, hogy én módositványommal dilemma előtt állok, mert vagy olyanok a szabályozandó viszonyok, hogy a kivételeket ma is törvénybe lehet iktatni s akkor most kellene azokat törvénybe iktatni, vagy pedig nem olyanok, és e viszonyok nem fognak változni közel jövőben sem, a törvénybe iktatásnak tehát akkor sem lesz helye. Hivatkozott azután az európai continentalis államok példájára, különösen a német idevágó legujabb javaslatra, melyben szintén szükségesnek mutatkozott a rendeleti jog fenntartása. Végül azt a kijelentést tette, hogy nincs kifogása az ellen, ha valaki a kivételeket szabályzó rendeletnek, mely a 3. §. felhatalmazása alapján kiadandó lesz, valamint minden pótló rendeletnek a törvényhozáshoz való bemutatását kivánná, hogy a törvényhozás azokhoz mindig hozzá szólhasson; de különben a miniszteri felelősség szerinte biztositékul szolgál arra nézve, hogy itt visszaélések nem fognak elkövettetni. — Bátor leszek az előrehaladt időre való tekintettel ez ellenvetésekre igen röviden felelni. *(Halljuk! Halljuk!)* Az ipar fejlődését hazámban észlelem s örvendek neki; de annak oly gyors fejlődését, a mely szükségessé tenné, hogy az ily kérdések a kellő tapasztalás megszerzése után törvényhozási úton ne szabályoztathassanak, nem tapasztalom. Azt a dilemmát pedig, mely elé a t. minister úr engem helyezett, nem tartom egészen helyt állónak, és különösen nem tartom azzal az előbbi állitásával összhangzásban levőnek, mely szerint az ipar oly igen gyorsan fejlődik. Ettől azonban eltekintek, mert nem fontos dolog. Én különben is nem a viszonyok változására fektetem a súlyt, hanem a viszonyok helyes felismerésére és különösen arra, hogy vajjon ezen intézkedés milyen hatást fog gyakorolni.

A mi a külföldi mintaképeket illeti, midőn alkotmányos dolgokról van szó, megvallom, nem szeretem a continentalis államok, és különösen nem a Németország példájára való hivatkozást. Az sok tekintetben lehet mintaképünk, de az alkotmányosság tekintetében eddig éppen nem. Ellenben Angliára, mely igazán alkotmányos állam, és a melyben rendkivül ki van fejlődve az ipari törvényhozás, a hol sok nálunk lehetetlennek kijelentett feladat már megoldatott, szivesen

elfogadom a hivatkozást. Csak a napokban tanulmányoztam egy közkézen forgó angol törvényhozási alkotást a fiatal és a nő-munkások munkaszüneteléséről. Méltóztassék ebbe a törvénybe beletekinteni, és ki fog tünni, hogy miféle részletek vannak abban megállapitva, a melyekre nézve más continentalis államok rendelet-kibocsátási felhatalmazást kértek. De másképpen járnak is el Angliában a törvények előkészitésénél, mint nálunk. Ott oly enquêtek tartatnak, amelyeknek nyilatkozatai egész köteteket képeznek. Ezen enquêtek alapján azután természetesen lehet törvényt alkotni. Nem szemrehányást teszek a miniszter urnak azért, hogy enquêteket nem tart, vagy e jelen törvényjavaslat készitésénél nem tartott eleget. De azok a szakértők, a kiket a miniszter úr felhasználhat, egészen más, t. i. kevésbbé alapos véleményeket adnak, mint a minőt az angol szakértők szoktak adni. Éppen ezért kivánom azt, hogy az élet, ez a legjobb enquête, adja meg a tanácsot arra nézve, hogy miféle intézkedések legyenek a törvénybe iktatandók; ezért kivánom azt, hogy a kivételek ideiglenesen ugyan rendelet által állapittassanak meg, mert meg vagyok győződve, hogy az élet meg fogja mutatni, hogy ezután törvényes úton mennyiben lehet még szabályozni ezeket a dolgokat. Három év mulva rendelkezünk majd annyi tapasztalattal, a melyre alapítva egész biztossággal és minden aggodalom nélkül beleiktathatjuk a törvénybe a szükséges rendelkezéseket. Ha azután constatálódik a helyzet, akkor törvénybe lehet iktatni a kivételeket. Nem emlékszem rá, hogy valahol olvastam volna, hogy az angol vasárnapi munkaszünet ellen panaszkodott volna valaki. Az ilyen kérdéseknél a megszokás a fődolog s az, a mi az iparra nézve nagy fontossággal bir: az állandóság. Ennélfogva, nézetem szerint, nincs ok arra, hogy három esztendő mulva miért ne hozza a törvényhozás elé rendeleteit a t. miniszter úr abból a czélból, hogy az azok által megállapitott kivételes esetek lehetőleg a törvényben állapittassanak meg. — Bocsánatot kérek, de én a miniszteri felelősséget e tekintetben nem tartom elegendő biztositéknak; mert bár elismerem, hogy az igen t. miniszter úr a felelősségét lelkiismeretesen veszi, de felelhet-e ő minden utódáért? *(Helyeslés balfelől.)* Ilyen kérdéseknél nem az egyén helyzetéből és jelleméből kell kiindulni, hanem az egész helyzetből. És midőn látom, hogy egymásután szavazzuk itt meg az üres kereteket képező törvényeket, melyeknek a tartalmát a kormány van hivatva megadni, akkor aggodalom tölt el, hogy mi lesz a mi alkotmányosságunkból a jövőben. *(Helyeslés balfelől.)* Mert, t. ház, sehol sem szűkitették meg sikeresen a törvényhozás terét nyilt támadásokkal, hanem lassankint foglalták el azt, bizonyosan nem rossz ürügyek alatt és nem olyan indokolás mellett, amelyet a közjóval ellenkezni láttak. Mindig a közjó czime alatt történik az, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozás rovására terjeszkedik, s én azt hiszem, hogy azon tapasztalatok után, melyeket mi a legutóbbi időben a törvényhozás terén szereztünk, itt az ideje az egészséges reactiónak e tekintetben. *(Helyeslés balfelől.)* A törvényhozásnak nem szabad átengednie azt a tért, a mely hatá-

rozottan az övé, és mi e padokon nem teljesítenők törvényhozói kötelességünket, ha ebben az irányban fel nem szólalnánk. Mindezek alapján bátor vagyok a t. háznak ajánlani, hogy uj bekezdésül a javaslat harmadik szakaszához a következő szöveget méltóztassék elfogadni:

»E törvény életbeléptetésétől számitandó három év után azonban a kormány törvényjavaslatot fog előterjeszteni a végből, hogy a munka vasárnapi szünetelésének kötelezettsége alúli felmentések esetei az időközben szerzett tapasztalatok alapján törvénybe legyenek iktathatók.« *(Helyeslés balfelől.)*

7. A munkásbiztosítás szabályozása feleljen meg a saját viszonyainknak.

Parlamenti beszéd; mondatott az ipari és gyári alkalmazottak betegség esetén való segélyezéséről szóló törvényjavaslat feletti általános vitában 1891. évi február hó 3-án.

T. H.! Ámbár a magyar törvényhozás a most érvényben levő ipartörvény némely szakaszaival, továbbá legutóbb a napokban az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről szóló törvényjavaslat elfogadásával reá lépett már a socialis politikai törvényhozás terére; de arra a térre, a melyet szoros értelemben véve ilyennek lehet nevezni, codificált törvénynyel csak ezen előterjesztés törvényerőre emelésével lépne. E dolgok közt nagy különbség van; a mit az is mutat, hogy a mig a különös védelemre szorult ifjú munkások és munkásnők, továbbá a munkaszünet érdekében sok oly államban is van törvényes intézkedés, a hol a gazdasági életet lehetőleg szabadon kivánják hagyni; addig csak nagyon kevés olyan állama van a művelt világnak, a hol ezen törvényjavaslathoz hasonló alapokon nyugvó, a munkásosztály előrelátását mintegy pótolni hivatott törvényeket alkottak. Midőn tehát a mi törvényhozásunk egészen új irányban készül haladni, nézetem szerint helyén van, hogy necsak az ezen iránynak ismérvét magán viselő törvényjavaslatot, hanem magát az irányt is közelebbről megtekintsük. Megvizsgálandó tehát mindenek előtt az, hogy ez irány általában és különösen a mi viszonyaink között mennyire jogosúlt. *(Helyeslés balfelől.)* Meg kell vizsgálnunk közelebbről azt is, hogy minő tanulságok vonhatók le az ezen iránynyal másutt szerzett tapasztalatokból, és hogy e tanulságok azután a mi viszonyaink között hogyan alkalmazandók, mert felfogásom szerint a milyen hiba a külföldi tapasztalatokat figyelmen kivül hagyni, éppen oly nagy hiba a külföldi példákat megfelelő kritika nélkül utánozni. *(Ugy van! balfelől.)* — Mindezek folytán, t. ház, hármas feladatot tűztem ez alkalommal magam elé. Először is az említett tanulságokról leszek bátor elmondani véleményemet; másodszor meg akarom vizsgálni, hogy azon elveknek, a melyek e tanulságokból kifolyólag nálunk érvényesítendők, ez a javaslat mennyiben felel meg;

és a mennyiben talán mindenben nem felelne meg, hol vannak az eltérések, és mi tehát az intézkedéseknek az az egymásutánja és egésze, melyet véleményem szerint nálunk valósitani kellene? Ez utóbbi tekintetben taktikailag talán nem valami helyesen járok el, mert hiszen az ellenzéknek egyáltalában nem képezi feladatát ellenjavaslatokkal előlépni. De midőn ezt teszem, kimondom határozottan, hogy öntudatosan járok el, és pedig egyrészt azért, mert felfogásomat lehetőleg világosan kivánnám a t. ház elé állitani, másrészt pedig, mert azt hiszem, hogy oly forduló pontokon, a minőre törvényhozásunk most jutott, sokkal illőbb és helyesebb a taktikázás helyett bátran és nyiltan kimondani véleményünket, és — kitéve magunkat az ellenkritikának is — hozzájárulni ahhoz, hogy a tárgy és az eszmék lehetőleg tisztáztassanak. *(Helyeslés balfelől.)*

A mi már most azt a kérdést illeti: mennyiben jogosult az, hogy az állam a munkások érdekeit nagyobb gondozás tárgyává teszi, mint más osztályokhoz tartozó polgártársaik érdekeit: azt hiszem, ez igy általánosságban véve a tudomány és gyakorlat által már meg van oldva. *(Helyeslés balfelől.)* Csak a minap a vasárnapi munkaszünetről szóló törvényjavaslat általános tárgyalása alkalmával voltam bátor említeni, hogy az államnak felfogásom szerint a termelésnek és nem a termelés egyes tényezőinek álláspontjára kell helyezkednie. Vissza kell tehát utasitania minden túlságos követelést, akár az egyik, akár a másik részről jelentkezzék is; de kötelessége támogatni mindegyiket ott, a hol a másikkal szemben igen gyöngének mutatkozik, vagy a mi ezzel egyértelmű, a hol annak kizsákmányoltatása közelfekvő veszélyét képezi a termelésnek.

Az állam e működése ilyenformán nem lenne egyoldalú, mert a termelés egyik tényezőjének sem áll érdekében az, hogy a másik hatályosságát elveszitse. *(Helyeslés balfelől.)* A hol tehát a munkások oly gyengék, hogy életérdekeiket munkaadóikkal szemben nem képesek megvédeni; a hol kevésbbé előrelátók, hogysem mostani erejüket és kedvező helyzetüket a jövőben is fenntartani tudnák; vagy a hol nem elég iskolázottak arra, hogy a rendet és fegyelmet maguk közt és — a minek e kettő előfeltétele — az egészséges szervezkedést a maguk részére biztositsák: ott az államnak közbelépése mindenhol jogosult. *(Helyeslés balfelől.)* — A munkáskérdések gondos és a jövőbelátó rendezése tehát általában véve igen nehéz és kényes feladat; de annál kényesebb, mennél gyöngébb és fejletlenebb valahol a munkás-osztály. A hol azonban a fejlődésre mégis bizonyos kilátások vannak: nagyon meg kell gondolni, különösen ily országokban, azt, hogy a törvényhozás minő alapokon kezd a munkások érdekében működni. Mert például a munkás-védelmet és különösen a munkások közvetlen támogatását axiomaként odaállítani, nézetem szerint, nagyon veszélyes dolog. A munkások támogatása az állam részéről nem axioma, hanem a szükség mindenkori mérvének megfelelően korlátolt következmény. Ha ellenben a munkások védelmét, biztositását és támogatasát mint állami kötelességet elvként

állitjuk fel, olyasmit mondunk ki, a minek következményei belát-hatatlanok. *(Helyeslés balfelől.)*

És az elvek hirdetése tekintetében nem az a legveszélyesebb mód, ha azok egyesek által mondatnak ki és terjesztetnek; hanem az, ha törvényes intézkedésekbe foglaltatnak, és azok következetes keresztülvitele kiséreltetik meg, azon határon túl is, a hol már helyesen nem alkalkalmazhatók. Az ily következetességgel keresztülvitt elvek azután a törvény révén odaállíttatnak a legalsó munkás-osztályok elé, melyek azokról különben talán tudomást sem szereztek volna. Azt tapasztaljuk, hogy mindenütt, ahol így jártak el, a munkás-törvényhozás egyáltalában nem hozta meg a munkás-osztály körében a várt megnyugvást. Az ily eljárás mellett azután csakugyan áll azok ellenvetése, a kik az egész irányról azt mondják, hogy az nem az elégedettséget teremti meg, hanem a további elégületlenségnek ad tápot. *(Ugy van! balfelől.)* Hogy e dolog valóban így van, arra nézve elég Németország példájára hivatkoznom. Azon tapasztalatok ugyanis, melyeket Németország az elvszerű munkás-törvényhozással szerzett, körülbelül ide vezettek. Ellenben mindenütt, a hol az állam nem theoriák után indult, a hol nem igyekezett a munkás-törvényhozás terén elveket keresztülvinni, hanem a minden alkalommal gondosan megállapitott szükségnek megfelelően alkottak törvényes intézkedéseket: ott az eredmény sokkal kedvezőbbnek tűnik fel. Utalok e tekintetben Angliára. Az angol törvényhozás tartózkodik attól, hogy épitészeti összhanggal, ugyszólván a szépészeti érzék kielégitése czéljából alkosson törvényeket. A humanismus által újabban sem ragadtatja magát túlzásokra, hanem mindig csak a tényleges, gyakorlati szükségre ügyel. Ennek eredménye az, hogy bár Angliában a munkás-osztály a legfontosabb, a legnagyobb és ahhoz képest minden más ország munkás-osztálya kicsiny: ott a munkásmozgalmak a legenyhébb lefolyásuak. Igaz, hogy van ebben része az angol nép gyakorlati szellemének; de hogy van benne érdeme a törvényhozásnak is, mutatja az, hogy ugyanazon fajnak másutt, például Észak-Amerikában, érvényesülő törvényhozása nem érte el ezt az eredményt.

Mindebből én nem azt következtetem, t. ház, hogy tehát ne a német, hanem az angol törvényeket másoljuk; szerintem másolni nem kell semmit; hanem következtetem azt, hogy midőn a munkás-törvényhozás terére lépünk, ne a német, hanem a sokkal czélszerűbb angol módszert kövessük. Mellékesen jegyzem meg itt, hogy a német törvényeknek mintául elfogadásánál kétszeres óvatosságra int bennünket az a körülmény, hogy a német munkástörvényhozás a német belpolitika eszközéül is felhasználtatott, a mire nálunk egyáltalában nem alkalmas. — Hogy a német törvényekben sok helyes dolog van, elismerem; hogy azok elemeiből sokat felhasználhatunk mi is, nem tagadom; de midőn német törvényeket veszünk is mintául, akkor is igyekezzünk az angol módszert felhasználni, a mely kizárja azt, hogy elvszerüen, csupán az egyöntetűség kedvéért, jogérzetünk, huma-

nisticus érzelmeink kielégitése kedveért túlzásokra engedjük magunkat ragadtatni.

Ha már most ebből a szempontból tekintem az előttünk fekvő törvényjavaslatot, akkor azt látom, hogy a mellett, a mi abban helyes — és ilyen sok van — viszont sok foglaltatik benne, a mely a mi viszonyunknak egyáltalán meg nem felel. Én az igen t. kereskedelmi miniszter úrnak tetterejét, melylyel sok egyéb kötelességeinek teljesitése közben rá ér arra is, hogy rövid működése alatt ily törvényekkel jöjjön a ház elé, nagyra becsülöm; lankadatlan hazafias tevékenységét, munkakedvét és munkabirását e házban és ezen kivül annyiszor elismertem, hogy remélem, abban, a mit mondandó leszek, sem ő, sem más valaki személyes élt felfedezni nem fog. *(Helyeslés balfelől.)* De éppen az olyan miniszterekkel szemben, akik erélylyel bírnak, akik egyéniségének súlya van, és a kiknek sikereit bizonyos dicsfény veszi körül: kétszeres kötelesség e helyről nyiltan és határozottan kimondani a meggyőződést, *(Élénk helyeslés balfelől.)* mert hiszen nekik éppen ezek következtében könnyebben sikerül a törvényhozás előtt elfogadhatóknak tüntetni fel olyan dolgokat, a miket a törvényhozás másnak semmi feltétel alatt meg nem szavazna. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ebben a törvényjavaslatban, az én felfogásom szerint, nagyon helyes az, hogy a kényszert általában alkalmazni kivánja. Nagyon helyes az, mert az ipartörvény 142. és 143. szakaszaiban foglalt facultatio a gyakorlatban czélszerűtlennek bizonyúlt. Helyeslem azt, a mit e javaslat a segélyezés maximumára és minimumára vonatkozólag tartalmaz. Helyes az, hogy a bejelentésre s a járulékok behajtására a munkaadók kötelezteinek. Helyes az, hogy a járulékok százalékos arány szerint vettetnek ki, és hogy a munkaadónak és munkásnak közös, habár nem egyenlő teherviselése mondatik ki.

Viszont az én nézetem szerint nem helyes, hogy a kényszer oly körökre is kiterjesztetik, a melyeknél az egyáltalán nem szükséges, és a hol az haszonnal végre nem hajtható. (*Helyeslés balfelől.*) Nem helyeslem azt, hogy a szervezetnél a kényszer oly következetesen vitetik keresztül, a minek folyománya azután, hogy bizonyos helyeken az első sorban figyelembe veendő egészséges alakúlatok szoríttatnak háttérbe. Hiánya a törvényjavaslatnak az, hogy nem gondoskodik a pénztárak szövetségéről, nem facultative, hanem kötelezőleg, mert ezáltal kimaradt ebből a szervezetből az autonom ellenőrzésnek egyik fontos eleme. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Kissé túlszigorú az én felfogásom szerint a javaslat a magánegyesületi pénztárakkal szemben, a melyek nagyrésze figyelmet és jóakaratot érdemel a törvényhozás részéről, és végre hiánya az, hogy nem állapítja meg az egyes pénztárak illetékességét. (*Igaz! Úgy van balfelől.*) Mindezeket a kifogásokat, azt hiszem, czélirányos egyenkint elővennem, mert a mit állítottam, azt be is akarnám bizonyítani. (*Halljuk! Halljuk!*) — Először is azt mondtam, hogy a törvényjavaslat oly körökre

is kiterjeszti a kényszert, a hol arra szükség nincsen. Ilyen kör mindjárt első sorban a kereskedők segédszemélyzete. Itt a kényszerre szükség nincs, t. ház, mert mindenki tudja, a ki mai viszonyainkat figyelemmel kíséri, hogy a kereskedelmi osztály az állam részéről ilyen gyámkodásra nem szorúl. A kereskedő ifjak részint a maguk erejéből, részint főnökeik támogatásával nemcsak a fővárosban és az ország legtöbb vidéki nagy városában, de minden jelentékenyebb forgalmú városban is segélyegyletekkel bírnak, s a hol nem bírnak, ott mindenütt megindúlt a mozgalom, hogy ilyeneket létesítsenek. Hiszen köztudomásu dolog, hogy a kereskedő ifjak évenkint látogatott országos congressusokat tartanak, a melyeken életérdekeiket megbeszélik, s a melyeken a tanácskozás egyik fontos tárgyát a többi közt a betegsegélyezés is képezi. Ha már most a törvényjavaslatban a kényszer reájuk nézve is kimondatik, akkor ennek az üdvös mozgalomnak vége szakad; mi pedig következetlenségbe esünk, mert hiszen mindig azt hangoztatjuk, hogy ne várjon a közönség mindent az államtól és a törvényhozástól, hanem járjon a maga lábán is. (*Igaz! Helyeslés balfelől.*) Midőn pedig vannak olyanok, kik a maguk lábán járnak, vagy legalább erősen igyekeznek megtanúlni azt, hogy úgy járjanak, akkor túlzott gondoskodásból úgyszólván ölbe veszük őket. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) De nem szükséges a kényszer kiterjesztése az iparos tanonczokra sem. Természetes, hogy ez már egészen más szempont alá esik. Az ipartörvények az iparos tanonczokra vonatkozó intézkedései teljesen kielégítők. Ezen törvény 62. szakasza *d)* pontjában azt mondja, hogy az iparos a vele egy háznéphez tartozó tanonczot betegség esetén ápolásban részesíteni köteles. Egy további szakasz, a 72. szakasz *b)* pontja pedig kimondja, hogy a tanviszony 15 napi felmondás mellett felbontható, ha a tanoncz két hónál tovább tartó betegségben szenved. Tehát több, mint 10 hétig tartozik az iparos a nélkül is gondoskodni tanonczának ápolásáról betegség esetén. És ezt a kötelezettséget a kisiparosok szívesebben elvállalják azon okból, mert a tanonczok rendesen oly élet korból valók, a melyben az emberek általában legkevésbbé betegek (*Igaz! Úgy van! balfelől),* és ha csakugyan megbetegszik valamely mesternélt a anoncz, ez oly ritkán történik, hogy ezzel szemben a jelen törvény intézkedései csakugyan terheseknek mondhatók, mert számításom szerint, ha 30—40 krral vétetik fel a fiatal munkások napibére, a mely a tanoncz-járúlék kiszámításának alapjául szolgál, akkor évenként átlag 3—4 frtot kell fizetni minden tanoncz után. Ha már most egy iparosnak több tanoncza van, akkor ez az illető mesterre nézve csakugyan jelentékeny teherré válhatik, és azt vonhatja maga után, hogy az úgyis mindenféle szabályozásnak kitett tanoncztartás helyett cselédtartásra szánja el magát. *(Igaz! Úgy van! balfelől!)*

Midőn a közgazdasági bizottságban felhoztuk, hogy hiszen az ipartörvény kielégítő módon gondoskodik a tanonczokról betegség esetén, s hogy ez ellen panasz nem merült fel, vagy ilyeneket mi leg-

alább nem hallottunk: az mondatott, hogy a szegény tanonczoknak nincs szavuk, azért nem lehet panaszaikat hallani. De, t. ház, ha az ipartörvényt jól hajtják végre, akkor majd hallhatókká válnak a panaszok. Ha pedig nem hajtatik jól végre, akkor micsoda biztosíték van az iránt, hogy a mostani javaslatot, ha törvénynyé lesz, jobban fogják vérehajtani. Ha pedig a közigazgatás javulására van kilátás, és különösen az ipar-felügyelet rendeztetni fog, s így az új törvény megfelelőbb módon hajtatik majd végre, akkor kilátás van arra is, hogy az ipartörvény is végre fog hajtatni. Ennélfogva nincs semmi okunk arra, hogy más rendelkezések tétessenek ezen törvénybe, mint a minők az ipartörvényben már benn vannak. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De kifogásolom, t. ház, a mint említettem, ezen törvényjavaslatban azt is, hogy szigorú következetességgel akarja a kényszert keresztül vinni mindenütt, a hol, az én felfogásom szerint, az helyesen és hasznosan nem alkalmazható. (*Helyeslés bal felől.*) A betegsegélyezés ügyének szervezését ez a törvényjavaslat úgy tervezi, hogy a kerületi pénztárakra fekteti a fősulyt. Kerületi pénztárak alakíttatnának a kereskedelmi minister rendelete által meghatározandó területeken az országban mindenütt, és abba belépni tartoznék minden olyan munkás, a ki nem tagja a 28. §-ban említett egyéb segélyező pénztáraknak. Én ezt az intézkedést részben kivihetetlennek, részben pedig károsnak tartom. Kivihetetlennek azért, mert ismervén az országot és annak azon vidékeit is, a hol a cultura bizony még nem nagyon terjedt el, tudom azt, hogy azon kisebb községben, a hol sem orvos, sem gyógyszertár, sem kórház, sem iparos közönség nagyobb számmal nincs: talán lehető lesz az, hogy a járúlékokat, hátralékká válván, közigazgatási úton be fogják hajtani; de hogy annak fejében a szegény munkás valamit kap-e, az nagyon kétséges. (*Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.*) Méltóztassék figyelembe venni azt, hogy az ország nagy részében még a járásokban sincs orvos. Én legalább ismerek nagy megyéket, a hol a járási orvosok, ha alkalmaztatnak is, nem maradnak meg, mert helyzetük nagyon rossz; a hol gyógyszertár is csak egy van járásonként; az egyetlenegy kórház pedig, mely a törvényhatóságban létezik, túl van tömve. Méltóztassék már most e mellett különösen figyelembe venni azt, hogy a segélyezés nem olyan, mely általában nagy koczkázattal járna. Nagyban különbözik e részben a betegsegélyezés a balesetek elleni, vagy általában bármiféle biztosítástól, melyek széles űzleti kört kívánnak. A betegsegélyezésnél egészen más dologra kell súlyt fektetni, nem a nagy kerületekre, nem a segélyzendők nagy körére, hanem arra, hogy az orvosi segély közel legyen, mert a betegségek legnagyobb részénél a némi fáradsággal járó nem nagy, de gyors segély a fődolog, mert az esetek rendszerint nem súlyosak. Másodszor fontos, hogy az illetők ellenőrizhetők legyenek; mert sehol sem tapasztalható oly rendszeresen a simulatió, mint éppen ezen a téren. Mindez arra utalja a törvényhozást, hogy a betegsegélyezést úgy szervezze, hogy az

ellenőrzés lehetőleg közel legyen. *(Helyeslés a baloldalon.)* Ennélfogva, nézetem szerint nem helyes az, hogy egész kerületek öleltetnek fel egy-egy betegsegélyző pénztár által.

A kisközségek mindenütt bajt okoztak a törvényhozóknak. Érezték ezt már általában is és kétféleképpen igyekeztek ezen segíteni. Részint úgy, mint a törvényjavaslatban van s a hogyan az osztrák törvény elintézhetni vélte a dolgot; az az osztrák törvény, a melynek ezen törvényjavaslat úgyszólván utánzata. Ott szintén kerületi pénztárak állíttatnak fel. Én erről az intézkedésről kétféle véleményt hallottam. Egyik az, hogy azon rövid idő alatt, a mióta az osztrák törvény életbe lépett, a kerületi pénztárak türhetően válltak be; a másik vélemény az, hogy Ausztria egyes részeiben jól válltak be, mig ott, hol a cultura kisebb, egyáltalában nem feleltek meg a várakozásoknak. Ugyanazon egyén, a ki erről illetékesen nyilatkozhatott, a mint tudom, levélben egyfelől kedvezően nyilatkozott az egészről; egy képviselőtársunknak azonban, a ki személyesen beszélt vele, meglehetősen becsmérlőleg nyilatkozott ugyanarról. Különben akár bevállt e szervezet Ausztriában, akár nem: rám nézve az nem lehet irányadó, mert hiszen az osztrák és a magyar viszonyok közt igen nagy különbség van. *(Helyeslés a baloldalon.)*

A német törvényhozás másképp igyekezett a bajon segíteni: ott a fősúlyt nem a kerületi, hanem a helyi és a vállalati pénztárakra fektették. Természetes, ott is kimaradtak egyes községek. És miután a német törvény szintén a kényszer keresztülvitelének álláspontjára helyezkedett, azon expedienshez folyamodott, hogy a községet, a mely úgy is betegápolási kötelezettséggel tartozik lakosaival szemben, arra kötelezte, hogy a segélyezés minimumának és a munkások által fizetendő járuléknak mérve szerint segélyezze a munkásokat. De a miket vidéki viszonyainkról mondtam, azok után be fogja látni mindenki, hogy ezen expediens nálunk szintén nem alkalmazható. *(Helyeslés balfelől.)* Nem marad tehát egyéb hátra, mint nyiltan és őszintén bevallani, hogy a mi viszonyaink között a kényszert végső következményeig helyesen keresztülvinni nem lehet. — A fentebbieken kivül ellene szól még az is, hogy ekkor olyan intézkedésekkel is kell találkoznunk, mint a minő a törvényjavaslat 46. §-ában foglaltatik, melyben az mondatik, hogy a vállalati, gyári pénztárt az iparhatóság abban az esetben betilthatja, ha annak felállítása az illető kerületi betegsegélyző pénztár fennállását veszélyeztetné. Ilyen segélyeszközökre van szükség, ha nem akarjuk őszintén bevallani, hogy a tények miképpen állanak. Pedig nézetem szerint ebben nincs semmi szégyelni való. Az egyenlő elbánás mellőzését kifogásolni lehetne például, ha köztehervíselésről, vagy általános emberi jogok megadásáról volna szó; de már politikai jogok adásában is különbséget kell tenni, annál inkább a gazdasági ápolás terén, a hol minden körülmények között a czélszerüség dönt. A czélszerüségnek pedig két feltétele van: egyik, hogy az intézkedés a

szükségnek feleljen meg, a másik, hogy lehetséges legyen. Ha ezen két feltétel közül csak az egyik is hiányzik: akkor a kényszernek nincs jogosultsága. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Hiánya ezen törvényjavaslatnak felfogásom szerint továbbá az, a mit a t. előadó úr mint annak egyik kiváló előnyét említette, tudniillik, hogy midőn behozza a kényszerpénztárakat, mellőzi a pénztári kényszert. Előnyt lát ebben az előadó úr, mert szabadelvű intézkedésnek tekinti, és azt mondja, hogy ezt a javaslatot mindenesetre a liberalis javaslatok közé fogja sorolni. *(Beőthy Ákos* közbeszól: Ezt nem tanulta Mirabeautól!) *(Derültség.)* No hát, ha valamely javaslat arra az alapra helyezkedik, hogy a kényszert egyáltalában alkalmazza ily téren: akkor, hogy valamivel több-e, vagy kevesebb a kényszer, a szabadelvüség szempontjából igazán közönbös. Nézetem szerint éppen ezen mellőzésben rejlik a hiba, mert ez által azt idézzük elő, hogy azon iparosok, a kik több munkást foglalkoztatnak, kénytelenek lesznek folytonosan nagy leszámolási munkát végezni. Az iparos munkás tudniillik választhat a pénztárak között. A munkaadó köteles őket a belépésnél és a munkából való kilépésük alkalmával bejelenteni. — A közgazdasági bizottságban is felmerülvén ez az aggály; az úgy vélt rajta segíthetni, hogy kimondotta, hogy a kereskedelmi minister kiványhatja a pénztáraknak a postatakarékpénztárakba belépését, és annak feltételei szerint a check- és clearing-forgalomban való részvételét. Én elismerem, hogy ebben van valami könnyítés. A pénzt nem fog kelleni postán elküldeni; de a világlatban-tartás és az elszámolás kötelessége azért mégis az iparos vállain marad. Lényegileg tehát nem segít a bajon. — Javítni lehetne a helyzetet az által, ha mi a kényszernek megfelelően és következetesen nemcsak a kényszerpénztárakat, hanem a pénztári kényszert is behoznók, vagyis azt mondanók ki, hogy eltekintve azoktól a munkásoktól, a kik már tényleg valamely pénztárnak tagjai, a többiek kötelesek azon pénztárnak, a melyet a munkát adó kijelöl, tagjai közé beiratkozni. — További hiánya ennek a javaslatnak, hogy nem gondoskodik arról, hogy autonom ellenőrzés is legyen ebben a szervezetben. A törvényjavaslat a szövetségek alakítását facultative megengedi, de nem rendeli el. Nézetem szerint ezen a téren nem lehetünk eléggé óvatosak, és a hatóságok mellett nagyon kívánatos lenne, ha magában a szervezetben léteznék oly közeg, mely különösen a kezelés számszerű ellenőrzésére lenne hivatva. *(Úgy van! balfelől.)*

Végül még néhány szót vagyok bátor, t. ház, arra vonatkozólag mondani, hogy ez a javaslat túlszigoruan bánik el a magánegyesületi pénztárakkal. Mert az, a mi e részben a javaslatban foglaltatik, sok figyelmet érdemlő magánegyesületi pénztár fennállását veszélyezteti. Itt ugyanis az van mondva, hogy fennmaradhatnak az ily pénztárak akkor, ha a törvénynek megfelelően átalakítják alapszabályaikat és legalább 200 taggal birnak; holott igen sok kisebb és

jóakaratot érdemlő magánpénztár van, melynek fennmaradása az én nézetem szerint nem idézne elő semmi bajt és az illetőkre nézve megnyugtatást foglalna magában. *(Ugy van! balfelől.)* — Azután a törvényjavaslatnak egy másik szakaszában az is foglaltatik, hogy a magánegyesületi pénztárak részére pedig nem biztosíttatik a hátralékoknak közigazgatási úton való behajtása. Hát én azt elismerem, hogy vannak magánegyesületi pénztárak, melyekre különösen vigyázni kell; de ezt felfogásom szerint meg lehet akkor is tenni, ha miattuk a többieket nem büntetjük. *(Helyeslés balfelől.)* Hiszen olyan rendelkezési jog adatik itt a hatóságnak és a kereskedelmi miniszternek, hogy a mint ezek a pénztárak működésük természetes körén túllépnek, megfenyíthetik őket és oda vihetik a dolgot, hogy vagy megszünnek hazafiatlan és nemzetközi téveszmék terjesztésének góczpontjai lenni, vagy pedig megszünnek egyáltalában létezni. De azért, mert talán egy pár ilyen egyesületi pénztár van, megrendszabályozni a többieket is szerintem nem helyes.

Én tehát elismerve a javaslat előnyeit, kifogásolom benne azt: hogy a kényszert elvszerüen viszi keresztül s alkalmazza ott is, hol az szükségtelen, vagy haszonnal nem járhat; a szervezet megalkotásánál a fősúlyt a kerületi pénztárra fekteti, holott a segélyezés természete azt kivánja, hogy a pénztár az illetők közelében alakuljon; mellőzi a törvényjavaslat az autonom szervezetnek kellő kiépítését és az önkormányzati ellenőrzést nem biztosítja; az illetékességet a pénztáraknál nem állapítja meg, és végül kedvezőtlenebbül bánik el a magánegyesületi pénztárakkal, mint a mennyire helyes.

Következik végre válaszom a harmadik kérdésre, hogy mi legyen tehát az a szervezet, a mely viszonyainknak szerintem megfelel? Azt gondolom, a kritikában, melyet adtam, a válasz is benne foglaltatik. Én a kereskedőket a kényszer alól általában kivenném; kivenném az iparos tanonczokat is, mert azokról az ipartörvény kielégitően intézkedik. A súlyt nem a kerületi, hanem a helyi pénztárakra fektetném, és azt mondanám, hogy mindenütt, a hol bizonyos számú munkás van, pénztárt kell alakítani. A vállalatoknak is ugyanazon feltétel mellett fenntartanám azt a szabadságát és egyszersmind kötelességét, hogy ők is létesítsenek pénztárt munkásaik részére. Azután a szövetségek létesítését következetesen keresztülvinném, a helyi pénztárak körében éppúgy, mint a vállalati pénztáraknál; azzal a különbséggel, hogy mig a helyi pénztárak természetesen több ipart foglalnának együvé, addig a vállalati pénztárak lehetőleg szakma szerint alakulnának *(Helyeslés balfelől.)*, mert ez a legtermészetesebb, és ez keresztülvihető ott, valamint a kisiparnál is a fővárosban. — A magánegyesületi pénztárakkal liberalisabban bánnék el; az egész törvényjavaslatra nézve pedig úgy intézkedném, hogy abban nem valami kiszámíthatatlan következtetésekre vezető elv, hanem a gyakorlati szükségnek megfelelő egyszerű intézkedések foglaltassanak. *(Helyeslés balfelől.)* — Röviden voltam bátor el-

mondani ezeket t. ház, mert azt hiszem, helyesebb, ha a módosítványokat határozati javaslatba foglalom össze, mely kimondja, hogy általában a törvényjavaslat alapeszméjét helyesli, bizonyos intézkedéseit fenntartandóknak véli, más intézkedései azonban megváltoztatandók és a törvényjavaslat mielőbb átdolgozandó. Bátor leszek a határozati javaslatot felolvasni. *(Halljuk! Olvassa)*: »Határozati javaslat. A képviselőház az ipari és gyári alkalmazottak betegségi segélyezésének és a járulékoknak mértékére, a fizetési és bejelentési kötelezettségre, a vitás kérdések elintézésére, az eljáró hatóságokra és a büntető határozatokra vonatkozó rendelkezéseit helyesli. De miután abban a pénztári kényszer oly körökre is kiterjesztetik, melyeknél az nem szükséges és főleg miután a pénztárak ajánlott szervezete mellett a javaslatot, ha törvényerőre emelkednék, az ország nagy részében egyáltalán nem, más nagy részében pedig csupán az egészséges és első sorban figyelembe veendő alakulatok háttérbe szorításával lehetne végrehajtani: a képviselőház a 600. számú törvényjavaslatot a közgazdasági bizottsághoz küldi vissza, azon utasitással, hogy azt a következő elvek és szempontok szerint dolgozza át: 1. A pénztári kényszer a szorosabb értelemben vett kereskedelmi segédmunkásokra, továbbá az iparos tanonczokra ne terjesztessék ki. *(Helyeslés balfelől.)* 2. Az ideiglenes jellegü, névszerint az épitési vállalatokra s a bányamunkásokra vonatkozó intézkedések meghagyása mellett a szervezendő pénztárak körül a fősúly a községi és gyári, illetve vállalati pénztárakra fektetendő. *(Helyeslés balfelől.)* *a)* Községi pénztárak ugyanis minden községben létesitendők, a hol legalább száz segélyezendő munkás foglalkozik. Két, vagy három község azonban, ha külön-külön nem, de együtt bírnak száz segélyezendő munkással, feltéve, hogy legfelebb egy, vasuton, vagy gőzhajón két mértföldnyire fekszenek egymástól, e részben egy községnek tekintendő. A községi pénztárak minden megyében, vagy a szükséghez képest esetleg nagyobb területen szövetséget tartoznak létesiteni, melynek egyik főfeladata a kezelés számszerü ellenőrzése lesz. *b)* Mindazon gyárosok, vagy állandó jellegü vállalatok tulajdonosai, a kik legalább száz segélyezendő munkást foglalkoztatnak, munkásaik számára tartoznak segélypénztárt felállitani. Több egynemü iparágat űző és egy helyen, vagy egymástól legfelebb egy, vasut vagy gőzhajón két mértföldnyire fekvő teleppel biró gyáros közösen létesithet ily pénztárt, ha munkásaik száma együtt legalább 100-at tesz. Ha pedig a gyárakban, illetve vállalatoknál foglalkoztatott munkások száma száznál kevesebb, akkor ezek a legközelebbi községi pénztárba tartoznak belépni. A gyári és vállalati pénztárak iparáganként csoportosulva létesitsenek országos szövetségeket. — 3. A fentjelzett községek területén, vagy gyárakban és vállalatoknál foglalkozó ipari munkások, a mennyiben már valamely hatóságilag elismert jellegü magánpénztárba be nem léptek volna, tartoznak az illető községi, illetve gyári, vagy vállalati pénztár tagjai közé beiratkozni. 4. A mennyiben valamely most létező magánegyesületi pénztár

alapszabályait a törvény azon rendelkezéseinek megfelelőleg, melyek a segélyezésre és járulékokra vonatkoznak, átalakitja és legalább 100 taggal bir, továbbra is fennmaradhat, és jogában áll mindenütt, a hol községi, vagy vállalati pénztárak nem állitandók fel, a maga számára tagokat gyüjteni. Ezen pénztárak mással, mint segélyezéssel, nem foglalkozhatnak. Részökre az igazolt hátralékoknak közigazgatási uton leendő behajtása szintén biztositttatik. — 5. Azon helyeken, a hol sem külön, sem a szomszédos községekével együtt száz ipari munkás nem található, segélypénztárt nem kell létesiteni, de az ott foglalkozó ipari munkások a legközelebbi községi pénztárba léphetnek, a mely őket minden ellenvetés nélkül befogadni tartozik. — 6. A fővárosban a nem gyári és vállalati pénztárak lehetőleg szakmák szerint alakitandók, a mennyiben tudniillik egy-egy szakma körében legalább száz segélyezendő munkás foglalkozik. Azon munkakörök számára pedig, melyek száz munkást nem foglalkoztatnak, kerületi segélypénztárak létesitendők, melyek a szakmabeliekkel együtt egy közös fővárosi pénztári szövetséget alkotnak. — Az ezen utasitás értelmében átdolgozott javaslatot a közgazdasági bizottság mielőbb nyujtsa be a képviselőháznak, hogy az még a jelen ülésszak folyama alatt törvényerőre legyen emelhető.« *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Én tehát, t. ház, nem utasitom vissza a törvényjavaslat alapeszméjét, sőt inkább kivánom, hogy ezen az alapon minél hamarább oly törvény alkottassék, a mely viszonyainknak és a nézetem szerint mindenekelőtt szem előtt tartandó azon követelménynek is megfelel, hogy mi ne egy elvet iktassunk törvénybe, hanem gyakorlati intézkedéseket. *(Helyeslés balfelől.)* Bátor vagyok a t. háznak határozati javaslatom elfogadását ajánlani. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

8. A baseli nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület.

Jelentés; benyujtatott a m. kir. kereskedelemügyi m. kir. miniszter urnak 1904. évi október 22-én.

N. M. Ú.! Mint a Baselban székelő nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület állandó bizottságában a magyar királyi kormány képviselője az emlitett egyesület ez idei nagy gyűlésén, mely szeptember hó 25—28-dik napjain — a jelen alkalommal annak székhelyén — tartatott meg, megjelentem és annak munkálataiban részt vettem. Van szerencsém jelentésemet a tárgyalások lefolyásáról és megállapodásairól a következőkben tisztelettel felterjeszteni.

Az idei közgyülésen a svájci szövetségi tanácson kivül a német, franczia, osztrák, magyar, olasz, belga, németalföldi, dán, norvég kormányok és a római szentszék egy-egy állandó képviselője, továbbá az egyesületnek svájci, német, franczia, olasz, belga és hollandi nemzeti osztályai összesen mintegy negyven kiküldött által képviseltették

magukat. Igen előkelő régibb tagjai, mint báró Berlepsch, volt német és Luzatti, jelenleg is olasz miniszter, kimentették magukat, s ez utóbbi, valamint a szent-szék is meleg táviratokban üdvözölték a nagy gyülést. — A nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület 1901. évi szeptember 27-én alakulván meg, működésének első három éves cyklusa lejárt, annak elnökségét tehát most újból kellett megválasztani. Az egyesület első elnöke, Scherrer Henrik st. galleni ügyvéd és kormánytanácsos, jónak látta megnyitó beszédében röviden hivatkozni az egyesület tevékenységének azon eredményeire, melyeket annak az 1902. évi kölni nagy gyülés óta folytatott működéséről, különben a tagoknak megküldött részletes és tisztelettel idezárt jelentés tüzetesen ad elő. Az elnök e beszédében kiemelte, hogy esemény számba ment az, midőn az 1900. évi párisi két munkásügyi congressus egyikén a munkások, a másikán pedig államférfiak, tudósok, nagyiparosok és hivatalnokok tanácskoztak, és ez utóbbiak a munkások érdekében a törvényhozások idevágó anyagának egységes előkészítése végett szövetkeztek. A Millerand akkori francia kereskedelmi miniszter vezetése alatt állott ezen második congressus ülésezése után egy félév mulva ugyanis életbe lépett Baselban a nemzetközi munkásügyi hivatal. Az egyesület baseli alakuló ülése mindjárt megszabta annak hatáskörét és szabatosan kitűzte feladatait, továbbá az egyesület szervezetét is végleg megállapitotta. A munkásügyi hivatalnak azután a kölni nagy gyülés (1902. évi szeptember havában) pontosan körülirt teendőket osztott ki, melyeket az állandó bizottság 1903-diki baseli tanácskozásai által nyujtott útmutatás szerint a nemzetközi munkásügyi hivatal el is végzett. — A hivatal nagy erélylyel látott feladatainak megoldásához, a miben őt az egyes nemzeti osztályok (sectiok) hathatósan támogatták. Ennek a működésnek most már két — a gyakorlatban is érvényesülő — nagy eredménye van. Ezek egyike az, hogy a franczia köztársaság és az olasz királyság a folyó év tavaszán munkásvédelmi conventiót kötöttek, melynek fontossága nemcsak abban áll, hogy egyedüli a maga nemében, hanem tartalmának hordereje is rendkivüli. Midőn az elnök ehhez az emlitett két államnak szerencsét kivánt, egyuttal joggal büszkén vélt hivatkozhatni arra, hogy annak a conventiónak eszméje az egyesületben pendittetett meg, és létesülése is az állandó bizottság több tagjának köszönhető. A második gyakorlati eredmény, melyre utalnia kell az, hogy az 1905. évi május havában a svájci szövetségtanács által a gyufagyártásnál a fehér foszfor és a nők gyári éjjeli foglalkoztatásának eltiltása tárgyában összehivandó nemzetközi munkásügyi és nemzetközi diplomatai értekezlet immár biztositva van. Ez a siker hatalmasan sarkalhatja az egyesületet a lankadatlan és buzgó tovább-működésre.

Helyesnek tartom ezzel a kijelentéssel kapcsolatban most már irányadó tényezők bizalmas közlése alapján megemliteni, hogy a szóban levő nemzetközi értekezleten való képviseltetésöket, a svájci szövetségi tanácsnak az angol, német, osztrák, belga és németalföldi

kormányok határozottan megigérték. Nem feleltek még, de jelen volt képviselőik nyilatkozatai szerint csaknem bizonyos, hogy a meghivásnak eleget fognak tenni Franczia- és Olaszország. Nem feleltek eddig továbbá az egyesületben képviseltek közül a norvég, dán és a luxenburgi kormányok sem. Elutasitólag egyedül az orosz kormány nyilatkozott. A pápai szent szék az egyesületben képviselteti magát, de még kétséges, hogy a szóban forgó értekezletre meg fog-e hivatni? Annak feszegetése, hogy a magyar kormány valószinüleg mit fog tenni, miután forrásom szerint eddig a puhatolódzásra csak feltételesen válaszolt, a dolog természeténél fogva feladatomat nem képezheti.

A basel-városi canton nevében Wullenschleger Jenő kormánytanácsos, a canton feje, üdvözölte az egyesületet. Beszéde felülemelkedett a hasonló nyilatkozatok szinvonalán, mivel az egyesület magasztos feladalát találó szavakkal lapidaris szónoki irányban igen szabatosan jelölte meg. Három éve múlt, mondá többek között, hogy Baselnak szerencséje van ezen egyesület lakóhelyéül szolgálni. Ez idő alatt erőteljesen fejlődött. Belső szilárdsága és kifelé való hatása egyaránt gyarapodott. Szűk tanulmányi körből néhány év alatt a hathatósan működő szervezett propaganda állására emelkedett, s most azon a ponton van, hogy zászlaján a siker jelével magasabbra, a gyakorlati hatás közegének fokára hágjon fel. A nemzetközi munkásvédelem a nemzeti munkásvédelemben gyökeredzik. Ezért köti össze ezen egyesület a nemzetközi munkásvédelmi szerződések elökészitését az egyesület osztályait képező nemzeti hasonczélú egyletek azon törekvésével, hogy a munkásvédelmet mélyítve, annak körét az egyes országokban folyton tágitsák. Ez a kapcsolat oly természetes, hogy eredményei nem maradhattak el, s bizton számithatni reá, hogy a már tényleg elért nagy sikereket még nagyobbak fogják követni. Röviden recapitulálta ezután az eddig történteket és különösen, hogy az egyesület állandó bizottsága mily behatóan, nagy tudományossággal és szakszerüen, de egyuttal a gyakorlati élet követelményeire való tekintettel is tárgyalja a munkásvédelmi aktuális kérdéseinek fő mozzanatait. A kezdet itt is a legnehezebb; a munka folytatása sokkal termékenyebb leend. De a már is felmutatható vivmányok olyanok, melyek jelentősége és áldásos volta sokkal nagyobb, mint a legtöbb eseményé, melyeknek kortársaink többsége túlságos jelentőséget tulajdonit. Ez az egyesület vallási és politikai tekintetben semleges tért nyit az elméleti tudósnak épp úgy, mint a gyakorlali élet emberének; a politikusnak épp úgy, mint a közigazgatási tisztviselőnek; a szakembernek és a laikusnak, a munkásnak és vállalkozónak egyaránt. A legkülönbözőbb politikai és felekezeti hitvallásuak számára lehetővé teszi, hogy vállvetve működjenek közre a gazdasági haladás előmozditásának és a társadalmi igazság megvalósitásának mezején. A párt- és osztályküzdelmek minden köreibe mindazonáltal nem bocsátkozhatik. Arra kell szoritkoznia, hogy utász-szolgálatot teljesitsen a munkásvédelem javára, tisztogassa az előitéletek vadonját, a tények s

adatok gyűjtése és rendszeres tájékoztatásai által világot gyujtson, szabad levegőt terjeszszen, a tapasztalat eredményeit a tudomány tanulságai segélyével s az osztály- és pártszervezkedés számára nyujtott intelmekkel gyakorlatilag megvalósítható javaslatokká tömöritse, és igy utat nyisson a sikernek. Becses eszközévé válik ezáltal az emberiességnek ; ezzel támogatja a munkásosztályt, és pedig a nélkül, hogy gyámolául tolná fel magát, mivel elősegiti azért való kűzdelmét, hogy egyenjoguan vegyen részt a modern műveltség vivmányaiban, a mi voltaképp világtörténelmi szabadságharczának lényeges tartalmát képezi.

Ezen mély hatást keltett beszéd elhangozván, az egyesületnek és vezetőségének az elért eredményekért az összes kormány-képviselők nevében és megbizásából dr. Caspar, a berlini belügyi hivatal igazgatója mondott köszönetet. Egyes alakszerü elnöki előterjesztések után az elnökségi jelentés kapcsán hosszabb vita keletkezett az egyesület egyes nemzeti osztályainak szaporitása, és általában az annak érdekében kifejtendő hathatósabb proganda folytatásának tárgyában. Az ebben felmerült javaslatokat a nagygyülés a választandó bizottságokhoz utasitotta. — Erre a munkásügyi nemzetközi hivatal 1902—1904. évi működéséről dr. Bauer István tanár, munkáshivatali igazgató és egyesületi főtitkár számolt be. Jelentésének a tagok közt kiosztott egy példányát ide melléklem. — Mint a napirend harmadik pontja erre a kölni nagygyülés által választott szakbizottság előadmánya következett. Ezt előbb báró Berlepschnek, az 1890. évi berlini nemzetközi egyezmény érdemes kezdeményezőjének kellett volna ismertetni, azonban ő betegsége miatt nem jelenhetvén meg, csupán Millerand A. úr adta elő annak lényeges tartalmát.

Ezután az egyesület pénztárosának jelentését mutatta be az elnökség (a bureau) ; de az előbb bizottsági tanácskozás tárgyát képezte. Erre egy csomó anyag terjesztetett be, mely az ólommérgezésre és a többi ipari mérgezésekre vonatkozik. Ezek közül az elnökség által e tárgyra vonatkozó két jelentést e helyen E. alatt mellékelek. Nevezetes munkálatokat nyujtottak még be e tárgyakra vonatkozólag az egyesület franczia osztálya, német osztálya, az egyesületi elnökség, Sommerfeld berlini tanár, De Vooys német-alföldi segédiparfelügyelő, a kinek ide zárt munkálata tartalmán kivül azért is nevezetes, mivel annak tanulmányozását és utmutatásainak követését a nagygyülés később ismertetendő egyik határozata az érdekelt köröknek kifejezetten ajánlja. E tárgygyal foglalkozik az osztrák sectiónak beadványa is, és de sorozandó még dr. Kaup rövid adaléka. Napirenden volt mint annak egy további tárgya a fiatal munkások éjjeli munkájára vonatkozó törvényhozás iránti előadmány.

A bureau, azaz elnökség, ujjáalakitása is az első nap teendői között foglaltatott. Elnöké újból Scherrer Henrik, st.-galleni kormánytanácsos úr, alelnökké, a leköszönt Curti Tivadar úr helyébe a genfi Lachenal úr, volt szövetségi tanácsos, pénztárossá pedig az ezen állást elfogadni többé nem hajlandó régi helyett a már emlitett Wull-

schleger Jenő úr választatott meg. Az elnökség akkor jelentette be egy magát meg nem nevezett adományozónak azt az elhatározását, hogy 25.000 márkát bocsát az egyesület rendelkezésére abból a czélból, hogy belőle az ipar terén használt ólomfehér veszélytelen alkalmazásának módjait tárgyazó munkálatok szerzői részére pályadijakat tüzzön ki. Nyomban erre megválasztattak azután a szakbizottságok, melyek között a feldolgozandó anyag következőképp osztatott ki: Az I-ső bizottságnak feladatává tétetett, hogy a munkáshivatal szervezetével s annak és az egyesületnek költségvetésével behatóan foglalkozzék, s az iránt javaslatokat tegyen. A II-ik bizottságnak az ólom- és egyéb ipari mérgezések kérdéseit kellett tanulmányozni. A III-ik bizottság az ifju munkások gyári foglalkoztatásának ügyeit volt hivatva megvitatni. A IV-ik bizottság feladatává tétetett, hogy az otthon folytatott ipari munka védelme tárgyában tegyen javaslatokat. Végre az V-ik bizottság a balesetbiztositás függő kérdéseinek megvitatására küldetett ki. — Mindezen bizottságokba az egyes nemzeti osztályok képviselőiből 2—2 tag választatott, a kormány-képviselőknek pedig megengedtetett, hogy a mennyiben egyik, vagy másik bizottságba már nem küldettek volna ki, tetszésök szerint bármelyikben megjelenhessenek, és ott nemcsak tanácskozási joggal birjanak, hanem az egyes kérdések eldöntésénél szavazhassanak is.

Az első napon befejezésül még a franczia-olasz munkásvédelmi egyezményt ismertették, és pedig egyfelől a franczia kormány képviselője, Fontaine Arthur úr, a párizsi munkáshivatal főnöke, másrészről pedig dr. Corsi Sándor őrgróf, pisai egyetemi tanár, a ki mellett később Luigi Belloc úr, az olasz kormány képviselője, is felszólalt. Francziaországban az előtt a munkásvédelmi törvényekben csak a belföldi munkásoknak biztositattott védelem. Az odavaló munkaadók ezt úgy használták fel, hogy az idegen, különösen a Francziaország területén tömegesen dolgozó olasz, főleg ifju munkások igen sanyaru helyzetbe jutottak, mivel a franczia munkaadók élvén ennek lehetőségével, azon munkásokat nagyon kizsákmányolták. Ebből a franczia és olasz munkások között oly éles ellenségeskedés támadt, hogy ez állapot már nem volt tartható. Az első lökést e bajok orvoslására az 1900. évi párizsi törvényes congressuson, mely az ottani történelmi muzeumban azon évi julius 25—28. napjain tartatott meg, Luzzeti olasz minister egy felszólalása adta meg. A nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület 1901. évi baseli nagygyülésén és pedig Tonioló tanár által, a ki e részben alapos emlékiratot is nyujtott be, ismét szóvá tétetett, a mi a franczia kormány és az ottani sectió képviselőire oly benyomást tett, hogy miután a kölni nagygyülés folyamán az olasz képviselőkkel bizalmas eszmecserét folytattak volna e tárgyban, hazaérkezvén, a saját kormányuknál magukat közbevetették, mely az olasz kormány abbeli kivánságának, hogy ez állapoton változtassanak, úgy tett eleget, hogy Olaszországgal az 1904. évi április 15-én kelt munkás szerződést kötötte meg. — Érdekes és tanulságos volt ezen szerződés jelentőségére és az az ellen felhozott ellen-

vetésekre vonatkozó felfogásokat hallani. Különösen Millerand volt franczia kereskedelmi miniszter kimutatta, hogy habár aránylag kevés franczia munkás foglalkozik is Olaszországban, Francziaországnak nagy érdekében áll, hogy a socialis igazság ezen egyezmény által fényes diadalt aratott, a minek meggyőződése szerint üdvös befolyása lesz a társadalom egyéb terein is. Az, hogy első sorban 200.000 olasz munkásnak válik javára, nem lehet ok arra, hogy az olasz földön foglalkozó néhány ezer franczia érdekei megóvatlanul maradjanak. Nem árthat továbbá Francziaország souverainitásának és prestigé-nek az sem, hogy az olasz közegek ezen egyezmény értelemhű végrehajtását ellenőrizhetik. Hiszen ez a jog kölcsönös, és megengedhető a socialis terén, ha annak oly széles körben helyet adhattak a brüsseli legujabb nemzetközi czukoregyezmény rendelkezéseinek foganatositása tekintetében az összes ahhoz járult európai hatalmak egymásnak.

A nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület ezen tárgyalásából kitünt, hogy e testület a szóban levő szerződést elsőrendű culturális vivmánynak tekinti. Ebbeli meggyőződésének határozatilag is kifejezést adott akkor, midőn kimondta, hogy »a nagy gyülés megbizza az elnökséget, hogy a franczia köztársasági és az olasz királyi kormányoknak az egyesület köszönetét fejezze ki azért, hogy az oly fontos nemzetközi munkásvédelmi szerződések kötése tekintetében kezdeményezők voltak.« — Az ülés folyama alatt érkezett a pápa cardinalis-államtitkárától az a távirat, mely szerint »Ő szentségének leghőbb óhaja, hogy olyan munkásvédelmi szerződés, mint a minő Franczia- és Olaszország között létrejött, valamennyi mivelt állam között szintén köttessék, mert ez szerinte az a czövek, melyhez füződne, az egész földteke népei e tekintetben egyesithetők.« — A benne foglalt azon rendelkezés, mely szerint, ha az egyik szerződőfél az egyezménynek szélesebb körüvé tétele végett diplomátiai nemzetközi értekezletet kiván összehivni, ebből a másik szerződőfél elvi hozzájárulása is következik, ugyan némi támpontot is nyujt arra nézve, hogy a jelzett emberbaráti kivánságok megvalósulására kilátás nyilik; de a szerződés létrejötténél közreműködött olasz szakférfiak az a bizalmasan kifejezett nézete, hogy a munkásviszonyok az egymástól távolabb fekvő államokban sokkal különbözőbbek, semhogy kettőnél több állam köthetne hasonló tüzetes, tehát valóban hasznos egyezményt, az én véleményem szerint is csakugyan nyomatékkal bir.

Az első napnak két ülésében folytatott ezen tanácskozások befejeztével kimondatott, hogy a következő egész nap a bizottságok tárgyalásainak tartatik fenn. Szeptember hó 27-én azután feladatomnak azt tartottam, hogy a bizottságok üléseiben felváltva megjelenvén, azok eljárásáról lehetőleg széles körü tájékozottságot szerezzek magamnak. Elsősorban mindazáltal a pénzügyi bizottságban foglalkoztam, mivel tudtam, hogy ott a magyar kormánynak és sectionak, ha szabad e kifejezést használnom, egy elintézetlen ügye van.

De különben is fontosnak tartottam, hogy a munkásügyi hivatalnak szervezetével közelebbről megismerkedjem, a mihez csupán egyszerű, sőt behatóbb megtekintése sem mutatkozott elegendőnek, hanem annak helyzetét költségelőirányzatának tanulmányozása révén is közelebbről akartam megtekinteni. Maga a hivatal egy oly helyiségben van elhelyezve, melyet a Basel-városi canton bőkezüsége bocsátott a nemzetközi egyesület rendelkezésére. A hivatal a munkásügyre vonatkozó összes törvényhozási és kormányrendeleti anyagot folytonosan gyűjti, és minden arra vonatkozó nyomtatványt megszerez és szakadatlanul világlatban tart. Igen sok esetben a kormányoknak, sőt egyeseknek is, a mennnyiben erre jogosultsággal birnak, e részben felvilágositással szolgál. Bulletinjei ugyan csak kivonatilag ismertetik ezt az anyagot; részben az ott nem is foglalhat már helyet, de a hivatalnak segédeszközül szolgál arra, hogy a hozzáfordulóknak minden irányban utbaigazitással szolgáljon. És meggyőződtem róla, hogy tényleg fordulnak is hozzá, és hogy az gyüjteményének teljességén szakadatlanul serényen dolgozik. A tisztelettel ide csatolt zárszámadásokból és költségelőirányzatból kiderül, hogy főleg az általa kiadott nyomtatványoknak sokasága folytán pénzügyileg az egyesület, mely e hivatalt is fentartja, meglehetősen kedvezőtlen helyzetben van. Három év alatt mintegy 28000 franknyi hiánynyal végződött háztartásának kezelése. Ennek sanálása végett igen beható módon kutatta a bizottság, hogy mennyiben lehetne a kiadásokat csökkenteni és a bevételeket emelni. Az első szempontból tüzetesen megvizsgálta az egyes kiadási tételeket, és arról győződött meg, hogy azokat az érdemleges működés szinvonalának tetemes lenyomása nélkül csökkenteni nem lehet. A bevételek szaporitásánál a nemzeti sectiók nagyobbmérvű közreműködése, új sectiók alakitása és a magukat képviseltető kormányok fokozottabb támogatása jön elsősorban tekintetbe, a mi mellett másodsorban a kiadványokon való nyereség emelése is figyelembe vétetett. És különösen felemlittetett, hogy vannak kormányok, melyek az egyesület állandó bizottságában is képviseltetik magukat, és daczára annak tényleg még semmivel sem járultak az egyesület czéljainak előmozditásához. Ennek felemlitése alkalmával én jónak láttam az iránt kérdést tenni, hogy mily czimen szerepel a költségvetésben 2000 korona mint a magyar kormány hátránéka. Erre vonatkozólag nekem megnyugtató felvilágositást nem tudtak adni, a mire én kijelentettem, hogyha tehát a magyar kormány hivatalosan nem igérte meg hozzájárulását, akkor annak a dolog természete szerint hátránéka sem lehet. Egyébiránt kötelességemnek tartottam megigérni, hogy készséggel leszek szószólója annak, hogy valamely összeggel ezen fontos nemzetközi egyletet az én magyar kormányom is kegyes legyen támogatni. Ebbeli igéretemet azonban a bizottság előadója, dr. Francke berlini tanár, félreértette, és a nagy gyülésen úgy adta elő a dolgot, mintha én magát a támogatást igértem volna meg, sőt ennek alapján a költségvetés módositását is javasolta. Természetesen ezt nem hagyhattam szó nélkül,

hanem szavaim valódi értelmét helyreállitottam, mondván, hogy én nem birok felhatalmazással hasonló igéretet tenni, és hogy szavaim másra, mint a szószólásra nem vonatkozhattak. Ezen nyilatkozatom azután kérelmemre jegyzőkönyvbe is vétetett. Most azonban bátor vagyok Nagyméltóságod nagyebecsű figyelmét erre a kérdésre felkérni. — Nemcsak megérdemli az gyesület a támogatást, hanem a jelen helyzetben valamely összegnek, például 3000 koronának, utalványozása annak czéljaira, a nemzetközi illem szabályainál fogva is, mellőzhetetlen. De érdekünk is, hogy az egyesület jó indulattal viseltessék irántunk, mert annak már is jelentékény tekintélye és befolyása van, mivel oly férfiak vesznek abban részt, a kik minden irányú kedvező, vagy kedvezőtlen nyilatkozata már a legközelebbi jövőben érezhető nyomatékkal fog birni. — A többi bizottságokban délelőtt és délután szintén beható és alapos munka folyt, melynek haladását nagy figyelemmel néztem és hallgattam végig. Estig valamennyi elkészült határozataival, de nagy alaposságuk mellett csak azért, mivel tanácskozásaik siettetésére kivülről a vezetők erős erkölcsi nyomást gyakoroltak. Ezen határozatokat lehetőleg hiven, úgy a hogy azokat a nagy gyülés is elfogadta, a következőkben szerencsém van ismertetni. —

Az I-ső, vagyis a pénzügyi bizottság ezek kijelentésében állapodott meg :

1. Az 1902. és 1903. évi számadásokról eléje terjesztett jelentés megvizsgálása után az elnökségnek az emlitett két évre az egyesület nagy gyülése a felmentvényt adja meg. 2. Az 1905. évtől kezdve csak egy költségelőirányzat állapittassék meg, tudniilik a nemzetközi egyesületé, e költségelőirányzatban egy külön részt képezzen a nemzetközi munkásügyi hivatal költségvetése. A költségvetés évenkint a végérvényes megállapitás előtt az országos sectiók elnökei elé terjesztendő. — 3. a) Minden országos sectió kötelezi magát, hogy a comiték közgyülései elé terjesztett jelentéseit saját költségén állittatja ki és azokból a nemzetközi egyesület elnökségének rendelkezésére 100 példányt bocsát. — b) Az olyan államokban levő sectiók, melyek kormányai még semmiféle, vagy nem költségvetésbe foglalt támogatást nyujtanak a nemzetközi egyesületnek, kötelesek odahatni, hogy azok is költségvetésbe foglalt segélyben részesitsék azt. — c) A sectiók magukra vállalják, hogy a bulletinok nagyobb mérvü terjesztéséről gondoskodni fognak, s kormányaikat kérni fogják, hogy azoknak a hatóságok által való megszerzését ajánlják. — 4. A nagy gyülés mondja ki, hogy még akkor is, ha a fennebb jelzettek megvalósulása megindul, a nemzetközi egyesület pénzügyi helyzete olyan, hogy a mellett a nemzetközi munkásügyi hivatal fenntarthatása komolyan kérdésessé vált, mert bevételi forrásai nem állanak arányban a nemzetközi munkásvédelem terjesztésének feladatával. Kéri tehát a jelen tanácskozásban résztvevő kormányképviselőket, hogy az őket kiküldő kormányokat ezen tényállásról világositsák fel a végből, hogy akár előzetes érintkezés utján, akár a nélkül a kormánysegélyek

emelése által a jelen nyomasztó pénzügyi helyzet lehetőleg megjavittassék. — 5. A nagy gyülés elfogadja az 1905. évi költségelőirányzatot a bizottság szövegezése szerint.

Ehhez pótlólag a bizottság elnöke annak megbizásából még azt kivánta volna kimondatni, hogy mig az egyesület pénzügyei nem javulnak, addig az semmiféle újabb munkálatokba ne fogjon. Ez azonban nem fogadtatott el, mivel a többség nézete szerint megtörténhetik, hogy a tevékenység folytonos fenntarthatása érdekében pl. bizonyos újabb adatgyűjtésre mellőzhetetlenül szükség lesz, a mit elmulasztani rendkivül káros lehetne. Megemlítendő még, hogy ugyanezen bizottságnak kellett az iránt is nyilatkozni, vajjon a svájczi sectió alapszabályai a nemzetközi egyesületével most már összhangban vannak-e? A bizottság véleménye az volt, hogy azok jelen alakjokban elfogadhatók.

A II. bizottság az ólom- és egyéb ipari mérgezések tárgyában a következő határozati javaslatokkal lépett a nagy gyülés elé:

A) Az ólomkérdésre vonatkozólag elfogadtatott az a javaslat, mely szerint: 1. Az ólomkérdés minden egyes ólomkészítő és ólmot használó iparágra nézve, mint: ólom- és ónhuták, ólomfestékgyárak, keramiai ipar, festő- és mázoló-ipar, villanyos akkumulátorgyárak, polygrafikus ipar, csőlerakók ipara, drágakőcsiszolók, festők stb. iparára nézve újabb adatgyűjtések által, a mennyiben eddig nem eszközöltetett volna, külön-külön tanulmányozandó, hogy a minden egyes iparágra nézve szükséges óvrendszabályok és tilalmak kibocsáthatók legyenek. Külön bizottság feladata ezen szétválasztás alapján az egyes iparágakat vizsgálódásainak körébe vonni és alkalom adtán egységes óvórendszabályok iránt tervezeteket készíteni. Munkásságuk eredménye időről-időre a hivatalnak bejelentendő. 2. Az ólomfehérnek a festő- és mázoló-iparban való használatára nézve a nemzetközi egyesület lényegileg fenntartja azon álláspontját, hogy ezen anyagok feltétlen eltiltása végrehajtandó mindenütt, a hol azokat más anyagokkal is helyettesíteni lehet. Ha az alkalmazás eltiltása nem hajtható végre, azonnal messzemenő óvórendszabályok alkotandók. 3. Az egyesület elhatározza, hogy az iroda mielőbb közölje a szakosztályokkal de Vooys úrnak már említett és J. alatt mellékelt jelentését az ólomglazúrnak a keramiai iparban való használata eltiltásáról.

B. Egyéb ipari mérgek. Az elnökség felhatalmaztatik, hogy valamennyi ipari mérgezésnek alkalmas módon való rendszeres meggátlására a következő alapfeltételeket végrehajtsa: 1. Az orvosoknak és gyógyintézeteknek az ipari mérgezésekről bejelentési kötelezettsége az illetékes egészségügyi hatóságoknak kimondandó. Az orvosok ezen munkájokért megfelelő díjazásban részesítendők. 2. Azon államokban, a melyekben betegség esetére szóló törvényes kötelezettség áll fenn, azon üzemek orvosai, a hol ipari mérgek készülnek, vagy felhasználtatnak, az üzem tulajdonosától függetlenítendők. 3. Ipari mérgek gyártásáról, vagy felhasználásáról az üzem tulajdonosa bejelentési köte-

lezettség alá esik. 4. A betegsegélyző pénztárak vezetősége felvilágosítandó, hogy a mérges anyagokkal foglalkozó üzemekben alkalmazott pénztári tagok egészségi viszonyaira saját érdekökben különös gondot fordítsanak, és hogy ezen veszélyes üzemekről külön halálozási kimutatásokat terjeszszenek az iparhatóságok elé az ólommérgezések okainak elhárítása iránt. 5. Az ipari mérgezések megismerése és tanítása az orvosi tudomány tanulásánál különösen előmozdítandó, és a fiatal orvosok külön collegiumokban figyelmessé teendők azon fontos prophylaktikus tevékenységre, mely az összes ipari munkások egészségének rendszeres megvédése végett szükséges. 6. Az ipari mérges anyagokat készítő és felhasználó üzemek szakszerű felügyeletére a független betegpénztári orvosok mellett az ipari egészségügyben járatos hatósági orvosok alkalmazandók. 7. A mérges anyagokkal foglalkozó munkások munkaideje a mérgezés veszélyének nagysága szerint állapítandó meg.

C) Az elnökség utasíttatik, hogy bizottságot küldjön ki, melynek az a feladata, hogy azon vegyi alkotórészekről jegyzéket készítsen és azt időről-időre kiegészítse, melyek az ipari mérgek jellegével bírnak, és ezen mérgeket veszélyességük szerinti sorrendben sorolja fel. Az elnökség ezen jegyzéket alkalmas módon közzé fogja tenni. — Megjegyzendő, hogy az egyesület elfogadta a pályadíjakra kitüzendő már említett összeget, az adományozóknak azért köszönetet mondott, és az elnökséget bizta meg, hogy a nemzetközi egyesület által kiküldendő pályabirákat az egyes sectiók meghallgatása után nevezze ki.

A III. bizottság javaslata alapján a fiatal munkások éjjeli munkájára nézve a közgyülés elhatározta, hogy felszólítja az elnökséget a nélkül, hogy a küszöbön levő nemzetközi diplomatiai értekezlet programjának elébe kivánna vágni, és tekintettel a fiatal egyének éjjeli munkájának sürgős eltiltására, miszerint a szakosztályokat bizza meg ezen kérdés tanulmányozásával, és ezt a következő nagy gyülés napirendjének első pontjául tűzze ki. Az elnökségnek szabadságában áll ezen kérdést bizottságilag tárgyaltatni és az osztályokat e végből kiküldötteik megnevezésére felhívni. Egyúttal a tájékozásul mellékelendő kérdőpontok szövege is megállapíttatott.

A IV. bizottság javaslatához képest az otthon végzett munkára vonatkozólag a következő határozatok hozattak:

A) Az egyes országos osztályok (sectiók) felkéretnek, hogy az általuk meghatározandó feltételek és oly programm mellett, melynek részleteit saját belátásuk szerint állapítják meg, vizsgálódásokat folytassanak a következő pontokról: 1. Mily befolyása volt a munkásvédelmi törvényhozásnak az otthon végzett munkára, különösen a nők és gyermekek munkáját illetőleg? 2. Melyek a legfontosabb visszás állapotok, a melyek részben ezen munkák teljes szabályozatlansága, részben nem kielégítő rendezése folytán előállottak, úgy az ezen munkával foglalkozók munkaideje, valamint a munkahelyek egészségügyi és biztonsági viszonyait illetőleg.

B) A mennyiben csak lehetséges, az osztályok a mongrafikus módszert használják, vagyis ne terjeszszék ki vizsgálódásaikat az illető állam összes iparára, hanem csak egyes előre megállapított iparágaira.

C) A vizsgálódás köre ne terjedjen ki: 1. A tulajdonképpi értelemben vett otthon végzett munkára, vagyis arra a munkára, melyet a munkás otthon egy vagy több segéddel, vagy azok nélkül a vállalkozó számlájára végez. Ezen csoporthoz számítandók azon munkások is, a kinek függetlensége csak szinleges és a valóságban a gyárostól, vagy nagy üzletektől nagyobb mértékben függenek. 2. Azon műhelyekben végzett munkára, mely egészben, vagy részben nem tartozik törvényes szabályozás alá, mint a családi műhelyekben levő vagy rendszerint csak keves munkással végzett munka, vagy az ipar természeténél, a vagy egyéb oknál fogva törvényes szabályozás alá nem eső munka.

Az V-ik bizottság előterjesztéséhez képest — hosszabb vita után — a külföldi munkások biztositása ügyében a következő javaslat fogadtatott el: 1. Azon jogok tekintetében, melyek a munkást és hátrahagyott hozzátartozóit a biztosítási és szavatossági törvények szerint megilletik, a jogosítottak között állampolgárságukra, lakó- és tartozkodási helyükre való tekintet nélkül, különbség nem tehető, annak a területnek a törvénye irányadó, melyen az illető üzem fekszik. 2. Az egyes országos osztályok felkéretnek, hogy a legközelebbi közgyülésig jelentést tegyenek a nemzetközi egyesület elnökségének azon eszközökről és módokról, hogy ezen alapelv úgy az illető állam belső törvényhozása, mint a nemzetközi szerződések szempontjából mily végrehajtást nyert, és pedig úgy a szavatossági kötelezettséget, mint a biztosítás szervezését illetőleg.

A napirend ötödik pontja értelmében Jay Raoul párisi egyetemi tanár inditványára a munkaidő korlátozása az ipari és kereskedelmi üzletekben alkalmazottakra nézve szinténf elvétetett a programmba, és az osztályok felkérettek, hogy a legközelebbi nagy gyülésnek tegyenek jelentés ezen ügynek a különböző országokban levő állapotáról. — Végül Jay párizsi és Corti pisai egyetemi tanárok javaslatára kimondotta a nagy gyűlés, hogy az egyes nemzeti osztályok támogatása mellett az elnökség nagyobb mérvű propagandát inditson meg újabb országos sectiók létesítése végett. Az angol, az északamerikai egyesült államokbeli és az oláhországi sectiók megalakulása — az elnökség részéről tett jelentések szerint — már legközelebb várható.

A szeptember 28-án tartott nagy gyűlés napirendjének még csak az a pontja volt elintézendő, hogy a következő nagy gyűlés programmja, ideje és helye megállapíttassék. A programmnak anyagát a jelen ülésezés elég számos határozatainak következtében indítandó nyomozások és folytatandó tanulmányok eredményei fogják képezni. Az időre nézve kimondatott, hogy a nagy gyűlés ismét két év múlva lesz összehivandó. A helyet illetőleg azonban csak formai megállapodás jöhetett létre. Az egyesületi tagok egyrésze szeretne most már

Baselen kívül összejönni, mivel ez a város sem a kényelem és kellemesség, sem az okulás s szellemi és lelki üdülés szempontjából, nem sokat nyújt olyanoknak, a kik azt kétszeri vagy háromszori ottlét után már az unalomig jól ismerik. Vannak azonban az egyesületnek más tagjai, a kik a kölni nagy gyűlésnek azt a határozatát, mely szerint a kétévenkint megejtendő nagy gyűlések mindig más és más helyen tartassanak, két okból szerették volna megváltoztatni. Az egyik ok az, hogy Baselnek földrajzi fekvése a svájcziakon kivül a francziákra, németekre és olaszokra nézve igen kedvező, a másik ok pedig abban áll, hogy a nemzetközi munkásügyi hivatal alkalmazottainak mozgósítása már csak a névszerint szóbajött Milanoba is állítólag 1200 frankba kerülne. Azonban győzni ezen érvekkel sem voltak képesek, azért az a közvetítő indítvány fogadtatott el, hogy a jövő nagy gyülés helyét a nemzeti osztályok véleményének meghallgatása után az elnökség (bureau) állapítsa meg.

Igénytelen véleményem a magán beszélgetés folytán nyert benyomások alapján e részben az, hogy a munkaügyi hivatalnak nyújtandó némi utazási segély kilátásba helyezése mellett könnyű volna a következő nagy gyülés helyéül Budapestet elfogadni. Tényleg, különösen a berliniek, némi avanceokat tettek is nekem ez irányban, de megbizatásom nem lévén, én azokat nem bátorithattam. Azonban ma még egyáltalán nem késő e részben a sikerre való kilátással lépéseket tenni. De ehhez mindenek előtt a magyar királyi kormány jóakaratára és némi áldozatkészségére, továbbá — legalább oly mértékben — az egyesület magyar osztályának teljesen újjáalakítására és abba a maitól lenyegesen elütő szellemnek bevitelére volna szükség. A magyar osztály üdvös és gyors átalakulására azonban talán éppen a nemzetközi egyesület jövő nagy gyűlésének itt leendő tartása birhatna döntő befolyással. — Ezekben van szerencsém a nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület idei nagy gyűléséről szóló jelentésemet felterjeszteni.

VIII.

Társadalom politikai tüzetesebb dolgozatok.

1. Gróf Széchenyi István mint nemzet-fejlesztő társadalom-politikus.

Előadatott a magyar tudományos akadémia 1901. évi május 12-én tartott ünnepélyes közülésén.

Az újabbkori tudományos kutatások folyton meggyőzőbb módon bizonyítják be azt a sok világos elme által már régen sejtett és vallott nagy igazságot, hogy minden szerves mozgó teremtmény életének alaptörvényei azonosak e földtekén. Mindinkább közfelfogássá válik az is, hogy a haladás és folytonos fejlődés követelményeinek van alá vetve minden. Ennélfogva a szerves és szervetlen világ is bámulatos kölcsönhatást gyakorolnak egymásra, melynek czélja szintén nem más, mint az általános tökéletesedés. Az idő és tér végtelenségében a nagy és kicsiny egyaránt próbára teszi és kétségbeejti emberi képességeinket, melyek segélyével úgy látszik csak azt szabad megtudnunk, a mi helyzetünk s abból folyó kötelességeink megismeréséhez szükséges. A mi azontúl van, az csak bámulatunk tárgya lehet, melynek azonban erkölcsi hatása szintén támogatni van rendeltetve abban álló emberi hivatásunk betöltését, hogy az ösztönök mellett a lét alaptörvényei iránti öntudatos engedelmeskedés által a világtökély érvényesülésének legkiválóbb alakjai legyünk e földön. Nem ismeretünk, hanem csupán bámulatunk tárgya lehet tehát az a nagy ok is, melynél fogva a természet bőkezüen hintette el az élet magvait mindenfelé hogy a hol kedvező feltételei megvannak, az fokozódó erővel érvényesüljön. De ezen érvényesülésnek más fajok életében megvan a maga természetes határa, mely nélkül az alsóbbrendü lények szervezeti tökéletlenségükkel megfordított arányban jelentkező óriási szaporodó képességük folytán rövid időn elborítanák az egész földtekét. Minthogy azonban az ily teremtmények a magasb rendűeknek — mint táplálékaik — létfeltételét képezik, elharapódzásuk mindenfelé csak annyiban következik be, a mennyiben szükséges, hogy a tökéletesb életformák fenntartásának és fejlődésének eszközeiként folyton kellő mértékben meglegyenek. Ar-

ról, hogy a faji és nemi kiválasztás útján végbe menő tökéletesedés általános érvényü, megmásithatatlan alaptörvényének legfőbb oka és legbensőbb lényege tulajdonképp miben áll, eddig semmiféle tudomány kielégitő felvilágositást nem nyujt, de a mindenre kiterjedő haladás szabályszerűsége oly kétségbevonhatatlan óriási tünemény, mely a szerves világ szakadatlanul kibontakozó átalakulásának jelenségeit és ennek a szervetlen világgal való összefüggését egyedül alkalmas megmagyarázni.

Az ember a tökélyesbülő fejlődés jelzett törvényének épp úgy alá van vetve, mint a többi teremtmények. Az éppen úgy küzd a külviszonyokkal, ezek között a szerves világ mindenféle elemeivel, sőt a saját nemének más fajaival is, mint a többi élő lények. Küzdelme azonban a létért, mivel társas, e mellett pedig kiválóan értelmes és erkölcsi valóval is biró lény, sok tekintetben különös módon megy végbe. A természet mint mindenben, az emberiség körén belül is czéljainak eléréséhez fontos eszköz gyanánt alkalmazza a versenyt. A fajok e versenye a legkiválóbb eszes és erkölcsös társas lénynél tehát csak ebbeli sajátos előnyeinek felhasználásával válhatik reá nézve eredményessé. Azért ezek az előnyök főleg a küzdelmi hatékony csoportosulás mellett hasznosithatók annak javára. Az egyénnel a természet mindenütt nagyon mostohán bánik el, az ennélfogva a társas teremtményeknél általában, és így különösen az embernél is a fokozatos kapcsolatban jelentkező közösségekre igen nagy mértékben van utalva, azonban viszont a főközösség ereje is az egyedek minőségétől függvén, amaz ez utóbbiak gondozása és ápolásával saját létérdekeit igyekszik megóvni.

Azon emberi legnagyobb tömörülés ismerendő el tehát a faji létért való küzdés versenyében igazi egységnek és az emberi szervezkedés kiindulási pontjának, melynél az egyén és a csoportosult tömeg érdekközössége a legteljesebb. Ez pedig az összes eddigi fejlemények tanusága szerint más, mint a nemzet nem lehet. Ezek szerint a dolog természetéből foly, hogy a legfejlődöttebb és a legönérzetesebb ember is épp oly kevéssé lehet valóban önjelentőségü lény, mint nem birhat szabályszerű életműködés által jellemzett igazi szervezettel, mert hiszen a fajok életre-halálra szóló versenyének abban kell végbe menni, az egész emberiség sem. A nemzet ellenben az e küzdelem terén neki osztályrészül jutott feladatnál fogva, hogy ennek eleget tehessen, szükségképp önjelentőségű szervezet. Mint ilyennek a főbb csoportosulásokból álló részei kölcsönösen feltételezik egymást. Ez a csoportosulás nem, életkor, származás, foglalkozás és miveltség szerint alakulhat, s azokon belől verseny csak bizonyos mértékig jelenkezik, mert vele szemben hatalmasan érvényesül az egymásra-utaltság, melynek czélja, hogy az egészet képező nemzeti közösség együttes gyarapodása minél nagyobb mérvű lehessen. E végből azután a közösség érdeke a bármely tekintetben erősebbtől a valóban gyengébbek javára áldozatot kiván.

Az emberi csoportosulás nemzeti alakulása e szerint természe-

tünkből folyó követelmény és oly adott jellegü tünemény, melynek előidézése, mellőzése, vagy alapjaiban való megváltoztatása nem tőlünk függ. — A nemzetek keletkezése természetes folyamat levén, azt csak befolyásolni és irányítani, de nem mechanikusan megindítani, vagy feltartóztatni tudjuk; ez minden egyes, bármily hatalmas tényező erején túlterjedő vállalkozás lenne. A nemzetek leszármazás és más nemzettöredékek, vagy népiségek beolvasztása által párhuzamosan keletkeznek és gyarapszanak. Főismérvök a közös nemzeti öntudat, mely határozottan szívósabb kapocs, mint a közös eredet, vagy még a különben szintén hatalmasan összetartó közös nyelv is. Ezek a tényezők ugyanis nem minden esetben akadályozzák meg azt, hogy az egynyelvű, különösen nagyobb közösségben a centrifugális erő le ne győzze a vonzás centripetális erejét. Csak a közös nemzeti öntudat önt az egyénekbe ragaszkodást és önfeláldozó szeretetet az őket minden irányban megvédeni képes egész iránt; azok nélkül a nemzeti lét sohasem fog szilárd alapon nyugodni. És igaza van a nemzetgazdaságtan napjainkban legkiválóbb angol mívelőjének, Marshall Alfrédnak, hogy azok a nemzetek bírnak legtöbb kilátással a fennmaradásra, melyek tagjai közül a legszámosabban hajlandók magukat feláldozni az egészért. Ez alatt mindazáltal nemcsak a halállal való bátor szembe-nézést, hanem az egész életre kiterjedő oly munkásságot is kell érteni, melyet az egyén a nemzeti lét érdekében rendez be és folytat. A nemzet iránti mindenre kiterjedő hűség a polgári erény, melynek fő jellemvonását az okos és czélszerű odaadással minél jobban élni akarás, de ha a nemzet javáért kell, esetleg minden dicsőségre való kilátás nélkül is meghalni kész önfeledtség képezi.

Nem volna az ember eszes, erkölcsös lény, nemzeti társadalma pedig nem volna szerves alakulat, ha mindez erőművi uton is elérhető lenne. A nemzet haladásához az emberek belsejében többékevésbbé élő, vagy szunnyadó erkölcsi erők megmozgatása szükséges. Ehhez pedig mindenekelőtt oly emberek kellenek, a kik a saját lelkületök megnyilatkoztatása által azok húrjainak mintegy visszhangzó rezgését tudják másokban előidézni. — Különösen vagyunk alkotva; reánk más, mint az emberi, közvetlenül nem hat. A nagy világot csak emberi képek alakjában ismerjük. Az csupán mint emberi létünk szinhelye érdekel bennünket; hozzá való viszonyunk felismerése bármily magasztosan nyilatkozzék is meg s nagy alkotója felé bármily vallásosan emelkedjünk is, benne való hitünk emberi lelkünk dicsőülésénél nem egyéb. Az ókorban, melynek képzelme a kiváló férfiakból félisteneket teremt magának, az istenségek határozottan emberi alakot öltöttek. A félmívelt népek ezt kevesebb tökélylyel ma szintén utánozzák; sőt a mívelt népek nagy zöménél az antropismus különféle nyilvánulása is csaknem kiirthatatlannak látszik. — Emberre tehát jó vagy rossz irányban csupán emberek képesek hatni, és pedig mindig csak úgy, ha annak lelkületét eszméik és példáik által befolyásolni, ennek pedig öntevékenységét megindítani képesek.

Az ily gondviselésszerű férfiak küldetését senki sem jelölte meg találóbban, mint a »legnagyobb magyar«, midőn azt mondta, hogy a vezérek nem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképp születnek, és azzá akkor válhatnak, midőn kötelességökhöz híven eszméik és javaslataik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bízta, hogy a földnek saját tengelye körüli forgását kitalálja, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét felfedezze, sem Franklinra, hogy az égből a villamszikrát, a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart elragadja. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogczím, protectió és kinevezés nélkül futották meg. De megbizatásuk azért, és pedig valóban a legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban felvilágositsák és vezessék. »A kik velem — ugymond — nincsenek megelégedve, azoknak nem kivánok egyebet, minthogy nálam jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájok által jobban erősitsék meg azt, a mit hirdetnek. Akkor leghivebb tanítványuk én leszek, és nem fogom kérdezni azt sem, hogy ki bízta reájuk ezt a szerepet?« De hasznot a közügyek élén csak az hajthat, és vezér jogosan csupán az lehet, a ki lát ott is, a hol másokra nézve minden homályba van burkolva. Az önismeret és mások bizalma jelölheti ki az eltökélt akarattal biró világos elmének a maga tekintélyes helyét. »Azonban egy hősies érzelmü, erős agyvelőben oly vonzerő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához.« Igy azután meglesz hatalma is arra, hogy »egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabbitsa meg.«

A magyarságnak, mióta külön népiségekből először alakult nemzetté, mindazon korszakaiban, midőn emelkedett, ilyen irányadó vezérférfiai mindig voltak. Ellenben hanyatlásának összes korszakait a valóban előkelő szellemek jelentkezésének hiánya jellemzi. — Egy ily nagy hanyatlás csaknem négy századdal ezelőtt összetörte ezt a nemzetet. Azóta minden bajunknak legfőbb forrása abban a körülményben rejlett, hogy a nemzeti létért való küzdelemben a multak hibáit és hiányait nem tudtuk elég sikeresen jóvátenni és kipótolni. Míg végre a XIX. század második negyedének köszönhetjük, hogy az a magyar nép töredékeit újból egészszé alakitván, a nemzetek sorába ismét beléphettünk.

Jó sorsunk úgy akarta, hogy e faj egy olyan kiváló férfiú születése és a maga iránti szeretetnek és odaadásnak benne való felébresztése által bizonyitsa be életképességét, a ki összes külső viszonyainál s szellemi és erkölcsi benső értékénél fogva minden nemzet kebelében, ha ott születik, az igazi próféták, a valódi hősök és a korszakot alkotó reformerek sorába emelkedett volna. Ha Széchenyi István a nagy vallásos mozgalmak korszakában lát napvilágot, talán vallásalapító, vagy újító lett volna; ha a nemzeti létért a harcztéren folytatott küzdelmek idején éri őt a férfi kor, valószinü, hogy vagy a nemzeti hadak diadalmas nagyjai között, vagy a Leonidások és

szigetvári Zrinyi Miklósok sorában szerepelt volna. De mivel Magyarországon oly korban élt, midőn az összetört nemzet részei rendí, felekezeti különbségek, territoriális szerkezetü igazgatás és kiváltságos osztályainak szűkkeblű viselkedése folytán az életérdekű szerves egységben összeolvadni képesek nem voltak, ő a békés reformok terén lett a nemzet első napszámosává.

Volt tehát valami igaz abban, a mit Kossuth Lajos a Kelet Népére válaszul írt könyvében mondott, hogy az őt megelőző korszak teremtette Széchenyit. Kétségtelen, hogy működésének kiindulási pontját és alapját az adott viszonyok és az általa itt talált állapotok képezték. De viszont az is igaz, hogy a Szécsenyiben működött isteni szikra ezekre a viszonyokra és állapotokra annyira visszhatott, hogy ennek következtében ő maga teremtett egy új korszakot. Mert legnagyobb részt az ő működésének és példájának köszönhető, hogy az említett időszak alatt a hazafias, kötelességtudó s fenkölt szellemi és erkölcsi tulajdonainknál fogva becses férfiaknak egész gárdája keletkezett, a kik az általa megkezdett nemzetalkotást hathatósan előmozdítván, később nagy válságokon is keresztül törve, egyelőre ismét biztosították a magyarság nemzeti létét.

Habár a tizennyolczadik század utolsó és a tizenkilenczedik első évtizedeiben ugyanis a nemzet életének gyökereire mért csapások visszahatásaképp a magyarság sok kiváló képviselőjében felébredt volt már annak tudata, hogy a nagy átalakulás korszaka bekövetkezett, s költők, nyelvészek, történetírók, a nemzet képviseletével megbízott követek, a megyék szónokai és emberei mind számosabban hirdették is azt, hogy a magyarság akkori jelene sem dicső multjának nem felel meg, sem a jövő fejlődésének szilárd alapjául nem szolgálhat: de senki sem volt közöttük, a ki részleges reformeszméknél és ötletszerű javításoknál egyebet tudott volna felmutatni. — E mellett minél élénkebben éltek a nemzeti aspiratiók a kiváló hazafiakban, annál nagyobb volt bennök a kétség is aziránt, hogy az előttük feltornyosuló nagy nehézségekkel szemben azok megvalósulása vajjon sikerülni fog-e valaha? A múlton és annak nagyságán való szeretetteljes, de bánatos csüggés, mely csak egy árnyalatban különbözött a csüggedéstől, fogta el a kebleket és bénitotta meg az elméket. Az egész köz- és magánélet a pangás, legfeljebb az álmodozás s a nagyság utáni tehetetlen esengés jellegével bírt. E révedezés közben a fölfogások nem tudtak egymáshoz közeledni. A részek között századokon át fennállott visszavonás és széthuzás állandóan megmaradt s a néptöredékek hatályos kölcsönössége az ellentétek eltűntetésére alkalmas nagy harmoniában nem tudott helyreállani.

Ennek a nagy közszükségnek mibenlétét értette át és mentő gondolatát találta meg gróf Széchenyi István. Ő volt képes legalaposabban felfogni azokat a tényezőket, melyek egybeműködése a nemzeti újjászületést maga után vonhatta. A bajnak és orvosszereinek már felismerése és szabatos, tüzetes megjelölése is halhatatlan nevet biztosított volna neki, mert az ilyen eszme életképes nemzetnél később is kikél, és

előbb-utóbb megtermi a maga gyümölcseit. De Széchenyi István nagysága az ilyen nemzeti vezéreszmék szerzőinek dicsőségénél sokkal nagyobb. Ő nemcsak belátta, hogy nemzeti lét nélkül a magyarság elpusztúl; nemcsak felismerte képességét és hivatottságát az önálló nemzeti küzdelemre, nemcsak megállapította az eszközöket, melyekkel az e végből szükséges átalakulás keresztűl is vihető, hanem teljesen átértve fajának jellemét, helyzetét és összes viszonyait, s felismerve a saját erejét és kiváló állásának kötelességeit, ámbár tudta, hogy annak, a mire vállalkozik, minő nehézségei, sőt számos irányban mily nagy veszélyei vannak, a Franklin példája nyomán induló gondos önnevelés és a lord Brougham irataiban foglalt figyelmeztetések folytán sok mindenre kiterjedő előkészület után a nemzetalakításnak oly nagyszabású tervét állapította meg magában, melynek minden részlete, a mint most már valóban elhihetjük neki, lelkiismeretesen ki volt dolgozva. — Hatalmas kezdeményeinek, melyekkel reformtevékenységét megindította, sikeres keresztűlvitele e tervnek lényeges alkatelemét és lélektani mély megfigyelésre való bevezetését képezte. Tudta ő jól, hogy reformeszméitől közvetlen hatást csak úgy várhatott, ha azoknak hasznosságát a sok kétkedni hajlandó és minden áron kétkedni akaró kiváltságos magyar előtt kézzel fogható eredményekkel tudja bebizonyítani, és ezáltal a kicsinylés minden nyilatkozatát elhallgattatni képes. E gyakorlati sikeres kezdemények nélkül Széchenyi annyi reformellenes tényező között hazánkban sohasem lehetett volna a helyzet urává.

És valóban nagy szerencsének mondható, hogy Ő mindazon tulajdonokkal birt, melyek a mult század második negyedének elején az eredményes reform-tevékenység megindításához csakugyan szükségesek voltak. De viszont szerencse az is, hogy nem korábban jött, mert nem valószinűtlen, hogy az akkor még elő nem készített talajon nagyobb szabású működést épenséggel nem fejthetett volna ki, és csaknem biztosra vehető, hogy Ő is a Martinovics összeesküvésbe bonyolódott kiváló férfiak sorsára jut, a kiket a még ki nem fejlődött, rendkivül erőtlen magyar közvélemény bámulatos közönynyel veszni engedett. — Minden helyzetnek úgy látszik más emberekre, vagy legalább másképp fejlődött és nevelt vezérekre van szüksége. Gyakran fordul elő az a jelenség, hogy az egyik nemzedék kisebbszerű, de hangyaszorgalmu munkára van utalva, hogy a vállain felemelkedő másik nagyobb szabású eszméket valósíthasson meg, minélfogva ugyanazon egyén két egymás után közvetlenül következő korszakban nem állhat a helyzet kivánalmainak egészen a magaslatán. A ki oly kidomborodott egyéniséggel bir, hogy az egyik korszakban annak bélyegét hatalmas eszével és akaratával képes az egész társadalomra rányomni, később a talán legnagyobb részt általa megváltoztatott viszonyok folytán, melyekhez éppen erősen kifejlődött egyéniségénél fogva nem tud alkalmazkodni, azt az emberek nem akarják már uralni, s a tolongó közéletnek közvetlenül ható vezére többé nem lehet.

Gróf Széchenyi István is a magyar nemzeti élet újjáalakulásának csak tiz éve alatt, 1830-tól 1840-ig, volt a helyzet ura. Ekkor ő mindazon tulajdonságokkal birt, melyek a szellemek nagy áramlatának irányításához szükségesek voltak. A kiváltságos osztályok körében is kimagasló előkelő állása; történeti nagy neve, melyet reá a nemzet hálájával környezett atya hagyott; származása mindkét részről olyan nemzetségektől, melyek a nagy áldozatokra is kész fajszeretetről voltak ismeretesek; családjának a nemzet és trón iránti egyforma hűsége, mely ugyan sok félreértés és kellemetlenségnek lett úgy őseire, mint reá nézve is kútfeje, de a mely nélkül az egyik vagy másik rész bizalmatlansága abban az igazságtalan, veszedelmes korszakban őt csakhamar elnémította volna; neveltetése, mely eleinte magyar volt, de folytatása nem itthon történt, minélfogva szellemi rugonyosságát sem a hazai akkori iskoláztatás, sem, mint ő magát kifejezi, »más ifjukori bünök nem bénították meg«; a katonaságnál talált az a becses alkalom, mely részére az önfeláldozás, az altruismus gyakorló iskolájává lett; a művelt egész külföldnek már ifjú korában történt ismételt beutazása alatt szerzett széles látóköre; tehetségének és hullámzó kedélyének a legbonyolultabb viszonyok között is csaknem látnoki intuitióban való tetőzése: küldetésszerű kiválósággal képesítették őt a nemzet újjáalkotásának reformátori hivatására. — Gróf Széchenyi István jellemzése a benne észlelhető nagy, de csodálatosképpen kivétel nélkül kibékülő ellentétek miatt nem könnyű feladat. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes szív embere egyesül. A magas eszményi felfogás és a gyakorlati érzék; a tiszta ethikai álláspont és a reálpolitikának józan számítása; a legnagyobb áldozatra kész fajszeretet, s az ildomosság és a vallásos melegségű emberiesség; a feladatok egészének szem elől sohasem tévesztése és a társadalmi teendők legkisebb részletei fontosságának átértése; a legtávolabbi czélok merész kitűzése, de e mellett az annak megközelítéséhez vezető úton szükséges okos egymásután megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy s a tisztult mennyei élvezetek utáni sóvárgás és a teljes megfeledkezés önmagáról; a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság s a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettök pedig a nemzetért szenvedett vértanuságban való kárpótlás-keresés: mindezek együtt képezik azt a nagy lélektani problémát, melyet a Széchenyi István jellemének lehet nevezni.

Meg volt győződve arról, hogy a nemzetet nem a hatalmunk köréből kiesett multon való merengés, hanem a jelen szükségeinek kielégítése és a jövő hathatós előkészítése által lehet megmenteni. Abba tehát mindenek előtt oly önbizalmat kivánt önteni, mely kész a legnagyobb nehézségekkel is szembe szállani. Erejének fokozása és részeinek kiegészülése véget központosítani és nagyobb összetartásra birni igyekezett a társadalmat. A magyar nyelv erejét és fejlődési képességét nem győzvén eléggé bámulni, annak a maga ter-

mészetes jogaiba való helyezésétől a nemzet részeinek tömörítése tekintetében igen sokat várt. A tisztult és nemesbült nemzetiség ápolását, mert az isteni eredetű, elébe tette az alkotmány fejlesztésének, mert ez csak emberi mű. Különben a szabadságról az volt a felfogása, hogy az nem illet meg egyaránt minden népet. A szabadság teljessége csak az oly nemzetnek való, mely azt önfegyelmezése által a renddel meg tudja egyeztetni. A haladást tehát biztos alapra fektetendő, azt mindenki önreformjával akarta megindítani, e végből pedig a haladási vágyat kivánta minél több emberbe beoltani. Minden tényezőt megragadott, mint mondani szokta volt, »mindent utilisálni« törekedett. A legaprólékosabb dolognak lélektani hatását fürkészte és lehetőleg alkalmazta; a nagyobb nyomatékú tényezők hasznosításáért pedig, a minő a nemzet és a trón között fennállott nagyfokú bizalmatlanság eltüntetése, áldozatkészségében nem ismert határt. Ez az áldozatkészség az anyagiak odaadásán s ennek állandóan tehetése végett saját gazdálkodása és életmódjának teljes átalakításán, az emberi erőt fölülmuló titáni munkásságon, egészségének csaknem teljes elhanyagolásán kivül főleg abban az önmegalázkodásban állott, melyet szükségesnek vélt, hogy tervei megvalósulásának társadalom-politikai erkölcsi hatását az emberileg lehető legnagyobb mértékben biztositsa. Miután pedig a huszas évek alatt is nagyon koczkázatos lett volna a Bécsben visszatetszésre találó politikai reformokkal lépni fel, de mert ő ezeket különben is csak később megérendő kérdéseknek tartotta, kezdeményeit a kormány által el nem nyomható, loyalis, óvatos módon, okos számítás alapján kizárólag a társadalmi működés terén indította meg.

Ismerjük a történelmünkben páratlanul álló óriási hatást, melyet egyedül erős erkölcsi és még csak az ezek által is kitaktikázható állami lanyha tényezők mozgásba hozatalával az első nagyobb művének megjelenésétől számított tiz év alatt előidézett. Hogy mily lelkiismeretesen járt el, arról naplóiban foglalt folytonos tépelődései, de hogy ezek daczára mily határozottan lépett fel, arról első három nagy irodalmi munkájának tartalma és a velök elért rendkivüli hódítás tanuskodik, mely a hazai szellemvilágnak kivétel nélkül minden terén észlelhető volt.

A nemzet kezdett bizni önmagában, sőt önérzete tiz év alatt jobban is megerősödött, mint azt Széchenyi kivánatosnak tartotta. Mert habár azt hirdette, hogy Magyarország lesz, ő bensejében mindig arról volt meggyőződve, hogy voltaképp csak lehet, ha tudniillik a nemzet a maga létfeltételeinek eleget teend. Az ország nyelve mindinkább elfoglalta a köz- és társas életben az őt jogosan megillető helyet. A központosítás gyorsan haladt előre; a társulás szelleme is rohamosan terjedt. Nyomában egy sereg kisebb-nagyobb szabású reformer és tervkovács keletkezett, a kik jórészt az ő példája után indulva, de az ő szellemi s erkölcsi ereje, készültsége és tervszerüsége nélkül szintén kezdeményeztek a társadalom terén. A kiváltságos osztályok kezdték felfogni azt a vísszás helyzetet, melybe

az országot főleg a nemesi előjogok juttatták. A társadalmi reformokat azért sok előkelő szellemű férfiú azok gyorsaságához hasonló ütemü politikai reformokkal akarta kiegészíteni, és biztosításuk végett az államhatalmat is meg akarták szerezni.

Széchenyi a nemzetet még gyengének, a közvélemény pedig őt a legjobb esetben késlekedőnek és túlságosan loyalisnak tartotta. Legjobb barátja, báró Wesselényi Miklós, még midőn azokkal szemben, a kik tébolyát a félrevonulhatás czéljából tettetettnek állították, 1848 szeptemberében védelmére kelt is, azt mondta róla, hogy az általa megkezdett nagy és örökké becses reformirányhoz később hűtlenné lett és annak sokat ártott.

Széchenyi csakugyan erőteljesen fékezni akart volna, nemcsak mert tartott a végletekre hajló magyar természet túlzásainak fenn és lenn egyaránt káros, sőt végzetessé válható következményeitől, hanem mivel a maga rendszerébe már nagyon beleélte volt magát. Ő talán emberfeletti, de mindenesetre magyar ember feletti dolgot kivánt, midőn a politikai élet terén is oly kiszámított, higgadt, soha meg nem zökkenő viselkedést követelt, a minő a dolog természete szerint esetleg a társadalmi tevékenység mezején, de ott is csak erős vezérlet és a nemzet részéről nyilvánuló osztatlan bizalom mellett lehetséges.

Éppen a társadalom terén elért sikerek tették lehetetlenné, hogy a politikai erélyesebb működés is meg ne induljon. De ezen a téren Széchenyi több fontos okból már nem gyakorolhatott oly uralmat, mint a másikon. Készültsége, vérmérséklete és szellemének egész iránya ellentétben állott ennek még lehetőségével is. Jogi és államtudományi tanulmányai főleg a későbbi önmívelésen, továbbá az egyszerü megfigyelésen s nem a rendszeres iskolázottságon és a gyakorlat által szerzett saját tapasztalatain alapultak. Ő megkapóan érdekes, rögtönző szónok volt, de a parlamenti szónoklás imponáló hatalmával már ideges természeténél fogva sem birhatott. A nála életszükséggé vált lázas tevékenységgel a politikai küzdelmek vezetőjében különösen akkor, midőn meglepő vívmányokat hamarjában nem lehetett felmutatni, oly szükséges biztos nyugodság nem férhetett meg. Ő a barátságot a magánéletben is könnyen feláldozta, ha az általa egyedül fontosnak tartott közérdek ezt kivánni látszott; a politikai barátságot még kevesebbre becsülte. A következetességet az exigentiák és megalkuvások művészetét képező gyakorlati politikának természetével alig összeférő és a gyanut úgyszólván kihivó merevséggel csak a czélok utáni hű és kitartó törekvésben és semmiképp sem az eszközök és bajtársak megválasztásában is kereste. A nemzeti eszmény csak egy fél lépéssel való megközelíthetésének is ő az összes mellékteketinteteket nem egyszer sokkal hamarább volt kész feláldozni, sem hogy jó pártember lehetett volna. A politikában pedig nem az absolut igazság, hanem a mindenkori helyzet követelményeinek az emberek czélszerü vezetésétől és igazgatásától függő tényleges megvalósítása

az uralkodó szempont. Ő ellenben sokkal nagyobb bölcsész és ethikus volt, semhogy, nem a saját személyes megalázkodása, hanem a gyakorlati élet dulakodásai közt az elveknek azok feláldozása nélkül való módositása tekintetében elég hajlékony lehetett volna.

Ennyire nem tudván pártember lenni, hogyan válhatott volna politikai pártvezér belőle, a ki kénytelen a helyzet minden fonákságaival és a párttagok, továbbá a közvélemény, szóval az összes hatalmi tényezők valamennyi általa nem módosítható gyengéivel is megalkudni?

Széchenyi mindezt nagyon jól tudta, azért midőn még be nem fejezett alkotásait és azok társadalom-politikai tekintetben oly nagy horderejű sikerét a Kossuth által meginditott és táplált erőteljesebb politikai áramlattól komolyan félteni kezdte, és belátta, hogy azt a legteljesebb önfeláldozással sem lenne képes feltartóztatni, az általa feltétlenül szükségesnek tartott mérsékeltebb politika vezérének a higgadtabb hazafiak szélesb köreiben már akkor óriási tekintélynek örvendő Deák Ferenczet jelölte ki. Csakhogy csupán személyes előzékenységgel az összes mérsékelt elemek tényleges tömöritése és a politika természetének megfelelő eljárás elfogadása nélkül a hevesebben hullámzó áramlatot akkor már senki sem keríthette volna hatalmába. Széchenyi pedig csak az elsőre tudta magát elhatározni, a másodikra a jelzett okok miatt ő nem lehetett alkalmas, a harmadik engedményre pedig soha sem tudta magát elhatározni.

Rendkivül érdekes e tekintetben két közleménynek egymás mellé állitása, mert az nemcsak az előbb mondottakat erősiti meg, hanem Széchenyi egész politikai felfogását és viselkedését is élesen megvilágitja. A hires szent-gróti levél, melyben Deák Ferencz a Széchenyi által részint közgazdasági, részint gyakorlati politikai okokból nem pártolt védegylet mellett tör lándzsát, arra birta őt, hogy annak tartalmát egy nagyobb hirlapi közleményben tüzetesen elemezze. E czikk ide vonatkozó részeinek veleje a következő: Földi pályája végén még függetlenebbnek érzi magát, mint volt valaha és tudja, hogy lelkiismerete teljesen tiszta. Azért tessék, itéljenek róla kimélet nélkül vagy most, ámbár az élőktől igazságot alig várhatni, vagy akkor, midőn többé már nem leszen. Ez a függetlenség és lelkiismereti tisztaság diktálja neki a szavakat, melyeket Deákhoz intéz. »Czélunk egy, ő is orvosa a nemzetnek, én is az vagyok. Mindkettőnk életének legfőbb vágya a nemzetet felgyógyítva virágzásra juttatni. Csak a gyógyitás módjára nézve térünk el egymástól. Én a gyógyulás folyamatát lehetőleg következetesnek, minden rázkódástól mentnek, a visszahatást lehetőleg kikerülőnek és természetesnek óhajtanám látni. Deák a védegylet kérdésében mesterséges eszközöket kiván alkalmazni és a nemzetiség fejlesztésénél elfoglalt álláspontját sem osztom egészen. Az én szavaim nem sokat nyomnak a latban, mert kijöttem a divatból: Deák ellenben a nemzetnek kedvencze. Hitelét nem kivánom megrontani, de még csorbitani sem. Ezt nem is tehetném, mert az ő hitele nem alapszik szemfényvesztésen, minélfogva az a

megtámadtatás által csak tisztulna és emelkednék. Ha Deák mélyebbre s messzebbre lát és többet tud, a mit szivesen elismerek, viszont én több ideig és több szempontból láttam, mint ő. Tizenkét évvel idősebb vagyok. Magyarországot kivülről-belülről ismerem; jártam a világot eleget s onnan is mindig Magyarországon függött tekintetem. Holott Deák igen kevés kivétellel Magyarországot csak Magyarországból látta; ez bátorit a felszólalásra. — De nem az a fődolog, hogy Deák, vagy én találjuk-e el jobban a hon baját; a fődolog az, hogy akárki, de sikeres kurát végezzen. Valamint Deák nem fog az én szavaimra vakon esküdni, úgy én sem vagyok képes világos meggyőződésem ellen cselekedni. Ha Deák, feltéve, hogy az magyar és alkotmányos szellemű, a kormánytól még sem vár semmit, a saját erőnket pedig elégnek tartja arra, hogy magunkat minden veszélytől megóvhassuk és önerőnkből felemelkedhetünk arra a magas állásra, melyet okvetlenül el kell érnünk: akkor maradjunk ugyan barátok, de politikai utaink szétváltak. Ha ellenben ő azt hiszi, hogy a monarchia és a saját érdekeitől vezettetve a kormány hajlandó lesz magyar és alkotmányos szellemben cselekedni honunkért, ha neki e részben csak egy szikra reménye is van, ha továbbá fejledező erőnket, miként én, ő is csak a kormány támogatása mellett véli hazánk szebb jövőjének biztosítása végett hasznosíthatónak; akkor egy politikai uton haladunk. Ez utóbbi esetben felkérem őt, hogy álljon egy párt élére, mely az udvartól és népkegytől egyaránt függetlenül a kormánynyal tart, vagy annak eljárását gáncsolja a szerint, a mint az hazánk nemzeti és alkotmányos kifejlődését nem ellenzi, vagy akadályozni törekszik. Egy ily párt élére állani senki sem alkalmasabb, mint ő, mert az ehhez szükséges összes tulajdonokkal hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben bír, mint bárki más. Lépjen tehát elő, legyen legnagyobb jótevője honunknak, mert mindazon tiszta szándékot, mely bennünket eltölt, magunkban nem vagyunk képesek megvalósítani, s arra az udvari rokonszenv nélkül hiában törekednénk. Eddig vagy csúszott-mászott a magyar, vagy kevélyen fenyegetődző hörcsögi állásba helyezkedett. Egyik eljárás sem helyes. Ausztriával egybe vagyunk házasítva. Nem állunk ugyan egy korona, de egy fejedelem alatt. Azért viszonyos érdekeink mindinkább tisztába hozandók. Külsőleg még hagyján, de bensőnkben nem a legőszintébb vonzalommal viseltetünk egymás iránt. Itt lenne az ideje a kölcsönös okulásnak. Türelemre és okosságra van szükségünk; szövevényes viszonyaink kiméletet és bölcseséget kivánnak. Becsültessük meg a magyar nevet mindenfelé, legyünk a honnak valóban derék népe és éljünk a lehető legjobb háztartásban azokkal, a kikkel az Ég egybe házasitott bennünket. Az idő mindent megfejt és útbaigazít; várjunk ettől is valamit. Az emberiség előre törtet s nincs oly nemzet, mely a saját lábain megállani nem iparkodnék. Mindez mellettünk harczol, ha várni tudunk, de egyszersmind, ha szalmaláng helyett csertűz fog buzogni ereinkben. Ön az, kiben minden tehetség összpontosul, hogy a Magyarországot minden bajaiból, tömérdek önmegtagadással, munkával és állhatatossággal ugyan,

de végre mégis kivezetni képes párt élén állhasson. Talán azt fogja állítani, hogy nem bir azzal a tehetséggel, mely az ily vezérséghez megkivántatik. Ezt azonban csak szerénysége mondatná Önnel, a ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csillapítva, a szétágázó erőket egyedül képes oly vágásba hozni, mely üdvre vezethet. Minden oldalon bizalmat tud gerjeszteni, és ez oly adomány, melyet Ön a haza javára használni köteles. Továbbá nem ismerek oly hiú magyart, pedig ennek a fajtának nem vagyunk hijával, a ki Önnek elsőségét el nem ismerné, a mi megint oly körülmény, melyet Önnek a honra nézve használatlanul hagyni szintén nem szabad. — Ha egy ily független párt megalakul, legyen vezetőnk! Lesznek ugyan hatalmasabb védői és nagyobb tehetségü elősegitői, mint én vagyok, hanem hogy hűbb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, azt bajosan hiszem.«

Deák Ferencz e felszólításra nem felelt, a mit Széchenyi igen rossz néven vett tőle. Évek mulva, midőn már egy kabinetnek voltak tagjai, szemrehányást is tett neki e miatt, mire Deák Ferencz következőleg nyilatkozott: »Ha én akkor a szóban levő czikkre válaszolok s eltérő felfogásomnak adok kifejezést, valószinüleg örökre elidegenedtünk volna egymástól. És vajjon mi haszna lett volna ebből az országnak«?

Ez a felelet, mely igaz és udvarias is volt egyuttal, megnyugtatta Széchenyit; de az nem foglalta magában az egész igazságot. Erről mindenki meggyőződhetik, ha elolvassa Deáknak 1843. évi február hó 12-én kelt és Wesselényi Miklóshoz intézett levelét, melyben az akkori közállapotok szinfal megetti titkairól világositja fel barátját, és ennek határozott felszólítására egyes, bennünket most különösen érdeklő mozzanatokra vonatkozólag elmondja véleményét. E levélben Deák sajnálkozik Széchenyi lelki állapota felett, a kinek keblében rettenetes szenvedélyek dúlhatnak, mert józanul nem tehetné azt, a mit cselekszik. A baráti kötelékeket minden látható külső okok nélkül szétszakgatja. Vele is méltatlanul bánt; egy keserü és sértő levélben támadta meg, mert azt hivé, hogy az ismert 1842. évi akadémiai beszédére vonatkozó czikket a Pesti Hirlapba ő irta. Élethalálharczra hivta fel, s fenyegette, hogy mindazt, a mi köztük magánbeszélgetés alatt szóbajött, pedig csak Széchenyi beszélt, Deák pedig hallgatott, átfogja adni a nyilvánosságnak, sőt a világ közvéleményének is. Midőn Deák biztositotta őt, hogy hirlapokba és különösen névtelenül nem irt még semmit, akkor nyugodtabb és barátságosabb lett. Azonban Deák a levél szavai szerint nem hiszi, hogy a régi jó viszony közöttük valaha ismét helyreállhatna. Igy tesz minden barátjával. Czikkei ingatagok és szenvedélyesek; minden szavában ellentét mutatkozik. Most is nem az elvekről, hanem a modorról folytat éles harczot a politikai irodalomban. Mit nyerne az ország, ha sikerülne is neki Kossuthot levernie, s ha bebizonyithatná is, hogy a hazát egyedül ő szereti, hogy egyedül ő nem tévedett és tapintata csupán

neki van. Hisz állapotaink csak ott lennének, a hol ma vannak. Sőt rosszabbul állanának, mert a létező pártok szétzüllvén, azokat nagy küzdelmekkel sem lehetne többé tömöríteni. »Az ég bocsássa meg neki, a mit tesz, de nekem fáj, hogy egy oly kimagasló fényes egyéniség, ilyen nyomorult kicsinységekben vész el.«

Kell-e ennél döntőbb bizonyiték arra, hogy Széchenyit, a ki a bonyolódó fejlemények alakulását, mint a következés megmutatta, egyedül látta előre, a ki gyakran volt kétségbeesve a miatt, hogy akkor jóslatszerű, de ma nagyon természetesnek látszó okoskodásai és tanitásainak nagyobb nyomatékot nem tudott adni, és hogy őt a legsajátabb korszakának letünte után mily mértékben félreértették? Félre ismerte még egy oly óriási itélőtehetség is, mint a minő a Deáké volt. Mert az kétségtelen, hogy a haza bölcse a magyarságnak eddig legnagyobb és a faja iránt érzett végtelen szeretet tüzében önmagát elhamvasztó lángelméjét akkor nem, hanem csak sokkal később értette meg.

E felett azonban alaposan csodálkozni, vagy helyesen sajnálatot kifejezni meggyőződésem szerint alig lehet, mert ez az adott tényezőknek természetes következménye volt, és mivel belőle nemcsak nagy bajok, hanem igen jelentékeny, másként talán sohasem keletkezhetett, üdvös eredmények is származtak.

Széchenyit a maga egész nagyságában felfogni, mint már említém, ma sem könnyü dolog. Pedig egyfelől minden óriási előnyei és isteni erényeivel, másfelől pedig összes kisebb-nagyobb emberi gyarlóságaival együtt ismerjük őt. Az ő rendszeréhez tartozván a magyarság érdekében mindent hasznosítani, habozás nélkül oda adta magát valamenyi, de egyenként fenséges nagyságának nem mindenkor javára váló titkaival együtt, hogy példáján nemcsak életében és működése alatt, hanem halála után is minden irányban okulhasson nemzete. Deák Ferencz, elismerem, nem csupán a hírneve érintetlenségére tekintettel levő, hanem másként is tiszteletet érdemlő discretióval halála előtt minden keze ügyében volt iratát elégette. Széchenyi ellenben sokszor kisszerű és sajnálatra méltó töprengéseit és önkinzásai közben nyilvánult összes szeszélyeit, vérmérsékletének fékezhetlen kitöréseit, be nem számitható kedélyviharait, indokolatlan érzékenykedéseit és igazságtalankodásait, előkelő származásának, neveltetésének és állásának az izgalmak közepett akarata ellen is ki-kibuvó aprólékos gőgjeit is megörökitette naplóiban, melyeket csak némely — másokra compromittáló — részletek törlésének kikötése mellett odaajándékozott titkárának, a kiről feltehette, hogy azokat nem fogja örökké pecsét alatt őrizni. Deák Ferencz azt mondotta: hogy a haza kivánhatja mindenét, még életét is, de becsületét nem. Széchenyi a közönséges értelemben felfogott férfiui becsületet, azaz másfél évtized alatt mély gyökeret vert és jól megérdemlett népszerűségét is a hon javára az által, hogy ha kellett, kétértelmű álláspontokra is rálépett, küzdelmes közpályán könnyü szerrel áldozta fel, sőt még a siron túl is szinről-szinre úgy mutatta be magát, a milyen tényleg volt. Oda dobta

egész valóját és annak minden mozzanatát a nemzetnek, mint valamely ritka bajban szenvedő és nemének használni akaró orvos oda-ajándékozná hült tetemét is annak a tudományos intézetnek, melynek szolgálatában állt. Széchenyi bízva a maga tiszta lelkiismeretében, a mindent összefoglaló ítéletet nyugodtan várta az igazságos utókortól, melyet csodálatra méltó eljárása és a szó szoros értelmében veendő önfeláldozása által igazán a legnagyobb igazságszeretetre és ennek alapján a legmesszebb menő hálára kötelezett maga iránt.

A politikai fejlemények alakulására nézve kétségkívül nagyon előnyös lett volna, ha Deák már 1845-ben megérthette volna Széchenyit. Ez esetben ők ketten talán kevesebb küzdelemmel és válságok nélkül tudták volna a nemzetnek megszerezni az államiságot is. De a kölcsönös megérthetés lehetősége ki volt zárva közöttük, és Széchenyi politikájának csak bizonyos áron lehetett megvalósulni: a későbbi események tanulságaira volt szükség e végből. Széchenyi maga mondotta, hogy különös utai vannak a gondviselésnek, melyeken veszteségek, szenvedések s fájdalmak által oktatva vezeti és emeli a nemzeteket. Ez áron, ha jobban megtekintjük a Deák kiegyezését, általa később Széchenyinek fő politikai eszméi mégis megvalósultak.

Tehát nincs okunk csudálkozni azon, hogy a dolgok másként alakultak, mint azt Széchenyi idézett czikkében remélte. De nincs okunk azon sajnálkozni sem, mert ha Széchenyi jó pártember és jó gyakorlati politikus, sőt pártvezér lett volna, akkor neki meg kellett volna alkudnia az emberekkel és körülményekkel minden irányban, és akkor azokat a nagy alapigazságokat, melyek a nemzet belső életműködésének örökké érvényes irányelveit képezik, a maguk tisztaságában, ennélfogva gazdag erkölcsi tartalmukkal együtt nem hirdethette volna. És akkor azt nem hagyhatta volna nemzetére, a mi egész hagyatékában a legáltalánosabb érvényű és a legmaradandóbb becscsel bíró kincs. Nem hagyhatta volna a magyar nemzetnek örökké élni hivatott azon eszméit és azokért szenvedett vértanúságát, melyeknek sikeres, üdvös voltát alkotásai által már életében bebizonyítani minden áron törekedett, s a melyeknek így közvetve köszönhetjük azt is, hogy a magyar társadalom néhány évtized alatt nemzetté lett, és a magyar nemzet nagy tusák és nagy válságok fejében, de végre mégis kivívta magának a magyar államot.

Tanitásai igen sok tekintetben a szabatos természeti törvények jelentőségével bírnak, és emberi értelemben véve azoknak állandó jelleget kell tulajdonítanunk. Igazak általában minden nemzetre, de mivel reá való tekintettel vannak formulázva, igazak különösen a magyar nemzetre nézve. És ha gr. Széchenyi István nem rendszeresen adta is elő azokat, eszméinek logikai szoros összefüggése minden alaposabb tanulmányozója előtt kétségtelen.

Hogy rendszere kellőleg nem domborodhatott ki, annak okát az képezi, mivel nyomtatásban megjelent és még csak kéziratban levő, összesen mintegy 50 kisebb-nagyobb kötetnyi műveiben vannak

elszórva, és pedig úgy, hogy örök igazságokkal teljes gondolatai mindegyre megzavarván az éppen tárgyalt gyakorlati kérdés előadásának egyöntetűségét, ötletszerűen merülnek fel. Gyakran magukban és eredeti szerkezetükben is rendkivül megkapók, sokszor azonban helytelenül látszanak alkalmazva lenni, és mivel három-négy idegen nyelv fordulatait használja, s közülök majd az egyik, majd a másik homályosítja el kifejezéseinek magyarságát, azok csak futólag olvastatva nagyszerű belső értéköket nem árulják el. De ha mai irodalmi nyelvünkre úgyszólván lefordítva, az összetartozó gondolatokat egymás mellé állítjuk, akkor érezzük, hogy egy szellemóriás szólal meg bennök, a ki a világegyetem, az emberiség s az egyes nemzeteknek összefüggésében jelentkező bámulatos harmóniát teljesen átérti, s a ki a mindenség fejlődésének örök törvényeit a magának róla alkotott ideáljában határtalanul és ildomos emberiességgel szeretett nemzetére alkalmazza. Egyes mondásai annyira összetartoznak, hogy azok alakjának és tartalmának gondos megvizsgálása után rendszerét nem is kell, mert ő mindenre gondolt, igazán reconstruálni, hanem csak az egymásba való részeket összeilleszteni. S ekkor magunk előtt látjuk azt a rendszert, mely szerint ő goudolkozott, javasolt és cselekedett, s a melynek helyességében oly föltétlenül bizott, hogy hite szerint utoljára is bekövetkezendő megértetésének esetén annak elmaradhatatlan sikerére fel merte tenni nemcsak a maga úgyis mindig áldozatra szánt életét, hanem a róla alkotott eszményének képében valósággal imádott magyarságának jövőjét is.

Csak az szomorította el, hogy életében oly kevesen értették meg. Hányszor tördeli kezeit s vádolja önmagát, hogy nem tud elég érthetően írni, minélfogva nemzete a reá nézve életérdekű nagy igazságokat nem szívleli meg, melyeket pedig ő oly tisztán lát és élénken érez át, de azokat meggyőző erővel előadni nem képes. Mily irigylendők, de egyénileg — teszi hozzá — mily sajnálatra méltók azok, a kik minden gondolatukat tökéletesen képesek kifejezni! Irigylésre méltók, mert a beszédnek hatalmával bírnak, de sajnálandók, mert oly keveset gondolnak és éreznek, hogy azt emberi nyelven is elő tudják adni.

Ez a rendszer a maga teljességében azt a benyomást teszi reám, mint valamely, a maga egyszerűségében is méltóságos, óriási méretű gyönyörü görög templom, melynek talaját az ő természeti bölcseleten tisztult — inkább értelmi, mint érzelmi — kereszténvi felfogáson nyugvó világnézete, alapját pedig a magyar nemzet egyéniségének, összes állapotainak és körülményeinek emberileg tökéletes ismerete képezi. — A hatás, melyet a szemlélőre gyakorol, leírhatatlan, varázsszerű, és káprázatos fénye csak azért nem vakít el, mert e fény valóban nemes, és mivel a sok drágakő, melyből az épület áll, nincs kivétel nélkül csiszolva. De ez a hatás annál jótékonyabban melegít, emel és nemesít. A ki abba a szentélybe belép, érzi, hogy mily fenséges helyen tartózkodik, és bizonyára javúlva tér onnan viszsza. Ha pedig valaki, miként évekre terjedt külön tanulmányaim jutalmául

én, abban egynél több ízben is megfordul, a mindennapiság pora által bemocskolt saruit annak bejáratánál a következő alkalommal önkénytelenül le fogja rakni.

Megtalálhatja abban mindenki az önismeret útján, melyre oly nagy súlyt fektetett, hogy egy külön remek művet írt róla, elérhető kötelességtudás eszközein, a polgári erény által követelt önnevelés és fejlesztés módjain kívül a múltakért való vezeklés kegyszereit, a jelen küzdelmei számára a becsületes kebel vértezetét és a felmagasztaltság szülte lélekerősítő bizalmat a jövő homályba burkolt esélyeivel szemben. Ez a rendszer a maga korát határozottan megelőzte. Sokkal korábban foglalkozik az evolutio tanulságaival, mintsem e tannak legnagyobb mestere, Darwin, annak alapigazságait teljesen bebizonyította volna. Hamarabb vallotta magáénak azon eszméket, melyekkel Carlyle és népszerűsítői átalakították az angol társadalom közfelfogását. Előbb hozta összhangba a tudományos és a tiszta keresztény felfogást, mint azt ez a két nagy elme s utánok mások tevék. És legalább én a felállítása óta jóval több, mint félszázadnak lepergése után nem tudok kimútatni Széchenyi rendszerében egy fő mozzanatra vonatkozó tételt sem, melyet ez a nemzetek életében is már számot tevő idő ne igazolt volna, vagy olyat, melyet nem az iránta érzett hála és kegyelet, hanem a saját létérdekei szempontjából a magyar nemzetnek szabad lenne tekinteten kívül hagyni.

Nincs Széchenyi Istvánnak nagyobb alkotása, mint ez a társadalom-politikai rendszer, és nincs annál nemzetünknek sem becsesebb szellemi kincse. És mégis úgy járunk felette, mintha annak létezéséről is alig lenne tudomásunk. Úgy tapadunk rajta, mint a nyomorgó, a ki a neki jutott gazdag örökség felett járkálva sanyarog és a kínálkozó dús kincs mellett inkább inséget szenved, semhogy a mélységből való kiemelésével járó nehéz munkára, melyet azonban másra igéretek fejében nem bízhat, elhatározná magát. Pedig annak hagyományozója számtalanszor mondotta, hogy a magyar nemzetnek perczei drágák. Ifjú nemzet vagyunk, de könnyen megtörténhetik velünk, hogy a férfikor átugrásával egyszerre dísztelen öregségbe sülyedünk, azért kettőztetett szorgalommal s nehéz viszonyaink miatt fokozott értelmiséggel és erkölcsi erővel használjuk fel a rendelkezésünkre álló időt. És ha volt valaha nemzetnek valóban hatályos erkölcsi tényezőre szüksége, akkor most kell minél teljesebben magába felvenni Széchenyi hagyatékát a magyar nemzetnek.

Társadalompolitikai rendszerének e különben is már túlságosan igénybe vett díszes alkalommal még száraz vázlatát sem nyújthatom, azért lényegének lehetőleg az ő szavaival való felmutathatása végett műveiből csak egy idézetre vagyok kénytelen szorítkozni. A Kelet Népében Széchenyi ezeket mondja: »Úgy fogom fel a magyar nemzet rendeltetését, hogy képviselője Európában mint egyedüli heterogén sarjadék az ázsiai bölcsőjéből magával hozott, de virágzásra eddig még sehol sem fejlődött sajátságait. Azelőtt rombolt a művelt világ-

ban, de azután hasznára vált annak, mert a keletről jövő vad áradatot feltartóztatta. Van benne sok eredetiség. Van tűz, melynek kitartássá, vad erő, melynek bajnoki szilárdsággá, ittas rombolási vágy, melynek áldozatkész nagylelkűséggé kell tisztulni. Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, annak tisztúlt sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségében kifejteni, erőit és erényeit nemesíteni s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség feldícsőítéséhez, vezetni. Lehet-e annál minden keserűségtől mentebb, tisztább öröm, melyet éreznie kell annak, a ki e dícső czél eléréséhez ha csak egy parányival is hozzájárúlhat? Egy haladott, kiválóan művelt és erkölcsös nagy nemzethez tartozni általában még vérségi kötelék nélkűl is boldog érzést szül. Mennyivel inkább, ha saját véreink nemzeti újjászületésének szent küzdelmeiben vehetünk munkás részt.«

Tehát nemzeti különállásunk létjogát ő első sorban arra alapítja, hogy az ural-altáji népcsaládnak sajátságait e részben kedvező viszonyaink folytán egyedűl mi vagyunk hivatva az emberiség uralkodóvá lett culturája közepett képviselni. De nemcsak ezen szempontból van a magyarságra szükség, hanem azért is, mivel ez a nemzet Európa kellő közepén »annyi összeolvadni nem akaró tarkabarkaság közepett« ezer év tanusága szerint egyedül tudott államalkotó erőt kifejteni. Erre az erejére az ó-világot még sokáig polgárosítani hivatott Európa belbékéjének és egyensúlyának biztosítása érdekében itt még nagyobb szükség lesz a jövőben, mint volt eddig.

Már pedig mostanság is folyton életkérdések vannak nálunk napirenden. Társadalmi, közgazdasági és közjogi válságok dúlnak a nemzet testében, és nemzeti létünk sarkalatai még nem elég szilárdak. Sokszor vagyunk a tanácstalanság, koronként még a csüggedés állapotában is, mely ruganyosságunkat megbénítani alkalmas. Csodálatos, hogy ily nagy szükségben sem fordulunk ahhoz a kincshez, melyet jó sorsunk és saját nemzeti valónk legbecsesebb része palladiumul adott nekünk.

Annak tiszta eredetéhez, fejlesztő, átalakító, összes erőinket jó irányba terelő, egyesítő és fokozó erkölcsi hatásához a kétségnek még csak árnyéka sem fér. Az nem a multban elhasznált bűvszer, hanem foglalatja mindannak, a mi igazat és megszívlelendőt az emberi nem összes tapasztalása és gondolkozása felmutatni képes. Teljesen nekünk való tűzoszlop, mely után nyugodtan indulhatunk, mi, a kik sem a tudomány tanitásainak, sem a vallás intelmeinek tömegesen oly odaadással és bizalommal, mint más nemzetek, nem tudunk meghódolni, holott a magyar fajszeretet fenkölten igazságos és emberiesen vallásos lángszellemű apostolának képét a nemzet mélyen szivébe zárván, ha megismeri, annak útmutatását inkább lesz hajlandó követni, mint akármit.

Éppen, mert magas eszményiségből indul ki, ezenkivül mert a távolabb eső feladatok mellett azok észszerű egymásutánját és az el nem hanyagolható összes melléktekinteteket is szabatosan meg-

jelöli, a Széchenyi rendszere sohasem válhatik túlhaladott álláspontá. Társadalmi bölcselete és társas erkölcstana a különféle természetű számtalan kötelesség tömkelegében biztos vezérfonalat nyujt a legnemesebb és egyúttal a leghasznosabb nemzeti politika részére. Az megtanít kibékülni a sorssal és számtalan hátrányainkkal a nélkül, hogy a lemondás erélyt rontó útjára engedne tévedni. Földirati fekvésünk veszélyes volta mellett fölvilágosít azon előnyeiről is, melyek nem kis részben okozták, hogy roppant tévedések mellett és számtalan veszélyek között is ezer évig megálltuk ez országban helyünket. Számunk kevés? Erre nézve tanácsa az, hogy igyekezzünk minőség által hatályosan pótolni az úgy sem mindig döntő mennyiség hiányát, és ezenkivül szerezzük meg az ez esetben okvetlenül bekövetkező belső szaporodásnak elengedhetlen feltételeit. Idegen nemzetiségekkel vagyunk kénytelenek megosztani e hazát? Biztosítsunk velök szemben magunknak kimagasló értelmi és erkölcsi főlényt, legyünk mennél ildomosabb, vonzóbb és tökéletesebb nemzet, és egész a beolvadásid meg fogjuk nyerhetni azokat. Szegények vagyunk? A kimívelt agy és annak jól számító vezérlete a szorgalmas és okos munkálkodás nyomán mulhatatlanul beálló bőséggel gazdagítand bennünket. Vegyes házassági viszonyban élünk Ausztriával? Kiválóságunk által igyekezzünk azzal nemcsak megférni, hanem vele együtt boldogulni is. A dynastia netán jelentkező bizalmatlanságát fegyverezzük le, és mutatkozó túlsúlyát törekedjünk a magyar nemzeti érdekek roppant nyomatéka által ellensúlyozni. Önállóságunk és alkotmányos szabadságunk nem elég széleskörü és nincs eléggé elismerve? Helyezkedjünk az ész, a vagyonosság, az önfegyelmezettség, az egyenként és összesen kifogástalanul correct magaviselet által a reánk nézve kedvezően súlyos tények, a valóság, a természetesség és igazság szilárd alapjára, és nincs hatalom, mely a szabadságot elzárhatná, s ha egyszer kivívtuk magunknak, azt elvehetné tőlünk.

És mindennek titka nem egyéb, mint a nemzet iránti tettekben nyilvánuló törhetlen hűség, és az ebből folyó lelkiismeretes kötelesség-teljesités, a melynek művészetében mindenki nagy mester lehet. — A reformot kezdje tehát kiki önmagánál, és akkor az ily arczélváltoztatás mellett is óriási átalakulás fog aránylag rövid idő alatt bekövetkezni.

Mivel értelmileg fejlettebbb a nemzet, mint volt hatvan évvel ezelőtt, ma többet tanulhat Széchenyitől, mint korábban. Sok mindenféle tényező van kezünkben, mely az előtt hiányzott. De igaz az is, hogy feladataink szintén nehezebbek, jövőnk veszélyei mindjobban kidomborodnak, ennélfogva gyarapodott erőnk és ügyességünk ezekkel szemben napjainkban sem elegendő. A nemzeti boldogulásnak sem társadalmi, sem politikai segédeszközeit nem kezeljük úgy, mint kellene és lehetne. — Alkotmányos intézményeink kitünők, de a társadalom gyengesége folytán azok nem működnek elég eredményesen. A társadalom ereje pedig nem kis részben azért elégtelen,

mivel a napi politikai túlságos elfoglaltság miatt életérdekű problémák számára nem jutt megfelelő számu elsőrendü szellemi erőnk. Állásunk a monarchiában politikailag úgy látszik kiváló, de gazdaságilag aránytalanul kevésbbé vagyunk erősek, minélfogva ama kiválóságunk sem úgy érvényesül, mint kivánatos volna, sőt az ekkép mai mértékében sincsen biztosítva. Pedig főlényünknek nemcsak egy irányban, nem csupán egyes érdekfeleinkkel szemben, hanem általában szilárdul kellene állani. Ezt a monarchiát főleg Magyarország consistentiájának kell fenntartani, a minek elismerése a néhány év óta bekövetkezett események folytán ma általános. A német császár nekünk oly jól esett budavári beszédében ezt már 1897-ben közvetve hangsúlyozta, midőn az 1741. évi eseményekre utalva, emlité, hogy a dynastiát mindenféle külellenség ellen újból megvédelmezni a magyar nemzet van hivatva. Ebben a monarchiában, melynek léte és virágzása annyira érdekünkben áll, a magyarságnak tehát mindinkább tényleg irányadó elemmé kell válni. De oly idők is következhetnek be, midőn azt a maga egészében legteljesebb odaadásunkkal sem leszünk képesek, nem a külső, hanem a bensejében dúló ellenséges elemekkel szemben megoltalmazni. Erre az eshetőségre ma még épp oly félve kell gondolni, mint gondolt reá 1866-ban Horváth Boldizsár, midőn felvetette azt a kérdést, hogy quid tunc? De ugyanakkor meg is adta reá a kielégitő feleletet. Akkor nekünk oly consolidált erős államnak kell lennünk, hogy a magyarság intézményes, kétségtelen hegemoniája alatt itt egy hasonló czélu és erejü másik monarchia keletkezhessék, mely ugyanazon nagy és mellőzhetlen feladatot lesz rendeltetve betölteni, mint a melyre való tekintettel Európa conservativ intéző köreiben általában elfogadott nézet, hogy ha mai monarchiánk már nem léteznék, akkor meg kellene azt teremteni. — A mennyire hibás dolog a magyar nemzetben a képzelgő nagyzást növelni, épp oly helytelen volna a jogosult képzelemnek, mely nélkül sehol sincs lendületesb haladás, kishitűen és gyáván szárnyait megnyirbálni. Azért alaposan mondható, hogy egy újabb hatalmas magyar birodalomnak majdan e czélból való felállítása csak az esetre volna ábránd, ha a magyar nemzet alkalomadtán nem állana az összes viszonyok által okvetlenül kijelölendő nagy hivatásának magaslatán.

Erre pedig nem emelkedhetik fel másként, mint azon a meredek úton, melyet Széchenyi jelölt ki számára, ha tudniillik belső megerősödés és plastikus tökélyesbülés által az emberi közművelődés gazdagodási követelményeinek általában, az európai emberiség nagy politikai szükségeinek pedig különösen aránylag kevés külső jóakaratú támogatással, melyet szükséges, rokonszenves és tisztelt volta által szerezhet meg magának, valóban eleget tud tenni.

Nekünk épp úgy, mint ez az angol nemzetnek sikerült, összes hátrányainkat is javunkra kell fordítanunk, hogy a sanyargató hiányok is fokozott erőfeszítésre ingerelvén, a veszélyes helyzetünk

által megkövetelt újabb kitünő tulajdonok kifejlesztésére sarkaljanak bennünket.

Egy szóval a gróf Széchenyi István szellemének kell a magyarság nemzeti geniusává lenni, és akkor — miként ő hirdette — semmi sem lesz nehéz és minden a nemzettől fog függeni.

Csodálom, hogy nálunk, a hol az ilyenek iránt nagy a fogékonyság, egy mondása még nem lett szálló igévé, pedig megérdemelné, hogy azzá váljék. Ismételve mondotta ezt: »merjetek nagyok lenni, de legyetek egyszersmind bölcsek is!« Megérdemelné, mert e néhány szóban van letéve jövőnk; hiszen ő határozottan csak e feltétel alatt merte azt igérni, hogy Magyarország voltaképp csak ezentúl leszen.

E haza minden becsületes fiának a maga természetes munkakörében, de nehogy erejét elforgácsolja, s feladatait kevésbbé jól végezze, mint kellene, csakis ott, ennek biztosítására minden tőle józanul kívánható módon és mértékben törekedni kötelessége. Nincs ezen országban senki, a ki a Széchenyi ihletére és nemesítő hatására nem volna szorulva. Meg kell tehát mennél szélesb körben annak minél sikeresebb elterjesztését indítani. És e részben Akadémiánkat illeti a kezdeményezés. Hiszen harmadik akadémiai megnyitó beszédében, 1846. évi deczember 20-án, nagy alapítója maga mondotta, hogy »a magyar akadémiának sajátságos körülményeink közt nemzeti újjászületésünk főtenyezőjeként folyton működni szoros kötelessége, mert — az ő szavait idézem — lélektelen gép volna ez intézet, ha nem venne a haza ezen szent műveletében a legbuzgóbb és a legernyedetlenebb módon részt, a miben — szerinte is — az akadémia tisztelt tagjai menjenek elől«. Találjon tehát módot az Akadémia, hogy a Széchenyi szellemének hatályos terjesztése és nemzeti geniusszá válása érdekében nemcsak az irodalom minden ága foglalkozzék vele többet és eredményesebben, hanem annak a feladatnak igyekezzék megnyerni az újjáalakult nemzeti társadalom által kivivott magyar államot is. Ennek a legfőbb szervezetünknek a Széchenyi értelmében szintén kell oly társadalmi politikát folytatni, mely e nemzet alkatelemeinek önállósítására, belértékben való gyarapítására és igy az egész társadalomnak nemcsak látszólagos, hanem igazi megerősítésére irányul. Számtalan módjai és alkalmai között e részben a legnagyobb horderővel a közoktatás és a köznevelés valóban nemzeti iránya bir.

Ne legyen ez országban azért oly főiskola, a hol Széchenyi társadalompolitikájáról a sok mindenféle, ádáz hatású s általa egyenesen megbélyegzett természetellenes világpolgárias áramlat ellensúlyozása végett érdekes, tanulságos és meggyőző rendszeres előadások állandóan nem tartatnának. Ne legyen szakiskola, melyben az ő odavágó tanításai kapcsán reformjainak valódi értelmével nem foglalkoznak. Ne legyen középiskola, melyben az irodalmi és történeti előadások keretében, továbbá az irásbeli munkálatok során és az önképző köri pályázatok alkalmával a Széchenyi eszméi nem ké-

peznék a szellemi és erkölcsi erősödés főtényezőjét. Ne legyen tanítóképző-intézet és népiskola, a hol azok növendékei vezérfonalak és kátékba foglalva a honpolgári kötelességekre és az emberiességre nem az ő szellemében oktattatnak. És a mit talán legelőbb kellett volna emlitenem, ne létezzék e hazában nőnevelő-intézet, a hol az általa igen magas nemzetfejlesztő szerepre szánt és reá mindig jótékony nemtőként hatott angyali feleségére gondolván, rajongó tisztelettel körülvett nőnemet, a kinek kezébe a jövendőbeli Magyarország jó és balsorsa van letéve, nem a Széchenyi műveiből vett megfelelő helyek elemzésével vezetik fel a honleányi magasztos feladatok sokszor igen nehéz, de dicső útjára.

Ő folyton a jövőre felebbezett, nemzetünk emelkedését mindig az egymásután következő újabb nemzedékektől várta, azért, és a dolog természete szerint is, a mindkét nemű egész magyar ifjuságra és annak tökéletesbítésére kell tehát a fősúlyt fektetni, ha azt akarjuk, hogy fajunk a Széchenyi eszményét addig közelítse meg, mig ennek valóban hasznát veheti.

Ismételjük azért miden új generatiónak ezen szavait: »Hazám reményei! Romlatlan Ifjak! Nem reszket-e bennetek a sziv, nem emelkedik-e a mindennapiság fölé lelketek, nem hangzik-e bennetek isteni szózat, hogy ti vagytok hivatva egy sarjadék népet megmenteni és egy fejletlen törzsökös nemzetet eszményi magasságra emelni? Egy szebb jövőnek uraivá lenni vagytok hivatva, ha mertek nagyok lenni! Lépjetek tehát valódi hazátok hű szolgálatába, melyen kivül úgy sincs számotokra hely!«

Ez e lelkes felhivás azonban mindnyájunknak szól. Mert ha leéltük is javát időnknek és földi pályánk hátralevő része oly örömökkel, mint korábbi szakai, nem kecsegtet is már, megmarad egy reményünk és fennáll még egy vigasz részünkre, az, hogy ha már tettünk valamit a közért, azt megkoronázhatjuk, ha pedig még hitünk szerint is hátralékban vagyunk, azt fényesen kipótolhatjuk az által, ha lelkünk egész hevével igyekszünk Széchenyi hagyatékát az ő kifejezése szerint uzsorakamatokkal lehetőleg hasznositani és mindenkorra biztositani fajunknak. Továbbá a hála és kegyelet a legnagyobb magyar iránt szintén mindnyájunk tartozása. Ezt pedig főleg nem akkor rójuk le, ha csupán érczszobrokat emelünk, és domborműveket falazunk be tiszteletére, ha gyéren olvasott kiadványokat rendezünk együtt levő és elszórt irataiból, ha utakat, utczákat és tereket nevezünk róla, ha a reá vonatkozó bármily kegyeleti becscsel biró tárgyakat csak kevesek által ismert múzeumba hordjuk össze, szóval ha nevét folyton csak gépiesen emlegetjük és csupán ajkainkon hordjuk, hanem mindenekfelett akkor, ha dicsőségének megörökítése végett is el tudjuk érni azt, hogy igaz és üdvös eszméinek győzelme leszen folyton élő és nemzetére állandóan bő áldást hintő emlékjele.

2. A „University extension“ hazánkban.

Az 1896. évi II. országos és egyetemes tanügyi congressuson tartott előadás; megjelent a „Budapesti Szemle“ 88-dik kötetében.

Korunk haladása minden téren új szükségeket és kielégítésökre folyton újabb és újabb intézményeket teremt. A gazdasági élet egyre közvetlenebb befolyása alatt a közművelődés fejlődése is oly elemi erővel lép fel, hogy csak természetes, ha annak folyása szintén állandó, s növekvő méreteinek megfelelőleg nemcsak nagy, hanem egyúttal folytonos bővülésre képes medret keres. Az ismeretek rohamos szaporodása minden téren igen nagy befolyással van a magán- és társadalmi életre egyaránt, azért minél alaposabb megszerezhetésök az egyesre és az összeségre nézve fokozódó életszükségként jelentkezik. E mellett a tartalomban gazdagodó termelő foglalkozások aránylag is mindig több egyént kötnek le, s a munkafelosztás terjedésével hatványozódik azok száma, a kik egyoldalú munkára kényszerítvék. Lehetetlen be nem látni, hogy ha ez tovább így halad, a társadalmi összhang egyre nagyobb veszélyben fog forogni. — A termelő munka s a gyakorlati szakismeretek sok embernek biztosítván független megélhetést, a politikai jogokat is mindig több és több ilyen elemnek kell megadni. Azonban ez új elemek az állami és társadalmi élet természetéről tiszta fogalommal rendszerint nem bírván, az iránt vagy egyáltalán nem fognak érdeklődni, vagy pedig kizáróan saját, legfelebb egyoldalú osztályérdekeiktől vezettetik magokat, midőn azzal szemben állást kénytelenek foglalni. Így aztán az ugyanazon nyelvet beszélő társadalomban is oly ziláltság fog beállani, hogy egy és ugyanazon nemzet fiai, még ha az anyagi jólét bizonyos magasb fokára jutottak is föl, nem értik meg egymást. Ebből küzdelmek támadhatnak, melyekben, egyébként közös nagy czélok megvalósítására fordítható, igen sok becses erő vész el, és pedig úgy az egyes osztályokra, mint az egész nemzetre nézve. A gazdasági élet haladásával tehát lépést tart annak a szükségnek érzete is, hogy az egyes termelő osztályok míg egyfelől a fokozódó munkafelosztás miatt eltávolodnak egymástól, addig másfelől a közös emberi és nemzeti kötelékeknél fogva szorosabb érintkezésbe jöjjenek, és a kölcsönhatás viszonyába kerüljenek egymással. Az újabbkori haladás magában véve bomlaszt, ha a szélesb körű társadalmi szervezkedés a széthullani készülő részeket ismét nem egyesíti.

És semmi sem alkalmasabb az emberek egyesítésére, mint a fölfogás közössége és a gondolkozási mód azonossága. Ha arra nézve, a mi mindnyájunkra nézve közös, egyetértünk, az, a miben különbözünk, nem távolít el, hanem inkább egymásra utal, tehát még jobban összefüz bennünket. Annak tehát, hogy a hol csak lehetséges a gondolkozásmód a társadalomban egyenlősíttessék, igen nagy fontossága van, ennélfogva az érte okvetlenül hozandó tetemesebb áldozatokat sem lehet improductiveknek nevezni. A közös fölfogás azonban csak

akkor következhetik be, ha az emberi és társadalmi lét legfőbb kérdéseire nézve egyet értünk. Az összhang nem a közművelődés elemeinek, hanem kimagasló csucsainak rokonságát tételezi föl. Az a körülmény, hogy valamely társadalom ugyanazt a nyelvet beszéli, ugyanazon betükkel ír és azonos alapműveletekkel számol, sőt ha gépiesen ugyanazon vallásfelekezet szertartása szerint morzsolja le imáit és tiszteli Istenét, nem biztosítéka az osztályok közeledésének. Ellenben, ha a polgárok a társas lét alapeszméire nézve tisztában vannak egymással, ádáz küzdelem nem fejlődhetik ki közöttük. Ezért van annak oly megmérhetetlenül nagy fontossága, hogy a nemzet minden osztályának színe-java ugyanazon magas értelmi műveltséggel bírjon, mivel az összes osztályok jobbjainak közös eszményei nélkül lehetetlen, hogy azok párhuzamosan vezessék társaikat, a mi pedig egyedül teszi lehetővé, hogy a nemzet testének egyes fontos részei folyton ilyeneknek érezzék és vallják magokat, s visszavonásba és nyilt harczba ne keveredjenek egymással.

Mint nagyon sok másnak, e problémának is, az angolok, de ők szintén csak a legújabb időben, találták meg a nyitját. Nem hiányoztak ugyan Angliában egyesek századokkal ezelőtt sem, a kik a nemzet zömét is részesévé akarták tenni a főiskolai oktatásnak. Így például William Dell, a cambridgei Gouville és Gains-College mestere, már 1650-ben minden nagyobb városban egyetem, vagy collegium létesítését sürgette, hogy a fiatal emberek a nap bizonyos óráit termelő munkával, más óráit pedig magasb tanulmányokkal tölthessék. Vagy — szerinte — úgy is be lehetett volna osztani az időt, hogy egy egész napot az üzleti tevékenységnek, a következőt pedig magasb rendű szellemi foglalkozásnak szentelhessék az ifjak. Száz évvel később Oxfordban egy az ottani egyetemmel összeköttetésben levő lelkész, Rev. William Sell, ugyanazt követelte. Öt évvel később Lord Arthur Hervey egy kis munkát tett közzé, melyben arról elmélkedett, hogy miképp lehetne az iparosok különféle egyletei és intézetei számára ismereteiknek kibővítése czéljából előadásokat kapni az egyetemektől. Mind e férfiak korukat azonban jóval megelőzték, és oly eszméknek adtak kifejezést, melyek csak napjainkban tudtak megvalósulni. — A cambridgei egyetemet illeti a dicsőség az egyetemi oktatás általánosításának sikeres kezdeményeért. Cambridgeben történt az 1873. év junius havában, hogy James Stuart tanár egy korábbi (1871-ből származó) levele következtében annak alapeszméjét az egyetem magáévá tette. A peripateticus egyetemi előadások James Stuart fölfogása szerint mindenütt megtartandók, a hol befogadásukra a hajlam és külső lehetőség megvan. Az így megindult mozgalom terjedése valóban bámulatosan gyors volt. Három évvel később a cambridgei egyetemmel összeköttetésben álló vidéki központokon már több ezer tanuló hallgatott egyetemi előadásokat, Londonban pedig egylet alakult a mozgalom megindítására az angol metropolis területén. Oxfordban is csakhamar felkarolták ez eszmét, de akkor nemsokára el is ejtették, és csak 1885-ben ragadták meg azt ismét,

ezuttal többé aztán el nem lankadó eredményes kitartással. Anglia észak-keleti részében a cambridgeivel karöltve a durhami főiskola terjesztette e mozgalmat, míg York- és Lankashireben a Victoria-egyetem volt annak középpontja. Később a skót egyetemek is magukévá tették ez ügyet, Irland részére pedg még 1881-ben alkottak hasonló czélú egyletet, mely aztán Belfastban és Londonderryben működött sikeresen. E mozgalom azonban nem állapodott meg Nagybrittannia határainál, hanem azokon túlterjedve, elhatott most már minden világrészbe és ott minden országba, a hol angolul beszélnek. Az északamerikai Egyesült-Államokban, Canadában, Melbourneben, Uj-Zeelandban otthonra talált, sőt az angol nyelv óriási területén kívül is hódít már. Így például Belgiumban néhány évvel ezelőtt közel 4000 tanuló hallgatott ilyformán egyetemi előadásokat. A University Extension 1894. évi londoni congressusán constatáltatott az a tény, hogy 931 angol és amerikai tanfolyamban több mint 104,000 egyén részesült rendszeres egyetemi oktatásban a főiskoláik falain kívül, a kiknek mintegy fele Angolországra esett. — E congressus tanácskozásai több tekintetben nagyon érdekesek voltak. Annak megnyiltáig éppen huszonegy év (Angliában tudvalevőleg a nagykorúság ideje) telt el azon időponttól számítva, midőn a cambridgei egyetem tanácsa a University Extension eszméjét magáévá tette. Két teljes évtized tapasztalatait lehetett tehát e nagy összejövetel alkalmával, a hol a földteke legkülönbözőbb tájai képviselve voltak, bemutatni. E tapasztalatokban a jövőre nézve igen sok biztató van. Az egész intézmény lényegéről, czélszerű szervezésének módozatairól a legilletékesebb férfiak nyilatkozataiból lehetett értesülni, és fogalmat szerezni annak valódi jelentőségéről. E congressus három főkérdéssel foglalkozott, s lord Salisbury, a devonshirei herczeg és lord Herschell, mint az angol nagy egyetemek lord kanczellárjainak elnöklete alatt három külön ülésben tárgyalta azokat.

Az első főkérdés volt: Mily eszközökkel lehet megtartani és továbbfejleszteni az egyetemi oktatás általánosításának köznevelési jellegét, s e mozgalom népszerű és közoktatási oldalát hogyan lehet kellő viszonyba hozni egymással? A második kérdés így hangzott: Melyek lényeges kellékei a helyes központi és helyi szervezetnek, s mily közoktatási és pénzügyi viszonyban álljon a University Extension mozgalma az állam és helyhatóságokhoz? A harmadik főkérdés szövege ez: Minő kilátásai vannak a University Extensionnek közoktatási szempontból, s minő módon hozható az a rendes egyetemi oktatással és az egyetemi fokozatok nyujtásával czélszerű kapcsolatba? — E három fő kérdés tárgyalása bő alkalmat nyujtott a mozgalom kezdeményezőinek és buzgó terjesztőinek elmondani nézeteiket mindenről, a mi arra tüzetesen vonatkozik. Angliának három kitünősége reá nyomta a hitelesítés pecsétjét az egyébként magokban véve is teljesen megbizható és nyomatékos nyilatkozatokra. Az alaphang, melyből ezek általában szólanak, a legnagyobb elismerés, tisztelet és komoly számbavétel hangja. Ahhoz, hogy e

mozgalom a kor szükségeinek szerves kifolyása, semmi kétség sem férhet. Lord Salisbury az első ülést megnyitó beszédében hangsulyozta, hogy az izgalom és élvezet korunk életszükségei közé tartoznak. Ha ezeknek nem adnak alkalmat, hogy nemes irányban nyilvánuljanak, úgy fognak érvényesülni, hogy az sem az egyénre, sem a társadalomra nézve nem lesz előnyös. A University Extension egyik rendeltetése az, hogy ízelitőt szolgáltasson a magasb műveltség befogadására képes közönségnek abból az élvezetből, melylyel a gondolatok világa bővelkedik. Ez előadásoknak utat kell mutatni ahhoz a nagy kincshez, melyet a másoktól évezredek óta részünkre fölhalmozott eszmegazdagság képvisel. A magasb műveltségnek mintegy missionáriusai az egyetemi kiküldöttek, a kik oda is elviszik a főiskolai szellemet, tudományt, értelmi és erkölcsi színvonalat, a hova az nem juthatna el különben. A műveltség befogadására képes középosztályú egyének tizezrei nem mehetnek, mert termelniök kell, az egyetemre, pedig szivesen tennék azt. E mozgalom megadja lehetőségét annak, hogy az egyetem menjen el hozzájok. Mr. James Stuart, a mozgalom kezdeményezője, Sadler, annak egyik előkelő apostola, Jebb és más jeles férfiak rövid, tömör, tartalmas beszédei reánk nézve elsőrendű fontossággal biró forrásokat képeznek e tekintetben. — Ezekben ki van fejtve, hogy e mozgalomnak kettős főczélja van: A rövid, hat vagy tizenkét előadásból álló tanfolyamokkal a tudományos műveltség iránt általában, vagy bizonyos ismeretkör iránt különösen széles körben érdekeltséget ébresztenek. Megteremtik ezzel a tudományos munkásság nagy közönségét, mely azután annak termékeit méltányolni, fölhasználni és élvezni képes. — A másik főczél pedig az, hogy a kiket életkörülményeik távol tartanak az egyetemektől, de a kikben azok tanulmányai iránt megvan a határozott hajlam, alkalmat ad e mozgalom arra, hogy a felső oktatás minden áldásában, hosszabb idő alatt ugyan, mint a kik az egyetemen kizárólag tanulással tölthetik éveiket, de megközelitő, vagy éppen oly eredménynyel részesüljenek, mint ezek. A rövid tartalmu előadások egyrészt előkészitik a hosszabbak megértését, melyek azoknak csak folytatásai, másrészt ez utóbbiak az amazok által keltett tudományos érdeklődés alapjára a széles körű egyetemi készültség épületét emelik. Sadler szerint a magasb műveltségnek e tanfolyamok megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek és kiszámithatatlan a hatás, a melyet jövőben gyakorolni vannak hivatva. Oxfordban annak idején szegény franciscanusok kezdték az előadásokat s mi lett az ottani egyetem gyors fölvirágzása következtében belőlök? Hány mostani egyetemi kirendeltség helyén fognak majdan collegiumok és később valóságos egyetemek keletkezni? Az eszményi állapot már ma is az, hogy minden nagyobb középpont állandó szervezettel birjon. Így alakult Readingban a University Extension College, melynek máris hatszáznál több rendes hallgatója van. Az exeteri középpont fejleményei nemsokára szintén oda fognak vezetni. — Különben a távol jövő e kecsegtető képei mellett a University Extension közvetlen föladata a rohamosan fej-

lődő és erősbülő angol democratia nevelése, már magában is elég fontossággal bir, hogy e mozalmat, mely a tanítást nem a bizonyítványok, hanem az ismeretek terjesztése kedvéért eszközli, teljesen jogosultnak tüntesse föl. Igen is, az angol egyetemek a University Extension-nal politikát csinálnak! De nem párt-, hanem nagy nemzeti és általános magas közművelődési politikát. Ezzel akarják elérni azt, hogy a termelő osztályok jobb módu egyénei mélyebb belátást nyerjenek az ember, a társadalom, az állam természetébe, s a tudomány és a művészetek varázskönyve kitáruljon előttök. Meg akarják tanítani a nemzet nagy zömét arra, hogy az új kor vivmányait miként kell fölhasználnia, hogy azok előnyei által mulhatlanul jelentkező hátrányait ellensúlyozni képes legyen. Ha valaha igaz volt, napjainkban áll az, hogy a tudás hatalom. A nemzetek versenyképessége már a közel jövőben attól függ, hogy mily mértékben fognak széles körben gyakorlatilag is hasznosítható magas műveltséggel birni. S az angolok bámulatos tapintata és leleményessége már megmutatta az utat, melyen haladva ezt általában el lehet terjeszteni a nemzet testében.

A szóban levő congresszuson ismételve hangoztatták, hogy válságos időket élünk, melyek csak úgy fordulhatnak jóra, ha mennél több embert képessé teszünk a helyes társadalmi rend megértésére. Értelmes hazafiakat és nem pártembereket kell nevelni, a kiknek versengése alkalmas megtéveszteni a tömegeket, melyek azután merőben illetéktelen vezetés alá kerülnek. Nagyobb és hasznosabb munkát végzünk akkor, ha a jövő fejlődésének egészséges, biztos alapját ilyformán lerakjuk, mintha sokkal közvetlenebb és csattanósabb sikerű, de nem ily általános és mély hatásu föladatokat oldunk meg. Azonban az ilyen előkészités szükségképpen huzamosabb munkájának az a nagy veszélye van, hogy az első lelkesedés tűze hamar elsziporkázván, a később ismét szükségesnek mutatkozó nehéz munkát mindig újra kell kezdeni. Azért az angolok igen bölcsen a University Extensiont nagy gonddal részletesen szabályozott intézménynyé fejlesztették ki, melynek hatása már ma is bámulatos, kilátásai a jövőben pedig beláthatatlanok. A University Extension intézménye nem mindenütt ugyanazon részletekből alakul meg. Sőt az 1894. évi congresszus tanácskozásai és határozatai az egyes országoknak, vagy az egyes egyetemeknek is sok tekintetben szabad kezet engednek, kimondván, hogy mindenütt a fennforgó viszonyokhoz kell alkalmazkodni. Az intézmény alapgondolatai és vezéreszméi mindenütt ugyanazok maradnak, s ezeket figyelembe véve, az itt röviden vázolt szervezet domborodik ki szemeink előtt.

A rövidebb és hosszabb tartamu előadások három egész tizenkét hetet vesznek igénybe, mely alatt hat, tiz vagy tizenkét, illetve huszonnégy előadás tartatik, leginkább őszszel és tavaszszal. Több rövid tartamu előadás összefűzéséből (terminal lectures) lesznek az időszaki tanfolyamok (sessional lectures), melyekből három, vagy négy képezi az úgynevezett curriculumot. Az előadások tartása előtt

azok lényeges tartalma külön iratba (syllabus) foglalandó, s a feletes egyetemi bizottságnak, vagy a fölolvasások fölügyelőjének (superintendent lecturer) bemutatandó. A tanítás a szabad előadás és az azt követő conversatorium, az úgynevezett class, útján eszközöltetik. Ez utóbbi rendszerint az előadásra nyomban következik, és rendeltetése, hogy az abban felölelt anyag jól földolgoztassék, és pedig az arról folytatott beszélgetés útján, melynek során az előadó és a hallgatók kérdéseket intéznek egymáshoz. Az előbbi, hogy meggyőződjék arról, vajjon megértették-e, az utóbbiak pedig, hogy pótló fölvilágosításokat, kiegészitő adatokat és irodalmi segédeszközöket kérjenek a fölolvasótól. Ezenkívül minden héten irásbeli dolgozatokat (weekly paper) készítenek a tanulók, melyeket az előadó áttekint, és megjegyzéseit széljegyzetek alakjában azokra megteszi. A class és a heti irásbeli munka igen hathatósan támogatják a szóbeli előadások által tett benyomást, s azokat a rendszer nélkülözhetetlen alkatrészeinek tekintik. — Mulhatatlanul szükségesnek tartják a vizsgálatokat is. De ezeknél arra fektetnek súlyt, hogy a tett kérdések a lényegre vonatkozzanak, s ne az egyes tárgyak nehezebb, bonyolultabb részeire, mert nem ezeknek, hanem amannak tudása a fontos. A vizsgáló mindig más egyén, mint az előadó, de az ez utóbbi által készített syllabushoz köteles tartani magát. — Ha a tanitó a conversatorium és az irásbeli munkálatok, a vizsgáló pedig a feleletek alapján képesítettnek itélik a tanulót, akkor az bizonyítványt kap. E bizonyítványoknak egész bonyolult rendszere fejlődött ki, melynek részletei azonban logikai kapcsolatban vannak egymással. A terminal certificate legalább tizenkét előadás sikeres hallgatása s a megfelelő szó- és irásbeli gyakorlatok és a vizsgálat után adatik. Két rövid, vagy hat-hat előadásos tanfolyan egy terminusnak számíttatik be. A sessional certificate egy, legfelebb tizenkét havi időre szóló és legalább huszonnégy előadást magában foglaló időszak után adatik. Ha valakinek két terminalis bizonyítványa van, azokat egy sessionalisért becserélheti. Ez utóbbi bizonyítványt kitüntetéssel is adják, ha a vizsgázó legalább az egyik terminalis vizsgálatot kitünően tette le, vagy előre meghatározott föltételek mellett kiváló essayt irt a neki föladott thémáról. A Vice chancellor' s certificat-et azok kapják, a kik legalább három, Cambridgeben pedig négy sessionális bizonyítványt tudnak fölmutatni. Némely egyetem az ily bizonyítvány alapján megengedi, hogy a tanuló azzal állandó viszonyba lépjen (affiliation).

Az 1894. évi congressuson megállapították, hogy a University Extension igy kifejlett rendszere az egyetemi oktatás keretébe már teljesen beilleszkedett. Úgy a cambridgei, mint az oxfordi, s a többi egyetemek is állandó központi tanácsot tartanak, mely annak peripateticus oktatását intézi. A maga vidékén a helyi hatóságok képviselőiből, érdeklődő tanférfiakból és saját kiküldötteiből helyi centrumokat szervez mindegyik, melyek az illető városban tartott egyetemi előadások támpontjait képezik. Az fogadja el a hallgatók jelentkezését,

gondoskodik az előadásokhoz szükséges tantermekről, a fűtésről, világításról s a segédeszközök előteremtéséről. Az előadók csak egyetemi megbizás alapján működhetnek. Egyes angol egyetemek a jelöltekkel 3—6 próbaelőadást tartatnak, és pedig a jelöltek által a tanácsnak előzetesen benyújtott és ezáltal jóváhagyott syllabus alapján. Amerikában a philadelphiai egyetem az ily előadó ifjak képzésére formaszerű seminariumot rendezett be. Az angol egyetemeken a peripateticus tanításra jelentkezett jelölteknek rendszerint mintegy fele szokott beválni. Az előadókat a központ honorálja. Így például a cambridgei egyetem a tavalyi prospectus szerint egy tizenkét hétre terjedő egyszerű tanfolyamért és classért az irásbeli munkálkodás vezetésével együtt átlag negyvenöt font sterlinget adott, mely azonban a jelesebb törzsfölolvasónál (staff lecturer) ötven fontra emelkedett föl, a junior fölolvasónál pedig harminczöt fontra szállott alá. Ha több központ társul a végből, hogy ugyanazt a fölolvasót alkalmazza, vagy ha ez naponként több órán taníthat, akkor illetményei aránylag csökkennek. A vizsgálatért két font jár, mely a vizsgálatok halmozódása esetén valamivel szintén alább száll.

Nagy kérdés ma még Angliában is, hogy e tanfolyamok költségei miként szereztessenek be. Eddig főleg adakozásokból és alapok kamataiból fedezték azokat. Az állam támogatását nem akarták igénybe venni, mivel attól tartottak, hogy az annak segélyével járó részletes ellenőrzés időnap előtt jegecziteni fogja a még eddig folyton erőteljesen fejlődött intézményt. Újabban, midőn azt hiszik, hogy a University Extension egészen kinőtte magát, ettől már nem tartanak, s az állam mérsékelt támogatását hajlandók lennének elfogadni. A helyhatóságoktól tantermeket, fűtést, világítást, tanszereket, könyvtárak és egyéb tudományos gyűjtemények használatának átengedését kívánják. A természettudományok előadása, a kisérletezéshez szükséges készülékek és szerek megszerzésével járó bajok miatt, némi nehézségbe ütközik. De ezen is, úgy a hogy lehet, segíteni törekszenek. A történelem, politika, nemzetgazdaságtan, sociologia, a művészetek, az irodalom és ezek történetének ismertetése ily nehézségekkel nincs összekötve, miért is azok az e nemű oktatásnak igen alkalmas tárgyait képezik. De azért a technikai legmagasabb ismeretek s a mathematika terjesztésétől sem riadnak vissza. Azonban constatálható, hogy az angol irodalom, történet, politikai intézmények ismertetése, művészeti előadások, nemzetgazdaságtan és sociologia szolgáltatják a University Extension főanyagát, habár természettudományi és technikai tárgy is elég bőven van a programmokban hirdetve. — A University Extensionnal bizonyos kapcsolatban áll a munkások oktatása is. De e kérdéssel egy nemrég megjelent nagyobb munkámban* tüzetesen foglalkozván, elég itt azt egyszerűen megemlítenem. — Röviden előadva, ez az angol University Extension szervezete. Sikere oly

* Dr. Gaal Jenő: Társadalmi béke a közgazdasági patriarchalismus alapján, Budapest, 1896. Pallas. III. és 301. lap.

általános elismerésre talált az 1894. évi congressuson, hogy azt az angol egyetemi oktatás lényeges alkatrészének jelentették ki, mely az egyes osztályok műveltségének egyöntetű emelésével nemcsak azokat, hanem a világ minden részében lakó összes angolul beszélő nemzeteket alkalmas egymáshoz közelebb hozni.

Az a kérdés már most, hogy ez — első pillanatra nagyon exotikusnak látszó — intézménynyel szemben minő álláspontot foglaljunk el? Van-e arra szükség nálunk, s ha igen, mily alakban lenne az hazánkban behozandó? És végül, meg van-e erre a lehetőség? Mily eszközök állanak e részben rendelkezésünkre, és minő eljárás volna meghonosításánál a legczélirányosabb? — Alig van számbavehető nemzet Európában, melynek nagyobb szüksége volna a tömörülésre, mint a magyarnak. Lételét csak nagy politikai missiójának betöltésével mentheti meg és biztosíthatja. E missio pedig abban áll, hogy a nyugati műveltség alapján és színvonalán a saját államát czélszerűen, a jog és szabadság, s a humanus fölfogás alapján szervezvén és kiépítvén, azt e monarchia külpolitikájában döntő súlyú tényezőjévé tegye, illetve e minőségében folyton fenntartsa. Azt mondják, hogy a magyar faj egyik főjellemvonása, hogy könnyen adja ugyan át magát a pártviszálynak, de veszély idején össze tud tartani. Ha ez áll, akkor csak a magas értelmiséget kell megszerezni, hogy lehetőleg összetartson, mert az föl fogja világosítani arról, hogy létele — szakadatlan benső erősödés nélkül — voltaképpen folyton veszélyben forog. Egymagában a magyar állam népességének is csak viszonylagos többségét képezvén, fajsúlyra és fajértékre nézve hasonlíthatatlanúl ki kell válnia a többi népfajok közül, ha hegemoniáját s ezzel a létérdekeinek megfelelő politika lehetőségét nem akarja elveszteni. A magas rendű értelmiség terjesztése az országban erre a legalkalmasabb eszköz. A nemzetiségek vagy résztvesznek vele annak megszerzésében, vagy pedig ettől tartózkodni fognak. Az első esetben akarva, nem akarva, a magyar közművelődést mozdítják elő, mert annak befolyása alól nem fogják magukat kivonhatni, s előbb-utóbb kibékülnek azzal, belátván, hogy az nemcsak a fajnak, hanem az államnak is közkincse. A második esetben pedig úgy el fognak maradni, hogy mint alsórendű népesség a dolog természete szerint veszélyesek nem lehetnek. — A legvalószínűbb azonban, hogy a felső oktatás lehető általánosítása a magyar politikai nemzeti öntudatot hatalmasan erősíteni, s így ezt a monarchiában vezérszerepre hivatott államot egységesíteni, lakosságát tömöríteni, fajsúlyban és fajértékben pedig rendkívül gyarapítani fogja.

A felső oktatás általánosítása azért is szükséges ez országban, mert annak közművelődése még korántsem elég belterjes. A mai zilált politikai helyzet is nem kis részben a választó közönség zömének elmaradottságából következik. A magyar nemzet politikai, társadalmi és gazdasági igen nehéz helyzetének természetéről sokkal kevesebbnek van tiszta fogalma, mint kívánatos lenne. Már pedig nemsokára mi sem fogjuk kikerülhetni, hogy a politikai jogok itt is kiterjesztessenek, mert hiszen a magyar állam is folyton democratikusabb ala-

pokra helyezkedik át. A democratiának nevelése itt tehát szintén életérdekü föladat, a mihez még az is járúl, hogy annak fajvegyülés és beolvadás által végbemenő gyarapodásánál az egyneműtétel nagy fontosságú munkáját a lehető legtapintatosabb kimélettel, de egyszersmind a legszivósabb következetességgel el kell végezni. — Figyelembe veendő az is, hogy a termelés most már mindjobban követeli az alapos előkészületet. Nemcsak az iparos, kereskedő és műszaki ember, hanem a földmívelő gazda is kénytelen lesz ifju kora tanulmányának főtárgyává azon szakismereteket tenni, melyek teljes bírása nélkül nem lesz versenyképes. Mindig több kiváló termelőnek kell tehát politikai és társadalmi ismereteit a későbbi korban pótolni, a mi azután gazdasági versenyképességökre is csak kedvező visszahatással birhat.

A belterjes közművelődés terjedésének egyik leghatékonyabb tényezője az oly szervezet, mely lehetővé tenné, hogy a magyar társadalom zöme azon középpontokkal lenne állandó összeköttetésben, melyek rendeltetése: az okszerűséget képviselni. De hogy ez bekövetkezhessék, előbb a belterjes közművelődésre való hajlamot kell megszereznünk, mely a tudomány őszinte tiszteletében áll. Ez tudvalevőleg, sajnos, nálunk nincsen meg. Már maga az a vonás jellemünkben, hogy mindenhez érteni vélünk, s minden iránt saját véleményt arrogálunk magunknak, ezt megczáfolhatatlanúl bizonyítja. — Tudományos irodalmunk siralmas viszonyait, melyeket legjobban az a tény tüntet föl, hogy itt csaknem több az iró, mint az olvasó, nem ecsetelem bővebben. Igen jól ismerjük azt mindnyájan. Ily viszonyok közt bámulni lehet azon a fejlődésen, mely mégis csak mutatkozik. Ennek magyarázata az, hogy iróink nagy önfeláldozással művelték itt a tudományt, a mit sokkal inkább ez utóbbi varázsának, mint a közönség által nyújtott elismerésnek, vagy biztatásnak lehet köszönni. A közönség közönye számára csak egy mentség van: hogy azt soha senki sem nevelte és senki sem fejlesztette benne a tudomány szeretetét. Hiszen azt a legújabb korig holt nyelven, azután pedig sajnos, oly érthetetlen és élvezhetlen magyarsággal művelték, melynél az lett volna csoda, ha azt a magyar nép beveszi. Meg vagyok róla győződve, hogyha a felső oktatás általánosítása útján a magyar közönséggel megismertetjük a tudomány élvezetének lehetőségét és módját, ha oly műveket irunk számára, melyeket concrét gondolkozású józan eszével meg is érthet, ha ahhoz, de egyuttal lelkéhez tudunk majd beszélni, ha a tudományt egyszer megtudtuk kedveltetni vele: akkor tudományos irodalmunk viszonyai is aránylag rövid idő alatt tetemesen javulni fognak. De a közönséggel való folytonos érintkezés által nyerni fog maga a magyar tudományosság is, mert az saját szabad életet nyer, míg ma még sok tekintetben hasonlít az exotikus növények üvegházi ápolásához. A tudósok el fogják sajátitani a concrét gondolkozás kifejezéseként jelentkező tömör, világos előadást és stilust, a mi közönségünket, a mily mértékben ennek fogalmi körét szélesbiteniök, magasb értelmiségét rendszeres training által erősbí-

teniök sikerül, éppen oly mértékben gyarapítani, sőt hatványozni fogja. A magyar tudományos művek olvasásának szükségét kell a magyar középosztályban megteremteni, és akkor tudományos irodalmunk fejlődése iránt nem lesz okunk aggodalmakat táplálni. Már pedig, ha a University Extention más eredményre a közel jövőben nem is fog vezetni, a tudomány iránt való érdeklődést fölkelteni, annak nagyszerűségéről a közönséget fölvilágosítani, s így iránta tiszteletet gerjeszteni az okvetetlenül képes leend. A hol pedig a tudományt tisztelik, ha a tudóst különben nem jutalmazzák is nagyon, ott a tudomány műveléséről külön nem kell gondoskodni. — A tudománynyal, különösen a társadalmi politikájával való foglalkozás, maga után fogja vonni, a társadalmi szerkezet helyesebb átértését, a minek nyomán a társadalom önfegyelmezése is valószínübb lesz, mint most, midőn az egész és részeinek kapcsolatát és szerepét az értelmiség is csak igen kevéssé méltányolja. Hogy pedig a nép önfegyelmezése mily fontos, bizonyítja az, hogy nélküle a szabadság sohasem nyugszik biztos alapon. Az erkölcsi fölfogásnak sincs a felső rétegekben hatalmas támasza, mint az igazi fölvilágosultság, mely a négyezer év óta tisztán álló ethikai alapelvek követésében kénytelen a haladás legbiztosabb utját fölismerni.

Kis nemzeteknél minden tehetség érvényesülésére szükség van. Ha feltalálásukra Angliában is oly nagy súlyt fektetnek, mennyivel szorgosabban kell azokat nálunk keresni. És a jövőben a jeles tehetségekre minden téren még nagyobb szükség lesz, mert egész közés magánéletünk versenyképessége az előteremthető hatékony segédeszközök felhasználásától és gyarapitásától, tehát főleg a magasbrendű értelmi munkásságtól fog függeni. Jól mondta az 1894. évi University Extension congresszusán egy szónok, hogy e rendszer szolgáltatja a hálót, melylyel a rejtett és másként okvetetlenül elkallódó nagy tehetségeket a nemzet oczeánjából ki lehet halászni. De nem kevésbbé találó volt egy másiknak az a megjegyzése is, hogy e rendszer nemcsak a nagy halakat megfogni, hanem czélszerű táplálás mellett a kicsinyeket is nagyokká fejleszteni alkalmas. — Szóval nincs szempont, melyből tekintve az egyetemi oktatás általánosításának szükséges voltát ne kellene belátni. Általában el lehet mondani, hogy annak segélyével a világműveltséget nemzetünk közkincsévé tehetjük. Ha valaha, most szivlelendő meg a próféta fölkiáltása, hogy »elvész az én népem, mert tudomány nélkül való«, valamint Hye ismeretes mondása: »Verachte nur Vernunft und Wissenschaft, so hab ich dich schon unbedingt!«

Hasznos lenne e rendszer meghonosítása tehát az egész országra, de hasznos lenne az egyetemi ifjuságra, a tanárokra és magokra a főiskolákra nézve is. Az egyetemet végzett s a rendszeresítendő peripateticus előadások ügyét életpályájok néhány első éve alatt tevékenyen szolgálni hajlandó fiatal egyének szerzett tudományukat sokkal jobban földolgoznák és assimilálnák, a közönséggel való érint-

kezés mellett pedig számos életviszonyt és helyzetet ismernének meg alaposan, a minek később igen sok hasznát vehetnék. Tanultságuk és értelmiségök továbbá oly trainingen menne keresztül, hogy annak gyakorlati és forgalmi értékét voltaképpen az adná meg, jellemökre pedig a foglalkozás szintén csak nemesítő hatást gyakorolhatna. Ez uton közülök számosan a tudomány állandó és hivatott művelőinek jelöltjei sorába lépnének, és itt szerzett első sikereik sok későbbi küzdelem nehézségeivel szemben edzené meg őket, a miből a magyar tudományos irodalomnak megbecsülhetetlen előnye származnék. — Hasznos lenne e rendszer az egyetemek és általában a főiskolák tanári karára nézve is, mivel alig lehet valami lélekemelőbb, mintha oly munkában veszünk részt, mely általán nemesít, javít, tökélyesbít és regenerál. Az a kevés fáradság, mely a mozgalom szerencsés megindulása után annak központi irányításával járna, a belső megelégedés és a külső tiszteletet aránytalanul nagy jutalmát biztosítaná részére. Valamint nincs hatalom felelősség, úgy nincs valódi becsültetés és dicsőség sem mélyre menő általános hatás nélkül. Ennek árán amaz bő mértékben kínálkozik a főiskolák tanárainak hazánkban is. — Végre a University Extention fölkarolása főiskoláinknak is megadná a nemzeti missió óriási tekintélyét, mely minden kiváltságnál jobban kitüntetné a közművelődés ez elsőrendű intézeteit, és közelebb vinné azokat a nemzet szívéhez, melynek meleg életműködése nem engedné, hogy azokban a nemzettel érző tudományosság lüktetése valaha ellankadjon.

Ha tehát ezek szerint az egyetemi oktatás általánosítása ily nagy szükségeket elégíthetne ki és ekkora előnynyel járna, vajjon férhet-e ahhoz kétség, hogy kellő jóakarat és erély mellett az nálunk is keresztülvihető. Meghonosításának más, mint a közöny, nem állhatja utját, mert hiszen minden hozzá szükséges tényezővel valóban birunk. És e közöny ellen is nem annyira a közönség, mint a főiskolák körében kell küzdeni. A közönség nálunk tapasztalás szerint szívesen ragadja meg az okulás minden kedvező alkalmát, csak azt megfelelő módon kínálják neki. Szerintem tehát egyedül a főiskoláktól függ, hogy ez intézmény létesítése nálunk is sikeresen kezdeményezhető legyen, mert sem az állam, sem a helyhatóságok nem fognak e részben, meg vagyok róla győződve, komoly nehézségeket emelni. — Nem lehet ez alkalommal föladatom az egyetemi oktatást és annak tényezőit birálat tárgyává tenni. Különben is, a ki valamely czélt akar elérni, annak nagy kímélettel és teljes jóakarattal kell eljárnia. Egyébiránt az ily nagy kérdések tárgyalásánál folyton szem előtt tartandó, hogy az ügy minden, a személy semmi. Azért most egyszerüen annak rövid előadására térek át, hogy a szóban levő kérdés gyakorlati megoldását én nálunk hogyan képzelem.

Mindenekelőtt a budapesti egyetem és a műegyetem tanácsai által választandó tagokból álló középponti közeget kellene megalkotni, melybe minden vidéki centrum is egy-egy tagot küldene ki. Ez a központ volna hivatva az egész mozgalmat vezetni, az előadók kép-

zéséről gondoskodni és a magyar University Extension pénzügyeit kezelni. Az létesítené továbbá a vidéki központokat is, velök állandó összeköttetésben lenne, s azok működése fölött a felügyeletet gyakorolná. Ily vidéki középpontok mindenütt alakitandók lennének, a hol főiskola, valamely felső szakiskola, kiváló tudományos testületek léteznek, vagy a hol a lelkes helyhatóság buzgón és áldozatkészen fölkarolná azt. Az egyetemi szellemet az országos, a helyi viszonyok követelményeit pedig a vidéki központ képviselné. A kettő közötti kapcsolatot az angol Universety Extension következő jelszavai szabályoznák: aid, sympathy, contact!

Az országos központ magja legfölebb huszonnégy tagból állana és a kültagokkal együtt választaná az ügyek állandó intézésével megbizandó és kellőleg dotált végrehajtó bizottságot. Az előadások mindazon tárgyakra kiterjednének, melyek iránt valamely vidéken a közönség érdeklődik, és a melyek a helybeli, vagy mozgó gyüjtemények segélyével, vagy a melyek ilyenre egyáltalában nem utalvák, ott czélszerüen megtarthatók lennének. Az országos központ a felügyeletet akár tagjainak kiküldése, akár külön e czélra alkalmazott közegek (superintendent lecturer) által gyakorolhatná. Az előadókat mind a fővárosi, mind a vidéki fő- és felső szakiskolákon megfelelően javadalmazandó seminariumokban a szaktanárok a buzgóbb és törekvőbb hallgatók közül képeznék. Ezenkivül a középpont a kellőleg szabályozandó próbaelőadások utján másokat is képesithetne az előadói tisztre. Tüzetesen megállapitandók lennének a különféle czélu és tartamu tanfolyamok és a vizsgálatok módozatai. Egyébiránt e rendszert a gyakorlat fejlesztené ki legjobban. Az előadók nálunk is, mint Angliában, tiszteletdíjban lennének részesitendők, mert hiszen becses és nagy munkát végeznének. A mozgalom ez oldalát pénzügyi szempontból alapos megfontolás tárgyává kellene tenni. A helyhatóságok a tantermeket adhatnák első sorban. A vagyonosabb városok, megyék, testületek, vagy egyesek alapítványokat tehetnének, s ha e mozgalom szerencsés bevezetés után kedvező fogadtatásra talál, kétségtelenül tennének is. Hiszen tiz-tizenkét ezer forinttal egy-egy évszakos előadást örök időkre biztositani lehetne ilyformán. A törvényhatóságok és testületek különben meghatározott időre is biztosithatnának e czélra valamely járulékot. Az előadások hallgatása és a vizsgálatok nem lennének ingyenesek. Hiszen felnőtt egyéneket, nagyobbrészt kereső és gyakran jómódu közönséget kell szem előtt tartani, a melynek a mérsékelt tandíj fizetése nem eshetik nehezére. Többre is becsülik az előadásokat, ha azok nem ingyenesek, mely esetben a közönség bizonytalan és nem eléggé komoly. Nem az a czél, hogy népszerű, mulattató, hanem alapos, a figyelmet lehetőleg megragadó előadások útján mélyebb és állandóbb hatást érjünk el, ha ennek megszerzése több időt vesz is igénybe. Azt nem czélozhatjuk, hogy a szellemi proletariatust gyarapitsuk, hanem igen is azt, hogy az értelmes, de termelő munka által az egyetemi tanitástól elvont elemeknek pótlólag adjuk meg az egyetemi magasb műveltséget. Az

állam sem vonhatja ki magát e mozgalom támogatásából, de ennek jogczime alatt nem szabad arra úgy reá nehezednie, hogy ennek következtében társadalmi jellege elveszszen. — Azonban az anyagiakon kivül az államnak e mozgalmat nálunk egész tekintélyével és erkölcsi befolyásával is elő kell majd segítenie. Az állam az előadók, vizsgáló és felügyelő biztosok szabad utaztatásán, és az országos központ, valamint a seminariumok megfelelő javadalmazásán kivül szabály szerint az illető közönség áldozatkészségének arányában járulhatna a költségekhez. A hol azonban magasb tekintetek, például a szegény vidékek és szegény, de jeles tehetségű tanulók fölkarolása kivánatossá tennék, ott kivételesen bőkezűbb is lehetne. Az előadások hatályositása czéljából kisebb, tömör kézikönyvek is irandók lennének, melyek az előadást követő beszélgetéssel, s az irásbeli munkálkodással együtt a tanítás sikerét és komolyságát nagyban előmozdítanák. A vizsgálatok is mellőzhetetlenek e czélból, de azok megállapítására is a tapasztalásnak útmutatása lenne a legirányadóbb.

Nem lehet kétségben senki sem az iránt, hogy a University Extension széles alapon leendő czélszerű meghonosítása hazánkban sok munkát, sok gondolkozást, erős megfigyelést, szivós kitartást és igen nagy buzgalmat tételez föl. A pénzáldozat, melybe kerülne, aránylag nem volna jelentékeny. De ha ez tetemes lenne is, az összes anyagi és szellemi erőfeszítéssel annak eredményes behozatala nagyon fölérne. Mert hiszen azt, hogy a nyugoteurópai magas színvonalu közművelődés általánossá és belterjessé-tétele, a társadalmi osztályok, a különböző nemzetiségek és felekezetek értelmiségének egy közös politikai-nemzeti öntudatban való egyesitése, magyar homogén gondolkozású democratia, s a tudományos irodalom számára jelentékeny olvasóközönség nevelése, a termelő osztályok társadalmi és gazdasági fölfogásának magasra emelése és az emberiesség szellemének minden rétegbe való mélyebb behatása mily óriási erkölcsi és anyagi értéket képvisel: azt kiszámítani is merőben lehetetlen. Azért midőn a nemzet életének második évezredébe lépve, közoktatásunknak — a reánk következő új idők szempontjából keresztülviendő — reformjairól tanácskozunk, nem szabad az egyetemi oktatás lehető általánosításának roppant fontosságáról sem megfeledkeznünk. Bátor vagyok ennélfogva indítványozni, mondja ki az egyetemes tanügyi congressus, hogy:

1. Az egyetemi oktatás czélszerűen szervezendő kiterjesztését — az angol University Extension mintájára — mindenhova, a hol az iránt érzék, érdeklődés és áldozatkészség nyilvánul, nagyon szükségesnek tartja;

2. elérkezettnek véli az időt, hogy annak meghonosítására hazánkban komoly kezdemény tétessék;

3. e végből a saját kebeléből bizottságot küld ki, melynek föladata az lesz, hogy a mozgalmat megindítsa, nevezetesen a budapesti tudományegyetem és a műegyetem tanácsát annak megnyerje, a közoktatási miniszteriumnál utjait egyengesse, és az egész országban

minden erre alkalmas ponton annak eszméje iránt élénk érdeklődést keltsen és működését szakadatlanul folytassa, mig csak az országos középpont megalakulásával az egész ügy intézését annak gondjaira nem fogja bizhatni.

3. Vélemény a szabad egyetem tárgyában.

Benyújtatott a királyi József-műegyetem rektorának 1898. évi január hó 8-án.

Véleményes jelentéstétel végett nekem méltóztatott kiadni azon leiratot, melyet múlt évi november hó 12-én ad 69.798. szám alatt a »University Extension« tárgyában a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr intézett a kir. József műegyetemhez. Ebben a leiratban felemlitvén, hogy az Angliában keletkezett intézmény annak határain túl is mennyire hódit, s hogy nevezetesen Ausztriában azt szintén felkarolták, mivel a nyugat-európai művelődési mozgalmakkal lépést kell tartanunk, s a másutt működő okok, melyek az említett intézmény létesitésére és fejlesztésére vezettek, nálunk is hatályosak, kijelenti a fenntisztelt miniszter úr, hogy annak hazánkban leendő meghonositását tervbe vette. A fővezetést a hazai főiskoláknak szánta; az ez irányu működés tulajdonképpi tere azonban nem a főváros, hanem a vidék, a hol helyi érdekeltségek lennének alakitandók. A fő- és székvárosban a tervezett intézmény czéljával rokon törekvéseknek szolgálatában már évek óta működő »Szabad Lyceumot« kivánja felvirágoztatni. Ezek után felhivja a műegyetemi tanácsot, hogy a »University Extension« meghonositására vonatkozó tervének és a foganatositására szolgáló legczélirányosabb módozatoknak kérdésében véleményét kimeritően fejezze ki.

E jelentésemben tehát mindenek előtt a University Extension természetével és azon tekintetekkel szükséges foglalkoznom, melyek annak nálunk leendő meggyökereztetését az én meggyőződésem szerint is kivánatossá, sőt szükségessé teszik, azután pedig ki kell fejtenem azon alapelveket, melyeket az intézmény hasznositása érdekében mellőzhetlen szervezet megalkotásánál szem előtt kellene tartani, végül vázlatosan magát a szervezetet is be kell mutatnom. Hogy a University Extension lényegéről és nálunk leendő meghonositásáról mit tartok, azt 1896-ban a második országos és egyetemes tanügyi congressuson arról tartott előadásomban tüzetesen kifejtettem. Ez előadás külön lenyomatban is megjelenvén, bátor vagyok annak egy példányát esetleges felhasználás végett tisztelettel ide mellékelni. A szerint a szóban levő intézményt én hazánkban is meghonositandónak tartom és örvendek a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr arra irányuló elhatározásának, mert merőben lehetetlen kiszámitani azt, hogy a nyugateurópai magas szinvonalu közmüvelődés általánossá és belterjessé tétele a társadalmi osztályok, a különböző nemzetisé-

gek és felekezetek értelmiségének egy közös politikai — nemzeti öntudatban való egyesítése, magyar homogén gondolkozásu demokratia, s a tudományos irodalom számára jelentékeny olvasó közönség nevelése, a termelő osztályok társadalmi és gazdasági felfogásának magasra emelése, az emberiesség szellemének minden rétegbe való mélyebb behatása mily óriási erkölcsi és anyagi értéket képvisel. A mely intézmény tapasztalat szerint mindezt előmozdítja, az éppenséggel nem lehet felesleges nálunk sem.

De hogy üdvös hatással bírhasson, azt úgy kell alkalmazni, hogy a vele való élés sem annak, sem a közönségnek általános szellemével ne álljon ellentétben. A tömegesebb közönség összetoborzása nem képezheti a legelső feladatot, melyet bármely áron meg kell oldani. Az intézménynek emelő befolyását népszerűsítésének nem szabad feláldozni, a tudományos képzés és nem a mulattatás levén a czél, inkább lassan haladjon az intézmény térfoglalása, semhogy az süppedékes talajra kerüljön. Rögtönözve annak megalkotásánál és terjesztésénél szintén nem lenne helyes eljárni. Hogy ez elérhető legyen, meggyőződésem szerint is főiskoláink vezetése alá kell azt helyezni. Egyelőre ez a vezetés azonban csak közvetett lehet. Maguk az egyetemek megállapodott szervezetök keretén belől nem foglalkozhatnak vele. De másra, akár a kormány közegeire, akár, mint egyesek kivánnák, a magyar tudományos akadémiára, a University Extension ügyeinek intézését nem lehet bízni. A kormány közvetlen ténykedése ellen szól az a tekintet, hogy az egész mozgalomnak társadalminak kell maradni, részint mert az első sorban csakugyan tekintetbe veendő vidék különben teljesithetlen anyagi támogatást fog igényelni, részint mivel az a politikai rokon- és ellenszenvek egyaránt káros játékát idézné fel.

A tudományos akadémia vezetése ennél jobb lenne, de szintén csak a főiskolák erőinek közreműködésével érhetne czélt, a mit ezek a saját minőségükben is nyujthatnak, a mi népszerüségök és tekintélyök fokozása érdekében nagyon kivánatos. Tehát sokkal helyesebb, ha a főiskolák delegálnak oly férfiakat, a kik együtt az egész mozgalmat vezetni hivatott központi főközeget, az igazgató választmányt képeznék. Ők lennének hivatva az egész egyetemi külső oktatás tudományos komolyságát megóvni és azt az egész országban a rendelkezésökre álló állami, társadalmi és értelmiségi támogatás felhasználásával vezetni és fejleszteni. Minthogy az országnak két egyetemi városa van, voltaképp leghelyesebb lenne mind a kettőben ilyen külső, vagy szabad egyetemi oktatási központot létesiteni, egyet Budapesten és egy másikat Kolozsvártt. A budapesti központ működési tere a szorosabb értelemben vett Magyarország lenne a Királyhágon túli részek nélkül, a kolozsvárié pedig a volt Erdély. Az előbbi alakításánál figyelembe veendő két fontos körülmény, melyeknek arra döntő befolyást kell gyakorolni, az egyik, hogy a székes fővárosnak két egyeteme van, mert a tudományegyetemen kívül a kir. József-műegyetemnek is részt kell e mozgalomban venni, részint főiskolai minő-

ségénél, részint azon oknál fogva, mert az ismeretek azon terein van hivatva müködni, melyeké a jövö, és a melyek fontossága napról-napra érezhetőbbé válik. És nagy hordereje lenne annak, ha a magyar művelt közönség a műszaki kérdések megértéséhez szükséges tudományok lényegével közelebbről is megismerkednék. Ennek a magyar műszaki alkotások jövőjére nagy és kedvező hatása lenne. — A második tekintetbe veendő körülmény pedig abban áll, hogy a »Szabad Lyceum« és még nehány testület a társadalmi oktatás terén már eddig is nagyon szép és részben sikeres tevékenységet fejtett ki, melyek ennélfogva az itteni központ létesitésénél is tekintetbe veendők. Erre annál nagyobb a szükség, mivel a mozgalom fejlesztése már létező kezdeményekhez fűződnék, és az által a szóban forgó irányban életre valóknak bizonyúlt különböző elemek áramlatait egy mederbe lehetne terelni. Ez okból a budapesti központi bizottság 24 tagból lenne alakítandó oly formán, hogy abba 8-at a tudományegyetem, 8-at a műegyetem delegálna három vagy öt évre, ezek pedig együttesen a nézetök szerint tekintetbe veendő körökből 8 tagot cooptálnának. Az igy létesült központ azután egy hat tagu végrehajtó bizottságot választana, mely a központ által szerkesztett és miniszteri jóváhagyást nyert szervezeti és eljárási szabályok s annak elvi elhatározásai alapján a szabad egyetemi oktatást tényleg vezetné. A központi igazgató-választmány elnökét a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezhetné ki, míg a végrehajtó-bizottság elnökét maga választaná. Az irodai teendők végzésére rendes fizetéssel ellátandó titkár választatnék, a ki a szabad egyetemi oktatásügy levéltárát kezelné, egyelőre a pénztárnoki tisztet is betöltené és általában a szervezet igazgatásának terhét viselné. A végrehajtó bizottság feladata lenne az, hogy helyi és vidéki központokat létesitsen s azokat ellenőrizze.

Helyi központtá alakulhatna mindjárt a szervezet működésének kezdetén a »Szabad Lyceum.« A vidéki központok pedig az ottani kiválóbb közművelődési intézetek és testületek kiküldötteiből, hatósági személyekből és a szabad egyetem helybeli bizalmi férfiaiból alakittatnának. A vidéki központok feladata lenne az oktatáshoz megkivántató tárgyi szükségletről, helyiség és fütésről, továbbá világitásról és taneszközökről gondoskodni. Odahatna, hogy a közönség, vagy a hatóságok illetve testületek, akár alapitványok tétele, akár hosszabb, vagy rövidebb időre megszavazandó segély-összegekkel támogassák a szabad egyetemi oktatás ügyét. A vidéki központ e járulékait a budapesti, illetve az erdélyi részekben a kolozsvári végrehajtó-bizottság rendelkezésére bocsátaná, mely az igazgató választmány jóváhagyása mellett az állami segély hová fordítása iránt is intézkednék. A vidéki központ jelölné meg a tartandó előadások tárgyát és amennyiben később ismeretesekké válnának, az előadók személye iránt is javaslatokat tenne, melyek a végrehajtó bizottság által lehetőleg figyelembe veendők lennének.

A tartandó előadások kétfélék volnának: 6—12 előadásra ter-

jedő tanfolyamok s rövidebb tartamu, esetleg egyes előadások. Ez utóbbiak főleg valamely vidéki központ működésének megkezdése alkalmával a végrehajtó bizottság által megnyerendő kiválóbb szakférfiak, egyetemi és általában főiskolai tanárok mint uttörők által lennének tartandók. A rövidebb, vagy hosszabb tartamu előadásokra rendes szabadegyetemi előadóknak kellene vállalkozni, a kik főleg az egyetemek magán tanáraiból, tanársegédeiből és segédtanáraiból kiválóbb, jó előadási képességgel biró középiskolai tanárokból s végre azokból kerülnének ki, a kik e czélra az egyetemek tanárai mellett képesitést szereztek maguknak és az igazgató választmány által szabad egyetemi előadóknak ismertetnének el. E részben tüzetesen intézkedni a szervezeti szabályok körébe tartoznék.

Az előadók általában a végrehajtó bizottságtól tiszteletdíjban részesülnének és az előadások látogatása sem lehetne ingyenes. Azok kellő szinvonalát a végrehajtó bizottságnak részint az előadók minősitése, előadásaik programmjának, melyet Angliában »syllabus«-nak neveznek, bekivánása és a vidéken is gyakorlandó felügyelet által kellene fenntartani és ellenőrizni. A fősúly arra volna azoknál fektetendő, hogy a hallgatóság az előadót tökéletesen megértse; ezért az előadás után úgy ő a közönséghez, valamint ez az előadóhoz kérdéseket intéznének. Különben azt az eljárást is lehetne alkalmazni, hogy az előadás végén a hallgatók felvilágositás iránti kéréseiket röviden feljegyezve adnák át az előadónak, a ki az igy felmerült kételyekre a következő előadás kezdetén adná meg feleletét. A használható nagyobb irodalmi művek rövid jegyzéke mindenkor a programm kiegészitő részét képezné. Később tömör vezérfonalakat is lehetne az egyes tárgyakból szerkeszteni, a melyekben a továbbképzés segédeszközei és módjai tüzetesebben volnának megjelölendők. Vidéki központ mindenütt alakitandó lenne, a hol erre megfelelő mozgalom magától indul meg, a hol valamely főiskola létezik, és a hol a kezdeményezést a végrehajtó bizottság szükséges és czélszerünek tartja. Különös megvitatás tárgyát kellene képezni a következő kérdéseknek: megengedtessék-e nálunk is a szabad egyetemi előadásokban résztvevők vizsgázása és a megfelelő bizonyitvány kiszolgáltatása. E bizonyitványok azonban ne képesitsenek semmiféle kenyérkeresetre, mert a szabad egyetem feladata nem lehet az értelmi proletariatus szaporitása, hanem kizárólag a magasabb ismeretek terjesztése. Megvitatandó lenne az is, hogy az előadók képzése a főiskolák keretein belül hogyan és mily mértékben történjék; hogy a budapesti és a kolozsvári központok miféle kapcsolatban álljanak egymással: továbbá, hogy a munkásoknak a kereskedelmi és földmivelésügyi miniszter urak által tartatni elrendelt, illetve elrendelendő előadások ellenőrzése, vagy azoknak irányitása is ne tartoznék-e a szabad egyetemi igazgató választmányok, vagy végrehajtó bizottságok feladatai közé.

Ez azért bir fontossággal, mert minél kevésbbé művelt elemekkel érintkeznek a felsőbb osztályok, annál több tapintatra van szükség, nehogy félreértessenek. Az ily előadások szellemének és szin-

vonalának meghatározása mélyebb belátást tételez fel. Ez okból legalább valamely érintkezési pontokat kell a két mozgalom között teremteni, a mi az egységes hatás elérhetése szempontjából is szükségesnek mutatkozik. — A tartandó előadások anyagát a történelem, politika, nemzetgazdaságtan, sociologia, a művészetek történeti és szépészeti méltatása, a bel- és külföldi, a classicus és modern irodalmak, azok története, a természettudományok és a műszaki tudományok szolgáltatnák. Angliában a technikai legmagasabb ismeretek és a mathematika szabad egyetemi oktatásától sem riadnak vissza. Ez utóbbiak tekintetében természetesen csak ott lehet sikerre számítani, a hol azt maga a közönség kívánja, s a hol megfelelő taneszközök is feltalálhatók, vagy a hová azok könnyebb szerrel szállíthatók. — Az előadókat úgy kell honorálni, hogy azok fáradságuknak jutalmát láthassák a tisztelet-díjban. Ez új külön kereseti ágat teremthetne nálunk is, mint a hogy teremtett Angliában. Eleinte e részben csak a szerényebb igényeket lehetend kielégiteni, de később valószinüleg a jobb és keresettebb előadók tetemesebb jövedelemre fognak ez úton szert tehetni. A tandíjak nem lehetnek nagyon magasak, de azokra több szempontból határozottan szükség van. A közönség többre becsüli, a mi neki valamibe kerül. A tandíj megrostálja a hallgatóságot, és a csekély díjak is széles körökben együttvéve tetemes összeget képezhetnek, mely az egész ügy költségvetésében okvetlenül számot fog tenni. A mi a kormány feladatát illeti e mozgalom körül, ez véleményem szerint abban áll, hogy az egyetemek tekintélye mellett a magáéval is elősegítse annak üdvös fejlődését. A szervezeti és eljárási szabályzatok a miniszter által jóváhagyandók, az igazgató választmányi elnököt ő nevezné ki, a hatóságokat, a tanintézeteket és a fennhatósága alatt álló testületeket annak támogatására szóllítaná fel, ezenkivül pedig anyagilag is hozzájárulna a szabad egyetem ügyeinek fejlesztéséhez. Ki kellene eszközölnie az előadók és a szabad-egyetem ellenőri közegei részére a vasúti ingyenes utazást. Az igazgatás költségeit is fedezné, ezenkivül pedig az igazgató választmányok rendelkezésére nagyobb segélyösszeget bocsátana, hogy abból az előadók képzése megtörténhessék és azok tiszteletdijai, amennyiben a helyi érdekeltségek járulékai és a tandijakból azokat teljesen nem lehetne fedezni, pótoltassanak. A tárgyi szükséglet egy jó részét a központban szintén e javadalmazásból kellene fedezni, ilyenek a központi irodahelyiségek kiadásai, a nyomtatványok, a tömör vezér fonalak szerkesztetése, kiadása és más egyebek. Az igazgatás költségei közé tartoznának a titkár és segédszemélyzetének fizetése, a végrehajtó bizottság tagjainak némi dijazása és a kiküldetéseknél felmerülő kiadások. A bécsi egyetem, a mint hallom, 6000 forintot kap csupán a bécsi szabadegyetemi előadások költségeinek részben való fedezésére.

Ezekben foglaltam össze a »University Extension«-nek hazánkban leendő meghonositására vonatkozó véleményemet. Én magam a legjobban érzem annak hézagos voltát. Tudom, hogy számtalan

kérdésre nem adtam határozott választ, de úgy gondolom, az nem is képezhette az én feladatomat, hogy minden részletre nézve tüzetes javaslatot tegyek. Szerintem erre egy oly szaktanácskozmány lenne a vallás- és közoktatásügyi miniszter által összehozandó, mely az egész ügyet apróra megvitatná, és a nézeteik nyilvánitására felszólitott három egyetemtől beérkezendő vélemények alapján positiv javaslatot lenne hivatva tenni. — Azzal végzem jelentésemet, hogy e munkálatomat, melyet az ügyre vonatkozólag itthon és Angliában folytatott behatóbb tanulmányok és az e kérdéssel foglalkozott szakférfiakkal való beható értekezés alapján állitottam össze, a műegyetem nagytekintetű tanácsa elé terjeszteni, s ott nekem az esetleg felmerülhető kételyek és aggodalmak eloszlatása és lehető megnyugtatására módot nyujtani méltóztassék.

4. A magyar köztisztviselő hivatása a társadalom terén.

Megjelent a „Magyar Köztisztviselő" 1900. évi első füzetében.

Azzal a rendkívüli horderővel szemben, melyet minden művelt társadalom életműködésének tulajdonítani kell, nálunk fájdalom, oly meglepő közömbösség mutatkozik, mely méltán aggodalommal tölthet el minden hazájáért érző gondolkozó embert. A magyar társadalom, mióta az államhatalom legalább bizonyos mértékben ismét kezeinkbe került, ez utóbbi javára csaknem a teljes lemondás álláspontjára helyezkedett. A régibb társadalmi alkotások egymás után vérszegényekké válnak, elernyednek és, ha a fennmaradásukhoz közérdek füződik, azokat is az államnak kell az enyészettől megmentení. Ezeken a tapasztalatokon okulva a társadalom, ha valamiben az állami tekintélyre, vagy annak tényleges segély támogatására nem számíthat, most már egyszerüen nem is kezdeményez. Csak nemrégiben a közélet nehány szóvivője által nyilvánosan kimondva hallottam azt a tant hirdetni, hogy a kormány nagy és az egész nemzeti lét biztosítására szolgáló ténykedéshez társadalmi erők közreműködését minél kevésbbé vegye igénybe, mert állítólag a mi természetünknek a tiszta állami tevékenység kényelmes politikája felel meg legjobban. A hol ily nézetek divatoznak és a közfelfogás azoknak tényleg meg is felel, ott egészséges fejlődésről, a következetes haladás szilárd alapjáról, ennélfogva a jövőbe való nyugodt tekinthetésről szó sem lehet. Ott a belterjes műveltség ideje még nem érkezett el, hanem ezt előkészitendők, a jobb belátásuak mindent kövessenek el az ellenkező irányú, egészségesebb közvélemény megalkotására, mely azután a hiba és káros hatásának felismerésével a beteges gondolkozási módból való kigyógyulás folyamatának megindulásához szokott vezetni.

Beteges és visszás az a felfogás, mivel az emberi cultura me-

netének lényegével áll ellentétben. A polgárok öntevékenysége és önfelelősségök érzetében rejlik közművelődésünk leghatékonyabb rugója. Minél kevesebb támogatásban kell az egyént részesíteni, az annál becsesebb alkateleme az illető közösségnek. Az egyéniségek kifejlődésével azok tehetetlenségének csökkennie kell, a mivel a leleményesség, a józan, bölcs élni tudás s az alkalmazkodási képesség karöltve fog a társadalomban öregbedni. Az a társadalom pedig, melyben az életre való elemek szaporodnak, a haladás útján folyton gyorsabban törtet előre, viszont az életrevalóság kiveszte valamely közösségből ennek eleinte lassú, majd később minél rohamosabb hanyatlását vonja maga után, melynek a vége, ha ezen lefelé gördülést ideje korán megakasztani nem tudják, kikerülhetlenül a bukás. Sok évezred történetének tanusága szól e mellett. A történelem, mely tudvalevőleg az élet mestere, láng betükkel hirdeti minden olvasni tudó és nem vak embernek, hogy ha elhagyod magadat, elhagy az Isten is. Életerős társadalmakban még a műveltség középső fokain sem kell az önmagáról való efféle lemondástól tartani. Azért felette szomorú jelenség, ha az emberek önnálló társadalmi cselekvésre nem tudják összeszedni magukat. Ily esetekben a halálra még nem vált nemzeteknél a kedvező fordulatok, főleg nagy nemzeti megrázkódtatások nyomán szoktak bekövetkezni. Midőn Mária Terézia trónját a múlt század közepén élő magyarok önfeláldozó fellelkesedésökkel megmentették, a hálás érzelmű királynő csakugyan megszerette nemzetünket. Annak boldogulását őszintén óhajtván, a cultura utjaira kívánta terelni e bátor, lovagias és nemes fajt. Csakhogy ezt a culturát ő nem képzelte nemzetinek. Mindent elkövetett azért, hogy kedvelt magyarjait nemzetiségökből kivetkőztesse. És törekvései már-már czélt is értek. Ha az ő szelid, kedves, behizelgő, sőt elmámorító modorában folytatták volna az ország kormányzását később is, a magyarság ma már minden valószinűség szerint csak történeti fogalom lenne. De szerencsénkre II. József más politikát követett. Ő is a legjobbat akarta; neki sem volt más czélja, minthogy birodalmának e kiváló népét lehetőleg felemelje és megerősitse. Eleinte a magyar nemzetiség iránt nem tanusitott ellenszenvet; hiszen a magyar udvari kanczelláriát és helytartó tanácsot megkérdezte, hogy a holt latin helyett nem tartanák-e alkalmasnak az élő magyar nyelvet tenni az állami igazgatás közegévé? És csak miután a korábbi csábos politika által elférfiatlanított magyar főurak e kérdésére nemmel válaszoltak, határozta el azt, hogy akkor tehát itt is a németet kell hivatalos nyelvvé tenni. Ez az elhatározása, alkotmányellenes kormányzata, de talán mindenek felett a nemesség előjogaihoz való kiméletlen hozzányulás azután visszaadta, legalább egy időre, a nemzetet önmagának. Azok folytán oly hatalmas visszahatás állott be, hogy az 1790/1. évi országgyülésen a koronának ismét a leghatározottabb alakban kellett az ország függetlenségét és önállóságát elismerni. Hanem az erre következő enyhe kormányzat megint elaltatta őseinket, és ismételve csak hasonló erőszakosságok ébresztették fel őket koronként.

Minden ily felébredés után az akkor csak néhány százezer nemes által képviselt magyar társadalom megemberelte magát. Igy volt ez a huszas, később pedig a negyvenes évek alatt; ekkor az élénken mozgó magyar társadalom e népet nemzetté és vele együtt azután alkotmányát is rohamosan alakította át. Az erre kifejlődött csaknem végzetesekké vált bonyodalmak egy nagy katasztrófával végződtek. A beállott tetszhalálból megint a magyar társadalomban rejlő őserő jelentkezése mentett meg bennünket, mert arra a passiv ellenállásra, az ebben érvényesülő erkölcsi erőre, mely megmentésünkhöz a külső események mellett is szükséges volt, hogy megint alkotmányos élethez jussunk, és pedig akkor, midőn nálunknál erősebb, nagyobb nemzetek annak hijjával voltak, ismét az elnyomatásra következő óriási visszahatás képesített bennünket. De fájdalom, ez a nagy erélyünk nem maradt meg állandóan. A mint a nyomás megszünt, csakhamar észre lehetett venni, hogy annak csökkenése is jelentkezik. Ma, talán nem a multakhoz, de korunk követelményeihez képest, Isten tudja hányadszor, újból a társadalmi ellanyhulás lejtőjén csuszamlunk lefelé. Mélyebben és mélyebben sülyed a magyar társadalom. A ki látja, hogy mennyire nem ismeri fel veszélyes helyzetét és nem veszi komolyan azt a romlást, melynek közepette vergődik, talán azért, mivel a jelekből nem tud következtetni, vagy annak folytán, mert a magyar államiság varázserejében bizik, vagy mivel legbecsesebb kincsét, nemzeti egyéniségét nem is félti már: az egy pillanatra sem lehet kétségben az iránt, hogy igen-igen komoly napokat élünk.

És hát honnan várható a segitség, és mely irányban található fel a menekülés útja? Vajjon ismét oly megrázkodtatásokat várjunk, sőt reméljünk, melyek nagy bajjal és áldozattal létesitett nemzeti alkotásunk alapjait bizonyára megrendítenék? Vajjon egész közéletünk ki nem épült szervezete az ily földindulást kibirná-e? És a mai, bensejében meghasonlott, szétzilált, annyi jelentős ellenséges tényező által körülvett társadalom mai összetételével és főleg erkölcsi mivoltában képes lenne-e, mint volt a multban, az egészséges megújhodásra? Oly feltétlenül én nem bizom a teljes sikerben, hogy a megpróbáltatásnak ezt a lehetőségét mint mentőeszközt kivánni merészelném. Szerintem a társadalomnak ma békés jellegü, habár talán lassúbb folyamu átalakulásra van szüksége. Az, ugy vélekedem, napjainkban nem várhat mástól megifjodást, mint azoktól a lelkes, ügybuzgó, mély belátásu hazafiaktól, a kik az irodalom és tudomány fáklyáját és részben a politikai befolyás segédeszközeit tartják jelenleg kezökben. Ezeknek kell az annyira szükséges üdvös ellenáramlatot megindítani. Én hiszek az eszmeáramlatok hatalmában, mert annak hatásáról az újkor történetének minden lapján meggyőződtem. Az irodalom és állam a magyar társadalom koronként beállott erős visszahatásainak köszönik létöket és kifejlődésüket. Adják vissza a ma annyira elernyedt, önállótlan, magával jót tehetetlen társadalomnak, a mit annak idején tőle kaptak. Itt nem feladatom az egész problemát tárgyalni. Arról, hogy az irodalom e részben mit és hogyan tegyen, talán más-

kor és más helyen fogom elmondani nézeteimet. De azt e helyen kell hangsulyoznom, hogy az állam valamint általában, úgy egy bizonyos határig önállóságra nevelheti a társadalmat akkor is, ha vele szemben következetesen erre irányuló viselkedést tanusit, s elhatározásaiban, szervezkedésében és összes működésében ezt a czélt sohasem téveszti el szemei elől. Adja vissza tehát ily módon mindenek előtt, és különösen a magyar állam a maga egész szervezetének felhasználásával nemcsak hálából, hanem jól felfogott saját érdekében is a társadalomnak azt, a mivel neki jog és igazság szerint Isten és az emberek világa előtt tartozik. — Nem egyedül törvényhozásának feladata ez, hanem egész kormányzatáé is. Az állami igazgatás minden ágában működő összes köztisztviselőkre; tehát az állami, törvényhatósági és községi hivatalnokokra, a mindenrendű tanitókra és tanárokra, sőt bizonyos mértékben a képviselőkre és a főrendi ház tagjaira is vár annak megoldása.

A magyar állami és törvényhatósági tisztviselő általában sanyaru viszonyok közt van. Sokszor az élet keserü gondjaival küzd. Gyakran van igazságtalan mellőztetésnek, megaláztatásnak, szűkkeblü elbánásnak, sőt méltatlan önkénynek is kitéve. A magyar közszolgálat általában nem kinálkozik az eldorádói élet zavartalan örömeivel. Az, amit nyujt, a legtöbb esetben csak panaszos, száraz, kemény kenyér. De akárminő, az mégis csak áll, hogy biztos kenyér. A magyarországi termelés minden ágában igy is sok ezer ember irigy szemmel nézi azokat a közszolgákat, a kik gyakran tekinthetik magukat fehér rabszolgáknak. Valóban nem tudnók megmondani, hogy a magyar köztisztviselő helyzete mennyivel jobb ebben a sanyaru termelési viszonyokkal küzdő országban, mint a megfelelő képzettségü, sorsu és munkakörü magán egyén megélhetése; de hogy valami kevéssel mégis jobb, arról sokan vannak meggyőződve. Nem volt ez mindig igy. Korábbi korszakokban a közszolgálat akkori szük terén sokkal jobb volt a tisztviselők helyzete, mert számtalan alkalmazott ugyan csak tiszteletbeli hivatalt töltött be és a közszolgálatra állitólag első sorban becsületből vállalkozott; de mégis abban a korban sem tudni, sem dolgozni nem kellett annyit, mint napjainkban. Az állások tekintélye és befolyása a kevés munka daczára szintén nagyobb volt, mint jelenleg. A köztisztviselő ellenben ma kénytelen hivataloskodásában oly életpályát látni, melynek elnyerhetése végett magasfoku minősitést kell szereznie, a melynek átlagához is hasonló általában ismeretlen, vagy legalább nagyon ritka volt az egész országban. A nehéz előkészület folytán nem ritkán a köztisztviselő testi és anyagi tekintetben is már megviselve jut hivatalba, különösen, ha állását főleg a saját becsértékének felismertetése révén nyerte el, ami talán szintén előfordul. Ott azután élnie és halnia kell, mert habár néha csak az éhenhaláshoz van sokja, elegendője persze csak nagy ritkán, másutt még erre a kevésre sincsen kilátása.

És mégis határozottan állitom, hogy a magyar köztisztviselőnek nem csupán hivatalos kötelességeit, hanem a foglalkozásának természetéből folyó magasb erkölcsi kötelmeket is hiven, sőt példásan kell

teljesiteni. A köztisztviselő ugyanis nemcsak szerződtetett, értelmes munkás, hanem egyuttal az állami szervezet alkotó része is, a kinek fennköltebb szellemű rendeltetése és hivatása van, melyből ihletet kell meritenie, hogy súlyos kötelességeit, nem rózsás helyzetének minden kellemetlenségeit, bajait, annak máskülönben nyomasztó terhét és kinzó hevét elviselni, sőt magára a társadalomra is előnyös befolyást gyakorolni képes legyen. A magasb erkölcsi rendnek ugyan kemény, de határozottan törvénye ez, melynek igen nagy hátrányokban kimért büntetések terhe alatt engedelmeskedni tartozik. A ki az ennek felismeréséhez szükséges értelmi szinvonalra és érzelmi felmagasztaltságra nem tud felemelkedni, az a legjobb esetben csak névleges és formális, de nem valóban hasznos szolgálatot fog tenni hazájának, mely iránt pedig a maga hatáskörében épp oly feltétlenül odaadónak kell lennie, mint a jó katonának. És hát ki nem itélné el a gyáva, rest, tudatlan, vagy általában a nem alkalmas honvédő hadfit, a kinek viselkedése, sikerei, vagy sikertelenségétől függ a gyakran visszatérő nehéz és válságos időkben az ország sorsa, annak becsülete, önállósága és függetlensége is. A katonának a békében folyton és pedig legjobb összes erőinek megfeszitésével készülni kell a háborura, mert jaj a leggazdagabb és legmiveltebb országnak is, ha ez nem igy van. Ennek élő példája tartja most feszült érdeklődésben az egész világot. Már pedig a polgári köztisztviselőnek helyzete lényegileg voltaképp alig különbözik a katonáétól. Legfeljebb az a különbség mutatkozik e részben, hogy neki folytonos harczban kell élnie, mert a nemzet javáért folytatott küzdelme szükségképp szakadatlan. És ezt a küzdelmet nagy kitartással, erkölcsi fegyvereket forgatva, kötelessége folytatni. Még a közönséges termelést sem lehet nemes becsvágy hiányában jó sikerrel folytatni; annál kevésbbé lehet mély erkölcsi érzelmek nélkül, melyek gyakran hangot sem adhatnak, a nemzetre nézve üdvös hatásu és termékeny közszolgálatot teljesiteni.

A köztisztviselő legyen mindenek felett papja a hű és áldozatkész kötelességérzetnek. Ragyogóan fényes példa gyanánt kell e részben a társadalom előtt tündökölnie. Rendeltetésénél fogva ő az a kovász, mely a nemzet zömét hasznos gerjedésnek kell, hogy indítsa. Őt a polgár folyton látja, és legelőször reá esik tekintete, midőn a körülötte levő embereket összehasonlítja. Róla itéli meg az államalkotó nemzetet, sőt ha ez a polgár nem elég értelmes, magát az országot is, melyet az idegen ajku polgár leggyakrabban csak fél, igen sokszor pedig szive mélyéből gyülöl is. Sőt a magyar születésü honos sem szokta még meg azt, hogy az állam nem egyéb, mint az ő édes nemzetének legnagyobb és legfontosabb szervezete, melynek nevét nem elég csak ajkán viselnie, s végleges kiépitésének szükséges voltát megfelelő és nem is megfelelő alkalmakkor folyton hirdetnie, hanem bensőleg, igazán és feltétlenül szeretnie is kell azt, mert csak a szeretet tesz hiányaival és a nevében elkövetett hibák-

kal szemben elnézőkké s nehéz viszonyok közt áldozatkészekké bennünket.

A köztisztviselő tehát a magyar államnak apostola első sorban ide benn, nemcsak a nemzetiségekkel, hanem a tőzsgyökeres magyarokkal szemben is. És bizony valljuk be, hogy hazánk fiait a tényleges áldozatok, a hű kötelességteljesítés utján még nagyon sokáig a jövőben is kalauzolni kellend. Puszta szóra, buzdító intelmekre, kenetteljes erkölcsi prédikációkra édes keveset ad a tömeg. De az erkölcsi magaslaton álló példa tiszteletet parancsol, az vonzóerővel bir, és utánzásra ingerel. És ha az ily példa állandóan hat, az oly ellenállhatlan befolyásuvá lesz, mint a napsugár, mely a neki kitett legfehérebb testet is lassan, de biztosan megbarnítja.

A köztisztviselő tehát nemcsak hivatalos ténykedése, hanem egész valója és annak minden észlelhető nyilvánulása által befolyást gyakorol a közönségre. Ennek minőségétől függ, hogy valóban betölti-e helyét és megérdemli-e azt a kitüntető megkülönböztetést, melynél fogva módjában áll nem a saját, nem is csak egyes megbizóinak, hanem polgártársai összeségének ügyeit igazgatni, vagy intézni, illetve azok mellett segédkezni, a kik ezt közvetlenül teszik. Mert abban a köztisztviselőnek egy pillanatig sem szabad kételkedni, hogy ez a magán szolgálatnál magasabb rendű küldetés. Még az esetben is, ha szolgálati viszonyai nem kellemesek, ha főnökétől, vagy munkatársaitól egyben másban szenvednie kell is, ne feledje, hogy — feltéve mindig saját lelkiismeretének tisztaságát — ezek esetleg méltatlan, vagy gyarló szolgái a közügynek, a kik ennek szentségét félreismerik, amit neki türelmetlenkedése által sem szabad tennie. Egyes alkalmatlan, vagy éppen haszontalan egyénekért elitélése magának az elég magasra nem helyezhető közügynek oly hiányát mutatja a közszolgálatra való termettségnek, melyet, ha nem az ő gyakran tulérzékeny személyéről volna szó, bizonyára önmaga is elitélne. Miképp várhatni az ily egyéntől azt, hogy megbizható, ellenállásra képes alkatrész legyen az államszervezetben, melynek minél simább és sikeresebb életműködésétől millió és milliónyi polgártársainak sorsa függ? Ennek érett megfontolása, s az ebbe a gondolatba való magát-beleélés képesítendi a közhivatalnokot arra, hogy anyagilag, vagy másképp ki nem elégítő helyzetét ne fogja fel nagyon tragikusan. Egy életünk van és azzal úgy kell bánnunk, hogy czélját ne tévesszük el. Minek keserítenők el magunkat a miatt, a min nem segíthetünk, és miért ne javítsunk állapotunkon, ha az lehetséges, s erkölcsileg is meg van engedve?

De ha ez mindenkinél igy van, mennyivel határozottabban kell, mert kötelessége, a köztisztviselőnek derült világnézetre törekedni. Tudom, hogy ez sokszor lehetetlen, és általában sem könnyü dolog; de azt nem egyszer tapasztaltam, hogy igaza van Kantnak, a ki egy külön iratában bizonyítja, hogy az embernek nem kis mértékben hatalmában áll csupán és kizárólag akaratának ereje által meg-

akadályozni azt, hogy a levertség és beteges sötét gondolatok uralmuk alá hajtsák őt. Ha mindjárt kezdetben megfékezzük ezek menetének lüktetését, azok lassanként meg is szünnek veszélyesekké lenni reánk nézve. Hogy az életmód, a munkabeosztás, a szellemi és testi üdülés, a hasznos olvasmányok erre az önbefolyásolásra képesebbekké teendenek, mint ha czélszerütlenül élünk és dolgozunk, az bizonyos.

Ha ez a neme az okosságnak első sorban az egyénnek válik is javára, de a derült hangulatu s kedélyü közhivatalnokokkal való érintkezés mennyivel kellemesebb, megnyerőbb a közönségre nézve, mintha talán életbevágó, sürgős, vagy kényes természetü dolgait zord, mogorva, önmagával is elégedetlen hivatalnok intézi? Nem a közönség és a társadalom van a hivatalért és tisztviselőért, hanem megfordítva. A jó kedély, melynek alapját a derült világnézet képezi, gyakran nagy nehézségek zavarából szabadítja ki a közéjök jutottat, a társadalom pedig az egyenletes, nyugodt modoru tisztviselőben megtanulja tisztelni az általa szolgált állam, vagy törvényhatóságnak méltóságát. E mellett az ilyen hivatalnok a társas körökben állást is biztosithat magának. Ezt pedig nemcsak minden társas lénynek, hanem a hivatalnoknak még létérdekei szempontjából sincs oka kicsinyelni. A társadalmi összeköttetések révén hány hivatalnok helytelen eszközök használata és az oly megalázó csúszás-mászás nélkül boldogult már? Hányat mentett meg a méltatlan támadásokkal szemben az, ha a társadalomban előnyösen ismerték és szerették? Ezeket az apróságoknak, vagy fölöslegeseknek látszó körülményeket tehát a köztisztviselőnek sem köz-, sem magán szempontokból nem szabad elhanyagolnia.

Ez a köztisztelet és szeretet a társadalom részéről magának is elégtételére fog szolgálni, és ha helyes érzéke van, sok mindenért kárpótolhatja, a miről hivatalos állásából folyólag le kell mondania. Mert a köztisztviselőnek sok nem szabad és nem illik, a mi másnak meg van engedve, vagy a mit kevésbbé nyilt állásu embernél nem rónak fel oly nagyon. A közhivatalnoknak nemcsak tanácsos, hanem egyszerüen mellőzhetlen kötelessége a külső tisztességet szemei elől nem téveszteni. Ugy van a társadalmi élet berendezve, hogy egymásnak kölcsönös és folytonos ellenőrzése alatt állunk. Mindig előnyös, ha valami létezik, a mi a tulzástól, visszaéléstől és a korlátlan szabadosságtól visszatartja az embert. A jog mellett ott van a méltányosság, mely nélkül az vajmi gyakran a kegyetlenség eszközévé fajulna. Azonban a társadalomban a méltányosságnak is van egy ellenőre, és ez az illem, mely ellen vétve a megszólásnak teszszük ki magunkat. A megszólás ezer nyelvü sárkány, a mely többször nem egészen igazságosan ront meg egyeseket. De a társadalomnak abból, hogy a megszólástól félve sokan kerülik a tévedésekre vezető kisértés alkalmait, kiszámithatlan haszna van. A társadalom minden tagja okosan cselekszik, ha ezt szemei előtt tartva, nem teszi ki magát a rágalomnak. A köztisztviselőtől ezt határozottan meg lehet

követelni. Az oly társadalom, mely a külső tisztességre nem ad semmit, előbb talán csak formáiban, de később a lényeges dolgokban is durva lesz. Ott az emberek, érintkezvén egymással, sok dolguk másként talán elkerülhető surlódással jár, a mi csak az annyira szükséges társiasság, a sociabilitás kárára szolgálhat. A társas érintkezésnél pedig alig képezi valami jobban az embereket. Hiszen egész művelődésünk annak eredménye. Az emberek úgy vannak alkotva, hogy reájok nézve csak az emberi dolgok, gondolatok és benyomások érdekesek és fontosok. Minden, a mit a világról is tudunk, csupán emberi képzet; egész világ-bölcseségünk tehát erre van alapitva.

Ha már most másoknak képzeteit közvetlenül mindenről, a mi bennünket érdekel, szinről-szinre látjuk, észleljük, az mélyebben vésődik emlékezetünkbe, mert figyelmünket jobban megragadja, mintha homályos, néma irás, vagy más jegyek által ábrázolva szemléljük azokat. A társadalom egy nyitott, gazdag tartalmu nagy könyv, melynél ékesebb, szebb és megkapóbb módon egy könyv sincs irva és szerkesztve. Az emberek társaságának hiánya sokak előtt ezt a könyvet csapja be, pedig abból sok irástudó is olyan mély bölcseséget olvashatna ki, a melyet ily szinpompában másutt alig képes feltalálni. Igazi műveltség nem képzelhető társiasság nélkül; az állam alkalmazottai pedig legyenek valóban műveltek, mert ugyan miképp oldhatja meg az feladatait, ha közegei nincsenek áthatva saját közművelődési irányzata által, és ha a társadalom e legfőbb szervezetének közegei a természeti, szellemi és erkölcsi élet legértékesebb javait megbecsülni nem képesek? A valóban művelt köztisztviselő minden magas rang és fizetési fokozat nélkül is emelkedettebb állással bir az itéletképes közönség szemében, mint az, a kinek diszes állása csak arra való, hogy disztelen egyéniségének viszataszító, esetleg undoritó voltát annál jobban kidomboritsa. Az igazi műveltség emberszeretettel jár együtt, mely a velünk született önzésnek és a szintén természetünkben gyökeredző altruismusnak egyensulyára vezet, vagy legalább azt helyreállitani és fenntartani folyton igyekszik. A köztisztviselőnek pedig az emberies érzés és felfogás elsajátitása s kifejtése magában véve még állásából folyó szoros kötelessége is. Hiszen az állam nemcsak alkotmányi és szorosb értelmű kormányzati, hanem társadalmi politikát is kénytelen folytatni. Ez alatt pedig tágabb értelemben az osztályok közötti egyensúly fenntarthatása, vagy éppen a kellő arány létesithetése végett az osztó igazság megvalósitására irányuló összes törekvéseket, azok elveit és gyakorlati áramlatait kell érteni. Az állami és társadalmi élet egyébiránt ugyanazon dolognak csupán más és más oldalai. Mióta az újkori állam a jogvédelmen és a közbiztonság megvalósitásán kivül a polgárok minél nagyobb számának testi, szellemi és erkölcsi jólétére s a valódi közműveltség terjesztésére törekszik, azaz mióta ezek jogosultságának határain belül a culturális állam feladatait is kötelezőknek ismeri el magára nézve, azóta hatásköre oly mértékben kibővült, hogy egyfelől a korábbi társadalmi teendők egy részének gondjait is kénytelen volt magára

venni, azonban másfelől régebben államiaknak ismert feladatokat legalább részben áthárithatott a társadalmi alakulatok tevékenységi terére. De ha az állam ebbeli hatáskörét jól akarja betölteni és socialis politikája által a társadalmi ellentéteket elpusztitani, az osztályok közötti ürt sikerrel betölteni, vagy legalább áthidalni kivánja, akkor közegeinek az által a szellem által kell áthatva lenni, mely társadalmi feladatainak kitűzésében szükségképp vezeti az állami akarat kifejezőjét, a törvényhozást. Megfelelő végrehajtás nélkül a legethikaibb tartalmu törvény is holt betü fog maradni.

Az emberies lelkületet köztisztviselők tehát manapság egyszerűen nem nélkülözhetik, mert az ő hivatásuk, hogy az oly könnyen félreérthető állami ténykedésnek a legellentétesebb felfogásu polgárok önmegadását, sőt rokonszenvét is lassanként megnyerjék. Ők tehetik a kellemetlen, de szükséges intézkedéseket, ha ezek önmagukban nem igazságtalanok, még azokra nézve is elviselhetőkké, a kiknek érdekei ellen eleinte irányozva látszanak lenni. Pedig a modern állami élet belenyul a polgárok mindenféle viszonyaiba. Azok termelése és fogyasztása s általában életük összes nyilvánulásának terei oly szoros érintkezésbe vannak a kormányzattal, illetve közigazgatással, hogy magánéletről maholnap alaposan alig lehet majd beszélni. A társadalmi mozzanatok ezen összevegyülése az államiakkal türhetetlenné csak akkor nem válik, ha az állami közegek munkássága teljesen megtelülve lesz a magasb társiasság szellemével, a mit pedig egyedül az emberies érzésnek és gondolkozásnak a köztisztviselők lelkületében való tökéletes uralomra jutása biztosithat. És ez magukra a hivatalnokokra is csak szerencse lesz, mert erőt meritethetnek belőle, mely azután őket fokozatosan emelheti a szükebb hatáskörből a tágasabba s az alsóbb fokozatról a magasabbra. De ha ez sok esetben nem is következhetik be, a megnyugvás, melyet szül, már magában jutalmat képez, mely alkalmas lesz nem egy méltatlanságot ellensulyozni.

Jól mondja azonban Vörösmarty, hogy az »egész világ nem a mi birtokunk; csak amit a sziv befogad magába, sajátunknak csak annyit mondhatunk.« De hol van az a nagy sziv, melyben az egész emberiség elférne? És ha itt ott található is, vajjon minő visszásság volna az, hogy valaki nemzetével szemben legyen szükkeblü, midőn az emberi nem iránti fennkölt odaadással mer dicsekedni. Valamint az a hazafiság szerfelett gyanus, mely az azt fitogtatónak a saját családja iránti mostohasággal jár karöltve, úgy arra a világfájdalomra és emberszeretetre sem adhatunk sokat, melyet az ország és saját fajának bajai nem hatnak meg, s mely ezekért őszintén áldozni nem hajlandó

És alig létezik nemzet, melynek minden segédforrását folyton annyira fel kellene használnia, s minden rendelkezésére álló erőt okosan, céltudatosan, de egyuttal teljes odaadással oly mértékben harczba kellene vinnie, mint a magyarnak. Miután a mi nem halad,

annak szükségképp hanyatlani kell, a mi nemzetünknek sem szabad arról lemondani, hogy nemcsak benső értékben, amit nagyon is ideális iróink és államférfiaink eddig elegendőnek tartottak, hanem egyuttal számban és külső erőben szintén gyarapodjék. De abban báró Eötvös Józsefnek, különösen azonban gróf Széchenyi Istvánnak teljesen igaza volt, hogy a magyarositásnak erkölcsi alapon kell nyugodni, és hogy az a természetes folyamat jellegével kell, hogy birjon. Nem szabad sem erőszakot használni, sem oly eszközöket és módokat alkalmazni, melyek vagy visszahatást, vagy élénkebb ellenállást kelthetnek. Az ilyen ugyanis sok erőpazarlással jár, és a céltól esetleg távolabb lökhet bennünket, mint az egyszerű tétlenség. Idegen ajku hazánkfiai ellen olyan támadást intézni, mely ellenünk alkalmazva a nemzeti érzést fellázitaná keblünkben, nem tanácsos. De mi akadályoz abban, hogy másokat valóban megnyerni igyekezzünk? És vajjon csupán a magyar nyelv ismeretének terjedése már magyarositás-e? Hiszen például az egész hazai oláh értelmiség elég jól tud magyarul, de állott-e valaha távolabb attól, hogy magyarrá legyen, mint éppen napjainkban? Ellenben a szepesi és délvidéki német földmives, a ki egy szót sem beszél az állam nyelvén, gyermekeit szivesen nevelteti magyar intézetekben, és hány kiváló munkása a közéletnek köszönhető e derék, sok tekintetben például vehető fajnak, melynek hazafiasságához kétség alig férhet. Az ifju nemzedék szórványosan, de igen sok helyen, az ily nemzetiségi fészkekből, mint magyar kél ki. És a nemzet ügyének ezen egyének buzgóbb apostolai, mint a magyar származásuak, a kikben még ma is sok a kizárólagosság, a kik a velök nem egy fajuakkal való nemzetiségi közösséget, ha izlésöket követhetnék, még ma is, mint az arra csakugyan nem szoruló angol, a legszivesebben távol tartanák maguktól. De a magyarnak ezt tennie nem szabad. Jól mondta már gróf Széchenyi István, hogy minden nemzet vagy olvaszt, vagy olvasztatik. E kettő között kell választanunk, mert a harmadiknak látszó eset, t. i. erőnknek egyszerű fenntartása a nemzetiségek állandó tényleges támadása és a körülöttünk jobban fejlődő nemzetekhez való arányszámunk romlása folytán a később határozottabban felismerhető pusztulás jele volna.

Az állam ez ország határain belül számbavehető egészként csak mint magyar állhat fenn. A sokkal népesebb és gazdagabb Ausztria példája a napnál fényesebb világitásban helyezi, hogy egy nyelv uralma nélkül hova fajulhat az állami élet. Szerencsére ma nem kell még egy nemzetiséggel sem megalkudnunk, hogy megélhessünk, és tőlünk függ, hogy ez a szomoru kényszerűség később se következzék be. A magyar állam az osztrák elemek felbomlásnak indult háborgásábanmost — és valószinűleg a jövőben is — a monarchia egyetlen biztos magja és szilárd pontja. — A magyarság főlénye itt nem csinált és mesterségesen fenntartott, hanem az összes egynevezőre vezetett erőviszonyok szerint természetes, tehát a történeti jogtól eltekintve is jogosult. De hogy ez igy lesz-e mindig, ha ildomosan nem

munkálkodunk a jelen állapot fenntartásán, sőt lehető javitásán, az szerintem nem is kétséges. Ez esetben bizonyára oly kedvezőtlen fordulat állana be, melyet azután feltartóztatni alig állana hatalmunkban.

A magyar állam minden köztisztviselőjének ezt tudni és élénken érezni kell. Át kell hatva lennie attól a meggyőződéstől, hogy neki, mint az államszervezet alkatrészének, szerepe és kötelessége van e nehéz feladat kedvező megoldása körül. A nemzetiségi vidékeken sok függ eljárásától és magaviseletétől arra nézve, hogy az idegen ajku lakosság, mely elvont fogalmakat nem ismer, minőnek tekinti ezt a nagy szervezetet. Ha igazságos, méltányos, emberies, előzékeny és telhetőleg finom vele szemben a köztisztviselő, akkor nem gyülölheti meg azt sem, a mit ez képvisel; sőt már netalán létező ellenszenvéből is veszíteni fog. Ellenben, ha érdekeit és önérzetét egyaránt sérti, a helyett, hogy amennyiben méltányosan lehet, amazt előmozditani, ez utóbbit pedig kimélni igyekezzék, az esetben elidegenülését a magyar állameszmétől bizonyára csak fokozni fogja. — De nemcsak hivatalos eljárására, hanem életmódja és családi élete, továbbá a társadalomban való forgolódásának miként je is döntő fontossággal bir úgy a saját, valamint az állam tekintélyének emelésére nézve. Még a müvelt elemekben is megvan a hajlam arra, hogy más nemzeteket ennek azon tagjai szerint itéljenek meg, akikkel az élet körülményei őket összehozták. Hányszor itélünk tévesen e tekintetben, de azért később mégis, mig csak megállapodott fogalmat nem nyerünk az idegen nemzetről, újra és újra ebbe a hibába esünk vissza. Hát még a félig müveltek és müveletlenek tömege, hogy ne volna hajlandó az ily elhamarkodott általánositásokra?

Ezt tudva, a köztisztviselő súlyos mulasztást, vagy megbocsáthatlan hibát követ el, ha az állam nemzetiségi politikájának tapintatlansága által ellene működik, sőt akkor is, ha társadalmi tevékenysége által minden erejéből tettleg azt nem mozdítja elő. A nélkül, hogy a magyar állam jogaiból bármit is feladnánk, igen jól lehet a nemzetiségekhez közeledni, miáltal magunknak is kellemesebbé teszszük a velök való érintkezést és az államnak is figyelemreméltó erkölcsi hasznot biztosítunk. Az emberek lelkéhez szólni tudni úgy, hogy azok bizalmatlanságát azonnal lefegyverezzük és bizalmukat gyorsan megnyerjük, szép, de nem mindenkinek osztályrészül jutott adomány. Ha azonban állandóan komolyan törekszik reá, e czélt a legtöbb jóindulatu ember megközelítheti. Es e részben nagy segitségére lesz az, ha az illető idegen nemzetiség nyelvét legalább annyira elsajátítja, hogy a felekkel kényesebb természetü ügyeiket azt használva beszélheti meg. Hogy az emberek igyekezzenek az állam nyelvét elsajátítani, azt minden erőszakos magyarositási szándék kizárása mellett is követelhet. De ezen köteles közeledést a hajlandóság fokozása által elő kell mozdítani. Ha csak félig-meddig is tudja a köztisztviselő a nép nyelvét, egyfelől nem fog azzal,

mint elhanyagolható mennyiséggel bánni, másfelől kezében tartja a kulcsot, mely a nép szivéhez vezető út kis ajtaját szükség esetén kinyitja számára. Ezt a kettőt a gyakorlatban úgy kell megegyeztetni, hogy ellentmondás tényleg ne legyen közöttük.

Igy lesz ő a nép mai napság természetes, mert általános nemzeti érzelmeinek mérséklőjévé, majd pedig, ha bizalmát megszerzi, hatalmas megfékezőjévé is. Minden tette, vagy mozdulata, mely tiszteletet parancsol és megnyer, egy-egy lépés, melylyel az idegen ajku lakosságot közelebb hozza a magyar államhoz. Másutt ez a sajnos kényszerűség nem létezik, de ha itt már megvan, szemébe kell nézni e nehézségnek is. Én meg vagyok róla győződve, hogy a magyar köztisztviselők, ha ennek a kényszerűségnek fontosságát és természetét felismerik, kellő támogatás mellett az állam kormánya részéről a vele való elbánás eszközeit és módjait is könnyen megtalálandják. És arról is meg vagyok győződve, hogy a nemzetiségi kérdést hazánkban, míg annak — korábban tudvalevőleg teljesen hiányzott — éle másutt el nem tompúl, alaposan megoldani nem lesz lehetséges. De míg ez utóbbi megtörténik, a mi csak idő kérdése, mivel örökösen még semmiféle érzelmi áramlat ereje nem tartott, a megélhetés eszközeinek s módozatának megtalálása és ezek sikeres, vagyis a tűrhetően békés együttlétet biztosító alkalmazása már magában is óriási előny lenne. A magyar államnak és társadalomnak annyi érdemleges megoldatlan politikai és közművelődési feladata van, hogy minden erő, melyet azok számára meg tudunk menteni, valóban égető nagy szükséget pótol.

És végül a köztisztviselő saját ügyei rendes intézése és családjának kellő gondozása által is becses társadalmi elemekkel gyarapítja a nemzetet. Mint megszabott jövedelmű ember kénytelen szigoruan a takaró mértékéhez képest nyujtózni, mert ha háztartásának egyensúlya egyszer felbillen, folyó szükségletei nagyobb megszorítása nélkül nem lesz képes azt helyreállítani, ehhez pedig a közönségesnél csakhamar nagyobb erkölcsi erő szükséges. Kellő beosztás és előrelátó gondosság, továbbá a rendelkezésre álló előnyök okos felhasználása mellett azt, a mije van, sokkal belterjesebben élvezheti, mintha gondjait egyoldaluan csak a szerzésre összpontositja, fogyasztásának helyes szabályozását ellenben elhanyagolja. — A magyar köztisztviselő általában nem jó helyzetben van. De nem hagyható már többé benne, mert nagy nemzeti érdekek kivánják, hogy a helyes életmód megállapitásának és betartásának lehetősége biztosittassék részére. Hanem az kétségtelen, hogy a létező kereten belül is sokkal több hiba és ballépés történik, mint amennyi valóban elkerülhetlen volna. Pedig abban, hogy a tisztviselő rendezett anyagi viszonyok közt éljen, fontos biztositék rejlik úgy a saját függetlensége, sőt munkaereje és képességének fenntartására, valamint arra nézve, hogy az állam a társadalmi áramlatokat kedvezően befolyásolhassa. Ha a rendetlen, zilált életviszonyok példáit első sorban saját alkalmazottai szolgáltatják, ha a bomlás elemeit állandóan éppen ők szaporítják, miképp várható a

nagy közönségtől, hogy hasznos erjedés útján a rothadás és romlás veszélyétől menekülni törekedjék?

A köztisztviselőnek tehát háztartását és általában családi életét a józanul számító mérséklet, de egyuttal a valódi művelődés utain kell vezetni. Ennek szabálylyá tételében óriási hordérő rejlenék; mert hiszen milyen szegény, de művelt lelkü családok ivadékai váltak már a társadalom vezéreivé mindenütt? De különben is, ha a gyermek a szegény családban a tisztesség és erkölcsi fegyelem tiszta levegőjében erősődhetik meg, s oly körben nevelkedik, a hol csak jót lát és hall, a hol a béke, szeretet, igazság s az egészséges, mert emberi természetünknek legjobban megfelelő, józan eszményiség kultuszát szemlélhette és élvezhette: oda később is visszavágyik, de az ott nyert első kellemes, kedvező és őt az emberiséggel kibékitő benyomásokat magával viendi az életbe. Ennek forgatagában azután számtalan kisértés veszélyeitől fogják őt az első lélekemelő és edző benyomások megőrizni. Mindig lesz egy vezérgondolata, mely a váltakozva kápráztató tünemények között sem engedi őt eltévedni, később pedig, hacsak teheti, igyekezni fog ugyanazon családi életviszonyokat, melyeknek öléből ő kikerült, a saját tűzhelyénél is lehetőleg biztosítani magának. Az a tisztviselő, a ki ilyen tagokkal ajándékozza meg a társadalmat, névtelen hős, kinek sok fényes nevü hires embernél több valódi érdeme van.

És arra, hogy a magyar társadalom ujjá alakulása megindul jon, most már valóban sürgető szükség van. Kevés korszak volt, melyben a fiatal nemzedéknek különösen erkölcsi irányzata felett gondolkozva több aggodalomra lett volna ok, mint napjainkban, midőn az ország lakosságának minden rétegét különben is számtalan ellentétes áramlat tartja örökös hullámzásban. A nemzetiségi és vallás különbség mellett az osztály-, vagyon- és miveltségi különbség is feldaraboló mozzanattá vált e zaklatott társadalomban, melyből az egység elemei mindjobban kezdenek eltünni, a szétmálláséi pedig folyton nagyobb erőhöz jutnak. A legfelsőbb rétegek nem állják meg kellőleg helyöket, őrségi kötelességeiket nem érzik át, a legalsóbb rétegek pedig fontosságuk tudatára jövén, oly csak látszólag szünetelő elégületlenség martalékai, melyek folytán sok helyen már magyar nemzeti egyéniségök megtagadására is engedték ragadtatni magukat. Ennek egyik nem utolsó okát képezi, hogy az osztályok közötti erőviszonyok a társadalmi béke szempontjából igen kedvezőtlenül változtak meg. A magyar középosztály, különösen az a része, mely nemcsak munka után él, hanem fundált jövedelemmel is elegendő mértékben bírván, függetlenebb volt, szerfelett meggyengült. Számosan nagyon sokat törik a fejöket azon, hogy miként lehetne e mélyrehatható baj továbbterjedését megakadályozni, sőt azt egy új, életerős, a mai viszonyokkal szemben is ellenállónak bizonyulandó középosztály teremtése által meg is gyógyítani. Itt nem lehet feladatom, hogy ezt a nagy és nehéz kérdést a maga egészében csak vázolva is tárgyaljam. Elég ha arra rámutatok, hogy ebből az életbevágó proble-

mából a magyar tisztviselőség zömének is részt kell kérni magának. Ez osztálynak különben saját érdekei épp oly mértékben kívánják, mint a közérdek, hogy ivadékai ne szaporitsák az igényteljes és rémitő mértékben feldagadó nadrágos proletariátust. Pedig, ha a sok ezer művelt, vagy iskolázott tisztviselő család gyermekei, az arra való és feltünően jelentékeny tehetségektől eltekintve, általában jövőre is folyton csak a hivatalos és ugynevezett tudományos pályákon akarnak megélni, szakadatlanul a budgetevő nemzetek sorában maradunk ezentúl is. E mellett elkerülhetetlen, hogy nagyon sok hajótörött és pályatévesztett követelődző ember gyarapitani fogja társadalmunk már is feles számú improductiv elemeit.

Az említett pályák jelenleg is túl vannak tömve. A munkaerőkinálat e részben a létező állások megrontásával is fenyeget, e mellett pedig a tényleg felesleges állások kényszerű szaporitására vezet. Az ezekre való alapos készülés, az ismeretek felhalmozódása folytán hova tovább többe fog kerülni, mert annyi jelentkező számára sem kellő ösztöndíjakról, sem mellékfoglalkozásról gondoskodni nem lehet. A szegény hivatalnok szülő tehát a legtöbb esetben felesleges és hasztalan módon fog vérzeni, ha mindkét nemü gyermekeit olyasmire taníttatja, a mi valóban nem kell. Ez nemcsak a tényleges veszteség, hanem az elmaradt haszon miatt is rendkivül nagy kár lesz. A gyakorlatilag igazán képzettek száma nálunk ugyanis feltünően kicsiny. A szakértelem a termelés minden ágában szerfelett sok kivánnivalót hagy hátra, s közgazdasági bajaink fő oka alaposan készült, a kor szükségeinek szinvonalán álló gazdák, iparosok és kereskedők elégtelenségében gyökeredzik leginkább. Ha ilyenek volnának, akkor tőkében és munkásban nem szükölködnénk. A nemzeti jólétet mindenütt a termelés e vezérei alapitották meg. Ez nálunk is mindaddig váratni fog magára, a mig a nemzet az ily természetű változás követelményeinek nem teend eleget. A régi földbirtokos családok sokkal több előitélettel telvék, hogysem e részben azoktól volna a nagyobb mérvü kezdeményezés várható. Erre első sorban a köztisztviselő osztály látszik hivatással birni. Annak műveltebb családai köréből élénkebb eszű emberek kerülvén ki, ha kellő erkölcsi fegyelmezettség mellett a termelési vezetés gyakorlati terére mint tanult munkások lépnének ki, valószinű, hogy szakbeli ügyességök és leleményességök folytán közülök sokan tőkét is gyüjthetnének, vagy a kiérdemelt bizalom alapján az a feletti rendelkezést másképp, a hitel révén szereznék meg maguknak. De ha a többség ezt nem is érné el, mint művezető, felügyelő, tiszt, magánhivatalnok és igazgató a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és forgalom terén oly állásokat vivhatna ki magának, melyek a tudományos pályáknál átlag a boldogulásra sokkal több és alaposabb kilátást nyujtanak.

Az újabb időben annyi és oly kiváló intézetünk létesittetett a gyakorlati pályákra törekvő értelmiség derekas kiképzése végett, és pedig minden irányban, hogy a jelzett társadalmi reform megvalósitása az eszközök egy részének megteremtése által nagyon meg

van már könnyítve. Az ily készület aránylag rövid időt vesz igénybe és nem is kerül annyiba, mint a magasb tudományos minősítvény megszerzése. Egyébiránt elismerem, hogy a köztisztviselői osztályt e részben az államnak és minden köztestületnek lehetőleg támogatni kellene. Ösztöndíjak alapítása és más jelentékenyebb kedvezmények nyujtása által az állam sokat lendíthetne az általam ajánlott mozgalom megindítására. Nemcsak saját alkalmazottainak vállairól venné le igy a gyermeknevelés kiadásaiban rejlő teher tetemes részét, miáltal őket is jobb anyagi helyzetbe juttatva, képesebbekké tenné arra, hogy helyöket jobban megállják, hanem egyuttal a társadalmi összhang és a nemzetgazdaság egészségesebb irányu fejlődésére is kedvező befolyást gyakorolhatna.

A középosztály ez uton oly elemekkel gazdagodnék, melyek a magasb szellemi és erkölcsi szinvonal előnyeit, a minőket mások ismét csak nemzedékek eltünte után szerezhetnének meg, mintegy örökségül vinnék magukkal az anyagi munka terére. Ha pedig remélhetőleg ez elemek is maholnap vállalkozókká lennének, annak a társadalom békéje szempontjából is meg volna a maga jelentősége. Angliában pl. a chartista mozgalom soha sem öltött volna oly nagy mérveket, ha a korábbi müveltebb, nagyobbrészt a földbirtoki érdekeltség köréből kikerült első nagyobb vállalkozók tönkre jutása után a szerencse által támogatott közönséges munkások soraiból felemelkedett uj vállalkozók igen durván és kiméletlenül nem bántak volna az akkor megnövekedett munkásosztálylyal, a mit ez türhetlennek találván, fellázadt. Az ipari forradalmat és annak fejleményeit, de humánus jellegü orvosszereit is ismerjük mindannyian.

Ime a hivatalnoki kérdés mily szoros összefüggésben van az egész nagy társadalmi kérdéssel. Azért a köztisztviselők helyzetét és állapotuk gondozását nem szabad csupán az állami szolgálat fontos, de a hivatalnoki egész működés által betöltendőhöz képest mégis csak szükebb körnek szempontjából megitélni. A köztisztviselői kar most már hazánk értelmiségi osztályainak igen jelentős részét képezi. Annak viselkedése és hatása a kormányzat és a társadalmi élet összes viszonyaira sok tekintetben lényeges döntő fontossággal bir, minek idejekorán való kellő figyelembevétele esetén a mérvadó tényezők is bizonyára más szemmel fognak a köztisztviselők fizetésére tekinteni. E tényezőt azonban, különösen társadalmi hatása tekintetében, eléggé még nem tanulmányoztuk. Itt az ideje, hogy szakirók és kormányférfiak behatoljanak annak lényegébe, mert mig egyfelől a hivatalnoki pálya elposványosodása és a tisztviselő osztály letörése nagy veszélyeket rejt magában, addig másfelől oly erőforrás kinálkozik benne, melyet midőn az erőgyarapodásra való utaltság oly rendkivüli, fel nem használni oktalanság, sőt a nemzet magasabb érdekei ellen elkövetett igen nagy bűn volna. De ezt a gondoskodást, illetve észszerű szabályozást a köztisztviselők maguk is jelentékeny mértékben előmozdíthatják, ha időközben megmutatni igyekeznek azt, hogy megfelelő ápolás, kellő irányítás és lélek-

tani alapon nyugvó támogatás mellett mire volnának képesek. Ma a hivatalokra ugyan a közönség sok köréből irigységgel, de e mellett a köztisztviselőkre, mint ilyenekre, bizonyos lenézéssel tekintenek. Kell, hogy az ezen kicsinylésben megnyilatkozó s fájdalom, még a törvényhozó testületek tagjai közt is tapasztalható felfogás az államnak és mindenkinek érdekében gyökeresen megváltozzék.

Legyen ezentúl a tisztviselő az állam és nemzet ügyének nemcsak odaadó és önfeláldozó szolgája, hanem nemes felfogás által áthatott apostola is. Bármily szerény körben magasztos a kötelességérzet és tudat; ez által áthatva a köztisztviselő az emberiesség, társiasság, igazi műveltség, honszeretet és kifogástalan tisztesség képviselője, a társadalmi nagy feladatok öntudatos előmozdítója s a társadalomnak a maga helyén disze és vonzó példányképe lenne. Mindezért viszont részesüljön a társadalom kebelében a becsülés, rokonszenv és bizalom lélekemelő megtiszteltetésében, s az necsak megengedhetőnek, hanem méltányosnak, igazságosnak, sőt igen szükségesnek tartsa azt, ha a köztisztviselőket, közéletünk ezen fontos szerveit, az állam anyagilag is megfelelő helyzetbe juttatja, megbecsüli és boldogulásukat, melyre magának az államnak és a társadalomnak egyaránt igen nagy szüksége van, minden alkalmas módon elősegiteni és biztosítani igyekszik.

5. A technikai szakképzés általában.

A műegyetem rektorához 1898. elején bemutatott jelentés a Londonban 1897-ben tartott technikai oktatásügyi nemzetközi congressus tárgyalásairól.

A múlt évi deczember hó 1-én véleményes jelentéstétel végett nekem is kiadni méltóztatott azt a munkálatot, mely a negyedik műszaki nemzetközi congressus, a hol hivatalosan nekem is meg kellett volna jelennem, ha ezt akkori magánviszonyaim megengedték volna, 1897. évi junius 15-étől ugyanazon hó 19-éig tartott tanácskozásainak anyagát és vitáit foglalja magában. Miután e könyv igen számos beható munkálatot csaknem minden rendszer nélkül tartalmaz, azzal alaposan kellett megismerkednem, hogy felettök tájékozást és véleményt alkothassak magamnak, a mi természetesen hosszabb időt vett igénybe. — Az említett negyedik technikai oktatásügyi nemzetközi congressusnak előzményei abban állanak, hogy a franczia szakemberek, a kik az első ily czélú nemzetközi congressust 1886-ban Bordeauxban, a másodikat 1889-ben Párisban, a harmadikat 1895-ben újból Bordeauxban rendezték, a műszaki oktatás problemáinak megvitatása végett összehivott ily nemzetközi gyüléseknek ebbeli jellegét megmentendők, maguk kezdeményezték annak végre Franciaországon kivül való rendezését. Az utolsó bordeauxi congressusi végrehajtó bizottságnak azután sikerült az angol »Society of Arts« igazgató tanácsát megnyerni annak az eszmének, hogy 1897-ben ez összejövetel Lon-

donban rendeztessék, a mit később maga az angol kormány is helyeselt. Sőt a congressus elnökévé és egyik alelnökévé a mostani kabinetnek két tagja, a devonshirei herczeg, a szabadelvű unionisták vezére, és Sir John Gorst választattak meg. A belföldi testületek közül a nagy city company-k is támogatták ez eszmét, és a költségeket, a mennyiben a tagsági díjakból nem teltek ki, ezek fedezték. A congressusra minden művelt állam kormánya meghivatott, de azok közül csak az északamerikai Egyesült-Államok, Franczia-ország, Oroszország és Belgium voltak hivatalosan képviselve. Annak szervezetét az elnökségen kivül a 18 tagból álló végrehajtó és a 140 tagból álló nagy bizottság képezte, a tagok száma, a kik között az angol műszaki nevelésügy minden nevezetesb intézetének képviselője és vezető férfia jelen volt, több százra rugott. Az elnöki tisztet tényleg Sir Owen Tudor Burne töltötte be.

A devonshirei herczeg megnyitó beszédében kiemelte, hogy, ő kettős minőségében üdvözölheti a congressust, mint a kormány tagja és egy műszaki oktatási régi testület elnöke. Az angol kormány keretében van ugyan közoktatási osztály, de annak hatáskörébe főleg az elemi oktatás vezetése tartozik, olyan tagja azonban a kabinetnek nincs, a ki az összes nevelésügy vezetésével lenne megbizva. A közoktatásügyi miniszter teendőihez legközelebb áll az a feladatkör, melyet a minisztertanács elnökének kell betölteni, a kit egy másik miniszter is támogat ebben, s ez jelenleg éppen Sir John Gorst. Ők tehát mindketten némileg hivatalos minőségben is vesznek részt e congressuson. De éppen mivel a közoktatásügy egységes és az egész nevelés terére gondot fordítani hivatott vezetéssel Angliában nem bir, ott sok oly tekintélyes társulat és testület keletkezett, melyek a közoktatás legkülönbözőbb ágainak érdekeit tettel és tanácscsal előmozdítani vannak rendeltetve. A műszaki nevelés ápolásával ezek között elsősorban a »National Association for the Promotion of Technical Education« nevű társulat foglalkozik, melynek alakításában, habár nem szakember e téren, ő szintén résztvesz, és annak ez idő szerint elnöke is. A második ily testület az 1754-ben alakult és 1847-ben királyi chartával testületi jogot nyert »Society of Arts«, mely azóta az angol művészetet, ipart és kereskedelmet változó szerencsével és sikerrel mindig előmozdítani igyekezett. Vezérszerepet játszott az 1851-ben is, midőn a legelső nemzetközi általános kiállítást rendezték a kristálypalotában, és azóta is számos különleges nemzetközi tárlatot volt képes összehozni. A jelen congressust is annak közreműködése tette Londonban lehetővé, mert a londoni City nagy társulatainak és testületeinek érdeklődését és áldozatkézségét az nyerte meg számára. Örömmel üdvözölte tehát e nemzetközi összejövetelt, melyre az angol közvélemény, daczára a királynő uralkodásának gyémántjubileumával járó nagy ünnepségeknek, figyelend, és tanácskozásai a parlament és kormány e kérdések szempontjából teendő intézkedéseinek irányt vannak hivatva adni. Minden országban fokozódik a külföldi nevelésügyi rendszerek iránti érdeklődés, a melyeket ugyan egyszerűen nem lehet

átültetni, mert hiszen a nevelésügy és a nemzeti élet teljesen átszövődnek egymáson, de nagy fontossága van annak, hogy a nemzetek eszméiket és eszményeiket kölcsönösen jól megismerjék, s bevallhatja, hogy az utólsó 60 év alatt az angol oktatásügyre a külföldi mívelt államok igen nagy befolyást gyakoroltak. Főleg pedig a technikai oktatás az a tér, a hol az idegen tapasztalatokat igen jól lehet értékesíteni. Anglia szintén igyekszik a műszaki ismeretek rendszeres terjesztésében a világ haladásával lépést tartani, mert hiszen csak nem régen, 1890-ben, egy törvény lehehetővé tette, hogy a helyhatóságok a fogyasztási adók bizonyos feleslegeit a műszaki oktatás czéljaira fordítsák. A kormány némi irányt ad ugyan, de a technikai nevelésnek terhe és felelőssége azokat a hatóságokat illeti, mivel a czélszerű eljárás e részben a kormányénál nagyobb ruganyosságot és a vidékek különböző viszonyaihoz való alkalmazkodási képességet tételez fel. Azonban a helyhatóságok is tájékozatlanok még e téren. Nem is mulasztják el, hogy a közös összejövetelekben eszmét ne cseréljenek a teendőkre nézve, miközben az illetékes lényezők tanácsát gyakran kikérik. Ezek között a már említett »National Association for Promotion of Technical and Secondary Education« elsőrendű szerepet játszik, mert tagjai közt a közérdeket odaadással előmozdító számtalan kiváló férfiú van. Jellemző az angol közművelődésre nézve, hogy legfontosabb érdekeit magánegyletek és testületek ápolják, de azok nagy nyomatékkal és hatással tudnak fellépni, mert működésök körébe a vezető hivatalos és más kimagasló állásokban levő egyéneket tapintatosan bele tudják vonni. Jellemző továbbá, hogy a legrégibb testületek is a legégetőbb kérdések felkarolása és új feladatok kitüzése által mindig képesek létjogukat bebizonyítani. Mindezen testületek hálás figyelemmel fogják a külföld és a gyarmatok műszaki oktatási tapasztalatait és eszméit fogadni, de különös súlyt a kereskedelmi oktatásügy kérdéseire fektetnek ezúttal, mert e téren illetékes férfiak vallomása szerint Anglia a külföld mögött elmaradt.

A congressus ezután megkezdte tanácskozásait azon nagy halmaza felett a munkálatoknak, melyek az elé az alsó, közép és felső mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, műszaki és a háztartási oktatásra általában, vagy azok egyes fontosabb kérdéseire vonatkozólag a belés külföldi tagok részéről terjesztettek. E dolgozatok három nap alatt délelőtt és délután tartott párhuzamos ülésekben felolvastatván, azokhoz gyakran beható viták fűződtek, határozatokat azonban e congressus nem hozott. Az általános benyomás, melyet a mindezt feltüntető könyv a tanulmányozóra tesz, az, hogy a műszaki ismeretek minél rendszeresb terjesztésére mivelt világszerte folyton nagyobb súlyt fektetnek, intézményeit e végből minden állam tőle telhetőleg fejleszti, és mindenütt alaposan foglalkoznak azzal a kérdéssel is, hogy az általános és a szakoktatás miképp hozhatók egymással a legtermészetesebb viszonyba. — Egy munkálat foglaltatik a véleményezés tárgyát képező könyvben, mely ezt a kérdést tüzetesen tárgyalja, és érdekes, hogy annak szerzője, Miss E. P. Hughes, nő, a ki a műszaki oktatás

iránti érdeklődése folytán Cambridgeben a városi technikai bizottság tagjává is választatott. Szerinte is az általános oktatásnak az általános műveltség terjesztését kell első sorban tekintetbe venni, midőn az egyénnek, mint olyannak s nem mint valamely élethivatásra készülőnek, szükségletei tartandók szem előtt. A kettő viszonyát csak az képes felfogni, a ki azok lényeges különbségeit meg tudja érteni. Az egyén boldogulása a gyakorlati életben attól függ, hogy hivatása teendőit hogyan tudja elvégezni. Ha értelmes, azokat egészen másként ragadja meg, és bonyodalmai közt is sokkal jobban találja fel magát, mintha kevésbbé van felvilágosodva. Az ügyes munkás bármely téren jobban tudván feladatával elbánni, annak megoldásában kedvét is találja, a mi azután tevékenységének sikerét sokkal jobban biztositja, mintha csupán a szükség által kényszeritve kell azzal foglalkoznia. Nagyon fontos tehát, hogy a fiatal egyének általános képzése mily szellemben és mily módszerrel történik. A legtöbb műszaki oktatást folytató tanintézetben azt a panaszt hallhatni, hogy a tanitványokkal nehéz boldogulni, mert a szakoktatásra nincsenek kellőleg előkészítve. Ez arról tanuskodik, hogy az általános oktatás és nevelés nem elég jól van berendezve. Pedig ez lévén az alap, annak, hogy a szaknevelés épületét elbirhassa, szilárdnak kell lennie. Szükséges, hogy a tanulók az általános képzés körében kapják meg nemcsak az elengedhetlen előismereteket, hanem főleg a felfogási képességet és a szellemi ügyességet is. A mely rendszer ezen tulajdonságokat nem fejleszti ki a fiatal egyénekben, az nem jó, és igy javitásra szorul. Sőt az általános oktatásnak a szakképzés csak egyik próbája, mert hiszen az embernek nemcsak mint szakembernek, hanem mint embernek is sok jogi és erkölcsi kötelessége van. A fiatal emberben élethivatásán kivül sok minden más iránt is kell érdeket ébreszteni. Hogy egyébről ne legyen itt szó, hangsulyozandó az a fontosság, melylyel a szabad idővel való bánni tudás bir minden emberre nézve úgy hivatása, mint általában egész élete szempontjából. Mire kell tehát az általános oktatásnál törekedni? Erre a kérdésre a következőkben lehet a feleletet megadni: A fiatal embernek képesnek kell lenni arra, hogy alaposan, a valóságnak megfelelően és e mellett lehetőleg behatóan képes legyen észlelni, helyesen felismerni a mennyiséget és minőséget; az észleletben bizonyos kitartást tanusitani, ezt pedig úgy kell elsajátitania, hogy észlelve gyakorolja magát. Tudnia kell észleleteiről irásban és rajzban gondosabb jegyzeteket csinálni. Tudjon a felismert tényekből okoskodás utján következtetésekhez jutni, és örömet találjon az ok és okozat összefüggésének feltalálásában. Birjon szellemi étvágygyal és ez állapotban tudjon megmaradni. A gyermeket kiváncsisága teszi tanulékonynyá; ezt a tulajdonságot a fejlődő életkorok viszonyaihoz mért módositással lehetőleg meg kell őrizni, sőt szükséges, hogy az a fiatal egyénnél az mind öntudatosabbá váljék, hogy a nehézségeket, a dolgok valódi lényegét fel tudja találni és a problemák megoldásához szivesen lásson. Pedig a mai oktatási és nevelési rendszer e tulajdonságnak nem fejlesztésére, hanem kiirtá-

sára alkalmas. Ha a szellemi étvágy az emberekben megmarad, ez őket kitartó értelmi munkára is képesíteni fogja. Ez által el lehet érni, hogy a fiatal egyének magoktól is szivesen dolgoznak és elmélkednek, s tudni fogják, hogy a könyveket és a tanár előadásait mire, hogyan használják. Az ily tanulók azok, a kik arra kérik a mestert, hogy ne segítsen nekik, mert majd ők a maguk erejéből oldják meg a feladatot. Különösen a technikai oktatás terén megmérhetetlenül fontos tényező az önműködés. — Semmiféle oktatás nem teljes az illető tárgy történeti oldalának elhanyagolása mellett. Oly rövid ideig élünk, hogy láthatárunkat úgy a múltba, mint a jövőbe mesterségesen kell törekednünk kitágítani. És a helyesen berendezett oktatás erre képesitheti az embert. A történelem arról győzhet meg bennünket, hogy fajunknak legfőbb élettörvénye a folytonos haladás és az evolutió. Fontos azért az újkori fiatalságot úgy nevelni, hogy tagjai ne legyenek megelégedve azzal, a mi van, s hogy a dolgok úgy maradjanak, a mint ők azt találták, hanem a javításra törekedjenek. Bármily munkakörben foglalkozzunk is, a lelemény és tökélyesbülés szükségének érzetétől kell áthatva lennünk, s annak tudatával kell birnunk, hogy a javítás kötelessége az adott hatáskörben munkálkodókat terheli. A technikai ismeretek tanítója azt is megkivánhatja, hogy e mellett lehetőleg ép testű tanítványokat kapjon, ne pedig görbe hátú, beesett mellű, ideges, izomtalan, rövidlátó fiatal aggastyánokat, mert a műszaki pályán erős, életteljes, kifejlődött és virgoncz emberekre van szükség. A testi nevelés tehát nélkülözhetetlen alkotó része az észszerű középoktatásnak. A tanuló a kézügyességnek már bizonyos mértékét hozza magával a technikai oktatáshoz. Nem az ott nyerendő különleges ügyességet, hanem az arra való kifejlesztett képességet kell ez alatt érteni. Végre a társulás jelen korszakában nagy horderővel bir az, hogy a tanuló tudjon másokkal is közreműködni, tanuljon engedelmeskedni, de ha kell, szervezni és parancsolni is.

Mindez azonban nem teszi szükségessé, sőt kizárja, hogy a tanulót technikai tárgyakkal is foglalkoztassák, mig általános műveltséget kell annak szereznie. Ha ezt megkapta, a másik birtokába is könnyebben juthat, s a technikai tárgyakkal idő előtt foglalkozókat később el is fogja hagyni, mivel megtalálandja a módját annak, hogy mi módon érheti el a sikert. — Az idegen nyelvek tömegesebb tanulása sem ajánlatos. Elég az anyanyelven kivül még egygyel behatóan foglalkozni, melynek alapos ismerete később a többiek megtanulására is jobban képesit, mintha sok felületes nyelvismerettel lát ahhoz. — A felolvasó hölgy ez elveket azután a nőnevelésre is alkalmazván, arra a következtetésre jutott, hogy a női munkákat, mint a varrást, főzést, a beteg és egészséges ember ápolását s a gyermeknevelést, nem czélszerü a leányok általános oktatási körébe vonni, hanem azokat később kell tanítani. Ez által ő nem kevesebb, hanem több technikai ismeret birtokába akarja a nőket juttatni, de azok megszerzését a maga idejére kivánja elhalasztatni, mivel e tárgyak általános ne-

vető hatása korán sem oly nagy, mint másoké, melyeket éppen e szempontból kell helyesen megválasztani. Ez által időt nem veszt el a fiatalság, mert valószínű, hogy így a női munkával is nagyobb eredményeket lehet majd felmutatni, mint ma, midőn még a nőszabók közt is a legjobbak — férfiak, a kik pedig ennek a mesterségnek megtanulásához rendesen később fognak, mint a nők. Ámbár a jelen volt nőtagok ez okoskodás gyakorlati voltát nem tudták megérteni, az ott levő kiválóbb tanférfiak a felolvasó felfogása mellett törtek lándzsát a congresszuson. Különösen utaltak arra is, hogy a németek és svájcziak nem annyira speciális technikai ismereteiknek, mint az ezek szilárd alapjául szolgáló s általános műveltséget adó oktatásügyöknek köszönhetik versenyképességöket. Valamint a korán pénzszerzésre használt ifjúság nem fejlődhetik annyira, mint az, melyet idő nap előtt erre nem kényszeritenek, ugyanez áll a nevelés helyes sorrendjének megtartásánál is. Az általános nevelés és a technikai oktatás sok tekintetben össze nem férő fogalmak. Mindkettőre szükség van, de hogy hasznosak lehessenek, azokkal józan sorrendet kell tartani.

Jellemző, hogy ezen sarkalatos kérdéssel tovább is főleg hölgyek foglalkoztak, a kik a maguk tárgyainak megvitatása előtt erre a nevelésügyi problemára minduntalan kitértek. Igy Miss Fanny Calder a nők technikai képzettségének fontosságáról szólva, mélyen sajnálja, hogy azokra a maguk idején azután tulajdonképp igen kevés súlyt fektetnek. Eddig majdnem azt tartották, hogy a háztartási munkához a nőnek már sajátos természeténél fogva érteni kell, annak tanítása tehát nemcsak felesleges, hanem az még az oktatásügy méltóságával sem egyeztethető össze. Pedig a nők tudatlansága e részben a szerencsétlenségek roppant halmazát gyüjti fel a nemzetben, és jól mondta dr. Smiles Sámuel, hogy csak a konyhászati képesség hiánya folytán az angol nép annyi táplálékot veszteget el, a mennyi egy másik épp oly nagy nemzet élelmezésére elegendő volna. Warwick grófnő a falusi oktatásügy szempontjából ugyane tárgyról értekezett, mivel a congressus egyik legérdekesebb vitáját idézte fel. Azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a vidéki farmerek fiai oktatásánál az iskoláztatás szükre mért évei alatt hogyan egyeztethető össze az általános és a műszaki tárgyak tanítása, s arra az eredményre jutott, hogy ez utóbbiak előadásánál is inkább a technikai ismeretek helyes felfogására, az ehhez megkivántató képesség fejlesztésére s az elvek oktatására kell első sorban törekedni, mert csak a gyakorlati fogások és utasításszerű szabályok ismeretével biró egyén az életben nem igen boldogulhat.

Általánosságban beszélt még W. Slingo, midőn arról értekezett, hogy mi voltaképp a technikai nevelés alapja? A felelet részéről ebben állott: annak becsét forgalmi értéke állapítja meg. Sokan azt hiszik, hogy Németország versenyképességének újabban tapasztalt emelkedése a német szakoktatásnak tulajdonítható. Ez csupán a közvetlen

ok. Annak is van benne része, de ez csak nyilvánulási formája annak a hatálynak, mely a németség szorgalmának, kitartásának, fegyelmezettségének és a kevés munkabérrel való megelégedésben nyilvánuló lemondási képességének kifolyása. De nem utolsó ok e részben az sem, hogy a német kormány a gazdasági életet ápolja. Angliában a technikai nevelésre szintén sok pénzt költenek, de oly észszerűtlenül, hogy némelyek nézete szerint a nélkül az eredmény talán még jobb lenne. A kezdetnek szerinte abban kellene állani, hogy minden műszaki foglalkozás oktatása körébe az arra csakugyan való elemek vonassanak be, de ezeket azután minden szükségessel el kellene látni. Igy sok időt és pénzt lehetne megtakarítani, s a szakemberek jobban megfelelnének foglalkozásuk jogosult követelményeinek. Korábban a tanonczkodással ezt a czéhek elérték, most ellenben a tanulók megválasztásával senki sem törődik, s az egyes oktatási intézetekben sok nem oda való egyén az időt és értékeket haszon nélkül fecsérli el. Ezt az elvet aztán mértékül használván, az angol technikai oktatás egész rendszerét behatóan birálja, és az általa kimutatott bajok hatékony orvosszereit pontozatokba foglalva mutatja be. Az ezen felolvasásra következett vitában kifogásait túlzottaknak jelentették ki, de kiindulási pontját általában helyeselték, csak azt nem, hogy a technikai tanintézetekben csupán azt kivánta taníttatni, a mi a műszaki embereknek közvetlenül szükséges, mert az általános műszaki képzettségre nagy szükség van, mely nélkül a munkafelosztás folytonos terjedésével egyre bonyolódó gazdasági élet rendes menetének megzavarodása esetén az illető el van veszve.

Ugyanez a felfogás jutott kifejezésre Henwinsnek a nemzetgazdaságtan tanításáról tartott előadásában is, midőn annak a technikai oktatás egész mezején való rendkivüli fontosságát fejtette ki. Jevons-szal ő is azt tartja, hogy az voltaképp nem is egy tudomány, hanem igen sok műszaki tanszak quintessentiájának társas érvényesülésök szempontjából való rendszeres összefoglalása. Egy ember nem is uralkodhatik e tudomány felett, pedig annak útmutatása nemcsak az általános politikai és társadalompolitikai tevékenységre, hanem az egyes műszaki ágakban való boldogulásra is nagy befolyást gyakorol. Itt is a fődolog: alapelveinek, továbbá a statisztikai adatokkal való elbánás irányelveinek megértetése, hogy az emberek a gazdasági élet jelenségeiből keletkező útvesztőben el ne tévedjenek. De e tudomány művelésében a műszaki embereknek is hozzá kell járulniok, mert részletes fejlesztésére leginkább ők vannak hivatva. — Az erre megindult vitában az angolok és idegenek egyaránt elismerték e felfogás helyességét. — A congressusi tagok túlnyomó többségének meggyőződése tehát az volt, hogy a műszaki oktatás sikerének első feltétele az azt felfogni képes, egészséges testű és lelkű, minél magasabb szintáju általános műveltséggel biró tanuló; de annál is inkább az általános szakképzettséget és a technikai alapos, beható gondolkozási képességet kell kifejleszteni, mint a mesterségszerű fogások szűkkörü ismereteit.

A mi a részleteket illeti, mindenek előtt megjegyzendő, hogy a congressus az összes főtermelési ágak műszaki oktatásügyének kérdéseivel többé-kevésbbé behatóan foglalkozott.

A mezőgazdasági ismeretek terjesztésének problemáiról két előadó értekezett tüzetesebben: F. J. Lloyd és E. Harold Moore. Az előbbi erra a kérdésre, hogy mi a nevelés? Herbert Spencerrel azt feleli: tehetségeink olyatén felhasználásának tanítása, hogy azokat a magunk és mások javára minél nagyobb eredménynyel tudhassuk hasznosítani. A mezőgazda sikeres tevékenysége, mely által a természeti erőket határozott czélra kell számítással irányítani, jelentékeny szellemi, de egyúttal sok testi ügyességet és arravalóságot is tételez fel. A múltban azok rendszeres fejlesztését elhanyagolták, sőt megvetették. Különösen nem tudtak különbséget tenni a technikai ismeret és gyakorlati ügyesség között. Pedig ha ezek egymást kiegészíteni vannak is rendeltetve, egymástól mégis lényegesen különböznek. Sokszor a gyakorlati, főleg kézi ügyesség magában is elegendő a megélhetéshez, ha azonban a gazdasági viszonyok bonyolultabbak lesznek, szükség azt a régibb, szélesb körű tapasztalatok öntudatosabb felhasználásával alkalmazni, a mire az a műszaki ismeret képesít, mely a termelő eljárásánál előforduló részletek okozati összefüggéséről ad felvilágosítást és ennek alapján útmutatást. A sikeres termelést magában véve egyik sem biztosítja, s a mennyiben e téren biztosítás egyáltalán lehetséges, arra csak a kettő kapcsolata adja meg a kilátást: az, ha a műszaki oktatás képviselői az intéző elmét, a gyakorlati ügyesség vezetői pedig a végrehajtó kezet gyakorolják. Hiszen, mint Huxley mondta, maga a tudomány jegeczedett józan észnél és rendbe szedett hosssas tapasztalatnál nem egyéb. Ezt tartva szem előtt, a mezőgazdáknak ezentúl minél teljesebb gazdaság-technikai oktatásban kell részesülniök. A vidéki lakosság elemi oktatására is több gond fordítandó, s a helyett, hogy az a középoktatás terére csapna át, inkább a mezőgazdaság elemeivel kell a fiatalságot megismertetnie. E tekintetben egyes franczia testületek, mint a frères de l'instruction chrétienne, kitünő sikert tudnak felmutatni. Azok oly kiváló mezőgazdasági vezérfonalakat is szerkesztettek, melyeket másutt is nagy előnynyel lehetne használni. Az ily elemi oktatástól a gazdasági tanintézet venné át a növendéket; de mivel ilyeneket nem lehet mindenütt felállítani, ösztöndíjakkal kellene az egyes távolabbi vidékek jobb elemeit és tehetségeit a másodfokú gazdasági iskolák látogatására képesíteni. Egyébiránt magának a középoktatásnak is két fokozattal kellene birni: az elsőben a tanítás szakszerű, de valamivel általánosb jellegű lehetne, mint a másodikban. A felső oktatás körébe, mely már csak a mezőgazdasági ismeretek fejlesztése végett is nagyon szükséges, onnan kerülnének ki a tanulók. A kutatás és a kisérletezés a mezőgazdasági ismeretek terén is egyre nagyobb horderővel fog birni. Mindezek mellett három hónapos tanfolyamok rendezése útján a felnőttek oktatásáról szintén gondoskodni szükséges. A mit e részben eddig az angolul beszélő nemzetek körében az egyetemi emberek

tettek, nem vezetett jó eredményre, mivel az ily előadók sem elég technikai képzettséggel, sem megfelelő gyakorlati ügyességgel nem birtak. Tanult, de gyakorlati farmereket kell az ilyen tanfolyamok vezetésével megbizni, s akkor az eredmény is bizonyára kielégítőbb leend. Végre olyan állomásokra is szükség van, a hová a farmerek, midőn magukon segíteni nem tudnak, felvilágositásért fordulhassanak. Ez a felolvasó is az általános szakismeretekre és gyakorlottságra fekteti a legnagyobb súlyt, mivel meg van győződve, hogy ha valamely egyénnél ezek ki vannak fejlődve, az részletes utasitások nélkül is jobban fogja concret esetekben feltalálni a czélhoz vezető útat, mint a ki csupán a routinet tanulta meg. A felső oktatásnak a tiszta tudománynak közlésére, illetve elsajátitására kell törekedni; de kivánatos, hogy a kik az ily intézeteket vezetik, vagy ellenőrzik, erre különösen képesitett egyének legyenek. Valószinű, hogy ők is tapasztalni fogják azokat a nehézségeket, melyeket az oktatás korábbi fokozatain történt mulasztások, vagy hibák okoztak, s így sokat kellene lehetőleg a miatt pótolniok, a mi a felső oktatás külön feladatai veszélyeztetésének elkerülhetése végett sok tapintatot és leleményességet kiván.

A másodig felolvasó azután ez elvi alapon részletesen fejtette ki, hogy az angol mezőgazdasági oktatás terén minő észszerű reformok lennének keresztülviendők. Ő is hangsúlyozza, hogy a grófságonként felállitandó kisérleti farmok, a hol a vidéki gazdák számára rendszeres előadások lennének tartandók, mily hasznosak lehetnének. Ezek szerinte eddig azért nem váltak be, mivel a grófsági tanácsok az oda ösztöndijakkal és segélyekkel küldött tanulókat gyakran nem jól választották meg. A két felolvasás után kifejlődött vita folyama alatt kitünt, hogy a mezőgazdasági oktatásügynek Angliában is sok ellensége van. A társadalom felsőbb osztályai, még a lelkészek és müveltebb gazdák sem törődnek vele eléggé. A farmerek nem akarják, hogy munkásaik többet tudjanak, mint ők. Az ügyesebb mezei munkások nagyon hamar el is hagyják a vidéket, és az ipari góczpontokat képező városokba vonulnak, mert látják jövőjük reménytelen voltát. Valószinű, hogy ha a gazdálkodáshoz jobban értenének, s műszaki ismereteik e részben teljesebek volnának, nem oly könnyen hagynák el a gazdálkodást. Egyes grófságokban már fel is fogták ezt, és áldozatkészséggel látnak a mezőgazdasági ismeretek szélesb körű terjesztéséhez.

Sokkal tüzetesebben foglalkozott a congressus az iparoktatás reformjával, melyre vonatkozólag 12 igen beható tanulmány lőn ahhoz beterjesztve. E munkálatok igen élénk vitákat provocáltak, melyek folyama alatt érdekes eszmecserék fejlődtek ki. Túlnyomólag az angol iparoktatás fejleményei és szükségleteivel foglalkoztak, melyek sajátos viszonyaik közt érthetők, de azok a legtöbb esetben nem arra valók, hogy a szárazföldi államokban utánoztassanak. Különben őszintén elismerték, hogy az iparoktatás dolgában a németek, francziák és az osztrákok is jobban állanak náluk. E téren újabban mindazáltal Ang-

liában szintén jelentékeny haladás mutatkozik. Különösen nagy tevékenységet fejt ki a City and Guilds of London Institute, melynek működését jellemzi, hogy fő- és fiókintézeteiben az osztályok száma az utolsó tíz év alatt 262-ről 1120-ra, a hallgatóké pedig annak feléről csaknem 27,000-re szaporodott. Hogy az angolok az iparoktatás terén mutatkozó elmaradottságukból mennyire le tudják vonni a józan következtetést, mutatja, hogy a parlament nemrégiben hozta meg a »Technical Instruction Act«-et és a »Local Taxation (Customs and Excises) Act«-et, melyek már is megtermették gyümölcseiket. Erről tanuskodik a londoni Technical Education Boardnak egy helyen idézett jelentése, mely szerint az ipari munkások mindig több és több elméleti s gyakorlati képzettséggel kezdenek birni. Az építési, gép-, nyomdászati, bútor-, ezüstműves- és a bőripar munkásainak valóban csak névleges díjak fizetése fejében a képzettség megszerzésének alkalma úgyszólván keze ügyében van. Számos nappali és esti ismétlő iskolán kívül a rajzot és mintázást csak Londonban negyvenhét központi helyen tanítják az ő részökre. Több felolvasás tartatott, melyek az ottani rajzoktatás és az abból való vizsgázás legczélszerűbb módozatait fejtegették. Volt egy értekezés, mely azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miképp kellene a műszaki ismereteket terjeszteni a munkások közt, s a felolvasó arra az eredményre jutott, hogy ennek czéljából a hatósági közegek a trades union-okkal kellene közreműködni, a tanítók azonban csupán alkalmas gyakorló iparosok legyenek. Az ily tanfolyamok azután tanárok felügyelete alatt állhatnak, a legfontosabb azonban, hogy a tanonczoknak az ily okulásra több szabad idő biztosíttassék, mint eddig. Ezután igen alapos munkálatokat olvastak fel az elektro- és stereotypia, a vésőipar, az arany- és ezüstművesség, az órás- és üvegipar, s az építő-iparok folytatásához szükséges ismeretek legczélszerűbb oktatási módjairól, és az evégből ott kivánatos szervezkedésről. Az angol iparoktatási alkotások leirásaiból arról értesülhetünk, hogy most már Angliában is sok történik e téren. Az ipari tanintézetek és szaktanfolyamok létesítése alkalmával rendszerint nagy gondot fordítanak arra, hogy azok egyfelől a műhelyekkel, másfelől pedig az állandó nagy ipari tárlatokkal, különösen a Kensington-muzeummal megfelelő kapcsolatba hozassanak, továbbá arra, hogy az egyes iparágakban felmerült újdonságokról a tanuló értesülést szerezhessen magának, s hogy izlését fejleszthesse és nemesbíthesse.

Nem lehet itt feladatom, hogy a kereskedelmi oktatás kérdéseiről a congressuson mondottakat részletezzem, csak annyit emlitek fel e részben, hogy azokra vonatkozólag ott hét elég tüzetes előadás tartatott. Az angol közvélemény e tárgy iránt ma, midőn a kiváló kereskedelmi szakoktatással biró Németország versenyét világszerte, sőt már otthon is érezni kénytelen, mely ellen hiába igyekeztek a védjegytörvény segélyével is úgy védekezni, hogy az Angliába bevitt német árúkat »made in Germany« megjelölés követelése által akarták háttérbe szorítani, a mivel csak azt érték el, hogy azok még jobban

kerestettek, jobban érdeklődik. Most azért a kereskedelmi oktatás ügyét különösen a kereskedelmi kamarák nagyon felkarolták, és a fősulyt ők is az elméleti ismeretekre látszanak fektetni.

A háztartási és nőipari oktatás tekintetében megállapithatom azt a tényt, hogy a kizárólag női előadók által annak feladatairól tartott felolvasások, ha kissé a részletekben vesznek is el, igen komoly törekvésről, magas felfogásról és éles megkülönböztető képességről tesznek tanuságot. Általános volt azokban az ezen értekezés bevezető részében kiemelt felfogás, mely szerint a nőnek házi kötelességeihez szükséges ismeretek és ügyességek oktatásánál lélektani tapintattal kell eljárni, hogy ezen mind fontosabbá váló munka valóban sikeres lehessen.

Nagyon érdekesek azon munkálatok, melyekben Németország, Belgium, India és a főbb angol gyarmatok, különösen Canada és Ausztrália összes műszaki oktatásügyének története és fejlődésének jelen állapota van feltüntetve. E gyarmatok az anyaországnak vállalkozási szellem, gyakorlati leleményesség s áldozatkészség tekintetében méltó ivadékai. Egyes ausztriáliai gyarmatok, névszerint Victoria, e részben meglepő eredményeket mutatnak fel. Az angol gyarmatok ipara, mely már az 1886. évi indiai és gyarmati óriási kiállitáson, a miből tudvalevőleg a maga nemében páratlan Imperial Institute keletkezett, minden szemlélőt, köztök engem is, meglepett, az angol ipar versenye mellett nagy fejlődésnek indult. Ennek előmozditása végett sok helyen védvámokat is alkalmaznak, melyeket az anyaország kivivőinek szintén meg kell fizetni. Nem ily kedvezően alakulnak az iparviszonyok Indiában, a hol különösen az őslakók által űzött kisipar terén rohamos hanyatlás észlelhető, mert az angol bevitel mindenféle ipari szükséget jobban és olcsóbban tud kielégiteni. A 288 milliónyi lakosból ugyan megközelitőleg 100 milliónak iparból kellene megélni, de azok legnagyobbrészt csak nyomorognak, mivel a várnarendszer, melyhez ma is szivósan ragaszkodnak, a haladást lehetetlenné teszi. Sőt még a munkafelosztás terjedése is hátrányosan hat e meseországban, mivel a régi kasztokon belől csak újabbak fejlődésére ad alkalmat, a mi azután a szabad mozgást még jobban lenyügözi, és a jövő nemzedékek megélhetését még inkább kérdésessé teszi. Azon osztályok pedig, melyeket a várna-rendszer nem tart lekötve, szintén kevés vállalkozási szellemmel birnak, s ha csak lehet, bármily csekély, de biztos jövedelem után futkosnak. Ez teszi azután az angoloknak oly könnyűvé, hogy India roppant piaczán feltétlenül uralkodhatnak. Egy pár előadó e jelenséget mostan az angol iparra nézve ugyan előnyösnek, de az ind birodalom jövője szempontjából nagyon aggályosnak tartotta, azért erélyesen sürgették, hogy az indiai kormány a műszaki ismeretek terjesztését jobban karolja fel, mint eddig tette. Mások szerint, a kik az ottani viszonyokat ismerik, a kormány figyelemre méltó kezdeményekre utalhat, de általában kevés a hajlam az ez irányu intézetek látogatására és felhasználására. Általában elismerték azonban annak a kivánságnak helyességét, hogy e téren nagyobb erélyt kell kifejteni.

Németország technikai oktatásügyére vonatkozólag Diefenbach J. tartott felolvasást, a ki német nyelven a württembergi műszaki tanítás rendszerét ismertette. Feltünő az általa bemutatott képben az, hogy míg az angolok az elméleti és általános szakképzésre fektetik jelenleg a legnagyobb súlyt, addig Württembergben a műegyetemi tanitásnál a gépészi és elektrotechnikai osztályban legújabban a gyakorlati irány nyomul előtérbe. Mint már több német technikai főiskolán, a stuttgarti műegyetemen is, gépészmérnöki nagy laboratoriumok állíttattak fel, és pedig az amerikai hasonló munkahelyek mintájára, a hol a hallgatók nemcsak gyakorolják magukat, hanem széleskörü gépészeti kisérleteket is folytatnak. A felolvasó különben kiemeli, hogy Württembergben a termelés minden ágára kiterjedő műszaki oktatási szervezet mellett valamire való technikai tehetség alig kallódhat el. — Az angol congressusi tagok a felolvasást igen nagy érdekkel hallgatták, s az azután kifejlődött vitában nem késtek Németország, sőt Ausztriának is Anglia felett e részben meglevő fölényét minden tartózkodás nélkül elismerni. Igen nagy előnynek jelentették ki azt, hogy az említett országokban alkalmazott rendszerek mellett a fiatalság életének tanulásra való korszakát megszakitás nélkül szentelheti ismeretek gyüjtésére. Ennek befolyása meg is látszik nemcsak a német iparon, hanem az egyes technikusok helyzetén is, mert a német vegyi és más iparvállalatok élén oly technikai igazgatók állanak, a kikéhez fogható javadalmazásu hivatalnokok az angol vállalatok körében nem találhatók. Meggyőződésük, hogy Anglia is csak a németek technikai oktatásához hasonlónak segélyével remélheti versenyképessége továbbra is leendő megtartását, annál inkább annak erősbitését.

A német technikai oktatási rendszerről tüzetesen angol szempontból még Edwin O. Sachs értekezett. Mindenekelőtt ismertette az általa typicusnak jelzett berlini műegyetem szervezetét, történetének néhány adatát bocsátván előre. E nagy intézet mostani helyén 1884. óta működik, s voltaképp nagyon fiatal főiskola, mert csak 1879-ben keletkezett, hanem persze régi alkatelemeknek, a jelen század elejéről való épitészeti és mérnöki akadémiáknak, egyesítése következtében. Ez utóbbiak igen szerény kezdetből emelkedtek magasra, mert a porosz kormány mindig nagy gonddal és áldozatkészséggel ápolta azokat. Kiemeli, hogy a műegyetembe való felvételhez mily magas előképzettség, és az ott való tanuláshoz szárazföldi fogalmak szerint mily sok pénz szükséges, ha annak költségei az angol egyetemek tanulóinak rendes kiadásaihoz képest nem is tetemesek. Az ismertetett műegyetem minden tekintetben egyenrangú az egyetemekkel. Annak öt szakosztálya megfelel ezek facultásainak. E szakosztályok az épitési, mérnöki, gépészmérnöki, bányászat-vegyészeti és az általános műszaki. Az azok élén álló dékánok, valamint az egész technikai főiskolát képviselő rector tudós férfiak, a kiket maguk közül a király által kinevezett nyilvános rendes és rendkivüli tanárok s a kormány által megerősített magántanárok képviselői évenkint választanak. A hallgatók mind értelmi és képzettségi szin-

vonalukra, mind időtöltéseik és általában véve viselkedésökre nézve azonosak az egyetemi hallgatókkal. E nagyszerű intézet a legszebb épületben van elhelyezve, melyet valaha közoktatási czélra szenteltek. Hallgatóinak száma meghaladja most a háromezerkétszázat, a kik között igen sok idegen, különösen orosz van. A négy évre kiterjedő tanulmányi folyamban tanszabadság uralkodik, melyet különösen az építész-hallgatók úgy használnak fel, hogy először szakmájuk gyakorlatibb disciplináival ismerkednek meg, és azután látnak alaposabban az elméletiekhez. Úgy látszik azonban, hogy e rendszer hibás, mivel az eredmény egyáltalán nem felel meg, a várakozásoknak. A felolvasó azt sejti, hogy ennek okát részint az képezi, hogy a tanulók minden gyakorlati tapasztalat nélkül mennek a főiskolába, részint pedig az, hogy ott sem érintkeznek az élettel. Főleg az általa első sorban szem előtt tartott építész-hallgatóknak sokkal nagyobb súlyt kellene fektetni a gyakorlatra. Különben úgy vélekedik, hogy ez a többi szakosztályokban sem ártana, és azok tanrendje szintén átvizsgálást igényel, mivel ezen elsőrendű hatalmas intézet tizenkét éves multja a mellett tanuskodik, hogy az arra fordított tetemes kiadás és jóakarat az általa szolgáltatott eredménynyel nem áll elfogadható arányban.

Már az elnöki megnyitó beszédben utalás történt arra, hogy a technikai oktatás Angliában is nagyobb fejlődésnek indult az utóbbi időben, és hogy különösen a magán nagy testületek létesítettek több oly intézetet is Technical College név alatt, melyekben a műszaki tudományok magas szinvonalon adatnak elő. Egész sorozata létezik ezenkivül az University College név alatt ismeretes intézeteknek, melyek körében a természet- és exact tudományok is képezik a felsőbb oktatás tárgyait. A középiskolai szinvonalon álló monotechnikai intézetek az ipariskolák jellegével birnak. Az utóbbi időben keletkezett végre a műszaki iskoláknak egy különös faja, melyeket polytechnicumoknak neveznek, de a melyek nem műegyetemek, nem is főiskolák, sőt szorosan véve nem is szabályszerű tanintézetek, hanem a szabad előadások, a club élet és a university extension bizonyos rendszeres kapcsolatai.

Nem azért, mintha mintául szolgálhatnának, hanem mivel azok igen nagy mozgalmat idéztek elő a műszaki ismeretek terjesztése terén, szükséges azok lényegét itt megismertetnem. Az angol polytechnikumok kezdeményezője Quintin Hogg volt, a ki az angolok közt oly gyakori altruisticus buzgalom által vezettetve évtizedeket és sok pénzt áldozott a műszaki oktatás e különös intézeteinek fejlesztésére. A mint maga beszélte el a congressuson, 1863-ban két egészen tudatlan utczaseprőt keritett valahol, a kiket azután az Adelphi-arcadok alatt egy sötét, faggyúgyertyával világított szobában a bibliából olvasni tanított. Később mind többen gyültek körébe, úgy hogy segédtanerőkről és más-más helyiségekről is gondoskodnia kellett. Csakhamar annyi ilyen hallgatója akadt, hogy a saját költségén azok számára külön házat akart építeni, és mivel éppen akkor a Royal Polytechnic

nevü telek eladó volt, ő ezt megvette és az intézetet is polytechnicnek keresztelte el. 1882. szept. 25-én 1500 hallgató jelenlétében nyitotta meg az új helyiséggel biró tanintézetet, a hol 16—27 éves egyének az ipar és kereskedelem üzéséhez szükséges ismereteket szerezhették meg. Később a hatóságok figyelmét is magára vonta e mozgalom, s azok a parlament által bizonyos fogyasztásiadó-összeget műszaki nevelésre fordíthatván, e polytechnicumot is támogatni kezdték, a mi azután a tanulók számát 6000-re, majd 15,000-re szaporította. Ez az egy intézet, mely a Regent Streetben fekszik, nem is volt elég, hanem hét más is keletkezett Londonban. Most összesen 30,000-et meghalad a tanulók száma, a kik közül művészeti előadásokat 2270 hallgat, tudományosokat 9895, technologiait 5813, háztartásit 2390, kereskedelmi tárgyuakat 8131 és irodalmi előadásokat 2091, összesen 30,590 hallgató. Az előadások nappal és este rendeztetnek. A regent strecti polytechnicum állandó hallgatósága 5000; ezek minden nap ellátogatnak oda, és közülök 100 nappali osztályban 1500 egyén szokott megjelenni. Kényszer nem alkalmaztatik, de a beiratkozottak $^7/_8$-ada szabály szerint jelen van. A technikai és kereskedelmi előadásokat csak oly egyének hallgathatják, a kik műhelyekben, gyárakban, nagy üzletekben alkalmazvák és az előadások megértéséhez szükséges előismeretekkel birnak. Az angol élet egyik fő jellemvonása a társiasság, itt is kidomborodik. A politechnicumokkal ugyanis clubszerű helyiségek vannak összekötve, a hol a sport- és társas-mulatságok minden nemével fiatal emberek és külön leányok is tölthetik az idejöket. A cricket, a lawn-tennis a foot-ball, az evezés, a testgyakorlat, tekézés, továbbá a társalgás, olvasás ingere e clubokba csalja a fiatalságot, a melyet azután úgy tudnak érdeklődővé tenni, hogy a kik először csak szórakozást kerestek a polytechnicumokban, később annak komoly munkájában is szorgalmasan és önfegyelmezéssel két-három évig, néha tovább is részt vesznek. A műszaki tárgyak közül a vegytan, természettan, elektrotechnika előadásaira tódul a hallgatóság, de az önként is társul az önképzés előmozdíthatása végett, midőn a maguk költségén nyelvmestereket, vagy más oktatókat tartanak, hogy az általános műveltség terén ne maradjanak el. A londoni plytechnicumokba fektetett összeg meghaladja a fél millió fontot, azokra pedig egyesek, testületek és hatóságok évenkéni 120,000 fontot költenek. Ily óriási mozgalom a műszaki oktatás terén eddig példátlan. — A congressuson azok szervezete birálatot idézett fel, mert elismerték ugyan, hogy hatásuk általában jó, de soknak találták a sportot, és különösen Silvanus Thompson tanár azt hangoztatta, hogy ha a németekkel versenyezni kívánnak, akkor azok eljárását igyekezzenek alkalmazni, a kik nem játszani tanítanak, sem játszva nem tanítanak, hanem komolyan és rendszeresen látnak a munkához. Valószinű, hogy e polytechnicumok is át fognak alakulni, de most még, midőn a műszaki ismeretek iránti fogékonyságot kell terjeszteniök és fokozniok, igen hasznos szolgálatot teljesítenek.

A magasb műszaki tanításnak a tavalyi londoni technikai oktatási congressuson voltaképp csak egy részletes nagy kérdésével foglalkoztak, azzal t. i., hogy a vegytan a műszaki főiskolákban miként adandó elő? Erre vonatkozólag Witt Ottó, a berlini műegyetemen a chemiai technologia tanára tartott tanulságos előadást. Azzal kezdte, hogy a vegytani kutatások eredményeinek az ipar terén való felhasználása újabb és újabb termelési ágak és vállalatok létesitésére nyujt alkalmat, és hogy daczára a fejlődésnek, e téren a haladásnak voltaképp csak elején vagyunk. Sok mag, melyet elhintettek, már kihajtott és várja az érés időpontját, még több magot vetnek el naponként, melyek nagy része termékeny talajba hull. Az új világrészekben a vegyészeti iparvállalatok mind több és több igen gazdag nyersanyagtelepeit fedezik fel, melyeket a tőke megtermékenyíteni van hivatna. Ez részben már az új országokból kerül ki, de úgylátszik, hogy a vegyészeti iparágak szellemi mozgató erőinek központja még beláthatatlan időkig Nyugat-Európa marad. Nagy fontossággal bir tehát, hogy azok, a kik e részben vezérszerepet vannak hivatva játszani, itt minő szaknevelésben részesülnek. A vegyészeti iparok az utóbbi húsz év alatt teljesen átalakultak, és azok a jelenben egészen más képet mutatnak, mint a milyenre korábban e szaknak legilletékesebb szakemberei is el voltak készülve. E haladásra a legnagyobb befolyással a mozgékonyság és a váratlanul beálló körülményekhez való alkalmazkodás képessége volt, azért tüzetesen ma is nagyon bajos megjelölni azt az utat, melyen a jövőben kellend majd haladni. Önként következik ebből, hogy a fiatal vegyészeket úgy kell nevelni, hogy a fejlemények előre ki nem számítható esélyei között magukat feltalálni, és a felmerülő új feladatok kinálkozó segédeszközeit felhasználni képesek legyenek. Más egyenletesb fejlődésű iparágakkal szemben a szakoktatás elkülönültebb, speciálisabb lehet, de az e téren könnyen veszélyessé válhat.

A mérnökök oktatásánál például az ismeretkörnek ez a megosztása megengedhető, mert az újonnan feltalált gépek bármily sikerekkel kecsegtessenek is, azok alkatrészeinek hatása lényegileg változatlan marad, s legfelebb annyiban módosul, a mennyiben erősebb és általánosabb lesz. Azok hatályának kiszámitása is mindig a mathematika feladatát fogja képezni. Ha a fiatal mérnök a gőzgép elméletének és észszerű szerkesztésének alapos ismeretével bir, a sűrített levegőre alkalmazott motor összeállítása sem fog neki különösebb nehézséget okozni. A vegyészeti iparnál ellenben a siker biztosításának feltételei egészen más természetűek, mert itt nem annyira a végrehajtás módjai, mint inkább maguk az elvek mennek változáson keresztül. A mechanikus szakokban az alap aránylag egyszerű, s főleg az anyagok természettani tulajdonságainak ügyes felhasználása a feladat, mely nagyon sokféleképp történhetik. A vegyészeti eljárásoknál ellenben az alkalmazás egyszerű, de azok alapelvei nagyon bonyolultak. Világos ebből, hogy eredményes csupán a valóban tudományos, elméleti oktatás lehet. A vegytan oly szerves egész, melynek részeit egymástól elvá-

lasztani nem lehet. Nagy tévedés tehát azt hini, hogy annak egyes ágaival elég a valamely szakra készülő fiatalságot megismertetni, mert hiszen, ha jól megtekintjük a dolgot, meg fogunk róla győződni, hogy még a szerves és szervetlen vegytant sem lehet elkülöníteni egymástól. A német vegyészeti ipar nagy sikerei nem kis részben annak köszönhetők, hogy olyan férfiak, mint Liebig, Wöhler, Hofman és mások, széleskörű tudományos készültséget adtak tanítványaiknak. A felolvasó ezeknél fogva nem barátja az alkalmazott vegytani előadásoknak. Mindazáltal azt sem helyesli, hogy ha a vegytan oktatásánál a tudomány hypothesiseken nyugvó fejezeteit jobban hangsúlyozzák, mint annak gyakorlati és kisérleti oldalát. Ezen gyorsan haladó tudománynál a hypothesisnek is van bizonyos jogosultsága, de az oktatásnak a tényektől nem szabad nagyon eltávolodni, pedig igen sok vegytanárnak ma az képezi egyik legnagyobb hibáját. Szerinte a vegytan oktatásának legmagasb czélja az, hogy az eredményes kutatásokhoz vezető útat megmutassa a tanítványoknak. Akár elméleti és tudományos, akár gyakorlati irányú legyen is majdan a hallgató pályája, eredményhez csak a türelmes kutatás útján juthat el. Ha új iparágak meghonosítása, vagy a régiek versenyképességéről van szó, arra folyton rá fog szorulni. A kutatásoknál Németországban azt a bajt lehet észlelni, hogy mielőtt még elegendő alapismerettel birnának, a fiatal vegyészek idő nap előtt fognak az önálló kisérletezéshez, sőt még kezelési ügyességök sem üti meg a kivánatos mértéket. Ezen a bajon a vegytani előadások helyesebb beosztása által lehet segíteni. Azokat a tények demonstrálásával kellene kezdeni, hogy belőlük később az elméleti következtetések mintegy maguktól folyjanak. Midőn azután a hallgató így megfelelő kezelési ügyességet sajátított el, csak akkor fogjon az elemző, az analyticus munkához. E mellett nagy horderővel bír, hogy az előadások során a tények és elméletek gyakorlati alkalmazhatóságára folyton kellő utalás történjék. Witt szerint a vegyész-specialisták képzésére sem külön tanintézetek, sem külön tanfolyamok nem szükségesek, mert a specialitások majd később az életben maguktól fognak kifejlődni. — Körülbelül ugyanezen nézetnek adott, — de sokkal kevésbbé világos kifejezést — Armstrong H. E., a Central Technical College of the City and Guilds of London Institute vegytani tanára. Régen agitál már a mellett, hogy a physikai tudományok, de különösen a vegytan heuristikus módszerrel tanítassanak. Ez alatt ő azt érti, hogy a tanulók az oktatás folyama alatt kutatván, maguk jussanak a következtetésekre, melyeket ilyformán mintegy újból felfedeznek. Ennek mérő ellentéte a most dívó oktatási eljárás. Kezdeményezése folytán ezt a módszert Anglia sok tanintézetében már tényleg alkalmazzák, s azt az oxfordi és cambridgei egyetemek vizsgáló syndicatusai, valamint a British Association választmánya is ajánlatosnak jelentették ki. Mindezt a felolvasó rendkívül részletesen fejtegette és történeti adatokkal bizonyította be. Ő is abban a meggyőződésben él, hogy ha valahol a vegytani oktatás nem tud kielégítő eredményeket felmutatni, annak

okát a hibás, tehát megváltoztatandó módszerben kell keresni. — Eltérőleg nyilatkozott e tárgyról Lunge György, a zürichi szövetségi műegyetemen a technologiai vegytan tanára. Érdekes előadásában arra hivatkozott, hogy a tisztán tudományos vegytani készültséggel a gyakorlati életben saját tapasztalata szerint nem lehet beérni. Szorgalmas és buzgó tanítványa volt annak idején Bunsennek és Kirchhoffnak, de midőn az életbe kiment, és ipari vállalatoknál kellett tisztán tudományos vegyészi képzettségét értékesítenie, alig tudott mozogni, és sok tanpénzt kellett a gyakorlati életben fizetnie, mert tetetemes időbe és fáradságba került, míg végre annak bonyodalmai között tájékozni tudta magát. Nem állítja, hogy a gyakorlati vegyésznek is nem szükséges jó elméleti alapképzettséggel birnia, de meggyőződése szerint a vegytani ismereteknek alkalmazási módjaival már a tanulmányi idő alatt is kell foglalkoznia. Ő is Németország példájára hivatkozik, mely azelőtt is sok jeles úttörőt szolgáltatott a vegytan tudományának, de a német vegyészeti ipar főleg azóta kezdett virágzani, a mióta ott műegyetemek léteznek, melyek tantervében mint fontos tárgy a technologiai vegytan is bennfoglaltatik. Az eredmények tehát e tannak létjogát fényesen igazolták. — Az erre megindult igen széleskörű és beható vitában főleg az a nézet domborodott ki, melyet mindenekelőtt Silvanus Thompson tanár képviselt, de hozzá számosan csatlakoztak, hogy a tudományos és czélszerű gyakorlati képzés a vegytan oktatásánál még sem ugyanaz, és hogy e tudománynak gyakorlati czélzatok szempontjából való rendszeres előadására mégis szükség van. Azonban elismertetett, hogy ennek tulajdonképpeni helye nem az egyetemi szinvonalon álló technikai főiskola, hanem a monotechnikai középiskola, melyet mi középipariskolának neveznénk. Ilyenformán részben Wittnek, részben Lungenak adtak igazat.

Ezekben igyekeztem fokozatos rendbe szedni a tavalyi londoni technikus oktatásügyi nemzetközi congressuson felmerült eszméket és a lefolyt viták főbb eredményeit E 300 kéthasábos sűrün nyomatott lapra terjedt angol munkálatnak tartalmát világosabb kis képben igyekeztem bemutatni. Véleményt arra vonatkozólag műszaki szempontból más, nálam e téren sokkal illetékesebb férfiú fog mondani. Én a congressus alapfelfogásával, melyet tőlem telhetőleg kidomborítani törekedtem, egészben egyetértek, és azt gondolom, hogy ott sok általános nagy igazságot hangoztattak, melyeket nekünk is meg kellene szívlelnünk. Különösen hangsúlyozom, hogy középoktatásunk reformjánál az általános képzésnek azon irányelveit kellene szem előtt tartani, melyeket e congressus ismételve magáévá tett, és hogy a felsőbb oktatásnál a gyakorlati élet követelményeinek irányában ugyan, de tényleg magasb tudományos képzettséget kell a fiatalságnak nyújtanunk, mert éppen a gazdasági életnek a technika és a gépek hatása mellett folyton inkább útvesztővé alakuló világában magukat tájékozni és a sikerhez vezető útat feltalálni képes öntudatos szakemberekre van szükségünk.

6. A technikusok szerepe a közgazdaságban.

Előadatott a második országos technikai congressuson az 1902. év szeptember havában.

A második magyar országos technikus kongresszus nagyrabecsült előkészítő-bizottságának megtisztelő felhivása folytán azt a kérdést kell ez alkalommal fejtegetnem, hogy hivatásuk benső természete szerint a technikusokat minő szerep illeti meg a közgazdaságban, ezzel szemben milyen állásuk van ott tényleg, és ha a kettő közt nincs meg a kellő összhang, hogyan volna lehetséges azt minél előbb és minél teljesebb mértékben létesíteni és fenntartani?

Hogy ezen kérdésre alaposan lehessen megfelelnem, mindenekelőtt a technikának a nemzetgazdaság szerves éleműködéséhez való viszonyát kell néhány verőfényes sugárral megvilágítanom. Jelen előadásom czélja a hely miatt, a hol azt tartani szerencsém van, s az általam igénybe vehető időnek, melyre becses figyelmüket kikérnem szabad, korlátolt volta folytán, nem lehet az, hogy a technikus kérdés neve alatt nemcsak nálunk, hanem egész Közép-Európában ismert mozgalom tudományos alapját szolgáltassam, és annak egész nagy hátterét bemutassam. Erre vonatkozólag egész irodalom keletkezett, melyre az elméleti részletek iránt közelebbről érdeklődőket bátor vagyok utalni. Azonban, hogy gyakorlati jellegű következtetéseimet szilárd előzményekhez fűzhessem, a tudomány legujabbkori eziránya kutatásainak eredményét legalább vázolnom mulhatatlanul szükséges.

A technikának és a gazdálkodásnak kapcsolata oly szoros, hogy azokat egymástól elválasztani nem lehet. A gazdálkodás czélját ugyanis értékek előállítása és azoknak emberi szükségek kielégítésére való alkalmazása képezi. A technika rendeltetése pedig az, hogy a gazdasági feladatokat minél tökéletesebb módon oldja meg. Hogy ezt tehesse, minden körülménynyel számoló módszerre van szüksége, melylyel a viszonyoknak legjobban megfelelő eszközöket kiválogatja, sokszor meg is teremti, és az adott eset követelményeihez gondosan alkalmazza azokat. A gazdaságnak és a technikának tehát, hogy sikerrel működhessenek együtt, a lehető legnagyobb összhangban kell lennök, azért a műszaki férfiaknak a technikai tökélyre — mint különálló czélra — a gazdasági tökélytől függetlenül törekedni általában nem szabad. Igy azután a technika a maga czélját, eljárásának terét, ennek határait s a működésében alkalmazható belterjesség fokát szabály szerint nem önmagából meríti, hanem a gazdaságtól kapja. Mindamellett meg van adva számára a lehetőség, hogy a gazdaságra igen nagy befolyást gyakorolván, ezáltal, ha nem is közvetlenül és mintegy bevallottan, hanem közvetve és tényleg ő is vezessen.

A gazdagság és technika között ennélfogva minden ellentét volta-

képp csak látszólagos, mert követelményeik végső elemzésben tökéletesen összeesnek. Az értéktöbbletek előállításánál, vagyis a productív termelésnél az e végből esetleg szükséges technikai feladat gyakran nagyon is szabatos megoldásának áldozatai igen terheseknek találtatván, részben talán visszautasíttatnak. Ekkor a technikus a gazdasági tekintetek által korlátoltnak látszik. De ebben sem nyílvánúl valódi ellentét, mert hiszen a technikai továbbműködhetés felett is a versenyképesség dönt. Állandó értékszaporítás nélkül ugyanis tőkegyarapodás nincs, a melynek hiján viszont technikai haladás nem képzelhető.

Azon szabály alól, hogy a technikának a gazdaság igényeihez kell alkalmazkodnia, csak akkor van kivétel, ha az a tudomány, művészet és hasonló magasabb czélok, vagy pedig valamely fizetőképes kedvteletés szolgálatában áll. De itt a gazdasági czél vagy csak közvetett jellegű, vagy pedig azt szándékosan egyszerűen mellőzik. Különben az elérendő czél kitüzése mindig a gazdaságot, annak a legfőbb gazdasági törvény, a lex minimi sérelme nélkül való megvalósítása, mindig a technikát illeti.

A τέχνη szó, melyből a technika ered, görögül tulajdonképp művészetet jelent, és hajdan minden szellemi munkát s minden gazdasági czélokra irányulú öntudatos hatékony akaratnyilvánítást értettek alatta. Manapság technikai névvel azt a munkát jelöljük meg, melynek végzésénél természettani és vegytani elveknek szándékolt, de igen gyakran nem is szándékolt olyan megvalósulása következik be, melylyel az anyagnak és erőnek, sokszor magának az embernek is, átalakulása, megujhodása, illetve módosult elrendezése és helyváltoztatása jár.

A technikai munka a maga egyszerűségében tehát oly idős, mint az emberiség. Sőt bizonyos kezdetleges elemeivel a hangyabolyok, a viaszsejtek, a madárfészkek és a hódok lakai építésénél, szóval az állatvilágban is találkozunk. Az evolutio elméletének a tudományban uralomra jutása idején, mely az embert az isten képét viselő teremtményből, igaz, hogy a legtökéletesebb fejlődésü, de mégis csak állattá degradálta, az ilyen párhuzamon sem megbotránkoznunk, sem azt kicsinyelnünk nem szabad. Egy oly fénysugarat nyerünk így, mely néhány pillanat alatt képes meggyőzni bennünket arról, hogy a technikai munkának története a maga beláthaiatlan rengeteg egészében tökéletesen összeesik az emberiség művelődésének történetével. Igy tekintve azonban, a technikai munkának érvényesülési tere nem csupán a gazdasági, hanem az egész emberi élet. De ezt a nagy munkakört külön egyetlen tudományág sem képes felölelni, mert ahhoz az egész emberi tudás szükséges. Sőt a szorosb értelemben vett technikai munkásság körében még a gazdasági czélokra irányuló azon öntudatos emberi erőfeszítéseket is ki kell itt zárnunk, melyek a gazdasági czélokra csak közvetve gyakorolnak befolyást. E részben még az a további megszorítás is alkalmazandó, mely szerint technikai munkának szoros értelemben ma csak azt nevezzük el, mely termé-

szettudományi és mathematikai alapon, ezen ismeretágak újabbkori vivmányainak felhasználásával a gazdasági czélokat minél biztosabban, gondosabban, nagy pontossággal s az anyagok és erők helyes arányára való figyelemmel törekszik elérni. A technikai munka felsőbb fejlemfokain korunkban tehát a természeti törvények alapos ismeretét és azoknak számítással gazdasági célokra való alkalmazását tételezvén fel, az empiriával és a routine-nal az mindig kevésbbé érheti be.

Ezt a munkát ennélfogva nem mindenféle műszaki emberek, hanem csak egyetemi képzettséggel biró technikusok képviselhetik. Csakhogy a technikus a tudományt első sorban nem a tiszta tudományosság gyarapítása, hanem annak gyakorlati hasznosítása kedvéért sajátítja el. Eközben mindazáltal gyakran magát a tudományt is miveli és fejleszti. Nevezetes dolog e részben, hogy míg a tiszta tudománynyal foglalkozó tudósok felfedezései rendszerint csak hosszabb idő mulva érvényesülnek, addig a néha egészen igénytelen műszaki férfiak találmányai a leggyakrabb esetben hamarosan valóságos forradalmat idéznek elő az emberiség életében. Világos ebből, hogy most már a technika, ha csak nem áll a tudományosság alapján, nem maradhat versenyképes, és hogy nemcsak a tudomány mozdítja elő a technika fejlődését, hanem eltekintve attól, hogy ez azt tökéletesebb műszerekkel képes ellátni, már egyedül a hasznosság ilyen gyors kiderítése által a technika is nagy mértékben előre viszi a tudományt.

Mindezek folytán a technikus kérdés manapság az a társadalmi probléma, mely szerint a magasb rendű műszaki erőknek a nemzet gazdasági életében, és így természetesen az államgazdaságban is, a hivatásuknak megfelelő hely jelöltetvén ki, az részökre lehetőleg biztosíttassék. Ez okból az első mozzanat, melylyel tisztába kell jönnünk, az, hogy minő hely illeti meg hát a gazdaságban a főiskolai műveltséggel biró technikusokat?

Ha a technikai munkának ethikai, gazdasági, jogi és szorosan műszaki jellegű hatásait részletesen elemezzük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a tudomány a gazdálkodást, és különösen a technikai termelést és közlekedést hivatásszerüen intézők személyének mibenléte és azok valódi érdemei iránt egész a legújabb ideig tévedésben volt. A nemzetgazdaságtan a vállalat és vállalkozóról szóló fejezeteiben a technikai elem mélyreható általános befolyását és közreműködésének kiválóan eredményes voltát korántsem tüntette fel és domborította ki eléggé. A vállalkozó úgy jelentkezik azokban, mint egy gondviselésszerü, egyöntetü, átlagos tényező, melynek feladatát végső elemzésben a gazdálkodás sikerének biztosítása képezi.

Nem lett volna szabad azonban elfeledni, hogy a vállalkozó jelentősége különösen akkor lett nagygyá, midőn az elemi erők által hajtott munkagépek a technikai munkafelosztást lehetővé tették, mely azután a termelés és forgalom korábban nem is sejtett mérvű tökéletesbülése és termelékenységére vezetett. Ez ismét a gépipart fejlesztette, mely újból a munkafelosztás további fokozását tette lehetővé.

Igy jutottunk el abba a gazdasági korszakba, melynek fő jellemvonását a nagyvállalatok gyors, pontos, tömeges, olcsó értékelőállitása és fokozása képezi.

Az ilyen vállalatnak kettős lelke van: a tőke és a tágabb értelemben vett technikai munkát szervező és tökéletesbitő szakértelem. Ez a kettő ugyan kölcsönösen feltételezi egymást, de az bizonyos, hogy a jelen korban észlelhető óriási tőke-gyarapodás valódi kiindulási pontjául a technikai találmányok szakszerü hasznosítását kell elismerni. A technikus a nagy tőke, de ez viszont a magasabb műszaki értelmiség nélkül soha sem érte volna el példátlan sikereit.

A tőke magában nem termelvén, a vállalkozó hivatása a termelési tényezőket összehozni. De a technikus őt ebben is hova-tovább annál jobban támogatja. Az ő szakszerű utmutatásai nélkül a gazdasági czélszerüség elvét és gyakorta a tőkét is képviselő vállalkozó sem a természeti erővel, sem a munkával nem boldogulhatott ezelőtt sem, ezentúl pedig, hacsak maga is nem technikus, még kevésbbé fog boldogulhatni. A végletekig menő versenyben a vállalkozónak ugyanis a dolog természete szerint nagyobb és félelmesebb ellenfele nincs, mint ugyanazon, vagy más idegen ország hasonló vállalkozói. Ezekkel szemben ő az általa használt eszközök, gépek és technikai eljárások folytonos javitására van utalva, különben helyét még a kartellek és trustok segélyével sem állhatja meg.

Ezen legujabbkori alakulatok ugyanis a vállalkozók közt csak a fegyveres békét és a felmondáshoz kötött barátságot jelentik. Bizonyos esetekben, midőn valóban a termelés és fogyasztás congruentiájának megteremtését czélozzák, egyidőre jogosultsággal birhatnak. De sajnos, a velök való visszaélés lehetősége később még ily esetekben is igen közel fekszik. A visszaélések minden téren ellenhatást idézvén elő, valószinü, hogy itt azon alakulatoknak az új életre ébredt és mintegy magát kipihenve, ellenállhatlan erejüvé fejlődött világverseny fog határt szabni. A tusa a termelés és forgalom legtöbb terén a haladott országokban már is oly éles, hogy igen gyakran a technikai ujításokkal minél korábban való megelőzésben rejlik főleg a vállalkozók sikerének nyitja. Ez által a vállalatban a műszaki javitásokat eszközlő és képviselő technikus hatáskörébe esik át a termelés súlypontja, mert az eredmény az ő ügyességétől, leleményes találékonyságától, igyekezetétől, sőt miután alkotásokról van szó, mondhatni, számtalanszor ihletétől függ.

Neki e végből tehát nemcsak a természet törvényeit kell mind alaposabban megismernie, hogy az anyagok és energiák gazdaságilag hasznosítható újabb és újabb tulajdonságait felfedezhesse, hanem azt a még megfeszítettebb szellemi tevékenységet is ki kell fejtenie, mely azon tulajdonságok czéltudatos és gazdaságos alkalmazása által kivántatik. Mennyire megkönnyebbíti igy a technikus a gazdasági feladatokat képviselni hivatott vállalkozó szerepét? Hányszor pótolja ő az annak szellemi és erkölcsi valójában mutatkozó hiányokat, és hányszor javitja ki hibáit? Általában pedig lehetővé teszi reá nézve, hogy

az oly fontossá lett technika egész gondját átvevén, a maga természetes hatáskörében, a gazdasági számításnál és a termelési tényezők bizalmának folytonos ápolásánál maradhasson.

Egy újabb közgazdasági író (Bauer) az anyagi téren való előretörtetés (képleges) vizi pályáján a gazdaság képviselőjében a kormányost, a technikusban az evezőt vélte felfedezhetni. Azonban, mint minden hasonlat, ez is sántikál. Mert hiszen tudjuk, hogy most már a kormányzás is mind több technikai szakszerűséget tételez fel, az evezés pedig oly mesterséges módon történik, hogy az nemcsak egyenlő fontosságúvá vált a kormányzással, hanem a hajózás gyorsulása is főleg az erre szükséges motorikus erő fejlesztésétől és czélszerű felhasználásától függ. E részben csaknem minden év hoz valami meglepő újítást.

Mindazáltal nem szükséges a vállalkozó szerepét kicsinyelni azért, hogy a technikus szerepének igazságot szolgáltassunk. A vállalkozónak folyton meg fog maradni az a természetes feladata, hogy a közgazdaság terén a kielégitendő szükségek s az arra legalkalmasabb javak minőségét és mennyiségét megállapítsa. Neki kell a tőke bizalmát, továbbá a munka és így a technikai munka közreműködési készségét is megnyernie. Egészben őt terheli a vállalat koczkázata is. Azonban a magasb tökélyű technikai jelleggel biró termelésnél a nap hevét és súlyát mégis a technikus kénytelen viselni. Mindinkább rajta fordul meg, hogy a vállalkozó törekvései és számításai vajjon tényleg beválnak-e? Ethikailag és gyakran anyagilag is őt aránylag nagyobb valódi felelősség terheli, mint a vállalkozót, a ki elkövetett hibáit könyebben, reputatiójának lényeges sérelme nélkül, teheti jóvá, és a nagy vállalkozói nyereség révén a maga hátát idejekorán fedezheti, midőn busás koczkázati díjak alakjában megszerzi azt az ellensúlyt, mely mellett az esetleges balsikert könnyű szerrel viselheti el.

E körben nem kell bizonyítgatnom, hogy a technikusnak az ő egyenértékű munkásságáért mennyivel csekélyebb jutalomra van kilátása. Ennélfogva ha korunk igen magas fejlettségü közgazdaságának felemeléséért az erkölcsi elismerés valakit első sorban megillet, akkor ez csak a technikus lehet. Áll ez az egész közgazdaság terén mindenütt, a hol felsőbb műszaki ismeretek alkalmaztatnak. Az, hogy a termelés a földmívelés, ipar és kereskedelem körében oly dussá lett eredménynyel jár, hogy minden mívelt, vagy mívelődő ország folyton több és több polgára jut oly élvezetekhez, melyekből azelőtt néhány szerencsés ezer, vagy legfeljebb százezer mellett a népek milliói ki voltak zárva, hogy ma az emberileg élők száma mindjobban szaporodik, mert az emberi méltóság az ő személyökben is elismerésre jut, hogy a közlekedés javulása a köz- és magán életet átalakította, és pedig úgy, hogy ez átalakulás kegyetlenségei egyre jobban elsímulnak s a keresztény szellemű civilizátió védbástyái közé minden osztály és minden felekezet, még a nem keresztények is,

folyton inkább bejutnak; hogy a társadalmi solidaritás elvének hódításai folytán az erős nem tapossa el oly könnyen a gyöngét, mint azelőtt; és hogy az összes emberi culturák közt minden hibái mellett mégis a leghumánusabb válik most már egyre gyorsabb ütemben uralkodóvá az egész földtekén: mindez elsősorban nem a személytelen, rideg tőkének, nem a magára hagyva tehetetlen és gyámoltalan alsóbb rendű munkának, nem is az eleinte mindenütt zendüléseket felidézett vállalkozóknak, hanem a technikusoknak hangyaszorgalmu, kigyó-okosságú és galambszelíd munkájának elvitázhatlan érdeme.

Arra az ellenvetésre is, hogy a mai gazdasági, ennélfogva a társadalmi és politikai bajok nagy részének is tehát ők az értelmi szerzői, könnyű a felelet. Az újkori társadalmi betegségek, melyek főleg az osztályok közt keletkezett éles ellentétekből származnak, korántsem oly veszélyesek, mint a minők a régi tespedés káros következményei voltak. Csak haladhasson a technikusok által teremtett polgárosodás a maga természetes útján tovább, és háríthassa el abból az elfogultságban és szűkkeblűségben rejlő, még létező akadályokat, akkor ezek a bajok is nagyrészt meg fognak, de ismét csak a technikusok odaadó közreműködése mellett, gyógyulni.

Ha már most arra az anyagi és erkölcsi elismerésre tekintünk, melyben a technikusokat ezen elsőrendű szolgálataikért a társadalom részesíti, akkor minden igazságosan gondolkozó embernek be kell vallani, hogy ez azoknak nem felel meg. Minthogy e jelenség nemcsak nálunk és nem csupán a mieinkhez hasonló több irányban kezdetleges viszonyok közt, hanem egyes oly országokban is tapasztalható, melyek számos tekintetben még közgazdaságilag is kezdenek az összes nemzetek élén haladni, szükségképp kell, hogy annak mélyebben fekvő okai legyenek.

Ezt az első pillanatra meglepő és természetellenesnek látszó tüneményt én két fontos körülménynek tulajdonítom, melyek nézetem szerint azt teljesen megmagyarázni alkalmasak. Az egyik a szorosb értelemben vett technikai munkának benső természetében gyökeredzik, a másik pedig egyes országok, sőt birodalmak közviszonyainak némely kedvezőtlen hátralékos jellegű alakulataiban keresendő. Az első okot, mely miatt több nagy míveltségű országban sem érvényesülhetett még az osztóigazság a technikusok részére, abban látom, hogy a mi korunkban — a mult századokkal ellentétben — a magasb rendű technikai munkában a nagy közönség, sőt kevés kivétellel a nem szakavatottak általában, nem képesek az egyéni kiválóságot és szellemi főlényt felfedezni, a melyet a hajdankor, midőn a kivételesen megvalósuló ilyen magasbrendű munkát főleg egyes tudósok és művészek képviselték, bennök is önkéntelenül bámúlt és tisztelt. A technikusoknak kijáró elismerés manapság a szellemi munka más terein működő jeles férfiaknak nyújtotthoz képest kisebb, mivel azok nem kénytelenek a maguk alkotásai mögött úgy elbújni, mint a technikus, a kinek foglalkozását a maga egészében igen, de őt mun-

katársaitól elkülönítve a mívelt közönség rendszerint nem tartja alkotónak, hanem benne csak a már megállapodott, vagy a tudósok által előre vitt műszaki ismeretek legfelebb ügyeskedő és fogásokkal élő egyszerű alkalmazóját szemléli. A kiváló tudós, művész, orvos, ügyvéd, politikus, szónok és katona ez okból nagyobb dicsőségre számíthat, mint a kitűnő technikus. Sőt az alsóbb fokozatokon is egyenlőtlen mértékkel adják ki az elismerést nekik, mivel a nagyközönség nem képes méltányolni azt, hogy a helyét megálló technikus a természet törvényeinek ismeretére, az ezekkel való folyton tökéletesebb megbarátkozásra, gyakran magának a tudománynak fejlesztésére, de egyúttal a természeti törvényeknek az élet útvesztőjében való hasznosítására, tehát koronként rendkívül nagy szellemi erőfeszítésre és teremtő tevékenységre van utalva. Anyagilag pedig azért jár rosszúl a műszaki kar, mivel munkaadója rendszerint valamely nagy vállalat, vagy az állam, a melyekkel foglalkozásának természete folytán szolgálati viszonyba kell lépnie. Az ily viszonyban lekötöttek munkabére pedig csak akkor alakul a piaczi áralakulás törvényei szerint, ha munkájok tömegesen kerestetik és kináltatik: különben az a felek kölcsönös megállapodása alapján képződik. Ez a megegyezés azonban oly szerződő felek közt, a kik hatalmi állása nagyon különböző, természetesen szabály szerint mindig a gyengébb rovására jön létre.

Azonban ha ez a jelenség bizonyos mértékben világszerte észlelhető is, az egyes mívelt országok nagyon eltérnek egymástól arra a felfogásra nézve, melylyel a magasb technikai munkát és az ezt képviselő műszaki kart tekintik. Nem is szólva az észak-amerikai Egyesült-Államokról, Angol- és Franczia országban a technikus kérdés, melyet mostanság Németországban, Ausztriában és nálunk annyit vitatnak, az ezúttal tárgyalt értelemben egyszerűen nem létezik. A kapott anyagi jutalommal és elismeréssel a fennebbi ok miatt ott is sok egyes műszaki ember — talán jogosan — nincs megelégedve, de azt nem mondhatja, hogy ez azért van így, mivel oly karhoz tartozik, melyet a közönség általán mostoha elbánásban részesít.

Az angol nemzet nem kevésbbé büszke a maga nagy technikusaira, mint iróira és államférfiaira. Ott a közönség is jól ismeri és kegyelettel említi azok áldott neveit, a kik túlnyomólag empiricus képzettségök mellett az ipar és közlekedés oly vívmányaival ajándékozták meg hazájukat és általa a világot, melyek használatának elsősége szerezte meg eddigi főlényét Angliának. A nemzetgazdaságtan is sokkal népszerűbb tudomány ott, hogysem a technikai értelmiség horderejét a közönség általában ki ne érezte volna. Az állam szintén nem lehetett méltánytalan iránta, mivel a magán vállalkozási szellemmel és kezdeményező erővel szemben annak e téren ott sokkal kevesebb a feladata, mint más országokban. Az anyagi jutalom csekélysége ellen pedig Angliában, ha csakugyan becses szolgálatot tesz, mint általában egy osztálynak, a technikusokénak sem lehet alapos oka a panaszra.

Más okból, de ugyanilyen jó a franczia műszaki kar helyzete is.

Francziaország volt az első állam, mely a magasb technikai értelmiséget felsőbb jellegű iskolák által fejlesztette, és pedig oly szerencsésen, hogy műszaki kara — minden szakbeli jelessége mellett — benne maradt a nemzeti élet főáramlatában. Bámúlta és magasztalta alkotásaikat ez a nemzet is már akkor, midőn a technikai nagy művek óriási tömege az egyéni kiválóság fényét még nem homályosította el. Ez a franczia technikusokban folyton fenntartotta az önbizalmat és önérzetet, mi által nemcsak a kar és tagjai, hanem az ország is nyert, mivel igen nehéz körülmények közt az állam és a kormány élére közülök is válogathatott providentiális férfiakat, a kik helyöket ott nem kevésbbé jól állották meg, mint a jogi képzettségű államférfiak.

Mindez másként van Közép-Európában, a hol a régi felfogás utolsó maradványait az újabb kor három évtizedes lendületének még nem sikerült elseperni. A visszahatás ez ellen sehol sem oly élénk, mint Németországban, a hol a műszaki férfiak a legtanultabbak, és a hol a birodalom egyesítése óta a technika valóban csodákat mívelt. Ez az aránylag rövid idő elegendő volt neki arra, hogy segélyével a német nemzet századok mulasztásait pótolja, és hogy ennek folytán Németország csaknem minden téren a világ legnagyobb, leggazdagabb és leghatalmasabb birodalmainak félelmes versenytársává legyen.

És daczára e rendkivüli sikernek és annak az érdemnek, melyet e haladás fényes diadalútján a technika Németországban magának szerzett, miként azt a legújabban keletkezett idevágó röpirat-irodalom tanúsítja, a műszaki kar ott sem tudott eddig a szakértői és subaltern állásokban szabályszerint való alkalmazás alárendeltségéből kiemelkedni. Ezt sokan, nézetem szerint is helyesen, annak tulajdonítják, hogy a német társadalmat, annál kevésbbé a német birodalomhoz tartozó államok kormányait, a demokratiának az a tisztult szelleme, mely — alapjában véve aristokratikus alkotmánya daczára — Angliát és — a régi regime-mel szemben százados visszahatásképp — Francziaországot jellemzik, még korántsem hatotta át eléggé.

A német viszonyok több tekintetben halvány, egyes irányokban éppenséggel torzult képét tüntetik fel az ebbeli osztrák állapotok is. Ezen két ország műszaki karának panaszai is meglehetősen összhangzók. De azért a két kar érzelmei és felfogása között mégis figyelemre méltó és igen tanulságos eltérés mutatkozik. Az osztrákok ugyanis főleg csak a bajt és a sérelmet hangoztatják, e mellett pedig leginkább csupán jogos követeléseikkel állnak elő koronként. A német technikusok ellenben, midőn hazafias elégtétellel mutatnak a nemzetnek tett szolgálataikra, birnak annyi tárgyilagossággal, hogy a hibát nemcsak a külső viszonyokban, a társadalom ferde felfogásában és ebből folyó méltánytalanságában, hanem önmagukban, a saját egyoldalúságukban is keresik.

Ez az önismeret megint annak bizonyítéka, hogy a műszaki férfiak felvilágosultság tekintetében szintén sehol sem állanak oly ma-

gasan, mint Németországban. Felismerték ők azt, hogy kitünő szakavatottságuk mellett a társadalmi élet egész terének áttekintéséhez és az annak számtalan jelenségei közt való tájékozódáshoz szükséges képességgel, szóval széles látkörrel oly mértékben, mint kívánatos volna, ez irányban még nem birnak. Tehát nem kis részben magukat is okolják azért, hogy Németországban szintén sok helyen még mindig uralkodik az a felfogás, mely szerint a nagy ipari és közlekedési vállalatok vezetésére a kereskedelmi magasabb képzettség, az állami kormányzat és közigazgatás körében pedig a hatósági jogkörrel való intézkedésre a jogászi iskolázottság még a műszaki tartalommal biró ügyekre nézve is jobban képesít, mint a technikai bármily alapos tanulmányok. Bátran szemébe néztek tehát az említett babonának, s keresvén, megtalálták a módot és az eszközöket arra, hogy vele a sikerrel kecsegtető küzdelmet felvegyék. A mód erre a bevallott egyoldalusságnak a szakbeli alaposság sérelme nélküli levetkezése volna, az eszközöket pedig a nemzetgazdasági, jogi és sociologiai műveltség megszerzése, a munkáskérdés iránti különös, s a közélet, főleg a társadalom, mozgalmai iránti általános odaadó érdeklődés képeznék.

Hogy a saját viszonyaik közt e kívánalmakat a németek miként akarják megvalósítani, reánk nézve kevésbbé fontos, mint a szóban levő baj diagnosisának megállapítása.

Nagy reménynyel tölti el őket az, hogy a német császár a műszaki tudorság megadása alkalmával azon reményének adott kifejezést, hogy a socialis kérdés megoldását leginkább a technikusok fogják elősegíteni, s ünnepélyesen kijelentette, hogy e tekintetben legtöbbet tőlük vár.

De bíznak és bízhatnak jövőjükben azért is, mivel az ő foglalkozásuk oly természetű, melynek gazdasági és társadalmi jelentősége csak növekedhetik. A köz- és magánélet folyton telül tőkével, és így mindig több és több technikai elemet vesz fel magába. Annak életműködése azért egyre bonyolultabbá válik, minek folytán már csak a gazdasági jelenségek áttekintése is mindig nehezebbé lesz, az irányításukkal járó munka pedig folyton több technikai szakismeretet és műszaki gondolkozást, továbbá fegyelmezés által fokozott s kiváló erkölcsi erőt feltételező munkabírást kíván.

Ily körülmények közt már az a lelkiismeretes munkálkodás is, melyet a technikusnak ki kell fejtenie, mert különben azonnal a balsiker rögtönitélő birósága elé kerül, a természet rendjének alapos megismerése, mely nélkül szintén nem boldogulhat, a mathematikai pontosság, az anyagok és erők kellő arányba hozatalára irányuló és második természetté váló lankadatlan folytonos törekvés, oly becses tulajdonságokat fejlesztenek ki a technikusokban, melyekre a társadalomnak az eredményes vezetés szempontjából is hovatovább annál nagyobb szüksége lesz. A gazdaság terén pedig a verseny egyre jobb, hatályosabb szerszámokat, eszközöket, műszereket, gépeket és berendezéseket kíván. A természeti erőket mindig leleményesebb és gazdaságosabb módon kellend felhasználni. Ebben a szakadatlanul éles-

bülő küzdelemben a létért, mely nemcsak a társadalmakban, hanem a társadalmak között is folyt, azt a hivatást, mely a praecisio és a proportionalitás elvének megvalósitása által a siker biztosításának annyi irányban természetes képviselője, az ennek tudatára jutó jövőben alárendelt szerepre kárhoztatni nem lehet. A technikusok kilátásai tehát az egész reánk virradt század alatt, ha azok feltételeit teljesíteni hajlandók, csakis javulhatnak.

De a társadalom bármely ügyei intézésének és a vezérkedés nemes hivatásának minden téren meg vannak a maga nagy kivánalmai. Az, hogy a technikusság kevés kivétellel általában az egyoldalusság hibájába esett, és hogy ennélfogva ott, a hol újabban emelkedett fel, vezérszerepekre kellő mértékben eddig nem tudott szert tenni, nagyon természetes dolog. Az exact ismeretek oly halmazát kellett elsajátitania, s azok birtokával nem elégedhetvén meg, hasznosításuk tekintetében is oly gyakorlottságot kellett nyernie, hogy ezekkel az ifjuságnak a tanulásra és önképzésre legalkalmasabb éveit eltöltvén, gondolkozási erejének legnagyobb részét később is egészen a részletek foglalták le. Igy történt, hogy azokat a czélokat, melyek szempontjából neki mind erre szüksége lehet, s azok szerves egészének rengeteg tömegét oly behatóan, mint szükséges, nem figyelte meg. — Most azonban másutt is, de leginkább Németországban rájött a műszaki kar, hogy az említett czélokat rendszeresen előadó ismeretágakkal épp úgy, mint a gondolatvilágnak minden lényegében is megértendő részével, tüzetesebben kell foglalkoznia, mert különben útmutatásai éppen akkor, midőn reájok a legnagyobb szükség lenne, nem állanak rendelkezésére.

Ezért van az, hogy most Németországban mind számosabb mérvadó hang kivánja, hogy a technikusok minél alaposabb nemzetgazdasági és jogi műveltséggel szereljék fel már tanuló korukban magukat.

Ez a meggyőződés nálunk már sokkal korábban érlelődött meg, mert az, a mi az említett országokban, mint első követelmény említtetik, a nemzetgazdaságtan és közigazgatási jog kötelező hallgatása műegyetemünkön már régen megvalósult. De, mint a tapasztalás bizonyitja, ez a nemzetgazdasági és a társadalomtani műveltségnek a fiatal nemzedék által való megszereztetésére egymagában még nem elegendő, hanem ahhoz bizonyos spontán törekvés is szükséges. Erre nézve kérem a tisztelt congressust, hogy fogadja el az én tanuskodásomat is, mivel e téren való tiz évi lelkiismeretes munkálkodás bő tapasztalataira támaszkodva hirdetem azt, hogy a műegyetemi ifjuságot a társadalmi tudományok körébe vágó ismeretek terjesztése által a magasb szempontok szinvonalára felemelni és szélesebb látkörhöz juttatni az egész műszaki kar mély meggyőződésen alapuló közvéleményének általános nyomása nélkül nem lehet. A ma tényleg működő technikus karnak a maga egészében kell annak fontosságától áthatva lenni, hogy a szakbeli jelesség mellett a széles látkör és az

emberek tömegeivel való bánni tudás ügyessége is múlhatatlan kellék a kora szinvonalán álló technikusra nézve.

A munkafelosztásnak a műszaki téren való szüntelen tovább fejlődése már maga elkerülhetetlennek tünteti fel, hogy a technikus, az újkori társadalmi solidarítás ezen valódi megteremtője, a munka egyesítés és szervezésben is gyakorolja magát. Neki sem szabad elfelednie azt, hogy az evolutióban a differentiatióval párhuzamosan halad az integratió. A nemzeti egységnek ápolása azért a műszaki kar feladatát is képezi. És reá hárul különösen az a nagy horderejű feladat, hogy a maga exactságának, pontos, szabatos, arányos, sikert biztositó eljárásának szellemével gazdagítsa a magyar nemzeti geniust, melynek több technikai érzékre és ezáltal valóságos újkori lelkületre nagyobb szükség van, mint bármely más nyugateurópai nemzeti szellemnek.

De ihletet és egyetemlegességi érzetet viszont a technikusoknak a nagy nemzeti közösségtől kell kapniok. Ezt nemrégiben a würzburgi egyetem rektora, Schanz is hangsulyozta, a ki f. évi május hó 2-án tartott évzáró beszédében e kettős érdekre való tekintettel annyira ment, hogy a technikai főiskolák helyett egyetemi technikai facultások felállitását sürgette, mivel szerinte az egyetem csak így lenne modern szellem által áthatott és teljes, a technika pedig csak ez úton lehetne egyetemes jellegű. Habár okoskodását helyesnek tartom is, javaslatát nem teszem magamévá, mivel mind a két czélt más úton is el lehet érni. De idéztem azt, mert jellemző bizonyítékot látok benne azon tény mellett, hogy nemcsak a technikusoknak van szükségök a szélesb körü érvényesülésre, hanem az egész társadalomnak is. Különösen áll ez, a mint már mondtam, nálunk, a hol sem a nagyipar, sem az egyes műszaki közigazgatási ágak vezetése tekintetében a jövő szempontjából táplálható aggodalmak nem alaptalanok. A kereskedőt és jogászt a technikus ugyan nem fogja pótolhatni soha, de ezek is csak a közérdek nagy kárával foglalhatják el a műszaki emberek természetes helyeit. Ezt különösen napjainkban kell megszivlelni. Nálunk ugyanis most voltaképp minden igen nagy átalakuláson megy keresztül. A régi társadalmi és gazdasági formák összetörtek és a megmaradottak is szemeink előtt roskadoznak, de az ezeket pótolandó újak még nem jegeczedtek ki. Az osztályok és karoknak oly harca folyik, mely hasonlit ahhoz az állapothoz, midőn állitólag minden ember küzdött mindenki ellen.

A magyar műszaki kar vétkeznék a saját hivatása és a közérdek ellen, ha ebben a forrongásban, melynek minél több hasznos szellemi és erkölcsi tényezőjét kell bevonnia és magából czélszerüen kiterjesztenie, a társadalmi elemek ezen meg nem szilárdult állapotában, melyben még a legtöbb dolog aránylag könnyen alakitható, bontható és egyesíthető, nem tenne meg minden tőle telhetőt a végből, hogy társadalmunk szellemének realisabb s nemzeti és emberi szempontból egyaránt nemesebb irányban való fejleszthetése végett is az őt megillető alsóbb és felsőbb positiókat minél előbb megkaphassa.

Szerintem az első lépést erre az oly önismeret képezi, mint a minőről a német technikusok tesznek tanuságot. A szakbeli kitünőség, a mely már eddig is annyi elismerést szerzett műszaki karunknak, lesz fennállása és haladásának legbiztosabb alapja ezentul is.

A technika azonban már itt is régen kivívta magának a tekintélyt. Az, hogy a technikusok szintén méltó tekintélynek örvendjenek, tehát egészen tőlük függ. A mai nagy, világra szóló nyilvánosság mellett a téren egy egész nemzet lesz büszke reájok is, ha soha sem kénytelenül szégyelni magát miattuk.

Tekintélyüket ezenkivül ugyancsak maguk növelhetik az által, hogy az élni tudás művészetével kellőleg megbecsülendik egymást. Nem a kizárólagos kasztszellemre, hanem arra a náluk már évtizedek óta reményteljesen fejlődött nemes testületi szellemre van szüksége, a mely még inkább megerősödve, a kar jó hirneve érdekében minden nem közérdekű okból kiinduló kritikát, mozgalmat és secessiót kerül.

Azonban a testületi szellem is csak akkor nyugszik erkölcsi alapon, ha magasb czéloknak szolgál, ha tárgyammal összefüggőleg például ráviszi a műszaki kar hivatott részét a társadalmi és politikai téren való érvényesülésnek néha bizony meredek útjaira is. A magyar műszaki karnak, mely e nemzet hagyományos politikai érzékét egészen soha sem vetkezhetné le, főleg a gazdasági és társadalmi vezérkedéshez nélkülözhetetlen önképzés módjainak ismeretére van szüksége, a mit annál könnyebben megtanulhat, mert hiszen ismert egyetemi viszonyaink mellett kiválóságra törekvő jogászaink is főleg arra vannak utalva.

Nemzetgazdaságunk továbbá a technikusok hathatós közreműködése nélkül soha sem fog kiépülhetni. A gazdasági élet egyoldalúsága évről-évre tarthatatlanabbá teszi helyzetünket, melyet főleg a technikai jellegű termelés fejlesztése által lehet javítani. Sőt nyerstermelésünk sem maradhat versenyképes, ha nagy technikai alkotásokkal nem sietünk segítségére. A közlekedés terén szintén nagy feladataink vannak, különösen miután annak újból rendkivüli gyorsulására van kilátás, és igy, ha kisebb mértékben is, mint a motorikus erő alkalmazása után beállott forradalomé volt, annak átalakító hatása megint fokozódni készül.

A társadalmi politika igen sok problemája végső elemzésben szintén technikai kérdés, és különösen a munkásügynek a jövő követelményei szempontjából is kényelmes, biztos medret ásni a műszaki kar hivatásának körébe esik. Azonban a sociális kérdés megoldásában a technikusoknak nemcsak mint a gyakorlati élet embereinek és harczosainak, hanem mint a nemzetgazdaságtan egyes műszaki vonatkozásu részeit irdalmilag is művelni hivatott férfiaknak szintén meg van a maguk fontos és helyesen másokra át nem hárítható feladata.

Végül nemcsak hogy a nemzet szivét teljesen megnyerjék maguknak, hanem hogy a kevésbbé exact nevelésen keresztül ment

és igy a szólamok hatalmának inkább alávetett többi osztályok részére — éppen viszonyaik nehézsége folytán — a hasznos tettek mezején például szolgálhassanak, szakmájuk gyakorlása és fejlesztése közben kell sikeres hazafias áldozatokat hozniok. Mikor erre gondolok, mindig eszembe jut a már akkor megbénultan fekve is dolgozó Pasteur, a ki egyik nagy felfedezése után e feletti örömének azzal a hősies nyilatkozattal adott kifejezést, hogy vigasztalhatatlan lenne, ha azt a világ nem franczia embernek köszönhetné. A hol a természettudós és a technikus a maga elvont, vagy teljesen exact jellegű kutatásai terén sem feledi el, hogy nemzetének mivel tartozik, ott a nemzetet, ha még nem volna is az ily tettekkel szemben elismerő, rá lehet a valóban hasznos szolgálatok iránti hálára nevelni. Egy ideig bizonyára önfeláldozó tevékenység szükséges e végből, melyben a technikusok egyébiránt a hosszas gyakorlat folytán már úgyis mesterekké válhattak; de az ily erények fényes jutalma, ha eleinte nem is rögtön az egyesre, hanem bizonynyal a karra nézve, és áldásos befolyása az egész nemzetre elmaradhatatlan. A magyar nemzet egyébiránt bebizonyitotta már, hogy a nagy nemzeti érdekekért őszinte jóakarattal és fenkölt lélekkel hozott áldozatokat, még ha azok magának is nagyon sokba kerülnek, méltányolni tudja. És annak mindig akadnak hatalmas osztályai, melyek a másik osztály, vagy felekezet ügyéért feltétlen határozottsággal sikra szállanak, ha meggyőződtek róla, hogy az a jól felfogott nemzeti életérérdekkel összeesik.

Ezek után, mivel annak részletes megokolását most már feleslegesnek tartom, bátor vagyok határozati javaslatomat egyszerűen felolvasni:

»Mondja ki a II. Magyar Országos Technikus Kongresszus, hogy:

Miután a gazdasági, közmivelődési, társadalmi és politikai élet a műszaki ismeretek terjedése és alkalmazása nyomán alakult át és érte el ma észlelhető magas fejlődésfokát, nem méltányos, hogy az ezen eredmény elérésében elsőrendű tényezőként szerepelt magasb képzettségű műszaki kar a nemzet- és államgazdaságban csaknem kizárólag a szakértők alárendelt hatásköreiben legyen kénytelen működni, ellenben a szervező, igazgató és vezető állásokból szabály szerint ki legyen zárva;

sőt, miután a műszaki szabatosabb elem a termelés, forgalom és fogyasztás terén naponkint folyton nagyobb hódításokat tesz s egész köz- és magánéletünket mindinkább áthatja, a méltányosságon kivül a jól felfogott közérdek szempontjából égetően szükséges is, hogy a műszaki természetű vállalatok és igazgatási körök vezetésével oly technikusok bizassanak meg, a kik a részletekig ható rendszeres tárgyismeretük folytán azokat sokkal jobban képesek áttekinteni és ellátni, mint a más természetü képzettséggel biró férfiak;

végül, miután a kitartással párosult alkotó erély, a mathemati-

kai pontosság, a valót a maga mivoltában felfogni képes belátás oly tulajdonságok, melyeket a magyar nemzetnek, hogy világtörténelmi jelentőségű hivatásának eleget tehessen, a maga nemzeti jellemébe minél előbb és minél teljesebb mértékben fel kell vennie, ezt pedig az összes képzelhető módok közt a legjobban és leggyorsabban akkor érheti el, ha minden osztálya a szükségeinek megfelelő s a biztos sikerre való törekvés általánosítására irányuló technikai képzésben részesül, a melynek szellemét a dolog természete szerint leghívebben a technikusok képviselik: ennélfogva nagy fontossága van annak, hogy a magasb képzettségű műszaki kar a nagy társadalmi kérdések megoldása czéljából kifejtendő közmunkásság terén a vezetésből is minél nagyobb tért akarjon és tudjon kivívni magának, és pedig úgy, hogy a felvilágosítandó társadalom többi értelmi osztályai ebben egyoldalú érdekhajhászatot ne lássanak:

Mindezek folytán felette kívánatos, hogy:

1. Az egyetemi képzettségű műszaki kar minél több hivatott tagja behatóbban foglalkozzék a nemzetgazdaság nemcsak egyes gyakorlati kérdéseivel, hanem a nemzetgazdaság és a társadalmi politika egészével is. Emellett azonban a saját szakmájának elhanyagolása nélkül, helyes idő- és munkabeosztással s a legczélszerűbb eszközök megválogatásával általános jogi műveltséget is szerezzen magának.

2. Ezen kívánalmak tisztázása és megvalósításuk előmozdítása czéljából kívánatos, hogy a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet a maga szervezetében külön nemzetgazdasági és társadalompolitikai szakosztályt állítson fel; közlönyében ezen szakoknak állandó rovatot nyisson, vagy azokkal más alakban állandóan foglalkozzék és hasson oda, hogy műszaki vonatkozású közgazdasági irodalom nálunk is keletkezzék.

3. Ezáltal a ma már tényleg működő technikus kar adjon vonzó példát a műszaki pályákra készülő műegyetemi ifjúságnak, hogy képzettségében ez a szorosan saját szakmájára visszavonuló egyoldalúságot kerülve, a munkafelosztás elvének való elégtétel mellett a munkaegyesítés és szervezés reá természetesen háruló követelményeivel is idejekorán számoljon.

4. A műegyetemi ifjúság e példa által indíttatva, birassék rá, hogy akár mostani körének kebelében, akár egy külön e végből alakítandó egyesületében a nemzetgazdasági és társadalompolitikai kérdések iránt érdeklődjék, annak tárgyai felett — kellő vezetéssel — eszmét cseréljen, az azokra vonatkozó nem kötelezett előadásokat is látogassa és önképzése közben a társadalmi szélesb látkörnek reá és hivatására nézve igen nagy fontosságáról ne feledkezzék meg.

5. Kívánatos, hogy a műegyetemen a jog-, állam- és társadalmi tudományok encyclopaediája technikusok számára megszabott keretben és módon előadassék, és hogy a nemzetgazdaságtannal az ifjúság, ha az iránt később kellő érdeklődést mutat, szemináriumi gyakorlatban is foglalkozhassék.

6. Kívánatos, hogy a nagy ipari és közlekedési vállalatok, va-

lamint az állam kormánya is a megfelelő képzettségű műszaki férfiaknak alkalmat adjon, hogy a nekik való hatáskörökben necsak szakmájokba vágó technika ügyekkel, mint szakértők, hanem szervező, igazgató és administrativ kérdésekkel is foglalkozhassanak. Nevezetesen kívánatos, hogy a műegyetemet végzett kiváló ifjak a fogalmazási szakban is gyakorolhassák és így a műszaki ügy- és főosztályok vezető állásaira is képesíthessék magukat.

7. Végül kívánatos, hogy az állam által bármily irányban támogatott, segélyezett, vagy mentesített ipari, vagy más technikai magánvállalatok alkalmilag mindig köteleztessenek arra, hogy csupán hazai műszaki erőket alkalmazzanak. E szabálytól kivételesen is csak oly esetekben lehessen eltérni, midőn részint a gyáripar képviselete által kiküldött, részint a kormány által kinevezett tagokból alakítandó külön tanács véleménye szerint arra méltánylást érdemlő okok forognak fenn.

Bátor vagyok ezen határozati javaslat elfogadását ajánlani.

7. A műegyetemi jogi és nemzetgazdasági oktatás reformja.

Előadói javaslat; magáévá tette 1904. február havában egy külön szakbizottság és márczius havában a kir. József műegyetem tanácsa.

Az 1902. évi szeptember havában Budapesten tartott második magyar technikus-congressus határozatilag kimondta, hogy »részint a műszaki karnak az állami és nemzetgazdasági életben való megérdemlett nagyobbmérvű érvényesülése, részint közéletünk számos terén a sikert biztosítani, vagy legalább valószínűvé tenni alkalmas technikai szellem terjedésének előmozdítása czéljából immár véget kell vetni annak az igazságtalan visszásságnak, melynél fogva a magas képzettségű műszaki férfiak nálunk még a technikai természettel biró közigazgatási ágakban és vállalatoknál is majdnem kizárólag csak a szakértők hatáskörére szoríttatván, a vezetésnél tényleg mellőztetnek. Ennek a jogos követelésnek megvalósíthatása végett azonban a műszaki karnak az állami és társadalmi élet alaposabb megértését és áttekintését nyujtó ismeretekre fokozott mértékben van szüksége; azért annak ezentúl szélesbkörű, mélyebb és lehetőleg gyakorlatias nemzetgazdasági, társadalompolitikai és jogi műveltség megszerzésére is kell törekednie. A Magyar Mérnök- és Épitész-Egylet — a congressus határozata értelmében — ez okból a maga kebelében külön nemzetgazdasági és társadalompolitikai szakosztályt létesítsen, melynek feladatát az ország műszaki vonatkozású nagy közgazdasági kérdéseinek beható tárgyalása, ide vágó irodalom fejlesztése és a példanyujtás képezné a műegyetemi ifjúságnak, hogy ez az ily irányú

képzettség után való törekvés szükséges voltának követelményeivel idejekorán számoljon.

A műegyetemi ifjúság birassék rá, hogy akár mostani körének keretében, akár egy külön e végből alakítandó egyesületében a nemzetgazdasági és társadalompolitikai kérdések iránt érdeklődjék, annak tárgyai felett — kellő vezetéssel — eszmét cseréljen, az azokra vonatkozó nem kötelezett előadásokat is látogassa, és önképzése közben a társadalmi szélesb látókörnek reá és hivatására nézve igen nagy fontosságáról ne feledkezzék meg.

Kivánatos e mellett, hogy a műegyetemen a jog-, állam- és társadalmi tudományok encyclopaediája technikusok számára megszabott keretben és módon előadassék, és hogy a nemzetgazdaságtannal az ifjúság, ha az iránt később kellő érdeklődést mutat, seminariumi gyakorlatokban is foglalkozzék.

Kivánatos végül, hogy a nagy ipari és közlekedési vállalatok, valamint az állam kormánya is a megfelelő képzettségű műszaki férfiaknak alkalmat adjon, hogy a nekik való hatáskörökben nemcsak szakmájukba vágó technikai ügyekkel mint szakértők, hanem szervezési, igazgatási és administrativ kérdésekkel is foglalkozhassanak. Nevezetesen kivánatos, hogy a műegyetemet végzett kiváló ifjak a fogalmazási szakban is gyakorolhassák és így a műszaki ügy- és főosztályok vezető állásaira és képesíthessék magukat.«

E határozat a congressus által foganatosítás végett a Magyar Mérnök- és Épitész-Egyletnek adatott ki, mely — mindegyiknek a saját köréhez tartozó kivánságokat nyomatékosan figyelmébe ajánlván — egyfelől a kir. József-műegyetem tanácsához, másfelől pedig a kereskedelemügyi miniszter úrhoz fordult.

A műegyetem tanácsa ezen fontos kérdés beható tanulmányozására és annak során concrét javaslatok tétele végett még a mult tanév végén Lipthay Sándor elnöklete alatt egy dr. Csiky Kálmán, Czigler Győző, dr. Gaal Jenő, dr. Kőnig Gyula, Rejtő Sándor és dr. Wartha Vincze tanácstagokból álló bizottságot küldött ki. Ez a bizottság a tanév előhaladott stadiumában tagjainak hivatásszerű más irányú elfoglaltsága miatt azonban működését a jelen tanév elején megint csak a szigorlatok befejezte után kezdhette meg. Ez az érthető, természetes késedelem azonban korántsem vált az ügy hátrányára, mivel időközben érkezett a műegyetemhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak egy felhivása, melyhez csatolva a kereskedelemügyi miniszter úrnak egy hozzáintézett s a Mérnök- és Épitész-Egylet által eléje terjesztett emlékiratra vonatkozó, igen fontos kijelentéseket tartalmazó, átíratát véleményezés végett leküldi. A műegyetem rektora október hó 23-án ezen leiratot is az említett bizottságnak adván ki, az most már abban a helyzetben van, hogy hosszas, beható és érett megfontolás után a magyar műszaki kart oly közelről érintő ezen nagy horderejű kérdés egészére vonatkozó-

lag mondhatja el véleményét és teheti meg a maga megokolt javaslatait.

A bizottság ugyanis a congressusi határozatokat, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet átiratát, s a kereskedelmi miniszter úr nyilatkozatait együttesen tárgyalta, és azokat a maguk logikai összefüggésében a szóban forgó főczél szempontjából oly fontosaknak találta, hogy a bennök rejlő törekvések lehető megvalósítása érdekében azokkal együtt a műszaki főiskolai oktatás és nevelés ügyének egész keretét bővebb megfontolás tárgyává tenni múlhatlanul szükségesnek találta.

Ennek során mindenek felett felett az a már régen és többször szellőztetett nagy kérdés merült fel előtte, hogy a műegyetem mai tantervébe felvett tárgyakon kivül egyáltalán lehet-e még akármiféle új tantárgyat ezen főiskola tanmenetének mai keretébe beleszoritani. Hiszen a mostani szorgalmi idő mellett még a szoros értelemben vett technikai szaktárgyak elméleti és gyakorlati oktatásának mind követelőbb módon fellépő mélyítése és tágitása is folyton elháríthatatlan akadályokba ütközik. Sőt a hallgatóság túlterheltsége máris az eredmény rovására megy, a mely nem áll semmi arányban azzal a fárasztó szellemi munkával, melyet a műegyetemi hallgatóság szorgalmas részének végeznie kell. Hallgatóságunk a reá háramló tömeges tanulmányokkal szemben nem rendelkezik már most sem az ennek alapos és átgondolt befogadásához szükséges idővel. E miatt a tananyag tudományos feldolgozása, és a szakirodalom révén való kimélyítése helyett annak csak középiskolaszerű betanulására van kárhoztatva; így az egyes vizsgákra vagy szigorlatok alkalmára elsajátított tanagyag épp oly gyorsan kiesik emlékezetéből, a mily hirtelenében volt azt kénytelen agyába tározni. Ha már a szaktárgyak ügye ily kedvezőtlenül alakul, lehet-e komolyan várni azt, hogy a technikusok a jog-, állam- és társadalmi tudományokkal való behatóbb és eredményesebb foglalkozásra haszonnal akár rábirhatók, akár rákényszerithetők volnának?

Pedig a kiküldött bizottság készséggel csatlakozik azokhoz, a kik a technikusok képzettségének egyoldalúságán való javítás fontosságát elismerik és azt vallják, hogy ennek hátrányai mindennap jobban szembetűnnek, és káros hatása folyton érezhetőbbé válik.

Ily körülmények közt nem zárkózhatott el a bizottság azon már ismételve szemügyre vett tervnek, mely szerint a műegyetemi tanmenet mostani négy éve még egy ötödik évvel meghosszabbittassék, újabb megvitatása elől. A bizottság ezt a meghosszabbítást a felhozottak nyomán a tananyag minden kiterjesztésére czélzó reform mellőzhetetlen előfeltételének tekinti úgy, hogy később előadandó javaslatait is csak abban a feltevésben teszi, hogy a műegyetemi tanmenet egy évvel való meghosszabbításának immár teljesen megérett kérdése előzőleg megoldatik.

A bizottság e nehéz lépésnek minden következményeit gondosan latolgatván, arra a meggyőződésre jutott, hogy annak előnyei jó-

val meghaladnák a szülők megterhelésében álló egyetlen ténylegesnek feltünő, de voltakép csak látszólagos hátrányát. A folyton szaporodó és a műszaki férfiakra nézve mind nélkülözhetlenebb technikai ismeretek alaposabb elsajátításának lehetősége, és az, hogy így a műszaki szélesbkörű gyakorlatok terén kinálkozó megfelelőbb érzék- és ügyességfejlesztés lehetővé válik, — mint elébb kifejtettük — már önmagában is megokolná a tanidőnek ezt a meghosszabbítását. Ezt még mellőzhetlenebbé teszi a második, de bennünket most elsősorban foglalkoztató czélzat, mely a technikusokra nézve szintén életbevágó fontossággal bír, mivel nagy fáradsággal és áldozatokkal szerzett műszaki ismereteik valóban sikeres érvényesülésének hova-tovább annál elengedhetlenebb feltételét képezi.

Különben érthető, hogy a műegyetemi tanmenet rövidsége már eddig is folytonos panaszok tárgyát képezte. Hiszen nincs gyakorlati életpályákra előkészítő és magasabb egyetemi tanulmányokat követelő egyetlen tanmenet sem, mely négy évnek szűk tartamára szorítkozhatnék. Legalább hat évet vesz igénybe az orvos, hat, sőt hét évet a gyakorló jogász, nevezetesen az ügyvéd előkészülése. A napról-napra fejlődő és táguló műszaki tudományos ismeretek mellett a mérnökséggel és építészettel szemben folyton fokozódó követelések sem elégíthetők ki többé az eddigi négy éves tanmenet szűk keretében. E részben most talán csak a vegyészekre lehetne kivételt tenni, a kikre nézve a négy évi szorgalomidő egyelőre még megmaradhatna.

A tanmenetnek ez a szóban forgó meghosszabbítása a jelenlegi viszonyok között annál időszerűbb volna, mert éppen most a gyakorlati szükségek szempontjából sem járna a közérdekek hátrányával. Hazánk közgazdasági és közigazgatási szükséglete a már ma kész technikusok létszáma által bőven fedezve, sőt tullépve van. A munkakinálat e részben több téren oly nagy, mivel termelési viszonyaink még a normális mértékben sem javulhatnak az utóbbi időben, hogy nem árthatna az, ha az állások után törekvő jelöltek szaporításában a tanmenet meghosszabbítása miatt egy éves szünet állana be. Sőt ez a munkakeresletet hatályossabbá tenné, a mi a technikusok képzésének költségeit viselő szülők érdekeire nézve a jelenleginél egyenesen kedvezőbb helyzetet teremtene, mert a hozandó nagyobb áldozatokért fiaik nagyobbmérvű képzettségén kivül azok alkalmazásának kedvezőbb kilátását is biztosítaná. Az is csak használhatna az ügynek, ha a tanmenet meghosszabbítása elriasztaná a műegyetemről a hallgatóságnak azt a tehetségtelen és hivatatlan tömegét, a melyet most csak a tanidő rövidsége csábít a műszaki pályára.

A szóban levő reform ezen előfeltételének tisztázása után a szorosabb értelemben vett technikai oktatás szükséges reformálása folytán felmerülő kérdéseknek megvitatása későbbi feladatnak tekintetvén, a bizottság a következőkben kizárólag a hozzá utasított tárgy érdemével kiván foglalkozni. E nagy fontosságú feladat megoldásának nehézségeit kétségkivül meg fogja könnyíteni, ha az minél

tisztábban és világosabban tűzetik ki, azért a bizottság ezúttal a következő két concrét módon szabatosított kérdésre kiván lehetőleg kielégítő feleletet adni:

1. Mi a teendő, hogy a műegyetemen a hallgatók a jog-, állam- és társadalmi tudományokkal való foglalkoztatás révén szélesb látókört és magasb foku társadalmi képzettséget nyerhessenek?

2. Mit szükséges tenni a végből, hogy a műegyetemet elhagyó végzett technikusok az emlitett tudományágak körébe vágó ismereteknek itt lehetséges elsajátítása után azok kellő felhasználására elegendő gyakorlati ügyességet is vigyenek ki magukkal az életbe?

A bizottság véleménye szerint mindenek előtt egyszerüen le kell mondani arról, hogy a jog-, állam- és társadalmi tudományok tanitása utján oly ismereteket közölhessünk a műegyetemi hallgatókkal, melyek őket a jogászokkal való versenyzésre — akár csak a közigazgatás terén is — általában képesithetnék. Itt csupán az lehet a feladat, hogy a hallgatók azon részének, mely technikai ügykörrel biró vezető állások elfoglalására és betöltésére tehetséggel és kedvvel bir, az ehhez mulhatlanul szükséges készültség megszerzésének útjait és módjait már a műegyetemen megmutassuk.

E végből a műegyetemen mindenek előtt a jog-, állam- és társadalmi ismeretek közlésének legfontosabb eszköze, az előadások, által való mélyebb benyomások előidézésére és azok lehető állandósitására kell törekedni. Itt e tárgyaknál a tanulók öntevékenysége és kezdeményezése kevésbbé lévén várható, mint az egyetemen, a tanárnak kell a hallgatókat minél inkább hatalmába keríteni. Az előadó tanárnak ennélfogva a hallgatóság előképzettségét, hajlamait és jövendőbeli hivatásszerű feladatait folyton szemei előtt kell tartani. De e mellett arra is törekednie szükséges, hogy azok rokonszenvét és érdeklődését a szóban levő ismeretkörök iránt általában minél inkább megnyerni képes legyen.

A bizottság azonban kénytelen elismerni azt, hogy a műegyetemi hallgatók előképzettségének emelése nélkül a legvilágosabb, legmelegebb és legérdekesebb előadásokban közölt jogi és államtudományi ismeretek is mindig ingatag alapon fognak nyugodni. Azért szükségesnek találja, hogy — legalább egyelőre — alkalmas megbizott szakférfiú által a műegyetemi hallgatók részére a jog-, állam- és társadalmi tudományokba czélszerűen bevezető encyclopaediai előadások tartatván, ők ezek látogatására szoríttassanak, és pedig oly időben, hogy azok a rendes jogi és nemzetgazdasági tanfolyamokat megelőzzék. Ennek az encyclopaediai tanfolyamnak úgy kellene berendezve lenni, hogy az a technikusok ez irányú szükségeinek eleget tehessen, vagyis őket képesítse arra, hogy az illető tudományok lényegével, fontosságával, sőt alapfogalmaival is, ezeken felül pedig elsőrendű és különösen a technikusok által használható irodalmi segédeszközeivel is idejekorán, aránylag kevés szellemi megerőltetéssel megbarátkozhassanak. Ez a tanfolyam az ötéves műegyetemi tanidőszaknak lehetőleg második évére eshetnék.

A harmadik tanévben a mainál annyiban szélesebb keretben — az építész és vegyész hallgatók bevonásával — több kötelezett óra alatt a jogot lehetne előadni, midőn a technikusoknak nyujtandó általános jogi műveltség terjesztésére is súly volna fektetendő. E végből a szóban levő disciplinát oly előadásokkal kellene kezdeni, melyek a jog lényegével, a köz- és magánjog elemeivel és elágazásaival s az életben általános nagy jelentőséggel biró jogi intézményekkel is megismertesse a hallgatókat. — Ezen alaposabb bevezetés után nagyobb részletességgel a közigazgatási jog következnék; de az is úgy volna előadandó, hogy az egyes közigazgatási ágaknak nemcsak a tételes törvényekben foglalt részletes jogi szabályozása, hanem minél élénkebben rajzolva, maguknak a közigazgatási intézményeknek is lehetőleg teljes, habár kicsinyített, miniature-képe is adandó volna. A jogi szabályozásnál a gyakorlati példák bőven lennének felhozandók, a minél a közigazgatási ágak rendeltetését, benső természetét és összefüggését kellőleg meg kellene magyarázni.

Ezen általános, továbbra is kötelezőnek maradó jogi tanfolyamból ágaznék ki a szakjogoknak túlnyomólag gyakorlatias irányú előadása oly formán, hogy azok hallgatása ugyan nem lenne kötelező, de minden speciális technikai pályára készülőknek nemcsak alkalom adatnék, de nyomatékosan ajánltatnék is a rájok nézve fontossággal biró szakjognak hallgatása.

Ez ajánlás hatását fokozandó, czélszerű volna, ha kormányrendeletek útján a kinevezéseknél — különben egyenlő körülmények között — ama müegyetemet végzett hallgatóknak biztosíttatnék előny, a kik e speciális jogi tárgyak elsajátítását a műegyetemen letett vizsgákkal is igazolják.

Így azután a közlekedési, az ipari és szabadalmi, a munkásvédelmi és biztosítási, a vízjog, a vegyészeti jog stb. az életből vett példák sorozatából összealkotott gyakorlati módon már a műegyetemen tájékoztatnák a műszaki specialistákat az iránt, hogy szakismereteiket milyen keretben és minő feltételek mellett értékesíthetik legjobban. Mindezen előadásokkal seminariumi gyakorlatok is kapcsoltatnának össze, melyek alatt az azok tárgyaira vonatkozó és műszakilag is fontos intézményeknek, pl. a szabadalmi hivatalnak, a kataszteri s telekkönyvnek stb., esetleg a helyszinén való közelebbi magyarázata is nyujtatnék.

Kész műszaki intéző hivatalnokokat az állam a vezető állások számára ez úton sem fog ugyan kaphatni, de az minden bizonynyal meg fog könnyíttetni, hogy a végzett és magukat így is képzett műegyetemi hallgatók a földmívelési, kereskedelmi és pénzügyi miniszteriumok hatósága alatt levő technikai vonatkozású szakok teendőibe gyorsan kellőleg beletalálhassák magukat. Ez még inkább meg fog történhetni akkor, ha a nemzetgazdasági ismeretek is hasonló módszerrel fognak közöltetni a műegyetemi hallgatókkal.

A mi a nemzetgazdaságtan kötelező hallgatását illeti, e tekintetben műegyetemünk a franczia »école nationale des ponts et

chaussées« kivételével minden continentalis műegyetemet már régen megelőzött. A nemzetgazdaságtan műszaki főiskolánknak — most már kizárólag negyedik tanévében — mintegy tíz éve kellő belterjességgel adatik elő. Az első félévben e tudomány mellőzhetlen általános elméletével együtt az emberi művelt társadalom életműködésének mintegy mozgó képe concrét módon, úgyszólván realisztikusan vázolva és színezve nyujtatik a hallgatóknak. A második félévben az egyes termelési ágak közgazdasági politikája és a társadalmi politika képezi az előadások tárgyát, és pedig úgy, hogy azoknak nemcsak nemzetgazdasági természete és törvényszerűségei, hanem sok gazdaságtechnikai részlet és példa felemlítése mellett azok gyakorlati követelményei is határozottan kidomborodnak. Éveken át külön adatott elő a valuta- és éremügy, a bankügy, a közlekedésügy nemzetgazdaságtana és a pénzügytan vagy államgazdaságtan.

Azonban ezekre hallgatók csak felette gyéren jelentkeztek. Most heti két órában az első félévben Széchenyi közgazdasági politikája, a második félévben Széchenyi társadalmi politikája adatik elő, mely keretben hazánk közéletének minden kimagaslóbb mozzanata szóba jön és a hallgatókat, úgy látszik, jobban vonzza, mint a rendszeres tudományos előadások. Ha több volna az érdeklődés, ezeket egy félévre lehetne összeszorítani, a másik félévben pedig a pénzügytan volna a magyar pénzügyi joggal kapcsolatban rendesen előadható. — Ennél azonban belterjesebben a nemzetgazdaságtant főiskolánkban előadni már alig lehetséges. Vannak ezenkivül még előadások itt a gazdasági számvitelből és a vasúti jogból, melyek tényleg gyakorlati szükséget pótolnak.

De a bizottság elismeri, hogy a gazdasági ismeretek gyakorlatias közlése tekintetében, ha több idő és pénz állana rendelkezésére, a műegyetem még nagyon sokat tehetne. Lehetséges volna nevezetesen oly gazdaság-technikai előadásokat tartani, melyek az ilyenek hallgatóit az élet gyakorlati kívánalmainak való megfelelésre alkalmasabbá tennék, mint a nemzetgazdaságtan úgynevezett gyakorlati része, mely azonban szintén mellőzhetlen elméleti tudományrész. Ezek a különös közgazdasági előadások, például a vasúti tarifaügy, a szabadalmi ügy, a már emlitett közlekedési ügy, a munkásügy, oly kiágazásai lennének a nemzetgazdaságtani előadásoknak, mint az általános jogiaknak a szakjogi külön előadások. De az előbb említett különös közgazdasági tanfolyamokat nem önálló tanszékek felállítása útján kellene rendezni, hanem szorosan körülirt keretben és módszer szerint oly gyakorlati szakférfiak által kellene azokat előadatni, a kik élethivatásához az ily ismeretek feltétlenül szükségesek. Itt már kevésbbé az áttekintésre és a tájékozódási képesség fejlesztésére, mint inkább a positív ismeretek megszerzésének lehető könnyítésére kellene a fősúlyt fektetni.

Mindezen gazdasági előadásokhoz lehetőleg seminariumi gyakorlatok, s az egyes gazdasági intézményeknek a helyszinén való közelebbi gyakorlati magyarázatai is járulnának. E végből termé-

szetesen megfelelő segédszemélyzetre és segédeszközökre volna szükség. De azok felhasználása mellett elérhető volna az, hogy az új technikus nemzedék nemcsak szélesb körű és mélyebb socialis műveltséggel, hanem biztosabb gyakorlati érzékkel és finomabb tapintattal is lépne ki az életbe, a hol azután az ő saját természetes terén, a technikai tartalommal biró közigazgatási és vállalati vezetői állásokban, minden más elemmel, a jogival és a kereskedőivel, szemben is megállaná a sarat.

Azonban, hogy mindezt elérhessük, ahhoz — főleg eleinte — még három dolog lenne szükséges: 1. az ifjúság kedvének és érdeklődésének felköltése az ily irányú képződés iránt; 2. a most már működésben levő műszaki férfiak példája által való buzdítás ez irányban; 3. végül az, hogy a műegyetemi hallgatók ebbeli törekvéseik anyagi és erkölcsi sikerét is lássák úgy e főiskolánkban, valamint az életben egyaránt.

A műegyetemi hallgatóságnak a jog-, állam- és társadalmi tudományok keretében összefoglalt ismeretek iránti érzékét és érdeklődését úgy lehetne a legjobban kifejleszteni és fokozni, mint azt a második magyar technikus-congressus határozatának megfelelő pontja ajánlja. Ehhez még csak azt jegyezzük meg, hogy a műegyetemi kör illető szakosztályában, vagy a hallgatók külön nemzetgazdasági egyesületében kiváló irodalmi tevékenységet kifejtő tagok jelentékenyebb pénzjutalmakban volnának részesítendők, melyek már összegüknél és még inkább az átnyujtás módjánál fogva az ezen tárgyakkal való behatóbb foglalkozást a hallgatók előtt érdemesnek tüntetnék fel. E végből az ily pályamunkák közül a jobbak és erre különösen alkalmasok a műegyetemi körben egészen, esetleg kivonatosan előadandók volnának. Azok felett vitákat is lehetne ott rendezni, melyekre nemcsak a tanári kar illetékes és érdeklődő tagjai, hanem más kiválóbb műszaki és egyéb szakférfiak is meghivandók lennének.

Különösen, ha a második feltétel is valósulna, ha tudniillik a Magyar Mérnök- és Épitész-Egylet közgazdasági szakosztálya is létesülvén, a nemzetgazdasági és társadalompolitikai kérdésekkel — természetesen mindig a technikai követelmények szemmel tartása mellett — rendszeresen alaposabban foglalkoznék; továbbá, ha arról is gondoskodnék, hogy — mint a congressus kivánta — technikai vonatkozású közgazdasági magyar irodalom keletkeznék, akkor ennek tagjai nagy haszonnal jelenhetnének meg a műegyetemi ifjúság jelzett vitaestélyein, mert ez által előmozdítanák azt, hogy az élet és iskola e téren közelebbi érintkezésbe lépjenek egymással.

Végül a kormány és a műszaki természetü vállalatok is sokat tehetnének e részben. Ezeknek ugyanis — mint már előbb is jeleztük — mindenféle alkalmas előnyben kellene részesíteni azon műegyetemi hallgatókat, a kik főiskolánkon a jogi és nemzetgazdasági szakelőadásokat sikerrel látogatták. A hallgatók erről az önkéntes colloquimok, illetve az azokról szóló hiteles bizonylatok által tennének

tanúságot. Az ilyenekhez köthetnék az állam, esetleg a vállalatok szintén egyes létező, vagy létesítendő viszonszolgálati stipendiumok élvezetét is. Mindezen intézkedések és berendezések együtt hathatósan pótolhatnák a műegyetemi ifjuság jogi és nemzetgazdaságtani képzésének hiányait, és azok képzettségének felpanaszolt egyoldalúságát okvetlenül ellensúlyoznák. A műegyetem eleget tenne ezek által a kereskedelmi miniszter úr abbeli kívánságának is, hogy »a gazdasági tudományszakok itt gyakorlatibb módon taníttassanak, s az általános jogi és különösen közigazgatási, első sorban pedig a közlekedésjogi ismeretek megszerzésére még a műegyetemi tanulmányok ideje alatt nyújtassék alkalom a technikusoknak.« — E czélból a bizottság véleménye szerint — legalább egyelőre — új tanszékeket nem kellene felállítani, mert a szakjogok és a nemzetgazdasági gyakorlati irányú előadások — a mint már említtetett — meghívott szakférfiakra volnának bízhatók. A jogi és nemzetgazdasági tanszékek mellé egy-egy adjunctust azonban kellene alkalmazni, a kiknek segítségével a gyakorlati oktatás feladatai megoldhatók lennének. Ily formán bekövetkezhetnék az, a mit a kereskedelmi miniszter úr átiratában említ, »hogy a műegyetemi előadásoknak a vasúti-, posta-, távirda-, telefon- és hajózási szolgálat jogi és közgazdasági szabályaival gyakorlati, de egyúttal tudományos alapon való kibővítése, a minővel például az école des ponts et chaussées-n találkozunk, az államszolgálatba lépni szándékozók által leteendő államvizsgával (a bizottság véleménye szerint a nélkül is) a közszolgálatba lépő technikusokra nézve szükséget pótolna, s másodsorban a magángyakorlatban levőknek is csak előnyére válhatna«.

Miután a kereskedelmi miniszter úr ezen átiratában a párisi école nationale des ponts et chaussées-ra és annak gyakorlatára is hivatkozott, a bizottság kötelességének ismerte ezen tanintézetnek kormányi jóváhagyással ellátott legújabb programmját szintén behatóbb figyelem tárgyává tenni. E szerint a franczia technikai főiskolán semmivel sem adnak elő többet a nemzetgazdaságtanból, mint nálunk. Csak a jogból nyujtatik annyiban több, a mennyiben az általános jogi fogalmakon és közigazgatási jogon felül ott még a köz- és magánjog elemeit is tanítják, sőt a törvénykezés szervezetébe is némi betekintést engednek a hallgatóknak. Javaslatunk értelmében ez a mi műegyetemünkön szintén meglenne a jövőben, sőt ennél a gyakorlati oktatásnak az egész vonalon való felkarolásával még több is történnék. — Tisztelettel bemutatott javaslatunk tehát a legmeszszebb menő ebbeli kívánságokat is a maiaknál lényegesen nagyobb áldozatok nélkül elégíthetné ki, és így alkalmas volna eleget tenni annak a közérdeknek, melynek a kereskedelmi miniszter úr szavai szerint »nem lehet feladata az egyik foglalkozási ágat a másikkal szemben előnyben részesíteni, hanem arra kellene törekedni, hogy a gazdasági közérdekek nyerjenek lehetőleg teljes kielégítést«. — Ezekben van szerencsénk a hozzánk utasított fontos tárgyra vonatkozó véleményes jelentésünket a Tekintetes Műegyetemi Tanács elé terjeszteni.

8. A szociális kérdés a bölcsészet világánál.

Megjelent a „Budapesti Hirlap“ 1903. évi 318-dik számában.

Korunk legmélyebbre ható mozgalmainak tengelye a társadalmi békének számtalan alakban folyton fölmerülő kérdése. Nem csoda, ha annak a világ minden, csak félig-meddig is mívelt nyelvén irott rengeteg irodalma keletkezett az újabb időben. Napjainkban ennek már csupán kellő áttekintése is roppant szorgalommal és elmeéllel folytatott tudományos kutatást követel meg. A csaknem megmérhetetlen anyag tömege mellett továbbá nagy az egyoldaluság és elfogultság veszélye is e tárgyról. Azért valóban becsesnek kell tartanunk az oly irodalmi terméket, mint a minőnek szerzője egyik kiváló hazánkfia és Tudományos Akademiánknak is kültagja, Stein Lajos, a berni egyetemen a bölcsészet tanára és egy tekintélyes philosóphiai folyóiratnak szerkesztője. *Die Sociale Frage im Lichte der Philosophie* című hatszáz nagy oktáv lapos munkájának első kiadása, mely 1897-ben jelent meg, mivelt világszerte méltán nagy feltünést keltett. Angol szemlék dicséretekkel emlékeztek meg róla, egyes nagy tekintélyek magasztalásokkal halmozták el, több nyelvre lefordították, nevezetesen 1899-ben a szerző engedelme nélkül háromezer példányban nyomatott orosz kiadása után csakhamar franczia fordítását közölte egy széleskörű olvasó közönséggel dicsekvő bölcseleti irodalmi vállalat. Tudós szerzőjének e mű mindenfelé sok elismerést szerzett, mivel abban sikerült neki az emberi tudás bámulatosan széles körét úgy felölelni, hogy a társadalmi béke problémájával kapcsolatos számtalan kérdés mélyére hatva, melyek közül egy fölött sem siklott el felületesen, azok lényegét világos, sőt érdekes és élvezhető előadásával nagyobb szellemi erőlködés nélkül is fölfogható képbe foglalta össze. Néhány év alatt e mű első kiadása teljesen elfogyván, az olvasók tömeges jelentkezése a szerzőt a második kiadás sajtó alá rendezésére kényszerítette, mely tömörebb szerkezetben most látott napvilágot. Negyvenegy előadás alakjában három részre osztva tárgyalja abban az emberiség és különösen a mívelt világ elsőrendű társadalmi kérdéseit. Azonban úgy látszik, komolyan gondolkozott azon, hogy e gazdag anyagot ne öntse-e egy rendszeres sociológiai mű formájába, mivel ennek az új és hatalmasan fejlődő tudomány-embryónak kerekded német földolgozása szerinte még hiányzik. De éppen mivel a bölcseleti társadalomtan még nem nyugszik a positív ismeretek eléggé szilárd alapján, jól tette Stein, hogy becses munkáját a nagy közönség által szivesen fogadott régi alakjában jelentette meg újból. Így sokkal szabadabb keze volt és előadásának élénkségét, sőt néha tárczaczikszerű tetszetősségét is megtarthatta a nélkül, hogy tartalmának komolyságából és fenségéből bármit is elejteni kényszerült volna. Irodalmi utalásai így is teljesek lehettek, és ha a rendesen használt tudományos irodalmak régi termékei közül a második kia-

dásban sokat elhagyott is, melyek azonban az elsőben mindig föltalálhatók lesznek, vizsgálódásait a kevésbbé használni szokott spanyol, hollandi, orosz és *magyar* sociológiai irodalmi termékekre is kiterjesztette.

Ez a második kiadás Spencer Herbertnek van ajánlva, a ki e dedikátiót annak kijelentésével, hogy azt a kifogást, melyet a kormányok és tudományos testületek által osztogatott czímek ellen mindig érvényesit, az ily kitüntetésekre nem terjeszti ki, el is fogadta.

Ez az ajánlat azonban nem jelenti azt, hogy Stein Lajos tökéletesen a Spencer nyomdokain halad. Sőt ha vele sokban, névszerint az evolutió alapfölfogására nézve egyetért is, vele több fontos tekintetben ellentétbe helyezkedik. Különösen az emberi egyéniségnek Spencer által szerinte nagyon is előtérbe helyezett követelményeivel szemben ő társas természetünk mellőzhetetlen kivánalmait jobban kidomboritani szükségesnek találja.

E műve két első részében Stein a társadalmi kérdés és a sociológia mai állásáról tájékoztat bennünket, és pedig úgy, hogy előbb történeti fejlődését és irodalmi földolgozásának egymásutánját behatóan, átnézetes és mégis plasztikus módon tünteti föl. Eközben oly gazdag anyagot ölel föl, s a szerző magas szempontokra emelkedett saját bölcseleti fölfogása az egyes történeti mozzanatok, társas intézmények, irók és rendszerek kritikai méltatása során annyira kiemelkedik, hogy ez a rész, mint önálló becses mű is megállta volna helyét. De birálatának minden öntudatossága mellett annak előadása oly művészettel történik, hogy az olvasóban kivánságot ébreszt a szerző fölfogásának egyöntetü egésze után is. Csak az igy felköltött természetes kiváncsiságnak látszik azután eleget tenni, midőn művének utolsó részében a társadalmi legfőbb kérdések mai alakulatát, mint a saját hosszas és mély gondolkozásának rendszeres eredményét adja elő. És ez a társadalmi bölcselet valóban egységes, tömör, rendszeres, továbbá meggyőző, mert egyszerű és rendkívül szilárd alapon nyugszik. Hiszen műve első kétharmadában az emberi tudásnak társaséletünk jellenségeire és ezek szabályszerűségeire vonatkozó óriási halmazát úgy rendezve, beosztva és sublimálva adja elő, hogy a harmadik részt, melyben a saját társadalmi bölcselete foglaltatik, a követelőbb olvasó is amannak quintessentiája gyanánt elfogadni hajlandó.

Stein szerint az egyén és a társadalom közötti viszony ősrégi kérdése mindinkább sociológiai alakot ölt. Az emberi természet társias oldalának fejlődése folyton emelkedő fokozatot tüntet föl. A mint önállókká leszünk, a gondolkodás saját magunkról lassankint kiterjed a családra, törzsre, vidékre és népre, melyhez tartozunk, mig végül a sociológiai csúcsig, az emberiségig emelkedik. Valamint minden ember a maga fejlődésében általán azt a haladást tünteti föl, a melyen faja évezredeken át keresztül ment, úgy társaséletének evolutiója is a kisebb és nagyobb közösségek iránti vonzódás és ragaszkodás természetes egymásutánját jelzi. De ebben a folyamatban

is fordulnak elő atavistikus visszaesések, mert hiszen számosan vannak, a kik hiányos fejlődésük folytán a társas életnek épp oly nyomorékjai, mint a testinek a bénák.

És társadalmi életünk alakulásának ez a fajtörténeti ismétlődése az egyénben kizárólagos emberi sajátság, mert az állatok csupán az ilynemü boncz- és élettani reproductiót, de nem egyszersmind a társas életi evolutiót is tünteti föl.

De az emberi életnek is két legfőbb mozzanata az önfönntartás és a fajfönntartás. Ezek kölcsönösen föltételezvén egymást, egyenlő értékü tényezők. Azoknak voltaképp tehát lehetőleg egyensúlyban kellene érvényesülniök, a mi azonban rendszerint nem történik meg. A legnagyobb társadalmi probléma ennélfogva az, hogy vajjon az egyén és emberiség egészének érdekei között kivánatos egyensúlynak lehetősége tényleg megvan-e, és ha igen, miképp lehet azt tartósan megvalósitani?

Ma ezek az érdekek sok tekintetben ellentéteseknek látszanak, sőt bizonyulnak is és összeütközésük változatai az állam és a szorosb értelemben vett társadalom között játszódnak le. Ha ebben a collisióban az egyént képviselő társadalom marad a győztes, akkor az emberi haladás folytonosságának vége szakad, mivel akkor az egyetemes érdeket képviselő állami rend és állandóság helyébe az egyéni véletlen s a törvény helyébe az önkény lép. Minden gyökeres individualismus tehát, még a Spenceré is, utoljára szükségképp az anarkismusban végződik. De a sociális élet ilyen káros vérszegénysége épp oly veszedelem, mint az állami mindenhatóságban jelentkező sociális plethora. Most már az a kérdés, hogy az újkori törekvéseknek a kellő mérték megtalálása e részben sikerülend-e, s nem fog-e a társadalom, vagyis az egyéniség képviselete és a társas élet legfőbb, egységes szervezete, az állam közötti összeütközés tragikus véget érni?

Ennek elkerülése Stein szerint csak az esetben remélhető, ha társas természetünk fokozódó elodázhatatlan követelményeinek alapos átértése folytán az állami élet főintézményeinek, nevezetesen a tulajdonjognak benső ellenmodásait el tudjuk tüntetni és a jogot általában társias tartalommal áthatni, socializálni leszünk képesek. De mivel a jog nem más, mint a társadalmi életben uralomra jutott közfelfogásnak állami sanctióval ellátott imperativusa, ennélfogva mindazt socializálni kell, a mi az emberek fölfogásának alakulására döntő befolyást gyakorol, tehát a vallást, az erkölcstant, a művészetet, tudományt és a nevelést is.

A socializálás alatt pedig ő azt a fejlesztést érti, melynél fogva az egyén a társadalmi nagy közösségnek, tehát mint rész az egésznek, minél világosabb tudatával telik meg. Ez pedig csak ugy lehetséges, ha az embernek egy uj typusa keletkezik, melyet Stein *socialis ember*-nek nevez. Ennek már ösztönei is társiasok lévén, az ő egyéni érdekei is oly irányban törekszenek érvényesülni, mely a nemzet és állam által képviselt nagy közérdekek irányával ellentétbe nem juthat.

Az emberi természet társiasitása tehát fajunk természetes evo-

lutiójának legközelebbi stádiuma, melynek elérése annál kívánatosabb, mivel az emberiség létérdekeit, vagyis a haladás folytonosságát megóvni egyedül alkalmas. És ennek elérése valószinü is, mivel összes magasabb közszükségeink kézzelfogható módon arra utalnak bennünket. Ilyen nagy közszükségünk a társadalmi béke, mely a jog socializálása és ennek nyomán a jog- és culturállam hathatós közreműködése nélkül képzelhetetlen. Ujabb, jobb közszellem azonban csak akkor keletkezhetik, ha a társas légkör, a millieu, melyben az egyének zöme él és mozog, szintén socializáltatik. A tömegre legnagyobb befolyást a vallás gyakorol. Ennek socializálása tehát elsőrendü fontossággal bir. És ez nem utopisztikus kivánság; hiszen evégből nincs másra szükség, mint hogy a kereszténység Krisztusra, a zsidóság pedig Ezsaiásra és Mózesre vezettessék vissza. Az ó- és újtestamentum a világ legdemokratikusabb és legsociálisabb szellemü könyvei. Az Isten elötti egyenlőség, a vagyonosság kötelmei, a sociálisták ideálja, a testvériség a maga kristály-tisztaságában lépnek ott elénk. Az erkölcstannak is át kell alakulni, a mi szintén természetes kivánság, mert hiszen az erkölcsiség eszménye minden népnél ennek művelődési fokához alkalmazkodik.

Mily üdvös átalakulás következnék be, ha a tudomány utján az emberiség létérdekeinek tudatára jutandó papság a társadalom socializálásának szent szolgálatába állana. Az egyházi szószékről elhangzó ige ugyanis számtalan oly fülbe is eljut, mely a tudomány szózatára nézve teljesen siket. Ha a tudomány logikája és az egyházi szónoklat pátosza szövetkeznének, minő mélyreható átalakulása következhetnék be a közszellemnek? Itt rejlik a vallásosság ujjászületésének, de egyuttal az emberi solidaritás tudatossá fejlesztésének is egyik legnagyobb titka, s az egyházak is ez uton biztosithatnák maguknak régi jogaikat arra ismét, hogy nevelői legyenek az emberiségnek.

Igy kezdődhetnék el az emberiség meginditása azon az úton, mely azután az emberi typusnak minden irányu, habár természetesen csak lassu, de fokozatos fejlődésére vezetne. De hogy ez megvalósulhasson, ahhoz nem bomlasztó skepsis, hanem erős meggyőződésen alapuló hitszerü bizalom szükséges. Ennek keltése, ápolása és erősbitése a tudomány, művészet és nevelés föladata.

Ennek szükséges volta okolja meg azt a társadalmi optimismust is, melyet Stein fennen hirdet, mert hiszen a pessimismus előbb-utóbb, de bizton romboló nihilismussá válik. Ilyen pessimismusba esett például vénségére Humbold Sándor is, midőn emlékirataiban ehhez hasonló nyilatkozatra fakadt: »Az élet a legnagyobb képtelenség. Ha valaki nyolczvan évig törekszik és kutat, végre be kell ismernie, hogy semmit sem ért el és semmit sem deritett ki. Legalább azt tudnók, hogy miért vagyunk hát ezen a világon? De ez a gondolkozóra nézve is örökké titok marad, azért még a legnagyobb szerencse, ha az ember alantjáró közönséges észszel születik!«

Az öregség gyöngeségeibe sülyedt agg természetvizsgáló e tehe-

tetlen kétségbeesésével szemben Stein helyesen utal arra a tényre, hogy a pessimismus a gyönge, vagy beteg emberek és társadalmak sajátja, mig az egészséges és erős emberek és társadalmak szabály szerint csaknem kivétel nélkül optimisták. A fejlődésnek és haladásnak erő, egészség és a jövő iránti bizalom lévén legfőbb rugói, a társadalmi optimismust föltétlenül jogosultnak kell elismernünk. Ennek irányitó alapeszméje pedig szerinte az ember hatalmának a természet fölött való szakadatlan gyarapodása, minek következtében az egyén és annak nagy közösségei, a nemzet és emberiség közötti érdekellentétek is megszünnek lassankint.

Nagy a valószinüség, hogy az emberek a »socialis kiválás« következtében egyfelől physikailag tökélyesbülni, másfelől az egyház, állam, művészet, tudomány és nevelés társias irányu javulása által értelmileg és erkölcsileg emelkedni fognak, s hogy biológiai és intellectuális evolutiónk együttesen fog végbemenni. A távolabb jövő nemzedékei magasabb rendü typushoz tartozó socialis emberek lesznek, mert a társadalmi nagy problémának más megnyugtató megoldása egyszerüen képzelhetetlen.

A fejlődést ily irányban lehet akadályozni és késleltetni, de mindaz, a mi ezt maga után vonja, a szenvedéseket ok nélkül szaporitandja. A sima és akadálytalan haladás folytonosságához pedig a kedvező áramlatot a pessimista csufolkodókkal szemben egyedül a társadalmi optimizmus teremtheti meg, melyre a Galilei-féle mondás: e pur si muove, abban az értelemben, hogy fajunk mégis csak folyton előre törtet, teljes joggal alkalmazható.

9. A Széchenyi-liga tervrajza.

Megjelent a Magyar Gazdák Szemléje XI. évfolyamának január havi füzetében.*)

A magyar nemzet testében társadalmi, közgazdasági és politikai válságok dúlnak, melyek nemzeti létünk sarkalatait ismételve gyengéknek tüntették föl. Sokszor vagyunk a fejetlenség és tanácstalanság állapotában, koronként a csüggedés is erőt vesz rajtunk, a mi ruganyosságunkat és ezáltal egészséges fejlődésünk folytonosságát veszélyezteti. A haladásnak nem egy irányban kétségtelen jelei mu-

*) Ott a következő szerkesztői jegyzettel is találkozhatni. „A Széchenyi-liga terve néhány évvel ezelőtt készült. A mozgalom élén Gaal Jenő miniszteri tanácsos és e lap szerkesztője állott, s habár keletkezésének komoly és positiv oka volt, akkor személyi okokból nem jöhetett létre. A bekövetkezett fejlemények megmutatták, hogy az a szellem, mely e tervet sugallta, nem járt téves uton. Az abban kifejtett eszmék csak lassan érlelődtek meg a társadalomban, de hogy megértek, bizonyitja az egyetemi ifjuság Széchenyi Szövetségének legújabban történt alakulása s az az ujjászületés, melyen nemzetünk értékesebb része azóta keresztül megy.“

tatkoznak ugyan, de az a maga egészében nagyon egyoldalú. Súlyos és szerfelet exponált helyzetünk követelményeihez képest különösen a közerkölcsiség gyarapodása tekintetében vagyunk aggályos hátralékban. Ez annál nagyobb baj, mivel minden anyagi és szellemi erőgyarapodás a boldog nemzeti lét állandóságára csupán a nemes és fegyelmezett nemzeti jellem szolgálatában nyujt biztos kilátást.

Értelmi fejlettségünk mellett ily körülmények közt valóban bámulatos és igen szomorú jelenséget képez az a közöny, melyet gróf Széchenyi István társadalmi politikája, a legnagyobb magyarnak ezen legkiválóbb alkotása és nemzetünknek egyik legbecsesebb kincse iránt tényleg még mindig tanusítunk. Pedig annak nemzetfejlesztő, átalakító, összes erőinket jó irányba terelő, fokozó és egyesítő hatásáról legutóbbi multunk több, mint félszázados története alaposan meggyőzhetett volna bennünket. Ha volt valaha hatályos erkölcsi tényezőre szükségünk, akkor jelenleg kell Széchenyi szellemi hagyatékát nemzetünknek minél teljesebb mértékben fölvenni magába. Foglalatja az mindannak, ami igazat, megszívlelendőt az emberi nem társas életének összes tapasztalása felmutatni képes. Az ő rendszere magas eszményeket állít a magyarság elé, de a távolabb eső feladatok kitűzése mellett, azok megoldásának előkészítését és a távolabb jövő megközelítésének útját, az azon szem előtt tartandó és el nem hanyagolható melléktekinteteket, végül az észszerű egymásutánt is logikus szabatossággal jelöli meg. Az ő társadalmi bölcselete és társas erkölcstana a különféle természetű, számtalan és gyakran összeütköző kötelességek tömkelegében biztos vezérfonalat nyujt az okos nemzeti politika részére. Megtanít az kibékülni a sorssal és számos hátrányainkkal, de anélkül, hogy a fatalisztikus lemondás erélyt ölő útjára engedne tévedni bennünket. Például földirati fekvésünk és nemzeti valónk árnyoldalai mellett fölvilágosít azok nagy előnyeiről is, melyek együttvéve okozták, hogy roppant tévedéseink daczára és folytonos életveszélyek között is most már több, mint ezer évig meg tudtuk állani helyünket egy oly területen, ahol tartós államisággal azelőtt egy faj sem dicsekedhetett.

A reális társadalmi és állami politika alapján állva, a pessimismus minden ellenvetésére megnyugtató feleletet tud adni. Számunk kevés? Erre nézve tanácsa az, hogy igyekezzünk a minőséggel hatályosan pótolni az úgy sem mindig döntő mennyiség hiányát; ezenkívül szerezzük meg az ekkor természetes módon bekövetkező belső szaporodás elengedhetlen feltételeit. Idegen nemzetiségekkel vagyunk kénytelenek megosztani e hazát? Biztosítsunk velök szemben kimagasló értelmi s erkölcsi főlényt magunknak; legyünk minél ildomosabb, vonzóbb, tökéletesebb nemzet s ekkor egész a beolvadásig meg fogjuk nyerni azokat. Szegények vagyunk? A kimüvelt agy és annak jól számító vezérlete a szorgalmas és okos munkálkodás nyomán mulhatatlanul beálló bőséggel gazdagítand bennünket. »Vegyes házassági viszonyban« élünk Ausztriával? Kiválóságunk által igyekezzünk nemcsak megférni, hanem együttesen boldogulni is

vele. A dynastia netán jelentkező bizalmatlanságát fegyverezzük le és mutatkozó túlsulyát törekedjűnk a magyar nemzeti érdekek roppant nyomatéka által ellensulyozni. Önállóságunk és alkotmányos szabadságunk nem elég széleskörű és nincs kellőleg elismerve? Helyezkedjünk az ész, a vagyonosság, az önfegyelmezés, az egyenként és összesen kifogástalanul correct magaviselet által reánk nézve kedvezően sulyossá alakítandó tények, a valóság, a természetesség és igazság szilárd alapjára, és nincs hatalom, mely a szabadságot elzárhatná, s ha egyszer kivívtuk magunknak, azt elvehetné tőlünk. És mindennek titka nem egyéb, mint a nemzet iránt tettekben nyilvánuló hűség és az ebből folyó lelkiismeretes kötelességteljesítés, melynek művészetében mindenki nagy mester lehet. A reformot tehát kezdje meg ki-ki önmagánál, és akkor aránylag rövid idő alatt lényeges átalakulás fog itt beállani. Az értelmileg fejlettebb magyar művelt társadalom ma sokkal többet tanulhat Széchenyitől, mint a korábbi. Továbbá sok mindenféle tényező is van kezünkben, mely azelőtt hiányzott. De föladataink szintén nehezebbek, jövőnk veszélyei mindjobban kidomborodnak, ennélfogva gyarapodott erőnk és ügyeségünk ezekkel szemben ma sem elegendő. A nemzeti boldogulásnak sem társadalmi, sem politikai segédeszközeit nem kezeljük úgy, mint kellene és lehetne. Alkotmányos intézményeink általában véve kitünők, de a társadalom gyengesége folytán azok nem működnek eredményesen. Szóval a magyar nemzet összes viszonyai által kijelölt nagy hivatásának magaslatán nem ál.

Erre nem is fog másként fölemelkedni, mintha azt a meredek utat követendi, melyet Széchenyi jelölt ki számára: ha tudniillik belső megerősödés és plasztikus tökélyesbülés által képesítendi magát arra, hogy az emberiségnek faji sajátságai révén más népektől Európának e helyén nem várható nagy szolgálatokat tud tenni. Nekünk e végből éppen úgy, mint az angol nemzetnek sikerült, összes hátrányainkat szintén javunkra kell fordítani, és a sanyargató hiányok is fokozott erőfeszítésre ingerelvén, a veszélyes helyzetünk által megkövetelt újabb kitünő jellemvonások kifejlesztésére sarkaljanak bennünket. Röviden: a gróf Széchenyi István szellemének kell a magyarság nemzeti géniusává lenni, és akkor — miként ő az általa hirdetett örök igazságokkal kapcsolatban gyakran mondotta — semmi sem lesz nehéz és minden a nemzettől fog függeni.

Mindennap jobban észlelhető, hogy erről immár igen sokan vannak meggyőződve nálunk. Nagyszámú jóakarattal telt, a hazáért és nemzete jövőjeért aggódó, s gondolkozni, dolgozni és áldozni hajlandó ember van elszórva, egymást egyáltalán nem, vagy alig ismerve és nem támogatva ebben az országban. Mennyi kitünő, de parlagon heverő tehetség és erő, mennyi hűség és szeretet a nemzet iránt vész el igy nyomtalanul? Mily mértékben fokozódnának mindezek, ha kölcsönhatásba léphetnének egymással s ha a nemzet ezen legjobbjai bonthatatlan szent szövetségbe állanának össze?

Az ily szövetségben a nemzet igazi lelkiismerete nyilatkoznék meg. Az becsületének védpaizsává, szellemének, esengéseinek és vágyainak letéteményesévé válhatnék. Irányt adhatna a tétovázónak, hitet önthetne a kétkedőkbe s mérsékelné a lázas törekvésüeket; a nemzeti életérdekeinket vivő politikai hajónk sulypontját pedig oda helyezné át, a hol annak lennie kell, az öntudatos, kiváló, önmagával és föladataival tisztába jött magyar társadalomba.

Az ily liga valóban csodát művelne, mert főltámasztaná gróf Széchenyi Istvánt, azt a providentialis férfiút, a kihez hasonló látnokot csak kevés nemzetnek adott a Gondviselés. Megcsinálná azt, hogy ő minden földi alkatrészétől megtisztulva, a maga egész halhatatlan nagy valójával jelennék meg közöttünk, és mindazt pótolhatná, a mit életében a korabeli kedvezőtlen viszonyok miatt nem végezhetett be. Intene, óvna, útbaigazítana s oly szavakat intézne hozzánk, melyeket a mostani nemzedék jobban érthetne meg, mint a korábbi. A nagy természet örök törvényeit, a mint azok a nemzetek életfolyásában nyilvánulnak, megmagyarázná. Lelkének melege, lángeszének fénye folyton áradna egész nemzetére. Fenkölt emberies fajszeretete átvinné egész közéletünkbe azt az összhangot, mely állítása szerint is a józan természetbölcselet, a tisztult kereszténység és az ő országlási rendszere között létezik. Az egységes nemzeti fölfogás a magyar államiság fokozatos és biztos fejlődésének követelményeivel egyensúlyba helyezkednék. Számtalan nemzetiségi, felekezeti és osztályellentétet békítene ki és a mellőzhetlen küzdelmeket is a békülékenység szellemével hatná át. Új, eddig nem létezett vonásokkal gazdagítaná a magyarság jellemét, a nélkül, hogy annak becses alaptulajdonai eltünnének. Megmutatná, hogy ész, nemzeti érzés, szellemi és erkölcsi erő és egységes akarat a kis nemzeteket is becsesekké teheti az egész emberiségre nézve. A Széchenyi-liga létesítése iránt fölmerült javaslatot mindazáltal manapság, mely az egyletekkel való nemzetboldogítás kora, nehogy az elkoptatott és hasznavehetlen eszmén nyugvónak tünjék föl, valamivel összerűbb módon kell megokolni. Annak alakításánál a Széchenyi szelleme által áthatott oly független, nem kapaszkodó, tisztult világnézetű, névtelen hősiességgel telt férfiak és szellemileg s erkölcsileg magas műveltségű hölgyek tömörülését kell szem előtt tartani, a kik azon szellem hű s odaadó képviseletével és terjesztésével járó fáradságra az állásukból, ismereteikből, vagyoni helyzetükből folyó erkölcsi kötelesség által vezettetve, mint egy hazafias szent áldozatra szivesen határoznák el magukat. Kettős czélja lenne e ligának: a tagokat a gyakori kölcsönös érintkezés által is megerősíteni a közügyek minden faja iránti odaadásban, és pedig a Széchenyi mérsékelt, keresztény szellemében; továbbá eszközül szolgálna arra, hogy ez a szellem kifelé is mennél jobban terjedjen. Az első czél szempontjából társadalmi és magánéletünk nem közönséges nehézségei közt még a legjobbaknak is szükségük van a polgári erényben való folytonos gyakorlatra. Mennyi gúny, kicsinylés

és frivolság nyilvánul társadalmunkban minden igaz eszményi törekvéssel szemben. És hányan vannak, a kik egyedül állva, azok csúfolódásait és gúnyjának maró lúgját el tudják viselni, a kik önös czéljaik élésének akadályát látják ezen szellemben? Tömörülve az ilyen gyengék azonban az erkölcsileg jónak mesésen fokozódó hatalmát tudnák kifejteni.

A magyarság és a tisztult keresztényi fölfogás diadalának előkészítése és hathatós működés által annak lehető biztosítása a Széchenyi-liga második főfeladata. A tagok kölcsönös támogatása nem az egyéni, hanem csupán ezen magasztos czél szempontjából történnék. Az emberszeretet gyakorlásánál pedig Széchenyi azt a bölcs tanítását kellene folyton szem előtt tartani, mely szerint felebarátaink és honfitársainknak akkor teszszük a legnagyobb szolgálatot, ha arra tanítjuk meg őket, hogy saját erejükből miként boldogulhatnak. A széles látókörű, nemes indulatú egyének tárgyilagos és keresetlen eszmecseréinek oly tágas tere kinálkoznék itt, melyet sem az irodalom, sem a részleges feladatú egyleti élet nem művelhet meg kellőleg. Egy ily gyülekezési pontnak a magyar társadalom híjával volt. A concentrátió iránti szükségérzet ma már minden irányban a központok központjait teremti meg. Igy alakultak a szemlék szemléi, a részvénytársaságok részvénytársaságai, a szövetkezetek kötelékei. Ilyen szellemi központot kellene a Széchenyi-ligában összes köz- és magánéletünk társas intézményeinek szellemi vezetői és erkölcsí sugalmazói számára megteremteni. Az olyan fény- és hőforrás lenne, melyből vetített sugarakkal a legelrejtettebb társadalmi bajok és irányok is megvilágíthatók, a melegség hiányában szenvedő nemzeti testrészek pedig nagyobb szerves tevékenységre volnának birhatók. A mondottak után talán nem kell bővebben bizonyítani, hogy ilyesmire szükségünk van nekünk is, és az sem lehet kétséges, hogy efféle közegünk még nem létezik.

De hogy a Széchenyi-liga ezt a nagy föladatot sikeresen oldhassa meg, okvetlenül szükséges, hogy tagjait és eljárásának módszerét igen jól válaszsza meg. Csak a Széchenyi által is említett oly egyének valók ide, a kik a jó, szép és nagy emberi gondolatok és nemzeti eszmék szolgálatában képesek megfeledkezni önmagukról. A társas erények ezen legmagasztosabbikával azonban senki sem szűletik, de a nemeslelkűek arra önnevelés által a társadalomban a hasonszelleműekkel való gyakori érintkezés által képesíthetők. A liga tagjainak ennélfogva időszakos összejöveteleket kellene tartani, melyekben a Széchenyi szellemi hagyatékával történő együttes foglalkozás által a közjóra irányuló köz- és magánerényekben megszilárdulnának. Ezen szellemben kellene ott a magyar állami, társadalmi, családi és egyéni élet fölmerülő problémái fölött eszmecseréket folytatni, s a legújabbkori mozzanatoknak észszerű következményeit tisztába hozni maguk között. De hogy a kötelező határozatok hozatala eleshessék, anélkül, hogy az ily eszmesurlódások csupán az idővesztegetésnek jelentőségével bírjanak, a tagoknak fogadalmat kell tenniök, hogy

összes eljárásaikban a Széchenyi szellemét ismerendik el vezéröknek. Különben úgy magán, mint köztevékenységük közben teljesen függetlenek maradnának, és csak lelkiismeretükkel kellene számolniok eljárásukért. Azonban, ha egyesek föltünően, vagy huzamosan köztudomásúlag azon szellemmel ellentétbe jutnának, akkor tagságukat bizonyos, később megállapítandó, de mindenesetre discrét módon elveszítenék. Nehogy ezen kínos kényszerűségnek a liga gyakrabban legyen kitéve, a tagok szerzésénél igen óvatosan kellene eljárnia. A tagok fölvételének föltételei tüzetesen az alapszabályokban állapíttatnának meg és a beválasztásnak több retortán kellene átmenni, esetleg próbaidő is volna megállapítható. A tagok jogait és kötelességeit szintén alapszabályok részleteznék, de azok másra, mint a Széchenyi szellemének terjesztésére nem vonatkozhatnának. A liga szervezete úgy van contemplálva, hogy annak minden alkotó része — az elnökség, a választmány, a férfi és női szakosztályok, az országos és egyes vidéki központok — békés kölcsönhatásban és hathatós közreműködésben érvényesülhessenek. E részben a hasonirányú és nem nyilvánosan működő testületek már kipróbált szervezete lesz mintául veendő. A nagy, nemes és bensőleg igazságos czélok kitűzese és követése általában nem teszi szükségessé a homályt. De vannak esetek, midőn e legnemesebb és legönzetlenebb eljárás közben is zárt ajtóknál kell tanácskozni. A tanári értekezletet a tanulók, az orvosi consiliumot a betegek, az esküdtek tanácskozását a felek és a közönség, a cselekvést megelőző benső küzdelmeit mindenkinek nem szokás és nem helyes még reánk nézve kedves és megbizható más egyének szemeláttára és fülehallatára sem folytatni. Ha e ligából a szereplés viszketege lehetőleg ki nem záratnék, ha az önzetlen odaadás föltételei nem adatnának meg benne, az könnyen elveszthetné czélját. Sok félreértésre és balmagyarázatra, esetleg ferdítésekre adna alkalmat kifelé is, s a kisebb-nagyobb különböző fajú rosszakaratnak számtalan fogantyút szolgáltatna kezébe, hogy üdvös hatását megbénítsák s visszahatásokat indítsanak ellene. Erejének nagy részét így azután ezek ellensúlyozására kellene fordítania. Végleg kiépülve sem titkos, de azért kizárólag zárt ajtók mellett tanácskozó collektiv személy lenne tehát, melynek külső hatása tagjainak egy szellemű és egy irányú, de kifelé egyénileg szabad működésben jelentkeznék a magán, az irodalmi, az egyleti, a törvényhatósági és politikai életben egyaránt.

A Széchenyi-liga eszközei tehát folyton túlnyomólag erkölcsiek és szellemiek lennének. A tagok lelkületére és akaraterejére kellene hathatós üdvös befolyást gyakorolnia, hogy azok mindennemű kötelességeik teljesítése és hivatásaik betöltése alkalmával lelkes apostolai legyenek a Széchenyi rendszerének. A kiadások — főleg eleinte — a lehető legszűkebb mértékre szoríttatnának, hogy a tagoknak minél kisebb anyagi áldozatkészsége vétethessék igénybe. Később egyes tehetősebb nagylelkű hazafiak adományait és hagyományait el lehetne fogadni, de gondoskodni kellene a szervezetben

arról, hogy ezek a liga erkölcsi valóját meg ne ronthassák, azért azok kamatai csupán tárgyi szükségletek fedezésére volnának fordíthatók. A liga részére teljesített minden szellemi szolgálatnak ugyanis folyton ingyenesnek és a megfelelő állásoknak kizárólag nobile officiumoknak kell maradniok. A súly mindig arra lesz fektetendő, hogy a tagok a maguk rendes tevékenysége körében a Széchenyi példáját és tanításait tartva szemeik előtt, kiki a maga terén, hassanak, alkossanak és gyarapítsanak. Sem külön sajtóközegekre, sem más külső szervekre nem volna szükség, mivel azok a tagok, a kik szónoki, vagy írói tevékenységet tudnak és szoktak kifejteni, ott, a hol, és akkor, a midőn azt időszerűnek tartják mint szabad, független egyének minden alakszerű megbizatás nélkül tehetnének, főleg a saját hatáskörükben, közerkölcsi szolgálatot a Széchenyi szellemében. De biztosak lehetnének az iránt, hogy más tagok által természetes módon, minden föltünés nélkül, az ily szolgálatok teljesítése alkalmával megfelelő támogatásban részesülnének.

Ugyanez állana a liga hölgytagjaira nézve is, a kik különösen a családban, a szűkebb társaskörökben, a helyes nevelés, főleg a czélszerű és honleányi szellemű nőnevelés, a jótékonyság, az okosan irgalmas és felebaráti működés terein a Széchenyi rendszerének pótolhatatlan és bő áldást hintő papnőivé válhatnának. A magyar családi és társas élet nemesbülésére és finomítására, ezáltal pedig a jobb és szebb nemzeti jövő előkészítésére ők tehetnének legtöbbet. Idevágó föladataik megbeszélése később a liga egyes központjainak, esetleg még egyes fiókjainak is női szakosztályaiban történhetnék. De ezek létesítése arra az időre volna halasztandó, midőn a ligának legalább országos központja megerősödött már. Addig a ligának hölgy tagjai az ő élethivatásaik körébe vágó tárgyaik fölött külön, vagy meghivásuk folytán ott megjelent férfi tagokkal együtt vegyes értekezletekben tartanának eszmecseréket, melyek netáni eredményei azután tudomásul vétel és netán szükséges támogatás végett a liga ideiglenes választmánya elé lennének terjesztendők.

Széchenyi rendszerét az okos, természetes haladás és tisztult keresztényi türelmesség jellemzi mindenekfölött. Annak aegise alatt tehát sem osztálybeli, sem politikai, vagy felekezeti egyoldalúság, annál kevésbbé visszavonás, vagy visszaesés nem hirdethető. Szerinte »hazai béke és nem polgári háború kell nekünk.« Továbbá ő hangoztatta azt is, hogy »merjünk nagyok lenni, de legyünk egyszersmind bölcsek is.« A Széchenyi-liga tevékenysége ennélfogva csak a magasb nemzeti érdekek előrelátással párosult utógondolat és melléktekintetek nélküli szolgálatban állhat.

Hogy ezt a magasztos föladatát teljesíthesse, nem egyedül kristálytiszta jóakaratra, hanem zűrzavaros viszonyaink közt egyszersmind igen nagy tapintatra és körültekintésre is van szüksége.

Ez okból tagjai kezdetben csupán mint magán társas alakulás elemei szövetkeznének, szervezkednének és egyideig így működnének. A Széchenyi-liga magán helyen alakulna meg, ott tartaná ösz-

szejöveteleit és ezekben eszmecseréit is. Ily módon kellene fokozatosan annyira megerősödnie, hogy azután a törvényes föltételeknek is eleget téve, belügyminiszteri jóváhagyással ellátott alapszabályokat alkothasson magának. Működése mindazáltal továbbra is zárt ajtók mellett történnék, és annak behatóbb szabályozása hatósági jóváhagyást nem igénylő ügyrend által történhetnék.

Ezekben adtuk elő a Széchenyi-liga rendeltetését és szervezetének alapeszméit. Mély meggyőződésünk, hogy azok értelemhű megvalósításuk esetén szerfölött nagy horderővel birhatnak. Azért félretéve minden feszélyt és passiv természetű, merőben széchenyietlen szemlélődést, arra határoztuk el magunkat, hogy a legnagyobb magyar tanácsát és útmutatását követve a cselekvés terére lépünk. Tömörülésre hívjuk föl azon nézetrokonainkat, a kikről tudjuk, hogy nemzetünk veszélyeztetett jövőjén igaz szeretettel csüggenek és égnek a vágytól, hogy hazánk majdani nagyságának igazi föltételei megteremtessenek.

10. Társadalmunk ujjászületése.

Husvéti czikk; megjelent az Alföld 1892. évi ápr. hó 17-diki számában.

A megváltás ünnepén alig foglalkozhatunk méltóbb elmélkedéssel egy politikai napilap hasábjain, mint azzal a kérdéssel, hogy vajjon társas életünk folyton észlelhető bajai mily természetűek és hogyan lehetne segiteni rajtuk. Mert hogy bajaink vannak, hogy azok kellemetlenül érintenek szegényt és gazdagot, boldogot és boldogtalant, ahhoz kétség nem fér. Azon fájdalmas tünetek, melyek naponként észlelhetők, csaknem általánossá tették a tudatot, hogy társadalmunk beteg és betegsége nem is tartozik a könnyebb fajták közé. Lépten-nyomon emlékeztet erre számtalan jelenség mindenkit, a ki az érzéki világ tárgyain kivül mást is képes látni, és a ki nincs szinvaksággal megverve az erkölcsi és szellemi élet mozzanataival szemben. Mert vajjon van-e gondolkozó és helyes érzékű ember, a ki kóros állapotnak ne tartaná azt, ha valamely társadalom az ugynevezett könnyű életet feltünően kedveli? Természetes-e az a helyzet, melyben számosan boldogulni kivánnak érdemetlenül és élvezni akarnak a nélkül, hogy rászolgáltak volna? Hisz az ilyen társadalom képe voltaképp azt mutatja, hogy ennek tagjai le akarják főzni egymást. A henye és az egésznek jólétéhez semmivel, vagy csak igen kevéssel járuló rész kijátszás utján kiván oly jutalmat elnyerni, mely az egész fennállása szempontjából csak a sikeres munkásságot illetheti meg.

Az ily társadalomban azután az annak szempontjából egyedül eredményes, lelkiismeretes munka az egyénre nézve csakhamar felette kétes értékünek bizonyul, melynek tehát mindazok, a kik a

fősúlyt az egyéni boldogulásra fektetik, pedig ezek képezik mindenütt a tulnyomó többséget, az első egy pár csalódás után, még ha képesek volnának is reá, nagyon készek hátat fordítani. A társadalom közérdekének kijátszása válván az uralkodó eszmévé, annak eszközei lesznek a legbecsesebbek. A felületesség utján a látszat megmentése válik az élet legnagyobb művészetévé, s hogy annak alkalmát ki-ki megszerezhesse magának, elkezdődik a kegyhajhászat és szolgalelkűség undoritó versenyfutása, melynek bére egy-egy oly állomás, ahol a közönséget ki lehet zsákmányolni. És pedig nemcsak a hivatalok és bizalmi állások elnyerése, hanem minden oly mód megszerzése utján is el lehet ezt érni, mely a szabad versenyt részben, vagy egészen kizárja. Ha valamely társadalomban ez az eljárás sikeresnek bizonyul, ott a hamisság lesz a helyzet signaturája. Minden a mi ál, hasznosabb dolognak kezd tekintetni a valódinál, és bámulatos az a gyorsaság, melylyel a felfogás terjed s kiszámithatlan a hatás, melyet ez az áramlat még a különben romlatlan, de emberi érzések által dominált kedélyekre is gyakorol. Mert vajjon hány szülő lesz olyan, a ki a társadalom uralkodó, de helytelen és végső elemzésben, saját benső igaztalansága miatt kóros felfogásával szemben gyermekeit az ár elleni uszásra fogja késztetni csak azért, mivel maga is hiszi, hogy az örökké nem tarthat és előbb-utóbb válságra vezet, ha emellett remélheti, hogy gyermekei annak segélyével életpályához jutnak, melyre hamarjában van szükségük, mig a társadalmat kóros állapotából kiszabadító válság Isten tudja mikor fog majd bekövetkezni.

Az ily áramlat néhány évtized alatt képes egy egész nagy országot meghódítani. De a mily sebesen terjed el, következményei is oly gyorsan jelentkeznek. A versenyzők minden téren többen lévén, mint a pályabér, sokan így sem boldogulhatnak. A többség annál elégedetlenebbé válik, mert a siker elmaradásával a magasabb erkölcsi törvény érvényesülésének minden helyes érzékü embert megnyugtató tudata sem békiti ki azt. Itt van éppen a különbség, mely a társadalom üdvös, vagy áldatlan uralkodó eszméinek hatása között észlelhető. Ha az erkölcsileg helyes eszme valósulása biztosítja a sikert, az érvényesülni kivánók annak bajnokaivá szegődnek, és diadalát, mely egyszersmind az ő síkerök is, egész erejökkel igyekeznek kivívni. Ha pedig az erkölcsileg helytelen eszme mutatkozik szabályszerint eredményesnek valamely társadalomban, az emberek összes lelemenyessége és rosszasága a társadalom alapjainak feldulására fog irányúlni. De miután a költő szerint a rossznak átkát az képezi, hogy megkezdve folytonosan rosszat kell szülnie, az annak útján boldogulni kivánók voltaképp nem lehetnek boldogak. A meghasonlott kedélyek, a rossz családi élet számtalan példái, az aggasztó módon szaporodó öngyilkosságok, fájdalom, e tétel minden további bizonyítása alól felmentenek engemet. Az erkölcsileg magukkal is ellenséges lábon élő egyének társadalma azután az osztály, felekezeti, és nemzetiségi harczok egész sorát vonja maga után. Mert azzal legyünk tisztában, hogy

azok, a kik a társadalom alkotó elemei közötti békétlenséget szitják, nem osztályukat, vallásukat és fajukat, hanem saját becses énjöket szeretik mindenek felett, és annak érdekében mozdítanak meg minden követ s döngetik még a poklok kapuját is.

Szerintem tehát társadalmunk összes bajai első sorban azon egyszerű, de nagyon szomoru tényre vihetők vissza, hogy annak minden terén: a családi, a társas, a szellemi és politikai életben az erkölcsi alap erősen és mélyen meg van ingatva. Szerencsénk azonban, hogy a nemzeteket a gondviselés nagy életképességgel áldotta meg, s azoknak rendszerint még mélyre ható bajai is gyógyithatók. Csakhogy már az egyénnél is aggályos, ha kuruzslóknak adja át magát, fokozotabb mértékben vigyázni kell tehát, hogy a népek ne kerüljenek olyanok kezeibe. Már pedig szerintem a dolog lényegével nincsenek tisztában azok, akik a társadalom ecsetelt bajai és a kormányzás közötti összefüggést tagadják. Éppen miután erkölcsi természetű betegségről van szó, annak gyógyitása másként, mint az erkölcsi eszme előbb a kissebb, de éppen azért a magasabb körökben biztositandó diadalának példányképül és tanúságképpen leendő kitüzésével alig kezdeményezhető. — Ez eszme fokozatos hódításai nyomán később minden felekezetnek és nemzetiségnek tömörülése útján érhetjük el csak azt, hogy a magyar állam a szövetséges Ausztriával és vele együtt a földrész összes hatalmaival szemben tiszteletet parancsoló állást foglaljon el.

De hogy e tömörülés ne maradjon csupán jámbor óhajtás ezután is, a munkához hozzá kell látni mielőbb. Az államnak meg kell indítani a magyar társadalmi ujjászületés folyamatát, hogy az minden rendű és ajkú honpolgáránál rokonszenvet legyen képes kelteni. A hármas bércz és négy folyó honában egy közös culturát kell teremtenünk, melynek emlőjén nőjjön fel a haza minden polgára, mely tehát mindegyik szellemi és erkölcsi életének édes anyja legyen. Ebbe a culturába felveendő minden, a mi a magyar fajban jó tulajdonságot képez, de kiküszöbölendő belőle, a mi annak hátrányaként van elismerve. A nyiltság, a bátorság, a honszeretet, a világos egészséges gondolkozás, a lovagiasság oly vonásai a magyar jellemnek, melyet ápolni kell a jövőben is, de a visszavonás hajlama, a kitartás hiánya, a kizárólagosság, mely túlzott fajbüszkeségből ered, nem kivánatos tulajdonságok, és még egy nemzetet sem tettek nagygyá. Mindenek felett azonban legyen culturánk alapja az igazságosság, mert az a művelt magyarok kellemes társadalmi modora nélkül is alkalmas meghódítani a velünk együtt élni kénytelen nem-magyar ajku lakosságot.

Fájdalom azonban, társadalmunk legfőbb hibája ma az, hogy nem igazságos. Ennek tulajdonitható például az a jelenség, hogy mig hazánk fiai, ha a külföldre kerülnek, a legtöbb téren beválnak, itthon ellenben, hol a valódi erőkifejtés nem részesül kellő elismerésben, szellemük találékonyságát vagy oly eszközök felfedezésére pazarolják, melyek igazán hasznosak nem lehetnek, vagy azt a mindennapi élet

külsőségének elsajátitásában és gyönyöreinek romlást hozó kimerítésében vesztegetik el. Nem kis részben ennek tulajdonítható az is, hogy sem a magyar államnak, sem a magyar társadalomnak nincs nemzetiségi politikája, mely méltányosságot, kiméletet és igazságos felfogást tételez fel. E nélkül pedig azon szent és magasztos czélt, hogy a magyar politikai nemzetet nemcsak formailag, a törvényhozás révén, hanem a társadalmi összeköttetés érzetének általánossá tétele útján tényleg is egységessé tegyük, nem lehet elérni.

A nemzetiségi kérdés helyes megoldása pedig egyebek közt a magyar államra és magyar fajra, de a többi ittlakó fajokra nézve is létkérdés, s az szerintem nem annyira állami, mint állami támogatás mellett társadalmi feladat, melynek azonban csak az erkölcsi alapon élő rokonszenves, vonzó és igazságos magyar társadalom felelhet meg.

A mai szent napon, midőn az emberiség megváltójának feltámadását ünnepeljük, lehet-e a közügyek tárgyalásával hivatásszerüen foglalkozó embernek más, hőbb óhajtása, minthogy induljon meg hát végre társadalmunk ujjáalakitásának hasznos munkája? E munkát, más, mint maga a társadalom, nem fejezheti be, de annak hivatott kezdeményezője — saját működésének megfelelő berendezése és irányitása által — az államhatalom. A mely kormány és törvényhozás az államhatalmat úgy képes kezelni, hogy a társadalom regeneratiójának az első hatalmas lökést megadja, igen nagy szolgálatot teend a nemzetnek, és nagy érdemeket szerzend magának, mert egy oly belső szerves életműködéssel bíró nagy társas közösség alapjait rakja le, mely később azután viszont az állami helyes kormányzás állandóan legfőbb bizonyitékát képezendi.

IX.

Államgazdaság.

A) Adóügy.

1. A napszámosok mentessége az egyenes adók alól.

Az útadóról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásakor 1889. évi október hó 26-án mondott képviselőházi beszéd.

T. H.! Boros Béni t. képviselőtársam inditványának indokolásában, de már az általános vita alkalmával tartott beszédében is, implicite azt a vádat emelte a közgazdasági bizottság ellen, hogy ellenmondásba jön önmagával, midőn a törvényhatósági városokban lakó napszámosokra az utadót kiveti, és az alól felmenti azon napszámosokat, kik a városokon kivül laknak. Miután a bizottságban én voltam bátor ez irányban inditványt tenni, el kell mondanom röviden az ott történteket. Én, t. ház, meg levén győződve annak az álláspontnak helyességéről, melyet az 1883-ik évben a törvényhozás elfoglalt, annak idején az összes napszámosoknak ezen adó alól való felmentését inditványoztam; tekintve azonban, hogy az igen t. miniszter úr nem volt hajlandó ez inditványhoz ilyen terjedelemben hozzájárulni, hanem csak oly megszorítással, hogy ez adófizetés alól az említett városokban foglalkozó napszámosok vétessenek ki, és miután nagy érdekről van itt szó bizonyos osztályokra nézve — 700,000-ret ugyanis jóval meghaladja a napszámosok száma ez országban — azt hittem, hogy a gazdasági törvényhozás terén nem esem ellenmondásba, ha legalább egy részét elfogadom azon mentességnek, a melynek egészét én indokoltnak és jogosnak tartom, de azt megvalósítani nem birom. És midőn most, t. ház, két oldalról inditvány tétetik egyrészről az összes napszámosoknak adó alá vonására, másrészt azoknak egyáltalán való mentességére nézve, én természetesen azokhoz vagyok kénytelen csatlakozni, a kik a mentesítést inditványozzák. Mert, mint említettem, nemcsak formai, hanem tárgyi okokból is nagyon helyesnek tartom azt az álláspontot, amelyet a törvényhozás 1883-ban elfoglalt. Eltekintve mindazon dolgoktól,

melyeket ma egyik képviselőtársunk, a ki pedig ezt a dolgot a gyakorlatból közelebbről ismeri, felhozott, kérem, méltóztassék figyelembe venni azt, hogy itt oly emberekről van szó, a kik a léttel a szó szoros értelmében küzdenek. Nemcsak a vidéken, hanem bizony a törvényhatósági joggal biró városokban sem valami irigylésre méltó a napszámosok sorsa az év jelentékeny részében. Budapest nagy város, a keresetre itt bő alkalom kinálkozik, de mikor az építkezések szünetelnek, ezen egész nagy osztály itt is meglehetősen sanyaru helyzetben van. Azonkivül az sem egészen alapos, hogy ezen emberek semmivel sem járulnak az állam terheihez. Hiszen eltekintve a véradótól s attól, hogy a hadmentességi díjat is fizetni tartoznak, az összes fogyasztási adók terhelik őket. És határozottan merem állítani, hogy különösen az italmérési adó behozatala után ezek a szegény emberek fogyasztásuk után sokkal jobban meg vannak terhelve, mint a társadalomnak azon osztályai, a kik hasonlíthatlanul jobb vagyoni viszonyok közt élnek. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)* Az mondatik továbbá, hogy a napszámosok természetben szolgálhatják le ebbeli kötelezettségüket. Nem akarom a t. házat azok ismétlésével untatni, a miket egy előbbi felszólalásom alkalmával a munka természetére nézve mondottam. Csak arra utalok, hogy ez emberek a szolgálatban le levén kötve, igaz, hogy napszám szerint dolgoznak, de azért mégis a munka folytonos jelenlétüket kivánja; már most ha kiragadják őket egy ily közteher leszolgálása érdekében azon munkakörből, melyben el vannak foglalva, esetleg munkájukat veszíthetik el.

Teljesen méltányosnak tartom azon álláspontot, melyet a törvényhozás ezelőtt 6 esztendővel elfoglalt, midőn a napszámosokat a kereseti adó terhe alól felmentette; most nincsen semmi ok sem arra, hogy e részben visszalépés történjék. És ha azután e tekintetben olyan indokokat vagyok kénytelen hallani, mint a milyenekkel t. barátom Boros Béni a módositvány ellen tartott felszólalásában élt, akkor ezzel a hűbéries, vagy legalább is urbéries felfogással szemben nagyon szivesen elviselem az emberbaráti, avagy demokratikus áramlatoknak való meghódolás vádját. — Ezekre utalva s ezek jogosultságát hangsúlyozva, vagyok bátor kérni, méltóztassék legalább is a törvényjavaslat szövegét megtartani. *(Helyeslés balfelől.)*

2. A kataszteri nyilvántartás fonákságai.

Parlamenti felszólalás; mondatott az 1890. évi költségvetés részletes tárgyalásakor 1890. évi február 13-án.

T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Az állandó katasterrel kapcsolatban bátorkodom a t. háznak és a t. pénzügyminiszter úrnak figyelmét egy anomaliára felhivni, mely az ország nagy részében aggodalmaknak képezi kútforrását. *(Halljuk!)* Az 1885. évi katasteri nyil-

vántartási törvénynek egy intézkedése folytán oly jelenségek tanui vagyunk, t. ház, a melyek mellett — bátran lehet mondani — hogy ez a különben igen fontos, de mégis csak incidentalis jellegű törvény a kataszteri munkálatokat az ország nagy részében illusoriusokká tette. Mindenütt, a hol részletes kataszteri fölméréseket eszközöltek, az 1875 : VII. t.-cz. alapján készült munkálatok befejezte után a becsléseket újból eszközölték és új osztályba sorozásokat foganatosítottak. Én az országnak több vidékéről hallottam, hogy hasonló eljárás követtetik, de két esetről a magam tapasztalatából van tudomásom. *(Halljuk!)* Az egyik eset egy csongrádmegyei birtokon történt, a hol 1883-ban fejezték be a kataszteri munkálatokat, s az említett nyilvántartási törvény alapján 1886-ban a földadót fölemelték 3000 frttal, de mivel egyáltalában nem lehetett kimutatni, hogy a mívelés tekintetében bármi különbség is lett volna, ezen adótöbbletnek legnagyobb részét elengedték; hogy azonban megmentsék azt az elvet, mely szerint ilyen esetekben újabb becslésnek van helye, az 1875-iki törvény értelmében kidolgozott munkálat alapján kivetetthez képest néhány száz forinttal magasabb adót mégis róttak ki. — Ennél sokkal érdekesebb egy másik eset, *(Halljuk!)* melynél a kincstár mint birtokos maga szerepelt a kataszteri munkálatok befejezésekor. Ez a birtok 1884. után eladatott, a becslések a nyilvántartási törvény értelmében újra eszközöltettek, s 1887-ben ennek a kincstár birtokában volt területnek adója újabban 50%-kal felemeltetett. Az érdekeltek ,és pedig nemcsak maga a birtokos, kinek kezén a terület volt, hanem az az egész határ, melynek körében ezeket az új becsléseket eszközölték, felfolyamodott a pénzügyminiszter úrhoz, a ki hivatkozva az 1885. évi, általam többször idézett törvényre, kimondta azt, hogy ez az eljárás jogos. Midőn az illetők azon kifogást hozták fel, hogy a mívelés tekintetében ott semmi lényeges különbség a lefolyt egy pár esztendő alatt nem merült fel, határozatában arra hivatkozik, hogy igenis különbségek merültek fel, a mennyiben a Tisza-szabályozás az ottani termelési viszonyokat igen kedvezően befolyásolta. Tehát a Tisza-szabályozást is fel lehet hozni Csanádmegyének egészen keleti, Aradmegyével határos részén, mint oly indokot, a mely a termelési viszonyokra kedvező befolyást gyakorol, holott 10, usque 12 mértföldnyire van a szóban levő terület a Tiszától, mellékfolyója pedig annak ott egyáltalán nincsen. Ezt az indokot tehát épp oly jogosultsággal, mint itt, az ország legnagyobb részében fel lehetne ily esetek alkalmával használni. Ennélfogva bátran állíthatom, t. ház, hogy a helyzet, a melyben vagyunk, csakugyan anomalia, amin okvetlenül segíteni kell. Azt hiszem, hogy a törvényhozás annak idején azt a költséges nagy munkálatot, az állandó kataszter elkészítését, nem azért rendelte el, hogy az igy incidentaliter, mellékesen felforgattassék; hanem a biztos adóalap teremtésén kívül egy magasabb szempont is volt irányadó, tudniillik az, hogy az ország értékének legnagyobb része a földbirtokban fekszik s ennek az igen jelentékeny tőkének az áringadozása lehetőleg kerülendő; már pedig az nem kerülhető ki akkor, ha

az adózás tekintetében bizonyos állandóság nem tartatik fenn. *(Igaz! balfelől.)* Nagyon helyesnek tartom — s annak idején rá is szavaztam arra a törvényre, a mely azt eszközölte — hogy a mívelési ágak körében mutatkozó jelentékenyebb változások világlatban tartassanak, s hogy a részletes felmérések alkalmával mutatkozó területi különbségek az állandó kataszterben érvényesittessenek. Az is helyes, amit az 1875 : VII. t.-cz. a tagosításokra és birtokrendezésekre nézve mond, hogy tudniillik a hol a tagosítás történik s újabb birtoktestek keletkeznek, legyen új helyszínelés, új becslés és új osztálybasorozás; a dolog természetéből folyik az; de, t. ház, hogy valamely határnak egyes részeiben netalán constatált területi különbségek ötletéből azután az egész határban félredobjuk azt a munkálatot, mely a birtokos-osztálynak autonóm közreműködésével jött létre, egyáltalán nem indokolt. Ennélfogva azt hiszem, hogy azt a törvényt, a melyre bátor voltam hivatkozni, az 1885-iki kataszter-nyilvántartási törvényt, okvetlenül módosítani kell, oly értelemben, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy a részletes kataszteri felmérés esetén a területi különbségek tüntessenek ki az állandó kataszterben, s ha netán többlet mutatkozik, az vonassék adó alá, de csak birtokrendezés, tagosítás esetén, továbbá csak azon birtoktesteknél történjék újabb becslés és osztályba-sorozás, a melyeknél a művelet változása be állott, másutt azonban hagyassanak meg a munkálatok. Erre vonatkozólag csak az 1875 : VII. t.-cz. 1. §-ának második bekezdését kell megtekinteni, hogy az ember láthassa, hogy a törvényhozásnak eredeti intentiója az volt, hogy újabb általános földadó-szabályozásig ezek a munkálatok békén hagyassanak és ne módosittassanak. Egy ilyen novellaris módosítás e tekintetben tehát nézetem szerint okvetlenül szűkséges, és a t. ház legközelebb meg fog győződni arról, hogy ezek az aggodalmak csakugyan léteznek, mivel tudtommal több törvényhatóság kérvényt is fog e tekintetben benyújtani. — A t. pénzügyminiszter úrnak nem is szükséges e tekintetben külön előterjesztéssel járulni a ház elé, mert bátor vagyok őt figyelmeztetni az 1881 : XL. t.-cz. 2. §-ára, a melynek értelmében az egyéni felszólalások elintézése után, a mi pedig tudtommal 5 évvel ezelőtt már megtörtént, a törvényhozás elé javaslatot kellett volna a t. pénzügyminiszter úr hivatalbeli elődeinek terjeszteniök, a mely a földadó-százalékot végleg megállapitani lett volna hivatva. Én ennélfogva arra kérem a t. pénzügyminiszter urat, hogy hivatalbeli elődeinek ezen mulasztását pótolva, terjeszkedjék ki ugyanakkor az általam felhozott szempontokra is, és hozza javaslatba az 1885-iki kataszteri nyilvántartási törvény módosítását olyformán, hogy a hol részletes kataszteri felmérés folytán területi különbségek állapíttattak meg, azok adó alá vonassanak, a tagosításnál és birtokrendezésnél újabb becslések és osztálybasorozások eszközöltessenek, másutt pedig azok mindenütt mellőzendők legyenek. A hol azután újabb becsléseknek és osztálybasorozásoknak szüksége tényleg felmerül, ott épp úgy, mint a kataszteri munkálatok elkészítésénél, vétessék magának az illető érdekelt földbirtokosságnak közreműködése is igénybe, hogy e tekintetben tisztán a pénzügyi közegek ne döntsenek. *(Helyeslés balfelől.)*

3. A negyedosztályu kereseti adó alapjának cumulálása.

Előadói javaslat, mely a kir. József-műegyetem tanári kara által elfogadtatván, annak nevében az 1896-ban a rektor által a m. kir. közigazgatási bírósághoz benyujtatott.

A székes-fővárosi m. kir. adófelügyelőség 1895. évi február hó 21-én, 15,765/95. szám alatt kelt átiratával megküldötte a kir. József-műegyetem tanárai tandíjosztalékának megadóztatására vonatkozó kimutatást. Ez okmányból kitünik, hogy az adófelügyelő a műegyetemi tanároknak nemcsak tanári, hanem bármely más keresetből folyó jövedelmét is összesítve vette az adó kivetésének alapjául, és ezen az alapon a legtöbb műegyetemi tanár adóját tetemesen magasabb adókulcs szerint rótva ki, mintha a különnemű keresetekből származó jövedelmeket nem tömörítette volna. A fővárosi adófelügyelő ez eljárásában a közigazgatási bíróság 1887. évi 38. számú döntvényére támaszkodott, mely azt mondja ki, hogy »ha valaki IV. osztályú kereseti adó tárgyát képező több illetményt élvez, ily esetben a IV. osztályú kereseti adó az illetmények összevont összege után állapitandó meg.« Miután felfogásunk szerint, melyet igen széles körökben mások is osztanak, ez a döntvény a kereseti adótörvény rendelkezéseivel egyáltalán nem egyeztethető össze, a kir. József-műegyetem tanácsának mai napon egyhangúlag hozott határozata folytán bátor vagyok a méltóságos pénzügyi közigazgatási bírósághoz azért folyamodni, hogy azt a kérdést, vajjon a most idézett döntvény fenntartható-e, az alább kifejtendők figyelembe vétele mellett újabb mérlegelés alá venni méltóztassék. E végből felfolyamodással kellett élnünk, mert a közadók kezeléséről szóló 1883. évi XLIV. t.-cz. 8. §-a más utat nem hagy fenn számunkra. — Abbeli felfogásunkat, hogy az 1887. évi 38. számú döntvény tartalma a kereseti adókról szóló 1875. évi XXIX. t.-cz. intézkedéseinek sem szavaival, szem szellemével nem egyeztethető össze, a következőkben vagyok bátor megokolni. A most jelzett törvény 3. §-a, mely a kereseti adó minden osztályára egyaránt vonatkozik, szóról-szóra ezeket mondja: »Azon adóköteles, kinek különböző foglalkozásból eredő többféle keresete van, mindenik kereset után a megfelelő adókulcs szerint külön rovandó meg kereseti adóval.« Értelmezésünk szerint ez a szakasz nem azt mondja, hogy a kereseti adó csak abban az esetben rovandó ki külön, ha az annak alapjául szolgáló jövedelem egyes részei más-más adóosztályba tartoznak, hanem akkor is, ha ugyanazon kereseti adóosztályba tartozó jövedelmek több különféle keresetből származnak. Ezzel nincs ellentétben, miként azt a szóban levő döntvény megokolása állítja, a kereseti adótörvénynek sem 26., sem 28. §-a, a 32. és 33. §§. pedig a törvényhozásnak a 3. §-ban világos szavakkal kifejezett akaratát csak még világosabbá tenni alkalmasak. Nem ellenkezik a 3. §. ezen értelmezésével a 26.

§. tartalma azért, mert hiszen a benne foglalt fokozat nemcsak az összesített jövedelmekre, hanem mindenik kereset utáni jövedelemre külön is alkalmazható, és a mint ezt a harmadik szakasz rendeli »a megfelelő kulcs szerint külön róvható meg kereseti adóval«. A külön történő megrovást olyan határozottan rendeli el a 3. §., hogy ezzel szemben pusztán az, hogy a 26. §. csak egyetlen emelkedő fokozatot állapít meg, ellenérvül nem szolgálhat, mert hiszen ez a fokozat éppen azért fokozat, hogy mindenféle jövedelemre alkalmazható adókulcsokat foglaljon magában. Ha a törvényhozás valóban azt akarta volna, a mit az 1887. évi 38. számú döntvény megokolása e részben mond, hogy »az adó emelkedő alapját a fizetések összege képezze tekintet nélkül arra, hogy azokat az illető egy vagy több helyről huzza-e«, akkor a 3. §. szabályjellegü általános és világos kijelentésével szemben azt, mint megszorító intézkedést, mint kivételt, határozottan ki is fejezte volna. De ilyen megszorító kijelentést hasztalan keresnénk az egész törvényben. — Nem áll felfogásunkkal ellentétben az sem, a mit a 28. §. állapít meg, hogy t. i. adó alá eső jövedelmül kell venni minden járandóságot, a mely nem adómentes, mert hiszen az összes fizetések, vagy tiszteletdijak adó alá esnek akkor is, ha minden külön kereset után járó jövedelmet, úgy mint a törvény kivánja, a megfelelő adókulcsesal külön róvnak meg. Az 1875. évi XXIX. t.-cz. 32. és 33. szakaszai önálló jelentőséggel birnak, de ha azokat mégis vonatkoztatni akarjuk a 3. §-ra, akkor ennek a §-nak szószerinti értelmét azok a szakaszok is inkább megerősitik, mintsem meggyengitik. Mert hiszen például éppen az esetben, ha az állam alkalmazottai mint egyes nyilvános számadásra kötelezett vállalatok szakértői IV. osztályú kereseti adó alá tartozó illetményt élveznek, a miért a felek kölcsönös megállapodásához képest az adót is a vállalat viseli és azt a vállalat nem hajtja be a szakértőtől, mi okon fizessen e jövedelem után a vállalat többet, mint a mennyi arra a 26. §. skálája szerint kivethető? A vállalat esetleg e teher alól kivonhatja magát, mert hiszen az az illetményre esedékes kisebb adótétellel tényleg eleget tesz kötelezettségének, de ez esetben a jövedelem élvezője nemcsak a maga törzsjövedelme után fizet fokozott kereseti adót, hanem oly jövedelem után is, melyért a szóban levő skála szerint az esedékes adót a vállalat helyette már megfizette. Azonban nemcsak egyes vállalatok, hanem maga az állam is igénybe veszi a műegyetemi tanárok szakértő közreműködését, és pedig igen sok esetben minden jutalmazás nélkül, máskor a szolgálattal arányban nem álló csekély tiszteletdíj fejében, de legtöbbnyire oly mértékben, a mely csak a tanárok tudományos tevékenységének, nem ritkán azok physikai szervezetének rovására teljesithető.

Az ily tiszteletdíj gyakran még a kész kiadásokat is alig fedezi. A magasabb érdekeket szem előtt tartó műegyetemi tanár kész e csekély jutalomért szolgálatát az állam rendelkezésére bocsátani, annyit azonban méltán vél megvárhatni, hogy ha már nagy, hosszú és költ-

séges előkészülettel szerzett szakismeretét annak értékéhez képest nem honorolják, az állam ebbeli készségéért legalább ne büntesse az által, hogy törzsjövedelmét is magasabb adókulcscsal sújtja. E részben a tanárok körében gyakorta hallani kifakadásokat, melyek oda irányúlnak, hogy készebbek az ily mellékjövedelmekről lemondani, semhogy a törvényben nem is gyökerező magasabb adófokozat terhét magukra vállalják. Jövedelmök e lemondás által tényleg nem is lenne kevesebb és tudományos hivatásuk betöltésére minden esetre több idővel rendelkeznének, a mi több szellemi élvezetet, gyorsabb szakszerű haladást és nagyobb erkölcsi elismerést biztosítana részökre.

Meg kell végre emlékeznem az arányos megadóztatás és az egyenlő teherviselés elvéről is, mely az indokolás szerint 1887. évi 38. számú döntvény jogosúltsága mellett szól. Az arányos megadóztatás elve meggyőződésünk szerint a kereseti adótörvény 26. szakasza által megállapított progressióban kifejezésre jut akkor is, ha a törvény 3. §-a a maga természetes és szószerinti értelmében alkalmaztatik. Például hozza fel az indokolás, hogy éppen kétszer annyi adó jár 6000 frtnyi egységes jövedelem után, mintha ugyanaz két külön forrásból egyenlő részekben származván, a két felényi jövedelem az alacsonyabb adókulcs szerint rovatik meg, úgy hogy 6000 forintnyi jövedelem után az első esetben 300, az utóbbi esetben pedig csak 150 frt adót fizetnének, a mi állítólag ellenkezik az arányos teherviselés elvével. — Habár a törvényhozás határozott és félremagyarázást nem tűrő akaratának a 3. §-ban történt kijelentése mellett emez ellenvetéssel foglalkoznom voltaképp nem is volna szükséges, tekintettel arra, hogy ez az ellenvetés a méltóságos közigazgatási bíróság döntvényének megokolásában jut kifejezésre, mégis megjegyzem, hogy két kisebb jövedelemnek a kettő összegét képező nagyobb jövedelemmel szemben alacsonyabb adókulcs alkalmazásával történő megadóztatását nem tarthatom az osztó igazsággal ellentétben levőnek, és pedig két okból. Először mivel az egyik jövedelemnek minden esetre mellékesnek kell lenni, a mi azt jelenti, hogy az bizonytalan, nyugdíj alapjául nem szolgál, igen gyakran sok mellék-kiadással jár, tehát már az alacsonyabb adókulcsot is jobban érzi meg, mint a rendes jövedelem. Ezen kívül a mennyiben az ily mellékjövedelem netán az egyenes adó súlyát csakugyan nem érezné is jobban s az adókötelest tényleg jobb anyagi helyzethez juttatja, éppen mivel nem elsőrendű szükségek fedezésére fordítható, aránytalanúl nagyobb mértékben veend részt a közvetett adóteher viselésében, a mi szintén az állam által kirovott teher, és annak teljesítése az államnak csakúgy javára válik, mintha az egyenes adó lett volna nagyobb. Az arányos teherviselés fokozódó súlyát az adózó tehát így sem kerüli el. — De másodszor a szellemi munkás által az ily mellékjövedelem csak fokozott erőfeszítéssel, talán csak a szükséges nyugalom óráinak, vagy pillanatainak megszorításával érhető el, és ennélfogva sokkal súlyosabb munkával szerezhető meg, mintha ugyanaz a rendes jövedelem alkatrésze volna. Az ily nehezebben megszerezhető jövedelmet

tehát fokozott adóteherrel megróni nem lehet igazságos dolog. De figyelmet érdemel itt még az a fontos tekintet is, hogy az ily mellékjövedelmet szolgáltató foglalkozások — különösen a gyakorlati irányú felső oktatás körében — szükségesek is a végből, hogy a tanár tudományos törekvése a gyakorlati élet így teljesebben megismerhető szükségleteivel lépést tarthasson. Az ily mellékjövedelmek az életmód javítására rendszerint nem is fordíthatók, mert a tudományos eszközök megszerzése és a mellőzhetlen bel- és külföldi tanúlmányi utazások költségei azokat teljesen felemésztik. Azonban nemcsak a műegyetemi tanárok hivatása, de a IV. osztályú kereseti adó alá tartozó jövedelmet szolgáltató foglalkozások természete általában méltányosnak, helyesnek és igazságosnak tünteti fel azt, hogy az 1875. évi XXIX. t.-cz. 3. §-a szószerint szigorúan alkalmaztassék a kereseti adó kivetésénél. Az ily jövedelem ugyanis nem titkolható el, az árak hullámzásában felmerülő kedvezőtlen esélyek nyomasztó hatásának jobban van kitéve, mint a fokozható jövedelem, de a foglalkozások, melyekből e jövedelmek erednek, culturális és más magasabb szempontokból is kiméletet érdemelnek. Végűl az ily jövedelmek cumulálása czélszerű már azért sem lehet, mert oly kutatásokat tételez fel, melyek sem az államhoz nem illenek, sem a tiszteletben tartandó társadalmi állással biró adófizetőkre nézve éppen állásuk tekintélye szempontjából előnyösek nem lehetnek. A cumulálás nem is igazságos, mert sokkal előnyösebb helyzetben van a mellékjövedelemre szorúló szellemi munkásnál az, a ki erre azért nem szorúl, mert ingatlanból, vagy ingó tőkéből van nagyobb jövedelme; ez pedig a IV. osztályú kereseti adó alá tartozó jövedelemmel semmiféle kapcsolatba nem hozható. — Mindezen okok alapján a kir. József-műegyetem tanácsának egyhangú határozata értelmében tisztelettel kérem a méltóságos m. kir. közigazgatási bíróságot, hogy az 1887. évi 38. számú döntvényét újabb megfontolás tárgyává tenni méltóztassék. És ezt a kérelmet annál nagyobb bizalommal tolmácsolhatom, mivel a közigazgatási bíróság szép és magasztos feladata nem az, hogy az államnak különben általunk is fontosnak tartott bevételeit minden módon fokozni segítsen, hiszen a fiskalitás szellemét a pénzügyi közegek hivatásukhoz képest elég hathatósan képviselik, hanem hivatása a fiskalitás túlságos érvényesülését ellensúlyozni kivánó törvényhozás soha szem elől nem téveszthető intentiójához képest az, hogy pénzügyi téren is a jogállam legnagyobb követelményeit, a törvények valódi értelmét és szellemét tekintet nélkül minden mellékes körülményre, egyedűl az osztó igazság szempontjából törekedjék legjobb, tehát az ismételt megfontolás eredményéhez képest esetleg módosuló, bölcs belátása szerint megvalósítani.

4. A takarék-betétek adójáról.

Képviselőházi beszéd; mondatott 1883. évi január hó 16-án.

T. H.! A gazdaságilag el nem sanyargatott országokban minden oly javaslat, mely valamely új adónak behozatalát, vagy egy régibb adónak emelését tárgyazza, rendkivüli érdeklődést szokott kelteni. Eleintén nálunk is minden ily törvényjavaslat bizonyos mozgalmat idézett elő az országban. Később azonban, különösen a jelen kormány ténykedésének ideje alatt, az ember természetéből kifolyólag, az ország mint minden rosszhoz, hozzászokott az adóemelésekhez is. Ezen körülménynek tulajdonítom én, hogy a mult év október havában, mikor a pénzügyminiszter úr exposéját beterjesztette, a többség a bejelentett adóemeléseket éljenzéssel üdvözölte. Ezen új adóemelések az országban sem idéztek elő akkor nyomasztóbb hangulatot. Később azonban, mikor a törvényjavaslatok megjelentek, és különösen midőn megjelent, mely ma van napirendre kitűzve, az különösen a vidéki takarékpénztári intézeti érdekelt körökben feltünést okozott, és úgy azok, valamint a kereskedelmi és iparkamarák is siettek abbeli aggodalmaiknak kifejezést adni, hogy e javaslatnak főleg a vidéki pénzintézetekre káros hatása lesz. — Én, t. ház, az előttünk fekvő javaslatot két ok miatt tartom kifogásolhatónak. Először azért, mivel a kormánynak általunk gyakran jellemzett pénzügyi politikájában egy lánczszemet képez. Ezt a pénzügyi politikát csak legutóbb is a költségvetés tárgyalása alkalmával behatóan igyekeztünk birálni. Azt hiszem tehát, felesleges tüzetesen indokolnom, hogy az előttünk fekvő javaslatot már ezen szempontból sem tartom elfogadhatónak. De a mi a törvényjavaslatot önállóan tekintve illeti, én úgy vélekedem róla, hogy ha bármily helyes pénzügyi politika keretében ajánltatnék is, az én nézetem szerint nagyobb kár nélkül akkor sem lenne elfogadható.

A törvényjavaslatnak már kiindulási pontja is hibás. Azon felfogásból indul ki ugyanis a t. kormány e javaslat előterjesztésénél, hogy nálunk épp úgy, mint más szerencsésebb országokban a tőkét a többi termelési ágak adótárgyaihoz mérten és azokkal arányban lehet megadóztatni. Itt önkénytelenül eszembe jut egy német iró mondása, mely szerint a vér különös egy folyadék. Miután a közgazdaság testében a pénz játssza a vér szerepét, ezen hasonlat mintájára én bátran állíthatni vélem, hogy a pénz valóban egy különös jószág. Mert, t. ház, a mi valamely tőkegazdag országban lehetséges és meg van engedve, az a legnagyobb hiba lehet oly országban, mely a termelés ezen tényezőjében szükölködik. Ha egy tőkegazdag országban az egyes termelési ágak nagyobb mértékben sújtatnak adóval, azt a tőkének is okvetlenül meg kell éreznie, tehát annak közvetett megadóztatása is lehetséges. Tőke-szegény országban ellenben, ha maga a tőke sújtatik is közvetlenül, a kedvezőtlen keresleti és kinálati viszonyok folytán a tőkésnek sok esetben módja van a reá rótt tehernek jelentékeny részét a termelésre áthárítani. A javaslat kiin-

dulási pontja tehát, már önmagában véve is helytelen. És feltünő, hogy a kormány előterjesztésében arról, hogy ez adó a termelésre bizonyos mértékben káros befolyással is lehet, mélységes mélyen hallgat. A pénzügyi bizottság már kiterjeszkedik ezen szempontra s azt mondja, hogy a javasolt megadóztatás ellen nagy fontosságú közgazdasági kifogást lehet felhozni, azt t. i., hogy a takarékosság és vagyonképződés rovására történik. De a mennyiben az részben előfordulna, a pénzügyi bizottság jelentése szerint ezen baj három okból nem lehet nagy mérvű. Először, mert a köz- és magánhitel, a társulati és magántőke most már bir annyi forrással és consolidátióval nálunk, hogy egy 10%-nyi betéti kamatadó felhasználható a viszonyok lényeges változtatása nélkül is. A t. előadó úr beszédében hangsúlyozta, hogy nagyon relativ dolog az, hogy vajjon mily mértékben fogja egyik, vagy másik tényezője a termelésnek ezen újabb adót viselni. E tekintetben vele tökéletesen egyetértek. De ha ő ezen kifejezés alatt »lényeges« nem csupán egy pár százalékra rugó különbséget contemplál, akkor vele egyet már nem érthetek. — A második ok, melynél fogva az új teher nagyobb nem lehet, a pénzügyi bizottság szerint az, hogy »a kamatláb sokkal nagyobb tényezők hatása alatt áll, hogysem egyes intézetek, vagy összes betéti intézeteink a felett kizárólag rendelkeznének.« Én sem állítom azt, hogy összes betéti intézeteink kizárólag gyakorolnának a kamatláb magasságára befolyást, de hogy arra okvetlen befolyással kell birniok, az előttem teljesen tisztán áll. Világos az előttem, mert ha azon elemeket tekintem, melyek befolyással lehetnek a kamatláb megállapítására, akkor az országnak nyujtott és 60 millióra tehető bankhitelen kivül mindenesetre a 350 millióra rugó takarékpénztári betéteket kell számításba vennünk. Igaz, hogy az értékpapirok kamatlába is befolyással bir erre, de azon 350 millió nem olyan csekély összeg, hogy hatását a kamatláb alakulásánál teljesen figyelmen kivül lehetne hagyni. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* Harmadszor az állittatik, hogy a verseny hitelügyekben is fejlett annyira, hogy sem a betevő tőkéjét, sem a hitelintézet kölcsönét egy könnyen fel nem mondja, illetőleg egyhamar meg nem drágítja. A verseny, t. ház, e tekintetben tőkebőséget jelentene, már pedig azt, hogy az országban tőke bővében nincsen, gazdaságunk extensiv volta és összes társadalmi viszonyaink eléggé bizonyítják. Egyes helyeken — nem vonom kétségbe — jelesen a fővárosban, van elég tőke és itt a keresleti és kinálati viszonyok e részben elég kedvezők is. De már a vidék nagyobb városaiban még mindig, annál inkább a vidéknek egyes félreeső helyein ezen arány sokkal kedvezőtlenebb. Ott tehát nagy, előnyös versenyről beszélni egyáltalán nem lehet. Az ország egyes félreeső vidéki helyein gyakorta egyetlen takarékpénztár dominálja az egész közgazdaságot. Arról tehát, hogy ennek az adónak érezhetőleg káros hatása nem lehet, engem az imént felhozott harmadik ok sem volt képes meggyőzni.

Azonban a jelen törvényjavaslatnak nemcsak kiindulási pontja, hanem véleményem szerint egész szerkezete is el van hibázva. *(Igaz!*

Ugy van! a szélsőbaloldalon.) Az alapeszme, melyen a törvényjavaslat nyugszik, nincs kellőleg átgondolva, az tehát sajnos, nagyon is zavaros. Hiszen ha a pénzügyminiszter úr előterjesztését külön, vagy a pénzügyi bizottság jelentésével együtt veszszük szemügyre, és azon kérdést vetjük fel, hogy vajjon hát kinek a megadóztatása céloztatik e törvényjavaslat által, vagy miféle adótárgy vétetett különösen szemügye, arra szabatos feleletet adni merőben lehetetlen. A pénzügyminiszter úr exposéjában erre vonatkozólag azt mondotta, hogy: »Méltóztatik tapasztalásból tudni, hogy az országban levő sok takarékpénztár oly nagy üzletet csinál, hogy 100%-ra menő tiszta jövedelme van, azon felül oly osztalékot ad, hogy túlhaladja az eredetileg befizetett tőkét is.« »Méltóztatik tudni — mondta továbbá — hogy az országban, nem akarom mindnyájokra érteni, de vannak takarékpénztárak, melyek egész rendszeres uzsorát folytatnak, és midőn a földbirtok annyira meg van terhelve adóval, nem találom igazságosnak, hogy a jövedelem ezen neme ne adóztassék meg, azért arra nézve is javaslatot lesz szerencsém előterjeszteni.« A törvényjavaslat indokolásában erre vonatkozólag már némi módositással azt mondja, hogy: »Tekintettel az üzleti viszonyokra, az is alig szenved kétséget, miszerint a takarékpénztárak, csakhogy a betétek bennhagyását biztositsák, hajlandók lesznek a törvény által adott jogról lemondani, miszerint az adót a kifizetett kamatokból visszatartsák és ez által a közönség ezen adóval való megterheltetéstől egészen felmentetik.« Itt tehát a pénzintézetek jó szándékától teszi függővé azt, hogy azok maguk viseljék a terhet, melyet úgy látszik exposéjában eredetileg kizáróan rájok akart volna róni. — Végre a pénzügyi bizottság az idézettekkel merő ellentétben határozottan kimondja, hogy a logica és méltányosság azt követelik, hogy a pénzintézeteknél elhelyezett tőke jövedelme is arányosan adózzék.

Már most kérdem, tulajdonképpen hát kinek van szánva ez az új teher? a pénzintézeteknek, vagy pedig a betevőknek-e? Ha a pénzintézetekre akarta a pénzügyminiszter úr e terheket róni, akkor kár volt megengedni, hogy áthárithassák azt a betevőkre, mert a pénzintézetek legnagyobb része csak kényszer esetében fogja ezen terhet viselni. Ha pedig a betevőket akarta sujtani, akkor helytelen volt uzsoráról szólani, mert hiszen tudjuk, hogy a betevők alig 3—4%-ot kapnak a pénzintézeteknél elhelyezett tőkéik után, és igy azokat a nagyon neheztelt fényes üzleteket bizonyára nem ők csinálják. Bátran mondhattam ezeknél fogva, hogy a javaslat alapgondolata felette zavaros. Ez okozta aztán, hogy egész tömkelege van kilátásban a visszásságoknak, melyek a törvényjavaslat elfogadása után okvetlenül be fognak állani. — Az első visszásság mindjárt az lesz, hogy a legtöbb esetben nem is az az eddig szóban volt betevő, vagy pénzintézet fogja a terhet viselni, hanem igen sok esetben egy harmadik személy, t. i. a szegény adós; az az adós, a kinek személye által természetesen a termelés fog sujtatni. Midőn tehát a pénzügyminister úr ellentétbe állitja a tőke kedvező helyzetét a terme-

lés sanyarú helyzetével, és a termelő érdekében a tőkét akarja újabban megróni, akkor az esetek nagy számában éppen a termelést fogja újra, talán nem is kis mértékben sújtani. — Az uzsorát akarja továbbá ezen törvényjavaslat állítólag korlátolni, már pedig mi lesz annak valószinű következménye? Az, hogy sok esetben a tőke vissza fog vonulni a takarékpénztárak köréből, és átmegy a magánközvetitőkhöz, kik aztán szabadabban fogják vele gyakorolni az uzsorát. — Az áthárítás esélyeiről hosszabban értekezett a t. előadó ur. Elismerem, hogy neki abban tökéletesen igaza van, hogy biztosan meghatározni a gyakorlatban, hogy egyik-másik esetben ki fogja az adót viselni, nem lehet. De ha a viszonyokat tekintjük, különösen a vidéken, és ha figyelembe veszszük azt, hogy daczára az osztrák-magyar bank coulánsabb eljárásának, az ország legnagyobb része azon kedvezményekben, melyet a bank nyujthat a termelésnek, most sem részesül még, akkor el kell ismerni, hogy a hitelviszonyok az ország legnagyobb részében még igen sok kivánni valót engednek.

A takarékoskodást felfogásom szerint bizonyos mértékben szintén nehezíteni fogja e javaslat. Megvallom, egyáltalán nem értem azt a kicsinylést, melylyel arról beszélnek az emberek, hogy ennek a javaslatnak talán káros hatása is lehet a takarékossági ösztön tovább fejlesztésére. Az előadó úr többször hivatkozott adatokra, melyek alapján állította, hogy ennek az adónak nem lesz e részben káros hatása: azonban sajnálattal kell constatálnom, hogy elmulasztotta velünk azon bizonyos adatokat közölni. Hanem igazságos akarván lenni, bevallom, hogy az oly adatokból, melyek a tekintetben közkézen forognak, értékesebb következtetéseket vonni nem is lehet. Én is áttekintettem az idevágó és közkézen forgó adatokat és meggyőződtem, hogy azok nem lévén specialisálva, nem lehet velök kimutatni például azt sem, hogy mennyit tesznek a kisebb takarítmányok a betétek egész összegében. Nem lehet kimutatni továbbá, hogy minő egyes elemekből van ezen egész összeg egybeállítva. Egy országos adatgyüjtés e tekintetben renkivüli fáradságot igényelne, és az egyesnek erejét meg is haladja, én azért csak egy vidékre szorítkoztam e czélból, egy oly vidékre azonban, mely az országnak kicsiben mintegy miniature-képét nyujtani alkalmas. Az aradi kereskedelmi és iparkamara kerületében levő pénzintézetekhez a kamara hivatalos útján felszólítást intéztem, hogy bizonyos kathegóriák szerint mutassák ki a náluk elhelyezett tőkéket és azoknak különféle természetét. E felhivásnak a kerületét képező négy megyében levő intézetek legnagyobb részt meg is feleltek, csupán egy intézet, a melynek betétei körülbelöl 300,000 frtot tesznek, maradt a válaszszal minden sürgetés daczára is adós. Ezen igy tehát mégis meglehetősen teljes és megbízható adatok szerint az említett intézeteknél 1882. végén 10 millió 640,000 forint betét volt elhelyezve. Azon kathegóriák, a melyek szerint kérelmemre ezen összegeket be kellett osztani, a következők voltak. Kértem először, hogy mutassák ki, mennyi alapítvány és árvapénz van az egyes intézeteknél? Másodszor, hogy mennyi két-

ezer forinton felüli oly betét van náluk, mely kevesebb, mint két év óta van ott elhelyezve? Harmadszor, mennyi kétezer forinton felüli olyan betét, mely több, mint két év óta van náluk? És végre negyedszer mennyi két ezer forinton alóli közönséges betét van az egyes intézeteknél?

Czélom ezen négy kathegoriával az volt, hogy először kimutassam azon alapok és alapítványokat, melyek jentékeny része, különösen a gyámügyi törvény meghozatala óta, jótékonysági és kegyeletes czélokra fordíttatik, a melyek tehát méltányosan megadóztatás tárgyát nem képezhetik. Tudni akartam, hogy mennyi azon összeg, mely tulajdonképp üzleti tőkét képez s rövid időre van elhelyezve azért, hogy alkalmazásra várakozzék. Ilyen üzleti tőkének én a kétezer forinton felüli tőkét tekintem, mely még nincs két éve az intézetnél. Harmadszor tudni akartam, hogy mennyi a kétezer forinton felüli oly tőke, melynek tulajdonosai azon összegek kamatját járadék alakjában akarják élvezni. Végre tudni kivántam, hogy mennyire megy a kétezer forinton aluli tételekből álló összeg, melynek legnagyobb része kis takarítmányokból áll.

A válasz a következő volt: *(Halljuk!)* A 10 millió 640 ezer forintban volt alap és alapítvány 2 millió 85 ezer forint, tehát az egésznek 19%-a; a 2 ezer forinton felüli és két évnél kevesebb ideig az intézetnél elhelyezve volt tőke 2.329,000 frtra rugott, ez az egész 22%-ka, és végre a 2000 frton aluli betétek összege 2.360,000 forint, vagyis az egész 32%-ka. Az alapok és a kisebb takarítmányok ennélfogva az összes betétek 51%-át képezik. Ezek pedig oly természetű tőkék, melyek újabb megadóztatása teljesen indokolhatlan. — Azt mondja az előadó úr a pénzügyi bizottság jelentésében, hogy a kisebb takarítmányok nem is a közönséges, hanem a postai takarékpénztárak körébe tartoznak, s hogy a pénzügyi bizottság sürgette a postai takarékpénztárak behozatalát nálunk is. Ha, t. ház, ezen intézmény tényleg léteznék és arra hivatkozott volna a pénzügyi bizottság előadója, elismerem, ennek lehetne bizonyos nyomatéka. Így azonban — engedje meg — hivatkozását másnak, mint hangulatcsinálásnak ezen törvényjavaslat érdekében, nem tekinthetem. *(Ugy van! a baloldalon.)* — Azt mondják, hogy nem fog az előttünk fekvő törvényjavaslat oly károsan hatni, mert hiszen a lomha tőkéket a termelés felé hajtja s ez a közdaságnak kimutatható érdekében fekszik. Erre, t. ház, megjegyzésem az, hogy lomha tőke a takarékpénztáraknál sem igen van, mert habár azon tőkepénzesek, kik nem képesek, vagy nem hajlandók vállalkozni, betétként helyezik el tőkéjüket, de az nem nyugszik az intézetben, hanem egy, vagy más uton rendszerint az alkalmas termelő kezei közé kerül. Ennélfogva azt mondani, hogy a tőkék lomhán hevernek a takarékpénztárakban, helyesen egyáltalában nem lehet.

Felhozatott többször az is, hogy a pénznek értékpapirokba fektettetése lenne ezen törvényjavaslat egyik czélja, a minek előmozdítása pedig a közgazdaságra nézve előnyös dolog. Elismerem, ha mi tőke-

gazdag ország volnánk, ilyen befektetések nálunk minden esetre czélszerüen lennének eszközölhetők. Nagyon jó lenne, ha nem kénytelenülnénk a dús kamatokat a külföldre kifizetni. Azonban papirosba fektetett tőke után adó nem fizettetik, ez tehát a kincstárra nem előny, de nem előny az sem, ha a termeléstől az a nélkül is gyér belföldi tőke a papirokba fektetés által eltereltetik. Nem agyrém tehát, hogy ennek a törvényjavaslatnak e tekintetben is káros hatása lehet. Ezenkivül a tőke egy része valószinüleg egészen vissza is fog vonulni. Azt az előadó úr is elismerte, hogy nemcsak ilyen megadóztatás folytán, hanem a kamatláb csökkenése esetén is a tőke az intézettől el szokott vonulni. Midőn én ezt constatálom, szükségesnek látom megjegyezni, hogy egy országos természetes kamatlábcsökkenés hatása és az ily megadóztatás között mégis csak nagy különbség van. Felolvashatnék itt több oly véleményt, melyek takarékpénztári igazgatói körökből érkeztek hozzám, s a melyekben az áll, hogy ha ezen törvényjavaslat elfogadtatik, akkor a vidéki parasztnép nagy része alig lesz arra birható, hogy pénzét takarékpénztárban helyezze el. A bizalmatlan nép vissza fog onnan vonulni, és mindaddig, míg eredeti czéljához képest tőkéjét vagy vételre, vagy speculatióra nem fordíthatja, ládája fenekén fogja tartani. *(Úgy van! a baloldalon.)* Magam is ismerek egy nagy alföldi községet, melynek 15 ezer lakosa van, és a mely általában gazdagnak van elismerve s ott minden erőlködés daczára sem létesülhetett eddig takarékpénztár. Több kisérlet meghiusúlt e tekintetben. Most az emberek beviszik a pénzt a szomszéd városba, de a mint háborús hirek támadnak, vissza viszik újra és otthon őrzik a ládájuk fenekén. Ily conzervativ lakosság nagyon sok van a vidéken. Azt hiszem tehát, hogy most a helyett, hogy a kezeik közt levő tőkét egyre jobban belevonnók a termelés áramlatába, mindinkább vissza fogjuk rettenteni ezt onnan. Azután azok, kik eddig pénzeiket takarékpénztárakban helyezték el, ha látni fogják, hogy nem gyümölcsözött semmit sem, újra azon közvetitők kezeibe fognak esni, a kik drágábban adják azt ki a kölcsönvevőnek, és az uzsora dívni fog újból mindig több és több vidéken. — Hivatásomnál fogva kötelességem egyes vidékek gazdasági viszonyait észlelni, és e közben azt tapasztaltam, hogy a takarékpénztáraknak minden vád daczára, melyet ellenök felhoznak, igen jó hatásuk van csaknem mindenütt. Ott pl., a hol takarékpénztár keletkezik, az uzsora szűnni kezd. Ezt constatálják oly egyének is, kik a takarékpénztárakkal semmiféle érdekösszeköttetésben nem állanak. — Azt mondja a pénzügyminister úr, hogy a takarékpénztárak egy része nagy kamatokat fizettet magának. Sokszor az ily intézeteket uzsorával vádolják, mert 10—11%-ra adnak kölcsönt. Ha megengedi, hogy hatóságilag engedélyezett kézi zálog intézetek 30—36%-ra adjanak kölcsönt, akkor el kell ismernie a kormánynak, hogy vannak bizonyos körülmények, melyek közt ezen nagyobb kamatú kölcsönök is jótéteményt képeznek az illetőkre nézve.

A kamat, a pénz használatának ára, több elemből áll s ott, a

hol nemcsak a keresleti és kínálati viszonyok kedvezőtlenek, hanem a hol a biztonság sem elég nagy, a koczkázati díj természetszerűen emelkedik, és sokszor valószinűleg a magasabb kamatú kölcsön is nagy előny a régi állapothoz képest. Azt állítják továbbá, hogy a pénzintézetek nagy osztalékot adnak. Meggyőződésem szerint ez is csak ritkán áll. Elismerem, hogy egyes intézetek igen kedvező körülmények közt vannak, de általában a takarékpénztárakra nézve ezt az állítást alaposnak nem ismerhetem el. Feledik ugyanis, hogy a befizetés után a részvények sokkal magasb áron új tulajdonoshoz kerültek, a kiknek korántsem jövedelmeznek már oly búsásan, mintha a régi tulajdonos kezei közt lennének. Továbbá, ha pl. 1881-ben tekintetbe veszszük, hogy a 102 millióra tehető takarékpénztári alap- és tartaléktőke 10 milliót jövedelmezett, és ha ebből leszámítjuk az adókat és járulékokat, ha leszámítjuk azt, a mivel a takarékpénztáraknak a tartalék dotatiójához járulniok kell, akkor nem marad több rendelkezésükre, mint 8%-os osztalék. Ez pedig oly polgári haszon, t. ház, melyet magasnak mondani nem lehet. S az állam érdeke sem áll ezzel ellentétben, mert ha valahol, itt kapja meg az állam azt a 10%-ot egészen, mely kereseti adó fejében jár neki. Hiszen minden más harmadosztályú kereseti ágnál köztudomás szerint az adó ezen mértékben nem alkalmaztatik.

Nem lehet tehát állítani, hogy a takarékpénztárak jövedelme nincs eléggé megadóztatva. Én ennélfogva az eddigiekből folyólag, azon véleményben vagyok, hogy a mi viszonyaink közt a tőke azon részének további megadóztatása, mely a pénzintézeteknél van elhelyezve, nem indokolt. A 3%-os illeték, mely az 1875-iki törvénybe van róva, azonkivül pedig a takarékpénztáraknak 10%-kal való megadóztatása a mi viszonyaink közt ha nem is túlságos, de mindenesetre elegendő teher a tőkére nézve. Azért nem is tartom indokoltnak a tőke-kamat adónak ezen javaslat alakjában való emelését. Hanem ha a t. pénzügyminiszter úr arra mégis elhatározta magát, az én véleményem szerint helyes lett volna azon eljárást követnie, melyet pl. a szeszadó törvények módosítása előtt elkövetett, azon eljárást t. i., mely szerint az érdekelteket meghallgatván, azok kívánságait lehetőleg teljesítette volna. Mert csakugyan a legnagyobb mérvben fiscalis intézkedés az, melylyel ezen adónak végrehajtójául az egyes pénzintézeteket decretálja a törvény. A javaslat egyik §-ában kimondatik ugyanis, hogy az adófelügyelőnek jogában áll a pénzintézetek eljárását figyelemmel kisérni, és jogosítva van arra, hogy az adatok helyes, vagy helytelen voltát a kimutatásnak az intézet könyveivel, vagy feljegyzéseivel való összehasonlítása utján megállapítsa, illetőleg kiküldött közegei által megállapíttassa. A törvényjavaslat ezen szakasza az én véleményem szerint oly káros intézkedés, mely a pénzintézeteknek nagy mértékben ártani fog. Az üzletemberek bizalma nem valami megrendíthetlen dolog; és én attól tartok, hogy az üzletemberek közül sokan, kik ideiglenesen hajlandók voltak a pénzintézeteknél elhelyezni tőkéiket, nem fogják magukat ezentúl kitenni annak,

hogy az adófelügyelő, vagy közege által vagyoni állásuk könnyü szerrel birálat alá vétessék a tőkének számbavétele utján.

És azután általános közgazdasági szempontból is helytelennek tartom az ily intézkedést. A jövő fejlődésnek, mint a haladottabb államok példája mutatja, az az iránya, hogy az üzletemberek a pénztárt és a raktárt lehetőleg nélkülözhessék. A raktárt pótolja a közraktár, a pénztárt a bank. Ha mi, kiknél a bankárüzlet önállóan, az egyes egyének által fölkarolva, nem fejlődhetett ki, azon intézményt, mely szépen kezdett nálunk virágozni, jobb irányu fejlődésében megakadályozzuk, nagyon tartok attól, hogy egészségtelen irányba tereljük az intézeteket. Én azok hibáit jól ismerem, és az előadó úrral a tekintetben egyetértek, hogy szervezetükön változtatni kell. De ez felfogásom szerint nem ok arra, hogy, ha a szervezet nem nyujt teljes biztositékot, azt megterheljük, megrontsuk és az egészséges irányban való fejlődést lehetlenitsük azoknál. Tegnap azt mondotta a t. pénzügyminiszter úr Horánszky Nándor t. barátomnak felelve, hogy mióta az országgyülés önállóan intézkedik az ország ügyei felett, annyit a közgazdaság érdekében nem tettek a kormányok, mint a mennyi az utóbbi időben történt. Én szivesen elismerem, hogy az utóbbi időben tétettek oly intézkedések, melyek üdvös közgazdasági hatással is fognak birni. De azt nagyon sajnálnom kell, hogy ezen intézkedések után más oly intézkedések következtek, melyek viszont azt bizonyítják, hogy soha oly fiscális eljárás kormány által nem követtetett, mint a minőt a mostani inaugurált. *(Ugy van! balfelől.)* Ugy a tegnap, mint a ma tárgyalt törvényjavaslat világosan azt bizonyítja, hogy összes gazdasági és mindenféle érdekeink felett a fiscalismus souverain hatalommal uralkodik. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* És most, t. ház, a következőkben foglalom össze a mondottakat: Kifogásolom ezen javaslatot, mert az egyik lánczszemét képezi annak a pénzügyi politikának, mely czélját soha el nem érheti. A pénzügyi vitában bővebben kifejtetett, hogy rendes kiadásaink és rendes bevételeink közt az egyensúlyt helyreállitani csak az adóemelések szakadatlan sora által, és igy is csak egy-egy rövid időre lehet. Az adóemelésekből kifogyni tehát soha sem fogunk, a czélt azonban el nem érhetjük, mert az a kamatteher, a mennyibe nekünk a rendkivüli kiadások beszerzése kerül, mindig szaporitani fogja rendes kiadásainkat, melyek fedezéséről a rendszer értelmében folyton adóemelések által kell gondoskodnunk. — De az én felfogásom szerint maga a törvényjavaslat is mind kiindulási pontjának helytelensége, mind pedig egész szerkezetének czélszerütlenségénél fogva merőben elfogadhatatlan. Beszédemet befejezve, itt még csak egy idézetet akarok felolvasni a kormánypártnak első, legolvasottabb és a közgazdasági érdekeket kiválóan képviselő lapjából. Ez idézet következőleg hangzik: »Mindent figyelembe véve, e törvényjavaslat nem szerencsés gondolat szüleménye. Mert ha az akár a betevők megrovására, akár pedig, a mi valószinübb, a hitel megdrágitására vezet, valami különös

jó szolgálatokat sem a kincstárnak, sem pedig a közgazdaságnak nem fog tenni. Sőt nagyon lehet attól félni, hogy a kincstár is igen sok esetben részt fog venni a fokozandó uzsora hasznából.« — Ily kormánypárti nyilatkozat után, azt hiszem, minden további indokolás felesleges, azért egyszerüen kijelentem, hogy a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául sem fogadom el. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

5. A szállítási adóról.

(Képviselőházi beszéd; mondatott a vasúti és gőzhajózási szállítás megadóztatásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával 1880. évi deczember hó 10-én.)

T. H.! A tegnapi vita folyamán hallott érvek engem egyáltalában nem leptek meg, mert azok szoros logikai következései azon álláspontnak, a melyet az előttünk fekvő törvényjavaslattal szemben a kormány elfoglalt. Egy nyilatkozat azonban, mely tegnap tétetett, megvallom, mégis nagyon meglepett. Az, melyet mindjárt beszédének elején György Endre t. képviselőtársam tett. Ő ugyanis beszédét a következő két passussal vezette be: »És miután a vasutakra fordított összegek consequentiái körülbelül oly nagy teherrel nehezednek államkincstárunkra, mint a mennyi maga az egész egy évi deficit: igen közelfekvő és igen természetes gondolat, hogy éppen a szállítás megadóztatása, illetőleg ezen adónemnek emelése által járuljunk a deficit fedezéséhez. Két módon tehette ezt a kormány: vagy adó utján, vagy pedig a kezei közt levő államvasutaknál és a garantirozott vasutaknál a tarifák emelése által. A kormány egyszerűen administrativ uton elrendelhette volna ezen vasutaknál a tarifák felemelését, és akkor a képviselő uraknak nem lett volna alkalmuk más uton, mint interpellátió utján e házban vitát provocálni.« Továbbá odanyilatkozott: »hogy ennélfogva a kormány, midőn a helyett, hogy egyszerűen administrativ úton a hatalma alatt lévő vasutak árszabásának egyoldalú felemelése által veszélyeztette volna saját vasutai versenyképességét, vagy fizettette volna meg kettősen a szállító közönséget, midőn e helyett törvényjavaslatot hozott be, és ez uton az összes hazai szállító vállalatokra kiterjedőleg igyekszik a hiányolt összeget beszerezni, ezen eljárása, részemről, megvallom, elismerésre tarthat igényt.« — Én, t. képviselőház, nem akarok ezen passussal bővebben foglalkozni, nem akarom, tüzetesen kimutatni, hogy azon logika, mely ebben megnyilatkozik, hová vezetne, s hogy azzal minden vétséget nemcsak igazolni lehetne, hanem ezen logika alapján minden vétkest érdemesültnek is lehetne kijelenteni. *(Helyeslés balfelől.)* Én ezen nyilatkozatot csak indokul használom fel arra, hogy kérjem a t. házat, méltóztassék nekem elnézni, ha általános-

ságokkal is fogok foglalkozni, mert azoknak szükségét látom egy ily nyilatkozat után, melyet a közlekedési ügyekkel tüzetesen foglalkozó szakember tenni jónak látok. Számtalanszor hallottuk csak a jelen évfolyamában is e teremben ismételni, hogy a közlekedés ügyének fejlesztése Magyarországra nézve életkérdés, s maga a kormány nem egy izben határozottan elismerte ezen tétel igazságát; az ország pedig a közlekedésügy fejlesztésének érdekében nagy, sőt mondhatni erejéhez képest talán túlságosnak is nevezhető áldozatokat hozott. Sajnos azonban, hogy ezen áldozatok egyrészt helytelenül, másrészt egyoldaluan alkalmaztattak. Ennek lehet jórészben tulajdonítani azt, hogy versenyképességünk mindezen áldozatok daczára folyton hanyatlik, hogy eddigi piaczainkat egymásután veszítjük el, és hogy közgazdaságunk életműködése folyton lassúbb, minek következtében a gazdasági gyöngeség, a vérszegénység kellemetlen és veszélyes tünetei mind gyakrabban jelentkeznek és köszöntenek be hozzánk. A dolgok ily állása mellett a kormány mégis helyesnek találta a szállítási adónak 50%-kal való felemelését kérni a törvényhozástól. Indoka, melyet előterjesztésében kiemelt, azon körülményben áll, hogy az eredetileg négy millió frtra becsült jövedelemszaporulat vagy mert az előirányzat alapjául szolgált adatok nem voltak teljesen megbizhatók, vagy mert időközben kereskedelmi és pénzválságok álltak be, melyek a forgalomra káros befolyással voltak, vagy végre, mert rossz termésű évek következtek egymás után, vagy bármily más okból, de tényleg nem folyt be, és miután az előterjesztés szerint a jövedelmek átlag 2.155,000 frtot tettek évenkint, a kevesebblet tehát 1.845,000 forintra rugott. Az előterjesztés ezen adataival szemben a t. előadó úr tegnap kimutatta, hogy 1875-ben tulajdonképp nem is 4.000,000, hanem csak 2.260,000 frtot várt ezen adóból a kormány, és hogy ez összeg nemcsak a mult években, hanem a legutóbbiban is, melyről a zárszámadások elkészültek, t. i. 1879-ben bejött, és ekkor a jövedelem ezen czímen 2.326,000 forintot tett.

Egyáltalán azt észleltem a tegnap tartott beszédekből, hogy az a hang, melylyel a kormány és támogatói e törvényjavaslatról ma beszélnek, nagyon különbözik attól, melyet a jelentésben és az állandó pénzügyi bizottság véleményében tavaly használtak. Akkor mindenféle mellékes körülményekre hivatkoztak, hogy ezen adó behozásának jogosultságát indokolják, tegnap pedig az előadó úr is, de különösen az igen t. pénzügyminister úr egész határozottan és egész nyiltan kijelentették, hogy nem azon mellékes körülmények képezik az előterjesztés alapját, hanem egyszerűen az, hogy az államháztartásnak ezen összegre szüksége van. A pénzügyminister úr tegnap ugyanis oda nyilatkozott, hogy az állam hitele érdekében szükséges, hogy a 24.700,000 forintban megállapított hiány fedezetét ne tisztán hitelmiveletek útján szerezzük be, hanem annak egyrésze adóemelések által biztosittassék az államháztartás számára, ezen adóemeléseket pedig kevésbbé az egyenes adóknál, mint a közvetett adóknál kivánja

keresztül vitetni. S itt különösen a szállítási adóra esett tekintete, melyet több főindokból és egyéb mellékes körülményeknél fogva is felemelhetőnek tart. A nélkül, hogy a pénzügyminister úr indokainak osztályozását figyelembe venném és azokra kiterjeszkedném, egyszerűen azon sorrendben fogok velök foglalkozni, a melyben azokat a t. pénzügyminister úr előterjesztette.

Első sorban azt mondotta, hogy ezen adó felemelése indokolt, mert 1875 óta az ezüst-agio megszünt, ennél fogva a közönség abban a helyzetben van, hogy daczára az adóemelésnek, mégis olcsóbb tételek mellett fog a vasutakon és gőzhajókon szállíthatni, mint eddig. Az indokolásban különös súlyt fektetett éppen ezen körülményre, és kiemelte, hogy az agio, mely 1875-ben 17—18 százalékot tett, időközben megszünvén, ennyivel a kincstár bevételeinek ezen ok miatt csökkennie kellett. A törvényjavaslatot az idokolásban úgy tüntette fel, mint a melynek czélja nem is annyira az adóemelés, mint inkább az eddigi jövedelmek alapjának mintegy biztosítása. Azonban még az esetben is, ha a 17 százalékos agio leszámittatik, tényleg adóemelés foglaltatik ez előterjesztésben, mert a 17 százaléknak tekinteten kivül hagyása mellett még mindig 32—33 százalékot tesz az adóemelés. Azonban én azt hiszem, hogy a tisztelt kormány úgy az előterjesztésben, mint a pénzügyminister úr tegnapi beszédében egy igen fontos mozzanatot figyelmen kivül hagyott. Az ezüst-agio, igaz, a forgalmunkból eltünt, és e czímen pótlékokat a vasutak ma nem számítanak; de az arany-agio épp úgy érezteti hatását, mint az előtt. A hazai vasutak azelőtt is voltak kötelékekben, de az 1875. évi adó behozatala óta megkötött köteléki szerződéseikben kénytelenek voltak egy oly paritás megállapításába beleegyezni, mely reájuk nézve minden esetre igen nagy hátránynyal jár, mert mig pl. a frank ezen szerződésekben 80 birodalmi fillérrel vétetik egyenértékűnek, mint a mennyit az valóban meg is ér, adddig a mi vasutaink kénytelenek voltak 1 frtért 175 fillérrel beérni, holott a forint, mint tudjuk, 200 fillérrel állana paritásba; 25 fillér tehát azon veszteség, melyet a vitelbér felszámításánál a vasutak szenvednek. Igaz, a kincstár megkapja az adót ez agio után is, de a vasutak azt határozottan elvesztik, és mindenesetre sokkal kevésbbé előnyös helyzetben vannak, mint azt az előterjesztés szerint a t. pénzügyminister úr feltüntetni akarja. Az ezüst-agióra vonatkozólag pedig azon megjegyzést vagyok bátor tenni, hogy annak, mint a leszámolás indokának, csak az esetben volna értelme és az csak akkor bírna jogosúltsággal, ha a valuta helyreállíttatnék, mert kérdem, hogy az esetre, ha az ezüst-agió újból jelentkeznék, a minek lehetősége egyátalában nincs kizárva, vajjon akkor hajlandó volna-e a kormány az ezen törvényben eszközölt adófelemelés helyett azt az agió mérvéhez képest leszállítani? *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ha erre hajlandónak nem mutatkozik, akkor az a legkevésbbé sem szolgálhat a felemelés indokául és annak legfelebb csak ürügye lehet. — A másik indok, mely a t. pénzügyminister úrat arra birta, hogy a szállítási adó felemelését ajánlja, azon körül-

ményben rejlik, hogy a szállítási adónak legnagyobb része a személyforgalom útján jön be, és hogy az a teherszállítmányokat csak $^4/_{10}$ részben érinti. Előterjesztésében azt mondja, hogy a személyforgalom sokkal könnyebbben elbirja a megterheltetést, mint a teherszállítmányok. Ez teljesen igaz úgy, a mint mondatott, a nélkül azonban, hogy az adóemelést igazolni lehetne általa; mert, t. ház, a kérdés nem az, hogy vajjon a személyforgalom jobban elbirja-e a megterheltetést, mint a teherszállítmányok, hanem az, hogy vajjon akkor, midőn a személyforgalom már ugyis 10%-kal van megterhelve, ezen adó további 50%-ával ujabban megterheltessék-e, vagy pedig léteznek-e oly tekintetek, melyek ezt károsnak és meg nem engedhetőnek tüntetik föl. Én azt hiszem, hogy ily tekintetek igenis vannak. Adatokkal e részben nem rendelkezem, mert ilyenek talán nem is gyüjtettek, de nincs is szükség ily adatokra annak bebizonyitásához, hogy a társadalom melyik osztálya használja nálunk a közlekedési eszközöket, főleg a vasutakat leginkább. Ugy gondolom, tökéletesen elegendő lesz e részben azon köztudomású tényre hivatkoznom, hogy a szállítási eszközöket nálunk legnagyobb mértékben az adóköteles forgalomban a minden rendű-rangú üzleti emberek és munkások használják. A katonák t. i. szállítási adót nem fizetnek. Ez különben nemcsak nálunk, hanem mindenütt igy van, ott is, hol a társadalom más osztályai sokkal mozgékonyabbak, mint nálunk. De ha ez igy van, és ha az állam a dologban és ügyekben utazóknak szállítási vitelbérét az adóval megdrágítja, és ha az adóemelés által az ezen vitelbéreknél esetleg észlelhető leszálló irányzatokat megakasztja, akkor voltaképp a termelést drágította meg. És itt mit sem használ annak felmutatása, hogy ime rövid távolságra mily kevés az, a mivel az adó a vitelbért drágítja, mikor az állam ezen a czímen 1.200,000 forintot vett be eddig is s a jövőben még további 600,000 frtot akar bevenni. Tehát közel 2 millióval készül a kincstár drágítani a munkának azon részét, mely helyváltoztatással van egybekötve. Azt hiszem, hogy ezen eljárásnak káros eredményei elmaradhatatlanok. Továbbá azt sem ismerhetem el, hogy a személyforgalomnak 15%-kal való megadóztatása éppen olyan csekélység volna. Ugyanezen tekintetek alá esnek, habár talán kevéssbé, a gyorsszállítmányok is. Ezek egy részét a fogyasztási czikkek, másik részét pedig a drágább termelési anyagok képezik. A gyorsszállítmányoknál különösen tekintetbe jön a gyümölcs és egy pár kiviteli czikk, mint a milyen például a szőlő, melynek vitelbére ezen szállítási adó emelése által drágíttatni fog. Azonban a gyorsszállítmányok után alig jött be eddig is valamivel több 217,000 frtnál. Sokkal tetemesebb azon összeg, melyet az állam a teherforgalom megadóztatása folytán vett be. Ezen a czímen eddig is mintegy 8—900,000 frt volt a jövedelem, és most az 50%-kal több megadóztatás után egy millió 3—400.000 forintot vár a kormány. Erre is azt mondja a pénzügyminiszter úr, hogy ezen terhet a szállítmányok nagyon könnyen elviselhetik, pedig csak az előbb volt szerencsém említeni, hogy a t.

pénzügyminiszter úr a teherszállítmányok megadóztatását milyen érzékenynek tüntette fel. Azért bajos neki az indokolásban egy pár sorral alább annak ellenkezőjét elhinni. Bajos ezt elhinni különösen akkor, midőn a versenyképesség szakadatlan hanyatlása folytán a termelők százezrei keresik a módot és számítást, mely mellett magukat nem gazdagitani, hanem egyszerüen csak fenntartani képesek legyenek. A szállítmányok megadóztatása mindenesetre a termelés rovására történik, mely nálunk a nélkül is felette drága, és ha a t. pénzügyminiszter úr e tekintetben azon viszonyokra figyel, melyek közt termelésünk a külfölddel szemben van, akkor ezen megterheltetést bizonyára nem csekélyelte volna annyira. — Vegyük pl. csak azon versenyt, a mely vasutainkkal szemben nemcsak Ausztriában, hanem a külföldön is nyilvánul. Vasutaink legnagyobb részben nem képesek megélni azon forgalomból, melyet számukra saját vidékük biztosít, és igy kénytelenek minél nagyobb mértékben átmeneti forgalmat szerezni maguknak. A vasutak minden tőlük telhetőt meg is tesznek e részben, igy újabban pl. azon forgalmat szerezték meg, a mely Bródy, Podvolicziska és Szucsava közt egyrészről és Cormons, Trieszt s Fiume közt másrészről fejlődött ki, és a mely eddig legnagyobbrészt Oderberg és Bécs, most pedig Lupkow, Miskolcz, Budapest, Kelenföld mellett halad el. Miután azonban a mi vasutainknak ezen forgalommal szemben bizonyos megállapított, és már kész feltételekkel és vitelbér-összegekkel kellett számolniok, nem voltak azon helyzetben, hogy az adókat a vitelbér-tételekbe beszámittassák maguknak, mivel ezen adó Ausztriában nem létezik. Ebből önként következik, hogy a vasutak azon adót, melyet az államnak fizetni tartoznak, saját díjrészleteikből adják ki. Ily eset nemcsak egy van, mert vonalaink számtalanszor jutnak hasonló helyzetbe, a miből ismét az következik, hogy azon adó, melyet az előadó oly nyomatékosan közvetettnek hirdetett, nagyon sok esetben a vasutakra nézve a valóságos egyenes adó jellegét ölti magára.

A teherszállítmányok megadóztatása azonban nemcsak a vasutaknak, hanem általában a termelőknek is árt, mert azt a versenyt, mely az újabb időben jelentékeny módon gyarapodott és termelő osztályainknak nemcsak termelőképességét, hanem lételét is fenyegeti, most már közvetlen közelünkben érezteti hatását. Hogy e tekintetben többre ne hivatkozzam, itt van kezemben az a jelentés, melyet az angol parlament által kiküldött tagok terjesztettek elő az ugynevezett Agricultural International Comissionnak. Ezen jelentés értelmében, mely az amerikai gazdasági viszonyokról ad számot, az európai termelés meglehetős hosszas időn át a lehető legnagyobb és legveszélyesebb versenynek lesz kitéve. Az amerikai szűz terület, mely eddigelé még feltörve sincs, óriási nagyságú, és az ott alkalmazásban levő gazdasági rendszer olyan, hogy a termelési költségek a minimumot képezik. Alig használtak valamely darab földet egy pár évig, addig, míg t. i. azt a földet kiélték, akkor lerombolják az épületeket és mennek tovább Amerika belsejébe. E rendszernek csak egy hát-

ránya van, az, hogy a vitelbér valamivel megdrágul általa, de másfelől folyton olcsón termelhetnek azon adományok következtében, melyekkel oly bőkezüleg áldotta meg a természet az új világrész termő tájait. E jelentés adatai szerint a termelés Amerikában oly olcsó, hogy mi kénytelenek vagyunk azt körülményeink és tehetségünkhöz képest minden módon ellensúlyozni. Ezen adatok szerint például egy hectoliter gabonának termelési költsége mindössze 4 frt 80 kr., a szállítás az ottani termelési területről Chicagóig 1 frt 15 kr., ínnen New-Yorkig 86 kr. és innen a tengeren Liverpoolig 82 kr., tehát csak egy kr.-ral több, mint amennyi az lesz új tarifa-tételek szerint Aradról ide a fővárosba. — Az amerikaiak képesek 8 frt 20 krért szállítani angol piaczokra egy hektoliter gabonát. Ily körülmények közt azt hiszem, azon számításoknak, melyeket itt a pénzügyminiszter úr és György Endre t. képviselőtársam bemutattak, nagyon kevés értékök van, és midőn egy oly távolságra, minő a két világrész közt van, a szállítás csak 1 krral kerül többe, mint a mennyibe az kerül Aradról Budapestre, akkor egyáltalában nem lehet mondani, hogy teherszállítmányaink a további állami megterheltetést még könnyen elbirhatják. *(Ugy van! balfelől.)* Ily körülmények közt nagyon felfogom azon aggályokat, melyeket a pénzügyi bizottság akkor, midőn e törvényjavaslatot tárgyalta, nyilvánított. A pénzügyi bizottság ugyanis jelentésében a következőket mondja: »Nem kerülhette ki a bizottság figyelmét az a körülmény, hogy hazánk kiválóan földmívelő ország levén, gazdászati haladásának és fejlődésének egyik feltétele, terményeinek könnyű és olcsó elszállításában áll, és igy óvatosan kerülendő minden, mi az elszállítást nehezítené és ez által terményeink versenyképességére csökkentőleg hathatna. Nem kerülhette ki a bizottság figyelmét azon körülmény sem, hogy forgalmi eszközeink fejletlenségében, jelesen a némely vasutaknál fennálló magas díjtételek és a vasuti vonalok czélszerűtlen csoportosulásában az olcsó szállításnak már is olyan akadályai vannak, melyek a helyes forgalmi politika követelményei szerint inkább elmozditandók, mint újabbakkal tetézendők volnának.« — Ezen véleményben vagyok én is, szállításunk és közlekedésünk terheit lehetőleg elmozditani, nem pedig megszaporitani szükséges. *(Ugy van! balfelől.)* Ez Magyarországra nézve oly életkérdés, melyet eléggé hangsúlyozni nem lehet. — De nemcsak Amerika veszélyeztet bennünket, hanem közvetlen közelünkben is vannak oly versenytársaink, melyek épp úgy fenyegetik hazánk termelését. Ezek Románia és Oroszország. Az oroszok különben maguk is aggodalomban vannak Amerika versenye miatt. Adataim vannak, melyek szerint, mint az angol parlament, úgy Oroszország is küldött ki oly egyéneket Amerikába, a kik ott a helyszinén tanulmányozták a gazdasági viszonyokat. Ez év derekán tanácskozások tartattak Oroszországban az iránt, miként lehetne e versenynyel szemben a termelési viszonyok mostani állapotát legalább fenntartani, s arról győződtek meg, hogy nagyobb beruházások és a közlekedési eszközök tökéletesítése nélkül ez egyáltalában lehetetlen. Meg-

állapították ott az elevatorok nagyobbmérvű építésének szükségét és azt, hogy a vaspályák minél olcsóbbakká tétessenek, mert ma Oroszország sincs azon helyzetben, hogy e nélkül Amerikával versenyezhessen. — Még közelebb van hozzánk az a verseny, melyet a galicziai vasutak a mi vasutainkkal szemben kifejtenek. Ott van a Károly-Lajos és a lemberg-csernovitzi vaspálya, melyek már a cseh, morva és felső-ausztriai piaczokat készülnek Magyarországtól elragadni. Itt van a kormánypárt egyik lapjának, a Pester Lloydnak, egy felhivása a vasutakhoz, melyben azt mondja, hogy miután a Gotthárd-vaspálya kiépítése következtében a szállítás Genuától Zürichbe nemsokára mintegy két frankkal olcsóbbá lesz, igyekezzenek a magyar vasutak tarifájukat úgy leszállítani, hogy ezen veszély beállta minél későbbre halasztassék el. Tehát piaczaink mindenütt, távolabb és közvetlen közelünkben veszélyeztetve vannak. És mindezen veszélyekkel szemben csak egyetlen hatályos eszközt ismernek a szakértők és üzletemberek s ez a tariffák lehető mérséklése. A pénzügyminiszter úr véleménye szerint a létező adókat emelni kell; és pedig azért, mert a termelők könnyen elviselik a vitelbér azon csekély mérvű emelését, mely ezen újabb teher folytán beáll, vagyis, ha az állam majd ezentúl jó közlekedési politikát készül folytatni, annak rovására már a jelenben lehet vétkezni. Én azon véleményben vagyok, t. ház, e tekintetben, hogy azon beruházásoknak eredményét, melyet az állam oly nagy és fontos czélra tett, veszélyeztetni már az elvi szempontnál fogva sem lehet helyes. Ez áll, t. ház, az állam vasutairól és áll az állam által biztosított vaspályák forgalmára nézve is. Én e tekintetben igazat adok Helfy t. képviselő urnak, a ki azt mondta, hogy azon eljárásról, melyet a kormány a garantirozott pályákkal szemben követni akar, méltán lehet mondani, hogy az egyik zsebébe teszi azt, a mit a másikból kivett, mert a mint említettem, a vasutak számtalanszor jutnak oly helyzetbe, hogy saját díjrészletökből kénytelenek megfizetni az adót. Ha már most az a nélkül is kedvezőtlen anyagi viszonyok közt levő garantirozott vaspályák saját bevételeikből lesznek kénytelenek ezt az adót megfizetni, a biztosított összeget kell az államnak ugyanennyivel felemelni. Az államvasutak helyzete is hasonló, mert az állam itt is az egyik zsebéből fogja kivenni azt, a mit a másikba beletesz. A forgalommal szemben követett eljárás pedig olyan, hogy annak, a mit az állam az egyik kezével nyujt, egy részét a másik kezével rögtön visszavonja. Ez eljárást sem elví, sem közgazdasági, de még pénzügyi szempontból sem lehet igazolni. — A t. pénzügyminiszter úr felemlítette, hogy e törvényjavaslat előterjesztése óta a közlekedésügy terén lényeges változások állottak be, mert a tiszavidéki vaspálya azóta államivá tétetett, a zágráb-károlyvárosi vonal megvétetett, és a magyar államvaspályák nagy készületeket tesznek a tarifák leszállítására. Példa gyanánt közölt is egy pár tételt a még közzé nem tett új szállítási tarifából. Örömmel értesültem most hivatalosan arról,

a mit különben már régen hallottam, hogy a magyar állami vaspályák szállítási díjtételeiket tetemesen alább akarják szállítani. Én azt hiszem, hogy ez mindenesetre elismerést érdemel, de csak annyiban, a mennyiben a kötelesség teljesítése elismerésre számot tarthat. *(Helyeslés balfelől.)* Azon 224 millió frtnyi beruházás, mely a magyar államnak évenkint a vasutakban alig 1%-ot jövedelmez, csakugyan bir jogosultsággal, de ha azt akarjuk, hogy az czéljának megfeleljen, t. i. hogy tarifa-politikánkra e vasutak birtoka közvetlen befolyással birjon, s hogy a kormány azok felhasználásával a közgazdaság érdekében minden lehetőt megtegyen, azt hiszem, a hozott áldozatok szellemében kell eljárnunk.

Azt mondja a t. pénzügyminiszter úr, hogy a vitelbér majd szét fog oszlani, az sokfelé fog elforgácsolódni, s nem lehet tudni, vajjon a termelő, vagy szállítmányozó vasut, vagy a malom, vagy más valaki fogja-e viselni, és hogy ezáltal a teher elviselése annál könnyebb lesz.

Hát hogyan történik, t. ház, ezen adó beszedése? Eddig a 2%-os szállítási adót ugy szedték be, hogy a kincstár közegei a vasutaknál, vagy megfordítva a vasuti közegek az adópénztárnál megjelentek és a kimutatott jövedelmöknek 51-ik részét lefizették, illetőleg átvették. Már most, ha a vasutak azon helyzetben vannak, hogy magasabb díjtételeket számíthatnak a szállításért, akkor a szállító fél, legnagyobb részt a termelő, fogja azt viselni, ha pedig nincsenek azon helyzetben, akkor be fog állani azon eset, melyet az előbb említettem, t. i. maga a vasut lesz kénytelen azt fizetni, és miután az állam a vaspályáknál anyagilag nagy mérvben érdekelve van, ez pénzügyeire is folyással fog birni. Az állam több mint fele részben mindenesetre érdekelve van, mert a pénzügyminiszter ur által tegnap tett számitás nem egészen helyes. T. i. azon vaspályák, melyeknél az állam érdekelve van, nem 40%-át, hanem több, mint 50%-át fizetik az adónak, és ennélfogva, constatálom, hogy azon számitás, melyet a pénzügyminiszter előadott, lényegesen különbözik azon eredménytől, melyet ugyancsak ő terjesztett elő tegnap. Az állam t. i. bevesz szállítási díjak czíméu mindössze átlag 2.155,000 forintot, ebből az államvaspálya a tiszaival együtt fizet 590,000 forintot, az összes kamatbiztosítást élvező vasutak által fizetett összeg pedig 550,000 forint, tehát összesen: 1.145,000 forint, ez az adójövedelemnek mindenesetre több mint fele; mert a többi vasutakra csak 1.010,000 frt esik.

Azt elismerem, hogy a szállitási adó egy oly országban, a mely erőteljes, virágzó közgazdasági élettel bir, egy időre mint kivételes intézkedés talán helyén van. De egy oly országban, a mely folytonos organicus gazdasági bajokkal küzd, a melynek legfőbb terményei nem versenyképesek, ezen adónem gazdaságilag egyáltalán nem állhat meg. Igy voltam eredetileg meggyőződve, midőn 1875-ben a XX. t.-cz. által a szállítási adó behozatott, és igy vagyok meggyőződve ma is. Azon különbséggel természetesen, hogy ma ezen

adót, mely létező rossz levén, létéhez már lételénél fogva bizonyos joggal bir, eltöröltetni nem kívánom. De ezen adónak minden további emelését, és a már egyszer elkövetett közgazdasági hiba ismétlését, öregbítését általában és ezen alkalommal határozottan ellenzem. *(Helyeslés balfelől).* — Azt mondta tegnapi beszédében György Endre t. képviselőtársam, kogy az ellenzék álláspontja ezen törvényjavaslattal szemben felette könnyű, mert azok, a kik ezen padokon ülnek, a beruházásokat készségesen szavazzák meg, de ha arról van szó, hogy fedezetet is adjanak, akkor azt annál határozattabban megtagadják. Ő ellenben azon realis politikusok közé tartozik, a kik magasabb tekintetekből, habár nem is nagyon szerelmesek beléjük, az adófelemelések keserű piluláit készséggel lenyelik, csak hogy az állam hitelképességét jövőre fenntarthassák. Erre, t. ház, én röviden a következőket vagyok bátor felelni. *(Halljuk!)* Az ellenzék álláspontja egy oly kormánynyal szemben, melynek valódi főczélja egyedül a tovább létezhetés, és a melynek alapja és támasza az ország és társadalmának gyengeségében áll, *(Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon),* a melynek közgazdasági és pénzügyi politikája számára az eszméket túlnyomólag ellenfelei szolgáltatják, s a ki ezen eszméket úgy használja fel és oly alakban terjeszti elő, hogy ezen eszméknek szerzői compromittálva érzik magukat *(Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* általok, az ily kormánynyal szemben, t. ház, az ellenzék állása sem nem könnyű, sem nem kényelmes. Mi a szükséges beruházásokat, ha azok kellőleg alkalmaztatnak, igenis, megszavazzuk. Megszavaznók szivesen a létesítésökhez szükséges fedezetet is, mert úgy az egyik, mint a másik az ország javának előmozdítására lenne szentelve, ha valaki biztosíthatna bennünket arról, hogy azon fedezet, melyet megszavazunk, a kitűzött czélra és nem általunk helytelenített kormányzati politikának folytatására lesz fordítva. *(Ugy van! Felkiáltások a bal- és szélső balfelől.)* És ebben egyáltalán nincs következetlenség, mert az ellenkező eljárás oly bizalmat foglalna magában, mely az ellenzék állásának természetével is ellenkezik. Azért hát, t. képviselőtársam, magasb állami szempontokból csak emelje az adókat s legyen érte az érdem és felelősség egyaránt az övé; én a magam részéről az összes kormányzati politika gyökeres megváltoztatása nélkül azt sem ezen, sem más kormánynak megszavazni hajlandó nem vagyok. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* De azt, hogy az államnak nemcsak ezen összegre, melyet a kormány a szállítási adó felemelése által akar elérni, hanem ennél sokkal nagyobbra szüksége van, én készséggel elismerem és egyáltalán nem zárkózom el a pénzügyi helyzet követelményei elől. Csakhogy engem e helyzet sokkal kevésbbé aggaszt, mint azon tanácstalanság, melyet a kormány súlyos pénzügyi viszonyainkkal szemben minden alkalommal tanusít. Most is adóemelést kiván a törvényhozástól; de mire? hogy annyiszor igért feladatának eleget tegyen, hogy a pénzügyeket végre valósággal rendezze is? Egyáltalában nem, hanem kívánja azért,

hogy az államháztartás jelen állapotának változatlan fennmaradása mellett pénzügyi rabló-gazdasággal minden létező jövedelmi forrást, a megengedhetőséggel már mitsem gondolva, a tényleges lehetőség végső határáig kimerítsen. *(Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* És minthogy a napirenden lévő adófölemeléseknek, az adott viszonyok közt, a kibontakozás utjának és módozatainak szemlélete nélkül, én annak egyéb czélját felfedezni képes nem vagyok: az előttünk fekvő törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául sem fogadhatom el. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal és szélső balon.)*

6. A petroleum megadóztatása.

Képviselőházi beszéd; mondatott 1882. évi márczius 13-án a kőolajvám és ásványolajadóról szóló törvényjavaslat feletti vitában.

T. H.! Az előttünk fekvő törvényjavaslat rendelkezései szoros összefüggésben vannak az általános vámtarifa iránti előterjesztéssel, azért nagyon helyes lett volna ezen két javaslatot kapcsolatosan tárgyalni, legalább annyiban, a mennyiben a két javaslat feletti vita egymást közvetlenül követhette volna. Szükséges lett volna ez, mert az kétségtelen, hogy a közös vámterület alapján a vámtarifát megállapítani, vagy azt revideálni csak az érdekek compensatioja mellett lehet. És miután itt egy igen lényeges compensationális tárgygyal van dolgunk, bajos ezt az egészből kiragadva igazságosan megitélni. De helyes lett volna az együttes tárgyalás azért is, mert egy oly fontos tárgynál, mint a minő az általános vámtarifa, a közfigyelmet lehetőleg concentrálni kell, minden intézkedés tehát, mely a vita elforgácsolására vezet e házban, árt az ügy érdekének. *(Helyeslés balfelől.)* Igy fogván fel a kérdést, más parlamenti viszonyok között kötelességemnek tartanám halasztási indítványt adni be. Az ily indítványnak sorsát azonban a mai viszonyok között előrelátván, felesleges munkát végezni és azzal a ház drága idejét más tárgyaktól elvonni nem akarom, hanem a mondottakra csak utalva, áttérek az előttünk fekvő tárgyra; előre jelzem azonban, hogy én jelenleg mást, mint ezen törvényjavaslatot, birálat tárgyává tenni nem akarok, mert a pénzügyi vámok egésze iránti megjegyzéseimet fenntartom azon időre, midőn a vámtarifa lesz napirenden. *(Helyeslés.)*

A kőolaj-vám felemelése és az ásványolajadó behozatala iránti törvényjavaslat nem először van a t. ház előtt. A t. előadó ur részletesen kifejtette, hogy mi történt e tekintetben 1878-ban és mi történt a következő 1879. évben. Azon képviselők, a kik velem e padokon ülnek, sem az első, sem a második izben nem fogadták el a vám felemelését. Az indokok, melyek őket erre birták, nagy részben ma is megvannak, sőt még egy különös indok járult azok-

hoz, mely azelőtt abban a mértékben, mint ma, tisztába hozható és igy érvényesíthető nem volt. Ezen indokok elseje az volt — és ez bőven kifejtetett az 1879-iki, de az idei költségvetési vita alkalmával is — hogy a kormány oly pénzügyi politikát folytat, mely minden az országtól ezen pénzügyi politika nevében követelt áldozatot czéltalan erővesztegetéssé alakít. *(Igaz! a baloldalon.)*

A mi pénzügyi politikánkat röviden nem lehet más által jobban, találóbban jellemezni, mint ha azt mondjuk róla, hogy mellette az államháztartás szakasztott mása a Danaidák feneketlen hordójának. *(Ugy van! a baloldalon.)* Bőven kifejtetett a költségvetési általános vita folyamán e padokról, hogy minő eljárást követ a kormány e tekintetben, és én megvallom, az a két nagy elv, a melyet Wahrmann Mór képviselő úr e tekintetben éppen az előbb felhozott, engem nem győzött meg annak helyességéről. Sőt állítom, hogy 1879 óta az általános pénzügyi politikából minden pénzügyi intézkedés ellen meríthető indok fokozott nyomatékkal bir előttem, mert azóta a helyzet a zárszámadások és az idén előttünk volt költségvetés tanusága szerint rosszabb lett, és mert a pénzügyi kormányzat felfogásában oly ingadozás észlelhető, a mely most még kevésbbé tartalmazza a kibontakozás biztosítékait, mint az előtt. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* — Ezen általános indokon kivül felhozattak részünkről a törvényjavaslat szerkezetéből merített és ellene szóló érvek is. Ez indokokat én most is magaméivá teszem. Elismerem én, hogy a petroleum bizonyos mérvű megadóztatást eltűr; de azt nem ismerhetem el, hogy a megadóztatásnak azon mérve, a mely most itt javasoltatik, oly igen csekély lenne. Hiszen a felemeltetni javasolt vám az eddigi vámnak 166%-át képezi. És e tekintetben az előadó urnak a százalékos számítás ellen felhozott kifogásai nem szólhatnak nekem, mert én nem az értékre, hanem régi vámra vonatkoztatom eme számítást. Ellenvetéseimet a törvényjavaslat ellen három pontban foglalom össze. *(Halljuk!)* Először is, t. ház, én a törvényjavaslatot elvetendőnek tartom, mert a kőolajvám nagymérvű felemelése kétségkivül sokkal jobban fogja sujtani a szegényt, mint a gazdagot. *(Ugy van! baloldalon.)* Másodszor ellenzem azt, mert ha a vámnak ily mérvű felemelése a létező fogyasztást észrevehetőleg nem is fogja csökkenteni, de mindenesetre nehezíteni alkalmas a világítás használatának szerintem nagyon kívánatos terjedését. Harmadszor ellene vagyok e javaslatnak, mert az ipar és különösen az osztrák ipar javára oly védvámot létesít, mely az előttem szólott képviselő úr által kifejtett eredményekre fog vezetni.

Első állításom alapos voltát kétségbe vonta mind az előadó úr, mind pedig Wahrmann Mór képviselőtársam. Ők azon stereotippé vált ellenvetéssel élnek, hogy bizonyos arányosság van a kőolaj-fogyasztásnál a szegények és gazdagok között. A legérdekesebben van ez az osztrák kormány előterjesztésében formulázva, a mely erre vonatkozólag a következőket mondja: »Nem szabad figyelmen kivül

hagyni, hogy az ásványolaj fogyasztásának nagysága a fogyasztó jövedelméhez mérve bizonyos általános arányosságot tüntet fel, mivel a jómodu nagyon élénk világítást szerez magának és azért több ásványolajat fogyaszt, mint a nem jó módú, a kinek kis petroleumlámpája az ásványolaj nem nagyon magas tétellel való emelésénél csak csekély mérvű teherrel illettetik.« Itt mindenekelőtt azon kérdés merül fel, hogy hát vajjon a vámnak 166%-kal való emelése oly szerfelett csekély-e? Hiszen maga az osztrák pénzügyminiszter elismerte, hogy a legkisebb lámpánál a fogyasztási adó behozatala, illetőleg a vám emelése folytán egy frtnyi teherszaporulat fog beállani. Az előadó úr a pénzügyi bizottság jelentésében mesés dolgokat tud beszélni nekünk az ásványolaj-világítás olcsóságáról. Ő e tekintetben azt mondja, hogy a kőolajjal való világítás egy óra alatt nem kerül többe, mint 0·051 krba. Ezen számításnak értéke kimutatható, ha 3 órát veszünk fel minden napra és igy egy évre kerek számban ezer órát s az idézett számot ezzel szorozzuk, mert ekkor kitünik, hogy a pénzügyi bizottság számítása szerint egy évre 51 krba kerülne egy kis lámpában elfogyasztott kőolaj. Hogy ez menynyire nem állhat, mutatja az osztrák pénzügyminister már említett számítása, a ki azt állitja, hogy a legkisebb lámpánál 1 forintnyi teherszaporulat fog beállani. A dolog egyébiránt a következőképpen áll. *(Halljuk!)* Én is éltem szakértők tanácsával és tőlük tudtam meg, hogy a legújabb viszonyok között mennyibe kerül a petroleummal történő világítás egy óra alatt. Ugyanaz a czég, a melyre az előadó úr hivatkozott, és a melyre hivatkozik az osztrák pénzügyminister is előterjesztésében, legközelebb részemre kiszámította, hogy a kilogrammonkint 20 krba kerülő olajból egy-egy órai világítás — mert meg kell határozni, hogy milyen körülmények között történik a világítás, a mi azonban a pénzügyi bizottság jelentésében nem található fel — egy 7 milliméter széles béllel ellátott 27 mm. hosszú és 24 mm. magas lángot adó lámpával került egy óra alatt 0·28 krajczárba, a mi egy év alatt 2 forint 80 krt tesz. Ha pedig azon óraszámot veszem, melyet az osztrák pénzügyminister is használt, t. i. ezerszáztiz órát évenkint, akkor kijön 3 forint 10 krajczár. Ennyibe kerül a legkisebb lámpánál a világítás. És ezzel szemben az egy frt teher-szaporulat nem olyan csekélység, mert méltóztassanak azt venni, hogy ez csupán az egység és a hány ily kis lámpa van az országban, annyi egy forinttal fog a szegény ember terhe ezuttal növekedni. És kérdem, mit lehet az ilyen 7 mm. széles béllel ellátott lámpával megvilágítani? Egy kis szegletet, egy kis zugot, melyben az illető munkás éjjeli virrasztással pótolja a köz- és magánterhek fedezésére elégtelen nappali munkáját. Ilyen szegény ember a felvidéken elég van és azoknál egy forint, uraim, pénz, mert sokszor két-három napig kell dolgozniok érette. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Hogy az intensiv világítás drágább, mint a kevésbbé intensiv, azt én elismerem. De azt egyáltalában nem

ismerhetem el, a mi úgy az osztrák ministeri előterjesztésben, mint itt felhozatott, hogy a szegények és gazdagok között arányosság létezik a kőolaj-fogyasztás tekintetében. — Ugyanazon czég adatai szerint, melyről az előbb megemlékeztem, mig a legkisebb lámpánál a világítás, és pedig drágább minőségű kőolajból, nem a 20 krajczárosból, kerül négytized háromszázad krajczárba, addig a finomabb, kereken égő lámpáknál kerül egy krajczárba. Valamivel több, mint kétszer drágább az ily nagy világosságot adó lámpák használata. De kérdem, vajjon lehet-e azért komolyan venni az arányosságot vitató ellenvetést? Vajjon hiszi-e valaki, hogy egy nagybirtokosnak, a ki százezer forint jövedelemmel bir, jövedelme ugyanazon töredékébe kerül a petroleum használata, mint a szegény embernek? *(Ugy van! a baloldalon.)* — De még egy fontos mozzanatot kell a t. ház figyelmébe ajánlanom, és ez az, hogy az intensiv fény a gazdagoknál csakugyan fényűzés, mig a szegényeknél az a világítás életszükség, *(Ugy van! a baloldalon)* annál végzik munkájukat, hogy legyen másnapra a maguk és családjuk számára betevő falatjok. *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Hanem t. ház, 1879-ben, midőn Wahrmann képviselő ur volt az előadó, ő azt mondta, hogy mi igen könnyen bánhatunk el ezzel a petroleum-vámemeléssel, mert hiszen nincsen ez országban oly sok egyén, ki szorgalmasan használná a petróleum-világítást s ő — ugymond — constatálja, hogy kivéve a nagyobb városokat, az ország legtöbb vidékén naplemente után egy pár órával teljes sötétség uralkodik és csak a korcsmákban és tivornyák helyein van világ. Ebből a képviselő ur azon következtetést vonta le, hogy tehát emeljük bátran a petroleumadót. Engedje meg t. képviselőtársam, én egészen más következtetésre jutok. Ha csakugyan áll az, hogy nagy sötétség uralkodik a vidéken, akkor mindenekelőtt a világosságot kell ott terjeszteni; azért én nem elégszem meg azzal, hogy a világítás használata ezen vámemelés folytán ne csökkenjen, hanem oda kivánok hatni, hogy a világítás terjedése váljék lehetővé, mert igenis semmire sincs oly nagy szükség ezen országban, mint épen világosságra. *(Ugy van! Ugy van! a bal- és szélsőbalon.)* És a ki a világosság terjedését kivánja, melynek egyik főeszköze a világítás terjedése is, annak nem lehet kivánni, hogy a petroleumra nagy vám és nagy adó vettessék. És itt konstatálni, világosan kimondani kivánom azt, hogy a petroleum nem a gazdag, hanem par excellence a szegény országok világító anyaga. *(Ugy van! a baloldalon.)* Ezt kétségbe látszik tagadó intésével vonni Wahrmann Mór képviselő úr. Ugy hiszem, egy pár jellemző példával be fogom ezt az ő megelégedésére is bizonyítani. Csupán két országra hivatkozom e részben, két oly országra, melyről el van ismerve, hogy Európában a leggazdagabbak. Veszem először is Angliát. A ki Angolországban járt, tudhatja, hogy nemcsak a nagy városokban, hanem a kisebb helyeken, sőt a falvakban is gázgyárak vannak és a légszeszfogyasztás igen nagymérvű. Sőt a ki a felső angolországi városokban, nevezetesen Skóciában járt, tudhatja azt, hogy minden szállodában a vendégszobák is gázvezetékkel vannak ellátva.

A gázfogyasztás ezen nagy mérvének két oka van. Egyik az, hogy midőn a petroleumfogyasztás terjedni kezdett, a gáz már ott használatban volt; a második pedig azon körülmény, hogy Angolországba bizonyos minőség alatti petroleumot közbiztonsági szempontból behozni nem szabad, ennélfogva meg van drágítva a kőolaj. De ha adatokat kívánna a képviselő úr, azokkal is szolgálhatok. Anglia kőolaj behozatala 1878-ban 3.255,000 gallon volt, ez tesz 1.300,000 hektolitert, vagyis 1.188,000 métermázsát. Ebben valószínüleg a kátrány és egyéb ilyféle dolgok is benne vannak; ezt kell hinnem, ha az értéket tekintem, mert az nem megy többre, mint 12 millió forintra. Ha összehasonlítjuk ezt a mi fogyasztásunkkal, kitünik, hogy a mi behozatalunk ma sokkal nagyobb. Már pedig, ha valaki Anglia fogyasztását a miénkhez foghatónak tartja, az minden hazafisága mellett is szerénytelenséget fog elkövetni. De egy második adattal is szolgálok, mely valószinűnek tünteti fel azt, a mit az imént mondottam. Ugyanazon czég, melyre bátor voltam ismételve hivatkozni, egy táblázatot készített, melyet az osztrák kormány is használt a maga előterjesztésében. E táblázatban ki van számítva, hogy akkor, midőn egy stearin gyertya elégésénél a veszteség teljes, a petroleumfogyasztásnál megtakaríthatni annak értékéből 90%-ot, a kétszer finomított repczeolajnál 86½%-ot, a gáznál 86·9, tehát csaknem 87%-ot. Hogy a 90 és a 87 közt a különbség nem nagy, azt csak meg kell említenem. Világos ebből tehát, hogy ha azon berendezések nagyrészben megvannak és a nagy tőke folytán Anglia magát ilyesekkel később is olcsóbban láthatja el, a mihez hozzájárul, hogy Anglia jobban ért a gázkészítéshez és olcsóbb vámja van, mint nekünk, és szemben viszont a kőolajvám meglehetősen nagy, sőt még bizonyos nemű petroleumra tilalom is áll fenn: világos — mondom — mindebből, hogy Angliában a petroleum használata nem oly jutányos, mint a gázfogyasztás. Ugy hiszem, most már nem lesz kifogása a t. képviselő úrnak sem neheztelt állításom alapossága ellen.

De ugyanezen adatokból más következtetést is vonok le, t. ház. Francziaországban sem oly nagy a kőolajfogyasztás, mint nálunk, és az általam felhozott adatok egyrésze ezt is valószínűnek tünteti fel. Francziaországban a kétszer finomított repczeolaj fogyasztása, különösen a jobb házakban, nagyon el van terjedve. E mellett természetesen a gáz is. Hogy ez igy van, arra nézve felvilágosítással szolgálhat bármelyik helybeli lámpaárus, a ki azt fogja bizonyítani, hogy ha a Francziaországból ideköltözött egyének lámpát akarnak venni nálunk, akkor rendesen moderateurlámpát kérnek. De hiteles adatok is vannak kezemben e részben. Ugyancsak az osztrák pénzügyminiszter előterjesztése szerint a vám Francziaországban 37 frankot tesz. Ezen vámtétel mellett volt a lefolyt évek átlaga szerint Francziaország évi adójövedelme 16 millió. A 16 millió elosztása utján kiszámíthatjuk, hogy 432,000 mázsa volt a szóban levő évben Francziaország átlagos kőolaj-behozatala, vagyis valamivel több, mint Magyarországé a mult félév alatt. Nem lehet ennélfogva azt mon-

mani, hogy a gazdag országok gazdaságuk arányában fogyasztják a petroleumot, mert a dolog természetéből folyik, hogy az leginkább a kevés tőkével rendelkező népek világító anyaga. Ennélfogva Magyarországon e czikk megvámolása nem esik ugyanazon tekintet alá, mint más országokban, hiába hivatkozik ezért valaki arra, hogy Franczia országban, vagy Olaszországban a vám milyen nagy, mert ennek, a viszonyok különböző volta miatt, nagy nyomatéka nem lehet. De következik ebből még az is, hogy a kőolaj árára befolyással birhat a vám, a mint ezt az említett két ország példájánál láttuk. Az előadó úr ezt nem vonja ugyan egészen kétségbe, ő csak azt mondja, hogy a vámemelés csupán bizonyos tekintetben fog az árak alakulásánál érezhető lenni, de felemlíti, hogy 1871 óta az árak folyton hanyatlottak s reményli, hogy ezentul is hanyatlani fognak.

Erre, t. ház, egy pár megjegyzésem van. Először is én nem hiszem, hogy a petroleum áránál a hanyatlás határnélküli lehetne. Sőt azt hiszem, hogy e határhoz nem vagyunk már messze, mert a tapasztalat példáúl bizonyítja, hogy a mily mértékben sújtották az államok ezen árúczikk fogyasztását Európában, azon mérvben a petroleum átalában rosszabb lett. Különben képtelenség is, hogy ugyanazon munkaértéket adhassa valaki sokkal kevesebbért. Szakértők véleménye szerint mióta az adó Európában felemeltetett, Amerika sokkal nagyobb mértékben küld kevésbbé jól finomított árúkat oda. Azon robbanások és a kőolaj által történt elégések esetei, melyekről mindennap olvasni lehet a lapokban, nagyrészt a fogyasztás megterheltetésének természetes következményei. A nép t. i. az olcsót keresi és fogyasztja mindenütt, ha csak — mint Angliában — az állam nem gondoskodik róla és el nem tiltja az ily tűzveszélyes árúk behozatalát. Ez alakban tehát a vámemelésnek minden esetre volt hatása és ilynemű hatást attól tovább is várhatni. De lesz hatása a kiskereskedelemben is, a hol nem mázsánként, hanem kilogramm és literszámra szokták venni a kőolajt. A kereskedőnek itt a vámemelés következtében nagyobb üzleti tőkére lévén szüksége, annak költségeit mindenesetre be akarja majd a fogyasztótól szedni.

A törvényjavaslat ellen végre még azon kifogást teszem, hogy az az ásványolajadót is a vámvédelemmel köti össze. És e tekintetben tökéletesen egyetértek Wahrman Mór képviselő úrral, hogy a fogyasztási adónak e neme minden esetre nehezíteni fogja a fogyasztási adók kérdésének a maga idején való czélszerű megoldását. De az a védvám, melyet az ásványolajadó behozatalánál a kormány állítólag a mi iparunk részére akar biztosítani, nézetem szerint czélját el fogja téveszteni, mert az oda hat, hogy az osztrák, különösen a gácsországi ipar még nagyobb mértékben fejlődjék, a behozatal onnan még nagyobb legyen, mint eddig volt, és ennélfogva a mi károsodásunk e részben is határozottabbá váljék. Itt az iparvédelemnél föl kell említenem azon különbséget, mely a magyarországi és a gácsországi kőolajipar közt létezik. Magyarországban legalább eddig kiaknázott

petroleum-források nincsenek, hanem a nyers anyagot Romániából kell behozni. Ellenben Gácsországban, ha nem is nagyon kitűnő minőségü olajat szolgáltató, de bő források vannak. Ily kőrülmények közt az egyiknél az életképesség határozottan constatálható, mig a másiknál ez az üzletemberek vállalkozási szellemétől és ügyességétől függ. Azt mondta az előadó úr, hogy correktivumul fog szolgálni e tekintetben egy pár körülmény a gácsországi petroleum terjedésével szemben. Ilyen nézete szerint először az, hogy a minőség sokkal rosszabb. Hát hiszen, a mint az előbb is szerencsém volt mondani, az nem az árú terjedésének valószinűsége, hanem ellenkezőleg, annak valószinütlensége mellett szól. Másodszor hivatkozik egy adatra, a mely szerint a gácsországi petroleum behozatala a mi behozatalunkhoz viszonyítva nem tesz többet 2%-nál és ezt nagyon csekélynek tartja. Én hamarjában kiszámítottam, hogy ez 10—11 ezer métermázsát tesz. De ugyancsak az előadó úr volt, a ki 1879-ben azt állította, hogy a behozatal nem tesz többet 1750 métermázsánál. No, ha igy halad a behozatal Gácsországból 1879 óta mostanáig, akkor csakugyan alapos azon félelem, melyet e tekintetben kifejeztem, t. i., hogy annak fogyasztása a felvidéken még jobban fog terjedni. A védelem tehát nem használ nekünk azon mértékben, mint az osztrákoknak, sőt a fogyasztási adónál ez is károsítani fogja kincstárunkat. Mindezeknél fogva, ha bármily kitünő pénzügyi politikát folytatna is a mostani kormány a napirendben levő törvényjavaslatot az indokolásból merített érvek és aggodalmak miatt igy magában külön elfogadhatónak még akkor sem tartanám.

Reá térek most végül azon kérdésre, melyet Wahrman Mór képviselő úr is felemlített, t. i. a monarchia két államának a fogyasztásnál észlelt quotájára. 1879-ben gr. Apponyi Albert t. képviselőtársam volt az, a ki utalt reá, hogy Magyarország semmiféle praecipuumot az ásványolaj-vámnál nem élvez. Akkor az előadó úr azzal felelt neki, hogy ez nem áll, mert a régibb adatok alapján meggyőződése szerint Magyarország fogyasztása a monarchia fogyasztásának csak 25%-át képezi, elismeri azonban, hogy a viszonyok e tekintetben változtak és 1879-ben úgy állott a dolog, hogy mi 27%-át fogyasztottuk a monarchia összes behozatalának, ennélfogva véleménye szerint 4% mindenesetre javunkra volt irható. Azóta a nézetek e tekintetben változtak. Ezt a legeclatansabb módon bizonyítja az osztrák pénzügyministernek a birodalmi tanácsban tett nyilatkozata, mely szerint a forgalmi adatokból az tünik ki, hogy Magyarország behozatala 1881. julius havában 36%, augusztusban 34%, októberben ismét 36% volt. Elismeri azonban az osztrák pénzügyminister, hogy ez adatoknál valamivel tévedhetett. Én azt hiszem, igenis tévedett, és pedig egy pár jelentékeny perczenttel. Megnéztem azon adatokat, melyek az országos statisztikai hivatal által feldolgozva, Magyarország külforgalmát Ausztriával és a külfölddel a mult év második felében feltüntetik. Ez adatokból kiviláglik, hogy a kivitel leszámítá-

sával Magyarországnak a lefolyt fél év alatt 384,000 métermázsa kőolaj behozatala volt. *(Ellenmondás jobbfelől.)*

Ezt én sem tartom kétszer veendőnek, mint attól a képviselő urak tartani látszanak, hogy az évi fogyasztást kitudjuk s tökéletesen elismerem azt, a mit Wahrmann képviselőtársam mondott, hogy az őszi hónapokban nagyobb a megrendelés, mint a nyáriakban. Szakértők véleménye szerint a dolog úgy áll, hogy az üzlet megindul szeptemberben, októberben s foly márczius elejéig, akkor lanyhaság áll be, mely tart aztán egész juliusig. Tehát a két első hónapot mindenesetre egészen kell figyelembe venni s a többi hónapokat csak egynek számítva, én az összeget másfélszer veszem; akkor kijön, hogy Magyarország összes évi behozatala 576,116 métermázsára rug. Ha ezen adatot összevetjük a monarchia forgalmi adataival, melyek szerint 1881-ben a behozatal 1.400,000 métermázsát tett, az eredmény az, hogy a mi behozatalunk a monarchia behozatalának 41%-át képezi. Világosan kitünik tehát ebből, hogy 10% azon praecipuum, melyet mi részint fogyasztási adó, részint vám alakjában az osztrák kincstárnak fizetünk. Ezen 10% pénzben kifejezve, az én számításaim szerint 600—650,000 arany forintot tesz, tehát nem sokkal többet, mint a mennyire Wahrmann Mór képviselő úr csak a fogyasztási adó utján történő károsodásunkat tette. — Nem akarom most fejtegetni, hogy a praecipuum, melyet mi ezen adónál és ezen vámnál adunk Ausztriának, mennyiben ellensúlyoztatik a többi pénzügyi vámok emelése által, mert azt hiszem, ennek helye és ideje akkor lesz, midőn a vámtarifa fog tárgyaltatni. Azonban már most előre jelezhetem, hogy az én számításom szerint az összes pénzügyi vámokból Magyarországnak semmiféle külön haszna nincsen, sőt valamit még az fizet a közösügyi költségek quotáján túl is.

Még csak egyet kivánok megjegyezni. Valahányszor ily adójavaslat kerül a ház elé, mindig azon már stereotyppé vált ajánlattal terjesztetik az be, hogy más államok is nagy erőfeszítéseket tettek államháztartásuk egyensúlyának helyreállítására, a szóban levő javaslatot tehát, mely nem is oly káros a közgazdaságra nézve, mindenesetre el kell fogadni. Megvallom, hogy ezt az ajánlatot én mindig különösnek tartottam a jelen kormány részéről, főleg a mostani viszonyok közt. Különösnek tartom ezt a jelen kormány részéről, mert a mint beszédem elején említettem, a pénzügyi politikátlanság ellen felhozható kifogás teljesen alkalmas az ezen figyelmeztetés komolyságába vetett hitünket megingatni. De különösnek tartom azt a mai viszonyok közt is, midőn egyáltalában nem vagyunk abban a helyzetben, a melyben más nemzetek sikeres pénzügyi erőfeszítései nyilvánultak. Mert mindazon nemzetek, a melyek az újabb időben pénzügyeik rendezése végett nagyobb áldozatokat kivántak polgáraiktól, nagy nemzeti czélokat valósítottak meg és századok óhaját teljesítették, vagy pedig oly létküzdelmet folytattak, mely nem volt elháritható, s a melynek nyomait el kellett minél előbb tüntetni. De vajjon minő nagy nemzeti vívmányokra hivatkozhatunk mi és minő

nagy csapás ért bennünket, azon egyet kivéve, melyet a rossz kormányzat évek óta mér reánk, de a melynek nyomait eltüntetni s azok sebeit orvosolni legkevésbbé ezen kormány fogja. És, ha küzdelemről beszélhetni, vajjon e nagy küzdelem már hátunk megett-e, vagy pedig a közel, vagy távoljövőben, de még mindig nem előttünk áll-e? Erre a küzdelemre komolyan készülnünk kellene; de arra nem lehet oly pénzügyi politikával készülni, mely egyik legfőbb czélját, az államháztartás egyensúlyának helyreállítását, saját belső rossz természeténél fogva nem érheti el soha, hanem, hogy tovább eviczkélhessen, kész a bevételeket minden áldozat árán szaporítani, hogy azután legközelebb újból hasonló és ismét hasztalan áldozatok követelésére legyen utalva. — Az előttünk fekvő törvényjavaslat az imént jelzett pénzügyi politikának egyik láncszemét képezvén, nagyon természetes tehát, hogy én azt saját nagy hibáin kivül már ezen egyetlenegy ok miatt sem fogadhatom el. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

7. A szeszadóról.

Képviselőházi beszéd; mondatott a szeszadóról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával 1884. évi márczius 5-én.

T. H.! Alig van adókérdés, melynek helyes megoldása véleményem szerint jelenleg úgy pénzügyeink, valamint gazdasági viszonyaink fejlődésére kedvezőbb befolyással bírhatna, mint a szeszadórendszer czélszerű megállapítása. Ennélfogva habár nem sok kilátásom lehet, hogy az osztrák kormánynyal előzetesen meghatározott elvek, sőt részletek alapján beterjesztett ezen adójavaslaton valamely módosítást tudjak itt keresztül vinni, még sem tartom feleslegesnek azt nem csupán a napról-napra való megélhetés pénzügyi politikájának, hanem főleg közgazdaságunk és pénzűgyi jövőnk állandó nagy érdekeinek szempontjából birálat alá venni. *(Helyeslés balfelől.)* És e részben első sorban nem is azon felfogásból indulok ki, ámbár szavazatomra annak is, mint eddig folyton, befolyással kell birni, hogy a kormány pénzügyi rendezkedésünk intézése tekintetében adófelemelések megszavazásában nyilvánuló bizalomra részünkről számot nem tarthat. *(Helyeslés balfelől.)* Hanem kiindulok mindenekelőtt azon felfogásból, hogy ha pénzügyeinket egészséges irányban akarjuk fejleszteni, akkor kűlönös gondot kell a közvetett adók czélszerű szabályozására fordítanunk, mert ezek sokkal kevésbbé használtattak fel eddig, mint a közgazdaság károsodása nélkül lehetett volna. És a jövőben is alig van tér, melyen kevesebb gazdasági és politikai koczkázattal annyit tehetnénk pénzügyeink javítására, mint éppen a közvetett adók törvényhozásának terén. *(Helyeslés balfelől.)* És ha már most azt kérdem magamtól, hogy az előttünk

fekvő javaslat ezen kétségtelen mulasztást mennyiben lesz hivatva pótolni, és hogy vajjon az itt teljesen jogosult nagy mértéket alkalmazva reá, az a törvényhozás iránti méltányos várakozásoknak e részben mennyiben alkalmas eleget tenni: akkor minden haladás mellett, melyet e javaslat jelez, kénytelen vagyok azt félrendszabálynak és oly adóreformnak tekinteni, melynél a fődolog az adóemelés volt, és a melynél ehhez képest az adórendszer javításának csak igen alárendelt jelentőség tulajdoníttatik. Ha eltekinthetnék a kormánynak számtalan, az államháztartás egyensúlyának helyreállítására vonatkozó be nem váltott igéreteitől, a szeszadó emelését önmagában véve alig tudnám rosszalni, mert hiszen nem létezik fogyasztási tárgy, mely értékéhez képest annyi terhet lenne alkalmas elviselni, mint épen a szesz. Ezen állítást nem kell bosszasabban bizonyítgatnom, ha felemlítem, hogy mig nálunk a szeszadó nem is tényleg, csupán névleg 11 forintot tesz, addig az Svédországban 42 frt 93 krt, Belgiumban 52 frt 65 krajczárt, Norvégiában 75 forint 82 krajczárt, Hollandiában 96 frt 18 krajczárt, Oroszországban 105 frt, Francziaországban 186 francot és 25 centimet, Párisban pedig éppen 266 francot, Angliában 19 fontot és 2 shillinget, vagyis 191 forintot tesz hectoliterenként aranyban. És ezen terheket a szesz fogyasztása annyira megbirja, hogy az a legtöbb helyen rohamosan terjed is alattuk. Például mig a szeszfogyasztás Párisban 1871-ben 59,000 hektolitert tett, addig az 1880-ban a roppant adóemelések daczára 132,000 hectoliterre emelkedett. Annak azonban, hogy a szeszfogyasztás, melynek fejlődését még a súlyos adóterhek sem képesek feltartóztatni, valóban állandó és bő jövedelmi forrása legyen az államnak, két nélkülözhetlen feltétele van. Az egyik, hogy az állam e czélt folyton szemei előtt tartsa s annak elérésére öntudatosan törekedjék. A második pedig, hogy a szeszadó szabályozásánál az adónak a termelőről a fogyasztóra való könnyű és lehetőleg teljes áthárítását törvényhozás utján biztosítani igyekezzék. Ez utóbbira különösen figyelni kell, mert különben a szeszadó legalább részben a szesztermelőt sujtván, ezáltal a szeszipar fejlődése könnyen megbénítható lesz. És hogy nálunk más államokhoz képest a szeszadó mily kevéssé jövedelmez és mily kevés fejlődési képességgel bir, azt egy pár, az osztrák indokolásból vett, tehát teljes hitelt érdemlő adat elég élénken fogja illustrálni. A két állam tiszta szeszadó jövedelme 1863-tól 1865-ig tett évenkint átlag 14·7 millió forintot, 1879—1882-ig pedig évenkint átlag csak 12·5 millió forintot, tehát 1865-től egész napjainkig a szeszadó tiszta jövedelme 2·2 millió forinttal csökkent, holott az $188^1/_2$. évi időszak alatt Németországnak szeszadó jövedelme csak a birodalmi szeszadó-törvény területén, Bajorország, Baden, Württemberg s a hohenzollerni részek nélkül is, $25^1/_2$ millió. Francziaországé 110 millió és Angliáé 142 millió, Oroszországé 211 millió forintot tett. Ne az egyenes adókat akarja tehát nálunk emelni a kormány, hanem igyekezzék, ha nehezebb is, oly módot találni, mely mellett ezen nagy jövedelmi forrás a közgazda-

ság érezhető kára nélkül bő jövedelmet szolgáltat a kincstár számára. Hogy ezen módnak nem annyira feltalálása, mint inkább alkalmazása az adott viszonyok közt átmeneti nehézségekkel jár, azt én szivesen elismerem. De felfedezni ezt a módot nem szükséges, hiszen pl. Angliában, Franczia-, Svéd- és Olaszországban az már megvan és igen jónak bizonyult, mert nemcsak a közgazdaságnak nem ártott, hanem roppant pénzügyi eredményeket is biztosított az államnak. És ez a mód a tiszta terményadó rendszer, mely a józan pénzügyi és közgazdasági politika követelményeinek egyedül képes megfelelni. — A szeszadó, t. ház, tudvalevőleg a legtöbb helyen tulajdonképp fogyasztási adó volt kezdetben, és csak később, hogy kényelmesen legyen beszedhető, alakíttatott át gyártás megadóztatásúvá. El kell ismerni, hogy a szeszfogyasztási adó a szesztermelőnél csakugyan a legbiztosabban szedhető be; de itt figyelembe veendő az a fontos körülmény is, hogy nincs egy iparág sem, melyre az adó és különösen az adókezelés oly közvetlen befolyással birna, mint a szesziparra, mert ennél a műszaki berendezés és a termelési eljárás mindig az adórendszernek megfelelően szokott alakulni. Önként következik ebből, hogy a mily óvatosnak kell lenni az adórendszer megváltoztatásánál, épp oly határozottsággal kell eljárni akkor, ha valamely adórendszer helyesnek bizonyult be. Mert az oly adóreform, mely a jó irányt felismeri ugyan, de nincs bátorsága azt követni, határozatlansága által rendkivül sokat árthat. *(Élénk helyeslés balfelől.)* A tapasztalás és a tudomány pedig, t. ház, kétségtelenül bizonyítják, hogy a szeszadó a közgazdaság károsodása nélkül csak ott mutat valóban nagy fejlődési képességet, a hol azt a tiszta terményadó alakjában szedik be, vagyis a hol annál a fogyasztási adójelleget képesek egészen, vagy legalább megközelítőleg fenntartani.

Erről azon húsz év alatt, a meddig néhány év kivételével folyton az átalányozási rendszer szerint jött be nálunk az adó, elég alkalom volt alaposan meggyőződni. A szeszadó jövedelmének stationárius volta, sőt a mint említettem, hanyatlása, a beczefrézésre szolgáló edények ürméretének átalányozását világosan károsnak tüntetvén fel, végre a kormány is elhatározta magát arra, hogy ezen rendszerrel felhagyjon. A javaslat indokolása annak káros hatását elég bőven kifejti, azért én csak mintegy az okoskodás kedvéért terjeszkedem ki arra. Közgazdaságilag káros volt ezen rendszer, t. ház, mivel a szeszgyárak egészségtelen fejlődését idézte elő, a menynyiben az ötvenes évek alatt létezett számtalan gazdasági szeszgyár fennmaradását lehetetlenné tette, és helyette nagyipari szeszgyárak létesülését mozdította elő. Ennek oka abban rejlik, hogy az átalányozás a nagyobb vállalatoknak a kisebbekkel szemben rendkivül kedvez, mert amazok a részökre biztosított spatiumot a dolog természete szerint sokkal képesebbek felhasználni, mint a kisebbek. Már pedig akárhogy forgassuk a kérdést, azt bajos eltagadni, hogy a szeszgyártás mégis csak inkább a mezőgazdaság, mint a városi

ipar körébe tartozik, melynek e részben természetes feladatát inkább a szeszfinomítás és ez által a kivitelre dolgozás képezi. Az átalányozási rendszer ezen természetes fejlődést nálunk lehetetlenné tette, hanem e helyett előmozdította oly óriási szeszgyárak keletkezését, melyek azután az erjesztés gyorsítása által igyekeztek adótételükön lehetőleg könnyíteni. Nem vonom én kétségbe, hogy a nagyipari szeszgyárak is, habár csak közvetve, hasznosak a mezőgazdaságra nézve, de az kétségtelen, hogy a gyors erjesztés által leginkább ezek idézték elő azon nagy anyagpazarlást, melynek értékét szakértők az egész monarchiára nézve évenkint 8—9 millióra teszik. Nagyon káros volt továbbá közgazdaságilag a szeszadó törvények örökös módosítása, a mi a rendszer helytelenségéből folyt, mert ennek megfelelőleg a gyárak berendezésének is módosulnia kellett. Hogy ez mily gyakran történt, mutatja már csak a törvénymódosítások számának felsorolása is. Az ötvenes évek elején hozatott be nálunk az 1835-ben keletkezett osztrák szeszadó-törvény, mely aztán 1856-ban és 1859-ben módosíttatott. Erre 1862-ben a terményadó hozatott be, mely azonban csak 1866-ig volt érvényben. Ekkor honosult meg az átalányozási rendszer, melyen 1868-ban és a métermértékek behozatala alkalmával 1876-ban változtattak. Az újabb kiegyezés alkalmával hozatott az 1878-ik évi szeszadótörvény, melynek ime most leglényegesebb intézkedéseit javasolja a kormány megváltoztatni. Hogy az állandóság ezen hiányának mily káros hatása lehetett, bizonyítja az is, hogy a szesztermelők egyesületének egyik gyülésén a törvény tervezett módosítása folytán szükségessé válandó beruházások költségét a hazai szesztermelés viszonyait alaposan ismerő férfiak körülbelül másfél millió forintra becsülik. Ehhez járult aztán a pénzügyi kár is, vagy helyesebben az adó jövedelmének fejlődéséből joggal várhatott haszon elmaradása. Nagyon természetes tehát, hogy végre a kormánynak is be kellett látni ezen állapotok tarthatatlan voltát és hozzá kellett az adóreform munkájához fognia. És a szerzett tapasztalatok után az is természetes, hogy a reformot csak is a terményadónak combinatióba vételével lehetett javasolnia.

És itt van azután a pont, melytől fogva az én felfogásom lényegesen eltér a kormány javaslatának felfogásától. (*Halljuk ! Halljuk !*) Az én meggyőződésem e részben, melyet kiváló és nem érdekelt szaktekintélyek véleményének meghallgatása és a tények megfigyelése utján szereztem, az, hogy mióta a szeszmérőgép tökéletesittetett, minden oly intézkedés, mely a tiszta terményadó rendszerét, a hol az csak alkalmazható, állandóan bármiben is vitiálja, igen nagy hiba. Nagy hibának tartom ezt, mert csak is a tiszta terményadónál kerülhetők el a czefreürméret és az ennek átalányozásán alapuló szeszadórendszerek visszásságai. E mellett érhető el csupán, hogy minden termelő, minden vidék és minden nyers anyag a maga valódi érdeme szerint igazságosan adózzék. E mellett kerülhető el, hogy egyesek mások rovására privilegiumban részesüljenek. És csak a terményadó következetes alkalmazása mellett van

remény arra, hogy az adó egész terhe a fogyasztóra hárittassék át, és hogy ennélfogva a pénzügyi eredmény a szesz-fogyasztás fel nem tartóztatható nagy terjedésének megfelelőleg az államkincstár javára a megmérhetetlenül fontos iparág kára nélkül folyton kedvezőbb legyen. És a javaslat e tekintetben igen lényeges hibákat foglal magában, melyek annak becsét, legalább az én szemeimben, nagyon leszállítani alkalmasak. — A mi szeszadónk 80%-a a czefreürméret átalányozása, 10%-a a főzőkészülék termelőképességének meghatározása, 9%-a a terményadó facultativ alkalmazása és 1%-a megváltás utján szedetett be. Én itt most szeszgyáraink zömének, t. i. azoknak adózási viszonyairól akarok beszélni, a melyek az adót a czefreürméret átalányozása szerint fizették. — A megváltás szerint fizető kis üstök megadóztatása sem egészen észszerű, de hát itt én az adórendszer ellen nem akarok beszélni, csupán pártolni kivánom mint méltányost azok kivánságát, a kik a lisztes anyagokat feldolgozó es egy régi alsó-ausztria akónak megfelelő ürmérettel biró üsttel dolgozó székelyföldi vidékek részére az 1868. évi XVI. t.-cz. 12. §-ának megfelelő kedvezményt újból megadatni kivánják. Én ezt méltányosnak tartom, (*Élénk helyeslés a szélső baloldalon*) ha azon vidékek megélhetéséhez a kedvezmény megadása szükséges, a mi nem is lenne nagy áldozat, hiszen a megváltás utján adót fizető összes szeszfőzések adója csak 1%-át képezi szeszadó jövedelmünknek, tehát 71,000 forintot tesz, ennek a lisztes anyagokat főzők pedig nem is nagyobb részét fizetik. — És ha már a többi adóztatási nemekről is szólottam, megjegyzem itt, hogy a főzőkészülék termelőképességének meghatározása helyett czélszerű lenne az illető főzdék erjürméretét átalányozni átmenetileg, mivel ez által az ipar ezen részére némileg javitólag hatnánk.

De, a mint mondtam, én itt kizárólag a most czefreürméret átalányozása alapján adót fizető gyárakról kivánok szólani. És ezek megadóztatásánál a legnagyobb hibának azt tartom, hogy ha nem is rögtönösen, minden átmenet nélkül, a mit én sem óhajtok, de legalább némi átmeneti intézkedések törvénybe igtatása mellett sem az ipari, sem a gazdasági szeszgyárak üzemének megadóztatásánál a kormány az átalányozási rendszerrel gyökeresen nem szakított. Nem tette azt, mert hiszen az ipari szeszgyáraknál a fok tartalmát átalányozza, a gazdasági szeszgyáraknál pedig a czefreürméret átalányozását épp úgy, mint eddig, ezentul megengedi. A szeszfok-tartalom átalányozása, t. ház, két szempontból, az adóemelés és az adómegtérítés szempontjából itélendő meg. A mi az adóemelést illeti, az kétségtelen, hogy miután az ipari szeszgyárak adója a szakértők állítása szerint tényleg 90%-kal emeltetik, ehhez azután a teljes foktartalom szerinti megadóztatás utján még további 20—25%-ot koczkázatos dolog lett volna azokra róni. De hát mi akadályozhatja a törvényhozást abban, hogy az adóemelést valamelyik tényező mérséklése által ne csupán azon határig eszközölje, a meddig azt a ter-

ményadót fizető gyárakra nézve elviselhetőnek tartja. — Különös súlyt fektetnek azonban a foktartalom átalányozására a kivitel előmozdításának érdekében. Ezen tárgyról sokak véleménye szerint talán még itt az ellenzéken is kényes dolog beszélni, de hát miután e tényeket minden érdekelt ismeri a külföldön, s miután a mi nyilatkozataink ez oldalon alig szolgálhatnak reclamátiókra alapul, azt hiszem némi discretióval minden kár nélkül hozzászólhatok ezen kérdéshez is.

A szeszkivitel fontosságának tudatától, t. ház, úgy igen, de jobban nem lehet senki sem áthatva, mint én, mert nemcsak a szeszgyártás nagyobbmérvű emelése végett, hanem egy más, ennél talán még nyomósabb közgazdasági követelmény teljesíthetése érdekében is kívánom a szeszkivitel minél nagyobb mérvű fejlődését. És ezen követelmény abban áll, hogy a hazai termőföld lényeges alkatrészeiből minél kevesebbet idegenítsünk el más országoknak, mert ha földünk termő erejét a folytonos gabonatermeléssel és kivitellel egyre csökkentjük, és azt pótolni képesek nem leszünk, azon tőkét idegenítjük el, melyhez a jelen nemzedéknek csak haszonélvezeti joga van, de a melyet magát a következő generatiók számára lehetőleg érintetlenül kell megőriznie. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Már pedig ezt a czélt csak úgy érhetjük el, ha nem a szilárd részeket viszszük ki, hanem csak a szén-hydratokat, melyek a légköri levegőből egészülnek ki, a minőkből képződik a szesz is; a többi alkatelemeket pedig itthon úgy használjuk fel, hogy azok a termőföldbe ismét vissza származhassanak. *(Élénk helyeslés balfelől.)* A szeszkivitelnek fontosságát én ebben látván, természetes, hogy nélkülözhetlen feltételeit teljesíteni hajlandó vagyok.

De hát ezen feltételek csupán egy alakban teljesíthetők? Abban az alakban, melyet a kormány javasolt? — Vajjon nem volt-e szó az előtanácskozások során egy a szeszadó jövedelméből kihasítandó 6%-os évenkinti alap képzéséről és felhasználásáról? És hogy ez az eszme figyelmet érdemel, arról nemcsak az tanúskodik, hogy szaktekintélyek szólottak mellette, hanem az is, hogy a tisztelt előadó úr tetszését is szerencsés volt megnyerni. Tehát az iparí nagy szeszgyárak túlterhelésének és a kivitel koczkáztatásának minden veszélye nélkül is lehetett volna a tiszta terményadót azoknál behozni. Az indokolás e részben még azt mondja, hogy az adórendszer egyszerűsítése és biztosabbá tétele is czéloztatott ez által. Hát én valóban nem tudom belátni, minek ezt a rendszert még biztosabbá tenni, midőn az ellen ebből a szempontból nem emeltetett újabban semmi kifogás, pedig szeszgyártásunk 9%-a a szeszmérőgép alkalmazása mellett fizette az adót. Sőt maga az indokolás is elismeri, hogy a szeszórák működése teljesen kielégítő. — És ha már valami javítást akarnak e részben behozni, akkor ne a terményadót hamisítsák meg, hanem a gépen javítsanak, vagy fogadják el azt a szeszmérő gépet, mely úgy a mennyiséget, mint a foktartalmat

tudományos biztossággal jelzi. És ez a Siemens-Halske-féle szeszmérő gép, mely Oroszországban is kiállotta a próbát, már pedig, ha ott jónak bizonyúlt, akkor nálunk is meg lehet működésében nyugodni.

A foktartalom átalányozásának nemcsak az lesz a hatása, hogy igazságtalanúl fogja sújtani a szesztermelőket, és hogy a szeszgyárak fejlődését a minél finomabb szesztermelés irányára terelvén, egymásután több, talán nem sokára elavuló beruházásokat fog ismét szükségesekké tenni, hanem hatása lesz az is, hogy a szeszfinomítók iparát megtámadja és a gazdasági szeszgyárakra nézve a terményadóra való áttérést is szerfelett megnehezíti. Én különösen az utóbbira fektetek nagy súlyt, mert kivánom és kivánnom kell, hogy a 17—45 hektoliter czefreürmérettel bíró gyárak is minél előbb áttérjenek a terményadó fizetésére. Már pedig a foktartalom átalányozása a gazdasági szeszgyárakat sokkal tökéletesebb berendezésű ipari szeszgyárakkal szemben, ha arra áttérnek, igen kedvezőtlen helyzetbe juttatja. Véleményem szerint a törvényjavaslat második sarkalatos hibája éppen az, hogy a mezőgazdasági szeszgyárak tetszésére bizza, nemcsak átmenetileg, de állandóan a szeszadónak a szeszmérő gép alkalmazása mellett, vagy a czefreűrméret átalányozása alapján leendő fizetését. — Nagy hibának tartom ezt éppen a mezőgazdaság érdekei szempontjából, mert ha a czefreűrméret átalányozását el kell átalában itélni, akkor kétszeresen elitélendő az, ha a mezőgazdasági szeszgyártásra alkalmazva veszszük szemügyre. Minden nevezetesebb közgazdasági iró, a ki ezen tárgygyal tüzetesebben foglalkozott, és minden elfogulatlan gyakorlati szaktekintély egyetért abban, hogy a czefreürméret átalányozása közgazdaságilag káros, és abban is, hogy ha valahol alkalmaztatik, a nagyobb gyáraknak általában és különösen a kisebbek rovására kedvez, mert a nagyobb vállalatok az ezen rendszer által nekik adott szabad mozgást nagyobb tőkeerejök, nagyobb műszaki ügyességök, kereskedelmi összeköttetéseik és gyakorlottságuk mellett jobban kiaknázhatják, mint a kisebbek. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A közgazdasági kár meg van ezeknél is, de a nagyobb vállalatok legalább prosperálhatnak mellette. Most igaz, az eddigi helyzet e részben megváltozott, mert hiszen ezentúl minden 45 hektoliternél nagyobb erjürmérettel biró gyár a terményadót lesz kénytelen fizetni. De hát a nagy és kisgyártás ezen viszonya most majd a 45 hectoliternél kevesebb erjürmérettel biró szeszgyárak kathegoriáján belül fog érvényesülni. Hogy ezen viszonynak is van e részben fontossága, azt el kell ismernie mindenkinek, a ki a felföldi és az alvidéki szeszgyártás természetét ismeri. De sokkal károsabbnak tűnik fel ezen rendelkezés, ha a mezőgazdasági szeszgyártás jól felfogott érdekeit külön veszszük tekintetbe. A kárt első sorban a gyorsított erjesztés folytán beálló anyagpazarlás képezi. A nagy vállalatoknál ez rendszerint nagy pénzügyi haszonnal járhat, ha a legtökéletesebb gépekkel a beszerezhető legjobb nyers anyagot a legnagyobb technikai értelmiség által dolgoztatják fel. Mindez a mi mezőgazdasági szeszgyárainknak nem áll rendelkezésére. Gépeik és edé-

nyeik nagyobbrészt elavultak, nyers anyaguk olyan, a milyent véletlenül termeltek, vagy szomszédságukban kaphattak, s nagyon is empiricus vezetés mellett szoktak dolgozni. A rendszer előnyei tehát elmaradnak, de hátrányai érvényesülnek, mert az anyagpazarlás mégis bekövetkezik, és pedig a nélkül, hogy abból a gazdának valamely irányban haszna lenne. Itt arra az illusióra kell egy pár szóval kitérnem, mely szerint a mezőgazdasági szeszgyártásnál az anyagpazarlás kevésbbé lenne káros, mint másutt, mert állítólag a kevésbbé kihasznált czefre sokkal táplálóbb moslékot ad. Ezen felfogás, t. ház, a tények teljes félreismerésén alapszik, mert a szesz nem husképző anyagokból, hanem szénhydratokból állván, a moslék tulajdonképp annál táplálóbb, minél inkább kivétetnek a nyers anyagból ezen testek. Az anyagpazarlás tehát itt is anyagpazarlás maradván, káros hatása épp oly nagy, mint másutt. *(Úgy van balfelől.)*

Ezt a szakértők közül sokan, olyanok is, a kik a törvényjavaslat készítésébe véleményök nyílvánítása által befolytak, hajlandók elismerni, de azt remélik, sőt bizton hiszik, hogy a mezőgazdasági szeszgyárak a részökre fenntartott szabadsággal élve, ha valódi érdekökről meggyőződnek, önként át fognak a terményadó fizetésére térni. Az én véleményem szerint ez ismét nem egyéb illusiónál. Hiszen ha a létező mezőgazdasági szeszgyárak tulajdonosai felismerték volna e részben érdekeiket, akkor ma a bel- és külföld összes szaklapjai nem szólanának tisztelettel ugyan a kevés számú kivételekről, de annál kicsinylőbben az egész magyar mezőgazdasági szeszgyártásról, és nem említenék fel, hogy 30 éves erjesztő edényekkel is dolgoznak, s hogy nem tartanak lépést sem a tudomány, sem a technika haladásával. Ily körülmények között a törvényhozás fejlesztő és irányító kényszere igen is helyes, különösen ha módja van a helyes irány tekintetében a számba vehető vélemények megnyugtató egyhanguságát constatálni. De az a kár, hogy a kormány nem úgy járt el, mint az 1869-iki, mely a szaktestületeket is kihallgatta, hanem az enquêteben úgyszólván alkura lépett a közvetlenül érdekeltekkel. És én semmiképp sem ismerhetem el, hogy ezen alkú a közgazdaság követelményeinek megfelel. *(Helyeslés balfelől.)* Ezen második fő kifogásomra már előre tudom, hogy mi lesz a felelet. Azt fogják válaszolni, hogy jobb a mezőgazdasági szeszgyártást mai nyomorult állapotában meghagyni, mint az adórendszer változtatása által azt megsemmisíteni, vagy legalább tetemesen csökkenteni. Hát, t. ház, azt én sem állítom, hogy a terményadónak a mezőgazdasági szeszgyártás körébe való behozatala minden szorosan megállapított átmenet nélkül történjék. E részben az én véleményem körülbelől az, a mi volt a magyar szesztermelők egyesületének véleménye, midőn lapja szerint egy bizalmas ülésből egy más taggal együtt a t. előadó urat kiküldte a végből, hogy eszközölné ki a t. pénzügyminister úrnál, hogy a szeszgyáraknak egy évig engedtessék idő készülékeik átalakítására, és hogy a szeszadó időközben az átalányozás alapján, de magasb tételek alkalmazása mellett fizettessék. Ugyanakkor kimondatott az említett

egyesületben az is, hogy a mezőgazdasági szeszgyártás az eddigieknél nagyobb kedvezményekben is részesittessék, és hogy a 10%-os helyett 20%-os, a 20%-os helyett 30%-os adókedvezmény nyújtassék azoknak. Én ezen fokozott kedvezményt a terményadó behozatalával kapcsolatosan kivánnám megadatni nekik. *(Helyeslés balfelől.)*

Ha ezenkívül a mezőgazdasági szeszgyártás körében más irányban is segély bizonyúlna szükségesnek, én annak megszavazását itt kötelességemnek tartanám. A törvényhozás nézetem szerint alig hozhat bővebben kamatozó áldozatokat, mint a melyek a mezőgazdasági szeszgyártás fejlesztésére szükségesek, mert az országnak hegyes és sik vidékei ezen iparágra egyaránt útalva vannak. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* A felvidék szegény talaja a nélkül nem is hasznosítható kellőleg, az alföld száraz éghajlata mellett pedig az állattenyésztés ott csak ezen iparág elterjedésével ölthetné a kivánatos nagyobb mérveket. De én az említett áldozatok meghozatalánál czéltudatosságot szeretnék látni a kormánynál, a mit nem észlelhetek, mert ebben a javaslatban a mezőgazdasági szeszgyártás fejlődése ismét a véletlenre bizatott. *(Igaz! balfelől.)* Ez pillanatnyilag úgy a kormányra, valamint a szesztermelőkre nézve, kikkel az enquêteben úgyszólván megalkudott, most talán a legkényelmesebb, de csak arról tanuskodik megint, hogy a kormány a nagyobb nehézségekkel nem akar, vagy nem mer szembe nézni, hanem legfeljebb kisérleteket tesz azok megkerülésére, a mivel a bajokat nem szünteti meg, sok esetben csak fokozza, legtöbbször pedig engedi a dolgokat egészen helytelenül fejlődni. — A gazdasági szeszgyárak átalakítása és az egész szeszgyártásnak a terményadó életbeléptetése által egy nevezőre hozatala mulhatatlanul szükséges. Ezt a két czélt el lehetett volna ezen reformmal érni. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egy nevezőre hozott szeszgyárak kezelési költségeit azután a mezőgazdasági gyárak javára fokozott kedvezményekkel lehetne kiegyenlíteni. Igy legalább tudnók az elérendő eredményt nagyjából kiszámítani, mig most az sem tudható, hogy vajjon a mezőgazdasági gyárak, ha az átalányozásnál maradnak is, fognak-e a 75 fokos terményadót fizető, de 95 fokos szeszt előállitó nagy gyárakkal versenyezhetni? *(Helyeslés balfelől.)* Ki kell itt jelentenem, hogy ez tisztán az én egyéni véleményem, de azt hiszem, hogy az inkább felel meg a gazdák érdekeinek, *(Helyeslés balfelől)* mint a javaslat, mely csak palliativ eljárást követ. *(Ugy van! balfelől.)* És e részben megnyugtat az a körülmény, hogy csak nem régiben, az országos magyar gazdasági egyesület pályázata alkalmával, egy oly műnek itéltetett oda a díj, melyről azt mondták a birálók, hogy nemcsak a magyar, de az összes szakirodalomra nézve nagy nyereséget képez; ez a munka pedig az általam elfoglalt álláspontot e részben az egyedül helyesnek vallja. Én tehát ugy gondolom, hogy a mezőgazdaság érdekei ellen nem beszélek. *(Helyeslés balfelől).*

Nem tévesztem én szem elől, t. ház, hogy azon nehézségeken

kivül, melyek a szeszadó reformjánál itt benn az országban léteznek, van még egy másik állandó nehézség is, melylyel az adott helyzetben minden kormánynak számolnia kell. És ez a nehézség abban áll, hogy termelési viszonyaink különfélesége daczára közvetett adóinkat Ausztriával mindenben egyetértve kell szabályoznunk. Én ezen nehézségből a jelen alkalommal, ámbár létesülésében szintén nagy része van, nem akarok a kormánynak különös szemrehányást csinálni, csak felhasználom az alkalmat annak constatálására, hogy az érdekeinknek teljesen megfelelő fogyasztási adórendszer megállapítása az elvek ezen kényszerű közösségében nem egyszer elháríthatlan akadályokba ütközik. Hogy szesztermelési viszonyaink elütnek az osztrák viszonyoktól, ezt nemcsak az mutatja, a mit arról nem egy szakértő s a többi közt az 1869. évi nagy szeszadó enquête is megállapított, mely a mi szesztermelésünket 20%-kal drágábbnak mutatta ki főleg a nyers anyag különböző czukor és keményitő tartalma folytán, hanem mutatja az is, hogy ugyanazon törvénynek ugyanazon időben nálunk és Ausztriában mily különböző hatása volt. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* Mert míg nálunk a nagyipari gyártás a túlnyomó, addig ott a szeszgyártás négy ötödrészben kisebb gyárakban történik, holott mezőgazdasági jellege inkább Magyarországnak van. A fogyasztási adók önálló szabályozásának szükséges voltát tehát ez alkalommal is hangsúlyoznunk kell. És ennek feltételeitől én egyáltalán nem ijedhetek meg, midőn látom, hogy a német birodalomban is öt külön fogyasztási adóterület állhat fenn egymás mellett, és pedig a közgazdaság, vagy a politikai érdekek minden kára és veszélye nélkül. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ezek felemlítésére kivántam ez alkalommal szorítkozni, mert a kisebb kifogások előadása, vagy a részletek bonczolása itt igen messze vezetne. — És most mielőtt befejezném beszédemet, még csupán azon feladatról kivánok néhány szót mondani, a melynek megoldása a szeszipar fejlesztése és a szeszkivitel előmozditása érdekében a kormányra vár. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* A mit mondandó leszek, az nem tartozik szorosan a törvényjavaslat keretébe, és egyes testületek kifejezést is adtak a kivánalmaknak e részben, de azok oly fontosak, hogy a jelen tárgyalás alkalmával egészen hallgatással még sem mellőzhetők. *(Halljuk! balfelől.)* A mi szeszünk piaczai a külföldön csak nagy küzdelemmel tarthatók meg. Egyes piaczok, mint az olasz, a dolgok természetes fejlődése mellett igy is veszendőbe mennek, azok helyett tehát lehetőleg ujabbak szerzése után kell nézni. És ilyenül kinálkozik a spanyol piacz, melyen az ottani kiviendő gyenge borok erősbítése végett nagy szeszszükséglet fejlődött ki. Ezen piacz biztosítása érdekében mindent el kell követnünk. Ezen és más irányú kivitelünk előmozditása érdekében figyelemmel kell a a kormánynak a hajózási és vasuti tarifákra lenni, melyek magassága ellen sok panaszt hallhatni. *(Helyeslés balfelől.)* A szakértelemnek különösen a mezőgazdasági szeszgyártás körében való ter-

jesztése érdekében szükség lenne egy szeszfőző iskola és egy kísérleti laboratoriummal ellátott minta-szeszgyár felállítására. A gazdák nem rendelkeznek sem a kellő szakértelmiséggel, sem maguk nem tehetnek kísérleteket. Mind a két czélt az említett intézmény létesítése által el lehet érni. — A szeszforgalom ma már sürgősen kívánja, hogy a kereskedelemben a súly szerinti eladás kötelezőleg mondassék ki, mert az ürméret szerinti eladás az üzlet soliditása tekintetében sok kivánni valót hagy hátra. Megemlítem itt még a szesznek ipari czélokra való használatánál az adómentesség lehető, a mostaninál nagyobb kiterjesztését, *(Helyeslés a bal- és szélső-baloldalon)* mivel az igy fogyasztott szesz oly formán hat az árakra, mint a kivitel, és e mellett a szeszt feldolgozó iparágak is nagyobb lendületet nyerhetnének általa. *(Igaz! Ugy van!)* Figyelmet érdemel azután a szövetkezeti alakulás előmozdítása a gazdasági szeszgyártás terén, *(Helyeslés balfelől)* mert ennek segélyével sok kis gazda létesíthet másokkal együtt szeszgyárat, a ki különben annak előnyeiben, magára maradva, soha sem részesülhetne. *(Igaz! Ugy van!)* Bajorországban van 1880-ból egy törvény, mely az ily szövetkezést kedvezményekben részesíti. Ezt a példát nálunk is utánozni kellene. *(Helyeslés balfelől.)* — És végül egy anomaliát kell lehetőleg megszüntetnünk, mely abban áll, hogy a városi szeszgyárak körében sok millió mázsa trágya hever, megrontván a lakosság levegőjét, felhasználatlanul. Ha már szeszgyártásunk arányai ily szerencsétlenek, legalább igyekeznünk kell hátrányait annyira enyhiteni, a mennyire csak lehet. És ez nézetem szerint ugy érhető el részben, ha a szeszgyárakból történő trágyaszállítást a vasutak önköltségükön eszközlik. Némely vaspálya, pl. a két aradi másodrendű vasut, ezt már megteszi, de a kormánynak véleményem szerint oda kellene hatni, hogy ez általán megtörténjék. *(Helyestés balfelől.)* Hiszen a szállítási tarifák e részben olyanok, hogy azok mellett pl. Kőbányáról még Fehérmegye határára sem lehet trágyát szállítani.

Ezek után röviden összefoglalom az általam mondottakat. *(Halljuk!)* A szeszadófelemelés ellen t. ház, csak általában azért van kifogásom, mert a kormány ismert pénzügyi politikája mellett attól kell tartanunk, hogy ez is csak oly czéltalan erőlködés lesz, mint a többi adóemelések voltak. *(Igaz! Ugy van!)* De ha a kormány pénzügyi politikájában megnyugvást találhatnék is, akkor is bajos lenne ezen javaslatot megszavaznom, mert az oly félszeg rendszabályokat tartalmaz, *(Igaz!)* melyek a közgazdaságnak — ez erős meggyőződésem — többet ártanának, mint a mennyit az általa elérhető bevételi többlet a kincstárnak használhat. *(Igaz! Ugy van!)* Oly experimentum ez, a minőt soha sehol nem kisérlettek meg, a mely mellett az állam ezen jövedelmi forrása nem használható ki eléggé, de általa az egész szeszipar, különösen pedig a mezőgazdasági szeszgyártás mégis sokat fog szenvedni. *(Igaz! Ugy van!)* A tiszta terményadó rendszerét mellőzi a kormány, pedig pénzügyileg és közgazdaságilag egyedül ennek van szeszgyár-

tásunk zöménél jogosultsága. Az egész tehát, mint mondám, félrendszabály, melynek egyik intézkedése lerontja a másik esetleges jó hatását. Az előttünk fekvő törvényjavaslatot tehát általánosságban a részletes tárgyalás alapjául sem fogadom el. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

8. Emlékirat a szeszadó-törvény módositása tárgyában.

Előadói javaslat, melyet az aradi kereskedelmi és iparkamara 1888. évi márczius hó 22-én elfogadott és a képviselőházhoz felterjesztett.

A tisztelettel alulirt kereskedelmi és iparkamara kerületében a szeszégetés úgy ipari, mint általános gazdasági szempontból első rendű jelentőséggel bír. Ez okból e testület erkölcsileg kötelezve érzi magát annak fejleményeivel és haladása feltételeivel folyton tüzetesen foglalkozni. E feltételek között, mint az elsők egyike szerepel az adóztatás kérdése is, melynek szerencsés, vagy kevésbbé sikerült megoldása kedvező, vagy hátrányos befolyást gyakorol a szeszipar üzletmenetére is. Midőn ennélfogva a szesz megadóztatásában oly nagy horderejű fordulat készül beállani, mint most, e kamarának az ez irányban teendő lépés iránt véleményét elhallgatnia lehetetlen.

Az új szeszadó-törvény javaslata a kormány azon gazdasági természetű előterjesztései között, melyek a jelen ülésszak alatt a törvényhozásnak be lőnek mutatva, kétségkivül a legfontosabb. Pénzügyi és gazdasági indokok egyaránt követelték már az 1884. évi szeszadótörvény gyökeres átalakitását, mert ennek alapján sem az államkincstár nem élvezhette azon jövedelmet, mely más országok tapasztalatai alapján a szeszfogyasztásból azt joggal megillette, sem pedig arra nem volt kilátás, hogy a három és félévvel ezelőtt életbe lépett szeszadótörvény további fenntartása mellett a szeszipar már tűrhetlenné vált termelési viszonyai kedvezőbbre változhassanak.

Az égetett szeszes folyadékok után járó vámról, a szeszadóról, valamint a szesztermeléssel együttesen készített sajtolt élesztőnek megadóztatásáról készült százötödik számú törvényjavaslat a szeszfogyasztás megadóztatását általában egészen új alapokra helyezi. A termelvény megadóztatásánál kettős czélt tart szemei előtt: tetemesen emelni a kincstárnak bevételeit és pedig úgy, hogy az adó lehetőleg a fogyasztót sujtsa, és hogy e mellett az ipar maga nemcsak csorbát ne szenvedjen, hanem annak egészségtelen viszonyai is sanáltassanak. A példa, mely után a javaslat indul, nagyban és egészben a német birodalom szeszadótörvényében foglaltatik. Sokkal újabb ezen mintául elfogadott törvény, semhogy a vele szerzett tapasztalatok az abban lefektetett adóztatási elvek alapos megitélhetésére biztos támpontot nyujtanának. Hogy a kettős adótétel megállapitása az

árakra és ezek által a termelésre, mily hatással fog bírni, azt ma előre határozottan megmondani nem lehet. A németországi igen rövid tartalmu fejlemények figyelemmel kisérése azonban biztatólag hat reánk, azért, ha a dolog természeténél fogva nem vagyunk is azon helyzetben, hogy az új szeszadótörvény alapelvének kedvező hatása iránt felmerülő minden kételyt jogosulatlannak jelenthetnénk ki, viszont azokkal szemben nem is kivánunk állást foglalni, mert azt hiszszük, hogy ha a törvény minden intézkedése és ezek végrehajtásának szelleme az alapelvekkel összhangzatba hozatik, a szem előtt tartott czél, t. i. állami bevételeinknek a szeszfogyasztás megadóztatás útján leendő nagyobb mérvű szaporítása s egyuttal hazai szeszipar unk egészséges irányú és biztosabb alapon meginduló fejlődése, e törvény segélyével elérhető lesz. De a tisztelettel alulirt kereskedelmi és iparkamarát éppen az aggasztja, hogy az új szeszadó-törvénynek több oly intézkedése van, melyek az alapeszmében kifejezésre jutó főczéllal kibékithetlen ellentétben állanak. — A contingentált alacsonyabb adótételű szeszmennyiség és a magasb tételű nem contingentált szesz közötti különbség megállapításának indoka, — a mellett, hogy a belföldi szeszfogyasztás zöme a hazai termelés számára biztosittassék, — más nem lehetett, mint a mezőgazdasági szempontból is oly fontos szeszipar számára az árakat kedvezőleg alakitani. Ez a czél azonban nagyon könnyen meghiusulhat, ha az adómentes szeszfőzés, melyre a javaslat ötödik szakaszában adatik jog mindannak, aki azt igénybe akarja venni, fenntartatik, és ha azon módozatok, melyek a lisztes anyagokat és gyümölcsöket feldolgozó ugynevezett kis-üstökkel való szeszfőzés megadóztatására vonatkoznak, lényeges átalakuláson nem mennek keresztül.

Az adómentes szeszfőzés és a kis-üstök használatával történő szeszégetés között mindenekelőtt azon különbséget kell tennünk, hogy míg az előbbinek jogosultságát határozottan kétségbevonjuk, addig az utóbbi szeszégetési módot nem kivánjuk lehetetlenné tenni, mert elismerjük, hogy annak közgazdasági jelentősége van. Azért ez utóbbinak megadóztatását csupán módositva kivánnók látni, mert egyébként mai — egyébként sem szűk — keretét jóval meghaladó terjedelmet ölthetne, a mi pedig semmi tekintetben sem kivánatos. Az adómentes szeszfőzésnél a javaslat az eddig érvényben volt törvénynyel összhangzólag csak némely feltételt állapit meg. Azoknak ugyanis, a kik azt a kedvezményt, hogy maguk s velük egy kenyéren levő háznépük és cselédeik részére egy hektolitert meg nem haladó mennyiségü és legfeljebb 50 foku szeszt adómentesen akarnak főzni, csupán szeszkereskedést nem szabad folytatni, s azon csekély bárminemü anyagot, mely az égetéshez szükséges, maguknak kell termeszteni. Tekintve, hogy Magyarország földmüvelő állam, melynek népessége legnagyobbrészt nem városokban, hanem falukon és nagyközségekben lakik, a hol még sok nem földbirtokos zsellérnek is legalább egy kis udvara és kertje van, mindkét feltétel igen sokak által teljesithető és pedig annál inkább, mivel sehol sem mondatik ki az, hogy bérért

mások főzőkészülékén nem lehetne az ily adómentes szeszégetést eszközölni. Eddig mintegy negyvenezer család vette e kedvezményt igénybe, ami arra enged következtetni, hogy ha az ellenőrzés jó lett volna, a mi pedig az ellenőrzendő üstök száma miatt igen nehéz dolog, akkor csak huszezer hektoliter alkohol termeltetett adó fizetés nélkül az országban. — Miután az inger az ily szeszkészítésre ezentul legalább tizszer akkora lesz, mint eddig volt: beláthatja mindenki, hogy az adómentes szeszégetés a mostanihoz képest valószinüleg nagy mérveket fog ölteni. Ez pedig az államra nézve nemcsak azért lesz káros, mert adójövedelmén esetleg érzékeny csorbát fog ejteni, hanem mert minden jövedelemre való kilátás nélkül is ellenőriztetnie kell a folyton szaporodható kedvezményezettek eljárását, nehogy a törvény által részökre megszabott határokat túlléphessék. És hát minő tekinteteken alapszik ezen az államra nézve pénzügyileg kétségkivül káros intézmény? Valjon közgazdasági érdekek, vagy emberiességi szempontok szólnak-e mellette? Be van igazolva, hogy az igy készült szesz a legkárosabb befolyásu az egészségre, közgazdaságilag pedig a szeszfogyasztásnak ily mérvü könnyebbítése csak kedvezőtlen hatással birhat, midőn minden más szeszfogyasztás rendkivül magasan meg van adóztatva. Midőn az állam még a dohánytermelőknek sem engedi meg, nem azt, hogy saját termésü dohányukat adómentesen élvezhessék, hanem még azt sem, hogy az arra eső adó lefizetése mellett abból bizonyos mennyiséget a maguk és családjuk tagjai számára visszatarthassanak: nincs semmiféle indok, melylyel a javaslat ötödik szakaszát igazolni lehetne, ellenben pénzügyi és gazdasági okok egyaránt azt kivánják, hogy az abban foglalt kedvezmény egyszerüen megszüntettessék. Ehhez annál nagyobb érdeke fűződik az országnak, mert az adómentes szeszfőzést itt eddig is annak egész területén folytatták, mig Ausztriában e neme a szeszégetésnek csak egy tartományra, Tyrolra, szoritkozott.

Ugyanezen tekintetek még fokozottabb mértékben szólanak, nem ugyan a kisüstökkel eszközlött égetés lehetetlenné tétele, hanem annak a javaslatba hozottnál sokkal czélszerűbb és — a szeszipar zömére való figyelemmel — sokkal méltányosabb megadóztatása mellett. A tisztelettel alólírt kereskedelmi és iparkamara nem téveszti szem elől, hogy az ország mindazon vidékeinek lakosai, melyeken a kisüstök eddig alkalmazásban voltak, részint a haszon-állatok élelemmel való ellátása, részint bizonyos, igen gyors romlásnak kitett anyagok értékesithetése czéljából a szeszégetésre nagy mértékben utalva vannak. Azt hiszi azonban, hogy ezen vidékek érdekeit nem szabad egyoldaluan felfogni, s azoknak oly nagy országos érdekeket, mint a minők a szeszadó jövedelmezőségében és a szeszipar fejlődésében rejlenek, alá rendelni nem helyes, hanem hogy amazok ez utóbbiakkal lehetőleg összhangba hozandók. E szempontból indulva ki, a tisztelettel alulírt kamara a kisüstök köréből a gőzerővel dolgozókat egyszerüen kizáratni óhajtaná, mert az ilyeneknél más kedvezmények számára, mint a minőket a gazdasági szeszgyárak élvez-

nek, nincs meg a jogos alap. A lisztes anyagokat feldolgozó kis üstök tulajdonosai számára pedig, véleménye szerint, a törvénynek szigoruan a gazdasági érdekek által vont határokat kellene kijelölni. Azon lisztes anyagokból történő szeszégetés, melynek czélja nem a gazdasági állatok számára moslék készítése, hanem egyes-egyedül az öntermesztette romlott anyag feldolgozása, nem volna megengedendő, mert igy a visszaélésnek tárt kapu nyittatnék. Tapasztalati tény ugyanis, hogy romlott gabonát a legjobb minőségüből is igen rövid idő alatt lehet a szükséghez képest csinálni, a nélkül, hogy ez eljárás a nyereséges szeszfőzés eredményének bármiben is ártana. Figyelembe veendő továbbá, hogy a törvény által megállapított nyolcz napi égési időtartam a lisztes anyagok feldolgozásánál szem előtt tartott czél, a moslék étetése szempontjából felette rövid. Hiszen ennyi idő alatt a szarvasmarha a moslékhoz alig szoktatható hozzá, hosszabb ideig pedig azt eltartani nem lehet. Hogy tehát az e részben közvetlen czél legalább megközelíthető legyen, és igy maga a czél kitüzése értelemmel birjon, a lisztes anyagokból való szeszfőzést kisüst segélyével legalább harmincz napig kellene szakadatlanul folytatni. Ebből nem következik, hogy az adófizetésnek is az egész időtartamra előre kelljen eszközöltetni, hanem itt már a nyolcz napi részletfizetéssel meg lehetne elégedni. De viszont nem 48 órával, hanem nyolcz nappal előbb volna az ily szeszégetés előre bejelentendő, mert aki arra határozza el magát, azt ennyi idővel korábban tudhatja is; a hatályos ellenőrzés pedig a jóval előbb történő bejelentés nélkül alig lenne lehetséges.

Ezt a lisztes anyagokat feldolgozó kisüstökre nézve különösen kiemelve, az összes kisüstökre vonatkozólag oda kell nyilatkoznunk, hogy ugy azok töltési képessége, valamint a különféle anyagok szesznyeredékének százaléka sokkal alacsonyabb a javaslatban, semhogy a valóságnak akár az egyik, akár a másik megfelelhetne. A javaslat 38. szakaszának A) pontjában megjelölt kisüstök töltési képessége nem háromszoros, hanem négyszeres; az ugyanazon szakasz B) 1. pontja alatt említetteké nem négyszeres, hanem ötszörös; a B) 2. alatt felhozottaké nem ötszörös, hanem hétszeres. A lisztes anyagokból készült czefre szesznyeredéke pedig a valóságban nem öt, hanem nyolcz fok; a negyedik szakasz b) pontja alatt emlitett anyagok közül a boré nem három, hanem 5—8, a d) alatt említett anyagoké pedig rendesen két fok szokott lenni.

Mindebből világosan következik, hogy a kisüstökkel akár lisztes anyagokból, akár gyümölcsökből készített szesz sokkal kedvezőbb feltételek között fog termeltetni ezentúl, mint a minőkkel akár az ipari, akár a gazdasági szeszgyáraknak számolniok kellend. Ez utóbbiaknak a legjobb akarat mellett is alig lehetne a törvényben megállapitottaknál nagyobb kedvezményeket adni, mert különben az a nélkül is elhatalmasodott osztrák mezőgazdasági szeszgyártás egész szesziparunkat még inkább fenyegetné, mint a mennyire versenyével azt eddig is tényleg nyomta. E részben nagyon tanulságosak azon

adatok, melyek a monarchia két állama közötti szeszforgalmat jellemzik. Ezek szerint az osztrák termelés évről-évre jobban terjeszkedett, úgy, hogy a magyar szesz fogyasztása Ausztriában rohamosan szállott alá. Míg ugyanis 1886-ban az Ausztriában fogyasztott magyarországi szesz a kivitel czéljából Triesztbe irányuló és a Lajtán túlról ide hozott mennyiségek leszámítása után 33,296 métermázsára rugott, addig ez a következő évben, 1887-ben 16,207 métermázsára szállott alá. E csökkenés különben már 4—5 év óta fokozatosan fejlődött és főoka az osztrák gazdasági gyárak igen nagy mérvü térfoglalásában keresendő. Hogy e részben jövőre hogyan fognak a dolgok alakulni, azt biztosan tudni nem lehet; de tekintve azon rendkivül kedvező arányt, melyben az osztrák contingensből az ottani mezőgazdasági gyárak részesülnek, azt nem várhatjuk, hogy a helyzet reánk nézve az osztrák piaczon lényegesen kedvezőbbé fog alakulni. Ha ez így van, akkor önként következik, hogy eltekintve a jutalommal előmozdított, azonban a szesz, európai termelési viszonyai folytán nagy jövőnek semmiesetre sem örvendő kiviteltől, szesztermelésünk zöme a jövőben sokkal inkább, mint eddig, a belföldi fogyasztásra lesz utalva. Ezt azonban a kisüstökkel eszközlött szeszfőzés túltengésének veszélye fenyegeti, mert míg a javaslat szerint a gazdasági és ipari gyárak egyaránt 35 és 45 ftros adótételeket fizetnek, addig a kisüstök adója alig emelkednék 15—16 frtnál magasabbra; hektoliterenként tehát átlag bizonyára több mint 20 frt jutalomban részesülnének. Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy kisüst eddig is mintegy 120,000 volt nálunk, és ennek a mennyiségnek csak egy harmada volt Ausztriában, és hogy nem a hivatalos adatok szerint, de tényleg azok termelése hazánkban egy pár százezer hektoliterre rugott; ezen üstök tényleges termelő képessége azonban oly nagy, hogy a ma előállított mennyiségnek — minden nagyobb beruházás nélkül, csak az égetési idő meghosszabbítása útján — négyszeresét is termelhetik; de ha ez nem is állana, az üstök számát szaporítani könnyen lehet: mindezt figyelembe véve, be kell látni, hogy a javaslat szóba hozott és általunk kifogásolt intézkedései a szesziparra, de egyuttal az adójövedelmi többletet annyira szükséglő államkincstárra nézve is nagy veszélyt foglal magában.

Ha a jelzett termelési jutalom megmarad, nincs kizárva annak lehetősége, hogy azon egész mennyiséggel, mely Magyarország contingensét képezi, egyenlő tömeg szesz fog a kisüstök által termeltetni, midőn azután a magyar állam nem veendi sok hasznát az új szeszadó-törvénynek, mert az ellenőrzés lehetetlensége folytán még az általunk hektoliterenként 15 frtra tett adóra sem számithatna a tényleg termelt mennyiség után biztosan; a magyar összes szeszipar pedig oly válságba sodortatnék, melyből a közös törvényhozás nehézségei folytán csak idő multán, tehát roppantul megviselve volna képes kibontakozni.

Ily veszélynek az állam sem magát, sem egy oly nagy horderővel biró termelési ágát, mint a minő a szeszipar, nem teheti ki,

azért a javaslatnak általunk jelzett irányban leendő, minden nagy érdek kellő figyelembe vétele után ajánlott módosítása mulaszthatatlan teendő és pedig annál inkább, mert végre az állandóságot szeszadó-törvényhozásunk terén is meg kell már honositanunk. Midőn azonban ily nagy súlyt fektetünk a törvényjavaslat czélját képező főszempontokra, szivesen tekintettel vagyunk egyuttal minden jogosult érdekre is, a mennyiben amazokkal nincs ellentétben. Igy méltányolandónak tartjuk azok aggodalmát, a kik kételyeket táplálnak az iránt, hogy az 50 fokos szesznél gyengébb pálinkák töményitése alkalmával nem fog-e az első terményért már egyszer megfizetett adó a töményités alkalmával újból követeltetni. Arról meg vagyunk győződve, hogy ez a javaslat készitőinek nem lehetett szándékában, de nehogy a törvény félremagyarázható szövege a végrehajtás alkalmával kétségekre és ezek folytán esetleg egyes vidékek károsítására vezessen, abban világosan kimondandónak véljük, hogy az egyszer már megadóztatott szesz ujabban még a töményités alkalmával sem vonható szeszadó alá. Ezt a tisztelettel alulirt kamara, mely a kisüstök termelését a javaslatba hozottnál nagyobb mértékben óhajtaná megadóztatva látni, mint méltányos és igazságos kivánságot bátor a mélyen tisztelt Képviselőház becses figyelmébe ajánlani. Attól tart ugyanis, hogy különben Magyarországnak déli és erdélyi részeiben, hol a termett gyümölcsöt másképp, mint szeszfőzés utján értékesiteni nem lehet, a lakosság jelentékeny részétől a megélhetés feltételei esetleg könnyen elvonhatók lesznek.

A legnagyobb mértékben méltányolja e kamara a javaslat azon intentióját, hogy az ipari czélokra felhasználandó szesz adómentesen maradjon, de természetesen úgy, hogy az ily szesz fogyasztási czélokra leendő felhasználásának veszélyét ne állapitsa meg. Ezt másként, mint a szesznek élvezeti czélokra történő alkalmatlanná tétele utján nem lehet elérni. Kivánatos azért, hogy a szesz denaturálásának biztos módozatai mielőbb megállapittassanak. De ha azután ez megtörténik, nincs sok, hogy házi czélokra: főzés, fütés és világitásra is miért ne lehessen denaturált szeszt használni. Itt ugyanis ugy áll a kérdés, hogy megadóztatott szeszt ily czélokra senki sem fogna alkalmazhatni, mert a megadóztatott szesz ára igen magas lesz. Ennélfogva, ha az állam a szesznek házi czélokra való használatát adómentesen megengedi, saját kára és jövedelmének veszélyeztetése nélkül mozdíthatja elő az ipart, mely a szesz minél nagyobb mérvü belföldi fogyasztására van utalva. Bátor tehát kérni e kamara, hogy a javaslatnak az adómentes szesz felhasználásáról szóló szakasza ily értelemben módosittassék.

Aggodalmaink vannak, mélyen tisztelt Képviselőház!, az iránt is, hogy a javaslatnak azon része, mely a szabad raktárak szabályozására vonatkozik, a kereskedelmet rendkivül kárositani fogja, sőt azt oly nehézségekkel köti össze, melyek mellett sok, különben erre alkalmas czég által az folytatható nem lesz. A kereskedelem ily mérvü lekötése a termelésnek és az államnak érdekeivel egyaránt

ellenkezvén, komolyan törekedtünk az üzletmenet lehetőségének feltételeit az ellenőrzésből szükségképp folyó mellőzhetlen rendszabályokkal lehetőleg kibékiteni. És e részben azt találtuk, hogy a hatályos ellenőrzés a nélkül is lehetséges, hogy mint a 67. §-ban ki van mondva, a szabad raktárból való szeszszállitás iránti szándék is mindig előre bejelentessék. Teljesen elegendő lenne, ha az egyik napon történt elszállitás ténye a következő napon jelentetnék be a felügyeletre hivatott pénzügyi közegeknek, miután a szabad raktár készlete ugyis fel van véve, és miután az ellenőrzés igy is sokkal hatályosabb eszközök segélyével lesz gyakorlandó.

Az elszállitás időpontja tekintetében a szabad raktáraknál azon könnyitést a kereskedelem részére okvetlenül megadandónak véljük, hogy a szesz onnan nemcsak akkor legyen elvihető, ha az elszállitásra vonatkozó bejelentés folytán a szabad raktár felügyeletével megbizott pénzügyi közeg külön igazolványt állitott ki a küldemény számára, hanem ez a része a forgalomnak úgy szabályoztassék, hogy a szabad raktár biztositékot letett vállalkozója részére hitelének arányában, vagy egy meghatározott nagyobb mennyiségre vonatkozó igazolvány, juxta-könyv alakjában, előre állittassék ki. Ezen könyv egyik szelvénye által az elvivő igazolhatná magát, a másik, t. i. a könyvben maradó rész pedig arra való lenne, hogy a szállitásról másnap beküldött jelentés ellenpróbájául szolgáljon. Ha valamely kereskedőben annyira kell kételkedni, hogy nála az ily ellenőrzési rendszabályok is elégteleneknek tartandók, akkor az egyáltalán megbizhatlan ember. Egyes ily egyének ellenőrzése kedvéért pedig kár lenne az egész szeszforgalmat mód nélkül megnehezíteni, hanem helyesebb volna a szabad raktárak vállalkozóinak erkölcsi minősitvényét jobban megrostálni, azokat pedig, kik a birálatot e részben kiállották, fölösleges zaklató ellenőrzési rendszabályokkal eljárásukban minduntalan nem gátolni.

Általában a tisztelettel alulirt kereskedelmi és iparkamara azon véleményben van, hogy a forgalom megfelelő szabályozása nem kis érdeke az államnak. Nagyon óvatosan kell e részben eljárni, nehogy a kereskedelem terén a verseny lehetetlenné tétessék. Azért a fennebb emlitett erkölcsi tekintetek mindenek fölé helyezése mellett a leteendő biztositék összegének megállapitásánál figyelem lenne forditandó arra, hogy szeszkereskedéssel ne csupán igen nagy tőkével biró üzletemberek foglalkozhassanak, mert különben egyesek ezt a forgalmi tért monopolizálván, könnyen ugy szöktethetnék fel a szesz árát, hogy az egyedül nekik válnék javukra, de nem használna egyuttal az államnak és iparnak is, sőt a fogyasztás csökkentése, vagy fejlődésének megakasztása által még kárt is okozhatna azoknak.

A javaslat 69. §-ában azon esetre, ha a bejelentett szállitmányok a gyárból a szabad raktárba nem érkeztek meg, vagy szabadraktárból a vámvonalon nem léptek ki a megszabott határidőn belül, oly intézkedések foglaltatnak, melyek magukban véve nem helytelenek ugyan, de minden tekintet nélkül állapittattak meg arra, hogy természetes és el nem hárithatő forgalmi akadályok is vannak, és hogy

a szállitás nemcsak gyárból szabadraktárba, s ilyenből a vámvonalon át, hanem egyik szabadraktárból a másikba is eszközöltethetik. — Mindezen körülményekre tekintettel kellene lenni, és már a törvényben legalább fenntartandó volna a lehetősége annak, hogy a végrehajtó kormányrendeletek a részletes intézkedéseket méltányosan állapithassák meg. — Ezzel kapcsolatban különben kérjük a mélyen tisztelt Képviselőházat, méltóztassék legalább határozatilag kimondani, hogy a a szeszadó-törvény végrehajtása tárgyában kiadandó rendeletek közhirré tétele előtt az érdekelt iparágak és kereskedők, nemkülönben a nagyobb szesztermeléssel biró vidékek kereskedelmi és iparkamarái meghallgattassanak, a mi minden érdek szempontjából igen tanácsos és véleményünk szerint nagyon méltányos kivánság. Ugyan igy lenne a raktári kezelésnél figyelembe veendő sulyapadás is megállapitandó. E részben a tisztelettel alulirt kamara nézete az, hogy mindenekelőtt a súly szerinti kereskedést kellene törvény által kötelezőleg behozni azon inconvenientiák miatt, melyek a térfogat szerinti szeszforgalommal a dolog természeténél fogva együtt járnak és attól el nem választhatók. Ha ez most kimondhatónak találtatnék, a raktári kezelés sulyapadása 2%-ra volna leszállitható, ellenkező esetben az apadás a térfogatnak átlag 4%-át tevén rendesen, ennyiben lenne megállapitandó.

Magára a javaslatra nézve még csupán azon egyetlen megjegyzésünk van, hogy az átmeneti intézkedések egyike módositandó és azok egy szembeötlő hiánya pótlandó lenne. A módositás abban állana, hogy az utóadóztatás tárgyául bejelentendő szesz-mennyiség ne 20 liternél, hanem ennek felénél kezdődjék, mivel azon literszám egy kissé magasra van felvéve és az első időben sok szesznek adó alól leendő elvonását eredményezheti. Az átmeneti intézkedések hiányát pedig a tisztelettel alulirt kamara abban látja, hogy nincs gondoskodva az utóadóztatás alkalmával nyújtható hitelezésről az arra érdemes feleknek, a kik ennélfogva kénytelenek lévén az esetleg nagy összegre rugó szeszadót egyszerre lefizetni, nehéz helyzetbe juthatnak. Ez kényszeritheti őket a szesztől bármi áron való szabadulás mentő eszközéhez folyamodni, mi azonban tetemes károsodásokra egyfelől és nyereségszerzésre másfelől, szóval helyesen meg nem okolható, teljesen önkényes alapon nyugvó üzérkedésre adna alkalmat. Az utóadóztatás által megállapitandó hitel nyújtása tehát a törvényben okvetlenül szabályozandó lenne. Ezzel a törvényjavaslat módositására vonatkozó észrevételeinket befejezvén, a javaslattal kapcsolatos egyéb kérdésekre térünk át.

A szeszadótörvényjavaslat hatását a termelésre önmagában a magyarországi contigens felosztási elveit megállapító törvény ismerete nélkül, még elképzelni is alig lehet. Ez okból habár e törvény kilátásba van már helyezve, de az még nem lévén beadva, sőt eddig a szakértők sem lévén annak alapelvei iránt meghallgatva, utalni kivánunk annak feltétlen szükségére, hogy ez a két törvény kapcsolatosan, vagy legalább is úgy tárgyaltassék, hogy midőn a szeszadótörvény

tárgyalásába az országgyülés bele fog, a másik törvény javaslata előtte szintén ismeretes legyen már. Remélve, hogy ez is fog történni, a tárgy fontosságánál fogva e kamara a szesztermelés minden kategoriái iránt egyenlő jóakarattal lévén eltelve, nem az arányok számszerű megjelölése, hanem az arányok megállapításánál szem előtt tartandó alapelvek tisztázásához való bármily csekély hozzájárulás által kivánja e részben az ügyet előmozdítani.

A tisztelettel alulirt kereskedelmi és iparkamara felfogása szerint az ipari és gazdasági szesztermelésnek egyaránt meg van a maga természetes feladata és köre hazánkban. Egyiket a másiknak, különösen ma, midőn szesztermelésünknek, mint egésznek is együttes érdekei az osztrák szeszgyártással szemben oly világosak, feláldozni nagy hiba lenne. A szesztermelési kategoriák fontossága tekintetében régi ismert dolgok ismétlésébe nem akarván szükség nélkül bocsátkozni, csupán egy főtekintetet kivánunk kiemelni, melynek véleményünk szerint okvetlen eleget kell tenni, és ez azon törekvés, hogy a szeszipari kategoriák lehetőleg fenntartassanak. Ezen követelményből szükségképp folyik, hogy a nálunk aránylag gyenge mezőgazdasági szeszgyári termelésnek, különösen mivel a szeszadó törvényben nem vagyunk képesek annak nagyobb kedvezményeket adni, a contingens felosztásánál annyit kell abból juttatni, hogy létele veszélyeztetve ne legyen. Miután a gazdasági szeszgyárak naponkint 7 hektoliternél többet nem termelhetnek és nincsenek is nagyszámmal képviselve hazánkban: önként következik ebből, hogy akkor, midőn az alacsonyabb adó tételü contingens a két fő kategoria között fel fog osztatni, a mezőgazdasági szeszgyárak csoportja részére valamivel többet kellend juttatni, mint a mennyi arra, a termelési adatok alapján, aránylag szigoruan véve esnék. Azon részéből a contigensnek azután, mely az ipari gyárak számára fennmaradna, a kisebb gyáraknak ugyanazon indokok alapján több juttatandó különösen azért, mivel az utóbbi idő termelési nehézségei ezeket sokkal jobban sújtották, mint a nagyobbakat.

A kis és közép gyárak fenntartása kell, hogy szivünkön feküdjék, mert ennek az országnak nemcsak nehány nagy szeszgyárra, hanem lehetőleg széles alapon nyugvó életerős szeszíparra van szüksége. A szeszgyártás természetéből és a mezőgazdasággal fennálló kapcsolatából önként következik, hogy az ipari szeszgyárak is kellő decentralisatió mellett sokban pótolhatják a gazdasági szeszgyárak hiányát azon vidékeken, a hol ilyenek a tényleges viszonyok hatása alatt nem fejlődhettek, ezentúl sem fejlődhetnek. — A contigenst felosztó törvény érvényének éppen úgy, mint a hogy Ausztriában javaslatba hozatott, három évre kellene megállapitva lenni. A számitás alapjául szolgáló évekül azok volnának elfogadandók, melyek alatt a gyárak különféle csoportjainak termelése egymáshoz a legnormálisabb arányban jelentkezik. A keletkező gyárak részesitésére vonatkozólag nézetünk oda irányúl, hogy miután egy gyártól sem lehet a reá eső alacsonyabb tételű szesz égethetését minden ok nélkül

elvonni, az ily gyár időközben csak a szeszcontingens azon maradványából kaphasson részt, melyet a létező gyárak nem vettek igénybe. Ha időközben a monarchia contingensével együtt Magyarországé is emeltetnék, a többletből első sorban a saját csoportjuk számára megállapított százalék erejéig az ujonnan keletkező gazdasági szeszgyárak részesítendők, a maradvány pedig e két gyári csoport között a megállapított arányban lenne felosztandó.

Az új szeszadó a szesz fogyasztását ha nem is huzamosan, de az első időre kihatólag, felfogásunk szerint, kétségkívül csökkenteni fogja. Nem kívánjuk azt vitatni, hogy ez a csökkenés sokkal nagyobb lesz-e azon 15%-nál, a mennyire ezt maga a javaslat is becsülni látszik. Az bizonyos, hogy e részben a regaletulajdonosok és bérlők érezhető kártól nem lesznek mentesek. Az italmérési jog-tulajdonosok a kormányelnök úrtól a mélyen tisztelt Képviselőház nyilvános ülésén azon igéretet kapták, hogy az őszi ülésszakra javaslat fog a törvényhozás elé a regale megváltása iránt terjesztetni. Föltéve, hogy ez a művelet gyorsan és különben is a méltányosságnak megfelelően fog keresztül vitetni, a birtokosságot nagyobb tőkeveszteség nem érheti, különösen miután kimondatott az is, hogy az utolsó év, melynek adatai a megváltás alapjának kiszámításánál tekintetbe fognak vétetni, az 1886-ik lesz, a mely alatt még a regále megváltásának kérdése semmi irányban sem birhatot befolyással az italmérési jog jövedelmére.

A tőke tehát nem támadtatik meg a szeszadó-javaslat által, a regale évi haszna azonban időközben valószinüleg kevesebb lesz, a mi a különböző viszonyokhoz képest részint a tulajdonost, részint a bérlőt érintendi. Azon kérdést, hogy ennek folytán van-e méltányosan, és ha igen, mily mértékben kártéritésnek helye, nem akarjuk feszegetni, de azon véleményt a magunk részéről szintén tápláljuk, hogy a károsodás időtartamát okvetlenül lehetőleg meg kell rövidíteni, és hogy ezen idő alatt is hathatósan védelmezni kell a regale jövedelmét. Bátrak vagyunk ezt annál inkább hangsulyozni, mert lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy a jelen kor egész áramlata ugyis általában annak csökkentésére irányúl. Most e részben egy oly mozzanat lépett közbe, mely az italmérési jövedelem alábbszállításának processusát tisztán felismerhetővé teszi. Ez a körülmény tehát még szükségesebbnek tünteti fel, hogy a regale a reá nézve oly kedezőtlenné alakult viszonyok közt fokozott mértékben részesüljön az állam oltalmában addig is, mig már a jogállamhoz illő méltányossággal ezen elavült, de fontos magánjogi értékkel biró intézmény megváltás útján megváltható lesz. — Végül jelen tisztelettelteljes kérvényünkben hangoztatni kívánjuk még azt, hogy e kamara is szivesen csatlakozik azok kívánságához, a kik a szeszipar technikai tökélyesbitése, szinvonalának emelése s a műszaki haladás vívmányainak széles körben leendő hasznosítása végett szeszkisérleti állomás felállítását szükségesnek tartják. Ezen intézet czélja főleg az lenne, hogy az új berendezések és eljárási módok kipróbálva az érdekeltek tudomására hozassanak

és hogy azzal kapcsolatban alkalmas munkavezetők képeztessenek különösen a kis termelők számára, a kiknek versenyképességét éppen az ipar széles alapon leendő fejleszthetése érdekében tőlünk telhetőleg minden irányban fokozni kell. — Ezekben volt a tisztelettel alulirt kereskedelmi és iparkamarának szerencséje előadni azon aggályait, melyek a szeszipar helyzetének és ebből folyó szükségeinek megfigyeléséből és a beterjesztett szeszadó-törvényjavaslat tanúlmányozásából önként merültek fel. Midőn ezen aggodalmaival kapcsolatban egyúttal bátor kifejteni azon javaslatokat is, melyeknek életbe léptetése az általa észlelt bajok orvoslására legjobb tudomása szerint alkalmasok lennének, mély tisztelettel kéri a magas Képviselő házat, hogy azokat nagybecsű figyelmében részesíteni méltóztassék.

9. A szeszadó reform a terményadó alapján.

Képviselőházi beszéd; mondatott a szeszadóról szóló törvényjavaslat tárgyalása feletti általános vitában 1888. évi május 29-én.

T. H.! Nagyon sajnálom, hogy nem lehetek ugyanazon boldog kedélyhangulatban, melyben az előttem szólott képviselő ur van, ki az előttünk fekvő javaslatnak nemcsak conceptióját tartja rendkivül kitünőnek, hanem arról is meg van győződve, hogy annak oly kedvező hatása lesz közgazdasági és pénzügyi viszonyainkra, hogy ma-holnap még a földadót is el lehet majd mellette törülnünk. Én ellenkezőleg kénytelen vagyok bevallani, hogy alig voltam még bajosabb helyzetben valamely törvényjavaslattal szemben, mint vagyok ezzel. Midőn négy évvel ezelőtt utoljára tárgyaltuk a szeszadó-reformot ezen házban, teljesen tisztában voltam magammal az iránt, hogy annak mi lesz a hatása, és nyiltan is elmondottam, hogy én azon előterjesztést igen-igen károsnak tartom szesziparunkra nézve. De a mily határozottan meg voltam győződve erről akkor, épp oly kétségben vagyok a jelen előterjesztés hatása iránt jelenleg. És ezzel az állítással e tekintetben be is érhetném, ha a t. előadó ur tegnap beszéde kezdetén visszapillantást vetve az 1884-ik évi szeszadóreform feletti vitára, azt nem állította volna, hogy az akkor felhangzott aggodalmak a legkevésbbé sem teljesültek, mert azon alkalommal senki sem kereste a bajok okait amaz irányban, a melyben azok később jelentkeztek. Azt hiszem, hogy nem vétek a szerénység ellen, sőt az igazságnak szolgálok vele, ha azt constatálom, hogy a t. előadó úr e tekintetben nagyon téved. Az ellenzéknek ezen padjairól többen, én magam is, felszólaltunk. Részemről világosan kimondottam, hogy annak az 1883-ik évi előterjesztésnek legfőbb hibája az, hogy a terményadót nem hozta be következetesen, hogy a foktartalmat átalányozza az ipari szeszgyáraknál, a mezőgazdasági szeszgyáraknál pedig csak facultative hozta be s a mezőgazdasági

szeszgyárakra bizta annak alkalmazását. Akkor az előadó úr nekem szememre hányta, hogy én jobban akarom a gazdasági szeszgyárak érdekeit ismerni, mint maguk a tulajdonosok. Mire én azt bátorkodtam feleletül adni, hogy a t. kormány jelen alkalommal nem mint szakértőket hallgatta meg a mezőgazdákat, hanem a közvetlenül érdekeltekkel ugyszólván megalkudott. És tegnap a miniszterelnök úr világosan kimondotta beszédében, hogy annak a bajnak, melyet az 1884-iki szeszadó-törvény előidézett, főokát éppen az képezte, hogy a terményadó nem hozatott be következetesen a mezőgazdasági szeszfőzdéknél is. Ime, t. ház, mi már 1884-ben utaltunk erre, s az a kedvezőtlen befolyás, melyet az említett törvény előidézett, ránk nézve nem volt meglepetés; mert ugyanakkor kimondottuk azt is, hogy egy és ugyanazon törvénynek a monarchia két államában a szesz-szabályozás terén egészen más hatása szokott lenni. Igaz, hogy Galiczia szeszgyártásának fejlődésére nem mutattunk rá, de ez csak a következmény volt, az okokra ellenben igenis rámutattunk és azokat félreérthetlenül ki is fejtettük. *(Ugy van! balfelől.)* De a mily határozottan meg voltam győződve négy évvel ezelőtt arról, hogy a mi akkor elénk terjesztetett, nem helyes, épp oly kevéssé tudok határozott véleményt mondani az előttünk fekvő törvényjavaslatra nézve most.

És azt hiszem, nemcsak én vagyok ebben a helyzetben, hanem mindenki, a ki szeret tények és tényezők alapján ítélni. Én, t. ház, sok emberben elismerem és bámulom a nagy tehetséget, de látnoki ihletet halandó emberben nem ismerek el soha. Bocsánatot kérek tehát, de azoknak a véleményére, a kik daczára, hogy mi a jelen előterjesztés hatásának factorait nem ismerjük, olyan biztosan merik állítani, hogy ennek mi lesz a következménye, nem sokat adhatok. *(Helyeslés balfelől.)* A tényezőket, t. ház, nem ismerjük. Maga az előadó ur is utalt tegnap arra, hogy nem tudjuk, mennyi Magyarország termelése. Azokon kivül, a miket ő tegnap mondott, épp most az előttem szólott t. képviselő ur is felemlítette, hogy menynyire megbizhatatlanok a termelés adatai. Részemről azokhoz, a miket tegnap a t. előadó ur felhozott, csupán egyet adok hozzá. Utalok a kis üstök termelésére. A kis üstök termelése körülbelül 120,000 hectoliterre van számítva. Szakértők ellenben azt állítják, hogy a Magyarországon évenkint termelt törkély s borseprő föléből készíthető pálinka is már 300,000 hectoliterre tehető. Azon kivül mintegy 60,000 hectolitert viszünk ki a monarchia másik felébe és a külföldre; maradna tehát az országban szintén mintegy 60,000. Azt tapasztaljuk azonban, hogy az ily szesz mindenfelé fogyasztatik nálunk, sőt nagy készleteink is maradnak. Magyarországon 40,000 adómentes szeszfőzés és körülbelül 110—120 kis üst található. Már most, ha tekintetbe veszszük, hogy ezeket ellenőrizni lehetetlen, beláthatja mindenki, hogy hazánk szesztermelési adataival bizony nem rendelkezik senki sem. De a ki ezen adatokat nem ismeri, az nem

ismerheti a fogyasztást sem és pedig annál kevésbé, mert a mint már ma is emlittetett, Galicziából kocsikon igen sok szeszt hoznak be a felvidékre, tehát oly közlekedési eszköz segélyével, a melyek forgalma nem ellenőriztetik, és a melyek mozgását a mi statistikánk nem tünteti fel. Azonban, ha ismernők is termelésünket és fogyasztásunkat, mit érne az gyakorlatilag egy oly adókiterjesztéssel szemben, mely az adótételt 500 és 1000%-kal emeli, a minek, okvetlenül nagy befolyással kell lenni a termelésre és fogyasztásra egyaránt. — Azon kivül megjegyzendő, hogy Németország példáját utánozzuk, hol a szesztermelés más viszonyok közt folyik le, mint nálunk. Észak-Németországban kevés kivétellel, mely a Rajna vidékén észlelhető, a kis-gazdasági termelés üzetik, nálunk tulnyomólag a nagy gyárak léteznek. Ezen adóztatási mód továbbá Németországban csak a mult ősz óta van alkalmazva, tapasztalásaink tehát e tekintetben sem lehetnek. De ha volnának is, ha valahol, itt áll azon deák közmondás: si duo faciunt idem, tamen non est idem; mert abban az esetben még talán lehetne valami következtetést vonni ezen példából, ha mi külön kezelnők a szeszadót, azonban miután Ausztriával oly közgazdasági viszonyban vagyunk, mint a siami ikrek egymással, a kik egységes és külön vérkeringéssel is birtak, minden ez irányú következtetés hiú vállalkozás lenne.

Ennélfogva merem állítani, nincs senki, a ki ha tényleges viszonyok alapján akar ítélni, képes lenne megmondani csak bizonyos határozott valószinűséggel is azt, hogy mi lesz hát ezen törvény hatása. Teljesen sötétben tapogatódzunk mindnyájan. És miután ez igy van, ha kezeink szabadok volnának, ha szeszadó-törvényhozásunk felett önállóan rendelkezhetnénk, akkor valóban alig lehetnénk indittatva arra, hogy ezen törvényjavaslatot elfogadjam, sőt annak elvetése iránt egy pillanatig sem haboznék. De minő helyzetben vagyunk jelenleg, t. ház? A szeszadó-törvény azon helytelen kiegyezési politika következtében, mely mellett a vám- és kereskedelmi szövetségben minden a szesz- és czukoradóra vonatkozó előzetes alkudozás és megállapodás nélkül a termeléssel szorosabban összefüggő fogyasztási adóinkat lekötöttük, az 1884-iki szeszadó-törvény hatálya belenyúlik ezen új aerába is. Nincs kezünkben semmi más eszköz annak módosítását biztosítani, mint hogy a czukoradóval köttetett össze. Méltóztassék már most figyelembe venni, minő hatást idézett ez elő különösen politikailag a Lajtán túl. Felzavarta az egész ottani közvéleményt, odáig jutottak a dolgok, hogy egész csere-bere támadt a törvényhozás kebelében, sőt utoljára azon éppen nem lélekemelő látványnak voltunk tanui, hogy még a korona közvetítéséhez is kellett folyamodni anyagi kérdések rendezhetése végett.

És mily helyzetbe jutottunk gazdaságilag? Gazdaságilag ugy állunk, t. ház, hogy ha mi ezt a javaslatot nem fogadjuk el, akkor érvényben marad az 1884-iki törvény, a mely egyik legfontosabb iparágunk összezsugorodását idézte elő, annyira, hogy ma e téren

talán már nem is vagyunk paritásban Ausztriával, holott azelőtt termelésünk sokkal nagyobb volt. Ha a galicziai szesz kocsin történő behozatalát figyelembe veszszük, az még a hivatalos adatokból is kitűnik, hogy az osztrák behozatal s nem a mienk bir bizonyos többlettel. És ezt a törvényt kellene továbbra is érvényben tartanunk, pedig, mint már ezen vita folyama alatt is többen hangsúlyozták, a szeszipar nem önálló ipar, hanem szoros összeköttetésben van az egész földmíveléssel: a szesziparnak válsága tehát a mezőgazdaság válságát is szükségképp maga után vonja. *(Igaz! Ugy van! a baloldalon).*

Ily komoly helyzettel szemben kell ehhez a javaslathoz hozzászólanunk. És én, megvallom, mikor azt bővebb tanulmányozás után megismertem, daczára annak, hogy tények és tényezők alapján nem szólhattam hozzá, az ugy tünt föl előttem, mint egy igen lelemenyesen összeállított mechanismus. Nekem az a dolog is, hogy e törvényjavaslat által sikerült Németországban azon tartományokat és országokat is, a melyek eddig külön kezelték a szeszadót, egy kalap alá vonni, bizonyos mértékben imponált. Azután az összes benyomás, melyet az annak végrehajtásáról ide jött hirek reám tettek, arra hangolt, hogy ezt a törvényjavaslatot — de csak ha azt bizonyos irányban, mely czéljával összeesik, sikerül módosittatnunk — a limine ne utasítsam vissza. Ez a javaslat, t. ház, abban a sajnos helyzetben, a hova a kormány eléggé nem gáncsolható kiegyezési politikája sodort bennünket, más, mint kisérletezés nem is lehet. E vita folyamán felemlittetett, hogy a szesz-monopoliumot kellett volna életbeléptetni. A szeszegyedárúság azonban szintén csak egy országban alkalmaztatott eddig, és pedig szintén tavaly, tapasztalataink tehát nincsenek. Ha már most e két kisérlet közt kell választanom, akkor hajlamaimnál fogva inkább azon javaslatot teszem magamévá, a mely inkább kedvez a szabadságnak. Itt is sok a korlátozás. Ez is nagyon mechanicus természetű, de a szabadságnak bizonyos tere van még benne. Már pedig korunkban, midőn az állam lépésről-lépésre foglal el minden tért s minden egyéb tevékenységi kört hatalmába kerít, nagyon meg kell gondolnunk azt, hogy a létezők mellé még egy új monopoliumot honosítsunk meg az országban. *(Élénk helyeslés a baloldalon).*

Így lévén meggyőződve, vizsgálni kezdtem ennek a törvénynek alapeszméjét és arra a — nem meggyőződésre, — hanem hogy úgy fejezzem ki magamat, hangulatra jutottam, hogy ennek a törvényjavaslatnak alapgondolata bizonyos feltételek mellett esetleg legalább annyira biztosítja a mi szesziparunkat, hogy további romlását megszünteti. Azt én nem remélem ettől a törvényjavaslattól, hogy az 1884 óta föladott tért visszafoglaltathassuk vele, de azt szeretem remélni, hogy a további romlást meg fogja gátolni. És pedig miért merem ezt remélni, t. ház? Összehasonlítottam ennek a reformnak alapeszméjét a mozgó gabonavám alapgondolatával és azt találtam

ezen javaslat előnyére, hogy itt mégis sokkal biztosabb tényezővel lehet számolni, mint a másiknál. A mozgó gabonavámnál, mert bizonyos hasonlatosság van a kettő között, nincs egyetlenegy biztos, vagy befolyásolható tényező sem a fogyasztáson kivül. A belföldi gabonatermelésre semmi befolyást nem lehet gyakorolni, mert ez az időjárástól függ. A szesztermelésre ellenben lehet befolyni és én meg is vagyok róla győződve, hogy ha mi Magyarországot teljesen elszigetelve képzelhetnők, e két adótétellel — nem kellene ezeket megváltoztatni, csak egyszer helyesen megállapítani — elérhetnők azt, hogy a túlproductio megszünvén, amaz folyton a szükséglethez alkalmazkodnék. A veszedelem itt a kivitelben rejlik, abban tudniillik, hogy a világpiacz viszonyai folytán a tőlünk külföldre irányuló szeszmennyiség esetleg redundálna. — S miután nekünk két ilyen külföldünk van közgazdasági tekintetben, az egyik a szoros értelmű külföld, a másik pedig Ausztria, két áramlat fenyeget bennünket: az egyik, a mely kivitelünk visszafolyásából, a másik, mely az osztrák termelés hozzánk özönléséből származik. Azért, ha valaki ezt a törvényjavaslatot némi megnyugvással akarja elfogadni, annak vizsgálni kell, vajjon intézkedései olyanok-e, melyek ama veszély ellenében segédeszközöket, vagy legalább bizonyos fogantyúkat nyujtanak. Ennélfogva nem tartom elegendőnek azt, a mit a t. előadó úr tegnap mondott, midőn maga is jelezte, hogy ez a törvényjavaslat mennyire veszélyes, hogy tudniillik kellőleg hajtassék végre és átmeneti intézkedései helyesen állapíttassanak meg; hanem főleg arra tartom irányozandónak a figyelmet, a mik, mint főintézkedések, magában a javaslatban vannak. És itt mindjárt szembeötlik, t. ház, az igen magas adó, mely pedig fokozott veszélyekkel jár a termelésre nézve. Most nem kifogásolom a javaslatot e részben, mert hiszen általánosságban hajandó vagyok hozzájárulni, de nem mulaszthatom el azon aggodalmamnak adni kifejezést, hogy ez a magas adótétel fokozza azt a veszélyt, mely ily mechanicus törvénynyel mindig összeköttetésben szokott lenni. Csak felvetem a kérdést, vajjon nem lett volna-e helyesebb, ha a t. kormány idejében megváltja a regalét, a mire alkalma lett volna, mert hiszen olyan eljárás mellett, a milyennel most fogja a megváltást eszközölni, azt évekkel ezelőtt is megválthatta volna — erről az oldalról sürgettük is folytonosan s ha ez megtörtént, behozza az italadót s ebből az esetleg szintén bő forrásból igyekezett volna az államháztartás hiányát lehetőleg fedezni? Vajjon nem kedvezőbb helyzetben lett volna a termelés, a kincstár és az összes közgazdaság? Biztosíthattuk volna saját fogyasztásunkat saját termelésünk számára.

Azután itt ennél a kérdésnél szemembe ötlik az, hogy a magas adótétel káros hatást fog előidézni nem általában a fogyasztóknál, hanem bizonyos vidékeken a fogyasztásra, a hol szeszivók nagy részére az nem csak élvezeti, hanem élelmi czikket is képez. A felföldön számtalan vidék van, majdnem az egész felső Magyarország ilyen, hol a munkás bérének egy részét szesz alakjában kapja ki. A szeszadó emelése folytán sok esetben a tehertöbblet, mely igy kelet-

kezik, igen súlyos lesz. Egy t. barátom, ki Sárosmegye egyik kerületének képviselője, közölte velem a következő jellemző és igen érdekes adatokat. *(Halljuk ! Halljuk !)* 350 frt földadóval megrótt birtokán évenkint 4 hectoliter tiszta szeszre van szüksége. Ez került neki eddig 26 forintjával számítva, 104 frtba, az adóemelés következtében, miután most a szesz ára mintegy 55 frt lesz, fog neki ugyanaz 220 frtjába kerülni. A teher-többlet tehát 116 forintot tesz. Miután földadója 350 frt, ennek ez a teher-többlet 33 százalékát teszi. Ennyivel több teher éri tehát ez által nem a fogyasztót, hanem a földbirtokost. *(Ugy van ! Ugy van ! a baloldalon.)* Az ilyen visszásságokat tán el lehetett volna kerülni akkor, ha az italmérési adó tekintetében figyelem lett volna ily esetekre és figyelem lett volna a különböző természetű zónákra, a mint más fogyasztási adóknál van is ezekre tekintet. Francziaországban például a fővárosban más a szeszadótétel és más a vidéken. *(Ugy van ! a baloldalon.)*

A kettős adótétel nézetem szerint ennek a javaslatnak elengedhetetlen kiegészítő részét képezi, és benyomásom az, hogy a kettő közti különbség is olyan, mely megfelel viszonyainknak. Én azt gondolom, hogy ennek a két tételnek kedvező hatása, eltekintve a kiviteltől, attól függ, hogy milyen viszonyban áll a kisebb adótétel mellett contingentált szeszmennyiség az országban fogyasztott összes mennyiséghez, mert attól függ az, hogy sikerül-e a szeszterme lőknek egy bizonyos termelési praemiumot biztosítani. Úgy hiszem, hogy nem igen gyakran, de bizonyos számú évek multán a szerzendő tapasztalatok alapján, kell újból a contingenst megállapítani, mert adataink a fogyasztásra nézve nem levén, meglehet, hogy a contingens téves, és azt vagy feljebb kell emelni, vagy lejebb kell szállítani. Ugyanennek szüksége állhat elő Ausztriában is. Helyesnek és szükségesnek tartom ennélfogva — és ez a törvényben is kimondandó lenne — hogy bizonyos számú évek multán a contingens, feltartva a két állam közt e részben most létező arányt, revisio alá vétessék. *(Helyeslés a baloldalon.)* Az eredeti javaslat szerint a contingens felemelésére hatalmaztatnék fel a kormány, a pénzügyi bizottságban tett és elfogadott indítvány által azután a felhatalmazás köre kiterjesztetett és a bizottság előterjesztésében már az foglaltatik, hogy ezentúl a kormány nemcsak felemelheti az osztrák kormánynyal egyetértve a contingenst, hanem le is szállíthatja és pedig a törvényhozás beleegyezése nélkül is. Ez már sokkal aggályosabb a fogyasztás szempontjából. Az előbbi szövegnek nem lett volna ez a jelentősége, mert a contingens felemelése az olcsó adótétel mellett termelhető szeszmennyiség közeledését jelenti az elfogyasztott összes szeszmennyiséghez, a mi csak a fogyasztó javára történhetik, ennélfogva az adótétel súlyosabbá tétele ez által nem következnék be. Ellenkezőleg a contingens mennyiségének leszállítása hatályosabbá teszi a nagyobb adótételt, mert annak befolyása az árak emelésére biztosabb lesz. Ennélfogva nézetem szerint, miután itt az adótétel az árak emelkedése folytán érintetik, ily felhatalmazást lehetetlen bármely kormány kezébe

adni. *(Ugy van! balfelől.)* Méltányos és helyes csak az, hogyha már ily intézkedés foglaltatik a törvényben, a jóváhagyás a törvényhozásnak tartassék fenn. *(Helyeslés a baloldalon.)* Tegnap a t. miniszterelnök úr készségét jelentette ki az iránt, hogyha ily értelmű módosítvány tétetik, ő hajlandó lesz azt elfogadni. Ennélfogva, ha más az ily értelmű indítványt meg nem fogja tenni, én a magunk részéről azt kilátásba helyezem.

Nagy súlyt fektetek, t. ház, a kivitelre, és ennélfogva helyesel-nem kell azt, hogy a kiviteli jutalomra vonatkozólag intézkedés foglaltatik e javaslatban. Az, a mi itt e javaslatban előterjesztetik, nézetem szerint a szükségnek megfelel, de hogy meg fog-e felelni a jövőben is, azt persze nem tudjuk. Miután azonban felfogásom szerint a világpiacznak igen nagy befolyása lehet a szesz visszaáramlasztása által a belföldi ár- és termelési viszonyokra, azt gondolom, hogy a kivitel menete figyelemmel kisérendő és talán még inkább itt, mint a contingens megállapításánál, szükség lesz a koronkinti módosításra, a szerint a mint a viszonyok a világpiaczon változni fognak. Nagy befolyással lehet a fogyasztás mennyiségére az adómentesség fenntartása vagy eltörlése és a kisüstöknek adandó kedvezmény miként leendő megállapitása is. Meg vagyok arról győződve, hogy a pénzügyi bizottság helyesen járt el, midőn az adómentességet a szeszfőzésnél eltörölte. Az, a mit akkor a pénzügyi bizottságban a t. miniszterelnök úr mondott, hogy e tekintetben fentartja álláspontját, bizonyos aggodalommal tölt el engem arra nézve, hogy ő az adómentességet részben vissza akarja a tárgyalás folyamán állítani. Kijelentem, hogy teljesen indokolatlannak, sőt veszélyesnek tartván az adómentes szeszfőzést, ha ilyen indítvány a többség részéről tétetnék, én kötelességemnek tartanám azt visszautasítani. *(Helyeslés a baloldalon.)*

A kis üstöknek adandó kedvezmény befolyással bír azon szeszmennyiségre, mely az országban fogyasztás czéljából termeltetik. A pénzügyi bizottság azon kérvények folytán, melyek hozzá erre vonatkozólag érkeztek, szükségesnek tartott bizonyos módosításokat. Azonban tisztán csak a lisztes anyagokból dolgozó kis üstök kedvezményeinek megszorítását javasolja; pedig én azt hiszem, hogy ha nem is olyan mértékben, mint a lisztes anyagokat feldolgozó kis üstöknél, indokolva lett volna bizonyos megszorításokat a többi kis üstöknél is megtenni. Mert a dolog hogy áll, t. ház? Szó sincs arról, hogy valaki a kis üstöknek adandó kedvezményeket el akarná vonni az azokat most élvezőktől, s Dessewffy Aurél gróf igen t. képviselőtársam sem akarta ezt tegnap mondott beszédében megvonni. Nem akarja megszüntetni e kedvezményeket a mi részünkről senki sem, mert jogosultaknak tartjuk azokat mindnyájan, belátván, hogy a gyümölcsből, borból, seprőből, törkölyből és hasonló anyagokból történő szeszégetésnek félreismerhetlen közgazdasági fontossága csakugyan van. De midőn köröskörül a termelés összes feltételei megnehezíttetnek és a termelőknek egy bizonyos csoportja a törvény által teljesen érintetlenül hagyatik: akkor az, a ki ez ellen felszólal, nem akarja a ked-

vezményt elvonni, hanem csak a maga valóságában kívánja azt fenntartani. *(Ugy van! Ugy van! balfelől.)* Kétségtelen az, hogy a gyümölcsből és az említett anyagokból szeszt előállító szeszfőzdéknél a törvényben megállapított töltési képesség és a szesznyeredék nem felelnek meg a valóságnak, a következetesség azt hozta volna magával, hogy a pénzügyi bizottság e tekintetben is bizonyos emeléseket hozzon javaslatba. *(Helyeslés balfelől.)*

Nagy hatásuk lehet a szabadraktáraknak a törvény kedvezőbb befolyásának előmozdítására, és itt bizonyos könnyitések az administratió terén nagyon indokoltak lesznek, mert fontossággal bir, hogy ezek a szabadraktárak egyedárúságot a nagy tőkések, különösen a nagy szesziparosok kezében ne képezzenek. Ha e szabadraktárak oly biztositékok mellett lesznek csak felállíthatók, a melyeket a szeszkereskedéssel eddig foglalkozott üzletemberek nem tehetnek le, akkor tartok attól: hogy ezek leszorulván a térről, egész vidékeket egyesek fognak hatalmukba keríteni és az árakat ugyszólván diktálhatják majd. *(Helyeslés. Ugy van! balfelől.)* Ezt lehetetlen megengednünk, mert az nagy befolyással birna magára az adózásra is. Nem elméleti aggályokat sorolok itt elő, t. ház, hanem tapasztalatból beszélek és annak alapján állíthatom, hogy ezek az aggályok széles körökben igen élénken jelentkeznek. *(Ugy van! Ugy van! balfelől.)*

Az utóadóztatás magassága tekintetében teljesen egyetértek avval, a mit a t. előadó úr tegnap mondott. Nagyon helyes a készleteket úgy megadóztatni, hogy azok bizonyos jogosulatlan versenyt ne csináljanak az ezentúl nagy adóteher mellett előállítandó szesznek. De itt azután, daczára annak, hogy a jelentésben bennfoglaltatik, bátor vagyok a t. kormány figyelmét a magam részéről is felhivni annak fontosságára, hogy az utóadóztatásnál bizonyos méltányos hitel a készletek tulajdonosainak adandó lenne; mert nagyon sokan lesznek azon helyzetben, a kik, ha tőlük kivántatni fog, az adót rögtön letenni képtelenek lesznek, ennélfogva idejekorán szabadulni akarnak majd készleteiktől, minek nyomán keletkezni fog egy oly speculatió, melynek sem indoka, sem jogos alapja nem lesz.

A törvényjavaslatnak egy nagy hiánya felfogásom szerint az, hogy annak pendantját: a contingentáló törvényt nem ismerjük. *(Halljuk!)* A szeszadó-javaslat hatását lehetetlen megállapítani a nélkül, hogy a contingensnek a gyárak egyes kathegoriái közötti felosztása ismeretes volna. Valóban nem csodálkozhatom eléggé azon, hogy a t. kormány a képviselőházat ezen törvényjavaslat tárgyalásába igy bele engedi menni. *(Helyeslés balfelől.)* Ez oly különös eljárás, melynek magyarázatát én feltalálni nem vagyok képes. Hiszen a szomszéd államnak, a mely hasonló helyzetben van, mint a mienk, kormánya, a mint e szeszadó-törvényjavaslat előterjesztetett, rögtön összehívta az enquête-et; pedig ott az érdekellentétek talán nagyobbak az egyes ipari kathegoriák közt, mint nálunk s meghallgatva annak véleményét, alig telt el egy hét és beterjesztette a contingentáló törvényt is. Azt alaposan tanulmányozhatja ott mindenki. A t. miniszterelnök úr tegnap

kilátásba helyezte, hogy nemsokára össze fogja hivni azon szakértekezletet, melynek véleményét ki akarja kérni; ennélfogva részletekbe menő positiv nyilatkozatot, mint mondá, nem tehet. Tökéletesen igaza van, de a hiba ott van, hogy az enquête-et nem most, hanem mindjárt a törvényjavaslat beterjesztése után kellett volna egybehivnia.

Hiába keresünk a törvényjavaslatban egészségügyi intézkedéseket. Pedig a német törvényben ilyenek vannak, úgyszintén a legújabb svájczi szeszmonopol-törvényben is. Tegnap a ministerelnök úr e részben szintén nyilatkozott és kijelentette, hogy majd ha e törvényjavaslat törvényerőre emelkedik és a regale megváltatik, külön magyar törvényjavaslatot fog ez iránt előterjeszteni. Attól tart azonban, hogy az egészségügyi törvényeknek sokkal nyomasztóbb hatása lesz a fogyasztott mennyiségre, mint az adótétel felemelésének. Én ez aggodalom alaposságát belátni képes nem vagyok, mert ha az országban mindenütt csak az egeszségre nézve ártalmatlan szeszt lehet kapni: akkor a minister úr azon ellenvetése nem áll, hogy az emberek a harmadik faluba mennek rossz, tudniillik kozmás olajokkal inficiált szeszért. Minthogy azonban a t. ministerelnök úr külön magyar törvényt helyezett kilátásba, és én örülök minden alkalomnak, midőn valamit külön magunk is intézhetünk el, a nélkül, hogy annak érvényre juthatása Ausztriától függene, e nyilatkozatot megnyugvással tudomásul veszem.

Utoljára hagytam a bonificatio kérdését, a melynek ez alkalommal a legactualisabb jelentőséget tulajdonitom. Már az imént említettem, hogy én a beltermelést a világpiacz befolyása mellett leginkább az által látom veszélyeztetve, hogy az osztrák szesz, úgy mint eddig, nagyobb mértékben fog hozzánk beözönleni. Az, a mit tegnap a t. ministerelnök úr a bonificatiokra vonatkozólag mondott, a legélénkebb aggodalmakat keltette bennem ez irányban, és meg vagyok arról győződve, hogy ha e törvény egyébként káros nem lenne, a t. ministerölnök úr által kilátásba helyezett módosítvány elfogadása esetén mégis újból csak ott leszünk, hol az 1884. évi törvény hatása következtében voltunk idáig. Ez esetben a jelen törvényjavaslatnak még az a hatása sem lehet meg, hogy a baj fejlődését legalább megakadályozza. Mert hogyan áll e kérdés? *(Halljuk! Halljuk!)* Azt mondja az igen t. ministerelnök úr, hogy ezek a bonificatiók sem lesznek oly károsak a mi termelésünkre, hiszen a magyar gazdasági szeszgyárak is fogják azok jótéteményét élvezni s egyenlő termelési viszonyokról beszélt a gazdasági szeszgyárak körében nálunk és Galiczában. (Tisza Kálmán ministerelnök és pénzügyminister: Épen nem!) Szóról-szóra itt van és ha méltóztatik kivánni fel is olvasom. *(Olvassa):*

A magyarországi és a galiczíai mezőgazdasági szeszgyárakat méltóztatott tehát egymással szembeállítani, mint a melyek bizonyos homogen termelési viszonyokkal birnak. *(Igaz! Úgy van! balfelől. Ellenmondás a jobboldalon.)* De ha nem így értette a t. ministerelnök ur, én ennél tovább nem insistálok, állítom azonban, a mi az

előbbi állítással egyre megy, hogy ha most ezt a javaslatot terjeszti elő: akkor mindenesetre félreismeri azt a roppant különbséget, mely a termelési viszonyok közt van a gazdasági szeszgyáraknál nálunk és Gácsországban. — Gácsországban a gazdasági szeszgyárak nem úgy vannak berendezve, mint Magyarországon. Ott a szeszgyárakat szabály szerint nem a birtokos kezeli, hanem azok bérbeadatnak, még pedig úgy, hogy a földtulajdonos a burgonyát szolgáltatja, ő hizlalja az állatokat s természetesen kapja e czélból a moslékot is. Az üzletet, a szesz előállítást átadja az üzletembernek, a ki azután képzett, tapasztalt szesztermelő és kereskedő. Ily egyének bérbevesznek szeszgyárakat sokszor nagyobb számmal. Némely birtokosnak van 10—20 szeszgyára, a mint az e napokban constatáltatott az osztrák szeszadó bizottságban, melyek mind a bérlőnek adatnak át. Ezen bérlő a generalis kiadásokat csak egyszer fedezi, technicai személyzetet nem tart külön minden gyárnál, hanem azok értelmi vezetését összpontosítja. Itt ennélfogva a gazdasági szeszgyártás a maga előnyeivel az ipari szesztermelés előnyeihez társul. Az ily gyári complexumokban gyakran 2000 darab ökörig történik a hizlalás.

Milyen már most a szeszégetés nálunk a mezőgazdasági gyárakban? Kevés kivétellel bizony nagyon el vannak hanyagolva; csekély tőkével igen nagy általános költségek mellett s igen kevés szakértelemmel kezeltetnek, mert a szakembereket nem képesek megfizetni. Azon kivül a burgonya is rosszabb nálunk, a mint ez constatálva volt a kormány által tartott enquête-ekben is. De az összes termelési viszonyok is kedvezőtlenebbek, mert a mi gazdasági szeszgyáraink nincsenek üzletemberek kezeiben. Ha már most vizsgáljuk, hogy azok a bonificatiók, melyek a javaslatban eredetileg voltak, továbbá azok, melyek a pénzügyi bizottság javaslata folytán jutottak bele, s végül azok, a melyeket a t. ministerelnök úr tegnap helyezett kilátásba, hogyan viszonylanak egymáshoz, azt fogjuk találni, hogy itt nem csekély különbözetek mutatkoznak. Az eredeti előterjesztés szerint tettek volna a bonificatiók azon megfordított arányban, melyre a t. ministerelnök tegnap hivatkozott, egy-két és három forintot; a pénzügyi bizottság fölemelte két, három és négy forintra; kilátásba van helyezve a contingentált mennyiségre nézve három, négy, öt forint, a nem contingentált mennyiségre pedig egy, két, három forint. Már most egy hét hectoliter szeszt előállító gyárnak a bonificatiója tesz minden nap az eredeti javaslat szerint hét forintot, a második javaslat szerint tizennégy forintot, a harmadik javaslat szerint tizenhét forintot. Ennélfogva az eredeti javaslat és a ministerelnök úr által kilátásba helyezett bonificatio között a különbözet minden egyes gyárnál naponkint tíz forint. Ha már most nyolcz hónapot, azaz 240 napot veszünk, a differentia minden egyes gyárnál 2,400 frt, nem adóleengedés, hanem készpénz, melyet az állam fog a gyárosoknak fizetni. Méltóztassék azon esetet venni, a melyről beszéltem, hogy tudniillik 10—20 gyára is van egy birtokosnak; akkor nem az összes kedvezmény, hanem csupán a differentia, melyről szó van, tesz évenkint

24,000 illetőleg 48,000 forintot. Ha a terményadó hatását, mely most azon gyáraknál behozatik, figyelembe veszszük, de vele szemben tekintetbe veszszük azt is, hogy egy-egy ily birtokos 24—48,000 forintot kap évenkint készpénzben minden ellenszolgáltatás nélkül: vajjon nem bir-e igen szilárd alappal azon aggodalom, hogy ezen gyárak épp oly versenyképesek lesznek ezentúl, mint voltak eddig? (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Már pedig ez esetben el lehetünk rá készülve, hogy a mi szesziparunk folyton hátrább és hátrább szorúl, és akkor nemcsak az ipari szeszgyárak, hanem a mezőgazdasági szeszgyárak is meg fogják ezt keserűlni, és pedig első sorban éppen ez utóbbiak, mert a gácsországi gyárak a mi piaczainkat fogják mindenekelőtt elárasztani. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) — Igy állván a dolog, én mindazokat az előnyöket, melyeket esetleg ezen törvényjavaslat tartalmaz, nagy mérvben ellensúlyozni látom azon hátrány által, mely a bonificatiók ily mérvű megállapításában rejlik. Ennélfogva, bármennyire óhajtanám is, hogy ebből a zürzavaros helyzetből, melybe a kormány helytelen kiegyezési politikája folytán jutottunk, mielőbb kimeneküljünk: én nem lennék azon helyzetben, hogy ezen törvényjavaslatot a bonificatió szóban levő emelésével együtt elfogadom.

Azzal fejezem be beszédemet: (*Halljuk! Halljuk!*) hogy én nem ellenzem, sőt hozzájárulok, hogy a javaslat részleteiben is tárgyaltassék; de a mennyiben a részletes vita folyamán nem sikerűlne a bonificatiókat a maguk eredeti mértékére leszállítani, vagy ha éppen azon kilátásba helyezett módosítvány beterjesztetnék: én a magam részéről egész jó lélekkel és teljes meggyőződéssel kötelességemnek ismerném a javaslat ellen szavazni és azt végleg visszaútasítani. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

10. A gácsországi szeszipar versenyének hatása.

Képviselőházi beszéd; tartatott a szeszadótörvény javaslatának részletes tárgyalása idején 1888. évi június 2-án.

T. Ház! Azon módosítványhoz, melyet az előttem szólott t. képviselőtársam nyujtott be, én részemről nemcsak nem járulhatok, hanem leghatározottabban ki kell jelentenem, hogy én azt károsnak, és ezen törvény czéljára nézve szerfelett veszélyesnek tartom. Az előttem szólott t. képviselő úr azt mondta, hogy mennyivel előnyösebb lesz helyzetünk akkor, ha a contingentált szeszre, mely szorosan körül van írva, magasabb bonificatio állapíttatik meg, a többire pedig kisebb, mint a mily mértékben azt a pénzügyi bizottság javasolja. Én ebben javulást egyáltalán nem vagyok képes felfedezni. Tökéletesen igaza volna az előttem szólott t. képviselőtársamnak

akkor, ha a 45 forintos adótétel mellett a contingensen túl végtelenül lehetne szeszt termelni. De miután éppen e szakasz további pontjai szerint a dolog úgy áll, hogy a mezőgazdasági gyárak naponkint csupán 7 hectolitert állíthatnak elő, ha helyesen akarjuk megitélni, hogy az indítvány folytán a helyzet javíttatik-e vagy nem. a hét hectoliter összes adóterhét és az egész mennyiség bonificatióját kell figyelembe venni. És ha ezt teszem, akkor az eredményre jutok, a mit bátor voltam az általános vita folyamán is felhozni, tudniillik, hogy míg a kormány eredeti előterjesztése szerint egy 7 hectolíter absolut szeszt előállító gyárnak bonificatiója 7 frt lett volna, a pénzügyi bizottság ezt felemelte 14 frtra, a most előttem szólott képviselőtársam módosítványa szerint a bonificatio 17 frtra emelkedik naponkint. Világos tehát, hogy a helyzet reánk nézve ezen folytonos engedékenység útján nem lett előnyösebb. — A dolog lényegére nézve bátor voltam a t. házban egy pár nap előtt elmondani véleményemet, és erre nem is térnék vissza, ha a t. államtitkár úr multkor nem említette volna fel, hogy a gácsországi mezőgazdasági szesztermelésre vonatkozólag általam felhozott példa nem talál; mert olyan gácsországi földbirtokos, a kinek 10—20 gazdasági szeszgyára van, a kivételek közé tartozik. Bátor leszek tehát egy oly példával megvilágítani a helyzetet, a mely minden egyes szeszgyárra alkalmazható.

A dolog úgy áll, t. ház, hogy az osztrák contingentáló törvény értelmében 7 hectoliterből körülbelül 5 hectolitert fognak a galicziai mezőgazdasági szeszgyárak a kisebb adótétel mellett termelhetni, és így a nagyobb adótétel mellett csak még 2 hectolitert állíthatnak elé. Ha ezen két adótételt összeveszem és egy átlagot számítok ki, azon eredményre jutok, hogy a 7 hectoliterből mindegyik adóban átlag 37 frt 78 krt fog fizetni, azaz 2 frt 78 krajczárral többet, mint a mennyi a kisebb adótétel. Ezen különbözet ellensúlyoztatik az által, hogy az illető gyárak bonificatiot kapnak. Mint említettem, az eredeti szöveg szerint 1 frt adatott volna naponkint az ily gyáraknak, a pénzügyi bizottság javaslata szerint 2 forint, az előttem szólt t. képviselőtársam módosítványa szerint pedig 2 frt 43 krajczár. Ennélfogva azon különbözetnek, mely a kisebb adótétel és ezen átlagos adóteher közt van, a 2 frt 78 krajczárnak nagyobb része oda fizettetnék a galicziai gyáraknak. Ebből az következnék, hogy miután a galicziai szeszgyártás az 1884-iki törvény hatása alatt igen megerősbödött, és miután szakértőknek kétségbe nem vonható nyilatkozata szerint ott körülbelül 380,000 hectoliternyi oly szesztermelés van, mely meghaladja a Galiczia számára megállapított contingenst, világos, hogy ha már most mi a mezőgazdasági szeszgyártásnak csaknem egészen visszaadjuk azon különbözetet, mely a kisebb adótétel és az összes adóteher átlaga közt van, akkor azon egész szeszmennyiséget, úgy a contingentáltat, mint a nem contingentáltat, melyet eddig előállítottak, képesek lesznek teljesen a kisebb adótétel mellett termelni. És ha a dolog így áll, bátor vagyok kérdezni, hogy vajjon miként leszünk mi, a kik úgy az ipari, mint mezőgazdasági szesz-

gyártásnál kényteleníttetünk a nagyobb adó mellett is termelni, ezen kedvezően situált gyárakkal sikerrel versenyezni. A helyzet, t. ház, ezen módosítvány elfogadása esetén ugyanoly kedvezőtlen lenne reánk a jövőben, mint volt eddig. Miután Ausztriából özönlött be a kedvező körülmények közt termelt szesz eddig is, ezen módosítvány elfogadása által a törvényjavaslat czélját én koczkára téve látom.

Azt mondják azonban, hogy hiszen a magyar mezőgazdaság javára is szolgálnak az emelt bonificatiók, mert nemcsak a galicziai, hanem a magyarországi szeszfőzdék is élvezni fogják annak jelentékeny kedvezményét. Úgy hiszem, hogy a magyar mezőgazdasági szeszgyártás helyzetének leghivatottabb ismerői maguk a mezőgazdák; méltóztassék figyelembe venni, hogy mi van azok ide benyujtott többrendbeli kérvényében. A mezőgazdasági szeszfőzés érdekeltjei a fővárosban és a vidéken is tanácskozmányokat tartottak és ezen értekezleteikben határozottan kimondták, hogy igaz, nagyon jó volna reájok nézve a magasabb bonificatio, de tudják, hogy azokat nem képesek élvezni; mert az osztrák gazdasági szeszgyárosok annyira erősek, hogy az egész magyar szeszipart, ennek keretén belül tehát őket is, veszélyeztetik. Helyesebbnek vélték a contingentáló törvény megállapítása alkalmával kérni az így maguktól elhárított kedvezményért bizonyos mérvű kárpótlást. — Annak idején nem is mulasztották el a gácsországi gazdasági szeszfőzők átjönni ide és kisérleteket tenni az iránt, hogy a magyar gazdákkal együtt biztosítsák az általuk most külön is megszerzett ilynemű előnyöket maguknak. Nagy apparatussal memorandumokat szerkesztettek és mutattak itt be mindenkinek. Aztán eljöttek nem egy ízben személyesen is. De a magyar mezőgazdák nem ültek fel nekik, hanem kimondták azt, a mi említett kérvényeik nagy részében is foglaltatik — mert csak egyetlen kis megyének gazdasági szeszfőzői kivánják a bonificatio emelését — hogy a jelenlegi — fájdalom — kedvezőtlen termelési viszonyok közt nem kérnek az esetleg nálunk általán nagyon káros előnyökből. Azon hitemben, hogy a bonificatiókat lejebb kell szállítani, a felhozottakon kivül megerősít engem azon nyilatkozat is, melyet az általános vita folyamán a t. államtitkár úr tett, a ki elismerte, hogy a bonificatio felemelésében a kormány elment a legszélsőbb határig. — Ha a törvényjavaslat biztos alapokon nyugodnék, akkor talán még vindicálhatná valaki magának azt a belátást, a mely szükséges az ily szélső határig vitt koczkázatos kisérleteknél. De mikor a t. előadó úr és a túloldal több szónoka folyton azt hangoztatják, hogy mennyire megbizhatatlanok az alapok, melyeken a törvényjavaslat áll, mert adataink egy irányban sem kifogástalanok, vagy megnyugtatók, akkor elmenni a végső határig s folyton úgy haladni, hogy mindig az örvény szélén vigyük közgazdasági és pénzügyi érdekeinket tovább: az én nézetem szerint megbocsáthatlan könnyelműség, melynek én részese lenni nem akarok. — Az előadó úr rossz néven veszi tőlem, hogy én annak idején, 1884-ben, nem mondtam meg, hogy éppen Gácsországban és ott is mily concret alakban fog a baj nyilvánulni.

Az okokat megmondtam, most előttünk vannak a concret következmények is. És ezen concret következményeket készakarva szem elől téveszteni: ez oly dolog, a mire én nevet nem tudok. Ennélfogva ezt a javaslatot nem is fogadom el; hanem meg levén győződve arról, hogy teljesen elegendő a mezőgazdasági szeszgyártás részére az a kedvezmény, mely a kormány eredeti javaslatában volt megállapítva, én azt kivánom visszaállítani és erre vonatkozólag bátor vagyok egy módosítványt beterjeszteni és ajánlani elfogadás végett a t. háznak. E módosítvány szerint az egyes ismert kathegoriák szerint nem az a bonificatio adatnék meg a mezőgazdasági szeszgyáraknak, melyet az előttem szólott t. képviselőtársam indítványozott, sem az, melyet a pénzügyi bizottság vett fel szövegébe, hanem az, mely a kormány eredeti javaslatában foglaltatott, tudniillik: egy, két és három forint. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

11. Visszásságok a szesz megadóztatása terén.

Az 1891. évi költségvetés részletes tárgyalása idején 1890. évi november 10-én elmondott képviselőházi beszéd.

T. H.! Ha azokat a tényezőket keressük, melyeknek az államháztartásunkban mutatkozó javulás tulajdonítható, akkor a rendesebb és pontosabb kezelésen kivül mint számszerű ilyen tényezők főleg a conversió, a szeszadó nagymérvű emelése és az italmérési jövedék behozatala jelentkeznék. — A conversióról nem beszélek ezuttal. Csupán a szeszadónak és az italmérési jövedéknek hatásáról kivánok a t. házhan felszólalni. *(Halljuk! Halljuk!)* E két tárgyra vonatkozó megjegyzéseimet megtehettem volna az illető czímeknél, de mert kapcsolatosan kivánom azokat felölelni, azt hiszem, helyesen teszem, ha most szólalok fel. *(Helyeslés balfelől.)* A szeszadó legújabb reformja, t. ház, pénzügyileg czélját kétségtelenül elérte. A költségvetésben szeszadó czímén mutatkozó jövedelmi többlet oly jelentékeny, hogy csakugyan bátran lehet ezen adóemelést a javulás egyik főtényezőjének tekinteni. Ha azonban a szeszadó hatását közgazdasági tekintetből vizsgáljuk, be kell látnunk, hogy e téren azon várakozások, a melyekkel a revisiót fogadták, a legnagyobb részt csalódáson alapultak. A szeszadó törvény revisiója 1887-ben azzal indokoltatott és az érdekeltek azt azon indokolással követelték, hogy szesziparunk folyton tért veszít, mert az osztrák, különösen a galicziai szesztermelés a mienk rovására terjeszkedik. A reform tehát azzal a kettős czélzattal inauguráltatott, hogy egyrészt az állam jövedelme szeszadó czímen tetemesen emeltessék, másrészt, hogy rendkivül sanyarú helyzetben lévő szesziparunkon segítve legyen. A mint említettem, pénzügyileg a reform eredményét nem is

lehet kifogásolni; közgazdaságilag azonban úgy áll a dolog, hogy ma az érdekeltek sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint a reform előtt, és azt mondják: ha ez a reform nem azon czélzattal indittatott volna meg, hogy rajtunk segítsenek, hanem hogy az ipar velünk együtt tönkretétessék, ezt a czélt teljesebben nem lehetett volna elérnie, mint a hogy a mai állapot tanusága szerint eléretett. A szeszadó reform 1887-ben ugrás volt a sötétbe. Mi a németországi szeszadó elveit alkalmaztuk egészen más viszonyok közt, és szem elől tévesztettünk itt is, a Lajthán túl is egy rendkivül fontos tényezőt, mely a szeszkészletekben jelentkezett. E törvény hatását voltaképp nem is állapithatjuk meg a jelen körülmények között, mert a fogyasztás és termelés közé a készletek alakjában beférkőzött egy idegen elem. Ennélfogva nem tudjuk azt, hogy a törvény hatása minő lett volna ezek nélkül. Az érdekeltek ma nagyobbrészt abban a meggyőződésben vannak, hogy első sorban a nagy készletek eltüntetésére kellene törekedni. — A baj megállapítására nézve egyetértenek az összes érdekeltek; a véleménykülönbség az irányban mutatkozik köztük, hogy vajjon e bajon a contigens időleges leszállításával, vagy a kiviteli jutalmaknak emelése által lehet-e segíteni? A pénzügyi bizottságban e kérdés behatóan tárgyaltatott, s azon felvilágosítások után, melyeket ott a pénzügyminiszter úr adott, erős meggyőződésem, hogy a bajon nem lehet másképp segíteni, mint ha a kiviteli praemiumok időlegesen jelentékeny módon emeltetnek. A contingens leszállításához nyúlni viszonyaink közt nagyon bajos, mert köztudomású, hogy az egész contingens a monarchia fogyasztása alapján állapittatott meg; de a felosztás a két állam közt nem azok fogyasztása, hanem termelésünk arányában történvén, könnyen kiteszszük magunkat azon követelés veszélyének, hogy a contingens egyoldalúan Magyarország rovására szállittassék le és a fogyasztás mérvével hozassék arányba. Ezért elhibázott lépésnek tartanám a contingenshez nyúlni. Ellenben a kiviteli praemiumok emelését annál inkább követelhetjük, mert az az érdek, mely nálunk indokolja e követelést, megvan a Lajthán túl is, és a t. pénzügyminiszter úr, ha ezen az álláspontón következetes erélylyel megmarad, az osztrák érdekeltségben bizonyos szövetségest találván, nézetem szerint előbb-utóbb czélt fog érni. De a bajon okvetlenül segíteni kell. Azzal, hogyha például az osztrák kormány a követeléseket teljesíthetetleneknek mondja, okul adva, hogy az egy újabb ugrás lenne a sötétbe, nem lehet megelégedni, mert a mi szesziparunk tényleg igen kedvezőtlen viszonyok közt működik, és e tekintetben nincs különbség az ipari és gazdasági szeszgyárak közt. Az ipari és gazdasági szeszgyárak egyenlően kedvezőtlen viszonyok közt termelvén, hektoliterenkint 1—2 forintot kénytelenek ráfizetni a termelésre azért, hogy az államnak termelvényük előállításával alkalmat adjanak 50 forintnyi adóterhet róni ki hektoliterenkint e gyártmányra. Az állam ezen 50 forintot, mely részben a termelési adóból, részben az italmérési jövedékből áll, kevés levonással tiszta jövedelmének tekintheti, mig ellenben a termelők

— a mint mondottam — kénytelenek ráfizetni a termelvényre. Igaz, a mi szesziparunk egy része igen erős kezekben van, és nem kell attól tartani, hogy az teljesen tönkre fog menni, még ha ezen állapot tovább tart is; de az erősebb kezekben lévő szeszgyárak mellett léteznek gyengébbek, melyek sokáig a mai állapotot ki nem birják. Oda juthatunk tehát, hogy Magyarországon a szesztermelés aránylag kevés kézben összpontosuland, és ott a monopolium jellegével fog birni. Már pedig az összes gazdasági érdekek azt kivánják, hogy szeszipariink az ország területén lehetőleg egyenletesen, minél inkább oszoljék meg és lehetőleg a mezőgazdaság közvetlen közelében folytattassék. (*Helyeslés a baloldalon*).

Igy állván a dolog, azt hiszem, nagyon jogosult azon kivánság a kormánynyal szemben, hogy ne nyugodjék bele a mai állapotba, hanem következetesen és erélyesen igyekezzék keresztülvinni a helyzet javítását azon irányban, melyben az érdekeltek azt szükségesnek tartják. (*Helyeslés balfelől.*) Nem akarok recriminálni, mert nem akarom a figyelmet a főkérdéstől egy pillanatra sem elvonni. Pedig kedvező lenne ez alkalommal utalni arra, hogy a maga idején mi ezt a beállott veszélyt, tudniillik, hogy zsákutczába fogunk jutni, előre láttuk; mert hiszen megmondtuk a vám- és kereskedelmi szövetség legutolsó megújítása alkalmával, hogy nagyon hibás lépés e termeléssel szorosabb összeköttetésben levő fogyasztási adókat lekötni. Azután később magának a szeszadótörvénynek tárgyalásánál is kérvekértük a kormányt, adjon módot arra, hogy ezen javaslat, a mint annak hiányai ki fognak tünni, újra revisio alá vétethessék. Ezen kérelmünk tudvalevőleg nem hallgattatott meg és aggodalmaink alaptalanoknak nyilvánittattak. Most, t. ház, a helyzet, melytől féltünk, ime itt van és a kormány bevallása szerint a zsákutczába belejutottunk, a melyből hogyan fogunk szabadulni, azt előre megmondani nem lehet. (*Igaz! Ugy van! balfelől.*)

Nézetem szerint, t. ház, a mai viszonyok közt azon egyetlen úton, a mely kinálkozik, következetesen kell haladni, és ha e követelések visszautassittatnak, ismét elő kell velök állani, utalva arra, hogy minő károkat okoz a mostani állapot nemcsak Lajthán innen, de a Lajthán túl is a szesziparnak. — Azonban nemcsak a szeszadótörvény árt a szesztermelésnek, hanem az italmérési jövedék azon kihasználása is, a mely most szabálylyá lett, holott az illető törvényben kivételnek volt contemplálva. Az italmérési jövedékről szóló törvény ugyanis mint rendesen alkalmazandó hasznosítási módokat a megváltást, a bérbeadást és a kincstári kezelést sorolja fel; az átmeneti intézkedések közt csupán megengedi az 1892. év végeig azt, hogy a kormány kivételesen alkalmazhatja a kizárólagos jogot is. Tehát igaz, a mit mondtam, hogy az, a mit a törvény kivételnek contemplált, szabálylyá lett. Ennek köszönhető, hogy a mostani kihasználási mód által teremtett és azon állapot közt, mely a regalejog ideje alatt volt észlelhető, lényegileg a különbség csak az, hogy a monopolium ma sokkal hatályosabb, mert mig azelőtt a földbir-

tokosok és az egyes tulajdonosok háta megett nem állt senki, ma a kizárólagos jogot bérlők háta megett ott van egész hatalmi apparatusával az állam, mely e monopoliumot sokkal hatályosabbá teszi. Az eredmény az, hogy az ország nagy részében sokkal drágább és rosszabb italokat mérnek, mint azelőtt, és a mint a verseny biztosítása mellett kiméretni lehetséges volna. Ez azután visszahat úgy a bor-, mint a szesztermelésre is. Tudok vidékeket, a melyek területén a kizárólagos jogot egyes szeszgyárak tulajdonosai bérlik, akik úgyszólván rendszeresen törekszenek arra, hogy a borivástól rossz bor kimérése által elszoktassák a közönséget és a szesz élvezetére tereljék át. Azonkivül a szesz nagyon drága, a mi visszahat a fogyasztás mértékére is. Nem tartozom ugyan azok közé, a kik a szeszfogyasztást a jövedelemszerzés czéljainak elérése szempontjából minden áron terjeszteni és nagy mértékben mesterséges eszközökkel fejleszteni kivánják, de az bizonyos, hogyha az a mi államháztartásunk rendezésének egy ily főfactorát képezi, nagyon helytelen a fogyasztás természetes fejlődésének megakasztására közreműködni és nem követni el mindent, hogy az természetes utján haladjon tovább. Kivánatos ennélfogva, hogy jövőre a kizárólagos jog alkalmazása minél szükebb körre szorittassék. Ez először lehetséges, másodszor rendkivül szükséges. Lehetséges azért, mert maga a t. előadó úr is most elhangzott beszédében utalt arra, hogy a legújabb kimutatások szerint az államnak sokkal több jövedelme van italmérési jövedék czimén, mint a mennyit neki kártalanitási tőke-törlesztés és kamat fejében fizetnie kell. *(Helyeslés balfelől.)* Mód tehát van rá, de szükséges is, hogy ez egészségesebb és kevesebb kifogás alá eső értékesítési módhoz forduljunk. Szükséges először azért, hogy a bor- és szesztermelés belföldi piacza mesterségesen ne szűkittessék, de szükséges még egy másik nagyon fontos szempontból is, a melyre itt különösen vagyok bátor utalni, t. i. egészségügyi szempontból. Ha már az ország azon kényszerhelyzetben van, hogy kénytelen a szeszes italok fogyasztásának megadóztatására ily nagy súlyt fektetni, megkövetelheti az államtól legalább azt, hogy ne engedje legalkalmasabb alkatelemét, lakosságának zömét a méregkeverőknek kiszolgáltatni. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Az 1885: XXXV. törvényczikk a zárhatározmányok közt utasitást ad a kormánynak, hogy a pénzügyminiszter, érintkezésbe tevén magát a belügyminiszterrel, Horvátországra vonatkozólag pedig a bánnal, a szeszes italoknak ezen törvény alapján való eladásánál követendő egészségügyi szabályokat, az azok áthágására vonatkozó büntetéseket, a rendőri és orvosrendőri felügyelet gyakorlását rendeleti uton állapitsa meg. Nem tudom, hogy történt-e e tekintetben megállapodás a miniszter urak közt. Ha nem, okvetlenül szükséges, hogy mielőbb történjék. De bármily megállapodásra jutnak is a miniszter urak maguk közt, mig az italmérési jövedéket a kizárólagos jog alapján kivánják nagyban és egészben értékesíteni, az, a mit majd megállapítanak, irott malaszt fog maradni mindaddig, a mig nem gondoskodnak arról, hogy az egyes vidékeken a verseny is

érvényesülhessen. *(Helyeslés balfelől.)* Csupán hatóságilag ily rendszabályokkal ellenőrizni a forgalmat a versenynek bevonása nélkül merő lehetetlenség, azért e szempontból is nagyon sürgősnek és fontosnak tartom, hogy, miután a pénzügyi helyzet és a regale jövedelmezési tekintetei megengedik, az ezentúl kötendő szerződésekben a kizárólagos jog mellőztessék, s mindazon szerződések, melyek ily alapon köttettek, a törvényben megállapított határideig: 1892. decz. 31-ig lebonyolittassanak, jövőre pedig kizárólag a törvény szerint mint rendes és végérvényesen alkalmazandó hasznosítási módok vétessenek fel a szerződésekbe. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

12. Az állami italmérési jövedék árnyoldalai.

Képviselőházi beszéd; mondatott az italmérési adótörvény módosításának tárgyalása alkalmával 1892. évi julius 1-én.

T. H.! Mindenekelőtt constatálni kivánom, hogy azok az okok, a melyek alapján az ellenzék e javaslatot visszautasította, most is fennállanak, mert nem lettek megdöntve. Az a védekezés ugyanis, melylyel tegnap a t. pénzügyminister úr s ma a t. államtitkár úr élt ellenök, éppenséggel nem alkalmas azokat megczáfolni. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Azt a beszédet, a mely imént a t. pénzügyministeri államtitkár úr ajkairól elhangzott, én három részre osztom. Egyik része olyan, mely csupán majd helyesen, majd helytelenül alkalmazott általános igazságokat tartalmaz, melyeknek azonban a jelen esetben az a nagy hibájok van, hogy azokat itt a házban senki kétségbe nem vonta. Másik része felszólalásának olyan, mely aprólékos magyarázatot tartalmaz egyes képviselőtársainkkal szemben és elemi dolgokat kiván bebizonyítani, a melyekre valószinüleg az illető képviselő urak meg fogják adni a választ. Van azonban beszédében — elismerem — egy neme az okoskodásnak is, a mely az általunk felhozott elvetési okok ellenében legalább az érvek külszinével bir; erre beszédem folyamán fogok röviden reflectálni. *(Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)* De ismétlem, hogy az okok, melyek miatt e törvényjavaslatot visszautasítjuk, megczáfolva nincsenek. Az első ok az, hogy időszerűtlennek tartjuk a javaslatnak mostani tárgyalását. Az aratás országszerte megindúlt, a képviselőháznak tagjai pedig legnagyobb részt a gazdaközönség köréből való; *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* ily körülmények közt, méltóztassék körülnézni: a házban alig vagyunk határozatképes számmal, már pedig igen fontos és életbevágó törvényjavaslatot tárgyalunk. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* De ha nagyobb volna is az érdeklődés a megjelenés szempontjából, nem veszek észre a túloldal részéről valami nagy érdeklődést más tekintetben, mert hiszen csupán a hivatalos egyének t. i. az előadó, a pénzügyminister

és az államtitkár úr védik a törvényjavaslatot, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* a többség soraiból ellenben nem tartja senki szükségesnek, vagy érdemesnek, hogy annak védelmére keljen. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* — A második ok, a mely az elvetés mellett felhozatott, az, hogy a javaslat nincs kellően előkészítve. Tegnap Horánszky Nándor t. képviselőtársam felemlítette, hogy a legszükségesebb adatok sincsenek a javaslat indokolásához mellékelve. Ezzel szemben a pénzügyminister úr említett bizonyos adatokat, melyek állítólag legalább a pénzügyi bizottság tagjainak rendelkezésére állottak. Megvallom, habár a pénzügyi bizottság minden ülésén jelen voltam, midőn e javaslatot tárgyaltuk, én ilyen adatokat felolvasva töredékesen hallottam ugyan, de előterjesztéssel engem, úgy, mint a bizottság többi tagját, nem kínált meg senki sem. Lehetetlen továbbá helyes előkészítésnek venni azt, ha egyszerűen rámutatnak különböző időben, különböző alkalomból keletkezett pénzügyi törvényekre és azt mondják, hogy az azokból folyó eljárás lesz az összesített adókra alkalmazandó, midőn azokban oly disparitások és ellenmondások foglaltatnak, a minőknek több példáját szolgáltatta ma egyik képviselőtársam, és kísérlet sem tétetik azok kiegyenlítésére. Ha e törvényeket tüzetesen vizsgálnók, nagyon valószinü, hogy még több disparitást és ellenmondást is fedeznénk fel benne. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* — Visszautasítjuk továbbá e javaslatot azért, mert adóemelést látunk benne és ennek semmiféle indokát nem látjuk. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Azon intézkedések pedig, melyek a könnyítés jellegével birnának a javaslatban, másnak, mint szemfényvesztésnek nem nevezhetők. Mert azok a kivételek, melyek a szeszadó kizárólagos alkalmazására nézve a javaslatban foglaltatnak, oly természetűek, hogy ha a kormány akarja, azok rögtön a szabály természetét öltik magukra. *(Helyeslés a baloldalon.)* Ezzel szemben az adóemelés egyáltalában nem indokolt. Maga a pénzügyminister úr hivatkozik arra, hogy neki 18,700.000 forint jövedelme van az italmérési jövedékből, kötelezettségei teljesítésére pedig 15,200.000 forintnál több nem kell. — Elvi okokból sem fogadhatom el a bor magánfogyasztásának italmérési adó alá vonását, *(Helyeslés a baloldalon.)* mert szőlőtermelésünk éppen most küzd a legnagyobb nehézségekkel. *(Helyeslés a baloldalon.)* Nem tartom helyt állónak azt a felfogást sem, hogy ha megadóztatjuk a szegény ember italát, adóztassuk meg a gazdagét is: mert ha a szegény és a gazdag ember itala között különbséget akarunk tenni, akkor különbséget kell tenni a borok között is. *(Helyeslés a baloldalon.)* Azon kivül méltóztassék figyelembe venni, hogy Magyarország éghajlata a borfogyasztást bizonyos vidékeken egészségi szempontból is indicáltnak tünteti fel. Oly viszonyok közt, a minők az alföldön vannak, az ivóviz sokszor határozottan egészségellenes, mert ragályterjesztő tényező. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ott azután a borfogyasztás nem nevezhető fényüzésnek, mert arra a közönség

határozottan reá van utalva. *(Helyeslés balfelől.)* — Azt mondja az államtitkár úr, hogy a bornak egyesített italadóval leendő sujtása által mily könnyebbséget nyujtunk a közönségnek, mert mig azelőtt két bérlővel volt dolga, most csak egy fogja nyúzni. Megvallom, ebben nem látok valami nagy előnyt, mert az előny, vagy hátrány kérdésére a felelet attól függ, hogy az a bérlő minő eszközökkel és mily adószabályokkal kezében fog a fogyasztóval szemben felléphetni. Ha a bérlőnek egyrészt monopoliumot, másrészt oly eljárási szabály alkalmazásának lehetőségét adjuk át, melyek igy is, úgy is magyarázhatók, a melyben még az adóközegek is alig ismerik ki magukat, a fogyasztó közönség pedig egyáltalában nem képes magát kiismerni: akkor ebben valamí nagy előnyt a fogyasztóra nézve nem vagyok képes megállapítani. *(Helyeslés balfelől.)* Az előbb említettem ama kivételeket, a melyek a szesznek kizárólagos jog útján való hasznosítására nézve a törvényben felemlítvék. Ezeket bátran lehet szabálynak tekinteni szerintem, mert például az, a mi a második pontot képezi a kivételek közt, és mely azt mondja, hogy ha a hatóságok által kipuhatolt fogyasztás mérvének megfelelő adóösszeg be nem folyt, a kormánynak a módot, hogy ez úgynevezett kivételt az országban mindenütt alkalmazhassa, egyszerüen azért, mert a fogyasztás kipuhatolása a közönség érdekeinek megóvása szempontjából semmiféle biztosítékkal nincsen ellátva. *(Helyeslés balfelől.)*

A t. pénzügyminiszter úr, midőn a pénzügyi bizottságban e kérdés tárgyaltatott, az eljárási szabályokból felolvasott valamit, a mi e részben érvényes intézkedéseket tartalmaz az iránt, hogy az előljáróságoknak joguk van a kipuhatolásnál felszólalni s a közönség érdekeit védelmezni. Csakkogy ő maga elég őszinte volt annak kijelentésére, hogy az előljáróságok pedig ebbeli kötelességüket rendszerint nem valami hatályosan teljesítik. Ha ez igy áll, akkor még ez a csekély formai biztosíték sem olyan, a melyre nagyobb súlyt lehetne fektetnünk. *(Ugy van! Ugy van! balfelől.)* — Visszautasítjuk e javaslatot azért is, mert az ország minden megyéje fölött egy Damocles-kerdot tart az által, hogy négy megyében megengedi a kormánynak a hirhedt főbérlői rendszer alkalmazását. *(Helyeslés balfelől.)* Egyáltalán nem méltó törvényhozásunk mai fejlettségéhez, hogy ily eljárást honosítsunk meg. A t. pénzügyminiszter úr azt mondja, hogy nem annyira a hazai szesz fogyasztásának biztosítása érdekében tétetik ez intézkedés, hanem főleg azért, mivel bizonyos megyében oly összebeszélési szövetkezés kapott lábra, a melylyel szemben neki hathatós eszközökre van szüksége. Én redkivüli szegénységi bizonyítványnak tartom azt, ha bevalljuk, hogy a financz technikának még csak oly fokára sem jutottunk el, hogy ezt az összebeszélési rendszert másképp nem tudjuk ártalmatlanná tenni, mint úgy, hogy financzialis statáriumot bocsátunk az országra, s a kormány kezébe adjuk a jogot, hogy e statariumot bárhol: az Alföldön, az ország hegyes vidékein, vagy a hol neki tetszik, kénye-kedve

szerint alkalmazhassa. A miniszter úr ezen védekezése szintén olyan, a mely nem állja meg helyét. *(Helyeslés balfelől.)*

A községekkel szemben igen nagy jóakarat foglaltatik a javaslat indokolásában. Ott ugyanis kimondatik, hogy, ha a ráutalás folytán a községekben esetleg veszteségek merülnének fel, a kormány hajlandó lesz azokat elengedni. Mindenekelőtt nagyon furcsának tartom azt, t. ház, hogy a kormány fél és bíró legyen egy személyben, de még furcsább az, ha a t. kormány ezt az engedékenységet már elégnek tartja s nem tesz a törvényben ez iránt semmiféle intézkedést, hanem csupán az indokolásban említi fel azt. Mindenesetre olyan eleme ez az önkénynek, melyet megengedni egyáltalában nem lehet, mert nem helyes dolog, hogy mi a miniszteri omnipotentiának tért hódítsunk, midőn ellenkezőleg azt meg kellene ott is szorítanunk, a hol az jelenleg észlelhető. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Azt mondja a t. pénzügyminister úr, hogy ha e javaslat nem is tartalmaz végleges intézkedéseket, de vannak olyan elemei, melyek a végleges reformba is bele fognak illeni és ott nagyon jól hasznosíthatók lesznek. Hát, t. ház, azok után, a miket bátor voltam eddig felhozni, én a reformnak ilyen elemeit e rendelkezésekben felfedezni képes egyáltalában nem vagyok. Nincs abban semmi olyan átgondolt intézkedés, a mely érdemes volna arra, hogy a jövőben is megtartassék. Bátor vagyok ez állításom bizonyítására adatokkal szolgálni s egy példát felhozni. *(Halljuk! Halljuk!)* A törvényjavaslat 1. §-a kimondja, hogy a bor és gyümölcsbor után járó italmérési adó a fogyasztási adóval italadó név alatt egyesíttetik. Ezután a második bekezdésben hivatkozik egy tarifára, mely ezen törvényjavaslat kiegészítő részét képezi. Meglepetésére annak, a ki e javaslatot először olvassa, e tarifából azután kitűnik, hogy olyan adótárgy is foglaltatik benne, melyről a törvényben egy árva szó sincsen. Ez pedig a mesterséges bor. A törvényjavaslat 2. §-a később rendelkezik arról, hogy miképp kezelendő ez az adó a zárt városokban, a kezelést a minister rendeleti úton állapítván meg, de az egész javaslat mereven hallgat arról, hogy nyílt helyeken mi történjék ez itallal. A törvényjavaslatban ez mindenesetre oly hézag formailag, mely okvetlenül correcturát igényel. De a formahibánál sokkal nagyobb az a baj, mely a javaslatban tárgyilag foglaltatik. A mesterséges borok kérdése, tisztelt ház, valóságos tengeri kigyója törvényhozásunknak. Még 1875-ben történt, hogy Szalay Imre t. képviselőtársunk egy törvényjavaslatot nyújtott be e tárgyban, mely azután az ország minden gazdasági szaktestületének kiadatott véleményezés végett. Azután enquête-ek tárgyalták azt huzamos ideig, míg végre a kormány mintegy hat évvel ezelőtt egy törvényjavaslatot terjesztett a ház elé, melyet a közgazdasági bizottság letárgyalt, el is fogadott, de hogy miért, miért nem, maig sem tudom, a ház elé sohasem került. A képviselőház nyugtalankodott e miatt, és ha jól emlékszem, tavaly tétetett e házban ismét egy inditvány, mely szerint a mesterséges borok gyártása az országban eltiltandó volna. A földmívelési minister úr rögtön hozzájárult

ehhez a javaslathoz, és ha jól vagyok értesülve, e kérdésben a tanácskozások meg is indúltak, sőt már törvényjavaslat is van készen, mely a beterjesztéshez közel áll. Ebben a pillanatban az előzmények szerint, a borok gyártásának eltíltása volna várható; e helyett azonban azt indítványozza a kormány, hogy a mesterséges bort ugyanazon adótétellel sújtsuk, mint a természetes bort, de elég különösen mégis azt állítja, hogy ez által a kérdés megoldásának egyáltalában nem praejudicál.

Egy kétségtelen, t. ház: az t. i., hogy ez eljárás olyan következetlenséget mutat, mely mindenesetre aggályos. De aggályos ez az intézkedés azért is, mivel ha a javaslat, úgy a mint van, elfogadtatik, és a mesterséges borok gyártása és forgalma nem ellenőriztetik, akkor nagyon félő, hogy a mesterséges borok gyártására úgyszólván rávezetjük a közönséget, mert azt formaszerint rehabilitáljuk. *(Helyeslés balfelől.)* Az az érv, a mit ezen intézkedés mellett felhozni hallottam, előttem valami nagy nyomatékkal nem bir. Az mondatik ugyanis: sokkal helyesebb lesz megadóztatni a mesterséges borokat és ez által a természetes bortermelésnek helyzete javulni fog, miután az eddig említett borok adót nem viseltek. Ez tökéletesen úgy van a borok egy részére nézve; maga a javaslathoz mellékelt tarifa egyik jegyzete azonban kétféle mesterséges bort különböztet meg: olyant, a mely szőlőnedv nélkül állíttatik elő és olyat, mely a bornak csak bizonyos elemeit foglalja magában. Elismerem, hogy a mesterséges bornak azon faja, a melyben szőlőnedv nincs, kibúvik az adó alól. De ilyen borokat előállító czég nincsen sok az országban; tudomásom szerint csak három czég foglalkozik ilyféle borok gyártásával, és pedig Budapesten. Hanem azután ott van a borpancsolás mindenféle neme, a melyek bátran megérdemlik a borgyártás nevét, és a melyek az ország minden szegletében honosak, és pedig olyan nagy mértékben, hogy boraink hitelét künn és bennt teljesen alkalmasak aláásni. — A pénzügyi bizottságban, t. ház, én ezzel az intézkedéssel szemben azt javasoltam, hogy a differentialis megadóztatás alkalmaztatván, rovassék ki magasabb adótétel az ilyen borokra. Azonban azok a kifogások, a melyek javaslatom ellen felhozattak, megérdemlik a megfontolást. Felhozatott ugyanis, hogyha ezen intézkedés belejön a törvénybe: akkor a természetes borok kezelői, a termelők és a kereskedők egyaránt, igen nagy zaklatásoknak lesznek kitéve. Éppen ezért, és mert semmiféle olyan javaslatot fenntartani nem kivánok, a mely esetleg több bajt okoz, mint a mennyi hasznot csinál, elállok annak vitatásától, azonban ezen javaslatban sem tudok megnyugodni. — Sokáig gondolkoztam a felett, hogy mi e részben a teendő, mert nagyon tartok attól, hogy ha e javaslat, úgy, a mint van, keresztül megy, az nagyon elő fogja mozdítani sok vidéken a borgyártás felkarolását. Nem nyugodtam meg csupán a magam felfogásában, hanem szakértőkhöz is folyamodtam. Alkalmam volt az országos gazdasági egyesület közgazdasági osztályában e kérdést fölvetni, a hol nemcsak termelők, de kereskedők is voltak jelen. Vala-

mennyien azon nézeten voltak, hogy bár a különbözeti megadóztatás bajjal járna, kétségtelen, hogy e javaslat úgy, a mint van, szintén nagy bajokat fog előidézni. Azért velem együtt szükségesnek tartották, hogy midőn e javaslat életbe lép, gondoskodjék a kormány arról, hogy a borgyártás és a gyártott borok forgalma oly törvény által szabályoztassék, a minő már egyszer be volt terjesztve a képviselőháznak. A kormány elejtette azon álláspontot, hogy a mesterséges borgyártás megtiltassék. Szerintem helyesen, mert e tilalomnak nagyobb hatása úgy sem lett volna. Azután is csinálták volna a bort, de titokban. A személyes szabadság elvével is ellenkezik az, hogy ha valakinek olyan az izlése, hogy műbort akar inni, ettől az élvezettől elüttessék. Hadd tudja meg azonban a közönség, hogy mit vesz. Azért tegyék rá a palaczkra a feliratot, hogy műbor foglaltatik benne; adóztassák is meg azt. És én akkor nem féltem a természetes borokat e versenyben. De szükség van erre más okból is, t. ház. Már mondtam, hogy ha a műbor megadóztatása keresztülmegy úgy, a mint itt tervezve van és más ellensulyozó intézkedések nem tétetnek, bortermelésünk nagy veszélynek lesz kitéve. És a veszély annál fenyegetőbb, mert ma-holnap az idegen bor versenyével nemcsak künn, hanem az országban is meg kell küzdeni. Csak e napokban állott az összes hirlapokban az, hogy az olasz érdekeltek megkérték az olasz kormányt, hogy nálunk is állítson fel olyan borraktárakat, melyeknél hatósági vegyészeket alkalmaz, a kik felügyelete alatt álljanak ezek, mintegy biztositékául annak, hogy az ide hozott olasz borok természetesek és tiszták, a mi által azok kelendőségét kivánják biztositani. Ilyen ferde helyzetbe jutunk, ha gazdasági törvényhozásunk körében szem elől tévesztjük a tényleges viszonyokat és a gyakorlati szükségeknek nem tulajdonítunk elég fontosságot és elég súlyt. *(Helyeslés balfelől.)* — Ez alkalommal kötelességemnek tartom a t. házat és a t. kormányt erre figyelmeztetni és fölkérni, hogy az esetben, — a mi, ismerve a képviselőház pártviszonyait és arányait, nagyon valószinű — ha ez a javaslat elfogadtatik, méltóztassék úgy intézkedni, hogy a borgyártást és kereskedést szabályzó törvényjavaslat lehetőleg az őszszel beterjesztessék és ezzel a törvénynyel egyidejűleg lépjen életbe. Ha ez nem fog bekövetkezni, én a mesterséges borok megadóztatásától jót egyáltalában nem várok. Igy állunk, t. ház, e javaslattal szemben, a mely állítólag a végleges reform használható elemeit is foglalja magában. Méltóztatnak ezen egy példából látni, a minő több is van és egyes képviselőtársaim hivatkoztak is reájok, hogy e törvényjavaslat kellőképp nincs átgondolva. Nincs benne rendelkezés, a melynek végrehajtása helyesen elő lenne készitve. Mindezen okoknál fogva én az előttünk lévő törvényjavaslatot nem fogadhatom el. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

13. A czukor-adóról.

Megjelent a Pesti Napló 1888-dik évfolyamának 61. számában.

Mióta Achard III. Frigyes Vilmos porosz királyhoz a mult század utolsó évének elején közvetlen beadvány utján találmánya, a répaczukor-gyártás számára, melynek lényegét akkor ki is fejtette, a kizárólagos szabadalmat szorgalmazta, a közgazdasági érdekek és a pénzügyi problémák egy egész új világa keletkezett. Ez érdekek fontosságban egyre nyertek, de a czukor megadóztatásának nehéz feladatát még a leghaladottabb országban se sikerült hosszabb tartamú megnyugvás mellett megoldani. Eleinte csak vámokkal igyekeztek a belföldi répaczukor-gyártást a gyarmati nádczukor versenye ellen megvédeni. És ha erre akkor az európai államok nem határozták volna el magukat, ez az iparág ma egyáltalán nem is létezne. Igaz, hogy annak meghonosítása nagyon sokba került, mert például azon kedvezmények összegét, melyek a czukor-iparnak 1817-től 1856-ig Ausztriában nyujtattak, az osztrák pénzügyminiszterium egy kiváló hivatalnoka nem rég közzétett tanulmányában 120 millió konvencziós forintnál többre becsüli. — Csak miután a nádczukor versenye már nagyrészt meg volt törve, akkor adóztatták meg a répaczukor-termelést, melyből az államok annyi áldozat után végre jövedelmet is akartak látni. És ez időtől fogva napjainkig a legkülönbféle adózási módozatok alkalmaztattak, majd tisztán, majd pedig az átalányozással és contingentálással kapcsolatban. De azt, hogy valamely adóztatási mód a többiek felett általán elismert fölényt vivott volna ki magának, alig lehet mondani. Hiszen mig például Oroszország a répa adót a terményadóval váltotta fel, addig Francziaország a répa megadóztatására tért át, és példáját, ha a czukorválság még csak egy évvel tovább tart, Belgium szintén követte volna. — Azt állitja sok elméleti szakember és most már a kormány határozott szándékának megismerése után nálunk a vállalkozók többsége is, hogy a terményadó, mely a kormány legujabb előterjesztése szerint tizenegy forintot tenne métermázsánkint, a czukoradónak legtökéletesebb formája. Ez állitólag a magyar közgazdaság érdekeinek is a legjobban megfelel, mert az osztrák és a hazai répa czukortartalma közötti különbséget kiegyenliteni alkalmas. — Tegyük fel, hogy ez igy van és igaz az, hogy a magyarországi répára mázsánként annál kevesebb esik az adóból, mennél több kell belőle egy-egy mázsa czukor előállításához. De hát vajjon, ha a répa czukortartalmában nyilvánuló különbség ellensúlyozva lesz az adóban, nem több kell-e belőle, és nincsenek-e a magyar répa és a belőle gyártott czukor termelésénél az osztrákkal szemben semmiféle más oly különbségek, melyekre a közös adótörvénynek, ha a túlterhelést el akarja kerülni, okvetlenül szintén figyelemmel kellene lenni? Nálunk a tőke drágább s munka aránylag nem oly hatályos, a közigazgatás pedig a termelésre határozottan kedvezőtlenebb hatású, mint Auszt-

triában. Ezen különbségeket ignorálhatja az, a ki a törvény tárgyalását egyszerűen el akarja intézni; de a ki a czukoripart és vele a czukorrépa termelését nálunk komolyan fejleszteni kívánja, az szemet nem hunyhat előttük. — Ha súlyt fektetünk arra, hogy a czukoripar nálunk mélyebb gyökeret verjen, mint eddig, midőn azt csupán egy pár kiváltságos helyzetű nagy vállalat és néhány folytonos élet-halál küzdelemben vergődő gyár képviseli, akkor ez iparág létérdekeivel is jobban kell törődnünk, s azokat nemcsak a kincstárnak kell kímélni, a mely tekintetben nem igen lehetett panasz eddig sem, hanem az érdekelteket az osztrák verseny káros hatásától is lehetőleg meg kell védeni. — Az eddigi tapasztalatokból e részben elég tanulságot merithettünk volna. Czukor-fogyasztásunknak csak felét tudjuk belföldi czukorral fedezni, a másik felét át kell adnunk az osztrák iparnak, mely az itt termelt czukor egyrészét kiszorítván a belföldi piaczról, ez kénytelen volt keletre kivándorolni. Azonban nemcsak a termelés érdekei nem ovattak meg, hanem fogyasztók is ki voltak az idegen érdekeknek szolgáltatva. A magyar fogyasztó közönség a monarchia összes czukor fogyasztásában egy negyed részszel levén érdekelve, kiváló gyakorlati szakértőkkel egyetértve mondhatjuk, hogy mig terhünk a czukor adóból 25% volt, addig az állam a czukor adó járadékának előnyeiben csak 5·4% erejéig részesült.

És ez arány valószinüleg jövöre is fenn fog maradni, vagy csak majd lényegtelen módosuláson fog keresztül menni. A magyar állam, melynek egy métermázsa czukor fogyasztása után nem volt több jövedelme, mint 1 frt 75 krajczár, holott az osztrák állam abból 7 frt 53 krajczár hasznot húzott, kénytelen volt még külön magyar czukorfogyasztási adót is behozni. Magyarországon ugyanis kétféle czukor-, valamint kétféle sörfogyasztási adó van, melyek mindegyikének elseje nagyrészt az osztrák gyárosok zsebébe, illetve az osztrák kincstárba szivárog el, másika pedig arra való, hogy a magyar államnak is e czikkek fogyasztása után valamelyes jövedelmet mégis biztosítson. Az osztráknál átlag sokkal szegényebb magyar fogyasztó tehát kétszer adózik, míg amaz csak egyszer. Ez a tény már maga is oly kézzelfoghatólag elitéli fogyasztási adórendszerünket, hogy képtelen voltának feltüntetésére kár egy szóval is többet vesztegetni.

A czukor-, szesz- és sörtermelés terén épp úgy, mint ezek fogyasztásánál kibékíthetlen ellentétek vannak a monarchia két államában. Midőn ezt az ellenzék annak idején hangsúlyozta, azt felelte reá a kormány, hogy azok kiegyenlítése lehetséges. E válasz határozott igéretet foglalt magában, mely azonban, a czukor-, szesz- és söradótörvényeket módosító javaslatok közzététele után ezt most már mondhatjuk, egyáltalán nem váltatott be. Jelenleg én csak a czukoradó újabb szabályozályozásáról kívánok véleményt mondani.

Az új czukoradó javaslatnak felfogásom szerint három hibája van. Az első az, hogy a magyar és osztrák czukortermelés közötti különbségeket csak kis részben egyenlíti ki. A második hibája abban

áll, hogy ez irányban szenvedett köztudomásu pénzügyi károsodásunknak nem vet véget. A harmadik pedig, hogy a kiviteli jutalom nyujtásából állandóságra szánt közgazdasági intézményt alkot, melynek hatása az lesz, hogy a czukor-ipar az európai czukorpiacz és az idegen törvényhozások esélyei folytán szakadatlanul a legnagyobb válságok veszélyének marad kitéve. — A magyar mezőgazdaság a legnagyobb mértékben reá van arra utalva, hogy a czukorrépa termelésével szélesebb körökben foglalkozzék. És pedig nemcsak azért, mivel e czikk jól jövedelmezhet, hanem, mert az okszerű gazdálkodás meghonositását az nagy mértékben előmozdítja. Csak Német- és Francziaország tapasztalatait kell e részben szem előtt tartani, hogy meggyőződhessünk azon előnyökről, melyekkel a helyes vetésforgás, trágyázás és okszerű állattenyésztés terjesztése tekintetében a czukorrépa termelése jár. És ezen jó hatás nemcsak közvetlenül a répaföldeken, hanem — szaktekintélyek nyilatkozata szerint — hatszor oly nagy területeken is észlelhető a szomszédságban. Az 1882. évi franczia czukortermelési szaktanácskozmányban, melynek lelke a hires Vilmorin volt, tapasztalati tények alapján mutatták ki azt a roppant horderőt, melylyel a mezőgazdaságra nézve a czukorrépa bír. Kivánatos tehát, hogy nálunk is az alkalmas nyugoti és déli vidékeken a czukorrépa minél nagyobb területen állíttassék elő, és pedig nemcsak a nagy gyárosok és uradalmak, hanem a kisebb termelők által is. Ez azonban csupán akkor lesz lehetséges, ha legalább a belfogyasztás biztosíttatik a hazai czukoripar számára, és pedig első sorban a magyar czukor versenyképességének fokozása által. Lehet, sőt valószinű, hogy a terményadó mellett a nagyobb, erősebb magyar gyárak meg fognak maradni, de ezen iparág fellendülésére az előbb említett feltétel teljesítése nélkül kevés a kilátás. Ezt csak azon mód alkalmazása mellett lehetne remélni, melyet egyesek már 1880-ban, azóta pedig a szaktanácskozás alkalmával néhány czukorgyáros és pályadíjnyertes művében legujabban Wolf Gyula hoztak szóba, t. i. ha a répaadó Magyarországra nézve kedvező zóna-rendszerrel kapcsolatban hozatnék be. Ily feltétel mellett a répaadó a magyar termelésre nézve nagy előnynyel bírna a termelési adó felett, mert általán annak minden hátrányát — nem csupán a répa czukortartalmának szegénységét — ellensúlyozni lehetne. Előnye volna az ellenőrzés könnyűsége és a francziák által használt mérlegelés meghonosítása után az adó csonkitást is a legkisebb mértékre lehetne alászállítani. Oroszországban ez a rendszer húsz esztendeig volt érvényben, és az akkori orosz czukoradó törvénynek az képezte egyik fő előnyét. Hogy az oroszok, a kik nem voltak arra utalva, hogy egyes vidékeik répatermelését a többiekkel szemben megvédjék, később e rendszert mellőzték, semmit sem bizonyít annak alkalmazhatósága ellen nálunk. Sőt még általán említett fő hátránya, hogy az egyes zónákon belül előnyben részesíti a jobb répát, ennek bekövetkezni szokott azon hatása folytán, hogy a mezőgazdák figyelmét és törekvését sokszor nagy eredménynyel a czukortartalom fejlesztésének fontosságára fordítja, szin-

tén mellette szól, mert végre is a czukoripar legbiztosabb alapját a jó répa képezi. — Czukorfogyasztásunk, mint említve volt, ezentúl is adózni fog az osztrák kincstárnak és iparnak. A javaslat negyvenhatodik szakasza rövidlátó, mert számítani nem tudó fiscalismussal fenntartja azt az anomaliát, hogy a nálunk fogyasztott osztrák czukor adója a szomszéd állam pénztárába folyjon. Bizonyos módosításokat, ha a nyers czukor idevaló gyárban finomíttatik, tesz ugyan a javaslat, de ez a dolgon alapjában nem változtat semmit, valamint az sem, hogy a vámvonalon át tőlünk kivitt czukor az osztrák behozatal összegéből jövőre le fog vonatni, mert ez csak reducálja a szenvedett kárt, mely minden levonás után is még mindig meg fogja haladni évenkint a harmadfél milliót. — A miniszterelnök úr ezen károsodásért a szeszadónál remél kárpótlást, pedig valószinű, hogy a helyzet itt nem lesz reánk nézve jövőre oly kedvező, mint volt eddig. Általában az új szeszadó törvénynek hatása a jövőben oly bizonytalan, hogy azt — legalább ma — bárminek compensatiója gyanánt elfogadni könnyelmüség. — Károsodni fog továbbá a magyar állam a miatt is, mert a kiviteli jutalomból ezentúl sokkal nagyobb részt kell majd aránylag viselnie, mint eddig. A kivitt czukor adója ugyanis jövőre a nyers adóbevételek között nem szerepelvén, az osztrákok aránytalanul nagyobb kivitele utáni adó leszámítása mellett a nyers adójövedelem és így a jutalomteher viselésének aránya is a mi kárunkra érezhetőleg meg fog változni.

Végül, miután a kormányok nem gondoskodtak arról, hogy a kiviteli jutalom a czukoripar által lassankint mind nélkülözhetőbbé váljék, a czukortültermelés, mint eddig, ezentúl is tovább fog folyni. Hogy mily nagy szolgálatot tett volna ez iparágnak az, a ki a Plener által kifejtett módon a ma csakugyan mellőzhetlen praemium fokozatos leszállítását keresztül tudta volna vinni, annak megértéséhez elég csak arra gondolni, hogy mily óriási válság érheti a monarchia mindkét államának czukoriparát, ha egyszer Anglia arra szánja el magát, hogy a dohány, kávé, tea és szesz mellett esetleg gyarmatainak is jól eső vámot vet a czukor behozatalára. — A napirenden levő czukoradó-törvény javaslat ennélfogva sem a magyar mezőgazdaság, sem a kincstár, sem a czukoripar, sem a fogyasztás érdekeit nem óvja meg eléggé. Az annak megitélésénél irányadó szempontok egyikét sem elégíti ki, mert a kormány nem tudott, vagy a mi valószinübb, az alkudozások kényelmének lehető megtartása czéljából nem akart azok egyikére sem felemelkedni.

14. A sörtermelési adóról.

Megjelent a Pesti Napló 1888. évi 64. számában.

Azon közvetett adók között, melyek szabályozása a vám- és kereskedelmi szövetség értelmében Ausztriával közösen eszközlendő, legkevesebb fontosságot a sörtermelésre kirovottnak szokás tulajdonitani. Ez eddig azon közterhek közé tartozik, melyekről a közönség tudomást is alig vesz, pedig a sörfőzés ipari és fogyasztási szempontból mint egyfelől a bor-, másfelől a pálinkaivás versenytényezője a figyelmet nagyon megérdemli. — A sörfogyasztás nálunk folyton terjed, a miben csak is az a baj, hogy ez nem annyira az egészségre igen káros pálinka, hanem a bor fogyasztásának rovására történik. A philloxera vész által sujtott bortermelésnek ez egy másik nagy csapása, mert annak belföldi piaczát támadja meg. A sörivást különben leginkább a regale azon káros hatása terjeszti, hogy a közönségesen kimért bor rendszerint rossz, sokszor éppen ihatatlan. És ezen a bajon a regale megváltásáig nem is igen lehet segiteni, pedig nagyon kivánatos volna, hogy a bornak versenyképessége a legszélesebb alsó rétegek körében is megmaradjon, sőt fejlődjék, mivel ez nemcsak a bortermelésnek, hanem az alkoholismus mértéklése folytán a közegészségügynek is nagy érdeke. Azonban a sörnek minden körülmények között meg lesz a maga fogyasztó közönsége még akkor is, ha jó bort mérnének, mert ez a czél évről-évre észszerübb módon állittatván elő, a rendszerint áruba bocsátott közönséges borral szemben nemesség tekintetében mindinkább megállja helyét. — Éghajlatunk alatt továbbá annak mérsékelt élvezetét nem is lehet kifogásolni, sőt az még mértékletességi szempontból sem itélhető el teljesen, miután mindenütt tapasztalhatni, hogy az iszákosság káros befolyását nem a szeszes italok fogyasztásának tökéletes megszüntetésére irányuló törekvés, hanem egyelőre legalább azok fajai között az enyhébbeknek túlsúlyra segitése és a meleg italok megkedveltetése utján lehet ellensúlyozni. — Ezenkivül nem téveszthető szem elől az a körülmény sem, hogy a sörtermeléshez szükséges árpa és komló mily jelentős czikkei a mezőgazdaságnak, minélfogva a sörfőzés iparától még közgazdasági érdekeink szempontjából sem szabad a polgár-jogot megtagadni. Ez okból kell, hogy annak minden tényezője, tehát megadóztatása is érdekeljen bennünket. Sőt miután mezőgazdaságunknak az eddigi, szélesre taposott nyomokon tovább haladni nem lehet, oda kellene törekednünk, hogy árpánkat és komlónkat a belföldi söripar minél inkább keresse, és ezen termények előállítása a belpiacz igényei, főleg a sörkivitel lendületesebbé alakitása folytán egyre-nagyobb mérveket ölthessen. Ha már most a képviselőház pénzügyi bizottsága által nemrégen letárgyalt azt a törvényjavaslatot, mely a sörtermelés megadóztatásáról szóló törvényes határozmányokat részben módositani van rendeltetve, a fennebb jelzett szempontokból megvizsgáljuk, akkor általában el kell ismerni, hogy ezek követelményeivel

az nincs ellentétben. A söripar eddig nemcsak kiviteli jutalomban nem részesült, pedig elvben a sör csoportja semmivel sem kevésbbé fontos, mint a czukoré, vagy szeszé, hanem még azon adót sem kapta vissza a vámhatáron, melyet kénytelen volt megfizetni. Ezenkivül a megadóztatás ellenőrzése is nagyon hiányos, a mi egyszer a kincstárnak, más alkalommal azonban a termelőnek válik kárára. Nem az adóemelés, hanem a törvény ezen két hibájának kíjavitása képezi a szóban forgó javaslat czélját. A régi adózási mód megmaradván, a sör czukor-tartalma fogja az adó tárgyát képezni és a sörlé minden hektoliterje s a czukormérő minden foka után 16·7 krajczár lesz fizetendő ezentul is. Csakhogy miután az eddig alkalmazott mérőkészülék különösen a nagy ürtartalommal biró hűtő-bárkákat használó sörfözdékben nem bizonyult czélszerűnek, a kormány most felhatalmazást kér a törvényhozástól arra, hogy az esetben, ha akár a vállalkozó, akár a kincstár kivánná, az előbbinek költségén más mérőkészülék állitathassék fel. Hogy minő legyen ez a készülék, azt a pénzügyminiszter rendeleti uton fogja megállapitani.

Ezen bizonyos mértékben facultatív és nagy mértékben discretionárius természetű intézkedés nagyon különösnek látszhatik, mert ha már a mostani készülék nem vált be, a legtermészetesebb az lenne, hogy kötelezőleg más megfelelőbb által helyettesíttessék; de miután egyes gyárakban az — legalább még most — tűrhetően megteszi a szolgálatot, éppen a termelés lehető kimélése miatt az általán alkalmazandó készülék-cserétől a kormány eltekinthetni vélt. Azért habár a pénzügyi közegek belátásának a szokottnál itt nagyobb hatáskör nyittatik is, mivel minden nem kellően működő készülék mellőzésének lehetősége meg van adva, ez intézkedést a termelés érdekeivel csagyugyan lehet igazolni. Ugy látszik a termelés ezuttal szokatlan előzékenységben részesülő érdekére való tekintet vezette a kormányt akkor is, midőn a kivitt sör utáni adó visszatérítésének eddigi módozatait meghagyván, még két újabbat állapított meg, és igy a sőrt kivivőnek négy sör-megtérítési módozat között enged szabad választást. A söradó restitutiója tehát ezentúl meglehetősen bonyolúlt művelet lesz, mert a vállalkozó tetszése szerint a kivitt sör adója fejében akár egyszerűen hektoliterenként 1 frt 50 krajczár, akár a kivitel előtti hat hónap alatt a kivivő által termelt sörlé legkisebb czukortartalma alapján minden fok után 16·7 krajczár; akár a teljes czukortartalom minden foka után ugyanannyi; akár végre az utolsó hat hónap alatt termelt sör átlagos czukortartalmának, melylyel a kivitt sörnek azonban okvetlenül birnia kell, miden foka után 16·7 krajczár lesz fizetendő. — Ennek a sokféleségnek a magyarázata és mentsége az, hogy a sört nagyon különböző módon állítják elő, minélfogva, ha csúpán csak az egyik visszatérítési mód alkalmaztatnék, a sörfőzők nagyrésze könnyen és gyakran károsodhatnék. Ezt tehát nem lehet kifogásolni. — A mi a javaslatban erős kifogás alá eshetik, az nem más, mint az Ausztriával egyetértve szabályozandó közvetett adó törvényeink az a közös hibája, hogy a magyar fogyasz-

tást nem biztosítja a magyar ipar és magyar kincstár számára. Évenként átlag 72 ezer hektoliter sört hoznak be onnan ide és csak 11 ezret visznek ki Ausztriába, úgy hogy mintegy 61 ezer hektoliter sör adójával vagyunk az osztrák kincstár állandó tributáriusai. És ezen a bajon a javaslat nem is igyekszik segiteni. Pedig bizony sem iparunk, sem kincstárunk nincs abban a kedvező helyzetben, hogy más országoknak ajándékokat adhasson. — Másutt roppant áldozatokkal mozdítják, vagy a mieinkhez hasonló körülmények közt mozdították elő az ipar fejlődését. Nálunk az ipar elsőrendű követelményével az állam még akkor sem törődik, ha azoknak anyagi áldozatok nélkül csupán egy kis erélylyel eleget tehetne. A válasz erre az lehet, hogy az osztrák kormány a vám-, és kereskedelmi szövetség megkötése után a létező söradó törvény ilyetén módosításába nem egyezett volna bele. Ezt a kifogást azonban mindenki teheti, csak az a kormány nem, mely az említett szövetséget kellő megfontolás és előrelátás nélkül megújitván, a termeléssel összekötött adóknak — közgazdaságunk és pénzügyeink mérhetlen kárával — közös szabályozására újabb tíz esztendőre kötelezte az országot.

IX.

Államgazdaság.

B) Államháztartás.

1. Az államháztartás életérdekü rendje és a beruházások.

Parlamenti beszéd; mondatott a képviselőház 1882. évi január hó 19-én az 1882. évi állami költségvetés általános vitájában.

T. H.! A folyó évi költségvetés benyujtása alkalmával a t. pénzügyminiszter úr egyszersmind beterjesztett egy történeti jelentést a pénzügyminiszteriumnak 1878—81-ig terjedő működéséről. Örömmel és bizonyos kiváncsisággal vártam e munkát, mert a képviselőre nézve mindenesetre kivánatos, hogy a kormányzat mai viszonyaink között ezen legfontosabb ágában történtekről hü képet szerezhessen magának, és mindenesetre kellemes lehet reá nézve, ha ezen képet a legilletékesebb helyről készen kapja, s nem kell annak egyes részeit nagy fáradsággal és talán akkor is tökéletlenül önmagának összegyüjtenie. — A munka, melyet végre kezembe kaptam, mint jelentés, el kell ismernem, kitünően van szerkesztve, mert sem a szükséges világosságot és áttekinthetőséget, sem pedig a kellő tömörséget attól megtagadni nem lehet. Fogalmat is ad ezen jelentés a teendők azon roppant halmazáról, melyet a magyar pénzügyminiszternek el kell intéznie; sőt a t. pénzügyminiszter úrnak az egyes megoldott feladatokra vonatkozó nézeteiről is tájékozást meríthetni belőle. Végre vannak ezen jelentésben egyes általános nézetek is megérintve; igy pl. szól az általános pénzügyi irányról s arra vonatkozólag ezeket mondja: *(Halljuk!)* »Nem szolgáltatnók hü képét az administratió történetének, ha megfeledkeznénk azon elvi irányról, mely az egész pénzügyigazgatásnak éltető eleme. Az elvi irány határozottan, még pedig előnyös módon változott. Mig annak előtte a merev fiskális irány uralta (?) az administrátiót minden izében, ma az állam és az egyesek érdekeinek méltányos összeegyeztetése, a kettő közötti helyes egyensúly létesítése képezi annak biztos irányát, mellőzhetlen

feladatát. Az egyoldalú szigort, mely a kincstár adókövetelésseinek megállapításánál s még inkább érvényesitésénél nem ritkán feledve a méltányos magánérdekeket, annyiszor vezetett azok sérelmére, újabban az állam érdekeinek megóvása daczára határozottan enyhébb eljárás váltotta fel.«

Kettő világos előttem a felolvasott idézetből, t. ház. Az egyik az, hogy a t. pénzügyminiszter úr most ezen nézetet táplálja; de hogy még csak nem régiben is más nézeteket vallott, annak bizonyítása végett azt hiszem elég lesz a bélyegadó, az illetékek, az illetékek kezelése, az újabb fogyasztási adók és a pénzügyi biráskodásra vonatkozó eredeti, nem módosított javaslataira hivatkoznom; mert köztudomású dolog, hogy ezekben éppen az annyira hangsúlyozott magánérdekekre nagyon kevés súly van fektetve. A másik, a mi ezen idézetből előttem világos, az, hogy a t. pénzügyminiszter úr hivatali elődje, a magyar rente megteremtője iránt nem eléggé méltányos; mert feledni látszik, minő különbözők azon nehézségek, a melyekkel a magyar pénzügyminiszter a pénzpiaczon ma találkozik és az előtt találkozott, melynél fogva az ő elődje éppen a hitel érdekében nem folytathatván oly bátran a kölcsönökkel való gazdálkodást, kénytelen volt nagyobb figyelmet fordítani saját jövedelmeink biztos behajtására. Meg vagyok róla győződve, hogy a t. pénzügyminiszter úr — sajnálom, hogy hivatalos ügyekben másutt van — sem lett volna azon helyzetben, hogy a rente megteremtése előtt ily liberális nézetekkel magát a kormányon csak annyi ideig is fenntarthassa, mint a mennyire tudvalevőleg szüksége volt, hogy szakmájában kellőleg tájékozza magát. Már pedig maga a pénzügyminiszter úr elismeri jelentésében, hogy a kölcsönkötvények elárusításának korszaka tulajdonképpen 1875-ben kezdődött. Az említett munkából, mint mondám, arról, hogy mig most a pénzügyminiszter úr nézetei az egyes, nagyobbrészt megoldott feladatokról, értesülni igenis lehet, de arról, hogy minő pénzügyi politikai irányt követett ő az előtte érvényben volt pénzügyi kormányzat megszüntétől fogva idáig, az iránt a jelentés tökéletes homályban hagy bennünket. Pedig ha igaza van a t. pénzügyminiszter úrnak abban, hogy a pénzügyi irányról, mely a pénzügyigazgatás lelke, megfeledkezni nem szabad, akkor még kevésbbé szabad megfeledkezni a pénzügyi politikáról, mely nemcsak az administrátió, hanem a pénzügyi törvényhozás irányát is hivatva van megszabni. Az oly jelentékeny háztartásban, t. ház, mint a minővé most már a magyar államé fejlődött, az annak vezetésénél követett irány jó és rossz körülmények közt egyaránt rendkivüli fontossággal bir, mert annak helytelen megállapítása, vagy az egyszer elfogadott jó iránytól való csekélyebb mérvű eltérés is, mint centralis baj a gyürűzet távolabb eső pariferiáin, kinn az államháztartás egyes ágaiban milliókra menő károk alakjában érezteti hatását. *(Ugy van! a baloldalon).*

A pénzügyi politika minőségének megitélése legfőbb feladatunk a jelen vitában; és ezen feladat rendkivüli fontosságának érzete tette

előttem is megengedhetővé azt, hogy a vita ilyen előrehaladott stadiumában mégis fölszólaljak; mert habár ezen már több, mint tiz napos vitában újabb szempontokat felhoznom úgyszólván lehetetlen, de miután a pénzügyminiszter úr működéséről szóló jelentés némi kiegészítésre vár, kötelességemnek tartom a t. kormánynak 1878. óta követett pénzügyi politikájához a pénzügyi bizottság azóta benyujtott jelentései, a t. pénzügyminiszter úrnak itt elmondott exposéi és a zárszámadások alapján kissé concrétebb alakban hozzászólani. *(Halljuk!)* Nagyon tanulságos, t. ház, ezen exposék és jelentések egymás mellé állítása. De nemcsak tanulságos, hanem mindazokra nézve, a kiknek a nehezen megfogható dolog, például a vélemények gyors változásának rögzítése iránt érzékök van, egyszersmind rendkivül érdekes is az. Nem új, t. ház, a mi ezen összehasonlításból kitünik, de miután az éppen most élénk vita tárgyát képezi e házban, előttem pedig az elvitázhatlan valóság alakjában jelent meg, azt hiszem, nem fogok visszaélni a t. ház becses idejével és türelmével, ha ezen összehasonlítás eredményeit három tételben összefoglalva bemutatni igyekszem. *(Halljuk!)*

Az első tétel az, hogy 1878 óta a t. kormánynak állandó pénzügyi nézetei nincsenek, ilyenek tehát államháztartásunk alapjellegét sem állapíthatják meg, hanem a kormánynak az államháztartási egyensúly helyreállítására vonatkozó véleményén a pénzpiacz közvetlen hatása mindig félreismerhetetlen. Ugyanis azt találtam, hogy ha könnyen jutottunk kölcsön-pénzhez, akkor a kormány és a vele magát csaknem mindig azonosító pénzügyi bizottság derült hangulatnak örvendenek, s megfeledkezni látszanak a bajokról. Az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról csak akkor gondolkoznak komolyan, ha a hitelviszonyok szorongatnak bennünket. Ha ellenben ezen viszonyok javulnak, hasonlítanak a hosszú betegségben sinylődőhöz, kiről az orvosok egyrésze ugyan már lemondott, de a ki maga, ha a nap szép verőfényesen kisüt, az idő meleg és viharosabb természetű szelek nem járnak, bízni kezd az életben, nem szeret ilyenkor vesződni bajával és, a mint mondani szokás, a körülményekhez képest jól érzi magát. Ennek feltüntetése végett én kiindulási pontul először is a pénzügyi bizottságnak 1878-iki jelentését veszem. A bizottság akkor 433,000 forinttal emelvén a kormány előterjesztését, a hiányt, mindent összeszámítva, 17.400,000 forintban tüntette ki, a miből az államadósságok törlesztésére 8.900,000 forint, beruházásokra 5.800,000 forint fordittatott, és igy a mostani előirányzatnál használt számítás szerint a hiány 1878-ban 2.700,000 forintot tett. A bizottság constatálta, hogy a kormány által beterjesztett költségvetés az 1876-iki zárszámadáson és az 1877-ik még nem ismert kezelési eredményein alapszik és azoknak tökéletesen megfelel. A jelentés hangja nyugodt, iránya egészen üzletszerű, nincs abban sem aggodalom, sem hiú vérmes reménykedés kifejezve. De van valami, a mi, mert tény és valóság volt, minden Demosthenesnél szebben beszélt: annak kijelentése t. i., hogy a mult évekhez képest állam-

háztartásunk javulása óriási mértékben haladt előre. Ezen év szép eredményei azonban a tudvalevő sajnos okok miatt oly kevéssé valósultak meg, hogy a 31.800,000 forint rendkivüli közös kiadás hozzászámításával a hiány 58.900,000 forint volt a zárszámadások szerint.

A pénzügyi bizottságnak 1879-ről szóló jelentése már feltünteti azt a rombolást, melyet az államháztartásunkban a boszniai occupatió okozott. A hiányt a mostani pénzügyminiszter úr 22,800.000 frtban tüntette ki, ezt azonban a bizottság az előirányzat realitása érdekében kénytelen volt 30,800.000 frtra emelni, a zárszámadások szerint pedig az tényleg 38,200.000 frtra rugott. A jelentés hangja nagy levertségről tesz tanuságot. Kiemeli, hogy úgy a közgazdasági, mint a pénzügyi helyzet aggasztó, és különösen aggasztó az, hogy államadóssági terhünk folyton nő. »Komolyan fontolóra vette tehát a bizottság — mondja maga — a helyzet követelményeit s még egyszer körültekintett az államháztartáson takarékossági szempontból, de az ország belkormányzatára szükséges kiadásokból nem tudott törölni semmit sem.« Hanem azt elismeri, hogy »a hadsereg költségei nagy terhet képeznek, és a bizottság nem utasíthatja el magától a gondolatot, hogy a nemzetközi viszonyoknak csak némi consolidatióval járó változása lehetővé teszi a megtakarítást. Ezt a törvényhozásnak és nekünk — mondja ismét a bizottság — kik az ország pénzügyi helyzetéről véleményt mondani vagyunk kiküldve, elhallgatnunk nem szabad. Épp oly gyakorlati érzékkel, mint loyalitással viseltetünk a monarchia nagy hatalmi állása iránt, de érezzük annak terheit is és igy nem hallgathatunk ezekről ma sem. Hadd törjön utat ennek tudata minden irányban, minden körben, hogy az első kedvező pillanat megragadható legyen az e téren szükséges takarékosság érvényesitésére.« Beszél azután a bizottság az erélyes rendszabályokról az államháztartás és az államélet minden ágában, és jelenti, hogy ezen rendszabályok szükséges voltát maga a kormány is elismerte. »Nem panacaeát kivánt a pénzügyi bizottság a kormánytól, de annak bizonyitékát, hogy az komoly törekvés által van áthatva, és azért utasíttatni kivánta azt, hogy az államháztartás rendezése és az abban chronikussá vált hiány apasztása, sőt megszüntetése iránt teendő gyakorlati rendszabályokat ugy foganatosítsa, illetőleg úgy készítse elő, hogy a jövő évi költségvetésnél az ország már tájékozva legyen a kedvezőbb pénzügyi fordulat eszközei iránt.« A t. pénzügyminister ur ezen utasítást elfogadta és akkor következőleg nyilatkozott: »Én, t. ház, midőn e helyet elfoglaltam, a pénzügyi teendőket két feladatra osztottam. Az egyik feladat a függő államadósságok convertálását eszközölni. Ehhez járul azon intézkedések előkészítése, melyek a jövő pénzügyi rendezés érdekében legközelebb teendők.« Azon kérdésre pedig, hogy az occupátio után lehet-e az egyensúlyt helyreállítani, azzal válaszolt, hogy »Magyarország életképességét többre becsüli, mint sem elismerhetné, hogy daczára az occupatió folytán reánk nehezedő 3.900,000 frtnyi állandó tehernek, pénzügyeinket rendezni

ne lehessen. De kötelességének tartja hangsúlyozni, hogy anyagi süllyedésünk általános. A vagyontalanság kétségkivül nagy mérvben terjed az ország sok részében, nagy mérvben terjed a társadalom több rétegeiben, de leginkább és legaggasztóbb mérvben az ugynevezett középosztályban.« Ha jelen volna a t. pénzügyminister úr, azt kérdezném tőle, miként egyeztethető össze ezen szavainak értelme szombaton tett azon nyilatkozatával, melyben constatálhatni vélte, hogy általános nagy emelkedés és haladás van ezen osztályban. Szavai most ezek voltak: »Én csakugyan nyomait nem látom a hanyatlásnak és általános pusztulásnak.« — A t. pénzügyminister úr tehát vállalkozott azon eszközök előteremtésére, melyek szükségesek, hogy a kedvező pénzügyi fordulat beálljon; azért az egész közvélemény feszülten várta az 1880-iki évi költvetés előterjesztését, melynek idejére igértetett azon eszközök megjelölése. Ugyan ezen év őszén a pénzügyminister úr elő is terjesztette a költségvetést, és exposéjával ugyszólván consternálta az egész házat. Tizennyolcz millió hiányt tudott kimutatni az előző év 30·8 millió hiányával szemben. Azonban exposéjának lényege természetesen egy hallás és olvasás után alaposan megitélhető nem lévén, az ellenzék és az ellenzéki sajtó is igen tartózkodva nyilatkozott ezen előterjesztésről. Később azonban, a mint a javaslatok, melyekkel a helyzetet javítani és az államháztartás egyensúlyát helyreállítani akarta, köztudomásra jutottak, általános lőn a bámulat az állítólagos kedvező pénzügyi fordulat ezen eszközei felett. A pénzügyi bizottság előbb a költségvetést tárgyalta, s akkor a javaslatokat még nem vehette figyelembe, de tán mivel azok egyik részét már elfogadhatatlannak tartotta, kénytelen volt a hiányt majdnem 10 millió frttal 27 millió 400 ezer frtra emelni. De a pénzügyi bizottság jelentése azért nagyon derült hangulatot tükröztet vissza, és ezt mondja: »Constatálja, hogy az általa felállított mérleg szerint is 20 milliónak tünik fel a rendes kiadások és bevételek közti hiány, a mi mindenesetre megszüntetendő abnormis állapot. Azonban okulva az eddigi tapasztalatokon, — megjegyzendő, hogy mult év óta szerezte ezen tapasztalatait a bizottság, mi a kormányra nézve különös bók — éppen nem szándékozik, habár csak a közel jövő pénzügyi rendszabályaira nézve is, részletes és határozott tervezet kifejtésébe bocsátkozni, vagy ilyent provocálni, mert államháztartásunk rendezése az esélyek folytán mást, mint folytonos törekvést arra, meg nem tür.« — Most itt a pénzügyi bizottságtól kellene kérdeznem, hogy miként egyeztethetők össze e szavai azokkal, melyek e részben megelőzőtt évi jelentésében foglaltatnak? Mintha egész más emberek űltek volna azon bizottságban, pedig nagyon jól tudjuk, hogy mind a két jelentést egy és ugyanazon toll fogalmazta. És mégis e változás nagyon természetes, ha meggondoljuk, hogy már előbb az exposé előadása alkalmával a rente jobb áron kelvén, a pénzügyminister úr kijelentette, hogy általános, több évre terjedő financz-programm előterjesztését nem tartja helyesnek. A pénzügyi bizottság a helyett, hogy consta-

tálta volna, miképp a t. pénzügyminister úr nem volt képes azon igéretének eleget tenni, mely szerint a kedvező pénzügyi fordulat eszközeit elő fogja teremteni, beleegyezett abba, a mit a t. pénzügyminister úr kivánt, hogy tekintsünk el a tervszerü eljárástól. A pénzügyminister úr t. i. egy csomó adójavaslatot terjesztett be költségvetése után, s ezeknek összes jövedelmét egy évre 12 millióban számította fel, 1880-ra azonban csak 9 milliót várt azoktól. Ezen javaslatok, t. i. a földtehermentesítési kötvények és a szőlődézsmaváltság törlesztésére, és a másodosztályú kereseti adóra vonatkozó, megbuktak a penzügyi bizottságban; a kőolajvám és az ásványolaj adóra vonatkozó javaslat ismét tárgyalás alá fog kerülni. Megbukott továbbá a közlekedési bizottságban az útvámok szedésére vonatkozó javaslat.

Egy helyen beszédében egész őszintén következőleg nyilatkozik a t. pénzügyminister úr: »Midőn a költségvetés összeállításával foglalkozott, szemben állott azzal, hogy a deficit a mult évi eredmény alapján 32—33 milliót fog tenni, és az, hogy ily előirányzattal nem lehet a képviselőház elébe lépni, úgy hiszem, nem szenved kétséget. Hova fogna jutni az államháztartás, ha évről évre 32—33 millió deficittel kell küzdeni.« Hiszen mi, t. ház, éppen azt kérdjük, hová fogunk jutni, kérdezzük most, mikor a hiány már nem 33, hanem, mint a t. pénzügyminister úr is bevallotta, de 46 milliót tesz. — A pénzügyi bizottság azonban, daczára annak, hogy a pénzügyminister úr adójavaslatait nagyobb részben maga buktatta meg, mégis megengedhetőnek tartotta, hogy a pénzügyminister úr a tervszerű eljárás kötelezettsége alól a ház által felmentessék. Ezen kedélyes hangulatnak eredményét azután nagyon élénken illustrálja az a körülmény, hogy a 27 millióra előirányzott hiány a zárszámadások szerint 42 millióra, vagy — mint a t. pénzügyminister úr számitja — 37.800,000 frtra emelkedett.

Daczára azonban ez eredménynek, a pénzügyi bizottságnak jóindulata a kormány iránt nem szünt meg a következő 1881. évben sem. A pénzügyi bizottság 1881-iki jelentése a kormány javaslatához képest kevés különbséggel 21 millióban állapítja meg az évi hiányt. A bizottság elfogadja a culturalis beruházásokat, mert azok visszautasítását, mint mondja, rövidlátásnak tekintené. A tiszta fiscalis politikát a bizottság itt már elitéli, és a minden irányban haladni, fejlődni vágyódó társadalommal szemben a különben súlyos és aggasztó hiánynak, mely nem sokkal kisebb, mint előbb volt, már egész más jelentőséget tulajdonít. A helyzet jellemzésére hozom fel, hogy ekkor indittatott meg az aranyjáradék conversiója. A megtakarítások a bizottság szerint lehetetlenek a belügyi kiadásoknál, de lehetetlen a jövedelem fokozása is; új adóforrásokat kell tehát keresni, és ezek a fogyasztási adók lennének. Azután a pénzügyi bizottság jelentését a következő szavakkal végzi: »Csaknem változatlan szükségletekből álló és most már szilárd alapokra fektetett költségvetésünk sok változást nem tür. Radicalis rendszabályokhoz a nemzet jól felfogott érdekében nem nyúlhatunk,

és így, ha a fejlődés előkészítése, biztosítása mellett gondoskodnunk kell kötelességeink pontos teljesítéséről és érdekeink anyagi és védelmi tekintetben való biztosításáról, a viszonyok által megengedett és reánk szabott feladatnak eleget tenni velünk.« A t. pénzügyminister úr pedig 1880. októberben ezt jelentette ki: »Kénytelen vagyok kifejezést adni azon nézetemnek, hogy tisztán pénzügyi intézkedések és rendszabályok a helyzeten segíteni nem fognak. — Ezek előterjesztése helyett a t. pénzügyminister akkor hozzánk, itt a közjogi alapon álló ellenzékhez, azon ismeretes felszólítást intézte, hogy a kormánypárttal fusionáljunk. A pénzügyi bizottság által oly hangosan követelt és a t. minister úr által oly határozottan megigért tervszerű eljárásra való három évi törekvés ezen eredményre vezetett!

A ki így végig tekinti, t. ház, a pénzügyi bizottságnak jelentéseit, annak lehetetlen, legalább önmagától, nem kérdezni, hogy hát hol marad a pénzügyi bizottságnak az egyensúly helyreállítására irányuló dicséretes buzgósága, és hogy vajjon indokolva volt-e az 1880. évi 37·8 millió frt hiánynyal szemben azt mondani, hogy a nemzet jól felfogott érdekében radikális rendszabályokhoz nyulni nem szabad, és vajjon igazolják-e a következmények azt, a mit a bizottság jelentésében mond, t. i.: »Remélhetni, miszerint az államadóssági kamatok és más kiadások növekedése ellensúlyoztatván, a culturális és nemzetgazdasági intézmények fejlesztésében rejlő erő termékenyítő hatásának bevárása, pénzügyi eredményeinek kedvezőbb viszonyokkal való kapcsolatban való felhasználása nem fogja pénzügyi mérlegünket rosszabulva, sőt javulva találni.«

Itt van előttünk az 1882. évi költségvetés és itt van a pénzügyi bizottságnak erre vonatkozó jelentése. Vajjon az azok által constatált eredmény minő itéletet mond a kormány és a pénzügyi bizottság által 1880-ban inaugurált laza pénzügyi politika felett? A pénzügyi bizottság által 26·2 millióban megállapított, de tényleg a pénzügyminister úr minden védekezése daczára 54 millióra rúgó deficit, az államadósságok kamatterhének folytonos növekedése, mindennek leszámitása után is pálczát törnek azon okoskodások felett, melyeket a kormánytól és a pénzügyi bizottságtól 1879 óta hallottunk.

És ha, t. ház az idézett számoknál lehet valami elitélőbb ezen eredményre nézve, úgy az maga a pénzügyi bizottságnak előttünk fekvő jelentése. Bátran merem mondani, hogy annak tartalma leleplezett vezeklés, az egész munkálat pedig nem más, mint egy hibás eljárását szánó-bánó, de azt bevallani nem hajlandó, hanem a jövőre azért annál inkább fogadkozó sáfár önvédelme, melybe a pénzügyi bizottság, mivel vele magát éveken át azonosította, a kormány eljárását is belefoglalni kénytelen. Ha a pénzügyi bizottság csak egy lépéssel megy tovább s még csak egy kevéssé jobban fogadkozik a jövőre, oda jut, hogy nagy ellenmondás nélkül ezen költségvetés elfogadását nem ajánlhatta volna a háznak. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én különben nem is csodálkozom ezen a lelki állapoton, hiszen az igazságnak rendkivüli befolyása van a legbátrabb és legerősebb kedélyű emberekre is; feltéve azonban, hogy az meglepetésszerüen jelenik meg, mert később erős akarat mellett, mint mindenhez, ehhez is hozzá szokik az ember. *(Igaz! a bal- és szélső baloldalon.)* A t. előadó úr, a kinek szorgalmát és ismereteit egyébiránt igen nagyra becsülöm, ennek élő példája. Ő mindjárt a pénzügyi bizottság tárgyalásának befejezte után az ott constatált eredmények hatása alatt fogalmazott egy oly mesterileg vezeklő művet, mint ez a jelentés; később azonban a zágrábi szórakozás után bátran kilép a síkra és államháztartásunk jelen állapotát nemcsak elfogadhatónak, sőt biztatónak meri állítani. Valóban t. ház, az idő és erős akarat sokra képesítik az embert. *(Derültség a baloldalon.)* — Ezek után egyszerűen ismétlem, hogy a kormánynak 1878 óta megállapodott pénzügyi nézetei nincsenek, mert a mely ilynemű nézetei vannak, azok folytonosan változnak, és ezen változás egyes phasisai összeesnek a pénzpiacz hangulatával, melynek létöket és létjogukat egyedül köszönik. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Áttérek most, t. ház, a másik tétel megvilágítására, mert mindig fülemben cseng a túloldal azon folyton ismételt ellenvetése, hogy államháztartásunk hiányát főleg most is a beruházások nagy összege okozza. Szükséges tehát megvizsgálni a beruházások értékét általában a jelen pénzügyi viszonyok közt, és azután megvizsgálni azon alakban, a mint a kormány keresztül akarja vinni azokat. A tétel, melyet erre vonatkozólag bátor vagyok felállítani, a következőképen szól: közgazdaságunk a nyugati termelési viszonyokhoz képest szerfölött extensiv lévén, a rohamos beruházások nálunk sokkal több pénzügyi kárt okoznak, mint a mennyi közgazdasági hasznot hajtani képesek. Ezen meggyőződésemet államháztartásunk multjának adataiból merítem. Ezen tanulmánynál nagy hasznát vettem az államszámvevőszék tíz éves kimutatásának, mely ugyan áttekintés szempontjából sok kivánni valót hagy fenn, de mégis mindenesetre becses segédeszköz. Ezen munkálatnak többszöri figyelmes áttekintése után azon meggyőződésre jutottam, hogy kiadásaink 1868 óta általában jelentékeny módon emelkedtek. Legkevésbbé emelkedtek a belügyi kiadások, ha a honvédség költségeit leszámítjuk azokból. Igaza volt annak a képviselőtársamnak, ki azt mondta, hogy a culturális, közigazgatási és igazságszolgáltatási czélokra fordított összegek nem emelkedtek nagyon. A közösügyi kiadások közt különösen a hadügyi költségek, ha a honvédség költségeit a közös hadsereg kiadásaihoz adjuk, csakugyan nagy mérvben emelkedtek 1868-tól 1877-ig, de a közös kiadások mint olyanok nem emelkedtek oly arányban, mint a beruházásokra fordítottak. Mert 1868-ban tettek a közösügyi kiadások $28^1/_2$ milliót, a beruházások 17 milliót, 1871-ben a közösügyi kiadások 30 millióra, a beruházások 38 millióra, 1874-ben közösügyi kiadás 31 millióra, a beruházások 40 millióra; 1877-ben a közösügyek 34 millióra, a beruházások 40 millióra rugtak. A zárszámadási bizottság

ezen eredményeket átvizsgálván, beruházásokra fordítottaknak sokkal nagyobb összegeket tüntetett ki, így pl. 1872-re 55, 1873-ra 56 és fél millióban állapítja az meg azon tételt, mely a beruházásokra fordított kiadásokat fejezi ki. Azonban, t. ház, én ebből semmi következtetést nem akarok vonni; nem akarok pedig egyszerüen azért, mivel a t. pénzügyminiszter úr, valahányszor bármily hivatalos adatokból, főleg számokból származtatott számtételt említünk itt, mindig azzal válaszol az ellenzéknek, hogy e számok mesterségesen vannak csoportosítva. Én tehát igyekeztem egész beszédem folyamán olyan adatokat használni, melyek lehetőleg az ő helyeslését is bírják. S ilyeneket csakugyan találtam is. Ugyanis 1879. évi február 17-én tartott beszédében a pénzügyminiszter úr közölte azon hivatalos kimutatást, mely szerint 1868-tól 1878-ig 416 milliót forditottunk beruházásokra. Ebből a 1875 előtti időre 256, 1876., 1877., 1878-ra pedig 159—160 millió esik. Itt csak mellékesen vagyok bátor megjegyezni a t. miniszterelnök úr tegnapi beszédére, hogy ime a pénzügyminiszter úr maga kimutatja, hogy az ő kormányzata óta is csak 1878. befejezéséig 159 millió fordittatott beruházásokra. Nem egészen áll tehát, hogy ezen kormányzat alatt oly beruházások nem eszközöltettek, melyek terhelnék költségvetésünket, s csak oly e nemű kiadások foglaltatnának abban, melyek régebben állapittattak meg és csupán a régibb korszakot terhelik. — Áttérve magukra az adatokra; a t. pénzügyminiszter úr következőleg részletezi ezen általa 416·2 millióban megnevezett főösszeget: esett ebből államvasutakra 200, vasuti kamatbiztositási előlegekre 101, más vasuti előlegekre és beruházásokra 13 millió, tehát összesen vasutakra 314 millió. Ezenkivül a budapesti hidakra és a Dunára 22, a fiumei kikötőre 5, a honvédség felszerelésére 22, birtokvételre 7, vámházra és posta-épületre 5, a Ferenczcsatornára 5, együtt 380 millió, a hiányzó 36 millió az egyes tárczák hatáskörében ruháztatott be. Ha már most ezen 416 milliónyi összeggel szembe állítjuk a közös kiadásokat, kitünik, hogy ezek sokkal csekélyebb összeget képeznek, mert a tiz éves kimutatás szerint azok 1868—1877-ig 301·8 millióra rugtak, 1878-ban pedig azok 74 milliót és igy összesen a mondott időszak alatt 375·8 milliót tettek. Tizenegy év alatt tehát 40 millióval többet fektettünk be, mint a mennyit közös kiadásokra fordítottunk; s ha még tekintetbe veszszük azt, hogy 1868-ban államháztartásunkban a zárszámadások szerint 6 és félmillió plusunk volt, és ugyanakkor már $28^1/_2$ milliót költöttünk a közös ügyekre, bátran lehet állítani, hogy bár belügyi és közösügyi kiadásaink is emelkedtek, mégis leginkább a befektetések okozták a terhet, mely államháztartásunk rendjét megzavarta.

De erre már készen van túloldalról a válasz, hogy ezen beruházások nélkül nem lettünk volna képesek az adót viselni. Mindenesetre fontos kérdés ez, azért hasznos munka lenne kimutatni azt, t. ház, hogy ezen beruházások mennyiben emelték nálunk az adóképességet. A beruházásoknak természetes feladatuk, hogy az adóképességet ne csak azon mértékben, melyben a teher emelkedik,

hanem azon túl is emeljék. Ha már most azt vizsgáljuk, hogy a beruházások mily mértékben emelték adóképességünket, akkor nagyon szomorú eredményre jutunk, t. ház. Én egymás mellé állítottam két számtételt: az egyik az államadósságok terhe. Ez adott tétel volt, a mennyiben a zárszámadásokból csak ki kellett irni s csupán az utóbbi évre vonatkozókból kellett azokat a tételeket leszámítani, a melyek levonásának szükségét a pénzügyminiszter úr is hangsulyozta. De szükséges volt azon második tételt gonddal megállapitani, a melylyel ezt az emelkedés, vagy hanyatlás kimutatása végett összehasonlitanom kellend. Ily tételnek én összes bevételeinket nem fogadhatom el, mert a zárszámadásokból azt látom, a mit egyébiránt a dolog természete is magával hoz, hogy pl. az államjószágok az egyik évben többet, a másikban pedig kevesebbet jövedelmeznek, és hogy erre az adózási viszonyoknak befolyásuk éppen nincs. Igy 1868-ban az államjavak jövedelmeztek 4·3, a rákövetkező évben már csak 2·1 milliót, ami egyébiránt természetes, mert 1868-ban 1·8 millió hátralék hajtatott be. A bányászat jövedelmével szintén úgy vagyunk, mert mig a bányászat tiszta jövedelme 1868-ban 2·1 millió volt, addig 1871-ben erre 1·5 milliót ráfizettünk. Ezen és hasonló bevételeket tehát, t. ház, az összehasonlítás alapjául nem fogadhattam el. *(Helyeslés a baloldalon.)* Hasonlóképp nem fogadhattam el a lottó jövedelmét sem, mert annak emelkedése már egyenesen elszegényedést jelent. Különben is nem az absolut összegről, hanem azon arányról van szó, melyben az egymáshoz mérendő tételek fejlődtek. E szerint a mértékre kell fektetni a fősúlyt. Azt hiszem, hogy legbiztosabb mértéke az adóképesség megitélésének a fogyasztási adókban rejlik. Azonban itt sem akartam egyoldalúan eljárni, azért a sójövedéket és az egyenes adókat is felvettem, habár az egyenes adók évek hosszú során át, különösen az 1876. évi XV. t.-cz. megalkotása óta, felcsigáztattak, hahár tehát az egyenes adók jövedelmének emelkedéséből az adóképesség fokozására az újabb időben következtetni nem lehet. *(Helyeslés a baloldalon.)* E két tétel összehasonlításából a következő eredményre jutottam. *(Halljuk! Halljuk!)* Az általam felemlített három adó összege 1868-ban 84, az államadósság terhe pedig 45, 1870-ben 86 és 45, 1872-ben 83 és 48, 1874-ben 78 és 56, 1876-ban 103 és 64, 1878-ban 106 és 79 és 1880-ban 107 és 100 millió volt. Ebből leütök 10 milliót a pénzügyminiszter úr által levonandóknak jelzettek fejében, marad tehát ezen évre államadóssági teherként 90.5 millió. — Ha az arányt nézem, már a számok mutatják, hogy mily mértékben emelkedtek az államadósságok terhei. A százalékos kiszámitás pedig erről minden kétséget kizárólag meggyőz bennünket, mivel az adóssági teher az említett adók összegének 1868-ban 54%, 1880-ban pedig már 84%-át teszi. A különbség tehát óriási, mert terheink figyelembe vétele mellett adóképességünk mintegy 30%-kal romlott rövid 13 év alatt. *(Élénk helyeslés a balés szélső baloldalon.)* Minthogy pedig nem azt kell tekinteni, hogy

mily mértékben emelkedtek absolute az állambevételek, hanem, hogy mit birunk azzal fedezni: állítom, hogy a beruházások nem nyujtották azt a hasznot, a melyet tőlük várni lehetett. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* És igaza volt azon képviselő úrnak, a ki azt mondta, hogy pénzzel és csupán pénzzel culturát vásárolni nem lehet. *(Helyeslés a baloldalon).*

A bajok okait tehát, t. ház, leginkább a helytelen beruházások képezik, és ime ismét benne vagyunk azon áramlatban, mely a rohamos beruházások felé ragadja az országot. Azelőtt az intéző férfiaknak nem volt, nem is lehetett tapasztalatuk e részben, a mi reájuk nézve mindenesetre enyhítő körülmény; a most intézkedő államférfiaknak vannak már tapasztalataik, daczára azonban ennek mégis a régi kóros irányba vezetik államháztartásunkat, és ez az, a mi eljárásukat menthetetlenné teszi. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon).*

Már most, t. ház, meg kell vizsgálnom egyenkint azon főbb tételeket, melyek a 29 millióra számított beruházások költségeit képezik. Nem teszem azt részletesen, csupán egy pár megjegyzés felemlítésével. Először is lesznek a folyó évben culturális és közgazdasági beruházásaink. Ezek összegre nézve is a legkisebbek és mégis a leghasznosabbak, azért nem is szólalok fel ellenök. Vannak azután védelmi beruházásaink a hadseregnél és honvédségnél. Erre nézve a t. kormánypárt egy kiváló tagja egyszer azt mondta: hogy a strategák megegyeznek abban, hogy a hadviseléshez kell katona egyszer, pénz háromszor; nekünk pedig van katonánk háromszor, pénzünk csak egyszer. És hozzátette: az sem mindig. Ugyanő idézte Nagy Frigyes azon mondását, mely szerint a háborút az nyeri meg, a kinek zsebében megmarad az utolsó tallér. Ezt Jókai Mór t. képviselő úr mondta, és hozzá tette, hogy nálunk az utolsó tallér nagyon közel van az elsőhöz. *(Derültség a baloldalon.)* Én ily találóan nem is fejezhettem volna ki magamat, azért idéztem őt. Somssich Pál igen t. képviselőtársam kivonta ezekből a consequentiát, mondván, hogy pénzügyeink romlásának árán védelmi képességünket hatályosbitani nem lehet. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A mi a vizvédelmi költségeket illeti, én elismerem, hogy az utolsó időben csapások sujtották ezen országot; de hogy ha ezen nagy összeget tekintem, mely a csapások enyhítésére és megelőzésére fordittatni javasoltatik, valóban aggódva nézek a jövő elé, nem azért, mintha azok manapság szükséges voltáról nem lennék meggyőződve, hanem, mert kételyek támadtak bennem, hogy vajjon azon nagy összegek el fogják-e érni ezt a czélt? Nem akarom elmondani ez alkalommal azt, a mi e házban többször felhozatott, csak arra akarom a t. ház figyelmét irányozni, hogy a régibb vizvédelmi munkálatok nagy részben hozzájárultak a mai bajok előidézéséhez. *(Helyeslés a baloldalon.)* Vajjon minő biztosítékunk van arra nézve, hogy ezen összegek nem fognak épp úgy felhasználtatni, hogy csak

bajokat idézendnek elő a közel jövőben. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon).*

A képviselőház e tekintetben kifejezést adott aggodalmának akkor, midőn elfogadta az ezen oldalról tett inditványt, mely szerint külföldi szakértők hivattak be. A szakértők megjelentek, megnézték a munkálatokat, meg is irták azon művet, melyben tanácsaik foglaltatnak, és ime az, a ki hivatva van ezen munkálatokat az országban tényleg, működőleg vezetni, hozzá lát egy munka megirásához, melyben fényesen megczáfolja ama külföldi szakértőket, s kimutatja, hogy nem azoknak, hanem neki van igaza. *(Igaz! Igaz! a baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* Én, t. ház, ily eljárás és ilyen tapasztalatok után bizalmat arra nézve nem tudok magamban táplálni, hogy ezen összegek czéljukat csakugyan elérendik. Én természetesen mint nem műszaki ember akkor, ha a költségvetés általánosságban elfogadtatik, nem fogom ezen tétel törlését javasolni, azonban a felelősséget a nem éppen valószinütlen sikertelenség esetében a bekövetkezendők egész mértékeért kénytelen vagyok a kormányra hárítani. De megnyugvással nem fogom megszavazhatni ezen költséget.

A mi a fiumei kikötőt illeti, t. ház, *(Halljuk!)* először is legyünk tisztában arra nézve, mit akarunk Fiuméből csinálni? Ha azon buzgalmat tekintem, melylyel most a fiumei kikötő kérdése fölkaroltatik, akkor önkénytelenül eszembe jut az a buzgóság, melylyel annak idején a vasutaknak nyujtandó kamatgarancziák fölkaroltattak. Én Fiumét most még nem tartom azon legfőbb útnak, melyen Magyarország terményei versenyezni fognak a világpiaczon, mert t. ház, sokkal nagyobb területünk van közelebb oly vidékekhez, melyek leginkább fogyasztói ezen ország terményeinek, semhogy a közelség fontos factora ne gyakorolná befolyását. Ha megnyilik az Arlberg pálya, s ha talán évek multán, de mégis megváltozik Németország vasúti és vámpolitikája, mert hogy előbb-utóbb meg fog változni, az erős meggyőződésem, akkor az északi és nyugoti egyenes irányt nem hanyagolhatjuk el. Ennélfogva Fiume kiváló jelentősége csak addig fog megmaradni, mig a forgalom egyrésze másfelé, természetes irányai felé, nem terelhető. Elismerem Fiume fontosságát, de hogy főkiviteli út legyen, azt nem ismerem el. Ily körülmények között, t. ház, könnyen beállhat azon eset, hogy a Fiumére fordított befektetések egyrésze holt tőkévé válik. Én is jártam oda lenn, szintén megnéztem a fiumei kikötőt és szakértők tanácsával éltem, a kik közül többen azon véleményben vannak, hogy a kikötőnek magának kibővítése nem szükséges. A kikötőre nézve, t. ház, a mint én azt láttam, azon véleményben vagyok, hogy annak medenczéje úgy, a mint az 1876. évi jul. 12-én tartott enquête-tárgyalás alkalmával megállapittatott, tökéletesen elégséges. Akkor Fiume városának, kereskedelmi kamarájának és a kormánynak közegei megegyeztek abban, hogy a régebben megállapított tervtől el fognak térni, mert a forgalom nem

kivánja a nagyszerű terv létesítését s Fiumének igy is elegendő nagyságú kikötője lesz. A nyárig nem is volt az ellen kifogás. E nyáron nagymérvű repczeszállítás folytán árúval elárasztatott az egész pályaudvar, maga a pálya is. A hajók átvehették volna a szállítmányokat, de azokat nem lehetett odavinni, először azért, mert a vasút pályaudvara nagyon szűk, és másodszor, mert raktárak ott nem voltak. Most, ha ki fog építtetni azon raktár, melyre t. ház 270,000 frtot már a megszavazott, később a feltöltések bevégezte után az egész tervezett raktár felépíthető lesz. A kikötő nagyobbítása nélkül is meg lehet majd felelni a forgalom igényeinek, föltéve, hogy a pályaudvar szélesbittetik. De még egy más intézkedés is szükséges, t. i. hogy a pálya és a kikötő kezelése egy kézbe adandó. Ez forgalmi szempontból nagyon kivánatos dolog, mert az egyes intézkedések gyorsan, minden akadály nélkül igy lesznek leginkább foganatosíthatók. És a forgalomban, szakértők véleménye szerint, azon zavar az idén sem állott volna be oly mérvben a repcze szállítása körül, ha a szükséges intézkedések egyöntetűen idejekorán foganatosittattak volna. Ez az én személyes tapasztalatom. Különben a pénzügyi bizottság tagjai is lenn voltak, s annak idején e tekintetben bizonyára fel fogják világosítani a t. házat. Én csak azt vagyok bátor kérni, hogy minden fölösleges költekezéstől tartózkodjunk. És bármennyire birja is rokonszenvünket Fiume, ha neki valami tényleg nem szükséges, az káros kiadás, mert érezhető teher Magyarországra nézve, tehát mellőzendő. *(Helyeslés a baloldalon).*

Következik végre egy oly tétel, melyre nézve a t. pénzügyminiszter úr több ellenvetést tett ezen ellenvetések rövid czáfolatába bocsátkozni kötelességem. E tétel az, a mely a budapest—zimonyi vaspályára vonatkozik. Ezen pálya meggyőződésem szerint ezentúl is tetemes kiadásába fog kerülni az országnak, és évekig nem fogja magát kifizetni, ennélfogva az építésére fordított összeg nemcsak holttőkét fog képezni, hanem határozott veszteséget. Erre azt mondja a t. pénzügyminiszter úr, hiszen az ellenzék sürgette, az ellenzék kivánta ezen pálya kiépítését. Erre bátor vagyok a t. pénzügyminiszter úrnak azzal felelni, a mivel egykor a miniszterelnök úr egy hasonló esetben felelt, hogy ezen hivatkozás valóban a kormány méltóságán alól van, mert hiszen úgy is tudja, hogy a felelősség minden körülmények között egészen őt illeti. De különben szivesen bele ment a tisztelt kormány ezen lugasba, nem nagyon kérette rá magát. Később talán rá fogok térni arra, a mit egyszer a miniszterelnök úr a ministerek korteskedésére nézve mondott. De azt mondják, hogy ezen vasutat okvetlenül ki kellvén épiteni, nem nyertünk volna semmit, ha társulat épiti is, mert az államnak egy bizonyos összeget adni kellett volna a nagyobb műtárgyak elkészítése végett, már pedig ezek sokkal többe kerülnek, mint a pálya egyéb részei. Mintegy 18 millióra számította a pénzügyminiszter úr ezen összeget. Én

e felhozott állítással szemben egyszerűen utalok azon felszólalásra, mely részünkről, ha jól emlékezem, Pulszky Ágost t. képviselőtársam, által történt, s mely figyelmeztette a kormányt a Duna-jobbparti vasút előnyeire a balparti felett. Ez oly vidéken ment volna keresztül, a mely képes lett volna a pályát fenntartani; itt a technikai nehézségek is sokkal kisebbek, a Dunán nem kellett volna hidat építeni, elég lett volna a Száván és Dráván. Most ellenben lesz a Száván és a Dunán is híd. És hogy ezen vasútnak kivihetősége tény, mutatja, hogy nem sokkal a budapest—zimonyi vasut megszavazása után jött egy consortium, a mely kérte ezen vasút kiépítésének engedélyezését kamatbiztositás nélkül. Hogy a kelenföld—pécsi vasútnak minő fontossága van, mutatja, hogy a mint meghallotta a déli-vaspálya, hogy ezen új vonal ki fog épittetni, rögtön megadta magát. Ezen vonal egyrészt a déli forgalmat adta volna kezünkbe, másrészt a keleti csatlakozást létesítette vona. Ilyen körülmények közt nem lehet mondani, hogy ezen nagy műtárgyakat mindenképp ki kellett volna építeni az államnak. Én azt állítom, hogy az nem lett volna szükséges. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Azt mondják, hogy nagyobb mérvű beruházások nélkül ezen országban egy kormány sem képes hosszabb ideig fennállani. Ezt nem nyiltan mondják, hanem bizalmasan azok, a kik jóakarattal viseltetnek a jelen kormány iránt. Ezt én, t. ház, nem hiszem, mert meggyőződésem az, hogy ha jön egy öntudatos kormány, a mely vállalkozik az egyensúly helyreállítására, és azt mondja: én rendbe hozom az államháztartás ügyét nemzet, de neked nem szabad tovább terjeszkedni, mint a mennyit veszélyes helyzeted megenged; s ha e mellett feltett szándékát végrehajtja, tett igéretét beváltja, és igyekszik ezen az uton tovább haladni s koronkint sikereket is mutat: akkor meg vagyok róla győződve, van annyi józan önszeretet ezen nemzetben, hogy ha nem kegyeli is, követni fogja mégis tényleges vezetőit. De ha jön, t. ház, egy kormány, *(Halljuk!)* mely az egyensúly helyreállitását ugyszólván garantálja, de később olyan politikát folytat, a mely azt lehetetlenné teszi, tehát önmaga akasztja meg a fejlődés további folyamát; a mely azután, hogy elkövetett hibáit helyre hozza, mindenféle theoriákkal akarja elaltatni a közvéleményt, az ilyen kormány ne csodálkozzék azon, ha eljárása ily gyümölcsöket terem, épp úgy, mint a férj példája demoralizálja a nőt, a ki azután szeget-szeggel, pazarlást pazarlással és kihágást kihágással vél helyreüthetni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Minden körülmények között ellenezném a pazar befektetést, de a mai körülmények között kétszeresen kell elleneznem azt, annál inkább, mert hiszen ezen beruházások maguk is nagy veszélyben forognak az ily politika mellett. *(Igaz! a baloldalon.)* Egy izben a t. miniszterelnök úr említette, hogy ezen államvasutakat, ha már minden kötél szakad, bérbe kell majd adni. Én azt hiszem, hogy egy

pénzügyi deroute esetén nem lenne elég azoknak bérbeadása, kénytelenek lennénk azoktól egyszerűen megválni, és az mindenesetre nagy csapás lenne az országra, mert az államvasutak fővonalaira közgazdasági szempontból szükség van. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És hogy ez bekövetkezhetik, mutatja azon példa, mely monarchiánkban már egyszer megtörtént, s melynek következményeit mi vagyunk kénytelenek keservesen érezni. *(Igaz! Ugy van! a baloldalon.)* Hanem azon csapás, mely forgalmunkat az államvasutak veszélyeztetése folytán érhetné, nem a legnagyobb azok közt, melyek fenyegetnek bennünket. Veszélyben forogna nemzeti becsületünk is, a melynek védpajzsa alá annyi mindenféle érdek van már elhelyezve; veszélyben forogna a magyar államiság, és a mi arra utalva van, a magyar nemzetiség. Erős és nagy nemzetek, t. ház, pénzügyi katastrophákat is könnyebben viselnek el, és igaza van a t. miniszterelnök úrnak, midőn azt mondja, hogy Anglia kiheverte azon nagy bajokat, melyek a franczia forradalom megszűnte után sujtották. De a mi nemzetünk sem nem nagy, sem nem erős, ezt kétszeresen kell ettől a bajtól félteni; azért én a különben is kétes értékű beruházásokat ily koczkázat mellett megszavazni hajlandó nem vagyok. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. ház, ha a kormánynak eddig pénzügyi politikája nem volt, s ha az, a melyet most a magáénak vall, ennyire ki nem elégítő, sőt káros, mi legyen hát a teendő, hogy államháztartásunk egyensúlyát helyreállítsuk? Ezen kérdésre vonatkozik és arra tartalmazza a feleletet az én harmadik tételem. E tétel így szól: »A politika legnagyobb mestere és tekintélye, a tapasztalás, megmutatja, hogy van egy oly út, melyen haladva, megközelítjük ezen mindnyájunk által elérni kivánt czélt.« Ez uton haladt 1875-től 1878-ig az a férfiú, a ki a t. pénzügyminiszter úr előtt intézte az ország pénzügyi dolgait. Nekünk is ezen útra kell térnünk, ha helyzetünkön valamiképp javítani akarunk. Erre utalt Somssich Pál igen t. képviselőtársam, de akkor a túlsó oldalról azon ellenvetést hallottuk, hogy ez nem concret javaslat. És én, t. ház, ez ellenvetés daczára is kénytelen vagyok újból a jelzett irányra hivatkozni, annyival inkább, mert a mellett oly nagy tekintélyek szólanak, mint a tapasztalás és még egy férfiú, kinek tekintélye önök előtt nagyobb, mint akár a Somssich Pál t. képviselő úré, akár a tapasztalaté, és ezen tekintélyes férfiú nem más, mint — a t. pénzügyminiszter úr. Ő 1879. február 17-én azt mondotta ezen politikáról, hogy annak eredményei alapján könnyen kiszámítható, hogy az egyensúlyt államháztartásunkban a közbejött események nélkül biztosan helyre lehetett volna állítani. Ebből következik, szerinte is, hogy azon pénzügyi politika alapján, melyet a kormány követett, és mely szám szerint ki van mutatva, államháztartásunk rövid idő alatt rendeztetett volna, mert ezen politika tervszerű volt, és ez a terv meg is tartatott. Ilyen beismerés után azt hiszem, teljesen felesleges akár a pénzügyminiszter úrral, akár mással

a túloldalról polemisálni a felett, hogy vajjon javaslatunk kivihető-e, és vajjon remélhető-e attól a siker. Egy ilyen beismerés után teljesen felesleges az. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

És most, t. ház, befejezhetném felszólalásomat, (*Halljuk! Halljuk!*) ha nem kellene egy pár megjegyzést tennem Eötvös Károly t. képviselőtársam beszédének egy részére. (*Halljuk!*) Ő ugyanis három alternativát állított fel, melynek figyelembevételéről államháztartásunk rendezésénél szó lehet. Egyet azonban, úgy gondolom, tévedésből kifelejtett. Hozzá kell tehát szólanom ezen általa felállított három alternativához. (*Halljuk!*) Az első alternativa az, a mely a mai helyzetet illeti. A rossz pénzügyi és kormányzati politikai súlya alatt a mostani rendszer szerinte sem tarthatja magát soká, mert az saját súlya alatt fog össze roskadni. *(Igaz! a szélső baloldalon.)* Azon megkülöntetéssel, t. uraim, a melyet nekem a politikai rendszer és a közjogi alap között okvetlenül tennem kell, én azt, a mint Eötvös Károly t. képviselőtársam a mai rendszerről mondott, aláírom az utolsó betüig. *(Helyeslés a baloldalon.)* A másik alternativa a personál-unio. *(Halljuk! Halljuk!)*

A personál-uniónak pénzügyi esélyei nem egy ízben vita tárgyát képezték már e házban. Szó volt arról, melyet a külön hadseregnek felállítása előidézne; és szó volt arról is, melylyel a külön vámterületnek felállítása járna. A felett, hogy vajjon a differentiák miképpen egyenlíttetnének ki, csakugyan lehet is vitatkozni, azonban én ma ezen vitát felidézni nem akarom. De nincs is arra szükségem. Én csak egy concessiót vagyok bátor kérni a t. szomszédoktól, egy másik egyenértékű concessió fejében, melyet én tennék meg. *(Halljuk! Halljuk!)* Én megengedem, a mint azt nem mindenki engedi meg, hogy habár nagy válságok és nagy áldozatok árán, de az, a mit önök kivánnak, létesül. — De legyenek szivesek megengedni ezért nekem azt, hogy ezen önök által kivívott alapon azután, nemcsak kitünően, hanem talán némi hibákkal, talán éppen rosszúl is lehet kormányozni. Ezt annál inkább megengedhetik, mert hisz az ellenkezőt úgy sem hinné el senki sem. Ha ezen engedményt nekem t. szomszédaim megteszik, akkor én azt kérdem t. szomszédainktól, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy ha volna oly kormányelnökünk, a ki ritka népszerűségét, tanusított ritka pártszervező tehetségét arra használná fel: hogy oly politikát kövessen, mint a milyen volt a bosnyák occupatio, ha ezen miniszterelnök bele vinné önöket és igy a nemzetet oly kalandokba, mint a milyen a bosnyák occupátió volt. (*Halljuk! Halljuk! Nagy zaj. Élénk felkiáltások a szélső baloldalon: Soha!*) Hiszen t. szomszédaim, hiszen rossz kormányzatról van szó, ennek lehetőségét pedig önök megengedték. (*Élénk derültség a jobb- és baloldalon.*) Ha ezen miniszterelnök mellett azután vele solidaritásban volna egy olyan pénzügyminiszter, a ki, ha az eladósodott államokra és azok pénzügyminisztereire nézve beköszöntenek az aranjuezi szép napok, azt hinné, hogy ezek örökké fognak tartani, és ha ez a pénzügyminiszter

még azt is hinné, hogy a számok logikáját épp úgy ki lehet sophismákkal játszani, mint a hogy némely continentális parlamentekben kijátsszák a közönséges logikát, és ez a pénzügyminiszter ily szempontok szerint rendezné be pénzügyi politikáját: kérdem t. szomszédainktól, vajjon, ha az államháztartás egyensúlya akkor olyan szilárdul állna is, mint a szikla, nem rendülne-e meg ilyen eljárás mellett, vagy ha meg volna már rendülve, meglehetne-e azt szilárdítani? (*Egy hang a szélső balon: Elcsapnók a kormányt!*) Azt akarom éppen felhozni, hogy hát akkor is az alapot támadnák-e meg, vagy a kormányt? (*Tetszés a baloldalon. Mozgás a szélső baloldalon.*) S vajjon önök akkor az alkotmányt akarnák-e megváltoztatni, vagy azon rendszert, melyet a kormány politikája megteremtett? (*Élénk tetszés és helyeslés a baloldalon. Mozgás a szélső baloldalon.*)

Ime, uraim, világosan látható ebből: hogy institutiókban nincs biztosíték arra nézve, hogy az intézmények alkotóik szellemével és intentióival ellenkező irányba ne tereltessenek, és ezen intézmények hasznosítása végett oda kell törekednünk, hogy azok eredeti szelleme, a meddig csak lehet, fenntartassék. (*Helyeslés a baloldalon.*) Ha azonban egyszer ez a szellem bármi ok folytán eltünt, oda kell törekedni, hogy az ismét felélesztessék. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

S itt, t. ház, önkénytelenül, mintegy önmagától tolul elém az 1875-iki költségvetési vita emléke mindazon hasonlatosságaival és ellentéteivel, melyek közte és a mai vita közt léteznek. A hasonlatosság a helyzetben van, az ellentét pedig az emberekben. A maihoz hasonló helyzetet ismerjük mindannyian, arról tehát nem szólok. Az ellentéteket pedig egy pár általam felhozandó idézet fel fogja tüntetni. 1875. január havában megindult a házban a költségvetési vita. A kormány előterjesztett egy költségvetést, melyben a hiány 25 millió forintott tett. A kormány aggódott, mert látta a helyzet veszélyeit, s aggódott a ház mindkét oldala. Ma csak az egyik oldal aggódik. Az előadó aggodalmas hangon adta elő nézeteit a pénzügyi helyzetről. Felkelt utána a pénzügyminiszter is, szintén előadta nézeteit tisztán, világosan, de egyszersmind azon felhivást is, hogy a helyzet javítására mindent el kell követni, és több rendbeli törvényjavaslatot terjesztett elő, melyekre nézve, hogy mit értek, elég legyen azt mondanom, hogy azok nagy része ma már életbe van léptetve. És mondom, megindult a vita, elkezdték az ellenzék szónokai egymás után támadni a rendszert, a kormányt, a költségvetést. Felszólalt legelőbb is Móricz Pál képviselő úr, és azzal kezdte beszédét: »Az állam hatalma a rendezett államháztartásban áll.« Ebből a tételből indulva ki, hogy az államháztartás minél előbb rendeztessék, egy nagy financztervet mutatott be, melyek egyik részlete az, hogy a képviselők díjai is megadóztassanak. (*Derültség a balon.*) — Mint az akkori ellenzék egyik t. tagja, a képviselőház mostani mélyen t. elnöke, Péchy Tamás, azt mondá, hogy az oly szegény ország, mint

a mienk, nem fizethet a miniszterelnöknek 32,000 frtot. (*Mozgás a jobboldalon.*) E fizetést tehát le kell szállítani; majd ha gazdagok leszünk, akkor fizethetünk ennyit; akkor jön meg a generositás ideje. (*Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.*) — Utána felkelt mint ellenzéki szónok Kármán Lajos képviselő úr, a ki rendesen nem szokott hiányozni a költségvetési vitákból, csak a mostaniból hiányzik. Ő azt mondá, sok az országnak annyi törvényhatóság, nekünk elég volna 45 megye és 15 város. Felkelt Jókai Mór t. képviselő úr is. (*Halljuk! Halljuk! a baloldalon.*) és idézé Széchenyi István azon mondását: »Adok egy jó tanácsot: Ne költsön senki többet, mint a mennyit bevesz.« (*Mozgás a baloldalon.*) Sajnálta, hogy ezen mondás nincs a képviselőház kapuja fölé felírva. (*Derültség a baloldalon.*) — De sokkal érdekesebb az, a mit ő az akkori pénzügyminiszter optimisticus diagnosisáról mondott. Szavai ezek voltak: »A hol az orvost magát meglepi a ragály, azt nem gyógyítani kell többé, az ellen kordont kell húzni és vesztegzárt.« (*Derültség a baloldalon.*) Végre felszólalt Tisza Kálmán t. miniszterelnök úr is, az ellenzéknek akkori vezére (*Halljuk! Halljuk! a baloldalon*) és mondta többek közt ezeket: »A kölcsönökkel való gazdálkodásnak véget kell vetni«. (*Derültség a baloldalon.*) Egy helyen így szólott: »A közösügyi költségeknél van szükség megtakarításra. Ha a kormány teljesíti kötelességét, azt a mostani rendszer szerint is lehetségesnek tartja.« Továbbá akkor nevezte a ministerek bármily indirekt korteskedését, mert szerinte a minister urak korteskedő esze messze jár, hazafiatlan eljárásnak. (*Derültség a baloldalon.*) Sok más egyéb közt azt is mondá, hogy a megváltozott meggyőződés könnyen köpenyévé lehet mindenféle hiuságnak. (*Élénk tetszés nyilatkozatok és taps a baloldalon.*)

Ezen férfiak ma is mindannyian ott ülnek a kormánypárt padjain. A költségvetési vita megindúlt, az ellenzék előadja aggodalmait, a kormánypárt ellenben mélyen hallgat. Mélyen hallgat, t. ház, nem tudom vajjon azért-e, mert a helyzetet nem tartja aggasztónak, vagy pedig azért-e, mert követni akarja azt a közmondást, mely szerint »Ne szólj szám, nem fáj fejem.« A gárda úgy látszik nem hal meg, de, a mi hasonlíthatlanúl egyszerűbb, megadja magát. (*Derültség a bal- és szélső baloldalon.*) Felszólaltak azonban az akkori kormányzati s különösen a pénzügyi politika ellen többen az akkori kormánypárt tagjai közül is, és különösen felszólalt két kiváló férfiú, a kikről azt mondta ezen oldalnak egyik, most jelen nem lévő tagja, hogy nagyon bajos utánuk beszélni, mert ők a többségnek legkitünőbb szónokai. Ezen férfiak egyike Sennyey Pál báró volt, a ki gyökeres reformokat, tervszerű pénzügyi politikát, de a lehetőség határáig takarékosságot is kivánt. Emlékezni fog a t. ház, hogy tavaly a fogyasztási adókra vonatkozó vita alkalmával ugyanezt sürgette. Felkelt azután egy másik férfiu, a ki azt mondta: nem tervszerütlen munkálkodás, hanem tervszerű átgondolt munka szükséges; továbbá azt mondta, hogy az oly kormány, melynek számításai csak csekély időre

nyújtanak biztosítást, a mától holnapig éldegélés szánandó politikájának legalacsonyabb fokán botorkál, és nem tartja képesnek arra, hogy az államháztartás egyensúlyát valaha helyreállítsa. E szavakat akkor Somssich Pál igen tisztelt képviselő úr mondta, és tanuul hivom fel a t. házat, méltóztassék megmondani vajjon, a mit a multkor mondott, midőn a mai határozati javaslatunkat beterjesztette, enyhébb kifejezésekkel nem ugyanazt kivánta és szorgalmazta-e? *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ezen férfiak, uraim, azt beszélték a kormánypárton, a mit ma beszélnek az ellenzéken, és bizhatik az ország benne, hogy ha a sors különös intézkedése folytán visszakerülnének ismét azon helyek egyikére, ott ismét csak azt vallanák, a mit most itten mondanak. *(Éljenzés. Ugy van! balfelől. Mozgás a szélső baloldalon.)* Ezen példákra utalva, utaltam egyszersmind azon irányra is, melyben az általam felemlíttetni kivánt alternativa áll. Ezen alternativa ebben foglalható össze: regenerálni az alapot, a melyen állunk; visszaadni annak elveszett régi jellegét: megerősíteni annak sarkkövét, a mely nem más, mint a politikai erkölcs tisztasága, mely ellentétes nézetekkel sem egyszer, sem folyton nem pactál, de nem pactál a koronával sem, és nem pactál a közvéleménynyel sem abban, a mit az ország érdekének tart, és inkább lemond népszerűségről, befolyásról, hatalomról, mindenről, de elveit híven követi, *(Tetszés balfelől.)* hanem ezek érvényesítése tekintetében nem tart minden eszközt elég jónak és a rossz szellemekkel még e czélból sem szövetkezik. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Egy ily sarkkő által megerősített alapon lehetőnek tartom én a helyes kormányzati politikát. Csak ennek kiágazása lehetne az oly pénzügyi politika, mely nézetem szerint a javulást megindíthatja. Meg vagyok róla győződve, hogy rajtunk más pénzügyi politika segíteni nem fog soha. *(Helyeslés balfelől.)*

És ezzel t. ház befejeztem beszédemet. Most még csak egyet. *(Halljuk!)* Annyit hallottam arról, hogy a külföld mily kedvezően ítéli meg pénzügyi helyzetünket, hogy én is indittatva érzem magamat egy ily itéletet tartalmazó nyilatkozattal bezárni beszédemet. Ezen itéletet azonban nem ködszerű közvéleménynyel biró tőzsdék itélete, hanem itélete a nagy és tekintélyes angol közvéleménynek, és e közvélemény tekintélyes közlönyének a »Times«-nak. — Ezen világlapban a mult évi szeptember hó 28-án, a trónbeszéd felolvasása után, legkevésbé sem irányzatos, a jelen kormányra nézve nem kedvezőtlen czikk jelent meg. E czikk végszavai a következőleg hangzanak: »Végül az uralkodó komoly és hangsúlyozott észrevételt intéz az országgyüléshez a kiadások és bevételek közti egyensúlyra nézve. A magyar államadósságok története ismeretes, és csakugyan oly természetű, a mely indokolja ő Felsége atyai és fejedelmi intelmeit. Hat külföldi kölcsön öt év alatt, a melyek összege 43 millió sterlingre rúg, nagyon is tekintélyes összeg egy szegény országra nézve, és nagyon csekély politikai előrelátás kell ahhoz, hogy a tovább

haladásnak ezen az uton csak egy következménye lehet. 1873-tól 1880-ig, tehát nyolcz év alatt a budget mindig deficitet tüntetett fel, mely rendesen 2 millió sterlinget meghaladt s egy tizedrészét képezi a jövedelemnek. Elérkezett az ideje, hogy az ily eljárás veszélyeit Magyarországon is kezdjék belátni.«

Én, t. ház, ezt tökéletesen megértettem és éppen mert megértettem, és mert meg vagyok győződve arról, hogy ezen eljárás katastrophához fog vezetni, a melyért én a felelősségben osztozni nem akarok, a költségvetést tehát az általános tárgyalás alapjául sem fogadom el. *(Élénk hosszas helyeslés és éljenzés balfelől.)*

2. A Danaidák pénzügyi hordója.

Parlamenti beszéd; mondatott a képviselőház 1883. évi november 30-ki ülésében, az adóemelési törvényjavaslat tárgyalása alkalmával.

T. H.! A kormánynak azon tétovázó politikája, mely minden kitüzött és szentül tartott nagy czél nélkül csupán a mindennapi tengődést tartja szemei előtt, oda vitte a dolgot, hogy állami életünkben ma már nincsen hitelvesztettebb törekvés, mint az, melyet az államháztartás egyensulyának helyreállitására irányulóként mutatnak be. Ugy hiszem, alaposan nem mondhat nekem ellen senkisem, ha azt állitom, hogy ma már bizonyos közönnyel szokás pénzügyi bajainkra tekinteni, és hogy a közönségnek nagyrésze egykedvüen hallgatja úgy azok beszédeit, a kik e bajok veszélyes voltára utalnak, valamint azok indokolásait is, a kik e bajok orvoslására ismételve, de mindig eredménytelenül áldozatokat kivánnak az országtól. — Nem akarok ismétlésébe bocsátkozni azon tényeknek és nyilatkozatoknak, melyek kétségtelenné teszik, hogy a jelen kormány fennállásának alapját és működésének létjogát az államháztartás egyensúlyának helyreállítása iránti igéret képezte. Eleinte a kormány minden tényének, vagy mulasztásának mentségét, vagy indokát ez alkotta. De midőn az első alkalom beállott, mely a kormány ezen különös missiójának sikerét koczkáztatni volt alkalmas, az egy pillanatig sem habozott, e missiót eldobni magától, és készséggel elfogadni mindent, a mi a hatalomban maradás feltételét képezte. E föltételek teljesitése azután ismét gyökeresen megzavarta államháztartásunkat. A kormány azonban ennek daczára úgy tette magát, mintha most sem jönne zavarba, és ismét igérte az államháztartás egyensúlyának helyreállitását. Midőn azonban látta, hogy eljárása mellett az lehetetlen, egyelőre megszünt az országot ezzel hitegetni, hanem az egyensúly helyreállitását már csak mint a törekvések eszményi czélját emlitvén, a mindennapi megélhetést jelezte közvetlenül elérendő feladatnak. De minthogy folyton növekvő dificittel bajos volna a törvényhozás elé lépnie, mert ezen igen türelmes ország béketürésének fonala is elszakadhatott, részint mindenféle fogásokkal, aminő például némely tőketörlesztési

összegeknek, habár azok járadékok eladásából szereztetnek is be, a a rendes költségvetésbe való felvétele volt, részint pedig adófokozásokkal igyekezett pénzügyi gazdálkodásának minden pillanatban beállható tarthatlanságát elkerülni. Ha visszaemlékszem azon vitákra, mely az adóemelést czélzó törvényjavaslatok felett e házban 1878. óta lefolytak, valóban csodálkoznom kell az indokok azon furcsa vegyüléke felett, melylyel a kormány javaslatait igazolni igyekezett. Hányszor lőn általa fényesen bebizonyitva, hogy az újabb adótételek nem a közönséget, hanem a versenyt, vagy a forgalmat fogják sujtani, és azok a termelés tényezőinek minden kára nélkül lesznek behajthatók. Azonban minden alkalommal különösen óvakodott attól, hogy a földbirtok adózási érdekeit érintse. Midőn erről egy pillanatra megfeledkezett, akkor t. i., midőn a másodosztályu kereseti adó módositása által kivánta az adót emelni, félreérthetlenül tudomására jutott annak, hogy ezen érdekekhez fennállásának koczkáztatása nélkül nyulnia nem szabad. Ettől kezdve a pénzügyi bizottsággal egyetértve folyton azt hirdette, hogy az egyenes adók felemeléséről szó sem lehet. És e tekintetben határozott nyilatkozatok vannak, melyeket szó szerint lehetne idézni a pénzügyminiszter úr mostani azon kijelentésével szemben, hogy ő az egyenes adók emeléséről le nem mondott. Igen is a kormány és a pénzügyi bizottság kizárólag a közvetett adók fokozását mondták folyton azon módnak, melynek segitségével az államháztartásban jelentkező mérlegbomlást meg lehet és meg szabad akadályozni. Az új fogyasztási adók behozatala és a takarékpénztári betétek megadóztatása pedig egyenesen azzal indokoltatott, hogy ha már a földbirtok oly nagy terhet kénytelen viselni, melyet fokozni egyáltalán nem lehet, méltányos, hogy a többi osztályok is újra nagyobb teherrel rovassanak meg. De időközben a kormány állása — nem kutatom most milyen okok folytán — úgy általában, mint különösen pártjával szemben nagyon megerősödvén, az, a mit eddig folyton lehetetlennek és meg nem engedhetőnek jelentetett ki, most már megengedhetőnek s rögtön keresztülvihetőnek tünik fel előtte. Az egyenes adók fokozása igen merész lépés mindenütt, és pedig nemcsak ott, ahol az ingó és ingatlan tőke egyaránt oly nagy mértékben meg van már adóztatva, mint nálunk. Ezen merész lépést tehát valamely nyomósabb indokkal kellett támogatni. És miután a többi indokok meglehetősen igénybe voltak már véve, most olyanokra volt szükség, a melyek újabban kevésbbé voltak használva és elkoptatva. Mint ilyen kinálkozott az államháztartás egyensulyának helyreállitása.

A kormány visszatér tehát első szerelméhez; az iránti hűségében azonban én most már nem bizhatom, mert pénzügyi előterjesztéseiből és általános politikájának szemléletéből kettő világos előttem. Az egyik az, hogy államháztartásunk egyensúlyának helyreállítására a kormány komolyan egyátalában nem is törekszik. Akkor pedig, ha nem akar egyebet, mint azt, hogy kormányzatának napjait meghosszabbítsa, már csak a következetesség szempontjából, de saját és pártjának érdeke szempontjából is be kellett volna az időt várnia,

mig más téren, a közvetett adók terén, tud ismét jövedelmet biztosítani a kincstárnak. A másik pedig a mi világos előttem az, hogy bármennyire igyekeznék is az egyensúly helyreállítására, politikájának mostani iránya és kormányzatának ismert szelleme mellett az egyáltalában lehetetlen. *(Igaz! balfelől.)* — Hogy a kormány az egyensúly helyreállítására valósággal komolyan nem törekszik, az kitünik a t. pénzügyminiszter úrnak azon exposéjából, melylyel az 1884-iki költségvetést beterjesztette. Ezen exposéban csak a rendes költségvetésben mutatkozó hiány feltüntetése tüzetett ki közvetlen czélul. E hiány 2.681,000 forintban állapíttatván meg, már akkor jelezte, hogy a jövedelmi pótadó emelésével kivánja azt eltüntetni. De ezen exposéban korántsem vállal felelősséget az iránt, hogy hosszabb időre az egyensúly az adó ezen fokozása által helyre lesz állítható, hanem világosan kimondja, hogy biztositást e tekintetben senki sem vállalhat a jövőre, és ő csupán kivánatosnak jelenti ki, hogy a jövőre újabb adófelemelésekkel ne lépjünk a közönség elé. De hisz ilyen biztosítást vállalni ez iránt bajos is lett volna, mert a miniszter úr kiszámította, hogy 1884-ben is 39 millió lesz azon összeg csak a költségvetés szerint, a melyet saját bevételeinkből fedezni nem tudunk. Ezen hiány részint az államjavak eladása utján, részint újabb kölcsönök által lesz fedezendő. 27 millióra számitotta a költségvetés adatai szerint azon összeget, melyet effective kölcsön útján kell beszereznünk. Ezen effectiv összeg a járadékok mostani árfolyama mellett körülbelül 32 millió névértékü frtra tehető, és ehhez fognak még a póthitelek is járulni. Hisz már most is be van terjesztve egy törvényjavaslat a szabadka-bajai vasut épitése iránt, és exposéjában a pénzügyminiszter úr kilátásba helyezte a munkács-stryi vasut építési költségeit; ezek részben szintén az 1884-ki költségvetést terhelik. Azonkivül folyton olvassuk, hogy közös miniszteri tanácskozások tartatnak, melyeknek nevezetes tárgya bizonyos közös vasúti vonal épitése. Nem lehet tudni, hogy e tanácskozásokból nem fog-e egy újabb követelése a kormánynak kikerülni, és az ismét költségvetésünket terhelné majd? — Ha tehát álland is, a mit a pénzügyminiszter úr mond, hogy ezen adóemeléssel és még a szeszadó emelésével az egyensúly a rendes költségvetés keretén belől helyreállítható lesz, vajjon a rendkivüli kiadások folytán nem fognak-e mindig oly terhek felmerülni, melyek az államadóssági kamatok növekvése következtében újból fel fogják billenteni ezt az egyensúlyt? Tehát folyton azon alternativa előtt fogunk állani, hogy vagy egyre emelni kell államháztartásunkban az adókat, vagy az egyensúly nem lesz még rövid időre sem helyreállítható. — Ez hát az a fényes kilátás, melyet a kormány az egyensúly helyreállítása utáni időre nyujtani képes az országnak.

Ha már most magát e törvényjavaslatot közelebbről tekintjük, kétségtelen, hogy a pénzügyi bizottság azon tetemes javitásokat eszközölt. Javitott rajta az által, hogy egyrészt a bonyolultságot megszüntette, mely eddig pótadótörvényünket jellemezte, és melyet a

kormány beterjesztett törvényjavaslata is feltüntet. Ezen javitás azonban határozottan formális természetű. Lényeges módosításai a törvénynek a pénzügyi bizottság részéről azok, melyek az ideiglenes adómentességgel biró házak és földbirtokok pótadójára vonatkoznak. Ezen pótadók a pénzügyi bizottság által 30%-ról 20%-ra szállíttattak le. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek pótadója leszállíttatott 35%-ról 30%-ra, és a harmadosztályú kereseti adónál különbség tétetett a közt, vajjon az alapadó mennyit tesz. A fővárosba négyszáz frtnál, a vidéken háromszáz frtnál kevesebb harmadosztályú keresetí adót fizetők ezentúl bizonyos kedvezményben fognak részesülni. Kétségtelen, hogy ezen változtatások a kormány javaslatának határozott javitásai. De még a pénzügyi bizottság szerkezetében is sok alapos kifogást lehet az ellen felhozni, mert a pénzügyi bizottság javaslata a kormány javaslatától lényegében nem tér el. Fölhozatik ezen javaslat előnyére továbbá, hogy bizonyos arányosságot akar az egyes adók között létesíteni, és hogy névszerint a földadót leszállította 3 millió frttal. A t. pénzügyminiszter úr éppen most elmondott beszédében szintén hivatkozott erre, és azt állította, hogy mindössze 800 ezer frt új teher rovatik ki most a földbirtokra. Ezen állítás igazságát határozottan kétségbe vonom, mert az 1881 : XL. t. cz. csak mint idealis számot említette a 29 milliót, mint oly számot, a meddig menni esetleg lehet a földadó kivetésében. Ezen intézkedés czélja nem volt más, mint megnyugtatni a közönséget azon szempontból, hogy a kataszteri munkálatok nem fogják a földadót szerfelett emelni, hogy tehát azt bátran elősegítheti. Meg is tudnám nevezni azt a képviselő urat, akinek nyugtalansága következtében akkor, midőn a kataszteri törvény módosíttatott, ezen intézkedés felvételét a kormány szükségesnek látta. Azonban ha a zárszámadásokat tekintjük, vagy a jelenlegi költségvetést, világos, hogy 29 millióra a földadó a földtehermentesítési járulék nélkül soha sem emelkedett. Az 1882. zárszámadás szerint volt az Magyarországon 24 millió, Horvátországon $3^1/_2$ millió, tehát összesen $27^1/_2$ millió. A pótadó pedig tett eddig 5.040.000 frtot a földadó után, és a pénzügyi bizottság számitása szerint ezentúl fog tenni 9.350.000 frtot. Világos tehát, hogy a pótadó 4.310.000 frttal több lesz. Ha ebből azon $1^1/_2$ milliót, mely a $27^1/_2$ millióból elengedtetik, leszámitjuk, marad 2.800,000 frt tehertöbblet. És ez az, amennyivel a földbirtok ezentul többet fog fizetni, mint a mennyit valósággal eddig fizetett. — Előnyéül hozatik fel a javaslatnak továbbá, hogy a földbirtok kamatterhét is figyelembe veszi. Ez t. ház nem valami uj intézkedés, mert az 1875. XLVII. t. czikk egyik §-ában világosan kimondatik, hogy az ingatlan birtokra kebelezett adósságból még le nem rótt tőke egy évi kamatjának összege az adóköteles jövedelemből levonandó. Ha a törvény ezen intézkedése nem hajtatott kellőleg végre, annak nem a törvényhozás, vagy a törvény az okozója, s ha ezen intézkedés újból bevétetik a törvénybe, ez nem különös érdeme jelen törvényjavaslatnak.

Az mondatik továbbá, hogy méltányosságot kiván a javaslat gyakorolni az egyes osztályok közt, miután az ingatlan tőke nagy mértékben van terhelve, méltányos tehát, hogy most már az ingó tőke is nagyobb mértékben adóztassék meg. A pénzügyi bizottság ki is számítja, hogy az új terhekből mintegy 40% esnék az ingatlanra és 60% az ingóra. De ugyancsak a pénzügyi-bizottság jelentése a következőket mondja: az ingó tőke ereje sokkal nagyobb nálunk, mintsem az igatlan vagyonhoz, vagy annak jövedelméhez a legtávolabbról is hasonlítható lenne azért; ez már most is oly magas %-kal van terhelve, a minővel külföldön alig terheltetik. Ily beismerés után t. ház, valóban különös, ha most megint annak rovására kivánják e méltányosságot gyakorolni.

Az egész javaslat ellen azon alapos kifogást lehet tenni, hogy egyenes adóinkra minden tüzetesebb reformálás nélkül úgyszólván egy újabb emeletet épit. Ezen kifogást Helfy t. képviselő társam tette; erre vonatkozólag azt felelte a t. előadó úr, hogy igaz, egyes specialis adóreformok nem vitetnek nálunk keresztül, de azon combinált adóreformok legnagyobb részén mi már túl vagyunk, melyeket józanul várni lehet. Az ő állítása szerint Németországban is ugyanazon combinált adóreformok vitettek keresztül. Hát t. előadó úr, ha azon adóreformok, melyek Németországban keresztülvitettek, nálunk is meg lennének, akkor ezen adójavaslat ellen az adózási politika szempontjából kifogást tenni nem lehetne. A kifogás éppen azért tehető meg alaposan, mert nálunk combinált adóreform csak annyiban van, amennyiben mindég adóemeléssel köttetik össze, de a főczél mindig ez, és nem az adótörvények javítása.

A pótadók emelésének rendszere, félek, ezen adójavaslattal meg fog nálunk honosittatni. A javaslat egyik szakaszában világosan az mondatik, hogy ezentúl minden évben a költségvetési törvényben fogja a törvényhozás a pótadóknak a törzsadókhoz való arányát megállapítani. Ez a régi javaslatban is benne van t. ház, de aggályos az ma előttem a szerzett tapasztalatok után, mert tartok tőle, hogy ezen alakban a kormány által mindannyiszor fel fog használtatni, és a pótadó emelésének expedienséhez fog fordulni, valahányszor más adó javaslatai nehézségbe találnak ütközni. Már pedig úgy a kormány, mint a törvényhozás nem egyszer kimondták, hogy az egyenes adókat fokozni nem lehet, és ez legfeljebb csak nagy és fontos czélok érdekében volna megengedhető. Ily nagy és fontos czélnak azonban, t. ház, én nem ismerhetem el az egyensúlynak oly forma helyreállítását, a minőre a t. kormány törekszik, és a milyent az általa követett politika keretén belől elérni egyáltalában lehet. Hogy ez így van, ennek feltüntetésére elegendő csupán arra hivatkoznom, a mi az adótörvényhozás terén 1875 óta történt; annak megvilágitása végett összehasonlítanom az 1875. évi és a legutóbb elénk terjesztett költségvetés mérlegét. Az 1875. évi költségvetés szerint ugyanis 29 millióban állapittatott meg az összes hiány. Az akkori ellenzék nagy támadást intézett akkor e miatt a kormány ellen s oda vitte a dol-

got, hogy habár többségben volt az akkori kormány, az lemondott s azon párttal a pénzügyek rendezkedése végett a fusio megtörtént. Ha már most 9 év múlva az eredményt tekintjük, t. ház, az egyáltalán nem kielégitő. Most 20 millióban irányoztatik elő a hiány, melyből 2·6 millió forint lenne a rendes kezelésben, a többi pedig a rendkivüli kezelésben a deficit. De ha az összehasonlítást helyesen akarjuk e részben megejteni, akkor a régi költségvetés elveihez képest kell a mostanit átalakítani. A rendes bevételek közül t. i. ki kell venni azon 9.800000 frtot, melyet járadékok eladásából szerzünk be, s mely tőketörlesztésre fordíttatik. Továbbá le kell számítani a rendkivüli bevételekből azon 8.400000 frtot, a mennyivel több államjószág eladása terveztetik most, mint akkor. Ha e levonás megejtetik, akkor az eredmény a következő: 1875-ben a rendes kezelésben volt a hiány 8 millió, most lenne $12^1/_2$ millió; akkor volt a rendkivüli hiány 20 millió, most lenne 26 millió. Az összes hiány volt akkor 28 millió, most lenne a t. pénzügyminiszter úr beismerése szerint is 39 millió. De ha valaki azt mondja, hogy talán csupán a költségvetések szerint áll igy a dolog, akkor én annak kedvéért szivesen összehasonlitom az 1875. évi és az 1882. évi zárszámadások eredményeit. Ezen összehasonlítás a következő eredményre vezet: 1875-ben volt az összes hiány 39 millió, 1882. végén, mint maga a t. pénzügyminiszter úr is elismeri exposejában, a hiány 46.300,000 frt volt. Ha azonban ehhez hozzáadjuk a törlesztési 9 milliót, tett az összes hiány 1882-ben 55 milliót. Már az 1883. évi eredményeket is közölte velünk a t. pénzűgyminiszter úr, a mennyiben azt mondotta, hogy az 1883. évi hiány valószinüleg 54 milliót meg fogja haladni.

Az ily eredmények mellett, t. ház, valóban igen nehezen lehet megnyugodni a kormány pénzügyi politikájában különösen akkor, ha visszaemlékszünk arra, hogy mi minden történt, az adóemelés terén 1875. óta. Alig van régi adó, mely ne emeltetett volna. Egy csapat egyenes és közvetlen adó hozatott be. A t. pénzügyminiszter úr felhozott néhány ily adót, de azok száma oly nagy, hogy nem is kivánom azok felsorolásával a t. házat untatni. Csupán a végeredményt említem fel e tekintetben. Ezen eredmény pedig azt mutatja, hogy 1875 végétől mostanáig a költségvetések és zárszámadások szerint még azon 9 milliónak leszámitásával is, a mely tőke törlesztésre fordíttatik, s a mely rendes bevételek közt van felvéve, rendes bevételeinket csaknem 100 millióval emeltük. Ezen meglepően sajnos eredmény azonban nem lesz oly meglepő, ha figyelembe veszszük, hogy 1875 végén 187 millió volt bevételünk, 1882-ben az 280 millióra emelkedett és most előirányoztatik 295 millió. Részint az adók emeléséből, részint a kiegyezés és vámrevisió pénzügyi eredményéből, jövedékeink fokozódásából és minden adóforrásunk kihasználásából tudtuk ezen összeget összehozni; de mint az adatok bizonyitják, tényleg összehoztuk. És ezen roppant erőlködésnek mi hát az eredménye? Az, hogy a költségvetések és zárszámadások szerint egészben véve hiányunk

nem kisebb, mint volt 1875-ben. Felhozza a t. pénzügyminiszter úr, hogy 8 év alatt administrationalis, culturalis és közgazdasági költségeink csak 4 millióval emelkedtek, ellenben államadóssági terhünk igen nagy mérvben öregbedett. Már egyszer bátor voltam kifejteni a t. házban, hogy beruházásaink nem helyesen, nem gazdaságosan eszközöltetvén, közgazdaságunk extensiv természete mellett a beruházások nem emelhették oly nagy mértékben adóképességünket, mint a mily nagy mértékben terheink a rossz politikán kivül azok által növekedtek és adóképességünk tulajdonképp nem fokozódott, hanem hanyatlott. Nem kivánok hivatkozni az általam már egyszer e részben felhozott adatokra, hanem az adóképesség stagnatiójának kimutatására elégnek tartom a zárszámadásokat felhozni, a melyek eredménye szerint, daczára annak, hogy az adóbehajtás nálunk már két ízben is szigoríttatott, a hátralékok egyáltalában nem folynak be. Az adóhátralékok 1875 óta nem hogy fogytak volna, hanem szaporodtak. Az emlitett évben volt ugyanis az összes adóhátralék 84 millió forint, az 1882. évi zárszámadások szerint pedig az 87 milliót tett. 1875-ben egyenes adóhátralékunk 37 millióra, most pedig közel 42 millióra rugott. A fogyasztási adók hátraléka volt 1875-ben 752.000 forint, most az többet tesz 5 millió forintnál. — Ezen adatok után indokolva van a kormány politikájával szemben az a bizalmatlanság, melynek az ellenzék mindig kifejezést adott.

Számszerü adatokkal és világosan igyekeztem ezt kimutatni, de megvallom csak lelkiismeretem megnyugtatása végett tekintettem meg azokat ujból, mert mint e ház minden tagja előtt, előttem is világos volt, hogy mindaddig lehetetlen lesz államháztartásunk egyensúlyát helyreállitani, míg ezen feneketlen állapotok tartanak. *(Ugy van! Ugy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.)* Ezek pedig tartani fognak mindaddig, mig csak nem akad egy oly kormány, mely az államháztartásban nyilvánuló bajokat az egész szervezet betegségének nem ismeri fel. *(Ugy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.)* E bajok már keletkezésök idején sem voltak egészen localis természetüek, ma pedig azokat határozottan szervezeti bajok tartják fenn. Ennek kifejezést adott a jelenlegi kormány elsö pénzügyminisztere, ki 1875-ben szeptember 19-én azt mondta, hogy: »A költségvetés szinleges, erőltetett helyreállitása nem vezet czélhoz. Csupán a számok rideg politikája nem hozza maga a sikert. Csak azon pénzügyi tervek fogják a mi idült bajainkat gyökeresen megorvosolni, melyeket rendszeres, tervszerű, nagyobb szabásokban mozgó általános politika támogat!« Ezen támogatásban az akkori pénzügyminiszter nem részesülvén, kétségbe esett az általa elvállalt feladat sikere iránt és visszalépett. Hanem a mostani pénzügyminiszter úr is ugyanezen felfogást vallotta 1881-ben, midőn azt mondotta, hogy az egyensúlyt államháztartásunkban tisztán pénzügyi rendszabályokkal helyreállítani nem lehet. De vajjon, t. ház, megtörtént e minden, a kormány részéről a mi nem pénzügyi rendszabály arra nézve, hogy a deficit megszüntethető legyen? Igyekezett-e a kormány a gyenge magyar államot politikai-

lag és társadalmilag regenerálni, mert abban, ha őszinte akar lenni, velem itt mindenki egyetért, hogy azon hiánynak, mely államháztartásunkban mutatkozik, alapját a társadalmi és politikai deficit képezi. Politikailag nem regenerálta az országot, mert az 1867 óta sohasem voltunk politikai tekintetben oly gyengék, mint jelenleg, ezt világosan megmutatja a horvát kérdés is. *(Ugy van! Ugy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* Ezt mutatja az is, hogy a kormány sohasem érez magában erőt és ennélfogva kedvet egyetlen nagy kérdés felkarolására sem, hanem ellenkezőleg az életkérdések megoldásának elhalasztásában és czélzatos kikerülésében mindig nagy ügyességet tanusit. *(Ugy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* E mellet azonban a magyar állam kiépitése egyre szünetel, s a kormány még mindig tűri, hogy a tágabb értelemben vett közigazgatás állami czéljainak megvalósitására alkalmatlan maradjon, nem kis részben azért, hogy a közigazgatás és annak szervei a szükséghez képest állandóan ki legyenek szolgáltatva a párt politika érdekeinek. *(Ugy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* Másutt is voltak hasonló bajok, t. ház!, de más országok is csak akkor menekültek e bajoktól, ha oly kormányuk volt, mely felismerte és követte azon helyes elvet, hogy csak jó politika teremthet jó pénzügyeket. Sohasem voltak oly desperat helyzetben pénzügyeink, mint Olaszországéi, melynek hiánya 1866-ban 721, 1868-ban 245 és 1870-ben is még 214 millió lirára rugott. És ez a helyzet annál nehezebb volt, mert ott egyes nyomasztó adók is nagy mértékben igénybe voltak már véve. Igy az őrlési adó akkor 70—80 millió lirát jövedelmezett. Azonban az olasz kormányok birtak azon államférfiui felfogással, hogy az egyensúly helyreállitását nemcsak az országtól követelt nagy áldozatok által, hanem egyszersmind a nemzet alaperőinek hatványozása révén is igyekeztek elérni. A ki látta két évvel ezelőtt a milanói országos kiállitást, az Olaszország újabb gazdasági fejlődéséről csak tisztelettel emlékezhetik meg. Ennek kiváló tanubizonyságát képezi különben a valuta helyreállitásának lehetősége is. De azon combinált feladat, a gazdasági és társadalmi erők emelése által javitani a pénzügyeket, oly általán szükségesnek ismertetett el ott, hogy nemcsak a kormányok egy pillanatra sem tértek el ezen iránytól, hanem a mindenkori ellenzékek által is nagy mértékben támogattattak abban. És ez nagyon természetes is, mert a valóban helyes és bensőleg igaz kormányzati feladatok követelményei ellen feltámadni józanul nem is lehet. És én nem tartózkodom kijelenteni, hogy ezen adót szivesen megszavaznám, ha ez által a czél eléretnék, mert mai pénzügyi helyzetünk összes veszélyeit és káros befolyását úgy a gazdasági, mint a politikai életre nálam jobban át nem érezheti senki sem. De midőn azt látom, t. ház, hogy az ország csaknem egy évtized óta folyton csupán súlyos áldozatokat hoz, anélkül, hogy pénzügyei alapjukban véve javulnának, midőn azt látom, hogy minden törekvés e részben hiunak, minden előkészület már előre semminek,

minden adott szó könyelmüen adottnak bizonyult: akkor az ilyen pénzügyi politikát, bármily komoly képpel jelenjék is meg, komolyan egyáltalán nem tudom venni. *(Helyeslés balfelől.)*

Az adók fokozása rendszerint, de különösen bizalmi kérdés akkor, ha nem valamely imminens nagy veszély elháritása, hanem más természetű kormányzati feladatok végrehajtása érdekében kéretik. A jelen alkalommal ily bizalmat kiván a kormány a törvényhozástól, és az iránti kérdést a leghatározottabb alakban veti fel akkor, midőn ismét régi hivatását tolja előtérbe: azon hivatását, melynek hatalmát köszönheti; de a melylyel eddig folyton csak menthetetlen játékot üzött. Minthogy felfogásom szerint a bizalom lehetőségét a kormány egész multja kizárja, én a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául sem fogadhatom el. *(Élénk helyeslés balfelől).*

3. A hadsereg élelmezése és a verseny.

A magyar delegatióban az 1886. évi költségvetés tárgyalása alkalmával 1885. évi november 12-én mondott beszéd.

T. országos bizottság! A hadügyi albizottság által kiküldött szükebb bizottság jelentését áttekintve, azt tapasztalom, hogy a legénység közétkezésére a következő 1886. évre 192,248 frttal több irányoztatik elő, mint a folyó évre, daczára annak, hogy a liszt ára az idén ismét tetemesen visszament; miután azonban a közétkezésnek főczikke: a hús drágább lett, a szükebb bizottság jelentése és ezen tétel tanusága szerint is ezen ok miatt a XXIII. czím 189,000 frttal emeltetik. A szükebb bizottság az előirányzatban kitüntetett főzőlisztnél a megváltás útján még többet véleményez megtakarítani; de miután annak felfogása szerint a hús ára még inkább emelkedik, e megtakarítástól ezúttal eltekintett és a tételt igy ajánlja megszavazásra. Ha már most ezen ténynyel kapcsolatosan figyelembe veszszük azt, hogy 1883. év óta, az előttünk fekvő zárszámadások tanúsága szerint, a közétkezésnél a költségek egy fél millióval emelkedtek, akkor azt hiszem, az a tény, melyre itt hivatkozás történik, tudniillik a hús árának fokozatos, következetes emelkedése, megérdemli, hogy kissé bővebben megvilágosittassék.

Azon adatok, melyek az egész monarchiára vonatkozólag a zárszámadási albizottság jelentéséhez mellékelve előttünk vannak, szerintem egyáltalán nem indokolják azt a felfogást, mintha a húsárak következetesen emelkednének. Mert ez adatokból kitűnik ugyan, hogy a hús ára kivált a birodalmi tanácsban képviselt országok területén, és nevezetesen a nagyobb városokban, például Bécsben, emelkedett: de szintén jelentékeny központokat képező nagyobb vidéki városokban, például Gráczban, Prágában 1881-től 1883-ig a hús ára-

ban emelkedés egyáltalában nem constatálható, nálunk pedig Magyarországon csupán Pozsonyban, Temesvárott és Zágrábban van egy-egy krajczárnyi emelkedés. Kassán a hús ára egyáltalában nem emelkedett, Budapesten 54-ről 53-ra, Nagyszebenben 46-ról 44-re szállott alá. E kimutatásból nem birom következtetni azt, hogy a hús ára következetesen emelkedik, bár megengedem, hogy ez adatokból ki lehet számitani oly átlagos árt, mely bizonyos tekintetben áremelkedést involvál.

De, t. országos bizottság, nézetem szerint, különbséget kellene tenni azon hús közt, melyet a katonaság fogyaszt és a között, melynek ára befolyással birt az átlagok kiszámitásánál használt hivatalos árjegyzékre. A finomabb hús ára igaz, hogy emelkedett, kivált Bécsben és más nagyobb városokban is, de azon hús ára, melyet a katonaság közönségesen fogyaszt, nem emelkedett. Ezt az is bizonyítja, hogy mig Budapesten az árjegyzések az utóbbi időben 53—54 krajczárt mutattak, egyes ezredek a maguk legénységét 43 egész 47—48 krajczárral látták el hússal. Ennélfogva a húsnak az egyes vásári felügyelőségek által jegyzett áraiból nem vonhatók le oly következtetések, a minők itt előttünk vannak. Mert ha a szarvasmarha ára a monarchia legnagyobb részében visszamegy — e tényt minden gazda bizonyithatja — akkor a középminőségű hús árának nem volna szabad emelkedni.

A hiba, szerintem, a katonaság hússal való ellátásának módozatában fekszik. A húsárakat tudniillik összegyűjtik a monarchia egész területéről, összegyűjtik azonkivül mindamaz élelmezési czikkek árait is, melyek a közétkezésnél szerepet játszanak, s ebből állapitják meg a közétek-adag árait. Ez egységes ár aztán szoroztatván a legénység létszámával, az egyes ezredek átalány-összeget kapnak, melylyel gazdálkodhatnak. Semmi kifogásom az általányozási rendszer ellen; csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy miután nem oly minőségű húst fogyasztanak, mint a minő az árjegyzésekre döntő befolyással van: e különbségre figyelemmel kell lennünk, ha azt akarjuk, hogy jövőre a hadsereg ellátásánál az árviszonyok természetes követelményei szem előtt tartassanak. Ez annál könnyebben volna lehetséges, ha az általányösszegek felhasználásánál biztositatnék a verseny. Hisz a verseny a ruházati czikkek szállításánál is a maga teljességében behozatott, és mind az árakra, mind az igények kielégitésére nézve üdvösnek bizonyult. Ma az ezredeknél úgy járnak el, hogy az illető kezelő tiszt a verseny-tárgyalás mellőzésével egyszerűen megalkuszik a hússzállító mészárossal. Ebből az az anomalia ered, hogy az illető ezred drágábban fizeti a húst, mint a hogy fizetné, ha a verseny e tekintetben is érvényesülne. Én tehát azon kéréssel fordulok a t. hadügyminister úrhoz, tanúlmányoztassa, vajjon nem lehetne-e az átalányozási rendszert úgy alkalmazni, hogy a hússal való ellátás a szabad verseny biztosítása mellett történhessék? Hogy azután a két minőségű hús ára közti különbség constatálásával oly előirányzat legyen előterjeszthető, mely a gazdasági praemissákból csakugyan foly,

helyes lenne a vásári hús-árjegyzéseket ellenőrizni azon adatok birtokában, melyek a versenytárgyalás nyomán létesült árak folytán kezeink között lesznek. Ha ez ellenőrzés meg lesz, akkor, meggyőződésem szerint, meg fog szünni az a furcsa ellentét, mely most a szarvasmarhák ára és hús ára közt nyilvánúl.

4. A hadsereg ruházati felszerelése és annak decentralisatiója.

Beszéd a delegatióban; tartatott 1885. évi nov. 12-én.

E XXIV. címre nézve két irányban vannak megjegyzéseim: tudniillik egyrészről a formát, más részről a lényeget illetőleg. Formailag ugyanis nem találom eléggé indokoltnak azt, hogy a közigazgatási rendszabályok útján elérhető megtakaritások czímén miért nem irányoztatik elő az illető összeg a jövő évre is, úgy mint ez eddig is 1879 óta folytonosan történt. A hadügyi albizottság által a »ruházat, felszerelés és ágynemű« czíme alatt előirányzott rendes szükséglet megvizsgálására kiküldött szűkebb albizottság jelentésében erre vonatkozólag az foglaltatik, hogy a hadügyminiszter azt, hogy közigazgatási rendszabályok útján elérhető megtakarítást 1886-ra nem irányoz elő, azzal indokolja, hogy e czímen csak 1879. óta történtek az előirányzatból levonások, és pedig összesen 2.574,920 forintnyi összegben. Én ezt elegendő indokolásnak nem tekinthetem. Ha a hadügyi kormányzatnak ezen czímen valamire szüksége van, méltóztassék ezt a költségvetés indokolásában tüzetesen kiemelni és elősorolni az indokokat, melyek szempontjában a kérdéses megtakarítás nem eszközölhető. — Második formai megjegyzésem arra vonatkozik, a mit a szűkebb bizottság az 5,400 tiszti szolga ruházati illetményeinek megváltására nézve mond. A szűkebb bizottság tudniillik maga is elismeri, hogy ez a megváltás csak 18,252 forintnyi tiszta haszonnal van feltüntetve, holott e megváltás tényleg nagyobb megtakaritást tesz lehetségessé; de minthogy a hadügyminiszter úr közegei előadták, hogy a lovasság egy része számára 600,000 forint költséggel járó bundákat szereznek be, e rendkivüli új szükségletet csak bejelenti az a bizottság, s annak fedezhetése czéljából törlést az előirányzatból nem javasol. Eltekintve attól, hogy itt számbeli helytelenség is mutatkozik, az alkotmányos ellenőrzés szempontjából sem engedhető meg, hogy köztudomásu tényezőkkel számolva, más eredmények hozassanak ki, mint a milyenek a dolog természete szerint kihozandók. Az 5,400 tiszti-szolga ruházati illetményének megváltása a váltság-összeget a szerződések szerint egyenkint 25 forinttal számítva, nem 18,000, hanem tényleg 135,000 forintot tesz ki, és ezen megtakarítást a költségvetésben szám szerint kellett volna kimutatni. A 600,000 forintnyi szükséglet egyébiránt, tudomásom szerint, nem

egész összegében fogja már a jövő évet terhelni, hanem több következő évre fog felosztatni. De ha mindjárt az egész 600,000 forint szükségeltetnék is már a jövő évben, a megtakarításokat mégis magában a költségvetésben kellett volna indokolni. Ezek voltak mellékes, formális megjegyzéseim. — Vannak azonban a hadi fölszerelés kérdésére vonatkozólag érdemleges megjegyzéseim is. *(Halljuk!)* Ez a kérdés már behatóbb vita tárgyát képezte a hadügyi albizottságban. Én nem vagyok ugyan szerencsés ez albizottságnak tagja lehetni, de tárgyalásait figyelemmel kisértem, valamint a felvilágosításokat is, melyeket az albizottságban fölmerült kérdésekre nézve a hadügyminiszter úr adni méltóztatott. Ezen felvilágosítások folytán több oly aggodalom, mely ott kifejeztetett, s melyek némelyikében én is osztoztam, felfogásom szerint, megszünt, azonban felemlíttetett több oly aggály is, melyeket — legalább az én nézetem szerint — a t. hadügyminiszter úr felvilágosításai sem oszlattak el. Azon ellenvetésre, hogy ha a hadseregnek ruházati czikkekkel való ellátása központosítás utján történik, ez a hadsereg harczképessége tekintetében is bizonyos veszélyekkel jár, nézetem szerint, kielégítő felvilágosítások nyujtattak, mert az bizonyos, hogy a fölszerelési tárgyak nem egy helyen, hanem a monarchia területén elszórva nyolcz különböző nagy confectionalis intézetben készíttetnek. De az az ellenvetés, hogy pénzügyileg ez a rendszer kielégitő eredményre nem vezetett, felfogásom szerint, semmiképp sincs meggyöngitve azok által, a miket a hadügyminiszter úr az albizottságban elmondott. Ugyanis arra hivatkozott, hogy az árak monopolisticus természetűek már azért sem lehetnek, mert az újabban kötött szerződésekben figyelmet fordítanak arra, hogy az illető czikkek anyagának áraiban mutatkozó hanyatlás kifejezést találjon az egyes czikkek árában. Az egyes alap-árak t. i. két részre osztatnak és két tényezővel számolnak a szerződés egész tartama alatt: az egyik tényező az állandó, a második pedig — az, a mely a nyers anyag áraira vonatkozik — a változó tényező. Én elolvasván mindazon szerződéseket, melyek a hadsereg felszerelésére vonatkozólag az utolsó időben köttettek — bár azokat nagyobb részt már ismertem — megtekintvén azután a Bécsben és környékén létező confectionalis intézeteket, fölvilágosíttattam magamat a hadsereg fölszerelési szükségleteinek szállítására, a készletek raktározására és elosztására vonatkozó eljárás részleteiről, s azon meggyőződésre jutottam, hogy daczára annak, hogy a szerződés értelmében a számítás az említett fix és változó tényezőkkel történik, mégis — ha a verseny nem biztosíttatik — megvan a lehetőség arra, hogy monopolisticus árakon kell a monarchia hadseregének felszerelési szükségleteit fizetni. A szerződés kötésénél ugyanis az az eljárás követtetik, hogy a hadügyi kormányzat és a szállító felek megállapodnak egy bizonyos alapárban, és ez a megállapodás a szerződés kiegészitő mellékletét képezi; azután, minthogy a nyers anyagnak esetleg változó ára is figyelembe veendő, a két fél hosszas procedura útján megállapítja a nyers anyag árát is, és végül e két tényező segélyével állapíttatik

meg a szállítandó czikk ára. — Ha már most e két tényezőnek egymáshoz való viszonyát és körülményeit vizsgáljuk, akkor nézetem szerint, lehetetlen alaposnak nem ismerni el azt az aggodalmat, hogy midőn a verseny kizárása folytán az úgynevezett alapár magasan állapíttatik meg, akkor, ha az anyagár a tényleges viszonyoknak megfelelőleg reducáltatik is, az alapárban oly állandó magas számitási tényezőt kapunk, mely a szerződés egész tartama alatt még mindig monopolisticus jelleggel bírhat, s a nyers anyag-árak változása mellett is megmarad. Ennélfogva pénzügyi szempontból nagyon is alapos volt az az ellenvetés, hogy a szállítás mostani rendszerének legnagyobb hibája az, hogy a verseny érvényesülését tényleg nem engedi meg. Én főleg e szempontokból tartom helyeseknek a kifogásokat, melyek e tekintetben úgy a közönség körében, valamint magában az albizottságban is kifejezést nyertek, s indokoltnak találom az óhajtást, hogy a centralisatiótól eltérve, a hadsereg harczképességének figyelemben tartása mellett a decentralisatio lehetőleg alkalmaztassék. Ez ellen a hadügyminiszter felhozta, hogy a decentralisationalis szállítási rendszer, mely a monarchiában alkalmazva volt 1869-ig, nagyon sajnos tapasztalatokra vezetett 1866-ban. Ezzel szemben arra utalok, hogy a decentralisationalis rendszerrel éppen 1866-ban a poroszok megnyugtató eredményeket értek el.

Ugyanezen rendszerrel 1871-ben Németország győzött azon Franczia ország felett, mely a centralisticus rendszert alkalmazta. A franczia hadsereg akkor tudvalevőleg oly rosszul volt ellátva, hogy például Bourbaki hadserege úgyszólván mezitláb érkezett Svájczba. Nem lehet tehát mondani, hogy az egyik, vagy a másik, rendszer magában véve már biztosítja a sikert; mind a két rendszer helyesen és a viszonyok számbavételével alkalmazva, jó eredményre vezethet. Fődolog az, hogy a hadsereg harczképességének tekintetei mellett figyelembe vétessenek azon tényezők is, melyek az egyes országokra nézve fontossággal bírnak. A hadügyi kormányzat által elfogadott rendszer sincs még kipróbálva, a mit az is bizonyít, hogy ez a kormányzat minden szerződésbe szükségesnek látott fölvenni egy pontot, mely szerint jogosítva van háború esetében szükségletét minden kárpótlás nélkül bárkitől beszerezni. — A decentralisatio e téren nemcsak a hadsereg harczképessége szempontjából, de pénzügyi szempontból is szükséges. Az 1883. évi zárszámadások szerint e czimen tényleg kiadatott 7.663,000 forint, 1886. évre előirányoztatik 8.025,000 frt, tehát lényeges emelkedés constatálható, noha a legtöbb iparczikk nyers anyaga olcsóbbá lett. Ennek okát abban találom, hogy a szerződések megkötése alkalmával verseny hiányában a piaczi áraknál magasabb árak köttettek ki a szerződésekben. — Ezek bizonyítására a következőket vagyok bátor felhozni. A gyapjú-árúk szállítása végett kötött szerződés kötése alkalmával fizettek egy világoskék sapkáért 95 krt., a folyó év III. és IV. negyede alatt érvényes árak szerint 91 krt., egy gyalogsági köpenyért 10 frt 87 krt., illetőleg 9 frt 94 krt., egy gyalogsági blousért 4·83, illetőleg 4·50 krt.;

egy világos-kék attillárt 14·04—13·70 krt., egy gyalogsági nadrágért akkor 4·57, most 4 frt 21 krt. — Az anyagoknál a gyalogsági köpenyszövet métere akkor volt 3·68, most 3·13, a szürke blouseszövet akkor 2·94, most 2·67. — A bőrneműeknél a készárúkból egy pár huszárcsizma akkor 6·88, most 6·79; egy pár 8. számú gyalogsági bakkancs 5·11, most 5·03; egy pár 2-ik számú rövidszárú csizma 7·17, most 7·06; egy nyeregtartó felbőr 6·59—6·52. A nyers anyagoknál: fontos talp volt mázsája 180·50, most 173·50. A barna könnyű felbőrnél 239 frt 50 kr., most 237 frt. A bagariaszerűen kidolgozott bőrnél 275 frt, illetőleg 272 frt 50 kr. — A vászon és gyapotnemüeknél: egy gyalogsági nyári nadrág volt 1·09 frt, most 1·04 frt., abrakos tarisznya volt 91 kr., most 86 kr., egy méter ingrevaló 78 czentiméter széles vászon akkor 30, most 28 kr., egy szalmazsák akkor 24, most 22 kr., kettős vitorlavászon $51^1/_2$, most 46 kr.

Nem kívánok e tekintetben concret inditványt tenni, de arra kérem a hadügyminiszter urat: tanulmányoztassa a kérdést és mielőtt az új szerződések kiiratnak, hívjon össze e tárgyban enquêtet, melyben az országos bizottság tagjai is részt vegyenek.

5. Az államháztartás és a közgazdaság.

Az 1885. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával 1884. évi decz. 2-án mondott képviselőházi beszéd.

T. H.! Azon beszéd, melyet tegnap a pénzügyminiszter úr tartott, oly rózsás szinű felfogásról tanuskodik, hogy én annak daczára, hogy a Horánszky Nándor t. barátom által kifejtetteket teljesen osztom, mivel fontosnak tartom, hogy a pénzügyi helyzet és az iránt táplálható remények minden oldalról kellőleg megvilágittassanak, bátor vagyok arról a magam véleményét is előadni. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* — A t. pénzügyminiszter úr tegnapi beszédének főleg három pontjával kívánok foglalkozni. Az mondatik ugyanis ezen beszédben, hogy a szőnyegen levő költségvetés a helyzetnek teljesen megfelel; másodszor, hogy a rendes kezelésben az egyensúly helyre van állítva és az fenntartható lesz, sőt a mérleg folyton javulni fog; és harmadszor mind ezt a pénzügyminiszter úr a jelen pénzügyi politikával, de mesterséges eszközök nélkül, tehát a mint azt a pénzügyi bizottság is mondja, egyszerűen a közgazdaság fejlődése folytán érte el. Egyenkint kívánok ezen pontokkal foglalkozni, t. ház, mert én is azon véleményben vagyok, melyet a pénzügyi bizottság jelentése hangoztat, t. i. hogy »nagyon fontos tisztába jönnünk az iránt, hogy mire lehet kilátásunk, mert úgy a pénzügyi rendezés, mint a hiteljavulás egyik biztosítéka éppen abban rejlik, hogy e téren az ország és külföld csalódásnak kitéve ne legyen.«

A t. pénzügyminiszter úr mint rendesen, most is azzal kezdte pénzügyi előterjesztését, hogy a mult évek zárszámadásainak fő összegeit állította egymás mellé, és ezekből arra következtetett, hogy egy pár év óta az előirányzatokkal szemben a háztartás eredményei kedvezőbbek, a mi az előtt tudvalevőleg nem szokott bekövetkezni. — Én elismerem, t. ház, hogy ez igy van, és nem vonom kétségbe, hogy a beterjesztett költségvetés az 1883-iki zárszámadások eredményeinek megfelel. Csak egyre vagyok bátor, és pedig egész nyomatékkal utalni, arra t. i., hogy még tavaly is a pénzügyminiszter úr a kedvező fordulatot határozottan annak tulajdonította, hogy 1882-ben igen jó termés volt. Ez a jó termés később kitünően is volt értékesíthető. Az 1883-iki termés szintén nem volt rossz. A pénzügyminiszter úr most már exposéjában a kedvező fordulatot úgy tünteti fel, mint a melyért az elismerés első sorban a szerényen elhallgatott kormány mellett az adófelemeléseket készséggel megszavazó törvényhozást illeti. Pedig, t. ház, ez az én nézetem szerint a helyzet teljes félreismerésén alapszik, mert ha az 1882. és az 1883. évek nem lettek volna oly jók, a minők voltak, a talán még egyszer oly nagy mértékben eszközölt kirovás is csak az adóhátrálékokat szaporította volna. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* Az ember azonban úgy van alkotva, hogy, különösen ha pénzügyminiszter, nagyon hamar megszokja a jót és azután nem igen hajlandó az igy megszokott kellemes helyzet rosszra fordulását valószinűnek tekinteni. *(Derültség és tetszés balfelől.)* Igy a pénzügyminiszter úr is alig beszél azon válságról, mely ma ugyszólván egész közgazdasági helyzetünket dominálja. Minden jelző nélkül szól az alacsony gabonaárakról, tegnap is félreismerhetlen kicsinyléssel említette a mostani viszonyokat. — A pénzügyi bizottság nem tagadja ugyan a válság létezését, elismeri, hogy állandó okok idézték azt elő, de ez nem akadályozza a pénzügyi bizottságot abban, hogy a fedezetet, melyet pedig a kormány a válságra való tekintetből bizony nem igen szorított meg, csaknem érintetlenül ne vegye fel a költségvetésbe. Ezen szép reményeket azonban nagyon alkalmasak lehüteni azon kezelési kimutatások, melyek a mult év 9 hónapjáról kezeink közt vannak, különösen ha azokat a forgalom ismerete és a pénzügyi kezelés körében újabban történt részleteknek kellő megvilágítása mellett tekintjük. — Az említett kimutatásokban azt találjuk t. ház, hogy mindazon állami bevételek, melyek emeléséből, vagy csökkenéséből a termelés viszonyaira lehet következtetést vonni, a folyó év első kilencz hónapja alatt tetemesen csökkentek. *(Halljuk!)* Igy az egyenes adók 1.800,000 forint hátramaradást mutatnak a mult év megfelelő hónapjaihoz képest, és én legalább úgy tudom, hogy október havában is rosszul folytak be az egyenes adók, minélfogva ez a visszamaradás a két milliót jóval túlhaladja. Említi továbbá e kimutatás, hogy az állami vaspályák bevételei is visszamaradtak. De, t. ház, még akkor is, ha azok nem maradtak volna vissza, ha csak nem fejlődtek eléggé, ez már akkor is nagy baj lenne, mert a jelen évben a mult

évihez képest négy millióval több van nyers bevételképp előirányozva. Daczára annak tehát, hogy a mult évben adatott át a közforgalomnak a budapest—zimonyi pálya, és hogy a folyó évben 267 kilométerrel bővült vasuti hálózatunk, miután természetesen szaporodtak a kiadások is, meg fogjuk érni azt, hogy az idén a tiszta jövedelem az állami vaspálya-hálózatból nem lesz annyi sem, mint volt tavaly. A sójövedéknél is hanyatlás mutatkozik, a mi bizony szomorú pangást jelent a mezőgazdaság körében. A távirda bevételeinek visszamaradása pedig világosan bizonyítja azt, hogy a postánál mutatkozó többlet nem a rohamosan növekedő forgalomnak köszönhető, hanem inkább azon fiscalis rendszernek, mely a postakezelésben a vasutak rovására érvényesül. — Ugyanezen kezelési kimutatások szerint a közvetett adóknál jövedelmi többlet mutatkozott. Ezt elismerem. És a pénzügyminiszter úr nagy megelégedéssel hivatkozik arra, mondván, hogyan lehet ezek daczára közgazdasági pangásról beszélni? Erre bátor leszek, t. ház, egy pár szóval felelni. Igaz, hogy a fogyasztási adóknál 1.700,000 forint az emelkedés. De itt figyelembe kell vennünk, hogy csak az ásványolajadó czímén ez évre két millió négyszázezer forinttal több lett előirányozva. Ez tehát már egymagában is megmagyarázza a jövedelmi szaporulatot. De ebből talán nem lehet következtetést vonni a jövő évi fedezet realitására nézve. Ebből a szempontból azonban figyelmen kivül nem hagyhatjuk azt, hogy éppen az idén igen nagy erélyt fejtett ki a kormány a hátrálékok behajtásánál. Ugyan igy járt el az illetékek behajtásánál is. Hiszen minden 100 forintos hátralék nyilvántartatik a miniszteriumban, és a lehetőleg rövidebb határidők tüzetnek ki azok behajtására. Tudjuk, hogy a bélyegcsonkitás iránti kutatások napirenden vannak, mert igen sok panasz került e miatt a nyilvánosság elé is. — Nem azért hozom én fel mindezeket, t. ház, mintha a szigort — csak igazságos legyen — helyteleníteni akarnám; hanem felhozom azért, hogy kimutassam, mi egyik legfőbb oka annak, hogy a fogyasztási adók és illetékek ily mértékben emelkedtek, és hogy egyszersmind utaljak arra, hogy ez nem bizonyítja az állandó emelkedést, mert ha azon pangás, mely közgazdaságunkban csaknem minden téren észlelhető, hamarjában meg nem szünik, akkor az a szigor szünik meg nem sokára alkalmazható lenni. *(Helyeslés a baloldalon.)*

A dohányjövedék terén az idén nagy lendület mutatkozik, mert az két és fél millióval hozott többet, mint tavaly. De éppen ez az ugrás mutatja, hogy itt sem csupán természetes fejlődéssel van dolgunk. E részben én két dolgot szivesen elismerek. Az egyik az, hogy különösen a közönséges szivar fogyasztása nagy mértékben terjed az országban. De ebből aztán más következtetés jogosultságát nem ismerem el, mint azt, hogy egy nélkülözhető élvezeti czikk fogyasztása az illetők vagyoni viszonyai által semmiképp nem indokolható módon terjed az alsóbb néposztályok körében. A másik, a mit megengedek, az, hogy a csempészet most hatályosabban ellenőriztetik, mint

azelőtt, és habár a pénzügyminister úr e részben csak kötelességét teljesítette, azt hiszem, mégis elismerés illeti őt ezért. De ha nem akarjuk magunkat illusiókban ringatni t. ház, akkor e két ténynyel szemben más két szempontot sem lehet figyelmen kivül hagyni. Az egyik az, hogy tudvalevőleg az 1881—82. években oly kitünő dohánytermése volt az országnak, a minővel már rég nem dicsekedhetett; és 1883-ban sem volt éppen rossz termése. Ennek folytán a kincstár nagy készletekkel rendelkezett, s többet adhatott el a külföldre is, minek nyomát az 1883. évi zárszámadásban is felfedezhetjük. Az idén ellenben a dohánytermés határozottan rossz volt, tehát a kincstárnak ez évben nem lesznek oly készletei, mit azután a jövő évben meg is fog érezni a jövedék. A mi a csempészet hatályos ellenőrzését illeti: azt hiszem, ennek is megvannak a maga alig áthágható akadályai, mert hiszen tudjuk, hogy a nép szebb feladatra méltó szivóssággal ragaszkodik hozzá, és bámulatos leleményességgel képes azt folytatni. Mindezekből, t. ház, én azt következtetem, hogy a dohányjövedék jövedelmeinek fejlődésében is szünetnek kell beállani.

És általában meggyőződésem, hogy ha ez a mostani válság csakugyan tovább fog tartani, akkor a hanyatlás, mely már az egyenes adóknál oly határozottan jelentkezik, be fog következni a közvetett adók legnagyobb részénél is. Mert a nép nálunk talán inkább, mint másutt, ha anyagilag megszorul, azzal kezdi, hogy első sorban is nem fizeti meg adósságait és adóit, és csak a nagyobb kényszerűség beálltával szorítja meg fogyasztását, tehát mig a dolog ide kerül, a baj keletkezésétől fogva bizonyos időnek kell elmulni. Igaza van a pénzügyi bizottságnak, hogy azt, vajjon e válság meddig fog tartani, megállapítani senki sem képes. De én azon meggyőződésben vagyok — és sok szakavatott üzletember véleményével találkozom e részben — hogy azon óriási készletek mellett, melyek a világ minden gabnatermelő országában vannak, valami lényeges javulásra a legközelebbi időben nem számíthatunk. Ha pedig ez igy van, akkor a hanyatlás hatása az egész jövő évben, és pedig igen érezhetőn, fog jelentkezni. Véleményem szerint tehát a mily bizonyos az, hogy rendes kiadásaink a jövő évben több mint 3 millió frttal szaporodni fognak, épp oly kétséges, hogy rendes bevételeink többlete meg fogja-e haladni a nyolcz milliót és pedig akkor is, ha e többletbe azt a 650,000 frtot beleszámítjuk — a mint a t. pénzügyminister úr tette — a mennyivel az idén törlesztési czélokra többet veszünk kölcsön, mint tavaly. Mindezeknél fogva természetes, hogy én nem oszthatom a pénzügyminister úr nézetét, mely szerint ezen költségvetés a helyzetnek, úgy, a mint az 1885-ben minden valószinüség szerint alakulni fog, teljesen megfelelne. (*Helyeslés a baloldalon.*) Ily felfogás mellett nagyon természetes az is, hogy csak kétkedően nézhetünk arra az ugynevezett egyensúlyra, mely állítólag a rendes kezelésben eléretett, s nagyon megmagyarázható, hogy annak fenntarthatóságában sincs rendületlen hi-

rünk. Az én meggyőződésem szerint az egyensúly nincs is helyreállítva, mert hiszen e házban már annyiszor említett $10^1/_2$ millió törlesztési kölcsön ott szerepel a bevételek közt. Ezt azzal indokolta a pénzügyminiszter úr tegnapi beszédében, hogy hiszen törvény van rá. Igen, de a törvény indokát mi képezi? Hiszen 1880-ig a hivatalos felfogás is az volt Magyarországon, a mi mindenütt, a hol rendezett pénzügyi viszonyok vannak, vagy csak helyes pénzügyi felfogás uralkodik, hogy a törlesztési járulékot az egyesnek, a társulatnak, a törvényhatóságnak és az államnak a maga rendes bevételeiből kell fedeznie. Csakhogy ezen eljárás mellett a deficitek túlnagyoknak tüntek volna fel, ezek mellett pedig kormányozni nehezen lehetne. Azért nyult a pénzügyi kormányzat ezen fogáshoz, mely félrevezeti azokat, akik szivesen félrevezettetik magukat, de a melynek csekély értéke rögtön feltünik, ha az 1880. utáni pénzügyi kezelést az azelőttivel hasonlítjuk össze. Ennélfogva a hiány a rendes kezelésben még akkor is, ha rendes bevételeink, a mihez pedig mint láttuk, igen sok szó fér, úgy fognak befolyni, a mint előirányoztatott, $5^1/_2$ milliót tesz. De tegyük fel, t. ház, az okoskodás kedvéért, hogy ez az egyensúly, a mint a pénzügyminiszter úr és a pénzügyi bizottság mondják, csakugyan helyre van állítva: vajjon hogyan leszünk akkor annak fenntarthatóságával a mostani pénzügyi politika mellett a jövőben? Hogy ezen kérdésre felelni lehessen, egy dolgot kell közelebbről megvizsgálni, s ez az, vajjon miként fognak kiadásaink általában és rendes bevételeink azokkal szemben fejlődni?

Hogy beruházásokra még hosszú ideig szükségünk lesz, azt hiszem, senki sem vonja kétségbe. Maga a pénzügyminiszter úr is elismeri, hogy e végből tetemes összegekre lesz szükség. Ott van a Felső Duna szabályozása 17 millióval, a Vaskapu szabályozása 10 millióval. A pénzügyi bizottság említi, hogy a partvédelmet jobban kell eszközölni, valamint eddigi vizi utainkat is éppen versenyképességünk érdekében jobban fel kell használni. A pénzügyi bizottság említi jelentésében továbbá, hogy a vasutak államosításával nyugpontra értünk, de vasutainkat kellőleg fel is kell szerelnünk, ha azt kivánjuk, hogy feladatuknak kellőleg megfeleljenek. Ez a követelmény sokkal szerényebben jelentkezik, t. ház, mint a milyen az valósággal, mert azon beruházások után is, melyek a vasutak részére ezen költségvetésben foglaltatnak, oly szakférfiak, a kik ismerik vasuti hálózatunkat, de ismerik forgalmunkat is, azt mondják: valóságos szerencse ezen vasutakra és az államosítás eszméjére nézve az, hogy az idén nincs kivitelünk, mert a mai fölszerelés mellett az államosítás eszméje óriási kudarczot vallott volna. És ugyanezen szakférfiak nézete szerint, ha mi vaspályáinkat úgy akarjuk felszerelni, hogy közgazdasági feladatuknak megfelelhessenek, akkor még legalább 20 millió forint beruházásra van szükség. Itt arról természetesen nem is szólok, hogy ezen vaspályákat sokkal üzletszerűbben és kevésbbé bureaucraticus módon kellene kezelni, mint a hogy történik, s arról sem szólok, hogy az egész szervezetet nem lenne szabad miniszteri nepotismussal

ugyszólván megmételyezni. — A kilátásba helyezett rendkivüli kiadások is nagyobbak lesznek, t. ház, mert ha áll is az, hogy a földadószabályozási költségek csökkenni fognak, hiszen maga a pénzügyminiszter úr utalt exposéjában arra, hogy a pénztári készleteket legközelebb ismét föl kell szerelni, épp úgy, mint az már egyszer történt, miután a pénzügyminiszter úr az 1880. és 1881. évi hiányok fedezése végett a kölcsönkötés végett kapott felhatalmazás alkalmazása helyett a pénztári készletekhez nyult.

Hátra vannak még azon beruházások, melyeket senki előre nem láthat, és melyekre vonatkozólag, hogy nem következnek be, a t. pénzügyminiszter úr sem vállalhat, mint tegnap tette, kezességet, mert hiszen a multak tapasztalatai arról tanuskodnak, hogy ily beruházások minduntalan felmerülnek, mert majd egy stratégiai vasút, majd más beruházások miatt kopogtatnak e ház ajtaján. Ilyenek hijával soha sem leszünk, mert ezek be fognak állani akkor is, ha a viszonyok türhetőleg normalisak lesznek. Ha azután csak kissé abnormis időnek megyünk elébe, akkor ezen beruházások terjedelme beláthatatlan lesz. Azt hiszem tehát, hogy az nem igen fog csalatkozni, a ki beruházásaink terhét évenként 2 millióval előirányozza, hiszen az idei és a jövő évi költségvetésbe is, pedig mi minden van még hátra, 1,800.000 forint van e czimen felvéve.

Rendes kiadásaink is folyton szaporodni fognak, mert az állam életszükségei tényleg fejlődnek, az igények öregbednek. Öregbednek pl. az állami tisztviselők részéről már azért is, mert a fogyasztási adók és a vámok felemelése folytán az élet, különösen a városokban, tetemesen megdrágult. A kormány ezen igényeket részint nem képes, részint pedig nem is akarja kielégítetlenül hagyni. És, t. ház, ez a jövőben is minden valószinüség szerint folyton igy lesz. Hiszen csak szombaton mutatott diadallal a pénzügyi bizottság előadója arra, hogy az állam rendes szükségletei ime mennyire emelkedtek. Most e czimen közel másfél millió van felvéve, de be van terjesztve a nyugdijtörvény is, melynek végrehajtása pedig ismét néhány százezer forinttal többe kerül majd évenként. Bátran mondhatom tehát, hogy rendes kiadásaink és a beruházás terhei évenként összesen $3^1/_2$—4 millió forinttal fognak emelkedni.

Már most nézzük, t. ház, mivel akarja ezen folytonos emelkedést ellensúlyozni a pénzügyminiszter úr? Tegnap is oda nyilatkozott, és e részben csak ismételte azt, a mit exposéjában mondott, hogy mesterséges rendszabályokhoz nem akar nyúlni. Tavalyi exposéjában pedig világosan kimondta, hogy a pótadó- és a szeszadóemelés megszavazása után majd az állami rendes bevételek természetes fejlődése fogja a rendes kiadások fejlődését ellensúlyozni. Az tehát a minden oldalról vitatott és a helyzet megitélésénél most nagyon fontos kérdés, vajjon a mi rendes állami bevételeink maguktól természetszerüleg fejlődnek-e általában és mily mértékben? Ennek kimutatása szükséges, hogy a helyzetet igazságosan itélhessük meg.

És én, ha méltóztatnak megengedni, vállalkozom erre (*Halljuk!*), és megigérem, hogy e részben csak a legszükségesebb adatok felsorolására szorítkozom. E végből, t. ház, az 1877. évi zárszámadások adatait fogom összehasonlítani az 1883. évi zárszámadások eredményeivel; azért az 1877-ik évieket, mert akkor már pénzügyeink legalább külsőleg meglehetősen rendbe voltak hozva, mivel első sora az adófelemeléseknek akkor már keresztülvitetett, és mert zárszámadásaink azóta vezettetnek egyöntetübben. — Tehát egyenes adóink főösszege tett 1877-ben 80,200.005 frtot; 1883-ban pedig 92 millió frtot. A helyes összehasonlítás kedvéért azonban 200.000 frtot, mint az eltörölt fényűzési adók jövedelmét, el kell hagynom, és igy 7 év alatt egyenes adóink 12 millióval szaporodtak. Csakhogy, t. ház, a hadmentességi dij, a nyeremény-adó, a takarékpénztárakban elhelyezett tőkék utáni adók időközben hozattak be; a kataszteri kiigazitás és a szállitási adó felemelés időközben történt. Már pedig ezek jövedelme az 1883. évi zárszámadások szerint tesz 10.220,000 frtot, ennélfogva 7 év alatt egyenes adóink összesen 1.780,000 forinttal emelkedtek, vagyis kevesebbel, mint a mennyivel azok a folyó év 9 hónapja alatt csökkentek. Bátran lehet tehát mondani, hogy egyenes adóink oly fejlődési képességgel, melyre fedezeti szempontból a jövőben számítni lehetne, egyáltalán nem birnak. — A régi fogyasztási adók jövedelme 1877-ben 12.300,000 forintot tett, 1883-ban felemelkedett 16.900,000 forintra; csak hogy a szaporulatból a szesz- és czukoradóra, melyek közül az első időközben egyszer, a másik pedig kétszer is szabályoztatott és emeltetett, 3.200,000 forint esik. A bélyeg- és jogilletékek jövedelmeztek 1877-ben 22.200,000 frtot, 1883-ban pedig 23.900,000 frtot, tehát 1,700,000 forint az emelkedés. De időközben a bélyegilleték emeltetett, a jogilletékek kezelése pedig szigorittatván, több hátralék folyt be. — A jövedékek közül a dohány hozott 1877-ben tisztán 16.300,000, 1883-ban pedig 19.200,000 frtot, tehát 7 év alatt 2.900,000 frttal többet. De erre vonatkozólag bátor vagyok emlékeztetni arra, a mit az 1881/2. évi dohánytermésekre és a dohány kivitelre nézve az előbb mondottam. — A sójövedéknél eléggé nem sajnálható pangást kell constatálnom, mert 1877-ben a sójövedék tisztán hozott 11.300,000 frtot, 7 év mulva pedig csak 11.400,000 frtot. És a mint említettem, e hanyatlás a folyó évben ezzel szemben már is figyelemre méltó. A lottójövedék hét év után kevesebbet hozott, mint előbb. A határvám az 1882. évi vámfelemelés folytán természetesen több jövedelmet szolgáltat, de ezt, valamint az időközben behozott fogyasztási adók jövedelmét természetes fejlődésnek tekinteni nem lehet. — Az államjavak eladása folytán ezek jövedelme annyira csökkent, hogy az igy keletkezett hiány kétszeresen túlhaladja az állami erdők jövedelmének szaporulatát. Végre a bányászatról és az állami üzemekről a jövedelmek fejlődése tekintetében azt hiszem, leghelyesebb lesz nem is beszélni.

Világos tehát ezekből, t. ház, hogy úgy közvetett, mint egyenes adóink csak akkor emelkednek, ha a törvényhozás azok emelé-

sét újabb terhek megszavazása által elrendeli, különben pedig figyelemre méltó módon nem fejlődnek. Csak ismételhetem ennélfogva azt, a mit mi ez oldalon annyiszor állítottunk, hogy ha a nemzet nagy áldozatainak igénybe vételével egyszer sikerül is talán a kormánynak az egyensúlyt a rendes kezelésben helyreállítani, azt másképpen, mint folytonos adófelemelésekkel fenntartani képes nem leend. (*Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Ez tehát az a nagy eredmény, a melylyel a t. pénzügyminister úr és a t. előadó úr előállanak, s az egyik dicséri érte a képviselőházat, a másik az adózó népet. Vajjon annyi új adó behozatala, az adók ismételt s csaknem folytonos emelése, annyi jövedelmező állami ingatlan elidegenítése, az adókezelési törvények szigorítása és a conversiónak is kihasználása után lehet-e lényeges javulásnak tekinteni azt, hogy a kormány csak névleg, és igy is csak akkor képes a rendes kezelésben az egyensúlyt helyreállítani, ha erre kölcsönöket vesz segítségül, (*Ugy van! a bal- és szélső baloldalon*) és ha ezen egyensúly fenntarthatóságát mindenféle nebulosus igéretekkel akarják velünk elhitetni? Mert véleményem szerint, a mit pl. erre vonatkozólag a pénzügyi bizottság jelentésében mond, az semmi egyéb, mint köd, mely hivatva van eltakarni a valóságot, t. i. a jövőben eszközlendő adóemeléseket. Mit mond e részben a pénzügyi bizottság jelentése? Ezt mondja: »tagadhatlan az, hogy államháztartásunkban még létező jelentékeny hiány lehető gyors elenyésztetésére legsikeresebb eszközöket: egyfelől a közvetett állami jövedelmi források czélszerű kezelés által biztosított és most is fokozatosan haladó fejlődése és másfelől az állami vas- és fémbánya üzemeknek most folyamatban való belterjesebb mívelése nyujtja.« A kibontakozás ezen két állítólag legsikeresebb eszközével tehát egy kissé foglalkoznom szükséges.

A közvetett adók kezelés útján való emelésének természetes határairól már elmondtam véleményemet. A mi pedig a fémbányászat és vasművek kezelésénél elérhető nagy eredményeket illeti, arra nézve csak annyit vagyok bátor megjegyezni, hogy 1883-ig ez üzemek mindig jelentékeny hiánynyal jártak. Ujabban — elismerem — különösen a vasműveknél nagyobb lendület indult meg, mióta egy kitűnő szakférfiut biztak meg az igazgatással. De éppen ezen szakférfiunak a tavaszszal tartott és nyomtatásban kezemnél levő értekezése »a magyar vasipar fejlődéséről a legközelebbi 10 év alatt« arról győz meg engem, hogy ha nincs is okunk a vasipar fejlődése iránt aggodalmat táplálni, de arra sincsenek okok, hogy e tekintetben vérmes reményeket tápláljunk. Nem térhetek ki az említett értekezésben foglaltakra tüzetesen, de constatálom azon benyomást, melyet reám annak adatai tettek, és azt hiszem, másokra is tenni fognának. Ezen adatokból világosan kitűnik, t. ház, hogy igen jelentékeny behozatallal kell számolnunk a jövőben is minden vasárú tekintetében. Számolni kell ezzel tehát az állami vasiparnál is. És részben még egy nagyon fontos szempontot sem szabad figyelmen kívül hagyni, melyet a következő alternativában állítok fel. Vagy új

vasiparágak meghonosítása és a régiek fejlesztése által közgazdasági feladatot is akar elérni a kormány a vasművekkel, de akkor nagy és fényes pénzügyi eredményre ne számítson; vagy pedig ki akarja használni a helyzetet és a versenyben győztes akar lenni, de akkor erősen kénytelen saját magán-iparunkkal is versenyezni, melyet ez által esetleg eltipor, s ekkor közgazdaságilag talán több kárt okoz, mint a mennyi hasznot pénzügyileg egyelőre biztosithat magának, mert később éppen a közgazdaság károsítása folytán ez is illusorius lesz. Az állam tehát ipart vagy kényszerűségből, vagy csak közgazdasági czélzattal üzzön. De bármily czélzattal folytatja is nálunk a vasipart, meg vagyok róla győződve, hogy helyes kezelés mellett egy pár száz ezer forintot kihozhat még belőle, de hogy az ott kifejtett működése képezhetné pénzügyeink regenerálásának arcanumát, azt én elismerni hajlandó egyáltalán nem vagyok. *(Helyeslés balfelől.)*

És ezzel elértem t. ház, ahhoz a harmadik ponthoz, mely a közgazdaságra vonatkozik, s a melyre nézve a t. pénzügyi bizottság a t. pénzügyminister úrral megegyezőleg, hanem szabatosabban a következőleg nyilatkozik: »A fenmaradó hiány csökkentésére a közgazdasági fejlődéstől sokkal többet kell remélenünk, mint bármely mesterséges rendszabálytól, mely most az országnak csak kárára lenne.« Én, t. ház, a magyar közgazdaság fejlődése felett nem esem kétségbe, mert egy egész nemzetet még akkor is, ha fontos politikai tényezők működése végelemzésben oda irányúl is, tönkre tenni nem oly könnyű dolog. De én azokkal tartok, a kik azt hiszik, hogy az ország igen nehéz gazdasági jövőnek megy elébe, melyben sértetlenül csak úgy fog fennállani, ha minden létező tényező kellő támogatására számíthat. *(Úgy van! balfelől.)* Nem vitatom azt, hogy a conjuncturák a gabonaforgalomban, ha nem is a legközelebbi hónapok, hanem a legközelebbi évek alatt nem változhatnak. De azt hiszem, hogy mindaz a javulás, mely itt bekövetkezhetik, csak átmeneti, kivételes természetű lesz; mert valamint a gabonának, úgy más nyersterményeknek ára is, meggyőződésem szerint, minden hullámzás daczára lefelé irányúl. De ha ez így van, akkor oly országban, mint a mienk, az egyes mezőgazda, a társadalom, sőt maga az állam is csak úgy élhetnek meg, ha mindent számítással tesznek; ha a gazda, vagy termelő irón nélkül egy lépést sem tesz, és ha az állam is hiven teljesíti polgárai iránti kötelességét, és azok jövedelméből többet a maga czéljaira nem vesz igénybe, mint a mennyit védelem, támogatás és érdekeik hathatós ápolása alakjában busásan képes visszafizetni nekik, mert a polgárok oly időket fognak érni, hogy versenyképességök érdekében még a krajczárokra is kénytelenek lesznek figyelni. — Ily körülmények közt a közgazdaság fejlődésére hivatkozni általában lehet ugyan, de hogy azon hivatkozásnak értelme is legyen, ahhoz szükséges, hogy a kormány és az uralkodó párt, mely arra hivatkozik, oly általános kormányzati politikát folytasson, mely képesiti arra, hogy a közgazdaságtól ne kérjen, ne követeljen, ne zsaroljon, hanem lehetőleg adjon

a közgazdaságnak és megtegye, a mit a fejlődés okvetlenül kiván. *(Helyeslés balfelől.)*

De minő értelme van a hivatkozásnak a közgazdasági fejlődésre az oly politikusok részéről, a kik mesterségesen s talán czélzatosan is előidézett eredményekre hivatkozva, azt mondják: ime ezek a fejlődés, a gyarapodás, a biztos haladás jelei. Hogyan lehet ezek mellett gazdasági pangásról beszélni? Az ily szavak hallatára magyar honpolgári érzésemet egy neme a féltékenységnek és irigységnek lepi meg, ha oly dolgokat olvasok másutt, mint a minőket legszivesebben itthon hallanék. *(Halljuk! Halljuk!)* »Kormányom fő gondoskodását — mondta napokkal ezelőtt a román király trónbeszédében — gazdasági és különösen a mezőgazdasági válság képezi. Szerencsére a pénzügyek jól állanak, mindazonáltal a mezőgazdasági rendszert tökéletesíteni kell, ennélfogva szükséges a mezőgazdasági hitelt mennél inkább fejleszteni, különösen tekintélyesebb tőkéket nyujtani, a vasuti tarifákat leszállítani, és az ipar létrejövetelét és haladását Romániában megkönnyíteni, hogy ezek által a gazdasági helyzet javuljon.« Hogy eltörpül ezen fejedelmi szavak mellett a magyar kormány politikája, mely — csak hogy közvetlen czéljait minél könnyebben keresztül vigye — hajlandó a baj létezését tagadni, vagy legalább is szépíteni. A pénzügyi bizottság ugyan nem tagadja, de tettei által kicsinyli azt; mert hozzájárul azon politikához, melyet a kormány e irányban ma is folytat. — Ime, hogy nyilatkozik e részben a pénzügyi bizottság?

»A kormány évről évre emeli az állattenyésztés, marha- és juhtenyésztés és selyemtermelés összegeit. Mintegy felhivás van a költségvetés e tételeinek folytonos emelkedésében a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi osztályokhoz arra nézve, hogy a mennyiben a magtermelést megszorítani lesznek kénytelenek, mely térre fordítsák tevékenységüket.« E tanács és felhivás igen szép dolog, t. ház, de felfogásom szerint nem állanak a helyzet vészelyektől feltornyosult magaslatán, mert ily nehéz időkben másra is van szükség, mint jó tanácsra és egyszerű felhivásra. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* Romániában a mezőgazdaságnak nem jó tanácsot adnak csupán, mert ezzel sem meg nem élhet, sem a bajokon keresztül nem hatolhat, *(Igaz! Ugy van! balfelől)* hanem nagy hitelt és tőkét nyujtanak annak, *(Igaz! Ugy van! balfelől)* mert mint a trónbeszéd mondja: »szerencsére a pénzügyek jól állanak.« Nálunk, fájdalom, nem állanak jól. Hanem egy ügybuzgó és nemcsak a maga létezéséért remegő kormány mást is tehetne, mint csupán, vagy leginkább jó tanácsokat osztogat. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* — Nem feladatom javaslatokat tenni a segély nemére és mértékére. *(Halljuk! Halljuk!)* de nehogy az mondassék, a mi hasonló esetekben gyakran mondatott, hogy a rögtöni segély lehetetlen: bátor vagyok egy eszmét megpendíteni, de csakis megpendíteni. *(Halljuk! Halljuk!)* Vajjon mi akadályozza a kormányt abban, hogy a pénzpiacz mai helyzete mellett el ne rendelje az italmérési jog megváltását,

mi által viszonyaink közt az állam minden kára és áldozata nélkül igen tetemes összegeket juttathatna a mezőgazdák jelentékeny részének rendelkezése alá? (*Ugy van! balfelől.*) Az igaz, hogy ez az intézkedés csak egy osztályon segítene, de ez egy nagyon fontos osztály, (*Halljuk! Halljuk!*) a mely ekkor azután abban a helyzetben lenne, hogy a kormány által jó akarattal osztogatott tanácsokat a termelési ágak változtatása tekintetében követhesse is. (*Ugy van! balfelől.*) Nem vagyok ezen osztály hivatott képviselője, sem annak érdekeltjei közé nem tartozom. Nem tartom azt sem, hogy az ország birtokára egyik, vagy másik elemnek különös joga lenne. Az állam támogatását sem akarom különösen ezen osztály részére igénybe venni, mert azt óhajtom, hogy a mindenkivel szemben egyiránt igazságos állam védelme alatt minden elem érvényesüljön. (*Helyeslés.*) De, t. ház, egy nagy átalakulási korszaknak megyünk elébe, melyben sok hitvány elem fog elhullani. Hanem e valóban hitvány elemek mellett nagyon sok jóravaló elemet is veszély fenyeget, és ez az elem éppen az, mely Magyarországért századokon át vérzett s áldozott, az az osztály, mely mind e mai napig számunkra ezt az államot fenntartotta. Én azt hiszem, hogy csak törvényhozói kötelességemet teljesítem, midőn az állam képviseletét figyelmeztetem arra, hogy ezen osztálynak mivel tartozik. (*Helyeslés a bal és szélső baloldalon.*)

Ez csak egy eleme, csak egy kis részlete azon teendőknek, t. ház, melyekre egy öntudatosan, organicusan fejlesztő nagy politikába egybefoglalva szükség van, hogy pénzügyi és közgazdasági bajaink megorvosoltassanak. Az ily eljárást azonban, t. ház, a jelen kabinettől, az eddigi tapasztalatok után én remélhetőnek nem tartom. Ennélfogva felszólalásomat egyszerűen azon kijelentéssel fejezem be: Miután ez a költségvetés sem a helyzetnek meg nem felel, sem abban a rendes kezelés egyensúlya helyreállítva nincs, csak mesterséges számcsoportosítással kiséreltetik az meg, fenntarthatósága iránt adófelemelések nélkül a folytatott kormányzati politika mellett semmi kilátás nincs; a közgazdaságra való hivatkozás pedig az oly kormány részéről, mely a mostanihoz hasonló kormányzati és pénzügyi politikát folytat, alig van értelme: habár nem is ellenzem, hogy ezen költségvetés részletei megvitassanak, azonban már most kijelentem, hogy azt ennek a kormánynak a maga idején megszavazni nem fogom. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

6. Az állami költségvetés irrealitása és a corrupt kormányzati rendszer.

Képviselőházi beszéd; mondatott az 1886. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával 1886. évi január 14-én.

T. H.! Abban az exposéban, melyet az igen t. pénzügyminiszter úr tegnapelőtt terjesztett elénk, habár az világosság, határozottság és őszinteség tekintetében előnyösen különbözik is a pénzügyi bizottság minden pillanatban más szint és alakot mutató jelentésétől, a költségvetésről lényegileg nem mond mást, mint a pénzügyi bizottság. Az ő véleménye szerint is az állami jövedelmek jól állnak, sőt fejlődnek. A kiadásokra nézve véleménye szintén az, hogy azok inkább vannak kezeink közt, mint az állami jövedelmek fokozása. És habár ő a kiadási többletektől nagyon félti a további pénzügyi rendezkedés művét, mégis elfogadja azt. Hozzájárul a pénzügyi bizottság azon véleményéhez is, hogy állami pénzügyeink rendezésénél nincsen visszaesés, és a mint magát kifejezte, csudálkozik azon, hogy a folyó évi költségvetés oly kedvezőtlen fogadtatásban részesül, pedig véleménye szerint az egyáltalán nem rosszabb a tavalyinál. — A pénzügyi helyzetre vonatkozólag a két nyilatkozat közt bizonyos különbséget látok. A bizottság ugyanis a pénzügyi helyzetről azt mondja, hogy az nem romlott, sőt szilárdult; a pénzügyminiszter úr ellenben szükségesnek látja bizonyos határt megjelölni, a melyen túl ő a pénzügyek vezetéséért a felelősséget elvállalni nem hajlandó, mert azon túl pénzügyeink az ő nyilatkozata szerint ismét olyan kedvezőtlen helyzetbe juthatnak, mint a minőben már egyszer voltak.

Miután az én véleményem, t. ház, az imént elmondottakkal részben ellentétben van, részben azoktól eltér, a felsorolt pontok körül csoportosítva bátor leszek nézeteimet e részben előadni. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* — Nagyon sajnálom, de én sem felelhetek meg a pénzügyminiszter úr azon várakozásának, a mely szerint ő reméli, hogy a költségvetés fedezeti részének realitása ellen ebben a házban senki sem fog felszólalni. Én is elismerem azt, hogy az egyenes adók, úgy az 1884. évi zárszámadások, valamint az utolsó év első kilencz hónapjáról szóló kezelési kimutatásoknak tanusága szerint jól, sőt én bevallom, reményemen felül jól folytak be. De azután én is hangsúlyozandónak tartom azt, hogy ezen eredményt nagy részt azon adóbehajtási szigornak köszönhetjük, mely már évek óta, de különösen a mult esztendőben nagy mértékben alkalmaztatott. Ezen meggyőződésemben megerősít engem a legutóbbi zárszámadások egy adata is. E szerint ugyanis az 1884. év folyamán az egyenes adóhátralékok lefizetés útján 938.000 forinttal csökkentek, ellenben szaporodtak 1,076.000 forinttal. És hogy ennek daczára az egyenes adóhátralékok álladéka mégis tetemesen csökkent, az annak tulajdonítható, hogy mintegy 3 millióra rugó összeget kénytelenek voltunk

egyszerüen leirni. Hogy a jövő évben az egyenes adók miként fognak befolyni, az iránt a vélemények különbözők lehetnek. Én például nagyon aggályos jelenségnek tartom azt is, a mi legujabban a fővárosi malomipar körében előfordul. A fővárosi nagy malmok ugyanis üzemüket meg akarván szorítani, egymással kartellre lépnek. Azon meggyőződésben vagyok továbbá, hogy az a gazdasági baj, mely eddig is jelentkezett, most évről-évre nehezebbé fogja azok helyzetét tenni, a kik az egyenes adók legnagyobb részét fizetni kénytelenek.

A fogyasztási adókra vonatkozólag a pénzügyminiszter úr felhozta, hogy a szesz-adó annak 1884-ben eszközölt emelése folytán tetemesen kedvezőbb eredményeket szolgáltatott a mult évben. Ezen adó jövedelmét a folyó évi költségvetés még egy további millióval véli növelhetőnek. Megvallom, itt az emelést azon jelenségekkel szemben, melyek a szeszipar terén mindenfelé észlelhetők, nem tartom helyesnek. Már tegnap emlittetett, hogy egyes szeszgyárak már is megszorították üzemüket. Ezenkivül bátor vagyok figyelmeztetni a t. házat egy tényre, mely az utóbbi időben jutott nyilvánosságra, és a mely minden valószinűség szerint rendkivüli befolyást fog gyakorolni nemcsak a mi szesziparunkra, hanem egyáltalában az összes szesziparra. Ez a tény pedig az, hogy éppen e napokban ment keresztül a német birodalmi szövetségi tanácsban a németországi szeszmonopolium iránti előterjesztés. Annak értelmében Németország a szeszfinomításra és kereskedésre nézve egyedárúságot követel magának. Az egyedárúság úgy gyakoroltatnék, hogy az egyes szesztermelőktől finomítás és eladás végett az állam által egy bizonyos tarifa szerint átvétetnék a szesz, és az állam folytatná azzal a kizárólagos kereskedést a belföldön. A fogyasztókat szeszszel ő látná el, s ha szüksége mutatkoznék, a túltermelés értékesítése végett a kivitelt ő eszközölné. Miután a szeszmonopoliumra vonatkozó ezen előterjesztés értelmében azon jövedelem, mely általa az államnak biztositattnék, mintegy 300 millió márkára rug, ki fogja azt hinni, hogy az oly kivitellel, a mely egy hatalmas nagy állam kezében van, mivel esetleges veszteségeit a kivitelnél pótolhatja azon óriási nyereségből, mely neki a belföldön biztosittatik, akár a mi szesz-iparunk, akár más államé a külföldi piaczokon a versenyt kiállhassa. *(Ugy van! balfelől.)* — Már most ha figyelembe veszszük azt, hogy szeszkivitelünk mily nagy befolyással bir a szeszárakra, s hogy a szeszgyárak nagy része ma is rendkivül kedvezőtlen állapotban van, különösen pedig az a része, mely gazdasági szeszgyárakból áll, akkor méltóztassék meggondolni: vajjon helyes eljárás-e ily körülmények közt a szeszadó jövedelmét az eddig tapasztalt mérveken túl még egy további millió forinttal emelni. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* — A bélyeg- és sójövedelem az újabb időben nem fejlődik, hanem stagnál. A jogi illetékeknél, mint ezt a pénzügyi bizottság jelentésében maga is említi, a lefolyt év első 9 hónapja alatt 404.000 frtnyi visszamaradás mutatkozik. Daczára azonban ennek, minden további indokolás nélkül a jogilletékek jövedelme 504.000 forinttal emeltetett. Az államjószágoknál az említett 9 hó

alatt 569.000 forinttal jött be kevesebb, mint a megelőző évben, és daczára ennek s azon további körülménynek, hogy a mult évben 10 millió, most ismét 7 millió forint értékü államjószág eladása terveztetik, az államjószágok jövedelme csak 150.000 frttal kisebb összegben irányoztatik elő, mint a mult évben. — A dohánynál a visszaesés, a mint a t. pénzügyminiszter úr említette, az ő számításai szerint tisztán 2 millió forint, pedig ezen számítására bátor vagyok azon megjegyzést tenni, hogy az 1884. év utolsó negyede rendkivül kedvező volt. Ezzel szemben a mult évi 9 hóról szóló kezelési adatok szerint a dohányjövedelem visszaesése 2,282.000 frtot tesz. A kisebb tételeket, mint a minő a postajövedelemnél eszközölt túlvérmes emelés, mellőzöm, de említem az üzemeket, melyekre vonatkozólag maga a pénzügyminiszter úr is elismerte, hogy az eredmény azok körében egyáltalába nem kedvező. Mi volt például az eredmény a fémbányászatnál? A fémbányászatnál állami könyvvezetés szerint, mely a dolgok valódi állásának kimutatása tekintetében kevésbbé megbizható, mint a helyes kereskedelmi könyvvezetés, az 1884. évben a veszteség 446.000 frtot tett. Ezzel szemben most 1886-ra csak 155.000 forint veszteség irányoztatik elő. A vasműveknél, melyek jövedelmének fokozódása pedig úgy szerepelt tavaly a költségvetésben és a pénzügyi bizottság jelentésében is, mint pénzügyi viszonyaink javításának egyik főtényezője, 1884-ben 697.000 forint volt a hiány. Ezzel szemben — daczára annak, hogy benyujtott idevágó külön jelentésében maga a pénzügyminiszter úr is elismeri, hogy a vasipar üzleti viszonyai nem kedvezők — előirányoztatik 191.000 forintnyi tiszta haszon, vagyis az 1884. év eredményével szemben 888.000 forinttal több.

Végre lássuk a vaspályákat. Mindenki tudja, hogy a pénzügyi bizottság maga is igen vérmesnek tekintette azon jövedelmi előirányzatot, mely a költségvetésben foglaltatik. Ezzel szemben azt a megjegyzést hallottam, hogy az államvasutak tiszta jövedelme az isten kezében van, mert minden attól függ, hogy jövőre milyen forgalmi évünk lesz. Helyes, tehát ne tekintsük a jövedelmeket. Azt mondják azonban, hogy a kiadásoknál lehet majd megtakarítást eszközölni, főleg azon újabb intézkedések által, melyek a napokban lépnek életbe. Ámde az eddigi tapasztalatok szerint e részben sem adhatjuk át valami vérmes reményeknek magunkat, mert ha minden intézkedés megtétetik is arra, hogy itt megtakarítás eszközöltessék, ne feledjük, hogy az államvaspályáknál a kezelés nem valóságos üzleti, hanem bureaucraticus. Itt a megtakarítás, mint minden állami intézetnél, szükebb téren mozog, mint a közönséges közlekedési üzleteknél. Ezen kivül ne feledjük azt sem, hogy állami vaspályáink verseny-vonalakkal állanak szemben, ezeknél tehát bizonyos kiadásokra kell elkészülni, melyeket akár akarjuk, akár nem, megtakarítani nem lehet. Hogy ezen verseny a maga idején annyira feldicsért cartellek daczára is fennáll, ezt ékesen és meggyőzőleg bizonyítja azon félhivatalos röpirat is, mely midőn a közlekedési miniszterium köréből újabban kivált irányadó szakférfiakat le akarja rántani, a kormány közlekedési poli-

tikáját, a mit talán nem czélzott, szintén nagy mértékben compromittálja. *(Ugy van! Ugy van! balfelől.)* E röpirat kimutatja, hogy a cartell-szerződések sokkal kevesebbet érnek valósággal, mint a milyen értéküeknek hirdetve lőnek és tartattak eddig. *(Ugy van! a baloldalon.)*

Igy áll a dolog, t. ház, a fedezettel. De kevesebb nyugtalansággal tekinthetni e költségvetés bevételi rovataira, ha azok a megelőzött évre megszabott határok között maradnának. Ne feledjük azonban, hogy nemcsak a kiadások, hanem a rendes bevételek is igen tetemesen emeltettek. Hiszen a pénzügyi bizottság jelentése szerint az ily jövedelmi bevételek emelése 7,300.000 frtot tesz. — Véleményem e részben röviden az, hogy ha a dolgok a jövő évben is csak úgy fognak menni, mint tavaly, körülbelül ezen összeg fogja azon mértéket jelezni, a melyben rendes bevételeink túlzottan lőnek előirányozva. — Az mondatik továbbá, hogy a kiadások megszabása mégis inkább kezeinkben van, mint a jövedelmek fokozása. Hát nézzük meg, hogy ez mennyire van a kormány és pénzügyi bizottság hatalmában. Midőn az őszszel a költségvetés beterjesztetett, a rendes kezelésnél 7,768.000 forint volt a kiadási többlet. A pénzügyi bizottság, tekintve a költségvetésnek 3 millióval nagyobb deficzitjét, aggodalmakat kezdett érezni. Ezen érzésnek természetszerűleg abban kellett nyilvánulni, hogy a bizottság a leghatározottabb gazdálkodási szándékkal nyult a költségvetéshez. Maga a t. pénzügyminister úr is azzal indokolta exposéjának elmaradását, hogy bizonyos reductiókat kellett a költségvetésben eszközöltetni. Mind a három indok, melyet méltóztatott felhozni, tulajdonképp erre megy ki. Ily körülmények közt tehát méltán lehetett azt várni, hogy a pénzügyi bizottság a rendes kezelésben megtakarításokat fog eszközölni. És mit látunk, t. ház? Azt, hogy a rendes kezelésben a kiadások 8.470,000 frttal, emeltetnek. — Ebből az egy példából is láthatjuk, hogy, ha valamely mozgalom megindúlt, nehéz azt tetszés szerint megállítani. Már pedig azon mozgalmat, mely az egyes tárczák expansiójában nyilvánúl, a kormány és a pénzügyi bizottság indították meg akkor, mikor éveken át rózsás szinekkel kedvezőbbnek festették a helyzetet, mint a milyen az valóban volt. *(Úgy van! balfelől.)* Megemlíti a pénzügyi bizottság jelentésében, hogy a kiadási szaporulatok nem meddő kiadásainknál fordulnak elő. Ezen állítással szemben én constatálom, hogy az adósságok kamatai és a nyugdíjak körülbelül felét teszik a kiadási többletnek. Hogy ezekről minő véleménynyel vagyok, és hogy azok meddő kiadásokból származnak-e vagy nem, a mi iránt a vélemények lehetnek eltérők, erről majd akkor szólok, midőn a beruházásokról fogom véleményemet elmondani. *(Helyeslés a baloldalon.)* — Felemlíti a pénzügyi bizottság, hogy a kiadási többletek egy jelentékeny tételét az agio emelkedése idézi elő. És ezt a kiadási többletet a pénzügyi bizottság jelentése esetlegesnek tartja s a véletlennek tulajdonítja. Meg vagyok róla győződve, hogy a bizottság t. előadója éppen oly jól tudja, mint bárki e házban, hogy ez nem véletlen dolog, hanem

összefüggésben van nemcsak a pénzkeresleti és kinálati viszonyokkal az egész világon, hanem kereskedelmi mérlegünkkel is. Mert az bizonyos, hogy az utóbbi időben keveset exportáltunk s így több pénzre volt szükségünk, hogy adósságainkat és vásárlásainkat a külföldön fizethessük. *(Úgy van! balfelől.)*

Arra, hogy a pénzügyi bizottság a valutarendezés szükségességét annyira hangsúlyozza, véleményem az, hogy vagy oly nagyok a veszélyek, melyek pénzértékünk rendezetlenségével vannak összefüggésben, a mint a pénzügyi bizottság mondja, a mi mellett még nyomban utal arra, hogy a pénzügyi helyzet szilárdult, akkor javaslatokat kellett volna tennie, hogy a fenyegető nagy veszély lehetőleg megelőztessék; vagy ha — a mint a pénzügyi bizottság kiemeli — lehetetlen a valutát rendezni, mert ez a kormány hatalmának és a törvényhozás befolyásának körén kivül esik, akkor miért hangsúlyozza ezeket, a melyek véleményem szerint csak arra lehetnek hivatva, hogy még inkább kimutassák annak a helyzetnek, a melyben pénzügyeink vannak, tarthatatlanságát, a mit pedig a bizottság nem akar elismerni. *(Úgy van! balfelől.)* A valuta helyreállítása, legalább felfogásom szerint, nem azért nem kivánatos ma, mintha a rendezés költségeit még ezen költségvetés keretén belül is meg nem birnók. Mert ha az áll, a mit a pénzügyi bizottság mond, és a mit a pénzügyminister tegnapelőtt megerősített, hogy az agiónak minden százaléka költségvetésünkben 355,000 forintba kerül, akkor méltóztassék 25%-kal szorozni, és kifog tünni, hogy a valuta rendezetlensége nekünk évenkint 8.800,000 forintba kerül. Ha számba veszszük e mellett, hogy a vámjövedelmeknél, minthogy ezek aranyban folynak be, nyereségünk van, mely az említett összegből levonandó, a valuta rendezetlenségéből még akkor is körülbelül 6 millió kára van az államnak, nem is szólva semmit a közgazdaságról. — Volt idő, midőn az osztrák kormány, melyet nagyobb mérvben érint a kérdés, a mennyiben a valuta rendezéséből a quóta arányában több teher súlyosodik Ausztriára, mint reánk, ez ügyben — legalább a hirlapok szerint — a magyar kormányhoz fordult a rendezésre vonatkozó indítványnyal. És miért nem fogadta el azt akkor a magyar kormány? Valószinűleg azért, a miért én sem tartanám a mai viszonyok között helyesnek: mert ha lehetséges is a valutát nagyobb megterheltetés nélkül ma helyreállítani, annak fenntartása pénzügyi viszonyaink között lehetetlen. Hiszen az első alkalommal, midőn valami nagyobb megpróbáltatásnak volnánk kitéve, az első háború esetén kénytelenek volnánk újra államjegyeket kibocsátani, mert hitelünk felmondaná a szolgálatot. — Hogy a magyar állam hitele miként áll, arra vonatkozólag majd később leszek bátor elmondani nézeteimet. — A valuta rendezés első feltétele állami háztartásunk rendbehozatala; de hát ime a pénzügyi bizottság a kiadási többletet a helyett, hogy leszállította volna, még inkább emelte, és a beruházásokat is, úgy, a mint azok beterjesztve voltak, helyeselte. A törlések e tekintetben szintén nem a bizottságtól, hanem a kormánytól indultak ki, de csak oly tételek törültettek, me-

lyek nem lesznek megtakaríthatók, csak ezúttal elhalasztatnak. A miniszter úr a beruházásokra nézve felhozza, hogy 1881 óta évenként 23 millió forintot fektettünk be és ez által támogattuk a közgazdaságot. Hangsúlyozza továbbá, hogy e miatt a kormánynak épp azok nem tehetnek szemrehányást, a kik a közgazdaságnak hasznos beruházások általi támogatását sürgették.

Én a magam részéről constatálni kívánom azt, hogy én ily mérvű beruházásokat soha sem tartottam helyeseknek. Sőt volt idő, midőn a házban is bátor voltam kimutatni, hogy pénzügyi bajainkat legnagyobb részben a helytelenül, meggondolatlanúl eszközölt beruházások idézték elő. Ma is azon nézetben vagyok, hogy az előttünk fekvő beruházási javaslatokat is sokkal jobban meg kellett volna rostálni, mint a hogy az a pénzügyi bizottságban történt. — A rendkivüli kiadások nagy összegével szemben a miniszter úr, mint évenkint, úgy most is, azon enyhítő körülményre hivatkozott, hogy a nagy mérvű államháztartási hiányt ellensúlyozza az, hogy tetemes összeggel törlesztjük adósságainkat és nagy összegeket ruháztunk be. Ha jól emléksem, egy izben említtetett az is, hogy a vasutakat mennyi kamat-biztosítékkal látjuk el. Most ez az enyhítő körülmény a pénzügyminiszteri beszédben nem fordul elő. És nagyon helyesen, hiszen nem sokára le kell majd a zárszámadásban azon kamat-biztosítási összegeket irnunk, melyek eddig, mint az államosított alföldi és első erdélyi vaspályák irányában fennálló követeléseink szerepeltek az állam vagyonmérlegében.

A mi már most a beruházásokat érdemleg illeti, én azt hiszem, hogy ezzel a szóval »beruházás« e házban, és különösen azon az oldalon nagyon gyakran visszaélnek. Ha önök, t. képviselő urak, a túloldalon, az országházba fektetett összegeket, az egyes épületek tatarozására fordított tételeket, a folyók oly czélú szabályozását, hogy a lakosság élet- és vagyonbiztonsága veszélyeztetve ne legyen, ha azon összegeket, melyek a rosszul kezelt és csak károkat hozó üzemek befektetéseit képezik, ha az olyan összegeket, mint a minő az az 1.700,000 forint, melybe a szegedi rakpart került, melyet oda ajándékoztak Szegednek, mely annak valószinűleg igen kevés hasznát veszi és melynek árából 1.200,000 forintot a Tisza habjai mostak el, ha azt önök mind hasznos, gyümölcsöző beruházásnak tekintik: akkor bocsánatot kérek, én önökkel egy véleményen nem lehetek. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Az mondatott, hogy a hiány magas összegével szemben nagymérvben adósságtörlesztés is eszközöltetik. Már egy izben bátor voltam e házban kifejteni azt, hogy minden rendezett magán- és közháztartásnak az ily törlesztési összegeket rendes jövedelmeiből kell fedezni. Ezt most újból hangsúlyozni kötelességemnek tartom, mert az ettől eltérő eljárás csak irreállitásra és illusiókra vezet. — Ezen felfogásomban megerősít engem a rente természetének megfigyelése is. Az államok, ugyanis, midőn járadékokat léptettek életbe, nem azért tették ezt, hogy adósságaik terhe azontúl folyton nyomja az állami költségvetést, hanem

tették azért, hogy ne legyenek az adósságok törlesztése tekintetében időhöz kötve, és a kormányok választhassák meg azon pillanatot, midőn feleslegeik levén, azokból fedezhetik az adósságok törlesztésének hányadát. — Láthatjuk ebből, hogy a dolog lényegében fekszik az, hogy az államnak rendes törlesztéseit, a mennyiben ilyenekkel járó adósságai vannak, a rendes jövedelmekből s nem újabb kölcsön útján kell fedezni. Különben az ilynemű kifogások, nem én mondom, hanem a külföldi sajtó, a melyre több izben történik itt velünk szemben hivatkozás, midőn állami pénzügyeink állapotát jellemezzük, tehát a külföldi sajtó mondja, hogy az ilyen ellenvetések rendesen az eladósodott országok pénzügyminiszterei által szoktak tétetni. *(Igaz! Ugyvan! a bal- és szélső balon.)*

A pénzügyi bizottság határozottan állítja továbbá, hogy a pénzügyi rendezésben nincs visszaesés, mert ime mennyivel szaporodtak a rendes kiadások, és daczára ennek, a kormány javaslata szerint csak 272,000 forinttal romlott a rendes kezelés mérlege. Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy én az egyensúlyt még a rendes kezelésben sem tartom helyreállítottnak. Hiszen ha csak két tételt állítunk is a pénzügyi bizotság által rendes feleslegként kimutatott 3.600,000 forinttal szembe, a Bosznia, Herczegovina és a Lim területen lévő csapatok rendkivüli szükségleteit fedező mintegy 2 milliót, továbbá a törlesztési járulékot, a mely 11.200,000 forintra rúg, és ehhez még azon apróbb tételeket adjuk, melyek a költségvetésben elszórva a rendkivüli kiadások között találhatók, holott azoknak a rendes kiadások között kellene lenniök, az önök számadatai szerint ki fog tünni, hogy a hiány rendes kezelésünk keretében is megüti a 10 milliót. (*Igaz! Ugy van! a baloldalon.*) A mi a romlást illeti, jól számította ki tegnap Horánszky Nándor t. barátom, hogy a rendes kezelés mérlege a folyó évben 2 millió forinttal romlott. Ez határozott visszaesés, mely annál nagyobbnak tünik fel, ha figyelembe veszszük azt, hogy a kiadási többletekkel szembeállított bevételi többletek mennyire illusoriusok, és ha meggondoljuk azt, hogy a kedvezőtlen körülmények mily kényszerítő nyomására volt szükség, hogy önök, a kik a költségvetés illusiókra alapított berendezésében oly ügyességet tanusítanak, a kik mesterséges számcsoportosításokhoz folyamodnak, csak hogy a hiányt kisebbnek tüntessék fel, ezt a két milliónyi romlást bevallani kénytelenek. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

A pénzügyminiszter úr csodálkozását fejezte ki a fölött, hogy a folyó évi költségvetés nem részesült kedvező fogadtatásban. Én pedig megvallom, az ő csudálkozásán bámulok. Hiszen a mult évben ő maga mondta, hogy az államháztartás képét nem a költségvetésekből, hanem abból a valóságból kell megítélni, mely a zárszámadásokban nyilatkozik meg. Ő maga utalt diadallal akkor az 1882. és 1883. évi zárszámadások kedvező eredményeire, és ime most, midőn megfordult a koczka, csudálkozik, hogy a valóságot és nem a tervet, a beváltást és nem az igéretet veszszük irányadóul. (*Élénk helyeslés*

balfelől.) — A mi a pénzügyi helyzetet illeti, t. ház, azt a pénzügyi bizottság szilárdultnak jelenti ki, a pénzügyminiszter úr azonban azt, ha nem is aggasztónak, de nagyon komolynak tartja, bár később azután az általa idézett számadatokkal állítását gyengíteni igyekszik. A pénzügyminiszter úr különösen nyomatékkal hivatkozik arra, hogy a' mi adóink folyton és természetesen is jól fejlődnek. Kimutatni akarta ezt a lefolyt évek zárszámadásaiból, azonban kénytelen volt maga is elismerni, hogy ugyanazon idő alatt tetemes adófelemelések is történtek. — Véleményem szerint nagyon helyesen utalt Horánszky Nándor t. barátom arra, hogy igen nehéz a mechanicus emelés és a természetes fejlődés közötti határvonalat meghúzni. Erről a kérdésről tehát egyelőre addig, mig adóink szabad fejlődése iránt bővebb adataink lesznek, és ilyenekkel csak akkor birhatunk, ha bizonyos ideig az adók ezentúl nem fognak emeltetni, ezen kérdésről, mondom, addig leghelyesebb lesz nem vitatkozni. De miután az állam pénzügyi helyzetének képére szükségünk van, azt birnunk kell, ennélfogva keressünk más ismérveket, melyeknek segítségével a pénzügyi helyzetet felismerhetjük. (*Halljuk!*) Én azt hiszem, t. ház, hogy egy államháztartás állapotának megítélésére a többi között minden esetre jó mérték az is, ha kitudjuk, hogy hányadrésze a kiadásoknak az, melyet rendes körülmények között — szabály szerint — átlag rendes jövedelmeiből fedezni nem képes. Miután az igen t. pénzügyminiszter úr összehasonlításainak alapjául az 1881-től 1885-ig terjedő éveket vette, a t. ház engedelmével bátor leszek én is az erre vonatkozó adatokból kimutatni azt, hogy államháztartásunk mily kedvezőtlen állapotban van. Méltóztatik tudni, hogy a papirjáradék kiadása 1881-ben kezdődött; azóta más ilynemű magyar állampapir forgalomba nem jött. Ezen kiadott járadék összege képviseli tehát azt, a mivel mi a pénzpiaczra appelláltunk. Ez az összeg pedig az 1885. év végén, mint a pénzügyi bizottság egyik jelentése is constatálja, 232.193,000 forint. Ha ehhez hozzáadjuk azon összeget, mely államjavak elidegenítése czímén az említett idő alatt befolyt, és mely a zárszámadások szerint a szóban levő négy első évben, ha ehhez hozzá adjuk a múlt évben a költségvetés szerint befolyó vételárt és azon előterjesztés szerint, melylyel egyszer az államnak a telepítvényesek iránt fennálló követelése elidegenittetett, 6·8 millió forintra, de három millió forintot leszámítunk a múlt év eladásainak kedvezőtlensége folytán, mindez együtt 43 millió forintot tesz. A két összeg 275 millió forintra rug. Ez az összeg képviseli azt, a mit mi rendes jövedelmeinken túl a mondott időben elköltöttünk, a miből aztán egy évre 55 millió forint esik. — És mert azt mondhatná valaki, hogy az utolsó időben javultak a viszonyok, bátor leszek kimutatni, hogy a mult évben rendes jövedelmeinken túl mit költöttünk el. A t. pénzügyminiszter úr 1884-iki exposéjában említette, hogy a papirjáradék akkori álladéka, és úgy tudom, azon időponton túl nem adatott ki ilyen, tehát képviselt 186 millió forintot. Ha ezen összeget levonom a pénzügyi bizottság által kimutatott főösszegből, kiderül, hogy 46 mil-

lió forintnyi papirjáradék adatott ki a tavalyi év terhére. Ha ehhez nem tíz, hanem csak hét millió forintot adunk az államjavak eladása czímén, kiderül, hogy a múlt év terhére oly kiadást, melyet nem birtunk saját jövedelmeinkből fedezni, 53 millió forint erejéig tettünk.

Mi tehát a pénzügyi helyzet képe, t. ház? Az, hogy a t. pénzügyminiszter úr által a főbb jövedelmi forrásoknál kimutatott 20 millió forint bevételi többlettel szemben áll 23 és fél millió forint államadóssági kamat, és pedig a vasutak államosítása folytán magunkra vállalt terhektől az összehasonlítás kedveért eltekintve, a pénzügyminiszter úr által beruházottnak kimutatott 116 millió forinttal szemben áll 159 millió forint, melyet tehát egyszerűen eléltünk. — A jövőre pedig azon kilátásaink vannak, hogy legalább 38 millió forintot kell újra papirjáradék kibocsátásával beszerezni. Ha ehhez hozzá adjuk azt a hét milliót, mely államjavak elidegenítése czímén fel van véve, kijön a jövő esztendőre már eddig is 45 millió forint hiány.

Ily gazdálkodás után egyáltalán nem lehet csudálni, ha Magyarország a művelt európai államok sorában azok között sorakozik, melyek leginkább el vannak adósodva. (*Ugy van! balfelől.*) Államadóssági terheink 35%-át képezik az 1885-iki költségvetés szerinti összes kiadásainknak. Ezen százalék az ugyanazon évi költségvetések szerint az egyes államokban igy alakul: Poroszországban, mely megcsinálta a német egységet, 14%; Bajorországban, mely azt segítette, 21%; Ausztriában, elismerem, a földtehermentesítési járulék nélkül, 23%; Hollandiában 23%; Szerbiában 24%; Oroszországban 25%; Belgiumban 27%; Angliában, melynek önkormányzata folytán aránylag kevesebb kiadási főösszege van, 33%, Olaszországban 36%, daczára annak, hogy megcsinálta az olasz egységet és helyreállította a valutát; Franciaországban 37%, a roppant csapások daczára, és végül Romániánál 38%, de mint a mult évi trónbeszéd mondotta, ott »a pénzügyek szerencsére jól állanak.« Nálunk meg van a 35%, de a pénzügyek, fájdalom, rosszul állnak. (*Helyeslés a baloldalon.*) Ha már most ezen körülmények közt oly feltétlen bizalommal tekintünk hitelünkre, érdekes megvizsgálni, hogy ezen hitel mily alapon nyugszik? (*Halljuk! Halljuk! a baloldalon.*)

Köztudomásu dolog, t. ház, hogy a tőke az utóbbi időben két okból oly államok papirjaihoz fordult, melyek eddig nagy kamatozást nyujtanak. Az egyik ok az, hogy az egész pénzpiaczon a kamatláb leszállt, a másik ok az, hogy az általános gazdasági pangás folytán a tőke a vállalkozástól és minden pillanatnyi risico elől viszszavonul. Ennek következménye az, hogy az emberek nálunk és másutt is szeretik megtakarított tőkéjüket takarékpénztárakban elhelyezni, és szeretnek azokon állampapirokat venni, s különösen oly államok papirjait vásárolják, melyek a legnagyobb kamatokat voltak kénytelenek fizetni. Ne jőjjünk tehát semmi kétségbe ezen hitel alapjai iránt. Hiszen maga a pénzügyminiszter úr említette tegnapelőtti előterjesztésében, hogy a keleti bonyodalmak folytán hogyan kezdett papirjaink árfolyama hanyatlani. Egy más alkalommal ugyanezt tapasztaltuk.

Nincs ennélfogva ezen hitelnek biztos alapja, és ebben feltétlenül ne is bizzunk. — Ezen monarchiának, t. ház, 1848 óta nem volt 20 olyan esztendeje, melyet békében töltött volna el, csak 1866 óta. A pénzügyekkel az alatt úgy gazdálkodtunk, hogy az eredmények oly szomorúak, a mint constatálni bátor voltam. Mi történjék majd akkor, a mitől az ország őrszelleme mentse meg azt, hogy ha bonyodalmakba keveredik, melyekben azután nagy tőkepusztulás fog előállani itt is és másutt is? Midőn mi tavaly tagadtuk, hogy a pénzügyi helyzet javult, hogy az egyensúly helyre van állítva a rendes kezelésben, s hogy azt a kormány pénzügyi politikájának fenn lehet tartani, akkor a miniszterelnök úr felkelt és azt mondta, hogy ő nem kiván vitatkozni azon képviselőkkel, kik tetszenek maguknak abban, hogy a helyzetet túlsötétre festik, s nem kiván szembe szállni azok felfogásával, mert szerencsénkre pénzügyeinket az egész világon jól ismerik, és pedig nem az általunk festett sötét kép, hanem az általán ismert számokban nyilvánuló valóság szerint. Hogy miképp ítélik meg pénzügyeinket, arra vonatkozólag pár évvel ezelőtt bátor voltam egy angol vezérlapnak ide vonatkozó nyilatkozatát felolvasni. Most bátor leszek egy másik nyilatkozatot felolvasni. Ez olyan organumban jelent meg, melyet a jelen kormány iránti ellenszenvről vádolni egyáltalában nem lehet, de mely a pénzügyi körökkel szorosabb összeköttetésben van: az új Pressének egy nyilatkozatát. (*Halljuk! a baloldalon.*) A költségvetés bemutatása után az említett közlönyben ezek állottak: »A magyar költségvetés a kiadások további fokozását nem tűri meg, hanem azt, ha Magyarország nem akarja szemei elől téveszteni mindazon tekinteteket, melyekkel politikai állása, hitelezői s az áldozatkész és odaadó lakosság iránt lenni kötelessége, vasmarokkal comprimálni kell. A kamatláb leszállása emelte ugyan a magyar hitelt, de az komoly tűzpróbán csak akkor fog keresztül menni, ha Európában oly események köszöntenek be, melyek politikai átalakulást, nagymérvű tőkemegsemmisülést vonnak maguk után és súlyos áldozatokat követelnek majd az országtól.

A deficit, azon hazajáró lélek, mely a Tisza-miniszterium elé helyezkedik, és mely azt folyton arra inti, hogy Magyarországnak is oly kormánya van, mely a pénzügyi kérdést nem levén képes megoldani, saját fennállásának sarkalatos feltételeit is aláássa.« Ehhez én még csak azt teszem, t. ház, hogy nemcsak a saját fennállásának, hanem ezen ország alkotmányos kormányozhatásának feltételét is aláássa. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Ha tehát az mind valóság, t. ház, a mely szerint a külföldön pénzügyeinket ismerik, akkor valóban helyesen teszi a t. miniszterelnök úr, hogy nem száll velünk szembe, mert azt helyesen cselekednie úgy sem lehet. (*Ugy van! Helyeslés balfelől.*)

Szólnom kell még, t. ház, a kormány pénzügyi politikájáról. (*Halljuk!*) Helyesen jegyezte meg e részben tegnap felszólalt t. elvbarátom, hogy ilyen politikát nekünk a t. pénzügyminister úr tegnapelőtt, valószinüleg mert olyannal nem bir, (*Derültség balfelől.*)

nem terjesztett elő; azonban azzal, a mit mondott a t. pénzügyminister úr, nem lesz felesleges rövid ideig foglalkozni nekem is. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*) A t. pénzügyminiszter úr két irányban kívánja az állam önmérsékletét: meg akarja tudniillik állítani a rendes kiadások fejlődését, továbbá mellőzni kívánja a további beruházásokat. Az elsőre vonatkozólag én azon észrevételt vagyok bátor tenni, hogy egy a kettő közül: vagy mulhatatlanul szükségesnek tartja a t. pénzügymínister úr a kiadási többleteket, melyeket most a költségvetésben ajánl. No akkor hasonló kiadások a jövőben is fognak jelentkezni, és a t. pénzügyminiszter úr jövőre is abban a helyzetben lesz, hogy hasonlókat szavaztasson meg e házzal. Vagy pedig nem tartja azokat oly feltétlenül szükségeseknek; és akkor, nem tudom mi oknál fogva, oly gyengeséget tanusított miniszter társaival szemben, a kikhez pedig ünnepélyesen fordult a mult alkalommal, melyet azok valószinüleg ki fognak zsákmányolni a jövőre is. (*Igaz! Ugy van! balfelől.*) Ennélfogva a rendes kiadások fejlődésének megállítására azt hiszem, hogy a t. pénzügyminiszter urnak nincsen hatalma. — A mi a beruházásokat illeti, ott sem fog czélt érni. Nem azért, mintha én nem tudnék helyzetet, vagy eljárást képzelni, a mely mellett, különösen, ha mélyrehatóbb rendszabályok alkalmaztatnak, ezen a kereten belül is ki ne lehetne ebbeli szükségleteinket elégíteni, hanem azon egyszerű oknál fogva, a melyre a t. előadó úr azon beszédében, a melylyel a vitát megnyitotta, reá mutatott. Ő tudniillik azt mondotta: nincs parlamenti kormány, a melynek hatalmában állana a nagyobb mérvű beruházásokat mellőzni. Hát mit jelent ez? Azt jelenti: hogy a t. előadó úr maga sem hiszi lehetőnek, hogy azon általános politikai corruptió mellett, a melyet különben is észlelhetünk ugyan, de a melynek a bevallását én arról a helyről, megvallom, nem vártam volna, *(Élénk tetszés és derültség a baloldalon)* a beruházások megszorítása keresztül vitessék. Ennélfogva, t. ház, sem az egyik, sem a másik irányban nem fogván a miniszter úr czéljait elérni, elhiszem, hogy a kormánynak pénzügyi politikája, melyet érdemes lennne komolyan venni, egyáltalában nincs. *(Ugy van! balfelől.)* De nem is lehet, mert hiszen, ha volna, akkor nem képzelem, hogy a t. pénzügyminister úr minden hasonló helyzetben a pénzügyi politika egyik főtényezőjét: a gazdasági helyzet kellő figyelembe vételét mellőzte volna. Egyetlen egyszer említi a rossz gazdasági helyzetet, midőn az államjavak eladásánál történt akadályok felmerültéről beszélt, de itt is egyenértékűnek tekintette a gazdasági bajokat azon körülménynyel, hogy az illető községek, a melyek határaiban azon javak fekszenek, megfelelő jószággal immár magukat ellátták. Pedig, t. ház, alig hiszem, hogy lenne e házban, vagy e házon kivül, komoly ember, a ki ilynemű dolgokkal valaha foglalkozott, és a ki tagadná azt, hogy összes pénzügyi és politikai helyzetünket a gazdasági bajok dominálják. *(Ugy van! balfelől.)* Elismerem, hogy e bajok nemcsak a mieink s nem most keletkeztek. Hiszen a t. háznak nem egy tagja van, ki évek óta hangoztatja, hogy e bajok megvannak s évről évre

acuttabbak lesznek. A pénzügyminiszter úr, az igaz, tavalyi exposéjában még tagadta e bajok létezését, de azt hiszem, az év folyamán bőven nyilt alkalma meggyőződni arról, hogy közgazdaságunk mindhárom főága oly bajokkal küzd, melyek közvetlen befolyással vannak a pénzügyi kormányzatra is. Vajjon okos dolog, bölcs eljárás-e ily körülmények közt ezen bajoktól azok agyonhallgatása által akarni szabadulni? Vajjon helyes dolog-e, t. ház, a strucz politikáját alkalmazni itt, midőn minden azt kiáltja füleinkbe: hogy összes pénz- és politikai bajainknak fő kútforrása azon gazdasági helyzetben van, melyben leledzünk? Nem akarom én, hogy e bajok itt akadémiailag tárgyaltassanak, csak azt akarom, hogy a pénzügyi bajok önállóan s azok közvetlen okaitól teljesen elválasztva ne tárgyaltassanak, mert akkor sem a pénzügyi helyzetről, sem javításának hathatós módjáról s eszközeiről kellő ítéletet mondani nem fogunk. *(Ugy van! balfelől.)* Véleményem szerint úgy áll a dolog, hogy mindazok, kik azt hiszik, hogy pénzügyeink bomlott állapotán javítani lehet a nélkül, hogy a gazdasági állapotok alaptermészete megfigyeltessék és mindazon intelmek követtessenek, melyek abban rejlenek, ha kell heroicus lemondással is, azok t. ház, politikai kuruzslóknak igen, de államférfiaknak nem válhatnak be soha. *(Ugy van! balfelől.)*

S erre az alkalmazkodásra sehol sincs nagyobb szükség, mint nálunk, hol a gazdasági alap természetét elejétől fogva félreismerték, a hol annak követelményei ellen a legújabb időkig folyton vétkeznek. Nem kicsinylem én, t. ház, azt az erőfeszítést, melyet a nemzet azért tett, hogy mezőgazdasága, ipara és kereskedelme fejlődjék. Én is szivesen elismerem, hogy mindhárom téren, ha nem is oly mértékben, mint önök állítani szeretik, természetesen mindig kellő kiemelésével kormányzatuk érdemeinek, az utolsó 19 év óta haladás van. Csak azt nem vagyok hajlandó elismerni, hogy helyzetünk két szempontból tekintve, tudniillik a folyton óriásilag emelkedő köz- és magánszükségleteink és az általános európai és a világgazdaság magasabb szempontjából tekintve, ma veszélytelenebb volna, mint volt 19 évvel ezelőtt. Mindig voltak e háznak oly mélyebb belátású tagjai, a kik előtt világosan állott az, hogy az oly fejletlen, egyoldalú közgazdaság, mint a minő a mienk, egy nem csak modern, hanem sok tekintetben czélszerütlen, pazar fényűzéssel berendezett államszervezetet, államháztartást állandóan meg nem bir. *(Ugy van! balfelől.)* Ezen szervezet és háztartás kiadásai azután folyton fokoztattak. Mióta szerencsém van e háznak tagja lenni, nem egy izben sajnálkozással olvastam a pénzügyi bizottság jelentésében, hogy a pénzügyi bizottság miként örül ezen kiadások emelkedésének. Ezen örömöt azonban mindig az a sanyarú kényszerűség követte, hogy a terheket folyton emelni kellett, és ezen folytonos emelés, folytonos erőltetésre kényszerítette a nemzetet, a mi még a legrendesebb viszonyok közt sem lehet hasznos. Hiszen még arra sem engedtek a nemzetnek időt, hogy a fokozódott terheltetés okozta erőfogyatkozást kiheverje, és hogy azon áldozatokat, a melyeket hoznia kellett,

magával assimilálván, reproducalhassa. És most ebben a kimerült állapotban, gazdaságilag elkedvetlenedve, erejében megtörve, lepi meg az országot egy oly fordulat, a melyet, ha nem tetszik e szó, hát ne nevezzenek válságnak, de a mely mindenesetre oly gazdasági forradalom, a mely épp úgy, mint az ezt megelőzött gazdasági forradalmak, újabb alakulásokat fog maga után hagyni. *(Ugy van! balfelől.)* És azután ne keressen senki vigaszt abban, hogy ez a forradalom nemcsak minket, hanem minden még oly hatalmas és művelt államot is megragadott. Mert az igaz, a baj általános, az ok egy és ugyanaz mindenütt, de a hatás épp oly különféle, mint az ezen baj által érintett egyes államok. *(Ugy van! balfelől.)* Ha más szerencsésebb országokban talán nem a nyerstermelés, hanem a nyerstermelők az újabb verseny által szorongattatnak és hiába fognak az ellen védekezni, ott vannak a többi termelési ágak, a melyekre átmehetnek, hogy körében a nemzetnek a nyerstermelésnél feleslegessé vált munkaereje a maga teljességében érvényesíthető legyen. Ezzel szemben mondhatja valaki, hogy hiszen az ipar és kereskedelem körében is mindenütt túltermelés, túlkinálat mutatkozik, a baj tehát ott sem kisebb. Én azt hiszem, ez a kifogás nem alapos. Mert ha a baj itt most e pillanatokban meg is van, de a kilátások egészen különbözők. Azok az államok, a melyek fejlett iparral és kereskedelemmel birnak, bekalandozzák az egész világot, és ha a műveltség számára eszközölt hódításaik a közvetlen jövőben nem is fognak gyümölcsözni, de ha csak egy bizonyos mértékben jobban, mint eddig hozzá tudják szoktatni a félművelt népeket az európai iparczikkek fogyasztásához, s ha például sikerül Anglia, Franczia ország, Németország fiainak legközelebb vasutat építeni Chinába, a mi pedig nem valószinűtlen, akkor határozottan állíthatni, az ipari fejlődés terén Európa nyugotán újból nagyobb lendület fog beállani, a mely reánk nézve ismét két irányban lehet veszélyes. Először azért, mert újból magasabbra emeli az ipari fejlődés azon szinvonalát, melyre, ha mint iparos nemzet élni és számot tenni akarunk, a jövőben szintén fel kell emelkednünk. És e mellett az megint újabb lökést fog adni a velünk versenyző tengerentúli, orosz és más nyerstermelésnek, a mi reánk bizony nem lesz előnyös. Nincs tehát állam Európában, melynek kilátásai kedvezőtlenebbek lennének, mint azoké, melyek túlnyomólag nyerstermeléssel foglalkoznak, mert az ilyen országokban nemcsak a nyerstermelés jövedelmezősége, hanem az ipari fejlődés is folyton megnehezül. Ily kilátásokkal szemben helyes politika-e a bajok kútforrását elhallgatni? Helyes eljárás-e be nem vallani, hogy gyökeres rendszerváltozásra van szükségünk, ha tönkremenni nem akarunk. *(Ugy van! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon).* És ez két irányban szükséges. *(Halljuk!)* Szükséges először, hogy köz- és magán háztartásunkban minden fényüzést, minden gyengeség legyezgetését kerüljük. Ha van hatalma a kormánynak, itt mutassa meg, és mindazon aspiratiókat, melyek közgazdasági állapo-

taink természetével össze nem egyeztethetők, jöjjenek azok egyesektől, vidékektől, vagy bár az egész nemzet részéről, utasítsa vissza, és ne tegyen ugy, mint eddig, midőn minden csak kissé hangosabban követelt oly fényűzési kiadásba is beleegyezett, mely valamely politikai befolyásos tényező körében pillanatnyi megelégedést szült. *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Másodszor szükséges a változtatás azon irányban is, hogy a kormánynak nem szabad közönnyel tekinteni, hogy kormányzatának minő: jó, vagy rossz erkölcsi befolyása van-e a népre? *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Tudom nagyon jól, hogy a nagy közgazdasági bajokból nincs kormány, mely kivezethetné a nemzetet, ha ez önmagát elhagyja; mert a fődolog az egyesek és a társadalom munkájának jobb minősége és mennyisége. És éppen azért helyesnek és szükségesnek tartom, hogy a kik a közéletben a nemzet érdekeit szolgálják, azok ne csak itt, hanem a társadalmi életben is közreműködjenek és útmutatással szolgáljanak a termelő osztályoknak. — De, t. ház, tegyünk meg mindent a maga helyén! Ide minket a nemzet nem azért küldött, hogy munkásságot, törekvést, takarékosságot predicaljunk a nép számára, *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon)* hanem azért, hogy befolyást gyakoroljunk az állami tevékenységre. *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Azért szavunkat helyesen első sorban nem is a néphez, hanem a kormányhoz kell intéznünk, melynek kezében van letéve az államhatalom. *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ettől kell követelnünk a jelen esetben is, hogy a helyzetet vegye figyelembe s a takarékosság, önmérséklet, meg az erkölcsi és politikai meggyőződés, önzetlenség, igazságszeretet és az érdekek gondos ápolásával adjon jó példát a népnek. Létesítsen intézményeket, melyek a nép lelkületét nemesíteni, erélyét és munkakedvét és annak belső értékét fokozni képesek. *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mert hogyan kívánja a kormány azt, hogy a nép takarékos legyen, midőn látja, hogy megtakarított filléreivel az állam helytelenül, könnyelműen gazdálkodik. *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)*? Hogy lenne munkakedve, ha látja, hogy miképpen boldogul a tunya és miképpen megy másfelől tönkre a munkás azért, mert egyik a párturalom kegyencze, a másik meg nem az; hogy üldöztetik az egyik, vagy legalább is megakadályoztatik a hatóságok, állami közegek részéről a termelés munkájában? *(Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Hogyan legyen erkölcsös, ha látja, hogy főleg azok emelkednek, kik a helyes útról letérnek; hogy szeresse az igazságot, mikor azért csak szenvednie kell? *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Fájdalom, helyzetünk ilyen. A kormány által létesített intézmények hatása pedig csak akkor nem lenne mételyező, ha az azok körében alkalmazottak jóságra az angyalokkal, bölcsesége pedig providentialis tüneményekkel versenyezhetnének. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* Minthogy pedig ily bölcs és jó ember, még ha alkalmazni akarnák is őket, kevés

van a világon, a kormányzat közvetlen és az intézmények közvetett hatása olyan, hogy a mint ezt egy classicus tanú, a jelenlegi kormánynak legrégibb tagja komolyan, ünnepélyesen, nyilvánosan, választóival szemben mondotta: bomlásnak és dissolutiónak jelei mutatkoznak az országban. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Ha igy áll a dolog, lehet-e akkor remélni azt, t. ház, hogy ezen gazdasági bajok közt a társadalmi munkánál úgy, a mint a pénzügyi bizottság jelentése kivánja, a kormány a nemzetnek hasznos vezére legyen? Hogyan lehet kivánni azt, a mit a pénzügyi bizottság jelentése kiván, hogy a társadalom a mivelt államok példája szerint emelkedjék magasabbra az állam szinvonalánál tevékenységre és kezdeményezésre nézve egyaránt? (*Élénk helyeslés balfelől.*) — Önök nem teszik meg a lehetségest, de kivánják a nemzettől a lehetetlent. Önök kivánják, hogy a nemzet emelkedjék, de mindent elkövetnek, hogy az mélyebbre és mélyebbre sülyedjen. (*Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Önök hibáztatják az egyeseket és a társadalmat, de kizsákmányolják gyengéiket, hogy azután szemrehányást tegyenek nekik s azután a visszaéléseket, a melyekből eddig a gyakorlatban rendszert csináltak, a jelenkor hanyatlásának örökké fennálló emlékeül codifikálva törvénykönyvünkbe készülnek iktatni. (*Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Önök pénzügyi, közgazdasági, közlekedési és közigazgatási politikát folytatnak, melynél azonban nem a pénzügy, nem a közgazdaság, nem a közlekedés és nem a közigazgatás érdeke a fődolog, hanem a rideg, a merev, az önző, a kiméletlen és alapjában véve mégis könnyelmű párt-politika. (*Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.*) — Ily körülmények közt nem kell-e végképp lemondani a reményről, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy e kormányzat alatt a nemzet egyetemének munkaereje, munkaértéke fokozódhatik, és hogy azon áldozatokkal, melyeket a nemzet pénzügyeinek rendezése végett hozott, valaha czélt érjen. (*Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Minthogy én ezt nem tartom lehetségesnek, a költségvetést ezen kormánynak megszavazni nem fogom. (*Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

7. A dilettáns és laza pénzügyi politikának kudarcza.

Az 1887. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával 1887. évi január 20-án mondott képviselőházi beszéd.

T. ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Napjainkban, midőn a köz- és társadalmi élet nagy alakulásai is a figyelmet kifárasztó gyorsasággal vonulnak el szemeink előtt, semmi sem természetesebb, mint az, hogy azok részleteinek képe csakhamar elmosódik emlékezetünkben. Érdekes ennélfogva és a nagy dolgoknál, hogy azokat helyesen fog-

hassuk fel, igen fontos is, hogy ezen részletek szintén lehetőleg világlatban tartassanak. Ily nagy dolognak tartom én most már másfél évtizedes pénzügyi kérdésünket; és azért valahányszor abba a helyzetbe jutok, hogy ezen kérdéshez hozzá kell szólanom, az ügy iránti kötelességemnek tartom, annak előzményeit áttekinteni, mert azt a meggyőződést szereztem magamnak, hogy a pillanatnyi benyomásnak kitett itéletünk az események lánczolatos szemléletében rejlő correctivum nélkül tárgyilagos alig lehet. A jelen alkalommal is, midőn újból azon helyzetbe jutottam, hogy államháztartásunk állapotáról el kell mondani véleményemet, (*Halljuk!* *Halljuk!*) áttekintettem az egész hivatalos anyagot, a mely a régi költségvetésekben, a zárszámadásokban és a pénzügyi bizottság jelentéseiben áll. És ezen anyag szemléletéből — most már bátran kimondhatom — azt a meggyőződést merítettem, hogy alkotmányos ellenzék kormánynyal szemben soha oly nagy, de egyúttal oly szomorú elégtételben nem részesült ez országban, mint a jelenlegi ellenzék ezen költségvetés indokolása folytán. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) Mert ha végig tekintek azon nyilatkozatokon, melyeket mi ezen padokon a pénzügyi helyzetre vonatkozólag 1878. óta tettünk, azokból látom, hogy következetesen megmaradtunk minden autoritativus ellenérvelés és minden hivatalos gyanusítás daczára azon nézet mellett, hogy a kormány pénzügyi politikája hitelt és bizalmat nem érdemel, (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) és annak alapelve mathematikai képtelenségen alapszik. (*Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.*) De ha az nem volna is igy, államháztartásunk rendjét helyrehozni lehetetlenség mindaddig, mig ezen feneketlen állapotok tartanak. (*Helyeslés baloldalon.*)

Hányszor hangoztatták ezen fáradságos tanúlmányra alapított nézeteinkkel szemben a kormány tagjai azt a vádat, hogy mi pártszenvedély által elvakulva vagy nem vagyunk képesek, vagy nem akarjuk látni sem az ország nagy gyarapodását, sem pedig azon rendkivüli sikereket, melyeket a kormány felmutatni képes. Mi ezzel szemben még akkor is, mikor a pontos és szigorú gazdálkodás iránt — sajnos — kellő érzékkel nem biró hazai közvélemény, mely talán már meg is unta ezen kérdés folytonos eredménytelen vitatását, ennélfogva elvesztette előtte hitelét még a legkomolyabb törekvés is, mely az államháztartás egyensúlyának helyreállítására irányul, mondom, még ezzel szemben is megemlékeztünk azon súlyos kötelességről, mely bennünket itt terhel, nem akartunk hűtelenek lenni hivatásunkhoz e helyen, a melynek a nemzet érdekében nagy fontossága, azt hiszem soha sem tünt ki inkább, mint mióta a t. miniszterelnök úr saját pártjában minden szabad véleményt dictátori hatalommal elnyom, (*Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.*) a mióta tehát az a párt nem ellenőre, csak eszköze az ő működésének. (*Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Azonban, t. ház, nem állanánk ezen hivatás színvonalán, ha beérnők azzal, hogy constatáljuk, a mint azt

a pénzügyi bizottság jelentése is most már ünnepélyesen bevallja, hogy az évek hosszu során át folytatott ezen vitában nem mi tévedtünk, hanem a kormány és a pénzügyi bizottság csalódott. Azon jogosult szemrehányás megtétele mellett, mely őket ezért megilleti, semmi más, mint az ügy érdekének követelményei által nem feszélyezve, a mi kötelességünk újból és újból feltárni azon sebeket, melyekben pénzügyeink szenvednek, és ha fájdalmas is, kutaszszal megmérni azok mélységét és előadni nézeteinket a helyzetről, valamint azon feltételekről, melyek nélkül azok javulása lehetetlen. És midőn ezen alkalommal erre a magam részéről szintén vállalkozom, feladatomnak tekintem, t. ház, oknyomozólag eljárva, történeti képét adni a kormány pénzügyi politikai tévelygéseinek, (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) kimutatni azt, hogy ezek mily közvetlenül káros hatással birtak az eredményre, és hogy ezen helyzetből minő alapfeltételek megtartása mellett lehet szabadulni, és az mily mértékkel mérendő. (*Halljuk*) — Midőn ezen feladatra vállalkozom, t. ház, azon kitünő felszólalások után is, melyek a jelen költségvetési vita alatt a mi padjainkról elhangzottak, teszem azt főleg azon nyilatkozatok folytán, a melyek a tegnapi napon itten történtek, és a melyeket szó nélkül hagyni egyáltalában nem lehet, nem szabad, és a melyeknek cáfolása, azt hiszem, a legsikeresebb akkor, ha rámutatok azon helyzetre, a melylyel szemben, nézetem szerint, merő ellentétben tett nyilatkozatok történtek. (*Halljuk!*)

Két beszédet hallottunk a tegnapi napon: az egyiket Horváth Gyula t. képviselőtársunk mondta, a kinek praemissái a következtetéssel helyes okozati összefüggésben nem voltak ugyan, de a kinek beszédén át oly szellem vonul, a melytől a rokonszenvet megtagadni lehetlen. Ő tudniillik azt mondta: »Ám vádoljanak önök — a ház ezen oldala — minket, tartsák elénk a bünlajstromot, megérdemeljük; igyekezni fogunk megjavulni; de az országot ne bántsák, a csődbe jutott nemzetnek ne mutassák fel megcsappant vagyoni erejét, mert az káros lehet.« Ezen nyilatkozat, daczára annak, hogy a mint mondám, beszédének nagy részével nem értek egyet, lehetetlen, hogy elismerésemet ki ne vívja. — E mellett azonban tartatott egy egészen más szellemű beszéd, t. ház, egy oly beszéd, mely megvallom, az én igazságérzetemet egészen fellázította. Ezt a beszédet György Endre t. képviselőtársunk mondta. (*Halljuk!*) Engedje meg a t. ház, hogy én felszólalásom kiindulási pontjául az ő tegnapi beszédének egyik passusát vegyem. (*Halljuk!*) Ő ugyanis azt mondotta, hogy ha van csoda, akkor ez abban áll, hogy a mi társadalmunk elzüllöttsége mellett a pénzügyi helyzet nem rosszabb, mint a minő tényleg. Ebben a nyilatkozatban direct vád foglaltatik a társadalom ellen és indirect védelem azok részére, kik az én meggyőződésem szerint okozói a mai bajoknak. (*Ugy van! a balfelől.*) És hogy én ezt kitüntessem, röviden képét kivánom vázolni annak

a pénzügyi politikának, mely bennünket ebbe a helyzetbe vezetett. (*Halljuk!*)

Ha valaki azokat a költségvetéseket, exposékat és pénzügyi bizottsági jelentéseket végig tekinti, a melyek 1876-tól 1878-ig beterjesztettek, és összehasonlítja azokkal, a melyek 1879. óta láttak napvilágot, akkor lehetetlen közöttük az óriási különbséget nem észlelni. Az előbb említett három év alatt a jelzett előterjesztésekben mindenütt egy nagy eszme magaslik ki, egy határozott szándék nyilvánul, melynek alárendeltetik minden: rendet hozni az államháztartásba, meggyógyítani annak nagy betegségét szoros dietával, a nemzeti erőknek azon hely felé concentrálásával, hol a baj székel, és mindenekfelett a bajnak magának folytonos szemmeltartásával. Ezen eljárástól eleinte eltért, később azzal homlokegyenest ellenkezik azon másik eljárás, a melyet 1879. óta látunk pénzügyeink körül követni. A költségvetéseknek azelőtt fő előnyük és fő jellemvonásuk volt a realitás, a mint ezt az akkori zárszámadások bizonyítják. Például az 1877. évi zárszámadás semmiben, vagy legalább nagyon csekélységben tér el a megfelelő költségvetéstől. A különbség se fel, se le nem igen nagy; 1879-től kezdve pedig egy pár esztendeig a költségvetések oly alakban terjesztettek be a képviselőházhoz, hogy már a pénzügyi bizottság kénytelen volt azok hiányát 8—10 millióval emelni; a zárszámadások ismét további 8—10 millió emelkedést mutatnak a végeredményben. (*Halljuk!*) A hangulat, a mely mindjárt az occupatió után a pénzügyi bizottság jelentéseiből kiolvasható, igen nyomott. Abban a jelentésben, a mely 1879-ben a költségvetésre vonatkozólag a pénzügyi bizottság részéről beadatott, még a hadügyi költségek leszállítása is szerepel, mint a mi szükséges és megfontolandó. Azonban ez a hangulat csakhamar eltűnt, és helyét egy másik váltotta fel, a mely egészen derült világnézletről tanuskodik, (*Ugy van! balfelől*) úgy, hogy az olvasó hajlandó azt hinni, hogy egészen más emberek nyilatkoznak a helyzetről. Már 1880-ban oda nyilatkozik a pénzügyminiszter úr és a pénzügyi bizottság is, hogy »okulva az eddigi tapasztalatokon, nem szándékozunk, habár csak a közel jövő pénzügyi rendszabályait is előre kifejteni, mert az államháztartás rendezésére elég a folytonos törekvés, sőt az mást meg sem tűr«, holott egy év előtt a pénzügyi bizottság azt mondotta: »az államháztartás rendezése és az abban chronicussá vált hiány apasztása, sőt megszüntetése iránt gyakorlati rendszabályait a kormány úgy készítse elő, hogy az ország már a következő évben tájékozva legyen a kedvező fordulat eszközei iránt.« — Ismét egy évvel később a pénzügyminiszter úr kénytelen volt kifejezést adni azon nézetének, hogy »tisztán pénzügyi intézkedésekkel a helyzeten lényegesen javítani nem lehet.« Beszéde végén — a mérsékelt ellenzékhez — fordulva, azon felhivást intézte hozzánk, hogy »a kormánypárttal fusionáljunk és azzal vállvetve igyekezzünk a bajokat megszüntetni«; a pénzügyi bizottság pedig ugyanekkor proclamálta, hogy a »culturalis és a nemzetgazdasági intézmények termékenyitő hatását kell

bevárni, és a nemzet érdekében a pénzügyi helyzet javítása czéljából radicalis rendszabályokhoz nyúlni nem szabad.« — Mindezek a nyilatkozatok, bármennyire ellenmondók legyenek egymás közt, mégis a helyzetről komoly gondolkozást látszanak elárulni és túlzott felfogás azokban nincs. A fordulat időpontját e tekintetben az 1882-ik év képezte, midőn az országnak jó termés mellett alkalma volt egyszersmind jó áraknak is örvendeni. Azon férfiaknak, a kik akkor Magyarország pénzügyeit vezették, az a kissé pezsgőbb élet, mely ennek folytán a közgazdaság terén mutatkozott, valósággal megzavarta a fejüket. Így a t. pénzügyminiszter úr, a ki még 1879-ben oda nyilatkozott, hogy kötelessége hangsúlyozni azt, hogy az anyagi süllyedés, az általános vagyontalanság kétségkivül nagy mértékben terjed az ország minden részében, különösen a középosztály körében, 1882-ben már azt mondja, hogy az országban igen nagy haladás észlelhető, és ő hanyatlásnak nyomait sem képes felfedezni. — Valóban különös benyomást tesz az emberre a pénzügyi bizottság 1882-iki jelentésében azon játszi számítás, midőn például azt mondja, hogy ha a közgazdasági, ipari és közigazgatási igények előtt meghajolva, ennyi és ennyi milliót, mely még a megelőzött költségvetésekben is hiányzik, a bizottság nem szavaz meg, mennyit lehetett volna meggazdálkodni! »Mindez, sőt még több is — mondja a jelentés — a status quo egyszerű fenntartása és egy kis stagnatió mellett megtakarítható lett volna« ; de kérdi, hogy helyes volna ez? A gyeplőt tehát megeresztette úgy a kormány, mint a pénzügyi bizottság, hogy rohamosan haladjunk lefelé azon a lejtőn, mely a katastropha felé vezet.

Ők maguk biztatták költekezésre és nagymérvű beruházások követelésére a közönséget, és ha egyfelől azt mondták, hogy a fejlődés úgyszólván physicai pressiót gyakorol reánk a kiadások kiszabásánál, másfelől a kilátásba helyezett adófelemeléseket úgy indokolják, hogy a ki akarja a fejlődést, a ki ismeri az anyagi és szellemi verseny árjának rohamát és annak a haladóra áldásos, a maradóra végzetes voltát, annak meg kell barátkozni a fokozottabb igényekkel, de egyúttal a megfelelő állami terhekkel is. — Midőn a kormány és a pénzügyi bizottság 1882-ben kijelentette, hogy a pénzügyi működésük nem egyéb, mint a részletes compromissiumok lánczolata, már akkor lemondtak azon komoly feltevésükről, hogy az egyensúlyt helyre fogják állítani. *(Ugy van! balfelől.)* Ezentúl is, az igaz, úgy mellékesen beszélnek az egyensúly helyreállításának fontosságáról; de legalább én reám ennek emlegetése a gúny azon hatásával van, a melylyel bir például Shakesperare-nél Antonius beszédének azon refrainja, hogy: »Brutus derék, becsületes egy férfiu.« Csakis mint gúnynak van értelme az egyensúly emlegetésének az oly okmányokban, a minő például a pénzügyi bizottság 1883-iki jelentése, a melyben az mondatik, hogy a többi okok mellett még azért nem törölt a költségvetésből semmit sem, mert inkább a felett lehet habozni, hogy a kiadások tekintetében nem maradtunk a szük-

ségen innen, mint azon, hogy rajta túlmentünk volna. — A t. pénzügyminiszter úr 1883-ik évi exposejában 1884-re bizonyos adóemelések által nagy javulást helyezett kilátásba, mert a szesz- és a jövedelmi pótadó emelése fejében megigérte az egyensúly helyreállítását a rendes kezelésben. A pénzügyi bizottság 1884. évi jelentésében azt mondja, hogy alig törülhetett valamit, daczára annak, hogy a rendes kiadások $8^1/_3$ millióval szaporodtak, mert tekintve az államélet természetes fejlődését és a nemzet folyton erősbülő haladási vágyát, a kiadási tételekkel, vagy a régiek emelésével szemben körültekintőnek és engedékenynek kellett lennie. A pénzügyi bizottság akkor azonban már sejthette, hogy államháztartásunk nem nyugszik egészen biztos alapokon, mert korántsem a kormányhoz fordulva, hisz ez mindig megtartotta a kellő határokat, hanem csak úgy általánosságban, hogy a maga részéről is szaporítsa egygyel a nagy igazságok számát, azt mondja, hogy szem elől nem tévesztendő, hogy a nemzettől követelt áldozatokkal szemben annak biztosítékot kell adni az iránt, hogy minden megtétetik az államháztartás minél előbbi rendezése érdekében. — De miben látta a pénzügyi bizottság ezen biztosítékot? (*Halljuk! Halljuk!*) Abban, hogy ha nemcsak egy évre, hanem hosszú időre biztosittatik a rendes kiadások és bevételek közt az egyensúly. Ez pedig a pénzügyi bizottság szerint az adóssági kamatok emelkedésének tekintetbe vétele mellett is lehetséges, mert a jövedelmek természetes fejlődése évenkint emeli a fedezetet. A pénzügyi bizottságra minden esetre jellemző az, hogy a kör négyszögesítésének ezen nálunk legújabb kiadásában találta a biztosítékot az államháztartás egyensúlyának helyreállítása tekintetében. Mi már évekkel előbb megmondottuk, t. ház, hogy az a nagy világgazdasági átalakulás, a mely már észlelhető volt az újvilágban és az ó-világnak egyes részeiben, éreztetni fogja nem sokára hatását nálunk is. (*Ugy van! balfelől.*)

Ezt azonban a kormány és a pénzügyi bizottság csak évekkel később ismerték fel. A pénzügyi bizottság legelőször 1885-ben beszélt a változhatatlan okokból keletkezett gazdasági válságról. Ekkor mondta a pénzügyi bizottság, hogy lehetnek a vélemények a mezőgazdasági válság okai és tartama iránt éppen úgy, mint orvos-szereire nézve különbözők; de az az egy bizonyos, hogy a költségvetés tekintettel van erre, és hogy ez ellen a legtermészetesebb s a legkipróbáltabb orvosszereket ajánlja. Állami költségvetésünk fénypontját, a pénzügyi bizottság szerint, a culturalis intézmények szép fejlődése képezi. De ennél még örvendetesebb jelenség az, hogy a fejlődés gyorsítása és mértéke iránt pártkülönbség nélkül még nagyobb igények vannak. — Ezen szónál »pártkülönbség,« t. ház, megállok egy pillanatra. (*Helyeslés a baloldalon.*) Soha sem tettem még, hogy e házban korábban tartott beszédeimre hivatkozzam. Azzal az igazságtalansággal szemben azonban, mely ezen szóban kifejezve rejlik, ez alkalommal kötelességemnek tartom azt tenni. (*Halljuk! Halljuk!*) Én már 1882-ben felismertem azt, hogy azon költekezési áramlat, mely már akkor

kezdett jelentkezni, veszedelmes. Akkor talán nagyon is unalmasnak tartott számsorozatokkal igyekeztem bebizonyitani, hogy közgazdaságunk sokkal extensivebb, semhogy a túlzott és nagymérvű beruházások itten kifizethetnék magukat, vagyis hogy ily körülmények közt azok sokkal több pénzügyi kárt okoznak, mint a mennyi közgazdasági hasznot hajtani képesek. *(Ugy van! balfelől.)* Ezt bővebben kifejtvén, következőleg folytattam beszédemet. *(Halljuk! Halljuk!)* »A bajok okait tehát inkább a túlzott beruházások képezik s íme ismét benne vagyunk azon áramlatban, mely a rohamos beruházások felé ragadja az országot. Ezelőtt az intéző férfiaknak nem volt, nem is lehetett e részben tapasztalatuk. Rájok nézve ez mindenesetre enyhitő körülmény; a most intézkedő államférfiaknak vannak már ily tapasztalataik, daczára annak azonban mégis a régi káros irányban vezetik államháztartásunkat, és az, a mi eljárásukat menthetetlenné teszi.« — Éppen tegnap mult öt éve, hogy bátor voltam ezt az ellenzék élénk helyeslése közt elmondani. Az egész ellenzék tehát nem ismerte félre a helyzetet, mert nemcsak helyeselte az általam mondottakat, hanem mások is hasonló értelemben nyilatkozván, felemelték óvó szavaikat. A kormány és a pénzügyi bizottság azért mégis tovább haladt a felvett irányban; biztatták a költekezőket, kiemelték a beruházások rendkivül nagy hasznát, és azon beruházások közvetett hatásától várták az államháztartásban az egyensúly helyreállitását. Hisz a pénzügyi bizottság éppen akkor tette magáévá a pénzügyminiszter úrnak egy szép, de nagyon káros illusióját. Azt mondta a pénzügyminiszter úr, hogy az előirányzatban beváltá azon igéretét, hogy a rendes kiadások és bevételek közti egyensúly fenntartását feladatának tekinti, úgy, hogy az 1885-iki előirányzat rendes kezelésében 5 milliót meghaladó fölösleg fog mutatkozni. Hogy az ily biztosítékokra mennyi súlyt lehet fektetni, arról meggyőz bennünket az 1885-iki zárszámadás, mert hiszen a hiány tényleg nem 11 millió forint volt, mint a pénzügyi bizottság mondta, hanem 40 millió. Azt is tudjuk jól, hogy a közgazdasági fejlődés, a melytől oly sokat vártak akkor, két év óta miként haladt. — Átmenetnek 1885-ről 1886-ra nagyon alkalmas a pénzügyminiszter úrnak 1885-iki exposéjában azon kijelentés, hogy »részemről a költségvetésbe felvett összegeken kivül más nagyobb kiadásokról, melyek az évi költségvetésben nem foglaltatnak, mint a melyek a Vaskapu szabályozására felveendők, tudomásom nincs és remélem, hogy nagyobb költségek ez évben nem is fognak előfordulni.« A pénzügyi bizottság e tekintetben még túl akarván tenni a pénzügyminiszter úron, arról biztosította a t. házat, hogy az 1885-ik évi költségvetésnek fő előnye, hogy a most előre látható kiadásokról még a törvényhozás közelebbi teendőire való tekintettel is mind gondoskodik, úgy, hogy alapos kilátásunk van arra, hogy ha rendkivüli körülmények közbe nem jönnek, az eredmények az előirányzatnak meg fognak felelni.

Erre következett, t. ház, az emlékezetes 1886-ik év, mely datum mindig szomoruan nevezetes lesz a magyar pénzügyek tör-

ténetében. Sokkal élénkebb emlékezetében vannak a t. ház tagjainak azon részletek, melyek ez év eseményeihez füződnek, semhogy azokat itten szükséges volna ujból felemlíteni. Én tehát e tekintetben csak néhány jellemző körülményre vagyok bátor utalni. Az 1886-ik évi költségvetés — mint méltóztatnak emlékezni — a mi első eset volt nálunk, exposé nélkül terjesztetett be. Akkor már nem lehetett leplezni az államháztartás bajait, később azután az egészen kibontakozott abból a ködből, a melyben midaddig leledzett. Azonban a pénzügyi bizottság még 1886-ik évi jelentésében is kisérletet tett alaptalannak kimutatni az aggodalmakat — a melyeket nyilatkozata szerint eleinte ő maga is osztott — azzal a sajátszerü logikájával élve, mely előterjesztéseit mindig jellemzi, és a melylyel a világon mindent a feje tetejére lehet állítani. Azt mondja még tavaly is, hogy a pénzügyi helyzet nemcsak nem romlott, hanem tulajdonképpen szilárdult. — A póthitelek iránti előterjesztésében azután a pénzügyi bizottság, jóllehet nagyon enyhe kifejezésekkel, de megütközésének adott a folytatott gazdálkodás felett kifejezést. Azonban ekkor is azt hitte, hogy kötelességének eleget tesz, ha a pénzügyminiszter úrtól oly biztosítékokat kér és kap, melyekről gróf Apponyi Albert fényesen kimutatta, hogy azoknak, mert egyszerű, közönséges pénzkezelési rendszabályok voltak, biztositékok gyanánt emlegetése igen-igen compromittálta úgy a pénzügyminiszter úrat, mint a pénzügyi bizottságot. *(Helyeslés balfelől.)* Végre előttünk van az 1887. évi pénzügyi bizottsági jelentés. Ebben azután az egészen nyiltan bevallja, hogy a helyzet iránti felfogásában, a melyet annyi évekig táplált, csalódott.

Világosan kitünik ezekből, t. ház, *(Halljuk!)* hogy a kormány s bizottság hütlen lőn azon nagy és fontos hivatáshoz, a melyre vállalkozott. *(Igaz! a baloldalon.)* És éveken át egy lehetetlen problemát tartott a pénzügyi bizottsággal együtt megoldhatónak, mely hasonlit azon orvos problemájához, aki azt akarná, hogy betegének súlyos és veszélyes idült baja megmaradjon, egészsége azonban mégis helyreálljon. Mert mi évenkint kimutattuk, hogy a pénzügyi politikának alapelve mathematikai képtelenség. *(Ugy van! Ugy van! a baloldalon.)* Ezen eljárásnak volt azután következménye az a sok ellentmondás, mely az itt általam felsorolt idézetek szerint a pénzügyminiszternek és a pénzügyi bizottságnak nyilatkozataiban található. A mint a t. pénzügyminiszter úr és a pénzügyi bizottság — én nem választom el őket — egyszer letettek arról, hogy az államháztartás egyensúlyának helyreállitása a mindenek fölött kimagasló és mindent dominálo feladat legyen, hanem beleegyeztek abba, hogy ez csupán a vele egyaránt fontos többi feladatok között az első legyen: közel feküdt a lehetőség arra, hogy mindenféle valódi és képzelt állami és pártérdekek nyomása alatt e feladat az első helyről a másodikra, innen a harmadikra és végre voltaképpen az utolsó helyre szoruljon. Erős meggyőződésem mindazonáltal, t. ház, hogy ha a kormány bármily helytelenül fogta volna is fel a helyzetet, de a pénzügyi

bizottság teljesiti kötelességét, akkor oda, a hol ma vagyunk, nem juthattunk volna. — Teljesen osztozom Horánszky Nándor t. képviselőtársam felfogásában, a ki e részben a következő alternativát állította fel: vagy látta a pénzügyi bizottság, hová vezet a kormány eljárása bennünket, vagy nem látta. Ha látta, meggyőződésem szerint, kötelessége lett volna arról a háznak jelentést tenni *(Ugy van! balfelől.)* és azt mondani, hogy ezen pénzügyi politika tovább viteleért a bizottság a felelősséget többé el nem vállalhatja, vagy nem látta s akkor nagyon sajnálom, hogy midőn a ház és az ország legnagyobb pénzügyi capacitásainak tartott egyének űlnek e bizottságban, ez még sem állott feladata magaslatán, *(Ugy van! balfelől.)*

Mindezekből méltóztatnak látni, mennyire volt igaza György Endre t. képviselőtársamnak, midőn a társadalmat vádolta azért, hogy a pénzügyek ily helyzetbe jutottak. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Azonban t. képviselőtársunk azon említett beszédében még tovább megy és a pénzügyi helyzet elhomályositására is tesz gyönge kisérletet. Ő ugyan elismerte, hogy a 40 millió deficit most a maga egészében fedezetlenül áll. De azután egyrészt a takarékosság lehetőségétől, másrészt a természetes jövedelmek fejlődésétől oly nagy eredményt vár, hogy felfogása szerint másról nem is kell gondoskodni, mint azon 18 millió fedezetéről, mely a beruházásokat képezi, s hogy a többi, mondom, főleg takarékosság és a rendes jövedelemnek természetes fejlődése által lesz fedezhető. A 18 millió fedezése érdekében lesznek aztán szűkségesek mindazon rendszabályok, melyeket a pénzügyminiszter úr elősorolt. Fájdalom, t. ház, a pénzügyi helyzet nem ily rózsás, hanem sokkal komorabb. *(Igaz! Ugy van! a baloldalon.)*

A mi pénzügyi helyzetünk, meggyőződésem szerint is egészen úgy áll, mint a hogy Horánszky t. barátom itt azt bemutattta. Azon komor képet kűlönben, melyet ő feltüntetett, a pénzügyminiszter úr is megerősítette közvetve, midőn hivatkozott Horánszky t. barátom adataival szemben Ghyczy Kálmán adataira és beszédére, melyet tavaly a főrendiházban a költségvetés tárgyalása alkalmával tartott. Itt van kezemben az a beszéd. Ennek tartalma szerint Ghyczy Kálmán, a kit nagy tekintélynek ismert el a pénzügyminiszter úr e téren, a leghatározottabban pálczát tört már a mult év gazdálkodása fölött; adatai bizonyos tekintetben még túltesznek Horánszky Nándor t. barátom adatain. *(Halljuk!)* Ő az államkölcsönök kamatainak szaporulatát 1875-től 1886-ig 46 millióra számította ki, holott Horánszky Nándor csupán 32 millióra tette azt. — De sokkal gyöngébb volt azon kisérlet, melyet György Endre tett a helyzet elhomályosítására, hogysem mindazon adatokat, melyeket t. barátom e tekintetben itt felmutatott, recapitulálni kellene. Nem is ezért, hanem csak hogy én szintén járuljak valami csekélységgel a helyzet megvilágosításához, egy számtételt akarok én is annak jelzésére bemutatni, hogy mi hát azon összeg, melyet nekünk minden rendes államháztartás elvei, szabályai és követett gyakorlata szerint a rendes bevételekből kellene fedezni, de a mire kép-

telenek vagyunk. *(Halljuk!)* Én e czélból a következő egyszerű számítást tettem. A rendes kiadások összegéből levontam két tételt. Levontam mindenekelőtt azon kötelezettségeink tételét, melyekhez a törvények intézkedése, vagy magasb állami, különben veszélyeztetett érdekek figyelembe vételefolytán nem nyulhatunk. Ilyenek például az udvartartás költségei, *(Közbeszólások a szélső baloldalról: Az udvartartáshoz hozzányulhatunk!)* a közösügyi kiadások; ilyenek a nyugdijak, ilyenek a honvédség költségei. A mostani külügyi helyzet mellett, azt hiszem, t. ház, *(Közbeszólások a szélső baloldalról: A honvédség költségeihez is lehet nyulni!)* a honvédség költségeihez is bajos nyulni! Ezek összege 180.271,000 forint. A másik levonandó tétel a jövedelemszerző kiadásoké, melyek nélkül sem adókat beszedni, sem üzemi bevételeket teremteni nem lehet. Ezeknek összege 98.660,000 frt. A két tétel összesen 278.931,000 forintra rug. Ha már most ezen összeget levonom a rendes kiadások összegéből s aztán hozzáadok még két tételt: a rendkivülit a közösügyi kiadásét, mert én legalább a zárszámadások tanulmányozásánál azon meggyőződésre jutottam, hogy ezek tulajdonképpen rendes kiadások egyrészt lényegök, másrészt pedig összegöknek meglehetősen állandóan visszatérő természeténél fogva. A rendezett államháztartásban az ily kiadásokat nem szokták és nem is lehet kamatos pénzzel fedezni. *(Igaz! Ugy van! a baloldalon.)* Aztán tökéletesen egyetértek abban az egyben György Endre t. barátommal, hogy országházat, közönséges vizszabályozásokat, melyeknél vámok nem szedetnek, kölcsönpénzzel fedezni nem helyes eljárás. *(Ugy van! balfelől.)* Ennélfogva a beruházási és átmeneti kiadásoknak legalább felét hozzá lehet adni a rendes kiadásokhoz. Ezen három tétel együtt 61.315,000 frtot tesz. Ezzel szemben a kötött és jövedelemszerző kiadások levonása után, természetesen tekintet nélkül hagyván a törlesztési kölcsönt, mert hiszen azt józanul rendes bevételnek csak nem lehet tekinteni, áll rendelkezésünkre 25.590,000 forint; tehát a fedezetlen hitel, a melylyel számolnunk kell, 35.416,000, kerekszámban $35\frac{1}{2}$ millió frt.

De, t. ház, a mai viszonyok között még ezzel sem jöhetnénk ki. Figyelembe kell még venni más körülményeket is. Rossz néven vették ugyan Horánszky Nándor t. barátomnak azon állítását, hogy még a jelen költségvetés sem egészen realis. Nem tehetek róla, én ezen nézetében teljesen osztozom. Mert méltóztassék figyelembe venni azt, hogy úgy a bevételek előirányzatánál egyes igen fontos tételek kifogásolhatók, mint a kiadásoknál is vannak oly tételek, melyek a szükséglet határain jóval belül állapittattak meg. Ezt, nézetem szerint, el kell ismerni; hiszen például a szeszadónál valószinű, hogy legalább egy millióval kevesebb fog bevétetni a váltság miatt. Azt mondja a pénzügyminiszter úr előterjesztésének indokolásában, hogy az biztosítva van az előirások által. De hát kérem, az 1885. évi zárszámadások arról tanuskodnak, hogy a szeszadó 1885-ben is az előirásokkal szemben egy millió forint erejéig visszamaradt, ez tehát a folyó esztendőben is lehetséges. Az ásványolaj-adónál azt sem tud-

juk, miképp fognak a vámtételek megállapíttatni. Az én meggyőződésem azonban, hogy akár úgy állapíttatnak meg, a mint a t. kormány akarja, akár másként, ebben az iparágban rövid idő alatt nagy változás fog beállani, ami okvetlenül jelentékeny befolyással lesz annak adóképességére is. — Mit mondjak a vasművekről, t. ház? Nagyon érdekes volna részletesen kimutatni, hogy milyen jelentőségük van a vasműveknek a jövedelmezés szempontjából. Emlékezem rá, hogy egy pár esztendeje a pénzügyi bizottság úgy utalt ezekre a fogyasztási adók mellett, mint a kibontakozásnak fontos tényezőjére. És mit tapasztalunk? Folytonos deficzittel folytatják üzemüket. A pénzügyi bizottság a folyó évi költségvetésben jónak látta a 83,000 forintra praeliminált jövedelmet törölni, s úgy állapította meg a költségvetést, hogy a kiadások és bevételek eliminálták egymást. Tulajdonképp azonban nem igy áll a dolog, hanem nagyon valószinű, hogy e tekintetben ismét veszteséggel fogunk találkozni.

A mi a kiadásokat illeti, ezeknél ugyan, t. ház, a nagy takarékosságot igérik nekünk, de a ki figyelmesen végig olvasta a költségvetések indokolásait — én csupán a közoktatásra utalok e tekintetben — azt látni fogja, hogy oly szorosan állapittattak meg a költségvetések, hogy maguk a miniszterek is azt mondják, hogy ezen korlátokat rövid idő múlva kénytelenek lesznek túllépni. — Itt vannak azután a póthitelek, t. ház, *(Halljuk!)* melyeknek még ma sem szakadt vége, mert a pénzügyi bizottságban a t. miniszterelnök úr maga is bejelentett a szinházakra vonatkozólag egy póthitelt, és a napokban szavaztunk meg egy csapat pénzbe kerülő törvényjavaslatot. — Végre a pénztárak! Hiszen a pénztárak üresek. Erről az, a kinek a kincstárral csak egy kis dolga van is, értesülést szerezhet magának. Nekem legalább vannak oly értesüléseim, melyekből önként következik, hogy a pénztári hiányok mielőbbi pótlása nagyon égető szükség. Már most én azt hiszem, ha kerekszámban 40 millióra teszem azon összeget, melyre mint rendes bevételi többletre szükségünk volna, hogy államháztartásunkat rendezettnek lehessen mondani, akkor nagyon pessimisticus módon nem számítottam. *(Helyeslés a baloldalon.)*

A helyzet tehát következőleg áll: az 1875—1885-ig terjedő 10 év alatt 46 millióval emeltettek az adóterhek; a tiszta jövedelmek általában a pénzügyi bizottság tavalyi jelentése szerint 65 millióval emeltettek; az állam törzsvagyonából elidegenittetett 71 millió; nem is tíz év óta, csak 1880. óta, megint a pénzügyi bizottság jelentésének adatai szerint, 282 millió forinttal, tehát évenként 47 millióval szaporíttatott a papirjáradék. Már most mindezek után még 40 millió hiány az, melyet a rendes bevételekből kellene, de nem tudunk fedezni. *(Helyeslés a baloldalon.)* Ez olyan kép, a mely állami háztartásunk mélyen tátongó sebét tárja elénk. Ezt a sebet, t. ház, nézetem szerint csak az fogja meggyógyíthatni, a kinek lesz olyan gondolata, mely akár megtakarítás, akár jövedelemszerzés czímén megér az államnak évenként és állandóan 40 milliót. Az a kérdés

most, van-e hát a mi kormányunknak ilyen gondolata? (*Halljuk! Halljuk!*)

Azon rendszabályokat, melyek a pénzügyi helyzet javítására javaslatba hozattak, én három csoportba osztom. Szólani fogok lehető rövidséggel azokról, melyekre vonatkozólag még a pénzügyi bizottság is kijelentette, hogy azok elegendők nem lesznek. Ezek nagyon helyes intézkedések lehetnek, valami hasznot fognak is felmutathatni; de hogy a nagy bajjal szemben megfelelő segítséget nyujtsanak, arról szó sincs. Beszélni fogok azután a conversióról és a vele kapcsolatos dologról, végre azon irányról, melyről azt állította a t. miniszterelnök úr, hogy az a kormánynak pénzügyi politikája.

A mi az ezen bajhoz képest apró-cseprő intézkedéseket illeti, legelől áll a szállítási adó, melyre a pénzügyi bizottságnak egy kiváló tagja azt mondta, hogy az szerencsétlen gondolat. A törvénykezési bélyeg felemelésére már feljajdult az igazságszolgáltatásnak egy közege, a fehérvári ügyvédi kamara és kimutatta, hogy a manapság az igazságszolgáltatás mily drága, és hogyha igy haladunk, nem sokára oda jutunk, hogy ez országban igazságot csak a gazdag kaphat. (*Helyeslés a baloldalon.*) A beszállásolási törvények módosítása hozhat évenként néhány százezer forint megtakarítást, elismerem, de hogy az fel fog-e érni azon kárral, melyet oly községeknek csinálnak, melyek a régi törvény alapján építettek kaszárnyákat, az nagyon kérdéses. A szükséges szállítások, pl. a fegyvereknek nem rövid, hanem hosszabb idő alatt történő beszerzése helyeztetett kilátásba. Hát éppen a fegyvereknél kérdem, lehet-e erre alapos kilátás, mikor nem régen értesültünk, hogy a delegatio ülésszakának berekesztése után a hadügyminiszter bizonyos készletek beszerzése végett kénytelen volt a megszavazott hitelt túllépni? — Azután következik egy csapat apróbb intézkedés, a melyekről, mint ismeretlen nagyságokról, leghelyesebb nem is beszélni. Végre emlittetik és utalt rá tegnap Baross Gábor t. közlekedésügyi miniszter úr is, hogy a kamatbiztosítást élvező vasutak csoportosítása bizonyos pénzügyi előnynyel fog járni. Erről a kérdésről én is gondolkoztam, és megvallom a közlekedési miniszter úr felvilágositásai után is a pénzügyi eredménynek még tájékát sem vagyok képes felfedezni. Szerintem a dolog úgy áll, hogy azok az elidegenitendő mellékvonalak, melyeket a magyar államvaspálya hálózatától el akarna szakítani, vagy eléggé jövedelmeznek, vagy nem. Ha eléggé jövedelmeznek, s átadják azokat a kamatbiztosítást élvező, de szükségben szenvedő társulatoknak, mit nyerűnk vele? Hisz igy a kész jövedelmet adjuk oda. Vagy pedig nem jövedelmeznek. Kérdem ez esetben, hogy azon kamatbiztosítást élvező társulat honnan veheti a vételárt? Csak adósságból. Az adósság pedig kamatozást igényel, a kamatozás levonandó az üzleti feleslegből, az igy keletkező üzleti hiányt pedig kamatbiztosítással kell pótolni? (*Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.*) — Hát nem illusió-e az, t. képviselőház, ha a pénzügyminister úr azt mondja, hogy az ezen vonalak elidegenítése folytán bejött tőkéből fognak fedeztetni azon beruházások, a

melyek az államvaspálya-hálózatnál még eszközlendők, és hogy ez majd tehermentes fedezet lesz? Az én nézetem szerint ez a fedezet épp úgy pénzbe fog kerülni, mint ha kölcsön vétetett volna fel.

Másodszor, t. ház, lehető rövidséggel szólani kívánok a conversióról. *(Halljuk!)* De mielőtt annak lényegéről elmondanám véleményemet, mindenekelőtt tiltakoznom kell az ellen, hogy ez a conversió a pénztári készletek beszerzésével bárminő okozati összefüggésbe hozassék. A dolog úgy lőn több izben feltüntetve, mintha ezen pénztári készleteket nem kölcsön útján fognák beszerezni, hanem az mellékhaszna lenne a conversiónak. Hát én t. ház, a conversiót külön dolognak tartom, és a pénztári készletek beszerzését ismét egészen különböző dolognak. Akár sikerül az a conversio, akár nem, ismervén azt az ürességet, melytől a mi állampénztáraink konganak, okvetlenül be kell a szükséges cassa-készletet szerezni. És megfordítva, akár lenne cassa-készletre szükségünk, akár nem, ha az időviszonyok kedvezők, kötelességünk a nélkül is súlyos kamatterheinken könnyíteni. Ennélfogva a kettő között semmi okozati összefüggés nincsen. — Most már én csak egy pár szóval akarom jellemezni ezen cassaszükségleti hiánynak keletkezését és fedezési módjának természetét. *(Halljuk!)* Maga a t. pénzügyminister 1884-iki exposéjában megfejti nekünk, hogy ez a készlethiány honnan keletkezett. Ő maga mondja egyik beszédében, hogy »1880-ban és 1881-ben a visszamaradás 30.900,000 forintot tett ki. 1882-ben és 1883-ban jobb évek voltak és akkor a felesleg 13.500,000 forintot tett. Ha ezt a fenn említett összegből levonjuk, marad 17.500,000 forint, a mennyivel négy év alatt több adatott ki, mint a mennyi fedezet megszavaztatott. »Ez nem történhetett másképp — mondja a pénzügyminister úr — mint a pénztári készletek rovására, melyek az említett összeggel apadtak. Bátor voltam már a múlt évben jelezni és ismétlem most is, hogy alkalmas időben szükség lesz a pénztári készletek kiegészítéséről gondoskodni.« Igy vagyunk tehát! Régi deficitek pótlása tulajdonképp ez a pénztári készletbeszerzés és jellege semmi más, mint a deficit fedezése. A helyett, tudniillik, hogy a multban fedeztettek volna a kiadások, fedeztetni fognak mostan. *(Halljuk! balfelől.)* — A mi magát a conversiót illeti, a t. pénzügyminister úr három feltétel és egy kellék megléte mellett helyezte annak sikerét kilátásba. A három feltétel közül kettőnek nem létét maga beismerte. A kellék, a mely szükséges volna, az, hogy az ország megnyugtatást kapjon az iránt, hogy azok a nagymérvű túlköltekezések, melyek eddig constatálhatók voltak, a jövőben elő ne forduljanak. Ez egy oly problematicus dolog, melytől valamit függővé tenni inkább a bizalom kérdése. Én azt mondom, hogy áll e részben is az a franczia közmondás, hogy »qui a tué, tuera.« Én nem vagyok iránta bizalommal.

A mi a három feltétel közül azt az egyet illeti, melynek meglétét constatálta a t. pénzügyminister úr, tudniillik, hogy a pénzcsoport bizalommal viseltetik a magyar állam háztartása iránt, hát én e tekintetben nem mondom, hogy a dolog ma nem úgy áll, de na-

gyon tartok tőle, hogy ha a t. pénzügyminister úr úgy fog eljárni, mint a hogy ennek a conversiónak a házban bemutatásával tette, akkor ez a bizalom csakhamar meg fog rendülni. Mert a hogy, legalább eddig, a dolgok látszanak, t. ház, és a mint ezt magának a t. pénzügyminister úrnak hallgatása is azzal a direct felszólítással szemben, melyet hozzá gróf Apponyi Albert intézett, bizonyítja, a dolog úgy áll, hogy ő egy merőben problematicus, hogy embryonalis valamit hozott ide, a mit a dolog természete szerint nem kellett volna a nyilvánosság elé vinni. Maga ez az eljárás is igen veszedelmes lehet az operatióra nézve. Hiszen, t. ház, a pénzügyminister úr kilátásba helyezett bizonyos megtakarításokat akkor, a mikor a számításnak két oly fontos tényezője, a minő a törlesztési határidőknek meghosszabbítása és az árfolyam, nincs megállapítva. Ez nem elvi kérdés; ez tisztán a számok kérdése. Ha ebből a számításból nem egy, hanem két factor hiányzik, hogyan lehet akkor az eredménynyel előállani? Az én meggyőződésem szerint az az egész conversionalis programm, melyet a t. pénzügyminister úr előadott, oly nagymérvű szemfényvesztés, *(Ugy van! balfelől. Mozgás jobbfelől)* hogy az igen közel rokonságban áll a szédelgéssel, a melytől én államháztartásunkat igen-igen féltem. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ennélfogva, azt hiszem, hogy a conversióval ma alaposan tovább foglalkozni felesleges munka, sőt kár volna.

Végre, t. ház, szólanom kell a kormányelnök által pénzügyi politikának jelzett irányról. *(Halljuk! Halljuk!)* A t. ministerelnök úr különbséget tesz programmjai között, mert kettő van. *(Egy hang a szélső baloldalon: Van több is! Derültség.)* Az egyik programm érvényes a választások előtt, a másik esetleg alkalmaztatni fog a választások után. A választások előtti programm: »Vinni a takarékosságot, a meddig lehet, a rendes kiadásokban is legalább úgy, hogy néhány évig, mert örök időkre én sem tartom az állam fejlesztését megköthetőnek, vagy megkötendőnek a jelen keretben, mellőzni minden mellőzhető befektetést, ha különben helyes volna is; azonkivül a dohányjövedék, az indirect adók jövedelmének emelését venni igénybe, sőt idővel, mihelyt az ország fejlődése lehetővé teszi, hozzányulni, ha kell, az egyenes adókhoz is.« — A mi a beruházások mellőzhetőségét illeti, erre vonatkozólag György Endre képviselőtársunk helyesen mondta, hogy körülbelől 18 milliónyi összegű beruházások ezentúl is szerepelni fognak a költségvetésben, azoknak e tétel alá szorítása merőben lehetetlen, főleg mert oly kötelezettségeink is vannak nagy számmal, a melyeket a szerződések értelmében teljesíteni kell. Mi fog tehát bekövetkezni ezen programm szerint? A következő processus. Egy pár esztendeig takarékoskodni fognak a kereten belül, addig emelgetni fogják az adókat; akkor azután letelik egy pár esztendő, és megindul az az áramlat, mely emelni fogja a rendes kiadásokat is, mert hiszen az »ország fejlődését megkötni nem lehet.« A dolog tehát épp úgy fog alakulni, mint a hogy alakult eddig, tudniillik 1878-ban beállott a nagy ijedelem,

akkor elkezdtek takarékoskodni; az ijedelmet elfelejtették már 1882-ben, és ekkor belementek a túlköltekezés áramlatába, most pedig ime zátonyra kerültünk. Ezen pénzügyi politika mellett én a jövőre más prognosist nyujtani képes nem vagyok. *(Ugy van! balfelől.)*

A mi pedig a választások utáni programmot illeti, az nagyon érdekes. *(Halljuk! balfelől.)* A t. minister úr maga elismerte, hogy a kormány éppen azért, mert a választások előtt van, nem léphet fel oly eszmével, melyet esetleg mások, ha a választásoknál ők jutnának többségre, felhasználhatnának és elronthatnának. Hiszen ebben, nézetem szerint, világosan bennfoglaltatik annak bevallása, hogy a ministerelnök úr eddig oly eszmét, mely megfelelne a pénzügyi bizottság által felállított követelménynek, hogy tudniillik lényegesen különböző legyen az eddig javaslatba hozott intézkedésektől, mert ezek elégtelenek, mondom a ministerelnök úr ily eszmét nem említett, mert hiszen hogyha említett volna, úgy nem mondaná azt, hogy azért nem lép fel ily eszmékkel, nehogy azt mások használják fel és rontsák el. Ennélfogva a kormány pénzügyi politikájával úgy vagyunk, t. ház, hogy a mit megismerhetünk belőle, az a régi rossz, a mi pedig ettől valami különböző volna, arról fogalmunk sincs, mert azt nem akarják velünk megismertetni. *(Ugy van! balfelől.)* Olyan gondolat tehát, mely azon roppant nagy ürrel szemben állana, melyet a 40 milliónyi hiány képvisel, nincsen; hanem azon nagy ürrel szemben áll egy megfelelő nagyságu semmi. *(Ugy van! balfelől.)*

Az a kérdés már most, t. ház, a mire nézve annak, a ki e kérdéshez itt hozzá szól, szintén tisztában kell lenni, hogy általában lehet-e az ily nagy mértékben megromlott helyzeten nem javítani, ideig-óráig tatarozni, hanem úgy változtatni, hogy az egészséges állapot jövőben is fenntartható legyen? Erőinket és bajainkat mérlegbe vetve, én is gondolkoztam e kérdés felett, és arra a meggyőződésre jutottam, a mire előttem felszólalt több képviselőtársam. Ezen meggyőződésemet nemcsak a körülöttünk lévő dolgok szemléletéből, hanem más, hasonló sorsban sinlődött, de abból szerencsésen kivergődött nemzetek pénzügyi történetéből is merítettem. Azt maga a t. miniszterelnök úr is beismerte tegnapelőtti beszédében, hogy az ellenzék nem köteles megmondani azt, hogy minő concrét intézkedések által véli az eredményt elérhetőnek. Én azonban azt hiszem, hogy ha az ellenzék, vagy annak csak egy része is egyszer azon helyzetbe jutna, hogy ezt kötelessége volna elmondani, akkor nem késnék ezzel, még ha nem is lehetne szemére vetni, mint a mostani kormánynak, hogy a saját helytelen felfogása, saját jellembeli gyengesége és saját pazarlása folytán egy nagy és hoszantartó kisérlete dőlt dugába, az megmondaná, hogy mi a teendő és nem kivánna az országtól bizalmat vakon. Azonban, ha concrét intézkedésekről ez alkalommal nem beszélhetünk is, bizonyos alapfeltételeket, melyek mellett a különféle intézkedések több változatban alkalmazhatók a sikerre való kilátással, de a melyek nélkül semmiféle intéz-

kedés sem érhet czélt, általunk is okvetlenül szóba hozandók. *(Halljuk! Halljuk!)* Négy ily alapfeltétel van szerintem. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik az, hogy ezen nagy feladatnak a nemzet bizalma ismét megnyeressék, mert minden ilyen nagy vállalkozás positiv és negativ áldozatokkal jár. Sok mindent kell tenni és sok mindenről kell lemondani. Arra pedig a nemzet csak akkor lesz képes, ha ha tudja, hogy ezen áldozatokat miért hozza. *(Helyeslés balfelől.)* És én hiszem, hogy ha a nemzet meggyőződnék arról, hogy gazdasági bajainak és politikai gyengeségeinek nagy része onnan ered, mivel pénzügyei rendezetlenek; ha látná, hogy azon bizonytalanság, mely ennek folytán uralkodik, mily káros a termelésre; ha észre fogja venni azt, hogy a vállalkozás részben azért nem érvényesülhet nálunk, mert az állam a rendelkezésére álló tőkék jelentékeny részét absorbeálja, és hogy azon lazaság, a mely pénzügyi gazdálkodásunkat jellemzi, száz és száz ezer egyes magyar háztartásban követett, de káros példa, és végül, ha meggyőződik arról, hogy a mai körülmények között a valuta-enquête összehivása nem jelent mást, mint porhintést a közönség szemébe, mert azt a feladatot mindaddig, mig államháztartásunkban a rendet nem biztosítottuk, megoldani merőben lehetetlen: én hiszem, hogy a nemzet a pénzügyi rendezkedés munkájának nem tulajdonítana csupán elméleti fontosságot. *(Igaz! Ugy van! balfelől.)* Azonban, t. ház, úgy a bel-, valamint a külügyi dolgainkra nézve politikai szempontból is rendkivül fontos ezen intézkedés. *(Ugy van! balfelől.)* Erről meggyőződhetik bárki, ha a nemzetiségi lapokat kiséri figyelemmel, a melyekből mindenki láthatja, hogy mily kárörömmel vesznek azok tudomást a minket lealázó helyzetről, és hogy minő reményeket füznek ahhoz, ha láthatják, hogy politikai súlyunk Ausztriával szemben csökkent, a mit csupán a félhivatalos lapok nem akarnak beismerni, és hogy a monarchia határain kivül főleg azért nem tartanak bennünket jó szövetségesnek, mert pénzügyileg gyengék vagyunk; a mi különben úgy a nagyhatalmi állással, valamint azon folytonos csatakészséggel, mely nélkül legnagyobb életérdekeink lennének koczkán, alig is egyeztethető össze. Hiában adják államférfiaink pl. Oroszországnak azt a bölcs tanácsot, hogy a saját jól felfogott érdekében elégedjék meg mostani területével, hiszen úgyis elég nagy. Ezen birodalom keletkezésének és kétszázados keleti törekvéseinek hagyományait nem irthatjuk ki belőle, hanem avval nekünk folyton számolnunk kell. De számolnunk kell azzal is, hogy a nyugoti civilisatió és saját szabadságunk érdekében beláthatatlan időkig kell Oroszországgal szemben őrt állanunk. A ki ily körülmények közt, t. ház, a pénzügyek rendezésébe vetett hitét és bizalmát megingatja a nemzetnek, az az én felfogásom szerint súlyos bünt követ el. *(Ugy van! balfelől.)*

De a nemzet hitét és bizalmát ezen feladatban csak az oly kormány nyerheti meg ismét, a mely maga is át van ezen feladat fontosságától hatva. Hanem az ilyen kormánynak azután, t. ház, a maihoz hasonló viszonyok közt, nem szabad a kabinet tagjainak

nyugdíj igényeivel, vagy a fegyelmi biráskodás körén kivül eső, tehát főleg politikai hivatásu közegeinek fizetésfelemelésével és nyugdíjazásával alkalmatlankodni, hanem ha már meglennének is, működését azok eltörlésével kellene megkezdeni. (*Úgy van!* *balfelől.*) Hogyan kivánhatni lemondást a peripheriától, midőn a centrum maga is mohó önzéssel van tele? (*Zajos helyeslés balfelől.*) Hogyan higyjen a nemzet a czél szentségében, mikor az így profanáltatik? (*Úgy van!* *balfelől.*). Hogyan bizhasson a feladat megoldhatóságában, midőn azok a kikre az bizva lenne, tanácstalanul állanak a helyzettel szemben, minden eszme, minden komoly szándék nélkül (*Úgy van!* *balfelől.*) mint az a kuruzsló, a ki tudatlan mesterfogásaival már egyszer elkinzott betegétől azt kivánja, hogy minden szó nélkül, bekötött szemekkel engedje át magát neki ujabb, de esetleg még fájdalmasabb experimentatiók végett?

Azonban a nemzet hitének és bizalmának megnyerhetése végett szükséges az is, hogy annak a kormánynak, mely ezen feladat megoldására vállalkozik, legyen egész, minden részleteiben átgondolt terve és ennek létezéséről győzze is meg a nemzetet. Az az ingadozás, melyet a kormány eljárásában e részben tapasztalunk, csak arról győzhet meg bennünket, hogy vagy a régi rosszat akarja ismét alkalmazni, vagy maga sem bizik pénzügyi terveiben, mert nem akarja azokat a választás tüzpróbájának kitenni. Ezen tervnek, meggyőződésem szerint, egyik főkellékét kellene, hogy képezze annak kimondása, hogy a rend a pénzügyekben a lehető legrövidebb idő alatt állítandó helyre. Én más országok tapasztalatait szemlélve, arra a meggyőződésre jutottam, a mit annak idejében az annyit emlegetett, de oly kevéssé méltányolt 21-es bizottság is kifejezett, és mely állításnak erősségét képezi úgy Észak-Amerikának, mint Franciaországnak és legújabban Olaszországnak példája, hogy pénzügyeket cunctatori politikával rendbehozni nem lehet. (*Ugy van!* *balfelől.*) De, t. ház, ki hiszi azt, hacsak nem teljesen elfogult, hogy ha akármely kormánynak sikerülne is a rendes bevételeket még további 40 millióval emelni; hanem azért a kormányzat körében úgy, a hogy az most van, minden megmaradna a régi állapotban, hogy akkor az egyensúly valami hosszú ideig fenntartható volna? Hiszen csak a napokban fényesen fejtette ki gróf Apponyi Albert a mi padjainkról, hogy a javulás elengedhetlen feltétele az is, hogy az egész kormányrendszer szelleme ezen feladat szellemével kellő összhangzásban legyen. (*Helyeslés balfelől.*)

Itt az ideje és helye annak, hogy György Endre t. képviselőtársam tegnapi beszédével kissé behatóbban is foglalkozzam. (*Halljuk!*) Megvallom rendkivül megvoltam lepve azon felfogás által, mely a t. képviselő úr beszédjét áthatja. Én őt és képességét, szakismereteit, munkaerejét igen nagyra becsültem mindig; mert volt akalmam vele más téren közösen együtt működni, és mondhatom, azon nyilatkozatok, melyeket itt tett, teljesen méltatlanok azon álláshoz, mely őt

képességénél és tudományánál fogva megilletik. A t. képviselő úr tegnap a következőket mondta: »Nálunk a társadalom oly beteg, hogy a corruptiónak és a servilismusnak tüneteivel minden lépten-nyomon találkozunk. *(Úgy van! a baloldalon.)* Igenis éreztük ezt a ház minden oldalán és a házon kivül is. De méltóztassék elképzelni egy társadalmat, melynek vagyoni viszonyait a 48-iki átalakulás és azóta az állami és társadalmi igények tönkre tették; egy társadalmi osztályt, melynek vagyona nincsen, igénye nagy és dolgozni nem szeret. Nem valóságos melegágya-e az ily társadalom a corruptiónak és servilismusnak és azon önzés és bálványimádás, melyet a túloldalról hangoztattak, vajjon az ily társadalmi viszonyok mellett nem természetes következmény-e?« Azután beszéde folyamában ezeket modta: »Higyjék el, nagy átváltozások mellett a dolog természete szerint az átváltozás magával hozza, hogy a társadalom felkavarodik és az iszap a fenékről gyakori izben a felszinre jut. Az egyedüli orvosság erre az idő, mely lassanként a fenékre vonzódó saját súlyánál fogva le fogja ismét a fenékre szállítani az iszapot. És a ki ezen időt mentül hamarább akarja eléretni ezzel az országgal, annak arra kell törekednie, hogy a consolidált viszonyok nyomása alatt az, a mi terhes és súlyos, de felszinre került, saját súlyánál fogva, oda süllyedjen, a hová való. Ezen consolidált viszonyok megállapításában, azt hiszem, joggal követelhetünk mi magunknak, a ház ezen oldalán, bizonyos részt!«

Nekem e beszédre feleletem a következő: *(Halljuk! Halljuk!)* Én elismerem, hogy a mi társadalmunk beteg. Nem kicsinylem annak bajait, és eszem ágában sincs azokat tagadni. De a mit nem ismerek el, ez az, hogy a mi társadalmunk például 1865-től 1875-ig betegebb lett volna, mint a milyen most. Hiszen ebbe az időszakba esik két esemény, mely ennek ellenkezőjét bizonyítja. Az egyik az 1867-iki kiegyezés, melyről lehetnek a vélemények jók, vagy rosszak, de azt senki sem fogja tagadhatni, hogy a kiegyezés még igy sem sikerült volna soha, ha a nemzetben nincs meg az az erkölcsi erő, mely fölött pedig páratlan befolyással egy oly férfiú rendelkezett, a ki tisztán és kizárólag idealis erkölcsi hatalommal birt. *(Helyeslés balfelől.)* A második esemény, t. ház, az 1875-iki fusio. Erről is különfélék lehetnek a vélemények; ma én is másként gondolkozom róla, mint annak idején. De annak idején tapasztaltam, t. ház, hogy ez eseménytől sokat vártak az országban, és hazafias örömmel fogadták. A kik ezen öröm nyilvánulását akkor látták, azoknak lehetetlen volt észre nem venni az erős hazafiság és az erkölcsi érzés létezését a mi társadalmunkban. Jött azután a t. ministerelnök úr. *(Halljuk!)* És főleg azon időponttól fogva, midőn másodszor kellett neki a hatalom és saját politikai meggyőződése között választani, és választotta az elsőt. Hogy magát a hatalom birtokában megtarthassa, elkezdette, az emberek gyöngeségeire és gyarlóságaira számítva, azokat felhasználni, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon)* úgy, hogy végre

ebből egész rendszer lett, a melynek jellemzésére nagyon helyesen és találóan mondotta egy szellemdús képviselőtársam, hogy az semmi egyéb, mint speculatio á la baisse az emberekre politikai czélzattal. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ennek a politikának, t. ház, csupán egy elve van, melyet következetesen keresztülvisznek és alkalmaznak mindenütt, s ez az elv a »do ut des.« *(Igaz! Ugy van! a baloldalon.)* Ezen elvnek ily következetességgel való alkalmazása azonban merő ellentétben áll az erkölcsi tényezők hatályosságával. Már pedig én teljesen egyetértek a közoktatási minister úrral arra nézve, hogy államot általában vallás nélkül, csupán rendőrökkel, kormányozni nem lehet. De szerintem épp oly kevéssé lehet alkotmányos államot, akármily — aristocraticus vagy democraticus — alapon legyen szervezve, az igaz honfiui erények őszinte közreműködése nélkül kormányozni, és a maga valóságában fenntartani. *(Igaz! Ugy van! a baloldalon.)* Én hiszem azt, hogy ha ezen szomorú korszak letűnik, marad még a jobb idők számára is annyi az erkölcsi érzésből, a mennyi kovásznak elég lesz. De egyet constatálnom kell, s ez az, hogy a ministerelnök úrnak 12 évi gazdálkodása az ország erkölcsi tőkéjéből már szerfölött sokat fogyasztott el; *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon)*, s hogy egy oly servilis és bysantinicus korszakot teremtett meg, a minőhöz hasonló nálunk e században soha sem létezett. *(Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* — én igazán bámulom, hogy ezt a ministerelnök úr maga nem látja be. De ha ez igy van, t. ház, akkor én ennek csupán egyetlenegy magyarázatát tartom érthetőnek, és ez az, hogy a történet tanúsága szerint idővel minden hatalom megromlik és megrontja a maga embereit. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ennek első phasisa az, melyben az illetők kezdik magukat providentialis férfiaknak tartani, és a körülöttük közönségesen hizelgőknek csúszását a megérdemlett tisztelet önkénytelen hódolatának tekintik. *(Tetszés a baloldalon.)* És ezen díszes állapotnak consolidálására vállalkozott György Endre képviselő úr. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Ezért vindicálta ő magának az érdemet. Én azon dicsőséget, mely eme érdem megszerzésében gyökerezik, tőle egyáltalán nem irigylem, csak ismételve sajnálatomat fejezem ki, hogy ő ezen rá nézve méltatlan szerepre vállalkozott. *(Zaj a jobboldalon. Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ugyancsak a tegnapi napon mondotta Horváth Gyula t. képviselőtársunk, hogy ne mindig a személyeket nézzük, hanem a dolgokat. Én a magam részéről biztosíthatom a t. házat, hogy bennem soha semmiféle személyes gyülölség a t. minister elnök úr iránt nem lakozott; *(Helyeslés balfelől.)* két okból: először, mert a gyülölködés általában nem természetem; másodszor pedig azért, mert utoljára nem is volt reá okom. Én a ministerelnök úrtól soha több jóakaratot nem igényeltem, mint, a mennyiben ő engem részesített. *(Tetszés balfelől.)* Hanem a ministerelnök úrnak folyton politikai ellenlábasa

voltam itt e házban és e házon kivül. Már mint ellenzéki pártvezértől ösztönszerűleg féltem tőle; *(Élénk derültség és tetszés a balés szélső baloldalon.)* azóta pedig, t. ház, kivéve ama rövid mámort, mely a fusio idejében elfogott, a politikai téren mindig ellenzéket képezek vele szemben, s ime már e házban kilenczedik esztendeje van szerencsém közvetlenül szemlélhetni és birálgatni az ő kormányzatát. Ezen idő alatt számtalanszor eszembe jutottak Peel Róbertnek a hatalomról mondott azon szavai, hogy a nemesen gondolkozó államférfiú magasztos ambitiójának tárgyát a hatalom képezheti ugyan, nem addig, a mig általa csak kegyeket osztogathat, mert hiszen nagyon sok igényt kielégítetlenül kell hagynia; nem addig, a mig azt általában gyakorolhatja, mert hiszen ha nem tud vele semmit elérni, akkor csak képtelenségét és érdemetlenségét bizonyítja be reá, hanem addig, a mig saját eszméi, saját meggyőződése és belátása szerint tehet valóban jót milliókkal, a kiknek jó és balsorsát a végzet kezébe adta. Peel Róbert ezt akkor mondá, mikor saját conservativ pártfelei ellenében a whig-ekkel szövetkezve sikerült neki Angliában a gabonatörvényeket megszüntetnie, a mi által kétségtelenül nagy szolgálatot tett az ottani éhező népnek, és az olcsó élelmezés biztosítása és igy az ipar rendkivüli fejlesztése által Anglia világbirodalmi positiójának.

A t. ministerelnök úr 8 évig mint ellenzéki, 12 év óta, mint intéző államférfi gyakorolt befolyást hazája sorsára. Az első időszak alatt közvetve demoralisálta az akkori kormánypártot, mert később önmaga által is helytelennek felismert közjogi oppositiója folytán annak vezéreit elnézőbbekké tette, mint kellett volna lenniök a párt tagjai iránt. Ujabban közvetlenül mételyezi meg az egész állami szervezetet, sőt a társadalmat is: *(Igaz! Ugy van! a bal- és szélső baloldalon.)* még pedig azért, mert azelőtt, habár megengedem, öntudatlanul, de csak a hatalomra törekedett, az óta pedig lelke egész hevével — megengedem, ismét öntudatlanul *(Élénk derültség a balés szélsőbalon)* — a hatalmat csak önmagáért szereti. *(Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Csoda-e, t. ház, ha ily körülmények között kormányzata is, mint egész, nem mozdította elő, hanem nagy mértékben akadályozta a mi pénzügyi rendezkedésünk nagy munkájának megtételét? *(Ugy van! balfelől.)*

Röviden összefoglalom a mondottakat, t. ház! A mai súlyos pénzügyi helyzet keletkezésének legfőbb okát én abban látom, hogy a kormány hűtelen lett eredetileg elvállalt nagy feladatához, és első sorban nem a czélt akarta elérni, hanem hatalmon maradhatása érdekében sok mindenfelé kellemesnek mutatkozni. *(Ugy van! a bal- és szélső balon.)* A rendkivül súlyos pénzügyi helyzet abban találja kifejezését, hogy körülbelül 40 milliót kellene még, de nem vagyunk képesek, rendes bevételeinkből fedezni. E súlyos helyzettel szemben a kormány egészen tanácstalanul áll, és ennek daczára vak bizalmat és engedelmességet kiván a nemzettől. *(Ugy van! Igaz! a bal- és szélső balon.)* A mi pénzügyi bajainkon mélyreható intéz-

kedések segítségével lehetne javitani; de azok mellett, hogy a gyógyulás állandó legyen, okvetlenül szükséges bizonyos feltételek megvalósulása; első sorban az, hogy ezen feladatnak újból megnyeressék a nemzet hite és bizalma, a mire azonban csak akkor van kilátás, ha a felhivás hozzá egy olyan kormány részéről intéztetik, a mely maga is át van hatva a feladat fontosságától, a mely tudja és meg is mondja a nemzetnek, hogy mit akar; *(Élénk helyeslés a baloldalon)* és a mely kormányzatának tisztasága, eszméinek helyessége, eljárásának önzetlensége által biztosítékot ad a nemzetnek az iránt, hogy a feladat megoldása érdekében tőle kivánt esetleg súlyos áldozatok nem lesznek épp oly czéltalanul, mint eddig elvesztegetve. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Mindezen feltételek közül egyet sem lévén képes felfedezni a költségvetésben és a kormány pénzügyi politikájában, kivánnom kell, hogy az minél előbb megszünjék; ennélfogva az előttünk fekvő költségvetést általánosságban a részletes tárgyalás alapjául sem fogadom el. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

X.

Általános politikai tárgyu beszédek.*)

1. A politikai és közgazdasági helyzet 1878-ban.

Képviselői programmbeszéd; mondatott M.-Pécskán 1878. évi nov. 16-án.

T. V.! Fogadják hálás köszönetemet azon megtisztelő kitüntetésért, melyben engem a kijelölés által részesiteni kegyesek voltak. Képviseleti kormányrendszer mellett a szabad polgárok egy-egy társuk iránt bizalmukat jobban nem fejezhetik ki, mintha az ország legfontosabb érdekeinek védelmére és ilyszerü közvetett intézésére szólitják fel őt. E bizalom minden rangot és minden kort egyaránt megtisztel. Az, kit évek hosszu során át szerzett érdemek diszitnek, közhasznu munkásságáért elismerést kap sokszor egyetlen jutalmul abban; a kinek pedig ideje nagyobb érdemeket szerezni nem lehetett, és főleg a ki szellemi munkaerején kivül egyébbel nem rendelkezik, az a polgártársai részéről önként nyilvánuló, őszinte bizalomban oly magasb rendeltetésü tevékenységre láthat biztatást, melyben egész valóját kifejteni és a közérdekek számára hasznositani nyilik alkalma. Az ily jelöltre nézve e bizalom tartozást létesit, melyet leróni, várakozást formál, melynek tehetsége szerint megfelelni becsületbeli kötelességét képezi. Ezen szerényebb munkások közé tartozom magam is; mert önök engem nem jutalmazni, nem a már lezajlott mult után érdemesült hazafit kivánhatták megtisztelni bennem, hanem a közügyek egy igénytelen, de jó akarattal telt napszámosát hivták fel az ország nagy tanácsának szép és hasznos, de épp oly komoly, mint nehéz munkájára. E bizalmat kiérdemelni, hatáskörömet a lehető legjobban betölteni, s becses jóakaratuk várakozásának egész erőmmel megfelelni, leghőbb vágyom, legkedvesebb kötelességem és legfontosabb feladatom leend. — A kijelölés alkalmával Önök szivesek voltak egyszersmind felszólitani, hogy fejtsem ki azon nézeteimet, melyek a helyzetre, ezen országgyülés teendőire és azok miként leendő elintézésére vonatkoznak. E felhivásnak engedve megjelentem becses kö-

*) Az ezen fő fejezetben foglaltak az előbbiek közgazdasági és társadalompolitikai tartalmának mintegy keretét képezik.

rükben, s hazánk jelen politikai és közgazdasági helyzetéről, ennek követelményeiről, valamint törvényhozásunk legfőbb feladatairól lehetőleg világosan és minden tartózkodás nélkül elő fogom adni meggyőződésemet. — A lefolyt három év alatt az országgyülés tevékenységét a monarchia másik felével fennállott gazdasági viszonyunk újabb szabályozása vette kiválóképpen igénybe. Ezen életbevágó kérdést, mint sokan az országban, én is másképpen óhajtottam volna megoldva látni. Fontos tekintetekre kellett annál figyelemmel lennünk, de legfőbb szempontnak én mégis nemzetgazdaságunk szervesitését tartottam, s azt hiszem, hogy bármennyire egymásra van is a monarchia két állama politikailag utalva, a minden körülmények közt fenntartandó közjogi kapcsolat egyik fél gazdasági önállóságának feláldozását sem követeli. Sőt magának a közjogi viszony szilárdulásának is csak használhatott volna, ha oly kiegyezést sikerül létrehoznunk, mely a szövetkezők anyagi gyarapodását előmozditani, egyéni erejöket növelni, megelégedésöket öregbiteni és igy egymáshoz való ragaszkodásukat fokozni képes volna. — A mult országgyülésnek tagja nem lévén, a megkötött újabb szövetség igazolása, vagy tüzetes birálata ez alkalommal feladatomat nem képezheti; az irántam tanusitott bizalom folytán azonban nyilt őszinteséggel tartozom Önöknek. Azért, bár a közel jövőben a kiegyezési törvényeken változtatni nem lehet, azok értékéről és valószinü befolyásától alkotott véleményemet elmondani mégis kötelességem, mert ezen felfogásnak a jövendő feladatok megitélésénél szükségképp nevezetes szerepet kell játszani. Én a monarchia két állama közt létrejött ujabb gazdasági szövetséget sem pénzügyeink rendezésére, sem gazdasági életünk fejlődésére nézve előnyösnek nem tartom. Az én véleményem szerint a kiegyezés által teremtett helyzet mezőgazdaságunkra és iparunkra határozottan károsan fog hatni, mert lehetetlenné teszi, hogy belfogyasztásunk a hazai termelésnek váljék javára; lehetetlenné teszi, hogy anyagi érdekeinkről magunk rendelkezzünk és igy a közgazdasági tényezők egymásra való hatásából származó hatalmas mozgató erők jótéteményétől s az ép szervezet rugóinak alig pótolható öntevékenységétől megfoszt bennünket.

A közgazdaság szervezetének épségét nem hangsulyozhatom eléggé, mert azon organikus hiba mellett, mely gazdasági rendszerünkben a kiegyezés által is fenntartatik, a legkedvezőbb külpolitikai helyzet befolyása alatt sem várható nagyobb lendület. E tárgy részleteit azonban nem szükséges itt bővebben fejtegetnem, mivel azok a nagy közönség előtt is teljesen fel vannak deritve már. De reá kellett a kiegyezés várható hatására mutatnom, mert éppen ezen telfogásból indulok ki, midőn gazdasági szervezetünket betegnek tartván, helyzetünket felette kedvezőtlennek és igen nehéznek mondom. Az anyagi érdekek fejlesztésének én a politikában elsőrendű fontosságot tulajdonitok, s minthogy azt a kiegyezés alkalmával tekinteten kivül hagyták, én legközelebbi jövőnket rózsás szinben már ezen egyetlen oknál fogva sem láthatom. — A kiegyezés folytán beállott súlyos helyzetet mindazáltal az oly bel- és külföldi politika, mely létfelté-

teleink, a nemzet szükségei és érdekeinek szempontjából indulna ki, még érezhetőleg enyhithetné. És én csupán a kiegyezés által magát az ország jövőjét, államiságát és szabad fejlődését végenyészettel fenyegetve még nem látnám. Meg vagyok ugyanis győződve, hogy az anyagi gyarapodás utáni fokozodó törekvés előbb-utóbb meg fogja a helyes útakat találni. Magyarország még fel nem nyitott dús segédforrások, kiaknázatlan gazdag természeti kincsekkel bővelkedik, és munkára alkalmas, jó népe van, mely helyes politikai tapintata és áldozatkész hazafiságával az országot igen nehéz körülmények között nem egyszer megmentette már. Erősen meg vagyok győződve továbbá, hogy Európának Magyarországra mint tömör államra és monarchiánkra mint nagyhatalomra valóban szüksége van. Ezredéves multunk is elég erős kapocs, hogy az első pillanatra heterogénnek látszó, de tényleg nagy mérvben egymásra utalt elemeket, főleg a nem szláv eredetű népfajokat, sőt az orosz befolyás megtörhetése után ezekkel együtt a szlávokat is, állandó társadalmi közösségben összetartsa. Kétségtelen, hogy a kiegyezés haladásunkat tiz évre megakasztotta; de még szervi hibában szenvedő nemzetgazdaság mellett sem vesztettünk volna jó politika esetén az által egyebet, mint azt, hogy egészségesb irányu fejlődésünk, az anyagi és szellemi gyarapodás gyorsulásának kezdete tiz bizonytalan évvel elhalasztatott. Azon külpolitikai irány azonban, melyet különösen a keleti kérdéssel szemben követünk s azon kormányzati szellem, mely az intéző államférfiak eljárását újabban áthatja, fájdalom, most már nem csupán a gyors haladás lehetőségét és jólétünket, hanem egyenesen létünket, fennállásunkat, az ország államiságát, a nemzetiségek békéjét, szabadságát, egyéni jogainkat, civilisatiónkat, szóval összes köz- és magánjavainkat a legkomolyabb veszélyekkel fenyegeti. A monarchia föld- és néprajzi viszonyai annak helyzetét Európa közepén nagyon kényessé teszik, jól tudom; de valamint annak, aki rövid karddal küzd, egy lépéssel közelebb kell ellenfeléhez mennie, nehogy magát nem védhetvén, általa megsebeztessék, épp úgy azon államnak vagy államok szövetségének, mely a kedvező fekvés és kedvező alkat előnyeivel nem dicsekedhetik, hogy fennállhasson, az adott viszonyok közt czélszerű, tehát öntudatos, határozott és bátor érdek-politikát kell követni. A mi külpolitikánk pedig minden inkább, mint öntudatos. A kormány és külképviselet tényei esetről-esetre határoztatnak el. Életérdekeinkkel kibékithetlen, éles ellentétben vannak. Az intéző államférfiak eljárása nemcsak itthon, hanem az egész mivelt világon kételyekre szolgáltat okot, melyek hitelüket tökéletesen megsemmisiteni alkalmasok. Végül összes ténykedésök oly ingadozó, oly érthetetlen, hogy iránta bizalommal viseltetni, kormányzatukból az ország jövőjére nézve megnyugvást meriteni nekem legalább merőben lehetetlen. — Minden oda látszik mutatni, hogy a keleti kérdés végleges megoldása nem sokáig lesz elhalasztható. Ezen kérdés reánk a legközvetlenebb befolyással bir, és fennmaradásunkra is csak akkor van kilátás, ha a Balkán-félszigeten oly államok alakulnak, melyek az

összes európai civilisatióra és jólétre nézve veszélyessé vált Oroszország hóditó, véres s minden nemzeti egyéniségek elölő terveinek kivitelénél vak eszközökül szolgálni nem fognak. Oroszország nem az a hatalom, mely a nyers erőszakon kivül más tekinteteknek engedne, s eljárása oly megaláztatás és veszély egész Európára, hogy ez azt sokáig már el nem tűrheti. Európa nem engedheti tovább, hogy békéje mindegyre megzavartassék, hogy soh'sem vehessen szabad lélekzetet, mert a mai állapot, midőn szakadatlanul fegyverben állva, véres verejtékű munkája eredményét művelődésének és gyarapodásának előmozditása helyett ideig-óráig tartó szabadsága passiv védelmére kénytelen forditani, felette kinos és mindennap inkább azzá leszen. Nem sokára beálland az az idő, midőn e zaklatot lét egyáltalán elviselhetlennek, és ahhoz képest egy jobb, nyugalmasabb jövő reményével kecsegtető világháboru, s az összes érdekelt nemzetek conflagratioja sokkal kivánatosbnak és sokkal előnyösebbnek fog feltünni. Ez óriási összeütközés, azt hiszi napjainkban minden gondolkozó ember, legfelebb csak évek kérdése már. Lehet, hogy ennél is közelebb vagyunk hozzá, de annyi minden bizonynyal áll, hogy a létért való küzdelem napjai reánk nézve is elkövetkeznek. És ezen nehéz napok kimenetelétől fog aztán függni, hogy e szép földet, melyet a Kárpátok hatalmas öve vesz körül, melynek termékeny rónáit és három bérczcsoportban kimagasló érczdús regényes vidékeit az ismeretes négy folyó öntözi, jövőre is Magyarországnak, vagy pedig egészen másképpen fogják-e majd hivni. Én, tisztelt választók, azt hiszem, hogy hazánknak, mint külön államnak, lehet még jövője; de arról is meg vagyok győződve, hogy e jövőt eljátszani semmi sem alkalmasabb, mint az oly politika, mely erőnket czéltalan, minden tekintetben káros kalandokra vesztegeti. Magyarországnak nincs fölösleges népe, nincsenek reménytelen kisérletekre, vagy szeszélyes kedvtöltésre kidobható milliói. Nincs sem vére, sem pénze mások számára, mert az a vér, mely hazánk fiai szivét dobogtatja, s azon fillérek, melyeket népünk adója fejében összezsugorgat, egy nagy, nehéz, szent czélra, hazánk jövőjének biztositására szükségesek. E politikát az egész ország, a monarchia minden hű népe, az egész nem szláv világ határozottan elitéli. E politikát én is kárhoztatom, és meg lehetnek róla győződve, tisztelt választók, hogy azon szavazattal, melyet Önök bizalma adand kezembe, azt támogatni én soha sem fogom.

A külügyek megvitatását és vezetésük ellenőrzetét én a monarchia két törvényhozó testületének kivánom fenntartani, mert a helyes és kifelé mind két fél azonos érdekeinek megfelelő politikai irányra nézve csak azok öszhangzatos fellépéseiben látok garantiát. Deák Ferencz halhatatlan művét nehézkességgel és merevséggel vádolják sokan s azt mondják, hogy annak állitólag mesterkélt szerkezete a szabad mozgást megakadályozza. Én azokkal ellenkezőleg a delegatiók szervezetében a könnyelmüen támadó és hóditó háboruk kizárására irányuló öntudatos törekvést látok, s azon hibák is, me-

lyekkel a dualismus ellenségei nagy hazánkfia alkotását gáncsolják, az én véleményem szerint csak az ő valódi és áldásdús bölcseségét hirdetik. Ezeknél fogva én, mint a monarchia egyik képviselő testületének tagja, a külpolitika megitélésénél azokkal járnék karöltve, a kik az ország önállóságát fenntartani s a nép vagyoni és munkaerejének lehető kimélete mellett Magyarország és Ausztria védelmi képességét hatályosbitani kivánják, hogy a nagy küzdelemben, mely létünk felett dönteni lesz hivatva, magunk és utódaink számára megmentsük és biztositsuk ezen reánk nézve egyetlen hazát. — A már egybegyült országgyülést a folyó ügyeken kivül valószinüleg a külpolitikai viták fogják leginkább elfoglalni, szeretem azonban remélni, hogy a törvényhozó testület más hasznos munka számára is szakitand magának időt. Ez valóban felette kivánatos lenne, mert belügyeink rendezésénél igen sok teendőnk van, s az alkotmányi és kormányzati szervezet a reformokat egyaránt igényli. De legtöbb törekvésünk meghiusul és buzgalmunk meddősége kikerülhetlen, ha ujitási munkásságunkat más, az eddiginél jobb szellem nem fogja áthatni. Mindenekelőtt helyzetünket és magunkat kell tökéletesen megismernünk, mert a készültség állami és társadalmi életünk minden terén elég hiányos. A tényleges viszonyok nincsenek kellőleg felderitve, tudomásunk a legfontosabb dolgokról homályos és sokszor a legszükségesebb adatokkal sem rendelkezünk. Szükségeink iránya és törvényeink szelleme nem hangzanak egybe. Állami életünkben folyton változik minden. Az állandóság ezen hiánya a közszellemet és önbizalmat megöli s a tétovázó ingadozás kételyeket szül, melyek befolyása alatt a magyar államiság eszméje még a jobb elemeknél tért veszit. Felette nagy baj ez; itt az idő, hogy tőlünk telhetőleg segiteni igyekezzünk rajta. Ma én a törvényhozás terén legfőbb követelménynek az észszerüen fejlesztő, de egyszersmind józanul megfontolt haladást tartom, és azt hiszem, hogy az alapos tanulmánynak több tér biztositandó a törvényhozásnál. A kérdéseket, mielőtt megoldatnának, gondosabban érlelni, az adatgyűjtésre és szakvéleményekre több súlyt kellene fektetni. Igy az országgyülés minden bizonynyal jobb törvényeket hozna s nem kellene alig elintézett kérdésekre minduntalan visszatérnie.

A napirendre kerülhető reform-kérdésekről azon sorrendben fogok szólani, a mint azok a törvényhozás, törvénykezés és közigazgatás különböző ágaira vonatkoznak. — Törvényhozási tevékenységünk hatályosbitása az országgyülés felső házának átalakitását igényli. Miután ősi intézményeink már mind ujjá szerveztettek, a rendi alkotmány utolsó maradványát, a főrendi házat sem lehet mostani alakjában továbbra is fenntartanunk. Én azon meggyőződésben vagyok, hogy a magyar felső ház ujjá szervezésénél a születés és öröklés által szerzendő törvényhozási jog szabályzott gyakorlatának, a kinevezésnek és választásnak combinatiója volna a leghelyesebb. Abban a nagybirtokos családok egyes tagjai, a nagy és középbirtok választottai és az ő Felsége által kinevezett országnagyoknak kellene helyet foglalni. A nagybirtok fenntartása, mint sok más tekintetben, törvényhozási

szempontból is kivánatos és a hitbizományok e czélból szabályozandók lennének. A kinevezésnél a több ideig szolgált államférfiakra, az egyház, tudomány, művészet, ipar és kereskedelem kiváló szakembereire különös figyelmet lehetne forditani. A választás által pedig a magyar aristokratia zöme közelebb hozatnék a középosztályhoz s tér nyilnék számára, hogy törvényhozói szerepét a társadalom kebelében közmunkásság és közhasznu törekvés által elébb kiérdemelje. A felső ház ily módon leendő összeállitása annak tekintélyét és munkaképességét emelné, a nép bizalmát mind jobban megnyernők számára, s békés, nyugalmas időkben hathatós támaszul szolgálna a képviselőháznak. Ha pedig netán a forrongások és szenvedélyek uralma ragadná meg a népképviseletet, a jól szervezett és nemzeti szellemű felsőház az egyoldalu elhatározást, a gyors és kellőleg meg nem fontolt intézkedéseket a nemzet jólétének és becsületének érdekében sikerrel ellensúlyozhatná. — A törvényhozás üdvös tevékenységét ezenfelül tetemesen előmozditaná, ha a törvényjavaslatok szakszerűbben készittetnének s a fennálló törvényekkel és intézményekkel előbb öszhangzatba hozatván, valódi szükségeink természetének megfelelőbben lennének szerkesztve. E végből én kellőleg szervezett s szakavatott férfiakból alakitandó államtanács létesitését pártolom s abba lehetőleg már eddig is alkalmazott jobb erőket kellene kinevezni, kik arravalóságukat a gyakorlat terén is bebizonyitják és az államnak újabb tetemes kiadását nem vennék igénybe. Az ily nyugodtabb viszonyok közt működő testület munkásságától a törvényhozás javitása és gyorsitására én igen sokat várok.

Az igazságügy terén is nagymérvű javitások szükségesek még. E tekintetben igen fontos feladat vár az országgyülésre, mert sajnos, hitelviszonyaink nem kis részben tulajdonithatók azon körülménynek, hogy törvénykezésünk most sem felel meg a jogos igényeknek, melyek iránta a bel- és külföldön méltán támasztatnak. Kétségtelen, hogy a lefolyt három év alatt az igazságszolgáltatás ügyében sok történt. A váltó- és büntetőtörvénykönyv elkészültek, s más irányban is több oly intézkedés tétetett, melyek figyelemre és elismerésre méltó javulást jeleznek. Naponként éreznünk kell azonban, hogy mind annyagi, mind alaki törvényeink hiányosak! Nincs polgári törvénykönyvünk, mely személyi, családi és vagyoni viszonyainkat szabályozná, csődtörvényünk nem nyujt a hitelnek biztos támpontot, s rendesen a tömegek teljes felemésztésére vezet. Az adósok részéről a hitelezők csalárd kijátszása mindennapi dolog. Perrendtartásunk a visszaéléseknek tárt kaput nyit, a büntető eljárás szabályozatlan, a kereskedelmi törvény pedig sok eddig el nem oszlatott kételyre adott alkalmat. A bíróságok szervezetében is javitásokat kell tenni. Biráink függetlensége valahára már biztositandó lenne. A királyi táblákat leghelyesebb volna megosztani s az ország néhány vidéki forgalmi gyupontjára áthelyezni, továbbá a hétszemélyes tábla, mint legfőbb itélő és semmisitő szék egységes bíróságképen visszaállitandó volna. Az eljárást véleményem szerint feltétle-

nül egyszerűsiteni szükséges, mert egyfelől a takarékosságot e részben is érvényre kell emelni, másfelől pedig a gyors igazságszolgáltatás is csak egyszerűsités által érhető el. E végből tekintélyes jogászok a szóbeliség általános bebozatalát sürgetik, hogy a nép könnyen, gyorsan és olcsón jusson az igazsághoz. Ezen véleményt én helyesnek, ennélfogva megvalósitandónak tartom. — A közigazgatás reformja is mulaszthatlan feladat. Gyors, pontos, lelkiismeretes és ügybuzgó közigazgatásra van szükségünk, mert a törvényekben nyilvánuló nemzeti akarat csak igy lehet valósággá. Én a kormány tekintélyét a törvényhatóságok irányában biztositani óhajtom, de az önkormányzatot mindazon ügyekre nézve, melyek szorosan a törvényhatóságokat illetik, továbbra is fenntartandónak vélem. A tisztviselők függetlenségének biztosítása felette kivánatos, mert mai ingatag állásának nemcsak a hivatalnok, hanem legtöbb esetben maga a közérdek is kárát vallja. De a tisztviselők függetlensége nemcsak lefelé, hanem épp oly mérvben felfelé is megvédendő, különben alkotmányos szabadságunk komoly veszélyeknek lenne kitéve. Ezt másképp nem lehet elérni, mintha rendszeres szolgálati szabályzat alapján a fegyelmi esetek eldöntése nem mint most bizottságokra, hanem bíróságokra ruháztatik, melyek az ügy érdemét pártatlanul intézik el. Azonkivül a közigazgatási ügyek kezeléséből akár a községek és megyék, akár több törvényhatóság s ezek és a kormány, akár az egyesek és a közigazgatási hatóságok közt felmerülő kártéritési, vagy illetékességi viták igazságos elintézése végett egy másutt helyesnek bizonyult szervezetü közigazgatási törvényszék felállitását tartom szükségesnek. A közigazgatás körében kivánatos még az egyesületi és gyülekezeti jog, a honosodás, a rendőri szervezet és eljárás szabályozása, valamint az urbéri maradványoknak, névszerint az italmérési, malom-, rév-, uti és vásári vámszedési jogoknak méltányos megváltás utján az egyes ügyek és vidékek természetének megfelelő rendezése.

Önállóságunkat a külügyeken kivül semmi sem fenyegeti annyira, mint pénzügyeink sajnos állapota. Államháztartásunk vitelénél még most is a legfőbb czél, mely után elsősorban törekednünk kell, a kiadások és fedezet közti állandó egyensúly helyreállitása. E czél elérése sok áldozatot kiván és sok fejtörést megérdemel. Minthogy közgazdaságunk helyzetének kedvezőtlen voltát nem lehet tagadni, azért a takarékosság, az önmérséklet napjainkban a legkivánatosb és leghasznosabb polgári erény, a kormánynak és törvényhozóknak pedig legfőbb kötelessége az. Oly államban, a minő hazánk, melynek kész, használható segédforrásai aránylag csekélyek, mely bevételeinek biztosságával nem dicsekedhetik, a meglévő anyagi erőt kimeritő, különben bármily hasznos beruházás is végzetes lehet. A korral azonban nekünk szintén haladni kell, mert az állam nemcsak egy nemzedék számára áll fenn, s más időknek más szükségei vannak, ezek kielégitését pedig folyton elő kell készitenünk. De a kikerülhetlen javitásokban tartsunk mértéket, különösen óvakodjunk minden fény-

üzéstől, s akkor azon javulás, mely pénzügyeinknél egy pár év óta észlelhető volt, idővel beteg államháztartásunk teljes meggyógyulására is vezethet, hacsak ismét káros hadi vállalatokba nem bocsátkozunk. Takarékosság kivántatik úgy régibb intézményeink fenntartásánál, mint az új intézkedések elhatározásánál; takarékosság kivántatik minden téren, különösen az adó- és a pénzügyek kezelésénél. Ezenfelül adótörvényeink hatása és hibái folyton tanulmányozandók; az egyes osztályok túlterhelésétől óvakodni kell és egyáltalán az adóalapot megtámadnunk nem szabad, azért az egyenes adók emelését én nem pártolom. A bor- és husfogyasztási, további a bélyeg- és illetéktörvényt át kell dolgozni. A fényüzési adók közül azok, melyek jövedelme az iparnak okozott károkkal arányban nem áll, eltörlendők. Az állami üzletekkel jó lesz felhagynunk. Az állambirtokok pedig, amennyiben eladásuk nem lenne tanácsos, megfelelőbb kezelés, állaguk helyesebb fenntartása és jövedelmük emelése végett a legilletékesebb szakközegre, földmivelési miniszteriumra bizandók. — Azonban minden gazdálkodó törekvés mellett is kell még egy nagyobb áldozatot hoznunk, azt tudniillik, melylyel romlott pénzünk értékét helyreállithatjuk. Ezen áldozat egyelőre jelentékeny lesz, mindazáltal alig van kiadás, mely már a közel jövőben anyagilag is közvetlenebbül jutalmazóvá válhatnék, mint éppen ez. A valuta helyreállitását valódi ok nélkül nem szabad halogatnunk, mert annak romlottsága egész kereskedelmi forgalmunkat ingadozóvá, számitásainkat megbizhatlanná, válságainkat élesebbekké és közgazdasági elszigeteltségünket majdnem tökéletessé teszi. Ez okból a mint a külbéke biztositva leend, rögtön komolyan kell annak megkezdéséhez látnunk.

A pénzügyek rendezett állapotára most inkább van szükségünk, mint valaha, hogy akkor, midőn mindig várható nagy megpróbáltatásunk órája üt, anyagi erőnk és hitelünk megbizható legyen. Állami pénzügyeink rendezése sikerre azonban csak akkor vezethet, ha a nemzetgazdaság kivánalmai is folyton szem előtt tartatnak; ha nem csupán egyoldalú fiscalis politikát követünk, de a termelés minden ágát, a földmivelést, ipart- és kereskedelmet is, kitartással és szakértelemmel buzgóan fejlesztjük. Minthogy a munkafelosztásnak a törvényhozásnál is épp úgy, mint minden más anyagi és szellemi foglalkozásnál, szintén helye van, és minthogy egész ifjuságomat a közgazdasági érdekek tanulmányozása és gyakorlati szolgálatával töltöttem, én csekély erőmet az ide vágó kérdések eldöntésénél kivánnám hasznositani. Nagy, alig belátható e tér s azon a kiegyezési viták hosszusága folytán a teendők most tetemesen felhalmozódtak. Nálunk e fontos feladatok elintézése az egyesek részéről annál több buzgalmat igényel, mert a nemzetgazdaság munkásainak száma az elmélet, de főleg a gyakorlat terén feltünően csekély. — A termelés minden ága szeretetteljes, gondos ápolást kiván, mivel bárhová tekintünk, minden irányban fontos feladatok várják a megoldást. A földmivelés és általában a nyers termelés érdekei a kormány és tör-

vényhozás részéről fokozódó figyelmet igényelnek. Jövedelmünk legfőbb, majdnem egyedüli forrását még mindig a mezőgazdaság képezi, azt tehát elhanyagolni a legnagyobb bün lenne, melyet magunk ellen elkövethetünk. A részletesen fel sem sorolható ez irányú teendők közül egyedül a javaslatban már régen kész bánya- és erdőtörvény végleges elintézését emelem ki. Főleg az utóbbira van égető szükségünk, mert védelem hiányában erdőink pusztulása mindennap rendkivüli közgazdasági károkat okoz. — A termelési viszonyok hatalma lassankint átterel a belterjesebb, iparszerübb gazdálkodásra, később pedig magára a szoros értelemben vett iparra bennünket. Ezen átmenetet a dolog természetének megfelelően elő kell készitenünk, azért a közügyek intézőinek az erre irányuló mozgalom üdvös és fontos voltától egészen áthatva kellene lenniök. Iparunk az utóbbi tíz év alatt nem emelkedett; a válság nagyobb vállalatainkat megsemmisité, vagy megingatta, és fájdalom a monarchiánkban fennálló gazdasági szövetséges viszony mai alakulata nem is engedi reménlünk, hogy a gyáripar fejlődése nálunk nagyobb mérveket ölthessen. A kis ipar teljesen zilált állapotban sinlődik; a tan- és szolgálati viszony meglazult, a kereset és bizalom alábbszállt, az iparosztály a termelési és társadalmi tényezők változása folytán érzékenyen szenved, s nagy részben már is megsemmisültnek mondható. Alkotásokról e téren alig beszélhetünk, mert azokra viszonyaink képtelenekké tesznek bennünket. Minden, a mi e részben hatalmunkban áll, az, hogy igyekezzünk megmenteni a végromlástól, a mit még megmenteni lehet. És a mi iparosztályunk vágyai nem is tulzottak, reményei mérsékeltek, nem zavarog, illetéktelen befolyást nem igényel, csupán figyelmet, jóakaratot és rendet kér, mert helyzete ezek hiányában már majdnem türhetetlen. Alkalmul arra, hogy az ipar terén rendet csináljunk, az ipartörvény módositása kinálkozik. Ezen munkának az országgyülés egy határozata értelmében az első ülésszakba kellene esnie. Én annál iparunk józan követelményeit venném irányadóul, s miután ezeket tökéletesen megismerni és méltányosságukról meggyőződni igen bő alkalmam volt, azoknak egész odaadással és buzgalommal igyekezném meghallgattatást és érvényt szerezni. Az ipartörvény módosításával szoros összefüggésben van a kamarai törvény revisiója. Hosszas tapasztalás után szereztem azon meggyőződést, hogy a kereskedelmi és iparkamarák helyes szervezet és jó vezetés mellett az általuk képviselt fontos érdekeknek igen hasznos és nálunk még mindig alapot lerakó szolgálatokat tehetnek. Ezen intézményt tehát javitanunk és fejlesztenünk kell, mert ez egyike azon közegeknek, melyek a nemzetgazdaság ápolásához mulhatatlanúl szükségesek. — Az ipar és földmivelés mellett kiterjeszteném figyelmemet a kereskedelemre is. Ennek követelményeit szintén ismerni vélem s tudom, hogy annak népszerüsitése és elemeinek más hazai elemekkel egynemüekké leendő tétele állami és nemzetiségi szempontból minő horderővel birhat. A kereskedelmi teendők közül elég legyen a kereskedelmi szerződések fontosságára utalnom. Ezek megkötése nélkül az osztrák-magyar ujabb

kiegyezés reánk nem csupán károsan fog hatni, hanem anyagilag teljesen meg is ronthat bennünket. Azonban, mint sok minden mást, külforgalmunkat sem ismerjük még; adataink erről nemcsak megbízhatlanok, hanem tíz éves szabad rendelkezésünk daczára legnagyobbrészt egyáltalán nem is léteznek. A statisztika nálunk külsőleg kezd tiszteletben részesülni, de korántsem míveltetik úgy, hogy gyakorlatilag hasznos szolgálatokat tehetne. Én tehát az adatgyűjtés és tanulmányozás szükségét minden kedvező alkalommal hangsúlyozni fogom. — Forgalmi szempontból szükségesnek tartom továbbá a védjegy-, minta- és szabadalmi ügynek, továbbá a vásártartás és házalásnak törvény általi czélszerű szabályozását, a kereskedelmi választott szakbiróságok behozatalát, a pósta és távirda kezelésének egyesitését és végül az ipar és kereskedelmi oktatásnak nagyobbmérvü felkarolását. E részben a polgári iskolák megfelelő átalakitását pártolom. Egyáltalán pedig kötelességemnek ismerném, minden oly intézkedésnél, mely által hazai termelésünk és forgalmunk gyarapodnék, őszintén közreműködni, s oda hatni, hogy a gyártmányaink fogyasztása a külföldi áruk és munkák felhasználásával szemben lehetőleg terjedjen. — A közmunka és közlekedés ügyében is sok dolog vár reánk. A vasutak tervszerű csoportosítása kivánatos, s a kormánynak a tarifákra nagyobb befolyást kell biztositani, hogy nyers terményeink fölöslegét kiszállíthassuk, és azok versenyképességét lehetőleg emeljük. A jövő országgyülés tartama alatt biztositandó lesz a keleti főközlekedési vonalnak hazánkon való keresztülvitele, mert a keleti tartományokat ezentúl valamint politikai, úgy gazdasági tekintetben is egyre növekvő figyelemben kell részesitenünk. A kamatbiztositást élvező vasutak épitésének korszaka nálunk lejárt, a vasútépités terén azonban szintén vannak teendőink. Különös gondot és támogatást érdemelnek azon törekvések, melyek az ország egyes vidékein a másodrendű vaspályák önsegély utján leendő épitésére irányulnak. Ezen törekvéseket az államnak nemcsak buzditással, hanem tettleg is elő kell mozditani, és bizonyos anyagi előnynyel járó kedvezményeket sem volna szabad azoktól megvonni. Szükségesnek tartom itt még a vasutak czélszerü kezelésének ellenőrzése és a forgalmi érdekek védelme végett egy a württembergi mintájára szervezendő vasuti tanács felállitását. A csatornázás hazánkban eddig feltünően elhanyagoltatott. A hajózásnak, az öntözésnek, valamint a vadvizek levezetésének ezentúl több gondot kell majd szentelni. A folyószabályozást és a vizi épitkezést általában valódi szakértők tanácsa szerint kellend vezetni, mert a helytelen eljárás következményeit az ország majdnem minden vidéke már tényleg megsinli. Itt említem fel végül, hogy a közmunkának szabályozása az útak folyton jó karban való tartása végett szintén kivánatos.

Az államnak mind a népnevelés, mind a felsőbb, különösen pedig a szakoktatás terén felette sok tenni valója van. E tekintetben mértéket az intézkedésekben csak azért kell tartanunk, mert anyagi

erőkhöz alkalmazkodnunk múlhatlanúl szükséges, különben jövőnkért a jelent hozhatnók veszélybe. A nép- és felsőbb oktatásra vonatkozó részletekbe nem bocsájtkozom, csak azt jegyzem meg, hogy egy középtanodai törvény alkotása érezhető szükséget pótolna, s hogy a tanügy czéljaira szánt összegek inkább eredeti rendeltetésök elérésére, mint monumentális épületek emelésére forditandók.

Az egyházak és az állam közti viszony megitélésénél én kizárólag az állam álláspontját foglalom el, s azt hiszem, hogy ezen viszony mielőbb szabályozandó lesz. Ez alkalommal ki kellene mondanunk, hogy az egyházak egymásközt és az állam irányában teljesen egyenlők, belügyeiket szabadon kezelik, önkormányzati joguk biztositva lesz, s ez csak a felügyelet kedvéért és csak annyiban szenvedhet megszoritást, a mennyiben az az államfenségből folyó követelményekkel netán ellenkeznék.

Itt van helye annak, hogy pártviszonyainkról is elmondjam véleményemet. Alkotmányos országban a legbuzgóbb kormánytevékenységnek is eredmény nélkül kell maradni, ha a törvényhozó testület pártjai helyes alappal és kellő szervezettel nem birnak. Azon pártalakulások, melyeknek az alkotmány visszaállítása óta szemtanui voltunk, egytől-egyig a rendkivüliség bélyegét viselték magukon. Hét egész évig a közjogi kérdés, azután az új kiegyezés módozatai, végül pedig a keleti háboru, s legujabban Bosznia és Herczegovina occupátiója választák el egymástól a képviselőket, s a csoportosulás azok befolyása alatt ment végbe. Rendes, megállapodott viszonyok közt ellenben a haladás gyorsaságának mérve s a dolgok sötétebb, vagy derültebb felfogásában önként nyilvánuló természeti hajlamoknak kell a pártok tömörülésénél főtényezőkül szolgálni. A törvényhozás és kormányzatnál a gyorsan, vagy lasabban haladó elemek egyaránt szükségesek, mindegyiknek meg van a maga jogosultsága és korszaka, melyben legtöbbet használhat. Ha ez azután letelt, a korszellem azon elemeket juttatja felszinre, melyek az előbbieket felváltani leginkább vannak hivatva. Azt hittük sokan, hogy az ily normalis pártalakulás a kiegyezés befejeztével nálunk szintén valósitható lesz, a viszonyok azonban erre is igen kedvezőtlen fordulatot vettek. Ma a pártok nem ugyanazon alapon küzdenek, s törekvéseik nemcsak árnyalatban, hanem főszinezetben is nagyon különbözők. Adja az ég is, hogy a pártalakulás ezen mostani alapja minél előbb megszünhessék, mert az nagyon rendkivüli állapotot jelez.

Ezekben adtam elő azon meggyőződést, melyet hazánk mostani állapota iránt táplálok, felsoroltam azon teendőket, melyek elintézését fontosaknak tartom, s bemutattam önöknek azon főbb irányt is, melynek követése úgy általán, mint az egyes kérdések eldöntésénél véleményem szerint legbiztosabban czélhoz vezetne. Ujat alig mondhattam ezekben, de úgy hiszem, azt teljesen bebizonyitám, hogy az ovatosságot, az alapos tárgy és észszerü eljárást bármennyire kivánom is, a józan haladást szintén szükségesnek tartom. Ezen elveket és eszméket érett megfontolás után fogadtam el, és azoktól csak akkor

szándékozon valamiben eltérni, ha az előre láthatlan viszonyok hatalma és a feladatok részleteinek tüzetes megismerése a közügy érdekében azt mulhatlanul megkivánná tőlem. — És most engedjék meg, hogy azon állást is megjelöljem, melyet én mint képviselő megyénk és ezen vidék érdekeivel szemben elfoglalnék. Azt hiszem, önök helyeslésével fogok találkozni, ha kijelentem, hogy a képviselőséget én nem hivatalnak, nem is egész hivatásnak, hanem csupán magasbrendü küldetésnek tekintem. Ennél fogva minden szabad időmet, melyet az országgyülési teendők mulhatlanul és kötelességszerüen igénybe nem vesznek, mint eddig, ezentul is e vidék földmivelési, ipari és kereskedelmi érdekei szolgálatának akarnám szentelni. E két munkakör különben egymást tökéletesen kiegésziti, mert kellő és folytonos gyakorlati tapasztalatok hiányában a törvényhozói munkásság úgyszólván lételemét nélkülözi. De a véges tehetségek nem ölelhetvén fel az egész országot, ezeknél tanácsos, ha az államban szükebb hazájok van, melyet szeretnek, melyet az évek hosszabb sora alatt jobban kiismertek, melynek szükségeit értik, érzelmeit pedig osztani képesek. Végül azt hiszem, hogy a képviselőnek kerületében is vannak teendői. A politikai és gazdasági közvéleménynek irányt adni s a népet, hogy a szellemi és anyagi jóléthez vezető utakat minél könnyebben feltalálhassa, a szó szebb és nemesebb értelmében kalauzolni az ő hivatása. Én azért e választó kerület minden közérdekü ügyét folyton figyelemmel kisérném s azok fejlődését tehetségemhez képest előmozdítani, sőt az egyes polgárok jogosult kivánságait is támogatni kedves kötelességemnek tartanám. Ezen kerületben teltek el ifjuságom azon legszebb évei, melyek emléke életünk kevésbbé verőfényes napjai alatt mindig üditően hatnak a lélekre. Az egyénieknél és családiaknál sokkal magasbrendű érdekek szolgálatára itt határoztam el magamat, és jóakaró barátaimnak aránylag legnagyobb számát is Önök közt tisztelem. Azt mondják, hogy senki sem próféta a maga hazájában. Ez igaz lehet, de csak azokra nézve, a kik honfitársaik közt valóban a próféta szerepét akarják játszani. Jól tudom, hogy a képviselői megbizatás elfogadása által mily természetü kötelezettséget vállalnék magamra. Tudom, hogy a hiven betöltött hivatás nehézségei annak jutalmával e téren nem szoktak arányban állani, és hogy a közpályán nagyobb elismerést kivivni csak kevés szerencsésnek lehet. De hiszen én nem is jutalomért dolgozom; mert a ki csupán munkabért akar magának biztositani, az más, e tekintetben előnyösebb régiók felé tekintsen. E pálya egyedül azoknak való, kiket a közügy szeretete s a szellemi munka kielégit és boldogitani képes. A munkakör s a feladat nagysága vonzanak engem is. Közpályára készülvén, a közember küzdelmei és erényei után törekszem. S ha kötelességemet hiven teljesitvén, a bennem vetett bizalmat igazolhattam, ha e megtisztelő bizalomért közhasznu tevékenységgel róhattam le tartozásomat, ha elvállalt feladatomat az ország, megye, kerület és saját becsületem javára oldhattam meg, s az elismerést legalább

lelkiismeretem sugallata szerint megérdemeltem: akkor én tökéletesen meg leszek elégedve és szebb pályabért nem kívánok a fáradalmakért.

2. Az igéret beváltása.

Beszámoló beszéd; tartatott Pécskán az 1879. évi junius havában.

T. V.! A múlt év november havában, midőn politikai hitvallásomat mutattam be Önöknek, azt mondtam, hogy az országgyülési képviselőnek saját kerületében is vannak teendői, mert az ő feladata, hogy a szó szebb és nemesebb értelmében kalauzul szolgáljon a népnek, hogy az polgári kötelességeinek hű teljesitése s a szellemi és anyagi jóléthez vivő utak feltalálása révén minél könnyebben boldogulhasson. Ma is meggyőződésem, hogy az országos képviselő, ki a törvényhozás kebelében kellő tájékozást szerezhet magának a viszonyokról és azok követelményeiről, leginkább van azon helyzetben, hogy a haladás helyes irányát ajánlhassa a népnek és azt a történtek iránt megnyugtassa, vagy pedig a történendőkkel szemben elfoglalni tanácsos álláspontot megjelölje. Most már az a vélemény, melyet az említett alkalommal elmondtam, azon reám nézve igen lekötelező tény folytán, hogy Önök országgyülési képviselőjévé lettem, oly igéretté vált, a mely elől való kitérést erkölcsi kötelességérzetem tiltotta. Megragadtam tehát az első kedvező alkalmat, mely igéretem beváltására kinálkozott, és megjelentem az Önök körében, nem annyira azért, hogy az országgyülés működésének a lapokból különben is általán ismert eredményeiről tegyek jelentést, mint inkább azon czélból, hogy a mostani országgyülés lefolyt első ülésszakában szerzett általános tapasztalataimat és az általa reám tett benyomásokat a lehető közvetlenséggel közöljem Önökkel. Sokan azok közül, a kik e beszédemet hallgatják, mindazt a mit mondandó leszek, máshonnan már talán tudják; de reájok nézve is legalább az mindenesetre érdekkel bírhat, hogy megbizottuk, a kit az oly fontos országos feladatoknál a nevökben való közreműködésre hivtak fel, miként fogta fel azokat; mit tett ő is a maga részéről; hogyan gondolkozik arról, a mi a haza sorsát oly közel érinti, és minő irányban kiván ezentúl eljárni? Nem oktatni, hanem beszámolni akarok, mert ez időnként kötelességem, és Önök annak teljesitésétől tulajdonképp fel sem menthetnek. Hiszen, ha figyelembe veszszük, hogy ezen kerület több mint 40,000 lakost számlál, választóinak létszáma ellenben alig haladja meg a két ezeret, világos, hogy Önök közül is mindenki mintegy 20 ember nevében gyakorolja a választás jogát. A választók tehát épp úgy, mint maga a képviselő, a nép megbizottai, és ilyenekül tisztelem én Önöket, midőn elismerem, hogy tőlem eljárásom felől számot kérni jogositva, sőt kötelezve vannak, és hogy ezen kötelesség teljesitésénél a közjót, az ország és nemzet javának követelményeit kell

mindnyájunknak folyton szemünk előtt tartanunk. Őszinte nyiltsággá fogom eszméimet és érzelmeimet elmondani Önöknek, mert őszinteség és nyiltság képezi a bizalom alapját, bizalom nélkül pedig azon viszony, mely a képviselő és választói között van, könnyen tűrhetlenné lehet, és a meghasonlás közöttük könnyen a közérdekek kárára válhatik. Világosan és határozottan kell nyilatkoznom, mert oly nagy horderejü tényekkel szemben, mint a minők a múlt hónapok alatt bevégződtek, és azon feladatokkal szemben, melyek legközelebb a kormány és törvényhozás által megoldandók lesznek, meg kell értenünk egymást.

T. V.! Önök bizonyára jól emlékeznek arra, hogy én az országgyülés kezdetén még nem voltam képviselő, hanem csak később, a válaszfelirati vita befejeztével mentem fel, éppen midőn az akkor ideiglenes kormány a válságos természetű első érdemleges szavazásnál 22 szónyi többséggel győzött. A hangulat ekkor igen izgatag volt, a kedélyek fel voltak indúlva, és a következő ülések heteken át folytonos izgalom, ennek heves kitörései közt teltek el, melyek különösen akkor voltak észlelhetők, midőn a kormány újból kineveztetett. Ez alkalommal a vádak és gáncsok egész viharával találkozott a házban. Csupán a helyzet nagy vonásu jellemzése végett hozom fel ezen körülményeket, s annak indokolása végett, hogy én a már alig-alig tarthatónak látszó pártviszonyok között mért foglaltam el azon állást, melyet aztán mostanáig is megtartottam. Én, t. v., bár szóval nem mondtam, de előadásomból könnyen kivehetőleg jeleztem, hogy mint oly egyén, ki a politikai pályát most kezdem, a ki a helyzetet ugyan ismertem, de a ki a politikában mértékadó fontosságú személyes ismeretséggel oda fenn nem dicsekedhettem, nem akartam előzetesen adott nyilatkozatom által addig kötni magamat, mig a dolgok és emberek közvetlen szemlélet utján folytatott észlelése után a helyzet minőségéről határozottan meg nem győződtem. És most az ülésszak befejezte után azt kell mondanom, hogy ezen eljárás volt részemről a leghelyesebb. Mert alig volt az országgyülésen valaha nagyobb ziláltság a pártviszonyokban, mint épp most. A kormánynak meglehetősen compact pártja van, de ahhoz én meggyőződésemnél fogva nem tartozhattam. Programmbeszédemben, melyet a múlt év november havának 16-án Önök előtt elmondtam, részletesen kifejtettem eszméimet és elveimet, s azt igértem, hogy azoktól eltérni nem fogok. És én ezen kijelentésemhez hű is maradtam, mert egy szavazásom, vagy felszólalásom sem volt azok szellemével összeütközésben. Továbbá szó sem lehetett többé arról, hogy én azt a kormányt, mely a gazdasági kiegyezést hazánk oly feltünő kárával kötötte meg, mely kalandos külpolitikai utakra tévedt, mely ezen tévelygése által alkotmányunk sértetlen fennállását és pénzügyeink javulhatását oly nagy mérvben veszélyeztette, melynek eljárásában az önfenntartás ösztönének erős nyilvánulását igen, de az ország szerfelett nagy bajai gyökeres orvoslására való öntudatos törekvést nem voltam képes felfedezni.

De nem tartozhattam a többi pártokhoz sem, mert az egyiktől oly elvi különbség választ el, melyet eltüntetni, ugy látszik, nincs hatalmunkban. A másik pedig magában véve nagyon tiszteletre méltó párt, de maga is tudja, hogy most még a legnagyobb ideiglenesség állapotában van. Azon képviselők csoportjához állottam tehát, mely nem pártszenvedély, nem különös érdek, hanem egyedül az ország és nemzet javának kivánalmai által vezettetvén magát, egyik létező párthoz sem tartozott. Ezen képviselők eleinte kis számmal alig jöttek a parlamenti küzdelmek alatt számba, később azonban, mivel a kormánypárt legjelesebb emberei egymás után hagyták el azt és ezekhez csatlakoztak, számra és befolyásra nézve folyton gyarapodtak. A képviselők ezen csoportja pártot tulajdonképp nem alkotott, mert tagjai fegyelemnek nem vetették alá magukat. Fő elvök volt, hogy az ügyek intézésében részt vevén, támogatják a kormány javaslatait, ha azok helyesek, de megtámadják azt akkor, midőn meggyőződésük szerint vagy tévedés, vagy a közjó érdekeinek figyelmen kivül hagyása folytán káros intézkedéseket készit elő. Ezen csoportra befolyást senki és semmi más, mint tagjainak kötelességérzete, nem gyakorolt, és mégis kénytelen volt az a jelenleg működő kormánynyal szemben majdnem teljesen ellenzéki álláspontot foglalni el. És igy nagyon közel fekszik a valószinűség, hogy a hiba nem azokban rejlett, a kik képviselői kötelességök önzetlen teljesítésére vállalkoztak, hanem azokban, a kik görcsösen kapaszkodva a hatalomhoz, annak megtarthatása képezte eljárásuk főczélját, az szabta ki annak irányát, az adta meg cselekvésök eszközeit. A kormány a hatalom birtokát oly önczélnak tekinti, melyért már magáért is küzdeni érdemes. Minden tettében, minden elhatározásában felismerhető ezen törekvés, és igy nagyon természetes, hogy tetteinek és elhatározásának többségét nem a kötelességérzet, hanem egy speciális czél tudata inditván meg, tetteinek és elhatározásainak túlyomó nagyrésze helyes nem lehetett. Mi tehát kötelességünknek ismertük, mint a kik a nép által azért választattunk, akár a kormánypárton, akár az ellenzéken legyünk is, hogy a kormányt eljárásában ellenőrizzük, a jelen kormány legfontosabb előterjesztéseit minőségök folytán megtámadni és ellenök szavazni. A legnagyobb politikai érdek a felirathoz, a berlini szerződés beczikkelyezéséről, a költségvetésről és a boszniai ocupatió folytán 100 millióra emelkedett kölcsön felvételéről szóló törvényjavaslatokhoz füződött.

A felirati vita igen szomorú tapasztalatok szerzésére szolgált alkalmat. A politikai jellemtelenség bő köpenyének árnyékában szavaztak a képviselők oly dolgokra, melyeket otthon határozottan elitéltek. Mert egy kiváló képviselő nyiltan is mondhatta a kormány és a kormánypárt szemébe, anélkül, hogy megczáfoltatott volna, hogy az egész képviselőházban — a minisztereket sem kivéve — nincsen hét embernél több, a kiknek a választók előtt tett igéretök szerint szabad lenne a kormány politikáját támogatni. Ezen statisztikát az egyes képviselők programmbeszédeiből állitotta össze. — A felirat és

vitája maga egyébiránt még sokkal türhetőbb volt, mint azon kormányzati és törvényhozási eljárás, mely elfogadása után következett. A többség eleinte érezte, hogy még nagyon közel van az idő, midőn a választóknak igéretet tőn, hogy az occupatiót nem pártolja s nem helyesli a honfiak vérének és pénzének ilynemű pazarlását. Azért a kormány felirati javaslatát sokan nem is pártolhatták egész terjedelmében, hanem egy compromissumon alapuló feliratban egyeztek meg, mely hemzsegett az ellentmondásoktól. De épp ezen egyezkedés és az abból kifolyó ellentmondások voltak a legveszélyesebbek, mert azokat ugy zsákmányolták ki, hogy elhatározásuk később mindig azon értelem rovására történt, melyet a feliratnak a jóhiszemű nép volt adni hajlandó. Heves kifakadásokkal teljes vita után e felirat azonban huszonkét szavazat-többséggel elfogadtatott. És ezt a kis majoritást oly szilárd politikai alapnak tekintette a kormány, hogy arra támaszkodva a korona megbizatását újból el merte fogadni. Ez annyit jelentett, hogy a kormány el van határozva esetleg a közvélemény ellenére is kormányozni és beleegyezését adni mindenhez, a mi az országot felháboritotta. A miniszterelnök ki is mondotta újévkor az őt üdvözlő párttagok előtt, hogy a lefolyt év nemcsak a küzdelem, hanem a siker éve is volt, és reményét fejezte ki, hogy a következő évben még több olyan sikerrel fogja az országot boldogitani, melyet annak alkotmányossága és anyagi jóléte majd megsirathatnak.

A kormány egy dilettans pénzügyminiszterrel nagy nehezen kiegészitvén magát, megkezdődött a törvényhozás működése. Mindjárt eleinte felhatalmazást kért, hogy a közadók az év első negyedében költségvetés nélkül is beszedhetők legyenek, mert az uralkodó hangulat miatt az országgyülés későn hivatott egybe. Az időt aztán a házalakulás és a felirati vita vette igénybe; az ideiglenes kormánynak pénzügyminisztere sem volt, mert Széll Kálmán nem tartotta lelkiismeretével és hazafiságával megegyezőnek, hogy oly kormány tagja legyen, mely a haza romlására vezető külpolitikát folytat. — A mint azután valahogyan pénzügyminisztert ismét kaptak, rögtön oly széles körű felhatalmazást kértek száz millió forint adósság csinálására aranyban, a minőt még a legnépszerűbb kormánynak sem szoktak megszavazni. Ezen óriási összeg egy részét bizonyos régibb adósságok kifizetése tette szükségessé, de másik része a boszniai drága kaland miatt lett kikerülhetlen. A kormány ezen sok pénz felvételének módozatait sem közölte az országgyüléssel, hanem kivánta, hogy azt attól, a kitől kapja, oly drágán, a hogy adják, azon formában, a mint neki tetszik, még az államjavak elzálogositásával is, felvehesse. Ezt a kivánságot az ellenzék határozottan visszautasitotta; mi ellenben, a kik tudtuk, hogy annak egy részére csakugyan szükség van, nem tartottuk helyesnek az ország hitele érdekében a felhatalmazást kereken megtagadni, de azt követeltük, hogy adjon az ország pénzügyi helyzetéről számot, mondja meg, hogyan állunk, s ha baj van a pénzügyekben, miként akar a kormány azon segiteni.

A válasz az volt, hogy felvilágositást nem kapunk, állitólag majd a költségvetés tárgyalása alkalmával lesz ezen felvilágositásnak helye. Ily körülmények között ezt a nagy terhet mi sem szavazhattuk meg, a többség azonban elfogadta, de csak tizennégy szavazattal, melyek közül hét a miniszteréké volt. — Lassanként, sok huza-vona után elkövetkezett erre a költségvetés tárgyalása. A kormány abban a számokat úgy csoportositotta, hogy mennél kevesebb hiányt tüntessen fel. Már ezen törekvésnél fogva is természetes volt, hogy a költségvetés nem lehetett reális. A hiányt a kormány 22·8 millió forintban mutatta ki, míg a teljesen kormányi befolyás alatt álló pénzügyi bizottság is, szégyenkezve bár, kénytelen volt azt 30 milliónyinak bevallani. Kértük ez alkalommal a kormánytól, hogy adjon felvilágositást az ország szomoru pénzügyi helyzetéről. A válasz ekkor ismét az volt, hogy nem lehet, mert azt maga a kormány sem ismeri eléggé, hanem majd őszszel lesz ideje annak, hogy ez iránt tájékoztassa a törvényhozást. Mit tehettünk ezen tanácstalansággal szemben mi, a kik felelősök vagyunk eljárásunkért az országnak, hogyan bizhattunk volna az olyan kormányban feltétlenül, mely nyiltan bevallja, hogy a bajon nem csak segiteni nem tud, de a segitésnek még eszközeit és módjait sem ismeri? A bizalom ezen kormány iránt, mely daczára hogy az adókat 24 millióval emelte és évenként 37 millióval többet költött elődjénél, a mely kijelentette annak idején, hogy az adósságcsinálásnak véget kell vetni, és maga mégis majdnem 300 millióval szaporitotta az államadósságot, s melynek e szaporulat kamatjának fedezhetése végett évenkint újabb 15 millió arany, vagy 18 millió forintra bankvalutában volt szüksége, részünkről egyszerüen lelkiismeretlenség lett volna. Csatlakoztunk tehát azokhoz, a kik a költségvetés elfogadásának feltételéül azt tűzték ki, hogy a pénzügyi helyzet megvizsgálására egy huszonöt, a gazdasági bajok orvosszereinek és gyógymódjának megállapitására pedig egy harminczegytagból álló parlamenti bizottság küldessék ki, mely a kormánytól felvilágositásokat kérjen és annak, valamint a törvényhozásnak részletes tanácsokat adjon. A kormány ezt a feltételt bizalmatlanságnak jelentvén ki, tagjai azt még nevetségessé akarták tenni. Ekkor nem maradt más hátra, mint a költségvetést megtagadni; a többség azonban feltétlenül megszavazta azt is.

Erre következett a berlini szerződésnek törvénybe iktatása. Oly tény, mely által a boszniai occupátio elfogadottnak ismertetett el. Azon összes eljárást, mely a monarchia mindkét államának a legélesebb ellentmondását idézte fel, helyeselni kellett. A kormány eleinte az országgyülésnek azt a jogát is kétségbe vonta, hogy hasonló szerződéseket tárgyaljon; de midőn az osztrákok azt már tényleg tárgyalták, ezt a jogot elismerte ugyan, hanem csak úgy, hogy az országgyülés kénytelen azt elfogadni, és ennek formulája a tudomásul vétel lett volna. Ez megint oly megtámadása volt az alkotmánynak, hogy a tudomásul vétel szót a törvényjavaslatból később maga a kormány kitörülni volt kénytelen. Én megfontolván a

fennforgó összes körülményeket, a két rossz közül a felfogásom szerinti kisebbiket választottam, és megemlékezvén Önöknek adott igéretemről is, azokkal szavaztam, a kik azon szerződést elvetették. — Ezek voltak azok a fontosabb kérdések, melyek tárgyalása alkalmával nyilatkoznom kellett aziránt, hogy helyeslem vagy helytelenítem e a kormány politikáját. Az általam lehetőleg tárgyilagosan előadott tényekből láthatják, hogy én elveim, meggyőződésem és Önöknek adott szavam megtagadása nélkül a kormányt nem támogathattam. Mert ha azt teszem, akkor azon vád alá eshettem volna, hogy elősegitem az alkotmányosság forumával magának az alkotmánynak lényegéből való kiforgatását, hogy lelkiismeretlenül bánok el a nemzet legfőbb érdekeivel, hogy könnyelműen elősegítem az ország jólétének aláásását, s hogy játékszerül használom fel azon vivmányokat, melyekért a nemzet évtizedeken át küzdött, melyekért Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Szalay, Eötvös és Deák Ferencz nagy hazánkfiai éltek, dolgoztak és ezek egyike másika vérpadon mult ki, de életüket adták érte valamennyien. Én a nemzet szent örökét koczkára tenni nem akarom, de önbecsülésemet is elveszíteném, ha egyes hatalmasok kedvéért megtagadnám önmagamat. — Én, t. v. mint önöknek már mondani szeremcsém volt, más czélt, mint az ország jólétét és boldogságát, más utat, mint a nyilt, egyenes, becsületes eljárást, közpályámon ismerni sem akarok. Azért jártam el igy, azért fogok a jövőben is ily szellemben eljárni.

Lehet, hogy bármennyire súlyos is most helyzetünk, még nagyobb nehézségnek megyünk elébe, és valamint most, akkor is oly férfiakra lesz a közélet terén szükség, a kik tudnak és akarnak azokkal mindnyájunk közös érdekében kitartással bátran küzdeni. Én országunkat megmenthetőnek csak az esetben tartom, ha fiai igazi hazafiak lesznek, ha a helyes utat nemcsak feltalálni tudják, hanem követni is merik és erősek lesznek. Azt még megbocsáthatónak tarthatom, ha egyesek, vagy egyes kerületek nem ismerik fel, mit kiván a haza jóléte, fennállása és felvirágzása; mert hiszen vannak kerületek, melyek népe csakugyan nem képes ennek megitélésére; de ott, a hol már maga a nép is felismeri, hogy mi a teendő, a hol alkalom van szabad szót hallani és az igazat felismerni, a hol a képviselő egyéniségeért nem kell elvbeli áldozatot hozni, nem kell a meggyőződésen erőszakot tenni: ott én nem jellemezhetem eléggé lesujtóan azt az eljárást, mely a felismert jó daczára az ellenkező előmozdítására szolgál. És a választók, kik — mint mondtam — szintén a nép megbizottai, vétenek, ha bárkinek kedvéért eltérnek a polgári kötelesség útjáról, mennyivel nagyobb vád érheti azt a képviselőt, a kinek választói alkalmat adtak arra, hogy mindent saját szemeivel láthasson, a ki elé a kormány minden felvilágosítást nyomtatva kénytelen terjeszteni, ha ezen képviselő csak azért, hogy magának előnyöket, rangot, kitüntetést szerezzen, de tovább megyek, csak azért is, hogy kerületét könnyebben megtarthassa magának, a

nemzet minden tagjára hamis következményű utakra engedné magát szoríttatni. — Midőn ezen kerületben első egyhangu megválasztatásom a bizalom alkalmával ily ritka és felette lekötelező nyilvánulása után a tudvalevő módon nyilatkozván, megbizó levelemet átvettem, kijelentettem, hogy talán kisebb leszek fenn tehetségben, tudomány- és befolyásban másoknál, kiket a sors több szellemi és anyagi előnyökkel ruházott fel, de egyben felelek magamért, és ez az, hogy csalódni bennem nem fognak. Ez lesz vezércsillagom ezentúl is, mindaddig, a mig a megbizó levelet oly tisztán adhatom vissza Önöknek, mint a hogy azt kezeikből megkaptam. Én szeretem a munkát, melyet végeznem kell, szeretem hazám közérdekeit és küzdeni fogok értök, mig lehelletem tart, nem gondolva azzal, hogy ez a hatalmasoknak tetszik-e vagy nem; elég nekem az a tudat, hogy ha lelkiismeretem sugallata szerint kötelességemet hiven teljesítettem.

3. Szilárd kitartás igaz meggyőződésünk mellett.

Képviselői programmbeszéd; tartatott M.-Pécskán 1884. évi márczius hó 17-én.

Fogadják mindenek előtt hálás szívből fakadó köszönetemet azon megtisztelő bizalmukért, melylyel nekem a jövő országgyülésre szóló képviselőjelöltséget újból felajánlani méltóztattak. Kétszeresen megtisztelő rám nézve e bizalom éppen az Önök részéről, a kik, mint ezen kerület fiát, mindenkinél jobban ismerhetnek engemet, és éppen most azon három babyloni száműzetési év után, melyet innen távol voltam kénytelen tölteni, mert eltekintve mindazon félreértéstől, mely azzal össze lehetett kötve, nagybecsű bizalmukkal most ismét megajándékozni hajlandók. Oly kitüntetés ez, a minőben idegen kerület soha sem részesithetett volna. Ezt a kitüntetést megérdemelni, jogosult várakozásaiknak legjobb tehetségem szerint megfelelni, s eljárásom eddigi irányát tántorithatlanúl követni lesz törekvéseim legfőbb czélja. Mint képviselő igyekezném hivatásomnak lelkiismeretesen megfelelni ezentul is, mert ma is vezérelvem az, hogy a képviselőnek szoros kötelessége első sorban nem a saját, hanem az ország ügyeit gondozni, s nem a maga, hanem a mennyiben ereje engedi, köztevékenysége által lehetőleg az állam érdekeit megóvni. Nem szeretek sokat beszélni magamról, de azt hiszem, azokkal szemben, a mik legutóbb e megyében ellenem történtek, most egészen joggal hivatkozhatom arra, hogy választóimnak tett igéretemet hiven teljesitettem. Hat év óta nem sok időt vesztegettem el munkálatlanul, és emelt fővel mondhatom, hogy ma is ugyan az vagyok, a ki voltam akkor, midőn a politikai küzdtérre kiléptem, mert nem kerestem a hatalmasok kegyét, hanem a nép valódi érdekeit törekedtem szolgálni mindig, és

ezért mást nem kívánok, mint annak elismerését, hogy sem Aradmegyére, sem az általam képviselt két kerületre szégyent nem hoztam, pedig mindkettőnek nevét a sors különös intézkedése következtében folyton a magamé mellett kellett viselnem. Bátor vagyok hinni, hogy azok bármelyikének további viselésére sem tettem magamat méltatlanná. Azonban meg lehetnek győződve arról, hogy én, valamint eddig a »pécskai« előnév viselését tartottam kiváló szerencsémnek, úgy a jövőre nézve is a leghőbb óhajom, hogy az ország szine előtt tisztességgel azon kerületet képviseljem, a melyben ifjuságom legboldogabb éveit töltöttem, a hol én nevelkedtem, mely engem politikai pályámra először felvezetett, melynek polgárai közt legtöbb személyes jóakaróm és barátom van, s melynek még azon polgárai is, a kik bármely oknál fogva nyiltan nem támogathatnak, rokonszenvükkel mindig kitüntetni kegyesek voltak engemet. Fogadják mindezért őszinte hálám és valódi benső ragaszkodásom kifejezését. — A jövő országgyülés, t. választók, melyen általam kivánják magukat képviseltetni, ismét egyike lesz a fontosabb törvényhozási időszakoknak, méltán elvárhatják tehát jelöltjüktől, hogy adja elő, miként fogja fel ő a helyzetet; mit vél annak javitására szükségesnek; mily mily feladatok megoldását tartja sürgősnek, és minő pártállást kiván a képviselőház kebelében a ránk következő három év alatt elfoglalni? Régen volt a politikai helyzet oly válságos, mint napjainkban. A jelen kormány kilencz évi helytelen és tévesztett irányu működése a magyar államnak immár alapjait s társadalmának integritását támadja meg. Az a szerencsétlen külügyi politika, mely a keleti kérdés megoldását drága occupatiokkal akarta megkönnyiteni, mig ezt a czélt egyfelől tökéletesen eltévesztette, addig másfelől odajuttatott bennünket, hogy a délszláv elem forongását állandóvá tette határainkon belül is, a mi azután Deák Ferencz nagy művét, a dualismust, ebben a monarchiában mind jobban veszélyezteti. Már pedig Önök előtt, a kik mindnyájan hű fiai ezen hazának, nem kell hosszasan bizonyitgatnom, hogy a dualismus épsége egy jelentőségü a magyar állam fennállásának biztonságával. Mindaz, a mit újabban a horvátországi eseményekről hallottunk, teljesen alkalmas a legsúlyosabb aggodalmakat kelteni bennünk. A nagy délszláv birodalom ábrándképe tényleg él már az ottani népesség felizgatott képzeletében. Ezt a képet pedig onnan elűzni, s az általános jóléttel és az újkori műveltség minden előnyeivel kinálkozó magyar állam eszményképe által pótolni, a jelen kormány politikája egyáltalán nem alkalmas. De nemcsak a terület integritását, hanem a társadalmi élet romlatlan épségét is nagy mértékben veszélyezteti a hatalmat most kezében tartó államférfi.

Annak idején nagy hévvel és kitartással hirdetett politikai hitvallásának feláldozása árán kerülvén a kormányra, nincs politikai elv, vagy dogma, melyet valóban szentül tudna tartani, és melyet készséggel fel ne áldozna, ha kormányzatának fenntarthatása ezt úgy kivánja tőle. Minden tettét és minden mulasztását ezen egyetlen szempont vezérli, azért, ha kell, erőszak s a törvények lényegének

kiforgatása, ha kell, engedékenység, saját legünnepélyesebb nyilatkozatainak meghazudtolása, a mások komoly törekvéseitől kölcsönzött, de aztán valódi jelentőségökből kivetkőzött jelszavak elsajátitása, a pártja politikai érdekeinek tett, vagy nem tett szolgálatok fejében jutalomnak és büntetésnek egyaránt igazságtalan alkalmazása, az egész államszervezetnek, s ebben a legcsekélyebb rugótól a legfontosabb tényezőig mindennek közönséges kortes-czélokra való felhasználása által szakadatlanul csak egyet akar, mint főczélt elérni, s ez: személyes uralmának minél tovább leendő fenntartása. Hogy az ily semmit szentül nem tartó és minden megengedhető, vagy tiltott eszközt kiméletlenül felhasználó kormányzat azután csak sajnos kinövéseket idézhetett elő, és hogy azok, ha csirájokban talán már meg voltak is, e kormányzat szellemének hatása nélkül a társadalmi békés együttlétre oly aggályosakká, mint a minők most, soha sem válhattak volna, az nagyon természetes. Az ily kormányzat, előbb a politikai, de azután nyomban a magán erkölcsöket is megvesztegeti, mert mindennek becsét a markolható siker mérve szerint állapítván meg, kapzsivá teszi a társadalom túlnyomó többségét. Minden időben, midőn az emberek mód felett gondoskodnak a saját, néha nem is jogosult érdekeikről, rendszerint megfeledkeznek a közérdekek ápolásáról, meg a valódi hazafiság követelményeiről, és az ily eljárás vége az szokott lenni, hogy egyes polgárok talán boldogulhatnak benne, de az ország veszélybe sodortatik. — Társadalmunk soha sem nyujtott oly elszomorító képet, mint éppen most, midőn pedig a bekövetkezhető megrázkódtatásokkal szemben a legnagyobb szükség lenne annak szilárdságára. Ha e mellett azután a kormányzat bármely ágát tekintjük, oly jelenségekkel találkozunk, melyek méltán elégületlennekké tesznek bennünket. Az adókat a kormány évről-évre emeli, pedig máris elviselhetlen a teher; hanem azért az államháztartásban évenkint még mindig 30—40 millió forint a hiány, pedig kilencz évvel ezelőtt a kormány csak azért kapta kezébe a hatalmat, hogy a pénzügyeket rendezze. Kiszivattyúzza a polgárokat minden módon, de azért soha sincs elég pénze, és a kormányzat javitása által ellenszolgáltatást nem ad az adófizetőknek. Hiszen ebben az országban még igazság sincsen, mert az igazságszolgáltatás és közigazgatás nyomoruságai annak érvényesülését a hatalmasokkal szemben lehetetlenné teszik. A földmüvelés nagy érdekei sincsenek megóva, az ipar fejlődése jobb időkre maradt, a kereskedelem pedig pang, és a mi jó a közlekedés javitása terén történt, az is oly dolog, a miben legkevesebb része éppen a politikai kormányzatnak van. Ha már most azon kérdést intézik ily körülmények között hozzám, hogy mi hát ezen súlyos helyzet javitásának első feltétele, akkor én legjobb meggyőződésem szerint nem adhatok más választ, mint azt, hogy el kell távolitani minélelőbb ezen rossz kormányzatot, mely csupán ily keserü gyümölcsöket tudott érlelni, s pótolni kell azt olyannal, mely nem egyedül önmagának, hanem az államnak is jó, és a mely inkább az országnak s népének érdekeit, mint a magáét

viseli szivén. Egy oly kormányra van szükség, mely az államélet minden terén javitani őszintén akar is, tud is, mely szembe mer nézni a nehézségekkel, s nincs az a leküzdhetlen ösztöne, hogy minden akadályt csak megkerülni igyekszik, s mely nem félti sajnálatot gerjesztő ideges aggodalommal önmagát. Oly kormányra van szükség, mely a kományzást nem czélnak, hanem eszköznek tekinti arra, hogy társadalmunk fejében és tagjaiban regeneráltassék. Az ily kormányra azután a legközelebb megujitandó osztrák-magyar kiegyezés létesitését is nyugodt lélekkel bizhatnók, mert hogy a jelen kormánytól e részben sem várhatunk sok jót, azt nemcsak az általa létrehozott 1878. évi szerencsétlen kiegyezéssel, hanem azóta is Ausztria irányában folyton tanusitott engedékenysége által minden kétséget kizáró módon bebizonyitotta. — És annál nagyobb szükség lenne egy erős kormányra, melynek főleg a népben és nem a hivatalos hatalom lelkiismeretlen kezelésében van biztos támasza, mert minden téren igen sok a sürgős teendő. — Ott van mindjárt a törvényhozás reformja, melynek czélja azt lehetőleg kiépiteni és függetleniteni a különféle jogosulatlan befolyásoktól. E végből a főrendiház ujjáalakitása szükséges. De remélhető-e, hogy a főrendiházat a közczéloknak megfelelően fogja reformálni az a kormány, melyet egy élére állított fontos kérdésben annak éppen független elemei két izben egymásután leszavaztak. A képviselő-választásokat is lehetőleg függetleniteni kellene a kormány befolyásától. Azt mi itt Arad megyében igen jól tudjuk, hogy a kormány a kinevezett és választott tisztviselők utján mennyire hatalmába keritheti a választásokat; de azt is tudjuk, hogy ez csupán visszaélés utján történhetik igy. A képviselő-választások elleni kifogásokat tehát a legfőbb itélőszék által kellene eldöntetni. E részben volt is az országgyülés előtt már egy törvényjavaslat, mert a kormány egy gyenge pillanatában megigérte annak előterjesztését, de azután saját pártja által, mivel kényelmetlen volt reá nézve, mégis megbuktattatá azt. A választásoknak minden ötödik évben leendő megejtését és összeférhetlenség eseteinek szaporitását én szükségesnek tartom. — A birói hatalom függetlensége minden jogállam legelső feltétele. Ez okból kivánom, hogy a bíróságok száma és székhelyei mielőbb végleg megállapittassanak. Kivánom, hogy a szóbeliség és közvetlenség minden föltételeivel együtt mielőbb behozassék s a magánjog minél hamarább codifikálva léphessen életbe. — A közigazgatás terén is roppant sok a teendő. A megyei intézmény adminisztrativ előnyeinek fejlesztése és érvényre emelése szükséges. E végből én a tisztviselők élethosszra választása által leendő állandósitása mellett vagyok, azonban egy szolgálati pragmatikában kivánnám szorosan megállapitani azt, hogy mily jogokkal szemben minő kötelességeket kell teljesiteniök. A közigazgatási biráskodás behozatala sem halasztható már tovább.

A közgazdaság terén a jövő országgyülés alatt igen fontos feladatokat kell megoldanunk. Mindenekelőtt 1886-ban arról lesz szó, hogy vajjon a mostani osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szö-

vetség felmondassék-e vagy nem? A kormány, hogy az egyezkedés nehézségeit elkerülje, a legszivesebben hagyna mindent úgy, a hogy van. Én azonban az 1878. évi kiegyezést mindjárt megkötése után és ma is szerencsétlennek nevezvén önök előtt, természetes, hogy azt fel akarom mondatni, mert lényeges javításokat tartok kívánatosnak rajta. A legkevesebb javitás, a mely mellett az új kiegyezést elfogadhatónak tartanám, a közvetett adók önálló szabályozásának, és ha ez másként nem lehet, a külön fogyasztási adóterületnek is biztositása, az osztrák-magyar Lloyd iránti közösség megszüntetése és oly autonom vámtarifa megállapítása, mely érdekeinknek a mostaninál jobban megfelel. Ha ezen feltételek teljesítését sem lehetne kieszközölni, akkor én minden nagyobb aggodalom nélkül fordulnék a törvényben fenntartott külön vámterület eszméjéhez, melynek lehető veszélyeit ugyan ismerem, de úgy vélekedem, hogy inkább kell elfogadni azt, a mi önmagában véve még nem baj, csak azzá lehet, ha nem tudnak vele bánni, mint azt, a minek káros hatása kikerülhetetlen. — Pénzügyeink rendezését én az okos politikán kivül főleg a közvetett adók önálló szabályozása folytán joggal várható nagy jövedelmi többletek biztositásától várom. E mellett sokat tehet a helyes közgazdasági politika is, mely a nép anyagi erejét emelvén, a közterheket arra nézve elviselhetőbbekké teszi, s azt is eredményezheti, hogy a létező adónemek minden emelés nélkül, egyedül belső fejlődésük folytán, sokkal többet jövedelmezhetnek, mint eddig. És ha azután az állam pénzügyei lényegesen javultak, különös súlyt kivánnék a vizi utak létesitésére fektetni, mert Magyarország versenyképességének egyik legfőbb feltételét a világpiaczon a szállitás lehető olcsósága képezi.

Az egyes feladatok kidomboritása igen messze vezetne ez alkalommal, azért nem is terjeszkedem ki most a részletekre, pedig ezekre is megvan a magam megállapodott meggyőződése. Hanem csak általánosságban hangsulyozom ismét, hogy állami életünk minden ágában határozott öntudatos reformtevékenységre van szükség, melynél én, habár tekintettel kivánnék is lenni a történelmi fejlődésre, a merészebb újitásoktól sem idegenkedem, akár liberális, akár nem liberális szinezetüek legyenek azok, ha a helyzet követelményei szükségesnek tüntetik fel avégből, hogy a magyar állam minden rendű, rangu, felekezetű s nemzetiségű honfi számára egy oly szeretet hazát képezhessen, melyhez minden jó irányú polgár szive legdrágább érzelmeivel vonzódjék. Mindent hajlandó vagyok e végből megtenni, mert előttem folyton a nagy czél lebeg, melyet a közpályán levőknek szolgálniok kell, és törekvésem tisztaságának tudatában felette könnyen veszem azon többé kevésbé ügyes, de minden józan ember előtt már elkoptatott fogásokat, melyekkel élnek azok, akik maguk mellett tetszetős, mások ellen pedig visszatetsző jelszavakat hangoztatnak. A kik újabban igy járnak el, pedig vannak elegen, azok vagy már maguk is lépre mentek, vagy pedig lépre akarják vinni a választókat. Hiszen azok a régi jelszavak, liberalis, conservativ, reactionárius,

napjainkban, midőn az életnek oly rendkivül sok oldalát kell figyelembe venni, és azért sablonszerüen eljárni nem lehet, teljesen elveszitették értelmüket. És én bennem van annyi erkölcsi bátorság, hogy az ily fogást használók elé állva és szemökbe nézve azt kérdem tőlök, hogy hát ha magukat oly rettenetes szabadelvüeknek tartják, miként van az, hogy nekünk és az egész ellenzéknek oly szivósan és oly kitartással kell a nép közszabadságát védenünk ellenök? Hogyan van az, hogy éppen az ő kormányzatuk alatt gyakoroltatik a legtöbb, néha égbekiáltó igazságtalanság? Hogy éppen napjainkban akarják a választásoknál a szabad polgárokat leginkább megfélemliteni? Hogy terrorismust érvényesitenének, ha lehetne, mindenkivel szemben, a ki nem akarja érdekeiket szolgálni, s ha szegény ember, nem hajlandó magát eladni nekik? Honnan van az, hogy e kormány alatt a törvény csak a kegyenczek számára létezik, mások ellenben nem kapnak igazságot, s hogy éppen most vonakodnak következetesen az igazságszolgáltatás és biráskodás részrehajlatlanságának biztositékait megadni? Onnan van, tisztelt választók, mert mint a hajdankorban az irástudók és farizeusok, úgy most a kormánypárti urak, vagy a mint magukat nevezni szeretik »szabadelvüek«, mást beszélnek és ismét mást tesznek. Szeretnek az olcsó dicsőség fénysugaraiban sütkérezve a haladás hőseinek színében tündökölni, de úgy járnak el, mint a ki vizet prédikál és bort iszik. Port akarnak hinteni az Önök szemébe, hogy ne lássák a valót, csak azt hallják, a mit Önöknek álszenteskedve mondani ők jónak látnak. És azzal sem gondolnak, ha rájok bizonyul, hogy tegnap mást állitottak, mint a mit ma mondanak. Alkura lépnek ők mindenkivel. Hányszor hívtak nyiltan és kéz alatt bennünket is, hogy segitsük őket és azután majd osztozunk meg velök. Itt vannak ezen kitünő urak, reájok hivatkozom, mondják meg, hogy például a pénzügyminiszter a múlt országgyülésen ünnepélyesen is nem szólitott-e fel bennünket erre? De mi nem akartunk szövetkezni az oly férfiakkal, a kik mindenben állhatatlanok, csak abban az egyben állandók, hogy minden eszközt és minden módot jónak tartanak arra, akár használ az a népnek, akár pedig árt, hogy pillanatnyi sikert biztositsanak maguknak. És nem szövetkeztem velök én sem, mert nekem az ily álszabadelvüség, mint minden hamis dolog, a legnagyobb mértékben visszatetszik. Azért oly férfiakhoz csatlakoztam az országgyülésen, a kiknek van becsületes meggyőződésük, s a kiknek van erkölcsi bátorságuk is azt kimondani mindenkivel szemben. Oly férfiak társaságában működtem és, ha e kerület úgy akarja, hogy újból tagja legyek a törvényhozásnak, fogok működni ezentul is, a kik nemzetüket önzetlenül, őszintén, hiven, fényes elmék sugallata és tiszta lelkiismeretök parancsai szerint szolgálják. Ezen kitünő férfiak nem akarják csalékony igéretekkel a maguk részére csábitani a közvéleményt, mert a mit most mondanak az ellenzéken, azt mint kormányférfiak kezökben a hatalommal meg is akarják becsületesen valósitani. Ezen nagynevü férfiak oldala mellett

kűzdöttem hat éven át; velök együtt akarok működni a jövőben is. És hogy ezen férfiak miként gondolkoznak az önök és az egész haza legszentebb és legéletbevágóbb érdekeiről, azt egyike e kitünök legkitünőbbjeinek, a ki azzal tisztelt meg bennünket, hogy ide fáradt körünkbe, ékesen és meggyőzően fogja elmondani Önöknek. — Mielőtt azonban szerencsém lenne neki engedni át a szót, még csak kettőt kérek Önöktől. Az egyik kérelmem oda terjed, hogy az általam mondottakat hasonlitsák össze saját közvetlen tapasztalataikkal, és azután itéljenek felette, mert én nem akartam más, mint a kétségtelen valót felhozni. Második és utolsó kérelmem pedig az, hogy fogadják irántam tanusitott szives jóakaratukért s nagybecsű hizalmukért újból hálás köszönetem kifejezését és annak biztositását, hogy bármiként alakuljanak a választás esélyei, én mindig és változhatatlanul az Önök szerető honfitársa és földije maradok, a ki előtt nemcsak Pécska és a pécskai kerület, hanem annak minden polgára is kedves, és szerencsésnek fogom magamat érezni, ha bármely hatáskörben jogosult kivánságaikat erőm és tehetségemhez mérten előmozdítani képes leszek.

(Ezeknek mintegy pótlására ugyanazon napon és helyen a következő politikai tartalmu pohárköszöntő szolgált):

T. Uraim! A görög bölcsészek legnagyobbika azt mondta egyik munkájában, hogy az ember politikai állat. Ennél találóbban alig lehet fajunkat megjelölni, mert vegyük ki természetünkből az erények minden nemét, köztük első sorban a polgári erényeket, és akkor vajjon mi marad belőlünk a ragadozó állatnál egyéb? A politikai erények cultusa tehát, t. uraim, minden nemzetre nézve a magasb emberi miveltség alapfeltételét képezi. Polgári erények nélkül egy nemzet, egy faj sem állhat fenn, annál kevésbbé virágozhatik. A társadalom ennélfogva különösen napjainkban, midőn az egyéni önállóság, az egyén önczélu jelentősége és az egyéni önzés képezi a kor jellemvonását, helyesebben alig járhat el, mintha elismerése vagy gáncsa, kitüntetése vagy rosszalása, jutalma vagy büntetése által oda törekszik, hogy azok, a kikben erre hivatás van, minél nagyobb számmal a polgári erények utjára térvén, azon nemcsak a saját, hanem az egész állami, vagy helyhatósági közösség érdekeit is szolgálni igyekezzenek, mivel minden ország, s minél gyengébb az, annál inkább, rá van a közélet embereinek önzetlen, odaadó, sőt önfeláldozó munkásságára utalva. De erre a pályára oktatás, példa és közhangulat által nevelni kell az embereket. Nevelni a családnak, nevelni az iskolának, nevelni a társadalomnak és a politikai élet összes tényezőinek egyaránt. És fájdalom, a legeslegujabb kor, éppen az, mely alatt a nemzet alkotmányos jogainak élvezetébe jutott ismét, e részben nem tartozik a szerencsés korszakok közé. Annál elismerőbbeknek kell tehát lennünk azon intézmények és azon tényezőkkel szemben, melyek a magasb czélu polgári törekvések iránt érzékkel birván, azokat előmozditani törekszenek, mert a közreműködésre minden közpályán levő embernek mindig szüksége van. Hiszen a köz-

pályán, t. uraim, azon tövisek között, melyek szélét szegélyezik, ha valaki azon kötelességét hiven akarja teljesiteni, oly kevés rózsa terem, s a közérdekért folytatott küzdelemben a polgári erények hijával levő ragadozók közvetlen érdekeivel összeütközésbe jutván, oly nehézségeket kell leküzdenie, hogy az erkölcsi erő ember feletti tökélyére lenne szüksége annak, a ki a közpályán polgártársainak buzditása és elismerése nélkül kivánna rendületlenül megállani. Vétenék a sors ellen, ha e részben panaszra nyilnának ajkaim, mert a család, az iskola és a hatvanas évek politikailag romlatlan társadalma: mind igen alkalmasak voltak fejleszteni bennem a közügyek odaadó szolgálatának tiszteletét. És azon nagy férfiak magasztos, vonzó példája, a kik még az ország átalakulásának classzicus korszakából ránk maradván, a hatvanas évek alatt államunkat újból szervezték, miután szerencsés voltam nagyszabásu működésük közvetlen tanuja lehetni, végleg megérlelte bennem a lappangó elhatározást, hogy a mennyire csekély erőm és tehetségem engedi, én is az ő nyomdokaikon induljak s azt, a mi bennem a legjobb, az egyénieknél és családiaknál magasb rendű érdekek szolgálatának szenteljem. Hogy azonban ez elhatározás nem maradt csupán ábrándos álomkép, hanem gyakorlatilag is megvalósithatóvá lőn, mert hiszen ime most már két országgyűlésen át, ha talán kevesebb eredménynyel is, mint ohajtottam és reméltem, de épp oly őszinte hüséggel, mint feltettem magamban, tényleg szolgálom az országot, azt a család, az iskola és a társadalom emlitett hatásán kivül főképp egy nevezetes politikai tényezőnek köszönhetem, mely bennem a jóakaratu törekvést felismerni és azt nem egy nehézséggel daczolva, felkarolni is kegyes volt. Ezen politikai tényező, t. uraim, a pécskai kerület nagyérdemű választó közönsége, mely engem, ezen kerület fiát, bizalmával kitüntetett akkor, midőn csak igen kevesen ismertek, mely buzditott akkor, midőn a buzditásra leginkább szükségem volt, mely elismeréssel viseltetett legszerényebb működésem iránt is; pedig hát mindezen bizalomért, mindezen buzditásért s mindezen elismerésért mit várhatott magának tőlem ragaszkodóan hálás érzelemnél egyebet? Ezen kitűnő választópolgárság azonban, midőn az ország érdekében törvény által adott választási jogát gyakorolta, nem gondolt, mint annyi más, önmagára, hanem gondolt mindenekfelett arra, hogy egy oly szegény hazának fiaiból áll, melynek a köztéren önzetlen és buzgó napszámosokra igen nagy szüksége van, és meghozta mindazon áldozatot, melyet szükségesnek tartott arra, hogy egy ily, talán csekélyebb erejü, de megbizható napszámost neveljen az országnak. — Ezen hálás elismeréssel tartozom a pécskaiaknak, és a jelen alkalommal szerencsésnek érzem magamat, hogy annyi kiváló vendég jelenlétében az én politikai nevelő szülőmre, az ország egyik legönzetlenebb és leghazafiasabb választókerületének, a pécskainak, érdemes és általam bensőleg szeretett választó közönségére emelhetek poharat.

4. Az ország politikai helyzete az első nagy nemzeti kiállitás idején.

Képviselői beszámoló beszéd; mondatott Pécskán 1885. évi szeptember 8-án.

Az általános szokást követve, melyet én akkor is megtartottam, midőn első ízben volt szerencsém ezen kerületet képviselni, megjelentem önök között, hogy számot adjak nem annyira arról, hogy a törvényhozás mit tett a lefolyt ülésszak alatt, mert hiszen ezt a sajtó utján mindenki alaposabban tudhatja meg, mint főleg arról, hogy én miként fogtam fel az ott történteket, és ennélfogva mily eljárást tartottam azokkal szemben a magam részéről helyesnek. — E végből mindenek előtt az országgyülés kezdetén történtekről kell megemlékeznem. Az oly helytelenül vezetett és az alkotmányosságot létalapjaiban annyira megtámadó általános választás után, mint a minő a múlt évi volt, igen természetes, hogy a trónbeszédre adandó válaszfelirat feletti vita hangjának is keserünek kellett lenni. Az ellenzéknek az egész világon legfontosabb feladata az, hogy a kormány túlkapásai ellen védelmezze az alkotmányos szabadságot. És a magyar ellenzék nagy kötelességmulasztást követett volna el, ha erélyesen fel nem szólal az ellen, hogy a nálunk már sajnos önczéllá lett hatalom lábbal tiporja a szentesített törvényeket, és saját fennállhatása érdekeinek minden más nemzeti nagy érdeket alárendel. A múlt ülésszak kezdetén azoknak, akiknek feladata a kormány eljárását alkotmányos úton ellenőrizni, lehetetlen volt fel nem háborodniok, midőn látták, hogy mily szemérmetlenséggel tagadtatnak el a visszaélések legnyilvánvalóbb tényei, és igazoltatnak a leghatározottabb roszakaratú cselszövényes erőszakossággal megejtett választások is. — Nem tehetek róla, de én az ily eljárásra nem tudom a közönséges túlkapások mértékét alkalmazni, mert ez felfogásom szerint ki nem számitható horderejü merénylet szabadságunk ellen. És az ember megborzad, ha elgondolja, hogy az eskü szentségének örve alatt mi minden van megengedve ebben az országban, ha az igazság szabad folyása mellett a tényleges hatalom politikailag valamiben károsodhatnék. A valódi alkotmányos érzületet jellemző önmérséklet és őszinteség hiánya veres fonalként vonul végig a kormány minden tettén és eljárásán. Ezt tapasztalhattuk a választások alatt, az igazoló bizottságok működésének idején, a felirati vitában és a kormány mindazon javaslatainak tárgyalása alkalmával, melyeket az egyes kormányzati ágak javitása, vagy alkotmányunk egyes szerveinek átalakitása végett a törvényhozás elé terjeszteni jónak látott. — E javaslatok közül legelőbb említem a költségvetést, mely ha őszinte, kell, hogy az ország pénzügyi állása mellett kormányzatának képét is nyújtsa. A jelen kormány tudvalevőleg az államháztartás egyensúlyának helyreállítása végett alakult. És ime, tiz év már eltelt anélkül, hogy fő feladatát megoldotta, vagy annak megoldását a közel jövőben biztositotta volna.

Mi ez ellenében kimutattuk a költségvetési vita alatt, és a velünk szemben felhozottak által nem érezhettünk megingatottnak azon meggyőződésünket, hogy nem egyéb szemfényvesztésnél, ha az állíttatik, hogy az egyensúly a rendes kiadások és a rendes bevételek között már helyre van állítva, s hogy az összes hiány csak 11 milliót tesz. Lehetetlen volt ugyanis rendes bevételnek elfogadnunk azon 11 milliónyi tőketörlesztési összeget, melyet az igaz, egy külön törvény alapján évről-évre újabbb felhatalmazás nélkül, de mégis mindig csak kölcsönképp kell a kormánynak a pénzpiaczon felvenni. És lehetetlen jövedelemnek tekinteni azt, ha az államjószágok 10 millió forint erejéig elidegenittetnek. Szemfényvesztés felfogásunk szerint az is, ha az államvaspályák és más állami üzletek pénztárai úgy kimerittetnek, hogy azok aztán forgó tőke nélkül maradnak ; de mivel erre minden üzletnek szüksége van, 18 millió forintnyi kölcsön vétetett fel e forgó tőkék alakitása czéljából; hanem ez azután az évi hiánylatba nem számittatik be. Volt idő, midőn a pénztáraknak hasonló készletekkel való ellátása végett már vettünk fel nagyobb kölcsönt; most ez az eljárás ismételtetik. Ha az ily gazdálkodás divattá válik, nem lesz nehéz a deficitet még kisebbnek tüntetni fel, mint azt a folyó évi költségvetésben a kormány tette; csakhogy az csupán a papiron és nem a valóságban fogja az országot megörvendeztetni. — Mert hát vajjon az, a mit oly fennhangon elitélt a miniszterelnök is, midőn most tiz éve a kormányt — főleg ennek az állapotnak eltüntetése végett — átvette, vajjon »a kölcsönökkel való gazdálkodás« megszünt-e ? A feleletet erre megadja az a tény, hogy 1881. óta, midőn a papirjáradékot megteremtették, napjainkig e papirnemben több, mint 200 millió forint adósságot csináltunk. Kibocsáttatott ugyanis 1881-ben kerekszámmal 52 millió, 1882-ben 53 és fél millió, 1883-ban 30 millió, 1884-ben 33 és 1885-ben ismét 33 millió értékü papirjáradék, természetesen az államháztartási hiányok fedezhetése végett. — Ha már mostan ehhez hozzáadjuk azon évi 5—10 millió forintot, mely az államjavak eladásából befolyt, láthatja mindenki, hogy az semmiképp sem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a deficit a legutolsó években is folyton meghaladja a 40 millió frtot. Hát ez az az eredmény, a miért a nemzet egy évtizeden át oly roppant áldozatokat hozott ? Ez azon dicső állapot, melylyel a kormány mint tiz éves kormányzatának sikerével, kérkedni merészel ? Hát ily pénzügyi helyzet mellett vigasz-e az, hogy a pénzpiaczon papirjaink jobb árfolyamon kellnek el, midőn ott a magasb kamatozásu kötvényekért a rendkivüli pénzbőség mellett a tőke úgyszólván töri magát? És hogy ezen árfolyamoknak mily biztos alapjok és mily maradandó értékök van, azt tapasztalhattuk akkor, midőn azok az angol-orosz viszály hirei folytán tavaszszal rohamosan szállottak alá. — Az adókat évről-évre emelni, vagy uj adókat hozni be, az államjószágokat nagy mértékben elidegeniteni, az adócsavart pedig folyton tökélyesbitvén, kérlelhetlenül hajtani be a tartozásokat, és azután mást, mint tünékeny árfolyamjavulást nem tudni felmutatni : az valóban oly gyenge pénz-

ügyi siker, melyet mentegetni igen, de melylyel nagy hangon dicsekedni helyesen valóban nem lehet. És én a mult költségvetési vita alatt vállalkoztam kimutatni azt is, hogy a mostani pénzügyi politika mellett a nép adózási képességének fejlődése korántsem tart lépést a terhek emelkedésével, mert az adók csak tényleges felemelés által, de nem, mint kellene, önmaguktól, természetes növekvés útján fejlődnek. Kétségbe vontam ezzel kapcsolatban továbbá azt is, hogy a mostani gazdasági helyzet mellett és azon roppant válsággal szemben, melynek elébe megyünk, a kormány költségvetése reális alapon nyugszik. És ime, alig múlt el fél esztendő, az államháztartás kezelési kimutatásai nekem és mindazoknak adnak igazat, kik a helyzetet kevésbbé rózsás szinben látták, mert a folyó év első felében az eredmény 4 millió forintnál többel kedvezőtlenebb, mint a múlt év hasonló időszakában; pedig az utóbbi lefolyt évek adóemeléseinek már egészen kellett volna éreztetni hatásukat. Tartok tőle, hogy a mostani nyomott viszonyok mellett a második fél év eredménye sem lesz aránylag kedvezőbb, daczára annak, hogy az adók kényszer alkalmazása mellett leendő szigoru behajtása is elrendeltetett már. — Kivánesi vagyok reá, vajjon a pénzügyminister úr most is oly kevés súlyt fektet-e a jelen gazdasági pangásra, mint akkor, midőn a múlt évben pénzügyi előterjesztése alkalmával csak haladásról és gyarapodásról tudott beszélni? Mi akkor is csak azt mondtuk, a mit ma, hogy ez az állami háztartás igy nehéz és folyton nehézbülő tetőt képez a mi gazdasági épületünk gyenge falazatán. Különösen nekem szilárd meggyőződésem, hogy miután a nyerstermelés terén a világ minden részében óriási állandó verseny fejlődött ki, termelésünk főága, a mezőgazdaság, melynek állapotától függ nálunk minden, mélyebben és mélyebben fog egy tartós válságba merülni. Felfogásom szerint arra nincs remény, hogy gabonaárak huzamosb ideig sokkal magasabban állhassanak, mint most, arra ellenben van kilátásunk, hogy azok érezhetőleg még hanyatlani is fognak. És hogy ez mily baj, azt önöknek, a kik tulnyomólag földmivelők, nem kell magyaráznom. — Világos ily körülmények között, hogy a jövőben sem az egyes, sem az állam úgy nem gazdálkodhatik, mint eddig, hanem, ha az első nyomorultan elpusztulni, ez utóbbi pedig elcsenevészni nem akar, mindkettőnek többet és jobban kell dolgozni, a munka eredményét improductiv kiadásoktól sokkal inkább kell kiméliök, mint eddig. Roppant feladat megoldása áll a termelők és az állam előtt, mely a legnagyobb erőmegfeszítést kivánja; de mindenek felett azt teszi szükségessé, hogy aprólékos tekintetek sem az egyest, sem a kormányt, sem a törvényhozást ne akadályozzák abban, hogy a rideg valóságot felismerjék, és azt nyiltan, őszintén be is vallják, mert nagy dolgok intézésében őszinteség a leghelyesebb politika. És ha a valóságot felismertük, meggyőződésem szerint be kell vallanunk, hogy a természet mindazon adományai daczára, melyekkel az hazánkat elárasztotta, kilátásaink a jövőben az egyre tömörülő világ-

gazdaság fejlődésének újabb áramlata mellett rendkivül kedvezőtlenek. Hogy ezen felfogásom helyes-e, azt a jövő hónapban tartandó, és most már nemzetközi jellegüvé alakuló mezőgazdasági congressus lesz hivatva elhatározni. Ha azonban én nem látom sokkal sötétebben a jövőt, mint minő az valóban lesz, és a hogy azt Európa számos elsőrendű nemzetgazdája is felfogja, akkor ezen sötétebb szinezetű jövendő szempontjából kell megitélni azt, vajjon hát kormányunk pénzügyi és gazdasági politikája és reformtevékenysége csakugyan helyes-e, vagy pedig a mit róla vélekedem, az a nehézségekkel feltornyosult magaslatán nem áll? — Mit bizonyit e jövő kilátásaival szemben a kormány pénzügyi politikájának helyessége mellett az, ha az évenkint 35—40 millió forint erejéig kölcsön vett pénzek kötvényei ideig-óráig nehány százalékkal magasabb árfolyamot tüntetnek fel a tőzsdéken? Mit bizonyit a közgazdasági politika helyessége mellett azon nehány százezer forint, melyet évenkint gazdasági és ipari czélokra fordítunk, s a mely összeg, ha még sokkal czélszerűbben használtatnék is fel, a szükséglettel szemben úgy veszi ki magát, mint ha egy csöbör vizet öntenénk a Maros megáradt medrébe. És mily benső gazdasági becse van annak az országos kiállításnak. Az, ha szép látvány is, és mint kiállítás sikerült is, de az ipar, valamint a mezőgazdaság terén vajmi kevéssé bizonyít a haladás azon foka mellett, melyre nekünk mulhatlanul szükségünk van, és a mely lehetséges is ezen országban. — Nemrégiben adott a budapesti amerikai konzul jelentést viszonyaink felől kormányának, melyben azt mondja, hogy Magyarországon, ha lakosai oly vállalkozási szellem által lennének áthatva, mint az amerikaiak, a jólét annyira fejlődhetnék, hogy arról a magyaroknak ma még fogalmuk sincs; de erre a haladásra egyelőre nem lehet kilátás, mert annak a szellemnek itt sok tekintetben éppen az ellenkezője van meg. — És vajjon a kormány gazdasági politikája s reformtevékenysége, valamint kormányzatának alapjellege alkalmasak-e arra, hogy a nemzet szellemének fejlődését ezen kivánatos irányban előmozdítsák?

A kormány a múlt kiegyezés után a gazdasági téren egy ideig semmit sem akart tenni; csak tényt constatálok, ha felemlitem, hogy az ellenzék volt az, mely erélyes fellépésével a kormányt e részben tevékenységre birta. Hiszen abban az időben egyrészt közderültség, másrészt közsajnálkozás tárgyát képezte az az eset is, midőn az egyik közgazdasági miniszterre az ellenzék vezérférfiainak reá kellett disputálni egy nagyobb összeget, hogy a termelés különböző ágainak fejlődését mozditsa azzal elő, mivel a miniszter úr képtelennek mondta magát arra, hogy azon összeget haszonnal költhesse el. — Azóta a kormány eljárása e részben, elismerem, sok tekintetben változott, csakhogy az reám még mindig azt a benyomást teszi, hogy közgazdasági kérdésekben is előszeretettel pártpolitikát folytat, és nem annyira az ország általa felismert életszükségleteinek, mint inkább a közönség egy bizonyos irányba terelt hangulatának

kiván működése által eleget tenni. És nem tartózkodom önök előtt bevallani, hogy én a kiállitásnak a kormány által — közgazdasági kérdéseknél részéről nagyon szokatlan buzgósággal — történő rendezésében nem kis részét látom azon pártpolitikai taktikának, mely a legközelebbi kiegyezés előtt az ország anyagi jövőjének természetes feltételeivel szemben akar hangulatot csinálni, hogy ezek lehetőleg kevés visszhangot keltvén, a jövő kiegyezés, ha talán csekélyebb haszonnal is az országra nézve, de a kormányra nézve annál kényelmesebben legyen megköthető. A legközelebbi jövő majd meg fogja mutatni, hogy én vagyok-e igazságtalan a kormány iránt, a mit annak idején ez esetben nem vonakodnám bevallani, vagy pedig csakugyan áll az, a mitől én tartok, t. i. hogy az a vám- és kereskedelmi szövetség felmondása nélkül akarja gazdasági viszonyunkat Ausztriához ujabban megállapitani? Komolyan tartok ettől, mert egyrészt minden jel arra mutat, hogy ez be fog következni, másrészt pedig igen nagy bajnak tekinteném Magyarország közgazdaságára nézve, mert ennek számára éppen a kiegyezés alatt kell azon eszközöket megszerezni, melyek nélkül jövője az én felfogásom szerint compromittálva lenne. — Eltekintve a kiegyezés alatt megóvandó másodrendű gazdasági érdekektől, nekünk újabban csak oly vám- és kereskedelmi szövetségben szabad Ausztriával megállapodnunk, mely mellett termelőképességünk nagyobb mérvű arányos fejlődése lehetséges. Közös vámterület mellett, melynek fenntartása pedig, úgylátszik bármi áron, a kormány előtt a közgazdasági politikai bölcseség netovábbja, ez csak az esetben valószinű, ha mezőgazdaságunk és iparunk nagy mérvű fejlesztésére igen jelentékeny összeg, több millió forint áll évenkint rendelkezésünkre. Ezt az összeget adó utján beszerezni káros lenne, mert az csak a termelést tenné ismét drágábbá, és igy versenyképességünket rontaná. A legtermészetesebb eljárás tehát azon összeget a vámjövedelmekből meriteni. — A jövő gazdasági kiegyezés alkalmával ennélfogva nem elég, hogy a fogyasztási adóknál szenvedett tényleges károsodásunk okai megszüntetve lesznek, hanem követelni kell a vámjövedelmek egyenlő megosztását is, mert erre, mint egyenrangu szerződő félnek, mely önállóságának egy időre való feláldozása által a neki biztositott előnyökön túl is mély hatásu hátrányokat szenvedne, különben világos jogunk van, és ez a követelésünk egyuttal nagyon méltányos is. Közgazdaságunk arányos fejlesztése, mely a közös vámterület mellett úgyis csak hiányosan eszközölhető, egyáltalán lehetetlenné válnék, ha erre az eszközöket az önállóság helyébe lépő vámszövetség nem biztositja számunkra. Közös vámterület mellett a vámjövedelmeknek a két állam között egyenlően leendő felosztása különben gazdasági önállóságunknak épp oly követelménye, mint a politikaié az, hogy a civillistát egyenlő arányban viseljük Ausztriával, sőt bizonyos tekintetben mindkettő által csupán államiságunk jut kifejezésre. És ha a civillistánál a terhet szivesen viseljük a czél szempontjából, valóban nincs ok csupán az alkudozások simasága kedvéért lemondani a haszonnal járó követel-

ményről. Más függő kérdéssel, például a quotával, melynek megállapitási módozatai egyszer mindenkorra lőnek szabályozva törvényeinkben, és a melyre ezek szerint más irányu elhatározás végeredményben befolyást nem is gyakorolhat, a vámjövedelem felosztásának kérdése nincs semmiféle szerves összefüggésben. Ezen egyéni véleményemet másutt bővebben kifejtettem, mint ezt most itt tehetném. Hanem jelezni kivántam annak érintése által, hogy meggyőződésem szerint a kiegyezésnél mily szellemben kell anyagi érdekeink megóvásához látni. És hogy ha a kormány úgy fogja fel ezuttal feladatát, a mint kell, akkor igen nagy szüksége lesz a törvényeinkben biztositott azon alternativára, mely felette bölcsen minden ily alkalommal választást enged a mai viszony fenntartása és a külön vámterület felállithatása közt. Ezen alternativa komoly lehetőségének kizárása mellett alkudozni Ausztriával lehet igen kellemes eljárás a hatalmat mindenek felett szerető kormányra nézve, de az semmikép sem előnyös taktika Magyarország szempontjából, melynek anyagi érdekei felett ismét hosszu időre lenne elvetve a koczka akkor, ha a vám- és kereskedelmi szövetséget felmondani sem tartanák érdemesnek. Ha ily nagy dolgokban kényelmi, vagy csupán fontosságuk feltüntetésében túlzott politikai szempontokból indulunk ki, akkor habár minden más kisebb jelentőségű emeltyűt mozgásba hoztunk is, nem fogjuk közgazdaságunk arányos fejlődését biztosithatni; ez pedig oly mulasztás, melyet még úgy sem tehetnénk jóvá, ha a kormányzat többi terén valóban nagyokat alkotnánk és gyökeresen javitanánk is.

De hát a kormány azután belpolitikai tevékenységével csakugyan alkot és javit-e? Vannak-e reformok, melyekre az igazságügy és a közigazgatás terén reámutathat, mint olyanokra, melyek a kor követelményeinek eleget tenni, és a népet a gazdaságilag jobb jövőben reá várakozó nagy küzdelemre képesiteni alkalmasak? Végigtekinthetünk azon javaslatokon, melyeket az igazságügyminiszter úr beterjesztett és ezek egyikében sem fogunk valamely szerves javitást felfedezhetni. Az igazságügy terén nálunk már csaknem egy évtized óta minden ily javitás a soha megszünni nem akaró tanulmányozás stádiumában leledzik; pedig a javitásra mindenütt ugyancsak szükség lenne. Hogy büntető eljárásunk mellett mi várhat az ártatlan polgárokra, azt az ártatlanul elitélt ifj. Köteles Mihály hires esetéből láthattuk. Hogy magán jogaink miként vannak biztositva, azt megmondhatja minden üzletember. Én tudok eseteket, melyekben egyes hasznos nagy vállalatok csak a rossz igazságszolgáltatástól való félelem miatt nem keletkeztek nálunk, hanem azok inkább a szomszédos osztrák területen telepedtek meg. — Bíróságaink szervezetében épp oly kevéssé történt változás, mint a lassu, drága eljárásban; a birói függetlenség és tekintély pedig határozottan hanyatlott, mert a birói állások is kezdenek kortes érdemek jutalmaivá alásülyedni, és azokban az ország nagyon sok helyén elsősorban nem az igazság, hanem a hatalmi érdekek szolgálatát várják.

És hát közigazgatásunk, melynek élén pedig a jelen kormány feje áll, minő és mi történik annak javitására? Azt hiszem nem kell hosszasan bizonyitgatnom, mert köztudomásu dolog, hogy közigazgatásunkban, ha nem lenne is csaknem egészen kiszolgáltatva a kortespolitikának, a hiányok és szerves hibák még akkor is nagyok lennének. Ezen ténynyel szemben igen sajnos jelenség, hogy a belügyminiszter úr mint ilyen egyetlen javaslattal sem lépett a lefolyt ülésszak alatt a törvényhozás elé, csak az ellenzék sürgetésére helyezett egyes törvénymódositásokat kilátásba. De azok után, a miket e módositásokról rendszerint jól értesült hirlapokból megtudtunk, azoktól én sok hasznot nem várhatok. Mert például az egyik javaslatról közölt vázlatból azt látom, hogy a belügyminiszter úr a visszaélés útján kifejlődött azon gyakorlatot, mely a főispáni hatáskört annyira kiszélesitette, egyszerüen törvényesiteni kivánja. Szerinte az önkormányzat helyes reformja az lenne, ha a főispán nyugdijképes hivatalnokká válik; de a ki éppen úgy, mint most, sőt még inkább, beleavatkozhatik mindenbe, a kinek szabad, és pedig büntetlenül, minden; de a kinek fegyelmi hatósága vagy nincs, vagy ha van, az nem más, mint eddigi kegyelmes ura, a belügyminiszter, ellenben a közönség őt semmiképp sem ellenőrizheti. Az eddig is káros hatásu főispáni szertelen befolyás minden észszerű korlátot nélkülözni fogna ezentúl is, ha a megyei bizottságok tagjainak választásánál és egyáltalán azok összeállitásánál a főispántól függésben levő elemekre nézve az incompatibilitás ki nem mondatik, a mit az eddig szerzett megalázó tapasztalatok után bizonyára ezek az urak maguk sem fájlalnának, és ha a lehetőleg függetlenitett megyei bizottságoknak a főispánnal szemben is hatályos ellenőrzési jog nem biztositatik. Eltekintve attól, hogy a közigazgatás átalakitása leghelyesebben organicus reformálás által eszközölhető, itt most csak azt jegyzem meg, hogy ha a jó közigazgatás bizonyos mérvű szabadon mozgó hatalmat igényel is, de arra nincs ennek szempontjából sem szükség, hogy czélzatosan egyoldalu szervezkedéssel az alkotmányos szabadság még meglevő csirái is kiölessenek közéletünkből. Itt ismét azon álutakon járó hatalmi politika készül érvényesülni, mely magánál a törvényhozás szervezésénél és összealkotásánál is főleg a saját létérdekeit veszi irányadóul. — Ismeretes önök előtt, hogy a főrendiház miként alakittatott át, és tudják azt is, hogy a miniszterelnök úr, midőn a saját 150 kinevezettjét nem tudta keresztül vinni, kiegyezett a főrendekkel 50 kinevezett mellett is, de részint a kimaradott főrendek közül egyszer minden korra választott tagok kijelölésénél, részint az általa megejtett kinevezéseknél annyira érvényesitette befolyását és annyira tekintettel volt a tőle függő elemek bejuttatására, hogy mindazon esetekre, midőn nem szabadelvü javaslatokat kell keresztülvinnie, a főrendiházban is biztositotta a többséget magának. A főrendekkel szemben a miniszterelnök úr felvetette a hatalmi kérdést, de ezek által tényleg legyőzetett, mert oly alkura kényszeritették őt, mely mellett a szabadelvüségnek eddig kűlönös tüntetéssel lobogtatott zászlaját kény-

telen volt magától igen messzire eldobni. Ezen az áron, igaz, megmaradhatott helyén; de az tény, hogy a szabadelvü haladás ügyét, melyet egyébiránt őszintén soha sem szolgált, feladta és annak érvényesülését hosszu időre minden kormány alatt lehetetlenné tette, mert 1847 óta soha sem volt oly minden szabadelvű mozgás iránt idegenkedő főrendiházunk, mint a minővel ezután fogunk birni. Ha ehhez ezután még a képviselők eddigi három éves megbizatása helyébe a választás szabadsága számára nyujtandó hatásosabb biztositékok nélkül az öt éves mandátum fog lépni: akkor a törvényhozás összealkotásánál az utóbbi időben oly óriási visszalépést tettünk, mely vészteljesen jelzi a politikai tekintetben éppen nálunk és éppen az ugynevezett szabadelvü kormányzat alatt leginkább pusztitó reactiót.

Ha mindezek után már most egybefoglalom azon összes benyomásokat, melyeket a lefolyt ülésszak eseményei reám gyakoroltak, akkor csak ismételhetem önöknek azt, a mit a mult év márczius havában itt tartott beszédemben mondottam, hogy, fájdalom, ez a kormány a nemzet erkölcsi tőkéjéből éldegél, mert alkotmányos önmérséklet nélkül egy oly veszedelmes eszköznek, az ezerféle módon alkalmazott corruptiónak segélyével tartja fenn magát, melylyel végre is az egész nemzetet meg fogja mételyezni, s oly bajokat idéz fel, melyeket ez a kormány sohasem, de az utána következők is csak nagy válságok árán fognak meggyógyithatni. És ez a rossz irányu kormányrendszer annál károsabb, mert, a mint már mondottam, éppen most fog megint egy oly korszak következni, melyben a nemzetnek minden anyagi és erkölcsi erejére szüksége lesz. Helyesen jegyezte meg azért a jelen kormány legszélesebb látkörü tagja, a közoktatási miniszter úr, hogy »ötven évvel ezelőtt prédikálta Széchenyi István gróf müködése kezdetén, hogy az országnak erőre van szüksége; és ma sem biztosabb jövője, mint akkor volt.« Ezek a közoktatási miniszter úr saját szavai, melyeket választói előtt ez idén mondott Pozsonyban. De ha ez igy van, nagyon csodálkozom, miként foglalhatta politikáját össze csupán e három szóban: értelmiség, vagyonosság, egészség, és hogyan feledhette ki az erkölcsiséget, mely nélkül a három első hosszabb időre részint káros, részint lehetetlen. Azonban e feledékenység — nem a miniszter úrra, hanem a kormányra nézve, melynek tagja, — nagyon jellemző, mert hiszen az újabb korban a politikai erkölcsök, melyeket azután a többiek szabály szerint követni szoktak, soha sem hanyatlottak annyira, mint éppen annak tiz éves működése alatt. — Azért, ha majd az őszszel a jubiláló miniszterterelnök lábaihoz fogja tenni hódolatát a hivatalos Magyarország, az ezen kivül álló millióknak nagyon tanácsos lesz megemlékezni arról, a mit a költő már régen megmondott, hogy »minden országnak alapja, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha elvész (hazánk, mint) Róma ledől s rabigába görnyed!« — Azok, a kik e hazának valaha nagy szolgálatokat tettek és maradandó, áldott nyomokat hagytak maguk után, az elvek és a jellem emberei voltak. És a leghatározottabban kell tiltakozniok azoknak, kik Deák Ferencz

emlékének igaz tisztelői, azon állitás ellen, mintha a mai kormányzat az ő erkölcsi magaslaton álló politikájának folytatása lenne. Az soha sem volt a Deák Ferencz elve, hogy meg kell alkudni minden iránynyal bármi áron, mert különben az alkudhatik meg mással, és meg kell tenni mindent, ha a hatalom kivánja, mert különben megtétetheti mással. Ezen elv mellett a közönségnek egyáltalán semmi biztositéka nincs egy államférfival és egy politikával szemben sem, mert nincs oly hatalmas áramlat és nincs oly felsőbb kivánság, bármennyire elitélendő az különben, melynek szövetségére, illetőleg végrehajtására valaki ne vállalkoznék.

Én tehát a mostani kormányzattal szemben fenntartottam a bizalmatlanság azon álláspontját, melyet önök is helyeseltek, midőn annak kijelentése mellett választottak meg. A lefolyt ülésszak nagyon alkalmas volt ezen álláspontot még inkább megerősiteni engemet. És bármily küzdelmes legyen is az ezen álláspontot kitartó munkásság napjainkban, midőn mind kevesebb és kevesebb ember érti azt, ha valaki a közpályán csupán elvek és meggyőződés által vezérelteti magát: mig ott kell működnöm, magamtartására nézve irányadóul mást nem ismerhetek el.

Azt hiszem különben, hogy az ellenzékre a közügy szempontjából éppen most hálás, fontos szerep várakozik, és oly nagy horderejű feladatot kellend megoldania, hogy egy valóban hazafias kormánynak nem lenne szabad azt mindenféle erkölcsileg elitélendő eszközökkel gyengíteni, mert nincs magyar kormány, hacsak a visszavonulásra minden pillanatban nem kész, mely engedelmes, gépszerü nagy többséggel rendelkezvén, jó kiegyezést lenne képes kötni Ausztriával. A magyar ellenzék, s különösen az az árnyalata, melyhez tartozni szerencsém van, erről én, a ki a viszonyokat ismerem, biztosithatom önöket, — teljes tudatával bir helyzetadta nehéz feladatának, mely a következő két év alatt reá hárul, és kötelességét a legkedvezőtlenebb körülmények között is hiven fogja teljesiteni.

A mi pedig különösen engem illet, azt gondolom, önök előtt, kik már oly régen ismernek, nem szükséges fogadkoznom, hogy én szintén azok között leszek, a kik tekintet nélkül mellékes szempontokra, és tekintet nélkül arra, vajjon egyénileg minő positióra helyezvék, a küzdelemben, melynek elébe mennek, csak egy vezércsillagot fognak ismerni — az ország javát. *(Hosszan tartó élénk helyeslés és éljenzés.)*

5. A hadsereg és a nemzeti szellem.

Képviselőházi beszéd; mondatott a véderő törvényjavaslat tárgyalása alkalmával 1889. évi január hó 16-án.

T. H! Azon nagybecsű államférfiui nyilatkozatnak, a melylyel a múlt ülések egyikén gróf Apponyi Albert világosan kijelölte a Magyarország érdekeinek leginkább megfelelő katonai politikának útját, bámulatos részarányossággal sikerült plasticusan kidomborítani mindazon szempontokat, melyek bennünket, a kik e padokon ülünk, az előttünk fekvő kérdés megítélésénél vezetnek. *(Úgy van! balfelől. Halljuk!)* Ezen általános elismeréssel említett alakjánál tartalmilag sokkal szebb, megkapóbb és jelentékenyebb beszéd után, különösen, mert a javaslatnak pénzügyi hatását igen t. barátom, Horánszky Nándor részletesen megvilágította már, egyáltalában nem forog fenn annak a szüksége, hogy mi a kérdést e padokon a maga egész nagyságában tárgyaljuk. A mit mi még talán némi haszonnal tehetünk, az én felfogásom szerint, nem más, mint a kérdés egyes kimagasló részleteivel tüzetesebben foglalkozni, és a mi egy bármily kitünő beszéd keretében lehetetlen, azoknak végkövetkeztetéseit levonni és itt bemutatni. *(Helyeslés balfelől.)* Azért én a jelen alkalommal, t. ház, nem elégedve meg azzal, hogy az említett határozati javaslatot csupán aláírásommal és szavazatommal támogassam, arra vállalkozom, hogy az alkotmány és hadi szervezet szelleme közti harmonia szükséges voltára különös súlyt fektessek, s kiemeljem ezen összhang fenntartása felett mily fontos dolog a törvényhozásnak őrködni. *(Halljuk! Halljuk!)* E vita folyamán szóba hozatott ez a kérdés is; de olyan alakban — ha jól figyeltem az eddig előadottakra — mint a minőben én azt kifejteni kivánom, az talán még nem tárgyaltatott. *(Halljuk! Halljuk!)* Én, tudniillik, t. ház, abból a tételből indulok ki, hogy a hol a polgári szervezet és a hadi szervezet között huzamosabban elvi különbségek léteztek: ott ennek folytán mindenütt nagy bajok merültek fel. E bajok nyomán nagy válságok keletkeztek, melyek a polgárok békés együttlétét hosszabb időre megzavarták, s még szerencsének volt mondható, ha a folytonos fejlődésre hivatott intézmények romjai közül legalább a szabadságot sikerült megmenteni, *(Igaz! Ugy van! balfelől)* vagy pedig, ha válságok nem következtek be, akkor, a magát önczélnak tekintő katonai hatalom a saját képére alakította át a társadalmat, és azt sokszor magával ragadta az örvénybe *(Ugy van! balfelől.)* A világtörténelem, a maga egészében, de különösen tanuskodnak a hadi történelem fejezetei e mellett. Azon katonai irók, a kik, midőn a Tisza István képviselő úr kifejezése szerint, a történelemből nem gyűlöletet, hanem tanúlságot kivántak meríteni, s a hadi szervezetet azok szerzése czéljából elemezték, különös előszeretettel fordultak az ó-korhoz. Azon időszakhoz, melynek történetét végig ismerjük, és a melyet a jelen küzdelmei sem homályosíthatnak el. Különösen előszeretettel fordulnak pedig

azon nép történelméhez, a mely csekély kezdetből világuralomra emelkedett, annak birtokában századokig megmaradt, és ezt úgy vesztette el, hogy társadalmában a militarismus vergődött a politikai kormányzat fölé. *(Ugy van ! balfelől.)*

Róma tizenkét százados története, t. ház, oly becses kincse a gyarlóságában elfogulatlan tanácsadóra szorult emberiségnek, hogy annak tanulságait sem a tudománynak, sem pedig az állam ügyeit bármily szerepben intézőknek tekinteten kivül hagyni nem lehet. *(Ugy van ! balfelől.)* És ez a történet határozottan a mellett szól, a mit én okoskodásom kiinduló pontjául, úgyszólván tételeül választottam. *(Ugy van ! balfelől.)* Bizonyítja azt, hogy mindaddig, mig a római népben erő és élet feszült, a hadügy a politikai hatalom teljes befolyása alatt volt, későbben, különösen a púni háborúk után, az lassankint emancipálta magát, és a disharmonia e részben a császárok idejében sem volt teljesen eloszlatható. Ekkor, t. ház, már az imperatorok voltak a politikai hatalom kezelői, mig korábban a polgári hatalom intézői voltak az imperatorok. *(Ugy van ! balfelől.)* Érezték is ezen időben az állam fejei, hogy hol van a túlsúly. Legcsattanósabban bizonyítja ezt például az egyik római császárnak, Septimius Severusnak azon tanácsa, melyet fiának adott, hogy tudniillik nevesse és csúfolja ki az egész világot, csak a hadseregét igyekezzék gazdagítani, mert akkor czélt fog érni. A tanács követtetett, de nem értek vele czélt, egyszerűen azon okból, mert a hadsereg már oly telhetetlennek bizonyult, hogy azt többé kielégíteni nem lehetett. *(Úgy van ! Úgy van ! balfelől.)* Ezzel kapcsolatban még csak azt bátorkodom felemlíteni, hogy daczára azon kedvezményeknek, melyekben a hadsereg részesittetett, folyton kevesebb és kevesebb római foglalt annak tisztikarában helyet. Az illyr császárok a maguk fajrokonait, ezek utódai pedig főleg a germánokat alkalmazták a hadseregben, mig végre, midőn azok a többséget képezték a tisztikarban is, a velük egy nemzetbeli germán törzseknek támadásai folytán a világbirodalomnak porba kellett dőlnie. A ki, t. ház, erre visszaemlékszik, annak lehetetlen abban a mi helyzetünkkel egy bizonyos analogiát fel nem fedezni. Most is lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy a katonai uralom tért hódít. Egyik fontos intézkedés a másik után vétetik ki a polgári hatalom szervezetének befolyása alól. Az a processus, mely az általam említett disharmonia felé vezet, világosan előttünk van ; és ha továbbfejlődését a törvényhozás meg nem akadályozza, annak kárát fogja vallani az alkotmányosság általában, de másrészt maga a hadseregnek harczképessége is. *(Úgy van ! balfelől.)* Az alkotmányosság azért, t. ház, mert ha a törvényhozástól annak egy oly fontos jogköre, mint a minő a hadsereg feletti törvényhozási befolyás, tőle elvonatik, vagy csak szűkittetik is, akkor az többi jogköreinek birtokában sem érezheti magát teljesen biztosítottnak. *(Helyeslés balfelől.)* Az a helyzet, mely oly irányzat mellett a törvényhozásra nézve beáll, hasonlítható ama szerencsétlen emberéhez, kinek egyik szem-

idege sorvad, mert annál a másiknak elpusztulása is csak időkérdése már. *(Ugy van! balfelől.)*

De fenyegeti, t. ház, magát a védképességet is. *(Halljuk!)* Csak nemrég olvastam a hadsereg egyik törzstisztjének fejtegetését a mai politikai helyzetről. Ebben utalás foglaltatik arra, hogy minő előnyben vagyunk mi például az oroszokkal szemben, mert mi nyugodtak lehetünk az iránt, hogy a mit a törvényhozás a hadseregnek megszavaz, az tényleg annak czéljaira is fordittatik, mig az absolut államokban erre egyáltalán nem lehet mérget venni. Hiszem, hogy a dolog ez idő szerint igy van, sőt tudom is, mert a delegatio zárszámadási albizottságának tagja voltam. De éppen azért, mert az alkotmányosság érintetlenül hagyása ily fontos mozzanata a harczképességnek is, azt hiszem, aggodalommal kell tekinteni azon áramlatot, mely a harczképesség ezen egyik fő biztosítékának is gyengitésére irányul. *(Helyeslés balfelől.)* Nyugtalansággal és aggodalommal tekintem én is azt, hogy az alkotmány és a hadsereg szervezete közt az ellentét növekszik. Csak a napokban hallottuk egy classicus tanútól, Deák Ferencz egyik kiváló munkatársától, utána az első magyar igazságügyminisztertől azt, hogy Deák Ferencz és mindazok, kik mellette a kiegyezés létesitésénél működtek, miként fogták fel a maguk művét. Ők a magyar állam teljes souverenitását, melyet előbb fentartottak mindenütt, csak annyiban kivánták tettleg korlátolni, a mennyiben a pragmatica sanctióban megállapított közös és kölcsönös védelem hatályossága ezt mulhatatlanul megkivánta. Különben, a ki elolvassa Deák Ferencznek 1867. márcz. 28-án tartott nagy beszédét, melylyel ő a kiegyezést a mostani t. ministerelnök úr és társai ellen védelmezte, az meggyőződhetik arról, hogy a mit Horvát Boldizsár állított, az teljesen úgy van. Általában mindazon fontos nyilatkozatokra, melyeket Deák Ferencz az említett alkalommal és később is tett, nekünk koronként vissza kell térnünk; a közügyeket intézők nem nélkülözhetik Deák Ferencz szellemének inspiratióját, különösen addig, mig oly férfiak lesznek a kormányon, a kik egy teljes évtizeden át babéraikat éppen az ezen szellem elleni, sokszor kiméletlen küzdelemben keresték. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Lelkemből beszélt Horvát Boldizsár igen t. képviselő úr, midőn azt mondá, hogy nagy szerencsétlenségnek tartaná, ha ezen teremből Deák Ferencz szelleme elköltöznék. Én is annak tartanám, azért a legnagyobb aggodalommal látom, nézem e törvényjavaslatot, melyben világos, félreismerhetetlen jelei láthatók annak, hogy e szellem, legalább az intéző körökből elköltözőben van. Az 1867-iki művek, mint minden intézmény, csak egy üres keret, élettelen forma, melynek tartalmat kell adni. Sajnálattal tapasztalhatjuk, hogy ezen keretet a kiegyezés szellemének megfelelő tartalommal a lefolyt 22 év alatt, különösen a hadsereg körében, nem sikerült megtölteni. Mert ennyi idő telt el azóta és nem azon néhány óra, melyről Tisza István t. képviselőtársam, a maga, multat nem ismerő, boldog optimismusában említést tett. Meg-

jegyzendő itt még, hogy ezen 22 évből 14-et éppen a jelen kormányzat ideje vett igénybe. És ezen hosszú idő alatt, midőn a kölcsönös bizalom a nemzet és korona közt megvolt, a kiegyezés szellemének megvalósitása tekintetében haladásról alig beszélhetünk. Ha pedig ez a törvényjavaslat elfogadtatik, akkor kétségtelen lesz a hátralépés. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Hiszen most már az alkalmat is el akarják vonni a törvényhozástól, hogy a hadsereg szervezetének megváltoztatására a közelebbi jövőben hatályos befolyást gyakoroljon. S tőlünk, a kik az 1867-iki kiegyezést a maga tisztaságában és épségében kivánjuk fenntartani, még rossz néven veszik, ha felszólalunk e törvényjavaslat ellen. A boldog jelent, igaz, nem a honfiui búbánat gyásztorával, hanem a hatalmi gőg és elbizakodottság *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* dúslakodásai közt élvezők a maguk békés birtoklását, vagy legalább is örökbérletét megzavaró vakmerő izgatásnak, a nép rossz szenvedélyeire és sajnos előitéleteire való hivatkozásnak jelentik ki azt, hogy ha mi szemet nem akarva hunyni az alkotmányosság biztositékainak meggyengitései felett, ezt a parlamentben kimutatni igyekszünk. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Én, t. ház, a kiegyezésnek mindig őszinte hive voltam, és meg vagyok arról győződve, hogy az igen nagy előnyöket foglal magában az országra nézve, és én hiszem, hogy más politika mellett ezek teljesen érvényesülnének is, ugyanazért mindazon áldozatokra kész vagyok, melyek ez előnyöktől elválaszthatatlanok, sőt azok biztosítására szükségesek. Én óhajtom, kivánom, sőt mint képviselő, követelem is, hogy a hadsereg megfeleljen feladatának; de nincs a világnak az a rabulistikája, a mely képes volna engem meggyőzni arról, hogy ennek a hadseregnek az említett czélból olyannak kell lenni, a mely egyúttal alkalmas arra is, hogy általa az ország alkotmányát sarkaiból kiforgassák. *(Úgy van! jobbfelől.)* Azonban nagy hibának tartanám azt, ha megelégednénk a most érvényben levő védtörvény közjogi vonatkozású részeinek érintetlen hagyásával, és nem gondoskodnánk egyszersmind arról, hogy a hadsereg tisztikara a kiegyezés szellemének megfelelőleg átalakuljon. Alakilag ez természetesen csak a kiegyezés keretén belül történhetik meg, de szerintem a fődolog, hogy tényleg megtörténjék, hogy a hadsereg tisztikara átalakitassék, mert e nélkül meggyőződésem szerint a hadsereg sem alkotmányunk főelvének, sem pedig az általános védkötelezettség alapeszméjének nem felelhet meg. Az az állam, t. ház, mely a maga védelmét másra, mint a saját fiaira bizza, törött botra támaszkodik. *(Úgy van! balfelől.)* A ki pedig azt állítja, hogy Európa mai helyzetében még igy se bolygassuk a hadi szervezetet, az szerintem egyszerűen nem akar komoly reformot ez irányban. *(Úgy van! balfelől);* tehát azzal épp oly kár vitatkozni, mint a ki a szövetségekben bizva, azt képzeli, hogy nem szükséges az ország véderejét igazán intensive önmagából is lehetőleg fejleszteni. *(Úgy van! balfelől.)* Mert, t. ház, akár oly szövetségben legyen valamely állam, mint a minőben mi vagyunk Ausztriával, akár olyanban, mint a mi-

nőben Német- és Olaszországgal vagyunk, egy okkal több, . . . sőt miután mindkétféle szövetségben él, tehát két okkal több, hogy a maga erejét egész teljességében kifejteni igyekezzék, mert ha ezt nem teszi, akkor könnyen beállhat reá nézve is, hogy: qui socium habet, dominum habet. Az általános védkötelezettség eszméje pedig, t. ház, nemcsak az, hogy minden fegyverfogható ember katona legyen, hanem az is, hogy más, mint az ország polgára, ne lehessen az. *(Úgy van! a baloldalon.)* Nincs eset arra, hogy a hol ezt az elvet a két kűzdő fél közül csak az egyik alkalmazta, ott ne húzta volna a másik a rövidebbet. Németország, mely ezen elv alkalmazásának classicus hazája, újjászületését annak köszönheti. De az a kifejezés: »a nép fegyverben«, egészen mást jelent Németországban, mint nálunk. Az a másolat, a mely itt van érvényben, nem hű, mert egy lényeges alkatrésze meg van hamisítva. A mi hadseregünk tudniillik csak félig áll általános védkötelezettség alatt, félig pedig az még mindig a kasztszerű zsoldos rendszeren alapszik. Sarkalatos hibája ezen védrendszernek, hogy ebbeli organicus hibáján nem segítettünk, sőt nem is igyekeztünk segiteni. A porosz s általában a német hadsereg hű kifejezője, úgyszólván tükre az egész népességnek. Mit mondjunk e tekintetben a mi ezredeinkről? Vajjon hány százaléka a közös hadseregben szolgáló tiszteknek magyar, vagy legalább hány birja a legénység nyelvét; hány százaléka bánik jóakaratulag a legénységgel; ennélfogva hány ezred van, melyben a katonák a tisztekhez őszintén ragaszkodnak? Általában tudva van, hogy az arányszámok e részben nagyon kedvezőtlenek. Lehet-e ily körülmények közt azt kívánni, hogy ez állapot továbbra is fennmaradjon? A mai védrendszer a védkötelezettségnek és az állandó hadsereg eszméjének combinatiójából áll. Egy kiváló katonai iró, ki egyuttal porosz törzstiszt is, a béke-állomány kereteit egy oly hegyi tóhoz hasonlította, a melybe fölülről ömlik a viz, és azon mennyiség, mely egy bizonyos szinvonalon túlemelkedik, a másik oldalon kifoly. A tóba folyó és benne meggyülemlő viznek az adja meg alapját; éppen igy az állandó hadsereg adja meg a jellegét az egész hadi állománynak. Közli vele hagyományait, rokon- és ellenszenvét, szeretetét és gyűlöletét, agyának és szivének minden sugallatát. T. ház! Ismert viszonyainkat tekintve, lehet-e tovább nyugodtsággal nézni egy oly az egész védköteles lakosságot átalakitó szervet, a mai tisztikart, mint a minőnek azt én jeleztem? Mert a hadsereg a nemzetnek nemcsak védereje, hanem nevelő intézete is, melynek arra nagy szüksége van. Nem elég az, hogy a hadsereg körében az ujonczok ügyességre, rendre és fegyelemre szoktattassanak, hanem kell, hogy az a hadkötelesekben a társadalom által beléjök oltott hazafiságot egyuttal nevelje, azon ifjakban pedig, a kikben nem lenne meg, igyekezzék azt beléje csepegtetni, és általában az egész véderővel igyekezzék megértetni a honvédelemnek magasztosságát. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ha itt volna Tisza István t. képviselő úr, lenne szerencsém neki bemutatni egy oly katonai reformot, mely mig egyfelől a véd-

erőnek használ, addig a nemzeti élet többi ágainak sem árt. Mert ő azt mondta, hogy ilyet nem tud képzelni magának. És ha a tisztikar alkalmas volna e feladatra, a melyet a német tisztikar tényleg meg is old, valószinüleg nem volna alkalma a képviselő úrnak a magyar ifjuság kötelességtudata ellen panaszkodni. Mert ő szerencsés positiójából kifolyó előnyök, vagy talán a hizelgés gőzkörének közepéből *(Ugy van! balfelől.)* nem látta, a mi a hadseregben körülötte történt, de a ki ily gőzkörtől nincs körülvéve, nem csodálkozik azon, hogy a magyar ifjak, akár a legénységhez tartoznak, akár pedig egyévi önkéntesek legyenek, azon ezrednél idegeneknek érzik magukat, mert ott naponként tiszteletlenséget, sőt gyakran bántó megvetést tapasztalnak minden iránt, a mit addig szentnek és magasztosnak tekinteni megszoktak. És ez, t. ház, nem méltatlan vád a tisztikar ellen, hanem kötelességszerű megállapítása a bajnak a czélból, hogy rajta lehetőleg segíteni igyekezzünk. De nemcsak a nemzetnek van szüksége a hadseregre, hanem viszont a hadsereg sem nélkülözheti a hazaszeretetben nyilvánuló moralis erőt. A t. előadó úr emlitette, hogy van egy határ, melyen túl a hadsereg érdekében hozandó áldozatokkal túl nem mehetünk. Igaza van. Ily határ nálunk is, másutt is létezik. De minthogy Európa minden állama, azok is, melyekkel szövetségben vagyunk, azok is, melyek e szövetségen kivül állanak, védelmi erejüket fejlesztik, még pedig úgy, hogy nemcsak az anyagi, hanem az erkölcsi tényezőkre is súlyt fektetnek, kérdem, nem a legegyszerűbb logika-e azt kivánni, hogy nálunk is ugyanaz történjék, mert ha ezt elmulasztjuk, okvetlenül hamarább fogunk eljutni az említett véghatárhoz, mint azon államok, melyek az erkölcsi mozzanat fejlesztésére is súlyt fektetnek. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Csak néhány nappal ezelőtt olvastam, t. ház, hogy a fővárosi tiszti casinóban a közös hadseregnek egy kiváló tábornoka, a ki még nem régiben a bécsi hadi iskolában a strategiának tanára volt, felolvasást tartott, s ebben azt fejtette ki, hogy még a hadi meneteknél is a legfőbb mozzanat, mely a sikert biztosítja, a moralis erő. Iványka Imre t. képviselőtársunk pedig még 1867-ben kimondotta azt, hogy az általános védkötelezettség a moralis erő és a nemzeti elemnek érvényesítése nélkül képtelen dolog. Különben igy gondolkoznak a katonai szakférfiak általában. Miért nem történik tehát ez irányban valami? Miért viseltetnek még most is bizalmatlansággal azon elem iránt e tekintetben, mely alkotója azon államnak, amelyről nem régiben a miniszterelnök úr említette, hogy a monarchiának védelme tekintetében legbiztosabb támpontját képezi. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ebben a monarchiában pedig közös hazafiság nincs, és a dolog természete szerint nem is lehet. E szempontból még Austrián belől is meglehetősen ziláltak a viszonyok. Egyedül a magyar államhoz való benső ragaszkodás, a magyar hazafiság az, mely mint politikai tényező is szerepelhet. Miért nem használják fel tehát legalább azt, és miért nem eszközlik, hogy valamint a Kárpátok által körülövezett ezen természetes határokkal erődített tábor, Magyarország, mindig biztos

támasza volt a monarchiának, úgy ezentúl a magyar hazafiság esetleg annak határain túl is fokozott mértékben támasza legyen a trónnak, a hazának és vele együtt a monarchiának? Mert, t. ház, erre mindhárman reá vannak utalva. Gondoljunk csak vissza arra, hogy az utolsó 40 esztendő alatt kik voltak szövetségeseink és ellenségeink, és kik azok ma. Ez a szerepcsere világosan mutatja, hogy a szervezkedésnél nem az alkalmi, hanem az általában helyes szempontokat kell szemeink előtt tartani. A teendő ennélfogva az én felfogásom szerint, t. ház, nemcsak az, hogy az érvényben levő törvény közjogi részeit ne bolygassuk, hanem egyúttal gondoskodni kell arról is, hogy a nemzeti elem, a mennyiben a kiegyezés keretében az lehetséges, a hadsereg körében érvényesittessék. Gondoskodni kell arról, hogy a katonai szakoktatás és egyúttal a katonai tiszti nevelés útján — a mire különös súlyt kívánok fektetni — a mi tisztikarunk a lehető legrövidebb idő alatt átalakittassék. Legszivesebben látnám én a magyar ezredekben a magyarországi ifjakat, azokat az ifjakat, a kiknek hazafiságáról én meg vagyok győződve; arról is meg vagyok győződve, hogy ha számukra az utat a tiszti állásokra egyengetnék és megmagyarázznák nekik — első sorban azok, a kik a hatalmat birják kezeikben — hogy milyen kötelességet teljesítenek, ha helyeiket, természetes positióikat a hadsereg körében elfoglalják, akkor nem késnének abbeli kötelességüket teljesíteni. De ha az én várakozásaim nem teljesülnének, ha ezen ifjak csakugyan idegenkednének a hadseregben való szolgálattól, én a magam részéről viszont, kimondom őszintén, nem idegenkedném, a katonai családok ivadékaitól sem, feltéve, hogy hazafiasan és itt neveltetnének; mert én folytonosan tapasztaltam azt, a mit egy jelesünk régen kimondott: hogy »csodálatos hatalma van ezen földnek magyarokat teremteni.« Ha, t. ház, mi nem akarjuk azon nagy missiót, mely e nemzetnek a monarchiában osztályrészül jutott, elejteni, és azt kívánjuk, hogy életérdekeink meg legyenek óva, akkor mi azok védelmét ne várjuk másoktól. Nekünk nem elég, hogy a magyar államiság eszméjét ide haza ápoljuk, és hogy az önmagát kormányozó szabadság szeretetét itthon melengessük keblünkben. Nekünk oda kell törekednünk, hogy ezen monarchia vezérlete számára államférfiakat és hadvezéreket neveljünk, hadvezéreket különösen — a védelem szempontjától eltekintve — azért is, mert meggyőződésem, hogy mindaddig, mig a magasabb katonai tisztikarban elegendő számban hazafias elemek nem lesznek, azzal az áramlattal, melyet olyan jól ismerünk, küzdelmünk folytonos és folyton egyenlőtlen marad. Nem régiben volt alkalmam kiváló osztrák hazafiakkal és politikusokkal — a kik, igaz, ma már nem működnek — beszélni a monarchia helyzetéről, és ők nekem nyiltan kimondották, hogy a vezérférfiakat ők Magyarországtól várják, nemcsak azért, mert múltunk tapasztalatai, jelenünk és jövőnk életérdekei különösen képesítik e nemzet fiait arra, hogy ezen monarchia védelmében és ügyeinek intézésében vezérkedjenek, hanem — a mire ő hangsúlyt fektetett, és a miben én teljesen igazat adok

neki — azért is, hogy ezen ország fiaiban még a mai byzantinicus korszakban is meg van a vélemény bátorsága, a miről e vita is örvendetes tanuságot tesz. A fődolog azonban, hogy mi ezeket a katonákat ide haza neveljük, hogy kiindulási pontjuk más, mint a magyar állam, ne legyen, mert ők is, mint gyér elődeik, sokkal többet fognak ártani nekünk az idegeneknél.

Befejezem felszólalásomat, t. ház. *(Halljuk! Halljuk!)* Miután én fájdalommal látom azt, hogy az alkotmány szelleme és a hadsereg szervezete közt az összhang nincsen meg, és ezzel a javaslattal, ha elfogadtatnék, a disharmonia e tekintetben még nagyobb lenne, ellenben hiszem, hogy a gróf Apponyi Albert által kimutatott úton nagyobb rázkódtatások nélkül is el lehet érni e tekintetben a czélt; ennélfogva az általam veszedelmesnek tartott törvényjavaslat visszautasításával hozzájárulok gróf Apponyi Albert határozati javaslatához. *(Élénk helyeslés balfelől).*

6. Hazánk politikai állapota a XIX. század utolsó évtizedének kezdetén.

Képviselői beszámoló beszéd; tartatott Pécskán 1890. évi junius 10-én.

A mult év azon időpontja óta, midőn az általam most már tizenkettedik esztendeje gyakorolt szokáshoz hiven az ülésszak befejeztével, utoljára megjelentem Önök körében, hogy hazánk ügyeinek akkori állásáról tapasztalataimat és nézeteimet nyilvánitsam, igen nagy fordulat állott be a politikai helyzetben. Ez a nagy változás indokoltnak, sőt véleményem szerint szükségesnek tünteti fel, hogy nemcsak, mint mindig, egész őszintén és minden tartozkodás nélkül, hanem tüzetesebben is mondjam el nézeteimet úgy a törvényhozás tavalyi működéséről s közállapotainkról általában, különösen pedig azon bevégzett tényekről, melyek a helyzetet megváltoztatták, valamint főleg arról, hogy én az újabban inaugurált reformkorszak reményeiről mit tartok. — Úgy vélekedem ugyanis, hogy Önöket, mint hazafiakat ezen dolgok méltán érdekelhetik, mert belpolitikánk sarkalatos érdekeit igen közelről érintik, tőlem pedig, a kit nagybecsü bizalmukkal hosszu időn át, sokszor nehéz körülmények közt, megtiszteltek, joggal elvárhatják, hogy midőn a helyzet azokra nézve, a kik a politikai tényezők működésének szinterétől kissé távolabb élnek, nem egészen tiszta, annak homályosabb részeit is legjobb tudomásom szerint megvilágítani igyekezzem. — Az országgyűlés tavalyi működésének tárgyi eredményei, a hozott törvények, nem valami számosak. Ennek okát én nemcsak abban keresem, hogy a törvényhozó testület egy teljes évnél tovább majd élesebb, majd lappangóbb, de folytonos válságon ment keresztül, hanem abban is, hogy meggyőződésem szerint a kormánynak kevés nyugodt munkaidő állván

rendelkezésére, miután az országgyülés kilencz hónapon át szokott együtt lenni, a törvények, ha nem is kivétel nélkül, de rendszerint nem megfelelően készittetnek elő. Ez azután a képviselőház különben is kiszámithatlan vitakedvét csak élesztheti. A javaslatok tárgyalása sokszor szükségtelenül hosszú tartamra nyulik. Közbe-közbe gyakran indokolt, de bizony nem egyszer főleg sensationalis jellegü politikai viták keletkeznek, melyek folytatását a képviselőház tagjai néha minden lelkiismereti furdalás nélkül azért engedhetik meg maguknak, mivel a kormánynak koronként fontosabb előterjesztései nincsenek is, részint mert a reformtevékenység újabban vallott jó szándéka nem eléggé nyilatkozik nála még tényekben, részint mert a miniszteréknek igazán kevés idejük marad az előterjesztések higgadt, nyugodt, terv- és nem ötletszerü elkészitésére. —Ezen a bajon nézetem szerint segiteni kell. A legközelebbi eszköz, mely e czélból első sorban kinálkozik, az, hogy a képviselők napidij helyett, mint Franczia országban, a mostaninak átlag körülbelül megfelelő, s az üléseken való részvét koronkénti ellenőrzéséhez kötött állandó és kerek összegü javadalmazásban részesülnének. Ez, és ebben velem közéletünk számos ismerője egyetért, csaknem bizonyossággal lehet mondani, a képviselőház vitáit tetemesen megröviditené, miből a gyorsabb ütemü tárgyalás, ebből ismét az ülésszakok megröviditésének, s igy a törvényjavaslatok előkészitésére szükséges idő meghosszabbitásának lehetősége következnék. Ez az eszköz nem ütközik sem a teljes szólásszabadság, sem a közszabadság más fontos biztositékainak szempontjába, azért azt nagyon könnyen és minden aggodalom nélkül lehetne alkalmazni. — A lefolyt ülésszak alatt hozott törvények közül ki kell emelnem első sorban azokat, melyek a közgazdaságra vonatkoznak. Az utakról és vámokról szóló törvény, mely a képviselőháznak előbb külön bizottságát, később aztán plenumát is hosszan foglalkoztatta, sok üdvös és helyes intézkedést tartalmaz. Mindenesetre itt volt már az ideje, hogy a közmunka bizonyos mértékben még most is feudalis természetü szolgálmánya a mai kor szellemének megfelelő közszolgáltatássá alakittassék át. Mi főleg azon akadtunk meg e törvény tárgyalása alkalmával, hogy ha e részben haladás mutatkozik is benne, még mindig sok emlékeztet annál a régi elavult felfogásokra, a mi különösen a szegényebb osztályok egyoldalu túlterheltetésére fog vezetni. De megütközünk azon is, hogy a kormány legújabban minden alkalommal ünnepélyesen vallott elveivel homlokegyenest ellenkezőleg, a jogállam követelményeinek szem elől tévesztésével túlságosan nagy discretionarius hatalmat tartott fenn magának e törvényben, miáltal egyrészt minden kormány önkényének tág tért nyit, másrészt pedig valószinüleg a valódi önkormányzati szellem még itt-ott meglevő maradványait is meg fogja ölni. Nem lennék azonban igazságos, ha e mellett el nem ismerném, hogy a közutakra vonatkozó törvény különben nyereséget képez, s hogy általában véve a közmunka ügyének javulását fogja maga után vonni. — Hasonlóképp kiemelem, hogy a vasúti közlekedés fejlesztésére vonatkozó előterjesztések is megfeleltek a köz-

szükségnek, és hogy úgy a budapest-pécsi, valamint különösen a magyar észak-keleti vasút államosítása nagyon helyes intézkedés volt, melyet már régebben tanácsos lett volna keresztülvinni. Helyi érdekü vasúthálózatunk is folyton bővül, és tény, hogy ez eredmény aránylag az államnak nem nagy áldozatába került. — A mostani kereskedelmi miniszter úr nagy tevékenységet fejt ki a közlekedés fejlesztése mellett a hazai ipar emelése érdekében is. Azt a törvényt, mely e czélból az állam részéről kedvezményeket biztosit a vállalkozóknak, én, mint annak idején a képviselőbázban még is mondtam, helyeslem, de megvallom, attól nem várom azt az eredményt, melyet sokan remélnek tőle. Közös vámterület mellett a leghatályosabb és bizonyos tekintetben kétségkivül szintén szervesen ható iparfejlesztési segédeszközzel, vámtörvényhozással nem rendelkezvén, meggyőződésem szerint a legnagyobb súlyt nem a mesterséges tényezőkre, hanem az ipari fejlődés természetes előfeltételeinek megteremtésére, továbbá az egészséges államkormányzati és ezzel kapcsolatosan a helyes irányu társadalmi viszonyokra kell fektetnünk. Ezért tulajdonitok én az igazságszolgáltatás, a közigazgatás reformjának közgazdasági szempontból is oly nagy fontosságot, és azért tekintem ezt a kérdést olyannak, melynek irányadó jelentőségét sem az egyes képviselőnek, sem a képviselők szerves tömörülésének, a pártoknak szem elől téveszteni, vagy más aprólékos tekinteteknek alárendelni nem szabad. — A közgazdasági tartalommal biró azon életbe vágó törvények osztályozásával, melyek a múlt ülésszak alatt hozattak, t. választók, sajnos készen is vagyok, mert a mezőgazdaság érdekében felállított földmivelési miniszterium a törvényhozás kebelében alkotólag életjelt sem adott magáról. Én remélem és óhajtom, hogy ez jövőre másként legyen, mert ha a nevezett miniszterium ezentúl sem fog többet tenni, mint eddig; ha csupán arra szoritkozik, hogy nagy garral széles körü tanácskozmányokat hiv egybe, melyek legsürgősebb határozatai azután hónapokon át aluszszák a poros akták álmát: akkor kár volt azon csekély költségért is, melyet az ország a földmivelési osztályoknak az ipari és kereskedelemügyi miniszteriumból való kiválasztására fordított. Ennek én az illető helyen kifejezést is adtam, és a magam részéről például azon megbizatásban, melyet a földmivelési miniszterium phylloxeraügyi bizottságában, az ügy fontosságától áthatva, elvállaltam, csak akkor vagyok hajlandó tovább is eljárni, ha annak kivánságai több figyelemben és megfelelőbb végrehajtásban fognak részesülni, mint eddig. — A legkimagaslóbb tények egyike volt a múlt évben a pénzügyi helyzet javulásának constatálása. Mint honpolgárnak nem lehet e tény felett eléggé nem örvendenem, habár aggodalmaim vannak az iránt, hogy képesek leszünk-e a javult pénzügyi helyzetet változatlanul fenntartani, miután szerintem is a fogyasztási adók, melyek kihasználása a javulásban oly nagy tényező volt, rendkivül fel vannak már csigázva, úgy, hogy további emelésök a pénzügyi eredményt már alig öregbithetné, pedig a szükségletek emelkedésének folytonosságáról a jövőben, ha közügyeink menetét figye-

lemmel kiséri, mindenki meglehet győződve. Én különben a pénzügyi rendet oly fontos dolognak tartom államiságunk szempontjából, hogy nézetem szerint annak valódi követelményeivel szemben éppen úgy meg kell szünni minden pártoskodásnak, mint például a külügyi kérdésekkel szemben. Én részemről azt óhajtanám, hogy a magyar törvényhozás pártjai, melyek küzdelme számára úgy is oly nagy tér kínálkozik, a pénzügyi kérdéseket a lehető legnagyobb higgadtsággal, s minden idegenszerü szempontnak teljes mellőzésével tárgyalják. A kormány és a kormánypárt épp oly kevéssé igyekezzenek a pénzügyek sokszor valóban roppant áldozatokkal elért javulásából politikai tőkét csinálni a saját positiójuk erősitése javára, mint azoknak a nem mindig elkerülhető költségszaporodások folytán mutatkozó romlásából az ellenzéki pártok. Nehéz ugyan, készséggel elismerem, a felizgult kedélyeknek egyik napról a másikra nyugalmat parancsolni akkor, midőn politikai heves viták után rögtön pénzügyi előterjesztések megbirálása következik, nem mindig könnyü dolog; de ezt nálunk sem tartom merőben lehetetlennek, midőn látom, hogy más államokban, melyek fennállásának szilárdsága pedig a pénzügyek által oly közvetlenül nem érintetik, az lehetségesnek bizonyult. Ezen elhatározás mellett azután egészen tárgyilagosan és valószinüleg több sikerrel őrködhetik, mint az ellenkező felfogás mellett, minden párt a felett, hogy a pénzügyi helyzetnek legalább nagyobb mérvű romlása ne következzék be ismét. A pénzügyi egyensúlynak valamint létesítése, úgy szilárd alapokra való fektetése is nem egy pártnak, hanem csak az egész törvényhozás odaadó munkásságának sikerülhet. Hogy pedig sikerüljön, azt igen nagy érdekek parancsolják. — A honvédségi törvény nem szolgáltatott, mint gondolni lehetett volna nagyobb parlamenti harczokra alkalmat, mivel a tavalyi véderővita kétségtelen hatása alatt maga a kormány igyekezett annak minden sérelmes szakaszát módosítani. Bizonyos követelések, melyek részünkről ez alkalommal újból támasztattak, de nem teljesítettek, fenntartatnak a jövőre is, mert azok oly méltányosak, az ország államiságából annyira folynak, hogy azok elejtése nagy hiba volna. — A tanügyi kérdések közül napirendre a görög nyelv tanitásának szabályozása került. A kormánynak erre vonatkozó javaslatát én elfogadtam, mert azt hiszem, hogy tökéletesen elég, ha a görög nyelvet csak azok fogják tanulni, akiknek arra további magasb tanulmányaik szempontjából szükségök van, a görög irodalom és szellem tanulmányozása jó forditások segélyével pedig általánosabbá lesz, mint eddig volt. A hiányos görög grammatikai ismeretek magukban véve oly kevés értékkel birnak, hogy azok kedvéért annyi ezer és ezer fiatal ember idejét, melyre más hasznos és képző, sőt nélkülözhetetlen ismeretek elsajátitása végett szükség van, nagy hiba volna a tapasztalás tanusága szerint merőben czéltalanul elvesztegetni.

Ime ezek, t. választók, a múlt év törvényhozási munkájának tárgyi eredményei; bőveknek és kielégitőknek azokat nevezni valóban nem lehet. Ennek okát nem kis részben, mint már az előbb is emlí-

tettem, a huzamosabb ideig fennállott parlamenti válság képezte. Erről a kérdésről már volt alkalom tavaly Önök előtt nézeteimet kifejteni. Akkor elmondtam, hogy én a küzdelem azon módját, mely a véderő vita alatt és után sokak részéről alkalmaztatott, nagyon sajnálatosnak tartottam. Egyet azonban már akkor kiemeltem, és most ismétlem azt, hogy az a fergeteg, mely a képviselőházban keletkezett, és a mely ez év első hónapjaiban szerencsére véget ért, nem egyesek által csinált dolog, hanem oly elementáris erők nyilvánulása volt, melyeket egyidőre elaltatni igen, de egy életképes nemzetnél végképp megbénitani nem lehet. A volt miniszterelnök egész kormányzási rendszere oly természettel birt, melynek ezt a vihart előbb utóbb szükségképp fel kellett idézni. Azon eszközök, melyekkel ő hatalmát ezen országban eddig példátlan hosszú időn át fenntartotta, oly indignátiót keltettek, mely ha nem is nyilvánult mindig parlamentáris formákban, de kétségkívül jogosult volt. Bármit beszéljenek e részben, a kiknek érdeke másképp szólani, Tisza Kálmánt ez az indignátió söpörte el. Az ő rendszere a saját hibáinak súlya alatt roskadt össze. Hogy a honossági törvény módosításainak kérdésében néhány hónap alatt háromszor is változtatta álláspontját, s hogy végre ebből a bonyodalomból nem tudott menekülni, az csak végső következése volt azon hamis mesterfogások lánczolatából álló politikának, mely minden őszinteség hijával levén, a közbizalmat megingatta iránta. Ezzel korán sincs ellentétben az a tény, hogy a kormánypárt egységesnek és iránta bizalmat érzőnek látszott. Ha ez a párt, a mint mondani szeretik, csakugyan a közvélemeny hamisitatlan kifolyása lett volna, s ha az a sokszor nem is titkolt, de annál kevésbbé megengedhető taktika segélyével együtt tartott kölcsönösen biztositó politikai társaság nem lett volna, nincs a világon az a kisebbség, mely annak fejét megbuktathatta volna. De igy a párt is, feltéve, hogy többsége megmarad, a miről nem szüntek meg azt biztatni az esetre, ha nyugodtan enged magával bármit csináltatni, voltaképp nem sokat törődött azzal, hogy Péter vagy Pál e vezére, s annak fehérek vagy feketék-e az elvei. Engedte hát bukni az egyiket, diadalmasan bevonulni a másikat, engedte, hogy tüzetesebb megvitatás, és a párt beleszólása nélkül elvet, programmot cseréljenek váltakozó vezérei, és cseréltessenek vele is. Ez oly példátlan esemény parlamentáris országban, hogy méltán szemet szúrt mindenfelé. Nem is mulasztották el az ellenzék részéről megkérdezni az új miniszterelnököt ez iránt, ki oda nyilatkozott, hogy a kormány hivatása a programmot megállapitani, és aztán pártot szerezni hozzá, a mi tudvalevőleg éppen fejetetejére állitása a parlamentarismus fő elvének. Hát ezekből láthatják, t. választóim, hogy az úgynevezett szabadelvűség tizenöt évi kormányzata mily irányban fejlesztette alkotmányos gyakorlatunkat: teremtett egy oly parlamenti helyzetet, mely összes állapotainkat megmételyezni alkalmas. — A véderő vita alatt Tisza Kálmán megszorult, s hogy magát még néhány hónapig fenntarthassa, az általa addig folyton perhorrescált Szilágyi Dezsővel is szövetkezett. Szilágyi

Dezső erkölcsi és politikai hitelének teljes és rögtöni eljátszása nélkül azonban csak úgy léphetett be kabinetbe, ha azt mondhatta, hogy oda politikai elveit is magával vitte. A reconstruált Tisza-kormány tehát kénytelen kelletlen beleegyezett ebbe is, de a Szilágyi által vallott elveket, melyek voltaképp a mérsékelt ellenzék programmját képezték, mert hiszen ő még csak nem régen annak egyik kiváló tagja volt, őszintén nem fogadta el soha. Bizonyitékul szolgálhatnak erre azon ellentétes, egymásnak mintegy indirekt felelgetést képező nyilatkozatok, melyeket Tisza Kálmán és Szilágyi Dezső tettek, s melyekben mindkettő folyton azt bizonyitotta, hogy régi, a másikéval össze nem egyeztethető álláspontját fenntartja. — A véleményes ezen kedélyes anarchiájából a kormány Tisza Kálmán bukása által szabadult ki. Uj aera látszott ekkor mindazok előtt bekövetkezni, akik a helyzetet és szereplő vezérférfiait nem ismerték. Én mondhatom, ezen uj aerában eleitől fogva nem biztam. Azt hiszem, ma már nem követek el indiscrétiót, ha önök előtt kijelentem, hogy azon első értekezleten, a melyet a Szapáry-kormány kineveztetése után a mérsékelt ellenzék tartott, és melyen ennek az új kormánynyal szemben követendő magatartása beszéltetett meg, véletlenül a legelsőnek szólaltam fel, s hivatkozva azon hirekre, melyek nekünk, programmunknak a kormány részéről lett teljes és tökéletes elfogadása után, az annak pártjába való belépés szándékát tulajdonitották, független ellenzéki állásunk fenntartásának, nagy nemzeti érdekek által parancsolt, mulhatatlanul szükséges voltát a leghatározottabban hangsulyoztam. Egyetlen hang kivételével, melyet politikai körökben egyébiránt jól ismer mindenki, a pártnak, melyhez tartozni szerencsém van, minden más tagja, közöttük első sorban maga annak kitünő vezére is, hasonló értelemben nyilatkozott. Reám és reánk nézve tehát semmi kétség nem volt az iránt, hogy a miniszterelnöki széken történt személyváltozás egymaga, de sőt a mi programmunknak kormányprogrammként történt proclamálása is egymagában nem indok arra, hogy annyi heves választási és parlamenti tusában becsülettel megvédett független álláspontunkat feladjuk.

A kormányelnök változásának ténye nem lehetett indok erre, mert hiszen gróf Szapáry Gyulának múltja, s különösen azon eljárása, melylyel pénzügyeinket csaknem a kétségbeejtő rendetlenségig összebonyolitotta, s a melyért, mint a parlament nyilt ülésében maga is mondá, bukásával méltán lakolt meg, újabb és helyesebb irányu tényked és nélkül egyáltalán nem volt oly természetű, hogy valami nagy bizalommal tölthetett volna el bennünket kormányelnöksége iránt. A programm-elsajátitás pedig magában véve szintén nem nagy jelentőségű dolog oly férfiaknál, a kik előtt, legalább eddig, a kormányzásnak ilyen, vagy amolyan rendszere egészen mindegy volt, feltéve, hogy az pillanatnyilag alkalmasnak mutatkozott hatalmuk további megtartására. Hogy az új kormány-programmnak nyomatéka legyen előttünk, arra tények voltak szükségesek, melyek minden kétséget kizáró módon bizonyithatták, hogy az új programm a kormány

kezében nem egyedül értelmes szavakkal beirt papirszelet, melyet az ember, hogy jó hatást tegyen, a bemutatás alkalmával felolvas, hanem a benső és mély meggyőződésen alapuló elvek foglalata, melyekkel áll vagy bukik, melyekért harczol, s melyek őszinte, teljes megvalósitását minden más dolog feletti feladatának ismeri. Már pedig, t. választók, azon közel négy hónap alatt, mióta az új kormány működik, annak egyetlen ténye sem bizonyitja ezt; de van akárhány oly jelenség, mely az ellenkezőt látszik megerősiteni. A közigazgatási reform-munkálatok előkészitésénél oly lanyhaság tapasztalható, hogy magának a kormánypártnak függetlenebb hirlapjai is megbotránkoznak már rajta. Az igazságügyi reformok úgy kezdeményeztettek, hogy önkéntelenül is az a gondolat jut az ember eszébe, hiszen itt a könnyebb végét fogják a dolognak, és oly sorrendet alkalmaznak, mely méltán mondatja sok elfogulatlan jogi tekintélylyel, hogy ez a reform filius ante patrem. A királyi táblák decentralisatiójáról szóló javaslatnál kétségtelenné vált az is, hogy a Tisza-féle befolyás ma is domináló a kormánypártban és kormányban. Ennek a befolyásnak esett áldozatul Arad városa is, melyet királyi tábla mindenesetre akár igazságszolgáltatási, akár politikai szempontból jobban megilletett volna, mint Nagyváradot.

Mindezen jelenségek mellett nem szabad elfelednünk t. választóim, hogy hiszen az eddig megmételyezett rendszer elhagyása nem lehet komolyan eltökélt szándék akkor, midőn annak minden czimeres képviselője hivatalban és hatalomban van, midőn az epuratió, mely nélkül nem képzelhető a mai corrupt állapotok javulása, még csak nem is kezdeményeztetik a kormány körében. Minden oda mutat tehát, a mit nem sajnálhatok eléggé, hogy az új kormányelnök abban az Augias-istállóban, melyet, ha hazájának valóban használni akar, kötelessége volna kitisztitani, szintén épp oly jól érzi magát, mint elődje. Ily körülmények közt nagyon természetesnek fogja minden pártszempontok által el nem fogult egyén találni, ha mi ellenzéki független állásunkat folyton fenntartjuk, mert igy sokkal többet vélünk a közügynek használhatni, mintha a servilismus mai áramlatának meghódolva, s megunva a küzdelemmel járó fáradságot, mi is, mint mondani szokták, beadnók a derekunkat. Némely részről azonban azt felelik erre, hogy hiszen nem is hivott bennünket senki sem. Bátran mondhatom erre Önöknek, tisztelt választók, hogy igenis ismételve szólittattunk fel, hogy nem ugyan mint pártot, mely feltételeket állit fel, hanem mint egyéneket nagyon szivesen látnak bennünket. Igaz, hogy ezt a kormánynak tagjai és organumai mondották és nem a kormánypártnak azon ugynevezett törekvő tagjai, a kik Madách Imre eszkimójával azt tartják, hogy ezen a világon úgy is több már az ember, mint a fóka. Csakhogy naponként halljuk ismételni mindazok részéről is, a kik valami nagy szerepet a kormánypártban nem játszanak, hogy miután elveinket az új kabinet magáévá tette, mi értelme van külön pártállásunknak? Hát erre az én válaszom nem lehet más, mint a mit annak idején mindjárt a

Szapáry-kabinet kinevezése után magában a pártgyűlésben is elmondtam. Az én felfogásom szerint a mérsékelt ellenzékben rejlő (ezt mint annak legkisebb tagja, úgy hiszem szerénytelenség nélkül elmondhatom) nagy szellemi és erkölcsi erő nemcsak e pártnak, hanem az országnak is közkincsét képezi, melylyel úgy kell bánni, hogy az eredménytelenül a közügyre nézve el ne pazarlódjék. Már pedig a legkisebb állandóságra alkalmas hatás nélkül elfecséreltetnék, ha oly államférfiu rendelkezésére lenne az bocsátva, a kinek múltja után még ma is inkább vezekelni kell, a mint hogy kineveztetése előtt a képviselőházban nagyon helyesen, mert az igazságnak megfelelően, vezeklett is. És én megvallom, a mérsékelt ellenzékben található nagy értelmi tőkénél még nagyobb értéket és becset tulajdonítok e párt kiváló férfiaiban rejlő erkölcsi erőnek, annak a jellemnek, mely méltán szolgálhat mintául a társadalomra nézve általában. És azt gondolom, nem becsülöm túl ennek a jellemi erőnek horderejét, ha azt mondom, hogy a kellő helyen alkalmazva, képes volna az ország erkölcsi regenerátiójának munkáját megindítani. A regenerátiót pedig ez irányban okvetlenül szükségesnek tartom, mert mélyen meg vagyok győződve annak igazságáról, a mit egy angol állambölcsész és történetiró mondott, hogy a cultura magában véve nem boldogitja a nemzeteket; a fődolog az, hogy annak erkölcsi iránya és tartalma legyen. Lám, ugymond az angol iró, a rómaiak mily erősek és hatalmasak voltak, mig félig barbár módon és szegényen éltek. Pallérozodva és gazdagon pedig csakhamar hanyatlani kezdtek és elpusztultak. Ellenben az angol nép mig szegény és barbár volt, a legfeldultabb társadalom képét nyujtotta, a mint azonban mivelődni és vagyonosodni kezdett, a világ legnagyobb és legerkölcsösebb nemzetévé lőn.

Ez az egy szempont az, t. választóim, melyre nézve én alkuba nem fogok bocsátkozni, semmiféle nagy érdek ürügye alatt soha senkivel. Ez az a szempont, melyből én az államférfiakat, kormányokat és programmokat a múltban megitéltem és megitélem most is. És mert én azt hiszem, hogy a jelen kormányban nincs meg az erkölcsi erő azon mértéke, mely ehhez szükséges volna, s nem is lesz meg mindaddig, mig a Tisza-regime szelleme által lesz áthatva, pedig úgy látszik a Szapáry-kormány annak karjai közé dobta magát, azért részemről nem is látok benne biztositékot arra, hogy az általa inaugurált reformtevékenységet helyes irányban fogja vezethetni.

Igy állván a dolog, a mi külön pártállásunk létjogát szükségtelen tovább bizonyitgatnom. Meggyőződésem szerint a közjogi alapon álló ellenzéknek magasztos hivatása van, melyhez hűtlennek lenni annyi volna, mint a reá bizott nemzeti kincsnek, a kiváló párttagok értelmi és erkölcsi erejének elpazarlása által árulást követelni el azon nagy érdekekkel szemben, melynek javára azt a lehető legteljesebb mértékben értékesiteni kell. Ennek a magasztos hivatásnak, mely nem más, mint a nemzet fajsulyának emelése, a mibe egyedül vetheti a körülötte hullámzó népoczeán közepett reménye horgonyát,

teljes odaadással kell főleg oly kényes helyzetekben szolgálnia, mint a minő a mostani is. S minél homályosabb és bonyolultabb ez a helyzet, annál őszintébbnek kell lenni a mérsékelt ellenzéknek, hogy valódi czélzatai félre ne értessenek, s igy hivatása teljesítésében a józan hazafias közvéleménynek jó akaró támogatásában részesüljön. — A lehető legnagyobb nyíltsággal szólottam Önök előtt, kik — azt hiszem — megértettek, s meg vannak róla győződve, hogy sohasem fogok más utat követni, mint a melyet nekem kötelességérzetem, gondos megfigyelésre és tanulmányra alapitott legjobb belátásom, és szülőföldem őszinte szeretete jelölnek ki számomra. Hogy azután ez az út mily és meddig tartó küzdelembe vezet, azt én, mint a múltban, úgy nem kérdem most sem s remélem, Önök sem kérdik, a kiket úgy ismerek, hogy hazájok javát a legnagyobb küzdelemnek elkerülése árán sem kivánják megkárosítani.

Legyenek meggyőződve különben arról is, hogy mi semmiféle szenvedély által nem fogjuk a jövőben sem vezettetni magunkat, s épp oly megbocsáthatlan bünnek tekintenők meg nem ragadni az alkalmat, mely arra kinálkozik, hogy az elvek, melyeket vallunk, hamisitatlanul, hangsúlyozom e szót, megvalósuljanak, mint bármily mellékes czélzat által vezetve, kevesebb biztositék nélkül is, mint a mennyi a reform és ezzel kapcsolatban a regenerátió munkájának kellő erővel leendő megindításához okvetlenül szükséges, abba hagyni a leghatározottabb, s ha kell, a legélesebb ellenzéki küzdelmet. — Ezekben előadván nézeteimet a helyzetről, s megköszönvén a bizalmat, melylyel engem minden alkalommal kitüntetni szivesek voltak, kérem, hogy jóakaratu barátságukkal ezentul is megtisztelni méltóztassanak, a mit főleg azért vagyok bátor remélni, mert azt én nem ajándékképpen, hanem mint a közügy további hű szolgálatának oly fő feltételét első sorban nem is magam, hanem az általam itt képviselt politikai irány javára és érdekében kivánom. *(Hosszantartó, ismételve megujuló zajos éljenzés.)*

ELSŐ FUGGELÉK.

Leirások és benyomások.

1. A jövő classicus földje.

Megjelent „Arad és Vidéké"-ben — Berlin 1882. jul. 14-diki kelettel.

Ha az ember oly vidékeken jár, melyek nagy események szinhelyei voltak, és melyekről már régen tudomással bir, bizonyos kegyelet nélkül nem tekinthet a tájra, és hajlandó azt különbnek tartani, mint a többieket. Minél régibb keletüek azután az egyes vidékeket igy felmagasztaló események, a kegyelet annál nagyobb, s minél korábban ismertük meg azok hőseit, az áhitat, melylyel tevékenységök szinterét szemléljük, annál bensőbb szokott lenni. Hellas és Róma! minő hangzással birnak e nevek minden művelt ember fülében, de Itália egészben is két nagy mult által megszentelt terület, a hova a középkor és a legújabb idők kiváló férfiai szivesen mentek mindig, mert a multak nagy emlékeivel úgyszólván közvetlenül érintkezni valóban élvezet.

A művészet, tudomány és állami élet nyilvánulásainak classicus földje tehát csak az lehet, mely századokra, ezredekre visszavihető múlttal bir. És nincs tökély a jelenben, nincs fennálló világhatalom, mely azon varázszsal birhatna, mint a minő a letünt, csaknem meseszerü nagy idők kisebb tökélyét és korlátoltabb uralmát is szivesen környezi.

De ha az emberi természet ezen kifürkészhetlen tulajdonsága nem léteznék, már csak azért, a mi nem csupán a jelen, de a távol jövő nemzedékeiért is történt azon területen, a hol most járok, habár az nem hazám, és nem is irigylem azoktól, a kik hazájoknak nevezik, én e területet már most is classicusnak ismerem el, s miután úgy látom, hogy még nagyon sok fog történni itten, a mi szükségképp érdekelni fogja a jövendőt, azon tudattal járok itt, hogy késő századok múlva az emberek épp úgy több érdeklődést fognak mutatni az iránt, a mi jelenleg itt végbe megy, mint a mennyire job-

ban érdekel bennünket Athenae és Róma — Ázsia és Afrika a sokkal régibb műveltségü eltünt országainál.

Bármennyire egy haza fiának érezze is valaki magát, ha a múlt eseményei nem ismeretlenek előtte, és ha a jelen viszonyairól tudomással bir, és elmegy oda, a hol a saját nemzete jólétéért is nagy dolgok keletkeztek, lehetetlen, hogy azon terület iránti kegyeletben részesnek ne érezze magát, s lehetetlen, hogy legalább pillanatokra a nemzeti érzelmek felett az általános emberi érzés fölényt ne vívjon ki magának, s a civilisált világ polgárának ne tekintse magát az ember.

És a ki ily elfogulatlan kebellel tudja e tájakat beutazni arra, ha gondjait otthon hagyhatta, és a köznapi élet silány küzdelmei közben megszokott szempontokat egyidőre eltudta feledni, arra ezen különben sokak által ridegnek hiresztelt városban, ezen homokos síkságon, melyet azonban a cultura bámulatos módon megtudott termékenyíteni, szintén sok élvezet vár. Nem tehetek róla, ha nézeteim sok magyar ember felfogásával nincsenek összhangban, de nekem Anglia jobban imponál, mint Francziaország, és én Észak-Németországot, a jelenkor ezen Lacedemonját a maga Spártájával, jobban becsülöm, mint Délnémetországot, ha ez talán sok tekintetben az idegenre nézve kellemesebb is. Azon polgári erény, azon szivós erély, azon józan, nem ábrándozó és még sem kóros hidegségü felfogás, melyet az észak-német államok, városok és családok tüntetnek fel, véleményem szerint kivánatosabb mintái a mi fejlődésünknek, mint a dél-németek kedélyes, mindig »fidelis«, hanem kevéssé hasznos természete. És ne higyje senki, hogy az észak-németek azért, mert reálisok, azért mert úgy tudnak számítani, hogy dolgaik rendesen sikerülnek, a kedély szükségei, a vallás, tudomány, sőt a művészet iránt is nem birnak érzékkel. A reformátió innen indult ki, a németek legnagyobb költői észak-németek voltak, a tudomány korifeusai ma leginkább itt találnak működési térre és, mióta Berlin a német birodalom metropolisa lett, a művészet terén is óriási léptekkel halad előre. Utoljára 1873-ban voltam itt; mily haladás mutatkozik azóta minden téren? Különösen feltünt nekem az, hogy a német főváros azóta mennyire megszépült. Berlin úgy látszik érzi, hogy a rang külsőleg is bizonyos kötelezettségekkel jár, azért javít és csinosít mindent. Nagy ipara van e városnak, de kétségtelen, hogy az eddig kevés izlést tanusított. Most e részben szinte haladás észlelhető, a mit bizonyít az is, hogy vagy négy éve gyönyörü iparművészeti muzeumot állított fel, melynek kevésbbé épülete, mint a benne levő gyüjtemény nagy kincs, mely azok figyelmét is méltán megérdemli, a kik Kensington muzeumát is jól ismerik. A ki pedig arról akar meggyőződni, hogy az észek-németek, ha közmondásuk is, hogy pénzkérdésekben a kedélyesség megszünik, a mi egyébként nagyon természetes, kedélylyel birnak, az ránduljon ki Potsdamba, ezen most már majdnem 50 ezer lakossal biró városba, a hol lát-

hatja, hogy úgy a nép, mint fejedelme a családias örömök, a természetet becsben tartó civilisált élvezetek iránt elég fogékony, és kegyelettel viseltetik minden iránt, a mi nagy az ő körében valaha történt. Erről különben Berlin megszámlálhatlan ércz- és márványszobrai is, melyek tereit diszitik, ékesen szóló tanuságot tehetnek. A potsdami Sansouci azon lakosztályában, a hol mozgalmas életének nagy részét II. Frigyes, a porosz nagyhatalom megteremtője, töltötte, ma is úgy van minden, mint a hogy azt ő hagyta. Az óra, melyet ő szokott volt sajátkezüleg felhuzni, halála után mindjárt megállott, és most is, mint akkor, két óra 30 perczet mutat. A régi várlak szobáinak egyikében a diván szövete kutyái fogainak nyomait ma is viseli. Dolgozó szobájában minden úgy maradt, a hogy ő rendezte, kéziratait bárki olvashatja ott, és hogy a közönség jobban megértse azokat, Frigyes Vilmos, a mostani trónörökös, maga tett azokon magyarázó széljegyzeteket. Hasonló emlékek maradtak a többi hohenzollerni uralkodók után is, s a nép azokat rendkivüli tiszteletben részesíti. De hát nincs-e a népnek teljesen igaza, mikor ez a dynastia annyit dolgozott érte, mikor fejedelmei nem egyszer mindenöket koczkára tették, hogy hatalmát emeljék, és hagyományossá lőn azon törekvésök, hogy ők a nagyeszü emberek barátságát és szolgálatait kiváló buzgalommal keresik? Ez tette őket, az országot és az egész német nemzetet hatalmassá. Nagy államférfiak, hadvezérek és tudósok hazája az aránylag nem nagy és eredetileg csak kis részben régi német területből, hanem leginkább idegen népektől karddal és culturával elfoglalt tartományokból álló Poroszország, mely mint mondám, az új kor Spártája, mely azonban világuralomra tehet szert, és ekkor az új kor Rómájává lesz, de Athenae culturájával, mert a mi ennek finomságából még hiányzik nála, azt megszerezni teljes erejével törekszik. Hogy mivé fejlődik a jövőben e hatalom, azt most, midőn egyelőre a haladás útja szabad előtte, ki tudná alaposan megjövendölni, mert hiszen nincs nagyság, melynek belső és külső veszélyei nem lennének. Nem akarok politikai czikket irni, de azt még is meg kell itt érintenem, hogy azon számítás felfogásom szerint, mely a német egységet megteremtette, és a mely a tények logikáját soha sem téveszti szemei elől, esetleg rendkivüli áldozatok árán, de fenn fogja tartani a jövőben is. És addig, mig a németeket nagy gondolatok lelkesitik, nincs a hanyatlástól, vagy éppen a romlástól mit tartaniok. Hiszen nagy dolgoknál a közmondás szerint már akarni is elég, az észak-németek pedig nemcsak akarnak, hanem akaratuknak érvényt is tudnak szerezni.

Az ilyen népet tisztelni kell, és tiszteljük azt mi is, — hanem csak a távolból, mert közvetlen szomszédsága a kis nemzetekre nézve éppen nem előnyös. Meggyőződésem az, hogy ha Magyarországnak a délnémetek helyett az északnémetekkel lett volna dolga, a kik a homok területek mivelését szokták meg, individualitását és nemzeti önállóságát az már régen elvesztette volna; az önállóság kisebb vagy

nagyobb foka tehát a magyar politikai pártok alakulásának jegeczedési pontját ez idő szerint nem is képezhetné.

Köz- és magán életünk fejlesztésénél mintául ugyan inkább az északi németek eljárását vegyük, de élni csak a délnémetek társaságában akarjunk.

2. Szilézia fővárosa.

Megjelent a Pesti Napló 1882. évi 189. számában Boroszló julius 9-diki kelettel.

Hány magyar ember utazik Budapestről gyorsvonattal Berlinbe és ezek közül hányan állapodnak itt meg? Azért van az aztán, hogy a mennyire ismeretes annak neve nálunk, épp oly kevéssé ismerik hazánkfiai ezen reánk nézve oly igen érdekes és fontos tartományi fővárost, melyet nemcsak rajta átutazva érdemes megtekinteni, hanem az megérdemelné azt is, hogy egy-egy rövid utazás, egy-egy kellemes kirándulás czélpontjául tüzessék ki. Boroszló egyike Németország legnagyobb, legszebb, és legtanulságosabb városainak. A boroszlóiak csak Berlinnek és Hamburgnak adnak elsőséget maguk felett, és valóban az oly város, melynek nagy múltja, 280.000 művelt, szorgalmas, és jómódu lakosa van, mely egy 4 millió népességgel biró, tömör, egységes, szép és termékeny tartomány fővárosa; melynek nagy ipara, és nagy kereskedelme van; mely a modern civilizátió szinvonalán áll minden tekintetben, s a művelt élet kellemeivel kínálkozik minden irányban. Az ily város méltán számítható Németországban is az elsők közé. Az Odera és Ohlau összefolyásánál épült a Nagy Frigyes által Mária Teréziától 1741-ben elragadott Szilézia fővárosa, azon Sziléziáé, mely Németországnak hozzánk legközelebb eső része, és a melynek gazdasági viszonyait észlelve, nagyon sokat tanulhatunk, és nagyon sok látottat közvetlenül hasznosithatunk földmivelésünk javitása érdekében. A város, valamint vidéke tudvalevőleg szláv eredetü. Sziléziát t. i. a 14-ik századig csaknem kizárólag lengyelek, az ugynevezett vizi polyákok és a mazurok lakták. A régi okmányokban már mint Krisztus után 1000 körül létező nagyobb város Vradislavia latin és Wrheslav szláv névvel említtetik. Sziléziával együtt 1163-ig Lengyelországhoz tartozott Boroszló, később mint önálló herczegség szerepel. Dlujon 15. századbeli lengyel történetiró szerint egy Miecziszláv nevű lengyel herczeg alapitotta. A mongolok a várost kétszer, 1200-ban és 1241-ben, tökéletesen leégették. Ekkor mindig szebben újra felépült, de a német elem mindig nagyobb és nagyobb tért nyert benne, úgy, hogy ma már a város csaknem teljesen, és Szilézia is legnagyobbrészt germanisálva van. A tartomány ezután saját herczegének kihaltával a luxemburgi házból származott német császárok kezére került, s ezek egyike, IV. Károly, adta neki

az ugynevezett magdeburgi városi jogot, mi által Boroszló német birodalmi várossá lett.

Érdekes Boroszló történetében az a harcz, mely itt az alsóbb polgárság és a régi patritius családok között nagyon sokáig folyt. A hatalmat ezek ragadták magukhoz, de úgy kezelték, hogy a népet 1418-ban egészen fellázitották maguk ellen. A lázadókat azután Zsigmond császár legyőzte, s 1421-ben a lázongó polgárok közül, huszonhatot halállal büntetett. A tanács hatalma erre folyton emelkedett, és ez képesítette a várost arra, hogy midőn már a hussziták az egész környéket elpusztitották, még mindig sokáig tartani tudta magát, és Podjebrád Györgynek is sikerrel ellene szegült egy darabig. Később a túlnyomó erővel szemben a pápa, de főleg Mátyás magyar király karjaiba vetette magát. Mátyás fel is használta az alkalmat, és Morvaországgal együtt Sziléziát és Lausitzot is hatalmába kerítette, Boroszlót pedig jól megadóztatta. Mondják, hogy Mátyás itteni kormányzatára vonatkozólag a tanácsház nagy könyvtárában levő Breslauer Chronik sok érdekes dolgot tartalmaz. Mátyás halála után 1527-ben a Habsburgokhoz került a tartomány és a fővárosa, itt azonban nem igen jól érezte magát, mert a reformácziához csatlakozván, sok küzdelme volt, mig 1648-ban városi jogaival együtt a vallásszabadságot is biztositani tudta magának. De a jezsuiták ezután is folyton tért akartak benne nyerni, és üzelmeiknek csak az első sziléziai háboru vetett végett, mely után II. Frigyes porosz király az 1742. junius 11-én létrejött békével Szilézia legnagyobb részét megszerezte. A hét éves háboruban még kétszer volt harcz Boroszlóért, de az osztrákok nem tudták azt többé visszafoglalni. — Ekkor kezdődött Szilézia felvirágzása, mert II. Frigyes a földmivelés, ipar, kereskedelem érdekében nagyon sokat tett, úgy hogy a tartomány ma méltán szerencsének tartja magára nézve azt, hogy Poroszországhoz csatlakozott. Ezen időtől származik a földhitel szervezése is Sziléziában. Frigyes látta t. i., hogy a középbirtokosok is el vannak tökéletesen adósodva, és hogy az uzsorások kezeiből kiragadja őket s képesitse arra, hogy befektetések által javitásokat tehessenek gazdaságaikban, elrendelte, hogy minden lovagnak földje (a nép még akkor glebae adstrictus volt) leköttetett, és az egész középbirtokosság egy kölcsönös jótálláson alapuló szövetkezet, az u. n. Landschaft tagjává lenni kényszeríttetett, akár vette hitelét igénybe, akár nem. Ezen autocraticus, ma már alig utánozható fejedelmi tény azonban megmentette a középbirtokot. A landschaftok mindenfelé alakultak, és egyetemük, a generallandschaft, mely annak csúcsát és végrehajtó közegét képezte, az olcsó földhitel előenyeiben részesítette az egész tartományt, mely ma is virágzik, gyöngye Poroszországnak, és IV. Frigyes Vilmos király mondása szerint maga egy királyságot ér. Boroszló, ezen értékes királyság fővárosa, tanuságot tesz annak jólétéről és haladásáról. Gyönyörű köz- és magánépületei vannak. Ez utóbbiak közt igen sok új épület, de persze a legszebbek zsidók tulajdonát képezik. Terei szobrokkal és parkokkal vannak ékesítve. Nagy Frigyes lovagszobra és Blücher álló szobra például kiválóan emelik az illető piaczokat. Középületei közt felem-

lítendő a sok szép templom és a stilszerüen épült zsinagoga. Az evangelikusoknak két nagy imaházuk van: az Erzsébet és a Mária-Magdalena templom. Ez utóbbi góth izlésü épület, de két hiddal összekötött tornya közönségesen van fedve. A kettős tornyok egyikében van a hires »Armesünder-Glocke«, azon harang, melyhez egy igen érzékeny legenda fűződik, és melyet Boroszlóban sietnek minden idegennek elmondani, mert ez is egyik nevezetessége a városnak. A városi tanács — így szól a rege — több mint száz évvel ezelőtt egy harangot kivánt öntetni, melyet akkor húztak volna meg, midőn a kivégzendő utolsó útjára kél: innen a harangnak neve. A harangöntő mester remekelni kivánt ez alkalommal, és az öntvény anyagát kiváló gonddal készítvén elő, olvasztani kezdte azt. Mielőtt azonban az ércz megolvadt volna, eltávozott, de meghagyta tanonczának, hogy a mint az ércz megolvad, rögtön értesitse, hanem ő maga semmi esetre se nyuljon az olvasztó kemenczét elzáró csaphoz. A fiu nézte az olvasztó anyagot, és mikor látta, hogy az már folyékony, kiváncsiságból egy keveset ereszteni kivánt belőle. De a csapból a tüzes folyadék oly rohammal, egyre szikrákat hányva tódult ki, hogy annak visszacsavarásához már nem volt bátorsága, és igy az egész folyadék kiömlött a formába. A megijedt harangöntő-tanoncz lélekszakadva siet most a mesterhez, a ki időközben egy pár jó barátja társaságában velük kocczintgatva, elfeledte magát, s talán kelleténél többet is ivott. A fiu elmondja, hogy az eltiltott csaphoz nyúlt, és az öntvény anyaga ennek következtében mind kifolyt. A mester felindulása e hirre oly nagy lőn, mert féltette remekének sorsát, hogy tőrrel a tanonczot legott agyonszúrta. Megnézvén azonban később a kihült öntvényt, akkor látta, minő borzasztó dolgot művelt, mert az igy öntött harang a legtökéletesebb mű volt, melyet azon időtájt csak kivánni lehetett. Erre a mester feladta magát a hatóságnál, és csupán azon kegyet kérte a városi tanácstól, hogy az új Armesünder-Glockeval neki harangozzanak legelőször. A legenda szerint ezt a kegyet a harangöntő meg is kapta, és műve erről az esetről különösen nevezetes. Ma már egyáltalában nem harangoznak vele, de szava azért hangzik minden boroszlói fülben, mert a fenti legendát ékes rímekbe foglalva, mindegyik gyermekkorában tanulta meg és tudja most is. Boroszló számtalan középületei közül csak a királyi palotát, a tartományi rendek házát, az új tőzsdét, a két nagy szinházat, a gonvernement nevü katonai főparancsnoki épületet, a jezsuita collégiumból alakított nagy egyetemi épületet, gyönyörü, a budapestivel nagyságra nézve vetekedő központi pályaudvart említem. Nagy, megállapodott, teljesen kiépült s csaknem kizárólag 3—4 emeletes házakkal, egyenes, jól kövezett elegáns utczákkal biró, igen szolid és elegáns kinézésü város ez, melyet behatóbban is érdemes megtekinteni.

3. Egy szalonváros.

Megjelent az „Alföldben“ — Haaga, julius 19-diki kelettel.

Különös egy nép az a hollandi és különös egy ország az, melyben lakik; semmi sem úgy van benne, mint másutt. Más országban például a fejedelem székhelye rendesen az ország fővárosa is, mert a korona viselője illőnek tartja ott székelni, a hol a nép életere a legjobban lüktet, és ha ezt nem teszi, mert talán kedve jött más központot teremteni, akkor az ország életműködése is azon pont felé irányul, és a fejedelmi székvárosból, példa erre Szent-Pétervár, csakhamar tényleg főváros is lesz. — Hollandiában ez sem így van, mert a király évenkint Amsterdamban csak egyszer vendége 5—6 napra a fővárosnak, de állandóan Haagában, a hollandi grófok ezen úgynevezett pagonyában — S'Graven Haage — lakik, vele azonban nem jött el ide egyszersmind Hollandiának súlypontja is. És Haaga, habár mindig fejedelmi székhelyként szerepelt, akkor is, midőn Németalföld respublika volt, élén ideiglenes, majd később örökös herczegi helytartóval — falu, és megnövekedvén, Európa legnagyobb falva maradt mindaddig, mig az utolsó volt franczia császár atyja, az első hollandi király, Napoleon Lajos, városi jogot nem adott neki, a mit a rendek között képviselt hollandi városok azelőtt következetesen megtagadtak tőle.

De ha Haaga nem is legnagyobb és nem is leghatalmasabb városa ezen mélyen fekvő, kis, de gazdag emberek által lakott országnak, kétségtelen, hogy tisztább, szebb és fényüzőbb városa egy sincsen annak.

Mig például Amsterdamban minden a munkának látszik szentelve lenni, és ott minden nyüzsgés a kereskedelem működését jelenti, itt minden ünnepies kinézésü és az élvezet kényelmére van számitva. Sőt éghajlata is csaknem másnak tünik fel, mert itt a levegő tisztábbnak, az ég derültebbnek látszik, és a tenger közelsége folytán még a hőség sem oly nyomasztó benne, mint Amsterdamban, hol daczára a levegő nedvességének, mely mindent áthat, a verőfényes nap mégis nem megsüti, hanem a szó szoros értelmében megfőzi az embereket. Nem csoda tehát, hogy Németalföld mindazon elemei, melyek nincsenek a jövedelmes napi munkára utalva, ide húzódtak, és itt lassanként oly város fejlődését mozditották elő, mely bármely nép fejedelmének méltó székhelye lehetne.

De azután a város ezen minőségével a legnagyobb összhangban is van minden. A számos köz- és magán-palota, a közterek, a nagy terjedelmü parkok, az aránylag kevés hajózási csatorna, a képtárak és muzeumok, melyek a hollandi nép szellemi életének legnagyobb kincseit tartalmazzák, a fejedelmi bőkezüség által teremtett diszitések, szobrai a városnak, mind arra vallanak, hogy itt egy nem közönséges nép souverenitása van képviselve.

És ha ehhez hozzáteszem azt is, hogy Európa egyik legelőkelőbb tengeri fürdője, Scheveningen, úgyszólván össze van épülve Haagával, mert a lóvasút és a gőzerővel hajtott közuti vaspálya folyton közlekedve kis fél óra alatt házak és parkok között viszi ki oda az embert, a hol aztán a sík tenger egyszerű méltóságában és üde, élénkitő levegőjében lehet gyönyörködni: akkor igazat fog nekem adni mindenki, ha én e városnak azon szerepet tulajdonítom a körülötte fekvő városok közt, mint a minővel a többi szobák mellett az előkelő élvezetek szinhelye, a szalon bir.

Ha egy más hasonló kis ország fővárosáról irnám ezeket, talán túlzás is lehetne benne, de mivel Hollandiáról beszélek, minden dicséret, mely e szóban »szalon« rejlik, csak homályos megjelölése a valóságnak, mivel a hollandiak egyik félreismerhetlen nemzeti sajátsága, a melyre nézve egy nép sem versenyezhet vele, a tisztaság. Kétségkivül szép tulajdon ez, és itt annyira ki van fejlődve, hogy az ember alig tudhatja, mi régi és mi uj, mert ezek a jó németalföldiek még műemlékeiket is annyira surolják és fényesitik, hogy régiségöket hiteles okmányok nélkül bajos lenne bebizonyítani, a mi által természetesen becsök a közönséges halandó szemei előtt nagy mértékben csökken.

Haaga nem levén az a város, a hol szaktanulmányokat kiválóképp lehet folytatni, bármily czélból jött is, a ki erre utazik, elsősorban a város műkincseit fogja szemügyre venni. És ezen kincsek annál becsesebbek, mert nemzeti talajon a nemzet alkotó ereje hozta őket létre. A ki a németalföldi városok nevezetességeit csak felületesen is sorra nézi, annak lehetetlen a hollandiak nagy hivatását a festészetre félreismerni. És itt ismételnem kell, hogy különös nép ez a hollandi. Ha az ember rájuk tekint, azt a benyomást teszik, hogy ötöt sem tudnak olvasni. Jellemző tulajdonaik a felhúzott vállak, a termet hiánya nőknél és férfiaknál egyaránt, világos haj, nagyon szép, tiszta, üde arczszin a vonások szabályossága nélkül, csinos öltözködés és a mozgás gyorsasága, de minden kellem nélkül.

És ennek a népnek mégis sok esze és kedélyessége van. Hogy esze van, azt nagy múltja és jelene igen kritikus talajon világosan bizonyitja, oly talajon, hol a legnagyobb népek, valamint a tenger hullámzása létét is folyton veszélyeztetni látszik. És ime ez az alig 4 milliónyi kis nép vizen és szárazon függetlenségét a világ legnagyobb hatalmaival szemben fenn tudta tartani. A spanyol uralom itt nyolczvan éves küzdelem után épp úgy megtört, mint a hogy Anglia és Franczia ország egyesült hajóhada sem birt Hollandiának Ruyter admirál által vezérlett erejével. Ma csendben gazdagszik, és 31,000 négyszög mérföldön 25 millió ember fölött uralkodik gyarmataiban. A világ nem sokat beszél róla, de a nép jól érzi magát és habár területe olyan, hogy a hol azt a viz nem veszélyezteti, ott az a megmunkálhatlanságig terméketlen, ott pedig, a hol termékeny, csak a tenger árjai ellen szakadatlanul folytatott tusa mellett védhető

meg: ez a kis nemzet ilyen hitvány területen mégis boldogabb, gazdagabb és igen sok tekintetben magasabban áll a tejjel és mézzel folyó nagy Kanaánok sanyarú sorssal küzdő, gazdagul is szegény népeinél. És talán éppen ez magyarázza meg, hogy Németalföld népe nagyon kedélyes. Ha az ember közönséges falusiakkal találkozik, nem mint más népnél, komolyság, hanem friss jókedv ül azok üde arczán. Főleg a furcsa iránt birnak érzékkel, melyet aztán rögtön egész élvezettel meg is mosolyognak. Költészetét nem ismerem, de festészete, melynek száz és száz remekét volt alkalmam az előtt is, de különösen mostan látni, a nép ezen jellemének tökéletesen megfelel. Azok a genreképek, melyeket különösen Jan Steen, Van Ostade és Teniers festettek, megragadják kis méreteik mellett is a tárgy genialis megválasztása és a mesteri kivitel folytán figyelmünket. Rembrandt, Rubens, Van Dyck és Hals Ferencz művei pedig oly hatást tesznek az emberre, a minőt csak a valódi mesterművek tehetnek. Igy például Rembrandt egy képe, mely a haagai királyi képtár fődisze és a mely egy emberi hullát bonczoló orvost ábrázol, a mint a körülötte állók rendkivüli, borzalmas csodálkozása mellett a kéz mozgató idegeit magyarázza, oly megkapó és oly plastikus, hogy hatását csak Munkácsy legujabb művének hatásához hasonlithatom.

Szóval a hollandi nép ész és kedély dolgában többet ad, mint a mennyit igér. Sok temploma pedig azt mutatja, hogy vallásos is. A harlemi református templom, mely talán ezen hitfelekezet legnagyobb imaháza, igen szép épitészeti alkotás. A vallásosságot különben inkább felteszi az ember e népről, mint más erényeket. De e részben újból csalódik a felületes szemlélő, mert az nagyon pajzán tud lenni, a mit ismét festészete eléggé bizonyit, mert az számtalan műremeket mutat fel, mely az ittasság minden helyzetét mesterileg ábrázolja. A nép ismerői egyébiránt még azt is állitják, hogy az egyszer-egyszer, ha t. i. a mértékletességet már megunta, különösen búcsúk alkalmával, minden képzeletet meghaladó módon szokott kicsapongani. Ilyenkor a cselédek, különösen a szolgálók felett a gazdának nincs többé hatalma, és azon szolid kinézésű, rendkivüli tisztasággal öltözött hajadonok valóságos bacchanaliákat szoktak rendezni, melyekhez a szükséges férfitársaságot megtakaritott bérük árán is megszerzik, és ha egy-egy közülök szegény arra, hogy egy egész lovagot fogadjon, e czélból kettő szokott rendesen összeállani. — Ugy látszik tehát, a külső ezen országban a rossznál és jónál egyaránt nagyon csal, azért én, ki csak rövid ideje vagyok itt, peremtorius itéletet arról és népéről mondani nem akarok. Hanem kettő mégis kétségtelen előttem. Az egyik az, hogy különös nép ez a hollandi és különös ország az, melyben lakik. A másik pedig, hogy Haaga nagyon szép, nagyon tiszta és kellemes város, melynek ünnepies szinezete éppen Németalföldön, a hangyaszorgalommal folytatott munka ezen honában, jól esik az embernek.

4. Észak Velenczéje.

Megjelent a „Pesti Napló“ 1882. évi jul 24-diki számában. — Amsterdam, 1882. évi július 20-adiki kelettel.

Ha valaki nem a külsőségeket tekinti, hanem a lényeget, akkor egy város sincs, mely annyira hasonlítana Velenczéhez, mint Hollandiának fő, de nem egyuttal királyi székvárosa is, Amsterdam. Mert az igaz, hogy ennek oly nagyszerü templomai és palotái nincsenek, mint Adria királynőjének; igaz, hogy a művészet éppen annyi remeke sem található ott együtt, mint a lagunák városában, hanem az alap, melyen Amsterdam és Velencze nyugszanak, egy és ugyanaz, tudniillik a tenger iszapjába vert pilota. Lételeme is midkettőnek a viz, mely területöket nemcsak körülveszi, hanem úgy át is szeli, hogy a terület nem egyöntetü talaj többé, de számtalan szigetek csoportja, a mi Velenczében ismét több lehet, mint Amsterdamban, hanem az annak területét képező és vagy 300 híd által összekötött szigetek száma a 90-et szintén meghaladja. Továbbá ezen északi városnak persze oly ezüstös éjei nem lehetnek, mint a déli fekvésü Velenczének; nincsenek gondolái és nincs olasz népe, a mi bájaiból mindenesetre igen sokat levon. Kettő azonban daczára ennek tény marad, az tudniillik, hogy mind a kettő főleg a vizi közlekedés városa, és hogy mind a kettő tulajdonképp vizbe van épitve; a hasonlóság, a lényeget tekintve, tehát a két város között igen nagy. — Még a legfelületesebb szemlélő előtt is rövid idő alatt világos lesz ez a hasonlatosság; de ha valaki figyelmesebben tekinti e két helyet, a különbségnek, szintén egy egész hosszu sorát fedezheti fel a két város között. Mindjárt az időt tekintve, melyben valóban élnek, szembeötlő a különbség, mert bármit tegyen is az olasz kormány Velenczéért, az már csak a multé, és legfelebb tengődhetik a jövőben; de régi fénye és dicsősége semmiképp sem varázsolható vissza. Amsterdam ellenben virágzik most is, és gyarapodása oly szembetünő, hogy a ki ezt látja, az eléggé boldog jelenénél szebb jövőt hajlandó igérni neki. Amsterdam egyre épül. Egész új városrészek keletkeztek alig egy évtized óta is mellette, s lakosainak száma, mely 1873-ban csak mintegy 280.000-et tett, ma 400.000-et nagyon megközelíti. De előnyére válik Amsterdamnak az is, hogy habár szintén kedvezőtlen talajon fekszik, egészségesebb Velenczénél, mert a hollandiak kiváló sajátsága, a tisztaság, itt is a lehető legnagyobb mértékben érvényesülni igyekszik. A számtalan csatornák vize tudniillik nem elég mély és nem bir elegendő eséssel. A viz koronkinti megujitásáról tehát mesterségesen kellett gondoskodni. És ez meg is történt, mert két hatalmas gyárszerű épületben vannak a Zuider-tó partján elhelyezve a gőzgépek, melyek leleményességre való vizhajtó gépeket mozgatnak, hogy a csatornák új vizet kapván, hasonló szerkezet könnyítse meg a csatorna elhasznált vizének lefolyását is. A hollandiak említett tisztasága e mellett lépten-nyomon észlelhető. Az utczák, az épületek benn és künn oly karban tartvák, hogy tisztaságuk majdnem ellentétben áll

azon rendkivüli forgalommal, melyet Amsterdam már is közvetit. Nem akarom számokkal jellemezni e forgalmat, mert összehasonlitás nélkül, a mi pedig nem e rovatba való, azok képét alig adhatnám. Hanem csak azt hozom fel, hogy az ember e város bármely részében legyen is, mindig árboczokat lát. Ha az utczán sétál, nagy hajók horgonyoznak mellette; az Amstelen és az Y-on (mondd áj), meg a kikötőkben, oly mozgás észlelhető, mely a continentális embert némileg zavarba hozza. A csatornákon szintén élénk a hajózás annyira, hogy az embernek gyakran várni kell, mig a fél vasuti vonat számára elegendő terhet szállitó hajók a hidon áthaladnak, melyet akkor vagy felhúznak, vagy egy sarkon csak egyszerüen félretolnak. A hid kinyitása rövid idő és némi gépezet mellett egy, legfelebb két ember dolga. Ha a szobák ablakaiból kitekint az ember, árbóczot pillant meg, a parkok fái közt szintén árboczok merednek; szóval minden arra mutat, hogy egy világforgalmi hely területén tartózkodunk. De azért sem feltünőbb bűz nem érezhető, sem piszok nem található itten. Hanem azt igenis lehet látni, hogy a hollandi nők csinos csipkéből készült kerek főkötővel fejökön, egyszerű mosó ruhában, hófehér köténynyel maguk előtt, szenvedélyesen surolják egy hosszú nyélre erősitett kefével a járdát és annak keskeny folyókáját, mely tartalmát a nem messze földalatti csatornába szokta ömleszteni. — A házak egy-egy család részére vannak berendezve, s rendesen három ablakjuk van az utczára. Ennél több nagy ritkaság, de kevesebb ablaku ház elég található. Ezen házaknak rendesen szűk telke, mert egészen pilótázni kell azt, szabály szerint annyiba kerül, mint maga az épület, mely rajta áll. Ha valakinek több területe van, mint a mennyi egy ilyen szűk házhoz szükséges, nem nagyobb, de több házat épit egymás mellé. Sokszor palotaszerüek, 3—4 emeletesek az ily épületek és nagy csínnal vannak egymás mellett elhelyezve. Mindegyik háznak két bejárata van az utcza felől. Az egyikhez egy lépcső vezet fel, a másik pedig a cselédség és közönséges használat számára a lépcső alatt van. A házak nagy tűzfalakkal birnak, minek következtében azok úgy néznek ki, mint a katulyák. Meszelve és vakolva az épületek közönségesen nincsenek, de a keskeny tégla, melyből építvék, oly gonddal és oly arányosan van összekötve, hogy az rossz benyomást nem is tesz, sőt ha a tégla kicsiszoltatik, közei pedig fehérre festetnek, a ház külseje még igen tetszetős kinézéssel is szokott birni. Azután bármily régi legyen is a ház, oly karban van tartva mindene, hogy folyton újnak látszik. A tükörüvegből készült ablaktáblák azután nagyban emelik a lakások külső fényét, benn pedig rendkivüli comfort uralkodik. Az utczák kövezete, a hol nincs aszfalt, rendesen apró téglákból és apró kövekből áll. Az előbbiek használata igen el van terjedve Hollandiában, úgy, hogy sok helyen még az utak is kemény, igen nagy nyomást kibíró és élökre rakott téglákkal boríttatnak be. Különös az utczákon fel és alá hajtó bérkocsisok öltözete is, a kik fehér fényes czilindert viselnek, baloldalon fekete szalagból készült rózsával. — A szárazföldi utczai közlekedés

kitünően van berendezve, mert minden lóvasuti vonal a Dam-on, a város központján, összpontosul, a hol a görög templom stylben épült tőzsde, az új református templom és a királyi palota áll. Ezen palota egyike Amsterdam nevezetességeinek. Hollandia első királya, Napoleon Lajos, a francziák excsászárjának bátyja rendezte be és lakott abban. Most III. Vilmos király, a 63 éves öreg ember, szokott évenként egy vagy kétszer, fiatal, alig 24 éves második nejével, a ki Waldeck Pyrmonti herczegnő, 5—6 napra ide szállni. A palota gyönyörüen van bútorozva és felékítve.

Az új templom némileg Pantheonja Amsterdamnak, mert nagy tengerészeinek és egyik régi költőjének, Vondelnek, emlékére márványszobrok vannak benne elhelyezve. Ezen Vondel emlékére a nevéről elnevezett nagy parkban szép álló érczszobrot is állítottak. Egy másik gyönyörü parkja Európa egyik legnagyobb és legszebb állatgyűjteményét tartalmazza, melyhez hasonlót csak a londoni Regentparkban és a hamburgi állatkertben lehet láthatni. De ezeknél az amsterdámi sokkal kellemesebb tartózkodási hely. Ha művészeti tekintetben Amsterdam nem áll is ott, a hol Velencze, de mégis igen magasan áll, úgy, hogy sokan csak műkincseinek megismerése és tanulmányozása végett jönnek ide. Az uralkodó művész itt e város nagyszülöttje, kinek 1852-ben igen szép szobrot emeltek, Rembrandt. Az állami nagy képtár az ő remek festményei közül sokat tartalmaz, névszerint »az éjjeli körutat«, mely a mester leghiresebb és legnagyobb műve. A kép hatása felette megkapó; különben a hollandi festészeti iskola minden nagyobb nevű képviselőjének képeivel találkozni, úgy itt, mint a Van der Hogs muzeumban. A két képtár mindegyike rendkivüli műbecscsel bir.

Vidéke Amsterdamnak nem igen van, kivéve Haarlemet, mely azonban maga egy egész bájos vidékkel felér, mert kellemesebb kis várost alig lehet ennél képzelni. Az emberek szorgalma, tisztasága, a természet kedvezése és a művészet, meg a tudomány kincseinek jelenléte a gyűjteményekben, egyaránt kedvessé teszik az idegenre nézve is az ott tartózkodást. Öt képe van ott Van der Halsnak a városházán, melyek magukban is megérdemlik azt, hogy a ki Amsterdámba időzik, Haarlemet is meglátogassa. Haarlemben van egy szép könyvtáron kivül a gyarmati muzeum is, mely Kelet-India minden nevezetesebb terményét igen tanulságos módon berendezve tartalmazza. Különösen a Java és Sumatra szigetéről származó gyarmati czikkek termelésének szemléltető módon bemutatott minden stadiuma, továbbá az ottani népek valóban meglepő, a chinai meg japániékhoz hasonló ipari ügyességről tanuskodó tárgyak ügyes kiállitása az európai emberre, ki a gyarmatárukkal él, azok forgalmi fontosságát ismeri, de előállitásukat nem látta, rendkivül érdekes. — Van azonban még valami, a mi Haarlemet mindezeknél nevezetesebbé teszi, és ez az u. n. tulipán-mániának emléke, mely e városhoz füződik. A virágtermelésről Haarlem most is hires, s az egész Európából kap virágmagok és gúmók szállítása végett megrendeléseket. De mi ez a virág-

kereskedés ahhoz képest, melynek szinhelye Haarlem 1636-ban és 1637-ben volt, midőn egész Hollandiában épp oly tulipán-szédelgés uralkodott, mint a mily szélhámosság ma az értékpapir üzlet körében szokott lábra kapni? Valamint most értékpapirokkal, akkor tulipánokkal speculáltak az emberek; oly tulipán-hagymákat is adtak el, melyeknek még nem is voltak senki birtokában, és pedig hallatlan árakon azon kikötéssel, hogy az eladó a vevőnek azokat egy bizonyos határidőre szállitani tartozik. Egyes ily virágokért ezrek adattak, sőt egyetlen Semper Augustus fejében 13.000 forint fizettetett. Millió és millió gumó jött ekkor forgalomba. — Haarlem nagyon nevezetes város a kereskedelmi válságok történetében; de ha ez is nevezetes, minő fontossággal birhat Amsterdam, melynek amaz csak mellékbolygóját, függelékét képezi.

5. Az angolok élete fürdőn.

Megjelent az „Arad és Vidéké"-ben — Margate, 1882. augusztus 7-diki kelettel.

Ha valaki Angliát folyton magasztalni hallja, és eljön ezen országba, a hol azután nem egyszer, hanem ismételve megtekinti, és pedig jó ajánlatok mellett, — mert különben nem fog látni semmit — mindazt, a miről Albion nevezetes, az minél többször jön ide és minél tovább van itten, annál inkább meg fog győződni arról, hogy a continentalis fogalmak Angliáról aránylag, a valósághoz képest igen kisszerűek. Egyáltalán a nagy dimensiok nem az európai continens nyugatán, hanem a calais-i csatornán túl kezdődnek, hogy a világ gazdasági fővárosában, az évenkint mintegy 10,000 házzal szaporodó és Erdélynél már ma is kétszer több lakossal (és minő lakossal?) biró angol metropolisban culminálljanak, melynek példáját ezen egész szigetország, Amerika és a gyarmatok hiven követik, hogy idővel talán túl is tegyenek rajta. De ha azután az, a ki az angol faj által alkotott társadalom nagyságáról és erejéről igy fogalmat szerzett magának, azt hiszi, hogy ennek a fajnak szükségképp mindenben mintaszerűnek kell lenni, az ismét nagyon tévedni fog.

Az ugynevezett anglomania egyike a continens társadalmi betegségeinek, mely rendesen az angolok felületes ismerőit szokta meglepni. Ennek a bajnak meggyógyitására semmi sem alkalmasabb, mint a homoeapathia, vagyis azon gyógyeljárás, melynek alapelve, hogy hasonlót hasonlóval kell ellensulyozni. Azért a ki az angolokat egyszeri rövid itt léte alatt nagyon megtalálta bámulni, és ez ország általános túlzott csodálatának hatása alatt távozott innen, annak leginkább az ajánlható, hogy jőjjön el ide még egyszer, és ekkor ne csak a nyilvános épületeket, ne csak a társadalom hatalmas nyilvánulásait, hanem magát az angol életet is tekintse meg, vegyüljön a nép közé, igyekezzék az emberekkel itt együtt élni, és jót ál-

lok érte, hogy illusióinak legnagyobb része rövid idő alatt el fog tünni.

És nem is mondható az, hogy ezen kiábrándulás talán ismét csak ideiglenes lesz, mert hiszen hány continentális ember, a ki életének javát itt töltötte, fakad ki azon felsóhajtásban, hogy bizony a nem itt született ember deportáltnak érzi magát Angliában folyton, sőt a continensen meghonosodott angolok sem szivesen térnek vissza ide, mert ők is körülbelől azt érzik, a mit a continentalis ember, ha több időre ide jön és angolosan él, t. i. hogy jókora kitartásra és az angolok iránti tisztelet nem közönséges mérvére van szükség, hogy minél előbb meg ne futamodjék innen.

Ritkaság is az, hogy valaki idegen létére mulatni, élvezni jöjjön ide. Ezer utazó közül, a ki Londont egy-két hétre megtekinteni átrándul a continensről, csak egy-kettő vetődik el Anglia más vidékeire is ; főleg kevesen vannak pedig azok, a kik az angolok typicus mulató helyeit is felkeresik, a hol azután idegen szót és idegen arczot nagy pénzért sem kaphat az ember.

Én erre a merényletre határoztam el magam, mert az angolokat, a mint igazán vannak, úgy kivántam ujból látni, azért londoni ismerőseim tanácsára az angol középosztály alsóbb rétegének ezen fürdőjébe rándultam ki, a hol mindenki egybehangzó véleménye szerint az itteni életet a maga tisztaságában lehet szemlélni, és ha valakinek kedve van hozzá, tanulmányozni is.

Margate Nagy-Brittania egyik legkeletibb részén fekszik, azon földnyelv csaknem végső csucsán, mely a Themse széles torkolata alatt a kenti grófságot képezi, és a melyet minden utazó legelőször pillant meg Angliából, ha a hollandi, vagy belga kikötőkből hajózik át ide. Az a része a kenti grófságnak, melyen a két egyenrangu angol fürdőhely : Ramsgate és Margate vannak, tulajdonképp külön sziget volt az előtt úgy, hogy a táj neve még ma is: Thanet szigete.

Ezt a kis szigetet csak egy nagyon keskeny csatorna választotta el hajdan a nagy szigettől, melylyel annak betöltése után az a mult századok folyama alatt egyesittetett. Thanet szigetének azon rendkivüli előnye van, hogy az északi tengerrel közvetlenül érintkezvén, egész Angliában a legkitünőbb enyhe levegővel bir, a miért is azután különösen London és a déli grófságok középosztálya azt előszeretettel szokta évenkint julius és augusztus havában üdülés végett felkeresni.

A két egymástól mintegy háromnegyed órányira fekvő város körülbelől egyenlő számú lakossággal bir. Margate tudniillik mintegy 18 ezer és Ramsgate vagy 16,000 állandó lakossal, kik hajózással és kereskedelemmel is foglalkoznak, de jövedelmök legfőbb forrása a sok ezerre menő fürdő vendégek ellátása képezi. A kettő közt a különbség az, hogy Ramsgate elegánsabb, de kevesebb levegője van ; a hullámcsapás, de egyszersmind a meleg is sokkal nagyobb

ott, mint az egyszerübb, de azért mégis csupa kétemeletes házakból álló Margateben.

A ki ilyen helyre jön, az idegen létére nem tehet czélszerütlenebb dolgot, mintha vendéglőbe száll, mert ebben naponként 12—14 forinttal alig jön ki, azután pedig oly bosszantó módon rosszul szolgálják és annyira magára van hagyatva, hogy már a második napon szökési hajlamot fog észlelni magában. Hanem van egy módja az angol fürdőzésnek, mely sokkal türhetőbb, és ez az ugynevezett boarling house-ba való szállás. Ilyen ellátó házakból áll a két város legnagyobb része. Ezen házakban a szoba minőségéhez képest az ember hetenkint 25—30 forintot fizet aranyban, ami végre is teljes ellátásért fürdő helyen nem sok. Némely efféle háza igen elegánsan vannak felszerelve, s különösen jó hirnévnek örvendenek. Egy ilyenbe jutottam londoni ajánlat folytan én is. Erre szükségem is volt, mert a »Huntley house« nagyon keresett ház, a hol rendesen a legmiveltebb angol társaságot lehet együtt találni. Ezen helyen igyekeztem az eredeti angol életmódot, mely Londonban mindenféle continentális vegyülékkel már nagyon meg van nemcsak a szállodákban, de a magán családoknál is modosulva, szemlélet tárgyává tenni. És mondhatom, hogy a legelső helyen, kinézésökhöz képest bámulatosan figyelmes és tapintatos emberek között, az itt szokásos életmód a continens fiára úgy alakjánál, mint tartalmánál fogva egyaránt kellemetlen, a mit a világlátott angolok maguk is hajlandók elismerni.

Nem emlitem azt, hogy az étrend a mienktől teljesen elüt, a mi annak talán előnyére válik. Itt ugyanis a reggeli 9, a villásreggeli egy, az ebéd 6 órakor és a tea esti 9 órakor van. Egészségi szempontból e beosztás mindenesetre jobb a mienknél. Hanem azután nézzük mit esznek az angolok, és hogy viselik magukat étkezés közben, mert ez a fontosabb dolog. — A mi először is az étkezés anyagát illeti, azon minden magyar civilisált ember méltán elbámulhat. A reggeli ugyanis áll rendesen sült szalonából tojással vagy anélkül, különösen füszerezett hideg pástétomokból, kirántott halból, összevágott és bőven füszerezett marhahúsból. Ehhez adnak még marmelade-ot és »jam« nevű befőttet, továbbá vajat és sajtot. Minderre iszik az ember tejjel csak megijesztett hig kávét, vagy, és pedig leginkább, egy vagy több csésze teát.

Azt hinné az ember, hogy ez azután estig legalább elég lesz; pedig hát egy órakor már a második reggelihez csengetnek, mely leginkább hideg ételekből szokott állani. Adnak ilyenkor mindenféle hachékat, ezek neve »mince«, hideg roastbeef-et és más hideg ételeket, melyekhez azután számtalan faju és nevű füszer és mellékétel járul. A sauce-féle relish-ek egy egész serege áll az asztalon a mustár több fajával együtt, különösen erős füszer az u. n. chutney. Ekkor italként rendesen ale, porter vagy stout járja. Ez utóbbi az angolok legerősebb söre. Adnak fel ekkor még salátákat is. És mind-

ezt a vendégek oly étvágygyal fogyasztják, mintha egy hét óta dietát tartottak volna.

Az ebéd este 6 órakor a főétkezés naponkint, melyhez kiki diszben jelenik meg. A férfiak fekete ruhában, a nők toillettében csipke keztyüvel. A hangulat egyébiránt minden étkezésnél oly ünnepélyes, hogy az emberek alig mernek felpillantani. Az ebéd nem mindennap levessel kezdődik, hanem csupán akkor, ha nincsen hal, mert különben ez az első fogás. Azután a marha, vagy borju, ürü és apró marhahúsok egy egész választéka, a megfelelő sauce-okkal és relishekkel, meg a nyelvet minden paprikánál jobban égető füszerek egész sorozatával tálaltatik fel. Ehhez adnak zöld babot, borsót, salátát, fehér és sárga répát, burgonyát, kelkáposztát. És a finom angol hölgyek mindezt mesterileg összevegyítve szokták fogyasztani. Erre következik a tésztás ételek nagy tömege, melyek közül mi csak a puddingok általános nevét ismerjük, mert hiszen ilyen is van vagy 10 féle. De a tartókat, junket-et, a cake-k és custard-ök mindenféle fajait még névről sem igen ismerjük, hacsak valamelyikünk Goldsmith »Vicar of Wakefield«-jét, melyben a múlt század angol konyhászata bőven méltatva van, de a mely az angolok conservativ természeténél fogva ma is csaknem ugyanaz, oly alaposan nem tanulmányozta, hogy jól emlékszik még reá.

És ez az életmód a vendégek általános bizonyítása szerint egész Angolország középosztályu háztartásaiban szabályszerű, melytől az egyes házakban igen kevés szokott lenni az eltérés. Általában megjegyzendő az, hogy talán egy országban sem oly szabályszerűek és kevés kivételt türők a szokások, mint itten. A szállodák már csak eléggé nyilvános helyek arra, hogy az ember a maga kedve szerint élhessen bennök; de igy élni Angliában az idegennek a szállodákban sem lehet. Az emberek itt semmiképp sem akarják megérteni azt, hogy valakinek más izlése is lehet, mint nekik. Azért a ki ez országon keresztül lehetőleg kevés bajjal akar átjutni, az tegyen úgy mindent, mint mások, mert különben kellemetlenségei kimondhatatlanok lesznek.

Azután főleg ne számitson jó szolgálatra, sem szállodában, sem bármely nyilvános helyen. Az angol úgy látszik nem született arra, hogy másnak szolgája legyen, mert még nyelve sem ismeri a szolgálat praegnans kifejezését, mivel a mit mi ezen szó alatt értünk, annak itt »attendance,« vagyis kiséret a valódi értelmű neve. Hanem hát azután olyan türelem-kisértés is ez a szolgálat, a mi annál nagyobb baj, mert itt a társas étkezésnél nem hordják körül, mint a continensen az ételeket, hanem egy valaki, a ki az asztal végén ül, az egész párolgó ürű vagy marha czombból, mely nagy fedő alatt hozatik be, minden vendégnek vág egy-egy, az ő tetszése szerinti darabot. Igy van ez minden étellel és a cselédség aztán egyenkint hordja a tányérokat széllyel. Sótartó és vizes üveg csak egy pár van a leghosszabb asztalon is, úgy hogy a vendégek ki nem jönnek

a »please to pass me the salt or water« (kérem, legyen szives a sót, vagy vizet nekem ide nyujtani) folytonos mondogatásából. Ehhez járul a vendégség bámulatos, külsőleg phlegmának látszó türelme, melylyel mindezen visszásság szentesitve van, a mi a felszólalást az idegenre nézve is lehetetlenné teszi. Külsőnek mondom e phlegmát, mert jól tudjuk, hogy az angolok felette ideges emberek, de úgy vannak nevelve, hogy a fogalmaik szerint illetlen dolgokat, minő pl. a türelmetlenség, szó nélkül tudják elviselni. És azután a szokás hatalma oly nagy, hogy az ellen nem is mer vétkezni senki sem.

Világos ebből, hogy bármily finom és magukban véve derék angolokkal éljen is az ember, — ha nem éppen saját házukban az ő vendégök, a mi aztán egészen más fejezet alá tartozik, — lehetetlen rendkivül nem unatkoznia közöttük, mert tempósabb és feszesebb népe nem igen van a mivelt világnak. Ez áll mindenről, a mi az életet illeti közöttök. Ugyanazt tapasztalhatni a fürdő használatánál is, mely a változó dagály alkalmával úgy történik, mint a többi tengeri fürdőkben, sőt itt azt mondják, hogy a vetkező szobákat képező kis kocsi, melylyel az embert a tenger hullámai közé viszik, tulajdonképp ide való találmány.

Bámulatos különben, hogy ez az első pillanatra oly durvának és szegletesnek látszó nép általában is mennyire mivelt modorral bir. Mert hiszen itt a köznépnél sem tapasztalhatni azt a gorombaságot, mely például a bécsi, de főleg a budapesti alsóbb osztályokat jellemzi. De azt igenis lépten-nyomon észreveheti az ember, hogy ez nem a nép természetének, hanem általános culturájának tulajdonítható, a mely megöl azonban a történet tanusága szerint is meglehetősen durva angol-szász természet olykor-olykor ki-ki szokta ütni magát.

Mindezen dolgok köztem és kiválóbb angolok között hosszabb eszmecsere tárgyait képezték. Közülök azok, a kik a continensen jártak, készséggel elismerik az angol társadalom unalmas, egyoldalu voltát. De olyanokkal is találkoztam, a kik az említett rendkivüli feszességben, mint a társadalom önkéntes fegyelmezettségében, nagy előnyt látnak, és azt mondják, hogy azon disciplinára éppen a legszabadabb nemzetnek van a legnagyobb szüksége. Én megvallom, nem hiszem, hogy ebben igazuk lenne, mert úgy gondolom, hogy valamint az angoloknál eredetileg szintén hiányzó izlés utáni törekvés és más e részben szerencsésebb nemzetek példájának utánzása nem ártott sem az angol iparnak, sem pedig a közerkölcsöknek, épp úgy a finom de nem feszes, a gyakorlati, de nem dúrva, az előzékeny, de nem szögletesen keresett szokások is csak kellemesebbé tennék az ide valóknak és főleg az idegeneknek az életet ezen országban anélkül, hogy az angolok tiszteletreméltó jellemességét azért megrontani lennének alkalmasok.

Igy azonban sokat lehet tanulni itten, de élvezni még drága pénzért is felette keveset, mert az életmód nagyon feszes anélkül,

hogy mindig finom lenne, az sokszor durva és még sem gyakorlati, az emberek pedig keresett szokásokkal birnak, melyek mellett azonban inkább szegletességök, mint előzékeny magaviseletök tünik ki.

Csoda-e tehát, ha ezt a valóban nagy nemzetet rendkivül sokan bámulják és méltán tisztelik ugyan, de valóban csak igen kevesen vonzódnak hozzája, és ezek nagy része is olyanokból áll, a kiknek a nép belső életét közelebbről megfigyelni nem volt elég kedvező alkalmuk?

6. Hamburg kikötője.

Megjelent a »Pesti Napló«-ban és az »Arad és Vidéké«-ben Hamburg, 1882. julius 14-diki kelettel.

A ki a kereskedelmi viszonyokat ismeri és ezen városba érkezik, arra nézve kétségkivül a legnagyobb érdekkel az birhat, hogy miként gondolkoznak itt az avatottak Hamburg kereskedelmi viszonyáról a német birodalomhoz. Ezen kérdés látszólag bennünket nem érinthet közelebbről, ha azonban megfontoljuk, hogy Hamburg ma a continensnek első kereskedelmi és kikötő városa, hogy Brémával együtt a gyarmatáruk forgalma tekintetében Fiuménak és Triesztnek a leghatalmasabb versenytársa, és hogy egyáltalában beállott az ideje annak, midőn már mi is a világforgalmi szempontokkal vagyunk könytelenek számítani, be kell látnunk, hogy a hamburgi kereskedelmi viszonyok változásának okvetlenül hatása lesz a mi közgazdaságunkra is. Ez okból nem tartom feleslegesnek röviden megemlíteni, hogy e részben mi történt a legújabb időben és minő eredményt várnak attól a helyzetet ismerő férfiak itten.

A német egység létrejötte után nemsokára szemet szúrt Németországban azon különállás, melylyel a régi Hanzavárosok és különösen Hamburg és Bréma birtak. Ez utóbbiak között is azonban a legfőbb figyelem Hamburg kikötője felé fordult. A közvélemény Németországban sehogy sem tudott azon gondolattal kibékülni, hogy 400 és nehány ezer ember fogyasztása teljesen mentes legyen a birodalom terheinek viselésétől, és hogy azok ne német, hanem főleg külföldi árukat fogyaszszanak, a külföldi ipar termékeinek adjanak raktáraikban helyet, és ezen iparczikkek számára szerezzenek piaczokat a világ minden zugában. Ehhez járult, hogy Hamburg mint szabad köztársaság külön államot képez a birodalomban, melyet könnyebbnek látszott bekebelezni, és a birodalom, vagy helyesebben Poroszország részévé tenni, mint más nagyobb országokat, mert hiszen területe csekély, lakosainak száma pedig magában a városban és az attól függő Cuxhaven, Bergedorf és Ritzebüttel városkákban az utolsó népszámlálás szerint is csak 413,000-et tőn, területe porosz terület által van megszakítva, és Altona, mely vele össze van építve, porosz város. A mostani birodalmi kanczellár tehát kapott az alkalmon, melyet neki a német közönség, de különösen a

szász és rajnai nagyiparosok közvéleménye szerzett, hogy Hamburg külön-állásának biztosítékait kevesbíteni és hatásukat lehetőleg csökkenteni igyekezzék. Elkezdték tehát a hamburgi forgalmat minden oldalról nyomni a vámkezelés oly módon való rendezése által, mely Hamburgra csak hátránynyal és folytonos bosszantással járhatott, azután a sajtóban egész hadjáratot inditottak Hamburg városa ellen, melyben hazafisága is kétségbe vonatott. Szóval mindent elkövettek, hogy ezen város megpuhuljon. És mikor elérkezettnek vélték az időt, tárgyalásokat is kezdtek a kikötő szabadságának megszorítása iránt, melybe a hamburgi szenátus, a végrehajtó hatalmat gyakorló felsőháza ezen városnak, kénytelen kelletlen bele is ment, és azzal vigasztalván magát, hogy »Gewalt geht vor Recht,« a kikötőre vonatkozó szerződést tavaly május havában a birodalommal meg is kötötte. Ezen szerződés értelmében Hamburg szabad kikötői minősége mai terjedelmében csak 1888. évi október havának elsejéig marad meg. Addig közös egyetértéssel meg kell állapítani, hogy mennyi marad jövőre is szabad kikötőnek, mert ezentúl a város és Marom községe okvetlenül a német vámterületbe fognak bekebeleztetni. Meg kell azon idő alatt állapítani továbbá, hogy minő tervek szerint lesznek a meghatározott épitkezések és különösen a csatornák létesítendők a forgalom érdekében, mert vagy 180—200 millió márkát akarnak a forgalom emelése czéljából befektetni. Az említett összegből a birodalom 40 milliót kiván fedezni.

A hamburgi szenátus a képviselettel is elfogadtatván ezen szerződést, az ma már teljes jogerőre emelkedett, de a szabad kikötő kérdésével a közönség itt még most jobban foglalkozik, mint azelőtt, és a pártállások különfélesége szerint nagyon különbözőleg itélik meg eldöntésének valószinű hatását.

Hamburg régi polgárai, a patricziusok és a nagy közönség, természetesen legjobban szerették volna, ha ez a kérdés nem is kerül szőnyegre. Nemcsak azért, mivel ők németek ugyan szivvel-lélekkel, de poroszok nem akarnak lenni, hanem azért is, mert attól tartanak, hogy a szabad kikötő területének megszűkítése kedvezőtlen befolyással lesz a város fejlődésére és különösen forgalmára.

Ők azt mondják, hogy azon rendszer, mely mellett Hamburg a continens első kereskedelmi városává lehetett, mely mint kikötő is egész Európában London és Liverpool után sorakozik, rossz nem lehet. Hogy Hamburg mily szépen gyarapodott, azt a következő adatok is mutatják: A tengeri biztosítás kitett a 1834—1848. évek átlaga szerint évenkint 350 millió márkát, 1854. és 1863. között 911 milliót, 1870-ben 1268 m., és 1880. 2525 m. A megérkezett hajók száma már 1877-től 1881-ig is 5473-ról 5975-re és tonna tartalmuk 2.2 millió regisztrált tonnáról 2.8 millióra emelkedett, a távozott hajók adatai még nagyobb emelkedést tüntetnek fel. A behozatal értéke volt évenkint 1851—1855. között 28 millió mázsa mellett 680 millió márka, 1866—1870 közt átlag 51 millió mázsa mellett 1201 millió márka és 1880-ban 110 millió mázsa mellett

2028 millió márka. A kivitt áruk értékének emelkedése szintén megfelelő volt. Ilyen gyarapodás után sok első rangu kereskedő, kikkel a kereskedelmi kamarában és a börzén volt alkalmam beszélni, aggódik, hogy baj érheti a várost minden változás mellett, a miből pedig senkinek sem lesz haszna.

Pénzügyileg nézetök szerint nem nyer az új szerződés folytán a birodalom semmit, mert hiszen a hamburgi állam lakosságak aránya szerint járul fogyasztási adó fejében váltságösszeggel a birodalmi kiadásokhoz és ilyen váltság fejében évenkint 4—5 millió márkát fizet. — Mellesleg jegyzem meg, hogy ezen kis államban 1879-ben 84,000 adófizető volt, a kik ház- és telekadón kivül 3%-os jövedelmi adót fizettek, mely tavaly $3^1/_2$%-ra emeltetett 211 millió évi jövedelem után, a mit a valódi jövedelem bizonyosan jóval meghalad. Közgazdaságilag sem nyer felfogásuk szerint a német birodalom semmit sem, mert hiában agitálnak a német iparosok, ha gyártmányaik nem versenyképesek a világpiaczon, vámmanővereikkel csak azon 400,000 ember fogyasztását szerezhetik meg maguknak, kik Hamburgban laknak, a mi pedig éppen csak 1%-a a német birodalom népességének, de Hamburg a világ távoli piaczain akkor sem fog értök többet tehetni, mint mostan. Káros lesz azonban ez intézkedés, mert hiszen Hamburg eddigi fejlődését éppen annak köszönheti, hogy szabad kikötője tágas volt. Ez által ragadta részben az angol árúk forgalmának közvetitését is magához, mert vajjon mi birta volna rá az angol iparosokat, hogy hamburgi kereskedőkkel kössenek össze, ha nem a szabad mozgás, mely minden vámsecaturától ment. Angliában t. i. csak 7 czikkre van vám vetve, és mégis a vámkezelés annyi bajjal jár, hogy szabályszerint az angol árúk azon részét, mely német hajókon vitetik Dél-Amerikába és máshova, előbb Hamburgba hozzák, hol nincs semmi kellemetlenkedés. Kérdés, hogy vajjon 1888 után is megmarad-e a forgalomnak ez a része Hamburg számára?

A másik fél, a németbirodalmi kormány, a fő súlyt a német birodalom egységének fejlesztésére fekteti és azt mondja, hogy a hamburgiak félelme túlzott, sőt, hogy a szerződés megkötése újabb lendület kezdetének tekintendő, mert ez által Hamburg hátterétől, a német birodalomtól, nem lesz vámkezeléssel, mint most, elvágva, és valamint London a maga országának, központja lehet az egész német hajózásnak, és azon várossal fel fogja vehetni nagyon sok tekintetben a küzdelmet.

Kétségkivül érdekes mozgalom ez, melyet annál inkább figyelemre kell méltatnunk, mert a mi kikötőink szabadságának fenntartása, vagy megszüntetése is kérdés alatt van; meg kell tehát jól figyelni, hogy mi történik és minő hatással e részben másutt, és különösen ott, a hol a velünk küzdő versenytársat közvetlenül érintik a tett intézkedések.

7. Normandiából.

Megjelent a Pesti Napló 1882. évi 227. számában — Dieppe 1882. aug. 14-diki kelettel.

Ha az ember az angol déli partokról Franciaországba áthajóz, visszafelé csaknem azon utat teszi meg, különösen ha Newhavenből Dieppe-be jön, a melyen egykor a normannok innen Hóditó Vilmos alatt áteveztek a csatornán, hanem akkor persze nem hét óra alatt, mint most, hogy Brittaniában az angol nemzetet és az angol alkotmányt alapjában megteremtsék. A román elemnek második inváziója volt ez a tisztán germán eredetű angol-szászság testébe, melyet ekkor a hóditók egészen hatalmuk alá hajtottak. Sokáig tartott ezen merész norman hódítók és a meghódolt germánok közti lényeges különbségek valamelyes elsimulása. Századok multak el, míg a két faj gyülölni megszünt egymást, s a hóditók és meghódoltak egy nyelv által tudták egymással megértetni magukat; de egészen ezen elemek ma sem vegyültek még össze. Ez kétségtelennek tünik fel mindenki előtt, a ki figyelembe veszi, hogy az angolok vezér-osztályának, a földbirtokosságnak, mely állandóan megtudta tartani a karddal kivivott területet, külső megjelenésében még most is sok van, a mi az angol alsóbb osztályok körében alig található fel. Az angol alkotmány egyes formulái még ma is franczia nyelven fogalmazvák, a mi a normannok egykori hatalmának, de egyuttal az angol nép rendkivüli conservativismusának is kétségtelen bizonyitékát képezi. — Az a föld tehát, mely Cherbourgtól Abbevilleig terjedve, a tengert határolja, már csak történeti emlékei miatt is igen érdekes vidék. Nem hiába szeretnek e vidéken tartózkodni az angolok, mert ez reájok nézve bizonyosan oly varázserővel bir, mint a minővel a magyarok ősi hazája annyi hazánkfiát vonzotta újabban a maga körébe, de a melyet megtalálni sem Körösi Csoma Sándornak, sem gróf Széchényi Bélának nem sikerült. — Hanem hát ez a Normandia nemcsak a történeti reminiscentiák miatt, de magában véve is nagyon érdekes vidék, mert a franczia cultura a maga legkivánatosabb és legelfogadhatóbb formájában éppen e tájon jelentkezik. Alig van vidéke ezen nagy birodalomnak, melyen rendesebb, szorgalmasabb és takarékosabb emberek laknának, mint a normann tájakon; melyek Franciaországnak, ha nem is legregényesebb, de mindenesetre legkedvesebb tájai közé tartoznak. Ennek a vidéknek tudvalevőleg Rouen a fővárosa, mely ugyan az újabb időben Páris mintájára teljesen átalakult, de a melynek egyes részei, mint például a külvárosi régi normann-házak és a 13. századból származó gót stilben épült székesegyháza, ma is fennhangon hirdetik a régi normann-culturát, melynek a gót izlésü épitkezés is egyik eredeti alkatelemét képezte. — Rouen nagy és szép város; lakosainak száma a tavaly eszközölt népszámlálás adatai szerint a 105.000 lelket meghaladja. Központja e vidék forgalmának, de egyúttal igen iparos város is, melynek gyapotot feldolgozó számos gyára van, az e vidéken nevelt lovak pedig ma is kitünőek, és fiai

a franczia lovasságnak napjainkban is legbecsesebb magvát képezik. Második városa Normandiának Havre, mely ma már nagyságra Rouent elérte, fontosságra nézve pedig mint Párizs kikötője északon azt felül is mulja. Havre egészen új város, és forgalma azt közvetlen Marseille után a második helyre emeli a franczia kikötők között. A harmadik város, mely aránylag sok eredeti normann emlékkel bir, Dieppe, Normandiának második, Francziaországnak pedig ötödik kikötője, melyen át Párizs Norvégiából fát, Angliából szenet és vasat, továbbá az itteni partokról heringet és osztrigát kap, és pedig nagy mennyiségben. Azonban nem e forgalom képezi ezen mintegy 20.000 lakosal biró város legfőbb nevezetességét, hanem az, hogy Trouville mellett egyik legkiválóbb tengeri fürdője az északi franczia partoknak. Dieppe mint kikötő sokat veszített Havre emelkedése folytán, de már régebben Berry herczegnő, később pedig III. Napoleon kedvezése folytán látogatott fürdőhelylyé nőtte ki magát. Napoleon rokonszenvét az biztosította e város számára, hogy ő anyjával, a hires Reine Hortensezal, Hollandia 1837-ben meghalt királynőjével, gyermekkorában sok boldog és reá nézve feledhetlen emlékü napot töltött itten. Különben a hely maga is nagyon alkalmas arra, hogy az üde tengeri levegőben egy pár hetet eltöltsön itten az, a kit a continens nagy városainak és különösen a franczia fővárosnak tikkasztó melege a nagy háztömegek közül egyidőre kiüzött. — A várost jobbról és balról krétaképződményü magas tengerpart határolja, melynek egyes részei meglehetős magaslatokat képeznek. Ezek egyikén emelkedik a most kaszárnyának használt és gyönyörü kilátást nyujtó dieppei vár, mely annak idején, t. i. a 15. században, az angolok támadásai ellen épült, de a mely a várost nem mentette meg attól, hogy az éppen itt horgonyzó angol hajóhadnak a várból történt czéltalan lövetése folytán boszuból az egész Dieppe el ne pusztittassék az angolok által. Általában Normandiának a múlt századok folyama alatt igen sok baja volt az angolokkal, a kik annak egyes részeit sokáig hatalmuk alatt tartották. Az angoloknak ezen anyaországból magukkal vitt harczi bátorsága ugyanis az új hazában annyira kifejlődött, hogy nemcsak ottani közvetlen szomszédaiknak, de magának az anyaországnak is sokáig kellett nyilvánulását érezni. A 16-ik században az angolok végleg elvesztették ugyan birtokaikat Francziaországban, de azóta is folyton megjelentek annak területén, például a 17-ik században mint a hugenották védelmezői, később pedig mint végleges megdöntői Napoleon világuralmának. — Az angolok napjainkban is gyakori vendégek a normann partokon, csakhogy most már nem mint ellenségek, de mint jó barátjai a franczia nemzetnek és mint olyan emberek jönnek ide, a kik megszereznek maguknak mindent, a mi jó és drága, sőt sokszor tömeges jelenlétükkel a különben olcsó jót is hathatósan segitenek megdrágitani. Hogy az angolnak különben nem valami kitünő izlése van, azt tudja mindenki, de az is bizonyos, hogy a jót a rossztól meg tudja különböztetni, mert csak kiválóan kellemes helyzetet szerencséltet jelenlétével; azért az, hogy itt angolok

igen nagy számmal vannak, a hely tartózkodási kellemei mellett bizonyít. És nem is kellemetlen város ez a Dieppe. Nem valami rendkivüli ugyan, a mit a természet nyujtott neki partjában; mert Ostende és Scheveningen kinn, Trouville és Biarritz pedig itt mint fürdőhelyek többet érnek nála. A város sem valami nagyon szép, és például Scheveningen azon előnyével, hogy Haagával közvetlen érintkezik, Dieppe városának jelenléte egyáltalán nem versenyezhet. És mégis nagyon érdekes hely ez, és mégis kellemes a tartózkodás itten, kellemes, mert a normann parton fekszik, a hol a tenger fuvalma üde és még sem zord, mint gyakran Angliában, hanem csaknem mindig enyhe és mégis csupán kivételesen nyomasztó, a mi a déli partokon ezen hónap alatt csaknem szabályos szokott lenni. Azután, ha a tenger csak egy kissé is mozog itten, a hullámcsapás oly erős, hogy a fürdés gyógyhatása ennek következtében tetemesen nagyobb, mint más e részben kedvezőtlenebb partokon. És érdekes is e hely, nem csak azért, mert sokféle idegen találkozván itt, az igen nagy szállodák kitünően ellátott éttermei és este a casinónak nevezett kurszalon a czivilizált népek képviselőinek szemgyönyörködtető egyvelegét tüntetik fel, hanem érdekes azért is, mert ez szintén egyik számot tevő pontja Franciaországnak, melynek egyes pontjairól a központosító rendszer folytán csaknem határozottan el lehet mondani, hogy ex uno disce omnes. Már pedig, ha áll, hogy Franciaország pontjai sok tekintetben nagyon hasonlítanak egymáshoz, akkor külön-külön mindegyik nagyon érdekes lehet, mert egy felette érdekes ország jellemző részeit képezik. És megvallom, hogy ezen tény tudata birt engem leginkább az itteni huzamosabb tartózkodásra. Látni akartam Párizst, a mint a vidéken mulat, és a franczia vidéket, a mint napjait éli és a jelen kor mozzanatait megitéli és fogadja. Hallani kivántam, hogyan gondolkoznak az emberek itten, és mint politikust természetesen a politikai nézetek is érdekeltek, ilyeneket pedig ma nem a központban, hanem leginkább a fürdőhelyeken lehet hallani, nemcsak itt, hanem talán egész Európában mindenütt. S nem is csalatkoztam feltevésemben, mert így különös gondok, vagy tanulmányok nélkül az idő és alkalom észleletek szerzésére nagyon alkalmas itten, főleg most, midőn nagy belpolitikai események után nem következvén semmi más, az emberek véleményeiket ezekről bőven és ismételve kifejezik a sajtóban és magán beszélgetés közben egyaránt.

Hogy a franczíák a kellemes élet és étkezés mesterei, azt tudja nálunk mindenki. Szokásaik e részben dominálják az egész continenst; de azok, mint a patak vize a forrásnál, természetesen itt tisztábbak, eredetibbek, és reánk nézve, kik azokkal élünk, ennélfogva kellemesebbek is. Ezekről tehát szót vesztegetnem kár lenne. A franczia külsőleg különös figyelmet is mutat minden iránt, a mi a vele érintkezőt illeti, és úgyszólván gondolatát is eltalálja annak. Külsőleg mondom, mivel azért csak oly haszonvadászó, mint az angol, számít épp úgy, mint az, és számláit szintén rendesen behajtja,

de nem ridegen követel, hanem midőn követelése van, azt kérni látszik. Minthogy a világ meg akar csalatni, tehát csalódván, nagy mértékben vonzódik a franciához, a ki azonban semmivel sem önzetlenebb, semmivel sem becsületesebb, semmivel sem humánusabb, semmivel sem civilisáltabb az angolnál, de kellemesebb, simább, és ez teljesen megmagyarázza az egész világ rokonszenvét iránta. Hát biz ez nagy előny, és a mód, melylyel az megszereztetik, nagy ügyességről tanuskodik. De ez előny és szerencse a franczia részére s nem a vele érintkező idegenre nézve, a ki rendesen az előny formái által elcsábítva, annak csak külsőségeit igyekszik utánozni, s ha mintául a francziát veszi, ugyanazon eszközök alkalmazása mellett, melyekkel amaz él, rendesen az ellenkező eredményre szokott jutni. A franczia például szives, de hasznát nem téveszti szem elől soha és azért nem is megy tönkre, mint utánzója; finom és fényűző a társadalom csúcsán, de a társadalom alapján egyszerűség és szorgalom uralkodik. Az utánzó rendesen csak a fényűzést tartja szemei előtt, és mig a franczia mellette gazdagszik, ő ezalatt anyagilag megsemmisül. A francziától tehát mást kellene és lehetne gazdasági tekintetben tanulni, mint csupán izlést és annak finom kielégitését, hanem azt, a mi benne jó, e nemzet csillámló lepel alatt rejtegeti, azt tehát a közönséges szemlélő nem is szokta látni nála. Azért veszedelmes ezen nagy nemzet példája az idegenekre nézve, a kiket rossz és általuk fel nem fogott szellemével rendszerint meg is nyomorit. — Hanem ezen előnyei mellett óriási sebekből vérzik ez a társadalom és ez az ország. A franczia család és a franczia állam lázasan beteg régóta, ennek folytán egyre hánykódik, s nagyobb baj, mint válságok, csak azért nem érték még eddig, mert az atomizált társadalom, az egyén, igen sok kiváló tulajdonnal bir, és igy az egész, ha beteg is, nem pusztulhatott el. Hogy a családi élet, különösen a felső és középosztálynál, meg van mételyezve, azt minden mutatja ebben az országban. Alig van két gyermeknél több egy családban. S a mit Budapesten angyalcsinálásnak hivnak, tudniillik a gyermek falura-adása, dajkaságba, az itt, ha talán nem is oly czélzattal, mint nálunk, a városokban divatos eljárás. Nem is igen szaporodik a franczia nemzet. Például a múlt 5 év alatt szaporodása mindössze 2% tett, a mi évenként épen $^2/_5$%, holott Német-, Orosz- és Angolország körülbelül egy-egy százalékkal szaporitják az emberiséget, habár például Németország ezen egy százalékból az új világnak is juttat egy bizonyos részt. De hát a szaporaság hiánya még nem bizonyitana a romlott családi élet mellett, ha kétségtelen tények nem mutatnák azt.

Mély bepillantást engednek vetni a franczia társadalom legbelsőbb rétegeibe azok az esetek, melyeket tárgyalva a regény- és szinműirodalom, a törvényszékek és a sajtó oly gyakran és világszerte észlelhető módon hoznak felszinre; hanem persze a szépirodalom sokszor túloz is.

De hát hogyan állanak itt a közerkölcsök, és vajjon lehet-e szilárd alapja ily társadalmi viszonyok mellett az államnak? Ha az ember a franczia sajtót és különösen a hangadó párizsi lapokat

mind végig tekinti, lehetetlen el nem szomorodnia ezen nagy nemzet politikai állhatatlansága és megbizhatlansága miatt. Nagyon jól emlékszem rá, hogy a télen Gambetta bukását nálunk Budapesten valami nagy horderejü és magasabb rendű államférfiui ravaszságnak nyilvánitották hirneves magyar politikusok, és némi sajnálattal tekintettek rám, midőn azt mondtam, hogy biz az oly bukás, mint annak a rendje. És, ime, ugyanazon országgyülés azóta még egy másik kormányt is megemésztett, és miután 11 hónap alatt hármat megbuktatott volna, az egész közönség egyetért abban, hogy a negyedik élete is csak rövid lehet, mert hiszen ez szintén megbukott volna már, ha a képviselők oly nagyon nem kivánkoztak volna ki a vidékre pihenni. Azután oly hangon beszélnek itt a lapok és emberek a közintézményekről és a közemberekről, mintha mindnyájan csak az állam romlására esküdtek volna össze. A mi politikai hangunk, melyet a közügyek megvitatása közben használunk, szintén nem megnyugtató ugyan, de egy nagyon kis töredék kivételével a szélső baloldal körében azt a rendkivüli túlzást, a mi itt észlelhető, még sem tapasztalhatni nálunk. Itt például e royalisták lapja, a Patrie, felelőssé teszi a párizsi községtanács azon állitásáért is, hogy szárazság van, holott a gazdák folytonosan esőzésről panaszkodnak, a kormányformát. Ennek a tudatlanságnak, mondja a nevezett lap, a köztársaság az oka. Barodet radikális képviselő pedig a Nationalban komolyan hirdeti, hogy az őszszel fel kell oszlatni a mostani törvényhozást, mert a nemzet nagy többsége új alkotmányt kiván, azért új választás útján össze kell hivni egy alkotmányozó gyülést, hogy az valóban köztársasági szervezetet adjon az államnak, mert a mostani alapjában véve monarchicus, azért nem is mennek a dolgok Francziaországban sehogy sem. Szóval chaos van itt politikailag és társadalmilag, melyből csak azt tanulhatni meg, hogy miként nem kell a dolgokat intézni. — Minő más ehhez képest az angol sajtó méltóságos hangja, s általában az angolok nyugodt és öntudatos eljárása. Angliában például a legújabb conflictus is valóban a képviselők és lordok zömének hazafisága folytán kerültetett el, mert hiszen egyes ambitiósus vezérek, mint pl. lord Salisbury, ott is hajlandók lettek volna összeütközést felidézni a két ház között. De ott a nép józan és csak helyes irányban engedi magát vezettetni. A maga lábán jár folyton és valóban önmaga kormányozza magát oly mérvben, mint egy népe sem Európának. Hanem azért Francziaországban mégis nagyon sokat lehet tanulni gazdasági és politikai tekintetben, csakhogy nem csupán az által, a mi jót, hanem és nem kis mértékben az által is, a mi rosszat és elkerülendőt láthat itt az ember.

8. Konstantinápoly.

Felolvastatott az aradi Kölcsey-egyesület 1888. évi decz. 14-iki estélyén.

Azon rohamos fejlődés mellett, mely a föld legtávolabb eső részeit is mindinkább bevonja a polgári haladás áramlatába, első pillanatra egy kissé talán különösnek tünik fel azon állitás, hogy igazi varázszsal voltaképp csak az ó világ egyes kiváltságos pontjai birnak. Ez azonban igen természetes. Az újkori cultura emberének kedélyét nem kapja meg minden. A legszebb tájak szemlélete, ha emlékeik csupán néhány száz évre, vagy éppen csak nehány évtizedre vezethetők vissza, nem hagy lelkében mélyebb nyomokat, mig ellenben a sivatag gulái aljában is oly érzések lepik meg, melyekben az élvezetnél talán több a tisztelet, de a melyek egész valónkat hatalmukba keritvén, örökké feledhetetlenekké válnak előttünk. Valamely táj történelmi megszenteltsége tehát hatékonyabb tényezőt képez mint annak szépsége, de viszont amannak varázsát a vidéken elömlő természetes báj ismét nagy mértékben fokozza.

Másfél évtized óta folytatott bel- és külföldi vándorlásaim közepett számtalanszor éreztem ennek igaz voltát, de oly élénken és oly öntudatosan sohasem, mint midőn a múlt év nyarán alkalmam volt Konstantinápolyt meglátogatni. Rég vágytam e várost látni, mert mindaz, a mit róla hallottam és olvastam, igen felcsigázta kiváncsiságomat, és folyton mint nagy hiányt fájlaltam, hogy arról saját szemlélelem utján nem tudtam fogalmat alkotni magamnak. Midőn aztán kivánságom végre teljesült, és hajónk, melyen az Aldunán és a Fekete tengeren három napig utaztunk oda, az új serail-jal szemben horgonyt vetett, a szemeim előtt elterülő szingazdag kép minden várakozásomat meghaladta, s az a ragyogó képzelet, melyet e városról alkottam magamnak, mint halvány és kisszerü másolat tünt el a méretek, különösség, de egyuttal fény és összhang tekintetében is hasonlithatlanul nagyobb eredetivel szemben. — A megragadó kép azonban nem itt, hanem már a Bosporus bejáratánál kezdődik. A folyton nyugtalan, de a mi utazásunk alkalmával tükör simaságu Fekete tengerből, melynek vize — a mélység folytán — csakugyan sötétebb szinű a többi tengerek vizénél, a Bosporusba úgy jut az ember, mintha egy folyam kikotort széles torkolatába hajózna. A Rumeli Kavak és Anatoli Kavak, egymással szemben álló török erődítmények, képezik az első emberi alkotásokat, melyek közvetlen közelébe jutunk. Valamivel tovább a hajó megáll, hogy egy török tengerészeti kirendeltségnek papirjait bemutatván, igazolja magát. A hajónak szegzett óriási Krupp-féle ágyuk komoly figyelmeztetésül szolgálnak számára, hogy a nyilt tengerrel együtt a féktelen szabadság birodalma is, melyben a természeti erők hatalmán kivül más tekintélyt nem kell elismerni, megszünt, és oly országba értünk, melyben ilyen vagy amolyan, de valami emberi rend is van a mellett, mely akkor létesült, midőn a föld a vizektől elválasztatván, a Bosporus is keletkezett.

Ez a vizi út egyébiránt oly utcza, melyen mint Velencze lagunáin kocsi helyett hajóval járkálnak, mert két óráig tartó egész hosszában jobbról és balról a villa- és palotaszerü épületek csaknem szakadatlan sorozata vonul el, és két világrészt határolván, a látványok oly gazdagságával kinálkozik, hogy ha az embernek nem egy, de tiz pár szeme volna is, daczára a hajómenet mérsékelt gyorsaságának, még akkor sem jutna minden számára figyelem, s az ismételt, de már korántsem oly megkapó szemléletnek még mindig megmaradna elég.

Természetesnek fogja találni mindenki, hogy ezen rendkivül gazdag és gyorsan változó panorámának feltüntetése, mely még a képzőművészet számára is nagy feladat lenne, leirás utján merőben lehetetlen. Én erre tehát nem is vállalkozom, csak néhány vonással akarom jelezni azon megragadó hatást, melyet az reám, és mint a Bosporusról irottakból látom, általában másokra is gyakorolt. — Miután a hajó okmányai rendben találtattak, utunkat tovább folytatjuk. Mindkét oldalon annyi a látni való, hogy az ember folyton jobbra és balra kénytelen tekinteni. A kép azonban változatosabb és gazdagabb az európai oldalon, helyes lesz tehát főleg azon járatni végig tekintetünket. Általában meg kell jegyeznem, hogy a Bosporus oly keskeny tenger-szoros, melynek szélessége több helyen egy kilométernél sokkal kisebb, úgy hogy nemcsak a kutyaugatást, hanem a harsányabb emberi hangot is meg lehet azon keresztül hallani. A partokat közép magasságú hegyek szegélyezik, melyek a Balkán-félsziget országait és az ó-kor történetének szinhelyeit általában jellemző kopársághoz képest elég zöldek. A byzanczi korszakból maradt számos rom az új kor különféle ízléssel emelt épületei felett a tájék természetes vonzerejét rendkivüli mértékben fokozza.

Az első nagyobb és különös megemlítést érdemlő hely Bujukdere, melyben számos külföldi követségnek van nyári palotája. Ezek közt kiemelendő az orosz nagykövet nyaralója, mely a mellette fekvő hegyoldalon levő gyönyörü parkjával már jelzi, hogy egy nagy birodalom fővárosához közeledünk. — Alig vettük e villacsoportot szemügyre, már Therapia előtt haladunk el, mely nevét is kellemes fekvése, és főleg üde, egészséges levegőjétől kapta. Ide vonúl a nyári hőség elől a legtöbb állam követe, mert e falu a Bosporus egy oly öble mellett nyúlik el, melyre a tenger enyhe és élénkitő légáramlata még kihat. Varázserejű hatást gyakorol az emberre, midőn a kelet meseszerű szépségét a nyugat-európai tisztasággal és csinnal párosulva szemlélheti e ponton. A kiemelkedő részeket itt Franczia-, Olasz- és Angolország képviselőinek nyári palotái képezik, melyek az ezen államokat jellemző pompával és fénynyel vannak körülvéve. Az utolsó nyugat-európai divat szerint ízléssel öltözött hölgyek és urak hűsölnek a gondosan ápolt kertek facsoportjai árnyában, vagy sétálnak a kiépitett rakpartokon. A therapiai öböl bejáratánál van a palota, melyet a szultán nem régiben ajándékozott a német császárnak azon czélra, hogy nagykövete ott tölthesse a nyarat. Úgy fekszik ez az

épület, hogy némi átalakitással és beruházással az egész tájék fénypontja lehet.

Ezentúl aztán a konstantinápolyi gazdag görög és örmény kereskedők és a török főhivatalnokok izléssel épített és gazdagon felszerelt emeletes nyaralói következnek, melyek lakói az érkező várnai hajót megfigyelni, s rajta esetleg utazó barátokat és rokonokat üdvözölni kiállanak erkélyeikre. Egy gazdag aldunai görög családdal, melynek itt terjedt rokonsága van, az úton mi is megismerkedtünk, s annak tagjai avattak be minket az előttünk feltárult életkép titkaiba. Jenikői úgy szólván folytatása az eddig említett helyeknek, s ezekkel annyira rokon, hogy feltünőbb különbséget köztük alig vehetni észre. A jelleg mindenütt ugyanaz. A természet a maga páratlan alakzataival, platán, cyprus, füge- és babérfa ültetvényeivel, sötétkék egével, aetherszerű levegőjével, a fénynyel, melyet a nap pazarabbúl áraszt e vidékre, mint az itthoni tájakra: mindez a keleté. A comfort, mely e vonalon mindenütt észlelhető, a jólét, mely azt itt is elárulja, hogy forrásai nincsenek elapadva, mert rozzant, kopott dolgokat alig látunk, s a mi netán ilyen, az oly kivételes, hogy a tulnyomó rész rendességét annál élénkebben tünteti fel: ez viszont a nyugat culturája. A Rumeli Hissar nevü romok felett Bebek község irányában van az amerikaiak által alapított, de leginkább bolgár növendékekkel biró Robert-College, a mi már magában is elég jellemző arra nézve, hogy a nyugat mennyire ölelkezik itten a kelettel. A tulsó oldalon az Anatoli Hissar emelkedik, mely megett vannak az úgy nevezett »ázsiai édes vizek« és több más mulató hely, a minőkben a Bosporus egész hosszának mindkét oldala bővelkedik. — A nyári lakok általában, de különösen az előkelő törökök által lakottak, szabály szerint kőtalapzatra egy emelettel fából csinosan vannak épitve. Számos erkélyeik közül egy rendesen feltünően kiemelkedik, és ezt »királyi szék«-nek hivják. Az ablakok sűrű farostélylyal vannak elzárva, melyek, ha megettök hölgyek laknak, soha, ha férfiak, csak ritkán nyilnak meg. A hébekorban nyitva tartott kapukon be lehet a »Szelamlik«-nak nevezett férfi osztályba tekinteni, melynek előcsarnoka márványnyal van kövezve és oszlopokkal diszitve. A szobák falai mellett alacsony szőnyegekkel bevont divánok vannak elhelyezve. — A padolatot nem is lehet a sok szőnyegektől látni. A lakók ezeken ülnek törökösen, s szivják a vizipipát és szürcsölik a kávét épp úgy, mint a hogy a város számtalan kávéházában szokták azt tenni. A nyaraló megett a hegyoldalon árnyas kert nyúlik fel, melynek keleti növényzete balzsamos illatot terjeszt messzire. Sok kert lépcsőzetesen van berendezve, s magasabb pontjain kioszkok emelkednek, a honnan igéző kilátás nyilik minden irányba.

Az ember már-már elmerül ezen szokatlanul szép dolgok szemléletében, midőn a hajó egy fordulatával annak fedélzetéről megpillantjuk az első császári palotát: a Jildiz kioszkot, mely már Konstantinápolyhoz tartozik. Ebben az aránylag kicsiny, de rendkivüli kilátással biró palotában lakik a mostani szultán, Abdul Hamid, a ki innen

csak a templomba menetel alkalmával mozdul ki, s akkor sem megy tovább, mint a tőszomszédságában általa épített Hamidieh nevű kicsiny, de igen csinos mecsetbe. Valamivel tovább a szultánnak »Csirigán« nevű márvány palotáját pillantjuk meg, mely sugár oszlopsorai által tünik ki. A hajó ismét fordul egyet, s a tájkép ismét átalakul oly formán, mint a hogy a szinházban a diszletek módositása útján szinváltozást idéznek elő. Ekkor szemünkbe ötlik a Dolma Bagcse, a világ ezen legszebb fejedelmi palotája, melynek óriási terjedelme s mór, byzanczi és renaissance elemekből álló, de mégis harmonicus épitészeti stylja megragadó hatást gyakorol az emberre. Szinte csodálat lep meg bennünket, hogy az, a kinek ily gyönyörű palota áll rendelkezésére, miért nem lakik benne s minek épittet magának másikat. Nem győzzük eléggé bámulni az épitészet e remekét, midőn figyelmeztetnek, hogy a háttérben egy másik szép szultáni palota, a Beyler bey van az ázsiai partra épitve, hol szintén egymást érik a nyaralókból álló kisebb nagyobb falvak. Ez alatt a hajó valamivel előbbre halad, s mi az ázsiai parttól visszafordulva, már a Dolma Bagcsét sem szemlélhetjük nyugodtan, mint azt annyira szeretnők, mert most már egy másik oly kép, vagy helyesebben mondva, túlvilági tünemény előtt állunk, mely minden érzékünket erősen igénybe veszi, sőt csaknem eltompítja: előttünk fekszik Konstantinápoly egész vakitóan fényes panorámája. Ime ott van jobbról a hegy tetején, — mert e város is, mint Róma, hét nagy dombon épült, — Péra a német nagykövetségi palotával, mely azt épp úgy dominálni látszik, mint a hogy a német hatalom uralkodik ma a politikai helyzeten. Alább Galata terül el a genuai gyarmatosok által még a görög császárok idejében épitett massiv galatai toronynyal. Valamivel tovább megszámlálhatatlan mennyiségű minarettel s hatalmasnál hatalmasabb kupolával biró mecsetekkel ékeskedve Stambul, a tulajdonképi török főváros. Balról a tengerben előttünk Leander tornya, melyhez annyi régi görög és ottomán monda fűződik; mellette az ázsiai parton a tősgyökeres török városrész, Skutari. Az épületek egy egész oceánja jobbról és balról egyaránt terül el, melyek körül kisebb nagyobb csoportban a temetők haragos zöld szinű, karcsu és finom sugaru cyprusai emelkednek az égnek, és adnak oly életteljes szinvegyületet a házak tömegének, a minőt más városban hasztalan keresnénk. — Széttekinteni még csak néhány perczünk van, mert a hajó azonnal megáll. A Bosporus teljesen eltünt. Egy fordulattal annak egész huzama bezárult, e helyett azonban megnyilt egy másik új világ, melynek körvonalai tündériesen emelkednek ki az ismét nyilttá lett tenger szine felett. A márvány tenger közvetlen közelébe jutottunk. Az új kilátás, mely itt feltárul, a mondottakon kivül következő alkatrészekből áll: a régi Chalcedon helyén álló mai Kadikői, a magas Olymp-hegység a távolban, közelebb pedig a Herczegszigetek csoportja, melynek úgy látszik, rendeltetése az, hogy a zord észak fiainak fogalmat adjon az ezer és egy éjszaka me-

sebeli tündérországáról, s megértesse velök, hogy ennek a szónak »kelet« költészete és eszményisége mit jelent.

Mindez csak átczikázik az ember agyán, mert hajónk, a »Helios«, görögül nap, Jozsua napjaként, mintha szintén meg lenne illetődve ezen világszerte párját ritkitó látvány által, az »Arany szarv«-val szemben megáll. E tengeröböl csakugyan szarv módjára félkörben mélyen benyulik Stambul és a többi városrészek közé, melyek hajdan tényleg kincseket hordtak rajta keresztül haza. Sokan azt állitják, hogy csak az eddig leirtak képezik Konstantinápoly igazi nagyszerüségét. Egy angol ezt úgy demonstrálta, hogy a nagy hajón megérkezvén, rögtön csolnakba szállott, s napokig himbáltatta magát a Bosporuson, azután pedig anélkül, hogy a városba bement volna, ismét felszállott a nagy hajóra és haza gőzölt vele, mert nem tartotta érdemesnek ily nagyszerű látvány után a török kisszerüségeket megtekinteni. Felesleges bizonyitgatnom, hogy ez túlzás; de annyi áll, hogy ezen panoráma voltaképp az, a mi páratlan az egész világon. — A hajó megállapodása után a födélzet egyszerre tömve lesz idegenekkel, a kiket eddig nem láttunk azon. Minden képzelhető európai nyelv hangjai éktelen babiloni zsivajjá kavarodnak össze, melyből, mert nekünk a legkedvesebb és legszokottabb, néhány magyar szó is megüti füleinket. A »Pest« szállodát kinálgatják. Éppen oda tartván, szóba állunk a magyar vendéglő embereivel, de néhány percznyi türelemre intjük őket, mert a tolongás csaknem a homéri kéztusák színét ölti magára, melyet ha testi épségünk nem is, de zsebeink teljessége könnyen megkeserülhet. Ezalatt a hajóról a mélységbe tekintünk, mert a tenger valóban igen alant feküdt, és ott a »Helios« körül a kaikok (török ladikok) egész raját láthattuk, mely nyüzsögve lassanként oszladozni kezdett. Végre mi is leereszkedhetünk egy libegő csolnakba. Megérkeztünk.

Konstantinápoly igen nagy város. Terjedelme méltóan sorakozik a legnagyobb európai fővárosoké mellé. Lakosainak számát megbizható statisztika hiányában alaposan megmondani nem lehet; mig némelyek azt 7—800,000-re, mások több mint egy millióra teszik. Legszebb fekvésü része a régi Byzancz helyén épült Stambul, mely — habár 1453-ig, midőn a törökök bevették, 29 ostromon ment keresztül — még ma is sok érdekes régiséggel dicsekedhetik. A történelem úgy tudja, hogy legelőször a megarai és argosi görög gyarmatosok telepedtek ott le Byzas vezetése alatt hat és fél századdal Krisztus előtt. Innen sokáig Byzancz név alatt szerepelt, mig 330-ban Krisztus születése után Nagy Constantin római császár a maga neve után keresztelvén azt el, birodalmának fővárosává tette. A törökök által történt bevételéig sok támadásnak volt az északkeleten tanyázó nomád népek, különösen a scythák és oroszok, később pedig a keresztesek által kitéve, minek emléke még ma is elég ép kettős körfalában meg van. Időt szakitottam magamnak, hogy ezen körfalak mentén szemléljem meg a római kor régiségeit, és két napi szorgalmas járkálás mellett az Aja Sóphfiától a hét toronyig, s a Serail-tól

kezdve az Eyubig megtekintettem mindent. Könyvet kellene irnom, ha a látottakat csak némileg is vissza akarnám adni. Ez pedig a jelen alkalommal nem lehetvén szándékom, főleg a mai állapotok rövid jellemzésére kivánok szoritkozni, s a régiségek közül csak a most is egész pompájában meglevő Aja Sophiát említem meg különösen. — E nagyszerű templomot Justinián császár épitette, és pedig azon törekvéssel, hogy az az ó világ minden nevezetes épületén túltegyen, a mit meggyőződése szerint el is ért; mert midőn a valóban bámulatos alkotás be lőn fejezve, az oltár elé lépve igy kiáltott fel: »Salamon, legyőztelek!« Méltóvá kellett lenni e templomnak az isteni bölcseséghez, melynek nevét viselte. E czélból az ó-kor görögségének minden épitészeti remeke megraboltatott, hogy különös ékességével a főváros ezen legfőbb díszének tökélyéhez hozzájáruljon. Két kiváló épitész vezetése alatt száz épitőmester dolgozott rajta, kik közül mindegyik ismét száz kőmüvessel rendelkezett. Hogy először bedölt kupolája megmaradhasson, Rodus szigetén oly könnyü téglát égettek számára, melyből hét darab birt egy közönséges tégla sulyával. A görög szertartásnak megfelelő ikonostasis, mely az oltárt a közönségnek fenntartott helytől elválasztja, oly pazarul lőn kiállitva, hogy nem elégelték meg arany és ezüst diszitményeit, hanem ezekbe csillogásának fokozása végett összetört igazi gyöngyöket és drágaköveket olvasztottak bele. — Midőn az ember e templomba lép, a hatás, melyet reá gyakorol, azonos saját eltörpülésének érzetével. A szem a magasban úgyszólván lebegő óriási kupola ürében eltéved, s időre van szüksége, mig az ez alatt levő ivezeteken és a hatalmas oszlopokon végig futva, az egy-egy szekrény nagyságú koránokból imádkozó imámok, ulemák és az őket ájtatosan hallgató szofták csoportjánál megállapodik. Ahol ezelőtt azon hires zsinatok egyházi vitái folytak, melyek egyetlen betü miatt halálos ellenségekké tették a középkor görög értelmiségének két egymással szemben álló felét, s melyek vakbuzgó hevessége lassanként elszoktatta az ennek folytán védtelenné vált népet a fegyverforgatástól, ma Allah és Mohamed dicsőségét hirdetik, s a mohamedanismus vezérállamának, a török birodalomnak hanyatlása felett keseregnek. — A belépés e templomba, mint a mohamedán mecsetekbe általán, csak úgy van megengedve, ha czipőinket lehúzzuk, vagy azokat a külön e czélra tartott és néhány piaszterért bérelhető papucsokba bújtatjuk. — A konstantinápolyi mohamedánoknak legnagyobb és az Aja Sophia mellett legszebb temploma a Solimanieh, melyet egy török mester épitett, ki a byzanczi stylt szerencsésen alkalmazta a mohamedán egyházi épités czéljaira. E dzsámi, miként a törökök a templomot nevezik, az összes többi köz- és magán épületek felett annyira kimagaslik, hogy midőn Stambult akármely oldalról megpillantjuk, legelőbb is ez az óriás alkotás tünik szemeinkbe.

Egész sora következik ezután a négy és hat minarettel ellátott mecseteknek, melyek rendszerint egy-egy kis város központjai, mert a kórházak, más jótékonysági intézetek, a könyvtárak és isko-

lák körülöttük szoktak csoportosulni. — Stambulban az ember léptennyomon újat és eredetit lát. Itt vannak a korábbi szultánok palotái, az új és régi serail, az annyit emlegetett magas porta, vagyis a minisztertanács épülete, a szeraszkierat, vagy hadügyminiszterium, melynek tornya szintén a leginkább kimagasló pontok közé tartozik. Járva-kelve minduntalan egy-egy turbehre vagy khanra bukkanunk. Az előbbiek az elhunyt szultánok és családjaik sírboltjait képezik, az utóbbiak régenten a karavánok megszálló helyei voltak, most pedig apró bazárok. A régi sirok általában mindenütt szemünkbe ötlenek. A sirkertek a török előtt nem a borzalomnak, hanem a kiváló előszeretetnek tárgyai. Ez magyarázza meg, hogy a sok aprócseprő temető miért van oly közel a lakott helyekhez. — Nagy nevezetessége Stambulnak a két bazár is. Ezek egyike az ugynevezett egyiptomi, melyben csupán fűszereket és mindenféle erős szagú drogue-ot árulnak. Másika pedig a nagy bazár, mely katakombaszerű boltozatos utczáival, hol a vásárló, vagy csak bámészkodó nép fel s alá bullámzik, maga ismét egy külön városrész.

Igen kellemetlen itt a különféle nemzetiségű, főleg görög, kereskedők tolakodása. Az érintkezés ezen emberekkel nagyon kínos, mert köztudomásu csalárdságuk már eleve bizalmatlanokká tesz bennünket irántok, és mert ha csak szóba állunk is velök, a szabadulás tőlük szerfelett nehéz. Képesek az embert a harmadik, negyedik utczáig kisérni, miközben folyton alkusznak és dicsérik portékájukat. A görögök és örményeknél sokkal reálisabbak a török kereskedők, kik ugyan szintén lehető magasan szabják meg áraikat, mert hozzá vannak ahhoz szokva, hogy alkudniok kell, de nem tolakodók és nem szenvedélyesek, hanem nyugodtan tesznek abbeli kívánságunknak eleget, hogy ezt, vagy amazt mutassák elő. Mi is betértünk egy konstantinápolyi, még az emigratió ideje óta ott lakó, hazánkfiának vezetése mellett a hires Suleiman Effendi boltjába, a hol gyönyörű, de igen drága keleti himzett szövetek, szőnyegek és különféle teritők kaphatók. A török kereskedő első dolga ilyenkor, hogy fekete kávéval — alla turca — megkinál, melyért segédje megérkezésünk után rögtön átszalad a szomszéd kafedzsihez, a ki azt már készen tartja. Suleiman ezalatt méltóságteljes komolysággal szedi elő szépnél szebb holmiját, mely kizárólag frankok, azaz nem mohamedánok számára készült, mivel a törökök ilyesmit nem vesznek. Az alkuvás elég tisztességesen és könnyen megy, ámbár a vásár még akkor is, ha az először kimondott árat tetemesen mérsékli, elég drága. Az ékszerárúkereskedőhöz nem jó betekinteni, mert az ember itt könnyen pórul járhat. A keleti különlegességekből azonban, ha már ott vagyunk, csaknem elkerülhetetlen venni valamit. Nekünk egy pár szép tárgy nagyon megtetszett. Emlitett hazánkfia azonban komolyan figyelmeztetett, hogy tetszésünknek ne adjunk kifejezést, mert akkor teljesen kifosztanak bennünket. Követendő például egyik kiváló tudósunkat hozta fel, a ki midőn az antiquariusoknál becses régi munkákat kivánt megszerezni, egy rakás mindenféle haszontalanságot vásárolt össze,

melyet mint ilyet maga a könyvárus is jól ismert, a nagybecsű könyveket pedig ráadásul kérte, s meg is kapta, mert a könyvárusnak értékükről fogalma sem volt, de ha láthatólag érdeklődik irántuk, olcsón bizonyára nem jutott volna hozzájuk.

Nagy élvezet Stambul főbb utczáin végig sétálni, mert az ember itt a byzanczi emlékek mellett a mai államalkotó török elem életműködését is láthatja. Már az a két, vaspontonokra épült hid is, melyek az »Arany Szarv«-on át a tulajdonoképpeni török várost a többi városrészekkel összekötik, egy kis világ, mely arra, a ki a Keleten még nem járt, az újság kellemesen izgató ingerével hat. E hidak újabbikáról a Bosporus felé tekintve a nyugateurópai nagy hajózási vállalatok óriási gőzöseit láthatjuk. Itt a sok angol, néhány franczia, egy olasz és egy osztrák-magyar társaság mellet az orosz és a török hajózás is képviselve van. Ebből rögtön következtethetjük, hogy itt világforgalmi fontos góczponton vagyunk. Az ellenkező oldalra fordulva az ottomán birodalom hajóhadával találkozunk, melyet különösen a nap lementének pillanatában érdemes megfigyelni. A török idő szerint ugyanis nappal mindig ez időtájt van a 12-ik óra, és ekkor kezdődik az éjjeli órák számítása. Törökországban tehát soha sem találja el az ember az órát, ha csak azt nem tudja, hogy a nap az évszak éppen azon pontján melyik perczben megy le, s ezzel kapcsolatban nem képes kiszámitani, hogy mennyi óra és hány percz különbség van a nap lementének pillanata s valamely adott időpont között. És ezt a számitást Konstantinápolyban meg kell tanulni, mert különben a helyi gőzösöknek, melyek török vállalkozók kezei közt vannak, indulási és érkezési idejével soha sem lehetünk tisztában.

A mely pillanatban a nap lemegy, az »Arany Szarv«-on horgonyzó minden török hadi hajó egész legénysége kilép a fedélzetre, és a trombiták erős harsogása közt mindegyik főárbóczára felhuzzák a félholdas török lobogót. Erre öt perczig tartó csend áll be, mely után a lobogókat ismét egyszerre, a haditengerészek folytonos énekszerű »Allah«, »Allah« kiáltása mellett, leeresztik. Ez a ceremonia, melyet naponként láthatni és hallhatni, mindig különös benyomást tesz az emberre.

Maga az új hid legalább oly hosszú, mint a budapesti lánczhid, de a forgalom rajta sokkal nagyobb. Itt észlelheti az ember, hogy Konstantinápoly nem is két, hanem voltaképp három világrész érintkezési pontja, mert nemcsak a mindenféle frankok, törökök, fustanellás arnauták, hanem a méltóságteljesen lépdelő szikár arabok és az aethiopiai feketék is nagy számmal vannak a fel s alá hullámzó közönségben képviselve. A férfiaknál az uralkodó főveg a fez, a nők pedig selyem szövettel úgy vannak bebutyorászva, mint a mumiák, csupán csillogó szemeiket láthatni. Az elöbbkelő török urak és hölgyek az igaz, hogy kissé megkopott, de mégis batárokban kocsiznak egy-egy a bakon helyet foglaló eunuch által kisérve, kiket az első pillanatra ilyenekül ismer fel az ember. A nők kiváncsian

nézegetnek ki a kocsi ablakán. Méltán érdekli őket a külső világban minden, mert hiszen otthoni belső világuk egy állandó, hanem reájok nézve talán édes rabság, melyre a mohamedánok bizalmatlan féltékenysége kárhoztatja egész — a keleten meglehetős alárendelt állásra szoritott — nemöket. A gyalog járó jobb módú török nők első pillanatra nagyon bepólyázottnak tetsző kinézésük daczára szintén izléssel vannak öltözve, odahaza pedig éppen teljes erejökből igyekszenek az utolsó párizsi divattal lépést tartani. Látható piczi lábaikat kettős czipő fedi, melyek egyike nem bir sarokkal, s csak a másik fejére van huzva. E külső czipőt egyedül az utczán használják. Egyébiránt nem minden török nő olyan megközelithetlen, mint az ember gondolná! Nekünk volt alkalmunk a nép alsóbb rétegeinek asszonyaival beszélni is. Egy márvány-kút lépcsőzetén eladásra szánt tésztát gyúrtak, és midőn vezetőnk értésökre adta, hogy magyarok vagyunk, megelégedett főbolintással mondták, a mit különben a Serail őreitől és a kávéházakban üldögélő musulmán törzsvendégeiktől is hallottunk, hogy »akkor hát a mi rokonaink és barátaink.«

Általában az is balhiedelem, hogy a többnejüség Törökországban a szabályt képezi. A törökök is rájöttek már arra, hogy ez sok pénzbe és a házi béke teljes feldulásába kerül, azért e sokak előtt tévesen fokozott boldogságnak tetsző, költséges fényüzést aránylag csak kevesen engedik meg maguknak, s csak is ezek házában van azután a háremnek, a mi voltaképp tilost jelent, az a titokzatos fényköre, melyben azt mi nyugotiak általában megszoktuk látni. Az ily házi szentélyek lakói szabály szerint nem érzik magukat szerencsétleneknek, mert helyzetök ott hasonlithatatlanul jobb, mint a szegényes szülői házban, a hol talán télviz idején is mezitláb szaladgáltak és táplálkozásuk rendesen nagyon hiányos volt. Azért a szegény mohamedán leányok hőn táplált ábrándja teljesül, ha egy magasb rangu hivatalnok, egy pasa, vagy éppen a padisah háremébe juthatnak be, hol kényelem, gondtalan élet, bizonyos, sokszor az esztelenségig fokozott fényüzés s a mulatságok minden nemében telhetik kedvök. A nőnevelés pedig a törököknél és általában a keleten oly szellemű, hogy e hölgyikék egyéni méltóságuk tudatára soha sem ébrednek, ennélfogva igényeik ez irányban nem is valami szerfelett nagyok.

Konstantinápolyban lakó és ott részben előkelő állást elfoglaló néhány honfitársunk, névszerint gróf Széchenyi Ödön pasa, ki tudvalevőleg altábornagyi ranggal a katonailag szervezett s több mint 3000 embert számláló fővárosi tüzoltóság főparancsnoka, s kivel naponként kétszer is találkoztunk, kellőleg tájékoztak a törökök beléletének folyásáról bennünket. Tőlük tudok sok mindent, mi a rettenetes mértékben pusztitott tüzekre, a török udvartartásra, az államgépezet sokszor kinosan nehéz állapotára, a szultán és az udvar különös szokásaira, de sok tekintetben nagyon szép jellemére is vonatkozik. Hallottam ezenkivül, hogy a törökök a nyugati cultura iránt érzékkel

birnak, s a jobb móduak nem idegenkednek gyermekeiket lehetőleg abban nevelni. Igy például tudomásom van arról, hogy egy fiatal, máris jónevű tudósunk, dr. Kúnos, kit a magyar tudományos akadémia a török nyelv, irodalom, s általában a törökség tanulmányozása végett küldött ki: részint hogy küldetésében minél nagyobb sikerrel járhasson el, részint, mert így alkalma nyilik szépen szerezni is, török családoknál nevelősködik. Ő azok belső életéről nagyon sok dicséretes dolgot beszélt nekünk. Hogy a törökök tehetséges és csinos emberek, azt tudjuk már régen. Van hajlamuk minden szépre és nagyra. Ezt bizonyitja azon sok építészeti remek, melyet alkottak, és újabban azon néhány állami, például a távirda szolgálatában álló ipartelep, továbbá nyomdáik és az a néhány török irodalmi és lapvállalat, melyet kizárólag törökök rendeztek be és szakavatott angolok nyilatkozata szerint egészen kifogástalanul vezetnek. Nem is oly piszkosak, mint a többi népelem a keleten. A török városrészek kinézése nem hasonlítható azon szennyes állapothoz, melyben főleg a görög, olasz és az úgynevezett espaniol-ok által lakott városnegyedek leledzenek. A piszkosság egyébiránt minden kikötő városban feltalálható, ha talán nem is egészen azon mértékben, mint itt. Szerencsére szárazon a sok ezer jámbor kutya, melyek Konstantinápoly utczáin falka számra tanyáznak, a vizen pedig a sirályok serege hűségesen elvégzik az egészségügyi rendőrség teendőit, a mi nélkül e városban talán folyton járványoknak kellene uralkodni.

Ámbár tekintélyes orientalisták más véleményen vannak, én hajlandó vagyok azt hinni, hogy az a hátramaradás, mely a törökséget különösen Európában annyira fenyegeti, főleg a fatalisticus szellemű mohamedán vallás káros befolyásának tulajdonítandó. És e hitemben csak megerősített az, a mit én a dervisek két kolostorában láttam. A tánczoló dervisek tetőtől talpig fehérbe öltözve és magas nemez süveggel fejökön, a sheikh (főpap) vezetése alatt, s a török zene- és énekkar siralmasan egyhangu danája mellett bizonyos nyugodt odaadással forognak, miközben képzelhetlen kitartást fejtenek ki, s arczukat a néma túlvilági élvezet kifejezése deriti fel. Ezen csaknem végnélküli egy irányu körben-forgás által az isteni örökkévalóságot és az abba vetett hit feltétlenségének boldogitó hatását akarják magyarázat nélkül alig megérthető módon jelképezni. De ez a szertartás még hagyján az éneklő, vagy mint őket rendesen nevezik, üvöltő dervisek isteni tiszteletéhez képest, melyen a józan nyugateurópai felfogásban nevelt ember egyszerűen megbotránkozik. E dervisek fanaticus buzgalmukban addig éneklik, majd később vadul kiáltják, végre pedig kétségbeesetten hörgik az »Allah il Allah«-t, mig jobbra-balra, előre-hátra folyton gyorsuló ütem szerint mélyen hajladozva teljesen kimerülnek és szakadó verejtékük által tökéletesen átáztatva összerogynak. Ez a különös mozgás a tenger hullámai által hányatott hajónak és általa képleg a végtelen isteni gondviselés iránti önfeledt és tökéletes odaadás szükséges voltának feltüntetése

kiván lenni, de a fanatismus, mely benne nyilvánul, és az emberi szellem ily foku eltévedése szánalmas hatásu, sőt mondhatni csaknem undorító. Ezt a hatást még fokozza az a babonaság, melylyel a karzaton sűrű farostély megett ülő török asszonyok gyermekeiket a földszintre leküldik, hogy az ájtatosságot itt is vezető sheikh előtt a felnőttekkel együtt sorba feküdjenek, ki azután gyógyhatásunak tartott czammogó lépteivel végig tapos rajtok. Szinte féltjük a szegény ártatlan kisdedeket, hogy e hamis próféta elgázolja őket. A dervisek ezen ájtatos productiója minden héten ismétlődik; időközben polgári foglalkozásuk teendői után járnak, mert úgy látszik ezek csak olyan confrater-félék. A mint a mozgásukat énekkel kisérő imámnak magyaros hangzásu és vezetőnk által lefordított jajveszékléséből kitünik, mostanság mélyen meg vannak szomorodva a felett, hogy a törökségre, melytől azelőtt egész Európa annyira rettegett, oly rossz idők járnak. — Különben ennek a nyilvánulásában legkevésbbé sem vonzó vakbuzgó hitnek esetleg fontos világtörténelmi jelentősége is lehet. A törökök és általában a mohamedánok életnézeteit ismerő férfiak biztositottak bennünket arról, hogy a számukra még megmaradt európai terület-foszlányokhoz, főleg pedig Konstantinápolyhoz a végsőkig fognak ragaszkodni. Ezt semmi körülmények közt sem fogják a netán bekövetkezendő háboru vereségei folytán egyszerűen átengedni, hanem előbb majd appellálnak a musulmán világ utolsó menedékéhez, a próféta zászlajának felmutatásához, a mi 140 millió mohamedánt fog mozgásba hozni, s mielőtt e szent helyet hatalmukból kibocsájtják, készek lesznek azt a legrettenetesebb vérengzés borzalmas szinhelyévé tenni.

Pedig a keresztények a földgömb ezen legszebb fekvésű és vallásuk történetében hasonlóképp nagy szerepet játszott város birtokáért szintén esengenek. A keleti kérdés tudvalevőleg ezen város mint sarkpontja körül forog. A különféle nemzetiségű keresztények mind számosabban csoportosulnak ide. A török után legtöbb görög, örmény, olasz lakik e városban, mely különben minden nyugateurópai nemzet nagy számu fiának képezi állandóan lakó- vagy legalább ideiglenes tartózkodási helyét. Mindezek főleg a Galata és az egész európai szinezetű Pera városrészekben vannak megtelepedve, hol az élet folyása is olyan, mint a tőlünk nyugotra eső külföldön. Nem szükséges tehát azt külön leirnom. De, a mint már emlitettem, e városrészekben is van elég törökház, melyeket ablakaik sűrű farostélyáról rögtön fel lehet ismerni. Habár maga a szultán is, a Jildiz-kioszkban, a perai magaslaton lakik, a törökség most már mégis inkább Ázsia felé húzódik, mit az is bizonyit, hogy legszebb és valóban óriásinak nevezhető temetője, melynek területe csinos birtokot képezne az Alföldön is, Scutariban fekszik. — A szultán barna, mintegy 45—46 éves, örmény kinézésü ember. A közönség által csak a Szelamlik alkalmával látható, de ekkor mutatnia kell magát, hogy a nép meg legyen életben-létéről győződve. A szelamlik szó itt nem jelent mást, mint templomba menetelt, a mi a szultán

részéről minden pénteken, a törökök vasárnapján, megtörténik. Széchenyi pasa közvetitése folytán kaptunk egy kavasznak nevezett mohamedán követségi csatlóst, kinek vezetése mellett mi is részt vettünk azon ünnepélyességen, mely az ily alkalommal össze van kötve. Ennek tartama alatt sok más, hasonló ajánlattal birt külföldivel egyetemben, a személy körüli miniszterium egyik szobájában, a honnan igen jó kilátás van a Hamidieh mecsetre, a szultán vendégei voltunk. Már jóval az ünnepély megkezdése előtt a környék minden utczáján végig sorakoztak a Konstantinápolyban elhelyezett gyalog és lovas ezredek, az emlitett mecset egyik minaretjének szük erkélyén pedig megjelent egy mueczczin, a ki rendkivül vékony és fojtott tenor hangon imára hivogatta az igaz hivőket. Ez a kisérteties ének a torony tetején a harangozást pótolja a mohamedánoknál. Az utat, melyen a padisah volt jövendő, szorgalmasan tisztogatták udvari szolgák, kik az alázat jeléül meghajolva és jobb kezükkel seperve is, erősen mellökre szoritották balkezöket. A mint ember, vagy állat a seprett helyen végig haladt, rögtön oda siettek, hogy nyomait seprőjökkel eltüntessék, mert a padisah méltósága tiltja, hogy mások által már taposott nyomok felett vonuljon el. Általában a török nép nem a saját, hanem szultánjának jólétében kéjeleg. A padisah bősége, dúslakodása, pompája és boldogsága a népnek benső szükségérzetét elégiti ki. Hogy ki a szultán, az teljesen mindegy, de a ki azzá lőn, annak legyen oly jó dolga, mint a minőt minden muzulmán álmodik a maga részére a menyországban. — Még hivogatja a minaret csucsán éneklő mueczczin a népet, midőn egy nagyszerü, fekete lovak által huzott batár érkezik a mecset szépen tartott és vasrostélylyal elkeritett udvarára. Ebben a kocsiban két szultána ül. Az ablakok sürün lefüggönyözvék, nem venni azokon át észre senkit sem. A kocsi ajtaja is zárva marad, pedig a lovakat kifogják belőle és ott hagyják azt a templom udvarának közepén érintetlenül. Majd később, némi mozgás után, a mintegy 20,000-re tehető katonaság, mely az egész környéket ellepi, harsány kiáltásban tör ki, melynek szövege a szultán éltetése: padisah csok jassa, bin jassa (a padisáhnak sok évet, ezer évet). Végre megpillantjuk a tetőtőltalpig aranyos paszománttal kivart ruháju szolgák által környezett udvari fogatot, melyben hátul egyedül a szultán ül, birodalmának két fő embere pedig, a nagyvezér és Osman Ghazi pasa, vele szemben. E fogat után még egyet hoznak, a kocsis annak lovait a földről hajtja, mert kocsis-ülése nincs; aztán egy gyönyörü nyergest is vezetnek, mivel soha sem tudhatni, hogy a szultán mily nemü alkalmatossággal kiván visszatérni. A miniszteriumban velünk együtt összegyült idegenek üdvözletét a szultán szivélyesen viszonozza, és a megérkezése pillanatáig folyton sepert szőnyegeken végig haladva, bemegy a templomba. Mintegy húsz perczig tartott az isteni tisztelet, mely után a török mars zenéje mellett az összes kivonult katonaság, egy egész népismei kiállítás, törökök, albánok, arabok, egyptomiak négy-négy bőrkötényes és alabárdos katona által vezetve,

elléptetett előtte. A szemen-szedett és diszben kirukkolt török hadsereg gyönyörködtető szemléje volt e felvonulás, melyet a szultán a mecset egyik ablakából nézett végig. Az ember azt hitte, hogy az »Excelsior« czimű opera látványosságait élvezi. Közel egy órát vett igénybe a szemle. Ezután a padisah egy oly kocsiba ült, melyből ő maga hajtott. Legfőbb két embere lovon követte, a többiek pedig gyalog futottak egy darabig utána, midőn visszakocsizott, a honnan jött, a Jildiz kioszkba. A katonaság utolsó csapatai is elvonultak már. Nincs a térségen más, mint a bámész közönség; de nem jól mondtam, hiszen ott vannak még a csaknem elfeledt szultánák, kiknek kocsijába két órai unalom után ismét befogták a gyönyörü fekete lovakat, s elfuvarozták őket csendben, minden kíséret nélkül, egyedül. Igy folyt le a Szelamlik és igy megy az végbe az év minden áldott pénteki napján.

Nem beszéltem még a franczia Lazaristák templomáról sem, melynek falai alatt történetünk két oly kimagasló alakjának hamvai pihennek, mint a minő Zrinyi Ilona és második Rákóczy Ferencz, kiknek sírjához azonban én hiven elzarándokoltam. Nem szólhatok, mint óhajtanám, a Herczeg Szigetekről sem bővebben, melyeknek különösen legnagyobbikán, Prinkipon, alig jelenhetik meg valaki, hogy elbájolva ne legyen annak képzelhetlenül szép fekvése, színdús tenyészete, balzsamos levegője és bűvös kilátásai által. E szigeten egy tündérország boldog központjába varázsoltaknak érezzük magunkat, a honnan bármely irányba tekintsünk, az aranykor eldorádóját véljük látni, melytől fáj megválnunk, s ha ennek végre mégis be kell következni, csak úgy történhetik meg, hogy az ember a minél előbbi gyors visszatérést titkon megigéri magának.

Ime, ilyen hatást tesz az emberre az a város, melynek nevét mindennap emlegetjük, de a melyet, daczára közelségének, aránylag oly kevesen látogatnak meg. Ma alig negyven óra alatt könnyü szerrel röpit oda bennünket a vasuti vonat, és még a rossz hirü fekete tengeri vihartól sem kell már tartanunk. Valóban vétkezik maga ellen az, a ki, ha teheti, a teremtés e remekét megtekinteni elmulasztja, mert élete az érzelmek és gondolatok azon tömegével marad szegényebb, melyet a classikus föld e kiváltságos pontja minden ép érzékü emberben mulhatatlanul támaszt.

MÁSODIK FÜGGELÉK.

Emlékezések.

---

1. Zrinyi a költő emlékezete.

Elmondatott a Zrinyi emlékünnepélyen 1864. évi november hó 23-án Pozsonyban.

»A nagy szellemek iránt kegyelettel viseltessél!« mondja Kölcsey egy ifjunak, és a bölcsész-költő mélyen érezhette e szavainál, hogy ha valakinek, az ifjaknak kell a nagyok emlékével foglalkozva őket megismerni, s ez ismeret által lelkesedve hálás tiszteletre ragadtatni irántok: mert hol van a fejlődők számára jobb iskola; hol nagyobbszerü s buzdítóbb példánykép, és aki őket a meddő középszerből kiragadhatná; hol van jobb mester, mint az emberiség büszkesége, mint nemünk gyöngyei, a lélekóriások? — És ha volt valaha magyar, a kinek nevét tisztelettel illik emlitenünk, aki önzetlen munkálkodásában jelenre és jövőre egyaránt áldásosan hatott; ha volt, a kit sokoldaluságában a késő kor fiainak példányul tüzhetni ki: úgy bizonyára Zrinyi Miklós az; mert nemes jellem, minő csak keveseket ékit, mely kegyeletes hódolatra büvöl le; szeretet, mely szivében épp úgy lakott a haza, mint emberiség irányában, de a mely soha sem tört ki túlcsapongó áradozásokban; fellengő költői szellem, mely halhatatlant teremtett; nagy hadvezéri képesség, melylyel hazáját védte: ezek a mik Zrinyit annyi más jeles fölébe emelték, s tiszteletünket méltán igénylik.

Zerinvári gróf Zrinyi Miklós — e néven hetedik, — a szigeti hős-vértanu ősunokája, a már Árpád alatt virágzó brebiri grófok ivadéka volt, oly családé, mely még haldokolva is nagyot lobbant II. Rákóczi Ferenczben; oly nemzetség utóda, mely csak jók és nemeseknek sorozatát képezé. Már egy ily családfán rügyezni elég ok arra, hogy az ember ősei példáját követve egész életében egy magasabb eszme által vezettessék, s menten minden középszerütől, csak erényekkel ékeskedjék! És valóban a nemes vér Zrinyiben nem is tagadta meg, mert a költő mindig, méltó helyen fog emlittetni a szigeti hős mellett. — A napvilágot 1616-ban Csáktornyán pillantá

meg először. Már születése által a legkedvezőbb körülmények osztályosa lőn arra nézve, hogy belőle nagy hős és nagy költő válhassék; már gyermekkora első éveiben bő alkalma volt szinről-szinre látni a hadi életet, s megjelenni később a viadalokban személyesen is. — Első ifjuságáról általában nem sokat tudunk, legfeljebb annyit, hogy atyja, Zrinyi György, távollétében, a kit szinte jeles hősnek emlitenek életirói, anyja helyett rendesen ő viselte a vár gondjait, s hogy még atyja halála előtt volt török vértől kardja piros. E halál után, mely 1626-ban következett be, Pázmán Péter lett a két árva, Miklós és Péter gyámja, aki őket Nagy-Szombatba viteté az ottani intézetbe. Zrinyi Miklóssal itt nemcsak szigoruan nem bántak, hanem Pázmán úgy szólva tenyerén hordá. De mig ezen kényeztetés mást elrontott volna, Zrinyire az szerencse volt, mert legalább oly korán önálló szellemét szabad szárnyra bocsáták. Mig a collegiumi tantárgyakban előrehaladhatott, másrészt az által is kitünő művelődési eszközt nyert, hogy Pázmánnál mindennapos levén, a haza legjelesbjeivel jött érintkezésbe; korán megismerkedett az országos állapotokkal, s ezek felett hallgathatta az eszmecseréket. És bizonyára, ha áll, hogy a költő, különösen pedig az éposziró képzeletére a hadi élet közelebb ismerete jótékony befolyásu volt, nem tagadható, hogy Pázmánnál sütött az éltető nap melege azon bimbóra, melyből Zrinyi az államférfi feslett ki.

Syntaxista még, midőn Zalamegye főispánjának neveztetik ki, s mint zászlós úrnak befolyása van a közügyekre. És valóban az 1630-iki országgyülés törvényczikkeit a 14 éves ifju mint főlovászmester irja alá. Nevelése Olaszországban végződött, midőn a nagy emlékek s dicső művészet hazájában utazva egy évet töltött. Volt Velenczében, volt Rómában is, a hol Pázmán ajánló levelei következtében szives fogadtatásban részesült. — A mi volt Csáktornya a hősnek, Nagy-Szombat az államférfinak, az volt most Olaszország a költőnek. Oly nagy befolyással, oly döntő hatással volt az Zrinyire, hogy kérdés: ez út nélkül irhatta volna-e a »Szigeti veszedelmet«? Haza jövén ügyeit szedte rendbe, s birtokait, melyek egy kis fejedelemséget képeztek, ujra szervezé. Már ekkor élt benne az eszme, mely egész életét vezette, mely minden tettét szinezi, mely lelkesiti csatáiban a török ellen, s melynek végre gyümölcse a »Zriniasz« is; már ekkor egybeforrt ez eszmével: szabaddá tenni a török nyomástól aléltan ziháló szeretet hazát! Katona sem azért lett Zrinyi, mert a körülmények úgy hozták magukkal, s mert ez időben minden nagyobb birtokos született tábornok volt: itt is élte vezércsillagát követve lépett a hadi pályára, meg levén győződve arról, hogy ez uton tehet legtöbbet a hazának. — Elővette hát a régi hadtani könyveket, s bámulatos szorgalommal tanulmányozta azokat; elővette a történetirókat s oly lelkesedéssel olvasta a régi magyar dicsőség ez emlékeit, s úgy meg volt általok hatva, hogy természeti nemes gerjedelmét még jobban szitva, egész életének irányadóul szolgáltak.

Horvát bánnak 1647-ben nevezték ki. Ez időtől kezdődik dicskoszorúzta pályája, ez időtől ragyogott haláláig a kereszténység egén mint üdvcsillag, de melyben a török veszélyes üstököst látott, melyet méltóság-nimbus körít, s a mely előtt ő kénytelen a félve tisztelés indulatával földre borulni. Villámként jelent meg, a hol szükség volt rá, s alig enyhitett itt a bajokon, már amoda visz segélyt; várakat vesz meg és védelmez, rombol és épít; — s a merre csak jár, a győzelem istennője folyton felette lebeg, s honfiui buzgalmában bár hol működik, nyomában mindenütt áldás zengedez. Zrinyi neve a hazában ezután csakhamar ismeretessé, majd népszerűvé, s végre oly hangzásuvá lett, melyet nem szeretni megbocsáthatlan véteknek tartaték: a népnél s katonáinál csaknem imádás; a nemességnél csodálat és tisztelet tárgya lőn; a császár érdemeit elismerendő herczegi czimmel akarta őt és családját felruházni, mit azonban Zrinyi szerényen el nem fogadott; a pápa megküldé arczképét a kereszténység nagy bajnokának; XIVl. Lajos pairséggel, a spanyol király az arany gyapju rendjelével, Bajorország és Württemberg atya czimmel tisztelték meg; Stiriában és Regensburgban nyilvános körmeneteket tartottak Zrinyinek hálául. Mindenki szeretve tisztelte őt, érezték, hogy sokat köszönnek neki, s hálával fordultak hozzá és általán el lőn ismerve, hogy korának egyik legnagyobb embere. És e határozott nagyságra, a kinek mindnyájan méltán tömjéneztek, aki az özönlő árnak ellenállva egymaga képes volt azt feltartani, e ritka jelenségre mégis volt szükkeblü, ki irigykedve fenekedett: Monteccucoli volt az, a ki élte végnapjait megkeseríté, a ki álnok cseleket vetett Zrinyinek, s meghiúsitá terveit, midőn a töröktől ostromolt Zerinvárból a magyar dandárokat kivonulni rendelte, s most az erőd többi fegyelmetlen francziáktól és olaszoktól könnyen bevétetek. — E veszteséget nem feledheté el soha; komoran vonult ősi várába Csáktornyára vissza. Itt töltötte azután végső napjait tudománynyal foglalkozva. Hogy fogalgalmunk lehessen míveltségéről, elég legyen megemlíteni, miszerint hat nyelvet tökéletesen birt, hogy Csáktornyán nagy könyvtára, pénz- és másnemű gyűjteményei voltak; itt látogatták meg a külföldi, különösen franczia tudós utazók, kik aztán nem győzték vendégszeretetét, nyájasságát és míveltségét eléggé magasztalni.

A Muraközben gyakran szokott ő vadászni, mely mulatság szenvedélye volt, mig végre ennek áldozata is lett. Mert ő, ki bátran annyi oroszlánnyal vivott, kit csatában még a süvöltő golyók is kikerültek, ő méltatlanul egy vadkan martaléka lőn 1664-ben november 18-án.

Szomoru ez eset, és annál gyászosabb, mivel egy még befejezetlen, egy még jutalmazatlan, munkás és még töredékében is nagyszerű életnek vetett végett: mert, kit életében magasabb eszme soha sem vezetett, kit munkálkodási ösztön közügyi tevékenységre soha sem buzdított, az, ha élte delén napja megtörik, untig eleget élt, az ifjuságát élveiből kizsákmányolta, s igy az élet szebb részének osztályosa lőn: de a ki életében küzdött, remélt és csalódott, ki fáradalma gyümölcsét méltó mérvben csak később várhatá, s napja búsan

leszáll, az vajmi boldogtalan, annak élete igéret teljesedés, — munka bér nélkül. — Zrinyi kimultán minden jó érzésű magyar kesergett, sőt még — mi ritka eset egy hazánkfiánál — az egész mivelt Európa magáénak vallá a veszteséget. — Jól tudták, hogy nagy csapás érte őket Zrinyi elhunytával, de e nagyságot teljes mértékében ők fel nem foghatták, s bár nevét mindnyájan a szeretet és tisztelet hangján említék, s bármint ünnepelték is benne a hőst: politikai népszerüségre Zrinyi sohasem juthatott; nem, mert korát felülszárnyalva, közöttük okvetlen hézagnak kellett maradni. De nincs kétség benne, ha tovább élhet, hogy e nagy szellem korát magához emeli fel, s igy míg teljes elismerést szerez elveinek, addig bizonyára képes leendett történetünknek más, sokkal jobb irányt adni.

Zrinyi ha korát felülmulta, ha éltében meg nem értetett mint államférfiu, még inkább áll ez a költőről. És ezt nem csodálhatni. Zrinyi sokkal nagyobb, sokkal művészibb költő, semhogy kora képes lett volna őt felfogni, a kor, melynek izlése még tisztulatlan, mely egy Shakespeare-t képes volt elfeledni. Kétszáz éve múlt, hogy Zrinyi porai hamvadnak, és a Zriniász még nem avult nyelvemlék, »hanem (Toldy szerint) folyton virágzó élőfa, melynek törzsöke mohos ugyan kétszázadnak rajta keresztül ment ujító s javító szelétől; de örökre üde lombjai árnyékában éltető levegőt, s a költészet legnemesebb illatát szíva mulathatunk most is.« Oly mű ez, mely nemcsak legremekebb classicai époszirodalmunkban manap is, hanem a külföld hasonnemű hőskölteményeivel kiállja a versenyt a nélkül, hogy megszégyenülve kellene visszavonulnia. A »Zriniász« mig az aestheticai kivánalmaknak tökéletesen megfelel, míg a compositió művészi alkotása egyesül benne az egyszerüségében oly hódító természetességgel: a »Zriniasz« addig az által igen nagy becsüvé válik, hogy a legnagyobb objectivitás mellett minden sorában Zrinyi jelleme s a szerző egyénisége tünik elő, kinek szelleme áthatja keblünket, s a legszebb eszméket csepegteti belénk. Es ez a »Zriniász«ról épp úgy áll, mint remek prózai műveiről. Az idyllek pedig azt tanusitják, hogy Zrinyi érző, mélyen érző ember volt, de érzelmeiben is férfiasan méltóságos: az ő pásztorának kedvencz állata nem bárány, de oroszlány, nem kesereg sirva, hanem fájdalmában viharzó tenger.

Kortársai benne csak a hőst méltatták, kevésbbé az államférfiut, s még inkább nem a költőt. Zrinyi a hős önkoráé volt, de mint költő határozottan a jelené; és ha kora megtisztelte a hőst, a költőnek babért nyujtani a mi tisztünk, a jelené: mert méltányos, hogy minden kor a maga embereit koszorúzza meg. És valóban, midőn e helyett emlékét megüljük, nem hadi érdemeiért teszszük azt, mi a költőnek jöttünk hálát rebegni, a költőnek, aki bár dicsően, de nem csillogó dicsőségért énekelt, akinek minden sora önzetlen hazaszeretetet visszhangoz. E költő emlékéhez jöttünk mi leborulni, hogy szelleme megerősitsen bennünket; mert munka vár ránk, tisztelt hallgatóim és nem szabad eltitkolni magunk előtt, hogy remény, nagy remény van hozzánk kötve, melyet ha be nem töltünk — a haza

családik! — Olvassuk hát Zrinyit, és járjunk példája nyomán; mivel mig magunkat is képesitjük igy polgári kötelességünk teljesitésére, mert bármily jó a szándék, bármily szilárd az akarat, gyenge, vajmi gyenge és gyarló az ember, ha nincs magasabb, lelkesítő, életadó eszméje; olvassuk műveit, és legyen eszményünk élete, mivel mig magunk is hevülünk igy keble melegénél, melyet ő munkába lehelt, addig neki szintén ezzel emeljük a legüdvösebb és hozzá legméltóbb emléket. Olvassuk Zrinyit, és lebegjen előttünk intésül a bölcs ama szózata, mely szerint: »csak az a nemzet érdemes nagyok birtokára, mely őket megbecsülni is tudja.«

2. Báró Józsika Miklós emlékezete.

Elmondatott a Józsika-ünnepélyen 1865. évi junius 10-én Pozsonyban.

Az ember természetébe oltott hajlamnál fogva különös óhajt táplál a bevégzett után. S ha ezen bevégzett egész — magában viselvén mulandósága magvát — a rendes úton létezni megszünik, még a vesztés kinzó befolyása iránt is kevésbbé vagyunk fogékonyak. S valóban, midőn Józsika évek- és érdemekben gazdag éltének függönye, e bevégzett dráma — e nagyszerű egész — után szemeink előtt legördül: nem annyira szánat és fájdalom, mint a tiszteletteljes csodálat az, a mi sziveinket sebesebben dobogtatja; mert oly férfiu képe áll előttünk, a ki életéveinek hosszú lánczolatán ernyedést nem ismerő munkálkodása, honfiui heve s lángeszével kiválóan nagy, sőt általánosan emelő befolyást volt képes gyakorolni, úgy hogy megjelenése által irodalmunk és társadalmi életünk történetében korszakot alkotott, a ki nemcsak mint ember, hazafi s iró érdemelte ki legmélyebb tiszteletünket — ő egy nemzet elsőrendű mivelődési tényezője lőn.

És e látvány bizonnyal elég tündöklő arra nézve, hogy, ha a fenkölt lélek megviselt porhüvelye elérte tán azt a révet, melyen a megszünt földi lét után egy ismeretlen világ nyilik a halandó előtt, a vesztési fájdalom borongása a kép napfényű világában eltünjék. — B. Józsika Miklós nálunk a regényirodalom megteremtője, nemzetének valódi apostola volt; s ezzé őt a bőkezű természeten kivül, mely ragyogó képességekkel ajándékozá meg, az élet és körülmények nevelték. Erdélyben, a hol a nemzeti szellemet az idegen soha sem volt képes kiküszöbölni, s egy régi magyar családban születvén, mely a hajdani főnemes házak példánya volt, ő a hazaszeretet érzelmét az anyatejjel szivta magába. Negyven évi tapasztalat mellett, melyhez részint e hazában, mint előkelő származású, részint a külföldön, mint katona s a bécsi udvarnál kedvelt egyéniség, könnyen juthatott; az életviszonyok s a társadalom minden rétegeinek közelebb ismerete, a császári palotától le a legalsóbb fokig, s a tudás

nagy halmaza volt az, a mi Józsikát a tündöklő pályára fölsegítette, s képesité őt, hogy 1836-ban az egész haza ámuló tekintete előtt oly fénynyel jelenhetett meg, milyennel koráig csak Vörösmarty, utána pedig csak Petőfi volt képes feltünni. Ekkor jelent meg ugyanis »Abafi«-ja. E remek művet, melyben az alapeszme emelő hatását a gyönyörű kivitel sokszorosan növeli, mig egyrészt a különben igen szigoru kritikai lap, a »Figyelmező«, szokatlan magasztaló kitételekkel üdvözlé, másrészt a közönség rendkivüli elragadtatással fogadta. S miután Józsika az általa felgerjesztett olvasási vágyat több hasonbecsű regénynyel igyekezett kielégíteni, az elragadtatás fokozódván, épp oly lelkesedéssel említették, mint nemzetünk legnagyobb költője, a »szózat« dalnoka. Ezután a magyar tudományos akadémia is levelező tagjának, valamint a »Kisfaludy társaság« igazgatójának, majd elnökének választá, az első intézet pedig »Utolsó Báthory«-ját a 200 aranyos nagy jutalommal koszoruzta meg. A szabadságharczban tevékeny részt vevén, a vihar elültével itt kellett hagynia hazáját, s a hontalanság fájdalmával külföldre bizonytalan sorsnak menni elébe; mert javainak lefoglaltatása után független jellemével össze nem fért, hogy akár németországi rokonainak ajánlatát, akár nemzete rokonszenvét vegye igénybe. Ő tehát saját munkájával igyekezett szükségleteit fedezni, s Brüsselbe települvén, irta számos regényét, melyeken a hanyatló kor, s talán az ihletetlen pillanatok nyomai is érezhetők, de melyek ezáltal irodalmi érdemeiből mit sem vonhatnak le, mert Józsikát nem mint egyszerű irót kell tekintetbe venni, ő egy újabb irodalom atyja, ki nélkül — mint Erdélyi János mondá — lehetnének ugyan napjainkban egyes regények, de regényirodalom nem. — Végre mintegy közelebb vonatva hazája határaihoz egy titkos érzelem által, mely keblét az utolsó piilanatig égeté, a mult évben Drezdába tette át lakását. Azonban a sors határozata szerint hazáját többé nem láthatá, mert f. évi február 27-idikén 71 év küzdelme- és viharai által megtörve, joblétre szenderült. S benne azon nagy szellemek egyike szállt el a földről, kiknek kebléből az emberiség, de különösen a haza szeretetét sem a vész rázó dühe, sem a látszólag megsemmisitő csapás nem volt képes kiszakítani, s ki éppen a balsors legválságosb pillanataiban mutatkozott a legnagyobbnak, mint a tenger legnagyobbszerü, ha hátát az orkán felostorozta.

Magasztos e férfiu képe minden tekintetben; de éltének fénys mintegy középpontja első föllépténck ragyogványa, mely azonban oly csillogó nagy érdemei daczára soha sem leendett, ha égető szükséget nem oszlat el. Azon szokatlan nagy hatásnak, melyet Józsika korábbi műveivel keltett, oka a korviszonyokban keresendő, s kulcsa abban rejlik, hogy, midőn ő föllépett, a közönség megszokta a jót, természetest jobbadán külföldieknél keresni, s regényirodalom, mely az olvasók legnagyobb részét vonzza, magyar nyelven éppen nem létezett. De a külföldi műveket olvasó magyarnál az idegen míveltség vérré soha sem válhatott, itthon pedig nem levén,

ki a nagy közönségnek elegendő szellemi táplálékot nyujtott volna, mi tagadhatlanul legjobban történhetik a magasztosb irányu regények által, a nemzet aggasztó pangásnak indult. Mennyivel kápráztatóbb lehetett ily körülmények közt Józsika üstökösszerű megjelenése, ki mint kész mester lepett meg, ki a jellemek s lélekhangulatok mély valósága, a leirás, nyelvezet varázsával mindenkit elbájolt, s képeket tüntet fel, mikben az ősapákra ismerhetni, kik édes hangokon beszélnek, melyek sziveinkben más szózattól érintetlen húrok kedves zengzetét idézik elő. És e nagy hatalomnak, mely körébe adatott, Józsika tiszta tudatával birt, de sokkal tisztábban felfogta hivatását is, mint sem hogy pusztán mulattatóvá szállott volna le. Előtte magas czél — a hon üdve — lebegett, s igy lett munkása ama nagy eszmének, melyszerint ám legyen mester a külföld mivelődésünkben s az alak csinosításában, de a lényeg maradjon a mienk, s eredetiségünket ne akarjuk levetkezni, mert ezen ballépéssel létezni szünhetünk meg. S ez eszme győzelmét nagyrészt valóban Józsikának köszönjük; mert ő volt, a ki hazafias érzelmet lehellő műveivel, melyek mint érhálózat a testben mindenüvé elterjedtek, a nemzet szebb felét, honunk elpártolt leányait, kiket az ész szava hidegen, illetetlenül hagyott, bűbájával a nemzet kebelébe vissza hódítá; az ő érdeme, hogy az irodalomhoz közelebb emelvén az életet, ennek sokkal nemesb irányt adott; végre ő volt az, a ki azon elveknek, melyeket a haza nagy férfiai kimondtak a tudományban, irodalomban és a politikai téren, az életben akart érvényt s tudott diadalt szerezni.

Egész szellemi forradalmat támasztott, melyben mig a nézetek felettébb tisztultak, Józsika a magyar Parnassuson a legelső helyek egyikére emelkedett, s oly érdemeket szerzett magának, melyek — ha maradandó becsű műveket nem is irt volna — emlékét halhatatlanná teendik; mert a ki saját korának igy tudott élni, élt az minden koroknak, s méltó, hogy nevét még a legkésőbb maradékok is a hála s tisztelet érzelmei közt említsék. És egyletünk is csak e tartozás tudatának bizonyságát akarta adni, midőn egyik tagját megbizta, hogy a dicsőült emléke iránti kegyelet élénk érzetét e diszes vendégkoszorú előtt kinyilatkoztassa.

3. Berzeviczy Gergely élete és művei.

A magyar tudományos akadémia II. osztályában 1901. évi deczember 9-én tartott előadás.

A XVIII. század végén és a XIX. elején volt egy emberünk a közpályán, a kit körülményei, egyénisége és törekvései egyaránt a Széchenyi előtti kor képének mintegy sugártörő prizmájává tettek. Ő annak viszonyait csaknem minden irányban átélte, tanulmányozta, részben képviselte is. Az ország akkori közvéleménye által aránylag

kevéssé befolyásoltatván, mert a helyesebb szellemi és erkölcsi irányzattal idejekorán alkalma volt megismerkedni, de annak viszonyait teljesen ismervén, ezeket elfogulatlanul és találóan volt képes megítélni. Életkörülményei minden osztálylyal, minden felekezettel és mindenféle korabeli eszmeáramlattal a bel- és külföldön érintkezésbe hozták, minélfogva széles látköre, továbbá szellemi és erkölcsi kiváló tulajdonságai őt részünkre a Széchenyi előtti korszellem igen becses tolmácsává teszik, a kinek élete és működése is sok irányban szerfelett érdekes és megkapóan igaz magyarázatát szolgáltatja ennek. Ez a férfiú berzeviczei és kakas-lomniczi Berzeviczy Gergely volt. Ő benne a régi és új, a magyar és a nyugateurópai művelt társadalom, az antik és a modern író jellemvonásai oly vegyületben találhatók fel, melyből nemcsak neki magának, hanem korának is rendkívül érdekes és tanulságos képe domborodik ki. Természetes ennélfogva, hogy midőn a m. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottsága elhatározta, hogy a régi magyar kiváló közgazdasági írók műveiből magyar nyelven sorozatos kiadványokat tesz közzé, első sorban Berzeviczy Gergely eredetileg legnagyobbrészt latinul írt és megjelent munkáinak lefordítására s azok behatóbb méltatására gondolt. A nemzetgazdasági bizottság ugyanis »Magyar Közgazdasági Könyvtár« név alatt oly irodalmi vállalatot létesített legújabban, melynek feladata 1: a régi kiváló magyar közgazdasági írók munkáit a nagy közönség részére is hozzáférhetőbbé és azok jelentőségét behatóbb méltatások által érthetőbbé tenni; 2. közgazdaságunk történetének fontosabb korszakait levéltári kutatások alapján oknyomozólag ismertetni; 3. a magyar közgazdasági élet gyakorlati kérdéseinek megoldásához szakszerű monographiákkal járulni; 4. és végül a közgazdasági világirodalom legnevezetesebb munkáit, a mennyiben eddig még nem történt volna, átültetni. A fenntisztelt bizottság kebelében az az óhaj nyilvánult, hogy a hasonló vállalatok kezdetén okvetlenül mutatkozó nehézségekkel lehetőleg annak tagjai igyekezzenek megbirkózni. Ezért vállalkoztam én a múlt év végén arra a feladatra, hogy Berzeviczy Gergely nemzetgazdaságtani munkáit lefordítsam, s irodalmi és sok irányú köztevékenységének lehetőleg bonczoló és oknyomozó bírálatával ellátott élet- és jellemrajzát megírjam. Ez a munka a napokban került ki a sajtó alól. A mintegy 35 nyomatott nagy nyolczadrétű ívre terjedő műnek kisebb felét (három hetedét) az író egyéniségének és működésének méltatása, valamivel nagyobb felét (négy hetedét) pedig munkáinak fordítása teszi. E művek nem hajdani megjelenésök idejének sorrendjében következnek itt egymás után, hanem úgy csoportosítvák, hogy nyomtatásban eddig még világot nem látott közgazdasági elmélete után főleg mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó értekezése a magyar parasztról, azután pedig az ország iparáról és kereskedéséről s 1808-ban írt terjedelmesebb dolgozata a világkereskedelemről következik. Munkáinak sorozata végül azzal a beadványnyal zárul be, melyet 1814-ben az akkori bécsi nagy békecongressushoz az ázsiai-európai világkereskedelem áramlatának a mi monar-

chiánkon s Orosz- és Poroszországon keresztül leendő vezetése tárgyában nyujtott be. Ez a sorrend azért látszott tanácsosnak, mert így a jelentékeny és a maga korát sok tekintetben megelőzött kitünő magyar nemzetgazdának rendszeres gondolkodása jobban kidomborodik, s az ő gazdasági és politikai ismereteinek nagy területe felett is könnyebb áttekintést biztosít.

A megjelent mű ezen tiszteletteljes bemutatása nem arra való alkalom, hogy a részemről itt igénybe vehető rövid időt akár széles körökben már úgyis ismert száraz életrajzi adatainak felsorolásával, akár Berzeviczy Gergelynek a közgazdák és történészek előtt eredeti szövegükben sem idegen régibb munkáinak tüzetesebb jellemzésével töltsem el. De az általam lefordított művek között van egy, melyet az idő rövidsége daczára is lehetetlen ki nem emelnem, mivel annak létezéséről a szakirodalom barátai, sőt legalaposabb ismerői sem bírtak eddig tudomással. Pedig az nem kevésbbé becses dolgozat azoknál, melyek ezen szakbeli tudományos irodalmunknak kezdettől fogva büszkeségei voltak. Ennek a munkának 1819-ből származó latin kéziratа véletlenül jutott kezembe. Midőn ugyanis Berzeviczy Gergely életrajzi adatainak gyűjtéséhez fogtam, szükségesnek tartottam az ő tisztelt családjának tagjaihoz fordulni. A családi levéltárból több csomagban, sőt később egy nagy rakaszban érkeztek fel az említett iratok hozzám. Ez utóbbiban B. G.-nek többi kéziratai között volt egy jókora irott füzet is, a mely »Oeconomia Publico Politica« felirat alatt ezt a rendkivül becses dolgozatát foglalta magában. Előszavában elmondja, hogy ő e művét Magyarország karai és rendei számára írta, mert a közérdek szempontjából nagyon fontosnak tartja, hogy ők, a kik oly nevezetes részszel bírnak a kormányzásban, ezen tudomány kétségtelen igazságait megszívlelik. — Tizenhat fejezetben foglalkozik ezután a nemzetgazdaságtan elméletével, gyakran hivatkozva e szaknak akkori első tekintélyeire, a kiknek műveit igen alaposan tanulmányozta. Azonban nem kivonatolta, annál kevésbbé másolta azokat, hanem a belőlök merített tudomást teljesen feldolgozva magában, az elméleti kérdésekről a közérdek előmozdítása szempontjából kitünő gyakorlati érzékkel értekezik. — Hazai viszonyaink szempontjából többi munkái talán érdekesebbek, de általános belső becsre nézve ez a rendszeres nemzetgazdasági munkája ma határozottan felülmúlja valamennyit. Félreismerhetetlen abban az egyoldalúságnak az ő korában oly ritka hiánya. A gazdasági élet szerves minőségének felismerése mellett nem téveszti szemei elől az ethikai szempontokat sem, s az államnak, valamint a társadalmi osztályoknak ez irányú kötelességeit oly szépen és meggyőzően tárgyalja, hogy műve, ha annak idején lát napvilágot, mivel latinul igen szépen volt szerkesztve, valószinüleg a külföldön is méltó feltünést keltett volna.

A most itt bemutatott egész műnek első része a bevezetésen kívül tizenöt fejezetben átlag egy-egy nyomatott ívnyi terjedelemmel Berzeviczy Gergely élet- és jellemrajzát, továbbá sokirányú köztevékenységének méltatását foglalja magában. Felemlítem származásának

adatait, ecsetelem gyermekkorát s első ifjúsági éveit. Követem őt a patvariára és a jurátusok közé, továbbá a göttingai egyetemre s a külföldön évekig tartott utazásában. Ezen három első fejezetnek anyagát legnagyobbrészt az ő sajátkezű kiadott és kiadatlan levelei szolgáltatták. Ez adatok egyúttal a XVIII. század utolsó évtizedeiről is igen érdekes közművelődési képet tárnak fel szemeink előtt. Nem kevésbbé becsesek azon adatok, a melyek hivatalnoki működésének idejéből valók. Akkor ő tudniillik a helytartótanácsnál mint fogalmazó volt alkalmazva. Ebbe esik bele Martinovicsnak és társainak a Vérmezőn történt lefejeztetése is. Iratai között egy latin értekezését találtam, mely azt bizonyítja, hogy ő ennek a törvénykezési gyilkosságnak körülményeit első forrásból igen jól ismerte és hogy a katasztrófának szemtanúja volt. Azt hiszem, hogy ennek az iratnak történeti becse is van. Ez a borzalmas esemény olyan befolyást gyakorolt kedélyére, hogy a hivatalnoki pályáról lemondván, lomniczi biztokára vonult vissza, a hol azután tanulmányainak s a társadalmi életben teljesíthető közszolgálatoknak élt. Innen tette tanulmányutait meg két ízben. 1796-ban Danzigig részint szárazon, részint vizen, és 1807-ben Varsóig, kizárólag a Poprádon, Dunajeczen és Visztulán. Ezen utairól naplójegyzeteket hagyott hátra, melyek érdekesebb mozzanatait felhasználtam. Első utazásának gyümölcse Magyarország iparáról és kereskedelméről, a második pedig a világkereskedelemről szóló műve volt. Vázolom azután életének folyását Lomniczon, írói tevékenységét általában. Továbbá mint egyházpolitikai íróról beszélek róla. Három fejezetben foglalkozom vele mint publicistával. További három fejezetben méltatom közgazdasági irodalmi tevékenységét. Azután életének utolsó szakát ecsetelem, végül pedig jellemrajzát szolgáltatom, a minek megírása a tárgyilagos igazságra való komoly törekvés mellett a korábban és utóbb is róla táplált ellentétes véleményekkel szemben — úgy tapasztaltam — nem könnyű feladat.

Hogy B. G.-t általában inkább altruistikus, mint önző hajlamok vezették, ahhoz kétség nem fér. Egész életében az eszményiség uralma alatt állott; szerette a jót, szépet, nemest, s kötelességeit a lehető legnagyobb mértékben, minden erre jogot formálható egyénnel és intézménynyel szemben szakadatlanul teljesíteni törekedett. Ezt természetes jó hajlamán kivül a gondos házi nevelésnek és annak a szellemnek lehet tulajdonítani, melyet derék édesanyja és kiváló hazafias nagybátyja körében vett fel magába. Ezt világosan bizonyítják azok a nyomok, melyek ifjuságáról ránk maradtak s a melyek kedves, behizelgő modoráról, megnyerő viselkedéséről is tanúságot tesznek. Ifjúkori levelei telvék a ragaszkodás jeleivel a vele szemben csakugyan áldozatkész, sőt önfeláldozó anya iránt. A külföldi szép utakon élvezett örömeit szeretné anyjával mindig megosztani, s mindenfelé kötött előkelő és bizalmasabb ismeretségeibe, az illetőkhöz szóló levelek írásának kikérése által, folyton belevonja édesanyját is. Hogy szellemének iránya általában eszményi volt, az szintén mutatja, hogy a társalgásban nem szerette a kétértelműséget és durvaságot.

Tanulmányait is oly buzgalommal nem annyira a megélhetés, mint a magasabb rendű közszolgálatok teljesíthetése végett folytatta. — Nem akart tudós lenni, mert azt hitte, hogy a tudósok sokszor önző és kevés dologra használható emberek, hanem a gyakorlati élet számára akarta magát a tudomány emlőin megerősítve kiképezni. Az állami szolgálatba kivánt lépni. De már korán előérzete volt, hogy e téren nem fogja sokra vinni. Mindenhez szerencse kell, mondotta, és úgy érzi, hogy azzal ő nem bír. De azért kötelességének tartja mindent elkövetni, hogy alkalma legyen magasabb rendű szolgálatokat tehetni valahol. Ha ez azután majd még sem sikerül neki, legalább nem fog magának szemrehányást tehetni. Mintegy jóslatot mond jövendőjéről, midőn azt írja útjáról anyjának, hogy a szerencsét nem lehet kierőszakolni, s ez az érdemnek sem mindig biztos ismérve. Hány kitünő ember a középszerűség külső körülményei között élt és halt meg! — Említettem, hogy patvarista korában és a külföldön utazva is mennyire meg tudta nyerni az embereket. Midőn később haza jött, akkor meg itthon örvendett közkedveltségnek. Midőn pedig Szepes megyében állandóan megtelepedett, a felvidék legelőbbkelő világa fogadta őt a maga társaságába, a hol nemcsak a férfiaknak, hanem a legkiválóbb hölgyeknek körében is becsült társadalmi állást és tekintélyt tudott magának kivívni. — A vallásosság adott neki erőt arra, hogy nehéz körülmények közt is önfeláldozással küzdjön hitrokonaiért; mert ez az odaadás csakugyan sokjába került. Valószinű, hogy egyike volt azon okoknak, melyek miatt nagyobb állásba nem juthatott. Sőt szabadelvűségén kívül valószinüleg e miatt történt az, hogy megyéje őt az országgyűlések egyikére sem küldte fel követjének. Daczára annak, hogy a földesurakkal szemben a parasztságot hévvel pártfogolta, tekintélye mint kiváló politikusé bizonyára nagyobb lett volna, ha nincs egy végzetes tévedése, mely nemcsak a maga korában, hanem általában is oly hiánya és káros vonása egyéniségének, mely az ő szellemi és erkölcsi nagyságából mindig sokat fog levonni. És ez a nagy hiánya abban áll, hogy lelkületét a fajszeretet és a meleg nemzeti érzés nem hatotta át. Hiába volt ő jó, kedves, eszményi irányú ember, kitűnő keresztény, sok tekintetben lángeszű, általában véve pedig igen tehetséges író; hiába volt a maga módja szerint valóban jó és áldozatkész hazafi: valóban nagy férfiúvá az említett tulajdonságok nélkül csakugyan nem lehetett.

Mint író és nemzetgazda, a mely név ellen mindazáltal, mert a nemzet szó is benne volt, tiltakozott, talán kisebb lett volna a külföld előtt, ha a nagybátyja, Horváth Imre, életében és annak befolyása alatt fejlődni kezdődött magyar nemzeti érzésében végleg megerősödik, mert akkor bizonyosan az általa nem eléggé bírt s akkoriban az övéihez hasonló müvek írására még fejletlen és csak hazánk határai közt értett magyar nyelven igyekezett volna dolgozni. Azt semmiképp sem kezelhette volna oly könnyen és ügyesen, mint a latin és német nyelvet, és vele az idegenek előtt nem szerzett volna magának hírnevet. De a nemzet inkább a magáénak vallotta volna

őt a múltban és vallaná ma is, mint az ő most már nagyon halványult európai, vagy helyesebben csak németországi hirnevével és tisztán állami hazafiságával, mely sok félreértésre s jellemének gyanúsítására adott és ad ma is okot. Az a nagy dicséret, melyet Kautz Gyula* mond róla, hogy a XVIII. század végén a nemzetgazdaságtan épp oly kiváló képviselőjének tekintendő nálunk, mint Malthus Angliában, Say Franciaországban és Gioja Olaszországban, sokkal nagyobb becscsel bírna, ha magyarul írt, és ha nemcsak magyarországiasan, hanem fenntartás nélkül magyarul is érzett volna. E mellett felfogásának mélysége és intuitiójának ereje is más szinben állana előttünk, ha azt a fogalmat, mely e szóban »nemzet« található fel, akkor lett volna képes átérteni, midőn az sok botorkáló elme előtt homályba volt még burkolva. De sajnos, minden tehetsége, nagy műveltsége és erkölcsi finom érzése daczára ő is azon a vert, poros országúton haladt e részben, melyen kortársainak nagy tömege járkált. E tévedése vezetett arra a félreértésre, mely azt mondatta Kazinczyval, hogy ő austriacusokká akar bennünket tenni, hogy kereskedelmünk és iparunk legyen; továbbá utána Berzsenyivel azt, hogy »Berzeviczy balgatag és gonosz«. Berzeviczy Gergely nem akart bennünket osztrákokká tenni, sőt azt hitte, hogy az orsztrákok által is el lehet a mi latin hivatalos nyelvünket fogadtatni. Nem volt ő balga, csak egyfelől túlságosan gyakorlati akart lenni, mert az ország vagyonosodását mintegy önnálló czélnak tekintve, azt tette első sorban feladatunkká, és másfelől túlzott módon idealista és humanista világpolgár volt, a ki egy általános köznyelvnek, és pedig a latinnak, világszerte, de első sorban e monarchiában leendő elfogadtatásáért buzgott.

Egy 1817. évi május 1-én kelt iratát találtam meg, melyben a nemzetiségi kérdésről elmélkedik. A szerint, mióta a történelmet ismerjük, népvegyülés mindig fordult elő. A véletlen, a sors dönti el, hogy melyik nemzet olvad a másikba, és miféle nemzetnevek maradnak fenn. Európában egy nemzet sem maradt meg a maga eredeti tisztaságában. A létezők közül nagyon sok olyan van, mely a régi, legnagyobbrészt elhalt törzsekre eredetileg csupán ráoltott ág volt. Eredeti nemzetiség, Chinát és Afrika belsejét, Amerika és Ausztrália vad vidékeit s a sarkok körül levő jégterületeken netán lakóit kivéve, nincs sehol. De vajjon ezeket a maguk eredeti nemzetiségeért lehet-e irigyelni? Azután a rómaiak történelmét elemezvén, rátér a középkorra. Magyarországot a római korban szerinte szláv népek lakták. Akkor rontottak be a hunok, avarok, és magyarok, ez utóbbiak alapítván meg itt a magyar birodalmat. Azon óriási kalandozások alatt, melyeket a magyarok egész Európában mindenfelé folytattak, roppant mennyiségű foglyot hoztak be, a kik az itt maradt őslakósokkal és magukkal a magyarokkal is vegyültek. A királyság behozatala után németek, olaszok, görögök, illyrek, oláhok, lengyelek és

* „Nemzetgazdaságtani Szemle", 1877. évi folyam I. füzet.

csehek vándoroltak be. A szomorú emlékű tatárok és kúnok is bejöttek. Az eredeti népességtől, de még a magyaroktól is igen kis része származik a mai lakosságnak, mert az ős lakókat ezen országnak keményen romboló sorsa annyira elpusztította volt. Nagy tévedés lenne azt hinni, hogy a kik ma itt magyarul beszélnek, azok valóságos magyar-leszármazók. A kúnok és jászok bizonyára nem magyar eredetűek, és a magyar nyelv mégis közöttük uralkodik legjobban. De a magyar mellett annyi kiterjedt más nyelv is van itten nálunk, hogy az államnak, a törvényhozásnak és igazgatásnak ennek folytán latin lett a nyelve. Különben minek is az eredetre és nyelvre oly nagy tekintettel lenni? Ennek a mindennel oly bőven megáldott hazának közös szeretetében és a magyar királyság iránti ragaszkodásban mint testvérek mindnyájan egyesülhetnek. Annak jólétét, emelkedését és virágzását vállvetve mozdithatják elő. Ez a valódi, igaz és tisztult hazafiság! Mindezt azért hozza fel, hogy utaljon arra a tényre, mely szerint Európának eredeti tisztaságában egy nemzete sem maradt meg. A nyelv nem bizonyítéka a nemzetiségnek, és a nemzetiség fogalma nem az eredetben, nem a nyelvben, hanem a közjogilag alakult államban keresendő. — Magyarországon a latin nyelv alkotmányos jellegű. A törvények, a régi okiratok, a királyi és birodalmi okmányok azon vannak szerkesztve, és pedig a királyság fennállásának 800 esztendeje óta. S ez itt nagyon természetes fejlemény. Az egész osztrák monarchiában való alkalmazása szintén meggondolásra méltó dolog lenne. Érdemes megfontolni, hogy Olaszország, Illyria, Horvát-, Szlavon- és Magyarországok, Erdély, Galiczia, Morva- és Csehországok s az osztrák tartományok a latin államnyelv közös köteléke által összefűzhetők lennének. Az így keletkező állami nemzetiség előnyt érdemelne a nyelvi nemzetiség felett, mely szerelmes lévén önmagába, ritkán hasznos, sőt gyakran ártalmas az államnak és kormánynak. Az a magasb és nemesebb czélok elérésének, melyek megvalósitása által az államoknak az emberiséget boldogítani kell, csak akadályát képezi. »Tudom, hogy nem divatosan beszélek«, irja, »mert most a nemzetiségek és nyelvek általában felütik fejöket. Távol van tőlem, a véleményeknek irányt adni akarni; de mivel nézetem a történetből foly, legyen szabad annak igénytelenül megjelenni és egy magasabb itélőszék birálatának alávetni magát«.

Hogy ezen egyetlen, de roppant tévedése kézzel fogható, azt ma hosszasan nem kell bizonyítgatni. Találóan mondta Széchenyi, hogy az újabbkori latinságot már csak jól megérteni is csupán az esetben lehet, ha az ember tudja, hogy az illető iró melyik nyelven gondolkozott. A mi pedig az élő szóval ezen holt nyelven való személyes érintkezést illeti, az a mindig és mindenütt mutatkozó lényeges kiejtési különbségek miatt nagyon hiányos, sok tekintetben szintén lehetetlen volna. — Már korán megérthette volna ezt nagybátyjától, később pedig Kazinczy Ferencztől, a kinek egyik munkáját megküldvén, ez alkalommal a magyar nyelv művelésére vonatkozólag ezt írta volt Berzeviczy: »Sok más hasznosabb és szebb következésű fogla-

latosságokhoz kezdhetnénk, a melyek által hazánknak azon boldogságra utat nyithatnánk, melylyel a gazdagon adakozó természet bennünket kinál, de a melyre a vezető eszközöket mindig elmellőztük«. Kazinczy azt válaszolta erre,* hogy: »Nem vagyok veled egy értelemben. Nemesebb és hasznosabb foglalatosság nem lehet, mint a hazai nyelvet a legfőbb tökéletességre vinni. Erre a munkára nem születet minden(ki) és nem szükséges, hogy minden(ki) csak azt tegye, mert több is van csinálni való. Az mindazáltal igaz, hogy ha valahol a jó gyökeret vert, ott mindig a szép készítette az utat. Miért lenne ez minálunk másképen? Kaczagom, a mit Herder valahol a magyar nyelvnek s népnek elenyészése felől jövendöl. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, mig philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, mint most kormányozza. A nem-vandalus hódoltató csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon charakterű s originális, sehol másutt nem található szép nyelve ki ne veszszen. Különben áldás minden szavadra, melylyel a misera plebs mellett és a feladott systema oktalansága ellen mondasz. E részben te és én egyformán gondolkozunk. A ki veled a misera plebs szánásában s könnyebbítése óhajtásában nem ért egyet, vagy nem tudja mit mond, vagy barbarus. — Örvendve értem, kedves barátom, hogy végre egy szép gyermek atyja vagy. Éltesse az Isten örömödre és tartsa meg életét, adja meg neki kulturádat, de a nationalismus tekintetében a Horvát Imre lelkével.«

Ez a levél az egyedül helyes útra téríthette volna Berzeviczy Gergelyt, ha azt a josephinismus és a doctrinarismus már egészen hatalmába nem kerítette volna. Ez a doctrinarismus nagy veszedelme volt. Az ragadta oly nyilatkozatokra, melyek, midőn írásban és szóval azokat gyakran tette volna, őt a rossz hazafi hírébe hozták. Nem lehet tehát csodálkozni azon, ha czélzatait és jóakaratát is gyanúsították. Így például a mult század elején, de azután is, sőt, mint Beöthy Ákos írja az idén megjelent jeles könyvében, egész napjainkig azt tulajdoniították és tulajdonítják máig is neki, hogy az 1790-ben »Politisch-Kirchliches Manch Hermaeon« czímű josephinista iratnak ő a névtelen szerzője. Ez az irat Magyarországnak József utolsó uralkodási éveiben létezett állapotát igen éles elmével nemcsak leírja, hanem valósággal kigúnyolja. A bonczoló tehetséget, azt az ügyességet, melylyel rendszerint az állapotoknak gyenge oldalait kifürkészni képes, szerzőjétől megtagadni nem lehet. Kritikájában kétségkívül sok igaz van. Hátránya azonban, hogy az igazat túlozva és keresett kiméletlenséggel mondja meg. Szerzője magát majd magyarországinak, mad idegennek állítja, a magyar hagyományokról minden kegyelet nélkül emlékezik. Véleménye, hogy ezt az országot nem a nemzet is, hanem kizárólag a német fejedelmek szabadították fel a török járom alól. Szerinte a magyar szent korona csupán egy aránylag kevés értékű

* Kazinczynak Berzeviczyhez Széphalomról írt és 1810. év július 23-ról kelt levele. A hirlapokban közölte Berzeviczy Egyed 1898-ban.

és nem nagyon művészies kivitelű aranydarab. A magyarságot olyan jelentéktelen népnek tartja, hogy annak nyelve hivatalos nyelv alig lehet. Kicsúfolja a latin nyelv iránti érthetetlen ragaszkodást is. Egy holt nyelv hogyan lehessen egy élő közösségnek kielégítően működő szellemi közege? Helyeselni látszik II. Józsefnek abbeli törekvését, hogy itt hivatalos nyelvé a németet tegye. E mellett azonban határozottan még sem tör lándzsát, sőt szerinte Ráth Mátyás azon eszméjének is van értelme, mely szerint, mivel itt horvátok, szlavonok és szerbek is, tehát szlávok vannak, a tót nyelv hivatalossá való tétele megfontolandó volna. Mindezek után ennél fogva az a vélekedés, mely szerint e munkát Berzeviczy Gergely írta volna, valósággal gyanúsítás számba mehet.

Hogy a munkát nem ő írta, annak én nemleges és positiv bizonyítékait vagyok képes felmutatni. Azt nem lehet tagadni, hogy a szerző és Berzeviczy Gergelynek a felfogása között bizonyos rokonság létezett. Mind a kettő sürgette az alaposabb műveltséget, az észszerű felvilágosodást s az ipar és kereskedelem nagyobbfokú felkarolását. Protestáns szellem és josephinista felfogás uralkodott mind a kettőn. Azonban kiinduló pontjaik, érzületök, törekvéseik sok tekintetben nemcsak eltérők, hanem homlokegyenest ellenkeznek is egymással. A Manch Hermaeon a magyar nemességről sok helyen a megvetés hangján nyilatkozik. Egyes helyeken úgy beszél magáról, mintha nem is volna magyar. Berzeviczy Gergely ellenben büszke volt arra, hogy a régi magyar nemesi családból származik. A régi arisztokratikus és rendi alkotmány kinövéseit ő is el akarja távolítani, de csak óvatosan és lassanként. A nemzettel folyton solidaritásban levőnek érzi és boldognak vallja magát, hogy hivatal nélkül is képes hatni, mert a magyar nemes kiváló állása képesiti őt erre. A Manch Hermaeon szerzője kicsúfolja a régi magyar jogi intézményeket. Berzeviczy Gergely még névtelen irataiban is a magyar jogfejlődésről sokszor kenetteljes és pathetikus hangon nyilatkozik. A Manch Hermaeon szerzője a régi magyarokról ilyen kifejezéseket használ: »Eure eigennützige Vorfahren«, Berzeviczy Gergely ellenben mindig mint a mi őseinkről beszél felőlük. A Manch Hermaeon szerzője a nagy dolgokról is könnyedén, gyakran felületesen ír; különös előszeretettel foglalkozik az apróságokkal, melyeket kiszinez. Irálya általában tárczaczikkszerű, ellenben Berzeviczy Gergely a részleteket mindig főszempontok alá tudja foglalni; tud generizálni. Midőn világnézetét adja elő, folyton elárulja a művelt nagyszabású gondolkozót, s ha egyes politikai kérdésekről beszél, akkor mindig úgy szól, mint a hogy a jogásznak, nemzetgazdának és államférfinak nyilatkozni kell. A Manch Hermaeon szerzője egységes terv szerint folyton összefüggően ír, míg Berzeviczy Gergely nagyon szerette művei egyes fejezeteinek tartalmát hosszabb jegyzetekben kiegészíteni. Talán nincs egy nagyobb műve sem, melynek irásánál ezt a szokását megtagadta volna. A Manch Hermaeonban görög idézetek is foglaltatnak, míg Berzeviczy Gergely a görög nyelvvel nem foglalkozott soha. A Manch Hermaeon szerzője világ-

polgárnak nevezi, harmincz esztendős tapasztalatairól beszél és öregnek mondja magát. Ellenben Berzeviczy Gergely 1790-ben csak 27 éves volt, a kinek ez időben egészen más gondjai voltak, mint az országot reformálni. Az iratai közt ez időtől található és finom hölgykéz által írt levelek az ifjú ember tavaszi hangulatáról tesznek tanúságot. A Manch Hermaeon szerzője felszólítja a magyarságot, hogy csatlakozzék a németséghez, különben oroszul kellend tanulnia. Berzeviczy Gergely ellenben Magyarország különállásának jogosult voltát a latin hivatalos nyelv és cultura mellett is haláláig vitatta. A polgári és a politikai jogokért e mű végén oly philippica foglaltatik, a milyennek hangján a tudós Berzeviczy Gergely sem ifjú korában, sem évtizedek múlva azután sem tudott írni. Mind ez okok a mellett szólanak, hogy a Manch Hermaeont másnak kellett írni, és Berzeviczy Gergely a Martinovics-féle összeesküvésről szerkesztett iratában meg is mondja, hogy ez nem volt más, mint — Hajnóczy Imre, a kire az előbb jelzett sok megjegyzés és adat jórésze csaknem vonatkozhatik is. Már idősebb férfiú volt, buzgó protestáns, túlzó josephinista, fölvilágosodott tanult ember, de a ki nem érezte magát magyarnak, hanem talán inkább szlávnak, tótnak vagy horvátnak, mert hiszen Pestmegye egy tót községében született és Szerémmegyének volt alispánja.

Kötelességemnek tartottam Berzeviczy Gergely jellemrajzának keretében az ő emlékét ettől a gyanútól megtisztitani. Azt gondolom, hasonló vádakat ő életében már régebben hallhatott, és, úgy látszik, azokra vonatkozik a katonai ügyről írt mű egyik kéziratán olvasható az a valószinüleg későbbi keletű védekezése, hogy ennek a munkának szerkesztése miatt őt bizonyosan önzéssel és azzal fogják vádolni, hogy hivatalhajhászatból hizeleg a kormánynak. Pedig az önzés annyira idegen tőle, hogy ő azt szive mélyéből gyűlöli. Annyija van, hogy takarékosan, függetlenül, tisztességesen megélhet, és egyébre neki szűksége nincs. A hivataloskodás utáni vágy sem uralkodott rajta soha. A hivatalviselést Magyarországon, ha az önzetlenül teljesíttetik, oly terhes áldozatnak tekintette mindig, melynek elvállalása, ha esetleg valaki arra felszólíttatott, kötelesség lehet, de az utána való lelkendező szaladgálás joggal gyanút kelt. Az igazság, a közhasznú működés, az embernemesítés, a tiszta honszeretet ő nála mindenek felett áll, és ezek együttvéve kizárólag képezik munkásságának rugóját. Az ellen is tiltakozik, hogy e munkálattal a magyar alkotmányt akarná megtámadni. Igen régi magyar nemességgel dicsekedhetik, melynek előjogait kedvteléssel élvezi. De a saját rendének kicsinyes, kasztszerű szellemét elutasítja magától. Álhazafiasság az, mely minden törvényes javításra jajveszékelni hajlandó. Itt is, mint műveinek sok más helyén fölkiált: »Óh te elhanyagolt, boldogtalan szülőföldem! Szeretve csüggök anyai emlőiden, és kérdem, mikor fogsz végre-valahára oda jutni, hogy a neked szánt kiváló sorsod élvezhesd, s valamennyi gyermekedet boldogítván, az állam erőit a legteljesebb virágzásra emelhesd fel? «

Ítéletemet Berzeviczy Gergely egyéniségéről ezek alapján a következő, lehetőleg mindent felölelő és tekintetbe vevő véleményben foglalhatom össze. Ő korának nálunk kétségkívül egyik legtanultabb, legműveltebb és legjobb embere volt. Számos előnye, jelessége és szerencséje nemzeti közművelődésünk elsőrangú tényezőjévé tehették volna; de voltak oly hibái és hiányai, melyek folytán lehetetlenné vált, hogy nemzetének sorsára általánosabb, mélyebb és maradandóbb befolyást gyakoroljon. Előnye volt szép lelkülete, kiváló fogékonysága a jó, nemes és szép iránt. A természet rendkívüli tehetséggel, finom érzékkel, szeretetreméltósággal, önzetlenséggel, tudományszomjjal és nemes becsvágygyal áldotta meg. A jó környezet önmérsékletet, emberszeretet és kötelességtudást fejlesztett ki benne; a jó mód pedig lehetővé tette, hogy széles látkört szerezzen, mely által támogatva, kora értelmi színvonalára emelkedett, s kiképezhette a nélkül, hogy bármely irányba megrontotta volna magát. És hazánk dicsőségének egén még sem válhatott elsőrangú csillaggá, mert minden tanultsága és képzettsége mellett sem volt képes fontos esetekben ott, a hol az adott viszonyok megítélése tekintetében egészen magára volt hagyatva, a dolgoknak valódi gyökeréig hatolni. Nem akart tudós lenni, pedig inkább volt az, mint oly mély belátású politikus, a mi pedig óhajtott lenni, a ki csakugyan sokat használ a közügynek. Ezzé azért nem válhatott, mert inkább volt a gondolatok, mint a tettek embere. De gondolatait, melyek sokszor meglepők és merészek, gyakran nem fűzte egészen végig, minélfogva ismételve utopiák káprázták el. A gyakorlati kérdésekben nem látott elég élesen, mert nem törekvéseinél, hanem természeténél fogva inkább volt idealista, mint a dolgok belső természetét kifürkésző realista; a ki nemcsak a jogosult kívánalmakkal, hanem azok megvalósításának tényleg meglevő eszközeivel számolni tud. Ezért nem sikerült egyetlen nagyobb vállalkozása sem. Ez oka annak, hogy egy concrét eszméje sem valósult meg. Nem ölthetett testet világforgalmi terve, de még az azt nálunk előmozdítani hivatott kereskedelmi társulat sem. Túlzás volt részéről azon állítás, hogy ez a terve már megvalósulva van Amerika felfedezésével. Az egyházanként történő, általa javasolt szavazás azokra, a kiket a fejedelem azután kínevezhet az államszolgálatba, szinte megvalósíthatlan eszme. Az a mondása, hogy jobb lett volna, ha a magyarok keletről kapják a kereszténységet, csak ötlet, melynek másik oldalát nem gondolta meg. Hajlama az elméletekben való kéjelgésre többször elhagyatja vele az okoskodások természetes, szilárd alapját. Ezért még gróf Dessewffy József is tudta őt figyelmeztetni világkereskedelmi javaslatára vonatkozólag valamire, a mit neki, miután eszméjével annyit foglalkozott, jobban kellett volna látni, tudniillik, hogy a continentális zárlat megszüntetése után a tengeri hajózás meg fog indulni, azzal pedig, még ha már akkor létesíthetők lettek volna is, a szárazföldi vizi utak a világkereskedelem lebonyolításában nem versenyezhetnek. — De legnagyobb tévedése az ő teljesen jóhiszemű, hanem merőben természetellenes

felfogása volt a nemzetiségről. Annak kevésbe vétele, ellenben a magát már akkor nemcsak a nyugaton, de nálunk is túlélt latin nyelv bálványozása, a német műveltséggel szemben tanusított gyenge ellenálló képessége és felekezeti érzékenykedése, mely a sérelmeket ugyan nem túlozta, de nagyon is szivére vette, képtelenné tették arra, hogy a nemzet nagyságának, melyben nem hitt, nem bízott még a jövőben sem, csakugyan jelentékeny tényezőjévé váljék. — Tehetséget mindenki csak örököl és fejleszthet, de lényegében véve semmiféle törekvés által nem szerezhet magának. Berzeviczy Gergely igen jelentékeny írói, de nem elsőrangú politikai tehetség volt. A benne élt szép lélek és önzetlen, tántoríthatlan jóakarat mellett s a magas ethikai alapon, melyen állt és működött, így is igen nagy szolgálatokat tett hazájának. Hanem még sokkal nagyobbakat tehetett, és maradandóbb nyomokat hagyott volna maga után, ha nemzeti érzése úgy fejlődik, miként nagybátyja életében, különösen ifjú évei alatt alakulni és szilárdulni kezdett. — Mindazáltal emlékét folyton tiszteletben kell tartanunk, mert jó, igaz ember, kitünő iró és a maga módja szerint hü hazafi volt, a ki egy nagy horderejü természeti igazságot tévesztvén szem elől, ugyan hibázott, de máskülönben példás életének viszontagságaival azt a tanulságot hagyta az utókorra, hogy a köztéren működő kiváló tehetség csak akkor nem kallódik el, valóban dicsővé csak úgy lehet, s nagyot csak akkor vihet véghez, ha teljesen azonosítja magát nemzetével, s attól soha, semmi körülmények között, még gondolatban sem szakad el.

4. Emlékbeszéd gr. Andrássy Aladár fölött.

Előadatott az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1903. évi decz. hó 13-án tartott közgyülésén.

Napjaink züllő köz- és magánéletének szemlélete mellett valóságos üdülést nyujt a nemzet jövőjéért aggódó lelkünknek az, ha ennek sivárságát hazánk reformkorszakának emlékezetünkben fel-felidézett ragyogó képe által néhány pillanatra el tudjuk feledtetni magunkkal. Aranykora volt ez fejlődésünknek, s annak gazdagságából szegénységünk vajmi gyakran beköszöntő szük évei alatt valószinüleg folyton meríthetünk kellend különösen erkölcsi kincseket, ha nemzeti létünk marandandósága iránt kétségbeesni nem akarunk.

Egyesületünk nagy Alapitójának szelleme volt az, a mi akkor megváltott bennünket, mely nekünk a negyvenes évek hazafi gárdáját adta. Sőt még azok is, a kik annak befolyása alatt csak nevekedtek ez időtájt, ha lelkük legalább némi fogékonyságot tanusított az ő példanyujtása iránt, viszonyaikhoz és tehetségeikhez képest nagyobb, vagy kisebb hatáskörben, de hasznos napszámosaivá lettek a nemzetnek valamennyien.

Ez utóbbiak közé tartozott az a férfiu is, a kinek emlékét Önök előtt, tisztelt Uraim, felidézni e pillanatban az én tisztemet

képezi. Csikszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy Aladár Pesten 1827. évi február hó 16-án született; tehát abban az évben látta meg a napvilágot, midőn a Legnagyobb Magyar az első országgyülésnek, melyen részt vett és reformátori működését megkezdte, bezártával tevékenységét a társadalmi térre tette át. Ekkor kezdett erélyesen hozzálátni, hogy a széthulló magyar népből nemzetet teremtsen, s ennek osztályokra és felekezetekre szaggatott senyvedő valóját egy folyton tömörülő és fejlődő nagy egészszé gyurja át.

Mindenekelőtt a hazafias kötelességek teljesitése tekintetében hátralékos rangtársait igyekezett megnyerni eszméinek, azért az ország legrégibb és legjobb neveit viselő főurakba akart lelket önteni. Maga köré gyüjtvén, példája, szavai és tettei által elsősorban őket, de általuk családjaikat is meghóditani törekedett annak a nagy nemzeti reformnak, melynek kiindulási pontját képezte, hogy azt mindenki önmagánál kezdje meg. Báró Wesselényi Miklós és gróf Károlyi György mellett az Andrássy-nemzetség egyik kiváló tagja, gróf Andrássy György volt az, a kit messzeható tervei kivitelének előkészitésénél munkatársul szemelt ki magának. Őt vitte Angliába is, midőn a lánczhid kérdésének tanulmányozása végett oda utazott. Hires Hidjelentését, mely e tanulmányútnak eredményeit foglalta magában, vele együtt irta alá. A sok átalakuláson keresztül ment Országos Magyar Gazdasági Egyesület első elnökének is őt tette meg, mig maga, miként az Akadémiában, itt is az alelnöki állással beérte. Baráti viszonyuk bensőségét azonban mindennél élénkebb szinekkel mutatja be az a levél, melyet 1828. évi október 24-én Czenkről intézett hozzá. Ebben, mint később annyi fiatal mágnástársának, neki is minden tartózkodás nélkül tanácsokat ad arra nézve, hogy miként rendezze és vezesse a gazdasági ügyeit, hogy mily szellemtől áthatva alapitson előkelő, népes, független magyar családot, s végül miképp oszsza meg erejét és idejét a közügyek szolgálata, magánügyeinek helyes intézése és élvezetei között. Buzditja őt, hogy ne a látszattal törődjék, hanem kizárólag a valóságnak éljen. Ez okból ne válaszszon oly feleséget sem, a ki a külső csillogást a békés háziéletnek és észszerü gazdasági rendnek elébe teszi; mert »rendszer, rendszer«, kiált fel e levelében, »az kell nekünk, még ha hibás is!«

Mindezt csupán annak bizonyitása végett hozom fel, a mi különben az Andrássyak már nem egy életiróját foglalkoztatta, hogy a gróf Andrássy György unokafivérének, Károlynak, családjában is a Széchenyi befolyását szükségképp érezni kellett, és hogy az kétségkivül hatással volt a fiatal Andrássyak hazafias nevelésére. De nagy része volt abban is, hogy a Manó, Gyula és Aladár grófok gyermekségét átölelő légkörben a nemzeties nevelésnek éppen az az árnyalata érvényesült, mely a növendékek puszta jóakaratra való hangolásával és a passiv természetü lelkesedés keltésével nem éri be, hanem a tetterős és sikeres munkára való képesitést tartja elérendő czél gyanánt szemei előtt. És nagyon érdekes, hogy az ily irányu első nevelésben, részben mert atyjok már 1844-ben (aug. 3-án) elhunyt,

főleg édesanyjok, az erélyes, önálló és anyagilag is független, mert fiúsitott gondos anya, gróf Szapáry Etelka, részesitette — közéletünkben később oly nagy tért elfoglalni hivatott — három fiát. Ő csepegtette a nemzeti érzést, az önállóság, a rend szeretetét és a pontos gazdálkodás hajlamát Aladárba is. Ő állitott hazafias nevelőket melléje, a kik aztán a saját felügyelete alatt vétették fel a Széchenyi-kor szellemét vele. — Alig végezte el Pesten jogi tanulmányait, nemzeti érzésének máris alkalma nyilt a legsúlyosabb próbatételre, melyet fényesen kiállott, mert egyike volt az elsőknek, a kik a reá kényszeritett önvédelmi harczban, ebben a nagy tusában, a hol az szabadságért küzdve csupán becsületét tudta megmenteni, feltétlen rendelkezésére bocsátották magukat a nemzetnek.

Az önvédelmi harczban a 21 éves fiatal főúr előbb mint Görgei Arthur segédtisztje, később a sarlói ütközet után Bemhez beosztva Erdélyben, a hol őrnagyságig vitte fel, teljes odaadással csatatéren is szolgálta a hazát. Csak a világosi fegyverletétel után, midőn már minden veszve volt, tábornokával együtt hagyta el szülőföldét, minthogy nemzethű viselkedése után maradása neki sem lehetett e hazában. Az emigrátióval járó hosszas külföldi tartózkodása következett reá ezután. Több mint nyolcz évet töltött számkivetésben, mely alatt leginkább Európa két elsőrangu világvárosában, London és Párisban, időzött. Ez éveket a gazdag ifju azonban nemcsak mulatságaira, hanem tanulásra és főleg okulásra is felhasználta. Ennek bizonyitékát képezi az, hogy midőn az általános amnestia után, mely Rezső trónörökös születésével köszöntött be, végre gróf Andrássy Aladár is visszatérhetett hazájába, itthon Zemplénmegyében fekvő velejtei birtokán azonnal az észszerű gazdálkodáshoz kezdett. Továbbá a környék nagy- és középbirtokosait Széchenyi módjára tömöriteni igyekezett, s ott a falkavadászatokat is meghonositotta. Az ő kastélya ekkor az emlitett vidéken a közélet teréről leszorult független hazafias elemek központjává lett.

Nagy fordulat állott be az ő életében, midőn 1861-ben a király az első kisérletet tette meg a nemzettel való kibékülésre. Ez évben rövid időre Zemplén megye főispánjává neveztetett ki, de a provisorium kezdetén ismét a magánéletbe vonult vissza, melyet reá nézve Wenckheim Leontin bárónővel 1862-ben jun. 21-én kötött házassága tett boldoggá. E nemes, szellemi és lelkileg mivelt, női erényekben gazdag hölgy, a ki mint feleség, anya és honleány egyaránt kitünő, mindig köztiszteletben állott és áll ma is. Ő volt az, a ki az arisztokratikus hajlamu és hideg természetű főúr házába a finom érzések jótékony melegét és a megelégedés nyugalmas enyhét vitte magával.

Azt hiszem, nem tévedek, midőn úgy vélekedem, hogy ennek a frigynek békés boldogsága nem kis mértékben képesitette gróf Andrássy Aladárt arra, hogy előbb a gazdálkodás, azután a közügyek, főleg a társadalmi működés terén hatni, alkotni és gyarapitani tudjon.

Kevés jobb és számítóbb gazda volt nála idősebb főuraink között. Mintha a Széchenyi levelében gróf Andrássy Györgynek adott tanácsokat sorban mind megszivlelte volna, oly jól osztotta be erejét és idejét mindazon tereken, a hol tevékenynek kellett lennie. Velejtén kivül gömörmegyei birtokait szintén észszerüen rendezte be. Az előbbi területére vitte át a nejével kapott szigetvári uradalomból a hires Czindery-féle arabs ménest, melyet később homonnai uradalmában még jobban fejlesztett. Atyai örökségét képezte még Tiszadob is. Édesanyjának 1876-ban (nov. 10-én) bekövetkezett halála után jutott kezeibe az emlitett homonnain kivül a letenyei birtok is, melyekhez nejének szigetvári uradalma járult. Ezen birtokok rendezése és az azokban folytatott észszerű gazdálkodás vezetése sok munkát adott neki. Névszerint az állattenyésztés fejlesztése, különösen a lónemesités emelése képezte törekvéseinek főtárgyát. Uradalmaiból a hasznos befektetések folytán mintagazdaságok lettek, azonban oly szép jövedelmet is biztositottak neki, hogy a beruházások folytathatása mellett terjeszkedni is tudott. Igy például a hardicsai birtok már az ő szerzeményét képezte.

Egyébiránt birtokain nem csupán a gazdaság szinvonalának emelésére költött, de hazafias kegyeletének is készséggel áldozott. Igy nevezetesen a homonnai Drugeth-féle várat állandóan jókarban tartotta, sőt annak bővitésétől nem riadt vissza. Nagy kegyelettel óvta meg az enyészettől neje szigetvári uradalmában azokat az épületmaradványokat is, melyek hajdan a magyar Leonidas, a szigetvári hős Zrinyi Miklós, parancsnoksága alatt állottak.

A családjáról való gondoskodás törekvése mellett bizonyára magyar érzése birta őt arra az elhatározásra is, hogy az általa kapott hitbizomány mellett a saját részint szüleitől öröklött szabad, részint szerzett birtokaiból még egy elsőszülöttségi hitbizományt alapitott. És valószinű, hogy az ő befolyása alatt tökélte el magát neje is arra, hogy szigetvári uradalmából fia, Sándor gróf, részére egy másodszülöttségi hitbizományt is állitson fel.

De magyar érzése nemcsak a saját családja érdekeinek lehető megóvásában, hanem idejének és megedzett munkaerejének a közérdek javára való folytonos hasznositásában is nyilvánult. Az alkotmányos korszak megnyiltával ismét főispánná lett, ekkor már Gömör- és Kis-Hontmegyében. Erről a méltóságról 1870-ben történt lemondása után pedig a főrendiházban foglalta el helyét, és annak tanácskozásaiban családi hagyományainak megfelelően a szabadelvű iránylatot támogatva vett szorgalmasan részt.

A főrendiházban tagja volt a pénz- és közlekedésügyi s a legfőbb fegyelmi bizottságoknak. Egyik legrégibb tagja volt a delegatiónak, melynek tanácskozásai alatt több izben az elnöki tisztet is viselte.

Azonban az ő tevékenységének főtere nem a törvényhozás terme és nem is a politika izzó talaja, hanem a társadalomnak főleg közgazdasági, e mellett pedig emberbaráti szolgálata volt. Általában mond-

hatni, hogy mindazon intézetek és testületek, melyek bizalommal fordultak hozzá, azzal dicsekedhettek, hogy odaadással teljes támogatására szakadatlanul és bizton számithattak a mig csak a kor és betegség által aláásott ereje ezt megengedte neki. A legrégibb alkotások egyike, melyekben részt vett, a Magyar Általános Hitelbank. Annak már létesitői között szerepelt és az alapitók értekezlete választotta őt 1867. évi junius 16-án a kormányzótanács tagjává, melynek 1875. évi április 3-án elnökévé lett. A kormányzó, illetve igazgatósági tanács elnöki állását e naptól fogva egész haláláig töltötte be, és igy 28 teljes évig állott ezen előkelő nagy intézetnek élén, mely idő alatt az nőttön-nőtt, mind nagyobb tért nyert, erősbödött, felvirágzott, súlyban és tekintélyben folyton emelkedett. Elnökségének negyedszázados évfordulója alkalmával az igazgatóság elhatározta, hogy egyik legnagyobb hazai festőművészünk, Benczur Gyula, által arczképét elkészitteti. Ennek a remekműnek leleplezése alkalmával 1902. évi augusztus hó 25-én eredménydús működéseért érzett hálájának az igazgatóság meleghangú beszédben adott kifejezést, melyben elismeri, hogy az elnöki állásával kapcsolatos kötelmeket mindenkor fáradhatlan odaadással teljesitette, és e minőségben jelentékeny részt vett azon sikerekben, melyeket az intézet felmutatni képes volt, mert magas és befolyásos társadalmi állása által támogatott tevékenységével arra kifelé is fényt és díszt árasztott.

A második nagy tér, a hol tevékenysége érvényesült, a Tiszaszabályozásé volt. Nemcsak a saját vidékének vizügyei érdekelték, melyet mint a felsőbodrogi vizszabályozó társulatnak 1887-től 1891-ig alelnöke, ez évtől pedig haláláig mint elnöke szolgált, hanem teljes odaadással, sőt kegyelettel Nagy Kezdeményezője iránt, működött közre az egész Tiszavölgy védelmének nem csupán anyagi, hanem nemzeti szempontból is oly nagy horderejü munkájánál. A Tiszavölgyi Társulatnak már 1878. évi január hó 20-án és 21-én tartott alakuló közgyülésén a központi bizottságnak mint a felső-tiszai érdekeltség egyik képviselője lett tagjává. Ezt a tagságot folyton megtartotta, sőt a központi bizottságnak 1892-től 1895-ig alelnöke, ettől fogva pedig egész az 1902. év végéig elnöke volt, mindegyik minőségben a legnagyobb buzgalommal szolgálván a Tiszaszabályozás ügyét. A múlt év végével a tiszavölgyi érdekeltség legnagyobb sajnálatára megrongált egészségi állapota miatt lemondott az elnökségről. Ez alkalommal a kormány nevében a földmivelési miniszter is meleg köszönetét fejezte ki fáradozásaiért.

Működésének harmadik fontos mezejét a szövetkezetek nyujtották. Ő ugyanis már 1880. óta buzgólkodott abban, hogy a gazdák terményeiket minél jobban értékesithessék. A legnagyobb készséggel vállalta el azért előbb a Magyar Gazdák Hadsereg-Ellátó Szövetkezetének, azután az ebből kialakult Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének elnökségét 1891. évi október 15-én, mely időtől fogva halála napjáig e vállalat sokat köszönhet neki. Az, hogy e szövetkezet a gyermek-

betegségeken aránylag könnyen átesvén, az ország gazdaközönségének oly szép számu értelmes tagját nyerte meg, az ő hathatós támogatásának volt tulajdonítható. A mezőgazdasági szövetkezetek létesitésére irányuló mozgalom ez időben még nagyon kezdetleges és gyenge volt. Mig az kellően meg nem erősödött, az élén álló férfiaknak hosszas, fáradságos és nem mindig háladatos munkát kellett végezniök. Megbecsülhetetlen volt ily körülmények közt gróf Andrássy Aladárnak veleszületett vasakarata és az a helyes, tapintatos, fontolva haladni tudó kitartása, melylyel hosszú életének tapasztalatait ezen szövetkezet rendelkezésére bocsátotta. A szövetkezet vezetőinek ő csakis bevált tanácsokat adott és kimagasló társadalmi állásának tekintélyével gyakran fedezte annak ifjukori fogyatkozásait.

Hasonló jóakarattal és eredménynyel gyámolitotta az 1882-ben alakult Központi Tejcsarnokot is, a mely alapitása által nemcsak a pestvidéki gazdáknak, hanem a fővárosi fogyasztóközönségnek is nagy szolgálatot tett. Ezt még anyagilag is támogatta, hogy a kezdet nehézségeín könnyebben eshessék keresztül. Az ő alapvető munkája nélkül az sem erősödött volna meg, a mi a szövetkezetek úgy is nagy próbára tett ügyének mód felett árthatott volna.

Hogy ezen tevékenységi körben sem csupán az anyagi haszonra való törekvés vezette őt, hanem a társadalomnak általában előnyére kivánt szolgálni ott is, annak legjobb bizonyitékát az az odaadás és részletekig ható gondosság képezi, melyben az »Önkéntes Mentő-Egyesületet« kezdettől, 1887. évi május 2-tól, fogva haláláig mint annak elnöke részesítette. Sőt a mentés ügyének országos szervezésén is fáradozott. Ez egyesület vezetőinek az ő minden apróságra is kiterjedő activ figyelme kezdetben nem egyszer kényelmetlen volt ugyan, de az nem legkisebb okát képezi annak, hogy ez a közhasznu emberies intézmény nálunk mély gyökeret vert, és azon vonások közé tartozik, melyek társadalmi életünk jellegének képét valamivel derültebbé tenni alkalmasok. Ő ezen emberbaráti czélra munkáján kivül anyagilag is áldozott.

Miként az egylet mostani tisztelt igazgató főorvosa nekem irta, ha betegség, más fontos közügy, vagy hosszabb távollét a fővárosból nem akadályozta, minden igazgatósági és választmányi ülésen pontosan megjelent. Az általa igen jól ismert ügyek felett bölcs vezetése alatt folytatott tanácskozásokban élénk részt vett, s gazdag gyakorlati ismereteinek tárházából néhány jó tanács minden alkalommal jutott ezen kedves egyletének is. Sőt midőn maga nem mehetett az egylet helyiségébe, a tisztviselőket gyakran magához kérette, hogy a dolgok állásáról folyton alapos tudomással birjon. Ha pedig felső, vagy legfelsőbb helyeken valamely kedvezményt, vagy előnyt kellett az egylet javára kieszközölni, akkor fáradságot nem kimélve addig járt-kelt, mig czélt nem ért vele. E tekintetben, mint a gyöngéd apa elkényeztetett fiával szemben bőkezü volt, a miről alapitásai ékesen fognak beszélni mindig.

A teljesség kedvéért meg kell itt még említenem, hogy kezdettől fogva egész azok államositásáig elnöke volt továbbá a budapest-pécsi és az első magyar-gácsországi vasutaknak is.

Utoljára hagytam a mi Egyesületünk körében kifejtett munkásságának jellemzését. Ő Széchenyi ezen alkotásának az emigrátióból való hazatérte óta tagja volt, és 1870-ben Budapestre tevén át rendes lakását, annak gyüléseit folyton látogatta s szakosztályainak munkásságában is állandóan részt vett.

Az Egyesület első alelnökévé 1889. évi április hó 28-án tartott közgyülés választotta, s e tisztséget a folyó év elejéig viselte, midőn betegségére való hivatkozással mondott le róla. Az Egyesületünk által képviselt nagy érdekeknek igen lelkes és kitartó harczosa volt. Annak tanácskozásaiban nemcsak egyszerüen vett részt, hanem több tekintetben azokra irányitólag is befolyt. A phylloxera-vész felmerülte után elnöke volt a szőlőszeti és borászati szakosztálynak, mely az általa rendezett szaktanácskozmányok és tanulmányutak révén a kedvező fordulat beálltával e részben az ő tényleges közreműködése mellett nagy hatást gyakorolt. Én magam is sokszor voltam jelen az általa vezetett értekezleteken, congressusokon és kirándulásokon, czéltudatos közhasznu törekvéseinek tehát szemtanuja lehettem. Ez a szakosztály volt az, mely az ő elnöklete alatt 1891. évi deczember hó 15-én, mint első közege a közgazdaságnak foglalt állást az akkor csak tervezett, de igen károsnak felismert olasz borvám záradék ellen. Itt kell mellékesen utalnom arra is, hogy az Országos Mintapincze létesitésében szintén nagy érdeme volt.

A többi szakosztályok közül a közgazdasági és állattenyésztési, a bizottságok közül a lótenyésztési és pénzügyi foglalkoztatták leginkább. Ez utóbbiban egész addig működött, mig az egyesület szervezete új alapokra nem lőn fektetve ; midőn azután gazdag tapasztalatait az egyesületi tanácsban hasznosította. Az épitési bizottságban, melynek elnöke volt, szintén nagy tevékenységet fejtett ki. Sokszor súlyos betegsége daczára is eljött annak üléseire. Mint a Mentő Egyesület elnöke ugyanis annak palotája gyakorlatias berendezésénél becses tapasztalatokat szerzett, melyeket az Egyesület új székházának emelése közben törekedett javunkra értékesiteni. — Ilyen buzgó, kitartó és sikeres tevékenység után méltán részesült számos, nagy és ritka kitüntetésben. Már 1873-ban a Lipótrend középkeresztjét, 1886-ban a valóságos belső titkos tanácsosságot, 1895-ben a magyat királyi főkamarásmesteri és vele a zászlósuri méltóságot, 1896-ban pedig az aranygyapjas-rendet kapta. Ezenkivül külföldi rendjelei is voltak, nevezetesen birta a Medzsidie és romániai csillag-rendnek nagy keresztjeit.

Életének utolsó évei jórészt nagyon kínosan teltek el, mert idült baja, mely közben műtétet is szükségessé tett, lassanként felemésztette bámulatos, a közéletben is minden fellobbanása után újból és újból érvényesülni törekedett életerejét, mig végre fájdal-

maitól 1903. évi április hó 2-án itt a fővárosban, a hol mélyen lesújtott neje, a kivel 41 évet töltött együtt s gyermekei, Sándor gróf és Mária, férjezett gróf Széchényi Imréné, állották körül ravatalát, a halál megváltotta őt. Két nap mulva Kraszna-Horkán a nemzetségi sirboltba tették örök nyugalomra hamvait.

Gróf Andrássy Aladárral közéletünk küzdelmeinek nem egyik vezérkari főtisztje, hanem igen hasznos és megbizható hadtestparancsnoka múlt ki az életből, melynek javaival bőven élt, de azokat egyuttal minden irányban bőven gyarapítani is tudta. A fontolva haladás arany középútjának embere volt, a kiben a tartalom többet adott, mint a mennyit a külső igért. Világnézete nem idealisztikus, hanem erősen realisztikus jellegü volt, ennek igen sok előnyével, de egyszersmind elkerülhetlennek látszó bizonyos mérvü hátrányaival együtt. A józan számitás, a való és lehető helyes felismerése, a szívós kitartás, a kötelességérzet, a szókimondás, a rend, pontosság és a szorgalmas, de magára és másokra nézve közvetlenül hasznos munkának szeretete, az élnitudás művészete s a hideg correct viselkedés képezték jellemének fővonásait. Inkább a sikert biztosító tiszteletet, mint a szeretetreméltó tulajdonságokat kapta osztályrészül a természettől. A saját érdekeit kitünően meg tudta védeni, de a másokét sohasem károsította meg. Nem hordta ajkán folyton a haza és közügyek szent neveit, magát nem is adta át egészen azok szolgálatának, de altruismusa nemcsak koronként, mint a szabadságharcz idején egyes, valóban nagy és áldozatteljes elhatározásokban, hanem a becsületes gazda és hü honpolgár fáradhatatlan munkásságának alakjában szakadatlanul is, habár nem feltünően és hatásra nem számítva, megnyilatkozott nála. Állásának előnyeit élvezte, de annak kötelmei alól sem vonta ki magát. Szóval ő olyan mostanság, mind ritkábbá váló magyar ember volt, a kiben a gyakran rideg külső nagyon kivánatos benső egyensúlyt fedezett. Semmitől sem óvakodott jobban, mint a szélsőségektől és a túlzástól. Mérsékletében bizonyos gyakorlati és sikerre vezető okosság volt észlelhető. Azért, midőn közhasznú müködésének lehetőleg igaz képét kivántam vázolni, emléke előtt az Egyesület nevében is meghajtom az elismerés zászlaját, és abbeli óhajomnak adhatok kifejezést: vajha példája úgy a magyar mezőgazdasági érdekek ezen nagy képviseletének körén belül, valamint rajta kivül is széles e hazában minél többeket vonzana az élet és erők helyes beosztásának és az azoknak megfelelő mindenrendü kötelességek eredményes teljesítésének vajmi sokszor igen nehéz, rögös útjára.

5. Czigler Győző 1850—1905.

Necrolog a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjének 1905. évi 12. számából.

Egy *ember* életét vitte magával. Egész élete szakadatlan munka volt a közért. Példátlan volt buzgósága, a melylyel a közjóért munkálkodott, makacs volt a hűsége, amelylyel karához ragaszkodott, rendkivüli volt állhatatossága, a melylyel kórágyán szenvedéseit tűrte. A természet rendje szerint tovább élhetett volna. Lelke fényét tovább terjeszthette volna. Mindent átölelő emberszeretetével tovább gyámolíthatta volna azokat, akik arra rászorultak.

Meghalt.

Jóságos arcza, mikor utoljára láttuk, mélyen megszántva volt a szenvedésektől.

Sohase fogjuk azt elfeledni; emléke soha sem fog lelkünkben elhomályosulni, mert kiváló, igaz és jó ember volt.

Czigler Győző régi építész családból származik. Már szépatyja is építész volt Svájcban, a honnan nagyatyja a múlt század elején költözött hazánkba, Békés vármegyébe. Itt eleinte a gróf Wenckheim családnak minden nevezetes épületeit, kastélyait és templomait építette. Később mások is minden nagyobb építkezésüket reá bízták. A békéscsabai híres nagy evangelikus templom, amely 1820 táján készült el, szintén az ő műve. Azután nemességet kapván, magyar honpolgár lett, és fiát, a Győző atyját, Antalt a bécsi katonai műszaki akadémián, továbbá művészeti akadémián neveltette. Ez utóbbi katonatiszti szolgálatának teljesítése után Aradon telepedett le, szintén mint építész. Ott és az egész környéken egyideig mint ilyent általán elsőnek ismerték el. Az egész Arad megye régibb templomainak és úri lakóházainak jó részét ő építette. Második fia Antalnak, Czigler Győző, 1850. évi július 19-én született Aradon, ahol gyermekségét, első iskolai és atyja mellett első építői gyakorlati éveit töltötte. Az elhunyt így azután már mint gyermekifjú ismerkedett meg az épületek készítésének minden gyakorlati ügyességével és fogásaival. Később a bécsi művészeti akadémia építészeti tanfolyamát kitünő sikerrel végezte. A gyakorlati munkásban itt fejlődtek ki a nagyhírű Hansen tanár atyai barátságának vezetése és befolyása alatt az ő kétségbevonhatatlan művészi hajlamai. Hansennek Czigler Győző legkedvesebb tanítványai közé tartozott, aki mesterén mindig nagy szeretettel csüggött. Alig hogy e tanulmányait befejezte, atyja 1871-ben meghalt. Neki jutott feladatul, hogy összes építkezési ügyeit lebonyolítsa, illetőleg befejezze. Igy például az Atzél Péter által a kincstár támogatásával reconstruált borosjenői Rákóczy-vár építését is ő fejezte be 1872-ben.

Miután ezt a kötelességét teljesítette, két egész évet töltött szaktanulmányokkal elfoglalva a bécsi 1873. évi világkiállításon, továbbá Prágában, Lipcsében, Drezdában, Berlinben, Hamburgban és

Münchenben; Németországból Belgiumba, Angol- és Francziaországba, majd Olasz- és Görögországba ment, végre Konstantinápolyban és Kis-Ázsiának görög lakossággal biró részeiben tanulmányozott. Mindenütt felkereste a művészeti s műipari tanintézeteket és múzeumokat, e mellett pedig a legnevezetesebb műemlékeket mindenütt saját-kezűleg rajzolta le magának. Utjának egy részén kisértem őt, és szemtanuja voltam tanulásbeli nagy buzgalmának és fáradhatatlan szorgalmának.

Több évi távollét után állandóan Budapesten telepedett meg, s eleinte a székesfőváros mérnöki hivatalában volt alkalmazva. Mint tartalékos főhadnagy részt vett az 1878-ik évi boszniai hadjáratban. Saxlehner András már 1878-ban bízta meg Andrássy-úti ismert impozáns palotájának építésével. Itt volt először alkalma kiváló építészi tehetségét meglepő sikerrel bemutatni. Ez a műve nyerte meg részére sok előkelő szakember és polgár jóakaratát és támogatását. A reá bízott munkáknak kivétel nélkül oly odaadással, hűséggel, pontossággal felelt meg és oly közmegelégedésre is tett eleget, hogy a műegyetem tanári kara az ókori építészeti tanszékre már 1887-ben meghívta őt. Ezt a hivatását mindjárt eleinte teljes odaadással töltötte be, úgy hogy alig négy év múlva már dékánja lett a műegyetem mérnök- és építészi szakosztályának. A Magyar Mérnök- és Építész-Egyesület életében mindig tevékenyen vett részt. Ybl halála után 1891-ben a mű- és középítési szakosztályok, 1894-ben pedig magának az egyesület elnökének választották meg. Annak anyagi, szellemi és erkölcsi érdekei szolgálatában odaadása most már nem ismert határt. Fellendülésében és tekintélyének emelésében ennélfogva közelismerés szerint neki igen nagy része volt. Az egyesület néhány évi közbeesett idő elteltével újból megválasztotta elnökének, és ekkor ismét ugyanazzal az önfeláldozással töltötte be tisztét, melyet ő a műszaki kar valóban első nobile officiumának tekintett. Második elnöksége után az egyesület tiszteletbeli tagjává választotta. Ő alapította meg az Anyagvizsgálók Magyar Egyesületét 1897-ben, melynek azóta elnöke volt s különösen nagy munkásságot fejtett ki az 1901. évi nemzetközi anyagvizsgáló congressus szervezésekor. Megpendítője és első hathatós szorgalmazója volt Vásárhelyi Pál szegedi emlékszobrának.

Mint műépítész egyike volt a legtermékenyebbeknek. Első munkái közé tartoznak a kereskedelmi akadémia és az erdészeti egyesület házai az alkotmány-utczában. Ő építette és pedig teljesen ingyen a tüdőbajosok sanatóriumát a budakeszi úton, a budai országos statisztikai palotát, az elsőrendű nevezetességgé vált állami szőlészeti kísérleti állomást Budán, a polgári- és király-serfőzők hatalmas telepeit Kőbányán, a holdutczai és hunyaditéri vásárcsarnokokat, az országos casinó kossuth-utczai palotáját, az egyetemi alap díszes épületét, ahol az említett egyesület ma is van, a pesti hazai első takarékpénztár körúti palotáját, a Hadik-Barkóczy-féle károlykörúti bérpalotát,

a régi városháztéren levő Szápáry palotát, a Gozsdu-alap bérházát, a balatonfüredi fürdőházat, a hercegprímás esztergomi palotáját s balatonfüredi nyaralóját stb.

Bécsben ő építette a Pazmaneum székházát, ő restaurálta Lotz Károlylyal a híres tihanyi apátságot. Legutolsó nagy munkája a királyi József-műegyetem új palotája, amelyből életében azonban csak a chemiai pavillonnal készülhetett el, habár a természettanét is ő tervezte. Most a tavaszszal kellett volna megkezdenie a városligeti Artézi-fürdő építését.

Ezenkívül rendkívül nagy a száma azoknak a kisebb jelentőségü köz- és magánépületeknek, melyeket emelt, és annak a sok szivességnek, melyet műszaki tudásának csaknem pazarlása révén boldognak, boldogtalannak tett. De nemcsak nagybecsű ingyen szolgálatokkal, hanem igen bő keresményének úgyszólván tele marokkal való szétosztogatásával egész légió szűkölködő felebarátján is segített. Nem fordulhatott hozzá segélyért senki anélkül, hogy kérelme lehetőleg ne teljesült volna. Természetes igy, hogy családjának támogatásában is felülmulhatatlan volt. Számos példáját tapasztalta ugyan pl. volt hallgatói részéről a hálátlanságnak is nem egy irányban, de ez őt nem volt képes kivetkőztetni önfeláldozó genuin altruistikus természetéből. Bámulatos vas szervezete és bő keresete állandóan bírta ezt az emberfeletti munkásságot és áldozatkészséget. Elsőrendű orvosi tekintély állapította meg, hogy az nem is rontotta meg egyetlen szervét, sőt idegrendszerét sem, és hogy ha az a neki végzetes baj, melynek eredetét senki sem tudja, de amelynek gyógyszere sincs még feltalálva, nem lép fel nála, akkor ezt a csodálatos és utánozhatatlan tevékenységet még egy negyedszázadig is folytathatta volna.

Minden segédeszközzel felszerelve lenni, emelkedni magasra a még sokkal magasbrajutás csaknem biztos reményével, megérdemlett sikeres közhasznú munkával felhágni a lépcsőzet középfokáig és onnan a derült égből lecsapott villám által lesujtatni: ime a sors valódi tragícuma s a bízva-bízó és küzdve-küzdő ember igazi tragédiája. Első pillanatra lehetetlen ezen látvány előtt meg nem rendülni az örök igazság iránti hitünkben s a hüséges munka és méltó jutalom alapos reményében. Kénytelenek vagyunk itt a dissonantiát és az egyensúly hiányát keserűen, fatalistikus módon megállapítani! De ha keblünket ezen fájdalmas érzés alatt megvizsgáljuk, tapasztalni fogjuk, hogy az a sors kegyetlenségét enyhíteni, a harmoniát és egyensúlyt ösztönszerűleg helyreállítani törekszik. Ha a végzet nem, az épérzésű emberek azok, akik őt jól ismerték, a barátok és az idegenek, sőt az ellenfelek is ma és ezentúl mindig igazságot fognak Czigler Győzőnek szolgáltatni, mert általános a felfogás, hogy ennyi következetes jóakarat, határtalan odaadás, példátlan hűség és szeretet, ez a szeplőtelen becsület, e fényes nagy tehetség hasonlíthatatlanul jobb sorsot érdemelt volna.

Áldott emléke azért sokáig fog élni mindnyájunk keblében.

6. Széchenyi önfeláldozása már ifju korában.

Felolvastatott az aradi Kölcsey Egyesületben 1902-ben.

Alig van érdekesebb és tanulságosabb tárgy, melylyel az emberi kutató elme foglalkozhatik, mint egyéni és társas létünknek félelmesen nagy problemája. És a vele való foglalkozás annál alkalmasabb figyelmünket megragadni, s kedélyünket az akaraterőt irányító hatás előidézéseig befolyásolni, minél ismertebb alakban jelenik az meg előttünk. Az emberi és nemzeti élet nagy talányának kérdését, és pedig a maga egészében, nálunk senki sem vetette fel oly teljességgel és oly szabatosan, mint gróf Széchenyi István. Az ő tanai, alkotásai, rendszere, sőt például elénk állított egész vértanui élete azzal a rendeltetéssel látszanak birni, hogy amennyire emberileg lehetséges és szélesb körök által is felfogható, megadják a nyugtalanító kételyek lecsillapítására alkalmas feleletet ezekre a kérdésekre: mik vagyunk hát ezen a nagy világon? Mi a mi viszonyunk az emberi élet kisebb és nagyobb közösségeihez? Hogyan viszonylanak ezek egymáshoz, és mit kell tennünk, hogy a saját természetünk és a világegyetem bámulatos összhangját visszatükröző isteni törvényeknek eleget téve, fajunkkal együtt magunk is boldogok lehessünk? Nem tudós tantételek módszeres rendszerével fejti meg ő ezt, hanem azért szóval, irással és tettekkel hirdetett oktatásai a maguk óriási egészében nem kevesebb bölcseséget, nem gyarlóbb részarányt, nem csekélyebb alaposságot tartalmaznak, mint a legnagyobb bölcselők állítólag eredeti és korszakos systémái. És ez a nem csupán hazai, hanem általános emberi mértékkel tekintve is valóban nagy lángész eredetére, érzelmeire és törekvéseire nézve egyaránt kizárólag a mienk volt. A jóságos végzet akaratából nekünk született, a saját nemes elhatározásából attól a pillanattól kezdve, midőn fenkölt szelleme magasztos hivatását fölismerte, kizárólag nekünk élt s áldozott folyton, és pedig oly sikerrel, hogy ha széttekintünk ma e hazában, alkotó kezének nyomaival mindenütt találkoznunk kell. Általa lettünk összetört és már már végképp elaléló népségből nemzetté. Ő adta vissza önbizalmunkat, s midőn szellemét belénk öntötte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsuló ütemben való jelentkezése benne is aggodalmakat keltett. Midőn aztán a nemzet tanácsaira nem akarván hallgatni, egy katasztrófaszerű bonyodalomba került, hazájáért lángoló elméje önmagát semmisíté meg. De ezáltal is csak egy újabb nagy kincset hagyott hátra, mert halálával pecsételte meg azt a tanulságot, hogy annak a fajnak, mely élni akar, a nemzeti lét követelményeit, bármily nehezére essék is gyakorta, okvetlenül teljesíteni kell. — Nincs egyetlen alakja sem újabb történelmünknek, a ki annyit hagyott volna nemzetére, aki iránt az annyi hálára volna kötelezve, de a kit

a saját jól felfogott életérdekében is annyira meg kellene értenie, mint Széchenyit.

Őt azonban igazán jól megérteni csakugyan nem könnyű dolog. Benne a magasabb harmonia rendkivül sok és nagy ellentétek kibékülése utján keletkezik, és azt csak akkor foghatjuk fel, ha nem egyes szavait, iratait, vagy cselekvényeit, hanem azoknak minél nagyobb tömegét tekintjük át. Benne a szó és tett, az eszme és elhatározás az igéret és a beváltás, a köz és magán ember oly elválaszthatlanul függnek össze, kölcsönhatásuk oly teljes, hogy azok csak egymással kapcsolatban láthatók világosan. Ezt tette reám nézve is, a ki nemzeti politikájáról most nagyobb könyvet irok, elkerülhetlenül szükségessé, hogy szellemének minden megnyilatkozását s azok eredetét és forrásait is kutassam. Igy jutottam el az ő altruistikus, önfeláldozó hajlamainak elemezéséhez, ennek során pedig ahhoz a meggyőződéshez, hogy neki a hazafiságot, a fajszeretetet, a közért való áldozatkészséget tanúlni nem kellett, mert az vele született természete volt, mert az erre igen sok tekintetben nagyon kedvezőtlen körülmények között, rendkivüli nehézségek legyőzése után is, elemi erővel érvényesült.

Szüleit és azok családjait is hazafiság jellemezte és igy volt kitől örökölni odaadást. Atyja, a nemzeti múzeum alapítója, a nemzet és trón iránt egyformán hű hazafi mivelt, tanult és vallásos ember volt, a ki felett mindazáltal különösen később a mysticismus oly hatalommal birt, hogy már 57 éves korában teljesen elvonúlt a világtól. Mint nagy hivatalokat, főispánságot, horvát bánságot és udvari főkanczellárságot viselt férfiu, ismerte jól az állami életet, nagy befolyása volt az udvarnál is. Hiszen legkisebb fia, István is 1791-dik évi szeptember 21-én egy császári palotában született a bécsi Augartenben, a melyet első Ferencz akkor engedett át nejének, midőn ő éppen Nápolyba tartózkodott, a hova az 1791. évi országgyűlés által a nápolyi királynak a magyar törvényhozó test megnyitási ünnepélyére történt megjelenése alkalmából veretett érmet vállalkozott a maga költségén elvinni. Anyja, a keszthelyi Georgikont alapított gróf Festetics Györgynek nővére, lelkes honleány volt, a ki 1818-ban kedvencz fiáról, mint a saját neveltjéről, egy meglevő hiteles levél szerint úgy beszélt, hogy hozzáfogható hő érzelmű magyar alig van. — De a szülők nem bíztak az akkori közállapotokban, melyek felett szomorkodva, az apa 1820-ban »mint magyar kétségbeesetten szállott sírjába«. Nem is úgy nevelte fiait, és köztük Istvánt sem, hogy a polgári közpályán tegyenek jelentékenyebb szolgálatokat a hazának. A magyarságnak, szerinte nem volt már jövője. Kétszer is ott hagyta gróf Széchenyi Ferencz nagy állásait, miután sem II. József császárt, sem I. Ferencz királyt nem sikerült rábirnia, hogy a legjobb akaratu, de törvény és nemzetellenes törekvéseikkel hagyjanak fel. Búskomorságát a nemzet sorsa feletti aggódás nagy mértékben elősegítette. — A nevelés, melyet Széchenyi István kapott, ily körülmények között nem lehetett alkalmas arra, hogy őt a politikai pályára előkészítse. Az

ismeretek is, melyeket vele közöltek, más természetűek voltak. Nevelője Liebenberg, a ki később tanítványának közreműködése folytán magyar nemességet kapott, és a Lunkányi nevet vette fel, habár jó hazafi volt és magyarul, igaz kissé németesen, tudott és tanitott is, inkább a gazdálkodás megszerettetésére fektette a súlyt. Később Széchenyi őt jószágigazgatóvá nevezte ki, és az ő segitségével hozta rendbe pénzviszonyait s tette minta gazdasággá a czenki uradalmat. — De naplóiban maga mondja, hogy amit neveltetésének lehetne nevezni, az már tizenhat éves korában örökre félbe szakadt. Mikor a franczia háboru kiütött, beállott a magyar felkelő hadsereghez mint főhadnagy. Ugyanezen minőségben ment át később a huszárokhoz. »Testileg meghíztam ugyan, de lelkileg olyan tudatlan maradtam, mint voltam előbb. Nemcsak a szolgálatról nem volt a legkisebb fogalmam sem, de még orthographice írni sem tudtam.«

József nádor egy meglevő és Orosházáról 1809. évi márczius hó 26-án kelt leveléből megtudjuk, hogy atyja a vezér karhoz szerette volna két ifjabb fiát bejuttatni. Ezt azonban nem tudta kieszközölni; igy kerültek ők az emlitett év tavaszán a sopronmegyei nemesi insurrectióhoz. — Ez időtöl fogva számos német levelét birjuk Széchenyi Istvánnak, melyeket jelleme kialakulását tanusitó megbecsülhetetlen okiratoknak kell tekintenünk. Azokból látjuk, hogy minő lélek lakott ebben a gyermekifjuban, a kinek benyomásokat könnyen elfogadó mély kedélye a nagy reformator alaptulajdonságait gyermekded zsengeségökben is mindenkor feltünteti. Átható esze, gyors felfogása, józan itélete, mély érzése, a szép, nagy, s szent dolgok iránti szeretete és tisztelete, önfeledt kötelességtudata, nagy elhatározásokra való bátorsága, azok kivitele közben pedig határtalan áldozatkészsége és vakmerősége, de viszont töprengő, önkinzásra hajlandó s a nagy felindulások hullámain majd rengő majd hányatott természete is: mind mind szeműnk előtt állanak a gyermekek főhadnagyban is. Már 1809-ben ápril 11-én azt irja a táborból atyjának, hogy nem szavakkal, de tettekkel akarja bebizonyitani, hogy mily hálás.

»Minden, a mi enyém: vérem és életem a királyé, s egyedül az a tudat, hogy becsületesen cselekedtem, maradjon meg számomra. Erényesen eljárni legyen jelszavam. Arról az egyről biztositom, hogy a haza és király iránti kötelességemnek mindig eleget fogok tenni.« — Valamivel később ismétli ezt a győri táborból irván, hogy a veszélytől mitsem tartva, megy bátran a halál elébe. Elhatározása a régi: szülei nyomdokán akar haladni. Mily édes lesz majdan a gondolat, hogy kötelességét teljesitette, ha a háboru után tudni fogja, hogy egészségét és életét koczkáztatva, a hazát védelmezte. — A mondott év ápril 7-én neveztetett ki a felkelőkhöz főhadnagygyá, és már május 18-án ezredesétöl dicséretekkel telt levelet kap édes atyja, melyben az István fiának katonai bátorságáról és önfeledt odaadásáról áradozik. Egy őrnagy levelében pedig azt az adatot találtam, hogy a nádornak, továbbá Károly főherczegnek rendkivüli bátorsággal

és ügyességgel igen fontos hireket vitt át a Dunán. Még ugyanazon évben, augusztus 26-án egy napi parancsban megkapja a király legmagasabb elismerését is. A következő évben május 26-án Wlassics nevű ezredese azt irja atyjának magyarul, hogy — »minden Erkölcse ezen Ifju Úrnak olyan, hogy a Hazának és Excellentiádnak reménységeit bőven fogja teljesítenie.« — Julius 3-án ő maga Pestről ír és arról biztosítja szüleit, hogy szomoruságot nem fog nekik okozni, mert ereiben az ő vérök folyt. A rendes hadsereghez való átlépese után neki is menni kell a huszárokkal minden felé.

Reánk nézve igen érdekes lehet, hogy első vidéki tartózkodása megyénkbe esik. Innen, nevezetesen Világosról, kilencz levelet irt atyjához, melyekben a jellemét feltüntető közérdekű helyeken kivül az azon korbeli itteni viszonyokról is foglaltatik egyetmás. Igy például 1810. évi julius 21-én azt irja Világosról, hogy társaival együtt sokat szenvednek, mert lakásviszonyaik és az istállók is ott igen rosszak. Neki másfél öl hosszú és ugyanoly széles bútorozatlan szobája van, s a szinekből kellett a lovak számára férő-helyeket csinálni. Azelőtt itt sohasem volt rendes katonaság, továbbá a lakosság míveletlen oláhokból áll. Ezek oly hátra vannak, hogy habár a legjobb és legszebb földeket bírják, azokból semmi hasznuk sincs, mert nem tudnak gazdálkodni, sőt még elfogadható módon főzni sem. Megelégszenek rossz juhsajttal és kenyérrel, s jobb eledelt a mamaligánál nem ismernek. A katonák is kénytelenek ezekkel beérni. A tisztek nem étkezhetvén a parasztokkal: eleinte a rettenetes rossz és drága vendéglőbe jártak, később azonban saját maguknak főztek. Ha atyja tudni akarja, hogy a nekik most már ezekért oly gyűlölt Világos hol fekszik, akkor húzzon a térképen Aradtól Boros-Jenőig egyenes vonalat, s ennek a közepén felfogja találni azt. Helyzete azonban csakhamar megváltozik, mert már julius 28-án azt irja, hogy jobb lakása van, társaságával is elégedett, miután a Világostól nem messze lakó Edelspacher alispán szép házat tart, s kedves, kellemes fiai vannak. Az ottani társaság többi tagjai még egy gróf Kőnigsegg és a világosi birtokos, Bohus, a kivel azonban, mivel az időtájt Pesten tartózkodott, személyesen még nem ismerkedett meg. — Szabad idejét e társaságban, továbbá vadászattal és olvasással töltötte. Rövid ideig erre Nagyváradon és Szerémségen is megfordulván, újból visszament Világosra, a honnan Szent István napján azt irja, hogy egy radna-ménes-gyoroki kirándulásából szerencsésen megérkezett. Leírja a vidék szépségeit, melyek kedélyét megragadták. Dicséri az ottani tüzes, édes borokat, de a magyaráti, ha gyengébb is, jobban ízlett neki, mivel ugyanazon zamat mellett kevésbbé édes, mint amazok. A tájék, különösen a Fehér- és Fekete-Kőrös köze, tetszését megnyerte; szerinte az olyan szép, mint az ifjúság; mindent bőven terem, de burján is gazdagon nő rajta. — Augusztus 24-én azzal a hírrel lepi meg atyját, hogy magyaráti szőlőbirtokossá lett; nemsokára 3—400 akó bora is lehet arról a szőlőtalajról, melyet a kamarális praefectus ajánlatára kiosztott területből azzal a

feltétellel, hogy egy kis pénzbeli szolgáltatást fizet évenként a kincstárnak, örök tulajdonúl ő is kapott.

Örvend, hogy honfitársai igy megbecsülték őt, mert csak a nagyobb nemesek kaphattak ily földeket. A praefectus lepte meg. Már több ezer forintot igérnek birtokáért, de nem adja oda, hanem még azon évben beűlteti, mert késő vénségében is bűszke lesz arra, hogy már ily ifjan aquisitor volt. Milyen szép jövedelme lesz! Épp úgy, mint Végh és Edelspacher uraknak. Röviden leírja azután a Magyarád és Ménes vidékén szokásos szüreti ünnepélyeket, tűzijátékokat és vígságokat. — Különben Aradmegyéből írt levelei is telve vannak annak biztosításával, hogy vallásos, tiszta érzelmét, erkölcseit és jellemét megőrizni főtörekvését képezi. Ha valakin segíthet, azt szivesen teszi, s jócselekedeteinek netáni fájdalmas következményeit nem veszi számításba. Annyi jót akar elkövetni, a mennyire csak képes; nem azért, hogy barátokat szerezzen magának, mert tudja, hogy a jótétemény csak hálátlanságot von maga után, hanem mivel mindenki felebarátja neki. Ebben a pusztaságban, távol a mívelt emberi élettől, csendesen telnek napjai, s legboldogabb pillanatai azok, melyek alatt szüleire gondol.

A következő évben már Csehországban tartózkodik ezredével. Hohenmauthból 1811. évi október elsején írja, hogy mindenki, a ki úgy gondolkozik mint Ő, szükségképp kénytelen életét a közügynek szentelni, mert az embernek türelmesen kell sorsát viselni és készségesen elfogadni a gondviselés útmutatását. Következő levelében büszken említi, hogy honfitársait az akkori országgyülésről kiszivárgott hírek folytán mennyire dicsérik mindenfelé. Valóban ők méltók is a magyar nevet viselni, mivel készek segíteni a királyon és hazán.

Van Széchényi ifjúkori levelei közt csomag, melyet atyja gyűjtött össze és arra sajátkezűleg irta a következőket: »István fiamnak levelei azon időből, midőn az Európára nézve döntő fontosságú háboruban 1813 és 1814 folyamán a szövetségesek csapatait vezénylő herczeg Schwartzenberg Károly oldala mellett dicsőséggel szolgált és becsülettel küzdött.« — Ha szükséges lehetett a magasbbrendű iskola arra, hogy a Széchenyi altruismusát teljesen kiképezze s odaadását és önfeláldozó természetét tökéletesen kifejleszsze, akkor ez a korszakot alkotó és világtörténelmi fontossággal biró hadjárat bizonyára az volt. Ez alatt ő a saját magáról való megfeledkezésben és az áldozatkészségben oly mértékben gyakorolhatta magát, hogy ezek az erények jellemének igazán eltörülhetlen, sőt valósággal uralkodó vonásaivá lehettek.

E leveleiben számot ad életmódjáról, a fáradalmakról, a melyeken keresztűl ment, a veszélyekről, melyek oly gyakran fenyegették őt. Sok mindenről beszél még, de a magára vonatkozó legnagyobb dicséreteket csak érinti, azokat mások, e részben illetékesebbek, mondták el róla.

E szolgálati viszonyban feladata eleinte az volt, hogy egész

nap feszülten várakozzék arra, a mit a herczeg-fővezér parancsolni jónak lát. Miután Széchenyinek lakása a herczegi főhadiszállástól távol volt, reggeltől estig az udvaron, vagy az előszobában kellett ülnie, a hol még egy asztal sem állott, és pedig folyton a jövő és menő emberek társaságában. Irásra vagy olvasásra gondolni sem lehetett. Haza küldött leveleit is csak lopva tette papirra; e miatt azok néha majdnem olvashatlanok is. A tábornagy általában jól bánt vele, de gyakran tiz méltföldre is minden meggondolás nélkül elküldte és pedig a Széchenyi saját lován és költségén. Panaszkodik atyjának e keresztényietlen eljárás miatt. Lova az uton nem egyszer elvesztette patkóját; patája azután csakhamar elromlott a köves töltésen, ugy hogy többé nem is lehetett megvasaltatni. »Azonban szivesen elvesztem lovaimat, sőt lábaimat is« — igy kiált fel — »csak használjak vele az emberiségnek.« — Prágából 1813. évi augusztus hó 31-én irja, hogy a megelőzött napok alatt folyt csatában elvesztette lovát, s köpenyzsákjával együtt pénzét is, és csak nehány forinttal maradt. Ekkor megbetegszik, reggeltől estig láz gyötri s oly fájdalmakat szenved, hogy azt más, mint irja, alig képzelheti el. De azért főgondja akkor is az a rettenetes zsarnokság, melylyel Napoleon a leigázott népekre nehezedik. A gondviselés igazságos voltától és szeretetétől reméli, hogy közel van az emberiség megmentésének órája. Milyen nemes dolog azért mindent feláldozni tudni. Irja továbbá: »bámulatos, hogy a nemes becsvágy mire képesíti az embert, a ki maga mellett, előtt és megett látja a halált, és mégis megállja helyét.« — E csatában Széchenyi három napig és három éjjel folyton ázott, s mást, mint rothadt kenyeret és romlott vizet nem kapott. Mint láttuk, meg is betegszik, de fél holtan is reménykedve, hogy egy szerencsés golyó véget vet nyomorult életének: teljesíti kötelességét. — A tábornagy végre értesülvén állapotáról, Prágába vitette, a hol búskomor hangulat vett rajta erőt. Egész vagyona husz forint volt. »Rettenetes — mondja levelében, »hogy semmi vigasz, semmi öröm többé ebben az életben. Sírva zárom e sorokat és gyermekileg kérem atyai áldását.«

Később Blücherhez azért lett beosztva, hogy a Szövetségesek fővezérének a General Vorwärts-szel való érintkezését megkönnyebbítse. Ez a küldetés minden tekintetben örökké emlékezetessé vált reá nézve. Az országgyülésen 1843. évi október 29-én, mely napon a közteherviselés elvének diadalát remélvén, diszmagyarban jelent meg, a mi általános feltünést keltett a főrendek körében, a következőket mondta: — »Harmincz éve és tizenegy napja ma, hogy a lipcsei ütközet második napján a hős Blücher táborába küldettem. Szürkületkor érkeztem oda. Az előszobába lépve a tábornok katonáját a tükör előtt találtam, haját rendezve és porozva. Tovább menve hadapródját csodálatomra szintén úgy találtam. Bemegyek a hős bajnokhoz, s őt is haját rendezve és porozva találom. — Uram, mondom a hősnek, azt véltem, hogy karddal és nem haj-, de puskaporral fogtok ma foglalkozni. Erre Ő igy felelt: »ma ünnepet

ülünk.« Ennyire meg volt Blücher győződve arról, hogy Napoleont még azon napon megverik. Ezt az idézetet azért hozom fel itt, hogy feltétlen szavahihetőségét mutassam ki annak a levélnek, melyet a Széchenyi szerepléséről a népek lipcsei nagy csatájában nem ő, hanem egy akkori gróf Zichy Nándor irt Mannheimból jóval a nagy csata után, 1813. november 15-én. Ebben a levélben különben csak az van elmondva, a mit a hadi levéltárak és a benne említett tettre következett külső események is minden kétséget kizáró módon tanusítanak.

E szerint Széchenyi István herczeg Schwartzenberg által az október 16-áról 17-ére virradó éjjel Blücherhez küldetett, hogy azt a 18-án vivandó nagy csatához meghivja. Mert ezek az urak akkor ilyen meghivásokat intéztek egymáshoz. Ő megbizatásának eleget tett és egyuttal azt a felhivást is magával vitte Blücherhez, hogy a svéd trónörököst szintén hivja meg. Blücher, még inkább környezetében mások, kétkedtek annak lehetőségében, hogy ezt a határozatlan félbolondot, a ki mindig mást tesz, mint a mit tennie kellene, erre a lépésre reá lehessen birni. Ekkor Széchenyi megemberelvén magát, Blücherhez igy szólott: »Adjon nekem egy lovat Excellentiád.« A híres hadvezér erre azt felelte: »Mit akaz Ön fiatal ember?« — »Reá akarom bírni a trónörököst az előnyomulásra, kerüljön bármibe!« Ez a bátor fellépés tetszett az öreg katonának; lovat adatott neki, maga pedig áldását adta ehhez a szükséges vállalkozáshoz.

Széchenyi azután a svéd trónörökös táborába lovagolt, s a főhadiszállás előtt több porosz tisztet talált, a kikkel szándékát közölte, hogy, mint mondá, a két császárnak és a porosz királynak nevében a trónörököst Lipcse alá kivánja hívni. A porosz tisztek egyike azt kérdezte tőle, hogy van-e erre formaszerű megbizása, amire Széchenyi kénytelen volt bevallani, hogy ilyennel rendelkezik. Hanem hiszen csak fejét koczkáztatja, a mit pedig a közjóért sohasem sajnál. A tiszt erre azzal a megjegyzéssel távozott, hogy »fiatal ember Ön nagyon sokat koczkáztat, azonban én be fogom jelenteni.« Később kisült, hogy ez a bejelentő tiszt egy porosz királyi herczeg volt. A bejelentés következtében Széchenyi a trónörökös elé bocsájtatott. Bátran előadja jövetelének okát. Azonban a trónörökös mindenféle kifogásokra támaszkodva, a kérelmet nem vélte teljesithetőnek. Széchenyi nem veszté el lélekjelenlétét és irásban kivánta annak bizonyitását, hogy ő a három uralkodónak meghivását Lipcse alá átadta neki. A svéd trónörökös a kivánt iratot ki is állitotta, de később habozni kezdett. Visszahivta Széchenyit, azonkivül pedig még egy pár tábornokot is behivatott magához, s elhatározta, hogy menni fog. A trónörökös kivánságára azután Széchenyi a követendő utirányt leirja, a melyen hatvan ezernyi svéd hadsereg csakugyan megindulván, még idejében érkezett meg és eldöntötte a lipcsei csatát, mely különben múlhatlanul elveszett volna. A levél hangsúlyozza végre, hogy Schwartzenbergnek egész táborkara bizonyithatja ezen tényadatnak igaz

voltát. Ez a küldetés tehát szerinte többet ért, mint valamennyi akkori hadi cselekmény egyenként. — Akik Széchenyivel e hadjárat alatt érintkeztek, ügyes, bátor, önfeláldozó, legnagyobb részt sikeres eljárásától és általában az ő viselkedésétől mind el voltak ragadtatva. Csakhamar megkapja az orosz czár, a porosz, az angol és szárd király kitüntető érdemrendeit. Konstantin nagyherczeg, a czár fivére, magával akarja őt vinni. Széchenyi azt kérdi eleinte szüleitől, hogy mit szólnak ez ajánlathoz. Később azonban azt írja, hogy habár ez a kamcsatkai nagyherczeg most jó ficzkó és jó pajtás »fél tőle, hogy ha majd megváltozik a hangulata, Tobolszkba küldi őt.«

A lipcsei csatában tett megbecsülhetetlen szolgálatának volt a legnagyobb sikere, de nem ez a tette az, melylyel ő a legnagyobb önfeláldozást tanitotta. Számtalan veszélyes kiküldetést biztak reá, melyeket ő mindig lelkiismeretesen, rendkivül okosan és kivétel nélkül kielégitő eredménynyel teljesített. A legborzalmasabb állapotok között is megtartotta bátorságát. Irja például Frankfurtból 1813. évi nov. 6-án, hogy Lipcsétől odáig legalább 15.000 elhalt ember és 10.000 kimúlt ló hullája fedi a földet. A háboru szörnyüségei között azonban megborzad és eliszonyodik az emberek egymás elleni vad fenekedésétől. Leveleiben gyakran felkiált: bárcsak vége lenne már ennek az ördögi háborunak és az ostoba lövöldözésnek s vinné el a Manó a sok átkozott gazembert, akik ezt a nagy bajt előidézték. — Blücher egyszer azt mondta neki: Kedves jó Cieszeni, jelentse herczeg Schwartzenbergnek, hogy előre megyek egyenesen Párisba. Az ellenséget ott támadom meg, a hol találom. Ha meg fogom látni a franczia székváros tornyait, akkor egészségére egy palaczk német bort fogok üriteni. Az ilyen hadvezér tetszett, a General Vorwärts imponált neki, mert hadteste remekül nézett ki s megerősiteni látszott azt az elvét, hogy egy igazi nemzetet sohasem lehet leigázni. Chaumontból 1814. január 28-án irja: sokszor olyan érzékeny hangulatban van, hogy szeretne haza egy könnyet küldeni, ha vele ugyanazon szobában még vagy húsz orosz gárdatiszt nem lenne. Gyakran van kimerülve, beteg, félholtnak érzi magát, de ezért kötelességeit pontosan teljesiti mindig. Fiatal ereje győzedelmeskedik folyton még a betegségen is. Troyés-ből 1814. febr. 10-én irja, hogy küldetése közben olyan elpusztult franczia falukon ment keresztül, a hol felvilágositást és kérdéseire semmi feleletet nem kapott. Reménytelennek látszó útjától jobbra balra sirok, magános erdők, puszta rétek voltak, melyek addig huzódtak, míg végre változatosság kedvéért egy nagy mocsárba lovastól mélyen bele nem süppedt. Ekkor nagyon meg volt ijedve, de nem önmagáért rettegett, hanem azért, mivel fontos küldetését nem tölthette be. Szemei előtt elborult a világ, s nem látott egyebet, mint azt a borzalmas eredményt, a melyet most az ő késedelme és elmaradása fog maga után vonni. Ez a gondolat lázba hozta, s borzongás és izzadás között mintegy a furiáktól üldöztetve tekintett fel az égre. Eszébe jutott Robinsonnak teljes magánya az ismert elhagyott szigeten;

eszébe jutott Schillernek búvárja, a ki a rettenetes sivárság közepett épp oly távol volt minden emberi segélytől, mint ez alkalommal Ő. A kétségbeesés már annyira erőt vett rajta, hogy főbe akarta lőni magát. Azonban mivel több tölténye volt még, először egy segélylövésre határozta el magát, mely pisztolyából úgy hallattszott, mintha ágyúlövés lett volna. Megmenekülését ennek köszönhette, mert rövid idő mulva arra csatangoló huszárok jelentek meg előtte. Azokhoz rövid magyar beszédet intézett és segitségükkel vége lett e regényes jelenetnek. A mocsárból kiszabadulván, a szükséges tudnivalókat még akkor éjszaka hamar összeszedte, s míre a hadvezér reggel felébredt, teljesen kielégitő jelentésével állithatott be hozzá Széchenyi is. — Következő levelében a szabadelvüség nyilatkozván meg benne felkiált:

»Szerencsétlen az az ország, a mely polgárainak a haza válságos pillanatait tudni és megismerni nem szabad, s nyomorult az a katona, a kinek bátorsága a veszélylyel nem nő«. Igéri, hogy szüleinek később is meg fog írni mindent s reméli, hogy a censor nem fogja elkobozni leveleit, mert láthatja majd, hogy fejét nehéz pillanatokban sem veszíti el, s olyan embereknek ír, a kiknek szive minden körülmények közt helyén marad. Bar-sur-Aube-ből 1814. márcz. 13-án keltezett levelében ezek olvashatók: »Életem a hazáé és az igazságos ügyé, a melynek azt szenteltem. Elvesztését én többé nem fogom érezni, mert az többé már nem enyém.« Ekkor nyert ujabb küldetései alkalmával éjjel, ködben, számos felperzselt falu, sok kirabolt kastély mellett haladt el, a nélkül, hogy egy lélekkel találkozott volna. Csak a hold, melynek fénye a felhőkön keresztül magát és lovát megvilágította, látszott őt kisérni és oltalmazni, mig végre reggel felé katonákra akadt, azután pedig az őt kiküldött Blücher táborára talált. Igy lett a katonai élet a lemondás, az áldozatteljes odaadás és az önfeláldozásnak iskolájává reá nézve. Ilyen küldetések alkalmával érezte, hogy hasznos lény, s mind e fáradalmak, kellemetlenségek, veszélyek, a mint leveleiben irja, nem voltak túlságos ár azon — habár csak pillanatokig tartó — édes érzésért és az önelégültség erkölcsi kéjeiért, melyeket magasabb rendű és hasznosan végzett kötelességek teljesítése után érzett. Azt állítja szüleivel szemben, hogy e pillanatokat nagy kincsekért nem adná oda. — Az alig 22 éves fiatal ember e nagy megpróbáltatások veszélyes utján oly lelki edzésen ment keresztül, a mely az ő ellenálló képességét az egész életre, annak minden bekövetkezendő titáni harczaival szemben megszilárdította. Szelleme nem ingott meg soha, csak óriási mértékben, emberfeletti módon igénybe vett idegrendszere tört össze később abban az értelmi és erkölcsi szakadatlan tusában, melyet hasonló önfeláldozással fajának mentéseért három évtizeden át folytatott. — Széchenyinek származásából öröklés utján vérmérsékletéből, ideges, pessimistikus, önkinzó természetéből, sarcasmusából, kedélybetegségre való hajlamából, neveltetésének rendszertelenségéből, pályájának szaggatott voltából oly hátrányai keletkeztek, melyek haladásának, szellemi és erkölcsi hatásának s meg-

jelenése fényének kétségkivül akadályai, illetve foltjai voltak. Nem volt az övé sem tökéletes szervezet. Annak összhangját sok minden zavarta. A lángelménének egyoldalúsága nála is szükségképp nyilvánult, és itt szintén bebizonyúlt az, hogy az alkató génius árnyékában ott leselkedik a téboly, mely az elsőnek gyakran tőszomszédja. De hát nem nagyobb dicsősége-e neki az, hogy mindezen akadályokat lekűzdve, győzelmet tudott a nagy reformator főkivánalmainak biztosítani magában? Ha ő kivételesen oly tökéletes szervezetet nyer örökül, melyben a természet a harmonia teljes tökélye által remekel; ha mások valamely bölcs, sokoldalu s rendszeres nevelés által felvezették volna őt a következetes és kényelmes társadalmi és politikai működés síma pályájára; ha az eredményes működésnek feltételei mind meglettek volna adva részére, s ő a kedvező körülmények idegbontó megteremtése által erejének legjavát elhasználni s physikai erőit már nagyobbrészt kimeriteni nem lett volna kénytelen; ha szeretni tudott volna önelhamvasztás, munkálkodni önfeláldozás, használni önmegsemmisités, boldogítani lett volna képes a saját boldogságának áldozatul hozatala nélkül: vajjon akkor nagyobb ember, nagyobb polgár, nagyobb társadalmi bölcsész és politikus, nagyobb államférfi és hazafi lett volna-e? — Az éppen a legbámulatosabb ő benne, hogy látszólag kellő előkészület, de mindenesetre az előkészület rendszeressége nélkül, majdnem ellentétes irányban folytatott tapasztalatszerzés mellett is, a legtöbb tekintetben magára hagyatva, a későbbi hivatás felismerésére majdnem teljesen alkalmatlan és fiatal emberre nézve rendkivül veszélyes körülmények közt, sok tévelygés és tényleges ballépés után tudott annak tiszta tudatára jönni. És pedig oly mértékben fogja azt fel, hogy reformátorként történt fellépésének pillanatától fogva hivatásának következetes és odaadó betöltésében minden nemzet reformereinek örök időkre alig követhető eszményi példányképe lett belőle.

A második kötet vége.

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM KÖNYVTÁRA

Névmutató mind a két kötethez.

Abbeville II. 492.
Achard II. 336.
Aethiopia I. 56.
Afrika I. 56.
Al-Duna I. 531, 536, 541.
Algir I. 62, 523.
Algyógy I. 28.
Amerika I. 96, 118, 302, 375, II. 80.
Amstel II. 482.
Amsterdam II. 481.
Gr. Andrássy Aladár II. 527.
» » György II. 528.
» » Gyula II. 528.
» » Manó II. 528.
» » Mária II. 534.
» » Sándor II. 534.
Anglia I. 59, 62, 96, 104, 119, 177. 256, 259. 362, 375, 538. II. 32, 43, 46, 57, 130, 187, 228, 287, 394.
Antwerpen I. 117, 118, 120.
Apácza I. 197.
Apatelek II. 99.
Apponyi Albert gr. I. 100, 390. II. 290, 413, 416, 463.
Arabia I. I. 56.
Arad szab. kir. város I. 34, 153, 365, 413. II. 82, 469.
Aradi gazdasági egylet I. 156. 158, 160, II. 36.
Aradi kereskedelmi és iparkamara I. 19, 225, 243. II. 303.
Aradi Lloydtársulat I. 1.
Aradmegye I. 20, 35.
Argentinia I. 62. II. 110.
Aristoteles I. 57.
Arl-hegység I. 368.
Armstrong II. 219.
Árvamegye I. 302.
Atzél Péter II. 535.
Ausztrália I. 62, 119, 362. II. 214.
Ausztria I. 48. 76, 123, 259, 370, 396, 404, 436, 491. II. 2=6, 7, 124, 160, 257, 394.
Ausztria-Magyarország I. 39, 62.
Ázsia I. 55, 56.
Bajorország I. 118. II. 512.
Balkánfélsziget II. 428.
Baltimore I. 60.
Bánffy Albert báró I. 97.
Baross Gábor I. 134, 536. II. 124, 129. 465.
Báttaszék I. 368.
Batthány Lajos gr. II. 438.
Battonya I. 28, 22.
Bauer István II. 14.
Buziás I. 510.
Bécs I. 59, 289, 310, 422. II. 279.
Békés vármegye I. 29, 302. II. 81.
Békés városa I. 29. 30.
Beöthy Ákos I. 528, 534. II. 135, 523.
Berlepsch II. 141.
Berlin I. 531. II. 472.
Berzeviczy Gergely II. 516.
Biarritz II. 494.
Bismarck I. 438.
Bittó István I. 97, 396.
Bludenz I. 368.
Blücher II. 476, 543.
Bodenbach I. 510.
Boholt I. 28.
Boicza I. 23.
Bontout I. 377.
Bordeau II. 204.
Boros Béni II. 259.
Borosjenő I. 21, 23.
Boroszló II. 475.
Bosporus II. 497.
Bosznia I. 486. II. 392.
Bothos Kálmán I. 97.
Braila I. 413, 537.
Brasilia I. 525
Bratianu I. 409.
Bréma I. 362.
Briot dela Mallerie I. 115.
Brody II. 279.
Bruck I. 538.
Brünn I. 321.
Brüsszel II 59.
Budapest I. 34, 66, 283, 366, 213, 422. II. 47, 82. 279.
Bujukdere II. 498.

Bulgária I. 522.
Bukarest I. 27. 412, 422.
Bunsen II. 220.
Byzancz II. 501.
Caird I. 118.
California I. 50, 62.
Cambridge II. 172.
Canada I. 62, 119, 181. II. 214.
Carlyle II. 120.
Carthago I. 63.
Caspar II. 141.
Ceylon I. 56.
Cherbourg II. 492.
Chicago I. 41, 96. II. 280.
Chili I. 62, 119.
China I. 61—63.
Colbert I. 259.
Columbus I. 56.
Corsi Sándor II. 142, 148.
Cormons II. 279.
Cosmanos I. 313.
Crispi I. 408.
Cromwell I. 148, 259.
Curti Tivadar II. 141.
Cuxhaven II. 439.
Czebe I. 23.
Czegléd I. 369.
Czenk II. 528.
Czigler Győző II. 236, 535.
Csaba I, 29, 30, 380. II. 85.
Csanád megye I. 29, 135, 160, 302. II. 81.
Csanády Sándor I. 133.
Csehország I. 310, 476.
Csenger I. 379.
Csernovics Arzén I. 193.
Csiky Kálmán II. 236.
Csúcs I. 22.
Dalmátia I. 237.
Deák Ferencz II. 159, 438, 440, 458.
Debreczen I. 365.
Delhi I. 183.
Delitsch II. 58.
Dell II. 172.
Dél-Amerika I. 56, 136.
Dél-Carolina I. 50.
Dél-Oroszország I. 62.
Dessewffy Aurél gr. II. 319.
„ József „ II. 526.
Déva I. 24, 27.
Dévai Ignácz I. 216.
Didon I. 499.
Dieppe II. 492.
Dobsina I. 159.
Dorn Sándor I. 184.
Drezda II. 515.
Drouin de Lhuys I. 104.
Duna I. 28, 366, 269, 532.
Edelspacher II. 541.
Edison I. 64, 67.
Egyesült-Államok I. 57, 62, 118, 177, 181.
Egyiptom I. 62.
Elbe I. 117. 531.
Elsasz I. 396. II. 56.
Eötvös József báró II. 438.
Erdély I. 24, 365. II. 185
Erdélyi János II. 515.
Erlanger I. 25.
Ernuszt Kelemen I. 396.
Észak-Amerika I. 43.
Észak-Németország I. 30.
Észak Velenczéje II. 481.
Eszék I. 365, 504.
Európa I. 56, 62.
Fehérmegye I. 304.
Felvácza I. 23.
Filiás I. 27.
Finnország I. 62.
Fiume I. 365, 366, 503. II. 354.
Francke II. 144.
Francziaország I. 65, 91, 104, 121, 146, 235, 259, 275, 404, 540. II. 34, 228, 288, 394.
Franklin II. 153.
Frigyes (II.) II. 474, 476.
Frigyes Vilmos (IV.) II. 476.
Frőhlich Gusztáv I. 97.
Fürstenberg I. 25.
Gaal Jenő I. 97, 234, 396, II. 236.
Gácsország I. 432. II. 290, 322.
Galilei II. 153.
Galliera I. 120.
Galacz I. 415, 537.
Génua I. 117, 120. II. 281.
Ghyczy Kálmán II. 408.
Gioja II 521.
Gobler — terület I. 314.
Gömör megye I. 519. II. 530.
Gorst II. 205.
Görgei Arthur II. 529.
Göthe (borász) I. 236.
Görögország I. 253, 412
Grácz I. 368.
Guatemala I. 390.
Gyopáros I. 30.
Gyögy I. 28.
Győr I. 303, 365.
György Endre II. 280, 402, 408, 418.
Gyula I. 23.
Gyulafehérvár I. 303.
Gyurgyevo I. 198.
Haaga II. 478.
Haarlem II. 483.

Haber I. 25.
Haiti I. 56.
Hajnóczy J. II. 525.
Hals II. 480.
Hamburg I. 117, 218, 362, 375. II. 489.
Hanna I. 323.
Harucker I. 193.
Hátszeg I. 24.
Havas Alföld I. 410.
Havel I. 531.
Havre II. 493.
Helfy Ignácz I. 523.
Herney II. 172.
Henwins II. 210.
Herczegovina I. 488.
Herman Ottó I. 231, 234, 235.
Hertelendy-falva I. 198.
Hieronymi Károly I. 541.
Hirsch M. br. II. 110.
Hollandia I. 62, 118, 377, 540. II. 394, 478.
Hogg O. II. 216.
Horanszky Nándor I. 390. II. 393, 408, 456.
Hoffmann Pál I. 97.
Honolulu I. 60.
Horváth Gyula II. 418.
Horváth Imre II. 520.
Horvátország II. 365.
Hughes II. 206.
Hunyadmegye I. 20, 283, 535.
Huxley II. 211.
Hye II. 186.
Iczkány I. 422.
India I. 159, 183, 525. II. 214.
Innspruck I. 368.
Irland II. 173.
Ivánka Imre II. 461.
Japán I. 62, 63, 390.
Jáva I. 56 61.
Jay R. II. 148.
Jenei József I. 97.
Jevons II. 210.
Jókai Mór II. 360.
Jószáshely I. 29.
József (II.) I. 193, 481. II. 190, 524.
József-műegyetem II. 184.
Józsika Miklós br. II. 514.
Kaestner Herik I. 97.
Kaiser János I. 97.
Kalán I. 25.
Kamarás I. 197.
Kanaán I. 35.
Kápolna I. 28.
Károlyi Gábor gr. I. 234.
Károlyi György gr. II. 528.
Károlyi Sándor gr. II. 41, 42, 47. 49.
Károlyváros I. 504.
Kautz Gyula I. 180. II. 521.
Kazanest I. 23.
Kazinczy Ferencz II. 522.
Kelenföld II. 279.
Kelet-India I. 62.
Kemény Gábor báró I. 99, 123.
Kenermes I. 97.
Kirchhoff II. 220.
Kisjenő I. 150.
Kis-Ujszállás I. 369.
Kolozsvár II. 185.
Komárom I. 413.
Konstantinápoly II. 497.
Kossuth Lajos II. 154, 430.
Kovács Albert I. 399.
Kovácsháza I. 197. II. 89.
Kőnig Gyula II. 236.
Kőrösbánya I. 22.
Kőrösi Csoma Sándor II. 492.
Közép-Európa I. 175, 177, 436.
Közép-Németország I. 118.
Köztelek I. 102.
Krassó I. 202.
Krupp II. 497.
Kurtics I. 369.
Lajos (XIV.) I. 375.
Lahore I. 183.
Lancashire II. 56.
Láng Lajos II. 49.
Law I. 375.
Leeds II. 56.
Legenye Mihály I. 366.
Leroy Beaulieu I. 177.
Liebig II. 219.
Lille II. 56.
Limterület II. 392.
Liotard I. 183.
Lipthay Sándor II. 231.
Liverpool II. 280, 490.
Lloyd F. J. II. 211.
London I. 148. II. 205, 490, 491.
Lónyay Menyhért gróf I. 25. 97.
Louisiana I. 56.
Lotz Károly II. 537.
Lulków II. 279.
Lunge II. 220.
Lunkányi II. 540.
Luzzatti II. 142.
Lübeck I. 362.
Madagascar I. 56.
Madarász József I. 134.
Magyar Zsil I. 26.
Magyar Mérnök és Épitészegylet II. 235.
Magyar Tudományos Akadémia II. 81, 184, 244.
Magyarád II. 542.

Makó I. 29.
Malthus II. 521.
Manchester II. 56.
Manilla I. 56.
Manch Hermaeon II. 523.
Mannheim I. 118.
Marchegg I. 531.
Marczibányi-Dombegyháza I. 197. II. 88.
Margate II. 484.
Mária Terézia I. 193. II. 190.
Marocco I. 62.
Marseille I. 117. 120.
Maros I. 28, 29, 35, 369.
Martinovics II. 519.
Mármaros I. 283, 519.
Matlekovits Sándor I. 112. II. 42.
Mautner-féle gyárak I. 320.
Megyes I. 158.
Melbourne II. 173.
Ménes II. 542.
Mezőberény I. 29. II. 85.
Mezőhegyes I. 30.
Mezőtúr I. 30.
Metics I. 62.
Miklós Ödön I. 112.
Miksa (I.) I. 59.
Millerand II. 139.
Mirabeau II. 135.
Miskolcz I. 30, 365, 519. II. 279.
Moldva I. 410.
Montecuccoli II. 512.
Moore H. II. 211.
Mont Cenis I. 368.
Morse I. 59.
Morvafolyó I. 531.
Morvaország I. 310, 476.
Munkácsy II. 480.
Muraköz II. 512.
Műegyetem tanácsa II. 186, 235, 236.
Műhlhausen II. 56.
Nachod I. 310.
Nagy-Britannia I. 121.
Nagy-Kanizsa I. 365.
Nagylak I. 28.
Nagy-Várad I. 365. II. 469.
Nándorhegy I. 535.
Narbonne I. 121.
Naszódvidéke I. 283.
Németalföld II. 478.
Németország I. 48, 118, 146, 259, 274, 362, 370, 375, 396, 400, 489, 540. II. 34, 55, 53, 56, 190, 230.
Neubauer I. 220.
New Castle I. 58.
New York II. 280.
Newton II. 153.
Normandia I. 121. II. 492.
Norvégia I. 62, 473.
Nyiregyháza I. 365.
Nyitra I. 303.
Nyugat Európa I. 118.
Odera I. 115, 531.
Oderberg II. 279.
Oetken Frigyes I. 42, 43.
Ohio I. 50.
Oklos I. 28.
Oltenitza I. 587.
Oláhország I. 26, 122, 134, 362, 409, 489.
Oláh Zsil I. 26.
Olaszország I. 62, 120, 139, 362. 377, 540. II. 45, 394.
Oregon I. 50.
Óriás hegység I. 313.
Orosháza I. 29, 30, 379. II. 85.
Oroszország I. 62. 118, 119, 122, 140 141, 177, 365, 377, 489. II. 110, 394.
Orsova I. 509, 531, 538
Ostende II. 494.
Owen Róbert II. 56.
Oxford House II. 120.
Pankota I. 229.
Párizs I. 60, 289. II. 209.
Pasteur I. 63, 233.
Pazmaneum II. 537.
Péchy Tamás II. 359.
Pécs I. 303.
Pécska I. 28, 155, 159. II. 421, 433, 439, 463.
Pell I. 41.
Perzsia I. 62.
Petrozsény I. 25, 26.
Pláto I. 57.
Plojest I. 415, 422.
Poroszország I. 203, 208, 217. II. 44, 394.
Portugallia I. 62, 139, 258.
Potsdam II. 473.
Pozsony I. 365. II. 510, 514.
Prahova I. 415.
Predeal I. 405.
Prevaleny I. 23.
Pulszky Ágost II. 356.
Rajna I. 117, 118, 120.
Rákóczy Ferencz (II) II. 539.
Rákóczy-pincze (apatelki) I. 220,
Ramsgate II. 385.
Ráth Károly I. 285.
Read I. 41.
Regensburg II. 512.
Reiszig Ede II. 88.
Rejtő Sándor II. 236.
Rembrandt II. 480.
Riska I. 22.

Ritzebüttel II. 489.
Rochdale II 56.
Róma I. 63.
Románia I. 26, 122, 134, 362, 409. 489. II. 46, 394.
Rosbery Lord I. 493.
Rouen II. 56, 492.
Roubaux II. 66.
Rubens II. 480.
Rudabánya I. 23.
Ruskin II. 120.
Ruszkabánya I. 535.
Ruttka i. 512.
Ruyter II. 479.
Sachs E. O. II. 215.
Salisbury lord II. 173.
Sándoregyház. I. 198.
Sandweech I. 59.
Sansouci II. 474.
Say II. 522.
Scoia I. 62. II. 387.
Scutari II. 507.
Sell II. 172.
Selmecz I. 325.
Semler Henrik I 42, 46.
Sennyei Pál báró II. 360.
Simonyi Lajos báró I. 95.
Simonyifalva I. 197.
Slingo II. 209.
Smith Ádám I. 68.
Somssich Pál I. 16. II. 353, 361.
Sopron I. 603, 413.
Solymos I. 28.
Spanyolország I. 62. 139, 258.
Spencer Herbert II. 211, 245.
Spree I. 531.
Svédország I. 62, 473.
Svájcz I. 118, 120, 258, 362, 366, 368.
Syria I. 62.
Schäfle I. 181.
Saint Louis I. 41.
Scherrer Henrik II. 139.
Schmidtmann Ármin I. 364.
Schulze Delitsch II. 58, 59.
Schwartzenberg Károly hg. II. 542.
Stambul II. 500.
Steen II. 480.
Stein Lajos II. 244.
Stein Lőrincz I. 283.
Stephenson György I. 58.
Stettin I. 117.
Stiria I. 404. II. 512.
Stuart Mill II. 172.
Szajbély Gyula I. 97.
Szalay Imre (képviselő) I. 291.
Szalay László II. 438
Szapáry Etelka grófnő II. 529.
Szapáry Gyula gróf II. 392, 468.
Száraz Ér I. 28, 35, 84.
Szarvas I. 29, 30.
Szatmár I. 202.
Szászország I. 119. II. 39.
Szeben I. 413.
Szeged I. 35, 303, 365.
Széchenyi Ferencz gr. II. 539.
Széchenyi István gr. I. 529. II. 142, 438, 522, 528, 536.
Széchenyi Ödön gr. II. 505.
Széchenyi Pál gr. I. 126.
Székesfehérvár I. 368.
Széll Kálmán I. 485.
Szent Anna I. 21.
Szerbia I. 412. II. 394.
Szerencs I. 366.
Sziam I. 390.
Sziczilia I. 62.
Szilágyi Dezső I. 85. II. 467.
Szilézia fővárosa II. 475.
Szilisztria I. 537.
Szőreg I. 29.
Szőrény Tornya I. 422.
Szucsáva I. 366.
Szulina I. 538.
Szurdok I. 26.
Takácsy Sándor I. 97.
Taxis I. 59.
Temesvár I. 34, 365.
Thanet II. 485.
Therápia II. 498.
Thiel II. 44.
Thomson II. 220.
Thornton I. 183.
Tisserand I. 233, 235.
Tiszadob II. 530.
Tisza István I. 458, 460.
Tisza Kálmán II. 321, 359, 467.
Toldalaghy-consortium I. 23.
Toldy Ferencz II. 513.
Tomsich Iván I. 364.
Torda I. 23.
Tourcoing II. 56.
Toynbee Hall II 20.
Törökország I. 412.
Trebitsch I. 313.
Tréfort Ágoston I. 224. II. 6.
Trencsén I. 233, 434.
Triest I. 366, 368.
Trouville II. 494.
Tupper I. 181.
Tulcsa i. 415.
Turn Magurele I. 537.
Turn Severin I. 422, 437.
Tyrol II. 305.
Ugron Ákos I. 97.
Uj-Seeland II. 173.

Urányi Imre I. 97.
Vágvölgye I 133, 366.
Vajda-Hunyad I. 24, 25, 27.
Van-Dyck II. 430.
Van-Ostade II. 480.
Vásárhelyi Pál II. 536.
Velencze II. 481.
Vercsorova I. 422.
Veres torony I. 422.
Vérmező II. 519.
Victoria II. 214.
Világos I. 229. II. 541.
Vondel II. 483.
Vörösmarty II. 197.
Vulkán I. 26.
Wahrmann Mór II. 285.
Wallis I. 143.
Wartha Vincze II. 236.
Warwick II. 209.
Watt I. 67.
Wekerle Sándor dr. II. 8.
Wenckheim Frigyes gróf I. 97.
Wenckheim Leontin bárónő II. 529.
Wesselényi Miklós báró II. 158.
Westphalia II. 44.
Wiesbaden II. 64.
Wiese I. 310.
Wirth Miksa I. 375,
Witt O. II. 218.
Wolf Gyula I. 180. II. 338.
Wullenschläger Jenő II. 140.
Württemberg I. 118, 268, 369, 380. II. 215, 512.
Zákány I. 368.
Zám I. 22. 23.
Zarándmegye I. 20, 22, 36.
Zay Adolf I. 97.
Zemplén-megye II. 529.
Zerinvár II. 512.
Zichy Jenő gróf I. 145.
Zimony I. 503.
Zrinyi Ilona II. 509.
Zrinyi Miklós II. 154, 530.
Zrinyi a költő II. 510.
Zuydertó II. 481.
Zürich I. 118. II. 281.
Zsigmondy I. 26.
Zsilvölgy I. 25, 27.
Zsolna I. 323.
Zsolnai I. 145.

Betűsoros tárgymutató mind a két kötethez.

Adóügy II. 259, 330, 336.
Adóalap cumulálása II. 263.
Adria I. 525, 527.
Agrár socialismus II. 103.
Alföldi munkásmozgalom I. 81.
Alkotmányos kormányzat I. 14.
Állam és egyház viszonya I. 83.
Államférfiak és a nép I. 11.
Állam iránti kötelességek I. 7.
Állam és társadalom I. 144, 350, 359. II. 400.
Állam és termelés II. 129.
Államgazdaság I. 154. II. 259, 343.
Állami költségvetés II. 386.
Államháztartás egyensúlya I. 81. II. 343, 427.
Államháztartás és közgazdaság II. 375.
Államjavak bérbeadása I. 160.
Államjegyek II. 5, 13.
Állami italmérési jövedék II. 330.
Állami sociálpolitika II. 120.
Államvaspálya rendszer I. 509. 512, 528.
Állatbiztositás I. 169.
Állategészségügy I. 165, 419.
Állattenyésztés II. 338.
Általános közgazdasági és társadalmi politikai nézetek I. 1.
Alsóbb osztályok emelése I. 155, 158.
Amerikai munkás I. 44. 50.
Amerikai termelés I. 40, 43.
Amerikai verseny I. 38, 95, 110.
Anarchismus II. 73.
Anglia gabonatermelése I. 40.
Angol jellem I. 496.
Angolok élete II. 484.
Arad fekvése I. 34.
Arad-hegyaljai borászat II. 219.
Aradi kereskedelmi ifjak társulata I. 37, 355.
Arad-szegedi vasut I. 28.
Arad-temesvári vasút I. 513.
Aradmegyei hitelszervezet II. 36.
Aranyérték II. 8.
Aranyforgalom megtartása II. 15.
Assignata-üzelmek I. 375.
Augias-istálló II. 469.

Baleseti biztositás II. 125, 147.
Bank I 374, 375, I. 1.
Bankadósság II. 5.
Banktörvény II. 11, 15, 16.
Bányászat I. 132.
Bányatörvény I. 82.
Baring-válság I. 377.
Bécsi érték II. 4.
Becsületes meggyőződés II. 444.
Békéltetés II. 118, 119.
Benyomások II. 473.
Berlini szerződés II. 437.
Bérlők helyzete I. 199.
Bérlő osztály fontossága I. 162.
Beruházások II. 343, 391.
Beszerző szövetkezet II. 64.
Betegsegélyző pénztárak II. 128, 147.
Bimetallismus II. 9.
Birtokrendezés II. 262.
Bonificatió II. 324.
Boraink jóhirneve I. 241.
Borászat I. 219.
Borászat Aradmegyében I. 220.
Borvásár I. 219, 222.
Boszniai occupátio II. 435.
Brassói társulat I. 25.

Cartell I. 374.
Check II. 2.
Clearing II 2.
Congo-egyezmény I. 57.
Conversio II. 413.
Cooperativ társulás II. 56.
Corruptió II. 106, 386, 454.
Czéh I. 28, 254.
Czipészeti sáfárság I. 312.
Czukoradó II. 336.
Csáktornya II. 512
Családi ipar I. 248.
Csángók telepitése I. 188.
Csatornázás I. 370. II. 430.
Danaidák hordója II. 362.
Delegátio II. 370. 372.
Demokratia II. 179.

Dilettans pénzügyi politika II. 400, 436.
Differentiális tarifa I. 369.
Disconto-politika II. 2.
Doctrinarismus I. 218.
Dunagőzhajózási társulat I. 531.
Dunai forgalom I. 512, 529.
Duna-oderai csatorna I. 531.

Egyház és állam II. 431.
Emberies lelkület II. 197.
Emberi nem egysége I. 157.
Erdészet I. 244.
Erdők I. 28, 93.
Erdőtörvény I. 82.
Érdekképviselet reformja II. 79.
Erkölcsi bátorság II. 444.
Erőgép I. 67.
Észak-amerikai kereskedő I. 50.
Ezüst pénz II. 11, 12, 14.
Ezüst valuta II. 10.
Evolutió II. 150, 152.

Farm-rendszer I. 162,
Fehér rabszolgaság II. 73.
Fekete péntek I. 377.
Felirati vita II. 435.
Felsőház reformja I. 79, 80.
Felső oktatás általánosítása II. 178.
Ferme-école első ajánlása I. 106.
Fiatal munkások II. 116.
Fiscalis pénzügyi politika II. 428.
Fogyasztási adók II. 387.
Fogyasztási szövetkezetek II. 66.
Folyószabályozás I. 369.
Forgalmi-központosítás I. 34.
Főiskolai gazdasági előadások I. 106.
Földadó I. 82. II. 212.
Földéhség II. 99.
Földmívelés előmozdítása I. 89. II. 465.
Földtehermentesítés II. 6.
Főörökösi rendszer I. 219.
Franczia jellem II. 495.
Franczia műszaki kar II. 227.
Fusio II. 417.
Fürészmalom I. 24.
Frankfurti béke I. 117.

Gabonakereskedelmünk I. 361.
Gabonakivitel I. 363.
Gabonaosztályozás I. 364.
Gácsországi szeszipar II. 323.
Galicziai mezőgazdasági hitelintézet II. 30.
Gazdakör I. 16.
Gazdacongressus I. 148, 171.
Gazdálkodásunk I. 38.
Gazdasági egyletek szervezete I. 103.
Gazdasági életünk fejlesztése I. 37.
Gazdasági viszonyok összehasonlitása I. 39.
Gazdasági szakértelem terjesztése II. 78.
Gazdasági szeszgyárak I. 168, 170.
Gazdatisztek I. 162.
Gazdatársadalom feladatai I. 150.
Gép I. 67.
Gotthard-pálya I. 120. II. 281.
Gyakorlati közgazdák képzése I. 290, 497.
Gyalári vasbányák I. 24.
Gyáripar I. 249.
Gyermekágyas nők II. 116.

Hadi kincs II. 14.
Hadsereg és nemzeti szellem II. 456.
Hadsereg élelmezése II. 370.
Hadsereg ruházása II. 372.
Hajózás fejlesztése I. 58, 59.
Hanza-városok I. 259.
Hazafiság I. 8, 24.
Hatóságok minősége I. 32.
Házi ipar I. 110, 248, 310, 338.
Helyi érdekek I. 83.
Helyszerzés II. 119.
Hitelegyletek II. 62.
Hitelügy I. 342. II. 1, 16, 25, 32, 36, 41, 62.
Hitelviszonyok javitása I. 105.
Honvédség I. 83.
Humanismus II. 130.
Hűbériség I. 57.

Idegenek birtokszerzése I. 218.
Ifju munkások II. 142.
Igazságügy I. 80. II. 77, 426.
Igéret beváltása II. 433.
Indiai termelés I. 41, 188.
Intézmények hatása II. 399.
Ipar és iparpolitika I. 29. 242, 257, 270, 328—350.
Ipar elhelyezkedése I. 250.
Ipari biráskodás I. 268.
Iparfelügyelet II. 72, 125.
Iparfejlesztés I. 89, 108, 132, 134. 305, 308, 310, 329. II. 203.
Ipari képesités I. 287.
Ipari közigazgatás I. 269.
Ipari kedvezmények I. 310, 344.
Ipari mérgezések II. 142,
Ipari védőszerkezet I. 353.
Ipari szeszgyártás II. 311.
Iparos szellem I. 337, 496.
Iparoktatás I. 263—265.
Iparpártolás II. 351.
Ipartanonczok I. 32.
Ipartanács I. 341.

Ipartársulatok I. 28, 256.
Ipartestületek I. 268, 277.
Iparszabadság I. 273.
Ipartörvény I. 82, 109, 286.
Italmérési adó II. 330.

Járadékbirtokok és bankok I. 209.
Jegybank II. 16.
Jelszavak II. 443.
Jogi oktatás (műegyetemi) II. 235.
Jövő classicus földje II. 472.

Kaláni kohó I. 25.
Kamat II. 270.
Kamatbiztositás II. 430.
Kassa—oderbergi vasút I. 30.
Kataszteri nyilvántartás II. 260.
Katona és tisztviselő II. 193.
Kensington muzeum II. 473.
Képviselő feladatai I. 84. II. 432.
Kereseti adó II. 263.
Kereskedelem I. 29. 111. 354. 356, 361. II. 203.
Kereskedők mint a mezőgazdaság úttörői I. 49.
Kereskedelmi és iparkamarai titkárság I. 290.
Kereskedelmi és iparkamara I. 32, 270.
Kereskedelmi és iparkamarák reformja I. 90, 294, 348.
Kereskedelmi szakoktatás I. 355, 357.
Kerületi betegsegélyző pénztár II. 136.
Készfizetések felvétele II. 14.
Kézműipar I. 249, 336, 341. II. 429.
Kézügyesség oktatása I. 335.
Kiállitások I. 145, 269, 289.
Kikészitési eljárás I. 334, 370, 396.
Kincstári telepesek I. 194.
Kisbirtokosok hitelügye II. 25.
Kisemberek hitelügye II. 32.
Kis gazdák szakértelmének emelése I. 158.
Kis üstök II. 319.
Kivándorlás I. 211. II. 77, 78, 104, 112, 212.
Kohászat I. 132.
Kormányzat erkölcsi befolyása II. 399.
Közegészségügy II. 75.
Középbirtokos osztály II. 385.
Közép osztály II. 201.
Közép európai vámszövetség I. 179.
Központi tejcsarnok II. 532.
Közgazdaság kórisméje I. 95.
„ szervezete I. 422.
Közgazdasági helyes kormányzat I. 138.
Közgazdasági jövőnk I. 123. II. 422.
Közgazdasági hazafiság I. 351.
„ miniszterium beosztása I. 85.
Közgazdasági önállóság I. 499.
„ patriárchalismus II. 115.
Közgazdasági politika II. 77.
Közgazdaságunk követelményei I. 72, 98. II. 451.
Közigazgatási reform II. 79, 80, 107, 427.
Közmunkaszabályozás I. 35, 370. II. 464.
Közlekedésügy I. 502, II. 430.
Közlekedési eszközök I. 82. II. 465.
Közokatás I. 83.
Közös vámjövedelem II. 451.
Közös vámterület I. 332. II. 451.
Közraktárak I. 363.
Községi betegsegélyző pénztár II. 137.
Külforgalmi statisztika I. 439.
Külföldi váltók II. 2.
Külkereskedelmi viszonyaink Olaszországhoz I. 403.
Külkereskedelmi viszonyaink a XIX. század végén I. 430.
Külön vámterület I. 329, 480.
Külpolitika II. 423.

Landschaftok II. 44, 476.
Laza pénzügyi politika II. 400.
Legtöbb kedvezményi záradék I. 501.
Leirások II. 473.

Magán egyesületi betegs. pénztárak II. 136.
Magasbrendű érdekek szolgálata II. 446.
Magas szempontok a közgazdasági politika terén I. 115.
Magyarország gazdasági jövője I. 116.
Magyar jegybank II. 6.
„ köztisztviselő társadalmi hivatása II. 189.
Magyar gazdák szövetkezete II. 531.
Magyar kereskedelem I. 356.
„ nemzet hivatása II. 165.
„ nemzeti genius II. 169.
„ osztrák vám- és kereskedelmi szövetség I. 77, 78.
Magyar osztrák vámtarifa I. 450.
„ szerb forgalom I. 382—396.

Manufactura I. 249.
Martinovits összeesküvés II. 155.
Megyei hitelegyletek II. 41.
Mellék vaspályák I. 31.
Mentőegyesület II. 532.
Mercantilismus I. 259.
Mérsékelt ellenzék II. 470.
Meteorologia fejlődése I. 130.
Mezőgazdák és kereskedők közreműködése I. 49.
Mezőgazdaság érdekeinek gondosabb ápolása I. 107.
Mezőgazdák személyes hitele II. 16.
Mezőgazdasági gépek I. 70.
„ ipar I. 333.
„ érdekképviselet II. 79.
Mezőgazdasági munkáskérdés II. 75.
Mezőgazdasági munkások vasárnapi munkaszünete II. 122.
Mezőgazdasági szeszgyártás II. 298, 325.
Mezőgazdasági válság kérdése I. 174.
Miniszteri mindenhatóság II. 126.
Miniszteriumok ügyköreinek helyes beosztása I. 85, 347.
Modern értékforgalmi eszközök II. 13
Munkaalkalom hiánya II. 75.
Munkagép I. 67.
Munka tisztelete I. 52.
Munkásmozgalmak I. 133.
Munkásügy I. 343, 350. II. 69.
Munkásgondozás II. 116.
Munkásbizottságok II. 117.
Munkásbiztositás II. 128, 148.
Munkások baleseti biztositása II. 71.
Munkások betegsegélyezése II. 71.
Munkásvédelem II. 126, 129, 138, 142.
Munkászendülés II. 85.
Műegyetemi jogi és gazdasági oktatás II. 235.
Műszaki főiskolák iparfejlesztési szempontból I. 263.

Nagy ipar I. 250.
Nagy miniszterek I. 115.
Nagyszabásu közgazdasági politika I. 126.
Napszámosok adómentessége II. 259.
Nemzetgazdaság és önérdek I. 16.
Nemzetgazdasági törvények II. 7.
Nemzetgazdaságunk egyoldaluságának veszélyei I. 129—137.
Nemzetgazdasági oktatás, műegyetemi II. 239.
Nemzetfejlesztés II. 148, 151, 152.
Nemzeti bank II. 4.
Nemzeti szellem II. 456.
Nemzetiségi kérdés I. 167. II. 178, 183, 202, 204, 258.
Nemzetközi gazdacongressus I. 171.
Nemzetközi munkáshivatal II. 142.
„ munkásmozgalom II. 74.
Nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület II. 138.
Nemzetközi vámunio I. 432.
Népek társadalmi műveltsége I. 46.
Népesedési politika II. 178.
Nép gazdasági nevelése I. 106.
Népiskolák I. 33.
Népnevelés I. 83. II. 430.
Népipar I. 250.
Népvándorlás I. 254.
Népvezérek I. 11, 12.
Nevelés általán szükséges volta II. 445.
Női munka I. 71.
Nyersanyagbeszerző szövetkezetek II. 63.
Nyers termelés I. 150
Nyersvászonforgalom I. 370.

Ólomkérdés II. 146.
Orsovai csatlakozás I. 509.
Országos iparegyesület I. 351, 480.
„ kiállitás I. 146—149.
„ magyar gazdasági egyesület I. 361, 499. II. 334, 533.
Országos mintapincze II 533.
Osztálybasorozás II. 262.
Osztályok viszonya egymáshoz II. 79.
Osztrák államvaspálya I. 509—514.
Osztrák-magyar Lloyd I. 521, 526.
Osztrák-magyar vámtarifa I. 450.
Otthon végzett munka II. 147.
Önálló gazdasági berendezkedés I. 501.
Önérdek és közszellem I. 1.
Önérdek túlsúlya I. 13.
Önismeret szükséges volta I. 74.
Öntöző csatorna I. 130, 131.
Öntudatos közgazdasági politika I. 114, 115.
Önzés I. 2.
Összhang I. 19.

Panamacsatorna I. 119.
Paraszt mintagazdaságok I. 132.
Patriarchalismus I. 342. II. 115, 177.

Pártszenvedély II. 401.
Pártviszonyok II. 431, 435.
Pauperismus I. 150.
Peel-acta I. 377.
Pénz I. 372.
Pénzügy II. 1.
Pénzügyi politika II. 344, 449, 466.
Pénzegység II. 11.
Peripatetikus előadások II. 180.
Péró-féle lázadás II. 99.
Petroleumadó II. 284.
Phylloxera-kérdés megoldása I. 231.
Pincze egylet I. 228.
Polgári erény II. 152, 445.
„ iskolák I. 33.
Politika II. 421.
Politikai állapotok II. 463.
Politikai jellemtelenség II. 435, 440.
Porhintés II. 444.
Posta fejlődése I. 59.
Postatakarékpénztár II. 32.
Quota I. 492.
Rabszolgaság I. 57.
Ragadós tüdőlob kiirtása I. 166.
Raktárszövetkezetek II. 65.
Reálhitel II. 41.
Refactiák I. 369.
Reformok II. 425, 452, 469. 471.
Regále-megváltás II. 384.
Relátio kérdése II. 10.
Részletes felmérések II. 262.
Román kereskedelmi szerződés I. 403, 422.
Sáfárság I. 312.
Sántító aranyvaluta II. 5.
Sóbányajegyek II. 5.
Socialismus II. 72, 73, 80.
Socialis ember II. 248.
„ forradalom II. 74.
„ igazság II. 229.
„ kérdés a bölcsészet világánál II. 244.
Socialis kiválás II. 248.
Socialis politika II. 74, 128, 259, 286, 287.
Socialista üzelmek II. 72, 82, 105, 112, 113
Société des agriculteurs de France II. 104.
Societé nationale d'agriculture II. 104.
Söradó II. 340.
Sötét kilátások II. 450.
Statisztika II. 430.
Stricke II. 118, 119.
Suggestiv hatás az iparfejlesztésnél I. 501.
Szabadalom I. 266.
Szabadegyetem II. 184.
Szabadelvűség II. 444.
Szabad Lyceum II. 186.
Szakegyletek II. 119.
Szállitási adó II. 275, 326.
Szarvasmarha tenyésztés I. 106.
Széchenyi hagyatéka II. 170.
„ szelleme II. 169, 250.
„ szövetség (liga) II. 248.
Székely kivándorlás II. 112.
Szelamlik II. 498.
Széles látkör a közgazdasági politika terén I. 115.
Széll-Körber-féle kiegyezés I. 500.
Személyes hitel II. 41.
Szén I. 23.
Szeszadó II. 292, 303, 313.
Szeszmonopolium II. 387.
Szeszkivitel II. 297.
Szilárd kitartás II. 439.
Szőlőtermelés I. 28, 233.
Szövetkezetek I. 224, 226, 342. II. II. 48, 50, 531.

Tagositás II. 262.
Takarékbetétek adója II. 267.
Takarékosság II. 270, 428.
Talajjavitási hitel II. 41.
Tanonczok II. 133.
Tanulmányuti eredmények I. 19. 301.
Tarifapolitika I. 367,
Társadalmi béke II. 120, 177.
„ feladatok I. 150, 155. II. 78
Társadalmi műveltség I. 11.
„ nevelés I. 17.
„ politika II. 150, 165. 189, 203.
Társadalmi solidaritás I. 52. II. 152.
„ ujjászületés II. 201, 255.
Technika II. 222.
Technikai szakképzés II. 204.
Technikusok szerepe a közgazdaságban II. 221.
Tehetségek érvényesülése II. 180.
Telephon fejlődése I. 60.
Telepités I. 185. II. 78.
Telepitési politika I. 189, 191, 214. II. 109.
Telepitési technika II. 203.
Telepitő intézet II. 111.
Tengeri hajózás önállósága I. 521, 526.
Termelés socialis álláspontja II. 29.
Terményadó II. 313.
Termények vándorlása I. 55, 56.

Természeti törvények II. 224.
Tisza-szabályozás II. 261.
Tiszavidéki vaspálya megváltása I. 515.
Tiszavölgyi társulat II. 531.
Tömegnyomor II. 74.
Tömösi vasúti csatlakozás I. 510.
Törvényhatósági önkormányzat II 427.
Törzsöröködési rendszer I. 217.
Tulipánszédelgés I. 375.
Ujkori állam I. 7.
Ujkori Lacedaemon II. 473.
University extension II. 171.
Utadó II. 259.
Utak I. 370.
Utalvány II. 2.
Üvegipar I. 317.
Vadvizek I. 84.
Választások szabadsága II. 442.
Vállalkozó II. 224.
Vállalati betegsegélyző pénztár II. 137.
Valuta II. 1.
Valutahelyreállítás I. 78. II. 4, 16, 390.
Válságok I. 371, 377. II. 1.
Váltópénz II. 12.
Vámpolitikai viszonyaink I. 382. 403, 409, 430.
Vámszövetségünk Ausztriával I. 468.
Vámtarifánk I. 450.
Vámügyi kamara I. 497.
Várnák I. 253.
Vasárnapi munkaszünet II. 121.
Vasárnapi foglalkoztatás II. 75.
Vásárügy I. 378, 380.
Vasas víz I. 28.
Vaskapu I. 536. II. 406.
Vastermelés I. 21.
Vasútak építése I. 30, 31, 502. 509.
Vasútak fejlődése I. 58.
Vasúti politika I. 367, 506 II. 388, 464.
Vasúti tanács I. 369.
Védvám I. 258, 344, 374.
Véderő-vita II. 466.
Verseny II. 323, 370.
Vezérkedés II. 153.
Vezérférfiak II. 462.
Vicinalis vasútak I. 30.
Vidéki városok I. 36, 37.
Világgazdaság fejlődése I. 115, 117, 119, 176.
Világgazdaság és culturai egység I. 54.
Világkiállítások I. 122, 143, 146, 148, 377.
Visszás kormányzat I. 136.
Viziutak I. 536.
Zárszámadások II. 403.
Zártörvény I. 446.
Zriniász II. 513.
Zsákrendszer I. 364.
Zsellérek I. 197.

18